ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ BAŞKANLIĞI

SON SADRAZAM
AHMET TEVFİK PAŞA

Nurten ÇETİN

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ BAŞKANLIĞI
1983

SON SADRAZAM AHMET TEVFİK PAŞA

Nurten ÇETİN

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ
Ankara ♦ 2025

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ YAYINLARI 368

SON SADRAZAM AHMET TEVFİK PAŞA

[AHMET TEVFIK PASHA, THE LAST GRAND VIZIER]

İnceleyiciler
Dursun Ali Akbulut
Mehmet Ali Beyhan

Yayına Hazırlayan
Murat Saygın

Çevrim içi, Ankara, 2025
ISBN: 978-975-17-6407-2
1. Baskı: Ankara, 2015

Kapak ve Sayfa Tasarımı
Erdal Basım Yayın Dağıtım

Atatürk Araştırma Merkezi
Genel Ağ: atam.gov.tr
E-Mağaza: emagaza-atam.ayk.gov.tr

Kapak Fotoğrafı
Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa, TTK Kitaplığı O. F. Sağlam Arşivi, OFS, D: 39 N: 2

5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'na göre bu eserin bütün yayın, tercüme ve iktibas hakları Atatürk Araştırma Merkezi'ne aittir.

TAKDİM

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı (ATAM), T.C. Anayasası'nın 134. maddesi gereğince 1983 yılında Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu bünyesinde kurulmuştur. Kuruluşundan itibaren, kendisine mevzuatla verilen görev ve sorumluluklar doğrultusunda, yurt içi ve yurt dışındaki paydaşlarıyla iş birliği içinde çeşitli akademik çalışmalar yürütmektedir. Bu çalışmalar arasında, başta Türkçe olmak üzere farklı dillerde yayımlanan monografik eserler, seçkin indekslerde taranan ATAM Dergisi, ulusal ve uluslararası sempozyumlar, kongreler, paneller, konferanslar ve bilimsel projeler yer almaktadır. ATAM; Mustafa Kemal Atatürk, Millî Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti tarihine dair konularda, alanında yetkin akademisyenler ve araştırmacılar ile iş birliği yaparak bilimsel çıktı üretimi yapmakta ve yaptırmaktadır. Bu doğrultuda sürdürdüğü faaliyetlerle, geçmişi geleceğe bağlayan akademik bir köprü olma görevini de yerine getirmektedir.

ATAM'ın yayın faaliyetleri arasında, yakın dönem Türk tarihini bütün yönleriyle ele alan ve okuyuculara güvenilir bir başvuru kaynağı sunan eserlerin önemli bir yeri vardır. Bu çerçevede daha önce baskısı yapılmış olan "Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa" adlı kitabın yeniden okuyucularla buluşturulması, Mustafa Kemal Paşa'nın girişimleriyle başlayan yeni dönemin hangi şartlarda doğduğunun daha iyi kavranmasına imkân vermektedir. Ahmet Tevfik Paşa, Anadolu'daki Millî Mücadele hareketinin gittikçe kuvvet kazandığı ve bu hareketin haklılığının bütün açıklığı ile ortaya çıktığı bir dönemde son kez sadrazamlığa atanmıştır. Ahmet Tevfik Paşa'nın Osmanlı Devleti'nin son sadrazamı olması, Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki TBMM'nin yeni devlete doğru yürüyüşüne, olayların bizzat içinde yer alarak şahitlik etmesi fevkalade önemlidir. Bu yüzdendir ki Osmanlı'nın son sadrazamı olan Ahmet Tevfik Paşa'yı bilgi ve belgeler ışığında ilmî bir şekilde ele almanın yakın tarihimizin bir bölümünün anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Eserin müellifi tarafından arşiv belgeleri, mektuplar, dönemin gazeteleri ve aile hatıraları titizlikle değerlendirilmiş; Ahmet Tevfik Paşa'nın şahsiyetini, diplomasi alanındaki faaliyetlerini ve mütareke devrindeki sadaretlerini bütün boyutlarıyla aydınlatan kapsamlı bir çalışma ortaya konulmuştur. Kitap, yalnızca bir devlet adamının hayat hikâyesini değil, aynı zamanda bir dönemin siyasi, askerî ve toplumsal panoramasını da gözler önüne sermektedir. Eserin yeniden neşredilmesiyle, toplumun tarihî hafızasının canlı tutulmasına ve geçmişle gelecek arasında köprü kurulmasına katkı sağlanacağına inanıyor, Osmanlı'nın son yıllarından Cumhuriyet'in doğuşuna uzanan süreci daha derinlikli biçimde anlama imkânı sunan bu kıymetli çalışmayı daha geniş kitlelere ulaşması amacıyla e-yayın olarak okuyucularımızın istifadesine sunmaktan mutluluk duyuyoruz. Eseri hazırlayan Prof. Dr. Nurten Çetin'e, kitabın inceleyicilerine, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı BE Prof. Dr. Derya Örs'e, kitabı yayına hazırlayan Yüksek Kurum Uzmanı Murat Saygın'a ve idari personele teşekkür eder, çalışmanın tarih meraklıları ve akademik camia için faydalı olmasını dileriz.

Prof. Dr. Ahmet KILINÇ
Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı

İÇİNDEKİLER

TAKDİM III
İÇİNDEKİLER V
ÖN SÖZ XIII
KISALTMALAR XVII
GİRİŞ 1
HAYATI, ŞAHSİYETİ VE ALDIĞI İLK GÖREVLER 1
1. Doğumu ve Ailesi 1
2. Eğitimi 2
3. Evlenmesi ve Çocukları 5
4. Ekonomik Durumu 10
5. Şahsiyeti ve Hakkında Söylenenler 14
6. Ahmet Tevfik Paşa'ya Ait Bazı Hatıralar 24
7. Aldığı Nişan, Rütbe ve Madalyalar 29

BİRİNCİ BÖLÜM
I. VE II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDE AHMET TEVFİK PAŞA

1. II. Abdülhamid Dönemi'nde Aldığı Görevler 33
1.1. Petersburg Sefareti Başkâtipliği 34
1.1.1. 93 Harbi Arifesindeki Temasları 34
1.1.2. Harbin Başlaması ve İstanbul'a Dönüşü 39
1.2. Şumnu Politika Memurluğu 41
1.3. Atina Maslahatgüzarlığı 42
1.4. Atina Orta Elçiliği ve Süveyş Kanalı Komisyonuna Memur Olarak Atanması 43

1.5. Berlin Büyükelçiliği 49
1.5.1. Berlin Büyükelçiliğine Atanması Öncesinde Genel Olarak Osmanlı-Alman Münasebetleri 49
1.5.2. Berlin Büyükelçiliğine Atanması 51
1.5.3. Osmanlı Ordusunun Modernizasyonundaki Rolü ve Almanya Hükûmeti ile Yaptığı Görüşmeler 53
1.5.4. Doğu Rumeli Sorununun Çözümündeki Rolü ve Temasları 57
1.5.5. Üçlü İttifak ile Mısır Sorunu'na Yönelik Temasları ve Görüşleri ..68
1.5.6. İstifa Girişiminde Bulunması 73
1.5.7. Ermeni Meselesi Kapsamında Alman Hükûmeti Nezdindeki Temasları 75
1.5.8. Osmanlı-Alman Yakınlaşmasındaki Rolü 77
1.5.8.1. Alman İmparatoru ve Başbakanı ile Yakın Dostluğu 80
1.6. Hariciye Nazırlığı (1895-1909) 83
1.6.1. Hariciye Nazırlığına Atanması 83
1.6.2. Ermeni Meselesi Çerçevesinde İlgili Devletler Nezdindeki Temasları 83
1.6.3.1897 Osmanlı-Yunan Harbi ve Ahmet Tevfik Paşa 92
1.6.3.1 Harbin Sebepleri ve Cereyanı 92
1.6.3.2. Tophane Kasrı'nda Yapılan Barış Görüşmeleri 97
1.6.3.2.1. Birinci Toplantı 97
1.6.3.2.2. İkinci Toplantı 100
1.6.3.2.3. Üçüncü Toplantı 103
1.6.3.2.4. Diğer Toplantılar 104
1.6.3.2.5. Barış Görüşmelerinin Basın ve Siyasî Çevrelerdeki Yansımaları 108
1.6.3.2.6. Barış Antlaşması'nın İmzalanması 111
1.7. I. Sadrazamlığı (1909) 113
1.7.1. 31 Mart Vak'ası ve Sadrazamlığa Tayini 113

1.7.1.1. 31 Mart Vak'asının Sebepleri ve Cereyanı 113
1.7.1.2. Sadrazamlığa Tayini ve Kabineyi Kurması..... 116
1.7.1.3. Hükûmete Yönelik Tepkiler 121
1.7.1.4. Hükûmetin Aldığı Tedbirler..... 123
1.7.1.5. Adana Olayları ve Hükûmetin Tutumu..... 128
1.7.1.6. Meclis-i Mebusan'ın Hükûmete Karşı Tutumu ve Hükûmetin Beyannamesi 130
1.7.1.7. Hareket Ordusu'nun İstanbul'a Gelmesi ile Gelişen Olaylar 137
1.7.1.8. Ayastefanos'ta Millî Bir Meclisin Toplanması..... 140
1.7.1.9. Hükûmetin Hareket Ordusu'na Karşı Tutumu..... 141
1.7.1.10. Sultan II. Abdülhamid'in Tahttan İndirilmesi..... 144

2. II. Abdülhamid Sonrasında Aldığı Görevler..... 147
2.1. İkinci Hükûmeti..... 147
2.2. Londra Büyükelçiliği (1909-1914) 151
2.2.1. Londra Büyükelçiliğine Tayini 151
2.2.2. Bağdat Demiryolu Projesi Çerçevesinde İngiliz Hükûmeti Nezdindeki Temasları..... 152
2.2.3. Sultan Reşad'ın Tahta Çıkışını Bildirmekle Görevli Heyette Yer Alması..... 162
2.2.4. Ahmet Tevfik Paşa'ya Yapılan Sadaret Teklifi 163
2.2.4.1. Sadaret Teklifini Hazırlayan Gelişmeler..... 163
2.2.4.2. Sadaret Teklifi Karşısındaki Tutumu..... 166
2.2.5. Balkan Savaşları Döneminde İngiliz Hükûmeti Nezdindeki Temasları..... 169
2.2.6. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Yararına Faaliyetleri..... 178
2.2.7. I. Dünya Savaşı Öncesinde İngiliz Hükûmeti Nezdindeki Temasları..... 181

İKİNCİ BÖLÜM
MÜTAREKE DÖNEMİNDE AHMET TEVFİK PAŞA'NIN İLK İKİ HÜKÛMETİ

1. Birinci Hükûmeti 189
1.1. Sadrazamlığa Tayini ve Kabineyi Kurması 189
1.2. Basının Hükûmete Yaklaşımı 195
1.3. Meclis-i Mebusan'da Yapılan Görüşmeler ve Hükûmetin Güvenoyu Alması 201
1.3.1. Güven Oylaması Öncesi Mustafa Kemal Paşa Tarafından Yapılan Muhalefet Çalışmaları 201
1.3.2. Güven Oylaması Esnasında Hükûmet Programı Üzerindeki Görüşmeler ve Gösterilen Tepkiler 202
1.4. Hükûmetin Güvenoyu Almasının Siyasî Çevreler ile Basın ve Kamuoyundaki Yankıları 212
1.4.1. Siyasî Çevrelerin Yeni Hükûmete Bakış Açısı 212
1.4.2. Basın ve Kamuoyunun Yeni Hükûmete Bakış Açısı 214
1.5. Hükûmetin İcraatı 217
1.5.1. İşgaller ve İşgal Kuvvetlerinin İcraatı Karşısında Ahmet Tevfik Paşa Hükûmeti 217
1.5.1.1. İşgal Kuvvetlerinin İstanbul'a Gelişi 217
1.5.1.2. İşgal Kuvvetlerinin İstanbul'daki Uygulamalarına ve Ülke Genelindeki İşgallere Karşı Hükûmetin Tutumu 223
1.5.2. Muhtelit Mütareke Komisyonunun Kurulması 228
1.5.3. Sulh Hazırlıkları Çerçevesince Kurulan Komisyonlar 231
1.5.4. Hükûmetin Azınlıklara Yönelik Uygulamaları 233
1.5.5. İttihatçılara Yönelik Alınan Kararlar ve Yapılan Uygulamalar 240
1.5.5.1. Tedkîk-i Seyyiât Komisyonunun Kurulması ve Faaliyetleri 243
1.5.5.2. Tedkîk-i Hesabât ve Seyyiât Komisyonu 247

1.5.5.3. Tahkîk Heyetlerinin Kurulması....248
1.5.5.4. Divân-ı Harb-i Örfî Mahkemelerinin Kurulması....250
1.5.6. Meclis-i Mebusan'ın Feshi....252
1.5.6.1. Meclis-i Mebusan'ın Feshini Hazırlayan Gelişmeler....252
1.5.6.2. Fesih Öncesinde Basının Hükûmete Yaklaşımı....254
1.5.6.3. Fesih Öncesinde Meclis-i Mebusanda Gelişen Olaylar....257
1.5.6.4. Meclis-i Mebusan Dışında Hükûmet Aleyhinde Gelişen Olaylar....260
1.5.6.5. Meclis-i Mebusan'ın Feshi....263
1.5.6.5.1. Feshin Siyasî Çevreler, Basın ve Kamuoyundaki Etkileri....267
1.5.7. Kömür ve İaşe Sorunu....269
1.5.8. Hükûmetin Sansür Uygulaması....275
1.5.8.1. Sansür Politikasına Basının Yaklaşımı....278
1.5.8.2. Matbuat Kongresinin Toplanması, Hükûmete Yönelik Eleştiriler ve Hükûmetin Aldığı Tebirler....279
1.6. Hükûmete Yönelik Baskılar ve Hükûmetin İstifası....287
2. İkinci Hükûmeti....286
2.1. Basın, Siyasî Çevreler ve Kamuoyunun Yeni Hükûmete Yaklaşımı..289
2.2. Hükûmetin İcraatı....294
2.2.1. İşgal Kuvvetlerinin Faaliyetleri ve Hükûmetin Tutumu....294
2.2.2. Doktor Reşid'in Firarı ve Hükûmete Yönelik Tepkiler....297
2.2.3. İttihatçılara Yönelik Uygulamalar....301
2.2.4. Hükûmetin Ermeni Sorununu Çözme Girişimi....307
2.3. Hükûmette Değişikliğe Gidilmesi....309
2.4. Hükûmetin İstifası....322

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
MÜTAREKE DÖNEMİNDE AHMET TEVFİK PAŞA'NIN ALDIĞI DİĞER GÖREVLER

1. Paris Barış Konferansı Heyeti Üyeliği 327
1.1. Konferansın Toplanma Nedenleri ve Osmanlı Devleti'nin Konferansa Çağrılması 327
1.2. Paris'e Gidecek Heyet Sorunu ve Ahmet Tevfik Paşa'nın Delege Olarak Atanması 328
1.3. Damat Ferit Paşa'nın Konferanstaki Tutumu ve Ahmet Tevfik Paşa'nın Konuyla ilgili Düşünceleri 335
1.4. Konferansın Sonucu ve Osmanlı Heyetinin İstanbul'a Dönüşü 342
2. Meclis-i Vükelâ Memuriyetleri 345
3. İstihzârât-ı Sulhiyye Komisyonu Başkanlığı 352
4. Harîk Komisyonu Başkanlığı 353
5. Meclis-i Ayan Başkanlığı ve Bu Unvanla Atandığı Görevler 357
5.1. Paris Barış Konferansı'na Gidecek Heyetin Başkanlığına Tayini 358
5.2. Basının Heyete Yaklaşımı 362
5.3. Paris'teki Faaliyetleri ve Barış Şartları Hakkındaki Görüşleri 364
5.4. Damat Ferit Paşa'nın Paris'e Gitmesi ile Gelişen Olaylar 370
6. Mütareke Döneminde Ahmet Tevfik Paşa'ya Yapılan Sadaret Teklifleri 374

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
MÜTAREKE DÖNEMİNDE AHMET TEVFİK PAŞA'NIN SON HÜKÛMETİ

1. Sadrazamlığa Tayinini Hazırlayan Gelişmeler ve Sadrazamlığa Tayini 385

2. Hükûmetin Programı ve Kamuoyundaki Yansımaları 389
2.1. Hükûmetin Programı 389
2.2. Kamuoyundaki Yansımaları 394
3. Basının Yeni Hükûmete Yaklaşımı 393
4. Hükûmetin İcraatı 396
4.1. Anadolu İle Uzlaşma Çabaları 396
4.1.1. Uzlaşma Çabalarına Basının Yaklaşımı 396
4.1.2. Bilecik Mülâkatı 399
4.1.2.1. Mülâkat Öncesi Hükûmetin Faaliyetleri 399
4.1.2.2. İstanbul Heyetinin Oluşumu ve Yola Çıkması 407
4.1.2.3. Bilecik'te Yapılan Mülakat 408
4.1.2.4. İstanbul Heyetinin Ankara'ya Götürülmesi ile Gelişen Olaylar 410
4.1.2.5. İstanbul Heyeti'nin Ankara'dan Dönüşü ve Sonraki Gelişmeler 415
4.2. Londra Konferansı 416
4.2.1. Konferansın Toplanma Nedenleri 416
4.2.2. Konferans Öncesinde Mustafa Kemal Paşa ile Ahmet Tevfik Paşa Arasındaki Yazışmalar 419
4.2.3. Konferansa Katılım Konusunun TBMM'de Görüşülmesi 425
4.2.4. İstanbul ve Ankara Heyetlerinin Oluşumu ve Takip Edecekleri Siyasetin Belirlenmesi 427
4.2.5. İstanbul ve Ankara Heyetlerine Basının Yaklaşımı 430
4.2.6. Konferans Görüşmeleri ve Ahmet Tevfik Paşa'nın Tutumu 435
4.2.7. Ahmet Tevfik Paşa'nın Konferans'taki Tutumunun Basındaki Yankıları 451
5. Londra Konferansı Sonrasında Yaşanan İç Siyasî Gelişmeler 456
5.1. Hükûmeti Düşürme Çabaları 460
5.1.1. Hükûmete Yapılan Muhalefet 460

5.1.2. Hükûmette Yapılan Değişiklik ve Kamuoyu ile Siyasî Çevrelerdeki Yansımaları 466
6. Hükûmetin Divân-ı Harb-i Örfî Yargılamalarına Yaklaşımındaki Değişiklikler 471
7. Sulh Meselesi Çerçevesinde Hükûmetin Ankara İle Temasları 475
7.1. Ahmet Tevfik Paşa'nın Paris Konferansına Yönelik Düşünce ve Girişimleri 475
7.2. TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in İstanbul'a Gelmesi 476
7.3. Yusuf Kemal Bey'in İstanbul'daki Temaslarının Ankara Cephesinde Yarattığı Etkiler 478
7.4. Ahmet İzzet Paşa Heyeti'nin Oluşması ve Heyetten Beklenilenler 481
7..5. Ahmet İzzet Paşa ve Yusuf Kemal Bey'in Avrupa'daki Temasları ve Etkileri 485
8. Millî Mücadele'nin Başarıya Ulaşması Sonrasında Hükûmetin Ankara ile Münasebetleri 496
8.1. İtilâf Devletleri'nin İstanbul Hükûmeti ve Ankara Hükûmeti'ni Sulh Konferansına Daveti İle Gelişen Olaylar 496
8.2. İstanbul Hükûmetinin Barış Konferansı'na Katılma İsteğinin Ankara'daki Yankıları 403
9. Hükûmetin İstifası 513
10. İstifa Sonrası Yaşanan Gelişmeler 517
11. Cumhuriyet Dönemi'nde Ahmet Tevfik Paşa 525
12. Ahmet Tevfik Paşa'nın Vefatı 528

SONUÇ 533
BİBLİYOGRAFYA 537
DİZİN 555
EKLER 579

ÖN SÖZ

1865 yılında Bâb-ı Âli Tercüme Odası'nda kâtip olarak göreve başlayan Ahmet Tevfik Paşa; Elçilik Kâtiplikleri, Büyükelçilik, Hariciye Nazırlığı, Meclis-i Ayan Azalığı, Meclis-i Vükelâ Azalığı ve Sadrazamlık gibi son derece önemli vazifeler üstlenmiş bir devlet adamıdır. O'nun Osmanlı Devleti'nin *"Son Sadrazamı"* olması, Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki TBMM'nin yeni devlete doğru yürüyüşüne, olayların bizzat içinde yer alarak, şahitlik etmesi fevkalade önemlidir. Bu yüzdendir ki Osmanlı'nın Son Sadrazamı olan Ahmet Tevfik Paşa'yı bilgi ve belgeler ışığında ilmî bir şekilde ele almak yakın tarihimizin bir bölümünün anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Bilindiği üzere, Ahmet Tevfik Paşa anılarını kaleme almamış, ancak kendi ağzından anlattığı bazı olaylar, anıları olarak *"Perşembe"*, *"Dün ve Bugün"* gibi dergilerde yayımlanmıştır. Buradaki yazılar Paşa'nın hayatını bütün olarak ele alan yazılar değildir. Bu konudaki en kapsamlı çalışma, torunu Şefik Okday tarafından kaleme alınan *"Büyükbabam Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa"* adlı eserdir. Ayrıca Ahmet Tevfik Paşa'nın büyük oğlu İsmail Hakkı Okday'ın *"Yanya'dan Ankara'ya"* adlı kitabı ve yine torunu Şefik Okday'ın *"Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Padişah Yaveri İki Sadrazam Oğlu Anlatıyor"* adlı kitabı, yakınlarınca kaleme alınması, fotoğraf ve belge gibi arşiv malzemelerini geniş ölçüde bünyesinde barındırması bakımından önemlidir.

Ahmet Tevfik Paşa ile ilgili araştırma ve incelememizde, öncelikli olarak bu çalışmalar göz önünde bulundurulmuştur. Ayrıca son dönem Osmanlı Sadrazamlarının biyografilerine yer veren İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın *"Son Sadrazamlar"* ve Mehmet Zeki Pakalın'ın *"Sicill-i Osmanî Zeyli"* adlı eserlerde yer alan Ahmet Tevfik Paşa'nın biyografisiyle ilgili bilgiler, bize önemli ipuçları vermiş ve arşivlerde yapacağımız çalışmalarda belirleyici olmuştur.

Kitabımızda birincil kaynak olarak arşiv malzemelerine ayrı bir önem verilmiştir. İlk olarak Ahmet Tevfik Paşa'nın Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hariciye Nezareti Sicill-i Ahval Defteri'ndeki sicil kaydıyla, Dâhiliye Nezareti Sicill-i Ah-

val İdaresi'ndeki sicil kayıtlarına ulaşılmış; sicil kayıtlarından Paşa'nın görev yılları tespit edilmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde araştırmacılara açık olan konuyla ilgili bütün kataloglar taranmıştır. Ahmet Tevfik Paşa'nın büyükelçilikleri ve Hariciye Nazırlığı dönemine ait bilgilerin temel kaynağını, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden elde edilen belgeler oluşturmaktadır.

Osmanlı Arşivi yanında, Türk Tarih Kurumu Arşivi'nde bulunan Ahmet Tevfik Paşa dosyası da incelenmiştir. Bu dosyada yer alan özellikle, Paşa'nın mütareke döneminde kurduğu son hükûmetin Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı yazışmalar, yine oğulları İsmail Hakkı ve Ali Nuri beyler ile yaptığı mektup yazışmalarından ve aileye ait bazı özel bilgilerden de istifade edilmiştir.

Ahmet Tevfik Paşa'nın mütareke dönemindeki sadrazamlıklarıyla ilgili çalışmanın esas kaynağını Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi teşkil etmiştir. Ayrıca Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi, *İkdam*, *Peyâm-ı Sabah*, *Vakit*, *Tasvir-i Efkâr*, *Hâkimiyet-i Milliye* gibi dönemin birçok gazetesi, Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan Zabıt Cerideleri ile TBMM Gizli Celse Zabıtları ve TBMM Zabıt Cerideleri'nden yararlanılmıştır. Cumhuriyet Arşivi'nden ise sınırlı sayıda da olsa birkaç belgeye ulaşılmıştır. Paşa'nın mütareke dönemindeki sadaretleri sırasındaki hizmetleri, diğer kabinelerde aldığı görevler ve kişiliği hakkında dönemin hatıralarından da büyük ölçüde faydalanılmıştır.

Ahmet Tevfik Paşa'nın özel yaşamına ilişkin birçok bilgi ve belge, torunu Halim Özbaş vasıtasıyla temas kurduğumuz yine torunu olan Güven Okday Bey'in özel koleksiyonundan temin edilmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi tarafından yakın zamanda hariçten satın alınan Ahmet Tevfik Paşa evrakının tarafımızdan incelenerek kullanılması bizim için büyük bir şans olmuştur. Bu sayede Paşa'nın aldığı görevlerle ilgili başka kaynaklarda yer almayan bazı bilgilere de ulaşılmıştır.

Kitap bir giriş ve dört ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, Ahmet Tevfik Paşa'nın doğumu, ailesi, şahsiyeti ve diplomaside aldığı ilk görevler hakkında bilgiler verilmiştir. Birinci bölümde, Ahmet Tevfik Paşa'nın Petersburg Sefareti Başkâtipliği görevinden başlayarak Atina Maslahatgüzarlığı, Londra ve Berlin Büyükelçilikleri, Hariciye Nazırlığı ve birinci sadareti sırasındaki faaliyetleri anlatılmıştır. İkinci bölümde, Paşa'nın mütareke dönemindeki ilk sadareti, üçüncü bölümde mütareke döneminde aldığı diğer görevler incelen-

miştir. Dördüncü bölümde ise, Ahmet Tevfik Paşa'nın mütareke dönemindeki son sadrazamlığı sırasındaki icraatına yer verilmiştir.

Kitap olarak basılan bu eser, 2011 yılında Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bilim Dalı'nda doktora tezi olarak kabul edilmiştir. Ahmet Tevfik Paşa gibi tarihe mal olmuş bir şahsiyeti doktora tez konusu olarak öneren ve beş yıllık çalışma sürem boyunca büyük bir özveride bulunarak yol gösteren danışman hocam Prof. Dr. Osman Akandere'ye teşekkürü bir borç bilirim. Çalışmamın her safhasında yardımlarını esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Yaşar Semiz'e, eseri okuyup düzeltme zahmetinde bulunan meslektaşım Dr. Öğretim Üyesi Rifat Gürgendereli'ye, Araştırma Görevlisi Dr. Emre Elmas'a, Doç. Dr. Hasan Ali Polat'a, Fransızca belgeleri tercüme etme nezaketinde bulunan değerli arkadaşım Halise Konur'a, Osmanlıca belgeleri okumada yardımlarını gördüğüm rahmetli Şule Tezcan'a ve Doğan Koçer'e, kütüphane çalışmalarımda gazetelerden çekim yapmak suretiyle katkı sağlayan Güneş Mutlu Sönmez'e, Ahmet Tevfik Paşa ile ilgili birçok özel bilgi ve fotoğraflara ulaşmamı sağlayan Paşa'nın torunları Halim Özbaş ve Güven Okday beylere sonsuz şükranlarımı sunarım.

Ayrıca, bu çalışmaya maddî destek sağlayan Selçuk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi Koordinatörlüğü'ne, çalışmalarım sırasında sağladıkları kolaylıklardan dolayı Başbakanlık Osmanlı Arşivi Personeli'ne, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi, TBMM Arşivi Yetkilileri'ne, Beyazıd Devlet Kütüphanesi ve Atatürk Kitaplığı Süreli Yayınlar Bölümü Personeli'ne, İslam Araştırmaları Kütüphanesi ile İslam, Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi Kütüphanesi Personeli'ne, teşekkür ederim.

Nurten ÇETİN

Edirne-2024

KISALTMALAR

a.g.e.	:	Adı geçen eser
a.g.m.	:	Adı geçen makale
a.g.t.	:	Adı geçen tez
AFT	:	Ali Fuat Türkgeldi
A.MKT.MHM	:	Sadaret Mektubi Kalemi Mühimme
ATASE	:	Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı
ATAZB	:	Atatürk Özel Koleksiyonu
BCA	:	Cumhuriyet Arşivi
BEO	:	Bâb-ı Âli Evrak Odası
BOA	:	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
bkz.	:	bakınız
C.	:	Cilt
D.	:	Devre
DH.SAİD	:	Dâhiliye Nezareti Sicill-i Ahval İdaresi
DH.EUM.KLU	:	Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Kalem-i Umumî
DH.EUM.VRK	:	Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Evrak Odası
DH.KMS	:	Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus
DH.ŞFR	:	Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi
DUİT	:	Dosya Usulü İradeler Tasnifi
HR.SAİD	:	Hariciye Nezareti Sicill-i Ahval Belgeleri
HR.SYS	:	Hariciye Nezareti Siyâsî Kısım
HR.MTV	:	Hususi İradeler Kataloğu
HR.TO	:	Hariciye Nezareti Tercüme Odası
HSD	:	Haricten Satın Alınan Doküman
İ.HR	:	Hariciye Nezareti İradeleri
İ.TAL	:	İrade Taltifatı

İ.	:	İctima
MAZC	:	Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi
MMZC	:	Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi
MV	:	Meclis-i Vükelâ Mazbataları
nr.	:	numara
s.	:	sayfa
sy.	:	sayfa yok
PA-AA	:	Politisches Archiv des Auswartigen Amts (Alman Dışişleri Bakanlığı Politik Arşivi)
R.	:	Dosya numarası
S.	:	Sayı
SAÜ	:	Sakarya Üniversitesi
ty.	:	tarih yok
TBMM	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMMZC	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TİTE	:	Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi
TP	:	Tevfik Paşa
TTK	:	Türk Tarih Kurumu Arşivi
TVP	:	Tevfik Paşa Evrakı
Vr.	:	varak
vd.	:	ve diğerleri
vs.	:	vesaire
Y.A.HUS	:	Yıldız Sadaret Hususi Maruzatı Evrakı
Y.A.RES	:	Yıldız Sadaret Resmî Maruzatı Evrakı
Y.EE	:	Yıldız Esas Evrakı
Y.MTV	:	Yıldız Mütenevvi Maruzatı Evrakı
Y.PRK.EŞA	:	Yıldız Perakende Elçilik ve Şehbenderlik Tahriratı Evrakı
Y.PRK.HR	:	Yıldız Perakende Hariciye Nezareti Evrakı
Y.PRK.PT	:	Yıldız Perakende Posta ve Telgraf Nezareti Evrakı
Y.PRK.TKM	:	Yıldız Perakende Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği Evrakı
Y.PRK.ZB	:	Yıldız Perakende Evrakı Zaptiye Nezareti Maruzatı

GİRİŞ

HAYATI, ŞAHSİYETİ VE ALDIĞI İLK GÖREVLER

1. Doğumu ve Ailesi

Ahmet Tevfik Paşa'nın soyu Kırım hanlarına dayanır. Dedesi Arslanoğullarından Bahçesaraylı Mirza Mustafa'dır[1]. Mengli Giray'ın Mabeyncisi olan Mirza Mustafa iyi bir süvari olup Mengli Giray Han'ın kızı Afife Hanımla evlendi. Mirza Mustafa ve Afife Hanım Rusların Kırım'ı ele geçirmeleri üzerine Osmanlı Devleti'ne sığındılar. Afife Hanım hicretleri sırasında Beserabya'da iken İsmail şehrinde bir erkek çocuk dünyaya getirdi. Çocuğa asıl olarak Hakkı ve doğduğu şehre atfen de İsmail adı verildi. İsmail Hakkı Paşa'nın bütün ömrü at üzerinde geçti. Süvari alayı ve süvari tümen kumandanı olarak Anadolu, Suriye, Mısır, Sudan ve Bulgaristan'da birçok savaşa katıldı. II. Mahmud zamanında genç bir subay olarak Osmanlı Devleti'ne hizmet etti. Nizip Savaşı'nda Osmanlı kuvvetleri panik içerisinde savaş meydanını terk ederlerken sadece İsmail Hakkı Paşa'nın süvari birlikleri düzenli bir şekilde geri çekilmişlerdi[2].

İsmail Hakkı Paşa süvari alayı ile Diyarbekir'de bulunduğu zaman Kürt eşrafından Süleyman Ağa'nın kızı Gülşinas Banu ile evlendi[3]. Bu evlilikten üç oğlu oldu. Bunlar Nuri ve Rifat beyler ile Ahmet Tevfik Paşa'dır[4]. Ahmet Tevfik Paşa 10 Şubat 1845 tarihinde İstanbul'da dünyaya geldi[5]. Doğumundan he-

---

1 **TTK, TP,** Kutu 11, Gömlek 3.

2 İsmail Hakkı Okday, **Yanya'dan Ankara'ya**, İstanbul 1994, s. 13-14.

3 Mehmet Zeki Pakalın Tevfik Paşa'nın annesinin Diyarbekirli Hacı Şaban'ın kızı Ayşe Gülşinas Banu olduğunu yazmaktadır. Mehmet Zeki Pakalın, **Sicill-i Osmanî Zeyli**, C. XIX, s. 4456.

4 Yılmaz Öztuna, **Devletler ve Hanedanlar, İslam Devletleri**, C. 2, Ankara 1969, s. 858.

5 **BOA, HR.SAİD**, 25/9, lef. 23; **BOA, DH.SAİD,** 2/1008. TTK Arşivi'nde bulunan dosyasında 1845'de Üsküdar'da doğduğu yazılıdır. **TTK, TP,** Kutu 11, Gömlek 3. Ahmet Tevfik Paşa'nın oğlu İsmail Hakkı Bey ise babasının doğum tarihi olarak 1843 yılını vermektedir. Okday, **Yanya'dan Ankara'ya**, s. 18.

men sonra annesi vefat eden Ahmet Tevfik Paşa'yı halası büyüttü. Babası İsmail Hakkı Paşa'nın devlete yaptığı hizmetlerin bir mükâfatı olarak Sultan Abdülaziz kendisine Yanbolu civarındaki Tavşantepe Çiftlik Ormanı'nı hediye etti. İsmail Hakkı Paşa emekli olduktan sonra bu çiftliğe yerleşti. Bu sırada Giray hanedanına mensup çiftlik komşusu tarafından kendisine on sekiz yaşında Binnaz adında bir Tatar kızı hediye edildi. İsmail Hakkı Paşa ikinci evliliğini bu kızla yaptı. Bu evlilikten Naciye[6] ve Mehmet Recep[7] adında iki çocuğu daha dünyaya geldi[8]. İsmail Hakkı Paşa 94 yaşında iken attan düşerek vefat etti[9].

2. Eğitimi

Ahmet Tevfik Paşa'nın doğumundan hemen sonra annesinin vefat ettiğini ve halası tarafından büyütüldüğünü belirtmiştik. Ahmet Tevfik Paşa babasının maddi imkânları sayesinde refah içinde yetişti[10]. Halası eğitimi ile yakından ilgilendi. Özel hoca tutarak iyi bir eğitim almasını sağladı. Bu sayede hem Avrupa'da dönemin kültür ve diplomasi dili olan Fransızca'yı öğrendi hem de

6 Naciye Hanım, Harbiye Nezareti İnşaat Dairesi Reisi Ferik Hayri Paşa ile evlenmiş ve bu evlilikten altı çocuğu olmuştur. Okday, **Yanya'dan Ankara'ya**, s. 16.

7 Mehmet Recep Bey, Gelibolu Mutasarrıfı iken *"Kuvâ-yı Milliye"* ye silah göndermek suretiyle yardım etmiş ve bu nedenle Çanakkale'deki İngiliz kumandanının şikâyet ve baskısı üzerine İstanbul hükûmeti tarafından görevinden alınmıştır. Bundan sonra bir daha resmî görevde bulunmamış ve çok sonra Erenköy'deki Merdivenköyü'nde inzivaya çekilmiştir. Recep Bey'e vatanına yaptığı hizmetlerden dolayı yeni Türkiye Devleti'nce 50 lira maaş bağlanmış ve İstiklal madalyası ile ödüllendirilmiştir. Şefik Okday, **Büyükbabam Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa**, İstanbul 1986, s. 42.

8 Okday, **Yanya'dan Ankara'ya**, s. 13-14.

9 İsmail Hakkı Paşa'nın türbesi Yanbolu'daki Ulu Cami'nin avlusundadır. Hristiyan Bulgarlar tarafından yaptırılan mezar kitabesinde Türkçe, Bulgarca ve Fransızca olarak *"Burada yatan Ferik İsmail Hakkı Paşa altı bin Bulgarı ateşten ve öldürülmekten kurtarmıştır"* diye yazılıdır. Okday, **Yanya'dan Ankara'ya**, s. 16, Çünkü Filibe kumandanı Süleyman Paşa Yanbolu'ya yakın Kargalık'taki Hristiyan halkın Osmanlı Devleti'ne karşı bir isyan hazırlığı içerisinde olduklarını haber almış ve olayın doğruluğunu araştırmadan bir kıta askeri Kargona Mahallesi'nin yakılması emriyle oraya yollamıştı. İsmail Hakkı Paşa bu haberi öğrenince derhal harekete geçmiş ve eski ordu arkadaşı olan Süleyman Paşa'yı bu hareketinden vazgeçirmişti. Okday, **Büyükbabam Son Sadrazam…**, s. 9. Böylece "*tam altı bin Bulgarın Süleyman Paşa tarafından altı bin çıra parçası gibi diri diri yakılmasına engel olacak kadar yüksek bir merhamet göstermişti"*. Selim Tevfik, "Tevfik Paşa'nın Son Günleri", **Son Posta**, 9 Birinciteşrin 1936, nr. 2224, s. 7; **TTK, TP,** Kutu 11, Gömlek 3.

10 İbnülemin Mahmud Kemal İnal, **Son Sadrazamlar**, C. 4, İstanbul 1982, s. 1747.

yaşam tarzında Batıyı örnek aldı. Türkçe, Arapça ve Farsça'yı da öğrenen Ahmet Tevfik Paşa'ya vatan, padişah ve halife sevgisinin aşılanmasında halasının etkisi büyüktür.

Ahmet Tevfik Paşa gençliğinde ataları gibi iyi bir süvari oldu ve babası İsmail Hakkı Paşa'nın kumanda ettiği süvari tümeninde asker adayı olarak atlarla ve binicilikle uğraştı. Sultan Abdülaziz Han'ın Davutpaşa Talimgâhı'nda süvari tümenini teftiş ettiği bir gün süvari tümeni Padişah'ın huzurunda dörtnal ve son derece hızlı olarak geçtiği sırada ayağı üzengiye takılan bir süvari askeri yerde sürüklenmeye başlamıştı. Bunu gören Ahmet Tevfik Paşa talihsiz askere yetişerek keskin bir kılıç darbesi ile üzengi kayışını kesti ve askeri ölümden kurtardı. Sultan Abdülaziz bu genç ve cesur askerin kim olduğunu sordu. Tümen kumandanı Ferik İsmail Hakkı Paşa'nın oğlu olduğunu öğrenince Ahmet Tevfik Paşa'ya bizzat alay sancağını verdi. Onu *"bayraktar"* yaptı ve Harbiye Mektebi'ne yazılmasını istedi[11].

Ahmet Tevfik Paşa 1274 (1858) senesinde on üç yaşında askerlik mesleğine girdi[12]. Topkapı Sıbyan Mektebi'nde, babası Vidin'de bulunduğu sırada da Vidin Mekteb-i Rüşdiyesi'nde okudu. Türkçesini ve Fransızcasını geliştirdi[13]. 1277'de (1861)[14] mülâzım-ı sani[15] rütbesine sahip olduğu halde sağlık nedenlerini gerekçe gösterdi ve askerlik mesleğinden istifa etti. Ahmet Tevfik Paşa sağlık probleminin ne olduğu konusunda ayrıntılı bilgi vermemekle birlikte sicilinde *"Muahharan mübtela olduğum ârızadan naşi vücuduma nehafet gelerek meşakkat-ı seferiyeye tahammül edemeyeceğim etıbba taraflarından bildirilmesi üzerine askerlikten bi'l-istifa 1282 Zilhiccesi ahirinde (1866 Nisan/Mayıs) bilâ-maaş Bâb-ı Âli Tercüme Kalemi'ne memur oldum"* demektedir[16].

---

11 Okday, **Yanya'dan Ankara'ya**, s. 20.

12 **BOA, DH.SAİD,** 2/1008, **BOA, HR.SAİD,** 25/9. Sicill-i Osmanî Zeylinde 1275 yılında henüz on dört yaşında bir çocukken Davutpaşa'daki süvari alayına yazıldığı belirtilmektedir. Pakalın, **Sicill-i Osmanî Zeyli,** C. XIX, s. 4456.

13 **BOA, DH.SAİD,** 2/1008.

14 **BOA, HR.SAİD,** 25/9, **BOA, DH.SAİD,** 2/1008.

15 Teğmen.

16 **BOA, HR.SAİD,** 25/9, lef. 23. Ahmet Tevfik Paşa'nın oğlu Ali Nuri Bey'in verdiği bilgilere göre ise Ahmet Tevfik Paşa süvari fırkası kumandanı Ömer Şevki ve Nasuhi paşaların zabitliğinde bulunduğu sırada amcasının oğullarının şaka olarak *"Safveti Paşa'ya bayram tebriğine giderken terfi ettin"* demeleri üzerine son derece dürüst bir karaktere sahip olan

Askerlikten istifasından sonra Nisan-Mayıs 1866'da maaşsız olarak Bâb-ı Âli Tercüme Odası'na girdi. 1872 senesi Ağustos ayına kadar Bâb-ı Âli Tercüme Odası'nda çalıştı[17]. Her gün Topkapı'da Şeyhülislam sokağında bulunan köşklerinden yaya olarak Bâb-ı Âli'ye gidip geldi. Bâb-ı Âli'de *"Tahrirat-ı Hariciye Başkâtibi"* olan Davut Efendi ile birlikte çalıştı. Başka pek kimseyle görüşmez ve[18] bir iki saat çalıştıktan sonra Beyoğlu tarafına geçerdi. Nereye gittiği ve ne yaptığı konusunda kimsenin bilgisi olmamakla birlikte, bu durum üç yıl devam etti. Ahmet Tevfik Paşa üç yıl sonra iyi bir Fransızca ile ortaya çıkınca bu süreyi Fransızca çalışarak geçirdiği anlaşıldı[19]. Tahrirat-ı Hariciye Kalemi'ndeki stajı yaklaşık üç yıl sürdü[20].

Ahmet Tevfik Paşa Bâb-ı Âli Tercüme Odası'nda görevli iken Safvet Paşa bazı kişileri eser tercüme etmeleri için görevlendirmişti[21]. Ahmet Tevfik Paşa, *"Tarih-i Mücmel-i Kurûn-ı Vusta"*[22] adlı eseri Fransızca'dan Türkçe'ye tercüme etti. Bu tercüme dışında herhangi bir kitap yazmadı[23]. Bâb-ı Âli Tercüme Odası'ndaki görevi ile hariciyeye ilk adımı atan Ahmet Tevfik Paşa, bundan sonra

---

Ahmet Tevfik Paşa buna inanmış ve derhal yüzbaşı üniformasını hazırlatarak giyinmişti. Sonradan bu terfi haberinin asılsız olduğunu anlamış, ancak tekrar mülazım rütbesini giyerek arkadaşları arasına dönmeyi istememişti. Ailesinin bu konudaki tüm ısrarlarına rağmen 1865'de askerlikten istifa etmişti. İbnülemin'in ifade ettiği gibi, Ahmet Tevfik Paşa'nın böyle bir şaka üzerine askerlik mesleğinden ayrılması son derece şaşırtıcıdır. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, **Son Sadrazamlar**, C. 3, İstanbul 1982, s. 1705; Pakalın, **Sicill-i Osmanî Zeyli**, C. XIX, s. 4456. Mehmet Zeki Pakalın, "Tanzimattan Cumhuriyete Kadar Son Sadrazamlar", S. 33, **Yeni Mecmua,** Sene 2, C. 5, nr. 85, Birinci Kanun 1940, s. 17.

17 **BOA, HR.SAİD,** 25/9, lef. 23.

18 Okday, **Büyükbabam Son Sadrazam…**, s. 11.

19 Abdurrahman Adil Eren, "Tarihi Dedikodu, Sadrazam Tevfik Paşa", **Tan,** 15 Ekim 1936, yıl: 2, nr. 537, s. 5.

20 **Milliyet,** 22 Aralık 1988, yıl: 39, S. 14764, s. 11.

21 İnal, **a.g.e,** C. 4, s. 1746.

22 Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın ortalarında Fransız kaynaklarından tarihi ve edebi eserler Türkçe'ye tercüme edilmeye başlanmıştır. Bu eserlerden biri de Fransız tarihçi Victor Duruy'un *"General History of the Middle Ages"* adlı eseridir. Eser Ahmet Tevfik Paşa tarafından *"Tarih-i Mücmel-i Kurûn-ı Vusta"* (1871-1872) adıyla Türkçe'ye tercüme edilmiştir. **Http://www.os-ar.com/modules.php?name=News&file=article&id=240324**.

23 **BOA, HR.SAİD,** 25/9, lef. 23; **BOA, DH.SAİD,** 2/1008.

birçok hariciye memurluğunda görev aldı ve mesleğinde ilerledi[24]. Başarısının sırlarından bir tanesi de o devrin diplomasi dili olan Fransızcayı çok iyi bilmesiydi[25].

3. Evlenmesi ve Çocukları

Ahmet Tevfik Paşa 1879'da Atina'da maslahatgüzar iken, orada sık sık ziyaret ettiği diplomat bir ailenin çocuklarına bakan İsviçre'li mürebbiye Elizabeth Hanım ile tanıştı ve kendisinden 14 yaş küçük[26] olan bu kızla Atina'da evlendi. Elizabeth Hanım, Ahmet Tevfik Paşa ile evlendikten sonra adını Afife olarak değiştirdi[27].

Ahmet Tevfik Paşa tek evlilik yaptı ve ömrü boyunca eşi Afife Hanım'a sadık kaldı. Sultan II. Abdülhamid bir gün Ahmet Tevfik Paşa'nın Ayaspaşa'daki konağına hediye olarak bir cariye yollamıştı. O kendisine yollanan bu canlı hediyeyi saraya geri gönderdi. Daha sonra Padişah'ın huzuruna çıkarak *"Efendimiz ben karıma ikinci bir evlilik yapmayacağıma dair söz verdim"* diyerek Padişah'tan özür diledi. Böylelikle eşine olan sadakatini ve aynı zamanda da Padişah'ın hediyesini geri çevirme cesaretini gösterebilmişti[28]. Oğlu Ali Nuri Bey'e göre babası böylece medeni kanunun ön gördüğü tek eşliliği çok önceden uygulamıştı[29].

---

24 İnal, **a.g.e,** C. 4, s. 1746.

25 Okday, **Büyükbabam Son Sadrazam…**, s. 10. Sadrazamlığı zamanında Umur-ı Siyâsîye Umum Müdürlüğü'ne vekâleten atanan Esat Cemal Paker'in söyledikleri Ahmet Tevfik Paşa'nın Fransızca'ya ne kadar vâkıf olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Yabancı devletlerin askeri delegelerinden oluşan bir heyet onbeş günde bir Hariciye Nezaretinde Mütareke Komisyonu adıyla toplanıyordu. Bu toplantılardan birinde Türk delegesi Ethem Menemencioğlu hastalığı nedeniyle bulunamamıştı. Onun yerine bu görevi Esat Cemal Paker Bey üstlenmişti. Fransız delegesi Miralay de Courson Esat Cemal Bey'e *"Bugün Hariciye Nezaretinden bir nota aldık. Gerek Fransızca üslubunun düzgünlüğü gerek yazılışında gösterilen vekar ve itidal o kadar üstündü ki, bizi hayran bıraktı. Komiserlik heyeti, başta generalimiz olduğu halde, ana dilimiz Fransızca ile böyle bir nota kaleme alamayacağımızı itiraf ettik. Acaba bu notayı yazan kimdir? Bunu çok merak ediyoruz"* diye sordu. Esat Bey bu notayı kimin kaleme aldığını öğreneceğini söyledi. Toplantının sonunda o sırada müsteşar olan Şevki Bey ile görüştü ve bu notayı onun kaleme aldığını tahmin ettiğini belirtti; Şevki Bey ise *"Hayır, Sadrazam Tevfik Paşa söyledi, ben yazdım"* cevabını verdi. Esat Cemal Paker, **Siyasî Tarihimizde Kırk Yıllık Hariciye Hatıraları**, İstanbul 2000, s. 111-112.

26 Afife Hanım 24 Nisan 1859 doğumludur. **Güven Okday Özel Koleksiyonu**.

27 **Güven Okday Özel Koleksiyonu.**

28 **Milliyet,** 24 Aralık 1988, yıl: 39, S. 14766, s. 9.

29 **Güven Okday Özel Koleksiyonu.**

Buna benzer bir olay da Padişah'ın Ahmet Tevfik Paşa'yı sadrazamlığa getirmek istemesi ile yaşanmıştı. Saray adetlerine göre, resmî ziyaretlerde Padişah'ın önce Sadrazamla özel bir konuşma yapması gelenek haline gelmişti. Ancak Sultan II. Abdülhamid geleneği bozmuş ve o sırada Hariciye Nazırı olan Ahmet Tevfik Paşa'yı yanına çağırıp kendi kullandığı açık arabada yanında oturtarak ziyaret yerine kadar beraberinde götürmüştü. Padişah'ın Ahmet Tevfik Paşa'ya olan bu büyük iltifatını gören herkes onun yakında sadrazam olacağını düşünmüştü[30]. Konuyla ilgili olarak İbnülemin Mahmud Kemal Bey, Ahmet Tevfik Paşa'dan aldığı bazı bilgiler vermektedir. Buna göre, Padişah bir gün Şamlı İzzet Paşa'yı Ahmet Tevfik Paşa'ya gönderdi. Şamlı İzzet Paşa, Padişah'ın onu sadrazamlığa atamak istediğini, ancak eşi Hristiyan olduğu için bunun hoş görülmeyeceğini söyledi ve eşini boşaması gerektiğini belirtti. Ahmet Tevfik Paşa Padişah'ın bu tebliğinden ve İzzet Paşa'nın teşvikinden büyük bir üzüntü duydu. Paşa'nın ağır sözlerle bu teklifi reddetmesi üzerine İzzet Paşa oradan ayrıldı ve bir daha da bu konuyla ilgili kendisine herhangi bir haber gelmedi[31].

Ahmet Tevfik Paşa'nın son derece alçakgönüllü olduğu belirtilen eşi Afife Hanım[32] ile evliliğinden İsmail Hakkı ve Ali Nuri adlı iki oğlu ile Fatma Zehra, Hatice Naile ve Ayşe Gülşinas adlarında üç kız çocuğu oldu. Bir oğlu ise çocukken vefat etti[33]. 17 Şubat 1949'da öğleden sonra vefat eden Afife Hanım'ın adı,

30 **Milliyet,** 24 Aralık 1988, yıl: 39, S. 14766, s. 1.

31 İnal, **a.g.e,** C. 4, s. 1759.

32 Son derece mütevazı olduğu belirtilen Afife Hanım hakkında mütareke döneminde Ahmet Tevfik Paşa'nın yaveri olan Ragıp Akyavaş şunları yazmaktadır: *"Birgün orta halli evin ufak salonunda oturuyordum. Önünde tertemiz prostela elinde su kovasıyla önümden yaşlı bir kadın geçti. Ben kim olduğunu tanımadan "madam! Bir su rica edeceğim dedim!" Gülerek: "Memnuniyetle" dedi. Ve suyu bizzat getirdi verdi. Bir miktar da dereden tepeden konuştuk, ayrıldı. Meğer Paşa, bahçede imiş. Gülerek salona girdi. "Bizim Ali Nuri'nin annesi gene neler anlatıyor?" diye latife etti. Ne tevazu ne büyüklük".* Ragıp Akyavaş, "Sadrazam Tevfik Paşa Hakkında", **Resimli Tarih Mecmuası**, S. 50, C. 5, Şubat 1954, s. 2896-2897.

33 Fatma Zehra Hanım Ahmet Tevfik Paşa'nın büyük kızıdır. 1888 yılında Berlin'de doğmuştur. 1904 yılında Sultan Abdülhamid döneminde onbir yıl Dâhiliye Nazırlığı yapan Memduh Paşa'nın oğlu Mazlum Hamid Moran ile evlenmiş, böylece o sırada Hariciye Nazırı olan Ahmet Tevfik Paşa ile Dâhiliye Nazırı Memduh Paşa dünür olmuştur. Fatma Zehra Hanım'ın bu evlilikten Memduh ve Naili Moran ile Nazlı Tlabar dünyaya gelmiştir. Fatma Zehra Hanım 1974 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Ahmet Tevfik Paşa'nın ortanca kızı Hatice Naile 1889 yılında Berlin'de doğmuş ve 1924 yılında Lozan'da vefat etmiştir. 1900 yılında İstanbul'da doğan Küçük kızı Ayşe Gülşinas ise 1920'de İstanbul'da vefat etmiştir. Öztuna, **Devletler ve Hanedanlar**, s. 860.

vefat haberinin yayınlandığı gazetelerde Afife Tevfik olarak geçmektedir. Cenazesi Topkapı'da Gazi Ahmet Paşa Camii'nden kaldırıldı[34] ve vefatından birkaç gün önce Müslüman olarak Paşa'nın yanında gömülmek arzusunu oğlu Ali Nuri Bey'e bildirdiğinden vasiyeti yerine getirilerek Edirnekapı'daki aile kabristanına defnedildi[35].

Ahmet Tevfik Paşa'nın oğulları İsmail Hakkı ve Ali Nuri beylerin çocuklukları Berlin'de geçti. Babalarının Sultan Abdülhamid tarafından Hariciye Nazırlığına atanıp Berlin Büyükelçiliği görevinin sona ermesi üzerine İstanbul'a döndüler[36].

İsmail Hakkı Bey, 1903'te Harbiye Mektebi'nden mezun oldu ve irade-i seniyye ile Kolağası rütbesiyle padişah yaveri olarak sarayda göreve başladı. 1904'te Binbaşılığa, 1905'te Yarbaylığa terfi etti. 1907'de Albay oldu. 1909-1910'da Rütbe Tasfiye Kanunu gereğince rütbesi Albaylıktan Teğmenliğe indirildi[37].

Ali Nuri Bey, 1900 yılında Pangaltı Harb Okulu'nda okudu ve üç yıl sonra 1903'te diplomasını alarak ağabeyi İsmail Hakkı Bey gibi Saray'da Padişah yaveri olarak atandı. 1903-1908 yılları arasında Albaylığa yükseltildi[38]. Ancak onun da Albaylık rütbesi ağabeyi İsmail Hakkı Bey gibi II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra Teğmenliğe düşürüldü[39].

Ahmet Tevfik Paşa oğullarının iyi bir askerî eğitim almalarını istedi. 1909'da Berlin'e dönen İsmail Hakkı ve Ali Nuri beyler Alman İmparatoru II. Wilhelm'in İkinci Hassa Dragon Süvari Alayı'nda subay olarak görev aldılar. Bu sırada Ahmet Tevfik Paşa, Londra Büyükelçiliğine atanmıştı[40].

---

34 **TTK, TP**, Kutu 11,Gömlek 13, Belge 13-3.

35 **Güven Okday Özel Koleksiyonu**.

36 **Herausgegeben von Ingeborg Böer, Ruth Haer Kötter und Petra Kappert Unter Wissenschaftlicher Mitarbeit von Sabine Adatepe,** Türken in Berlin, 1871-1945, Wolter de Gruyter Berlin New York 2002, s. 56.

37 Arı İnan, *"Okdaylardan Anılar II"*, *"Son Sadrazam Tevfik Paşa ve Oğulları II"*, **Tarih ve Toplum**, İstanbul 6 Haziran 1984, s. 20.

38 İnan, **a.g.m.,** s. 22.

39 **Milliyet,** 23 Aralık 1988, yıl: 39, S. 14765, s. 11.

40 **Herausgegeben von Ingeborg Böer, Ruth Haer Kötter und Petra Kappert Unter Wissenschaftlicher Mitarbeit von Sabine Adatepe…**, s. 56.

İsmail Hakkı Bey 1910-1911'de Berlin Prusya Harp Akademisi'nde öğrenimini sürdürdü. 1912-1913'te Balkan Savaşları'nda görev aldı. 1913-1914'te Berlin Yüksek Harp Akademisi'ndeki öğrenimine devam ederek mezun oldu[41]. 12 Kasım 1914'te Veliahd Vahideddin Efendi'nin isteği üzerine Ulviye Sultan ile evlendi. Vahideddin Efendi'nin bu seçiminde İsmail Hakkı Bey'in İttihat ve Terakki içerisinde yer almayışının etkisi vardı[42]. 1922'de İstanbul'dan kaçarak Anadolu'daki Millî Mücadele hareketine katılan[43] İsmail Hakkı Bey, 16.

41 İnan, **a.g.m.,** s. 21.

42 Bilge Criss, **İşgal Altında İstanbul**, İstanbul 1994, s. 70. Fadime Ulviye Sultan, Padişah Vahideddin'in büyük kızıdır. Ulviye Sultan ile Ahmet Tevfik Paşa'nın büyük oğlu İsmail Hakkı Bey'in nikâhları sırasında Ahmet Tevfik Paşa Londra Büyükelçiliği görevinde bulunuyordu. İsmail Hakkı Bey ile Ulviye Sultan'ın nikâhları boşama hakkı Ulviye Sultan'a ait olmak şartıyla Şeyhülislam Hayri Efendi tarafından Dolmabahçe Sarayı'nda 12 Kasım 1914'te kıyıldı. Ulviye Sultan'ın nikâh vekilliğini Başmabeynci Mehmed Tevfik Bey, şahitliğini ise Mabeyn-i Hümâyûn doktorlarından Reşad Bey ve Padişah'ın ikinci kahveciliğini yapan Hadi Bey yaptılar. İsmail Hakkı Bey'in nikâh vekilliğini ise Padişah'ın Başyaveri Salih Paşa yaparken şahitleri ise Saray Mefruşat Müdürü Hacı Akif Bey ve Mabeyn-i Hümâyûn Kâtiplerinden Şevki Bey'di. **TTK, TP**, Kutu 19, Gömlek 14, Belge 14, Tarih 30/10/1330. İsmail Hakkı Bey'in Ulviye Sultan ile düğünü 19 Ağustos 1916 tarihinde yapıldı. Okday, **Yanya'dan Ankara'ya**, s. 295.
İsmail Hakkı Bey'in Ulviye Sultan ile evliliğinden Hümeyra adlı bir kızı oldu. Hümeyra Hanım 1924'te annesi ile yurt dışına çıkmak zorunda kaldı. İsmail Hakkı Bey 1933 yılında Moskova Başkonsolosu olduğunda konuyu Atatürk'e açarak kızının yurda dönmesini istemiştir. Hümeyra Hanım Atatürk'ün izni ile özel bir af kanunu çıkmaksızın bir refakatçi pasaportu ile Türkiye'ye döndü. Ancak aradan yıllar geçtikten sonra millî istihbarat Hümeyra Hanımın izini buldu. Polis soruşturmalarının ardından yurdu terk etmesi istendi. Bu olay onun Amerika'ya gitmesi ile sonuçlandı. O sırada Başbakan olan Refik Saydam, Hümeyra Hanım'ın yurda dönmesi için özel bir kanun çıkaracağına söz verdi. Gerçekten de İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı'nın ilk aylarında Hümeyra Hanım ile Enver Paşa'nın çocuklarının yurda dönmelerini sağlayan özel bir kanun çıkarıldı. Cemil Koçak, *"Osmanlı'dan Günümüze Bir Sadrazam Ailesinin Öyküsü"*, **Tarih ve Toplum**, S. 36, İstanbul, Aralık 1986, s. 381-382.

43 İsmail Hakkı Bey, Sultan Vahideddin'in askerî durum hakkında her gün bilgi edinmek amacı ile sarayda kurduğu Erkân-ı Harbiye Şubesi'nin şefliğine getirilmiş, maiyetine de Mustafa Kemal Paşa'nın mutemedi Çopur Neşet Bey verilmişti. O bu görevde bulunduğu günün birinde bir emir almıştı. Bu emirde Anadolu'da millî kuvvetlerde Erkân-ı Harbiye zabitlerinin eksik olduğu belirtiliyor ve İsmail Hakkı Bey, Erkân-ı Harp olduğundan Anadolu'ya davet ediliyordu. İstanbul o tarihte işgal altında olduğu için Anadolu'ya geçmek son derece zordu. İsmail Hakkı Bey verilen emrin altındaki imzanın sahibi Ekrem Bey'e başvurdu. Ekrem Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın İsmail Hakkı Bey ile görüşmek istediğini ve mutlaka Ankara'ya uğraması gerektiğini söyledi. İsmail Hakkı Bey Ocak 1922'de koyun tüccarı kimliği ile yola çıktı. Yirmi günde Ankara'ya ulaştı. Mustafa Kemal Paşa ile

Tümen'in Kurmay Başkanı olarak Yunanlılarla savaştı. Fırka Bolvadin'den Akhisar, Balıkesir, Gönen ve Çanakkale'ye kadar olan mıntıkada görev yaptı[44]. 16. Fırka savaşta Yunan Başkomutanı Trikoupis'i ve onun emrinde olan 14 generali esir aldı. İsmail Hakkı Bey savaş meydanında terfi ederek iki defa istiklal madalyası ile ödüllendirildi. Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra o zaman Başbakan olan İsmet Paşa'nın izniyle[45] Dışişleri Bakanlığı'nda göreve başladı ve Başkonsolos oldu,[46] daha sonraki yıllarda dışişlerinde çeşitli görevlerde bulundu. 1947'de yaş haddinden emekli oldu[47].

1912-1913 yıllarında Balkan Savaşları'nda Edirne Süvari Tugayı'nda emir subayı olarak görev alan Ali Nuri Bey ise 1913'te Osmanlı Orduları Başkumandan Vekili İzzet Paşa'nın izniyle kurmay eğitimini tamamlamak üzere Almanya'ya gitti. Öğrenimini tamamlayınca Türkiye'ye döndü ve General Von der Goltz

---

görüşmesinde onun *"Padişahtan ve babanızdan ne haber"* şeklindeki sorusuna İstanbul'dan hiç kimseye haber vermeden ayrıldığını ve iyi olduklarını söyledi. Arı İnan, **a.g.m.,** s. 17-18. İsmail Hakkı Bey, Anadolu'ya geçeceğini babasından gizlemişti. Fakat bunun nedeni Ahmet Tevfik Paşa'nın babalık hisleri ile oğlunun harbe katılacağı için kendisine engel olabileceği ihtimalini düşünmesiydi. İsmail Hakkı Bey sonradan bu *"ihtiyatlı davranışının tamamiyle yersiz"* olduğunu görecektir. Çünkü Ahmet Tevfik Paşa oğlunun Anadolu'ya geçeceğini Sadaret Başyaveri Kurmay Yarbay Gümülcineli Hüseyin Hüsnü Bey'den öğrenmiştir. Hatta onun oğluyla birlikte Anadolu'ya geçeceğini de bilmekteydi. Okday, **Yanya'dan Ankara'ya**, s. 413-414. İsmail Hakkı Bey'in yola çıkmasının ertesi günü kayınpederi Padişah Vahideddin, Ahmet Tevfik Paşa'ya *"Paşa, oğlunuz nerede ?"* diye sorduğunda *"Bilmiyorum, bendeniz kendisinin Saray'da bulunduğunu sanıyorum"* cevabını almıştı. Padişah da gazeteleri göstererek *"Bakın Anadolu'ya kaçmış"* deyince, Ahmet Tevfik Paşa *"Öyle ise vazifesini yapmaya gitmiş!"* demekten çekinmemiştir. İsmail Hakkı Bey bu açıklamayı sonraları babasının kendisine yaptığını belirtmektedir. Okday, **Yanya'dan Ankara'ya**, s. 417-418. Ulviye Sultan böyle habersizce giden kocasına tepkisini onu boşamakla göstermiştir. Nikâh akdine göre boşama hakkı (talâk) Ulviye Sultan'a verildiğinden Sultan beş ay sonra bu hakkını kullanmıştır. Boşanma gerekçesi olarak da aralarında geçimsizlik çıkması gösterilmiştir. Durum sadarete ve hanedan meclisine tezkere ile bildirilmiş ve hanedan defterine kaydedilmiştir. Murat Bardakçı, **Şahbaba**, İstanbul 1999, s. 211. İsmail Hakkı Bey eşinin kendisini boşadığını haftalar sonra cephede Gönen'in Yunan birliklerinden geri alınışı sırasında okuduğu eski bir gazeteden öğrenmiştir. Murat Bardakçı, "İsmet Hakkı; Ayrıcalıklı Kadına Ayrıcalıklı Boşanma", **Hürriyet**, 9 Aralık 2001, s. 27.

44 İnan, **a.g.m.,** s. 18.

45 **TTK, TP,** Kutu 17, Gömlek 28, Tarih 8.11.1938; **TTK, TP,** Kutu 12, Gömlek 9, Belge 9, Tarih 04.10.1973.

46 **TTK, TP,** Kutu 12, Gömlek 9, Belge 9, Tarih 04/10/1973; **TTK, TP,** Kutu 17, Gömlek 28, Tarih 8.11.1938; İnan, **a.g.m.,** s. 20-21.

47 İnan, **a.g.m.,** s.21.

Paşa'nın yaveri oldu. Bu görevi Goltz Paşa'nın Çanakkale Cephesini teftişe gittiği zaman beraberinde götürdüğü Ali Nuri Bey'in orada geçirdiği ağır bağırsak hastalığı nedeniyle İstanbul'a dönmesine kadar devam etti[48].

Ali Nuri Bey 1919-1920'de Teşvikiye'deki Erkân-ı Harp Mektebi'nde Tabiye Muallimi olarak görev yaptı. İstiklal Harbi sırasında hususi vazife ile *"ibka"* olundu. Millî Mücadele'nin kazanılması üzerine *"İstanbul Kolordusu 1. Şube Müdürlüğü"* yaptı ve bu sırada 1915'te yakalandığı hastalığın Gümüşsuyu Askerî Hastanesi'nde tam heyet raporu ile tespiti üzerine 8 Mayıs 1923 tarihinde emekliye ayrıldı. Harp madalyası ve kılıçlı gümüş liyakat madalyası ile ödüllendirildi[49].

4. Ekonomik Durumu

Bâb-ı Âli Tercüme Odası'nda maaşsız olarak işe başlayan ve 1872 yılı Ağustos ayında 15 lira maaş ile Roma Sefareti İkinci Kâtipliğine atanan Ahmet Tevfik Paşa[50] görev yaptığı yıllarda herhangi bir maddi sıkıntı içerisine girmedi.[51] Aksine birikim bile yaptı. I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar maaşından artırdığı paralarla 30.000 altın lira biriktirdi. Biriktirdiği bu parayı Türkiye'de millî bir banka olmadığı için Berlin Elçiliği görevindeyken bir Alman bankasına yatırdı. Sonraki devlet hizmetlerinde de, örneğin Londra Büyükelçiliği görevinde iken de biriktirdiği paraları en sağlam para birimi olarak bildiği Alman markına dönüştürerek Berlin'deki hesabına yatırmaya devam etti. Ahmet Tevfik Paşa bu birikimini I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Alman bankasında tutmuş, ancak Almanya I. Dünya Savaşı'ndan yenik olarak çıkınca mark da değer kaybetmiştir. Bu durum maddi anlamda Ahmet Tevfik Paşa'ya da büyük bir zarar vermiştir. Öyle ki Alman bankalarındaki önemli miktara ulaşmış olan parası bir anda değersiz hale gelmişti. Ahmet Tevfik Paşa'nın uğradığı bu büyük zararı ifade etmek için aşağıdaki olay güzel bir örnektir. Paşa aile fertleri ile Ayaspaşa'daki konağının bahçesinde oturduğu esnada kendisine gelen bir mektubu inceleyince büyük bir şaşkınlığa uğramıştır. Çünkü gelen bu mektubun üzerindeki pulun değeri 2 veya 3 milyar mark olarak gözükmektedir. Alman bankasından gelen

48 İnan, **a.g.m.,** s. 22.

49 **TTK,** D:12, B:29-3.

50 **BOA, HR. SAİD,** 25 /9/1340 Ca 13 /24 lef. 22.

51 Emekli Sandığı Arşivi'nde bulunan Ahmet Tevfik Paşa'nın dosyasında hizmet süresi 45 yıl 10 ay 4 gün olarak tespit edilmiştir. Ekler kısmında verdiğimiz hizmet cetvelinde Paşa'nın devlet hizmetinde bulunduğu bu süre içerisinde aldığı maaş miktarları da görülmektedir.

bu mektubu okuyan Paşa oğlu Ali Nuri Bey'e *"Madem ki bütün paramın artık bir tek posta pulu kadar değeri kalmadı, bankaya yaz, bundan sonra hesap hülasası yollamak zahmetine girmesinler"* diyecekti. Bu olaydan da anlaşılacağı üzere, Alman bankasında bulunan yüklü miktardaki parasının tamamının sıfırlandığı ve kendisinin büyük bir maddi kayba uğradığı böyle bir zamanda bile metanetini koruyabilmiş ve uğradığı felaketi gayet sakin bir tavırla karşılayabilmiştir[52]. Ahmet Tevfik Paşa'nın uğramış olduğu bu kayıp sonraki yıllarda da kendisini ve ailesini etkilemeye devam etmiştir.

Sultan II. Abdülhamid tarafından kendisine hediye edilen Ayaspaşa'daki konakta oturan Paşa, mütareke döneminde büyük maddi sıkıntılar içine düşmüştür. Topkapı surları dışında Çırçır semtinde babasından kalma köşkü ve bağı 3.000 lira karşılığında Bâb-ı Âli'de memur iken arkadaşı olan bir Rum'a satmak suretiyle bu durumu bir nebze de olsa hafifletmek istemiştir. Satış işleminin gerçekleştirilmesinden sonra yüzünü pencereye çeviren Paşa, uzun uzun dalarak denizi seyretmiş ve *"akıbet baba yurdu da elden çıktı. Altmış sene devlete hizmet dile kolay, kırk sene vezirlik…"* diyerek üzüntüsünü dile getirmiştir[53].

Ahmet Tevfik Paşa ve ailesinin ekonomik sıkıntıları mütareke dönemi olarak bilinen 1918-1922 yılları boyunca giderek artmıştır. Çok zor günler geçiren Paşa bu duruma çare olmak üzere öncelikle Ayaspaşa Konağı'nın yangından[54] kurtulan gümüşlerini ve ardından da mücevherlerini satmaya başlamıştır. Ahmet Tevfik Paşa'nın torunu Şefik Okday, anılarında bu durumu şöyle aktarmaktadır: *"…Yedi sekiz haftada bir kuyumcu eve gelir, büyükbabam dolabını açıp birkaç nişan çıkarır, kuyumcu bunları uzun boylu tetkik eder ve birkaç elmas sökerek bir iki aylık geçimimizi sağlayacak parayı sayar ve giderdi"*[55].

---

52 Okday, **Büyükbabam Son Sadrazam…,** s. 70.

53 Akyavaş, **a.g.m.,** s. 2898.

54 1911'de konakta çıkan yangında konağın büyük bir bölümü kül olmuştur. Yangından kurtulan az miktardaki eşya konağın arkasındaki Alman Büyükelçiliği'nden gelen Alman bahriyelileri tarafından bahçeye taşınmak suretiyle kurtarılmıştır. Bu sırada Londra Büyükelçiliği görevinde bulunan Ahmet Tevfik Paşa 1914'de İstanbul'a döndüğünde konağın yangından kurtulan ve daha önce kâtiplerin oturduğu taş binaya yerleşmiştir. Okday, **Büyükbabam Son Sadrazam…,** s. 83.

55 Ahmet Tevfik Paşa'nın torunu Güven Okday Bey tarafından muhafaza edilen bu nişan ve madalyaların bir kısmındaki kıymetli taşların eksik olduğunu kendisi ile görüşmemizde bizzat görebilme imkânını elde ettik.

Görüldüğü gibi, Ahmet Tevfik Paşa devlete hizmet ettiği yıllarda kendisine hediye edilmiş olan ve üzerinde kıymetli taşların bulunduğu nişanlarını bile satmak zorunda kalmış böylece değerli mücevherler birer birer elden çıkmıştır. Elmaslar bitince kılıcının altın kınını bile satmak zorunda kalmıştır. Böylece elinde manevi değeri olan ufak tefek birkaç hatıra dışında maddi değeri olan hiçbir şey kalmamıştır[56]. Nitekim ölümünden kısa bir süre önce oğlu Ali Nuri Bey'e *"Ayaspaşa'daki konaktan başka size bir şey bırakmıyorum. Kıymetli olan her şey satıldı, harcandı. Kalan ufak tefek annenizdedir…"* diyecektir.

Büyük zaferi ve Cumhuriyet'in ilanını gören Ahmet Tevfik Paşa 150'likler listesine alınmamış ve hakkında herhangi bir soruşturma da açılmamıştır. Cumhuriyet döneminde devlet hizmetinde görev almamakla birlikte, TBMM bu yaşlı ve değerli devlet adamının bilhassa son iktidarında Anadolu harekâtına karşı sergilediği olumlu tavırları göz ardı etmemiştir. Gerçekten de emekliye ayrılmasından sonra alamadığı maaşı toptan ödenmiş ve ayrıca kendisine 5.000 kuruş emekli aylığı da bağlanmıştır[57]. Nitekim İstanbul Vali vekili tarafından Ahmet Tevfik Paşa'ya gönderilen 11 Eylül 1924 tarihli mektupta 1 Kasım 1922 tarihinden itibaren 5.000 kuruş emekli maaşı tahsis edildiği bildirilmiştir[58]. Böylece saltanatın kaldırılmasından sonra uzunca bir süre herhangi bir maaş alamayan ve bundan dolayı büyük sıkıntılar çeken Ahmet Tevfik Paşa TBMM'ce bağlanan emekli maaşıyla nispeten rahatlamıştır.

Ahmet Tevfik Paşa'ya emekli maaşı bağlanmasına rağmen ailenin ekonomik sıkıntıları Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Sultan II. Abdülhamid'in 14 yıl Hariciye Nazırlığını yaptığı dönemde Ayaspaşa'daki konağın önünde Ra-

56 Okday, **Büyükbabam Son Sadrazam…**, s. 114.

57 Paşa'nın vefatından sonra eşi Afife Hanım'a 45 lira 47,5 kuruşun 1.11.1936 tarihinden itibaren yetim maaşı olarak ödenmesi Neşriyat Müdürlüğü'nce uygun görülmüştür. Ayrıca Ahmet Tevfik Paşa vefat ettiği tarihte evli olduğu için maaş bağlanmamış olan kızı Zehra Moran da eşi Mazlum Moran'ın vefatından sonra yetim aylığı için müracaatta bulunmuştur. Başvurusu uygun görülmüş ve kendisine 1.7.1956 tarihinden itibaren 157 lira 60 kuruş yetim maaşı ödenmesine karar verilmiştir. Böylece Ahmet Tevfik Paşa'nın vefatından tam yirmi yıl sonra kızı Zehra Moran'da onun maaşından istifade etmiştir. **Emekli Sandığı Arşivi Ahmet Tevfik Paşa Dosyası**.

58 **BOA, HSD.TVP,** 1/44, 1343. S. 11. Nitekim Muhassasat-ı Zata Müdüriyeti tarafından Başvekâlet Kalem-i Mahsus Müdüriyeti'ne gönderilen yazıda Ahmet Tevfik Paşa'ya emekli maaşı verilmesinin İstanbul Vilayeti'nin 24 Mayıs 1924 tarihli ve 575/1225 numaralı yazısında bildirildiği ifade edilmektedir. **BCA,** 030/10, 205/401/5, Belge 5.

mazanda sofralar kurduran ve ay boyunca her akşam dört yüz kişi için iftar sofrası hazırlatan Paşa, 1925 yılına gelindiğinde ancak altı kişilik müstahdemini besleyebilecek durumdaydı[59]. Ahmet Tevfik Paşa 1929 yılında Ayaspaşa'da ikamet ettiği konağını ek gelir sağlamak üzere ailesi tarafından kiraya verilmesi üzerine Bebek'te küçük bir evde oturan kızı Zehra için kiraladıkları Rumelihisarı'ndaki Kolonyacı Hasan Bey'in köşküne taşınmıştır[60].

Diğer taraftan Ahmet Tevfik Paşa ve ailesinin geçim sıkıntıları çektiği bu sıralarda meydana gelen bir gelişme aileye bir nebze de olsa rahat nefes aldırmıştır. Daha önce Paşa'nın Berlin'de bir Alman bankasına yatırdığı parasının I. Dünya Savaşı sonrasında markın düşmesiyle sıfırlandığını belirtmiştik. Ancak bu sıralarda söz konusu paranın yüzde üçünü Alman bankası kura çekerek ödemeye başlamıştır. Ahmet Tevfik Paşa üst üste birkaç kura kazanmış büyükçe miktarda bir paraya kavuşmuştur[61]. Ölümüne kadar herhangi bir gelir getirici faaliyet içersinde de olmamış, ailesinin geçimini yukarda bahsettiğimiz gibi emekli maaşı ve diğer gelirleriyle temin etmiştir.

---

59 Okday, **Büyükbabam Son Sadrazam…,** s. 114.

60 Afife Hanım mütareke döneminde konağın otele dönüştürülerek kiraya verilmesi fikrini ortaya atmıştır. Şefik Okday Bey'in anlatımlarından öğrendiğimize göre, Afife Hanım konağın yanmış kısmını göstererek *"Buranın ne güzel manzarası vardır buraya yan yana önü balkonlu odalar yapmalı ve bunları kiraya vermeli"* demişti. Bu düşüncesini her fırsatta tekrar eden büyükannesinin de etkisiyle Ali Nuri Bey 1922'de ilk otel projesini çizmiş ve otel yapabilecek sermayedarlar aramaya başlamıştır. Ancak Ali Nuri Bey'in bu çabaları sonuçsuz kalmış ve konağın 1929'da kiraya verilmesi kararlaştırılmıştır. Ahmet Tevfik Paşa kızı Zehra Hanım'ın yanına yerleşirken eşi Afife Hanım buradaki güllerini bırakarak konaktan ayrılmayı kabul etmemiş ve torunu Şefik Bey ile on beş gün konakta yalnız yaşamıştır. On beş gün sonra Ahmet Tevfik Paşa'yı ziyaret etmek için Rumelihisarı'ndaki eve gitmiş ve oranın güzel manzaralı, bakımlı ve bol çiçekli bahçesini gördükten sonra eşinin yanına taşınmıştır. Konağın kiraya verilmesi çabaları ise sonuçsuz kalmış, neticede Ali Nuri Bey 1930 yılında ortağı ile anlaşmış ve bankalardan da kredi sağlamak suretiyle konağın yanmamış olan kısmını otele dönüştürmüştür. Otel Mirimare Oteli adıyla hizmete açılmıştır. Ancak başarılı olunamamış ve otel birkaç kez el değiştirerek kiraya verilmiştir. Kira işinde bazı nedenlerden dolayı istenilen sonuç alınamamıştır. Ali Nuri Bey daha sonra otelin işletmesini Aram Hıdır adlı kişiye vermiş, otelin oda sayısı zamanla 24'ten 213'e çıkarılmış ve daha sonra adı Park Otel olarak değiştirilmiştir. Otel işletmeciliğindeki eski kötü tecrübeleri nedeniyle Ahmet Tevfik Paşa'nın varisleri olan oğulları Ali Nuri ve İsmail Hakkı beyler ve kızı Zehra Hanım işletmeye katılmamışlar sadece odaların kirasından belli bir yüzde ve restorandan da düşük bir yüzde almakla yetinmişlerdir. Okday, **Büyükbabam Son Sadrazam…,** s. 87-94.

61 Okday, **Büyükbabam Son Sadrazam…,** s. 90.

5. Şahsiyeti ve Hakkında Söylenenler

Zamanına göre oldukça iyi bir eğitim alan Ahmet Tevfik Paşa bunun olumlu etkilerini ilerideki iş ve özel yaşamında görecekti. Bilhassa birçok yabancı dile vâkıf olması onu diplomasi mesleğinde başarılı kılmıştır. Yine uzun yıllar Avrupa'da bulunması ise özel yaşamına olumlu yansımış hem kendisi hem de aile üyeleri modern bir görüntü ve yaşam tarzı içerisinde olmuşlardır.

Ahmet Tevfik Paşa temizliği, ağırbaşlılığı ve namuslu kişiliği ile herkes tarafından sevilip sayılmıştır[62]. Kendisi yeri geldiğinde doğru sözü söylemekten sakınmayan ve ikiyüzlülük yapmayan bir kişi olarak biliniyordu[63]. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, onun şahsında gösterdiği namusluluğu, doğruluğu ve dürüstlüğü memuriyet hayatında da gösterdiğini söylemekte ve bu özellikleriyle dâhilde ve hariçte herkese güven verdiğini belirtmektedir. Nitekim o *"Öyle ki özü ve sözü doğru olmayanlar bile buna tanıklık ediyorlardı"* diyerek Ahmet Tevfik Paşa'nın toplum içerisinde yarattığı olumlu etkiye işaret ediyordu[64]. Paşa'nın kurduğu son hükûmetinde Dâhiliye ve Hariciye Nazırlığı görevlerinde bulunan Ahmet İzzet Paşa da onun sağlam bir karaktere sahip olduğunu söylemektedir[65]. Ayrıca herkesçe bilinen namuslu bir şahsiyet olduğunun dışında ihtiyatlı olduğu, önemli meseleler karşısında soğukkanlığını koruduğu ve bilhassa iyice düşünmeden kararlar vermediği de Dâhiliye Nazırı Memduh Bey tarafından yazılan Esvât-ı Sudur adlı eserde belirtilmektedir[66].

Son derece dürüst bir karaktere sahip olan Ahmet Tevfik Paşa bu özelliğinden dolayı II. Abdülhamid zamanında *"soba borusu"* lakabı ile anılırdı[67]. Bu lakap Padişah tarafından kendisine verilen büyük miktardaki hediye parayı geri çevirdiği için verilmişti. 1897 Osmanlı-Yunan Harbi'ni sonlandıran barış antlaşması o tarihte Hariciye Nazırı olan Ahmet Tevfik Paşa tarafından imzalanmıştı. Bu antlaşmadan memnun olan Sultan II. Abdülhamid, Ahmet Tevfik Paşa'ya "*ihsan-ı şahane"* olarak 40.000 altın lira göndermişti. Fakat o *"Ben maaşlı bir devlet memuruyum ve memurluk vazifemi yerine getirmekten başka bir şey yap-*

62 **TTK, TP,** Kutu 11, Gömlek 3.

63 Mehmet Memduh, **Esvât-ı Sudur**, İzmir 1338, vr. 55; Pakalın, **a.g.m.,** s. 17.

64 İnal, **a.g.e,**, C. 4, s. 1748.

65 Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, C. 2, İstanbul 1993, s. 106.

66 Mehmet Memduh, **a.g.e.,** vr. 55.

67 Okday, **Büyükbabam Son Sadrazam…,** s. 27.

mış değilim. Bu kadar fazla parayı da haketmiş değilim. Lütfen beni af buyursunlar!" diyerek gönderilen bu parayı kabul etmeme cesaretini göstermişti. Oysa ki Padişah'ın ihsanını reddetmek bir nankörlük olarak görülebilirdi. Bu nedenle Ahmet Tevfik Paşa ertesi gün Padişah'ı ziyaret etmiş *"Padişahım, saye-i şahanenizde kulunuz Hükûmet-i Seniyye'nin maaşlı bir memuruyum. Maaşım dışında bu kadar yüksek bir meblağı hak edecek bir hizmette bulunduğumu da sanmıyorum. Kulunuz sadece vazifemi yaptım ve bu yüzdendir ki, af buyrulmaklığımı niyaz eylerim"* sözleriyle hediyeyi reddetme gerekçesini açıklamıştı. Bu tavrı aynı zamanda Ahmet Tevfik Paşa'nın dünya malına düşkün olmadığını göstermesi bakımından da son derece önemlidir[68]. Bu olayın devamı da şöyle gelişmişti. Padişah, hediye olarak gönderdiği büyük miktardaki parayı kabul etmeyen Ahmet Tevfik Paşa'yı başka şekilde nasıl sevindireceğini düşünmüş ve birkaç gün sonra da Paşa'yı huzuruna çağırtmıştı. Bu görüşmede II. Abdülhamid *"Paşa senin evinin olmadığını öğrendim. Onun için oturduğun konağı sana hediye ediyorum. Hem (tapusunu göstererek) bak konağı on dokuz bin altına kendi paramla aldım, hazine parası ile değil, bunu artık reddedemezsin"* diyerek ona hediyeyi kabul etmesi için ısrarda bulunmuştur. Bunun üzerine Ahmet Tevfik Paşa hediyeyi reddetmeyerek kabul etmiştir[69]. Bu davranışıyla asil bir ruha sahip olduğunu bir kez daha teyit eden Paşa'nın bu asaletini babasından aldığını Harp Okulu Başöğretmeni Ragıp Akyavaş belirtmektedir[70].

Paraya değer vermediği herkes tarafından söylenen Ahmet Tevfik Paşa'nın bu özelliğini devletteki görevlerine de taşıdığını görüyoruz. Nitekim Hariciye Nazırlığı esnasında hafiyeten kendisine teslim edilen mühim miktardaki parayı kullanmadığı ve hatta söz konusu parayı zarfını bile bozmadan halefine devret-

68 Okday, **Yanya'dan Ankara'ya**, s. 263-264.

69 Okday, **Büyükbabam Son Sadrazam…,** s. 76. Ahmet Tevfik Paşa'nın Londra Büyükelçiliği sırasında İttihatçılar tarafından kendisine bir mesaj gönderilmiştir. Bu mesajda Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirildiği belirtilmekte ve tahttan indirilen bir Padişahın bir jest yaparak kendisine hediye ettiği konağın devlete iadesi istenmekteydi. Tevfik Paşa bu mesaja çok sinirlenmiş ve *"Benim hukukumu bile korumayan bir hükûmeti ben Londra'da temsil edemem"* diyerek tepki göstermiştir. Ahmet Tevfik Paşa'nın bu cevabı üzerine İttihatçılar sessiz kalmış ve mesele kapanmıştır. **Milliyet,** 26 Aralık 1988, Yıl:39, S. 14768, s. 11. Konağın 2 Kasım 1911 tarihli Meclis-i Vükelâ kararı ile Hariciye nazırlarının ikametine mahsus olmak üzere senelik 720 liraya kiralanmasına ve kirasının Hariciye Nezareti bütçesinden karşılamasına karar verilmiştir. **BOA, MV,** 158/15.

70 Pakalın, **Sicill-i Osmanî Zeyli**, C. XIX, vr. 4470.

tiği yıllarca Bâb-ı Âli'de rivayet edilmişti. Hatta Paşa'nın kendine ait bir atı ve arabası da yoktu. Sadrazamlığı döneminde kullandığı otomobili dahi Padişah'ın dünürü olması münasebetiyle saraydan tahsis edilmişti[71].

Ahmet Tevfik Paşa'nın mesleğindeki dürüstlüğüne dair bir başka örnek de herkese eşit mesafede yaklaşmasıdır. Görevinde bu hassasiyete çok önem veren Paşa karşısında ailesinden biri de olsa verdiği kararı değiştirmemiş ve herkese aynı muamelede bulunmuştur. İngilizler tarafından Malta Adası'na sürülen kişiler arasında kardeşi Recep Bey de bulunuyordu. O sırada Gelibolu Mutasarrıfı olan Recep Bey Kuvâ-yı Milliye'ye yapılan silah kaçakçılığını desteklemişti. Bu işe *"göz yummuş"* olması İngilizlerce Malta'ya sürülmesine neden olmuştu. Ancak İngilizler Recep Bey'in Ahmet Tevfik Paşa'nın kardeşi olduğunu öğrendiklerinde kendisine haber göndererek, kardeşinin affedilmesi için arabuluculuk yapması halinde onu serbest bırakacaklarını bildirmişlerdi. Ahmet Tevfik Paşa bu haberi getirene *"Eğer sürgündeki diğerleri de bundan faydalanacaksa ricada bulunurum, aksi halde kardeşim de Malta'da kalsın"* diyerek bu talebi kabul etmemiştir[72]. Bu davranışında da görüldüğü gibi Ahmet Tevfik Paşa görev yaptığı sürece tarafsızlığından ve dürüstlüğünden asla taviz vermemiştir. Duyarlı ve vicdan sahibi olduğunu da göstermiştir.

Ahmet Tevfik Paşa'nın dürüst bir karaktere sahip olduğunu gösteren bir diğer örnek ise 31 Mart Vak'ası sonrasında Sultan II. Abdülhamid ile yaptığı görüşmedir. Görüşmenin nedeni II. Abdülhamid'in hal'i ile ilgili basında ve kamuoyunda yer alan söylentilerin doğruluğunu Ahmet Tevfik Paşa'dan öğrenmek istemesidir. Bu görüşmede Sultan II. Abdülhamid Paşa'ya *"Ortalıkta ve hususiyetle lisan-ı matbuatta deveran eden makalattan ne hissediyorsunuz, doğru söyler bir zat olduğunuza i'timâdta bulunduğum için hakikati benden ketm etmemelisiniz"* demiştir. Padişah'ın kendisinden gerçekleri anlatmasını istemesi üzerine Ahmet Tevfik Paşa da *"Madem ki böyle emir buyruluyor, bildiğimi arz edeyim, efendimizi istemiyorlarmış"* diyerek gerçeği açıkça söylemiştir. Bunun üzerine Sultan II. Abdülhamid *"Ben terk-i saltanat ederim lâkin hayatım ne olacak"* sorusunu yöneltince Ahmet Tevfik Paşa da *"Hayatınızın temin kılınacağını kat'i surette söylüyorlar"* cevabını vermiştir[73].

71 Akyavaş, **a.g.m.**, s. 2898.

72 Okday, **Büyükbabam Son Sadrazam…,** s. 42.

73 Mehmet Memduh, **a.g.e.,** vr. 55.

Görüldüğü gibi, Padişah tarafından doğru söz söyleyen ve itimat edilen bir kişi olarak görülen Ahmet Tevfik Paşa verdiği cevaplarla hakkında söylenenlerin hiç de yersiz olmadığını ortaya koymuştur.

Hariciye Nazırlığına atanmasından kısa bir süre sonra Padişah tarafından önceki Sadrazamlar Said ve Rifat Paşa hakkındaki görüşleri sorulduğunda *"Rifat Paşa'nın mesned-i âlinin gereği gibi idaresi hakkında başarılı olamayacağı söylense de henüz bunu doğrulayan tespit edilmiş izler yoktur. Said Paşa'ya gelince öteden beri Padişah'a sadakatle alışılmış ve memurluğunda doğruluk ve işbilirlik ile herkes tarafından bilindiği ve bundan fazlasına şimdilik bilgim yoktur"* demiştir. Böylece daha önceki dönemlerde hükûmette görev almış devlet adamlarını hedef alacak tarzda bir kötüleme içerisine girmemiş hatta çekememezlik dahi göstermemiştir. Kendisinden beklenildiği gibi, vicdanı doğrultusunda görüşlerini açıklamıştır[74].

Ahmet Tevfik Paşa dâhilde görev yaptığı yıllar boyunca halkla temas etmeye, onların dertlerini dinlemeye ve sıkıntılarına çare olmaya her zaman önem vermiştir. Özellikle çaresizlere ve muhtaçlara karşı gösterdiği merhametiyle tanınmıştır. Bu konudaki hassasiyetini şu olay fazlasıyla teyit edecektir. Şöyle ki; mütareke günlerinde Fransız Generali Franchet d'Esperey Dolmabahçe'yi kendisine karargâh yapmak istemiş ve konu Meclis-i Vükelâ'da ele alınmıştı. Meclis-i Vükelâ toplantısının yapıldığı esnada Terkos köylülerinden yaşlıca bir adamın Çatalca Mutasarrıfından şikâyetçi olması ile ilgili bir konuya Ahmet Tevfik Paşa yakın alaka göstermişti. Yaşlı adam kardeşinin askerlik borcundan dolayı jandarmaların birkaç hayvanına el koymaları nedeniyle Çatalca Mutasarrıfını şikâyet etmek için Ahmet Tevfik Paşa ile görüşmek istemişti. Fakat meclis toplantısı uzun sürdüğünden, köylü saatler sonra hatta gece yarısı denilebilecek bir saatte Ahmet Tevfik Paşa'yı kapıda yakalayarak derdini anlatmaya muvaffak olmuştu. Kendisi ile gecenin bir yarısında görüşmek isteyen bu köylüye Ahmet Tevfik Paşa, neden sabahtan beri görüşme talebinde bulunmadığını sormuştu. Köylünün erken saatlerden beri kendisi ile görüşmek için beklediğini ancak görüşme iznini alamadığını söylemesi üzerine Paşa onun gönlünü almak istemişti. Köylüye darılmamasını ve ertesi gün gelirse işini halledeceğini söylerken yetkililere de neden kışın soğuğunda köyünden çıkıp gelen bu köylüye görüşme izni vermediklerini ve onu beklettiklerini sertçe sormuştu. Onlar da cevaben *"Böyle*

74 **BOA, Y.EE,** 10/38 71313 C. 12 (30 Kasım 1895).

buhranlı ve önemli bir zamanda kendisini rahatsız etmeye cesaret edemeyeceklerini" söylemişlerdi. Bunun üzerine Ahmet Tevfik Paşa *"İşte burasını iyice takdir edemiyorsunuz. O işin buhranı ehemmiyeti bize göredir. Ona göre buhranlı iş keçileridir. Franchet d'Esperey bizim için, Çatalca Mutasarrıfı da onun için mühimdir. O işi de bu işi de görmek bizim vazifemizdir…"* diyerek köylünün işinin yarın halledilmesi ve gönlünün alınarak kendisine bir miktar da yol harçlığı verilmesi talimatını vermiştir[75]. Bu olaydan da anlaşılacağı üzere Ahmet Tevfik Paşa her zaman için halka karşı merhametli olmuş, onların talep ve arzularına olumlu yaklaşmış ve bazen kendi bazen de devletin imkânları ile onların sıkıntılarını gidermeye çalışmıştır.

Birçok olumlu özelliği şahsında barındıran ve bütün hayatı boyunca hiçbir siyasî kuruluş içinde yer almayan[76] Ahmet Tevfik Paşa bundan dolayı Sultan II. Abdülhamid, Sultan V. Mehmed Reşad ve VI. Mehmed Vahideddin'in güvenini kazanmıştır. Ali Fuat Türkgeldi, hatıratında Padişah Vahideddin'in *"Ben bu devlette iki adam gördüm biri Tevfik Paşa, öbürü Ali Rıza Paşa'dır"* dediğini nakletmektedir[77].

Ahmet Tevfik Paşa bütün memuriyet hayatı boyunca yaptığı görevlerle ilgili olarak hiç kimse tarafından şikâyet edilmemiş ve sorgulanmamıştır. Nitekim kendisinin kaleme aldığı resmî sicilinde *"Hiçbir sebeple memuriyetimden azl olmadım. Hakkımda kimse tarafından şikâyet vuku' bulmadığı gibi asla taht-ı muhâkemeye dahi alınmadım"* cümleleri ile bu durumuna dikkat çekmektedir[78].

Uzun yıllar dâhilde ve hariçte devletin çeşitli kademelerinde görev yapan bu nedenle de siyasî konularda engin bir tecrübe kazanmış olan Ahmet Tevfik Paşa, hep bunalımlı zamanlarda geçiş dönemini atlatmak için sadrazamlığa getirilmişti[79]. Ali Türkgeldi, *"Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi"* adlı eserinde *"İradesi zaif, idaresi gevşek olmakla beraber başlıca hassaları, metin bir hafıza ve soğukkanlılık olan Tevfik Paşa yarım asırlık siyâsî vazifelerin verdiği tec-*

75 Akyavaş, **a.g.m.,** s. 2898.

76 Sabahattin Selek, **Milli Mücadelede (Ulusal Kurtuluş Savaşı)**, C. I, İstanbul 2002, ek. 6.

77 Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, Ankara 2010, s. 199.

78 **BOA, HR. SAİD,** 25/9, lef. 23.

79 Hüseyin Cahid Yalçın, **Siyasal Anılar**, İstanbul 1976, s. 100.

rübe sayesinde sıyt kazanarak devletin nazik anlarında hidmetine mürâcaat edilir bir unsur haline gelmişti" diyerek Ahmet Tevfik Paşa'nın genellikle padişahların güdümünde kaldığı ve onların arzuları doğrultusunda hareket ettiğini belirtmektedir[80]. Halbuki Ahmet Tevfik Paşa gerektiğinde padişahların beklentilerinin aksine hareket etmeyi bilmiş ve kimsenin etkisi altında kalmamıştır. 31 Mart Vak'asından sonraki ilk sadrazamlığında Sultan Abdülhamid'in kabine üyelerinin belirlenmesine müdahale etmesine izin vermeyerek Padişah'a karşı tavrını ortaya koyabilmiştir. Yine mütareke sonrasında kendisine sadaret teklif edildiğinde kabinesinde İttihatçılara yer vermeme konusunda direnmiş ve hatta sadareti dahi reddetmiştir. İkinci sadrazamlığında ise mümkün olduğunca İtilâf Devletleri'nin bağımsızlıkla bağdaşmayan birçok isteğini reddetmiştir. Son sadrazamlığı döneminde de kurtuluşun Anadolu'da olduğunu görmüş ve Londra Konferansı'nda Padişah'a dahi danışmadan sözü TBMM delegelerine bırakmıştır. Bütün bu örneklerden de anlaşılacağı gibi, Ahmet Tevfik Paşa kendisi hakkında söylenilen genellikle padişahların güdümünde kaldığı ve onların arzuları doğrultusunda hareket ettiği şeklindeki yakıştırmaları hiç de hak etmemektedir.

Elbette ki bütün üst düzey devlet yöneticilerinde görülen bazı zafiyetler zaman zaman Ahmet Tevfik Paşa'da da görülmektedir. Bu daha çok devletin değişik kurumlarına yapılacak atamalarda kendini göstermekteydi. Ahmet Tevfik Paşa sık sık iltimas ve kayırma baskılarıyla karşı karşıya kalıyordu. Hatta öyle ki bazen aynı göreve birden fazla kişiyi atadığı da vaki oluyordu. Bu Paşa'nın bilmeden yaptığı bir atamadan ziyade kendisine yapılan ricaları kıramama ve yerine getirme nezaketinden kaynaklanıyordu. Ahmet Reşid Bey hatıralarında Tevfik Paşa'nın maiyyet memurlarının ve ileri gelen kişilerin etkisinden kendisini kurtaramadığını yazmaktadır. Ona göre, Ahmet Tevfik Paşa'nın bu özelliği Hariciye Nazırı iken boş bir memuriyet kadrosuna iki ayrı kişiyi ataması ile ortaya çıkmıştı. O bu memuriyet kadrosu için hem Hukuk Müşaviri Hakkı Bey'in hem de Tahrirat-ı Hariciye Kâtibi Nuri Bey'in iltimas konusundaki ısrarlarına maruz kalmıştı[81]. Ahmet Tevfik Paşa ise birlikte çalıştığı bu insanların hatırını kırmamak için tavsiye ettikleri her iki adamı da aynı göreve atamış ve böyle bir yanlışlığın ortaya çıkmasına sebep olmuştu.

---

80 Ali Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Ankara 1948, s. 184; İnal, **a.g.e,** C. IV, s. 1756.

81 Ahmet Reşit Rey'in Hatıraları, **Gördüklerim, Yaptıklarım, Canlı Tarihler**, C. 3, İstanbul 1945, s. 304.

Ahmet Tevfik Paşa'nın 31 Mart Vak'ası sonrasında sadrazamlığa gelmesini, Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilişi esnasında sadrazam olmasını ve Osmanlı Devleti'nin çöktüğü günlerde de gene sadrazamlık makamında bulunmasını bazı kişiler Paşa'nın uğursuzluğuna bağlamıştır. Halbuki bunu Ahmet Tevfik Paşa'nın uğursuzluğundan ziyade İbnülemin Mahmud Kemal'in de ifade ettiği gibi, şanssızlığına bağlamak daha doğrudur[82]. Bilakis Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu görmesi en büyük şansı olmuştur. Bu süreçte de Ahmet Tevfik Paşa güncel olayları ilgiyle takip etmiş, özellikle de ülke sorunları ile yakından ilgilenmiştir. Dış meselelerle ilgili görüşlerini İsmet Paşa gibi dönemin yöneticilerine yazmak suretiyle de Cumhuriyet Türkiye'sine hizmet etmeye çalışmıştır[83].

Dâhilde yaptığı görevlerde başarılı olan Ahmet Tevfik Paşa'nın yurtdışı görevlerinde de son derece başarılı olduğu görülmektedir. Özellikle görev yaptığı ülkelerin imparator, kral ve başbakan gibi yöneticileriyle samimi dostluklar kurmayı başarmıştır. Petersburg'da maslahatgüzar olarak bulunduğu sırada Rus Çarı II. Aleksandr, Berlin Büyükelçiliği görevinde ise İmparator II. Wilhelm ve özellikle Başbakan Prens Bismarck ile yakın dostluklar kurmuştu. Yine Londra Büyükelçiliği görevinde iken de kendisini çok sevdirmiş, bilhassa Kral V. George ile yakın dost olmuştur[84]. Özellikle, İngilizceyi çok iyi konuşması ve espri anlayışı[85] V. George ile olan dostluğunu kuvvetlendirmiştir[86]. Ahmet Tevfik Paşa'nın çabalarıyla o zamanlar İngiltere ile Türkiye arasında sıkı bir dostluk da sağlanmıştır.

Diğer taraftan Ahmet Tevfik Paşa iyi bir aile babasıydı[87]. Özellikle çocuklarına çok düşkündü ve onların iyi yetişmeleri için yoğun çaba sarf etmişti[88]. 1914

82 İnal, **a.g.e,** C. IV, s. 1753.

83 Bu konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. dördüncü bölüm Cumhuriyet Dönemi'nde Ahmet Tevfik Paşa.

84 Pakalın, **a.g.m.,** s. 17.

85 Ahmet Tevfik Paşa'nın torunu Şefik Oktay anılarında Paşa'nın yaşamının son yıllarında bile şen ve şakacı olduğunu kendisini yaşlı hissetmediğini belirtmektedir. Nitekim Paşa'nın kendi el yazısı ile yazdığı *"İhtiyar olsam da gönlüm tazedir"* sözleri de onun bu özelliğini gösterir niteliktedir. Okday, **Büyükbabam Son Sadrazam…,** s. 71.

86 **Milliyet,** 26 Aralık 1988, yıl:39, S. 14768, s. 11.

87 Pakalın, **Sicill-i Osmanî Zeyli,** C. XIX, s. 4471.

88 **Güven Okday Özel Koleksiyonu.**

Martında Londra Büyükelçisi iken Almanya'da öğrenim görmekte olan oğlu İsmail Hakkı Bey'e gönderdiği mektupta yer alan şu cümleler de onun bu konudaki hassasiyetini göstermektedir: Şöyle ki; *"…Mektubunu alıp okudum. Ali'ye (Paşa'nın diğer oğlu) gönderdiğim kadar sana da yolladım. Eline geçtiğini bildir. Almanya Genelkurmayından para ödülü kabul etme. Kanunen de yasaktır. Yazmış olduğun eserin iyi bir şekilde kabul edilmiş olması bir şereftir… Kendi hesap ve şahsi masrafları için; öğrenime gelmiş bir Osmanlı subayının bir ecnebi hükûmetten para alması her ne isimle olursa olsun pek ayıp ve yasaktır. Sakın kabul etme, dedikoduya sebep olur ve arkasından da kazanmış olduğun şeref ve haysiyete kusur getirir. Paskalya yortusunda ikiniz de Londra'ya gelebilirsiniz. Gerçi fazladan masraf gerektirir ise de o zamana kadar çaresini düşünüp tedarik etmeye çalışırım"*[89].

Yukarıdaki anlatımdan da anlaşılacağı gibi, Ahmet Tevfik Paşa çocuklarının eğitim giderlerini karşılamak konusunda büyük bir hassasiyet göstermekteydi. Öyle ki oğlunun Almanya'daki askerî eğitimi esnasında yazmış olduğu bir eserden dolayı Alman Genelkurmayınca verilecek para ödülünü bile kabul etmesine şiddetle karşı çıkmıştır. Ona göre, oğlu bu parayı aldığı takdirde şeref ve haysiyetine halel getirmiş olacaktı. Oysa kendisini maddi anlamda rahatlatacak olan bu yardımı kabul etmemiş, sıkıntı çekeceğini bilmesine rağmen oğlunun eğitim masraflarını kendisi karşılamayı düşünmüştür. Bu da Paşa'nın sadece kendisinin değil özellikle de gelecekte devlet kademesinde görev alması muhakkak olan oğullarının durumlarını her yönüyle düşündüğünü ve uygun kararlar vermeye çalıştığını göstermektedir.

Şahsında çok muhafazakar bir görüntü çizmemekle birlikte, Ahmet Tevfik Paşa İslamî eğitim kurumlarıyla da yakından ilgilenmiş ve elden geldiğince onları desteklemiştir. Hatta bazı İslamî eğitim veren kurumlara da üye olmuştur. Hariciye Nazırlığı döneminde oğlu İsmail Hakkı ve Ali Nuri beyler ile birlikte *"Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye"* adlı cemiyete girmiş ve üyeleri arasında yer almıştır[90]. Ramazanlarda da bol bol iftar yemekleri vermiş ve orada hazır bulunanların gönlünü hoş tutmuştur[91].

Ahmet Tevfik Paşa *"Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye"* gibi eğitim kurumlarına üye olmasının dışında bazı sosyal yardım kurumlarının başkanlığını da üstlen-

89 Bardakçı, **a.g.e.,** s. 112.

90 **Güven Okday Özel Koleksiyonu.**

91 İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, **Son Sadrazamlar,** C. XI, İstanbul 1950, s. 1760-1762.

miştir. Dürüstlüğü ve doğruluğu ile herkesin hürmetini kazanmış olan Paşa, Sultan Vahideddin tarafından hem Hilal-i Ahmer Cemiyeti hem de Himaye-i Etfal Cemiyeti Başkanlıklarına getirilmiştir[92]. Tarafından yürütülen başkanlıklardan birisi de *"Harîkzedegân Komisyonu Başkanlığı"*dır. Damat Ferit Paşa kabinesinde Ayan Meclisi Reisi iken ve son sadrazamlığı sırasında yürüttüğü bu görevde de yine halkın sorunlarıyla yakından ilgilenmiştir. Özellikle de yangınlarda evleri yok olan ve bu sebeple perişan olan halkla bizzat ilgilenmiş onların sıkıntılarına çareler bulmaya çalışmıştır[93].

Az konuşan ve sakin bir karaktere sahip olan[94] Ahmet Tevfik Paşa aynı zamanda büyük bir tevazu sahibiydi. Kadere inanırdı ve özellikle kendisinin ve yakın aile efradının başına kötü bir şey geldiğinde bunun Allah'tan geldiğini kabul edecek kadar da tevekkül sahibiydi. Nitekim küçük kızının[95] vefatı münasebetiyle kendisine taziyede bulunulduğu sırada "*Ne yapalım kendi verdi kendi aldı. İnşallah rahmetinden uzak kalmaz"* demiş olması Allah'a tevekkülünü ve kalbinin metanetini gösteren örneklerdendir[96].

Bilindiği kadarıyla içki ve sigara kullanmayan Ahmet Tevfik Paşa yemek yemeği de severdi. Bilhassa havyara düşkünlüğü ile bilinirdi. Yemeğe düşkünlüğünde Aşçıbaşısı Halil Ağa'nın işinde emsalsiz oluşunun, birbirinden güzel ve lezzetli yemekler yapmasının da etkisinin olduğunu büyük oğlu İsmail Hakkı Bey'in anlatımlarından öğreniyoruz[97].

Ahmet Tevfik Paşa'nın hayvanları da çok sevdiği, hayvan beslediği ve onlara değer verdiği de bilinmektedir. Oğluna yazdığı bir mektupta Çıtır ve yavrularının Ayaspaşa Mahallesi'ni doldurduklarını söyleyerek kendi kedi ve köpeğini beraberinde getirmemesini tavsiye etmesinden; köşkünde kedi ve köpek beslediğini

92 **Vakit,** 3 Temmuz 1336/3 Temmuz 1920, nr. 934, s. 1.

93 **Tasvir-i Efkâr,** 15 Eylül 1335/15 Eylül 1919, nr. 2841, s. 1.

94 Abdurrahman Adil Eren, *"Tarihi Bir Dedikodu, Sadrazam Tevfik Paşa"*, **Tan** 15 Ekim 1936, yıl:2, nr.537, s. 5.

95 Ahmet Tevfik Paşa'nın 1898'de İstanbul'da doğan küçük kızı Naile ve ortanca kızı Gülşinas tüberküloz hastalığına yakalanmıştır. Paşa, kızlarının hastalığı ile yakından ilgilenmiştir. Akil Muhtar, Süleyman Numan Paşa, Dr. Schleip gibi hekimler bile vereme çare bulamamışlardır. Kızlarının genç yaşta vefatları Ahmet Tevfik Paşa ve eşi Afife Hanımı çok üzmüştür. **Milliyet,** 27 Aralık 1988, yıl:39, S. 14769, s. 11.

96 Pakalın, **Sicill-i Osmanî Zeyli**, C. XIX, s. 4471.

97 **Güven Okday Özel Koleksiyonu**.

anlamaktayız[98]. Nitekim torunu Şefik Okday Bey de anılarında büyükbabası Ahmet Tevfik Paşa'nın Ayaspaşa'daki konağında her zaman irili ufaklı köpekler bulundurduğunu belirtmektedir[99].

Ahmet Tevfik Paşa'nın en çok sevdiği şeylerden biri de kitap okumaktı. Öyle ki eski yazma eserlerden oluşan bir koleksiyona da sahipti. Oldukça zengin sayılabilecek olan bu koleksiyon 1911'de Ayaspaşa Konağı'nda çıkan yangında kül olmuştur[100].

Dâhilde çalıştığı yıllarda herhangi bir siyasî fırkaya ve cemiyetlere girmemiş olan Ahmet Tevfik Paşa'nın çok fazla samimi olduğu dostunun bulunmadığını görüyoruz. Buna rağmen onun da sık sık görüştüğü bazı dostları vardı. Sultan V. Mehmed Reşad ve Sultan Vahideddin'in zamanında Saray Mabeyn Başkâtibi olarak görev yapan Ali Fuat Türkgeldi bunlardan birisiydi. Hatta en yakın dostu olarak bilinmekteydi. Bunun yanında Dâhiliye Nezareti memurlarından Behcet Bey, Berlin Sefiri Osman Nizami Paşa, eski sadrazamlardan İbrahim Hakkı Paşa gibi isimler de yakın dostları arasındaydı. Özellikle Hakkı Paşa hemen her gün Ayaspaşa Konağına gelerek Ahmet Tevfik Paşa'yı ziyaret ederdi[101].

Yukarıda şahsiyeti konusunda bilgiler vermeye çalıştığımız Ahmet Tevfik Paşa hakkında İsmail Müştak (Mayakon) Bey ise *"Yıldız'da Neler Gördüm"* adlı eserinde onun "*resmî ve siyâsî hayatını"* beş buçuk yıl boyunca takip ettiğini söylemektedir. Bunun neticesinde de onunla ilgili kanaatlerini ve tespitlerini söylemekle tarih önünde adeta şahitlik etmiş olacağını belirten İsmail Müştak Bey Ahmet Tevfik Paşa'yı şöyle tarif etmektedir:

"Tevfik Paşa şahsi menfaatler bakımından pırlanta kadar temiz kalmış bir devlet adamıydı. Suistimal ve gayrimeşru istifadelerin had safhaya çıktığı siyasî çevrelerde bu kadar yıl önemli görevlerde bulunmasına rağmen Paşa hiçbir zaman bu yollara sapmamış ve kimseye avuç açmamıştı. Dürüst karakterini korumaya muvaffak olmuştu". İsmail Müştak Bey özellikle onun dürüstlüğü, namusluluğu ve nezaketi *konusunda "…o devrin tarihini ve Yıldız hükûmeti'nin iç yüzünü bilen-*

98 **TTK, TP,** Kutu 19, Gömlek 36, Belge 36, Tarih 10/04/1929.

99 Şefik Okday, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Padişah Yaveri İki Sadrazam Oğlu Anlatıyor**, İstanbul 1988, s. 147.

100 Okday, **Büyükbabam Son Sadrazam…,** s. 83.

101 **Güven Okday Özel Koleksiyonu**.

ler benimle aynı kanaattedirler, sanırım…" diyerek biraz dürüst ve tarafsız olan herkesin, Ahmet Tevfik Paşa hakkında başka türlü bir hüküm veremeyeceğini söylemektedir.

İsmail Müştak Bey'e göre, Ahmet Tevfik Paşa gibi bir devlet adamının tarihin yüksek mahkemesinde sorguya çekilmesi halinde neleri düşündüğünü ve yaptıklarını ortaya koymadan evvel siyasî hayatını çerçeveleyen muhit ve zamana bakmak gerekmekteydi. Özellikle buna bakılmadan yapılacak bir yargılamanın ve ortaya konacak kanaatlerin doğru olmayacağını ve isabetli hükümler verilemeyeceğini söyleyen İsmail Müştak Bey, Ahmet Tevfik Paşa'nın da bu çerçevede değerlendirilmesi gerektiğine işaret ediyordu[102].

Ahmet Tevfik Paşa'ya ait aşağıda bahsedilen hatıraları onun yukarıda anlatılan bazı karakteristik özelliklerini kuvvetlendirmektedir.

6. Ahmet Tevfik Paşa'ya Ait Bazı Hatıralar

Ahmet Tevfik Paşa haksızlıklarla karşılaştığı zamanlarda kendisini savunmaktan geri durmamış ve düşüncelerini açıkça ifade etmeyi tercih etmiştir. Hiçbir zaman makam ve mevki düşkünlüğüne kapılmamıştır. Nitekim Hariciye Nazırlığı görevinde iken 1908'de Mısır-İran sınır anlaşmazlığını çözmekle görevlendirilmişti. Meclis-i Vükelâ'da bu konu görüşüleceği gün Ahmet Tevfik Paşa Tarabya'daki İngiliz Sefaretine gittiğinden Meclis-i Vükelâ toplantısını kaçırmış, saraydan ve evinden kendisine ulaşılamayınca da Meclis-i Vükelâ toplantısı yapılamamıştı. Bunun üzerine Sadrazam Rıfat Paşa bu durumu saraya bildirmişti. Ahmet Tevfik Paşa'nın Tarabya'daki İngiltere Sefaretine gitme emrini saraydan almış olmasına rağmen Mabeyn Başkâtibi, Ahmet Tevfik Paşa'ya bu konuyu sormuş ve yazılı açıklamada bulunmasını istemiş, Paşa'nın cevabı Padişah'a gönderilmişti. Mabeynci *"Biz onu Ragıp Paşa'nın tavsiyesi ile Hariciye Nazırı yaptık, yoksa hâlâ Berlin'de olacaktı"* deyince Ahmet Tevfik Paşa *"Ben Ragıp Paşa'nın tavsiyesi ile değil, Padişah'ın teveccühü ile Hariciye Nazırı olduğumu sanıyordum, bu halde istifa etmem doğru olur"* diyerek tavrını ortaya koymuştur. Ancak Sultan Abdülhamid, Tevfik Paşa'ya yaptığı haksızlığı fark ederek onu saraya çağırmış ve: "*Padişahlar nazırlarının babasıdır. Bir baba, evladını tevbih (azarladığı) ettiği gibi bir Padişah da, baba sıfatıyla kendilerini tevbih eyler ve bazı*

102 İsmail Müştak Mayakon, **Yıldızda Neler Gördüm**, İstanbul 1940, s. 101-102.

kerre bu tevbih haksız olur" diyerek gönlünü almıştır[103]. Bu olaydan da anlaşılacağı gibi Ahmet Tevfik Paşa devlet kademelerine bir başkasının tavassutuyla getirilmeyi sevmemekteydi. Böyle bir tavassut ile karşılaştığında da hemen bulunduğu görevden ayrılmayı düşünecek kadar cesaretli bir tavır ortaya koyabiliyordu.

Ahmet Tevfik Paşa, Atina Elçiliği Kâtibiyken tanıştığı Venizelos ile ilgili anılarını ise şöyle aktarmaktadır: *"Venizelos biz, o zaman, (Lefter Efendi) derdik. Bizim Atina'da casusumuzdu. O her ay gelir aylığı olan 15 lirayı benden alırdı. Çok çalışırdı, durup dinlenmek bilmezdi, her yere girer çıkardı, gençti fakat politika işlerine atılmış haris ve cesur bir gençti… Ve yaman bir casustu. O sırada Girid meselesi gene alevlenmişti… Girid'den kaçan Rumlar gizlice Yunanistan'a geliyorlar, yerleşmek istiyorlardı. Başlayan bu muhacir akınının önüne geçmek lazımdı. Fakat kaçanları bulamıyorduk. Bunları bize Venizelos, birer birer haber verirdi. Hemen her gün elinde bir liste ile gelir, Girid'den kaçarak Pire, Atina ve Yunanistan'ın herhangi bir köşesine gelmiş Giridlileri adlarını sanlarını bildirirdi. Biz de Yunan hükûmetine müracaat ederek bunları tekrar Girid'e iade ettirirdik"*.

Ahmet Tevfik Paşa ayrıca yakından tanıdığı Venizelos'un Yunanistan için de sorunlar ortaya çıkardığını söylemektedir. Girid ile ilgili olarak Venizelos'un çoğu gençleri Yunan hükûmetine karşı koymaya kışkırttığını söyleyen Paşa hatta bir gün gençlerin kralın sarayına kadar giderek protestoda bulunduklarını belirtmektedir[104].

Venizelos ile en son Londra'da görüşen Ahmet Tevfik Paşa onun bir gün telaşlı ve heyecanlı bir halde kendisinin yanına geldiğini söylemekte ve o günü şöyle anlatmaktadır: *"Paşa hazretleri benim buraya gidip gelişime bazıları fena manalar veriyorlarmış… Hatta dün bir hayli atıştık. Bana, düşman olduğumuz bir memleketin sefaretine ne diye girip çıkıyorsun dediler. Ben de sırf şahsi bazı işlerim için buraya geldiğimi, hatta sizi görmeyerek kâtiplerle görüştüğümü söyledim. Rica ederim, siz de beni yalancı çıkarmayınız, dedi. Bu adamın işleri hep böyle idi, entrika, yalan dolan…"*[105].

---

103 **Milliyet,** 24 Aralık 1988, yıl:39, S. 14766, s. 9.

104 F. Çilay, *"Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Sadrazamı Bize Hatıralarını Anlatıyor"*, **Perşembe,** 30 Mayıs 1935, nr. 9, sy., *"Son Sadrazam Tevfik Paşa'nın, Milli Mücadele Karşısındaki Durumu Ne İdi?"*, **Dün ve Bugün, Haftalık Yakın Tarih Mecmuası**, S. 47, C. 3, Ankara 27 Kasım 1956, s. 16-17.

105 Çilay, *"Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Sadrazamı Bize Hatıralarını Anlatıyor"*, **Perşembe,**

Ahmet Tevfik Paşa, İbnülemin Mahmud Kemal Bey'in aktardığına göre, Ahmet İzzet Paşa'nın sadrazamlığa atandığı ve kabinesini kurmaya çalıştığı günlerde Damat Ferit Paşa'ya *"Siz de bir nezaret kabul etseniz"* demiştir. Damat Ferit Paşa, Ahmet Tevfik Paşa'ya cevaben önemli bir işte görev almadığını, koca bir nezareti idare edemeyeceğini söylemiştir. Ahmet Tevfik Paşa'nın Şura-yı Devlet başkanlığını önermesi üzerine de *"Şura-yı Devleti hiç idare edemem çünkü orada riyaset edecek zat, devletin kavanin ve nizamatına vâkıf olmalıdır, ben vâkıf değilim(!) rica ederim, ısrar buyurmayınız"* diyen Damat Ferit Paşa görüleceği üzere daha sonra Ahmet Tevfik Paşa'nın yerine sadrazamlığı kabul etmiştir[106]. Böylece önemli devlet görevleri üstlenmemiş, kanun ve tüzüklere vâkıf olmayan Damat Ferit Paşa'nın kendisinden sonra sadarete gelmiş olmasını yadırgamaktadır.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Ahmet Tevfik Paşa Avrupa'da görevli olarak bulunduğu yıllarda birçok devlet adamı ile yakın dostluklar kurmuştu. Nitekim Alman İmparatoru II. Wilhelm de bunlardan biriydi. İmparatorla oldukça samimi ve yakın bir dostluğu olan Ahmet Tevfik Paşa onu çok iyi tanımaktaydı. Öyle ki *"İmparatorun sanıldığının aksine son derece tecrübesiz, fakat çok nazik ve kalp avlamasını bilen bir hükümdar"* olduğunu bile söylemektedir. Hatta İmparator II. Wilhelm İstanbul'a geldiği sırada Ahmet Tevfik Paşa ile aralarında geçen bir olaydan bu samimiyetin boyutunu anlamaktayız. Şöyle ki, İmparatorla aynı ortamda otururlarken birden bire yerinden kalkan İmparator, Ahmet Tevfik Paşa'nın başından fesini almış ardından da tabakasından bir sigara çıkararak Paşa'nın dudağına vermiş ve kibriti de kendisi çakmıştır. Ahmet Tevfik Paşa'ya göre, bu davranış o zaman için bir hükümdarın asla yapamayacağı bir hareketti. O'nun bu davranışı Ahmet Tevfik Paşa ile olan samimiyetinin bir sonucuydu. Ancak Paşa'ya göre, bu İmparatorun tabii bir davranışıydı ve İmparator etrafını böyle hareketler ile kendisine bağlamaktaydı. Ahmet Tevfik Paşa, Berlin Büyükelçisi olarak görevde bulunduğu yıllarda *"eski dostum"* ve *"büyük adam"* olarak nitelendirdiği Bismarck'ın doğum günü dolayısıyla bizzat malikânesine giderek kendisini ziyaret etti. İmparatorun Bismarck'ın doğum gününü unutmuş gibi göründüğü bir zamanda Ahmet Tevfik Paşa'nın bu anlamlı davranışı Bismarck'ı

---

25 Temmuz 1935, nr. 17, s. 5; *"Son Sadrazam Tevfik Paşa'nın, Milli Mücadele Karşısındaki Durumu Ne İdi"*?, s. 33.

106 İnal, **a.g.e.,** C. IV, s. 2036-2037; Turgut Özakman, **Vahideddin, Mustafa Kemal ve Milli Mücadele**, Nisan 2000, s. 41-42.

çok mutlu etmişti. Özellikle, Bismarck'ın yakınlarından başka kimsenin bulunmaması ve yabancı elçi olarak sadece orada Ahmet Tevfik Paşa'nın bulunması Bismarck açısından bu ziyareti daha da anlamlı kılmıştı. Yemeğe geçildikten sonra Bismarck, Ahmet Tevfik Paşa'nın kolundan tutarak kendisinin yanına oturmasını rica etmiştir. Ardından ayağa kalkan Bismarck, Paşa'ya *"…ilk kadehimi, bu münzevi yaşayışımda beni unutmayan ve bu hareketi ile mesut kılan büyük dostum Türk elçisinin şerefine içiyorum…"* demiş ve onunla birlikte balkona çıkarak kendisini o gün yalnız bırakmayan halkı selamlamıştır. O günden sonra bir daha Bismarck'ı görmediğini belirten Ahmet Tevfik Paşa'ya göre, Bismarck gibi bir adam unutulamazdı. Politika hırsları Alman milletinin bu öz malını ne kadar bir kenara atmak istese de yine başarılı olamazdı[107]. Bismarck örneğinde de görüleceği üzere Ahmet Tevfik Paşa'nın en önemli hususiyetlerinden biri de vefasıydı. Bilhassa yakın dostluklar kurduğu kişilere karşı gösterdiği vefa ile büyük takdir topluyordu.

Paşa kimseyi kırmayan bir karaktere sahipti. Harp Okulu Başöğretmeni Ragıp Akyavaş'ın aktardığı bir anı bunu teyit eder niteliktedir. Ahmet Tevfik Paşa'nın mütareke dönemi sadrazamlığında ülkenin içinde bulunduğu zor durumdan çıkarılması için çalışıldığı günlerde Bâb-ı Âli bekleme salonu her gün birtakım istekleri olan memurlar ve halkla dolup taşıyordu. Bunlardan memurlar valilik ve mutasarrıflık gibi görevler talep etmekteyken bir kısım vatandaş da İttihatçıların zulmüne uğradıklarını iddia ederek zararlarının telafi edilmesini istemekteydiler. Bunların dışında çok farklı isteklerle hükûmet konağına gelenler de vardı. Nitekim bir gün elli yaşlarında bir kadın kucağında üç yaşlarında bir çocuk ile gelmişti. Edirnekapı'dan geldiğini söyleyen kadın, çocuğun babasının Midilli Kruvazöründe şehit olduğunu ve çocuğun konuşma yaşı gelmesine rağmen hâlâ konuşamadığını söylemişti. Kadının isteği Padişah'ın vekili olan sadrazamın çocuğun ağzına nefesini üflemesi gibi ilginç bir talepti. Ahmet Tevfik Paşa'nın nefes üflemeye değil nefes almaya vakti olmadığını söyleyen hocası Ragıp Bey kadının gözyaşlarına dayanamayarak konuyu yavere açmıştır. Yaver bunun bir adet olduğunu ve sadrazamın padişahın mührünü üç defa çocukların ağzına dokundurunca çocukların dilleneceğine inanıldığını söylemiştir. Yaver

107 Çilay, *"Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Sadrazamı Bize Hatıralarını Anlatıyor"*, **Perşembe,** 20 Haziran 1935, nr. 12, s. 5.

devamla durumun uygun bir zamanda Ahmet Tevfik Paşa'ya bildirilmesini istemiştir. Nitekim bir süre sonra çocuk, Paşa'nın huzuruna getirilmiştir. Paşa sadaret mührünü besmele ile üç defa çocuğun ağzına yavaşça dokundurmuştur. Çocuğu sevmeyi de ihmal etmeyen Ahmet Tevfik Paşa kadına da sadaka kâtibinden 5 lira alınarak verilmesini istemiştir[108]. Böylece o bir kez daha nezahet sahibi bir kişi olduğunu göstermiştir. Öyle ki yoğun devlet işleri içerisinde bulunmasına rağmen kendisinden çokta alışılmış olmayan bir şey yapması istenilmesine rağmen buna karşı çıkmamış, hem isteği yerine getirmiş hem de istek sahiplerine hamiyetperverlik göstermiştir.

Ahmet Tevfik Paşa aynı zamanda cesur biriydi. Nitekim bir gün İttihatçılar tarafından kendisine suikast tertip edileceği haberi polis müdürlüğünce bildirilmiştir. Bunun üzerine oğlu Ali Nuri Bey yetkililerden Bâb-ı Âliye gidilirken Pera Palas'ın önünden geçilmemesi konusunda şoföre talimat verilmesini ve bunun babasından saklı tutulmasını istemişti. Ancak Ahmet Tevfik Paşa bu durumu öğrenmiş ve şoförüne ısrarla aynı yolu takip etmesi için emir vermiştir. Hatta arabayı Pera Palas'ın önünde durdurmuş ve şoföründen otelin baştercümanını çağırmasını istemiştir. Ancak Tercüman Feyzullah Bey orada olmadığından yola devam edilmiştir. Bilahare Ahmet Tevfik Paşa yolda yanındakilere hitaben Polis Müdürünün ve oğlu Ali Nuri Bey'in boşuna vehme kapıldıklarını ve görüldüğü gibi, bir şey olmadığını, İttihatçılar da olsa kendisine silah çekmeyeceklerini söylemiştir. Devamla da *"…günahım nedir? Şu koca ülkeyi perişan bir halde yere seren ben miyim? Hayır, oğlum, onlar tatlı canlarını hükûmet konaklarının yardımıyla yüzde yüz sigorta ettirmeden kestane fişeği bile atamazlar. Hani nerede böyle bir idealist fedaisi?..."* diyerek hem ülkenin bu hale gelmesinden kendisinin sorumlu olmadığını hem de İttihatçılar da olsa tehditlerden yılmayacağını belirtmiştir[109]. Ahmet Tevfik Paşa'nın cesaretini gösteren bir diğer husus da 31 Mart Vak'asının yarattığı kargaşa ortamında Padişah'ın sadaret teklifini kabul etmesinde görülür. Sultan II. Abdülhamid'in sadrazamlığını kabul eden Ahmet Tevfik Paşa Şeyhülislam ile birlikte başının üstünden aralıksız kurşunlar geçtiği halde Bâb-ı Âli'ye gitmiştir[110].

---

108 Akyavaş, **a.g.m.,** s. 2896.

109 Akyavaş, **a.g.m.,** s. 2896-2897; Pakalın, **Sicill-i Osmanî Zeyli**, C. XIX, vr. 4470.

110 Erdal Şafak, *"Pazar Portreleri"*, *"Son Padişahın Son Sadrazamı"*, **Aktüel,** 7 Ağustos 2005, s. 12.

7. Aldığı Nişan, Rütbe ve Madalyalar

Bilindiği gibi, Ahmet Tevfik Paşa yaklaşık altmış yıl süren uzun devlet adamlığı süresince birçok farklı görevlerde bulunmuştur. Karakterinde var olan dürüstlük, düzenli olma, disiplinli iş yapma ve kolay dostluklar kurabilme gibi bazı özellik ve prensipleri onun bütün memuriyet hayatı boyunca sevilmesine, kendisine güvenilmesine ve saygı duyulmasına neden olmuştur. İşte bu nedenle Ahmet Tevfik Paşa devlet adamlığı süresince bulunduğu görevlerle ilgili birçok nişan, rütbe ve madalya ile taltif edilmiştir. Aşağıda ayrıntılı bir listesini sunduğumuz bu nişan, rütbe ve madalyaların çokluğu onun dâhilde ve hariçte hem kişi olarak hem de bir devlet adamı olarak başarılarının takdir edildiğinin de bir göstergesidir. Aldığı nişan, rütbe ve madalyalar farklı dönemlerde ve farklı görevlerde bulunduğu yıllarda kendisine verilmiştir. Bunların büyük kısmı onun Osmanlı Devleti adına yurt dışında yaptığı memuriyetlerle ilgili olarak Avrupa devletlerince verilmiştir. Bunun yanında gerek Hariciye Nazırlığı gerekse Sadaretleri döneminde devrin padişahlarınca verilmiş nişan ve madalyalar ile aldığı rütbeler de bulunmaktadır. Ahmet Tevfik Paşa'ya nişan ve madalya veren Avrupa ülkeleri arasında Karadağ, Belçika, Rusya, İsveç, Norveç, İran, Felemenk, Bulgaristan, Saksonya, Avusturya, Almanya, Sırbistan, İngiltere ve Yunanistan gibi ülkeler bulunmaktadır. Bu ülkelerden aldığı nişan ve madalyaların çokluğu ve çeşitliliği onun Osmanlı Devleti'nde son dönemlerde yetişmiş önemli bir devlet adamı olduğunun da bir göstergesidir [111].

1. Danilo Nişanı; Karadağ Prensi tarafından verilmiştir.

111 Nişan, Rütbe ve Madalyaların tespit edildiği fonlar sırası ile aşağıdaki gibidir: **BOA, HR.SAİD,** 25/9, lef. 10; **BOA, HR.SAİD,** 25/9, lef.10; **BOA, BEO**, 1529/114670; **BOA, HR.SAİD,** 25/9, lef.10; **BOA, BEO** 1529/114670; **BOA, HR.SAİD,** 25/9, lef. 10; **BOA, BEO,** 1534/114976; **BOA, İ.TAL**; **BOA, HR. SAİD**, 25/9, lef. 10; **BOA, BEO**, 1534/114976; **BOA, İ.TAL**, 221/1318, lef. 2; **BOA, BEO,** 1564/117233; **BOA, HR.SAİD,** 25/9, lef. 10; **BOA, BEO** 1617/221209; **BOA, HR.SAİD,** 25 /9, lef. 17; **BOA, HR.SAİD,** 25 /9, lef. 17; **BOA, HR.SAİD,** 25/9, lef. 17; **BOA, HR.SAİD,** 25/9, lef. 11; **BOA, HR.SAİD,** 25/9, lef. 11; **BOA, BEO,** 1141/ 85537; **BOA, İ.TAL**, 389/1324; **BOA, HR.SAİD,** 25/9, lef. 11; **BOA, HR.SAİD,** 25/9, lef. 11; **BOA, HR.SAİD,** 25/9, lef. 15; **BOA, HR.SAİD,** 25/9, lef. 15; İnal, **Son Sadrazamlar**, C. IV, s. 1747; **BOA, HR.SAİD**, 25 /9, lef. 17; **BOA, HR.SAİD., 25/9,** lef. 23; **BOA, İH.R,** 299/189; **BOA, HR.SAİD.,** 25/9, lef. 23; **BOA, HR.SAİD,** 25 /9, lef. 16; **BOA, HR.SAİD,** 25 /9, lef. 17; **BOA, HR.SAİD, 25 /9**, lef. 20; **BOA, İ.TAL,** 92 1313 N-124 1313 N 28 1**; BOA, HR.SAİD,** 25/9, lef. 15; **BOA, İ.TAL,** 186, 1317-R-180, 1317 R 21**; BOA, HR.SAİD,** 25 /9, lef. 17; **BOA, HR.SAİD,** 25 /9, lef.11; **BOA, DUİT,** 73/ 85, lef 1; **BOA, DUİT**, 7/86.

2. Birinci Rütbeden Leopold Nişanı; Belçika hükûmeti tarafından verilmiştir.

3. Murassa Saint Alexander Nevsky Nişanı; Rusya İmparatoru tarafından verilmiştir.

4. Birinci Rütbeden Saint Olav Nişanları; İsveç ve Norveç hükûmeti tarafından verilmiştir.

5. Timsali Şahî ve murassa Şir ü Hurşid Nişanı; İran Şahı tarafından verilmiştir.

6. Birinci Rütbeden Saints Maurice et Lazare Nişanı; İtalya tarafından verilmiştir.

7. Birinci Rütbeden Lion Neerlandais Nişanı; Felemenk hükûmeti tarafından verilmiştir.

8. Birinci Rütbeden Saint Alexander Nişanı; Bulgaristan Emareti tarafından verilmiştir.

9. Birinci Rütbeden Merit Nişanı; Grandük Oldenburg tarafından verilmiştir.

10. Birinci Rütbeden Altın Plaklı Albrechtskreuz; Saksonya Kralı tarafından verilmiştir.

11. Kıladeli Birinci L'Etoile Polair Nişanı; İsveç hükûmeti tarafından verilmiştir.

12. Birinci Rütbeden Leopold Nişanı; Avusturya hükûmeti tarafından verilmiştir.

13. Almanya İmparatoru tarafından değerli taşlarla bezenmiş Almanya Kartalı tasviri.

14. Birinci Rütbeden l'Aigle Blanc Nişanı; Sırp hükûmeti tarafından verilmiştir.

15. İngiltere'nin kıladeli Birinci Rütbe Victoria, Birinci Rütbe Saxe- Coburg Nişanı.

16. Birinci Rütbeden Mühr-i Süleymanî Nişanı; Hüseyin Necaşi tarafından verilmiştir.

17. Rütbe-i bâlâ ve Birinci Mecidî Nişanı; Padişah tarafından verilmiştir.

18. Birinci Rütbeden Saint Sauveur; Yunan Kralı tarafından Ekim 1885'te verilmiştir.

19. Berlin Elçiliği kitabetinde iken saniyen Petersburg'dan İstanbul'a dönüşünde politika memurluğuyla Şumnu'ya gittiği sırada mütemayiz ve muharebe sırasında ûlâ sınıf-ı sânisi.

20. Atina Maslahatgüzarlığı'nda iken 1881'de hizmetlerinden ötürü ûlâ sınıfı rütbelerine terfi edilmiştir.

21. 98 senesinin Ocak ayında tebdilen Üçüncü Rütbe Mecidî Nişanı ikinciye tebdil ve aynı senenin Mayısında rütbesi ûlâ sınıf-ı evveline terfi edilmiştir.

22. Altın ve Gümüş İmtiyaz Madalyaları; 24 Şubat 1897 tarihinde verilmiştir

23. Yunan Muharebe Madalyası verilmiştir.

24. L'Etoile de Roumanie ve veliahdın izdivacını muhtır veliahd ile zevcesinin resimlerini içeren madalya; Romanya Kralı tarafından verilmiştir.

25. Murassa Nişan-ı Âli-i Osmanî; 13 Mart 1896 tarihinde verilmiştir.

26. Murassa İftihar Nişan-ı Âlîsi çalışmalarındaki sadakat ve mesaisine binaen verilmiştir.

27. 3 Şubat 1900 tarihinde demir yolu altın madalyası verilmiştir.

28. 10 Şubat 1900 tarihinde altın liyakat madalyası verilmiştir.

29. 19 Ocak 1902 tarihinde Hicaz Demiryolu Altın Madalyası verilmiştir.

30. 26 Mayıs 1918 tarihinde Balkan Harbi'nin başlangıcından beri Hilâl-i Ahmer yararına yardım toplamasındaki hizmetlerinden Hilâl-i Ahmer Madalyası verilmiştir.

31. 7 Nisan 1919 tarihinde Hanedan-ı Âl-i Osman Nişan-ı Âlîsi'nin bir kıtası verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

I. VE II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDE AHMET TEVFİK PAŞA

1. II. Abdülhamid Dönemi'nde Aldığı Görevler

Ahmet Tevfik Bey memuriyet hayatına ilk adımı Bâb-ı Âli Tercüme Odası'nda atmıştır. Bu görevinde Tahrirat-ı Hariciye Başkâtibi Davut Efendi ile birlikte çalışmaktaydı. Bâb-ı Âli Tercüme Odası'nda çalıştığı günlerde Floransa Sefareti ikinci kâtipliği görevi teklif edilen Ahmet Tevfik Bey, kendisine ilk defa yurtdışında çalışma imkânı sağlayacak olan bu görevi hemen kabul edip İtalya'ya giderek orada Osmanlı Devleti adına elçilik görevinde bulunan Rum asıllı Fotiadis Efendi'nin maiyetine girdi[112]. Ağustos 1872'de 15 lira maaş ile Roma Sefareti İkinci Kâtipliğine, bu görevi sürdürürken 1872 yılının Aralık ayında 20 lira aylıkla Viyana Sefareti İkinci Kâtipliğine atandı. Daha sonra birbiri ardına Berlin ve Atina sefaretleri ikinci kâtipliklerine, 1873 yılı Haziran ayında 20 lira maaş ile Berlin Sefareti İkinci Kâtipliğine ve akabinde de 1874 yılının Ekim-Kasım ayında yine aynı maaş ile Atina Sefareti İkinci Kâtipliğine tayin edilmiştir. Bu görev Ahmet Tevfik Bey'in sefaret ikinci kâtipliğindeki son görevidir. Çünkü 1875 yılının Aralık ayında 30 lira maaşla Atina Sefareti Başkâtibliğine,[113] 1876 yılının Eylül ayında Atina Sefareti Başkâtipliği görevinde iken 33 lira maaşla Petersburg Sefareti Başkâtipliğine atanmıştır.

Petersburg Sefareti Başkâtipliği Ahmet Tevfik Bey'in Sultan II. Abdülhamid döneminde üstlendiği ilk görevidir. Aldığı görevlerdeki başarısı onun özel-

112 Ahmet Tevfik Bey'in büyük oğlu İsmail Hakkı Bey bu konu ile ilgili şöyle bilgi vermektedir: Günün birinde Nezaretin koridorunda:*"Gâvur memleketine gitmek isteyen var mı?"* diye bağıran bir memura babası*"Nerede ve memuriyet nedir?"* diye sormuş *"Floransa Sefareti ikinci katibliği"* cevabını almış ve o zaman İtalya'nın merkezi olan Floransa (Firenze) Sefareti İkinci Kâtipliği'ni kabul etmiştir. Orada bulunan Rum ırkına mensup Fotiadis Efendi adındaki elçinin maiyetine girmiştir. Okday, **Yanya'dan Ankara'ya**, s. 20.

113 **BOA, HR. SAİD,** 25 /9, lef. 22.

likle üst düzey devlet kademelerinde tercih edilen kişi olmasını sağlayacaktır. Başarılarından ötürü Sultan II. Abdülhamid kendisine *"vezaret"* yani paşalık rütbesini layık görecek ve sadrazamlığa kadar yükseltilecektir.

1.1. Petersburg Sefareti Başkâtipliği

1.1.1. 93 Harbi Arifesindeki Temasları

Ahmet Tevfik Bey 1876 yılının Eylül ayında Atina Sefareti Başkâtipliği görevinde iken 33 lira maaşla Petersburg Sefareti Başkâtipliğine atanmıştı. Bu görevi Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş açtığı 1877 yılının Nisan ayına kadar sürmüştür. Diğer bir ifade ile Petersburg Sefareti Başkâtibi olarak yedi-sekiz ay boyunca Rusya'da bulunmuştur[114].

Petersburg'da bulunduğu bu süre içerisinde Çar II. Aleksandr ile yakın temaslar kurmuş ve özellikle savaş öncesi temaslarını yoğunlaştırmıştır. Ahmet Tevfik Bey'i birkaç defa yüz yüze görüşmek amacıyla sarayına davet eden Çar, bu görüşmelerde Rusya'nın savaş taraftarı olmadığını, ısrarla vurgulamaktaydı. Çar'a göre, tıpkı Rusya gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun bünyesinde farklı milletler yaşamaktaydı. Eğer bu iki devlet arasında bir savaş çıkarsa bu durum her iki ülke için sıkıntılar yaratabilecekti. Bu iki ülkenin iç bünyesindeki ayrılıkçı gruplar savaş ortamını fırsat bilerek ayaklanma ve ihtilaller çıkartabilir, konumlarını güçlendirebilirlerdi. Böyle bir durum her iki taraf için de kötü olurdu. Çar kendisi gibi, Sultan Abdülhamid'in de bu durumdan endişe duyacağı kanaatindeydi. İşte bu duygu ve düşüncelerini Ahmet Tevfik Bey'e söylemiş ve endişelerinin de Padişah'a iletilmesini ısrarla istemişti[115].

Ahmet Tevfik Bey'e göre ise, Çar savaşa karşı olduğunu özellikle vurguluyor ama iki devlet arasında bir savaş çıkmamasını da Rusya'nın isteklerinin kabul edilmesine bağlıyordu. Her iki tarafın çıkarlarını söz konusu ederek kendisinin adaletten yana olduğunu gösteren bir tavır sergiliyordu[116]. Çar'ın gösterdiği tarzda bir tavrı da Rus Dışişleri Bakanı Prens Gorçakof gösteriyordu. Gorçakof, Ahmet Tevfik Bey ile yaptığı bir görüşmede Osmanlı Devleti'nin Karadağ'a

114 **BOA, HR. SAİD,** 25/9, lef. 23.

115 Okday, **Büyükbabam Son Sadrazam…,** s. 11.

116 Çilay, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Sadrazamı Tevfik Paşa Bize Hatıralarını Anlatıyor", **Perşembe,** 11 Temmuz 1935, nr. 14, s. 5.

saldırması halinde Rusya'nın bu duruma kayıtsız kalamayacağını dile getirmiş ve bunun İstanbul'a bildirilmesini istemişti. Ahmet Tevfik Bey'in Rus Dışişleri Bakanına verdiği cevap da benzer olmuştu. Ahmet Tevfik Bey *"Karadağ Osmanlı Devleti'ne yönelik herhangi bir saldırıda bulunmadığı takdirde"* kendilerinin Karadağ'a hücum etmek gibi bir niyetlerinin olmadığını söylemişti[117].

Ahmet Tevfik Bey 8 Haziran'da İstanbul'a gönderdiği bir telgrafta gidişatın ve şüphelerin her geçen gün savaş ihtimalini kuvvetlendirdiğini bildiriyordu. O'na göre, Osmanlı Devleti çıkması muhtemel bir savaş için bir an önce gerekli tedbirleri almalıydı. Bu konuda Petersburg'daki bazı yabancı elçiler de onunla aynı fikirdeydi[118].

Her iki devletin de her geçen gün hızla bir savaşa sürüklendiği günlerde Çar'ın daha önce olduğu gibi, o günlerde de sık sık Ahmet Tevfik Bey'i sarayına davet ettiği görülüyordu. Bu davetler esnasında yapılan görüşmelerin ana konusu Türk-Rus ilişkileri oluyor ve her görüşmede Çar Aleksandr barışı isteyen bir devlet adamı görüntüsü çiziyordu. Nitekim bir gün resmî bir ziyafet sırasında sarayın büyük salonunda ve bütün davetlilerin huzurunda Ahmet Tevfik Bey'in önünden geçerken Çar *"sizinle görüşmek istiyorum"* diyerek onu yemekten sonra başyaveri ile kendisinin yanına çağırtmıştı[119]. Çar, Ahmet Tevfik Bey'e açık bir jesti olarak değerlendirebileceğimiz bu hareketi ile çevresine Türklerle dostça görüşmeler yaptığı izlenimini vermeye çalışıyordu. Diğer görüşmelerinde olduğu gibi bu görüşmesinde de Rus isteklerinin Osmanlı Devleti'nce kabul edilmesi için ısrarda bulunmuştur[120]. Özellikle barıştan yana olduğunu söyleyen Çar[121]

117 **BOA, HR.TO,** 124/76, 1876.04.40.

118 **BOA, HR.TO,** 1094/124/ 116/ 1876.06.08/1.

119 Okday, **Büyükbabam Son Sadrazam…,** s. 12.

120 **Milliyet,** 22 Aralık 1988, yıl:39, S. 14764, s. 11.

121 Ahmet Tevfik Bey'e göre, *"Çar barışı istemekle milletlerin dökülecek kanını değil, kendi şahsi menfaatlerini düşünüyordu. Çar'ın şahsi endişeleri vardı"*. Bu endişelerini Ahmet Tevfik Bey ile bir görüşmesinde dile getirmişti. Ahmet Tevfik Bey bu görüşmeyi şöyle aktarmaktadır: *"…Yüzü, uykusuz geçmiş bir gecenin izlerini taşıyor gibi solgundu. Her zamanki "Ben Çarım" diyen azametli hali yoktu üzerinde. Bir kere daha beni pek sevdiğini, elçiler arasında en çok bana muhabbeti olduğunu söyledi ve birden bire sözü değiştiriverdi: "Padişahınız tahtından emin midir? Günün birinde kopacak bir ihtilal fırtınasından korkusu yok mudur? Aleyhinde çalışanların çokluğundan, kuvvetinden bî-haber midir?" ve benim cevabımı beklemeden devam etti: Benim için de aşağı yukarı aynı vaziyettedir, diyorlar. Esasen tahtları tehdit eden en büyük tehlikeler hep, devletin haricî düşmanlarla boğuşmaya mecbur olduğu zamanlarda baş gösterir.*

barışı hükümdarların sağlayacağı inancındaydı. Ona göre, Sultan Abdülhamid tahta yeni çıkmıştı ve tecrübesizdi. Bu nedenle de etrafındakilerin kolaylıkla etkisi altında kalabilirdi. Oysa bunu yapmamalı barıştan yana tavır almalıydı. Çar, Sultan Abdülhamid'in barıştan yana olduğundan emindi. Ancak etrafındakiler onu savaşa yönlendiriyorlardı. Bunun devam etmesi savaşı kaçınılmaz kılacaktı. İşte bu yüzden Çar, Ahmet Tevfik Bey'in kaçınılmaz bir savaşı önleyebileceğini düşünüyordu. Bu düşüncesini de görüşmede Ahmet Tevfik Bey'e açıkça söylemişti.

Çar ile yaptığı bu özel görüşme esnasında Çar'ın Sultan Abdülhamid'in çevresinin etkisi altında kaldığı görüşüne tamamıyla katılmayan Ahmet Tevfik Bey ise bilakis Çar'ın benzer bir etki altında kaldığı düşüncesindeydi. Ona göre, Çar İstanbul'daki elçilerinden aldığı istihbarat ve haberler doğrultusunda Osmanlı hükûmeti ile bazı devlet adamlarına büyük tepki duyuyordu. Öyle ki bu tepkisi nefret düzeyindeydi. Hatta Çar'da uyanan kanaat, etrafındaki bu devlet adamları olmasa Padişah'ın Rusya'nın isteklerini kabul edeceği yönündeydi. Yine savaş öncesi Prens Gorçakof bir gün Ahmet Tevfik Bey ile yaptığı görüşmede ona *"Mahmud Nedim ve Safvet paşalar gibi rical İstanbul'da bulundukça anlaşabilmemize imkân göremiyorum"* diyerek ilişkilerin bozulmasında İstanbul'daki bazı devlet adamlarının rolünün büyük olduğunu açık sözlerle dile getirmişti. Rus Dışişleri Bakanı'nın bu sözlerini bir anlamda Osmanlı Devleti'nin iç politikasına müdahale olarak da değerlendiren Ahmet Tevfik Bey buna tepki göstererek *"Kendilerinin bir gün bile Çar'ın etrafındaki adamların iyilik veya kötülüklerinden bahsetmeyi akıllarına bile getirmediklerini"* söylemiş, Çar'ın etrafında da onu etkileyen kişilerin bulunduğunu, ama Rus Dışişleri Bakanının bu konulara hiç değinmediğini belirtmeye çalışmıştı.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Ahmet Tevfik Bey, Rus Dışişleri Bakanı'nın bazı devlet adamları hakkındaki ithamlarını ve onlar görevde olduğu sürece Rus-

---

Bu sebeple harp, milletler kadar hatta daha evvel biz hükümdarları hedef edinmiş afetlerdir. Osmanlı İmparatorluğu da, Rus Çarlığı da ihtilal, kıyam, isyan felaketlerinden çekinmek mecburiyetindedirler. Padişahınız bu tehlikeyi görmüyor mu? Çar, Hamid'in en ince damarına en hassas noktasına dokunuyordu. Bir müddet sustu, sözlerinin bende yapacağı tesiri anlamak istiyor gibi uzun uzun yüzüme baktı ve hiddetli bir tavır takınarak: Evvel ve ahar söylerim, yine tekrar ediyorum ki, padişahınız her şeye rağmen taç ve tahtını sarsabilecek bir harbe girmek için düşünmek mecburiyetindedir. Fakat ona bu hususta vakit ve zaman imkân bırakmıyorlar etrafını saranlar…". Çilay, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Sadrazamı Tevfik Paşa Bize Hatıralarını Anlatıyor", **Perşembe,** 18 Temmuz 1935, nr. 16, s. 5.

Türk ilişkilerinin düzelmeyeceğine ilişkin iddialarını Osmanlı'nın içişlerine bir müdahale olarak görmekteydi. Rusların bu tavrını Osmanlı Devleti'nin zayıflığına bağlayan Tevfik Bey *"Siyâsî hayatımda, nerede olursa olsun bu kabil müdahalelere daima tesadüf ettim. Bir devlet zayıf bulundukça onun her işine karışmak isteyenlerin sayısı artar durur"* diyerek bu duruma dikkat çekmeye çalışmıştır[122].

Ahmet Tevfik Bey'in Petersburg'taki bu görevi esnasında gerek Rus çarının gerekse Rus dışişleri bakanının terbiye sınırını aşan küstahça tavırlarına da şahit olduğunu görüyoruz. Gerçekten de Çar, Osmanlı devlet adamlarının şahsiyetlerinden bahsederken zaman zaman hayli ileriye gitmiş, hakaret tarzında ifadeler kullanmıştır. Ahmet Tevfik Bey ile yaptığı son görüşmede *"Osmanlı devlet adamlarının bazılarının Avusturyalılara, Fransızlara, İngilizlere satıldığını"* söylemiş ve bazı deliller sayarak bunu ispata çalışmıştı. Çar'a göre, bazı devlet adamları bu ülkelerden silah alınmasına vesile olmuşlar ve para alışverişinde bulunmuşlardı. İşte bu alışveriş esnasında yolsuzluklar yapmışlardı. Bütün bu iddiaları yersiz ve haksız bulan Ahmet Tevfik Bey'e göre, Çar'ın söyledikleri doğru olarak kabul edilirse Sultan Abdülhamid'in yanında bir tek dürüst adamın bile varlığından bahsetmek mümkün olmayacaktı.

Daha önceki iddia ve isteklerinde olduğu gibi Çar bu iddialarının da Sultana bildirilmesini ısrarla Ahmet Tevfik Bey'den istemişti. Bunun üzerine Ahmet Tevfik Bey, Çar'ın söylediklerini Sultan Abdülhamid'e yazmıştı. Kendisinin daha sonraki anlatımlarından da öğrendiğimize göre, Sultan Abdülhamid, Çar'ın Osmanlı Devleti'nin iç meseleleri ile bu derecede alakadar olmasına çok öfkelenmiştir. Nitekim etrafındaki devlet adamlarını azarlayarak bu öfkesini göstermiştir. O tarihlerde Petersburg'da olan Ahmet Tevfik Bey olanları Hariciye Nazırı olan Safvet Paşa'nın kendisine gönderdiği mektupla öğrenmiştir. Safvet Paşa bu mektubunda Ahmet Tevfik Bey'e sitem etmekte ve *"Ne yaptınız? Bizi İstanbul'da barınamaz bir hale koydunuz ve herkesi kendinize düşman ettiniz"* diyerek bu durumun hem kendilerinin hem de Ahmet Tevfik Bey'in aleyhine gelişmeler doğurduğunu belirtmiştir[123].

122 Çilay, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Sadrazamı Tevfik Paşa Bize Hatıralarını Anlatıyor", **Perşembe,** 11 Temmuz 1935, nr. 14, s. 6.

123 Çilay, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Sadrazamı Tevfik Paşa Bize Hatıralarını Anlatıyor", **Perşembe,** 18 Temmuz 1935, nr. 16, s. 5.

Ahmet Tevfik Bey'in yazdıklarından dolayı Sultan Abdülhamid'in de tepkisini çektiğini görüyoruz. Her ne kadar Ahmet Tevfik Bey görevinin gereğini yaptığını ve bu nedenle Çar'ın söylediklerini Padişah'a aktardığını düşünüp bütün bu gelişmelerde kendisinin bir suçu olmadığını düşünüyorsa da Padişah aynı kanaatte değildi. Padişah, Ahmet Tevfik Bey'in yazdıklarından farklı anlamlar çıkarmakta, farklı yorumlarda bulunmaktaydı. Bütün bunları belki de onun kendisinin uydurduğunu ve yazdığını düşünüyor ve bu yüzden de ona tepki duyuyordu[124].

Her an bir Türk-Rus Savaşı'nın çıkmasının söz konusu olduğu 1876 yılı sonlarında Ahmet Tevfik Bey İstanbul'a gönderdiği bir telgrafta Çar'ın halkına yayınladığı bir beyanname hakkında bilgi vermekteydi. Bu beyannamede Çar Aleksandr *"Şark Hristiyanları"* için hak ve adaleti sağlamak amacıyla yoğun çaba harcanmasına rağmen istenilen sonucun elde edilemediğini söylemekteydi. *"Şark Hristiyanlarının"* haklarının görüşüleceği İstanbul'daki konferansa Rusya'nın kapsamlı bir teklif sunacağını söyleyen Çar bu konferanstan da bir sonuç çıkmaması halinde savaşın kaçınılmaz olacağını belirtiyor ve Rus halkından destek istiyordu[125].

Çar'ın beyannamesinde belirttiği bu konferans *"Tersane Konferansı"* adıyla 23 Aralık 1876 tarihinde İstanbul'da toplanmıştır. İstanbul Konferansı olarak da bilinen bu toplantıya Avrupalı Büyük devletlerin temsilcileri katılmış ve Osmanlı idaresinde yaşayan Hristiyan tebaa yararına ıslahat talebinde bulunmuşlardı. Osmanlı Devleti iç işlerine bir müdahale olarak gördüğü ve oldukça da ağır yaptırımlar taşıyan konferans kararlarını kabul etmemiştir. Diğer taraftan konferansa katılan İngiliz Delegesi Lord Salisbury ise özel kâtibi ile II. Abdülhamid'e gönderdiği muhtırada konferans kararlarının kabul edilmemesi halinde İngilizler ve Fransızlar tarafından Osmanlı Devleti'nin yalnız bırakılacağını bildirmekteydi. Bunun üzerine ileri gelen devlet adamları ile bir toplantı

124 Çilay, **a.g.m.,** s. 5.

125 Çar'ın nutku şöyleydi: *"Müddet-i umumide şark Hristiyanları için lâzıme-i hakkaniyet ve adaletin istihsâli emrinde sarf-ı akdem eyledim. Ne çare ki müsâid-i müsâlemetcuyanem netâyic-i matlubeye hâsıl edemedi. İşte bundan İstanbul'da bir konferans akd edilecek ve Rusya Devleti teklifatını o konferansa arz eyleyecektir. Eğer işbu mesaisi netîce-pezîr olmazsa Rusya Devleti harbe kıyam edeceğinden bu hususta tebaamın muavenetine istinâd ederim."* **BOA, HR.TO,** 980/124/2/ 1876.11.12.

yapan Padişah onlardan bu konudaki görüşlerini açıklamalarını istemiştir. Toplantının açılışında konuşan Padişah öncelikle asker sayısı konusunda kendisine farklı bilgilerin verildiğinden bahsetmiştir. O güne kadar halka ve Padişah'a Rusya ile savaşacak yedi yüz bin kadar asker olduğu bildirilmişti. Ancak işin böyle olmadığı Ahmet Muhtar Paşa'nın Anadolu Orduları Kumandanlığı'na atanmasıyla anlaşılacaktır. Ahmet Muhtar Paşa yaptığı incelemede savaşacak asker sayısının otuz bin civarında olduğunu ortaya çıkaracaktır. Lord Salisbury de Rusya'nın büyük bir güce sahip olduğunu ve eğer Osmanlı savaşırsa sonuçlarının çok acı ve felaket olacağına işaret ederek bu konuda Osmanlı Devleti'ni uyarmıştır[126].

Baştan beri savaş taraftarlığı ile bilinen Mithat Paşa ise söylenenlere özellikle İngiliz ve Fransızların Osmanlı'yı yalnız bırakılacaklarına ilişkin görüşlere katılmadığını belirterek olası bir Osmanlı-Rus savaşında tıpkı Kırım Savaşı'nda olduğu gibi bu devletlerin Osmanlı Devleti'ne yardımcı olacağını söylemiştir. Bu toplantıdan bir neticenin çıkmayacağını gören Padişah İstanbul Konferansı kararlarını görüşmek üzere Mithat Paşa'nın başkanlığında umumi vekiller heyetini toplantıya çağırmıştır. Mithat Paşa, Meclis'te yapılan toplantıda da Rusya'ya karşı savaşa girilmesi konusundaki görüşlerini bir kez daha gündeme getirmiş ise de hem meclis hem de Padişah onun düşüncelerine katılmamıştır[127]. Bundan da anlaşılacağı üzere Padişah ve meclis hemen bir savaşa girişilmesine sıcak bakmıyorlardı. Ancak hem meclisin hem de Padişah'ın savaşa karşı olması neticeyi değiştirmemiş ve kısa bir süre sonra Rusya, Osmanlı Devleti'ne savaş ilân etmiştir. Çar II. Aleksandr 23 Nisan 1877'de düzenlenen bir resmî geçit töreninde yaptığı konuşma ile Osmanlı'ya savaş ilân ettiklerini açıklayarak askerlerini yüreklendirmiş ve onlara başarılar dilemiştir[128].

1.1.2. Harbin Başlaması ve İstanbul'a Dönüşü

Rusya, 21 Nisan'da Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkilerini kestiğine dair bir notayı Ahmet Tevfik Bey'e vermişti. Notada silaha sarılmak zorunda kalındığı ve bugünden itibaren Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa girilmiş olduğu belirtiliyor ve bunun İstanbul'a bildirilmesi isteniyordu. Ayrıca Ahmet Tevfik

126 Mehmet Hocaoğlu, **II. Abdülhamid'in Muhtıraları**, İstanbul 1998, s. 41-42.

127 Hocaoğlu, **a.g.e.,** 42-43.

128 **BOA, HR.TO,** 1280/126/26/1877.04.23.

Bey ile Rusya'daki diğer Osmanlı Devlet görevlilerinin pasaportlarını alarak Rusya'yı terk etmeleri talep ediliyordu[129].

Rusya'nın savaş kararının Ahmet Tevfik Bey tarafından İstanbul'a bildirilmesinden bir saat sonra II. Abdülhamid, Avrupalı devletlere arabuluculuk yapmaları için telgraflar çekmiştir. Avrupalı devletler bu telgraflara cevap vermedikleri gibi, arabuluculuk konusunda bir çaba içerisinde de olmamışlardır. Zaten bu arada Rus orduları Osmanlı sınırlarından içeri girmeye başlamıştı. Savaşın başında tarafsız kalacaklarını açıklayan Büyük devletler yine de Rusya'ya baskı yapmaktan geri durmadılar. İngiltere ve Fransa kısa sürede Rus askerlerinin Osmanlı ordularını yeneceği, hatta İstanbul'a girebileceği endişesine kapılmışlardı. İngiliz Dışişlerince Petersburg'a çekilen bir telgrafta; savaşın geniş bir alana yayılacağı ve Rusya'nın İstanbul'u işgali durumunda İngiltere'nin tarafsızlığını terk ederek müdahaleye mecbur kalacakları bildirilmiştir[130].

Rusya'nın savaş ilanından hemen sonra İstanbul'daki Maslahatgüzarı Nelidof sefaret erkânı ile İstanbul'dan ayrılmıştır. Nelidof'un, Hariciye Nazırı Safvet Paşa'ya verdiği harp ilanı notasında Mithat, Damat Mahmud ve Ethem paşalar savaşın sorumluları olarak gösteriliyordu. Rusya'ya göre bu paşaların savaş taraftarlığı konusundaki inatları devletlerinin başına büyük bir felaket getirmişti[131].

Diğer taraftan Rusya'nın Osmanlı'ya savaş açması ile İstanbul'a dönen Ahmet Tevfik Bey'in ilk yaptığı iş Sultan II. Abdülhamid ile görüşmek olmuştur. Bu görüşmede II. Abdülhamid, Ahmet Tevfik Bey'den daha önce mektubunda kısmen bahsettiği Çar ile son görüşmesi hakkında daha ayrıntılı olarak bilgi vermesini istemiştir. Ahmet Tevfik Bey de Çar ile yaptığı görüşmeyi ve ele alınan konuları detaylı bir şekilde Padişah'a anlatmıştır. Çar'ın, Ahmet Tevfik Bey'e anlattığı bazı konular için Sultan Abdülhamid endişelenmiş ve hatta Ahmet Tevfik Bey'e söylediklerinden emin olup olmadığını sormuştur.

Ahmet Tevfik Bey'e göre, II. Abdülhamid'in bu tereddüdü Çar'ın söylediklerine karşıydı. Özellikle tahtının tehlikede olduğu şeklindeki uyarı, şüpheci karakteri ile bilinen II. Abdülhamid'i oldukça endişelendirmişti. Çünkü şahsına ve tahtına karşı sürdürülen bir muhalefet söz konusuydu ve zaten Çar da buna işaret

129 "Rus Çarının Sahte Dostluğu", **Milliyet,** 22 Aralık, 1988, Yıl:39, S. 14764, s. 11.

130 "Rus Çarının Sahte Dostluğu", **Milliyet,** 22 Aralık, 1988, Yıl:39, S. 14764, s. 11.

131 İsmail Hami Danişmed, **İzahlı Osmanlı Kronolojisi**, C. 4, İstanbul 1972, s. 300.

ediyordu. Yine Ahmet Tevfik Bey, Kanûn-ı Esasi'nin ilanının Padişah'ı memnun etmediği kanaatindeydi. II. Abdülhamid Meşrutiyet ve Kanûn-ı Esasi'yi tahtı için bir tehdit olarak görüyordu. Ancak Mithat Paşa'nın ülke içinde ve dışındaki olumlu imajı ile taraftarlarının kuvvetinden çekindiği için açıkca bir tavır sergileyemiyordu. Diğer taraftan Rus Çarı da, Osmanlı'da Meşrutiyetin ilanını iyi karşılamamıştı. Çünkü yeni rejim Balkanlarda iki yıldan beri devam eden karışıklıkları yatıştırabilirdi. Bu da Rusya'nın Balkanlara yönelik menfaatlerine ve sürdürdüğü tahrik çabalarına zarar verebilirdi.

93 Harbi olarak da bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile ilgili olarak 1936 tarihli, Tan gazetesinde *"Tarihi Dedikodu"* ve 1988 tarihli Milliyet gazetesinde "Rus Çarının Sahte Dostluğu" başlığı ile yayımlanan yazılarda Ahmet Tevfik Bey ile ilgili olarak ilginç bir bilgiye rastlıyoruz. Buna göre Ahmet Tevfik Bey, Rus hükûmetinin Osmanlı'ya bir savaş açacağını ve bu konuda karar aşamasında olduğunu öğrenmişti. Bunun üzerine hemen İngiliz Büyükelçisiyle gizlice görüşmüştü. Bu görüşmede İngiliz Büyükelçisinden bir miktar para karşılığında Rus savaş planlarını elde ederek kendisine verilmesini istemişti. Gerçekten de Rus savaş planları 2300 İngiliz sterlini karşılığında Ahmet Tevfik Bey tarafından İngiliz Büyükelçisinden satın alınmıştır. Ahmet Tevfik Bey'in bu planları hemen İstanbul'a ulaştırması çok da fayda sağlamayacaktır. Çünkü tarihimize 93 Harbi olarak geçen savaş artık başlamıştır[132].

1.2. Şumnu Politika Memurluğu

Ahmet Tevfik Bey'in Petersburg Elçiliği Başkâtipliği görevinden sonra tekrar yeni bir göreve tayin edildiğini görüyoruz. Bu kez atandığı görev Şumnu politika memurluğudur. Şumnu politika memurluğu ile dâhili bir görevi üstlenmiştir. Kendisi genç bir diplomat olmasına rağmen Petersburg Elçiliği Başkâtipliği sırasında önemli hizmetlerde bulunmuş ve tecrübe kazanmıştı[133]. Tekrar bir dış göreve tayini beklenirken İstanbul'a döndükten sonra 6.000 kuruş maaşla politika memuru olarak atanmış ve o tarihte *"merkez ordu-yu hü-*

132 Abdurrahman adil Eren, "Tarihi Dedikodu", Tan 15 Ekim 1936, Yıl: 2, nu. 537, s. 5; "Rus Çarının Sahte Dostluğu", **Milliyet,** 22 Aralık, 1988, Yıl:39, S. 14764.

133 Orhan Koloğlu, **Son Sadrazam Milli Mücadele Taraftarı Ahmed Tevfik Paşa,** İstanbul 2007, s. 18.

mayunu" olan Şumnu'ya gönderilmiştir[134]. Şumnu'da bulunan Serdar-ı Ekrem Abdülkerim Nadir Paşa'nın yanında görevlendirilmiştir[135]. Buradaki görevi yabancı muhabirlerin gazetelerine gönderdiği haberleri sansürlemekti. Çünkü basın özgürlüğü adı altında Batılı bazı gazeteciler Osmanlı ordularının içlerine kadar gizlice sızmakta ve cephe durumları ile ordu hakkındaki bilgileri telgrafla ülkelerine göndermekteydiler. Bu bilgileri elde eden Ruslar da ona göre savaş planları hazırlıyorlardı. Osmanlı Devleti her türlü sakıncalarına rağmen yabancı gazetecilere cephede ve cephe gerisinde gezme ve inceleme yapma izni verirken Rusya ise tam aksi bir şekilde askeri birliklerin içerisine muhabirlerin girmesine izin vermemiştir[136].

Ahmet Tevfik Bey'in Şumnu'da üstlenmiş olduğu politika memurluğu görevi 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı boyunca devam etmiştir. Bu görevinde de başarılı hizmetler veren Ahmet Tevfik Bey savaşın sona ermesiyle görevi de sona erdiği için tekrar İstanbul'a dönmüştür[137].

1.3. Atina Maslahatgüzarlığı

Savaş sonrası İstanbul'a dönen Ahmet Tevfik Bey bir süre sonra yeniden bir dış göreve getirilmiştir. Nitekim 13 Ağustos 1879 tarihinde üçüncü rütbeden mecidî nişanı ve 80 altın maaşla Atina Maslahatgüzarlığına atanmıştır[138]. Bu görevini sürdürürken 1881 yılının Ekim ayında maaşına 50 altın daha ilave edilen Ahmet Tevfik Bey'in eline artık 130 altın geçecektir[139].

Ahmet Tevfik Bey'in Atina Maslahatgüzarlığında bulunduğu bu günlerde Osmanlı Devleti de Tesalya ve Epir meselesinden dolayı Yunanistan ile ciddi gerginlikler yaşamaktaydı. Bilindiği gibi, Berlin Antlaşması ile bu bölgelerin Yunanistan'a bırakılması kararlaştırılmış, ancak Tesalya ve Epir meselesi Avrupa devletlerinin müdahalelerinden dolayı hâlâ çözülememişti. İşte Ahmet Tevfik Bey bu mesele ile mütemadiyen meşgul olmak zorunda kalmıştı. Onun Yunanistan ile olan bu meselenin çözülmesindeki çabaları diplomatik kariyeri için

134 **BOA, HR.SAİD,** 25/9, lef. 23; **BOA, DH.SAİD,** 2/1008.

135 Pakalın, **a.g.e.,** s. 4456.

136 Koloğlu, **a.g.e.,** s. 18.

137 **BOA, DH.SAİD,** 2/1008; Pakalın, **Sicill-i Osmanî Zeyli**, C. XIX, s. 4456.

138 **BOA, DH.SAİD,** 2/1008.

139 **BOA, DH.SAİD,** 2/1008.

de çok önemli olacak ve tecrübe kazanacaktır. Tesalya ve Epir meselesi sürekli olarak Avrupa devletlerinin müdahaleleri altında çözüme kavuşturulmaya çalışıldığı için Ahmet Tevfik Bey arzu etmesine rağmen çok etkili bir rol oynayamamıştır. Bu işteki rolü daha çok konuyla ilgili bilgileri İstanbul'a aktarmaktan ibaret olmuştur[140].

Atina Maslahatgüzarlığı görevine kadar bekar olan Ahmet Tevfik Bey'in buradayken İsviçreli bir mürebbiye ile tanıştığını ve evlendiğini biliyoruz. Atina'da 1879 yılında evlendiği Elisabeth Tschumi ile altmış yıl süren bir beraberlik yaşayacaktır. Bu nedenle Atina'nın Ahmet Tevfik Bey'in hayatında özel bir yeri olduğunu söyleyebiliriz[141].

1.4. Atina Orta Elçiliği ve Süveyş Kanalı Komisyonuna Memur Olarak Atanması

Ahmet Tevfik Bey Atina'da maslahatgüzarlık görevinde iken 1883 yılı temmuz ayında 100 lira maaş ve aynı miktarda tahsisat ile *"Fevkalade Murassa Orta Elçilik"* ünvanıyla Atina elçiliğine atandı[142]. 27 Nisan 1885'de elçilik görevi ile birlikte sürdüreceği Paris'te oluşturulan Süveyş Kanalı Komisyonu memurluğu da tevdi edildi. Bu görevde bulunduğu sürece kendisine 60 lira maaş ve 200 lira dönüş harcırahı verilecektir[143].

Süveyş Kanalı'ndan serbest geçiş konusunu görüşmek üzere Paris'te muhtelit bir komisyon oluşturulması Fransa tarafından teklif edilmiş[144] ve İngiltere tarafından da bu teklif kabul edilmişti. Komisyonda her devlet bir oya sahip olacaktı[145]. İngiltere ve Fransa tarafından alınan karara göre, birlikte hazırlayacakları nizamname bir sözleşmeye dönüştürülecek ve bu sözleşme Büyük devletler ile diğer devletlerce de imzalanacaktı. Fransa Süveyş Kanalı meselesine büyük hassasiyet gösteriyor ve özellikle kanaldan geçişin serbest olmasını talep ediyordu[146]. İngiltere'nin bu konuya sıcak bakmayacağını düşündüğü için alakalı devletlerin üyelerinin yer alacağı bir komisyon ile İngiltere'yi sıkıştırarak

140 Koloğlu, **a.g.e.,** s. 19.

141 Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Tevfik Paşa'nın Evlenmesi ve Çocukları.

142 **BOA, HR.SAİD,** 25/9, lef. 18.

143 **BOA, HR.SAİD,** 25/9, lef. 18; **BOA, DH.SAİD,** 2/1008.

144 **BOA, Y.A.RES,** 28/8, 1302 Ca 28.

145 **BOA, DUİT,** 142/12, lef. 4-5.

146 **BOA, DUİT**, 142/12, lef. 2-2.

amacına ulaşmak istiyordu. Uzun yıllar boyunca Mısır'a hâkim olan ve halen de bu bölgede bazı hukukî hakları bulunan Osmanlı Devleti'nin mutlaka komisyonda bir üye bulundurması, menfaatleri açısından gerekliydi. Çünkü kanalın savunma hakkı hâlâ Osmanlı Devleti'ne aitti. Bu nedenle hem komisyonda hem de görüşmelerde Osmanlı'nın yer almaması aleyhine olacaktı[147].

Fransa diğer taraftan Süveyş Kanalı Komisyonu'nda Mısır'dan da bir üyenin bulunmasını teklif ederek Osmanlı Devleti'ni bu yolla sıkıştırmak niyetindeydi. Ancak bu teklif Osmanlı Devleti tarafından reddedilmiş ve böylece Fransa amacına ulaşamamıştı. Ayrıca Osmanlı hükûmeti hem komisyonun dışında kalmamak hem de görüşmeler esnasında haklarını ve hukukunu koruyacak savunmayı yapmak üzere Paris Elçisi Esad Paşa'nın[148] delege olarak görüşmelere katılmasını kararlaştırmıştı. Esad Paşa'nın görüşmelere katılması itirazlara neden olmuştur. Çünkü komisyonun alanında uzmanlaşmış özel memurlardan oluşması bilhassa elçilerin bulundurulmaması kararı alınmıştı. Bunun üzerine Osmanlı hükûmeti görüşmelerde Esad Paşa'ya yardımcı olmaları için bahriye ve harbiyeden alanlarında uzmanlaşmış birer subayı görevlendirmişti[149]. Komisyonda görev yapacak subaylardan birisi Paris Elçiliği Başkâtibi Misak Efendi diğeri ise daire-i askeriyeden seçilen ve müşavir fen memuru olarak görev yapacak olan Hüsnü Paşa idi. Ayrıca kendisine oy hakkı tanınmayan Mısır adına bir memurun da Osmanlı heyetinin içerisinde yer alması kararlaştırılmıştı. Ancak heyette yer alan Misak Efendi'nin hem gayrimüslim olması hem de meseleye çok vâkıf olmaması nedeniyle değiştirilmesi düşünülmüş ve bu görev için Müslüman ve işinin ehli olan birisinin atanması uygun görülmüştür[150]. Bu konu Meclis-i Vükelâ'da ele alınmış ve Atina Elçisi Ahmet Tevfik Bey ile Bükreş Elçisi Süleyman Bey'in isimleri ön plana çıkmıştır. Nihayet hükûmet Ahmet Tevfik Bey'in bu görev için daha uygun olduğuna karar vererek onu bu göreve atamış[151] ve derhal Paris'e gitmesini bildirmiş[152], refakatine de müşavir ve fen memuru sıfatıyla Hüsnü Paşa'yı atamıştır[153].

147 **BOA, DUİT,** 142/12, lef. 12; **BOA, MV,** 2/24, 1302 C 01.

148 **BOA, DUİT,** 142/12, lef. 12.

149 **BOA, Y.A.RES,** 28/8.

150 **Aynı belge**.

151 **BOA, MV,** 2/24.

152 **BOA, İ.HR,** 297/18838; **BOA, MV,** 2/24.

153 **BOA, DUİT,** 142/14.

Görüşmelerin henüz başlamadığı günlerde Osmanlı Devleti komisyonda Mısır Hidivi'ni temsilen bir memurun bulunmaması konusundaki itirazını sürdürmüştür. Özellikle bu durumun Osmanlı saltanat hukukuna aykırı olacağının dile getirilmesinin 6 Mart 1885 tarihli bir telgraf ile Paris Sefareti'ne bildirildiğini görüyoruz[154]. Amacı Süveyş kanalının tarafsızlığı hakkında bir rapor hazırlamak olan komisyon[155] ilk çalışmasını 16 Mart'ta yapacaktır[156].

16 Mart'ta toplanan komisyon öncelikle çalışmaların iki alt komisyon şekliyle sürdürülmesi kararını almıştır. Ahmet Tevfik Bey komisyon görüşmeleri ile ilgili gelişmeleri düzenli olarak İstanbul'a bildirmiştir. Nitekim 19 Nisan'da İstanbul'a gönderdiği raporda komisyonun çalışmaları hakkında bilgiler veriyordu. Buna göre, Osmanlı Devleti'nin komisyondaki talepleri oldukça büyük zorluklarla karşılaşmıştı. Fransa delegesinin dışında komisyonda yer alan bütün delegeler Mısır'da İngiliz nüfuzunu azaltmak amacıyla Osmanlı delegelerince öne sürülen talepleri desteklemeye meyilliydiler.

Ahmet Tevfik Bey özellikle komisyon çalışmalarında Osmanlı Devleti'nin Mısır'daki haklarını koruyacak hükümlerin kabul edilmesine çaba gösteriyor, sık sık İstanbul'dan aldığı yeni talimatlar çerçevesinde maddeler üzerinde değişiklik önergeleri sunuyor ve bunların kabulünü sağlamaya çalışıyordu. Ahmet Tevfik Bey'in üzerinde hassasiyetle durduğu maddelerden bir tanesi birinci maddeydi. Bu maddeye özellikle *"Mısır'ın savaşan bir devlete karşı ve dâhilde bir karışıklık çıkması durumunda savunulmasını"* öngören hükmü ilave ettirmek için yoğun çaba sarfetmiştir. Fakat daha önce Musurus Paşa vasıtasıyla Londra'da yapılan bu teklif ikinci komisyon tarafından yine kabul edilmemişti. Görüşmeler boyunca Ahmet Tevfik Bey'in İstanbul ile haberleşmesi devam etmiştir. O özellikle İngiltere ve Fransa tarafından öne sürülen yeni tekliflere ne gibi cevaplar verilmesi gerektiğini İstanbul'a soruyordu. Komisyon görüşmeleri esnasında Ahmet Tevfik Bey'in karşı çıktığı hususlardan birisi de Fransa adına komisyonda delege olarak görev yapan Fahri Paşa'ya her türlü evrakın imzalanması hakkının verilmemesiydi. Konuyla ilgili ikinci komisyon başkanı olan Mösyö Barer nezdinde girişimlerde bulunmuştur. Fakat Ahmet Tevfik Bey bu görüşe sahip iken

154 **BOA, DUİT,** 142/12.

155 **BOA, DUİT**, 142/12.

156 **BOA, DUİT,** 142/12; **BOA**, **MV**, 2/24.

komisyonda yer alan diğer Osmanlı delegeleri kendisi ile aynı fikirde değillerdi. Bunun üzerine o da bu konuda nasıl hareket edileceğini İstanbul'a sormak durumunda kalmıştı. İstanbul'a gönderdiği raporunda İngiltere ve Fransa tarafından yapılan tekliflere de geniş bir şekilde yer vermişti[157].

Paris'te toplanan Süveyş Kanalı Komisyonu görüşmeleri beklenenden daha uzun sürecek gibi gözüküyordu. Bu durum Ahmet Tevfik Bey'in maddi anlamda sıkıntıya düşmesine yol açacaktı. Hariciye Nezaretine gönderdiği 26 Nisan 1885 tarihli yazısında Atina'dan ayrılmadan önce kendilerine 200 lira yol harcırahı tahsis edildiğini, ancak gerek kendisinin gerekse diğer heyet üyelerinin masraflarına bu paranın yetmeyeceğini dile getiriyordu. Ahmet Tevfik Bey yazısında tahsis edilen harcırahın Atina'dan Fransa'ya kadar yol masrafı, otel ve araba ücretleri ile Paris'te bazı zorunlu masraflar için harcandığını bildiriyordu. Devamla Süveyş Kanalı Komisyonunun çalışmalara yeni başladığını ve görüşmelerin bir süre daha uzayacağını ifade ediyor ve Paris'in pahalı bir şehir olduğunu ayrıca Osmanlı Devleti'nin şanını korumak amacıyla bazı zaruri masrafların yapılması gerektiğini belirtiyordu. Bu nedenle masrafların giderek arttığını kendisine Atina'daki elçilik görevi için verilen maaşın yetmediğini ve şimdiki görevinin gerektirdiği masrafları karşılamak için çok hızlı bir şekilde uygun bir paranın gönderilmesini rica ediyordu[158]. Ahmet Tevfik Bey'in bu talebi üzerine kendisine memuriyetinin sonuna kadar 15 Nisan'dan itibaren 60 Osmanlı altını verilmesi uygun görülmüştür[159].

Komisyon yapmış olduğu toplantıda öncelikli olarak Süveyş Kanalının çalıştırılmasına yönelik daha önce alınan ve halen uygulanmakta olan kararların uygulanmasına devam edilmesini benimsemiştir. Bunun dışında bazı yeni kararlar almış ve alınan kararların bir an önce uygulamaya konulmasını da kabul etmiştir. Komisyonca alınan 14 maddelik bu kararlar Ahmet Tevfik Bey tarafından 7 Mayıs'ta İstanbul'a bildirilmiştir. Alınan kararların ilkinde Süveyş Kanalındaki seyr ü sefayinin nasıl olacağı belirtilmiştir. Buna göre, gerek savaş ve gerekse huzur ve asayişin hüküm sürdüğü barış dönemlerinde hangi devletin bayrağını taşırsa taşısın geçişler serbestti ve bundan bütün ticaret ve savaş gemileri istifade edecekti. Kararları kabul eden devletler bu geçiş serbestliğine uymak

157 **BOA, HR.SYS,** 976/2.

158 **BOA, İ.HR,** 297/18815, lef. 2.

159 **BOA, İ.HR,** 297/18815, lef. 3.

ve bunu sürdürmek için azami gayret sarf edeceklerdi. Kararlar arasında kanalın güvenliğinin sağlanmasıyla ilgili olan dördüncü madde de dikkat çekmekteydi. Bu maddede kanala hâkim olmayı veya kanalı tehdit altına almayı hedefleyen hiçbir harekete izin verilmeyeceği belirtiliyordu. Özellikle de bu amaca yönelik istihkâmların yapılmasına müsaade edilmeyecekti. Ayrıca kanalın güzergâhına veya girişine hâkim olan veya buraları tehdit eden hiçbir nokta askerle işgal edilmeyecekti. Bir diğer madde ise savaşan devletlerin kanalı kullanmasıyla ilgiliydi. Savaşan devletlerden birisi Osmanlı Devleti dahi olsa kanalda düşmanca hareketlerde ve doğrudan savaşa neden olacak hiçbir teşebbüste bulunmayacaktı. Bunun yanında devletlere ait savaş gemileri kanalda mecburi hallerin dışında 24 saatten fazla bekleme yapmayacaklardı. Komisyonun aldığı diğer kararlarda ise; devletlere ait savaş gemilerinin kanala zarar vermesi halinde derhal bu zararın ilgili devlet tarafından tazmin edilmesi, komisyonda delegesi bulunan devletlerin kanalda savaş gemileri bulunduramayacakları ancak kanalın girişindeki bazı limanlarda harp sancağı taşıyan iki vapur bulunduracakları, kanalda huzur ve asayişin Hidiv'in kendi kuvvetleri ile sağlanacağı, Mısır Hidivi'nin antlaşma hükümlerinin uygulanması için gereken tedbirleri alacağı, şayet Hidiv'in kendi imkânlarıyla bu tedbirleri alamaması halinde Osmanlı Devleti'ne başvurulacağı, Osmanlı dışında diğer devletlerin hiçbir şekilde kanalda ticarî veya mülkî menfaatler ile imtiyaz arayamayacağı gibi esaslar bulunmaktaydı. Komisyonun aldığı son karar ise komisyon üyesi devletlerin hazırladıkları sözleşmeyi diğer devletlere bildirmesi ve onlar tarafından da kabul edilmesini sağlayacaklarıydı[160].

Süveyş Kanalı Komisyonunca Paris'teki toplantıda ele alınan ve üzerinde büyük ölçüde mutabakat sağlanmış olan bu kararlar Ahmet Tevfik Bey tarafından hemen İstanbul'a bildirilmiştir. Ahmet Tevfik Bey 17 Mayıs'ta İstanbul'a gönderdiği bu raporunda düzenlenecek sözleşmenin tamamının 14 maddeden oluştuğunu belirtiyordu. Ayrıca görüşülen ve büyük ölçüde antlaşma metninde yer alacağı kesin olan maddelerin hangisinin kabul edilip edilmemesi konusunda da bir an önce kendisine talimat gönderilmesini istemekteydi. Ahmet Tevfik Bey'in gönderdiği raporda yer alan komisyon kararları 27 Mayıs'ta yapılan Meclis-i Vükelâ toplantısında görüşüldü. Fransa, İngiltere ve İtalya tarafından kanaldan geçişin sağlanmasıyla ilgili olarak verilen tekliflerden kabul edilecek

160 **BOA, HR.SYS,** 976/2.

olan teklifin bir an önce İstanbul'a gönderilmesi hususu Ahmet Tevfik Bey'e bildirildi. Hükûmetin bir an önce cevap beklediği bu konuda Ahmet Tevfik Bey'e göre, İngiliz, Fransız ve İtalyan görüşlerinden İtalya'nın görüşleri komisyonda büyük bir çoğunluk ile kabul edilecekti[161].

Süveyş Kanalı Komisyonu'nda görev alan Ahmet Tevfik Bey'in toplantı sürecinde İstanbul'a raporlar göndermeye devam ettiğini görüyoruz. Nitekim gönderdiği diğer bir raporunda; yeniden ileri sürülen talepler doğrultusunda komisyonun antlaşma maddelerini 14'ten 17'ye çıkarmaya karar verdiğini bildirmekteydi. Yine o komisyon üyelerinin tamamının katıldığı bir toplantıda mutabakat sağlanan maddelerin bir sözleşme haline geleceğinden kesinlikle emindi. Bu konunun ele alınacağı komisyon toplantısının gelecek ayın 31. günü yapılması kararlaştırılmıştı. Ahmet Tevfik Bey raporunda kanal ile ilgili elde edilen başarılar hakkında da bilgiler veriyordu. Bu başarılardan Osmanlı için dikkate değer olanı Mısır Hidivi'nin Osmanlı'nın müsaadesi olmadan antlaşmayla ilgili olarak diğer devletlere müracaat etme hak ve yetkisine sahip olamayacağı idi. Bu konudaki düzenlemenin Osmanlı Devleti açısından önemi şuydu: Hidiv herhangi bir karar verme yetkisine sahip olamayacaktı. Büyük devletlere müracaat için Osmanlı'ya başvuracak Osmanlı da ilgili devletler nezdinde teşebbüste bulunacaktı. Yine Osmanlı Devleti için önemli bir başarı da *"teftiş amacıyla"* kurulacak komisyonun başkanlığının Osmanlı Devleti'ne verilmiş olmasıydı. Komisyon başkanlığını yapacak olan Osmanlı delegesinin Mısır'a gelinceye kadar ne teftiş komisyonunun ne de Kahire'deki yabancı devlet memurlarının bir toplantı yapması söz konusu olamayacaktı[162].

Çalışmalarına bir süre ara vermiş olan Komisyon 11 Haziran'da yeniden toplanarak kanalın tarafsızlığı ile ilgili konularda çalışmalar yaptı. Buna göre, Mısır suları olarak kabul edilen kanal tarafsız bir bölge olacaktı. Ahmet Tevfik Bey İstanbul'a gönderdiği telgrafında komisyon üyelerinden birçoğunun tarafsızlık konusuna sıcak baktıklarını belirterek sadece İngiliz ve İtalyan memurlarının itiraz ettiklerini bildiriyordu. Süveyş Kanalı Komisyonu'nun üç dört defa daha toplandığını görmekteyiz. Komisyon çalışmalarının sona yaklaştığı günlerde Ahmet Tevfik Bey yeniden İstanbul'dan gerek kendisinin gerekse de-

161 **BOA, HR.SYS,** 976/2.

162 **BOA, MV,** 3/89.

legelerden Hüsnü Paşa'nın geri dönüş masraflarının karşılanması amacıyla para talep ederek Osmanlı Bankasına talimat verilmesini istemişti[163]. Ahmet Tevfik Bey 13/14 Haziran'da komisyonun çalışmalarını tamamladığına ilişkin bilgiyi İstanbul'a göndermiştir[164]. Akabinde de 21 Haziran'da gönderdiği ikinci telgrafında ise kendilerinin dışındaki diğer komisyon üyelerinin ülkelerine dönmeye başladıklarını belirtiyor ve devamla da kendilerinin Paris'te mi kalacakları yoksa İstanbul'a mı döneceklerini soruyordu[165]. İstanbul'un 23 Haziran'da Ahmet Tevfik Bey'e gönderdiği konuyla ilgili talimat gereğince bir an önce kendisinin ve Hüsnü Paşa'nın Paris'ten ayrılmaları istenmiştir[166].

Paris'ten ayrılmadan önce Süveyş Kanalı Komisyonu'na memur olan Ahmet Tevfik Bey İstanbul'a gönderdiği telgrafta ortada imzalanmış bir antlaşma metninin olmadığını bildiriyordu. Ayrıca sadece komisyon görüşmeleri ile ilgili tutanakların bütün devletlerin delegeleri tarafından imzalandığını yazmaktaydı[167]. Osmanlı Devleti'ni Paris'te toplanan Süveyş Kanalı Komisyonu'nda başarıyla temsil eden Ahmet Tevfik Bey, komisyonun çalışmalarını tamamlaması üzerine 27 Haziran 1885'te aslî görevi olan Atina elçiliğine dönmüştür[168].

1.5. Berlin Büyükelçiliği

1.5.1. Berlin Büyükelçiliğine Atanması Öncesinde Genel Olarak Osmanlı-Alman Münasebetleri

Almanya siyasî birliğini Prusya'nın önderliğinde 1870-1871 tarihlerinde yapılan savaştan sonra kurmuştu. Bu savaştan sonra Alman kral ve prensleri, Prusya Kralı I. Wilhelm'i İmparator ilan etseler de imparatorluğun asıl kurucusu Prens Bismarck idi[169].

Sedan Savaşı'nda Fransa'yı ağır bir yenilgiye uğratan Almanya, bundan sonra Fransa'nın bir öç alma savaşı başlatacağının endişelerini taşımış ve ittifak

163 **BOA, HR.SYS,** 976/2.

164 **BOA, MV**, 4/8.

165 **BOA, HR.SYS,** 976/2.

166 **BOA, HR.SYS,** 976/2.

167 **BOA, HR.SYS,** 976/2.

168 **BOA, HR.SAİD,** 25/9, lef. 18; **BOA, DH.SAİD,** 2/1008.

169 Rifat Uçarol, **Siyasî Tarih (1789–1994)**, İstanbul 1995, s. 246–248.

arayışlarına girmiştir. İngiltere daha çok sömürgeleriyle uğraştığı ve denizaşırı ülkelerde Fransa ile çatışma halinde olduğu için Almanya bu arayışta Avusturya ve Rusya'ya yönelmiştir[170]. Nitekim Almanya Başbakanı Bismarck Avusturya ve Rusya'nın Fransa ile ittifaka girmesini önlemek için bu devletletlerle 1872'de I. Üç İmparatorlar Birliği adı verilen sözlü bir antlaşma yaptı. Bu antlaşma Avrupa'daki statükoyu savunuyor böylece Almanya-Fransa sınırı Avusturya ve Rusya tarafından tanınıyordu. Ancak bu birlik uzun süreli olmayacaktı. Çünkü Berlin Kongresi'nde (1878) Avusturya, İngiltere ve Rusya'ya karşı tavır alınca Rusya bu birlikten ayrıldı. Fakat daha sonraki siyasî süreçte meydana gelen gelişmeler özellikle, Rusya ile İngiltere arasındaki siyasî çekişme Üç İmparatorlar Birliği'nin yeniden kurulmasını sağladı. Ancak Avusturya ve Rusya'nın Balkanlarda çıkarlarının çatışması bu iki devleti aynı safta tutmanın son derece zor olduğunu gösterdi. Bismarck ise 1880 öncesinde Osmanlı Devleti üzerinde yayılmacı bir siyaset izleyen Rusya ile arasının bozulmasını istemediğinden Osmanlı Devleti'ne uzak bir siyaset izlemiştir[171]. 5 Aralık 1876 tarihinde Alman Meclisi Reichstag'da yaptığı meşhur konuşmasında *"(…) Pomeranyalı bir askerin iskeletinin tek bir sağlam kemiğinin kıymetinde olsa da –dobrador ifade etmemden dolayı özür diliyorum–, Alman menfaatini görmediğim sürece, Almanya'nın bu meselelere herhangi bir şekilde katılmasını tavsiye etmiyorum"* diyerek Almanya'nın menfaatlerine uygun olmadıkça Osmanlı Devleti ile yakınlaşmayacağını ifade ediyordu[172].

Osmanlı Devleti ile ortak bir sınırı olmayan Almanya'nın Osmanlı topraklarında yayılması söz konusu olamazdı. Ayrıca Bismarck'ın ilk devirlerinde Almanya iktisadî kalkınmasını tamamlamamıştı. Bu açıdan da henüz hammadde ve pazar arayışına yönelmediği için Osmanlı ile yeterince ticarî ve ekonomik münasebet de kurulmamıştı. Ancak Berlin Kongresi'nden sonra Alman-Rus münasebetlerinde yaşanan gerginlik Bismarck'ın dış politikasında önemli değişikliklere yol açacaktır. Bu değişikliklerin odak noktası Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne yönelik yakınlaşma politikasıdır. Özellikle Almanya, Rusya ile git-

170 Rifat Önsoy, **Türk-Alman İktisadi Münasebetleri (1871-1914)**, İstanbul 1982, s. 13.

171 Murat Özyüksel, **Osmanlı–Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları**, İstanbul, 1988, s. 33-34.

172 Necmettin Alkan, "II. Abdülhamid Devrinde İstihdam Edilen İlk Alman Askeri Heyeti'nin Komutanı Otto Von Kaehler ve İki Tarafın Beklentileri", **İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi**, S. 43, İstanbul 2007, s. 146.

tikçe bozulan ve gerginleşen ilişkileri nedeniyle Osmanlı Devleti ile yakınlaşmak istemekteydi. 1880'lerin başında Almanya, Sultan II. Abdülhamid'in subay isteğine olumlu cevap verecek; bu gelişme dışında 1880'lerin sonuna kadar iki ülke arasındaki ilişki sınırlı bir şekilde devam edecek, herhangi bir işbirliği ya da bir ittifaka yönelmeyecekti. Almanya'nın Osmanlı'ya karşı izlediği bu ihtiyatlı politikanın nedeni ise Bismarck'ın dış siyasette Rusya ile yürüttüğü iş birliği politikasıydı[173].

Bismarck'ın yürüttüğü ihtiyatlı politika karşı tarafta da yani Osmanlı Devleti'nde de Almanya'ya karşı bir politika değişikliğine gidilmesine yol açacaktır. Bu değişiklik Almanya'nın temkinli siyasetine rağmen ona yönelmek onunla işbirliği yapmak şeklinde olacaktı. Bilindiği gibi, İngiltere Ayastefanos Antlaşması'nın yürürlüğe konmamasındaki desteği nedeniyle Osmanlı Devleti'nden Kıbrıs'ı almış ve 1882 yılında ise Mısır'ı işgal etmişti. İngiltere bu politikasıyla Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma siyasetinden vazgeçtiğini göstermişti. Sultan II. Abdülhamid Jöntürk muhalefetinin de İngilizler tarafından desteklendiğini düşünmekteydi. Diğer taraftan Fransa 1881 yılında Tunus'u işgal etmişti. Ayrıca Fransa'nın yönetim biçiminin Cumhuriyet olması da Sultan Abdülhamid'in Fransa'ya soğuk bakmasının diğer bir nedenini oluşturmaktaydı. Bütün bunların dışında Rusya'nın boğazlar ile Balkanlar, Avusturya'nın Balkanlar, İtalya'nın ise Kuzey Afrika üzerinde emelleri olduğu da bilinmekteydi. Birçok Avrupa devletinin özellikle de İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya gibi güçlü devletlerin Osmanlı Devleti'ne yönelik bu yayılmacı politikaları Sultan II. Abdülhamid'in Almanya'ya karşı giderek artan bir yakınlık duymasına neden olacaktır. Nitekim, O *"Türklere de bazen şarklı Alman derler. Hakikaten de Almanlarla aramızda bir karakter benzerliği vardır ve belki de bundan dolayı onlara dönmekteyiz… Cesaret, dürüstlük, nezaket ve misafirperverlik bizim olduğu kadar Almanların da vasıflarıdır"* diyerek Almanya'ya olan kişisel sempatisini dile getirmekteydi[174].

1.5.2. Berlin Büyükelçiliğine Atanması

Osmanlı-Alman yakınlaşmasının başladığı dönemde Atina Elçiliği görevinde bulunan Ahmet Tevfik Bey, II. Abdülhamid tarafından 11 Ekim 1885'te

173 Önsoy, **a.g.e.,** s. 14.

174 Özyüksel, **a.g.e.,** s. 45.

Berlin Büyükelçiliğine atanmış, Atina Elçiliğine ise onun yerine Agâh Efendi tayin edilmiştir[175]. 1868 yılında Başkâtip olarak görev yaptığı Berlin'e yıllar sonra büyükelçi olarak atanan[176] Ahmet Tevfik Bey için bu yeni görev, memuriyet hayatında bir dönüm noktası olacaktır. Nitekim bu görevi sürdürdüğü bir süreçte yani 26 Ekim 1889 tarihinde kendisine *"vezaret"* rütbesi verilmiştir[177]. Bu tarihten itibaren kendisi artık *"Tevfik Paşa"* olarak adlandırılacak ve bilinecektir.

11 Ekim'de Berlin Büyükelçiliği görevine atanmış olan Ahmet Tevfik Bey'in bu ataması ile ilgili olarak Hariciye Nezareti tarafından kendisine herhangi bir bilgi verilmemiştir. Bu nedenle 15 Ekim'de Atina'dan İstanbul'a gönderdiği bir yazı ile bunun nedenini sormuştur. Hariciye Nezareti tarafından verilen cevapta ise kendisinin Berlin'e hemen gitmesi halinde Atina'da bu görevi sürdürecek nitelikli ve uygun bir memurun bulunmaması gerekçe olarak bildirilmiştir. Ayrıca Berlin Büyükelçiliğinden Atina Büyükelçiliğine atanmış olan Agâh Efendi'nin Atina'ya gelip görevini devralıncaya kadar Atina'da kalmasının nezaretçe uygun görüldüğü belirtilmiştir[178].

Berlin Büyükelçisi olduğu zaman kırk yaşında olan Ahmet Tevfik Bey 12 Aralık'ta Alman İmparatoru II. Wilhelm ile görüştü. Bu görüşmede itimatnamesini sunan Ahmet Tevfik Bey'e büyük ilgi gösterilmiş ve bizzat İmparator tarafından iltifatlar yapılmış ve görüşme sonrasında İmparatoriçe tarafından da kabul edilmiştir. İmparatoriçe de onun Berlin Büyükelçiliğine atanmasından dolayı duyduğu memnuniyet ile Padişah'a duyduğu iyi niyeti belirtmiştir.

175 **BOA, Y.A.HUS,** 275/184.

176 **BOA, İ.HR,** 299/18918, lef. 2.

177 **BOA, İ.DH,** 1158/90494.

178 Hariciye Nezareti'nce Ahmet Tevfik Bey'e yapılan açıklamaya göre, her ikisinin ilgili görevlere tayin edilmesi hakkında Padişah iradesi çıkmıştı. Ahmet Tevfik Bey'in memuriyeti hakkında Berlin Elçiliği vekaletinde bulunan maslahatgüzar vasıtasıyla Almanya'dan ve Agâh Efendi'nin memuriyeti için de İstanbul'da bulunan Yunan elçisi aracılığıyla Yunanistan'ın ne düşündükleri sorulmuş, fakat cevapları gecikmiş ve ancak 10 Ekim'de olumlu cevap gelmişti. Önce Agâh Efendi'nin memuriyeti tebliğ olunmuştu. Çünkü Berlin elçiliği müsteşarı maslahatgüzarlığı hakkıyla yapmasına karşılık Atina elçiliği başkatibi elçinin gıyabında elçilik görevini vekâleten yürütecek kabiliyete sahip değildi. Bu nedenle Agâh Efendi Atina'ya gidinceye kadar Ahmet Tevfik Paşa'nın Atina'daki görevini yürütmesi uygun görülmüştü. Agâh Efendi ise sağlık sorunları nedeniyle görev yerine gitmekte gecikmişti. **BOA, Y.A.HUS**, 184/24. Yapılan araştırma sonucunda Agah Efendi'nin ağır bir kulak ağrısı çektiği anlaşılmıştır. **BOA, Y.A.HUS,** 275/184.

İmparator ve İmparatoriçe kendisinin Berlin Büyükelçiliğine atanmasından dolayı duyulan memnuniyeti Padişah'a iletmesini de ondan istemişlerdir[179]. Ahmet Tevfik Bey 13 Aralık'ta İstanbul'a gönderdiği telgrafta Padişah'ın name-i hümayunları ile selam ve muhabbetlerini ilettiğini ve İmparatorun da bundan çok memnun kaldığını bilhassa kendisinin Berlin Büyükelçiliği görevine atanmasının onlarda fevkalade olumlu bir kanaat uyandırdığını cevaben kendisine söylediğini belirtmiştir. Ayrıca İmparator tarafından Fransızca yapılan nutkun nüshalarını posta ile Hariciye Nezaretine göndereceğini bildirmiştir[180].

1.5.3. Osmanlı Ordusunun Modernizasyonundaki Rolü ve Almanya Hükûmeti ile Yaptığı Görüşmeler

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı, Osmanlı ordusunun zayıflığını iyice ortaya koymuştu. II. Abdülhamid ordunun içinde bulunduğu bu durumdan ancak batının tekniğinden yararlanılarak kurtulabileceğini düşünmüş ve batıdaki teknik gelişmelerden faydalanmayı gerekli görmüştür. Bu amaçla 19. yüzyıl sonlarına doğru gerçekleştirdiği modernizasyonla, dünyanın en modern ve güçlü bir askerî teşkilatına sahip olan Alman askerî yapılanmasını Osmanlı Devleti'ne kazandırmak istiyordu. Ona göre, Osmanlı ordusunun modernizasyonu için Almanya en uygun devletti ve Fransa ile İngiltere'den daha faydalı olacaktı. Bu nedenle Almanya'dan askerî uzmanlar ve teknik danışmanlar talep edilmişti.

Osmanlı İmparatorluğu üzerinde siyasî ve askerî nüfuz kazanma amacı güden Almanya bu isteğe hemen olumlu cevap vermiş ve 11 Nisan 1882'de dört kişiden oluşan bir Alman askerî heyeti İstanbul'a gönderilmiştir. Almanya askerî ve teknik konularda danışmanları vasıtasıyla Osmanlı'ya hizmet ederken bir taraftan da onların çabalarıyla büyük çaptaki silah siparişlerini kendi ülkesine yönlendirmiştir. Böylece Almanya, Osmanlı Devleti'nden aldığı büyük silah siparişleriyle Alman askerî silah sanayiine önemli ölçüde katkılarda bulunmuştur. Özellikle de 1883'te Von der Goltz'un İstanbul'a gelişiyle Alman silah sanayinin Osmanlı Devleti ile yaptığı ticarette büyük artışlar olmuştur. Bir anlamda onun şahsında Alman silah sanayii önemli bir taraftar bulmuştur[181].

179 **BOA, Y.A.HUS,** 186/31.

180 **BOA, Y.EE,** 1109 (Ahmet Tevfik Bey'in 13 Aralık 1885 tarihli telgrafı).

181 Önsoy, **a.g.e.,** s. 96-97.

Ahmet Tevfik Bey Osmanlı ordusunun ıslahı ve modern silahlarla donatılması için yoğun çaba sarf etmiştir. Nitekim Von der Goltz,[182] Imhoff, Auler ve Ditfurth Paşa'lar gibi Alman askerî uzmanlarının Türkiye'ye gönderilip askerî ıslahatta önemli rol oynamalarını sağlamıştır[183]. Goltz Paşa'nın gelişinden sonra Osmanlı hükûmeti Almanya'dan *"İstanbul'un ve boğazların tahkimatında kullanılmak üzere"* 1885 yılında Alman Krupp firmasından 500 kadar top sipariş etmiştir. Yine aynı yıl çeşitli Alman firmalarından makineli tüfek, tabanca ve piyade tüfeği satın alınmış, donanmayı kuvvetlendirmek için de Elbing'deki Schichau tersanesine torpidobotlar sipariş edilmiştir[184]. Bir taraftan silah siparişleri verilip mütemadiyen Almanya'dan askerî malzeme gelirken aynı süreçte eğitim amacıyla Alman subaylarının Osmanlı ordusunda görevlendirilmelerine devam edilmiştir. Bunun dışında birçok Türk subayı da eğitim, bilgi ve görüşlerini artırmak amacıyla Almanya'ya gönderilmiştir[185].

Ahmet Tevfik Bey Berlin Büyükelçiliği görevine atanıp fiilen bu görevde çalışmaya başlamasıyla birlikte Osmanlı ordusunun ıslahı konusuna ayrı bir önem vermiştir. İlk olarak Alman Harbiye Nazırlığı nezdinde faaliyetlerde bulunmuştur. Bu faaliyetlerin bir kısmı silah alımlarıyla ilgili olurken bir kısmı da Osmanlı ordusunun ihtiyacı olan bazı nitelikli personelin Almanya'dan temini

182 İlk defa 1883 yılında İstanbul'a görevli olarak gelen Goltz Paşa'nın sözleşmesi 1886'da yılında sona ermiştir. Goltz Paşa Alman Dışişleri Bakanlığı'nın desteği ile sözleşmesinin uzatılmasını Osmanlı ordusunun kendisinin de dâhil olduğu bir komisyon tarafından hazırlanacak reform programına göre yeniden organize edilmesi şartına bağlamıştır. Önsoy, **a.g.e.,** s. 98. Ahmet Tevfik Bey bu konuyla ilgili olarak Almanya Hariciye Nezareti nezdinde temasta bulunmuştur. Müsteşar mevsim sebebiyle izinli olarak çiftliğinde bulunduğundan onun yerine vekâlet etmekte olan Baron Rotenhan ile 23 Ağustos'ta bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede Ahmet Tevfik Bey, Goltz Paşa'nın Osmanlı hizmetinde kalmasına İmparator Londra'da iken Rüstem Paşa'nın telgrafla aldığı emir üzerine giriştiği teşebbüs sonucunda olumlu cevap verildiğini söylemiştir. **BOA, Y.PRK.EŞA**, 18/47, lef. 2. Von der Goltz'un sözleşmesi Padişah'ın emri ve 3 Ekim 1893 tarihli bir yazıyla süresiz olarak uzatılmıştır. Veli Yılmaz, **1' inci Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar**, İstanbul 1993, s. 40. Kıdem ve yaşına uygun olarak tekrar Alman ordusuna katılmak için 1 Kasım 1895 tarihinde Osmanlı hizmetinden ayrılmıştır. Faruk Yılmaz, **İmparatorluk Dönemi Türk-Alman İlişkileri (Goltz Paşa'nın Hatıratı)**, Ankara ty., s. 10.

183 Okday, **Yanya'dan Ankara'ya**, s. 252.

184 Önsoy, **a.g.e.,** s. 98.

185 İlber Ortaylı, **İkinci Abdülhamid Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu**, Ankara 1981, s. 67.

noktasında olmuştur. 8 Aralık 1885 tarihinde İstanbul'dan Ahmet Tevfik Bey'e gönderilen bir telgrafla Osmanlı askerlerinin ihtiyacı olan top koşusu ve süvari eyerleri ile halka mahsus araba koşumları bargir takımları, çanta ve suruç ile her çeşit saraç işlerini imal eden bir fabrikada ustalık yapmak üzere bir saraç ustasının bulunması bildirilmiştir. Ayrıca bu işlerin teferruat ve edevatını yapmak için bir demirci ustası, marangoz işleri için de bir marangoz ustasının fabrikalardan veya diğer mahallerden tedarik edilmesi istenmiştir. Ahmet Tevfik Bey'e gönderilen talimatta ayrıca gelecek uzmanların çalışma şartları da belirtilmiştir. Buna göre, görev alacaklar iki yıl boyunca hizmet edeceklerdi. Kendilerine her üç ayda bir maaş ödenecekti. Bu husus Ahmet Tevfik Bey tarafından görev alacak olan personele bildirilecekti. Harbiye Nezareti özellikle top koşumları konusunda bu personele çok bel bağlamıştı. Çünkü onlar aynı işi yapacak olan Türk personeli yetiştirecekler ve böylece de ordunun ihtiyacı olan top koşumları konusunda harice başvurulmayacak ve uzman getirilmeyecekti. Yine bu personelden hizmetinde faydalı görülenler Harbiye Nezareti tasvibiyle çalışmalarını sürdürecekler ve kontratları yenilenecekti. Bu kişilere seyahat masrafı olarak 30 lira verilecek ve İstanbul'a gelişlerinin üçüncü günü kontratları imzalanarak bir buçuk aylık maaşları peşin ödenecekti. Bunlar üç ayda bir kere maaş alacaklardı. Çalışma saatleri ise şöyle belirlenmişti: Büyük yortu ve hafta yortusundan başka fabrikada sabahtan akşam saat 11.00'e kadar çalışılacaktı. Ayrıca fevkalade durumlarda ve özellikle askere eşya yetiştirilmesi zamanlarında gerekirse gece bile çalışılacaktı. Bu durumda gece işçiliğine karşılık fabrika sahibi ile ihtiyari söyleşilecek ve kendilerine yeterli miktarda yevmiye verilecekti[186].

Ahmet Tevfik Bey 1 Aralık'ta İstanbul'a gönderdiği cevabi yazıda kendisinden bulunması istenilen saraç ve demirci ustası gibi nitelikli elemanları bulmak için hemen teşebbüse geçtiğini ve bu kişilerin bulunması halinde İstanbul'a bilgi vereceğini söylüyordu[187].

Nitekim 29 Aralık'ta süvari koşumu ve topçu askerleriyle halk için hayvan takımı ve araba koşumlarını hızlı bir şekilde imal edebilecek birer saraç, demirci ve marangoz ustası bulduğunu İstanbul'a bildirmiştir. Ahmet Tevfik Bey'e göre, bulunan saraç ustası kendisine önerilen 30 lira maaşı kabul ediyordu. Ancak de-

186 **BOA, Y.EE,** 1109 (Ahmet Tevfik Bey'e gönderilen 8 Aralık 1885 tarihli telgraf).

187 **BOA, Y.EE,** 1109 (Ahmet Tevfik Bey'in 1 Aralık 1885 tarihli telgrafı).

mirci ve marangoz ustasına verilecek aylıklar düşüktü. Bu nedenle O, maaşların hazırlanacak yeni bir kontratla artırılmasını talep ediyor ve bulunan ustaların da İstanbul'a hemen gönderilip gönderilmeyeceğini soruyordu. Ayrıca sandık ve çanta gibi eşyaları yapan bir başka saraç ustasının da temini için kendisine izin verilmesini istiyordu[188]. Hükûmet tarafından Ahmet Tevfik Bey'e gönderilen cevapta ise diğer bir saraç ustasını bulduğunda durumu bildirmesi ve ondan sonra gönderilecek telgrafa göre hareket etmesinin uygun olacağı ifade edilmiştir[189].

Daha sonraki süreçte Ahmet Tevfik Bey'in İstanbul ile yaptığı yazışmaların devam ettiğini görüyoruz. Bütün bu yazışmaların sonunda Harbiye Nezareti'nce ordunun değişik kademelerinde hizmet yapması için kendisinden istenilen nitelikli elemanları birer birer temin ederek İstanbul'a göndermiştir[190].

Ahmet Tevfik Bey'in Berlin Büyükelçiliğine atanmasıyla özellikle askerî alanda artan Osmanlı-Alman ticari münasebetleri sonraki yıllarda da devam etmiştir. Gerçekten de 1886 yılında Almanya'dan 426 sahra topu ve 60 havan topu ile bir drednot[191] satın alınarak yüksek miktarlardaki rakamlara ulaşan ödemeler yapılmıştır. Ahmet Tevfik Bey'in zaman zaman Osmanlı Devleti'nin Almanya'dan aldığı askerî malzemeler ile silahlar konusunda ortaya çıkan ihtilafları halletmek amacıyla teşebbüsler yaptığını görmekteyiz. Nitekim Osmanlı Devleti'nin Alman mavzer fabrikasına sipariş ettiği silahların çok sayıda olması onu tedirgin etmiştir. Ona göre, silah teknolojisi her geçen gün değişmektedir. Bu nedenle sipariş edilen silahların bir süre sonra daha yenileri ile değiştirilmesi söz konusu olacaktır. Bu durumda Osmanlı Devleti hem geri teknoloji silah almış olacak hem de büyük paralar ödemek suretiyle zarar edecekti. Zaten bu silah alımlarının bir süre durdurulması konusunda Alman Harbiye Nazırının da benzer bir teklifi olacaktır.

Diğer taraftan sipariş edilen silahların bir kısmı henüz denenmemişti. İşe yarayıp yaramayacağı da bilinmiyordu. İşte Ahmet Tevfik Bey 15 Kasım 1887'de Alman Harbiye Nazırı ile görüşerek büyük çapta siparişi verilen *"sekiz çaplı"* tüfeklerin kullanımı hakkında bilgi verilmesini istemiştir. Ancak Almanlar henüz

188 **BOA, Y.EE,** 1109 (Ahmet Tevfik Bey'in 29 Aralık 1885 tarihli telgrafı).

189 **BOA, Y.EE,** 1109 (Ahmet Tevfik Bey'in 30 Aralık 1885 tarihli telgrafı).

190 **BOA, Y.EE,** 1109 (Ahmet Tevfik Bey'in 4 Ocak 1886 tarihli telgrafı).

191 Ortaylı, **a.g.e.,** s. 68.

bu tüfeklerin kullanımına yönelik yeterince tatbikat yapılmadığı gerekçesiyle bir şey yapamayacaklarını söylemişlerdir. Ahmet Tevfik Bey ise Osmanlı'nın sipariş ettiği tüfeklerin imalinin ve Osmanlı'ya ulaşmasının gecikeceğini düşündüğünden Alman Harbiye Nazırının teklifine olumsuz cevap vermiştir. Nitekim o kendisinin bu konuda karar verme noktasında olmadığını buna hükûmet ile yüksek rütbeli kumandanların karar vereceklerini söylemiş ve kendisinin bu konuyla ilgili Goltz Paşa'ya gerekenleri söylediğini belirtmiştir[192].

Yine aynı yıl Mauser ve Loewe fabrikalarına yaklaşık olarak 110.000 lira tutarında 500.000 tüfek ve 50.000 modern karabina sipariş edildiğini görüyoruz. Osmanlı-Alman askerî işbirliği ve özellikle silah alışverişi II. Wilhelm'in 1889'da İstanbul'u ziyareti ile yeni bir boyut kazanacaktır. Bu ziyaretin sonucunda çok sayıda top siparişi yapıldığı gibi, Mauser ve Loewe fabrikalarından da silah ve mühimmat alımına gidilecektir. Toplamda yaklaşık 350.000 lira tutan bu siparişler için Deutsche Bank Osmanlı İmparatorluğu'na kredi açmıştır. Görünüşte Osmanlı Ordusunu yeniden organize etmek, fakat asıl amacı Alman silah sistemini Osmanlı Ordusuna adapte etmek olan Alman subaylarının başlattığı reform çalışmaları giderek artmış, bu durum ise daha büyük silah siparişi verilmesini gerektirmiştir. Nitekim bu siparişlerin bedeli 1890 yılında 480.300 lira iken 1895'te 664.000 liraya çıktığı görülmektedir[193].

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Ahmet Tevfik Bey'in Berlin Büyükelçiliği görevine atanmasıyla birlikte Osmanlı-Alman ilişkilerinde her geçen gün bir yakınlaşma ve işbirliği görülmeye başlamıştır. Bu işbirliğinin artmasında Ahmet Tevfik Bey'in hem Alman imparatoru ve hükûmet çevreleri ile hem de Sultan II. Abdülhamid ve şahsında Osmanlı yöneticileri ile olan yakın diyaloğu önemli rol oynamıştır. Bilindiği gibi, bilahare bu yakınlaşma I. Dünya Savaşı öncesinde bir askerî ittifakla sonuçlanacaktır.

1.5.4. Doğu Rumeli Sorununun Çözümündeki Rolü ve Temasları

Berlin Antlaşması ile özerkliğine kavuşan Doğu Rumeli idari anlamda da Osmanlı Devleti'ne bağlanmış, ancak Osmanlı egemenliğinde kalacak olan bu bölgenin idaresinde kimlerin görev alacağının tespiti Rusya'ya bırakılmıştı. Böylece Rusya bölge üzerinde büyük bir etki ve tasarrufa sahip olmuştu. Bölgenin

192 **BOA, Y.EE,** 1109 (Ahmet Tevfik Bey'in 15 Kasım 1887 tarihli telgrafı).

193 Önsoy, **a.g.e.,** s. 98.

Osmanlı'dan alınarak Bulgaristan'la birleşmesini isteyen Rusya için bu tarihi bir fırsat demekti. Rusya bölge üzerindeki niyetlerini gizlemiyor hem ulusal hem de uluslararası platformlarda bunu açıkça dile getiriyordu. Hatta bu konuda Avusturya gibi bazı Avrupa Devletlerinin de desteğini de sağlamıştı. Doğu Rumeli konusunda Rusya'nın Bulgaristan'a yönelik bu desteği Rus-Bulgar ilişkilerinin 1883 yılında gerginleşmesi üzerine kesilecektir. Özellikle Bulgar Prensinin Rusya aleyhtarı tutumu Rus Çarı'nın Bulgaristan'ı desteklemekten vazgeçmesine neden olmuştur. Buna rağmen Bulgaristan'ın Doğu Rumeli'yi ele geçirme çabaları devam etmiş, nihayet 1885 yılında Doğu Rumeli Bulgar ordusunca işgal edilmiştir[194].

Bulgaristan'ın Doğu Rumeli'yi işgal ederek topraklarına katması yani bir anlamda Bulgaristan ile Doğu Rumeli'nin birleşmesi Berlin Antlaşması'yla bölgede kurulan statükoyu değiştirmiştir. Bu durum Osmanlı Devleti ile diğer Balkan devletleri ve Büyük devletlerin tepkisine yol açmıştır. Osmanlı yöneticileri bu sorunu önce kuvvet yoluyla çözmek istemiş, fakat Büyük devletlerin tepkisini çekeceği endişesiyle diplomatik girişimlere yönelmiştir. Büyük devletlere durumu protesto eden telgraflar çekilmiş, her ihtimale karşı da sınıra asker yığılmıştır.

Diğer taraftan Büyük devletler bu birleşmeye kendi menfaatleri açısından bakıyorlardı. Balkanlardaki etkisinin azalacağını düşünen Rusya bu birleşmeden memnun değildi. Böylelikle Bulgaristan'ın Rusya'nın etkisinden çıkacağını düşünen İngiltere, Avusturya ve Fransa ise bu birleşmeden son derece memnun olmuşlardı. Ancak devletler arasındaki çıkar çatışmaları bu devletlerden hiçbirinin aktif olarak harekete geçmesine izin vermemiştir. Osmanlı Devleti ise bölgedeki bunalımın daha fazla büyümesini engellemek amacıyla Berlin Antlaşması çerçevesinde bu sorunu çözmek istemiştir. Nitekim 5 Kasım 1885 tarihinde bu amaçla İstanbul Konferansı toplanmıştır. Bu konferansta Rus temsilcisi Berlin Antlaşması'nın aynen uygulanmasını istemiştir. Büyük devletler ise Osmanlı Devleti'nin bölgedeki egemenliğini kabul etmekle birlikte, Bulgaristan'ı eski durumuna getirmek için farklı görüşler açıklamışlar bu da görüşmelerin uzamasına neden olmuş ve sorun çözülememiştir[195].

Doğu Rumeli sorununun yaşandığı bu sırada Berlin Büyükelçiliği görevini yürüten Ahmet Tevfik Bey bu sorunla ilgili Büyük devletler ve özellikle de Al-

194 **Balkan Harbi (1912-1913)**, C. I, Ankara 1970, s. 27.

195 Uçarol, **a.g.e.,** s. 360-361.

manya nezdinde temaslarda bulunmuştur. Ahmet Tevfik Bey'in temasa geçtiği ilk devlet adamı Alman Başbakanı Prens Bismarck olmuştur. Onunla yaptığı görüşme yarım saatten fazla sürmüştür. Ahmet Tevfik Bey bu görüşmenin detaylarını 3 Aralık'ta İstanbul'a gönderdiği bir telgrafla bildirmiştir. Buna göre; Padişah Abdülhamid'in selamlarını Prense iletmiş ve özellikle de Doğu Rumeli olaylarının onu oldukça üzdüğünü söylemiştir. Sorunun çözülmesi konusunda Osmanlı'nın görüşlerini de aktaran Ahmet Tevfik Bey'e göre, tek çıkar yol daha önce yapılmış olan antlaşmanın korunması ve Balkanlarda Osmanlı askerlerinin bulundurulmasıydı. O Türk kamuoyundaki beklentinin de bu yönde olduğunu ayrıca aktarmıştı. Prens Bismarck ise iltifatından dolayı Ahmet Tevfik Bey'e teşekkür etmiş ve devamla da Almanya, Avusturya ve Rusya arasında sorunun çözümü için ittifak yapıldığını söylemiştir. Bismarck İngiltere'nin alınan kararlara uymamasından dolayı yapmış oldukları ittifakın hükümsüz kaldığını söyleyerek sorunun çözülmemesinde İngiltere'nin rolünün olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Alman Başbakanı Avusturya'nın Sırbistan'ı himaye ettiğini gören Rusya'nın da Bulgaristan'a sahip çıktığını ve bu durumun sürmesi halinde Büyük devletlerin de yer alacağı genel bir savaşın çıkabileceğini böylece barışın asla söz konusu olmayacağını ifade etmiştir[196].

Doğu Rumeli'nin Bulgaristan ile birleşme konusunu büyükelçilik yaptığı Berlin'de yakından takip eden Ahmet Tevfik Bey'e göre Rusya, Bulgaristan meselesini kendi yararına uygun bir şekilde çözümlemek için Osmanlı Devleti ile ittifak yapmak amacındaydı. Bu amacın gerçekleşmesi için de Almanya'nın aracılığına başvurmuştu. Bismarck bu meselenin yakın zamanda çözüleceği ümidinde olduğunu da Ahmet Tevfik Bey'e iletmişti. Ona göre, eğer bu meselede çözüm sağlanamazsa Bulgaristan'da önce ihtilal olacak ve ardından da bir savaş çıkacaktı[197].

Doğu Rumeli konusunda çözüm arayışlarının devam ettiği bir süreçte Ahmet Tevfik Bey 28 Aralık'ta Alman İmparatoru tarafından davet edilmiştir. Bu görüşmede İmparator ona Bulgaristan meselesinin iyi bir şekilde sonuçlanması için gösterdiği çabalardan dolayı teşekkür etmiştir. İmparator barışın korunması için kendisinin de büyük çaba gösterdiğini, ancak ismini vermek istemediği bir hükümdar tarafından zorluklar çıkarıldığını ve bu nedenle de hâlâ meselenin çözümlenemediğini söylemiştir. Devamla Almanya'nın bu meselenin kesin ola-

196 **BOA, Y.EE,** 1109 (Ahmet Tevfik Bey'in 3 Aralık 1885 tarihli telgrafı).

197 **BOA, Y.EE,** 1109 (Ahmet Tevfik Bey'in 8 Aralık 1886 tarihli telgrafı).

rak çözümünden yana tavır aldığını ve özellikle de Osmanlı Devleti'nin yararına olacak şekilde Bulgaristan'a tepki gösterdiğini ve hatta bazı kısıtlamalar bile uyguladığını belirtmiştir[198].

Diğer taraftan İstanbul Konferansı görüşmeleri 5 Nisan 1886'da sona ermiştir. Osmanlı Devleti Doğu Rumeli'nin Bulgaristan ile birleşmesini kabul etmiş ve Bulgar Prensi Aleksandr von Battenberg'i Doğu Rumeli Valiliği'ne atamıştır. Bu gelişmelerle de Bulgaristan Devleti fiilen kurulmuştur. Ancak İstanbul Konferansı'nda yalnız kalan ve bu birleşmeye karşı olan Rusya Prens Aleksandr'ı iş başından uzaklaştırmak için çalışmalara başlamıştır. Rusya'nın kışkırtmaları üzerine 21 Ağustos 1886 tarihinde Prens'e karşı bir darbe yapılmak istenmişse de başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu olay üzerine Prens Aleksandr Rusya'yı razı etmeden ve desteğini almadan Bulgaristan'ın başında kalamayacağını da anlamıştır. Bunun üzerine 7 Eylül 1886'da Bulgar Prensliğinden feragat etmiştir. Akabinde de Saxe-Cobourg hanedanından Ferdinand Bulgaristan Prensliğine seçilmiştir. Alman olan Ferdinand'ı İngiltere ve Avusturya desteklemiş, Osmanlı Devleti ve Rusya ise bu seçimi kabul etmemiştir[199].

Ahmet Tevfik Bey Doğu Rumeli Meselesi'nin sonraki aşamalarında da Berlin'den gönderdiği bilgilerle Osmanlı Devleti'ne yol göstermeye devam etmiştir. Telgraflarında Büyük devletlerin Berlin'deki büyükelçileri ile yaptığı görüşmeler hakkında bilgiler vermiş ve onların Doğu Rumeli meselesine bakışlarını İstanbul'a aktarmıştır. Nitekim 30 Ocak 1887 tarihinde Fransa Elçisi ile yaptığı görüşmeyi ayrıntılı bir şekilde İstanbul'a bildirmiştir. Buna göre, Fransa öncelikle Bulgaristan meselesinin barış yoluyla çözüme kavuşturulmasını istiyordu. Eğer bu mesele çözümlenemez ve Rusya da bölgeye asker sevk etmek zorunda kalırsa Avusturya'nın Selanik'e kadar olan bölgeyi işgal etmesine Prens Bismarck izin verecekti. Bu durum Avusturya'nın Rusya'ya karşı siyasî düşmanlığını da ortadan kaldıracaktı[200].

İstanbul'dan Ahmet Tevfik Bey'e gönderilen cevabi yazıda bu hareketlerin Ruslar ile Fransızları birleştirmemek için siyasî bir manevra olduğunun anlaşıldığı belirtiliyordu. Ancak bu durum Osmanlı Devleti'nin aleyhinde olacaktı. Bu nedenle konuyla ilgili olarak iyi bir araştırma ve inceleme yapılarak sonuç bil-

198 **BOA, Y.EE,** 1109 (Ahmet Tevfik Bey'in 28 Aralık 1886 tarihli telgrafı).

199 Uçarol, **a.g.e.,** s. 360-361.

200 **BOA, Y.EE,** 1109 (Ahmet Tevfik Bey'in 20 Ocak 1887 tarihli telgrafı).

dirilmeliydi. İşte Berlin'e gönderilen yazıda Ahmet Tevfik Bey'den bir an önce harekete geçmesi ve sonucu İstanbul'a bildirmesi istenmişti[201].

İstanbul'un talimatı üzerine Ahmet Tevfik Bey hemen durumu araştırmaya başlamıştır. Öncelikle Prens Bismarck'ın oğlu ile konu hakkında yarım saat süren bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede Fransa'nın Berlin elçisi tarafından Ahmet Tevfik Bey'e verilen bilgilerin gerçekliği konusuna da değinilmiştir. Kont Bismarck, Ahmet Tevfik Bey'e Rusya'nın Bulgaristan'a asker sevk etmek ve Avusturya'nın da Selanik'e girmek düşüncesinde olmadıklarını söylemiştir. Ayrıca Almanya'nın ittifak oluşturmaya çalışması nedeninin de barışın korunması olduğunu belirtmiştir. Bunun üzerine Ahmet Tevfik Bey yeniden Fransa Elçisi ile görüşmüştür. Bu kez Fransa Elçisi kendisinin de Bismarck ile görüştüğünü, onun tıpkı Ahmet Tevfik Bey'e olduğu gibi, kendisine de barış hakkında garanti verdiğini belirtmiştir. Ayrıca Fransa Elçisi Bulgar meselesi tamamen çözümlenineye kadar Osmanlı Devleti'nin gerekli tedbirleri alması gerektiğini de ilave etmiştir[202].

Bu arada Osmanlı hükûmeti Prens Ferdinand'ın gizlice Bulgaristan'a geçeceği konusunda bir istihbari bilgi almış ve bunun doğru olup olmadığını Ahmet Tevfik Bey'den sormuştur. Konuyu araştırıp gerekli bilgileri İstanbul'a bildirmek isteyen Ahmet Tevfik Bey bu amaçla Prens Bismarck'a başvurmuşsa da Prensin Berlin'de olmaması nedeniyle bir netice alamamıştır[203]. Ancak kendisi hükûmete Bulgaristan meselesinin çözümü hususunda Rusya ile uzlaşılması tavsiyesinde bulunmuştur. Ayrıca Prens Ferdinand ile ilgili bilginin de doğruluğu konusunda bir sonuç alamadığını bildirmiştir[204].

Diğer taraftan Prens Ferdinand'ın 9 Ağustos'ta Bulgaristan'a gitmek üzere yola çıkacağına ilişkin bir bilgi Sofya'dan Hariciye Nezaretine gönderilen bir telgrafta yer alıyordu. Ahmet Tevfik Bey'e göre bu haber Berlin'de kötü bir etki oluşturmuştu. O, bu konuda Hariciye Müsteşarı ile görüşmüştür. Bu görüşmede Müsteşar, Prens Ferdinand'ın Bulgaristan'da barınamayacağını belirterek Bul-

201 **BOA, Y.EE,** 1109 (Ahmet Tevfik Bey'in 31 Ocak 1887 tarihli telgrafı).

202 **BOA, Y.EE,** 1109 (Ahmet Tevfik Bey'in 7 Şubat 1887 tarihli telgrafı).

203 **BOA, Y.EE,** 1109 (Ahmet Tevfik Bey'e gönderilen 6 Ağustos 1887 tarihli telgraf).

204 **BOA, Y.EE,** 1109 (Ahmet Tevfik Bey'e gönderilen 7 Ağustos 1887 tarihli telgraf).

gar meselesinin çözülmesiyle ilgili olarak Osmanlı Devleti tarafından verilecek kararın Almanya ve Rusya tarafından da kabul edileceğini söylemiştir[205].

Bulgar meselesinin devletlerarasında yoğun bir diplomasiye neden olduğu o günlerde Ahmet Tevfik Bey İstanbul'a dönmek için Hariciye Nezareti'nden izin istemiştir. Kendisi izin gerekçesi olarak romatizma hastalığını göstermiştir. Gerçekten de Ahmet Tevfik Bey üç seneden beri romatizma hastalığına yakalanmıştı. O günlerde hastalığı birden bire şiddetlenmiş, bunun üzerine doktorlar kaplıca tedavisini tavsiye etmişlerdi. Ahmet Tevfik Bey kaplıca tedavisi görmek amacıyla İstanbul'a gelmek istiyordu[206]. Ancak Hariciye Nezareti'nce Ahmet Tevfik Bey'e içinde bulunulan siyasî durumun önemi ve kendisinin diplomasi alanındaki yeteneğinin o sırada Berlin'de bulunmasını gerektirdiği bildirilerek izin verilmemiştir[207].

Doğu Rumeli meselesine baştan beri büyük önem veren ve olayların içinde yer alan Prens Bismarck 16 Ağustos'ta müsteşarı aracılığı ile Ahmet Tevfik Bey'e bir haber göndermiştir. Bu haber Rusya'nın Bulgaristan meselesi için önerdiği çözüm olan geçici *"naib hükûmeti"*nin hemen kurulması ve Osmanlı Devleti tarafından yetkili kılınanacak olan Müslüman komiserin bir an önce Sofya'ya gönderilmesiydi. Yine Bismarck, Prens Ferdinand tarafından yayınlanan beyannamede üstü kapalı olarak bağımsızlık talebinin dile getirildiğini belirtiyor ve bu tür talep ve maksatların Osmanlı Devleti'ne mutlaka zararlı olacağına dikkat çekiyordu[208].

Gelişen bu yeni durum karşısında Ahmet Tevfik Bey İstanbul'a gönderdiği telgrafla hükûmetin takip edeceği hatt-ı hareket tarzını açıklamıştır. Ona göre, Rusya'nın geçici bir şekilde teklif ettiği *"naib hükûmetinin"* Şarki Rumeli'nin Berlin Antlaşması'yla tespit edilen hale dönüştürülmesi şartıyla kabul edilmesi gerekiyordu. Bu durum Osmanlı Devleti'nin yararına uygun olacaktı[209].

Ahmet Tevfik Bey 24 Ağustos'ta Prens Bismarck'ın müsteşarı ile tekrar görüşmüştür. Müsteşar ondan Osmanlı Devleti'nin en kısa zamanda Şar-

205 **BOA, Y.EE,** 1109 (Ahmet Tevfik Bey'in 9 Ağustos 1887 tarihli telgrafı).

206 **BOA, Y.EE,** 1109 (Ahmet Tevfik Bey'in 12 Ağustos 1887 tarihli telgrafı).

207 **BOA, Y.EE,** 1109 (Ahmet Tevfik Bey'e gönderilen 12 Ağustos 1887 tarihli telgraf).

208 **BOA, Y.EE,** 1109 (Ahmet Tevfik Bey'in 16 Ağustos 1887 tarihli telgrafı).

209 **BOA, Y.EE,** 1109 (Aynı telgraf).

ki Rumeli'ye asker sevk etmesini istemiştir. Osmanlı bu sayede hem buradaki hukukunu koruyabilecek hem de Prens Ferdinand'ı Bulgaristan'dan çıkartarak bölgede asayişi sağlayacaktı. Müsteşarın verdiği bilgiye göre, aksi takdirde Rusya bu bölgeyi işgal edecekti. Böylece Osmanlı'nın hukukî varlığı ortadan kalkmış olacaktı[210]. Bunun üzerine Osmanlı hükûmeti Rumeli'ye asker sevk edilmesi kararını onaylamıştır. Fakat öncelikli olarak bunun Hariciye Nezareti tarafından Büyük devletlere resmen bildirilmesi gerekiyordu.

Ahmet Tevfik Bey bu telgraflarda karşı taraftan hemen cevap verilmesinin beklendiği bilgisinin yer almasını istemekteydi. Aksi takdirde bunun ilgili devletlerce Osmanlı'nın Rumeli'ye asker sevk etme kararının onaylandığı anlamına geleceği yine ilgili telgrafta yer almalıydı. Böylece hem vakit kazanılmış olacak hem de devletlerin mutabakata varması sağlanacaktı. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin bu teşebbüste bulunduğunu Prens Ferdinand öğrendiğinde Bulgaristan'dan çıkacaktı[211].

Ahmet Tevfik Bey Bulgaristan meselesinin halli konusunda Prens Bismarck ile mütemadiyen görüşmeler yapmaya devam etmiştir. Bu görüşmelerden birisi de 20 Eylül'de yapılan ve oldukça uzun süren görüşmedir. Görüşmenin başlangıcında Prens Bismarck Almanya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki himayeci politikasından ve yaptığı yardımlardan bahsetmiştir. Daha sonra da Rumeli meselesinin nasıl çözüleceği konusunda Ahmet Tevfik Bey'in görüşünü öğrenmek istemiştir. Bismarck Almanya olarak Bulgaristan üzerinde oluşacak bir Rus nüfuzuna sıcak bakmadıklarını belirterek Osmanlı Devleti'nin bölgenin yönetimi için naib sıfatıyla Müslüman bir komiseri bir an önce göndermesini istemiştir. Eğer Osmanlı Padişahı bölgenin Müslüman bir naib vasıtasıyla yönetilmesini Rusya'nın menfaatine olacak bir şekilde düzenlerse ve bu konuda bütün devletlere bir yazı gönderilmesini hükûmetten isterse o zaman Almanya'nın bu olaya bakış açısı değişebilirdi. Bir anlamda Almanya duruma göre hareket etmeye mecbur olacaktı. Bu uzun görüşmenin Ahmet Tevfik Bey'in üzerinde oluşturduğu genel kanaat de şuydu: Artık Almanya, Osmanlı Devleti'nin Rusya ile uzlaşma siyasetini benimsemiyordu. Bu politika ile Prens Bismarck, Rusya'nın

210 **BOA, Y.EE,** 1109 (Ahmet Tevfik Bey'in 24 Ağustos 1887 tarihli telgrafı).

211 **BOA, Y.EE,** 1109 (Ahmet Tevfik Bey'in 26 Ağustos 1887 tarihli telgrafı).

Almanya'ya başvurmasını sağlamış olacaktı. Böylece Almanya'nın meselenin halli konusundaki rolü giderek artmış olacaktı[212].

Bir sonraki görüşmesini 8 Kasım'da yapan Ahmet Tevfik Bey'e Alman Prensi; Almanya'nın Avusturya ve İtalya ile yaptığı ittifak politikasından bahsetmiştir. Özellikle bu ittifak politikasında Osmanlı Devleti'nin bütün topraklarının Fransa ve Rusya'ya karşı korunmasının ön planda yer aldığını da belirtmiştir[213].

Ahmet Tevfik Bey'in İstanbul'a gönderdiği telgraflarda Büyük devletlerin Rumeli meselesine yönelik değişen stratejileri ile ilgili bilgilere de yer verdiği görülüyordu. 27 Kasım 1887 tarihli telgrafında Prens Bismarck'ın Rus İmparatoru ile görüşmesi hakkında bilgiler verilmiştir. Buna göre, eğer Rusya, Avusturya'ya savaş açarsa, Almanya tarafsız kalacaktı. Rusya ise Almanya ile bir düşmanlık istemiyordu. Yine Almanya, Bulgaristan meselesinin çözümlenmesi işinde Berlin Antlaşması hükümlerine sadık kalacak ve bu hükümlere göre hareket edecekti[214].

30 Kasım'da İstanbul'a gönderdiği telgrafta da Ahmet Tevfik Bey'in bazı önemli bilgiler aktardığını görüyoruz. Telgraftan anlaşıldığına göre, Bismarck Avusturya'nın Rusya'ya savaş açmayacağından emindi. Fakat savaş çıkarsa da Rusya, Osmanlı Devleti'ne karşı düşmanca hareket edecekti. Alman Prensi, Ahmet Tevfik Bey'e kendilerinin Rusya ve Fransa'nın politikalarına kesinlikle güvenmediklerini de belirtmişti[215].

Ahmet Tevfik Bey 13 Aralık'ta da Osmanlı Devleti'nin Petersburg Büyükelçisi Şakir Paşa'nın Almanya ve Avusturya hükûmetlerince tepkiyle karşılanan açıklamaları konusunda İstanbul'u bilgilendirmişti. Petersburg Elçisi Şakir Paşa, Kont Bismarck'a Almanya-Avusturya ilişkilerinin kısa bir süre sonra bozulacağı ve Almanya'nın Avusturya yanlısı politikasını terk ederek Rusya'ya yaklaşacağını söylemişti. Bismarck'ın verdiği bilgiye göre, bu açıklama Viyana ve Berlin kabinelerinde kötü etki yaratmıştı. Elçinin uyarılarak bir daha bu gibi hareketlerde bulunmaması Osmanlı Devleti'nden istenmiştir. İşte bütün bu gelişmeleri Prens Bismarck'ın oğlundan öğrenen Ahmet Tevfik Bey duruma müdahale etmiştir. Ona göre, Şakir Paşa eğer bu açıklamaları yaptıysa bunları kendi görüşleri doğ-

212 **BOA, Y.EE,** 1109 (Ahmet Tevfik Bey'in 20 Eylül 1887 tarihli telgrafı).

213 **BOA, Y.EE,** 1109 (Ahmet Tevfik Bey'in 8 Kasım 1887 tarihli telgrafı).

214 **BOA, Y.EE,** 1109 (Ahmet Tevfik Bey'in 27 Kasım 1887 tarihli telgrafı).

215 **BOA, Y.EE,** 1109 (Ahmet Tevfik Bey'in 30 Kasım 1887 tarihli telgrafı).

rultusunda söylemişti. Çünkü Osmanlı hükûmeti tarafından kendisine bu husta herhangi bir emir verilmemişti[216]. Ahmet Tevfik Bey'in Şakir Paşa ile ilgili olarak yaptığı açıklama İstanbul tarafından uygun görülmüş ayrıca Şakir Paşa'ya da gerekli uyarıların yapılacağı açıklanmıştır[217].

Berlin'de Ahmet Tevfik Bey ile Kont Bismarck'ın sık sık bir araya gelerek gerek uluslararası gerekse iki ülke arasındaki meseleleri ele alan görüşmeler yaptığını görmekteyiz. 20 Aralık'ta yapılan böyle bir görüşmede Ahmet Tevfik Bey, Bismarck'tan Avusturya'nın savaş hazırlıkları hakkında her gün gazetelerde çıkan yayınların doğruluk derecesini öğrenmek istemişti. Kont Bismarck da rivayet edildiği gibi Avusturya'nın sınırlara asker sevk etmediği, Rusya'nın ise mevcut kuvvetlerine beş süvari fırkası eklediği cevabını vermiştir. Ayrıca Prens Ferdinand'ın Bulgaristan'ı terk edeceğine dair herhangi bir işaret olmadığını da ifade etmekteydi[218].

Ahmet Tevfik Bey 4 Şubat 1888 tarihinde İstanbul'a gönderdiği bir diğer telgrafta ise, İngiltere elçisi ile yaptığı görüşme hakkında bazı bilgiler vermekteydi. Bu görüşmede İngiliz elçisi Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı saldırıya geçmesi halinde bazı Avrupa devletlerinin bunu kabullenmeyeceklerini ve Osmanlı'ya yardımcı olacaklarını söylemiştir. İngiliz elçisine göre, Almanya ve Avusturya'nın da desteğini alan İtalya donanmasını Çanakkale ve İstanbul boğazlarından geçirerek Karadeniz'e çıkartacak ve Rusya ile savaşacaktı. Bu durumda Padişah da bu gemilerin geçişine izin verecek ve boğazları bu devletlere kapatmayacaktı. İngiliz elçisini büyük bir alaka ile dinleyen Ahmet Tevfik Bey açıklamaları hükûmetine ileteceğini ve bunların dikkate alınacağını söylemiştir[219].

4 Şubat'ta İstanbul'dan Ahmet Tevfik Bey'e gönderilen cevabi telgrafta ise İngiliz elçisinin dediklerine katılmadıkları belirtilmiş ve özellikle Osmanlı Devleti ile Rusya arasında bir gerginliğin olmadığı ve ilişkilerin dostça devam ettiği dile getirilmiştir. Tam aksine İngiliz elçisinin bu hareketiyle hiç de dostane bir tutum sergilemediği ve devletlararasına fitne ve fesat sokmak niyetinde olduğu ve özellikle de Rusya'yı Osmanlı Devleti'ne karşı tahrik etmeyi amaçladığı da

216 **BOA, Y.EE,** 1109 (Ahmet Tevfik Bey'in 13 Aralık 1887 tarihli telgrafı).

217 **BOA, Y.EE,** 1109 (Ahmet Tevfik Bey'e gönderilen 14 Aralık 1887 tarihli telgraf).

218 **BOA, Y.EE,** 1109 (Ahmet Tevfik Bey'in 20 Aralık 1887 tarihli telgrafı).

219 **BOA, Y.EE,** 1109 (Ahmet Tevfik Bey'in 4 Şubat 1888 tarihli telgrafı).

belirtilmiştir. Hükûmetce Ahmet Tevfik Bey'den İngiliz elçisi ile görüşmesi ve ona, Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki münasebetlerin dostça olduğunun uygun bir dille söylenmesi isteniyordu[220]. Aynı gün Ahmet Tevfik Bey'e gönderilen diğer bir telgrafta da Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmese bile müttefik devletlerin Rusya'ya karşı herhangi bir savaş ilanında bu devletlere ait gemilerin Padişah'ın izni olmasa da boğazlardan geçeceğine ilişkin İngiliz elçisinin söyledikleri eleştiriliyor ve gerçek amacının ne olduğunun öğrenilmesi isteniyordu[221]. İstanbul'un arka arkaya gönderdiği bu iki telgrafa cevaben 5 Şubat'ta uzunca bir telgraf gönderen Ahmet Tevfik Bey şunları söylüyordu:

Müttefik devletler bu şekilde Rusya'yı muharebeden men etmek istiyorlardı. Çıkacak bir savaşta büyük bir ihtimalle Rusya ve Fransa müttefik olacaklardı. Ayrıca Osmanlı Devleti'ni de kendi ittfaklarına dâhil etmeye çalışacaklardı. Bu da özellikle Berlin'de endişe yaratmaktaydı. Bu endişeden dolayı yukarıda da belirttiğimiz gibi, Petersburg Büyükelçisi Şakir Paşa'nın Rusya yanlısı bir politika takip ettiğine ilişkin dedikodular yayılmış ve bu durum Prens Bismarck tarafından şikâyete konu olmuştu. Yine Almanya'nın Avusturya ile imzaladığı ittifak antlaşması sırf Rusya'ya gözdağı vermek ve onu savaştan vazgeçirmek amacıyla gazetelerde yayınlatılmıştı.

Bulgaristan meselesi konusunda uluslararası platformda beklenilen hareket tarzı şu idi; mesele Çar'ın niyet ve taleplerine uygun bir şekilde çözülürse herhangi bir Rus saldırısı söz konusu olmayacaktı. Ancak Avusturya ve müttefikleri Rus taleplerine karşı çıkıp, bunları reddetmeleri halinde Rusya'nın savaştan başka bir çaresinin kalmayacağıydı.

Yine Ahmet Tevfik Bey'in İstanbul'a gönderdiği cevabi yazıdan anlaşıldığına göre, kendisi hükûmetten herhangi bir talimat almamasına rağmen yabancı elçiler ve devlet adamları ile her görüşmesinde onlara *"Osmanlı Devleti'nin bütün devletlere karşı eşit mesafede bulunduğu ve dostça münasebetlerini sürdürmeye kararlı olduğunu"* ifade ediyor, ayrıca boğazların kullanımıyla ilgili olarak alınan ortak karar hakkında da bilgi veriyordu. Buna göre, çıkacak bir savaşta şayet Osmanlı Devleti savaşa girmemiş veya tarafsız kalmışsa hiçbir devletin ordu ve donanmasının Osmanlı topraklarından ve özellikle de habersiz bir şekilde bo-

220 **BOA, Y.EE,** 1109 (Ahmet Tevfik Bey'e gönderilen 4 Şubat 1888 tarihli telgrafı).

221 **BOA, Y.EE,** 1109 (Ahmet Tevfik Bey'e gönderilen 4 Şubat 1888 tarihli telgrafı).

ğazlardan geçmesine izin verilmeyecekti. Bütün bunları değerlendiren Ahmet Tevfik Bey İngiliz elçisinin söylediklerinden *"Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş açması halinde müttefik donanmalarının boğazları geçip Osmanlıya yardım edeceği"* anlamının çıkarılması gerektiğini belirtiyordu[222].

Ahmet Tevfik Bey 15 Şubat'ta Prens Bismarck ile iki saatten fazla süren bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede Bismarck, Padişah ile Rus İmparatoru'nun daha önce de sıkça görüldüğü gibi, dostluk gösterisi yaptıklarını ve dostça münasebetlerde bulunduklarını söyleyerek Osmanlı-Rus ittifakına güvenmediğini ifade etmiştir. Çünkü ona göre, bu iki devlet sürekli harp halinde olmuştu. Bismarck, Çar'ın Osmanlı Devleti'ne yaptığı bazı tavsiyelerden de bahsetmiştir. Nitekim Rus Çarı, Bulgar Prensi Ferdinand'ın meşru olmayan bir şekilde Bulgaristan'ın başına geçtiğinin ve bunun kabul edilmeyeceğinin Osmanlı Devleti tarafından bir ültimatom ile hem Bulgaristan'a hem de müttefik devletlere bildirilmesini istemişti. Bismarck'a göre, konuyla ilgili olarak şimdi Almanya'nın arabuluculuğu ve yardımı isteniyordu. Almanya'nın aracılığı ve yardımı sayesinde Avusturya ve İtalya'nın da desteği sağlanacaktı. Bu nedenle Rus İmparatoru'nun barışa razı edilmesi ve Osmanlı'nın da bunu bir hafta içerisinde kabul etmesi sağlanmalıydı. Böylece ileride çıkacak bir Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rusya'nın herhangi bir itiraz hakkı da olmayacaktı.

Ahmet Tevfik Bey savaş çıkması halinde İngiltere ve İtalya donanmasının ne yapacaklarını Prens Bismarck'ın bu açıklamalarının hemen ardından ona sormuştur. Amacı savaşta Osmanlı Devleti tarafsız dahi kalsa bu gemilerin boğazları zorlayarak Karadeniz'e geçip geçmeyeceğini öğrenmekti. Bunu da Bismarck'a sormakla basında çok sıkça yer alan bu haberlerin doğruluğunu veya yanlışlığını ona teyit ettirmek istiyordu. Bismarck ise verdiği cevapta bu sıralarda müttefik devletlerin Rusya'ya karşı düşmanca bir tavır içerisine girmeye niyetli olmadıklarını söylemiş ve devamla ileride bu durumun değişip değişmeyeceği konusunda şimdiden bir şey söylemenin mümkün olmadığını belirtmiştir[223].

Sonuç itibariyle Alman olan Bulgar Prensi Ferdinand'ın Prensliği, Rusya ve Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmemişti. Bu durum Ferdinand'ın başbakanlığını yapan koyu Rus düşmanı Stamboulof'un başbakanlıktan ayrılmasına kadar yedi yıl sürdü. Bundan sonra Rus-Bulgar ilişkileri yeniden düzelmeye baş-

222 **BOA, Y.EE,** 1109 (Ahmet Tevfik Bey'in 5 Şubat 1888 tarihli telgrafı).

223 **BOA, Y.EE,** 1109 (Ahmet Tevfik Bey'in 15 Şubat 1888 tarihli telgrafı).

ladı. Nitekim 4 Mart 1896 tarihinde ise hem Rusya hem de Osmanlı Devleti Ferdinand'ın Prensliğini kabul ettiler. Böylece Bulgaristan, Osmanlı Devleti'ne sadece hukuk yönünden bağlı bir devlet haline geldi[224].

Buraya kadar Bulgaristan'ın Doğu Rumeli ile birleşmesi konusuna Berlin Büyükelçisi Ahmet Tevfik Bey'in İstanbul ile yazışmaları çerçevesinde yer vermeye çalıştık. Görüldüğü gibi, Osmanlı Devleti'nin bu sorun ile uğraştığı sıralarda Ahmet Tevfik Bey sadece Almanya hükûmetinin konuyla ilgili siyasetini yakından takip ederek temaslarda bulunmakla kalmamış aynı zamanda Berlin'de bulunan diğer devletlerin elçileri ile de sık sık görüşmeler yapmıştır. Bütün bu çabalarıyla hükûmetinin bu konudaki politikasını şekillendirmeye çalışmış ve büyük ölçüde başarılı olmuştur.

1.5.5. Üçlü İttifak İle Mısır Sorunu'na Yönelik Temasları ve Görüşleri

Bilindiği gibi, Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'daki önemli vilayetlerinden birisi olan Mısır önce Fransızlar daha sonra da İngilizler tarafından işgal edilmişti. Mısır gibi önemli stratejik bir coğrafyayı İngiltere'ye kaptıran Fransa bunu siyasî anlamda hazmedemiyordu. Bu nedenle Osmanlı Devleti'ne karşı sürdürdüğü politikalarda ciddi değişikliklere gitmiştir. Fransa öncelikle İngiltere'nin 1878'den sonra Osmanlı Devleti'ne yönelik yürüttüğü siyasete karşı tavır almıştır. Hatta birçok sorunda Osmanlı'nın tarafını tutmaya ve lehinde hareket etmeye başlamıştır.

Diğer taraftan Almanya siyasî birliğini geç tamamladığından Mısır Sorunu ile ilgilenmesi bütün diğer devletlerden sonra olmuştur. Özellikle Almanya Başbakanı Bismarck Mısır Sorunu'nu Almanya'nın Avrupa'daki çıkarlarını daha kuvvetli bir şekilde savunmak için bir vasıta olarak görmüş ve bu sorun ile yakından ilgilenmeye başlamıştı. Başlangıçta İngiltere'nin Mısır'ı işgal etmesine taraftar görünen Almanya o günlerde büyük ihtilaf yaşadığı Fransa'ya karşı İngiltere ve İtalya ile işbirliği içerisine girmişti. Bu işbirliği Mısır ve Akdeniz'de bu üç devletin karşılıklı menfaatlerini tanıma ve sürdürme amacına yönelikti. Mısır Sorunu'nun Avrupa gündemine oturduğu bugünlerde Rusya, Asya'ya yönelik bir siyaset izlemekteydi. Orta Asya'yı işgal ederek kendisine bağlamakla meşguldü. Bu yüzden İngiltere'nin Mısır'a yerleşmesine sıcak bakmıyordu. Osmanlı Devleti ise bu tarihlerde Berlin Antlaşması sonrasında meydana gelen sorunlarla

224 Uçarol, **a.g.e.,** s. 362.

ve özellikle yukarıda da bahsettiğimiz gibi, Doğu Rumeli'nin Bulgaristan ile birleşmesi sorunuyla uğraşmaktaydı. Bu nedenle Mısır Sorunu'na gerekli hassasiyeti gösterememiş ve yeterince önlem alamamıştı[225]. Bunun sonucu olarak da 24 Ekim 1885 tarihinde yaptığı özel bir antlaşma ile İngiltere'nin geçici olarak Mısır'a yerleşmesini dolaylı olarak kabul etmişti. Daha sonraki yıllarda ise Mısır politikasına yeniden önem veren Osmanlı Devleti buradaki İngiliz işgalinin sona erdirilmesi konusunda birçok teşebbüste bulunmuş, fakat bir netice alamamıştı[226].

Mısır Sorunu'nun Avrupa Devletleri ile Osmanlı Devleti'nin gündemini çok yoğun olarak meşgul ettiği bu günlerde Ahmet Tevfik Bey Berlin'de büyükelçilik görevinde bulunuyordu. Tıpkı Doğu Rumeli sorununda olduğu gibi, bu konuda da İngiltere, Fransa ve İtalya'nın Berlin'deki elçileri nezdinde temaslarda bulunmuştur. Özellikle İngiliz ve Fransız elçileri ile mevcut siyasî durum hakkında sık sık bir araya gelerek görüşmeler yapmıştır. Bu görüşmeleri düzenli olarak İstanbul'a bildirdiği gibi, gelişmelerle ilgili düşüncelerini de açıklamaktan geri durmamıştır. İstanbul'a gönderdiği 5 Eylül 1886 tarihli telgrafta o gün Berlin'deki İngiliz Elçisi ile içinde bulunulan durum üzerine yaptıkları görüşme hakkında bilgiler veriyordu. Yapılan bu görüşmede İngiliz Elçisi, Ahmet Tevfik Bey'e, Bismarck'ın Rusya'ya gösterdiği eğilimin ciddi olmadığını söylemişti. Özellikle bu yakınlıktan maksadın İngiltere'nin Fransa ile ittifak yaparak Almanya aleyhine yapılması düşünülen düşmanca hareketleri engellemek olduğunu belirtmişti. Ayrıca Ermenilere ayrıcalık verilmesi hakkında İstanbul'daki elçilerinin Osmanlı Devleti nezdinde yaptıkları resmî teşebbüsleri basının asla takdir etmediğini de ilave etmişti[227].

Ahmet Tevfik Bey, 6 Ekim'de İstanbul'a gönderdiği telgrafta ise Fransa Elçisi ile görüşmesi hakkında bazı bilgiler vermekteydi. Fransa Elçisi bu görüşmede Ahmet Tevfik Bey'e Mısır'ın tahliyesi maddesinden bahsetmişti. Ona göre, Bismarck, Rusya ve Fransa'nın Almanya'ya olan dostça tutumlarından emindi. Bu nedenle de bu devletlerin Mısır hakkındaki teşebbüslerine karşı çıkmayacaktı. Elçi'ye göre, bu sıralarda Mısır Sorunu müzakere ediliyordu ve yakın zamanda da çözüme kavuşturulacaktı[228].

---

225 Rifat Uçarol, **Gazi Ahmet Muhtar Paşa (1839-1919)**, İstanbul 1989, s. 152-153.

226 Uçarol, **a.g.e.,** s. 155-156, 167-168.

227 **BOA, Y.EE,** 1109 (Ahmet Tevfik Bey'in 5 Eylül 1886 tarihli telgrafı).

228 **BOA, Y.EE,** 1109 (Ahmet Tevfik Bey'in 6 Ekim 1886 tarihli telgrafı).

Ahmet Tevfik Bey Mısır Sorunu ile ilgili olarak 16 Kasım'da İstanbul'a gönderdiği bir diğer telgrafta ise, Fransa Elçisi ile Prens Bismarck arasındaki görüşmede ele alınan konuları aktarmaktaydı. Fransız elçisinin Mısır'ın tahliyesi hakkında Bismarck ile görüşmesini onun verdiği bilgilerden öğrenmekteyiz. Buna göre, Bismarck Mısır'ın tahliyesiyle ilgili olarak İngiltere hükûmeti nezdinde bir teşebbüse geçmeyeceklerini belirtmiştir. Buna rağmen Almanya bu konuda yani Mısır'ın tahliyesi sorununda Fransa'yı memnun edecek tarzda bir politika takip edeceğini vaat etmiştir[229].

Diğer taraftan Ahmet Tevfik Bey Almanya'nın bu sorundaki rolünü sağlam bir kaynaktan aldığı bilgiye dayanarak 3 Aralık'ta İstanbul'a iletmiştir. Ahmet Tevfik Bey'e göre, Alman Başbakanı tarafsız kalacaktı. Bu nedenle Fransa'nın Mısır'a yönelik amaçlarına ve bu konudaki teşebbüslerine kayıtsızlık gösterecekti. Almanya'nın tarafsızlığı Ahmet Tevfik Bey'e göre, Mısır Sorunu'na büyük bir fayda bile sağlayabilirdi[230].

Ahmet Tevfik Bey 19 Mart 1887 tarihinde İstanbul'a gönderdiği telgrafta ise üçlü ittifakın oluşumu hakkında bazı bilgiler vermekteydi. Buna göre, İtalya'nın Almanya ve Avusturya ittifakına girmesine Bismarck talip olmuştu. Bu ittifak öteden beri Trablusgarp ve Bingazi'de gözü olan İtalya'yı tahrik edip harekete geçirebilirdi. İttifakın oluşması üzerine Ahmet Tevfik Bey endişeye düşen hükûmetinin konuyla ilgili dikkatini çekmiştir. Osmanlı için şimdilik bir tehlike olmadığını bildiren Ahmet Tevfik Bey'e göre, İtalya'nın uzun vadede bölgeye yönelik bir teşebbüsü olabilirdi. Bu nedenle de öncelikli olarak Trablusgarp ve Bingazi'de Osmanlı askerî kuvvetlerinin artırılması ve silah ile diğer savaş malzemelerinin bulundurulmasının gerekli olduğundan bahsediyordu[231].

Görüldüğü gibi, Ahmet Tevfik Bey 1887 yılında İtalya tarafından ileride Trablusgarp ve Bingazi'ye karşı girişilecek bir hareketten söz etmekte ve devletinden bu konuda gerekli tedbirlerin alınmasını istemekteydi.

20 Mart'ta Fransa Elçisi ile görüşen Ahmet Tevfik Bey, elçinin *"Eğer İtalya Tunus ve Trablusgarp'a saldırırsa Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne yardım edeceği"* vaadini İstanbul'a gönderdiği bir telgrafla bildirmiştir. Telgrafta henüz İtalya'nın Almanya ve Avusturya ile bir ittifak yapmadığı bilgisine de yer vermişti[232].

229 **BOA, Y.EE,** 1109 (Ahmet Tevfik Bey'in 16 Kasım 1886 tarihli telgrafı).

230 **BOA, Y.EE,** 1109 (Ahmet Tevfik Bey'in 3 Aralık 1886 tarihli telgrafı).

231 **BOA, Y.EE,** 1109 (Ahmet Tevfik Bey'in 19 Mart 1887 tarihli telgrafı).

232 **BOA, Y.EE,** 1109 (Ahmet Tevfik Bey'in 20 Mart 1887 tarihli telgrafı).

Fransa Elçisi, 30 Mart'ta Ahmet Tevfik Bey ile bir araya gelmiştir. Yapılan görüşmede Mısır Sorunu ele alınmıştır. Elçi Mısır Sorunu hakkında Almanya'nın düşüncesini öğrenmek için hükûmetinden emir aldığını ve bu doğrultuda da Bismarck'ın oğlu ile görüştüğünü söylemiştir. Ona göre, bu meselede henüz Almanya yeni bir girişimde bulunmamıştı. Osmanlı Devleti'nin İngiltere ile anlaşmasına da karşı değildi. Mısır Sorunu'nda Osmanlı hukukunun tamamen korunmasının sağlanması, Osmanlı delegelerinin görüşmelerde soğukkanlı davranmalarına bağlıydı[233].

Ahmet Tevfik Bey'in sonraki günlerde de Berlin'deki Fransa Elçisi ile olan görüşmeleri sürdürdüğünü görüyoruz. Bu görüşmelerde daha ziyade gündemdeki meseleler ele alınıyordu. Özellikle o günlerde bütün Büyük devletleri yakından alakadar eden bir mesele olan Mısır Sorunu bu iki elçinin gündemindeki en önemli görüşme konusuydu. 22 Nisan'da da bir araya gelen elçiler beklenildiği gibi, yine Mısır konusunu görüşmüşlerdi. Fransa Elçisi Ahmet Tevfik Bey'e Mısır Sorunu'nun neden şimdiye kadar çözümlenemediğini anlatmıştır. Buna göre, Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne yardımcı olması ve özellikle İngiltere'ye karşı destek vaat etmesi Mısır Sorunu'nun çözümlenememesinin en önemli nedeniydi[234].

Zaman zaman İngiliz Elçisi ile de bir araya gelen Ahmet Tevfik Bey onunla da yaptığı görüşmeler hakkında İstanbul'u bilgilendiriyordu. 3 Mayıs 1887 tarihinde Mısır Sorunu ile ilgili olarak Berlin'deki İngiliz Elçisi ile yaptığı görüşmenin detaylarına yer verdiği bir telgraf göndermişti. İngiliz Elçisine göre Mısır'ın tahliyesi mutlaka olacaktı. Tahliye süresi hakkında ise yakında taraflar arasında bir mutabakata varılacak ve hem tahliye tarihi hem de süresi belirlenmiş olacaktı. Ahmet Tevfik Bey tahliye konusunda verdiği bilgilerin oldukça yeni olduğunu belirtiyordu. Bunun nedeni de İngiliz Elçisinin kısa bir süre önce Londra'dan gelmiş olması ve bu nedenle de hükûmetinin en son görüşlerini aktarmasıydı[235].

Ahmet Tevfik Bey 21 Haziran 1887'de Bismarck ile görüştü. Bismarck Rusya'nın İstanbul Elçisi vasıtasıyla Mısır Sorunu'nun çözümlenmemesi ile ilgili olarak Osmanlı hükûmetini tehdit ettiğini ve bunu da Rus basını vasıtasıyla yaptığını dile getirmiştir. Ayrıca taraflar arasında görüşülen ve belli ölçülerde uzlaşma sağlanılan antlaşma metninin onaylanmasının bayram nedeniyle geci-

233 **BOA, Y.EE,** 1109 (Ahmet Tevfik Bey'in 30 Mart 1887 tarihli telgrafı).

234 **BOA, Y.EE,** 1109 (Ahmet Tevfik Bey'in 22 Nisan 1887 tarihli telgrafı).

235 **BOA, Y.EE,** 1109 (Ahmet Tevfik Bey'in 3 Mayıs 1887 tarihli telgrafı).

keceğini belirtmiş ve devamla da İngiltere tarafından belirlenen yeni sürenin bitiminden önce onaylanmasının Osmanlı Devleti'nin lehine ve hayrına olacağını söylemiştir. Bismarck'ın bu tavsiyesine cevaben de Ahmet Tevfik Bey sözleşmenin Osmanlı tarafından kabul edilmesinin meseleyi hal yoluna koymayacağını çünkü bu antlaşmanın yürürlüğe girmesi için Akdeniz'de varlığını hissettiren Büyük devletlerin de kabul etmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ahmet Tevfik Bey'e göre, Fransa sözleşmeyi bu haliyle kabul edeceğini resmen bildirmişti. Fakat İngiliz hükûmeti buna sıcak bakmamakta ve daha işin başında antlaşmayı hükümsüz kılmak istemekteydi. Bu nedenle antlaşmanın hem Osmanlı hukukuna uygun hem de bütün devletlerin kabul edebileceği bir şekle dönüşmesi için Osmanlı Devleti çaba göstermeliydi[236].

Ahmet Tevfik Bey'in vermiş olduğu bu cevap, Padişaha da takdim edilmişti. Bir süre sonra İstanbul'dan Ahmet Tevfik Bey'e Mısır Mukavelenamesi'nin değiştirilmesi için gerekli olan iki maddenin düzeltilmesi amacıyla çaba göstermesi bildirilmişti. Yine İstanbul'daki Alman Elçisi vasıtasıyla Almanya'nın yapılacak değişikliklerle ilgili olarak İngiltere'ye gerekli tavsiyelerde bulunması için Bismarck'dan yardım istendiği de Ahmet Tevfik Bey'e yazılmıştı[237]. Bunun üzerine Ahmet Tevfik Bey, Bismarck ile bir görüşme yaptı. Bu görüşmede Bismarck Almanya'nın Londra hükûmetine birkaç gün önce istenilen düzenlemelerin yapılmasını tavsiye ettiğini söylemişti. Ancak İngiliz bakanların çoğunluğunun sözleşmenin şimdiki şeklinden farklı bir şekilde kabul edilmesine sıcak bakmayacaklarını kendilerine bildirdiğini belirten Bismarck bu nedenle de Lord Salisbury'a tadilat yapılmasını teklif edemeyeceklerini söylemiştir. Sözlerine bu meseleden dolayı Lord Salisbury'nin istifa etmesi halinde yerine Mösyö Glastone'un geleceğini söyleyerek devam eden Bismarck bunun Osmanlı Devleti'ne zarar vereceğini belirtmiştir. Glastone, İngilizlerin asla Mısır'dan tahliyesine sıcak bakmamaktaydı. Bismarck sözleşmenin devletler tarafından onaylanacağını, ancak Fransa ve Rusya'nın kabul etmesinin şüpheli gözüktüğünü belirterek bu devletlerin gerekli düzeltmeleri onaylama esnasında isteyebileceklerini söylemiştir. Bilahare Ahmet Tevfik Bey'e Rusya'nın yaptığı tehditlere de önem verilmemesini tavsiye etmiştir[238].

236 **BOA, Y.EE,** 1109 (Ahmet Tevfik Bey'in 21 Haziran 1887 tarihli telgrafı).

237 **BOA, Y.EE,** 1109 (Ahmet Tevfik Bey'e gönderilen 22 Haziran 1887 tarihli telgraf).

238 **BOA, Y.EE, 1109** (Ahmet Tevfik Bey'in 23 Haziran 1887 tarihli telgrafı).

Mısır Sorunu'nun yoğun bir şekilde devam ettiği günlerde Ahmet Tevfik Bey bir kez daha Fransa ve Rusya elçileri ile görüşmüştür. 5 Temmuz'da Berlin'de gerçekleşen bu görüşmede yine Mısır'ın tahliyesi konusu ele alınmıştı. Tahliye ile ilgili hazırlanan sözleşmenin Padişah tarafından imzalanmaması konusunda elçiler Ahmet Tevfik Bey'e memnuniyetlerini bildirmişlerdir. Ayrıca Padişah'ın bu davranışının basın tarafından da son derece takdir edildiğini söylemişlerdir. Elçilere göre, şayet Padişah bu mukaveleyi imzalamış olsaydı bu durum Osmanlı topraklarında gözü olan diğer devletler için de cesaret verici olacak ve onlar da istedikleri zaman Osmanlı topraklarından bir kısmına sahip olacaklardı. Elçiler ayrıca Mısır'ı tahliye sözü vermesine rağmen İngiltere'nin bölgeyi tahliye etmemesini samimiyetsizlikle suçladıkları gibi, İngiltere'nin kendi menfaatlerini ön plana çıkarmasını da devletlerarası antlaşmalar hukukuna aykırı bulmuşlardır[239].

Mısır bir süre daha devletlerarasında önemli bir sorun olmaya devam etmiştir. Konumuzun dışında kalması sebebiyle Mısır Sorunu'nun bundan sonraki gelişmelerine yer vermeyeceğiz. Ancak buraya kadar vermiş olduğumuz bilgilerden de anlaşılacağı üzere bu konuya doğrudan olmasa bile dolaylı olarak katkıda bulunanlardan birisi de Ahmet Tevfik Bey olmuştur. Gerçekten de büyükelçilik yaptığı Berlin'de Mısır Sorunu'na doğrudan taraf olan İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Berlin'deki elçileri ile yine Almanya Başbakanı Prens Bismarck ve oğlu Kont Bismarck'la müteaddid olarak bir araya gelerek görüşmeler yapmıştır. Bu görüşmelerini düzenli olarak İstanbul'a rapor ettiği gibi, önemli konularda da görüşlerini açıklamış, gerekli gördükçe de tavsiyelerde bulunmuştur.

1.5.6. İstifa Girişiminde Bulunması

Ahmet Tevfik Paşa'nın[240] Berlin'de bulunan Fransa Elçisi ile sık sık bir araya gelerek görüşmeler yapması dikkatlerden kaçmamıştır. Özellikle bu görüşmeler Alman hükûmetince dikkatlice takip edilmiş ve hatta bizzat İmparatorun kendisi dahi bu görüşmelerden rahatsızlık duymuş ve Ahmet Tevfik Paşa'ya karşı bazı şüpheler oluşmuştu. Bu şüphelerin giderek artması üzerine Almanya'nın İstanbul Elçisi vasıtasıyla konu Sultan II. Abdülhamid'e intikal ettirilmiş ve duyu-

239 **BOA, Y.EE, 1109** (Ahmet Tevfik Bey'in 5 Temmuz 1887 tarihli telgrafı).

240 Bu başlıktan itibaren metin içerisinde *"Ahmet Tevfik Bey"* artık *"Ahmet Tevfik Paşa"* olarak yazılmıştır.

lan rahatsızlık dile getirilmişti. Konuyu değerlendiren saray ve hükûmet Ahmet Tevfik Paşa'ya sahip çıkmıştır.

Nitekim bizzat Sultan tarafından Ahmet Tevfik Paşa'nın devletine sadık ve son derece namuslu bir kişi olduğu, görevini büyük bir istekle yaptığı bu nedenle kendisine *vezaret rütbesinin* layık görüldüğü ifade edilmiştir. Ayrıca Ahmet Tevfik Paşa'nın görevi ile ilgili işlerde de sır saklamasını bilen bir kişi olduğu ve Sultan II. Abdülhamid'in de bundan emin olduğu belirtilmiştir. Netice olarak Almanlara, Ahmet Tevfik Paşa'nın hükûmetin ve sarayın itimadına layık bir kişi olduğu ve Fransa Elçisi ile yaptığı özel görüşmelerden bir rahatsızlık duyulmaması söylenmiştir. Ahmet Tevfik Paşa'ya kendisini sevmeyenler tarafından çamur atıldığı, böylece kendisinden şüphe duyularak gözden düşürülmek istendiği de belirtilmiştir. Ahmet Tevfik Paşa'dan şüphe edilmesinin üzüntü ile karşılandığı da Almanlara bildirilmiştir. Diğer taraftan Alman Elçisi de kendisine yapılan bu açıklamalardan duyduğu memnuniyeti dile getirmiş ve mesele bu şekilde diplomatik bir krize meydan verilmeden hal yoluna konulmuştur[241].

Bu olayın hemen akabinde Almanya Hariciye Nazırı Baron Marşal, Ahmet Tevfik Paşa'yı ziyaret etmiştir. 22 Kasım'da gerçekleşen bu ziyarette Baron Marşal, Alman İmparatoru'nun Ahmet Tevfik Paşa'ya güveninin tam olduğunu söylemiştir. Ahmet Tevfik Paşa ise kendisi hakkında Alman hükûmetince gösterilen güvensizlik meselesinden dolayı kırgın olmadığını, ancak bu tür entrikaların her zaman için devletlerarasındaki güven bunalımına neden olabileceği ve ilişkileri zedeleyebileceğini münasebetlerde ifade etmiştir. Ahmet Tevfik Paşa ayrıca bu gelişmelerden kişisel olarak da rahatsızlık duymuş ve istifa etme girişiminde bulunarak bunu göstermeye çalışmıştır. Ayrıca hiçbir sebep göstermeden bir ay içerisinde Viyana Elçiliği ile becayiş yapılması teklifinde bulunmuştur[242].

Gerçekten de o günlerde Berlin gazetelerinde Ahmet Tevfik Paşa'nın Viyana Elçiliği'ne atandığı hakkında haberler çıkmıştır. Paşa İstanbul'a gönderdiği bir telgrafta şayet bu haberler doğru ise teşekkürlerini sunmak için İstanbul'a gelme izni istemekteydi. Fakat İstanbul'dan kendisine gönderilen cevapta onun Berlin'deki duruma vâkıf olduğu yerine başka bir kimsenin atanmasının Padişah tarafından uygun görülmediği ve bu tür haberlerin yalan olduğu bildirilmiştir[243].

241 **BOA, Y.PRK.EŞA**, 18/96.

242 **Aynı belge**.

243 **BOA, Y.PRK.EŞA,** 20/45.

Bu olaydan da anlaşılacağı üzere Ahmet Tevfik Paşa'nın iyi bir diplomat ve devlet adamı olduğu herkesçe malum olduğu gibi, özellikle de Sultan II. Abdülhamid tarafından bilinen bir hususdu. Padişah, Ahmet Tevfik Paşa'ya hem güveniyor hem de inanıyordu. Bu son olayda da bizzat Almanya hükûmeti nezdinde girişimlerde bulunarak ona sahip çıkmıştı. Onun Berlin Büyükelçiliği'nden istifa etmek ya da Viyana Elçiliği'ne naklen atanmak konusundaki taleplerine sıcak bakmamış ve hatta dikkate bile almamıştır. Böylece Ahmet Tevfik Paşa'nın Berlin Büyükelçiliği görevi sona ermemiş ve görevine devam etmiştir.

1.5.7. Ermeni Meselesi Kapsamında Alman Hükûmeti Nezdindeki Temasları

Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ermenilerin hak ve hukuklarının zaman zaman Büyük devletlerle yapılan ikili ya da çoklu görüşme ve antlaşmalarda ele alındığını görmekteyiz. Ancak bu konunun ilk defa uluslararası platformda ele alınması diğer bir ifade ile meselenin Osmanlı Devleti'nin bir iç meselesi olmaktan çıkarak birçok devletin müdahaledar olduğu bir dış mesele haline dönüşmesi Berlin Konferansı ile olmuştur. Gerçekten de bu meseleye diğer Avrupa Devletleri gibi Almanya'da yakın alaka gösteriyordu. Sık sık Alman basınında Ermeniler lehine yayınlar yapılmakta makaleler çıkmaktaydı. Çoğu kez Osmanlı Devleti'nin aleyhinde yapılan bu yayınları önlemek için Ahmet Tevfik Paşa yoğun bir çaba sarf ediyordu[244].

Ahmet Tevfik Paşa'nın bu sorundaki katkısı sadece Alman basınında çıkan yayınları önlemekle kalmamış zaman zaman da Ermenilerin Anadolu'da çıkardıkları karışıklıklar konusunda hükûmete tavsiyelerde bulunmuş hatta yol göstermiştir. Nitekim bir defasında Ermenilerce çıkartılan kargaşa sonucunda hükûmetçe ne yapılması gerektiği kendisine sorulmuştu. O da Kanûn-ı Esasi hükümlerinin yeniden yürürlüğe konulmasının ortaya çıkan buhranı yatıştıracağı cevabını vermişti[245].

Bazen de Ahmet Tevfik Paşa Anadolu'da meydana gelen Ermeni olaylarının boyutunu ve nedenlerini İstanbul'dan aldığı bilgiler doğrultusunda öğrenmekte ve akabinde de Alman basınında çıkan ve doğru olmayan haberleri tekzip ettirmekteydi. Çoğu zamanda yalan yanlış yer alan bu haberlerin doğrularını

244 **BOA, HR. SYS,** 25/72.

245 Pakalın, **a.g.m.,** s. 17; Mehmet Memduh, **a.g.e.,** vr. 55.

dile getirmekte ve basın yoluyla Almanların Ermeni meselesi konusunda sağlıklı bilgilere ulaşmasını sağlamaktaydı. Böylece Ermeni olaylarının çarpıtılarak Osmanlı Devleti aleyhinde propaganda aracı olarak kullanılmasına engel olmaya çalışmaktaydı. Aynı şekilde Alman gazetelerinde Osmanlı Ermenileri hakkında çıkan yayınlar konusunda da Hariciye Nezareti'ni bilgilendiriyordu. Nitekim 19 Nisan'da İstanbul'a gönderdiği bir raporda *"Cologne"* gazetesinde yer alan bir haber hakkında bilgi vermekteydi. Buna göre, bazı Ermeniler silah kullanma yasağına uymamışlar ve paskalya günü bir mezarlıkta jandarmalarla çatışmışlardı. Bu çatışmada birçok kişinin yaralandığı hatta bir jandarma erinin öldüğüne ilişkin haberin İstanbul'dan alındığı bilgisine yer veriliyordu[246]. Yine 13 Mayıs'ta Hariciye Nazırı Said Paşa'ya gönderdiği bir başka raporunda da Tokat'ta duvarlara yapıştırılan yaftalarda Ermenilerce yapılan eşkıyalık haberleri ilan edilmişti. Buna göre, Amasya'da Gürcü kıyafeti giyen iki Ermeni eşkıyalık yapmıştı. Yaftada bu durumun basına intikal ettirileceğinden bahsediliyordu. Ahmet Tevfik Paşa bu haberle ilgili gazete küpürlerini raporunun ekinde sunduğu gibi, Anadolu'daki Ermenilerin sayısı hakkında kendisine iletilen bilgileri de Alman basını ile paylaştığını yazıyordu[247].

Ahmet Tevfik Paşa Ermenilerle ilgili bilgi verdiği bir diğer raporunu da 7 Eylül 1895 tarihinde Hariciye Nazırı Turhan Paşa'ya göndermiştir. Raporda İstanbul'dan verilen emre uygun olarak Kemah civarında 17 Ermeni eşkıyası tarafından talan ve öldürme faaliyetlerinde bulunulduğu ve üzerlerine gönderilen müfrezelerle yapılan çarpışmalar sonucunda dördünün ölü, üçünün sağ olarak ele geçirildikleri belirtilmekteydi. Yine sağ ele geçen Ermeni eşkıyasının itiraflarından anlaşıldığına göre, çete karışıklık çıkarmak için kurulmuştu. Ahmet Tevfik Paşa raporunda Ermenilerin bu faaliyetlerini *"Berliner Tageblatt"* gazetesinde yayımlattığını söyleyerek Ermenilerin yaptıkları propagandaların yalan olduğunu gösterdiğini belirtiyordu[248].

Ahmet Tevfik Paşa İstanbul'a gönderdiği bazı telgraflarında ise Büyük devletlerin Ermeniler lehine Osmanlı Devleti'ne yaptırmak istedikleri ıslahatlarla ilgili haberlere de yer veriyordu. Nitekim böyle bir haber 7 Ekim'de *"Berliner Tageblatt"* gazetesinde yayınlanmıştı. Ahmet Tevfik Paşa'nın habere dayanarak verdiği

246 **Osmanlı Belgelerinde Ermeniler**, C. 28, İstanbul 1991, s. 287.

247 **a.g.e.,** C. 29, s. 214.

248 **a.g.e.,** C. 33, s. 440.

bilgiye göre, İngiliz Elçisi Osmanlı Devleti'ne bir ültimatom vermiş ve ültimatomunda Perşembe akşamına kadar ıslahat meselesi konusunda kesin bir cevap verilmediği takdirde İngiliz donanmasının Çanakkale boğazına geleceği tehtidinde bulunmuştu. Ahmet Tevfik Paşa bazı fesatçılar tarafından çıkartılan bu haberlerin tekzip edilmesi için İstanbul'dan kendisine sağlıklı bilgiler verilmesini istiyordu[249]. Bu konuyla ilgili 10 Ekim'de *"Berliner Tageblatt"* gazetesinde oldukça abartılı ve yanlış bir haber yer almıştır. Haberde İngiliz donanmasının Çanakkale boğazına girdiği takdirde geçişine izin verilmesinin Padişah tarafından emredildiği belirtiliyordu. Tamamen yalan ve uydurma olan bu haberin yayınlanması üzerine Ahmet Tevfik Paşa harekete geçmiş ve haberi tekzip ettirmiştir[250].

Zaman zaman da Alman gazetelerinde Osmanlı Devleti'nin Ermeniler lehine yapmayı düşündüğü ıslahatlar hakkında bilgilere yer verilerek başta Padişah olmak üzere bazı devlet adamları hakkında takdir edici ve övücü yayınlara yer veriliyordu. Nitekim Ahmet Tevfik Paşa 22 Ekim'de Hariciye Nazırı Sait Paşa'ya gönderdiği raporunda bu konuda bazı bilgiler vermekteydi. Buna göre, Ermeni fesatçılarının faaliyetlerine son vermek amacıyla Osmanlı tebaası olan Ermeniler için ıslahat yapılmasına karar veren Padişah'ın gerek kendisi hakkında gerekse yayınlanan kararları hakkında övücü ifadeler kullanılmış ve hatta artık Ermenilerin durumlarından şikâyet etmemeleri gerektiği belirtilmiştir[251].

Yukarıdan beri verilen yazışma örneklerinde de görüldüğü gibi, Berlin Büyükelçiliği görevinde bulunduğu yıllarda Ahmet Tevfik Paşa Ermeni meselesine büyük bir hassasiyetle yaklaşmış özellikle Osmanlı Devleti aleyhinde ve üstelik haksız bir şekilde Alman gazetelerinde yer alan abartılı, uydurma ve yanlış haberleri tekzip ettirmiştir. Sadece tekzip ettirmekle de yetinmeyen Ahmet Tevfik Paş, Almanca'ya vakıf olmasının verdiği bir avantajla da Osmanlı Devleti'nin Ermeni politikasının gerçekçi bir şekilde gazetelerde yer almasını sağlamıştır.

1.5.8. Osmanlı-Alman Yakınlaşmasındaki Rolü

Osmanlı-Alman yakınlaşmasındaki en önemli adım 1888'de II. Wilhelm'in imparator olması ile atılmıştır. İmparator II. Wilhelm Bismarck'ın denge politi-

249 **a.g.e.,** C. 34, İstanbul 1992, 400.

250 **a.g.e.,** C. 35, s. 6.

251 **a.g.e.**, C. 35, s. 366.

kasından vazgeçerek *Weltpolitik*[252] adı verilen emperyalist bir politika izlemeye başlamıştır[253]. Bu politika çerçevesinde Almanya öncelikli olarak Avrupa'da ve bilahare diğer coğrafyalarda dost ve müttefik devlet arayışına girecektir. İmparator II. Wilhelm 1889 yılının Kasım ayında İstanbul'a gelecektir. Bu seyahatin en önemli özelliği Avrupalı bir hükümdarın ilk defa bir Osmanlı Padişahını ziyaret etmiş olmasıydı. Bu ziyaret ile başlayan yakın dostluk aynı zamanda Osmanlı-Alman münasebetlerinin gelişmesi için de önemli bir adım olmuştur[254].

Alman İmparatorunun yapacağı ziyaret münasebetiyle Ahmet Tevfik Paşa, İmparatoru karşılamak için Padişah tarafından görevlendirilen heyette yer aldığından 20 Ekim 1889 tarihinde İstanbul'a hareket etmiştir[255]. Almancayı ana dili gibi bilmesi ve Sultan Abdülhamid'in en güvendiği diplomatlardan birisi olması dolayısıyla İmparatorun ziyaretinde karşılama heyetinde yer aldığı gibi, görüşmelerde de hazır bulunmuştur. Alman İmparatoru o sırada paşalık rütbesi verilmiş olan Ahmet Tevfik Paşa, Said Paşa, Muzurus Paşa, Goltz Paşa ve Reşid Paşa gibi daha önceden tanıdığı Türk ve Alman devlet adamlarına yakın alaka göstermiş ve iltifat etmiştir. Öyle ki onlara kahve ve sigara bile ikram etmiştir[256].

Devletler arasındaki rekabetten faydalanmaya çalışan II. Abdülhamid için bu ziyaret büyük bir fırsat olmuştur. İngiltere ve Fransa'ya karşı bu durumdan en iyi şekilde yararlanmayı bilmiş, Almanya'yı Osmanlı toprakları üzerinde ön plana çıkarmıştır[257]. Bismarck, Rusya'nın tepkisini çekecek bu ziyareti engellemeye çalışmışsa da başarılı olamamıştır[258].

Alman İmparatorunun ziyareti ile başlayan ilişkiler sadece siyasî boyutta kalmamış, ekonomik ve ticarî alanda da hızla gelişmiş ve büyümeye başlamıştır.

---

252 Almanya'nın dünyaya açılma politikasıdır. Önsoy, **a.g.e.,** s. 15.

253 Vahdettin Engin, **II. Abdülhamid ve Dış Politika**, İstanbul 2005, s. 39-40.

254 Önsoy, **a.g.e.,** s. 16.

255 **BOA, Y.A.HUS,** 229/89.

256 **Sabah,** 9 Ra 1307/3 Kasım 1889, nr. 65, s. 1.

257 Engin, **a.g.e.,** s. 39-40.

258 Bunun üzerine Ruslara bir açıklama yapılması gereği duyulmuştur. Bu açıklamada Kayzer'in İstanbul'u ziyaretinin siyâsî bir amacı olmadığı, kardeşi Sophie'nin Yunan veliahdı Konstantin ile evlilik törenine katılmak için Atina'ya gitmişken İstanbul'u görmeden dönmek istemediği belirtilmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin üçlü ittifaka alınmasının söz konusu olmadığı ve Bağdat'ın geleceği için Ruslarla yapılacak bir savaşı kendi halkına izah edemeyecekleri ifade edilmiştir. Hacı Bayram Soy, **Almanya'nın Osmanlı Devleti Üzerinde İngiltere ile Nüfuz Mücadelesi (1890–1914)**, Ankara 2004, s. 84.

Osmanlı-Alman ticaretini geliştirmek için atılan önemli adımlar Paşa'nın Berlin Büyükelçiliği döneminde gerçekleşmiştir. 1888 yılı ekiminde Anadolu demiryolları inşa imtiyazı Deutsche Bank'a verilmiş, 1889 yılı eylülünde Almanya ile yakındoğu limanları arasında deniz ulaşımını sağlamak amacıyla Deutsche Levante Linie adlı bir şirket kurulmuştur[259].

Bu arada modern Almanya'nın mimarı olarak da bilinen ve uzun yıllar başbakanlık görevinde bulunan Bismarck 1890 yılında istifa etmiştir. Hedeflediği güçlü ve büyük Almanya politikasının önünde hep bir engel olarak gördüğü Bismarck'ın istifası ile II. Wilhelm'in önü açılacak ve gerçekleştirmek istediği *Weltpolitik* siyasetini uygulamaya koyacaktır[260]. Akabinde de Türk-Alman ilişkilerinde herhangi bir olumsuzluğun olmadığı ve devam etmekte olan yakınlaşma politikasında bir değişikliğin söz konusu olmayacağı Berlin Büyükelçisi Ahmet Tevfik Paşa'ya bildirilecektir[261].

Ahmet Tevfik Paşa'nın girişimleri sonucunda her geçen gün artan Türk-Alman ekonomik işbirliği çabaları beklenen olumlu sonuçlarını kısa sürede verecektir. 1890 yılında ise Alman metal ve demir sanayi ürünlerinin ihracatını artırmak amacıyla 27.500 lira sermayeli Export Verband Deutscher Maschinen Fabriken und Hüttenwerke adlı bir şirket kurulmuştur[262].

Bunun dışında iki ülke arasında gümrük programında tespit edilen esaslar çerçevesinde 26 Ağustos 1890 yılında bir antlaşma imzalanacaktır. Osmanlı topraklarında Alman tüccarlarına tanınmış olan imtiyazları genişleten bu antlaşma[263] dolayısıyla Ahmet Tevfik Paşa İstanbul'a çağrılmış ve kendisinden hem bu antlaşma hem de diğer gelişmeler ile ilgili bilgiler alınmıştır[264].

Yine Berlin'de amacı Türk-Alman işbirliği ve ticaretini artırmak olan şirketler de ardı ardına kurulmuştur. 1898 yılında ise 2750 lira Osmanlı sermayesi ile Export Gesellschaft Deutscher Industrieller adlı şirket, 1899 yılında ise Alman ihracatçıları tarafından Berlin'de Deutsch-Orientalische Exportgesellschaft adlı şirket kurulmuş ve bu şirket İstanbul, İzmir ve Kahire'de şubeler açmıştır[265].

259 Önsoy, **a.g.e.,** s. 21.

260 Engin, **a.g.e.,** s. 39.

261 **BOA, YA.HUS,** 234/ 81.

262 Önsoy, **a.g.e.,** s. 21.

263 Önsoy, **a.g.e.,** s. 36.

264 **BOA, Y.A.HUS,** 237/74.

265 Önsoy, **a.g.e.,** s. 22.

1.5.8.1. Alman İmparatoru ve Başbakanı İle Yakın Dostluğu

Ahmet Tevfik Paşa, Berlin Büyükelçiliği sırasında kendisini Alman hükûmet çevrelerine ve İmparatora sevdirmiş, onlarla yakın temaslara girmiştir. Özellikle Alman İmparatoru ve İmparatoriçesi ile olan yakınlığı dikkatlerden kaçmamıştır. Kendisi İmparator ve İmparatoriçe tarafından Saray'da düzenlenen ziyafetlere düzenli olarak katılmış ve büyük iltifatlara mazhar olmuştur[266].

Paşa'nın İmparator II. Wilhelm'in dışında yakın dostluk kurduğu kişilerden birisi de Almanya'nın meşhur devlet adamı Prens Bismarck'dı. Ayrıca Prensin oğlu Kont Bismarck ile de sık sık görüşmüş ve onunla da iyi bir dostluk tesis etmiştir. Hatta Alman yöneticilerle kurmuş olduğu bu dostluk zaman zaman onların kendi aralarındaki ihtilafları çözmede arabuluculuk yapacak kadar ileri düzeye çıkmıştı. II. Wilhelm'in Bismarck ile arasının açıldığı günlerde bu iki devlet adamı arasında arabuluculuk yapmış ve aralarındaki küskünlüğün giderilmesini sağlamıştır[267]. Ahmet Tevfik Paşa'nın arabuluculuk yaparak Alman İmparatoru ile eski Başbakan Bismarck'ın yeniden dost olmalarını sağladığı bu olay şöyle gelişmişti:

Bismarck Başbakanlık görevinden ayrıldıktan sonra Berlin'in kuzeyindeki Friedrichsruh malikânesine çekilmişti. Bir süre sonra da Alman Başbakanı'nın 80. doğum günü için kutlama hazırlıkları başlamıştı. Bu sırada Ahmet Tevfik Paşa da Berlin'de Büyükelçi olarak bulunuyordu. Almanlar, meşhur devlet adamları olan Bismarck'ın doğum günü için büyük hazırlıklara girişmişlerdi. Alman gençliği, üniversite talebeleri, Alman cemiyet ve dernekleri tarafından büyük hazırlıklar yapılmaktaydı[268].

Diğer taraftan Alman siyasî birliğini gerçekleştirmiş olan Bismarck kendi önderliğinde gerçekleşen ve güçlü bir devlet olarak ortaya çıkarak Almanya İmparatorluğu adıyla anılan bu muhteşem devletin başına *"Hohenzollerin"* geçmesini sağlamıştı. O güne kadar *Hohenzollern Hanedanı*'ndan gelen kişiler sadece Prusya Krallığı yapmaktaydı. Bir anlamda *Hohenzollern Hanedanlığı* bu yetkiye sahip olmalarını Bismarck'a boçluydular. İşte Bismarck'ın sekseninci doğum

266 **BOA, Y.EE,** 1109 (Ahmet Tevfik Bey'in 16 Nisan 1886 tarihli telgrafı).

267 **Milliyet,** 23 Aralık 1988, Yıl:39, S. 14765, s. 11.

268 **BOA, Y.PRK. EŞA**, 21/40.

günü Almanya'nın kuruluşunun 25. senesine rastlamaktaydı[269]. Bu arada İmparator II. Wilhelm'in, Prens Bismarck ile arası iyi değildi ve hatta birbirlerine küskünlerdi. Bu nedenle Bismarck'ın 80. doğum günü münasebetiyle ne imparatorluk sarayında ne de Berlin'deki yabancı elçilikler nezdinde kutlama programına yönelik hiçbir hareket görülmemekteydi. Bu noktada Bismarck'ın Türk dostu olduğunu da düşünen Ahmet Tevfik Paşa, onu onore etmek ve aynı zamanda doğum gününü de kutlamak amacıyla Osmanlı Devleti adına tebrikleri iletmesi için Sultan II. Abdülhamid'den kendisinin görevlendirilmesini istemiştir.

Padişah'ın onayını da alan Ahmet Tevfik Paşa, onun tarafından verilen tebrik mesajı ile birlikte bir de pırlantalı imtiyaz nişanını Prense iletmek üzere harekete geçmiştir. Tebrik için Prense gitmeden önce İmparatorun sarayına giden Ahmet Tevfik Paşa göreviyle ilgili II. Wilhelm'in de onayını almak istemiştir. Alman İmparatoru *"Kendi padişahı tarafından verilen bir vazifeyi elbetteki ifa edecek, yerine getirecektir"* diyerek Ahmet Tevfik Paşa'nın Prens'e yapacağı ziyareti onaylamıştır. Böylece Alman İmparatorunun Prens'in doğum günü kutlaması noktasında nazik bir şekilde konuyu hatırlatmıştır. Daha sonra Bismarck'ın Friedrichsruhe'deki sarayına giden Ahmet Tevfik Paşa, II. Abdülhamid'in tebrik mesajını ve imtiyaz nişanını sunmuş ve iyi temennilerde bulunmuştur. Prensin bu yaş gününde ziyafet sofrasında Ahmet Tevfik Paşa'dan başka hiçbir yabancı devlet elçisinin bulunmadığı da gözlerden kaçmamıştır[270]. Ahmet Tevfik Paşa'nın Padişah'ı da vesile ederek gerçekleştirdiği bu nazik ve bir o kadar da vefa dolu girişim karşısında Alman İmparatoru II. Wilhelm de kayıtsız kalmamıştır. Bismarck ile barışmak isteyen İmparator sırf bu amaçla onun Friedrichsruhe'deki sarayına giderek ziyaret etmiş ve kendisiyle alenen barışmıştır[271].

Sonraki yıllarda Ahmet Tevfik Paşa bunları anlatırken Alman İmparatoru ile emektar ve değerli Alman Prensi'nin barışmalarında kendi aracılığının ve özellikle de son derece yüksek siyasî vasıflara sahip olan II. Abdülhamid'in değerbilirliğinin çok önemli bir rol oynamış olduğunu söyler ve bundan da daima iftihar ve zevk duyduğunu belirtirdi[272].

---

269 **Aynı belge**.

270 Okday, **Yanya'dan Ankara'ya**, s. 255.

271 **BOA, Y.PRK.EŞA,** 21/40. "Son Sadrazam Tevfik Paşa'nın, Millî Mücadele Karşısındaki Durumu Ne İdi?", s. 24–25.

272 Okday, **Yanya'dan Ankara'ya**, s. 255–256.

Ahmet Tevfik Paşa'nın Alman İmparatoru'nun iltifatlarına mazhar olduğu pek çok olay söz konusudur. Bunlardan bir tanesi de İkinci Hassa Dragon Alayını ziyareti sırasında öğle yemeğinde yaptığı ve Ahmet Tevfik Paşa'yı övdüğü konuşmadır. Bu ziyaret münasebetiyle verilen yemekte İmparator II. Wilhelm şampanya kadehini Ahmet Tevfik Paşa'nın oğulları Ali Nuri ve İsmail Hakkı beylerin şeref ve sıhhatine kaldırmış ve Ahmet Tevfik Paşa'yı onore etmişti. İmparatorun bu jesti yanında oturan bazı Alman subaylarının ve özellikle Albay Kont von Roedern'in kıskançlığına sebep olmuştu. Her ikisi de iyi bir subay olan ve genç olmalarına rağmen yüksek dereceli nişanları bulunan ve aynı zamanda Ahmet Tevfik Paşa'nın da çocukları olan Ali Nuri ve İsmail Hakkı beyleri küçük düşürmek amacıyla *"Kumandanı bulunduğum İkinci Hassa Dragon Alayı'nda Prusya Kraliyetinin yüksek dereceli nişanlarını taşıyan küçük rütbeli iki subay bulunmaktadır"* demiştir.

II. Wilhelm, Albay Von Roedern'in Ahmet Tevfik Paşa'nın oğlu olan iki Türk subayına yakışıksız bir şekilde davrandığını anlamış ve gülümseyerek ona hitaben bir açıklamada bulunmuştur. Açıklamasında bu subayların babaları olan Ahmet Tevfik Paşa'yı şahsen çok iyi tanıdığını, pek sevdiğini ve Paşa'nın Türk-Alman dostluğunun kurucusu olduğunu ayrıca bu dostluğun gelişmesinde de büyük hizmetleri geçtiğini söylemiştir. II. Wilhelm devamla Ahmet Tevfik Paşa'nın "…*on bir sene Berlin'de Büyükelçi olarak bulunduğunu, hizmetlerini takdir ettiğini ve buna binaen iki oğlunun esasen halife–hükümdarının Saray–ı hümayunlarında yüksek mevki işgal etmiş oldukları için yüksek dereceli Prusya nişanlarıyla taltif edilmiş olduklarını"* ifade ederek Ali Nuri Bey ile ağabeyi İsmail Hakkı Bey'in nitelikli Türk subayları olduğunu belirtmiştir[273].

Bu olaydan da anlaşılacağı üzere uzun bir süre Berlin'de büyükelçilik yapan ve görevi boyunca başarılı hizmetlerde bulunan Ahmet Tevfik Paşa başta İmparator olmak üzere Alman yöneticilerinin güvenini, takdirini ve dostluğunu kazanmıştır.

1885 yılında Berlin'de büyükelçi olarak göreve başlayan Ahmet Tevfik Paşa daha önce de belirttiğimiz gibi 1889'da paşa rütbesini almış ve bu görevini 1895 yılı Ekim ayına kadar yürütmüştür. Berlin'de kaldığı bu on yıllık görev süresi boyunca görüşlerine başvurulmak üzere zaman zaman İstanbul'a çağrılmıştır.

273 Okday, **Yanya'dan Ankara'ya**, s. 29–30.

Nitekim Sultan II. Abdülhamid'in derhal İstanbul'a dönmesini istediği 1 Ekim 1895 tarihli irade gereğince Berlin'den ayrılarak İstanbul'a dönmüştür[274].

Padişah'ın kendisini böyle alel acele İstanbul'a çağırmasının nedeni kısa bir süre sonra belli olacaktır. Sultan II. Abdülhamid'in bir iradesi ile Hariciye Nazırlığına atanacak ve 6 Kasım 1895 tarihinde Kamil Paşa hükûmetinde Hariciye Nazırı olarak görev alacaktır.

1.6. Hariciye Nazırlığı (1895-1909)

1.6.1. Hariciye Nazırlığına Atanması

Hariciye Nazırlığına atanması düşünülen Ahmet Tevfik Paşa'ya 1 Kasım 1895 tarihinde gönderilen bir yazı ile derhal İstanbul'a dönmesi istenmiştir[275]. Bunun üzerine Berlin'den ayrılan Paşa İstanbul'a dönecek ve 6 Kasım 1895 tarihinde Hariciye Nazırlığına atanacaktır[276]. Ahmet Tevfik Paşa, Kamil Paşa'nın 1909'da sadrazamlıktan ayrılmasına kadar bu görevini sürdürecektir[277]. Dolayısıyla on dört yıl boyunca Sultan II. Abdülhamid'in Hariciye Nazırlığını yapacaktır.

Ahmet Tevfik Paşa'nın Berlin Büyükelçiliği sonrasında Hariciye Nazırlığına atanmasında bu görevde iken gösterdiği başarılı çalışmaları ve Alman yöneticileri ile kurmuş olduğu yakın dostlukların etkisi büyüktür. Nitekim Hariciye Nazırlığına atanması Sultan II. Abdülhamid'in Almanya ile yakınlaşma politikasına önem verdiğinin bir göstergesi de sayılabilirdi[278]. Bu göreve atandığı ilk günlerde karşı karşıya kaldığı en önemli mesele Ermeni meselesiydi. Hatta diyebiliriz ki hemen hemen bütün Hariciye Nazırlığı boyunca uğraştığı meselelerin başında Avrupalı devletlerin doğuda Ermenilerin yaşadıkları altı vilayette ıslahat talebi gelmekteydi.

1.6.2. Ermeni Meselesi Çerçevesinde İlgili Devletler Nezdindeki Temasları

1894-1896 yılları arasında Anadolu'nun pek çok yerinde Ermeni ayaklanmaları meydana gelmiştir[279]. Ermenilerin bu süreçte giriştikleri ilk hareket 30

274 **BOA, YPRK.EŞA,** 23/16.

275 **Aynı belge**.

276 **BOA, İ. DH,** 1328/1313, 18. Ca.1313.

277 **TTK, TP,** 476/2 Kutu 11 , Gömlek 3.

278 **BOA, HR.SYS,** 35/47.

279 Kâmuran Gürün, **Ermeni Dosyası**, Ankara 1985, s. 149.

Eylül 1895 tarihinde İstanbul'da meydana gelen birinci Ermeni olayıdır. Bu olay Osmanlı yönetimini de ciddi şekilde etkilemiş ve sadrazam değişikliğine gidilmiştir. Nitekim Kamil Paşa sadrazamlığa atanırken Said Paşa da Hariciye Nazırlığına getirilmiştir. Gerçekleşen sadrazam ve hariciye nazırlığı değişikliğinden sonra Doğu Anadolu'da yapılacak ıslahatlarla ilgili hazırlanan rapor önce Padişah'a onaylatılmış daha sonra da 20 Ekim 1895 tarihli nota ile Büyük devletlerin elçilerine tebliğ edilmiştir.

Bu devletler 24 Ekim 1895 tarihli notalarıyla Osmanlı Devleti'nin notasına cevap vermişlerdir. Ayrıca Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya elçilerinin istekleri üzerine ıslahat kararlarını içeren bu rapor Hariciye Nazırı Ahmet Tevfik Paşa'nın 19 Kasım 1895 tarihli notasıyla kendilerine tebliğ edilmiştir. Büyük devletlere verilen bu raporlardan sonra ıslahat konusu bir süre kendi seyrinde devam edecektir[280]. Hatta 1895 yılının son aylarında Ermeni komitacılarının faaliyetleri sonucunda Anadolu'da birçok olay meydana gelmesi Avrupalı devletlerin tepkilerine neden olacak ve ıslahat konusunu bir süre ele almayarak erteleyeceklerdir.

Diğer taraftan Ermeniler, Büyük devletlere sürekli mektup ve telgraflarla başvurarak Osmanlı Devleti'nde can ve mal güvenliklerinin olmadığını iddia ederek onların yardımlarını talep etmekteydiler. Gerçektende Osmanlı dış temsilciliklerinden Hariciye Nezareti'ne gönderilen belgelerden anlaşıldığına göre, Ermenilerin sık sık gönderdikleri beyannamelerle Avrupalı devletlerin yardımlarını istedikleri ve şayet yardım yapmadıkları takdirde öldürülecekleri yolunda propagandalar yaptıkları görülüyordu[281].

Ermenilerin Osmanlı Devleti aleyhinde yaptıkları olumsuz propaganda ve yardım çağrıları karşılıksız kalmayacaktı. 11 Kasım'da İtalya, Avusturya, Almanya elçiliklerinden Ahmet Tevfik Paşa'ya gönderilen telgraflarda Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi ile Osmanlı Devleti'nin Ermenilerin oturdukları vilayetlerde bazı ıslahat yapmayı ve bunu antlaşmayı imzalayan devletlere bildir-

280 Münir Süreyya Bey, **Ermeni Meselesinin Siyâsî Tarihçesi (1877-1914)**, Ankara 2001, s. 52. Kasımda Tevfik Paşa Hariciye Nezaretine atanırken eski Dailiye Nazırı Halil Rıfat Paşa da Sadrazamlığa atanmış ve Kâmil Paşa sürgün edilmiştir. Salâhi R. Sonyel, **Gizli Belgelerde Osmanlı Devleti'nin Son Dönemi ve Türkiye'yi Bölme Çabaları**, İstanbul 2009, s. 126-27.

281 **Osmanlı Belgelerinde Ermeniler**, C. 37, s. 78.

meyi taahhüt ettiği belirtilmekte bu vilayetler için yapılması düşünülen ıslahatların neler olduğunun resmî şekilde bildirilmesi istenmekteydi[282].

Hariciye Nazırlığı görevinde de büyük bir hassasiyet gösteren Ahmet Tevfik Paşa birçok dış meselede özellikle Ermeni meselesinde Avrupa'daki Osmanlı dış temsilcilikleri ile düzenli yazışmalarda bulunmuş ve ülkede meydana gelen Ermeni olayları hakkında kendilerini bilgilendirerek, bulundukları devletler nezdinde temasa geçmelerini istemiştir. 11 Kasım'da Osmanlı dış temsilciliklerine gönderdiği yazıda Diyarbakır'da meydana gelen olaylara dikkati çekmekte ve bu olayların Ermeniler tarafından çıkarıldığının kesin olduğunu belirtmekteydi. Buna göre Müslümanlar camide bulundukları sırada Ermeni çeteleri buraya saldırmışlardı. Çarşıya bitişik olan Ermeni evlerinden de ateş edilmişti. Yanan dükkânların yüzde doksanı Müslümanlara aitti. Yine Adana Valisi'nin bildirdiğine göre, Çerkes kıyafetinde 200 Ermeni, Zeytunbeli Müslüman köyüne saldırmışlardı[283].

Görüldüğü gibi, esas zarara uğrayanlar Müslümanlar olmasına rağmen Ermeniler yalan rivayetlerle dünya kamuoyunu yanıltarak kendilerinin mağdur olduklarına inandırmaya çalışıyorlardı. Ahmet Tevfik Paşa'ya göre, gerçeklerin Avrupa kamuoyuna gösterilmesi ve Avrupa basının da yer alması sağlanmalıydı. Bu konuda da Osmanlı'nın dış temsilcilikleri gayret sarfetmeliydi[284].

Ahmet Tevfik Paşa 11 Kasım'da Osmanlı dış temsilciliklerine gönderdiği başka bir yazıda ise Zeytun ihtilalcisi Ermenilerin Çukurhisar köyüne yaptıkları saldırılar sırasında köyü talan ettiklerini ve otuz beş müslümanı katlettiklerini bildiriyordu. Ayrıca Ermeniler Döngel adlı Müslüman köyünden de hayvan, eşya ve silah çalmışlar, Zeytun vergi memurunu öldürmüşlerdi. Memurun eşi ile dört çocuğundan ise haber alınamamıştı. Olayların yatıştırılması sırasında jandarma mülazımı ile Müslüman halktan beş kişi ciddi şekilde yaralanmıştı. Ermenilerden de bir o kadar ölü ve yaralı bulunuyordu[285]. Paşa 12 Kasım'da gönderdiği yazıda benzer şekilde Erzurum Ermeni delegesi ile Hamamcıyan Balleryan ve adamlarının tertip ve kışkırtmaları ile bölgede başlayan olaylar hakkında

282 **a.g.e.,** s. 45.

283 **a.g.e.,** s. 78.

284 **a.g.e.,** s. 79.

285 **a.g.e.,** s. 75.

bilgi vermekteydi. Buna göre, Ermeni fedaileri Ermenilere dükkânlarını kapatmalarını ve vuruşmalarını bildirmişti. Bunların arasına bir papaz da katılmış ve Ermeniler Müslümanların öğle namazı kıldıkları Lala Paşa Camii avlusundan geçerek hükûmet konağına gitmişlerdi. Ellerindeki silahlarla ateş eden Ermeniler jandarma bölük emirlerinden birini şehit etmişler ve jandarma yüzbaşısını yaralamışlardı. Bazı Ermeniler de şehrin diğer kesiminde Müslüman halka ateş açmıştı. Asker tarafından kontrol altına alınan olaylarda Ermenilerden 180 ölü, 50 kadar yaralı Türklerden 15 ölü, 60 kadar yaralı vardı. Bunu gösteren savcılık tezkiresi gönderilen yazıya eklenmişti[286].

Ahmet Tevfik Paşa 13 Kasım'da Anadolu'daki Ermeni isyanlarıyla ilgili olarak İngiliz maslahatgüzarı ile bir görüşme yaptı. Bu görüşmede İngiliz Elçiliği tercümanının konuyla ilgili yaptığı kasıtlı ve gerçek dışı açıklamaları da gündeme getiren Ahmet Tevfik Paşa Osmanlı Devleti'nin aldığı tedbirleri de açıkladı. İngiliz Elçiliği tercümanına göre, Anadolu'nun bazı bölgelerinde meydana gelen fenalıklar Osmanlı'nın kayıtsızlığından ileri gelmekteydi. Bunun üzerine İngilizler tarafından o bölgedeki olaylarla ilgili açıklamalar yapılması talep edilmişti. Bu nedenle Osmanlı hükûmeti de adı geçen bölgelerden meydana gelen olaylarla ilgili resmî bilgileri istemişti. Ayrıca bölgede huzur ve asayişin iadesi hakkında alınan kararların Büyük devletlerin elçilerine bildirilmesi konusunda Padişah tarafından bir irade yayınlanmıştı. Ahmet Tevfik Paşa bu iradenin gereğini yapmak, yani alınan kararları bildirmek için İngiltere Maslahatgüzarı ile görüşmüş ve kararlaştırılan hususları birer birer açıklamıştı. Ayrıca Padişah'ın da bu duruma çok üzüldüğünü, mahrum olan ve sefalete düşen Müslüman ve Hristiyan halkın iskânları ve iaşelerinin sağlanması için hükûmete emir verdiğini söylemiştir. Bu kararların yürürlüğe konmasıyla her tarafta asayişin yeniden sağlanacağını söyleyen Ahmet Tevfik Paşa elçiliklere konsolosluklardan gelen haberlerin son derece abartılı olduğunu, bunlara itibar edilmemesi, olayların abartılmasında Ermeni tercüman ve muhabirlerinin yalan ve uydurma haberler yaymalarının da önemli rolü olduğunu belirtmiştir. Büyük huzursuzlukların olduğu söylenilen Bitlis'te Müşir Şükrü Paşa tarafından alınan tedbirlerle asayişin tam olarak sağlandığını ve halkın korkusuzca işi ve gücüyle meşgul bulunduğuna ilişkin bölgeden telgraf aldığını söylemiştir[287].

286 **a.g.e.,** s. 83.

287 **BOA, Y.PRK.HR,** 21/34.

Ahmet Tevfik Paşa'nın bu açıklamalarını İngiliz maslahatgüzarı çok dikkatli bir şekilde dinlemiş ve bunu derhal hükûmetine ve kendi basınına bildireceğini açıklamıştır. Devamla Anadolu'da bulunan İngiliz memurları ve özellikle Erzurum'da bulunan konsolosların Osmanlı Devleti ve Padişah'ın tebaası olan Müslümanları sevdiğini, bunun herkes tarafından bilindiğini, bu nedenle de Ermeni fesatçılarının beyanlarına kesinlikle itibar edilmemesini belirtmiştir. İngiliz maslahatgüzarı diğer devlet konsoloslarının ihbarlarının çoğu zaman onların aldığı bilgileri teyit ettiğini de söylemiştir. Neticede asayişin geri getirilmesi için devlet tarafından ne yapılması gerekiyorsa bir an önce yapılması ve bu konuda acele edilmesi tavsiyesinde bulunarak sözlerini tamamlamıştır. Maslahatgüzara cevap veren Ahmet Tevfik Paşa bu konuda alınan tedbir ve kararlar hakkında bilgi vermiştir. Sonraki günlerde Ahmet Tevfik Paşa Fransa, Avusturya ve Rusya elçilerine de bu konuda bilgi vermiştir. Onun gösterdiği hassasiyet ve çabaları İngiltere maslahatgüzarı iyi niyetle karşılamış ve hükûmet basınına bildireceğini yinelemiştir[288].

Paşa 14 Kasım'da Osmanlı dış temsilciliklerine gönderdiği bir başka yazıda ise Anadolu vilayetlerinde meydana gelen karışıklıkların giderilmesi ve asayişin korunması için 128 tabur redif askerinin silâh altına alındığı bilgisine yer veriyordu. Yine O, cins ve mezhep ayrımı yapmaksızın bütün tebaa hakkında eşit adlî muamele yapılarak sükûn ve asayişin iadesi hakkında valiler ile kumandanlıklara tebligatın yapıldığını bildirmekteydi. Yazısında doğuda altı vilayette yapılacak ıslahatları denetlemek üzere bir komisyonun kurularak göreve başlatıldığına da yer veren Ahmet Tevfik Paşa bu durumun da yabancı gazete ve elçikliklere münasip bir şekilde aktarılmasını istemişti[289].

17 Kasım'da ise Londra Büyükelçisi Rüstem Paşa'ya gönderdiği yazıda 800 kadar Zeytun Furnuz ve Keban Ermenilerinin Enderun ilçesine saldırarak hükûmet konağını ve Müslümanların evlerini yaktıklarını ve kaçamayanların ailelerini ele geçirdiklerini; Maraş'taki Kürt köylerine saldırarak birçok evi yaktıklarını bildirmiştir[290].

Ahmet Tevfik Paşa 25 Kasım'da Mabeyn Başkâtibi Tahsin Paşa'ya gönderdiği yazıda Haçin civarındaki Hristiyan köylerinin Müslümanlar tarafından

288 **Aynı belge.**

289 **Osmanlı Belgelerinde Ermeniler**, C. 37, s. 167.

290 Sonyel, **a.g.e.,** s. 127-128.

yağma edildiği, bazı kişilerin katledildiğine ilişkin kendisine gelen bilgilere dikkat çekiyordu. Devamla Martin imzasıyla gelen telgrafta yer alan hususları mahallinde araştırttığını ve gelen cevaplardan anlaşıldığına göre, adam öldürme iddiasının tamamen asılsız olduğunun anlaşıldığını ve Haçin'de de karışıklık ve halkın endişeye kapılmasına yol açacak hiçbir durum bulunmadığını da belirtiyordu[291].

Anadolu'da meydana gelen bu olaylar hem Osmanlı Devleti'ni hem de Avrupa devletlerini uzun süre uğraştırmıştır. Osmanlı hükûmeti Ermeni olayları hakkında Avrupalı devletlere aldığı tedbirleri açıklamaya devam etmiştir. Bu durum 1896 yılının Ekim ayına kadar sürmüştür[292].

Ermeni olayları devam ettiği sürece Ahmet Tevfik Paşa Osmanlı Devleti dış temsilcilikleri ile yazışmalarını sürdürmüş ve onlara nasıl hareket etmeleri gerektiğini bildirmiştir. 6 Eylül'de Padişah'ın emri ile İtilâf Devletleri'ni oluşturan İngiltere, Fransa ve Rusya elçileri ile bir görüşme yaparak, Ermeni komiteleri tarafından çıkartılan olayların önünün alındığı, Osmanlı Devleti'nin asayişi sağlamasına karşılık yabancılara ait bazı kurumların hâlâ güvende olduklarına inanmadıkları ve bu bahane ile hane ve dükkânlarına çekmiş oldukları bandıraları indirmedikleri konusuna değinmiştir. Kendilerini güvende hissetmeyen yabancıların bir kısmının iş ve güçlerini bırakarak Avrupa'ya gitmekte olduklarını duyduklarını söylemiş ve bu duruma son verilmesi için taraflardan gerekli nasihatlerin yapılmasını istemiştir. Bunun üzerine elçiler bir an önce asayişin sağlanarak tebaalarının zarar ve ziyandan kurtarılmasını istemişler ve bunun alınan tedbirlerle yavaş yavaş gerçekleşeceğine inandıklarını belirtmişlerdir. Ermeni olaylarından dolayı Osmanlı Devleti'nin aldığı tedbirlerle ilgili olarak Ahmet Tevfik Paşa 15 Eylül'de Fransa, Almanya, Rusya ve Avusturya elçiliklerine tebligatta bulunmuştur. Ermeni olaylarından dolayı daha önce İstanbul'da çıkan karışıklılıkları giderme ve asayişi sağlama konusunda Osmanlı hükûmetinin her türlü tedbire başvurduğunu belirten Ahmet Tevfik Paşa bütün bunları göz ardı eden Ermeni komitelerinin Osmanlı subayları ve halkını lekelemek için büyük çaba sarf ettiklerini belirtmiştir[293].

291 Sonyel, **a.g.e.,** s. 440.

292 Münir Süreyya Bey, **a.g.e.,** s. 53.

293 **BOA, Y.PRK.HR,** 22/37, lef. 1-2.

Ermeni olayları nedeniyle Avrupa basınında Osmanlı Devleti aleyhinde birtakım yayınlar çıkmakta, kamuoyunda ise aleyhte yoğun bir propaganda yapılmaktaydı. Oysa başta Padişah olmak üzere yöneticiler ve idari birimler hiçbir zaman halk arasında sınıf, cins ve mezhep ayrımı yapmadıkları gibi, görevini istismar eden zabıta memurları hakkında gerekli kanunî işlemleri yapmaktan bir an dahi geri durmamışlardır. Bunun için de özel olarak *"Heyet-i Mahsusa-i Adliye"* kurulmuştur. Ayrıca zabıta memurları hakkında incelemeler yapılması işi de Askerî Teftiş Komisyonu'na havale edilmiştir. Askerî Teftiş Komisyonu yaptığı teftişleri hiçbir itiraz olmayacak şekilde doğru, tarafsız ve âdil bir şekilde yapmaktaydı. Alman, Fransız, İngiliz ve Avusturyalı askerî yetkililer bu komisyona fahri olarak atanmışlardı. Öyle ki bunlar askerî teftiş heyetinin yaptığı tahkikatlardan ve verdiği kararlardan sitayişle bahsetmişler bunların mükemmelliğini belirterek onaylamışlardı. Ama bir taraftan da bazı eksikliklerden ve bu tahkikatları kendilerinin yapmadıklarından şikâyet etmişlerdir. Asıl bunlar, Osmanlı Devleti'nin asayişin sağlanması için gösterdiği çabalara destek olmamışlar ve herhangi bir yardımda da bulunmamışlardır[294].

Ahmet Tevfik Paşa'nın Hariciye Nazırı olarak yabancı devlet elçilerinin Osmanlı hükûmetinden birtakım taleplerde bulundukları vakit bu taleplerin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahalesine yönelik olup olmadığı hususunda son derece hassas davrandığı görülmektedir. Nitekim Adana mahkemesi tarafından 7 Ermeninin idamına karar verilmiş ve bu karar Temyiz Mahkemesi'ne havale edilmişti. Bu süreçte devreye giren Fransa Elçisi, Ahmet Tevfik Paşa'dan mahkeme tarafından verilen hükmün incelenip onaylanmasına kadar bunların cezalarının ertelenmesini istemişti. Ahmet Tevfik Paşa da böyle bir kararın verilmesinin Temyiz Mahkemesi'nin onayına bağlı olduğunu dolayısıyla bu konuda bir şey yapılamayacağını ve adı geçenler hakkında yapılan işlemin normal ve kanunî olduğunu söyleyerek müdahaleye izin vermemiştir[295].

1896 yılı boyunca Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'nden Ermenilerin yaşadıkları bölgelerde ıslahat yapması talebi ile ilgili görüşmeler devam etmiştir. 1897 yılına gelindiğinde Osmanlı'nın yaptığı ıslahatların hâlâ Avrupalı devletler tarafından yeterli görülmediği anlaşılıyordu. Nitekim Londra Elçisi Antopulo Paşa 20 Ocak 1897 tarihli telgrafında İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Salisbury'nin

294 **Aynı belge.**

295 **Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1879-1918)**, Ankara 2002, s. 85.

Lordlar Kamarası'nda yaptığı bir konuşmayı söz konusu etmekteydi. Salisbury bu konuşmasında *"Osmanlı ülkesinde aşırı derecede bir mutlakiyet hüküm sürdüğünü, birtakım ıslahat yapılmazsa sonucunun çok düşündürücü olacağını belirterek bu konuda Padişah'ın baskılı politikasını göstermiş, esaslı ıslahat yapılmazsa Türkiye'nin bitişinin geciktirilemeyeceğini"* söylemişti. İngiliz Dışişleri Bakanı'nın burada söz konusu ettiği Sultan II. Abdülhamid'in baskıcı politikasıydı. Özellikle de Padişah'ın sözde Ermenilere yönelik baskıcı politikasıydı. Ahmet Tevfik Paşa bu telgrafa cevap olarak 23 Ocak'ta gönderdiği telgrafta her zaman olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nin yaptığı birçok yararlı ıslahattan bahsetmiştir[296].

Bu sırada Antopulo Paşa'dan 21 Ocak 1897 tarihli bir telgraf daha gelmiştir. Antopulo Paşa bu telgrafında Salisbury ile yaptığı bir görüşmeden söz etmekteydi. Salisbury bu görüşme sırasında sözü bir gün önce Lordlar Kamarası'nda yaptığı konuşmaya getirmiştir. O konuşmanın İngiltere tarafından sadece Osmanlı Devleti'nin iyiliği için verilen samimi bazı tavsiyelerden ibaret olduğunu, gerekli ıslahatların yapılmasıyla her şeyin fazlasıyla iyileşeceğini, İngiltere'nin de bundan başka bir şey istemediğini söylemiştir. Bu gibi tavsiyelerin bütün devletler ve özellikle Avusturya ve Rusya tarafından da arzu edildiği ve desteklendiğini de söylediğini belirtmiştir. Ahmet Tevfik Paşa 23 Ocak'ta Lord Salisbury'ye iletilmesi için Londra Büyükelçisi Antopulo Paşa'ya gönderdiği telgrafına *"Lord Salisbury'nin ifadeleri dostça bir maksat taşıdığından memnunlukla karşılanmakla birlikte tarafımızdan geceyi gündüze katarak uygulanmaya çalışılan ıslahata henüz olmadığı gözüyle bakıldığı anlaşılıyor"* cümlesiyle başlayarak, ıslahat hakkında o ana kadar kendisine yazılan telgrafların özetlerinin yeniden Lord Salisbury'nin gözü önüne serilmesini ve hâlâ tatmin olmuyorsa güvenilir bir memur göndererek çok gizli bir şekilde tahkikat yaptırabileceklerini söylemesini istemiştir. Ahmet Tevfik Paşa sözlerini elçilerin toplanarak tebligata gerek kalmaksızın yapılması gereken noktaları içtenlikle ve dostça iletmeleri için Lord Salisbury nezdinde girişimlerde bulunulması isteği ile bitirmiştir[297].

Paris Sefiri Münir Bey de 30 Ocak'tan bir gün önce Paris'e gelen Rusya'nın yeni Dışişleri Bakanı Kont Murayev ile yaptığı bir görüşmeyi Ahmet Tevfik Paşa'ya aktarmaktaydı. Buna göre, Fransa ve Rusya Dışişleri Bakanları Münir Bey ile görüşerek Osmanlı Devleti'nin o gün içinde bulunduğu durum ile ilgili

296 Münir Süreyya Bey, **a.g.e.,** s. 63.

297 Münir Süreyya Bey, **a.g.e.,** s. 64.

pek çok şey söylemişlerdi. Padişah'ın ıslahatı içtenlikle kabul edip bütünüyle uygulayacağını belirtmesi için ısrarcı olacaklarını ve hiçbir şeyin bu konudaki kararlarını değiştirmeyeceğini belirtmişlerdi. Kont Murayev Osmanlı topraklarında karışıklık çıkmasıyla doğacak sorumluluğu söz konusu etmiş, önemli ıslahatlar yapılmaz ve genel asayiş tekrar bozulursa Büyük devletlerin zorlayıcı tedbirlere başvurmak zorunda kalacaklarının kesin olduğunu söyleyerek, Osmanlı Devleti üzerinde Büyük devletlerin bir vesayet oluşturacağına dikkat çekmişti. Ayrıca yeni ıslahat programının kabul edilmemesi halinde birçok yerde karışıklıklar çıkma ihtimalinin yüksek olduğunu ve bunun da tehlikeli gelişmelere yol açacağını bildirmesini Münir Bey'den istemiştir. Rus Elçisi Mösyö Nelidof da özel bir mektupla aynı konu hakkında Ahmet Tevfik Paşa nezdinde girişime geçmiş, gerek bu konuda gerekse ortaya çıkmasından korkulan karışıklıklar hakkında bazı isteklerde bulunmuştur. Bu tarihten sonra Ermenileri korumak bahanesi ile Osmanlı Devleti'nden ıslahat yapması konusunda ısrarcı olan Büyük devletlerin uzunca bir süre sessiz kaldıkları görülmektedir. Bunda bu arada başlayan Girit Sorunu'nun da etkisi olduğu söylenebilir. Gerçekten de Büyük devletler Girit Sorunu'na yakın bir alaka gösterecekler ve onların dış politikalarında uzunca bir süre bu mesele gündemi meşgul edecektir[298].

1897 Türk-Yunan Savaşı'ndan sonra da Ermenilerin Müslümanlar aleyhinde faaliyetlerini sürdürdükleri görülmektedir. Özellikle 1898 ve 1899 yıllarında Ermeni fanatiklerinin faaliyetleri yoğun bir şekilde devam etmiştir. Sultan II. Abdülhamid, 11 Ekim 1899 yılında Ermenileri memnun etmek için Ermeni Patriği Ormanyan'a gönderdiği bir irade ile Ermeniler üzerindeki kısıtlamaları kaldırmıştır. Olaylar sırasında yıkılan kilise, manastır, okul ve öteki binaların yeniden inşası için izin vermiş ve 54 Ermeni siyasî tutuklunun serbest bırakılmasını emretmiştir. Bu gelişmeler Türk-Ermeni ilişkilerinde biraz da olsa iyileşme sağlayacaktır. 1901 ve 1902 yılları arasında önemli sayılabilecek olaylar meydana gelmemiştir. Ancak Ermeni fesatçılarının örgütlenmeleri devam etmiştir. 1903 yılına gelindiğinde ise Türk-Ermeni ilişkileri yeniden kötüleşecektir. 1904 yılında Ermeni taşkınlıkları sonucunda birçok olay meydana gelecektir. Ermenilerin çıkardığı bu olaylar Büyük devletler tarafından eleştirilecek ve Osmanlı Devleti üzerinde baskı oluşturmalarına yol açacaktır[299].

298 Münir Süreyya Bey, **a.g.e.,** s. 69.

299 Sonyel, **a.g.e.,** s. 139-147.

Ermenilerin Osmanlı Devleti'nde yaptıkları taşkınlıkların ve çıkardıkları olayların boyutu her geçen gün artmıştır. Öyle ki, Padişah'a suikast düzenleyecek kadar ileri gitmişlerdir. Gerçekten de 21 Temmuz 1905 tarihinde Sultan II. Abdülhamid'e başarısızlıkla sonuçlanan bir suikast düzenlemişlerdir. 1907-1908 yıllarında ise durum daha da kötüleşecektir. Hemen hemen Ermeniler yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde olaylar çıkarmaya devam etmişlerdir. Bunun sonucunda buralarda büyük bir ümitsizlik ve kaygı egemen olacaktır[300].

Görüldüğü gibi, Ahmet Tevfik Paşa'nın Hariciye Nazırlığı dönemindeki en önemli olaylardan biri Ermeni olaylarıdır. Ermeni olaylarına ve Ermenilere gösterdiği hassasiyet, âdil ve eşit yaklaşıma rağmen Ermeniler, Ahmet Tevfik Paşa'ya bile suikast yapmışlardır. Ahmet Tevfik Paşa 19 Şubat 1921'de *Daily Telegraph* gazetesine verdiği bir demeçte Ermeniler tarafından 1895 yılında kendisine bir suikastte bulunulduğundan bahsetmektedir. 26 Şubat 1921 tarihli İkdam gazetesine verdiği röportajda suikast konusuna da değinen Ahmet Tevfik Paşa konuyla ilgili şu bilgileri vermektedir: *"(…) bir müddet mukaddem, hariçte, Cenevre'de, Rusya'da vesair yerlerde Ermeni ihtilalcilerinden, hatta anarşistlerinden komite teşekkül etmiş ve bunların tahribkar propogandaları fiilen suikastleri Osmanlı Devleti'nin harici ve ananevi düşmanları tarafından ianeler itasıyla teşvik olunuyordu. 1895 senesinde İstanbul'da vuku bulan ve ancak bir sürü adamları, kadınları ve çocukları öldürmekte muvaffak olan bomba hadisesinde, bu mücadele bütün şiddetiyle tezahür etti. O zaman Hariciye Nazırı idim. Katillerin Heyet-i Vükela'ya atmak istedikleri bomba yanlış bir odaya atıldığından hayatım kurtuldu"*[301].

Burada da görüleceği üzere Ermeniler sadece Sultan Abdülhamid'e değil bu yıllarda görev yapan Osmanlı yöneticilerine karşı da suikast teşebbüslerinde bulunmuşlardır.

1.6.3.1897 Osmanlı-Yunan Harbi ve Ahmet Tevfik Paşa

1.6.3.1 Harbin Sebepleri ve Cereyanı

1896'da Rumeli'de karışıklıklar çıkarmak isteyen Yunanistan'ın çok sayıda askerî kuvvetini sınıra yığmaya başladığı günlerde Girit'te de bir isyan meydana

300 Sonyel, **a.g.e.,** 148-151.

301 Okday, **Büyükbabam Son Sadrazam…**, s. 25.

gelmiştir. Girit adası Rumlarının Yunanistan'a iltihak amacıyla çıkardıkları bu isyan giderek yayılmıştır. Bunun üzerine Yunanistan fiilî müdahaleye başlamış ve adaya savaş gemileri ile birkaç torpido göndermiştir. Ardından da Miralay Vassos kumandasındaki 3.000 askerini bölgeye sevk edip adanın kendisine katıldığını duyurmuştur. Yunanistan'ın Girit'e yönelik bu hareketi Büyük devletler tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Girit'e donanmalarını göndererek karışıklıkların ortadan kaldırılıp sükunetin sağlanması ve idarenin düzenli bir şekilde yürütülmesi görevini üstlenmişlerdir. Ayrıca gönderecekleri birer askerî müfreze ile büyük şehirleri işgal etmeyi düşünüyorlardı. Bir taraftan da Osmanlı idaresinde adaya muhtariyet verilmesini kararlaştırmışlardı. Bunun için Yunanistan'a verdikleri bir muhtıra ile adadaki asker ve gemilerini altı gün içerisinde geri çekmesini aksi takdirde daha ağır ve zorlayıcı tedbirlere başvuracaklarını bildirdiler. Yunanistan bu ültimatomu reddetti, fakat Büyük devletler olduğu sürece Girit'te kolaylıkla amaçlarına ulaşamayacaklarını da biliyorlardı. Bu nedenle oldukça hassas ve her zaman Büyük devletlerin de dikkatini çekmiş bir bölge olan Makedonya'ya yönelen Yunanlılar çok sayıda askeri sınıra yığmaya başladılar. Yunanlıların Makedonya sınırına asker sevk etmeleri üzerine Osmanlı Devleti de bölgeye askerî kuvvet göndermeye başlamıştı. Yunanlıların amacı yapacakları tahrik ve teşviklerle bir taraftan Makedonya'daki Hristiyanları ayaklandırmak diğer taraftan da diğer Balkan devletlerinin müdahale ve yardımlarını sağlamaktı[302].

Yunanistan'ın giriştiği bu faaliyetlerin bütün bölgeyi içine alacak büyük bir savaşa neden olacağı muhakkaktı. İşte bunu tahmin eden İngiltere, Fransa ve Rusya gibi Büyük devletler savaşın engellenmesi için Yunanistan üzerinde ciddi baskılarda bulunmaya başladılar[303]. 4 Nisan 1897'de Türk ve Yunan hükûmetlerine birer nota vererek iki taraf arasında düşmanlık ilan edilmesi halinde tecavüzde bulunan tarafı sorumlu tutacaklarını ve savaşın sonucu ne olursa olsun bundan hiçbir şekilde istifade edilmesine izin vermeyeceklerini açıkladılar. Böylece olası bir Türk-Yunan savaşında tarafsız kalacaklarını ilan ettikleri gibi, sonuçta hiçbir devletin bu savaştan karlı çıkamayacağını söyleyerek statükonun değişmesine izin vermeyeceklerini dile getirmişlerdir. Bütün bu uyarılara

302 Ali Fuat Türkgeldi, **Mesâil-i Mühimme-i Siyâsiyye**, C. 3, Ankara 1987, s. 74.

303 Fazlı Necip, "Teselya Harbi ve Müşir Ethem Paşa", **Yakın Tarihimiz, Birinci Meşrutiyetten Zamanımıza Kadar**, C. 4, S. 49, İstanbul 1963, s. 295.

rağmen Yunanistan subayların kumandasında 2.000'den fazla gönüllü askerini Karanya üzerinden geçirerek Osmanlı topraklarına girmiştir. Ancak bu saldırı Osmanlı orduları tarafından geri püskürtülmüştür. Bu sınır tecavüzü karşısında harekete geçen Osmanlı hükûmeti savaş ilan edilmesine karar verdi. Savaşın hemen öncesinde diplomasi kanallarını kullanmak isteyen Sultan Abdülhamid[304] Yunanistan ve Büyük devletlere birer nota verdiği gibi, Ahmet Tevfik Paşa'yı da İstanbul'daki elçilerle görüşmesi için özel olarak görevlendirmiştir. Elçiler ile görüşen Ahmet Tevfik Paşa onların savaş ile ilgili düşüncelerini öğrenmek istemiştir. Bu minvalde sorduğu sorulara savaşın sonucunun ne olacağının bilinemeyeceğini belirten elçiler bu nedenle savaş yapılmamasının hayırlı olacağını söylemişlerdir. Avusturya elçisi Barolin Calise ise diğer devletler elçilerinin görüşlerinin aksine "*Eğer Yunanistan ile şimdi muharebe etmeyecek olursanız atiyen harp etmek ihtimali yoktur. Çünkü bir müddetten beri Sırbistan ve Karadağ beynlerinde ittifak akdi söyleniyor. Bu ittifak vukua gelir ise Yunanistan'ın kuvveti tezaüf eder. Durmayın hemen hareket edin*" demiştir. Elçilerle yaptığı bu görüşmeden sonra Ahmet Tevfik Paşa saraya dönmüştür. Bu esnada Yunanlıların yeniden Osmanlı sınırlarına saldırı başlattıkları hakkında Alasonya Kumandanı Ethem Paşa'dan gelen telgraf, hemen Meclis-i Vükelâ'da görüşüldü. Olayları büyük bir dikkat ve hassasiyetle takip eden Sultan Abdülhamid *"bu işte Yunaniler bir alettir. Arkasından Rusya'nın çıkacağı muhakkaktır. Harbin açılmasını isteyen Avusturyalılardır. Maksatları Balkanları karıştırarak neticeden kendileri istifade etmektir. Vükela işi iyi teemmül etsinler de ana göre karar versinler"*[305] diyerek bu savaşın arkasında Rusya'nın rol oynadığı gerçeğine işaret etmiş ve aynı zamanda hükûmetin de düşünmeden bir karar vermemesini istemiştir.

Sultan Abdülhamid'in bu uyarısının da etkisiyle sarayda tam 56 saat kalan Meclis-i Vükelâ'da bu süre zarfında Yunanistan'a savaş açılıp açılmaması konusunda hararetli tartışmalar yapıldı. Uzun süren görüşmelerde söz alan Serasker Rıza Paşa, Sultan Abdülhamid'in savaşa karşı düşüncesinin aksine Yunanistan'a karşı kayıtsız kalmamak gerektiği görüşünü savunuyordu. Devletin varlığının o gün verecekleri karara bağlı olduğunu söyleyen Rıza Paşa'ya göre, Yunanistan'a karşı harekete geçilmez ise Rumeli, Osmanlı'nın elinden alınacak ve paylaşılacaktı. Bu nedenle ülkesini seven herkes bu fikre katılmalıydı. Nazif Paşa *"Pek*

304 Türkgeldi, **a.g.e.,** s. 73-74.

305 Türkgeldi, **a.g.e.,** s. 76.

büyük bir mesuliyet alarak konuşuyorsunuz. Bunun başka bir suretle tesviyesi çaresini düşünelim" diyerek Serasker Rıza Paşa'nın savaşa girilmesi düşüncesine karşı çıkıyordu. Ahmet Tevfik Paşa ise, *"Cenâb-ı Hakk sizden razı olsun. Sağ olun. Yegâne fedakârlığı siz gösteriyorsunuz. Siyaset bitmiştir. Şimdi yalnız toplar gürleyip, nutuk irad edilebilir"*[306] diyerek savaştan başka çare olmadığını belirttiği konuşmasıyla tecrübeli ve uzak görüşlü bir devlet adamı olduğunu bir kez daha gösteriyordu.

Yapılan görüşmelerin neticesinde Osmanlı Devleti 4 Nisan'da Yunanistan'a savaş ilân etti. Bu haber Selanik'te ve ayrıca Türk ve Bulgar kamuoyunda büyük bir sevinç yarattı. Yunanlıların bölgedeki hareketlerine karşı Müslüman halkta uyanan tepki sayesinde savaş uzun sürmedi. 4 Nisan'da başlayan savaş ile Osmanlı orduları Forka geçidini zaptetmiş ve Atina yolu Osmanlı kuvvetlerine açılmıştı. Büyük devletlere başvuran Yunanistan onlardan arabulucuk yapmalarını istemişti. Nitekim büyük devletlerin araya girmesi ile de savaş sona ermişti[307].

Yunan ordusu bu savaş ile bütün gücünü kaybetmiş ve üst üste gelen bozgunlarla da askerlerinde manevî güç diye bir şey kalmamıştı[308]. Bunun üzerine Yunanistan Rusya, Fransa ve İngiltere'ye başvurarak yardım istedi[309]. Ümitlerini Avrupalı devletlere özellikle de Rusya'ya bağlayan Yunan hükûmeti bu amaçla Petersburg'a başvurdu. Yunanistan'ın yardım çağrısına Rusya'dan olumlu cevap geldi. Hakikaten de Çar II. Nikola Sultan Abdülhamid'e gönderdiği telgrafta Padişah'ın *"itidal ve barış severliği"*nden bahsederek *"savaşı bırakıp zaferin daha da değerlendirilmesi"* gerektiğini belirtmekte ve iki devlet arasında arabuluculuk önermekteydi. Bu aracılık ile gelen ateşkes teklifini Sultan Abdülhamid kabul etmiş ve aynı zamanda kesin barış için de diğer devletlerin aracılığını istemiştir[310].

Bunun üzerine 7 Mayıs'ta başlayan müzakereler 8 Mayıs günü bir mütareke imzalanması ile sonuçlanmıştır. Buna göre, Osmanlı ve Yunan ordularının

306 "Serasker Rıza Paşa'nın Hatıraları: 1897 Türk-Yunan Harbi", **Yakın Tarihimiz Birinci Meşrutiyetten Zamanımıza Kadar**, C. 2, S. 22, 26 Temmuz 1962, s. 247-248.

307 Necip, **a.g.m.,** s. 295.

308 Midhat Sertoğlu, "1897 Türk-Yunan Savaşı: 2, Yunanistan'ın Hezimeti", **Hayat Tarih Mecmuası**, 1 Ekim 1974, C. 2, S. 10, nr. 118, s. 40.

309 Okday, **Büyükbabam Son Sadrazam…**, s. 262.

310 Sertoğlu, **a.g.m.,** s. 40.

mütarekenin imzalandığı tarih itibarıyla ileri karakolların bulundukları bölge sınır olacak ve kuvvetler buradan ileri gitmeyeceklerdi. Ayrıca askerî harekâtlar hemen sona erecek ve bundan sonra da yapılması yasak olacaktı[311].

Osmanlı Devleti savaştan galip çıkmış olmasına rağmen Büyük devletler Yunanistan'ın koruyuculuğunu üzerine almışlar[312] ve Osmanlı'ya verdikleri nota ile de bunu açık bir şekilde hissettirmişlerdi. Osmanlı Devleti ise bu notaya verdiği cevapta kesin bir barış için Tesalya'nın geri verilmesini ve Yunanistan'ın 10.00000 altın savaş tazminatı ödemesini istedi. Aynı zamanda Osmanlı ülkesinde oturan Yunan tebaasının öbür yabancı tebaanın imtiyazlarından faydalanamayacağını da açıkladı. 25 Mayıs'ta ise Büyük devletler Osmanlı dışişlerine verdikleri cevapta stratejik mülahazalar yüzünden Yunanistan'ın arazi terk etmesinin mümkün olamayacağını, ancak bir sınır düzeltmesi yapılabileceğini, bir savaş tazminatı ödemesi gerekirse de istenen miktarın fazla olduğunu, bunun Yunanistan'ın malî gücünün üzerinde olmaması gerektiğini bildirmişlerdir. Yunan tebaasının imtiyazlardan mahrum edilmesi ise, yabancı imtiyazların büyük devletlerle yapılan antlaşmalarla kararlaştırıldığı bahanesiyle kabul edilmemiştir. Böylece büyük devletler daha ilk andan itibraren savaştan yenik çıkan Yunanistan'ın savunuculuğunu yapacaklarının işaretlerini vermişlerdi[313]. Yunanistan ise kendi menfaatlerinin korunmasını büyük devletlere bırakmıştır.

Osmanlı hükûmeti başlangıçta doğrudan doğruya Yunan hükûmeti ile müzakere ederek barış yapmak talebinde bulunmuş, ancak sonuçta büyük devletlerin aracılığını kabul etmiştir. Görüşmelerin büyük devletler elçileri ile Osmanlı Devleti arasında Tophane Kasrı'nda toplanacak konferansta yapılması kararlaştırılmıştır. Konferansta Osmanlı Devleti'ni temsilen Ahmet Tevfik Paşa ile Tophane Müşiri Zeki Paşa delege tayin edilmiş ise de büyük devletlerin birer delege bulundurmasını şart koşmaları nedeni ile Zeki Paşa'nın delegeliği kabul edilmemiştir[314]. Böylece Osmanlı Devleti'ni temsil etmek görevi Ahmet Tevfik Paşa'ya düşmüştür.

Barış müzarekelerinde Osmanlı Devleti'ni temsil etmekle görevlendirilen Ahmet Tevfik Paşa görüşmelerin Yunanlılarla değil de büyük devletler ile yapılmasından yanaydı. Bunun gerekçesini ise *"Yunanlılar sürekli olarak yalan söy-*

311 **BOA, HSD.TVP,** 1/10.

312 Okday, **Büyükbabam Son Sadrazam…,** s. 262.

313 Sertoğlu, **a.g.m.,** s. 40.

314 Türkgeldi, **a.g.e.,** 80.

lüyorlar, sözlerinden dönüyorlar, türlü oyunlar çeviriyorlar" diyerek açıklıyordu. Ahmet Tevfik Paşa'nın görüşmelerin Yunanlılar ile değil de büyük devletlerle yapılması konusundaki görüşü büyük devletlerce de benimsenmiş ve kabul edilmişti[315]. Bu arada İngiltere Büyükelçisi Sir Curie, Ahmet Tevfik Paşa'yı ziyaret ederek iki ülke arasındaki düşmanlığın bırakılmasından dolayı kendisini tebrik etmişti[316].

Yunanistan geleceğini büyük devletlere bırakmış olduğu için aracı devletlerin teklifiyle 3 Haziran Perşembe günü Tophane Kasrı'nda Hariciye Nazırı Ahmet Tevfik Paşa'nın başkanlık yaptığı *"Süfera Konferansı"* toplandı[317]. Müzakerelerin gizli tutulması kararlaştırıldı[318]. *"Süfera Konferansı"* haftada iki toplantı yapılmak suretiyle 3 ay 16 altı gün boyunca sürdü. Netice itibariyle 18 Eylül Cumartesi günü 11 maddelik bir ön barış antlaşması imzalandı[319]. Biz burada Ahmet Tevfik Paşa'nın barış antlaşmasının imzalanmasına kadar olan faaliyetlerine yer vereceğiz.

1.6.3.2. Tophane Kasrı'nda Yapılan Barış Görüşmeleri

1.6.3.2.1. Birinci Toplantı

Avrupalı büyük devletlerin elçileriyle Ahmet Tevfik Paşa başkanlığındaki Osmanlı heyeti barış antlaşması metnini görüşmek üzere Tophane Kasrı'nda birçok kez bir araya gelmişlerdir. İlk toplantıda Ahmet Tevfik Paşa Osmanlı Devleti'nin Yunanistan ile istemeyerek bir savaşa giriştiğini açıklamakla sözlerine başladı. Girit'teki huzur ve asayişin sağlanması için Avrupalı büyük devletlerin elçileriyle kararlaştırılan esasların uygulanmasına başlanarak sonuçların beklendiği bir zamanda Yunanistan'ın Girit'e asker gönderdiğine değindi. Ahmet Tevfik Paşa bu kuvvetlerin adanın her tarafına yayılacak şekilde karışıklıklar çıkardığını bunun da devletlerarası hukuka aykırı olduğunu söyledi. Osmanlı askerî kuvvetlerinin de adaya gönderilmesi gerekirken büyük devletlerin adaya asker sevk edilmemesi şeklindeki taleplerine Osmanlı hükûmetinin uyduğunu belirtti[320].

---

315 **Milliyet,** 24 Aralık 1988, yıl:39, S. 4766, s. 9.

316 **BOA, Y.PRK.PT**, 12/ 155.

317 **BOA, Y.M.TV,** 159/16, **BOA, Y.MTV,** 159/19.

318 **BOA, Y.MTV,** 159/ 22.

319 Danişmend, **a.g.e.,** s. 341.

320 **BOA, Y.PRK.ZB,** 19/8, **BOA, HR. SYS,** 1670/4, lef. 10.

Girit ile ilgili görüşmelerin sonucunun beklendiği bir sırada Yunan askerlerinin Yanya ve Selanik sınırında eşkıya ile birlikte hareket etmelerinin Osmanlı askerî müdahalesini zorunlu hale getirdiğini söyleyen Paşa, bundan sonra Osmanlı Devleti'nin teklif ettiği barış şartlarının nedenlerini açıkladı. Osmanlı Devleti savaştan yana olmadığı halde savaş başlamıştı ve galip devlet olarak devletlerarası hukukun da gereğini yapmıştı. Bu nedenle gösterdiği fedakârlıklar ödenmeliydi. Tesalya Osmanlı askerleri tarafından alındığı halde Yunanistan çok istekli olduğu için Berlin Antlaşması gereğince burası Yunanistan'a bırakılmıştı. Fakat Yunanistan bununla yetinmesi gerekirken hiçbir zaman hoşa gitmeyen hareketlerden geri durmadı. Böylece Tesalya'nın Yunanistan'a bırakılmasından beklenilen sonuç hiçbir zaman alınamadı. Bu nedenle bölgenin tekrar Yunanistan'a bırakılmasının söz konusu olmaması gerekliydi. Ayrıca Tesalya'nın Yunanistan'da bulunduğu dönemde Yunan hükûmeti *"Düyûn-ı Umumiye-i Osmaniye'den"* hisse almak ve terk edilmiş yerlerin Müslüman halkıyla Rumlar ve öteki Hristiyan halka eşit davranmak gibi bir takım taahhüdat altına girdiği halde, bunların hiçbirini yapmamıştı. Bu şekilde Tesalya'nın hâkimiyetine layık olmadığını göstermişti. Buradaki halk bu durumdan her zaman şikâyetçiydi. Oysaki Tesalya eski sahibi olan Osmanlı Devleti'nin idaresinde kalırsa bu yolsuzluklar sona erecekti[321].

Ahmet Tevfik Paşa konuşmasının devamında Osmanlı topraklarında yaşayan yabancılara verilen imtiyazların Yunanlılar hakkında yerine getirilmesi şartına değindi. Buna göre, Osmanlı, Yunanlıların adı geçen ayrıcalıklardan faydalanırken yaşanan zorluklar elçilerce bilinmekteydi. Buna bir son verilmesi gerekliydi. 1828 Antlaşması'nda bu istifadeyi gerektirir bir madde yoktu. Yalnızca Kanlıca Antlaşması'nda Yunan tebaası hakkında *"en ayrıcalıklı millet muamelesinin yapılması"* maddesi yer alıyordu. Ancak bu da yapılan savaş sonucunda hükümsüz olmuştu. Yunanistan ile yeniden yapılacak antlaşmanın büyük devletlerin hukuk kuralları üzerine bina edilmesi gerekliydi. Osmanlı topraklarında ikamet eden Sırplılar ve Karadağlılar hakkında devletlerarası hukuk kuralları çerçevesinde muamele edilmekteydi ve bunlar tarafından hiçbir şikâyette bulunulmamıştı. Bu nedenle Yunanlılar hakkındaki muamelenin eski haline getirilmesinde hiçbir sakınca yoktu[322].

321 **Aynı belgeler**.

322 **Aynı belgeler**.

Ahmet Tevfik Paşa'nın bu açıklamaları üzerine İngiliz Elçisi bir açıklama yaparak, Tesalya'nın Osmanlı Devleti'ne geri verilmesi hakkında bir kararlarının olmadığını, ancak sınır düzenlemeleri için müzakerede bulunabileceklerini söyledi. Tesalya'nın Yunanistan'ın en zengin ve servetli bölgesi olduğunu buranın Yunanistan'dan koparılması halinde zaten yolunda olmayan Yunan maliyesinin tamamen çökeceğini bu durumda da Osmanlı Devleti'nin istediği tazminatın ödenmesinin mümkün olamayacağını belirtti. İngiliz Elçisi devamla eski antlaşmalar göz önünde bulundurulduğunda bunlardan Yunanlıların istifade etmelerinin sakıncaları olduğunu kabul etmekle beraber, Yunan tebaası hakkında tamamen uygulanmamasını gerektirmediğini söyledi. Bunlara ek olarak halkı Hristiyan olan bir bölgenin Hristiyan bir hükûmetin idaresi altından alınarak bir Müslüman devlete verilmesini ilgili devletin basını ve kamuoyunun asla tasvip etmeyeceğini ifade etti. İngiliz Elçisinin açıklamaları üzerine tekrar söz alan Ahmet Tevfik Paşa öncelikle Osmanlı Devleti'nin istila amacıyla savaşmadığını, ancak bu savaşın Osmanlı Devleti'nin ekonomik, malî ve askerî yapısına epeyce bir yük getirdiğini ilave ederek, kaybedilen şeylere bedel olarak başka şeyler istemesinin tabii ve son derece normal bir talep olduğunu söyledi[323].

Tesalya'nın uzun yıllar Osmanlı toprağı olduğunu, ancak büyük devletlerce bu bölgenin bazı teminatlar ile Yunanistan'a verildiğini, Yunanlıların verdikleri sözlerde durmadıklarını ve teminatların gerçekleşmediğini ifade etti. Osmanlı Devleti'nin Tesalya'nın mülkiyet bütünlüğünü korumak için bu bölgeyi tekrar almaya mecbur olduğunu belirtti. Ahmet Tevfik Paşa'ya göre, Tesalya'da yalnız Hristiyanlar yaşamamaktaydı. Burası Müslüman, Yahudi ve saire unsurların da bulunduğu bir bölgeydi. Ancak halkın büyük bir kısmı Müslümandı ve bu nedenle de Osmanlı idaresinin istenmesi de tabiiydi. Ahmet Tevfik Paşa bölgenin bu nedenle Osmanlı idaresine bırakılması gerektiğini belirttiği konuşmasını, şayet bölge Osmanlı'ya bırakılırsa tazminat konusunu ayrıca müzakere edebileceklerini söyleyerek bitirdi. Bu karşılıklı fikir alışverişinden sonra İngiliz Elçisi bu durumu etraflıca düşünmek için[324] taleplerin Fransızca olarak bir kâğıt üzerine yazılıp kendisine verilmesini Ahmet Tevfik Paşa'dan rica etmişti. Bunun üzerine talepler gayri resmî olarak bir kâğıda yazılmış ve evrak Avusturya elçisine gönde-

323 **Aynı belgeler**.

324 **BOA, Y.PRK.ZB,** 19/8; **BOA, HR.SYS,** 1670/4, lef. 10-1.

rilmişti. Ayrıca Ahmet Tevfik Paşa'nın gelecek Cumartesi günü tekrar toplanılması teklifi kabul edilerek bu ilk toplantıya son verildi[325].

1.6.3.2.2. İkinci Toplantı

5 Haziran'da Avrupalı devletlerin elçileriyle Tophane Kasrı'nda ikinci defa toplanıldı. Bu toplantıda Osmanlı Devleti'nin Yunanistan ile hangi şartlarda bir barış yapacağına ilişkin Ahmet Tevfik Paşa'nın birinci toplantıda öne sürdüğü şartlar ele alındı. Ayrıca Avusturya elçisine gönderilen Osmanlı'nın taleplerini içeren evraka ilişkin elçinin yaptığı açıklamalar görüşüldü. Avusturya elçisi yazılı olarak verdiği açıklamasında Ahmet Tevfik Paşa tarafından Tesalya'nın Osmanlı'ya bırakılması hakkında ortaya konan görüşlere değinmekteydi. Buna göre, büyük devletlerarasında yapılmış bir resmî antlaşma ile Yunanistan'a bırakılan Tesalya'nın Osmanlı Devleti'ne iadesini gerektirecek bir durum yoktu. Yalnız Yunanistan'ın *"Düyûn-ı Umumiye-i Osmaniye"*den hisse alması maddesi Osmanlı Devleti'nce dikkate değer bir husus olsa bile, bu diplomasi yoluyla halledilebilecek maddelerdendi. Tesalya'nın Osmanlı idaresine geri verilmesi hususu kendileri tarafından açıklanırsa bundan sonra Yunanlılar rahat durmayacak ve intikam duyguları bir an bile sona ermeyecekti. Burayı geri almak amacıyla da karşı harekete girişeceklerdi[326].

Avusturya elçisinin açıklamalarına göre, Yunanlılar bu savaşta ağır bir yenilgi almışlardı. Gerek savaşın yarattığı manevî çöküntünün gerekse ekonomik ve malî kayıpların etkisi uzun süre devam edecekti. Yunanlılar belki de uzunca bir süre bu maddi ve manevî kayıplarını telafi ile uğraşacaklardı. Ancak onların karşısına Tesalya'nın geri verilmesi gibi kolay kolay kabullenemeyecekleri bir durum çıkartılırsa bu Yunanları sürekli rahatsız edecek ve Osmanlı Devleti'ne yönelik hareketlere sevk edecekti. Ama Tesalya konusu zamana bırakılırsa büyük devletler yeri geldiğinde yapacakları sınır düzenlemesi ile meseleyi halletmeye çalışacaklardı. Bu düzenlemede stratejik noktalar Osmanlı askerlerinin kontrolüne bırakılırsa ovalarda sıkışan Yunanlılar sürekli olarak denetim altında olacaktı. Bu da Yunanlıların hareket kabiliyetini daraltacaktı. Yine bunlar tarafından yapılacak herhangi bir saldırının da Osmanlı askerlerince kolaylıkla püskürtülmesi sağlanacaktı. Ayrıca yapılacak sınır düzenlemesi ile ilgili Yunan-

325 **BOA, Y.PRK.ZB,** 19/8; **BOA., HR. SYS,** 1670/4, lef. 10-2.

326 **BOA, Y.PRK. ZB,** 19/8.

lılar kesin bir görüş ve tavır sergilememişlerdi. Bu iş ateşemiliterler tarafından yapılacak incelemelerden sonra onların verecekleri rapor üzerinde konuşularak halledilecekti[327].

Ahmet Tevfik Paşa Avusturya elçisinin yazılı olarak sunduğu bu düşüncelere karşı etkili bir müdafaa da yaptı. Öncelikle Yunanlıların eskiden beri bilinmekte olan olumsuz tavırları, güven vermeyen duruşları ve Yunan idealleri konusundaki hayalperestlikleri Makedonya ve Girit meseleleri ile son derece açık bir şekilde bir kez daha ortaya konmuştu. Bu nedenle Yunanlılara ciddi bir ibret dersi verilmeliydi. Özellikle Tesalya bölgesi gibi bir maddi teminatın Osmanlı'nın elinde bulunmaması hâlinde Yunanlılar hiç de rahat durmayacaklardı. Ahmet Tevfik Paşa büyük devletlerce yapılacak olan sınır düzenlemesini tespit amacıyla ateşemiliterler tarafından yapılacak incelemelerin uzun süreceğini bunun da bölgede gerçekleşecek barışı geciktireceğini söyleyerek konuşmasını bir an önce barışın sağlanması talebiyle bitirdi[328]. Bunun üzerine Avusturya elçisi de ileri sürdüğü görüşlerinde ve konuyla ilgili daha önce yaptığı konuşmaların arkasında durduğunu söyleyerek ateşemiliterlerin hızlı bir şekilde çalışarak raporlarını hazırlayacaklarını ve bu raporların da bir sonraki toplantıda ele alınacağına işaret etti. Savaş tazminatı konusuna gelince, elçilerin bu konudaki itirazları Yunanistan'ın malî durumuna dayanmaktaydı. Yunanistan'ın şimdiki gelir durumunun borçlara ait kısımları gerektiği zaman indirilecekti. Hükûmetin eline geçmiş miktar çok azdı. Bununla istenilen tazminatın ödemesi değil, tazminat için ödünç alma sözleşmesi teminatının verilmesi bile imkânsızdı. Büyük devletler Yunanistan'ın tazminat ödemesi için borç alma ve borç içinde Avrupa devletlerinin kefaletine muhtaç olduğunu, bunun için de tazminat miktarının tespit edilmesi konusunda şimdiki durumun dikkate alınarak değişiklik yapılmasını talep ediyorlardı. Ancak kesin bir şey söylemiyorlardı. Osmanlı Devleti'nin talep ettiği miktarı ne kadar düşürmek istediklerini belirtmiyorlardı. Sadece Almanya elçisinin açıklamalarına bakıldığında bu rakam aşağı yukarı 5.000.000 liraydı[329].

Ahmet Tevfik Paşa elçilerin bu önemli açıklamalarını uygun şekilde reddederek hukukun üstünlüğü sonucuna bağlı talebini tekrarladı. Tazminat miktarının kesin surette ertelenmeksizin bildirilmesi gerektiği konusunda ısrar etti.

327 **Aynı belge.**

328 **Aynı belge.**

329 **BOA, Y.PRK.ZB,** 19/8, vr. 8/2.

Elçilerin eski antlaşmalarla ilgili Osmanlı hükûmetinin taleplerine karşı görüşleri ise daha açıktı. Elçiler eski antlaşmaların Yunanlılar hakkında icrasının yalnız Kanlıca Antlaşması'ndan ileri gelmediğini Osmanlı Devleti ile İngiltere ve Fransa arasında 1830'da yapılan antlaşma maddelerine dayandığını ve Berlin Antlaşması gereğince kurulan Sırp ve Karadağ hükûmetleriyle bu antlaşmadan önce mevcut olan Yunan hükûmeti arasında bu hususta fark bulunduğu iddiasındaydılar. Sırplılar ve Karadağlıların devletlerarası hukuk kurallarından başka bir şey istememeleri bu suretin özel bir madde ile büyük devletler tarafından Berlin Antlaşması'na konulmuş olmasından ileri gelmekteydi. Böyle bir madde olmasaydı onların da diğer yabancılar hakkında yürürlükte olan eski antlaşma içeriğinin geçerli olmasını isteyecekleri bilinmekteydi. 1830 Antlaşması'nda Osmanlı topraklarında yaşayan Yunanlılara diğer yabancılar gibi muamele edileceği belirtilmişti. O zaman bütün yabancılara kapitülasyonlara göre eşit muamele ediliyordu. Yunanlıların bundan yararlanması Kanlıca Antlaşması'ndan önce başlamış ve bu antlaşmanın Yunanlılara en fazla ayrıcalıklı millet muamelesi yapılmasını öngören maddesinin onaylanmasıyla da daha net bir şekilde devam etmiştir[330].

Yunanlıların kapitülasyonlardan geniş bir şekilde yararlanmaları Osmanlı Devleti açısından bazı sakıncaları da beraberinde getirmekteydi. İşte bu nedenle Osmanlı hükûmeti sakınca yaratan bazı hakların kaldırılmasını istiyordu. Bu toplantıda da sakıncalı maddelerle ilgili olarak kesin bir karar alınamamıştı. Bu nedenle Osmanlı Devleti ve elçiliklerden seçilecek hukukçulardan oluşan bir komisyonun incelemeleri sonucunda bir karar verilmesi kabul edilmişti. Ahmet Tevfik Paşa Osmanlı Devleti'nin bu konudaki görüşlerini savunduğu açıklamasında kapitülasyonların birkaç maddesinin düzeltilmesiyle sakıncaların ortadan kalkmayacağını dile getirdi[331]. Elçilerin açıklamalarını resmî olmayan şekilde yazı ile Ahmet Tevfik Paşa'ya göndereceklerini söylemelerinden sonra pazartesi günü tekrar toplanmak üzere görüşmelere son verildi[332].

Ahmet Tevfik Paşa bu toplantının sonucunu şöyle özetlemektedir: *"Elçilerin son açıklamaları yalnız bazı önemli mevkilerin bizim tarafta bırakılması koşuluyla sınır çizilmesi, istediğimiz tazminatın aşağı düşürülmesi, Osmanlı Devleti ve Yu-*

330 **Aynı belge**.

331 **Aynı belge**.

332 **Aynı belge**.

nanistan arasında savaştan önce yürürlükte olan sözleşme esasına uyulması, yalnız kötüye kullanılması söz konusu olacak bazı maddelerin değiştirilerek belki bir antlaşma yapılması". Ahmet Tevfik Paşa'ya göre, bu hususların elde edilen başarıyla ne derece bağdaştığı tartışılırdı. Elçiler söylemlerinde hemfikir olan bir heyet görüntüsü çizmekle beraber, aralarında ne kadar uyuştukları da malum değildi. Genellikle kendi görüşlerini dile getiriyorlardı ve henüz hükûmetlerinden kesin talimat almadıkları anlaşılıyordu. Özellikle Rus elçisinin açıklamaları bunu teyit eder mahiyetteydi. Elçilerin ısrarla üzerinde durdukları bir diğer hususta Osmanlı askerinin uzun süre silahaltında bulundurulmasında sakınca olduğuydu. Buna bir an önce son verilmesini istiyorlardı[333].

1.6.3.2.3. Üçüncü Toplantı

Büyük devletlerin elçileriyle Tophane Kasrı'nda yapılan üçüncü toplantıda öncelikle kapitülasyonlar meselesi ele alındı. Bu toplantıda da önce birinci ve ikinci toplantılarda ayrıntılı olarak ele alınan konular üzerinde yine konuşma ve tartışmalar yapıldı. Elçilerin bu defaki açıklamaları önceki antlaşmanın birçok maddesini içine almaktaydı. Bu maddelerin tamamının az çok sakıncası olabileceğini düşünen Ahmet Tevfik Paşa, yaptığı konuşmada hemen kesin esasların belirlenmesinin doğru olmayacağını söyledi. Bunun üzerine elçiler tercümanlarını Bâb-ı Âli'ye göndereceklerini ve bunların Osmanlı Devleti tarafından atanacak memurlar ile birlikte araştırma yapmalarını istediler. Onlara göre, yapılacak araştırma sonucu birlikte ele alınıp tartışılmalıydı. Ardından savaş tazminatı konusuna geçildi. Tazminat konusunda da önceki görüşmelerde ele alınan konular üzerinde uzun uzadıya durulmuştu. Nitekim bir önceki toplantıda olduğu gibi bu toplantıda da Yunanistan'ın malî gücünün istenilen miktardaki tazminatı ödemeye yetmeyeceği elçiler tarafından ısrarla dile getirildi[334].

Tazminatlarla ilgili Osmanlı hükûmetinin görüşlerini aktaran Ahmet Tevfik Paşa kendilerinin Yunanistan'ın malî durumunu bilemeyeceklerini zaten belirlenen miktarın fazla olmadığını bunun sadece savaş sırasındaki masraflarla uğranılan zararlar için talep edildiğini belirtti. Devamla da istedikleri tazminat miktarının fazla olmadığını hatta benzer durumlarda galip hükûmetlerin bugüne kadar aldıkları miktarlardan daha aşağıda bulunduğunu ileri sürdü. Bu

333 **Aynı belge**.

334 **BOA, Y.PRK.ZB,** 19/8, vr. 6.

konunun akabinde de arazi meselesi ele alındı. Ahmet Tevfik Paşa Osmanlı hükûmetinin bu hususta talebinin önceki toplantılarda açık olarak söylenmiş olduğundan şimdilik buna ilave edecek bir şey olmadığını söyledi. O gün için zamanın geçmesi nedeniyle durumun ileride görüşülebileceğini uygun bir şekilde açıkladı. Yunanlıların haksız saldırılarına karşı meselenin başından beri Osmanlı Devleti'nin barışın geri getirilmesinden yana olduğunu büyük devletlerin hukuka uygun davranacaklarına güvenlerinin tam olduğunu sözlerine ekledi[335]. Bu görüşmenin akabinde de toplantı sona erdi.

1.6.3.2.4. Diğer Toplantılar

Yukarıda da ayrıntılı olarak açıkladığımız gibi, yapılan ilk üç toplantıda tarafların antlaşma metninde olmasını istedikleri bütün konular ele alınmış, ancak bir mutabakat sağlanamamıştı. Bu nedenle taraflar aşağıda kısaca bahsedeceğimiz gibi, müteaddid defalar bir araya gelerek görüşmelere devam etmişlerdir. Arşivde yaptığımız incelemeler sonucunda biz bu toplantıların on üçüncüsüne kadar olan görüşmelerle ilgili bilgilere ulaştık. Buna göre, dördüncü toplantıda Yunanistan'dan istenen savaş tazminatı konusu ele alınmıştır. Ahmet Tevfik Paşa istenilen tazminat miktarından vazgeçmeyeceklerini bir kez daha teyit etmiştir. Yapılan görüşmeler sonucunda elçiler Yunanistan'ın malî durumu ile ilgili yaptıkları araştırma ve incelemeleri henüz sonuçlandırmadıklarını belirterek inceleme sonuçları kendilerine ulaşır ulaşmaz neticenin Osmanlı hükûmetine yazılı olarak bildirileceğini söylemişlerdir. Bilahare toplantı yapılan görüşmelerden sonra sona ermiştir[336].

15 Haziran'da yapılan beşinci toplantıda[337] yaptırılan araştırma ve incelemeler henüz tamamlanmadığı için savaş tazminatı ve kapitülasyonlar konusu ele alınmamıştır. Bu nedenle toplantıda sadece arazi meselesi ele alınmıştır. Arazi meselesi konusunda elçiler ateşemiliterler tarafından yapılan ve tamamlanan araştırma ve inceleme sonucunda düzenlenen bir haritayı gündeme getirdiler ve çizilen yeni güzergâhın Yunan saldırılarını önleyeceğini söylediler. Oysa Ahmet Tevfik Paşa haritada belirtilen güzergâh ile Osmanlı heyetinin talebi arasında büyük farklar olduğunu belirtti ve bu konuyla ilgili olarak hükûmetinden alaca-

335 **Aynı belge**.

336 **BOA, HR.SYS,** 1671/ 4.

337 **BOA, Y.MTV**, 160/123.

ğı talimata göre hareket edeceğini bildirdi. Bunun üzerine görüşmelere devam etmeye gerek görülmedi. Elçiler şayet tazminat ve kapitülasyonlar meseleleri hakkındaki inceleme Çarşamba gününe kadar bittiği takdirde Perşembe günü tekrar toplanılmasına, aksi halde toplantı gününün bir gün önce taraflara bildirilmek üzere ertelenmesine karar verilerek toplantıyı bitirdiler[338].

Altıncı toplantıda Ahmet Tevfik Paşa önce arazi meselesini gündeme getirdi. Elçiler bir önceki toplantıda verdikleri harita gereğince sınır düzenlemesinin Osmanlı hükûmeti tarafından onaylanıp onaylanmadığını sordular. Ahmet Tevfik Paşa konunun hâlâ görüşüldüğünü ve bu konuda verilecek kararı kendilerine bildireceğini söyledi. Bunun üzerine elçiler kararın bir an önce kendilerine bildirilmesini ve yukarıda bahsedilen haritayı incelemek üzere görevlendirilen askerî heyetin yapacağı açıklamaları takip etmek üzere amirallerini Pazartesi günü göndereceklerini açıkladılar. Ahmet Tevfik Paşa henüz esas mesele hakkında bir karar verilmemiş ve işin askerî tarafının incelenmesine girişilmemiş olduğunu söyleyerek şimdilik kaydıyla ayrıntılı açıklamalarda bulunmanın mümkün olmayacağını belirtti. Devamla ileride bu konuda açıklamada bulunmaya gerek görürlerse bunu kendilerine ileteceklerini söyledi. Tazminat meselesi hakkında yaptıkları araştırma ve incelemenin bitip bitmediğini soran Ahmet Tevfik Paşa'ya elçiler tarafından yapılan araştırma ve incelemenin sonuçlarının gelecek Pazartesi gününden önce bildirileceği cevabı verildi.

Yedinci toplantıda savaş tazminatı hakkında devletler tarafından yapılmakta olan araştırma ve incelemeler henüz tamamlanmadığı için kapitülasyonlar meselesi görüşüldü. Bu konuda bir önceki görüşmeler çerçevesinde bazı kararlar alındı. Elçiler sınırlar konusunda hazırladıklarını belirttiğimiz haritada gösterilen güzergâhın kabul edilmesinde ısrar ettiler. Sırf askerî açıdan sınır düzenlemesi yapılması hususunda kendilerine kesin talimat verildiğini, bunun haricinde hareket etmenin mümkün olmadığını belirttiler[339]. Ahmet Tevfik Paşa bu durumun Osmanlı Devleti için yaratacağı sakıncaları açıkladı. Bu konuda bir hayli konuşmadan sonra elçiler işin askerî cihete bağlı olmasından dolayı ateşemiliterler ile Osmanlı'nın belirleyeceği subaylar tarafından yapılacak inceleme sonucuna göre durumun karara bağlanması gerekeceğini söylediler. Bunun

338 **BOA, Y.PRK.ZB,** 19/8.

339 **BOA, HR. SYS,** 1671/4.

gereği olarak da derhal işe başlamak için adı geçen ateşemiliterler ve Osmanlı tarafından belirlenecek subayların bölgeye gönderilmesi gerektiğini belirttiler. Ahmet Tevfik Paşa bu durumu hükûmetine bildireceğini dile getirdi ve gelecek Perşembe günü toplanmak üzere görüşmelere son verildi[340].

Sekizinci toplantıda arazi meselesi görüşüldü. Ahmet Tevfik Paşa sınırlar konusunda elçilerin düzenli bir teklif ortaya koymadıklarını belirtti. Elçiler bu konunun ümera, müşavir ve kendileri ile ateşemiliterler arasında incelenebileceğini söylediler. Aksi takdirde ateşemiliterlerin sınırı kendi aralarında tespit edeceklerini bunun da stratejik bakımdan gerekli görülecek sınırı belirlemekten başka bir sonuç sağlamayacağını tekrar ettiler[341]. Ahmet Tevfik Paşa elçileri fikirlerinden vaz geçirmek için Tesalya'da bulunan Müslüman ve Ulahların Yunan idaresinden şikâyetçi oldukları ve Türk idaresinde kalmak istedikleri gibi birçok ikna edici açıklamalarda bulundu. Elçilerin arazi meselesini Cumartesi günü tekrar toplanarak inceleyeceklerini söylemeleri üzerine savaş tazminatı meselesinin görüşülmesine geçildi[342].

Büyük devletlerin elçileri Yunanistan'ın malî gücünün 4.000.000'dan fazla bir savaş tazminatı ödemeye elverişli olmadığını söylediler. Ahmet Tevfik Paşa yine Osmanlı Devleti'nin bu savaşta yaptığı masraflara değindi ve 4.000.000'luk tazminatın yeterli olmayacağını savundu. Ardından kapitülasyonlar konusu görüşüldü. Elçiler bu konuda daha önce verdikleri evraka cevaben Osmanlı Devleti tarafından verilen cevaplar üzerinde görüştüler. Tabiiyet işleri ile adliye işleri hakkında Osmanlı ile iki mukavele imzalamaya Yunan hükûmetinin mecbur olduğunu, barış antlaşmasının Osmanlı hükûmeti tarafından öne sürülen sakıncaları ortadan kaldıracağını söylediler. Bu konuda uzun süren görüşmeler yapıldı. Vaktin geç olması nedeni ile görüşmelere bir sonraki toplantıda devam edilmesi kararı alındı. Arazi işinin görüşülmesi de bir sonraki toplantı gününün sabahına bırakıldı[343].

Dokuzuncu toplantıda büyük devletlerin elçileri öncelikle arazi meselesini gündeme getirdiler. Bu konuda dokuzuncu toplantıda ön görüldüğü üzere ateşemiliterlerle Osmanlı Devleti'nce tayin edilen üst rütbeli subaylar görevlendi-

340 **Aynı belge**.

341 **Aynı belge**.

342 **Aynı belge.**

343 **BOA, HR.SYS**, 1671/4.

rilmişti. Fakat ateşemiliterlerle bir araya gelen üst rütbeli subaylar arasında fikir birliği sağlanamadı. Bu nedenle bu toplantıda sonucun etraflıca düşünülüp mutabakat sağlandıktan sonra taraflara bildirileceği kararı alındı. Arazi meselesinin ardından harp tazminatı konusu ele alındı. Elçiler amaçlarının Yunanistan'ı korumak ve yahut Osmanlı Devleti'nin taleplerini reddetmek olmadığı, ancak Yunanistan'ın malî gücünün dört milyondan fazla tazminatı, hatta bunun yarısını bile ödemeye yetmeyeceği düşüncesini yinelediler. Bilahare de tazminat konusundaki görüşmeleri sonuçlandırmak amacıyla Yunanistan'ı himayeleri ve kefaletleri altına alarak ödeyeceği 4.000.000 sağlayacaklarını belirttiler[344].

Elçiler, yabancılara verilecek imtiyazlarla ilgili maddeler hakkında ise, daha önce belirttikleri Yunan hükûmetinin suçluları geri gönderme, adliye ve tabiyet işleri ile ilgili üç mukavele imzalamaya mecbur olduğunu söylediler. Ayrıca Yunanistan bir ay içinde bu mukaveleyi imzalamadığı takdirde, Osmanlı ülkesinde bulunan Yunanlılara Osmanlı tebaası muamelesi yapılacağını ifade ettiler. Barış antlaşmasında yer alacak ayrıntılı maddelerin bir sonraki toplantıda görüşülmesi kararlaştırılarak toplantıya son verildi[345].

Onuncu toplantının gündemindeki ilk konu ise yine arazi meselesiydi. Ahmet Tevfik Paşa genel anlamda elçiler tarafından daha önce teklif edilen sınır güzergâhının Osmanlı hükûmeti tarafından kabul edildiğini açıkladı. Fakat elçiler adı geçen güzergâhın arazi üzerinde uygulanmasında bazı düzeltmeler yapılmasını gerekli gördüklerini belirttikleri için bu konu bir sonraki toplantıya bırakıldı[346].

Elçiler, on birinci defa Tophane Kasrı'nda bir araya geldiklerinde Osmanlı Devleti ile imzalanacak olan barış antlaşmasının mukaddemesiyle sınırın düzenlenmesine dair birinci maddenin yazıldığını söylediler. Adı geçen güzergâhın arazi üzerinde uygulanmasında yapılacak düzenlemenin Osmanlı Devleti'ne ait olacağını ve hatta bu kaydın müsvedde metinde de yer aldığını belirttiler. Ahmet Tevfik Paşa sınır düzenlemesinde Tırnova ve bazı Ulah köylerinin Osmanlı Devleti'nde bırakılması hususunda ısrar etti, fakat elçiler nezdinde destek göremediğinden ve görüşmeler kırılma noktasına geldiği için bu ısrar ve çabaları

344 **BOA, Y.PRK.ZB**, 19/8, vr. 3.

345 **BOA, Y.PRK.ZB,** 19/8, vr. 4.

346 **BOA, HR.SYS**, 1671/4.

sonuçsuz kaldı. Elçiler barış antlaşmasının mukaddemesini Cumartesi gününe kadar Ahmet Tevfik Paşa'ya vereceklerini söylediler. Ayrıca bu toplantıda tazminat ve kapitülasyonlar konusunda da derhal sonuca ulaşılması konusunda mutabık kalındı[347].

On üçüncü toplantıya gelindiğinde ise, bazı askerî noktaların Osmanlı Devleti'nde kalması koşuluyla sınır düzenlemesi yapılmasına hükûmetleri tarafından karar verildiğini kendilerinin buna göre talimat aldıklarını ve belirlenen sınırda teknik incelemeler yapılmasına izin verdiklerini söyleyen elçiler bugün durumun tamamen değiştiğini, güzergâhın kabul edildiğini ve değişmesinin söz konusu olmayacağını belirterek bu konuda taraflara tebligat yaptıklarını da açıkladılar. Toplantıya katılan Osmanlı ve Yunan temsilcilerinin dışındaki diğer devletlerin elçileri belirlenen bu sınır düzenlemesi ile ilgili olarak artık yeni müzakereler yapmayacaklarını sadece askerî komisyon tarafından yapılan incelemeler sonrasında istenen küçük sınır düzenlemelerine izin verebileceklerini söylediler. Yapılacak bu küçük sınır tadilatı bölgenin topoğrafyasına ve Osmanlı Devleti'nin yararına göre yapılacaktı. Yaptıkları açıklamalarda şayet Osmanlı Devleti buna izin vermeyecek olursa tekrar görüşmeye de gerek kalmayacaktı. Tazminat konusunda ise daha önce kararlaştırdıkları gibi miktarın 4.000.000 olması esastı. Bunun üzerine çıkılması söz konusu olamazdı.

1.6.3.2.5. Barış Görüşmelerinin Basın ve Siyasî Çevrelerdeki Yansımaları

Osmanlı Devleti'ni elçiler toplantısında temsil eden Ahmet Tevfik Paşa zaman zaman toplantılar dışında elçiler ve gazetecilerle de görüşmekteydi. Nitekim 2 Temmuz günü öğleden sonra elçileri ziyaret etmiş ve onlarla bir süre görüşmüştü[348]. Ahmet Tevfik Paşa'nın faaliyet ve düşünceleri ile Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum İstanbul'daki yabancı ajans muhabirlerinin ve gazetecilerin sürekli yakından takip ettikleri bir konuydu. Nitekim *Ajans National* 5 Temmuz 1897 tarihli bülteninde Paşa'nın Cumartesi günü bütün elçilikleri dolaşarak toplantının rastgele ertelendiğini söylediğini yazıyordu. Ayrıca yazıya göre, Osmanlı Devleti çok zor bir durumdaydı. Avrupa barış istemekle beraber, Tesalya'nın Yunanistan'a ait olması hakkını kendilerinde görüyorlardı. İstanbul'daki *Daily Telegraph* muhabiri ise konferans görüşmelerine son verileceği

347 **BOA, HR.SYS,** 1671/4.

348 **BOA, Y.PRK.PT,** 14/ 101.

beklentisindeydi. Atina'dan *Standard* gazetesinin yazdığına göre de Yunanlılar görüşmelerin başında sahip oldukları ümidi yitirmişlerdi. Şimdi haddinden fazla üzgün ve karamsarlardı[349]. Viyana'dan *Daily Telegraph* gazetesine gönderilen habere göre, barış antlaşmasının bir türlü imzalanamaması Ahmet Tevfik Paşa ile Sadrazam Halil Rifat Paşa arasındaki görüş ayrılığından kaynaklanmaktaydı. Ayrıca barış yapılmasına engel olan Sadrazamdı. Padişah onun yerine sadrazamlığa Ahmet Tevfik Paşa'yı getirmeyi kararlaştırmıştı[350].

Yine gazetelerde görüşmelerin tamamen kesilmediğine ilişkin Ahmet Tevfik Paşa kaynaklı haberler yer alıyordu. Nitekim 15 Temmuz tarihli bir belgede Ahmet Tevfik Paşa'nın barış görüşmelerine yeniden başlanacağı konusunda elçileri bilgilendirdiği belirtilmektedir[351]. Tarabya'dan 17 Temmuz'da Londra'da Roiter'e gönderilen Virandel imzalı telgrafta Beyoğlu'ndaki Avusturya elçiliğinde barış görüşmeleri için toplanıldığı, ancak Ahmet Tevfik Paşa'nın toplantıya geç kaldığı belirtiliyordu. Yazıda ayrıca Ahmet Tevfik Paşa'nın toplantıda elçilerin kabul edemeyeceği bir proje sunduğundan bahsediliyor ve ateşemiliterlerce tespit edilen sınır kabul edildiği takdirde toplantıların devam edeceğine ilişkin açıklamalarda bulunduğuna yer veriliyordu[352].

18 Temmuz'da Sultan Abdülhamid, Ahmet Tevfik Paşa ve Tophane Müşiri Ziya Paşalara şifâhî bir tebliğde bulundu. Sultan bu tebliğde başarısız olunması durumunda çok üzüleceğini söylemekte ve kamuoyunun bütün dikkatinin de barış antlaşmasının sonuçlarına yönelmiş olduğu noktasında Paşaları uyarmaktaydı. Tebliğinde barış antlaşmasının sonuçlarının tartışılacağını da söyleyen Padişah elde edilen sonuçların kimseyi memnun etmeyeceği gibi *"şöyle hareket edilseydi, bu kazanılırdı"* gibi spekülasyonların da yapılacağını belirtmekteydi. Yine o sonuçların başarısız olması halinde bazı fesat çevrelerinin ve kötü niyetli kişilerin de bundan yararlanacaklarına da işaret ediyordu. Ona göre bunun çaresi bu görüşmeler sonucunda mutlaka arazi kazanılmasıydı. Padişah bunun gerçekleştiği günün, kendisi için *"En mesrur (sevinçli) ve bahtiyar olduğu gün"* olacağını da belirtiyordu[353].

349 **BOA, Y.PRK.PT,** 39/36.

350 **BOA, Y.PRK.TKM,** 39/42.

351 **Aynı belge**.

352 **BOA, Y.MTV,** 162/256.

353 **BOA, Y.EE,** 114/13.

On üçüncü toplantıda elçilerin yaptıkları açıklamalar Ahmet Tevfik Paşa tarafından Osmanlı hükûmetine bildirildi. Elçilerin taleplerinde son derece ısrarcı oldukları görülmekteydi. Nitekim Almanya Elçiliği Baştercümanı da bu konuyla ilgili olarak gizli bir şekilde Osmanlı Devleti'ne bir muhtıra vermişti. Bu muhtırada büyük devletlerin arazi meselesi hakkındaki esaslarda müttefik oldukları belirtiliyordu. Ayrıca Osmanlı Devleti Avrupa tarafından kendisine sunulan bu uygun şartları kabul etmezse politik alanda yalnız kalacaktı. Gelecekte kendi aleyhinde bazı askerî teşebbüsler olursa da hiçbir devletin desteğini alamayacaktı[354].

19 Temmuz'da *Tan* gazetesinde yer alan bir haberde ise, Padişah'a büyük bir hükûmet başkanı tarafından bir telgraf gönderildiğinden bahsediliyordu. Habere göre, Padişah zaten büyük devletlerin taleplerini kabul etmeye meyilliydi. Bu telgraftan sonra da Sultan Abdülhamid bu meselenin daha fazla uzamasını istemeyecekti. Bu nedenle Ahmet Tevfik Paşa'yı elçilerin toplanmış olduğu Avusturya elçiliğine göndermişti. Ahmet Tevfik Paşa, Padişah'ın da isteği olan yeni talepleri altı devletin elçisine iletmiş özellikle elçilerin istekleri doğrultusunda hareket edileceği mesajını vermişti. Bu görüşmede Ahmet Tevfik Paşa toplantılara yeniden devam edilmesinin de kendilerince arzu edildiğini dile getirmişti. Bunun sonucunda yüksek rütbeli askerlerden iki kişi ile yabancı devletler elçilerinin ve Ahmet Tevfik Paşa'nın Cumartesi günü Tophane Köşkü'nde toplanmaları kararlaştırılmıştı[355].

20 Temmuz günkü *Tan* gazetesi ise son posta ile Avrupa'dan gelen bazı gazetelerin konuyla ilgili haberlerine yer vermekteydi. Nitekim *Standard* gazetesinin İstanbul muhabiri barış görüşmelerinin bir hafta içinde sonuçlanacağını yazıyordu. Gazete ayrıca ön barış antlaşmasının imzalanmasından sonra Tesalya'nın tahliyesinin erteleneceği düşüncesine de yer vermekteydi. *Petit Parisien Journal* ise aynı günkü nüshasında Avrupa'da barışı devam ettirmeye en fazla hizmet eden devletlerin Rusya ve Fransa olduğunu yazmaktaydı. Yazıya göre, yakın zamanda yapılacak olan barış bu iki hükûmetin çalışmaları ile olabilecekti. Böylece Fransa ve Rusya doğuda ve Avrupa'da sahip oldukları şan ve şöhreti tamamen artıracaklardı[356].

354 **BOA, HR.SYS,** 1670/4.

355 **BOA, Y.PRK.TKM,** 39/ 87.

356 **BOA, Y.PRK.TKM,** 39/90.

1.6.3.2.6. Barış Antlaşması'nın İmzalanması

Büyük devletlerin elçileri 24 Temmuz'da öğle vakti Büyükdere'deki Avusturya elçiliğinde ve daha sonra da Ahmet Tevfik Paşa'nın başkanlığında Tophane Kasrı'nda toplanarak ön barış antlaşması üzerinde ayrıntılı olarak görüştüler[357]. Bu toplantıda yine savaş yüzünden Osmanlı tebaasının uğradığı zararın karşılanması ve tazminat meselesi üzerinde duruldu[358]. 26 Temmuz sabahı ise Büyükdere'de Avusturya Elçisi Baron Dokalis'in başkanlığı altında toplanan elçiler ardından Tophane'de Hariciye Nazırı Ahmet Tevfik Paşa'nın başkanlığında bir araya geldiler[359]. Elçilerin Eylül ortasına kadar mütemadiyen bir araya gelerek çalışmış olduklarını görmekteyiz. Nihayet 18 Eylül Cumartesi günü Ahmet Tevfik Paşa ile elçiler saat üçte yeniden toplandılar ve aynı gün ön barış antlaşması imzalandı[360]. Ahmet Tevfik Paşa ardından Padişah'ı bilgilendirmek amacıyla Yıldız Sarayı'na gitti[361].

18 Eylül'de ön barış antlaşmasının imzası için tarafların bir araya geldiği toplantıda Ahmet Tevfik Paşa bir konuşma yaptı. Bu konuşmada *"Söz konusu antlaşmanın dokuzuncu maddesi gereğince Düvel-i Muazzama'nın gerektiğinde yapması öngörülen müdahale Osmanlı ve Yunanistan arasında gelecekteki ilişkilerin tayininin esası için etkili olmayacaktır"* demiştir. Büyük devletlerin elçileri de söz konusu görüşlerin dokuzuncu maddeye ilâve edilmesinin uygun olduğunu onaylayarak bunu senet kabul ettiler[362].

11 maddeden oluşan ön barış antlaşmasının başlıca esasları şöyleydi: Osmalı Devleti ile büyük devletlerin elçileri arasında birlikte verilecek karara göre sınırlarda bazı düzenlemeler yapılacak, Yunanistan Osmanlı Devleti'ne 4.000.000 lira savaş tazminatı verecek, Yunan tebaasının savaştan önce diğer devletlerin tebaası gibi istifade ettikleri imtiyazları devam edecek ve verilen muafiyetler konusunda suistimallere izin verilmeyecek, verilen mahkeme kararlarının icrası sağlanacak, iflas işleri de dâhil olmak üzere Yunanlılar ile olan anlaşmazlıkta Osmanlı ve diğer yabancı devletlerin tebaası yararına bir düzenleme yapılacak,

357 **İkdam,** 25 Temmuz 1897, nr. 1084, s. 1.

358 **İkdam,** 26 Temmuz 1897, nr.1085, s. 1.

359 **İkdam,** 27 Temmuz 1897, nr. 1086, s. 1.

360 **BOA, Y.MTV,** 167/100; **BOA, Y.MTV,** 167/102.

361 **Aynı belgeler**.

362 **BOA, HR. SYS,** 1671/9.

kesin barış antlaşmasının imzalanması için Yunan ve Osmanlı delegeleri işe başlayacaklardı. Delegelerin belirlediği esaslar dâhilinde Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında kesin barış antlaşması imzalanacaktı. Ön barış antlaşmasının kesin barış antlaşmasına dönüştürülmesi Osmanlı Devleti ve Yunanistan tarafından atanacak delegeler aracılığıyla gerçekleştirilecekti[363]. Bunun için de Osmanlı Devleti tarafından birinci delege olarak Hariciye Nazırı Ahmet Tevfik Paşa, ikinci delege olarak ise Divan-ı Muhasebat Reisi Hasan Fehmi Paşa ile Tahrirat-ı Hariciye Kâtibi Nuri Bey ve Meclis-i Mükâleme Kitabeti'ne de Mühimme Müdürü Yusuf Bey atanmıştır. Yunanistan adına ise görüşmeleri yürütmekle fevkalade ve murahhas ortaelçi unvanıyla Prens Nikola Maurocordato ve Mösyö Denis M.Stephanos ve kâtip olarak da Mösyö Naum katılmıştır[364].

Kesin barış antlaşması İstanbul'da 4 Aralık'ta Fransızca metin olarak imzalanmıştır[365]. 16 maddeden oluşan ve ön barış antlaşmasının teyidinden ibaret olan esas barış antlaşmasının başlıca esasları şöyleydi: *"Türk ordusunun zapt etmiş olduğu Tesalya kıtası Yunanistan'a iade edilmekle beraber hudut Türkiye yararına tashih edilecektir. Yunanistan Türkiye'ye dört milyon Osmanlı altını tazminat verecektir. Türk tebaasının uğramış olduğu şahsi zararlara karşı da Yunanistan ayrıca yüz bin Osmanlı altını tediye edecektir. Hudut boyunda şekavet men edilecektir. Yunanistan'ın istifade etmekte olduğu kapitülasyon ahkâmı tahdit olunacaktır"*[366].

Görüldüğü gibi, Osmanlı Devleti 1897 Osmanlı-Yunan Harbi'nden galip çıktığı halde yenik devlet muamelesi görmüştür. Ahmet Tevfik Paşa'nın barış müzakerelerindeki tüm çabalarına rağmen istenilen netice alınamamıştır. Bununla birlikte daha önce de bahsettiğimiz gibi Sultan Abdülhamid, Ahmet Tevfik Paşa'ya hizmetlerinden ötürü 40.000 altın ihsanda bulunmuş, ancak Ahmet Tevfik Paşa bunu kabul etmemişti. Padişah bunun üzerine evi olmayan Ahmet Tevfik Paşa'ya 19.000 altın liraya satın aldığı Ayaspaşa Konağı'nı hediye etmişti[367].

363 Türkgeldi, **a.g.e.,** s. 81-82.

364 Metin Hülagü, **Türk-Yunan İlişkileri Çerçevesinde 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı**, Kayseri 2001, s. 254.

365 **BOA, DVN.MKL,** 40/14.

366 Danişmend, **a.g.e.,** s. 341.

367 Okday, **Yanya'dan Ankara'ya**, s. 264-265.

1.7. I. Sadrazamlığı (1909)

1.7.1. 31 Mart Vak'ası ve Sadrazamlığa Tayini

1.7.1.1. 31 Mart Vak'asının Sebepleri ve Cereyanı

Ahmet Tevfik Paşa'nın ilk sadrazamlığı 31 Mart Vak'ası sonrasındadır. 23 Temmuz 1908'de İkinci Meşrutiyetin ilanı Osmanlı ülkesinde büyük bir sevinç ve coşkuyla karşılanmakla beraber, bu durum uzun süreli olmadığı[368] gibi Meşrutiyetin getirdiği serbestlik ortamı ülkede farklı etkiler yaratmıştı. Meşrutiyet karşıtları ortaya çıkan bu durumu İttihatçılar aleyhinde kullanacaklardı. Özellikle Meşrutiyet'e karşı olan basın ve yayın organları İttihatçı aleyhtarı yayınlarını çoğalttılar; onlara karşı muhalefet arttı ve bu muhalefet zamanla Meşrutiyet'e karşı bir hareket olarak belirdi[369]. Daha ziyade Meşrutiyet öncesi sistemin yararlarını görenler eski günlere dönülmesini istiyor ve yeniliklere karşı çıkıyorlardı. Ayrıca alaylı subayların ordudan çıkarılması ve askerlerin sıkı bir disiplin altına alınması bazı askerler arasında tepkiyle karşılanmaktaydı. 1 Ağustos'ta *Mizan* gazetesi sahibi Murad Bey ve grubu İttihatçılar tarafından muhalif ilân edilmiş, 12 Ağustos'ta Fatih Camiinin tanınmış bir müderrisi olan Tokatlı Mustafa Sabri Efendi Cemiyet-i İttihadiye-i İslamiye adıyla dinî sloganlara dayanan siyasî bir cemiyet kurmuştu. 14 Eylül'de İttihat ve Terakki'ye muhalif *"Ahrar Fırkası"*, Ağustos ayı içinde *"Fedakâran-ı Millet Cemiyeti"* ve *"Hukuk-ı Umumiye"* gazetesi kurulmuştu. 9 Kasım'da *"Cemiyet-i Naciye-i Milliye"* adında bir kuruluş ortaya çıktı. 16 Kasım'da İttihatçılara basın yoluyla yapılan muhalefetin en önemli gazetelerinden birisi olacak olan *Serbesti* gazetesi yayına başladı. Diğer taraftan sınırlarda da önemli değişiklikler meydana gelmişti. 5 Ekim'de Bulgaristan Prensi Ferdinand Tırnova'da krallığını ilân ederek Şarki Rumeli eyaleti denilen Güney Bulgaristan'ı da fiilen ilhak etti. 6 Ekim'de ise Avusturya-Macaristan Bosna Hersek'i topraklarına kattı. 12 Ekim'de Girit'in Rum halkı Girit adasını Yunanistan'a ilhak ettiklerini açıkladılar[370].

Bir taraftan bu olumsuz siyasî gelişmelerden İttihatçılar sorumlu tutulurken diğer taraftan yine İttihatçılara karşı basın tarafından oluşturulan muhalefet

368 Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal (1881-1919)**, C. I, İstanbul 1999, s. 140.

369 Haluk Y. Şehsuvaroğlu, "31 Mart Vakası ve II. Abdülhamid'in Tahttan İndirilişi", **Resimli Tarih Mecmuası**, S. 29, C. 3, İstanbul 1952, s. 1456-1457.

370 Aydemir, **a.g.e.,** s. 141-142.

cephesi günden güne kuvvetlenmekteydi. Bu muhalefeti savunanların başında gelen Murad Bey *Mizan* gazetesinde, Ali Kemal Bey *İkdam* gazetesinde ve Hasan Fehmi Bey ise *Serbesti* gazetesinde İttihatçıları eleştiren çok sert makaleler yayımlamaktaydılar[371]. İttihatçılara muhalif olan bu gazeteler arasında özellikle Derviş Vahdeti'nin *"Volkan"* isimli gazetesi kendisine büyük bir okuyucu kitlesi oluşturmuştu. Daha sonraları Derviş Vahdeti *"İttihad-ı Muhammedi"* isimli Meşrutiyet aleyhtarı bir cemiyet kurarak İttihatçı karşıtlarını kendi safında toplamaya başlamıştı[372]. Derviş Vahdeti halkı ihtilale sevk etmek için açık propaganda yapmaktan çekinmiyor ve hatta İttihat Terakki Cemiyeti'ni dinsizlikle suçlayacak kadar ileri gidiyordu. Medrese öğrencilerinin de katılmış olduğu *"İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti"* bu işlerde faal bir rol oynuyordu. Halk arasında korku ve nifak tohumları saçılmaya başlanmıştı[373]. 6 Nisan gecesi *Serbesti* gazetesinin başyazarı Hasan Fehmi Bey'in Galata Köprüsü üzerinde vurularak öldürülmesi halkın tepkisini ve heyecanını artırmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti karşıtları bu olaydan cemiyeti sorumlu tuttular[374]. *İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti*'ne mensup bazı hocalar, gizliden gizliye kışlalara girerek avcı taburlarını din ve şeriatın elden gittiği yolunda propagandalar yapmak suretiyle kışkırttılar. Avcı taburlarının isyanı ile başlayan bu harekete İstanbul'daki diğer askerî birlikler de katıldı. 13 Nisan sabahı birçok asker başlarında subayları olmadığı halde, çavuşların kumandasında kışlalarından çıkarak Divanyolu'ndan Ayasofya meydanına doğru yürüdüler ve orada toplanarak *"şeriat isteriz"* diye bağırdılar. *Başıbozuk* ve özellikle medrese öğrencileri de askerlerin arasına karışmıştı. Harbiye Nezareti'ndeki askerlerin de bu isyana katılmalarının sağlanması ile İstanbul tarafı tamamen asi kuvvetlerin eline geçti. Hamdi Çavuş'un kumandasındaki asi kuvvetler Meclisi Mebusan'ı bastılar[375]. Aynı sabah Meclise gelen birçok

371 **Vatan,** 13 Nisan 1950, nr. 3194, yıl:10, s. 4.

372 Şehsuvaroğlu**, a.g.m.,** s. 1456-1457.

373 Feridun Nafiz Tülbentçi, "31 Mart Hadisesi ve Hareket Ordusu", **Resimli Tarih Mecmuası**, S. 20, C. 2, 1951, s. 898-899.

374 Sina Akşin, **Şeriatçi Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı**, Ankara 1994, s. 40. Şehsuvaroğlu, **a.g.m.,** s. 1457. Avcı taburları Meşrutiyetin ilanından sonra İstanbul'a getirilmişti. Kâmil Paşa bu askerlerin kıtalara gönderilmesini istemişse de İttihat ve Terakki Cemiyeti bu isteği kabul etmemişti. "Şeyhülislam Cemaleddin Efendi'nin Hatıraları, İttihadçılar Hatada Israr Ediyor", **Hayat Tarih Mecmuası**, 1 Ekim 1974, Yıl:10, C. 2, S.10, nr. 118, s. 82.

375 Şehsuvaroğlu, **a.g.m.,** s. 1456-1457.

mebus da tutuklandı. Buna engel olmak isyeten Adliye Nazırı Nazım Paşa ve Hüseyin Cahit'e benzetilen[376] Lazkiye Mebusu Aslan Bey de Meclis-i Mebusan binası önünde şehit edildiler[377]. Sağa sola yaylım ateşleri açılmış, gazeteler basılmış ve mektepli subaylar yakalanarak öldürülmüştür[378]. Bir anda Meşrutiyete ve İttihatçılara karşı büyük bir hareket başlatan isyancıların talepleri şunlardı:

1. Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinin düşürülmesi

2. Mebuslardan Ahmet Rıza, Hüseyin Cahid, Rahmi ve Talat beylerin görevden alınmaları

3. Şer'i hükümlerin tamamen uygulanması

4. Alaylı subaylardan açığa çıkarılıp mağdur edilenlerin görevlerine iadeleri[379].

İsyancılar bu isteklerin en geç saat yediye kadar yerine getirilmesini istemekteydiler. İsyancıların talebi üzerine Şeyhülislam Ziyaeddin Efendi Ayasofya meydanına giderek isyancıların isteklerini dinledi. İsyancılar Şeyhülislam'dan da istemedikleri vasıf ve ahlâka sahip subayların değiştirilmesi, hükûmetin şeriat, eşitlik, hak ve adalet çerçevesinde hareket etmesi konusunda kendilerine güvence vermesini istediler. Ayrıca kendilerinin Osmanlı milletinin cins ve mezhep ayrımı yapmaksızın refah ve huzurunun sağlanması için toplandıklarını belirterek bu hareketlerinin şeriata uygun olduğu hakkında kendilerine senet vermesini talep ettiler[380].

Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa isyancıların taleplerini Şeyhülislam'dan öğrendikten sonra istifa etmeye karar verdi. Hüseyin Hilmi Paşa ve Maarif Nazırı Abdurrahman Şeref Bey saraya giderek istifa etmek zorunda kaldıklarını Padişah II. Abdülhamid'e bildirdiler. Padişah ileride sorumlu tutulmamak için istifaların yazılı ve gerekçeli olmasını istedi. Bunun üzerine vekiller heyeti mabeyndeki nazırların düzenledikleri mazbata ile istifa ettiler. Mazbataya göre, isyancıların talepleri karşısında iki şekilde hareket edilebilirdi. Bunlardan birincisi ayaklanmayı zorla bastırma yoluna gidilmesi ikincisi ise, ayaklanmanın yatıştırılmasıydı. Ayaklanmanın zorla bastırılması doğru olmazdı, çünkü isyan halk arasına

376 Akşin, **a.g.e.,** s. 60.

377 Hüsameddin Ertürk, **İki Devrin Perde Arkası**, İstanbul, 1996, s. 35-36.

378 Tülbentçi, **a.g.m.,** s. 899.

379 **İkdam,** 15 Nisan 1909, nr. 5348, s. 1; Akşin, **a.g.e.,** s. 56.

380 **Sabah,** 1 Nisan 1325/14 Nisan 1909, nr. 7023, s. 1.

da sıçrayabilir bu da ülke içindeki yabancıların bu durumdan Osmanlı Devleti aleyhine istifade etmeleri ile sonuçlanabilirdi. Bu nedenle ayaklanmanın zorla bastırılmasına sıcak bakılmamıştı. Diğer bir çare olan yatıştırma işine önem verilmiş ve bunu da en iyi şekilde Şeyhülislamın yapacağı düşünülmüş ve Ziyaeddin Efendi bu işle görevlendirilmişti. Ancak mebuslar, hükûmetin istenmediğini bildiklerinden, yatıştırma işini bir başka hükûmetin yapmasının daha iyi sonuçlar vereceğini düşündüklerinden istifaya karar verdiler. Nitekim Hüseyin Hilmi Paşa hükûmeti istifa etti[381].

1.7.1.2. Sadrazamlığa Tayini ve Kabineyi Kurması

13 Nisan günü Hüseyin Hilmi Paşa'nın istifası üzerine basın ve kamuoyunda sadrazamlığa Kamil Paşa'nın getirileceği ve Harbiye Nazırlığına da isyancıların istekleri doğrultusunda Nazım Paşa'nın tayin edileceği tahmin edilmekteydi[382]. Bu konuyla ilgili olarak Kamil Paşa'nın İtalyan gazetelerinden birine yaptığı belirtilen beyanatı basında çıkmıştı. Habere göre, Kamil Paşa bu beyanatında kabine kurulması hakkında kendisine hiçbir teklifte bulunulmadığını kesin bir dille açıklamıştı. Ayrıca o her duyduğuna körü körüne inanmayan ve olayları araştırma ve incelemeler ile tetkik eden Ahmet Tevfik Paşa'nın sadrazamlığa atanmasını uygun gördüğünü söylemişti[383].

Diğer taraftan Sultan II. Abdülhamid ayaklanmanın kendi aleyhinde olmadığını anlamış ve Selanik'ten bir ordu geleceğini aklına getirmeyerek kendine göre birtakım girişimlerde bulunmuştur[384]. Gerçekten de o karışıklık içinde bulunan ülkeyi bu durumdan kurtarmak için herkes tarafından tanınmış kişilerden bir kabine kurmaya karar vermiş[385] ve bu iş için de Ahmet Tevfik Paşa'yı uygun görmüştür. Hüseyin Hilmi Paşa'nın istifasından sonra onu saraya çağırarak bir görüşme yapmıştır[386]. Sultan II. Abdülhamid bu görüşmede Ahmet

381 Akşin, **a.g.e.,** s. 54-55.

382 Akşin, **a.g.e.,** s. 55.

383 **İkdam,** 18 Nisan 1909, nr. 5351, s. 1; **Sabah,** 5 Nisan 1325/18 Nisan 1909, nr. 7027, s. 2.

384 Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C. I, Kısım 2, Ankara 1983, s. 188.

385 Mehmed Salâhaddin Bey, **İttihad ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı ve Hakkında Bildiklerim**, İstanbul 1989, s. 30.

386 Ahmet Tevfik Paşa'nın acele saraya çağrılmasından sonra kızları ile Kâtibi Şevki (Berker) Bey onun bu tehlikeli ortamda sadrazam olmaması ve Londra'daki görevine gitmesini temenni ederlerken, Ahmet Tevfik Paşa'yı çok seven ve çocukluklarından beri onun yanında çalışan Thomai ve Dimutrula ismindeki Rum hizmetçileri ise, Paşalarının İstanbul'da kalmasını

Tevfik Paşa'ya sadrazamlık teklifinde bulunmuştur. Rivayete göre, Sultan bu görevi kabul etmesi için Paşa'yı birkaç defa kucaklayıp öpmüş ondan fedakârlık beklediğini söylemiştir. Bu görev ne kadar ağır olsa da Ahmet Tevfik Paşa'nın kendisine olan bağlılığını bildiğini belirtmiş ve bu konuda ondan emin olduğunu sözlerine eklemiştir. Sultan'ın bu ısrarcı tutumu karşısında Ahmet Tevfik Paşa sadrazamlık teklifini kabul etmek zorunda kalmıştır[387].

14 Nisan'da Ahmet Tevfik Paşa'nın sadrazamlığa atanması hakkındaki sadaret hatt-ı hümâyûnu gazetelerde yayınlanmıştır. Aynı zamanda Padişah II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden önceki son sadaret hatt-ı hümâyûnu olan bu fermanda vekiller heyetinin toptan istifa ettiği, kabiliyet ve sadakatine bağlı olarak sadrazamlığın Ahmet Tevfik Paşa'ya verildiği, Şeyhülislam Ziyaeddin Efendi'nin ise görevinde bırakıldığı belirtilmektedir. Ayrıca şer'i kanunların uygulanmasına bir kat daha dikkat edilmesi, Kanûn-ı Esasi'nin korunması, asayişin devam ettirilmesi, Osmanlı ülkesinin geliştirilmesi ve bütün tebaanın refahının sağlanmasının son derece önemli olduğu ve buna göre çalışılması talep edilmektedir[388]. Padişah'ın Ahmet Tevfik Paşa hükûmetinden yapılmasını arzu ettiği bu son üç husus herkes tarafından istenilen ve kabul gören aynı zamanda hiç kimsenin itiraz etmeyeceği konulardı[389].

---

istemekte ve bu görevi kabul etmesini dilemekteydiler. **Milliyet,** 24 Aralık 1988, yıl: 39, S. 14766, s. 9.

387 O sırada Ahmet Tevfik Paşa'nın kâtipliğinde bulunan Ali Şevki Berker 31 Mart Vak'asından altı gün sonra onun Berlin'de bulunan oğulları İsmail Hakkı ve Ali Nuri beylere yazmış olduğu 19 Nisan 1909 tarihli mektupta bundan bahsetmektedir. İsmail Hami Danişmend, **Sadrazam Tevfik Paşa'nın Dosyasındaki Resmî ve Hususi Vesikalara Göre 31 Mart Vak'ası**, İstanbul 1961, s. 30-31.

388 Hatt-ı Hümâyûn sureti şöyledir:
Vezîr-i meâl-î semîrim Tevfik Paşa
Heyet-i Vükelâ'nın müttefikan vuku'-i istifasına mebnî mesned-i sadaret derkâr olan ehliyet ve sadakatinize binaen uhdenize tevcîh ve Şeyhülislâm Ziyaeddin Efendi mesned-i meşîhatde ibka' kılınmış olmağla diğer vükelanın bi'l-intihâb me'mûriyetleri icrâ kılınmak üzere arz ve ahkâm-ı celîle-i şer'i şerîfe bir kat daha dikkat olunması ve Kanun-ı Esâsî'nin muhafazası ile asayişin idamesi ve Devlet-i Aliyye ve memalik-i şahanemizin umrânî terakkiyâtı ve kâffe-i tebaamızın refahı saâdeti esbâbının istikmâli nezdimizde be-gâyet mültezem olduğundan, ana göre sarf-ı mesâî ve gayret edilmesi matlub-ı kat'i-i şâhânemizdir. Cenâb-ı Hakk, tevfîkat-ı sübhâniyyesine mazhar buyursun". Fî 23 Rebîü'l-evvel sene 1327/14 Nisan 1909. Abdülhamid. **Takvim-i Vekayi,** 2 Nisan 1325/15 Nisan 1909, nr. 182, s. 1; **İkdam,** 14 Nisan 1909, nr. 5348, s. 1.

389 Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, Ankara 1987, s. 27.

Sultan II. Abdülhamid'in Ahmet Tevfik Paşa'yı tercih etmesinin bazı nedenleri vardı. Paşa bütün memurluğu süresince siyasî çatışmaların dışında kalmıştı. Dönemin hâkimi olan İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde yer almadığı gibi, bu fırkanın muhalifi olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası içerisinde de bulunmamıştı. Tam anlamıyla tarafsız olmakla birlikte, hükûmet işleriyle ilgilenen, vatanın ve milletin yüksek menfaatlerini korumaya çalışan bir devlet adamı olarak tanınmıştı. Bu yüzden Sultan II. Abdülhamid onun sadrazamlığa getirilmesinin isyancılar üzerinde yatıştırıcı bir etki yaratacağını düşünüyordu[390].

Hüseyin Cahid Yalçın ise Halkçı dergisinde *"Bir Zihniyet"* ara başlığı altında yazdığı yazıda *"bunalım zamanlarında yalnızca bir geçiş dönemini atlatmak için yönetime iyi huylu halk tarafından sevilen ve güvenilir olarak tanınmış kişiler getirilir"* diyerek Ahmet Tevfik Paşa'nın halk tarafından sevilen güvenilir bir kişi olduğunu belirtmektedir. Yine ona göre Sultan Abdülhamid *"halkın gözünü boyamak ve bu bunalımı atlatmak için"* Ahmet Tevfik Paşa'yı tercih etmişti[391].

Ahmet Tevfik Paşa'nın sadrazamlığa atanmasından sonra Sultan II. Abdülhamid Meşrutiyetin yarattığı karışıklık ortamından yararlanarak Meşrutiyetin başında elde etmek istediği bir hakkı kullanmak istemiştir. Başkomutan sıfatıyla Harbiye ve Bahriye Nazırlarını kendisinin seçme hakkına sahip olduğunu sadaret hatt-ı hümâyûnuna koydurmak girişiminde bulunmuştur. Sultan II. Abdülhamid daha önce Said Paşa hükûmeti zamanında böyle bir girişimde bulunmuş, fakat bu istek Said Paşa kabinesinin istifası ile sonuçlanmıştı. Padişah'ın bu talebi açıkça Meşrutiyete karşı yorumlanabilirdi[392]. Çünkü Kanûn-ı Esasi'ye göre, padişah yalnız sadrazam ve şeyhülislamı doğrudan doğruya atayabilirdi, fakat yine aynı kanuna göre Sultan II. Abdülhamid Başkumandanlık yetkisine sahipti. O bu yetkiye dayanarak Harbiye ve Bahriye nazırlarının atanmasının da kendisine ait olması gerektiğini ileri sürüyordu[393]. Sultan II. Abdülhamid'in bu meseleyi yeniden açma cesaretini göstermesini onun İttihat ve Terakki'nin kolay kolay altından kalkamayacağı bir darbe yemiş olarak görmesine bağlayanlar vardır. Ayrıca, o günkü karışıklık ortamında kendisini ve tahtını korumak gibi kişisel korkularının da etkisi ile böyle davrandığı da belirtilmektedir[394].

390 Okday, **Yanya'dan Ankara'ya**, s. 271, 273.

391 Yalçın, **a.g.e.,** s. 100.

392 Akşin, **a.g.e.,** s. 67- 68; Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi,** C. I, Kısım 2, s. 188.

393 Danişmend, **a.g.e.,** s. 29.

394 Akşin, **a.g.e.,** s. 68- 69; Bayur, **a.g.e.,** s. 188.

Sadrazamlığı Padişah'ın ricası üzerine kabul eden Ahmet Tevfik Paşa ise o günkü şartlar içinde bu talebin kabul edilmesine imkân olmadığını söylemiş ve aksi takdirde istifa edeceğini söyleyerek bu teklifi kabul etmemiştir. Bunun üzerine Sultan II. Abdülhamid de bu konuda ısrarcı olmamıştır. Ahmet Tevfik Paşa yeni kabinesini şöyle oluşturmuştur:

Harbiye Nezaretine Müşir Ethem Paşa'yı, Hariciye Nezaretine eskisi gibi Rifat Paşa'yı, Şura-yı Devlet Başkanlığına Ayandan Zihni Paşa'yı, Maliye Nazırlığına Mülkiye Tekaüd Sandığı Nazırı Nuri Bey'i, Adliye Nezaretine eski Şura-yı Devlet Başkanı Hasan Fehmi Paşa'yı, Maarif Nezaretine eskiden olduğu gibi Abdurrahman Şeref Bey'i, Ticaret ve Nafia Nezaretine eskisi gibi Gabriel Noradunkyan Efendi'yi, Orman ve Maadin ile Ziraat Nezaretine eskisi gibi Mavrokordato Efendi'yi, Evkaf-ı Hümayun Nezaretine eskisi gibi Hammade Paşa'yı, Dâhiliye Nezaretine[395] vekâleten Nezaret Müsteşarı Adil Bey'i ve Bahriye Nezaretine vekâleten Şura-yı Bahriye Reisi Hacı Emin Paşa'yı tayin etmiştir[396].

Kabineye bakıldığında, Şeyhülislam, Hariciye, Ticaret ve Nafıa, Maarif, Orman ve Ziraat nazırlarının değişmediği görülmektedir. Ahmet Tevfik Paşa asker üzerinde etkisi olacağı düşüncesiyle eski Tesalya ordusu kumandanı Gazi Ethem Paşa'yı Harbiye Nezaretine getirmiştir[397].

Ahmet Tevfik Paşa'nın kurduğu bu kabine hakkında çeşitli yorumlar yapılmıştır. Bu yorumlardan birisinin sahibi olan Hüseyin Cahid Yalçın'a göre, bu kabine esas itibarıyla önceki kabinelerden farklı değildi. Nazırların hepsinin eski tecrübeli ve nişan sahibi devlet adamları arasından seçilmesine dikkat edilmişti. Ayrıca bu kişiler saraya sıkı sıkıya bağlı kimselerdi. Ne kadar temiz kalmış olsalar da yeni inkılâbın ruhunu kavrayamazlardı[398].

---

395 Ahmet Tevfik Paşa Dâhiliye Nazırlığı görevini önce Hüseyin Hilmi Paşa'ya teklif etmiştir. Fakat Hüseyin Hilmi Paşa bunun hayatını tehlikeye atması demek olacağını söyleyerek bu teklifi reddetmiştir. Hüseyin Hilmi Paşa'nın bu endişesinde haksız olmadığı görülmektedir. Nitekim sarayın önünde toplanan askerler Harbiye Nazırı Rıza Paşa'nın kellesini istemişlerdir. Ahmet Tevfik Paşa bu askerleri taleplerinden vaz geçirmek için çok çaba harcamıştır. Rıza Paşa gece olunca Cevad Bey'in Bebek'teki evine gönderilmiştir. İkinci fırka gelip onun da kellesini isteyince kendilerine saraya sığınmış birinin hiçbir zaman kellesinin istenmeyeceği söylenerek askerler zorlukla dağıtılmışlardır. Danişmend, **a.g.e.,** s. 30-31.

396 **BOA, DUİT,** 8/1, **Tasvir-i Efkâr,** 18 Haziran 1329/1 Temmuz 1913, nr. 792, s. 3.

397 Tülbentçi, **a.g.m.,** s. 899.

398 Hüseyin Cahid Yalçın, "Meşrutiyet Hatıraları 1908-1918", **Fikir Hareketleri**, 4 Nisan 1936, Yıl 3, C. 5, S. 128, s. 374.

Sonyel ise İngiliz belgelerinde Ahmet Tevfik Paşa'nın karısının Alman olmasına rağmen İngiliz yandaşı olarak nitelendirildiğini belirtmektedir. Nitekim kabinede Londra Büyükelçisi olan Rifat Paşa Dışişleri Bakanı olarak atanırken, Ermeni asıllı Gabriel Noradunkyan da Ticaret ve Bayındırlık bakanı olarak atanmıştı[399].

İngiltere, Fransa, Rusya, Amerika, İsveç elçileri ile İtalyan ve Karadağ büyükelçileri Bâb-ı Âli'ye gelerek Ahmet Tevfik Paşa'yı tebrik etmişlerdir. Romanya ve İran elçileri de gelmişler ise de Ahmet Tevfik Paşa o sırada Meclis-i Vükelâ'da bulunduğundan kendisi ile görüşememişlerdir[400].

Sadrazamlığa tayin edilen Ahmet Tevfik Paşa ile şeyhülislamlık makamında bırakılan Şeyhülislam Ziyaeddin Efendi ve Mabeyn-i Hümâyûn Başkâtibi Ali Cevad Bey ile beraberindeki diğer bazı kişiler Bâb-ı Âli'ye gitmişlerdir. Ardından arz odasına girilmiştir[401]. Saray'a giden alayda Şeyhülislam Ziyaeddin Efendi sağ tarafta Ahmet Tevfik Paşa ise sol tarafta yer almıştır. Geleneğe aykırı olan bu durumun şeriatçilere hoş görünmek amacıyla yapıldığı şeklinde yorumlanmıştır[402]. Padişah kendilerini tebrikten sonra Kanûn-ı Esasi'nin uygulanmasını öteden beri istediğini bugüne kadar her nasılsa bunun olamadığını ancak yeni kurulan hükûmetin bunu sağlayacağından ümitli olduğunu söylemiştir. Devamla Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'ın teşekkül ettiğini, hepsinin amaçlarının devlet ve milletin mutluluğu ile kurtuluşunu sağlamak olduğunu belirtmiştir. Ahmet Tevfik Paşa kabinesinin bunların gerçekleştirilmesi için gayret sarf edeceğinden emin olduğunu sözlerine eklemiştir[403]. Ertesi gün Şura-yı Devlet Reisi Zihni Paşa istifa ettiğinden yerine Rüsûmât Emini Raif Paşa ve Dâhiliye Nezareti görevini vekâleten üstlenmiş olan Adil Bey'in yerine de asaleten eski Aydın Valisi Rauf Paşa atanmıştır[404].

---

399 Salâhi Sonyel, **İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da Vuku Bulan Türk-Ermeni Olayları**, Ankara 1988, s. 25.

400 **İkdam,** 16 Nisan 1909, nr. 5349, s.3.

401 **İkdam,** 15 Nisan 1909, nr. 5348, s.1.

402 Türkgeldi, **a.g.e.,** s. 27.

403 **Sabah,** 5 Nisan 1325/18 Nisan 1909, nr. 7027, s. 2.

404 Mabeyn Başkâtibi Ali Fuat Bey, Adil Bey ile ilgili bazı ilginç bilgiler vermektedir. Buna göre, Adil Bey 31 Mart Vak'asından sonra meydana gelen olayları hep Ahmet Tevfik Paşa'nın beceriksizliğine bağlamaktaydı. Ahmet Tevfik Paşa tarafından kendisine Dâhiliye Nazırlığı teklif edilmişti. Fakat o *"işin hal' ile sonuçlanacağını, ancak bir şartla bu görevi*

1.7.1.3. Hükûmete Yönelik Tepkiler

31 Mart Vak'asının hemen ertesinde İstanbul'da karışıklıklar ve asayişsizlikler başlamıştı. Özellikle sokaklarda dolaşan askerlerin gelişi güzel olarak etrafa kurşunlar attığı, fişekler patlattığı ve mahalle aralarında halk üzerinde tehditler savurmaya devam ettikleri görülüyordu. Askerler İttihatçı bildikleri subayları yakalayıp ya darp ediyorlar ya da öldürüyorlardı. Nitekim askerlerin önünden kaçan iki subay Yıldız'a sığınmıştı. Askerler sarayın kapısına kadar gelmiş ve bu subayların kendilerine verilmesini istemişlerdi. Ancak bunlar sarayda muhafaza edilerek dışarıya çıkarılmamıştı. Diğer taraftan Prens Sebahaddin'in telkinleri ile Yıldız'ı topa tutması istenilen Asar-ı Tevfik zırhlısının süvarisi Ali Kabuli Bey, Padişah'ın gözleri önünde parçalanarak öldürülmüştü. Böylece, Prens Sabahaddin, teşebbüslerinden bir sonuç elde edememişti. İstanbul'da bu olaylar meydana gelirken İttihat ve Terakki Fırkası'nın Selanik genel merkezi, Padişahı ve hükûmeti suçluyordu. Nitekim cemiyet gönderdiği telgrafda Meşrutiyetin mahv olduğunu ileri sürüyordu. Bunun arkasından da Rumeli'nin çeşitli eyalet ve sancaklarından birçok protesto telgrafı gelmeye başlamıştı[405].

Yenişehir İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından İstanbul'a gönderilen bir telgrafta Meşrutiyete vurulan darbenin tamir edilmesi, eski kabine ile Meclis-i Mebusan Reisi'nin görevlerine iade edilmeleri talep edilmekteydi. Diyarbakır'daki 4. Ordu tarafından çekilen telgrafta ise, meşru olmayan hürriyeti istemedikleri belirtilmekte ve şeriatın uygulanması istenmekteydi. Hayfa genel halkı adına gönderilen bir diğer telgrafta ise, Ahmet Tevfik Paşa kabinesinin Kanûn-ı Esasi'ye aykırı olarak kurulduğu belirtiliyordu. Bu durumun milletin namusunu sarsacağı bu nedenle şiddetle protesto edilmesi gerektiği ifade ediliyordu. Bu hususta kendileri her türlü fedakârlığı yapmaya hazırdılar. Benzer

---

üstlenebileceğini" söylemişti. Ahmet Tevfik Paşa'dan isteği ise Sofya Komiseri Refik Bey'in biraderi olan Tevfik Bey'i hemen Sofya'ya göndermesi ve Bulgarlar'ın sınıra tecavüz ettiklerine dair Bâb-ı Âli'ye bir şifre telgraf yazdırmasıydı. Böylece heyetçe Padişah'ın huzuruna çıkılacak ve İstanbul'da bulunan askerlerin sınırın korunması için Edirne'ye sevki konusunda ısrar edilecekti. Bu şekilde İstanbul askerlerden boşaltılacak bundan istifade edilerek hükûmet tarafından Padişah'a istifa teklif edilecekti. Ahmet Tevfik Paşa ise güya buna cesaret edemediğinden bu fikri kabul etmemiş ve o da bu görevi reddetmiştir. Ona göre eğer söyledikleri o zaman yapılsaydı sonradan meydana gelen olaylar yaşanmayacaktı. Ali Fuat Bey'e göre son derece gerçekçi olan Ahmet Tevfik Paşa böyle bir oyuna girmemişti. Türkgeldi, **a.g.e.,** s. 28-29.

405 **İkdam,** 15 Nisan 1909, nr. 5348, s. 1.

şekilde Maydos'tan gönderilen bir telgrafta ise basın özgürlüğünden mahrum kalındığı söylenmekteydi. Ayrıca Kanûn-ı Esasi'nin korunması için kendilerinin canlarını feda edecekleri ifade edilmekteydi.

Diyarbakır'dan ahaliden ve eşraftan Pirinççizadeler imzasıyla çekilen bir başka telgrafta da benzer şekilde *"Şer'-i şerif ve Kanûn-ı Esasiye mugayir olarak hâkimiyet-i milliyemize vurulan bir darbe-i istibdadı reddeder ve kemâl-i nefretle teşekkül eden kabineyi protesto ederiz"* denilerek kabine protesto edilmekteydi[406].

İttihatçılar, Rum Kulübü ve Ermeni Tenvir-i Efkâr Kulübü de Ahmet Tevfik Paşa kabinesini reddetmekteydiler. Padişahlık makamına gönderilen ve Rum Metropoliti Yermanos, Bulgar Metropoliti Lirasm ve Musevi Reisi Mişon Kohen'in de imzalarının bulunduğu başka bir telgrafta itimat ettikleri Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinin düştüğü belirtiliyordu. Onun yerine kurulan Ahmet Tevfik Paşa kabinesi ise gayrimeşru bir kabine olarak addediliyordu. Onlara göre, bu durum istibdatın geri geldiğinin işaretiydi. Bu kabinenin yerine mebusların güvendiği bir kabine hemen oluşturulmalıydı. Aksi halde İstanbul'a hareket edecekler ve Meşrutiyetin korunması için de kanlarını son damlasına kadar akıtacaklardı. Bu ve benzeri telgraflarla Padişah adeta tehdit edilmekteydi[407].

Ahmet Tevfik Paşa hükûmeti bu tür telgraflarla ilk andan itibaren çok zor bir duruma düşürüldü. Görüldüğü gibi kabinenin meşru olmadığı belirtiliyor ve varlığı kabul edilmiyordu. Bütün bu tehditlerle ileri sürülen iddialar ise dört nokta üzerinde toplanmaktaydı. Birinci nokta Sultan II. Abdühamid'in Meşrutiyeti kaldırdığı ve istibdatı geri getirdiği, ikinci nokta Meclis-i Mebusan'ın feshedildiği, üçüncü nokta Hüseyin Hilmi Paşa'nın meşru kabinesinin Padişah tarafından düşürüldüğü ve yerine Ahmet Tevfik Paşa'nın "*mülevves*" kabinesinin getirildiği, dördüncü ve son nokta ise bütün mebusların öldürüldükleriydi[408]. Oysaki Ahmet Tevfik Paşa'nın kurduğu kabinede Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinde görev almış olan yedi nazır aynen yerlerini korumuştu. Kabine'de toplam on iki aza bulunduğuna göre, Ahmet Tevfik Paşanın yeni kabinesinde sadece dört nazır değişikliği olmuştu. Mebusların öldürüldükleri suçlamaları ve Ahmet Tevfik Paşa kabinesninin "*mülevves*" bir kabine olduğu şeklindeki suçlamaların da son derece yersiz olduğu görülmektedir[409].

406 **İkdam,** 20 Nisan 1909, nr. 5353, s. 1.

407 Danişmend, **a.g.e.,** s. 38.

408 Danişmend, **a.g.e.,** s. 45.

409 Danişmend, **a.g.e.,** s. 47.

1.7.1.4. Hükûmetin Aldığı Tedbirler

Ahmet Tevfik Paşa sadrazamlığının daha ilk gününde, bütün eyalet ve vilayetlere çektiği telgraflarda, şeriate ve Meşrutiyete sadakatle uyulacağını bildirdi. Yıldız'dan ve Mabeyn Başkâtipliği'nden bütün vali ve komutanlara bu hususta telgraflar çekildi. Bu telgraflarda İstanbul'da meydana gelen olaylardan ve çıkan ayaklanmadan söz edilmemekteydi. Ayrıca içinde bulunulan bu karışıklıktan kurtulmanın yegâne yolunun şeriat hükümlerine sarılmak olduğuna da işaret ediliyordu. Bunun yanı sıra Osmanlı tebaası arasında iyi ilişkilerin sağlanması, hukuk düzeniyle asayişin korunması için çalışılması da talep edilmekteydi[410].

Ahmet Tevfik Paşa kabinesinin ilk işi isyana katılan askerlerin nasihat yoluyla kışlalarına dönmelerini sağlamaya çalışmak olmuştur[411]. Nitekim Hadımköyü'ne gelen askerlere nasihatlerde bulunmak üzere Tophane-i Amire Nazırı Hurşid Paşa ile Ders vekili Halis Efendi ve bazı kişilerden oluşan bir nasihat heyeti görevlendirilmişti. Diğer bir nasihat heyeti de Selanik'ten gelen askerler için oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu askerlere nasihatlerde bulunmak üzere umum mebusan azasıyla eski Harbiye Nazırı Rıza Paşa veya Hüseyin Hilmi Paşa'nın görevlendirilmesi söz konusuydu. Nitekim Harbiye Nezareti'nin 16 Nisan 1909 tarihli tezkiresinde talep edilen bu husus Meclis-i Vükelâ'da görüşüldü. Harbiye Nezaretine verilen cevapta Hadımköyü'nden geldiği anlaşılan bu askerlere nasihatlerde bulunmak için Nazırı Hurşid Paşa ile Halis Efendi ve bazı kişilerden ve on kadar meclis üyesinden oluşan bir nasihat heyetinin önceki gece özel bir tren ile gönderildiği belirtiliyordu. Bu nedenle Meclis-i Vükelâ bölgeye yeni bir nasihat heyetinin gönderilmesine ve ilave tedbirler alınmasına gerek olmadığına karar vermiştir[412].

---

410 Ali Cevat Bey'in Fezlekesi, **İkinci Meşrutiyet'in İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi**, Yayına Hazırlayan: Faik Reşit Unat, Ankara 1960, s.129-130; Akşin, **a.g.e.,** s. 69.

411 Celal Bayar, **Ben de Yazdım**, C. I, İstanbul 1967, s. 169.

412 **BOA, MV,** 126/55. Meclis-i Mebusan ileri gelen üyelerinden on kişinin kışla ve karakolları dolaşarak askerlere nasihatte bulunmalarına karar vermişti. İşkodra Mebusu İsmail Bey, Hakkâri Mebusu Taha Efendi, Bursa Mebusu Ömer Fevzi Efendi ve Tahir Bey, Amasya Mebusu Arif Fazıl Efendi, Mamuratü'l-aziz Mebusu Nuri Efendi, Trabzon Mebusu Mehmet Emin Efendi, Gümüşhane Mebusu Lütfi Paşa, Ankara Mebusu Mustafa Efendi, Denizli Mebusu Gani Bey'den oluşan bir heyet görevlendirilmişti. Heyet birer resmî tezkireyi alarak Harbiye Nezaretine gitmiş ve orada yanlarına katılacak özel bir memur ve ulema ile birlikte kışla ve karakolları gezeceklerdi. **İkdam,** 19 Nisan 1909, nr. 5352, s. 1.

Selanik'ten gelen ordunun ileri gelenleri ile görüşen Hurşid Paşa heyeti gerekli görüşmeleri yapıp askere nasihatlerde bulunduktan sonra İstanbul'a dönmüştür. Heyet döndükten sonra Meclis-i Mebusan'a davet edilmiş ve yapılan görüşmeler hakkında bilgi vermesi istenmiştir. Hurşid Paşa ve arkadaşlarından mebus Ahmet Bey'in meclise yaptıkları açıklama şöyleydi: Selanik'ten gelen askerin asla düşmanca amacı yoktu. Heyet olarak onlara İstanbul'un, Kanûn-ı Esasi'nin ve Meşrutiyetin korunduğunu hatırlattıklarını söyleyen Hurşid Paşa Hareket Ordusu adı verilen bu kuvvetlerin düzeni korumak amacıyla İstanbul'a geldiğini ve kolay kolay da geri dönmeyeceğini açıklamıştı. Düzenin sağlanması için bu askerlerin iyi bir şekilde karşılanması ve bu kuvvetlerden yararlanılması çareleri düşünülmeliydi. Gelen askerler buradaki askerler tarafından uygun bir şekilde selamlanır ve onlara iyi muamele yapılırsa iki asker grubu arasında uzlaşma sağlanabilirdi. Bu açıklamalar üzerine Meclis-i Mebusan'da bazı kararlar alındı. Buna göre, Selanik'ten gelen askerler İstanbul dışında Rami Kışlası arkasında tespit edilecek bölgede bekletilecekti. Gelecek olan taburlar da mutlaka Hassa Ordusu kumandasına tabi olmalıydı. Hassa kumandasına girdikten sonra diğer ayrıntılar askeriyeye aitti ve askerî kurallar uygulanacaktı. Gerekli işlemlerin hızla yapılması için Harbiye Nezaretine gerekli emirler hemen verilecekti[413].

İstanbul'da meydana gelen olayların Kanûn-ı Esasi ve Meşrutiyeti sekteye uğrattığı yolunda halk arasında ve özellikle de taşrada endişeler oluşmuştu. Ülkeyi bu tür tehditlerden korumak, asayiş ve düzeni sağlamak ve bu tür olayların tekrarlanmaması için bazı tedbirler düşünülmüştü. Nitekim İstanbul'daki bütün askerî kuvvetlerin itaatlerini sağlamlaştırmak ve maneviyatlarını artırmak için şeyhülislam, fetva emini ve ders vekilinin bu askerlere nasihat etmeleri ve bağlılık yemini yaptırmalarına karar verilmişti. İşte bu amaçla anılan heyet ayın 23'ünden itibaren topluca önce Harbiye Nezaretine gidecek daha sonra da ikinci fırka ile diğer bölgelerdeki dağınık halde bulunan bütün askerlere ulaşılacak ve onlara tek tek yemin ettirilecekti[414].

Ahmet Tevfik Paşa hükûmetinin halkı teskin etmek maksadıyla vilayetlere telgraflar gönderdiğini belirtmiştik. Fakat bu telgraflarda ayaklanmadan ve ayaklanmanın ayrıntılarından bahsedilmemişti. İstanbul'da meydana gelen ge-

413 **BOA, MV**, 126/62.

414 **BOA, MV,** 127/3.

nel galeyan sonucu Hüseyin Hilmi Paşa'nın başkanlığı altındaki vekiller heyetinin istifa ettiği, sadrazamlığın Hariciye Nazırı Ahmet Tevfik Paşa'ya verildiği ve bu kabinenin tarafsız kişilerden oluştuğu belirtilmişti. Ayrıca Kanûn-ı Esasi'nin bir harfine bile tecavüz edilmesinin söz konusu olmadığı açıklanmıştı[415]. Böylece ülke genelinde Meşrutiyet taraftarlarının *"Meşrutiyet elden gidiyor"* hezeyanı içerisinde girişecekleri olumsuz hareketlerin önü alınmaya çalışılıyordu.

Dâhiliye Nezareti Müsteşarı Adil Bey'in Rumeli Vilayetleri Müfettişliği Vekâletine çektiği telgrafta İstanbul'da meydana gelen olayları sıradan hadise olarak izah etmeye çalıştığını görüyoruz. Nitekim Adil Bey telgrafında bu olayı Sultanahmet Meydanı'nda toplanan bir grup askerin, subayların tutumlarına ve verdikleri talimatlara karşı giriştikleri bir olay şeklinde açıklamaktaydı. Olayın gerekçesi olarak da askerin, subayların değiştirilmesini ve şeriat hükümlerine uyulmasını istemelerine bağlıyordu. Olayların büyümeden önlenmesi ve aynı zamanda askeri teskin etmek için Padişah'ın ferman yayınladığını bildiriyordu. Yayınlanan bu fermanla olaylara katılanların affedildiği ve bundan sonra şeriat hükümlerinin daha fazla uygulanacağının açıklandığını söyleyen Adil Bey İstanbul'da aynı zamanda bir hükûmet değişikliğinin de gerçekleştiğinden bahsediyordu[416].

Dâhiliye Nezareti Müsteşarı Adil Bey halkı yatıştırmak için telgraflarında olayları olduğundan daha hafif göstermeye çalışıyordu. Nitekim gönderdiği telgraflarda isyan eden askerlerin teskin olduğu ve hatta Padişaha dualar ederek kışlalarına döndüğünden bahsetmekte, gayrimüslimlere ve Müslüman halka herhangi bir saldırıda bulunulmadığını belirtmekteydi. Meydana gelen bazı küçük taşkınlıkların af kararına sevinen askerlerin ateş açmaları olduğunu da söyleyen Adil Bey olayların abartılmaması için gereken önlemlerin alınmasını gerçeğe aykırı söylentilerin ve yayınların yalanlanıp düzeltilmesini istemekteydi[417]. Hariciye Nazırı Rifat Paşa da bütün elçiliklere gönderdiği tamimde ajansların olayları büyüttükleri, askerin ileri sürdüğü şikâyetlerin karşılandığı, ırk, din ve milliyet farkı gözetmeksizin herkesin can ve malının titizlikle korunduğunu bildiriyordu. Az sayıdaki bazı kişilerin başına gelenler ise şuurlu yapılmaktan ziya-

415 Bayur, **a.g.e.,** s. 192-193; Danişmend, **a.g.e.,** s. 47-48.

416 Süleyman Kani İrtem, "Saray ve Babıâlinin İç Yüzü", **Akşam,** 5 Temmuz 1938, nr. 7082, sene 20, s. 10.

417 İrtem, **a.g.m., Akşam,** 7 Temmuz 1938, nr. 7084, tefrika nr. 167, s. 12.

de kaza sonucu olan hadiselerdi[418]. Ancak İstanbul'dan gönderilen bu genelgeler Rumeli'de hiç inandırıcı bir etki oluşturmadı. Nitekim birçok yerden, özellikle de İttihat Terakki kulüplerinden Ahmet Tevfik Paşa hükûmeti ve Padişah'ı suçlayan tehdit edici telgraflar saraya ve Bâb-ı Âli'ye gelmeye devam etti[419]. Bunlar arasında Ahmet Tevfik Paşa'nın şahsını ve özellikle de hayatını tehdit eden bazı telgraflar da bulunmaktaydı[420].

Böyle hassas bir zamanda hükûmeti kurmak mecburiyetinde kalmış olan Ahmet Tevfik Paşa gönderilen telgraflarda tepkilerin yoğunlaştığı kişi olarak görülüyordu. Öyle ki, bazı telgraf adreslerinde devletin değil, yalnız istibdat taraftarlarının sadrazamı şeklinde gösterilmekteydi[421]. Ahmet Tevfik Paşa hükûmetinin düşürülerek Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinin tekrar iş başına getirilmesi için bütün vilayetler arasında bir ittifak yapıldığından bahseden telgraflar olduğu gibi, hükûmetin çok kanlar dökmek suretiyle iş başına geldiğini gösteren telgraflar da vardı[422].

Bu sırada bazı gazeteler de Meşrutiyetin kaldırılmasını teşvik edici ve halkı heyacanlandırıcı yayınlar yapmaktaydılar. Nitekim *Volkan* gazetesi bunlardan biriydi. Benzer şekildeki faaliyetler İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nce de yapılıyordu. Ortalığı alevlendirecek ve halkı tahrik edecek tarzda yapılan bu yayın ve faaliyetler giderek artınca konu Meclis-i Vükelâ'da ele alınmıştır. Alınan karara göre, bu türlü yayınlara izin verilmesinin çeşitli sakıncaları olduğu bu nedenle *Volkan* gazetesi hakkında dava açılması ve vilayetlerde cemiyetler adına üye kaydedilmesi gibi hususlara meydan vermemek için gerekenlere nasihatlerin yapılmasının Dâhiliye Nezaretine bildirilmesi kararı alındı[423].

Ahmet Tevfik Paşa hükûmeti bu tarz telgrafların halk üzerinde olumsuz tesir yaparak onları ihtilale sevk edeceğinden endişe duymaktaydı. Bu nedenle telgrafların iç kısımlara gönderilmesini geçici olarak yasaklamıştır. Ayrıca bir süre için de bütün telgrafların gönderilmesinin ertelenmesini Posta ve Telgraf Nezareti'nden istemiştir[424].

---

418 Akşin, **a.g.e.,** s. 72.

419 Bayur, **a.g.e.,** s. 193.

420 Danişmend, **a.g.e.,** s. 61.

421 Danişmend, **a.g.e.,** s. 64.

422 Danişmend, **a.g.e.,** s. 79-80.

423 **BOA, MV,** 126/53.

424 **BOA, MV,** 126/59.

Çeşitli bölgeler halkı ile askerî birliklerden Meclis-i Mebusan'a gönderilen telgraflarda meclisin güvende olup olmadığı, Meşrutiyetin aynı şekilde tehlikede olup olmadığı sorulmaktaydı. Bunun üzerine Mebuslar Meclisi toplanarak hayatlarının korunduğu, mebusların evlerine saldırılarda bulunulmasına izin verilmediği, sansür ve hafiye işlemlerinin kesinlikle söz konusu olmadığı gibi konularda hükûmetin bir beyanname yayınlamasını istemiştir.

Meclis-i Ayan ise meydana gelen olaylar ve gelişmeler ile bunlara karşı alınacak tedbirlerden artık Ayan Meclisi'ne de bilgi verilmesini istiyordu. Gerek mebusanın gerekse Meclis-i Ayan'ın talepleri Meclis-i Vükelâ'da görüşülerek ele alındı. Hükûmet Kanûn-ı Esasi ve Meşrutiyetin her türlü tehlikeden korunacağı ve mebusların hayatları ile meskenlerinin bütün tehlikelerden uzak tutulacağına ilişkin aldığı kararı Dâhiliye ve Harbiye nezaretlerine bildirdi. Hükûmete göre, sansür hakkındaki söylentiler genellikle halkın aşağı tabakasındaki kesimlerce yapılan bir takım dedikodulardı ve bunları yapanlar da kendilerine hafiye adını vermekteydiler. Ayrıca mebusların Meclise gelmelerinde endişe edilecek bir durum yoktu. Rahatlıkla gelebilirlerdi. Böyle olmasına rağmen hükûmet olarak bir beyanname yayınlamaları halkı yeniden bir endişeye sevk edebilirdi. Bu nedenle de talepleri ile ilgili olarak Meclis-i Mebusan başkanlığına uygun bir cevabın yazılması ve Meclis-i Ayan başkanlığına da ayrıntılı bilgi verilmesi kararlaştırılmıştı[425].

Ahmet Tevfik Paşa kabinesine yönelik tepkilerin devam ettiği günlerde Sultan II. Abdülhamid'in Mabeyn Başkâtibi[426] ona mektepli subayların öldürülmesinin önüne geçmek için saraydan üst düzeyde bir yetkilinin katılacağı, ulema ile askerî kumandanların da yer alacağı bir heyetin kışlalara giderek askerlere nasihat vermesini teklif etti. Bu öneriyi kabul eden Sultan II. Abdülhamid, Ali Cevad, Abdurrahman Şeref beyler ile Şeyhülislam birlikte bir nasihatname hazırlamışlardır. Hazırlanan bu nasihatnameyi Ahmet Tevfik Paşa da okumuştur. Nasihatnamede mektepli subayların da alaylı subaylar gibi *"asâkir-i şahane"* oldukları ve bundan böyle mekteplilere yapılacak hakaretler ile olumsuz davranışların ve bunları yapanların gerek Allah'ın gerekse Padişah'ın gözünde suçlu

425 **BOA, MV,** 126/63.

426 Hüseyin Cahid Yalçın, "Meşrutiyet Hatıraları 1908-1918", **Fikir Hareketleri**, 28 Mart 1936, Yıl 3, C. 5, S. 127, s. 357.

olacakları ve bu nedenle de cezalandırılacakları ifade edilmekteydi. Heyetin hazırlamış olduğu ve Ahmet Tevfik Paşa tarafından da büyük ölçüde tasvip edilen nasihatname metnini Sultan II. Abdülhamid kabul etmeyerek yırtmıştır[427]. Böylece yapılmak istenen bu girişim de sonuçsuz kalmıştır.

Olaylar büyük ölçüde yatıştıktan sonra Ahmet Tevfik Paşa'nın Avrupa gazetelerinin muhabirlerine ülkenin durumu hakkında bir açıklama yaptığını görüyoruz. 16 Nisan'da basında çıkan bu mülakatında Ahmet Tevfik Paşa son derece buhranlı bir zamandan geçildiğini söylemiştir. Yine asayişin tamamıyla sağlandığını, bir daha ihlal edilmeyeceğini ve bu konuda son derece ümitli olduklarını söyleyerek bütün işlerin eskisi gibi olması için gereken tedbirleri aldıklarını açıklamıştır. Devamla *"Osmanlı askerlerinin en önemli özelliklerinden birisi de itaattir"* diyerek askerlerin komutanlarına itaat edeceğini, onların emir ve talimatlarından çıkmayacağından emin olduğunu belirterek yeni Harbiye Nazırı Ethem Paşa'nın ise orduda düzeni sağlayacağından asla şüphesinin olmadığını da sözlerine eklemiştir[428].

Müşir Ethem Paşa Ayasofya Meydanı'na giderek mebuslardan İsmail Kemal Bey ve Halep Mebusu Rıfat Bey ile beraber askerlere nasihatlerde bulunmuştur[429]. Mektepli subaylar ile alaylı subaylar arasında bir fark olmadığını, hepsinin vatanın kurtuluşu için çalışmaları gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca mektepli subaylar aleyhinde kötü davranışları görülen hiçbir subayın taburlarında tutulmayacağını söylemiştir[430]. Bunun üzerine askerler kışlalarına dönmüşlerdir[431]. Harbiye Nazırı Ethem Paşa ardından Bâb-ı Âli'ye gelerek Meclis-i Vükelâ'ya katılmıştır[432].

1.7.1.5. Adana Olayları ve Hükûmetin Tutumu

31 Mart Vak'ası Sultan II. Abdülhamid'in mutlakiyete dönüşü olarak yorumlanmıştı[433]. Vak'anın etkileri devam ederken Ahmet Tevfik Paşa'nın kabi-

427 Akşin, **a.g.e.,** s. 72; **Ali Cevat Bey'in Fezlekesi**, s. 58-59.

428 **İkdam,** 16 Nisan 1909, nr. 5349, s. 1.

429 **Sabah,** 1 Nisan 1325/14 Nisan 1909, nr. 7023, s. 1.

430 **İkdam,** 16 Nisan 1909, nr. 5349, s.1.

431 **Sabah,** 1 Nisan 1325/14 Nisan 1909, nr. 7023, s. 1.

432 **İkdam,** 16 Nisan 1909, nr. 5349, s.1.

433 Akşin, **a.g.e.,** s. 111.

nesini kurduğu ikinci gün yani 14 Nisan'da Adana'da *"Adana Vak'ası"* diye anılan ve *"Kanlı Papaz"* lakaplı Ermeni Piskoposu Muşeng'in düzenlediği Ermeni ayaklanması meydana gelmiştir[434]. Adana merkezli başlayan ayaklanma Tarsus, Dörtyol, Misis, Ezin ve diğer bazı merkezlerde üç gün sürmüştür. Dokuz günlük bir aradan sonra ayaklanma Adana merkezli olmak üzere yeniden başlamıştır[435]. Adana'da meydana gelen olaylarda 17.000'i Ermeni ve 1850'si Müslüman halktan olmak üzere toplam 18.850 kişi hayatını kaybetmiştir[436]. Adana'da karışıklıkların baş göstermesi üzerine büyük devletler olaya müdahil olarak bölgeye savaş gemilerini göndermişlerdir. Adana'da meydana gelen olayı Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışma fırsatı olarak gören İngiltere 21 Nisan'da Basra Limanı'na, İtalya 22 Nisan'da Mersin'e, Fransa ise 23 Nisan'da İskenderun'a bir savaş gemisi göndermiştir. Diğer taraftan Rus savaş gemilerinin de Karadeniz boğazında dolaştıkları söylentileri İstanbul'da dolaşmaya başlamıştır[437].

Ahmet Tevfik Paşa kabinesi Adana'da meydana gelen karşıklıkların önüne geçilmesi için bütün sahillerin koruma altına alınmasını ve burada güvenlik güçlerinin bulundurulmasını gerekli görmüştür. Nitekim hızlı bir şekilde bölgeye kruvazör gönderilmesi gibi tedbirler alınması Bahriye Nezaretine bildirilmiştir[438]. Adana'da İdâre-i Örfiye ilân edilererek olayın faillerinin cezalandırılması için çalışılmıştır[439]. Adana'daki karışıklıkların civar vilayetlere de sıçramaması için gerekli tedbirler Meclis-i Vükelâ'da görüşülmüştür. Alınan karara göre, gerekli görülürse derhal bölge kumandanı ile görüşülecek vali ve vilayet tarafından *"İdare-i Umumiye ve Vilayet Nizamnamesinin"* 14. Hükmü gereğince gerekli askerî kuvvetler bölgeye çağrılacaktı. Bu yetmediği takdirde ise gereği kadar asker silah altına alınacak ve hükûmete de bu konuda bilgi verilecekti. Bu konuda Dâhiliye ve Harbiye nezaretlerine tebligatta bulunulması kararlaştırıldı[440].

---

434 Akşin, **a.g.e.,** s. 69. Sonyel, Muşeng'in Adana Ermeni Olayları'nda önemli bir rol oynadığını çünkü ülkeye silah getirerek bunları Ermenilere sattığını ve oldukça kar elde ettiğini belirtmektedir. Sonyel, **Gizli Belgelerde Osmanlı Devleti'nin Son Dönemi…**, s. 158.

435 Şevket Süreyya Aydemir, **Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa, 1908-1914**, C. II, İstanbul 1981, s. 54-55.

436 Nevzat Artuç, **Cemal Paşa**, Ankara 2008, s. 67.

437 Bayur, **a.g.e.,** C. 1, s. 196.

438 **BOA, MV,** 126/58.

439 Aydemir, **a.g.e.,** s. 54-55.

440 **BOA, MV,** 127/5.

Diğer taraftan Adana'daki karışıklıkların Kayseri'ye de sıçraması söz konusu olmuş bu hususta Ankara Vilayeti'den Dâhiliye Nezaretine gönderilen bir telgraf Meclis-i Vükelâ'da görüşülmüştür. Karışıklıkların Kayseri'ye de sıçramasının önüne geçmek için bazı tedbirlerin alınması uygun görülmüştür. Gerçekten de dâhili livalardaki hapishanelerde idam cezasına mahkûm edilen ve temyiz mahkemesi tarafından idamları onaylanan kişilerin derhal idam edilmeleri hususunda Adliye ve Dâhiliye nezaretlerine de bilgi verilmesi kararlaştırılmıştır[441]. Karışıklıkların yatıştırılması için devriye ve değişik hizmetlerde kullanılmak üzere elli polis ve komiser ile yüz jandarmanın görevlendirilmesi hakkında Adana Vilayeti'nin telgrafı Meclis-i Vükelâ'da görüşülmüştür. Alınan kararda talep edilen polis ve jandarmanın intizamsızlıkları dolayısıyla hizmetlerinden istifade etmek pek beklenmiyorsa da vilayet tarafından kullanılmalarının hiçbir mahzuru olmadığı belirtilmiştir. Ayrıca geçici olarak istihdam kayıtlarının yapılmasının uygun olduğu, bunun Adana Vilayeti'ne bildirilmesinin Dâhiliye Nezaretine tebliği ile Maliye Nezaretine de bu konuda bilgi verilmesi kararlaştırılmıştır[442].

1.7.1.6. Meclis-i Mebusan'ın Hükûmete Karşı Tutumu ve Hükûmetin Beyannamesi

Daha önce ifade ettiğimiz gibi, Ahmet Tevfik Paşa kabinesini kurduktan sonra çeşitli vilayetlerden Meclis-i Mebusan'a telgraflar gönderilmekteydi. Bu telgraflarda özellikle Ahmet Tevfik Paşa hükûmetinin Meşrutiyete uygun bir şekilde kurulmadığı belirtilmekteydi. 16 Nisan 1909 tarihinde toplanan Meclisin ikinci oturumunda hükûmet adına söz alan Maarif Nazırı Abdurrahman Bey yaptığı kısa konuşmasında bu hususa cevap vermiştir. Abdurrahman Bey yeni vekiller heyetinin Meşrutiyetin esaslarına uygun bir şekilde oluşturulduğunu söylediği konuşmasına, hükûmetlerinin Pazartesi günü beyannamesini okuyarak güven talep edeceğini belirterek devam etmiştir. Ayrıca Meşrutiyet'e darbe vurulduğu hakkında birtakım söylentilerin olduğunu ancak bunların kesinlikle doğru olmadığını da dile getirmiştir. Kendilerinin Meşrutiyetin korunmasına yemin ettiklerini, ömürlerinin son anına kadar da Meşrutiyeti koruyacaklarını ısrarla vurgulayarak hükûmetlerinden korkulmamasını belirtmiş ve böylece meclise güvence vermeye çalışmıştır.

441 **BOA, MV,** 127/6.

442 **BOA, MV,** 126/61.

Maliye Nazırı Abdurrahman Bey'in açıklamalarından sonra söz alan Halep Mebusu Nafi Paşa millet sayesinde hiçbir korkuları olmadığını söylemiştir. Söz alan Karahisar-ı Şarki Mebusu Ömer Fevzi Paşa ise sayıları otuz milyon olan milletin bunu istediğini dile getirmiş, vatana hayatlarını feda edeceklerini de söyleyerek sözlerini tamamlamış böylece Abdurrahman Bey'e destek verdiğini göstermiştir.

Aynı günkü üçüncü oturumda Ahmet Rıza Bey'in Meclis Başkanlığı'ndan istifası ve yerine yeni başkanın seçilmesi konusu gündeme gelmiştir. Ahmet Rıza Bey'in verdiği istifa önergesi okunmuştur. Ardından yeni meclis başkanının seçimi için oylamaya geçilmiştir. Oylama yapılmış, ancak[443] yeni kurulan kabine meclisten henüz güvenoyu almadığından gensoruların Cumartesi gününe ertelenmesi teklif edilmiştir. Söz alan Amasya Mebusu Arif Fazıl Efendi beyannamesini henüz okumamış bir kabine hakkında gensoru vermeye zaten haklarının olmadığını söylemiştir. Ardından çoğunluğun oyu ile gensorunun görüşülmesi konusu Cumartesi gününe ertelenmiştir[444].

Aynı gün görüşülen bir başka konu da 31 Mart Vak'asının önemli sebeplerinden biri olan alaylı-mektepli subaylar meselesi olmuştur. Birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü, beşinci, altıncı ve yedinci ordudaki alaylı subayların imzasıyla meclise gönderilen ve haklarının korunmasını isteyen bir telgraf İstanbul Mebusu Zohrap Efendi tarafından okunmuştur. Bu telgrafa göre, Meşrutiyetten bu ana kadar alaylı subaylar hakkında onların hak etmedikleri birtakım kötü anlayışlar beslenmişti. Oysaki onlar da mukaddes vatanın kullarındandı. Mekteplilerin bazıları her ne fikre dayanıyorlarsa; alaylılara aşağılayıcı bir tavırla yaklaşmakta ve bakmaktaydılar. Bu sırf onların gizli maksatlarına dayanmaktaydı. Çünkü mektepli subaylar mümkün olduğunca alaylı subayları ordudan tasfiye etmeye çalışıyorlardı. Nitekim o güne kadar alaylı subayların yüzde sekseni kadro dışına çıkarılmıştı. Kadro dâhilinde kalanlar da birer birer kadro haricine çıkarılmaya başlanmışlardı. Ayrıca alaylı subayların emekli edildiklerinde hak ettikleri maaş ve ikramiye kendilerine verilmemekteydi. Hâlbuki bunlara kıdemlerine göre 500 ile 1200 lira arasında ikramiye verilmesi gerekirdi.

Zohrap Efendi konuşmasında bu telgrafta yazılanların Harbiye Nazırı Paşa tarafından da doğrulanmasını istemişti. Şayet Harbiye Nazırı yazılanları yalan-

443 **MMZC,** C. 3, Devre 1, İçtima 1, Ankara 1982, s. 23.

444 **MMZC,** C. 3, D. 1, İ. 1, s. 24.

layacak olursa Mebusan Meclisi'ne teminat verilmesi gerekliydi. Bu teminatlar şunlardı:

1. Öncelikle ordularda ve İstanbul'da bulunan askerî komisyonlarda ve askerî mecliste alaylı subaylar da bulunmalıydı. Görev alacak alaylı subaylar mülazım-ı saniden ferik rütbesine kadar olan rütbelerden belirlenecekti.

2. Ordulara, Harbiye Nezareti tarafından *"alaylı/mektepli ayrımı yoktur, hepsi bir vatan evladıdır"* şeklinde resmî tebligatta bulunulmalıydı. Bu tebligat gazetelerde ilân edilmeliydi. Ordulara tayin edilecek alaylı subayların sayısı eşitlik esasına göre belirlenmeliydi.

Telgrafta ayrıca bu talepler kabul edilmediği takdirde büyük felaketlerin meydana geleceği ifade edilmekteydi. Vatanın kurtuluşu için harekete geçilmeli ve bir an önce kendilerine cevap verilmeliydi[445].

Zohrap Efendi tarafından Mebusan Meclisi'nde okunan bu telgraf lehte ve aleyhte tartışmalara yol açmıştır. Nitekim Karahisar-ı Sahib Mebusu Mustafa Efendi'nin telgrafın Harbiye Nezaretine tebliği için hemen oylama yapılması isteği tepkiyle karşılanmıştır. Bazı mebuslar da alaylı subaylarla ilgili bu türlü söylentilerin daha önce de olduğunu ancak bunun aslının olmadığını dile getirmişlerdir. Genel olarak söz alan mebuslar mektepli subayların yetenek ve güçleri ne ise alaylı subaylarınkinin de aynı olduğunu alaylıların da eğitilmeleri gerektiği üzerinde durmuştur[446]. Dilekçe'nin Harbiye Nezaretine gönderilmesine çoğunlukla karar verilmiştir[447].

Aynı gün yapılan üçüncü celsede Yanya Vilayeti'nin siyasî adlî ve dinî makamlarından gelen sert bir protesto telgrafı okunmuştur[448]. Bu telgrafta da Ahmet Tevfik Paşa kabinesinin Meşrutiyete uygun bir şekilde oluşturulmadığı belirtilmekteydi. Bu nedenle kabine düşürülmeli ve yerine başka bir kabine getirilmeliydi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin talep ettiği "*caniler*" şiddetle kanuna teslim edilmeliydiler. Şimdiki kabineye hiçbir güvenleri yoktu. Çeşitli milletlerle birlikte İstanbul üzerine yürümeye yemin etmişlerdi.

Ahmet Tevfik Paşa hükûmeti bu ve benzeri telgraflar üzerine Edirne, Selanik, Kosova ile Yanya vilayetlerine telgraflar çekmiştir. Bu telgraflarda

445 **MMZC,** C. 3, D. 1, İ. 1, s. 24-25.

446 **MMZC,** C. 3, D. 1, İ. 1, s. 25.

447 **MMZC,** C. 3, D. 1, İ. 1, s. 26-27.

448 **MMZC,** C. 3, D. 1, İ. 1, s. 27; **Sabah,** 5 Nisan 1325/18 Nisan 1909, nr. 7027, s. 2.

Meşrutiyet'e darbe vurularak Kanûn-ı Esasi'nin hükümlerinin askıya alındığı Meclis-i Mebusan'ın dağıtıldığı hakkında dolaşan rivayetlerin doğru olmadığı belirtilmiştir. Ayrıca yeni kabinenin eski kabineden bir farkı olmadığı hatta tamamıyla aynı olduğu ifade edilmiştir. Bu rivayetlerin Osmanlı dâhiliye ve hariciyesine vereceği zararın aşikâr olduğu halka her suretle açık ve kesin bir dille bu konuda güvence verilmesinin şart olduğu belirtilmiş[449] ve o günkü oturum bu şekilde sona ermiştir[450].

4 Nisan 1325 (17 Nisan 1909) tarihli oturumda Hadımköyü'ne çıkan askerlerin başlarında subayları olmadığı halde kışlalarından çıkış nedenleri görüşülmüştür. Meclis başkanı bunun sebebini Ahmet Tevfik Paşa'ya sorduğunu ve onun da bu askerlerin Meşrutiyetin devamına teşekkür etmek için geldiklerini söylediğini belirtmiş ve mebuslara bu nedenle de hiçbir telaşa gerek olmadığını söylemiştir[451].

Aynı celsede görüşülen konulardan biri de Selanik'ten Çatalca'ya birkaç tabur asker geldiği ve Meclis-i Mebusan'ın da hükûmet gibi bir nasihat heyeti göndermek istemesi ve bu heyetin seçilmesi konusuydu.

Söz alan mebuslardan Kastamonu Mebusu Yusuf Kemal Bey, Selanik'ten gelen askerin Ahmet Tevfik Paşa hükûmetine güvenleri olmadığını haykırdıklarını, bu nedenle de hükûmetin gönderdiği nasihat heyetinin de dinlenilmeyeceğini söylemiştir. Ayrıca gelenlerin Meşrutiyet için geldiklerini ve Meşrutiyet'in devamının da ancak meclis ile olacağını ifade etmiştir. Netice itibariyle meclis içinden seçilecek bir heyetin giderek bu askerlerle görüşmelerini hükûmetin teklifi ile değil, meclisin kendi kararı ile gerçekleştirmek gerektiğini ve gönderilecek heyetin gerekirse bu askerlere yalvarmasını teklif etmiştir. Maarif Nazırı Abdurrahman Efendi de Yusuf Kemal Bey'in sözlerine katılmıştır. Akabinde meclis başkanı tarafından hazırlanan liste okunmuştur[452]. Selanik'ten askerlerin Çatalca'ya gelmesi dolayısıyla çeşitli vilayetlerden gelen telgraflar okunmaya devam etmiştir[453].

Konuyla ilgili görüşlerini açıklayan İsmail Kemal Bey'e göre, İstanbul'da meydana gelen olaylar taşraya iki şekilde yansımıştı. Bunlardan biri şeriatın

449 **Sabah,** 5 Nisan 1325/18 Nisan 1909, nr. 7027, s. 2.

450 **MMZC,** C. 3, D. 1, İ. 1, s. 27.

451 **MMZC,** C. 3, D. 1, İ. 1, s. 36-37.

452 **MMZC,** C. 3, D. 1, İ. 1, s. 40-41.

453 **MMZC,** C. 3, D. 1, İ. 1, s. 41-51.

ortadan kalktığı diğeri ise, Meşrutiyet'in ortadan kalktığı şeklindeydi. Hüseyin Hilmi Paşa kabinesi meydana gelen zorunluluk sonucu istifa etmişti. Yeni vekiller heyeti oluşturulmuştu. Ahmet Tevfik Paşa kabinesine güvenoyu vermenin zamanı değildi. Yeni kabinenin güvenilir olup olmadığı bilenemezdi. Ancak vekiller heyeti Meşrutiyete aykırı hareket ederse o zaman Meşrutiyet yok olacaktı[454]. Şimdi meydana gelen olayların yarattığı kötü etkileri yok etmek için çareler düşünülmeliydi. Öncelikle halk yatıştırılmalı daha sonra da Meşrutiyete vurulmuş darbeler varsa bunlar düzeltilmeliydi. Ne kadar mebus varsa kendi memleketlerine telgraflar çekerek İstanbul'daki mebusların öldürüldüğü, Meşrutiyetin yok olduğu şeklindeki iddiaların asılsız olduğunu bildirmeliydiler. Basın aracılığıyla daha önceden çekilen telgrafların ilgili yerlere ulaşmadığına da dikkat çeken İsmail Kemal Bey konuşmasının devamında gerekirse mebusların ilgili yerlere giderek gerçeği anlatmalarını ve oradakilerin de İstanbul'a gelerek gerçeği kendi gözleri ile görmelerini kendisinin de böyle yaptığını söylemekteydi.

Söz alan bir diğer mebus Kozmidi Efendi ise İstanbul'da meydana gelen olayın Meclis-i Mebusan'a karşı ve Meşrutiyete karşı değil, vatana, millete ve devlete karşı olduğunu söylüyordu[455]. Ona göre telgraflara kendilerinin Meşrutiyet için ölmeye hazır oldukları ve *"sessizliğinizi koruyun"* şeklinde cevaplar verilmeliydi.

Kırkkilise Mebusu Mustafa Arif Bey ise, İsmail Kemal Bey ile Kozmidi Efendi'nin fikrine katıldığını ifade etti. Ona göre söz konusu tehlikede olan Meşrutiyet değil vatandı. Bu nedenle birlik halinde hareket edilmeliydi. Ahmet Tevfik Paşa kabinesi kanunen kurulan bir kabine değildi. Dolayısıyla böyle bir kabineden istizah yapılamazdı. Bu ancak kabinenin beyannamesini okuması ile mümkün olabilirdi. Mebusların hayatı kabinenin kefaleti altındaydı. Telgraflara sansür konulmadığı hakkında kabine bir beyanname yayınlamalıydı. Mustafa Arif Bey'in bu talebine diğer mebuslar da olumlu bakmışlardır[456].

Yapılan görüşmeler sonucunda Selanik'ten Çatalca'ya gelen askerlerle görüşme yapmak üzere yirmi sekiz üyeden oluşan bir heyetin gönderilmesi kararlaştı-

454 **MMZC,** C. 3, D. 1, İ. 1, s. 49.

455 **MMZC,** C. 3, D. 1, İ. 1, s. 51.

456 **MMZC,** C. 3, D. 1, İ. 1, s. 52-53.

rılmış ve bir kısım askerin Selanik'ten Çatalca'ya gelmesi ile ilgili çeşitli makam ve bölgelerden gönderilen telgrafların okunmasına devam edilmiştir. Telgraflara uygun cevapların yazılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca Meclis-i Mebusan önüne gelmiş olan askerî kuvvetler ile temas etmek için de bir temsil heyetinin seçilmesi konusu görüşülmüş ve dokuz kişiden oluşan bir heyet seçilmiştir. Ancak daha sonra Mecliste bulunan bütün mebusların askerlerin toplandıkları alana inmeleri kararlaştırılmıştır[457].

Üçüncü celsede Selanik'ten gelen askerlerle görüşmeye giden nasihat heyeti adına Üsküp Mebusu Said Efendi söz almıştır. Yaptıkları görüşme hakkında bilgi vermiştir. Buna göre, kendileri askerlere gerekli nasihatlerde bulunmuşlardı. Askerler ise kendilerine hiçbir silah atmayacaklarına yemin ederek buraya gelmişlerdi. Meşrutiyete ve mebuslara yönelik saldırı haberini aldıklarından Meşrutiyeti korumak gayesiyle gelen bu askerler millet meclisinin bir emri olmadıkça ileriye hareket etmeyeceklerdi[458].

Görüldüğü gibi, Ahmet Tevfik Paşa sadrazamlığa atandıktan sonra da 31 Mart Vak'asının yarattığı etkiler ülkede hâlâ bütün şiddetini sürdürmekteydi. Özellikle de bu hareketin Meşrutiyete karşı olduğu yolunda çeşitli protesto telgrafları meclisin gündemini günlerce meşgul etmiştir. Ahmet Tevfik Paşa hükûmeti bir taraftan bunları gidermek için çalışırken diğer taraftan da kabinenin güvenoyu alması konusu ile ilgilendi. Nitekim 6 Nisan'da kabine beyannamesini okumak için meclise geldi. Sadaret mektupçusu Fuat Bey tarafından kabinenin beyannamesi okundu. Bu beyannamede İstanbul'da meydana gelen olay nedeniyle vekiller heyetinin topluca istifa ettikleri, o sırada kamuoyunda meydana gelen galeyanın gittikçe arttığı ve Meşrutiyetin zarara uğrayacağı yolunda halk arasında endişeler olduğu belirtilmiştir. Ayrıca böyle bir ortamda Ahmet Tevfik Paşa'nın kabine kurmayı kabul etme nedenleri açıklanıyordu. Bu nedenler şunlardı:

1. Kanûn-ı Esasi'nin korunması ile Meşrutiyetin devamı ve korunması.

2. Sırf vatanın kurtuluşunu sağlamak ve ülkedeki asayişi iade etmek ve halk arasında görülen şüpheleri gidermekti.

457 **MMZC,** C. 3, D. 1, İ. 1, s. 59.

458 **MMZC,** C. 3, D. 1, İ. 1, s. 60.

Ahmet Tevfik Paşa kabinesi bu hedefi gerçekleştirmek için meclisin desteğine ve güvenine sahip olarak elbirliği ile göreve devam edecekti. Kabinenin asıl amacı şeriata uygun hareket etmek ve Kanûn-ı Esasi'yi korumaktı. Bugün meclise ayrıntılı bir program sunacak zaman yoktu. Mebusların bunu anlayacakları düşünülmekteydi. Herkes vatan evladıydı. Bu nedenle de devletin ve milletin kurtuluşu adına her şeyden de önce düşünülmesi gereken şey; cins ve mezhep ayrımı yapmadan tüm Osmanlı fertlerinin gönüllü ve ortak ideallere bağlı olarak vatanın mutluluğuna hizmet etmekti. Fakat ülkede kurulan bazı fırka ve cemiyetler Meşrutiyetin ilk devresinde halkı çeşitli akımlara sevk etmişti. Basında bu akımların güçlenmesine vesile olmuştu. İstanbul'da meydana gelen olayların yaratmış olduğu etki hükûmet hakkında halkta bir güvensizlik oluşturmuştu. Bu sırada Adana'da da olaylar meydana gelmişse de hükûmet derhal gerekli tedbirleri almıştı.

Harici meselelere gelince, Bulgaristan meselesi yapılan görüşmeler sonucunda büyük ölçüde çözüme kavuşturulmuştu. Bu konuda ortaya çıkan uzlaşma Meclis-i Mebusan'a sunulmuştu. Ayrıca bütün devletlerle olan ilişkilerde Meşrutiyet'in kurulmasından beri takip edilen barış siyaseti Ahmet Tevfik Paşa kabinesi tarafından da kural olarak benimsenmişti.

Kabinenin beyannamesinin çok kısa ve özet olduğu bazı mebuslar tarafından dile getirilmiş ve daha etraflı olarak görüşülmesi gerektiği düşünülerek ertesi güne ertelenmesi kararlaştırılmış[459], fakat bu program görüşülmemiştir. Çünkü aynı gün Hareket Ordusu Yeşilköy'e gelmiş ve İstanbul halkına yayımladığı bir bildiri ile olaylara artık geri dönülmez bir biçimde el koymuştu. Meydana gelen bu durum üzerine aynı gece Ahmet Tevfik Paşa, Ethem, Nazım ve Mahmud paşalar istifa etmişler, fakat bu istifalar kabul edilmemiştir[460].

*"The Times"*da yer alan bir haberde ise Ahmet Tevfik Paşa'ya ve hükûmetine övgüler yağdırılmıştır. Gazete hükûmetin programını alkışlamış ve durumu genel olarak umut verici bulmuştur. Habere göre, bu programla hükûmet, ordu ve halkın desteğini kazanırsa Batı Avrupa'nın Osmanlı Meşrutiyeti için beslediği sempatiyi elde edecekti[461].

---

459 **Sabah,** 7 Nisan 1325/20 Nisan 1909, nr. 7026, s. 3; **İkdam,** 7 Nisan 1325/20 Nisan 1909, nr. 5353, s. 1.

460 Ayfer Özçelik, **Sahibini Arayan Meşrutiyet**, İstanbul, 2001, s. 221.

461 Akşin, **a.g.e.,** s. 110.

1.7.1.7. Hareket Ordusu'nun İstanbul'a Gelmesi İle Gelişen Olaylar

İstanbul'da meydana gelen olayları İttihatçılar siyasî menfaatleri için kullanmak istemişler, bu olayları özellikle öteden beri mücadele ettikleri ve Meşrutiyeti zorla ilân ettirdikleri Sultan II. Abdülhamid'i tahttan indirmek için fırsat olarak görmüşlerdir. Ancak bunu gerçekleştirebilmenin tek yolu askerî bir müdahaleydi[462]. O sırada sadaret mektupçusu bulunan Ali Fuat Bey'e göre, İstanbul'dan İsmail Canbulat imzasıyla Selanik'e *"Meşrutiyet Mahvoldu"* başlığı ile çekilen telgraf Selanik'i kısa sürede karıştırmıştır. Meşrutiyet'in yok olmak tehlikesi ile karşılaştığı, hükûmetin meşrutiyet karşıtı olaylara ve duruma hâkim olamadığı şeklindeki haberler Meşrutiyetin kurucusu olan İttihatçıları hemen harekete geçirmiştir. Bir taraftan İstanbul'a *"gayr-i meşru kabineyi tanımıyoruz"* şeklinde telgraflar çekilirken diğer taraftan da ciddi tedbirlere başvurulmuştur[463]. Selanik'te hızlı bir şekilde ordu birlikleri hazırlanırken aynı zamanda gönüllü toplanmaya da başlanmıştır. 15/16 Nisan gecesi askerî sevkiyat başlamış, bu orduya mensup askerleri taşıyan ilk tren 17 Nisan'da Çatalca'ya gelmiştir[464]. Hareket Ordusu adını taşıyan bu kuvvetler Çatalca'ya gelip, istihkâmlara yerleşmişlerdir. Ordunun İstanbul'a girmek hususunda herhangi bir engelle karşılaşmayacağı anlaşıldığından ileri harekâta devam edilmiştir. Bir süre sonra da ordu Küçükçekmece'yi geçerek Ayastefanos'a kadar ilerlemiştir[465].

O günlerde Ahmet Tevfik Paşa, Nazım Paşa ve Genelkurmay Başkanı Ahmet İzzet Paşa İstanbul'a sevkedilen askeri yolda karşılamak üzere hocalardan, subaylardan ve mebuslardan oluşan bir heyetin yola çıkarılmasını kararlaştırmışlardır. Gönderilecek heyet Kanûn-ı Esasi'nin ihlal edilmediği hakkında müzakereye girişecekti. Gerçekten de ertesi gün de otuz mebustan oluşan bir heyet müzakerede bulunmak amacıyla yola çıktı. Hareket Ordusu'nu karşılamaya giden mebuslardan Esat Paşa Toptani (Draç), 17 Nisan'da Hariciye Nazırı Rifat Paşa'ya çektiği telgrafta gelen askerlerin kumandanları ile Hadımköyü'nde görüştüklerini, bu kuvvetlerin son derece düzenli olduklarını ve savaşarak

462 Vâhid Çubuk, **Osmanlı Siyâsî Tarihinde Sultan II. Abdülhamid Han**, İstanbul ty., s. 211-212.

463 Ferudun Fazıl Tülbentçi, "Osmanlı Tarihinden Sayfalar, Hareket Ordusu", **Vatan,** 22 Nisan 1951, Yıl:11, nr. 3568, s. 5.

464 Bayur, **a.g.e.,** s. 198.

465 **İkdam,** 21 Nisan 1909, nr. 5354, s. 1.

İstanbul'a girmek istemediklerini, ancak düzenli tedbirler ile İstanbul'daki olaya sebep olanları araştıracaklarını ve asayişi sağlayacaklarını yazmaktaydı. 18 Nisan'da Ahmet İzzet Paşa, Hareket Ordusu karargâhına gitmiş ve 19 Nisan'da Ayastefanos'a ulaşmıştır. O gün bir mebuslar heyeti de İstanbul'daki ayaklanmış askerlerle temas edip, gelenlerden korkmamaları ve sakin olmaları gerektiği yolunda nasihatlerde bulunmuştur[466].

Hareket Ordusu'nun kumandasını eline alan Hüseyin Hüsnü Paşa 19 Nisan'da İstanbul halkına hitaben bir beyanname yayınlamıştır. Mustafa Kemal Paşa tarafından kaleme alınan[467] beyannamede ordunun Meşrutiyet'e ve Kanûn-ı Esasi'ye karşı olanlarca başlatılan ve facia olarak nitelenen olayların faillerini tespit etmek, yakalamak ve cezalandırmak amacıyla İstanbul'a geldiği belirtiliyordu. Ayrıca olaylarla alakası olmayanların endişe etmemeleri de söylenerek halk rahatlatılmaya çalışılmaktaydı[468]. Hüseyin Hüsnü Paşa, Harbiye Nezaretine de bir telgraf çekti. Bu telgraf askerlerin 15 Mart'a kadar İstanbul'daki kara ve deniz kıtalarında görevli bütün subayların yerlerine iadelerine kesinlikle engel olunmaması, bütün efradın ve küçük subayların amirlerinin emirlerine körü körüne itaat göstermeleri, siyasî işlere hiçbir şekilde müdahalede bulunmayacakları, yalnız askerlik görevi ile meşgul olacaklarına dair şeyhülislam, fetva emini, ders vekili ile kendi kumandanları huzurunda Kur'an üzerine el basarak yemin etmeleri gerektiği gibi bazı hususları içermekteydi[469].

Diğer taraftan ordu kumandanlığından elçilere çekilen telgrafta İstanbul'a gelen ordunun Meşrutiyeti sağlamlaştırmak amacıyla hareket etmiş olduğu ifade edildi. Yine büyükelçilere bütün yabancıların can ve malına hiçbir şekilde saldırıda bulunulmayacağı ve İstanbul'un asayişinin ihlaline kesinlikle izin verilmeyeceği bildirildi[470].

20 Nisan'da Mahmud Şevket Paşa, hükûmete gönderdiği telgrafta 2. ve 3. ordular tarafından İstanbul'a yapılan askerî sevkiyatın amacını açıklamak-

466 Bayur, **a.g.e.,** s. 198-199.

467 Sadi Borak, "31 Mart Vakasının Çıkış Nedenleri Üzerine Çeşitli Yorumlar ve Atatürk ve Hareket Ordusu Üzerine Orgeneral İzzeddin Çalışların Bir Makalesi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S. 23, C. VIII, 1992, s. 369.

468 **İkdam,** 21 Nisan 1909, nr. 5354, s. 1; Borak, **a.g.m.,** 369-371.

469 Süleyman Kani İrtem, **31 Mart İsyanı ve Hareket Ordusu, Abdülhamid'in Selanik Sürgünü,** İstanbul 2003, s. 224-225.

470 **İkdam,** 19 Nisan 1909, nr. 5352, s. 1.

taydı. Buna göre, öncelikle Meşrutiyet güven altına alınmalıydı. Ayaklananlar ve teşvikçileri cezalandırılarak İstanbul'da asayiş sağlanmalı ve Meşrutiyet bir daha asla zarar görmeyecek şekilde takviye edilmeli ve korunması için gerekli tedbirler alınmalıydı. İstanbul'da bulunan ve olayda parmağı olmayan taburlardan üç dört tabur Padişah'ın korunması için Yıldız Sarayı'na yerleştirilecekti. Kalanlardan hizmete kabul edilenler de Rumeli'de istihdam edilmek üzere o tarafa sevk edileceklerdi. Tamamen düzenden çıkmış olanlar da vilayet-i selase askerî yol inşaatında istihdam edileceklerdi. Bunların yerlerine 3. Ordu'dan bir fırka tahsis edilecek, asayişin korunması için inzibat vazifesi bundan sonra jandarma ve polise bırakılacak sadece gerekli olduğu zaman jandarmaya güç kazandırmak için gereği kadar asker istihdam edilecekti. İstanbul'da mevcut polis ve jandarma kuvvetleri artırılacaktı. Bununla birlikte vilayat-ı selase jandarma mekteplerinde talim edilmiş ve düzene konulmuş efraddan ayrı jandarma ve polis mürettebatı yeterli sayıya ulaşılıncaya kadar bir iki taburun geçici olarak ayrılması ve polis ile jandarma kuvvetlerine katılması gerekliydi. Yeni fırka şehir dâhilindeki karakollarda ayrı ayrı ikamet ettirilmeyip Davudpaşa ve Rami kışlalarında toplu halde ikamet edilmeliydi. İstanbul'da asayişin alışılmış duruma mahsus olan kanunlar ile giderilmesi mümkün görünmediği için İstanbul ve Bilâd-ı Selâse'de geçici olarak İdare-i Örfiye ilân edilmesi gerekliydi. Meclis-i Mebusan Kanûn-ı Esasi'ye uygun olarak toplanmalı, usulüne uygun bir kabine kurulmalıydı. Meclis-i Mebusan tarafından basın, cemiyet ve kulüp nizamnameleri düzenlenmeliydi. Bu nizamnameler kabul edilinceye kadar idare-i örfiye devam ettirilmeliydi. Padişah'ın Meşrutiyete uyması kalıcı oldukça gerek ordu ve gerekse halk Padişah'a olan sadakat ve bağlılığını koruyacaktı. Bu konuda yeni bir teminata gerek yoktu.

Bu kararlar yirmi dört saate kadar derhal yürürlüğe konulmalıydı[471].

21 Nisan'da Selanik'ten hareket eden Mahmud Şevket Paşa 22 Nisan'da Hareket Ordusu karargâhına gelerek kumandayı eline aldı. Bu sırada Ahmet Tevfik Paşa başkanlığında bir meclis toplantısı yapılmıştı. Heyet-i Vükela tarafından Topçu Feriki Hurşid Paşa ile Ders Vekili Halis Efendi'den oluşan bir heyet Hareket Ordusu öncülerine gönderilmişti. Meşrutiyetin korunduğu ve hükûmetin duruma hâkim olduğu belirtilmişti, fakat bu girişim bir sonuç

471 **BOA, MV,** 127/4.

vermedi. Bu sefer Birinci Ordu Müfettişi Nazım Paşa Meclis-i Vükelâ'ya davet edilerek gelen orduya silahla karşı konulmaması için 1. ve 2. fırka kumandanlarının kışlalarına gitmesi ve askere yemin ettirilmesi bildirilmiştir[472]. Ancak ordu komutanı, emir aldığını şehre girmek zorunda olduğunu bildirerek, bu isteği kabul etmemiştir[473].

Bütün bu görüşmelerden sonra İstanbul'a gelen Hareket Ordusu'na karşı çıkılmaması saray, hükûmet ve Meclis-i Mebusanca da uygun görülecek ve gereken askerî makamlara durum iletilecekti. Danişmend'e göre, Hareket Ordusu'na karşı hiçbir mukavemet gösterilmemesinin iki sebebi vardı. Bunlardan birincisi Padişah'ın kan dökülmesini istememesi ikincisi ise, Ahmet Tevfik Paşa'nın yabancı müdahalesinden çekinmesiydi[474].

1.7.1.8. Ayastefanos'ta Millî Bir Meclisin Toplanması

Mebusan Meclisi'nden bazı mebuslar Hareket Ordusu yetkilileriyle konuşmak üzere Ayastefanos'a gitmiş ve dönmemişlerdi. Daha sonra diğer arkadaşlarını da çağırmışlar ve bu davet üzerine de mebusların bir bölümü daha oraya gitmişti. Bunun sonucunda İstanbul'da Mebusan Meclisi'nde çoğunluk sağlanamamış, toplantı yapılamamış ve encümenler çalışamamıştır. Ayastefanos'ta sayıları yüzü bulan mebuslar bir karar alarak her iki meclisin İstanbul dışında Millî Meclis şeklinde toplanmasına karar vermişlerdir[475].

Meclisin Ayastefanos'ta toplanmasına ilişkin alınan karar basında bazı yorumlara neden olmuştur. 22 Nisan 1909 tarihli *İkdam* gazetesinde Ayastefanos'un Rusya ile imzaladığı antlaşma ile kazandığı şöhrete bir yenisini eklediği, ancak bu şöhretin Ayastefanos Antlaşması gibi devlete zararlı olmadığı, bilakis Osmanlı tarihinin en şanlı bir sayfası olacağı belirtilmekteydi. Buranın hürriyet ordusu için merkez seçilmesinde de aynı özelliğin rol oynadığı kuvvetli bir ihtimal olarak ifade edilmekteydi[476].

Ayastefanos'taki Meclis o sırada Ayan reisi olup II. Abdülhamid zamanında yedi defa sadrazamlık yapmış olan Said Paşa'nın başkanlığında 22 Nisan'da top-

472 **BOA, MV,** 127/7.

473 **Sabah,** 10 Nisan 1325/23 Nisan1909, nr. 7032, s. 2.

474 Danişmend, **a.g.e.,** s. 98.

475 H. Aliyar Demirci, **İkinci Meşrutiyette Ayan Meclisi 1908-1912**, İstanbul 2006, s. 169.

476 **İkdam,** 22 Nisan 1909, nr. 5355, s. 2.

landı[477]. Bu toplantıda 31 Mart Vak'ası görüşüldü. Mecliste hazır bulunan Mahmud Şevket Paşa'ya söz verildi. Paşa, Hareket Ordusu'nun Rumeli'deki galeyan üzerine burada toplandığını, şimdi Millî Meclis'in emrine tabi bulunduğunu söyledi. Ordunun amacının ülkede asayiş ve güvenin geri getirilmesi olduğunu belirtti. Kanûn-ı Esasi'ye sadık kalındıkça Padişah'ın nefsinin ve hukukunun korunacağı garantisini verdi. Mahmud Şevket Paşa bundan sonra herkesin bu kuvvete itaat etmeye mecbur olduğunu sözlerine ilave etmeyi uygun gördü ve bu konuda bir beyanname yayımlanmasına karar verildi. Paşa'nın konuşmasında verdiği teminatlardan sonra Millî Meclis Hareket Ordusu'nun icraatını onayladı. Beyanname Ayan Reisi Said, İkinci Reis Gazi Ahmet Muhtar paşalar ve Meclis-i Mebusan Reis Vekili Talat Bey imzalarıyla sadaret makamına da telgrafla bildirilmiştir[478].

1.7.1.9. Hükûmetin Hareket Ordusu'na Karşı Tutumu

Hareket Ordusu 23 Nisan'da İstanbul kapılarına dayanmış ve ertesi gün Sirkeci, Aksaray, Beyoğlu ve Edirnekapı tarafından şehre girmiştir[479]. Ordu İstanbul'a egemen olduğu sırada Ahmet Tevfik Paşa vilayetlere beyanname şeklinde bir tamim yazıp göndermiştir. Bu tamimde Hareket Ordusu'nun İstanbul'a düzenli olarak girdiği hiç kimsenin malen ve bedenen zarar görmediği ifade edilmiştir. Ayrıca asker ümerasının Padişah'a karşı sadakatini koruduğu belirtilmiş ve bunun hükûmetin başına geçtiği günden beri *"ezhanı teskin"* siyasetinin gereği olduğuna yer vermiştir[480].

Ahmet Tevfik Paşa bazı önemli meselelerin müzakeresi için Meclis-i Vükelâ'yı konağında toplamıştır. Bu toplantıda görüşülen en önemli konulardan biri Hareket Ordusu kumandanı Mahmud Şevket Paşa'nın İstanbul'a girdikten sonra ilanına gerek gördüğü İdare-i Örfiye Beyannamesi olmuştur. Tevfik Paşa'nın başkanlığındaki nazırlar heyeti bu toplantıda ilk önce İdare-i Örfiyenin ilanı hakkında bir zabıtname kaleme almışlardır. Zabıtnamede İdare-i Ör-

477 Mithat Sertoğlu, "II. Sultan Abdülhamid'in Hal'i Fetvasına Dair, Yayınlanmamış Bir Hatıra", **Hayat Tarih Mecmuası**, 1 Eylül 1974, S. 9, C. 2, nr. 117, s. 18.

478 İrtem, **a.g.e.**, s. 248-249.

479 Tülbentçi, **a.g.m.,** s. 901.

480 İrtem, "Saray ve Bâbıâli'nin İç Yüzü", **Akşam,** 20 Ağustos 1938, Sene:20, nr. 7128, s. 10; Danişmend, **a.g.e.,** s. 111.

fiyenin yalnız Meşrutiyet hükûmetinin değil, Mutlakiyet hükûmetinin bile tabi olması lazım gelen esaslara tamamıyla aykırı olarak ilân edildiği belirtilmiştir. Çünkü bu beyanname ortada meşru bir hükûmet olduğunu dahi kabul etmeyen Hareket Ordusu'nca yayınlanmıştı. Mahmud Şevket Paşa, Ahmet Tevfik Paşa'ya çektiği telgrafta İdare-i Örfiye ilân edildiğini son derece normal bir durummuş gibi ve kesin bir dille bildirmekteydi. İttihatçıların gayr-ı resmî saydıkları Ahmet Tevfik Paşa kabinesinden meselenin yabancı devletlerin elçilerine bildirilmesi talep ediliyordu[481].

Ahmet Tevfik Paşa'nın kâtipliğini yapan Ali Şevki Bey onun bu meseleden hiçbir haberi olmadığını kendisine söylediğini belirtmektedir. Buna rağmen Ahmet Tevfik Paşa İdare-i Örfiye ilânına meşru bir şekil vermek üzere telgraf muhteviyatını Mahmud Şevket Paşa'nın bir teklifi şeklinde Padişah'a sunmaya karar vermiştir. Mahmud Şevket Paşa kendi başına İdare-i Örfiye ilân etmekle hem Meclis-i Mebusan'ın hem de hükûmetin hukukuna tecavüz etmiş oluyordu. Meclis-i Vükelâ birkaç saat önce Sultan Abdülhamid'in iradesine sunulmuş olan İdare-i Örfiye Beyannamesi'ni onaylamıştır. Ahmet Tevfik Paşa bu meseleyi Mahmud Şevket Paşa ile Ayastefanosta'ki Meclis-i Mebusan'a tebliğ etmiştir[482].

Ahmet Tevfik Paşa'nın imzası ile ve İlân-ı Resmî başlığı ile yayımlanan beyannamede şimdiki durumdan dolayı hiçbir uygunsuzluğun meydana gelmesine izin vermemek için vekiller heyetine danışılmadan Padişah'ın iradesi ile İstanbul, Bilâd-ı Selâse, Çatalca ve İzmit sancakları ile Kartal Beykoz, Gekbüze (Gebze) ve Çekmece kazaları dâhilinde ve adalarda İdare-i Örfiye ilân edildiği belirtiliyordu. Beyannamede devamla 24 Ramazan 1294 (2 Ekim 1877) tarihli İdare-i Örfiye Kararnamesi'nin 25 Nisan'dan itibaren başka bir ilâna kadar geçerli olduğu, İdare-i Örfiye Divân-ı Harb Başkanlığı'na Tophane Nazırı Hurşid Paşa'nın atandığı açıklanıyordu. Ayrıca *"İdare-i Örfiye'nin ilân edildiği daire dâhilinde bulunan liva ve kazalara durum tebliğ edilmiştir"* denilmekteydi.

Harbiye Nezareti dairesinde bulunan 3. Ordu ve Hareket Ordusu Kumandanı Mahmud Şevket Paşa ile Şehremaneti ve Zabtiye Nezaretine de tebligat yapılmıştır. 2. ve 3. ordulardan gelen Osmanlı askerleri şehir dâhilinde bulunan kışla ve karakolları işgal ederek asayişin sağlanması görevini üzerlerine almıştır.

481 Danişmend, **a.g.e.,** s. 115.

482 Danişmend, **a.g.e.,** s.115-116.

Zabıtaya onlara yardım etmesi hususunda gerekli emir verilmiştir. Bu nedenle herkesin işiyle gücüyle meşgul olması ve kâtiplerin işlerinin başında bulunmaları ihtar ve ilân edilmiştir[483]. Böylece yapılan işe kanunî bir şekil verilmiştir. İdrare-i Örfiye Kararnamesi'nin bir nüshası da *Takvim-i Vekayi'de* yayımlanmıştır[484].

Anlaşıldığı üzere İdare-i Örfiye Kararnamesi Ahmet Tevfik Paşa hükûmetine danışılmadan hazırlanmıştı. Hükûmet bu işte kamuoyuna karşı acziyetini belli etmemek için böyle davranmıştı. Aynı zamanda kuşatma altındaki Padişah'ı hâlâ devlete hâkim göstermek çabası içerisindeydi. Diğer taraftan hükûmetin önemli meselelerde Hareket Ordusu temsilcilerine başvurarak görüşmeler için temsilci gönderilmesini istediği görülmekteydi. Nitekim Ahmet Tevfik Paşa 13 Nisan 1325 (26 Nisan 1909) tarihinde Mahmud Şevket Paşa'ya gönderdiği bir telgrafta bazı önemli ve aciliyeti olan hususların müzakeresi için temsilci gönderilmesini talep ediyordu[485].

Mahmud Şevket Paşa, Sultan II. Abdülhamid'in hal' edilmeyeceği ve İstanbul'un işgal edilmeyeceği garantisini vermekle birlikte, buna aykırı hareket edilmiştir. Bir taraftan Yıldız Sarayı Arnavut askerlerinin kuşatması altına alınırken diğer taraftan da Mahmud Şevket Paşa, hükûmete emirler vermeye başlamıştır[486].

---

483 **BOA, MV,** 127/10.

484 **Takvim-i Vekayi**, 14 Nisan 1325/27 Nisan1909, nr. 192, s. 1; **İkdam,** 26 Nisan 1909, nr. 5358, s. 1.

485 Danişmend, **a.g.e.,** s. 118.

486 Danişmend, **a.g.e.,** s. 120. Diğer taraftan 25 Nisan'da yerli ve yabancı gazetelerin birçoğunda Hareket Ordusu'nun İttihat ve Terakki Cemiyeti ile temaslarda bulunduğu hakkında bazı yazılar çıkması üzerine Mahmud Şevket Paşa bunun gerçeğe aykırı olduğunu belirten bir beyanname yayımlama gereğini duymuştur. Mahmud Şevket Paşa, Hareket Ordusu'nun hiçbir gizli ve açık cemiyetle ilgisi olmadığını ve bu gibi iddiaların tamamen asılsız olduğunu belirtmiştir. Bütün orduların Meşrutiyetin korunmasına yemin ettiklerini, İstanbul'da meydana gelen Meşrutiyet karşıtı hareketi imha ve devletin yapısını sağlamlaştırmak amacıyla ittifak ederek İstanbul üzerine bir ordu sevk ettiklerini açıklamıştır. Devamla bu ordunun kumandanları, subayları ve erlerinin hiç birinin hiçbir cemiyete ve siyâsî fırkalara dâhil olmadığını, devletin siyasetine müdahalelerinin kesinlikle söz konusu olmadığını, yalnız üstleri tarafından verilen emirleri harfi harfine yerine getirdiklerini başka hiçbir kuvvetin etkisi altında bulunmayacaklarını ve aksi harekette bulunduğu tespit edilenlerin kanunen cezalandırılacaklarını ifade etmiştir. İrtem, "Saray ve Bâbıâli'nin İç Yüzü", **Akşam,** 15 Ağustos 1938, sene:20, nr. 7124, s. 10.

1.7.1.10. Sultan II. Abdülhamid'in Tahttan İndirilmesi

Sultan II. Abdülhamid'in 31 Mart Vak'ası karşısında herhangi bir ciddi önlem almaması ve Hareket Ordusu'nun Yeşilköy ile Küçükçekmece istasyonlarını herhangi bir direniş görmeden ele geçirmesi basında Padişah aleyhindeki akımı şiddetlendirmişti[487]. Padişah, Ahmet Tevfik Paşa kabinesi ve Hareket Ordusu arasında görüşmeler yapıldığı ve bu görüşmelerde bazı kararlar alındığı şeklindeki rivayetler bazı gazetelerde yer alıyordu. *İkdam* gazetesinde yer alan bir rivayete göre, Sultan II. Abdülhamid Meşrutiyet için ettiği yemine aykırı bir harekette bulunmadığını Hareket Ordusu tarafından bir Divân-ı Harp kurulup meydana gelen olayı incelemesini ve suçluların cezalandırılmalarını istemişti. Ayrıca olayda kendisinin parmağı olduğu ortaya çıkarsa bu konuda hakkında verilecek hükmü kabul etmeye hazır olduğunu, fakat kendisi otuz dört senelik bir hükümdar olduğu için kendisine ihtar yapılmadan istifa etmeyeceğini söylemişti[488].

Durumu araştırmak üzere Yıldız Sarayı'na giden bir muhabir bu konuda Ahmet Tevfik Paşa ile uzun bir görüşme yaptı. Bu görüşmede Paşa, Sultan II. Abdülhamid'in tahtını terk etmesi konusunda İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından o ana kadar herhangi bir talebin olmadığını söylüyordu. Muhabirin Abdülhamid'in saltanatı terk edip etmeyeceği hakkındaki sorusuna ise, *"Vilayetlerdeki komite merkezlerinden gelen telgraflarda İstanbul'da irtica ayıbında bulunan bazı kimselerin isimleriyle açıktan açığa bildirilmekte olduğunu ve bunların cezalandırılmasının talep edildiğini"* söyledi. Paşa devamla *"Aldığımız bilgilere göre, şayet muhasara ordusu İstanbul ordusu ile birleşir ve Padişahımızın saltanatı terk etmesini talep ederse saltanat derhal terk edilecektir*" diyerek Sultan II. Abdülhamid'in tahtta kalmasının kendi isteğine bağlı değil de Hareket Ordusu'nun tutumuna bağlı olduğunu ifade etti[489].

Hareket Ordusu'nun İstanbul'a tamamen egemen olması ve örfi idare ilân etmesi üzerine Sultan II. Abdülhamid, Ahmet Tevfik Paşa'ya *"madem ki beni istemiyorlar, saltanatı biraderime bırakırım devleti o idare etsin"* demiş ayrıca bir komisyon veya meclisin toplanarak 31 Mart Vak'ası'nda kendisinin parmağı

487 Bayur, **a.g.e.,** s. 195.

488 **İkdam**, 23 Nisan 1909, nr. 5356, s. 2.

489 **İkdam,** 22 Nisan 1909, nr. 5355, s. 1.

olup olmadığının ortaya konulmasını istemiştir[490]. Ahmet Tevfik Paşa Meclis-i Ayan Reisi Said Paşa'nın daveti üzerine vekiller heyeti ile birlikte Ayastefanos'taki Meclis-i Mebusan binasına gitmiştir. Paşa o anki durumu aktarırken Ayan ve Mebusan'ın toplandığını, mebusların ellerinde birer hal' fetvası bulunduğunu, patırtı ve gürültüden kimsenin kimseyi duymadığını ve anlamadığını belirtmektedir. Ahmet Tevfik Paşa, II. Abdülhamid'in bir gün önce kendisine yaptığı açıklamayı Said Paşa'ya söylemiştir. Bunun üzerine Said Paşa telaşlanmış ve onun bu konudaki düşüncesinin ne olduğunu sormuştur. Ahmet Tevfik Paşa'nın cevaben *"Bu babta benim reyim yoktur. Ben sizin dün almış olduğunuz arzu ve irade-i seniyyeyi tebliğ ediyorum. Meclis-i Mîllî'nin Reisi olmak hasebiyle rey sizindir"* demesi üzerine Said Paşa *"Ben Meclis-i Millî Reisi değilim beni zorla tayin ettiler. Siz beni mes'ul tutmak istiyorsunuz*" diyerek Ahmet Tevfik Paşa'yı da yanına almış ve odasına gitmiştir. Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza Bey'de orada bulunmuştur. Said Paşa tekrar Ahmet Tevfik Paşa'nın görüşünü açıklaması için ısrar etmiştir. Bu ısrar üzerine Paşa öncelikle Kanûn-ı Esasi hükümlerince Padişah'ın kutsal ve gayr-i mes'ul olduğunu söylemiştir. Devamla da Padişah'ın saltanatı terk etmesi kabul edilmez ve hal'de ısrar edilir ve sonradan yapılacak araştırma ve incelemeler sonucunda aklanırsa o zaman ne yapmak gerekeceğini Said Paşa'ya sormuştur. Ahmet Tevfik Paşa'nın bu sözleri Said Paşa ve Ahmet Rıza Bey tarafından dikkate alınmamıştır. Her ikisi de *"Hal' için her şey olmuş bitmiştir feragat meselesi mevzû-i bahs edilemez mutlaka hal' lazımdır"* diyerek Meclis odasına geçmişlerdir. Sultan II. Abdülhamid'in hal' fetvası büyük çoğunluğun oyu ile kabul edilmiş ve Sultan V. Mehmed Reşad'ın tahta çıkarılması kararlaştırılmıştır[491].

Ahmet Tevfik Paşa tarafından saltanat değişikliğini bildiren bir telgraf yayımlanmıştır[492]. Sultan II. Abdülhamid'in hal' fetvasını bildirmek için Meclis-i

490 Sertoğlu, **a.g.m.,** s. 18-19.

491 **Ali Cevat Bey'in Fezlekesi,** s. 98-99.

492 "*1326 senesi Rebiü'l ahirinin yedinci ve 1325 senesi nisanının on dördüncü salı günü saat altı buçukta Ayan ve Mebusan'dan mürekkeben Meclis-i Umumi-i Millî halinde içtima eden heyette okunan ve zîri Şeyhülislam Mehmet Ziyaeddin imzası ile mümza bulunan fetva-yı şer'ide münderic ışkkaynden hal'i ciheti rüçhan-ı müdellel ile bi'l-i ittifak tervic ü kabul olunarak Sultan Abdülhamid Han-ı saninin Hilafet-i İslamiye ve Saltanat-ı Osmaniye'den ıskat ve veliahd-ı meşru Mehmet Reşad Efendi Hazretleri, Sultan Mehmed Han-ı hamis*

Ayan üyelerinden Bahriye Feriki Arif Hikmet Paşa ile Ermeni Katolik milletinden Aram Efendi ve Meclis-i Mebusan'dan da Draç Mebusu Jandarma livalarından Esat Paşa ile Selanik Mebusu Musevi Karasu Efendi seçilmiştir. Bunun üzerine Ahmet Tevfik Paşa, Said Paşa'nın yanına giderek fetvayı halifeye tebliğ işinin bir dini mesele olduğunu son derece önem arzeden bu meselenin böyle bir heyete verilmesinin uygun olmadığını ifade etmiştir. Said Paşa ise öfkelenerek sorumluluğun kendisine yükletilmek istendiğini, her şeyin hazır olduğunu, değiştirilemeyeceğini söylemiş ve bu dört kişi derhal Yıldız Sarayı'na gönderilmiştir[493].

Sultan Abdülhamid de hal' edileceğini kendisine tebliğ eden heyetten son derece üzüntü duymuştur. Çünkü heyette yer alan Hikmet ve Esad paşalar Sultan II. Abdülhamid'in himayesinde yetişmişlerdi. Ayrıca Sultan II. Abdülhamid Ermenilerin düşmanlığını kazanmış ve hatta Ermeniler kendisine suikast dahi yapmışlardı. Oysa ki, heyette yer alan Aram Efendi bir Ermeniydi. Yahudi asıllı Karasu Efendi ise Filistin'de bir Yahudi devleti kurulması için Sultan II. Abdülhamid'e teklifte bulunmuş hatta büyük paralar sunmuşsa da II. Abdülhamid bunu kabul etmemişti. Bu nedenle Ahmet Tevfik Paşa'nın da ısrarla hassasiyetle üzerinde durduğu heyetin seçimine özen gösterilmeliydi[494].

Diğer taraftan Sultan II. Abdülhamid Çırağan Sarayı'nda ikamet etmek istemişti. Ahmet Tevfik Paşa Dolmabahçe Sarayı'na giderek Sultan Reşad'ın huzuruna çıkmış ve Padişah'ın bu isteğini bildirmişti. Ancak, Sultan Reşad, Ahmet Tevfik Paşa'ya bunun son derece uygun olacağını, fakat orada eşya bulunmadığını, eşyaları düzenleninceye kadar birkaç gün Yıldız Sarayı'nda ikamet etmesini daha sonra isteği üzerine oraya nakledileceğini söylemiştir. Ahmet Tevfik Paşa, Sultan Reşad'ın bu açıklaması üzerine saraydan ayrılmıştır[495]. Ancak Sultan II.

ünvanıyla Makam-ı Hilafet ü Saltanat'a is'ad ve iclas edildiğinden mevaki-i mutadeden 101 pare top endaht ile cülus-ı hümayunun ilân kılınması tebliğ olunur". 8 Rebiü'l-ahir 1327-14 Nisan 1325. Sadrazam Tevfik. Mehmet Tevfik (Biren), **Bir Devlet Adamının Mehmet Tevfik Bey'in (Biren) II.Abdülhamid ve Mütareke Devri Hatıraları**, C. 2, İstanbul 1993, s. 36.

493 **Ali Cevat Bey'in Fezlekesi**, s. 98-99.

494 Sertoğlu, **a.g.m.,** s. 20.

495 **Ali Cevat Bey'in Fezlekesi,** s. 100.

Abdülhamid'in İstanbul'dan uzaklaştırıldığını ertesi gün kendisini ziyaret eden Fransa Elçisinden öğrenmiştir[496].

Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra İttihat ve Terakki üyeleri Ahmet Tevfik Paşa hükûmetine müdahalelerine devam etmişlerdir. Doğrudan doğruya yönetime el koymak isteyen İttihatçılar hükûmette Dâhiliye Nazırı olarak görev alan Avlonyalı Ferid Paşa'yı istifaya zorlamışlar ve onun yerine Talat Bey Dâhiliye Nazırlığına getirilmiştir. Bu gelişme ile İttihatçılar devletin idaresini fiilen ellerine almaya başlamıştır[497].

Bu müdahaleler üzerine Ahmet Tevfik Paşa Ayastefanos'taki Meclis-i Mebusan başkanlığına kabinesinin istifa ettiğine dair bir telgraf göndermiştir. Vekiller heyetinin Meşrutiyete uygun bir şekilde oluşmadığı hakkındaki söylentiler nedeniyle bazı vilayet memurlarının bağlı oldukları nezaretleri dinlemediklerini bu durumun devlet işlerinin devamını son derece ihlal ettiğini belirtmiştir. Ayrıca Meclis-i Mebusan tarafından kabineye güvenoyu verilmesi veya verilmemesi konusu Cumartesi gününe ertelenmiş olduğu halde, bu konuda henüz bir karar verilmediğini bu nedenle de vekiller heyetinin pazartesi günü toptan istifa etmeye karar verdiklerini açıklamıştır[498].

2. II. ABDÜLHAMİD SONRASINDA ALDIĞI GÖREVLER

2.1. İkinci Hükûmeti

Ahmet Tevfik Paşa, istifasını yeni Padişah V. Mehmed Reşad'a vermiş, ancak Padişah bu istifayı kabul etmemiştir. Bîât töreninden sonra Harbiye Nezareti'nde Padişah ile görüşüldüğü sırada Sultan Mehmed Reşad yanında bulunanlara *"Tevfik Paşa nerede?"* diye sormuştur. Onlar da *"karşınızda gördüğünüz zattır"* cevabını vermeleri üzerine *"o ana kadar Tevfik Paşa'yı görmediğini"* söylemiş ve özür dilemiştir. Ahmet Tevfik Paşa usulen kabinesinin istifasını sun-

496 O zaman sadaret mektupçusu olan Ali Fuat Bey bu olay hakkında şu bilgileri vermektedir: *"Ertesi sabah Sadrazam Paşa'nın Ayazpaşa'daki konağına gittim. Vükela da birer birer geldiler. Sadrazam bir odada Fransız sefiri ile yalnız görüşüyordu. Sefir gittikten sonra vükelanın bulunduğu odaya gelerek o gece, Sultan Abdülhamid'in hareket ordusu tarafından Yıldız'dan kaldırılıp Selanik'te Alatini Köşkü'nde ikâmet etmek üzere sevk olunmuş olduğu sefir tarafından haber verilmiş olduğunu söyledi. Mütaakiben Ayan Reisi Said Paşa ile Mebusan Reisi Ahmet Rıza Bey geldi. Bu haberi Ahmet Rıza Bey de teyid etti…"* Türkgeldi, **a.g.e.,** s. 35.

497 Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C. IV, s. 381.

498 **BOA, MV,** 127/9, **Sabah,** 14 Nisan 1325/27 Nisan 1909, nr. 7035, s. 4.

duğunda da *"Biraderime on dört sene hizmet ettiniz; bana da bir sene olsun hizmet eylemez misiniz"* diyerek kabinenin görevine devam etmesini istemiştir[499].

Ahmet Tevfik Paşa'nın bu teklifi kabul etmesi üzerine 2 Mayıs'ta Sultan V. Mehmed Reşad'ın kendisini yeniden sadrazamlığa atadığı hakkındaki sadaret hatt-ı hümayunu ilân edilmiştir. Sultan V. Mehmed Reşad sadaret hatt-ı hümayununda kardeşi Sultan Abdülhamid'in herkes tarafından bilinen nedenlerden dolayı şeriat hükümleri ve tüm halkın istekleri doğrultusunda Meclis-i Umumi-i Millî'nin kararıyla tahttan indirildiğini, Kanûn-ı Esasi hükümleri gereğince ve tüm halkın isteği üzerine kendisinin tahta çıktığını belirtmekteydi. Devamla Ahmet Tevfik Paşa'nın tecrübeli, onurlu ve haysiyetli biri olması nedeniyle sadrazamlığa atandığını ve Ziyaaddin Efendi'nin şeyhülislamlık makamında bırakıldığını ifade etmekteydi[500].

Ahmet Tevfik Paşa kabinesine alacağı kişileri Ahmet Rıza Bey ile müzakere ederek kararlaştırmıştır. Dâhiliye Nezaretine önceki Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa, Harbiye Nezaretine 2. Ordu Kumandanı Ferik Salih Paşa, Adliye Nezaretine Mebusandan Hayri Bey, Bahriye Nezaretine Topçu Rıza Paşa, Maliye Nezaretine Mebusandan Cavid Bey'in atanması diğer nazırların ise yerlerinde bırakılmaları kararlaştırılmıştır. Ancak İttihat ve Terakki heyeti merkeziyesi ise kendilerinin bilgisi olmadan yapılan bu seçime razı olmamıştır. Nitekim Hayri ve Cavid beylerin kendilerine verilen görevleri geri çevirmelerini sağlamışlardır. Her iki nazır da istifa etmiştir. Hüseyin Hilmi Paşa ise Dâhiliye Nezaretini kabul edemeyeceğini söylemiştir. Bunun üzerine Ahmet Tevfik Paşa bu görevi Aydın vali vekili eski Sadrazam Ferid Paşa'ya teklif etmiş ve onun onayını almıştır. Adliye ve Maliye nezaretleri için ise, Hacı Emin Bey ile eski Maliye Nazırı Rıfat Bey'e teklifte bulunmuştur. Rifat Bey Maliye Nezareti'ni kabul etmişse de Emin Bey Adliye Nezareti'ni kabul etmekten vaz geçmiştir. Bunun üzerine bu nazırlık Hüseyin Hilmi Paşa'nın sadrazamlığı zamanında Bağdat Valisi olan Necmeddin Molla Bey'in tayin edilmesine kadar açık kalmıştır[501].

Netice itibariyle Ahmet Tevfik Paşa dört gün iktidarda kalacak olan yeni kabinesini tamamen eski nazırlar veya şahsiyetlerden oluşturmuştur. Yeni na-

499 Türkgeldi, **a.g.e.,** s. 35.

500 **TTK, TP,** Kutu 28, Belge 11.

501 Türkgeldi, **a.g.e.,** s. 38-39.

zırlar listesi şöyleydi: Şeyhülislamlığa Ziyaeddin Efendi, Dâhiliye Nezaretine İzmir Vali Vekili Ayandan Ferit Paşa, Hariciye Nezaretine Rifat Paşa, Şûrâ-yı Devlet Reisi Raif Paşa, Harbiye Nezaretine İkinci Ordu Kumandanı Ferik Salih Paşa, Bahriye Neraretine Birinci Ferik Rıza Paşa, Maliye Nazeretine Cavid Bey, Adliye Nezaretine Mebusandan Sabri Bey, Maarif Nezaretine ibkaen Abdurrahman Efendi, Ticaret ve Nafia Nezaretine ibkaen Gabriel Noradunkyan Efendi, Orman Nezaretine Mavrokordato Efendi, Evkaf Nezaretine Halil Hammade Paşa[502].

Ahmet Tevfik Paşa Meşrutiyetin ilanını olumlu karşılamıştı. Ancak devletin idaresini üstlenmiş olan Talat ve Enver paşaların koca bir imparatorluğu idare edecek kudrette olmadıklarını düşünmekteydi. Nitekim O İttihatçılardan bahsederken "*Eğer Meşrutiyetin ilk senelerindeki keşmekeşler olmasaydı Osmanlı İmparatorluğu bu kadar çabuk sarsılmazdı. Bu sarsılışın acısını herkesten fazla Anadolu köylüsünün çekmiş olduğunu unutmamalıyız*"[503] demekte ve saltanat değişikliğinden meclisin feshini ve yeni seçimlerin yapılmasını istemekteydi[504]. Ancak 31 Mart Vak'asının izlerini silmek isteyen İttihatçılar, Ahmet Tevfik Paşa kabinesinin çekilmesini ve Hüseyin Hilmi Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesini uygun görmekteydiler[505]. Bu nedenle Hareket Ordusu'nun İstanbul'a hâkim olması ve Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra eski kabine üyeleri ile birlikte Ahmet Tevfik Paşa kabinesini düşürmek için faaliyete başladılar[506].

Bu nedenle Ahmet Tevfik Paşa ikinci kabinesini kurduğu andan itibaren İttihatçıların tepkisi ile karşılaştı. Sadaret Müsteşarı Ali Fuat Bey bu konu hakkında bazı bilgiler vermektedir. Buna göre, Ahmet Rıza Bey kabineye istifa teklifinde bulunurken Sultan Reşad ise kılıç alayına kadar da olsa kendisinin yalnız bırakılmamasını Ahmet Tevfik Paşa'dan rica etmişti. Ahmet Tevfik Paşa bu durumu Ferid Paşa ve bazı vekillerle müzakere etmişti. Bu müzakerede vekillerden bazıları kabinenin derhal istifa edip çekilmesini isterlerken bazıları da Padişah'ı

502 **BOA, DUİT,** 8/4, **Tasvir-i Efkâr,** 18 Haziran 1329/1 Temmuz 1913, nr. 792, s. 3.

503 Okday, **Büyükbabam Son Sadrazam…,** s. 32-33.

504 Türkgeldi, **a.g.e.,** s. 40.

505 Süleyman Kani İrtem, **Meşrutiyet'ten Mütarekeye (1909-1918)**, İstanbul 2004, s. 26.

506 Mehmed Salâhaddin Bey, **a.g.e.,** s. 34-35.

kırmayarak bu görevi kabul etmesi yönünde fikir beyan etmişlerdi. Nitekim Abdurrahman Şeref Efendi *"Bu adamlar genç ve heveskâr adamlardır, mevki-i iktidara gelmek istiyorlar; biz çekilelim onlar gelsinler de heveslerini alsınlar"* diyerek kabinenin istifasının uygun olacağını söylerken Mavrokordato Efendi de bu fikre katılarak *"yerlerimize adam bile hazırlamışlar"* diyordu. Diğer taraftan Ferid Paşa, Abdurrahman Efendi'ye cevaben *"Abdurrahman Efendi, Abdurrahman Efendi, sen burandaki gibi söylemiyorsun, biz çekilelim amma memleketi kimlerin eline bırakacağız?"* diyerek istifa edilmemesi gerektiğini savunuyordu.

Sonuç itibariyle Meclis-i Mebusan binasına gidilerek Ahmet Rıza Bey'in getirilmesi ve onun da fikrinin alınmasına karar verildi. Ali Fuat Bey, Ahmet Rıza Bey'e giderek durum hakkında bilgi vermiştir. Ahmet Rıza Bey "*Tevfik Paşa kabinenin istifa edeceğini söylemiştir, hâlâ istifa etmemiştir. Mebuslar bekliyorlar; hem benim işim var, celseyi açacağım"* diyerek Paşa'nın istifa etmesi taraftarı olduğunu belirtmiştir. O sırada odaya gelen birinci reis vekili Talat Bey ise Ali Fuat Bey'e *"Tevfik Paşa 31 Mart Vak'asında hakikaten memlekete hizmet etti; fakat taşrada galeyan ziyade olduğundan kabinenin istifası zaruri görünüyor. Ben gider, kendileri ile görüşürüm"* diyerek konuya son noktayı koymuştur. Ali Fuat Bey Bâb-ı Âli'ye dönüşünde durumu vekiller heyetine bildirmiştir. Müteakiben Talat Bey de ikinci reis vekili Aristidi Paşa ile birlikte gelerek kendileri ile görüşmüş ve kabinenin istifasına karar verilmiştir[507]. Görevinden çekilmek için İttihat ve Terakkiciler tarafından sıkıştırılan Ahmet Tevfik Paşa 5 Mayıs'ta istifa ederek yerini Hüseyin Hilmi Paşa kabinesine bırakmıştır[508].

Böylece *"31 Mart Osmanlı tarihinin sinesinde bir muammadır. Bir muamma olarak kalacaktır"* diyen Ahmet Tevfik Paşa bu kez ancak dört gün iktidarda kalabilmiştir[509]. Sadrazamlıktan istifasının dördüncü günü 20.000 kuruş maaş ve 16.000 kuruş tahsisat ile Londra Büyükelçiliğine tayin edilmiştir. I. Dünya Savaşı'nın ilanına kadar da bu görevi sürdürmüştür[510].

---

507 Cemal Kutay, **Türkiye Hürriyet ve İstiklal Mücadeleleri Tarihi**, C. 16, İstanbul ty., s. 9532–9533.

508 Sonyel, **İngiliz Gizli Belgelerine Göre…,** s. 28.

509 F. Çilay, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Sadrazamı Tevfik Paşa Bize Hatıralarını Anlatıyor", **Perşembe,** 25 Temmuz 1935, nr. 17, s. 5; "Son Sadrazam Tevfik Paşa'nın, Milli Mücadele Karşısındaki Durumu Ne İdi?, s. 33.

510 **BOA, HR. SAİD,** 25/9, lef. 11, Pakalın, **Sicilli Osmanî Zeyli**, C. XIX. , s. 4458.

2.2. Londra Büyükelçiliği (1909-1914)

2.2.1. Londra Büyükelçiliğine Tayini

Bilindiği gibi, sadaretten ayrıldığında Meclis-i Ayan üyeliği devam etmekte olan Ahmet Tevfik Paşa bir süre sonra kendi isteği ile Londra Büyükelçiliğine tayin edilmiştir. 14 Mayıs 1909'da atandığı bu görev dolayısıyla Paşa'nın Meclis-i Ayan üyeliği düşmüş ve yerine Fethi Bey getirilmiştir[511]. Bu sırada Londra Büyükelçiliği görevini Mehmet Rifat Paşa yürütmekteydi. Mehmet Rifat Paşa Hariciye Nazırlığına atanırken[512] yerine de Ayan Meclisi üyesi olan Ahmet Tevfik Paşa getirilmişti. Hatta kendisinden yeni nazır gelinceye kadar Hariciye Nazırlığı görevini üstlenmesi istenilmiş, fakat bu konularda çok hassas olan Ahmet Tevfik Paşa bu teklifi kabul etmemiştir. Bunun üzerine bu görevi Gabriel Noradunkyan Efendi üstlenmiştir[513].

Esad Cemal Paker hatıralarında Ahmet Tevfik Paşa'nın yerine geldiği Mehmed Rifat Paşa kadar değerli bir insan, tecrübeli ve bilgili bir devlet adamı olduğunu, bu nedenle Londra Büyükelçiliğine atanmasının yerinde bir karar olduğunu söylemektedir. Ayrıca Ahmet Tevfik Paşa'nın Londra'ya geldikten kısa bir süre sonra kral ve kraliçe sarayında olduğu kadar, diplomatik çevrelerde de saygı ve sevgi kazandığını ve kendisine büyük itibar gösterildiğini belirtmektedir. Gerçekten de Esad Cemal Bey'in de işaret ettiği gibi, İngilizler ona aslen İtalyanların bir tabiri olan *"Persona Grate"*; yani yüksek mevki sahibi şahsiyet yakıştırması yapmışlardır[514].

Özellikle Kral George, Ahmet Tevfik Paşa ile çok yakın dostluk kurmuş ve sık sık sarayına davet etmiştir. Ahmet Tevfik Paşa ise büyükelçilik görevi boyunca İngiltere ile Türkiye arasında önemi giderek artan ve gelişen bir dostluk kurmaya çalışmıştır. Aşağıda da belirtileceği üzere Londra'da gün geçtikçe kadir

511 **BOA, DUİT,** 11/9, **Tasvir-i Efkâr,** 26 Mart 1325/8 Nisan 1909, nr. 247, s. 2.

512 Sinan Kuneralp, **Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922)**, İstanbul 1999, s. 5.

513 **BOA, DUİT,** 7/110. Gabriel Noradunkyan'ın Hariciye Nazırlığına atanmasını Selanik'te öğrenen Sultan Abdülhamid muhafızı Fethi Bey'e *"…Bu harp zamanında onu mu Hariciye Nazırı yapmışlar?. Ahmet Tevfik Paşa, Rifat Paşa gibi tecrübeli Türk vezirleri hatırlarına gelmedi mi?"* diyerek bu atamadan dolayı duyduğu şaşkınlığı ifade etmiştir. Süleyman Kocabaş, **Kendi İtiraflarıyla Jön Türkler Nerede Yanıldı? 1890-1918**, İstanbul 1991, s. 292.

514 Paker, **a.g.e.,** s. 51.

ve kıymeti bilinen, şeref ve itibarı artan bir devlet adamı bir diplomat olarak görülecek ve tanınacaktır[515].

2.2.2. Bağdat Demiryolu Projesi Çerçevesinde İngiliz Hükûmeti Nezdindeki Temasları

Ahmet Tevfik Paşa Bağdat demiryolundan dolayı Almanlarla İngilizler arasında çıkan anlaşmazlığın giderilmesi için İngiltere Dışişleri Bakanlığı nezdinde temaslarda bulunmuştur[516]. Osmanlı Devleti'nin, Bağdat demiryolu yapımını Almanlara vermek istemesi İngiltere'yi çok yakından ilgilendiriyordu. Gerçekten de o tarihte dünyanın en büyük ekonomik yatırım projelerinden birisi olan Bağdat demiryolu projesi ile ilgili gelişmeleri İngiltere çok yakından takip ediyordu. Bu çerçevede her iki ülkenin Dışişleri Bakanlıkları arasında mütemadiyen artan yazışmalar ve zaman zamanda elçilikler vasıtasıyla müzakereler yapılmaktaydı[517].

İngilizlerin Bağdat demiryolu projesi yapımına %50 oranında katılmak istedikleri Osmanlı hükûmetince öğrenilmişti. Bu süreçte Osmanlı Devleti'nin çok yoğun diplomatik ve ekonomik münasebetlerde bulunduğu İngiltere'nin konuyla ilgili düşüncelerini öğrenmek amacıyla Londra Büyükelçisi Ahmet Tevfik Paşa görevlendirilmiştir. Bu konuda hemen harekete geçen Ahmet Tevfik Paşa İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey ile görüşmek istemiş, ancak Bakanın Londra dışında bulunması nedeniyle bu görüşme gerçekleşememiştir. Bunun üzerine Ahmet Tevfik Paşa İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Sir Charles Harding ile bu konuyu görüşmek zorunda kalmıştır. Görüşmede Harding İngiliz sermaye çevrelerinin de bu projeye büyük bir alaka gösterdiklerini hatta bu konuda Alman yatırımcılarla projenin müştereken yapılması için mutabakat dahi sağlandığını Ahmet Tevfik Paşa'ya aktarmıştır. Harding'e göre, sağlanan mutabakatın bir anlaşma ile sonuçlanmaması tarafların son anda kabul edilmeyecek bazı talepler ileri sürmesinden kaynaklanmıştı ve muhtemelen de bu anlaşmazlık da kolay kolay sonuçlanmayacak bir noktaya gelmişti[518].

515 Paker, **a.g.e.,** s. 55.

516 **BOA, HR. SYS,** 108/62.

517 Paker, **a.g.e.,** s. 55.

518 **BOA, HR. SYS,** 108/62.

Bağdat demiryolu projesi nedeniyle İngilizler ile Almanlar arasında çıkan antlaşmazlık Osmanlı Devleti'nin siyasî ve iktisadî ilişkilerini de oldukça kötü etkilemiştir. Osmanlı hükûmeti bu kötü etkileri ortadan kaldırmak için harekete geçmiş ve bazı çözümler önermiştir. Buna göre, meselenin halli İngiliz ve Alman yatırımcılarının bu projenin yapımını üstlenen Anadolu demiryolu şirketi üzerinde eşit hak ve hukuka sahip olmalarına bağlıydı. Osmanlı adına bu konuda çalışma yapmak ve İngilizlerin niyetlerini öğrenmek görevi Ahmet Tevfik Paşa'ya verilmişti. Paşa ilk olarak İngiltere'nin talep ve şartlarının nelerden ibaret olduğunu öğrenmek için İngiliz hükûmeti nezdinde teşebbüse geçti[519].

Bu çerçevede daha önce görüşemediği İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey ile 13 Nisan 1910 tarihinde bir görüşme yaptı. Grey bu görüşmede Bağdat demiryoluna karşı olmadıklarını söylemiştir. Ancak demiryolunun İngilizler için Basra Körfezi gibi hayati ve stratejik önemi olan bir bölgeye kadar uzandığını belirten Grey, içinde olmayacakları böyle bir projenin İngiliz çıkarlarına çok büyük zararlar verebileceğini bunu da kabul etmelerinin mümkün olmadığını ifade etmiştir. Grey görüşmesinin devamında kendilerinin 1908 ve 1909'daki krizlerde hükûmete büyük destek verdiklerini ve ayrıca mevcut hükûmete karşı dostane politikalar takip ettiklerini ısrarla belirtmiştir. Türklere karşı besledikleri bütün iyi niyetlere rağmen bu projede Almanlar karşısında kendi çıkarlarını korumak zorunda olduklarını, bu nedenle demiryolu imtiyazında kendilerine de imkân tanınmasını Osmanlı Devleti'nden istediklerini, ancak bunun Osmanlı tarafından görmezlikten gelindiğini, şayet Osmanlı bu tavrını değiştirmezse İngiltere'nin de gümrük vergilerinin artırımı konusundaki tavrını değiştirmeyeceğini ısrarla vurgulamıştır.

Sir Edward Grey ile aynı fikirde olduğunu belirten Ahmet Tevfik Paşa gümrük vergisinin artırımı konusundaki taleplerinin kabul edilmesi ve İngilizler tarafından yapılan engellemelerin kaldırılması için hükûmetini defalarca uyardığını söylemiştir. Bunun üzerine İngiliz Dışişleri Bakanı da kendilerinin *"Mezopotamya'da"* siyasî bir hedef peşinde koşmadıklarını söyleyerek bütün amaçlarının İngiliz tüccarlarının burada son iki yüzyıl boyunca elde ettikleri ticarî imkânları korumak olduğu cevabını vermiştir[520].

519 **BOA, HR. SYS,** 108/62.

520 Soy, **a.g.e.,** s. 235-236.

Ahmet Tevfik Paşa İngiltere'nin Bağdat demiryolu inşasına katılımı konusunda yaptığı bu tarz görüşmelerin dışında İngiliz basınında çıkan haberleri de düzenli olarak İstanbul'a yani Hariciye Nezaretine aktarıyordu. Ahmet Tevfik Paşa'ya göre, İngilizlerin esas üzerinde durdukları Bağdat demiryolu projesine katılmanın İngiltere'ye yarar sağlayıp sağlamayacağıydı. Bu amaçla İngiliz hükûmeti zaman zaman araştırmalarda bulunmak amacıyla bölgeye bazı muhabirlerini göndermekteydi. Nitekim Ahmet Tevfik Paşa 6 Temmuz 1911'de *Times*'da yayınlanan bir habere atıf yaparak İngiltere'nin Bağdat demiryolu projesine yönelik girişimleri hakkında bilgiler veriyordu. Buna göre, muhabir İngiltere'nin Bağdat demiryolu inşasına katılımı için yapılacak müzakereleri kendi lehine sonuçlandıracağı konusunda emin olduklarını ve bu gerçekleşirse İngilizlerin hem bölgede hem de projede etkili olacaklarını söylemekteydi. Yine bölgede İngiltere'nin var olmasını gerektirecek tarzda bazı spekülasyon haberler de bu muhabirler tarafından yayılıyordu. Mesela Hindistan sınırında silah kaçakçılığının gittikçe arttığına işaret edilerek bu kaçakçılığın doğurduğu sakıncalara yer veren yazılar yazılıyor şayialar çıkıyordu[521]. Böylece İngiltere'nin bölgedeki menfaatlerinin zarar göreceği intibaı uyandırılmaya çalışılıyordu.

Ahmet Tevfik Paşa'ya göre, bütün bu yazılar ve şayialar İngiliz hükûmetinin direktifi ile yazılmakta ve yayılmaktaydı. Bu şekilde İngiltere bölgede varlığının menfaatleri için gerekli olduğu mesajını vererek Bağdat demiryolu projesinde kendisine yer sağlamak amacındaydı. Projenin yapımının henüz herhangi bir Alman şirketine verilmediği bir süreçte İngiltere bu konuyu en önemli meselesi olarak görmekte ve gündeme getirmekteydi. İngiltere Almanya'nın bölgedeki varlığının hem siyasî hem de ekonomik ve ticarî anlamda kendisine zararı olacağını düşünüyordu. Gerçekten de Almanya bölgeye hâkim olursa Hindistan yolu İngiltere'ye kapanacaktı. Ayrıca Almanya'nın bu bölgedeki ticarî faaliyetinin artmasıyla İngiltere'nin ticareti de büyük ölçüde sıkıntıya girecek ve zarara uğrayacaktı. Bu amaçla Almanya'nın bu projeyi almasına sıcak bakmıyordu.

Diğer taraftan Ahmet Tevfik Paşa Osmanlı Devleti'nin Basra Körfezi'nde İngiltere ile aralarındaki sorunları çözerek bir uzlaşma sağlamasının yegâne yolunun Bağdat demiryolu projesinin İngiltere'yi tatmin etmesi ve desteğini alması olduğu kanaatindeydi. Onun bu fikri iktidarda bulunan Hakkı Paşa kabinesi

521 **BOA, HR. SYS,** 95-37.

tarafından da uygun görülmüştü. Bu konuda bir başlangıç olmak üzere Bağdat demiryolu imtiyazına sahip olan Alman şirketi ile bir sözleşme imzalanmıştı. Bu sözleşme gereğince şirket demiryolu hattının Bağdat'tan Basra Körfezi'ne kadar uzanan kısmı üzerindeki hakkından feragat ediyordu. Böylece İngiltere'nin istediği oluyor ve Almanya'nın İngiliz menfaatlerini tehdit etmesi oldukça zayıf bir ihtimale dönüşüyordu. Nitekim Osmanlı hükûmeti bu durumu İngiltere ile aralarındaki sorunları çözmek için bir fırsat olarak görecek ve Hariciye Nazırı Rifat Paşa tarafından 1 Mart 1911'de İngilizlere bir uzlaşma teklifi sunacaktır.

İngiltere Hariciye Nezareti bu teklifi inceledikten sonra karşı teklifini 29 Temmuz 1911 tarihinde gizli bir nota ile Ahmet Tevfik Paşa'ya ulaştırdı. Buna göre, İngiltere Basra Körfezi'ndeki imtiyazlı siyasî durumunu ve Kuveyt Şeyhi ile diğer şeyhler arasında daha önce yapılmış olan mukavelenin düzeltilmesini istiyordu. İngilizlerin bu teklifine Ahmet Tevfik Paşa temkinle yaklaşıyordu. Çünkü endişe etmekteydi. Bu nedenle öncelikle mukavelenin mahiyetinin görüşülmesi gerektiğini söylemiş ve yabancı bir devletin idaresi altında olmanın siyasî sakıncalarına dikkat çekmiştir. Fakat İngiltere Basra Körfezi gibi son derece nazik ve önemli meselede uzlaşma yapılması hakkındaki iyi niyetlerini göstermek için Şeyhler ile aşağı yukarı bir asırlık zamandan beri imzalamış olduğu bütün mukavele ve işlemleri Ahmet Tevfik Paşa'ya tebliğ etmiştir[522].

Osmanlı Devleti Bağdat demiryolu projesini tek başına finanse edecek malî ve ekonomik güce sahip değildi. Bu nedenle projenin yapımında dış sermaye desteğine ihtiyaç duyulacaktı. Bu da toplam maliyetin %40'ı oranında olacaktı. Malî destek şartları Osmanlı hükûmetince belirlenecekti. %40'lık kısmın dışındaki %20'lik oran ise Fransa, Almanya ve İngiltere'ye verilecekti. Böyle bir durumda Bağdat demiryolu idare meclisinde çoğunluğun Almanya ile Osmanlı Devleti'ne geçmesi söz konusu olacaktı. Bunun endişesini taşıyan İngiltere hemen harekete geçecek ve bu ortaklığa Rusya'yı da almak isteyecektir. Bunun için de Rusya'ya %20 nispetinde ortaklık hissesi teklif etmiştir. Ahmet Tevfik Paşa bunun sakıncalı olacağını düşünmekteydi. O hattın inşasının bizzat Osmanlı Devleti tarafından üstlenilmesini uygun görmekle birlikte, hattın yapımının çok ortaklı bir konsorsiyuma ihale edilmesine de sıcak bakıyordu. Böyle bir durumda Rusya'nın bu ortaklıkta yer almamasını istiyordu. Ahmet Tevfik

522 **BOA, HR.SYS,** 110/25.

Paşa Rusya'nın dışındaki diğer devletlerin %25 hisse ile eşit bir şekilde bu ortaklığa katılmasını uygun görüyordu. Böylece hisselerdeki bu eşitlik durumunda İngiltere'nin itirazları sona erecek ve Osmanlı Devleti de hattın inşası için gerekli parayı bulmakta zorlanmayacaktı. Ayrıca İngiltere'nin kendi hakkında uygulanacağını düşündüğü tarifeler ile ilgili endişeleri de bertaraf edilecekti.

Bağdat demiryolu meselesi İngiltere'de Lordlar Kamarası ile Avam Kamarası'nda sık sık gündeme gelmekte ve tartışma konusu olmaktaydı. Buralarda söz alan üyeler ister muhalif fırkalardan olsun ister kabine taraftarı olsun daima İngiltere'nin ticarî eşyası hakkında farklı tarifeler uygulanması tehlikesine dikkati çekiyorlardı. Nitekim Ahmet Tevfik Paşa Hariciye Nezaretine gönderdiği raporlarda sık sık bu konuyu dile getirmekteydi. Paşa'ya göre, bu İngilizlerde kökleşmiş ve sabit bir fikir haline gelmişti. Bu nedenle o bu hususun her zaman göz önünde tutulması gerektiğini düşünüyordu.

Bağdat demiryolu projesinde İngilizlerin siyasî beklentilerini Ahmet Tevfik Paşa şöyle açıklamaktadır: İngiltere bu bölgede öncelikli olarak Kuveyt'i himaye eden bir devlet görüntüsündedir. Bu konuda Şeyhin İngiltere ile imzalamış olduğu sözleşme ve antlaşmalara bakıldığında resmî veya gayr-ı resmî olarak yaklaşık bir asra yakın bir zamandan beri bu himayenin devam etmiş olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla İngiltere'nin bu haktan feragat etmesini talep etmek çözüme ulaşmak için yapılan görüşmelerin kesilmesi ve başarısızlıkla sonuçlanması anlamına da gelecekti[523].

Bütün bunları da değerlendiren Ahmet Tevfik Paşa, 12 Ağustos 1911'de İstanbul'a gönderdiği raporunda Bağdat'tan Basra körfezi ile birleşecek bir demiryolu hattının inşası hususunda İngiltere ile Osmanlı Devleti'nin birlikte hareket etmesinin bilhassa İngilizler nezdinde taraf bulduğu ve arzu edildiğini belirtmekteydi[524].

Yine bu konuyla ilgili olarak yani İngiltere'nin Bağdat'tan Basra'ya uzanacak demiryolu hattının yapımı, Basra Körfezi sahilindeki bazı bölgeler ile adaların siyasî durumları ve gümrük vergisinin %4 oranında artırılması konusunda Hariciye Nazırı Asım Bey tarafından bir rapor hazırlanmıştır. Asım Bey raporunda yukardaki bu meselelerin ayrıntıları, devam eden görüşmeler, İngilizlerin

523 **BOA, HR.SYS**, 110/25.

524 **BOA, HR.SYS**, 95/37.

daha önceki teklif ve düşüncelerini ele almakta ve değerlendirmekteydi. Rapor bilahare Meclis-i Vükelâ'da da ele alınacak ve üzerinde çalışmalar yapılacaktı. Özellikle bu konuda taraflarca verilen veya alınan muhtıralara başvurulmuştur. Meclis-i Vükelâ'da yapılan görüşmeler neticesinde aralarında;

"Bağdat ile Basra arasında düşünülen demiryolunun yapımı ve işletilmesi Osmanlı, İngiliz, Alman ve Fransız sermayedar gruplarının meydana getirecekleri bir şirkete ihalesi ile bu şirketin hisselerinin %25 oranında birer birer sahiplerine verilmesi.

Tazminat konusunda eşit muamele yapılması. Bağdat-Basra hattının uzatılması ve inşaat şartlarına bağlı tekliflerin ileride müzakere edilerek karara bağlanması.

Bağdat-Basra demiryolu Bağdat hattının bir parçası olduğundan Bağdat-Basra imtiyazının Bağdat hattı imtiyazı süresinin sona ermesiyle bitmesi.

Hattın şimdilik körfeze kadar değil, Basra'ya kadar uzatılması.

Eğer Kuveyt'e kadar uzatılırsa bu son şubenin sırf Osmanlı Devleti tarafından yapılıp işletileceği ve bu şekilde İngiltere'nin gereksiz endişesini ortadan kaldıracak teminat verilmesine bağlı bulunduğunun İngiltere hükûmetine beyan kılınacağı.

Osmanlı'nın Katar'daki hukukunun tamamen korunması İngiltere'nin Katar'daki müdahalelerinden geri durması.

İngiltere'nin Bahreyn üzerindeki taleplerinden vaz geçmesinin sağlanması. Kuveyt körfezindeki adalarda Osmanlı hâkimiyetinin sağlanması. Şeyh Mübarek bin Sabbah ile İngiltere arasında imzalanan mukaveleler İngiltere'nin burada herhangi bir hâkimiyet hakkı olmadığına ilişkin Osmanlı Devleti ile arasında alınmış kararlar gereğince geçersizdir"[525] gibi esaslar kabul edilmiştir.

Meclis-i Vükelâca alınan bu kararlar doğrultusunda Ahmet Tevfik Paşa İngiliz hükûmeti nezdinde teşebbüslere geçmiş ve bilhassa Bağdat'tan Basra Körfezi'ne kadar uzanacak demiryolu konusuyla yakından ilgilenmiştir. Bu arada İngiltere Hariciye Nazırı Sir Lawther ile görüşmek isteyen Ahmet Tevfik Paşa onun demiryolu hattı görüşmeleri için Londra'dan ayrıldığını öğrenince Bakanlık Müsteşarı Sir Nickolson ile görüşmüştür. Bu görüşmede Müsteşara sözlü açıklamalarda bulunmuştur. Müsteşar yaptığı açıklamada kendilerinin hattın

525 **BOA, MV,** 162/39.

Basra'dan da öte Kuveyt'e kadar uzatılmasını istediklerini söylemiştir. Ahmet Tevfik Paşa ise İngiltere'nin Kuveyt'in deniz sahilinde kendisi için büyük bir ticaret sahasına sahip olduklarını bildiklerini ve bu nedenle hattın Kuveyt'e kadar uzatılması konusundaki İngiliz beklentilerini anladıklarını belirtmiştir. Ancak öteden beri İngilizlerin bu bölgede sürekli müdahalelerde bulunarak hâkimiyet tesis ettiklerini ve bu nedenle de bu bölgenin idaresinin Osmanlı Devleti'nin elinde olmadığını söyleyen Ahmet Tevfik Paşa bundan dolayı demiryolu hattının son noktasının Kuveyt'e kadar uzanmasının mâddi ve manevî yönden imkânsız olduğunu ifade etmiştir.

Ahmet Tevfik Paşa Osmanlı Devleti adına yapılacak ve Bağdat'tan Basra'ya kadar uzanacak bir hattın inşa şartlarını şöyle sıralamıştır:

1. Alman sermayedarlarının hattın yapımına katılacaklarına ilişkin taahhüdleri.

2. Kuveyt'in mülkiyetinin Osmanlı'ya ait bulunduğunun İngiltere tarafından yazılı olarak onaylanması.

3. Şeyhin yerini koruması karşılığında gümrük, polis vesairenin oraya gönderilecek diğer Osmanlı memurlarına teslimi. Bundan başka %4'lük gümrük resminin düzenlenmesi ve patent vergisinin kabul edilmesi.

Ahmet Tevfik Paşa yukarıdaki bu şartları sıraladıktan sonra ancak bunların kabul edilmesi ve uygulanması halinde hattın Basra'ya kadar uzanacağını aksi halde Bağdat'ta biteceğini söylemiştir. Tabi bu konuda açık bir kapı bırakılarak konunun tamamen reddedilmemesi gerektiği bunun için de Bağdat'tan sonraki kısmın yapımının ileri bir tarihe ertelenmiş bir iş olarak görülmesini de ifade eden Ahmet Tevfik Paşa'ya göre, zaten Osmanlı Devleti'nin mevcut imkânlarıyla bugün itibariyle hattı yapması da çok zor bir hadiseydi[526].

Ahmet Tevfik Paşa Bağdat demiryolu ve Basra Körfezi ile ilgili İngiltere'nin karşı tekliflerine Osmanlı Devleti'nin vereceği cevap metni hakkındaki düşüncelerini ise şöyle belirtmiştir:[527]

526 **BOA, HR.SYS,** 109/16.

527 **BOA, HR.SYS,** 110/32.

1. Bağdat Basra hattının inşası %25'erlik hisse ile Osmanlı Devleti, Almanya, Fransa ve İngiltere'nin ortak olacağı bir konsorsiyum tarafından yapılmalıdır. Bu paylaşımda Rusya yer almamalıdır.

2. Osmanlı hükûmeti hattın yapımı konusunda ortak olan devletlere eşit mesafede olmalı ve hiç birini diğerine tercih etmeyeceğine ilişkin teminat vermelidir.

3. Mısır'daki Hidiv hükûmeti'nin burada nafia işlerinde kullanılmak üzere Avrupa devletlerinden borç almasına izin verilmelidir.

4. İngiltere'nin Bahreyn üzerinde bir asırdan beri mevcut olan hâkimiyet hakkı onaylanmalıdır.

5. Bubyan Adası Kuveyt Şeyhine terk edilmeli ve meselenin halli zamana bırakılmalıdır.

6. Bölgedeki silah kaçakçılığını önlenmesi için Neced sahillerinin kontrolü İngiltere ile birlikte yapılmalı ve gerekli güvenlik önlemleri alınmalıdır.

7. Basra-Kuveyt demiryolu hattının yapımı ilgili hükûmetlerin yararına bağlı olarak ileriki bir zamana ertelenmelidir.

8. Bağdat-Basra hattı konsorsiyumda olmayan devletlerden borçlanma yoluyla sağlanacak sermaye ile Osmanlı Devleti tarafından yapılmalıdır. Böylece Bağdat hattı ilgili devletler arasındaki rekabet de ortadan kalkacaktır.

Görüleceği üzere Bağdat-Basra demiryolu ve Basra Körfezi ile ilgili meselelerde Ahmet Tevfik Paşa önemli tespitlerde bulunmakta ve özellikle Osmanlı hükûmetini takip edilecek politikalar konusunda uyarmaktadır. Aslında doğrudan o bölgeye yönelik bir sorumluluk taşımamakla birlikte, birçok konuda olduğu gibi Bağdat-Basra demiryolu yapımı konusunda da adeta olayların içerisindeki bir kişi gibi isabetli teşhis ve tespitler yapmıştır.

Bağdat-Basra demiryolu ve Basra Körfezi ile ilgili meselelerin büyük devletlerin ve bilhassa İngiltere'nin gündemini oldukça meşgul ettiği bugünlerde Meclis-i Vükelâ'ca Osmanlı Devleti'nin İngiltere ile karşı karşıya olduğu demiryolu hattı konusu ile birlikte gümrük resminin artırılmasına ilişkin bazı kararlar alınmıştır. Buna göre, gümrük resmi %4 oranında artırılmıştı. Bu durum Bâb-ı Âli Hukuk Müşaviri Reşid Bey tarafından Ahmet Tevfik Paşa'ya iletilmiş o da bu karar doğrultusunda İngiltere hükûmeti nezdinde tekrar harekete geçmiştir[528].

528 **BOA, HR.SYS,** 110/33.

Ahmet Tevfik Paşa 15 Nisan 1911 tarihinde İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na, Basra Körfezi ile Bağdat demiryolu hakkında bir muhtıra vermiş ve daha önceki belgeleri iletmiştir. Bu muhtıra İngiltere'nin yukarıda bahsettiğimiz 29 Temmuz 1911 tarihli muhtırasına bir cevap niteliğindeydi. Muhtırada özetle Osmanlı Devleti bir taraftan İngiliz iddialarını tarihi verilerle çürütmeye çalışmakta bir taraftan da İngiltere ile uzlaşabilmek için zemin aramaktaydı. Nitekim Kuveyt Şeyhi Osmanlı hükümranlık haklarını zedeleyecek bir şekilde İngiltere ile antlaşma imzalamıştı. Osmanlı Devleti ise Kuveyt Şeyhinin bu tutumuna karşı mecburen İngiltere ile uzlaşma zemini aramaya çalışmış ve bazı konularda mutabakat sağlamıştır. Osmanlı Devleti'ni seri bir şekilde İngiltere ile mutabakat sağlamaya iten gelişme İtalya'nın 4 Ekim 1911'de Trablsugarp'ı işgal etmesi ve bazı Ege adalarına el koymasıydı. Böyle hassas bir zamanda Osmanlı Devleti, İngiltere'yi karşısına almak istemiyordu. Osmanlı'nın düştüğü bu sıkıntılı durumu dikkate alan İngiliz Dışişleri Bakanlığı Ahmet Tevfik Paşa'nın 15 Nisan 1911 tarihli muhtırasına büyük önem vermiş ve ciddi bir şekilde değerlendirmiştir. Bir süre sonra da 10 Mayıs 1912 tarihinde Bakan Sir Edward Grey imzası ile İngiltere Dışişleri'nden Ahmet Tevfik Paşa'ya cevabî muhtıra gönderilmiştir[529].

Osmanlı Devleti ile İngiliz Dışişleri arasında karşılıklı muhtıraların birbiri ardına verildiği günlerde Sir Edward Grey, Bağdat hattı ile Basra Körfezi konusunda yapılan görüşmeler ve gönderilen muhtıralar konusunda bir açıklama yapmıştır. Bu açıklamalar Ahmet Tevfik Paşa tarafından İstanbul'a hemen iletilmiştir. Buna göre, Sir Edward Grey Bağdat hattı ve Basra Körfezi konusunda şunları söylüyordu:

"Türkiye ile cereyan etmekte olan müzakeratımızda bir nev'i maksadı mı takip ettiğimiz sual olunuyor, cevabım hayırdır. Türkiye yalnızca müzakereye girişti. Çünkü Almanya ile vâki' olan itilâf neticesinde hükûmet-i mezbureden Bağdat'dan aşağı kısım için bir veya iki şartla serbesti-i hareketini istirdad etmiştir. Müzâkerât-ı vâkıamız Alman menafiine temas ettiği anda meseleyi kendileri müzakereye amade olduğumuzu Almanya hükûmeti pekâlâ bilir. Müzâkerât-ı hazıranın esası Türkiye tarafından muvafakat edildiği takdirde arzu edildiği vechile gümrük resminin

529 Hikmet Uluğbay, **Petropolitik,** Ankara 2003, s. 151-159.

tezyidi bizim vasıl olmak istediğimiz başlıca gaye ise umumiyetle Basra Körfezi'nde statükonun idamesi hususunda Türkiye ile itilâf etmektir…"[530].

Görüldüğü üzere İngiliz Dışişleri Bakanı konuşmasında İngilizlerin bölgedeki menfaatlerini korumak ve devam ettirmenin dışında başkaca özel bir amaç takip etmediklerini belirterek özellikle Basra Körfezi'ndeki statükonun sürdürülmesinin öncelikli arzuları olduğunu söylemiştir. Osmanlı Devleti ile görüşmelerin devam ettiğini ve bu nedenle henüz bir neticeye ulaşılmadığını ifade eden Sir Edward Grey Bağdat hattının Basra'dan da öteye uzatılmasına imkân verecek bir düzenlemeye sıcak bakmayacaklarını bu amaçla oluşturulan bir konsorsiyumda yer almayacaklarını ilave etmiştir. İngiliz Dışişleri 18 Temmuz'da gönderdiği bir yazı ile Ahmet Tevfik Paşa'nın 15 Nisan 1911 tarihli muhtırasında yer alan hususlara cevap vermiştir. Karşılıklı verilen bu muhtıralardan sonra üzerinde mutabık kalınacak konuların belirlenmesi amacıyla her iki taraf da müzakerelerin başlatılması kararını almışlardır[531].

29 Temmuz 1913'de İngiltere ve Osmanlı Devleti arasında iki yılı aşan süredir devam eden görüşmelerin birinci bölümü imzalan mutabakat belgeleri ile sonuçlanmıştır. Buna göre, Kuveyt kâğıt üzerinde Osmanlı toprağı olarak kalmakla birlikte, fiilen İngiltere'nin himayesi altına girmiştir. Katar ve Bahreyn Şeyhlikleri Osmanlı Devleti'nden koparılarak bağımsız hale getirilmişse de aslında İngiltere'nin koruması ve himayesi altına sokulmuştur. Aynı gün taraflar arasında gizli bir beyanname de imzalanmıştır. Buna göre, Osmanlı Devleti Şeyhliğin bağımsızlığını tanıyordu. Yine Osmanlı toprağı üzerindeki iddialarından vazgeçmesi karşılığında Şeyhe 1000 sterlin ödemeyi kabul ediyordu. Bütün bunların karşılığında İngiltere de bir jest yaparak Osmanlı Devleti'nin öteden beri istediği gümrük resminin artırılmasını kabul ediyordu. Gerçekten de yayınlanan beyanname ile gümrük resmi %15'e çıkartılmıştı. Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında bir antlaşma imzalanmış ve taraflar belli konularda tatmin edilmişlerdi. Ancak buna rağmen iki devlet arasında önemli bir mesele olarak duran Bağdat demiryolu hattı konusunda nihai bir çözüme ulaşılamamış ve bu projenin önündeki engeller tümüyle ortadan kaldırılamamıştır[532].

530 **BOA, HR.SYS,** 111/21.

531 Uluğbay, **a.g.e.,** s. 160-166.

532 Uluğbay, **a.g.e.,** s. 196-198.

Nihayet Osmanlı Devleti ile Almanya'nın Osmanlı ülkesindeki ekonomik çıkar paylaşımına ilişkin görüşmeler Haziran ayı başında sona erecek ve 15 Haziran 1914 tarihinde Bağdat demiryolu projesi ile ilgili İngiliz-Alman antlaşması imzalanacaktır[533].

2.2.3. Sultan Reşad'ın Tahta Çıkışını Bildirmekle Görevli Heyette Yer Alması

Bilindiği gibi, 31 Mart Vak'ası'ndan sonra Hareket Ordusu İstanbul'a gelmiş ve idareye el koymuştu. Sultan II. Abdülhamid tahttan indirilmiş ve yerine Sultan V. Mehmed Reşad getirilmişti. Bu Padişah değişikliğinden kısa bir süre sonra da Ahmet Tevfik Paşa Londra Büyükelçiliğine atanmıştı. Paşa'nın Londra Büyükelçiliğine atandığı bu günlerde hükûmet Sultan V. Mehmed Reşad'ın tahta çıkışını Avrupalı devletlere bildirmek üzere heyetler gönderilmesine karar vermişti. Nitekim İtalya, Fransa, İngiltere, Avusturya, Almanya ve Rusya'ya iki ayrı heyet gönderilecekti.

Avusturya, Rusya ve Almanya'ya gidecek heyetin başına Londra Büyükelçisi Ahmet Tevfik Paşa getirilmişti. Bu heyette ayrıca Ticaret ve Nafia Nazırı Gabriel Noradunkyan Efendi ile Birinci Ordu Erkân-ı Harbiye Reisi Halil Paşa da yer almıştır[534].

Sultan V. Mehmed Reşad tarafından oluşturulan ve İtalya, Fransa ile İngiltere'ye gidecek heyetin başkanlığına önce Başmabeynci Lütfi Simavi Bey'in seçilmesi söz konusu olmuştur. Hatta bu durum Padişah tarafından Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'ya da söylenmişti. Ancak ilk heyetin başkanlığına getirilen Ahmet Tevfik Paşa heyetlerin başkanlığına yaşlı kimselerin seçilmesini istiyordu. Çünkü gidilen yerlerde bu insanların iyi etkiler bırakacağı kanaatindeydi. Bu kanaatini de Padişah'a ve hükûmete yansıtmıştı. Ahmet Tevfik Paşa'nın bu müdahalesi ile Roma, Paris ve Londra'ya gidecek heyet başkanlığında bir değişiklik yapılacaktır. Nitekim heyetin başkanlığına Gazi Ahmet Muhtar Paşa getirilmiştir[535].

---

533 Uluğbay, **a.g.e.,** s. 214.

534 **PA-AA-R 131302.** Ahmet Tevfik Paşa, Sultan Vahideddin'in tahta çıkışını Almanya'ya bildirmek üzere şehzade Abdürrahim Efendi başkanlığında oluşturan heyette de oğlu ikinci rütbe-i Osmanî nişanına sahip İsmail Hakkı Bey ile birlikte yer almıştır. **P-AA-R 131303.**

535 Lütfi Simavi, **Sultan Mehmed Reşad Hanın ve Halifenin Sarayı'nda Gördüklerim**, Birinci Kısım, Matbaa-i Osmaniye 1340, s. 24-25.

Ahmet Tevfik Paşa'nın başkanlığındaki heyet 1909 sonlarında trenle yola çıktı. Önce Viyana ve Petersburg'da görevini yerine getiren heyet daha sonra Almanya'ya gitmiştir. Berlin'in o dönemde en muhteşem otellerinden biri olan Adlon Oteli'nde konaklamıştır. Heyet 13 Haziran'da Saray'dan kendilerine tahsis edilen saltanat arabalarına binerek saraya gitmiştir. Saat on ikide İmparator II. Wilhelm ve İmparatoriçe Augusta Victoria'nın huzuruna çıkılmıştır. Ahmet Tevfik Paşa beraberinde getirdiği mektubu İmparator'a takdim ettikten ve duruma uygun sözler söyledikten sonra heyet İmparator tarafından öğle yemeğine davet edilmiş ve sarayda kalmışlardır[536].

Ahmet Tevfik Paşa'nın heyetinin Avusturya ve Rusya ile Almanya imparatorları tarafından ve Muhtar Paşa'nın heyetinin de İtalya kralı tarafından memnuniyetle karşılandıkları Hariciye Nezaretine bildirilmiştir[537].

Bu görüşmede II. Wilhelm Osmanlı Devleti'nde meydana gelen saltanat değişikliği ile Meşrutiyetin ilân edilmesinde ordunun etkili olmasından dolayı duyduğu üzüntü ve endişeyi dile getirmiştir. İmparator özellikle de yeni kurulan Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinin takip edeceği siyasetin ne olacağını çok önemsediğini belirtmiştir. Ayrıca bu üzüntüsünün bir diğer sebebinin de son zamanlarda Osmanlı Devleti'nin İngiltere ile olan yakınlaşma politikasından kaynaklandığını da ifadeleriyle hissettirmiştir. Hatta bu konudaki hassasiyetini ve üzüntüsünü gizlemeyen İmparator birkaç defa *"bu da geçer yahu!"* demekten kendini alamamıştır. Bununla beraber, gerek hükümdar ve ailesi gerekse hükûmet üyeleri heyeti son derece iyi ağırlamışlardır[538].

2.2.4. Ahmet Tevfik Paşa'ya Yapılan Sadaret Teklifi

2.2.4.1. Sadaret Teklifini Hazırlayan Gelişmeler

Ahmet Tevfik Paşa'nın Londra Büyükelçiliği yukarıda da bahsettiğimiz gibi çok önemli olayların yaşandığı bir dönemdir. Gerçekten de Ahmet Tevfik Paşa Trablusgarp ve Balkan savaşları ile I. Dünya Savaşı arifesinde yaşanan olaylarda birinci derecede rol oynamıştır. Özellikle İngiltere ile Osmanlı Devleti arasın-

536 Halil Sedes, "Abdülhamid II ve Vilhelm II", **Tarih Dünyası**, C. 2, S. 15, İstanbul 15 Kasım 1950, s. 621-622.

537 **BOA, İ.HUS,** 177 /1327.

538 Sedes, **a.g.m.,** s. 621-622.

daki birçok meseleye yönelik yazışmaları, görüş ve yönlendirmeleriyle olayların merkezindeki kişi olmuştur.

O günlerde başta İstanbul olmak üzere ülkenin birçok bölgesinde II. Meşrutiyetin yaratmış olduğu karışıklık ortamının etkileri açık bir şekilde kendini hissettiriyordu. İktidarı elinde tutan İttihat ve Terakki hükûmeti ülke yönetiminde istenen başarıyı gösterememişti. Bunun üzerine baskı politikası uygulamaya başlamıştı. Bunun sonucunda da 1910 yılının ilk aylarından itibaren Mebusan Meclisi içinde ve dışında, ayrıca orduda İttihatçılara karşı güçlü bir muhalefet doğmuş ve giderek etkili olmaya başlamıştır.

Bir süre sonra da yani 1911 yılı içerisinde de baş gösteren muhalefet bu kez İttihat ve Terakki'nin kendi bünyesinde ortaya çıkacak ve cemiyet içerisinde fikir ayrılıkları ve bunların belirlediği bölünmeler baş gösterecekti. İttihat Terakki içerisindeki bölünmelerin ortaya çıktığı bu süreçte bir taraftan da İmparatorluğun birçok bölgesinde isyanlar çıkmaya başlamıştı. Böyle bir ortamda İtalya'nın Trablusgarp ve Bingazi'ye saldırması iç politik durumun daha da karışmasına ve huzursuzluğun artmasına sebep olacaktır. Bu savaşta büyük devletlerden hiç birisi Osmanlı Devleti'ne yardımcı olmamış ve diplomatik bir tarafsızlık içerisine girmişlerdi. Bir anlamda Osmanlı Devleti uluslararası platformda yalnızlığa terk edilmişti.

Diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp'ı korumak için önceden önlemler almamış olması burasının nasıl olsa elden çıkacağı izlenimini kamuoyunda yaratmış, bu da İttihat ve Terakki'ye olan tepkiyi artırmıştır[539]. Bunun sonucunda da İttihatçıları desteklediği Said Paşa hükûmeti istifa etmek zorunda kalacaktır. Yeni hükûmetin Kamil Paşa tarafından kurulması konusunda bazı girişimler de başlamıştı. Nitekim bu çalışmalar Osmanlı hanedanına mensup bazı kimseler ve özellikle Halaskar Zabitan Grubu tarafından yapılıyordu[540].

539 Uçarol, **Siyâsî Tarih (1789-1994)**, s. 433.

540 Celal Bayar, **Ben de Yazdım**, **Milli Mücadeleye Giriş,** C. 2, İstanbul 1966, s. 560. Halaskar Zabitan Grubu Padişah V. Mehmed Reşad'dan mevcut hükûmetin düşmesini ve Meclisin feshini, Kanûn-ı Esasi'nin şartları dâhilinde yeniden seçime gidilmesini, mebusların yenilenmesini ve sorumsuz cemiyetlerin tesir ve müdahalelerinin önlenmesini istiyordu. Ayrıca bu hususun bir an önce sağlanması için kabine teşkilinde her türlü tesirden uzak kalmak şartıyla, Kâmil Paşa'nın başkanlığı altındaki vekiller heyetinin teşkilini ve şimdiye kadar hükûmeti ellerinde tutanların tedbirsiz ve hatalı hareketlerinin bir an önce sona erdirilmesini talep ediyorlardı. Bu hususun gecikmesi halinde mebuslar arasında ve

Said Paşa'nın istifa ettiği günün gecesi Talat Paşa da Mabeyn Başkâtibi Halit Ziya Bey'i evinde ziyaret etmiş ve onu *"Padişah yarın bir sadrazam tayin edecektir. Bu kim olursa olsun Kamil Paşa olmamalıdır. Kamil Paşa'nın sadarete gelmesi memleket için bir harp demektir"* diyerek İttihatçı karşıtı bir kişinin sadrazamlığa getirilmesine karşı olduğunu belirtmiştir[541].

Bu gelişmeler üzerine, Padişah V. Mehmet Reşad Meclis-i Ayan Reisi Gazi Ahmet Muhtar Paşa ve ardından Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey ile görüşmüştür. Gazi Ahmet Muhtar Paşa sadrazamlığa tayin edilecek kişinin tarafsız ve tecrübe sahibi bir kişi olması gerektiği kanaatindeydi. Halil Bey de o günkü şartlar içinde sadrazam olacak kişinin tarafsız olması gerektiği düşüncesine sahipti[542].

Görüldüğü gibi, Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan reisleri ülkenin içinde bulunduğu durumdan çıkılmasını tarafsız bir kişinin sadrazam olmasında görüyorlardı. Nitekim bu görüşmelerden sonra Padişah'ın ilk aklına gelen Londra Büyükelçisi Ahmet Tevfik Paşa olmuştur. Padişah 6 Temmuz 1912'de Osmanlı ordusuna bağlı büyüklü küçüklü birliklerde okutulmak üzere bir bildiri yayımlamıştır. Bu bildirisinde *"Heyet-i Vükela'nın istifasına mebni kaide-i Meşrutiyete tevfikan Meclis-i Ayan ve Mebusan reislerinin mülahazatını da istima ettikten sonra Londra'daki sefir-i kebirimiz Tevfik Paşa'yı mesned-i Sadaret'e davet eylemiştim. Heyet-i Cedide-i Vükela'nın umur ve mesâlihi devlette tecrübekâr ve tamamiyle müstakıl bi'r-rey ve her dürlü tesirât-ı hususiyeden azade zevattan teşkili nezdimizde matlub ve mültezemdir"*[543] diyerek Ahmet Tevfik Paşa'yı bu makama neden uygun gördüğünü açıklamıştır. Padişah bu tavrıyla hem Halaskar Zabıtan Grubu'nun isteklerine yaklaşmış hem de hükûmet reisi seçmek yetkisinin doğrudan doğruya kendisine ait olduğunu anlatmak istemiştir[544]. *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin *Londra Jöntürk* gazetesinden aktardığı haberde *"Mahâfil-i siyâsîyede cereyan eden şâyialara nazaran Tevfik Paşa'nın sadarete tayini Türkiye-*

---

kabinede çevrileceği tabi olan entrikalar yüzünden dökülecek kanların sorumluğunun ordunun asıl mercii olan Harbiye Nezareti ile Şurasına ait bulunacağını belirtmekteydiler. Bayar, **a.g.e.,** s. 534-535.

541 Bayar, **a.g.e.,** s. 559.

542 Uçarol, **Gazi Ahmet Muhtar Paşa (1839-1919)**, s. 308.

543 Simavi, **a.g.e,** C. I, s. 74.

544 Bayar, **a.g.e.,** C**.** II, s. 534-535.

İngiltere arası münasebatın takviyesini mucip olacağı gibi, İngilizlerin akd-i sulh için tanzim etmiş olduğu programın kabul edileceği dahi beyan ediliyor" ifadelerine yer verilmiştir[545].

Görülüyor ki Ahmet Tevfik Paşa'nın sadrazamlığa atanması uluslararası platformlarda da iyi bir etki oluşturmuştu. Bilhassa İngilizlerin Ahmet Tevfik Paşa'nın sadrazamlığa tayinine sıcak baktığını söyleyebiliriz. Öyle ki onun bu göreve getirilmesi İngilizlerin Osmanlı Devleti ile yapacağı barış görüşmelerinde de olumlu etki yapacaktı.

2.2.4.2. Sadaret Teklifi Karşısındaki Tutumu

Padişah V. Mehmed Reşad tarafından sadrazamlığa uygun görülen Ahmet Tevfik Paşa'ya bu durum Hariciye Nazır Vekili tarafından bir telgrafla bildirilmiştir. Bu telgrafta Said Paşa'nın istifası üzerine Padişah'n kendisine olan güvenine binaen yeni kabineyi kurmakla görevlendirildiği ve acilen ilk trenle İstanbul'a hareket etmesi isteniyordu[546]. Ahmet Tevfik Paşa Türkçe şifre ile kaleme aldığı bir telgraf ile cevabını İstanbul'a bildirmiştir[547]. Telgrafında öncelikle Padişah'a teşekkürlerini sunmuş, kritik ve hassas bir süreçten geçiliyor olmasından dolayı bu görevi kabul etmesinin bazı şartlara bağlı olduğunu yazmıştır[548]. Ahmet Tevfik Paşa acilen kabul edilmesini gerekli gördüğü şartları da İstanbul'a gönderdiği 18 Temmuz 1912 tarihli telgrafında şöyle sıralamıştır:[549]

---

545 Nilüfer Uğraş, **Osmanlı Basınında Balkan Savaşları Sırasında Osmanlı Devleti'nde Yaşanan Siyasal Gelişmeler**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008, s. 39.

546 Telgrafta şöyle deniliyordu: "*Londra Sefaret-i Seniyyesine; Said Paşa'nın vuku-ı istifasına mebni hakk-ı samilerindeki teveccüh ve i'timâd-ı şahaneye binaen yeni kabineyi teşkil etmek üzere mesned-i celil-i Sadaret uhde-i fahimanelerine tevcih buyrulduğundan ilk trenle hareket eylemeleri şimdi bizzat telakki ettiğim irade-i seniyye-i hazret-i şehriyariye tevfikan arz olunur. Yevm-i hareket ve muvasalat-ı fahimanelerinin hemen ve müsta'celen işarını rica eylerim". Hariciye Nazır Vekili. 12 Temmuz 1912*. **BOA, HR.MTV,** 485/87. Hariciye Nazırı Asım Bey'in de aynı içerikteki bir telgrafı 17 Temmuz'da Ahmet Tevfik Paşa'ya gönderdiğini görmekteyiz. Bkz. **BOA, HSD.TVP,** 1/16.

547 **BOA, HSD.TVP,** 1/16 (Ahmet Tevfik Paşa tarafından Hariciye Nazırı Asım Bey'e gönderilen 18 Temmuz 1912 ve 555/1066 numaralı telgraf).

548 **BOA, HR.MTV,** 485/87 (Londra Büyükelçiliği'nden Mâbeyn-i Hümâyûn-i Mülûkâne Baş Kitâbetine gönderilen olan 18 Temmuz 1912 tarihli telgraf).

549 **BOA, HSD.TVP,** 1/16; **BOA, HR.MTV,** 485/87 (Ahmet Tevfik Paşa'nın 18 Temmuz 1912 ve 1067 numaralı telgrafı; Ahmet Tevfik Paşa'nın 18 Temmuz 1912 tarihli telgrafı).

1. Meclis-i Mebusan'ın feshedilmesi, Meşrutiyete uygun olarak seçimlerin yeniden yapılması.

2. Nazırlar heyetinin Kanûn-ı Esasi dairesinde hiçbir tarafın müdahalesine tabi olmayarak teşkili.

3. Hükûmet işlerine açık ve gizli müdahale veya nüfuz eden cemiyetlerin engellenmesi.

4. Harici ve dâhili siyasette hukuk-ı mukaddese-i hükümdarinin bütün meşrûtî hükûmetlerde olduğu gibi tamamen korunması ve yürürlükte olması.

5. İstanbul'da Örfî idarenin kaldırılması.

6. Her ne sebebe dayalı olursa olsun, siyasî suçtan dolayı mahkûm olmuş veya uzaklaştırma cezası almış olanlar veya zan altında bulunanlar ve hali ihtilalde bulunan mülkî ve askerî kişiler haklarında genel af ilân edilmesi.

Hariciye Nazırı Asım Bey, Ahmet Tevfik Paşa'ya 19 Temmuz'da bir telgraf göndermiş ve onun öne sürdüğü şartların incelenmesi ve müzakere edilmesi için İstanbul'a gelmesini bildirmiştir[550]. Ahmet Tevfik Paşa aynı gün Asım Bey'in telgrafına verdiği cevapta öne sürdüğü şartların hepsinin kabul edilmesi halinde İstanbul'a geleceğini, bu şartların herhangi bir müzakereyi gerektirmediğini söyleyerek İstanbul'a gelmeyeceğini ifade etmiştir[551]. Bunun üzerine Asım Bey 20 Temmuz'da Ahmet Tevfik Paşa'ya öne sürdüğü şartlardan birincisi yani Meclis-i Mebusan'ın feshi dışındaki diğer beş şartın Padişah tarafından desteklendiğini bildirmiştir. Asım Bey ayrıca bu telgrafında şu hususlara yer vermiştir:

Meclis-i Mebusan'ın fesih edilmesi şartı Kanûn-ı Esasi'nin yürürlükte olan hükümleri ile bağdaşmamaktadır. Bu nokta hakkında bir sebep ve kanuni imkân bulunacak olur ise incelenmelidir. Ancak bu konunun Ahmet Tevfik Paşa ile müzakere edilmesine bağlıdır. Padişah'ta bunu gerekli görmektedir. Ayrıca Padişah ülkenin içinde bulunduğu zor şartlar ve tehlikelerin fedakârlıklar gerektirdiğini düşünmektedir. Bu nedenle Ahmet Tevfik Paşa bir an evvel İstanbul'a hareket etmelidir[552].

550 **BOA, HSD.TVP,** 1/16 (Hariciye Nazırı Asım Bey'den Ahmet Tevfik Paşa'ya gönderilen 19 Temmuz 1912 tarihli telgraf).

551 **BOA, HSD.TVP,** 1/16 (Ahmet Tevfik Paşa tarafından Hariciye Nazırı Asım Bey'e gönderilen 19 Temmuz 1912 tarih ve 760/1073 numaralı telgraf).

552 **BOA, HSD.TVP,** 1/16 (Hariciye Nazırı Asım Bey'den Ahmet Tevfik Paşa'ya gönderilen 20 Temmuz 1912 tarihli telgraf).

Ahmet Tevfik Paşa ise 20 Temmuz'da Asım Bey'e ileri sürdüğü bu tekliflerin en önemlisi olarak birincisinin yani, meclisin feshi ve seçimlerin yeniden yapılması olduğunu özellikle diğer beş teklifin kabul edilmesinin buna bağlı olduğu şeklindeki taleplerini yinelemiştir. Bunun nedenini ise şöyle açıklamıştır:

"Dâhilde olduğu gibi, bütün Avrupa ve bilhassa Londra kamuoyu ve siyasî çevrelerinde Meclis-i Mebusanımızın Meşrutiyete aykırı bir şekilde seçilmiş olduğu hakkında tam bir görüş vardır. Bunu bilerek başa gelmek Padişah'tan gerçeği gizlemek olacaktır. Bu ise vatanın kurtuluşu yolunda ömrünü devlet hizmetinde geçirmiş olan bir memurun haysiyet ve iyi niyeti ile bağdaşmaz. Kendim hiç kimseye kin ve düşmanlık amacında değilim. Amacım sadece Padişah'ın hukuk-ı meşruiyetini, vatanımızın kurtuluşu ile mutluluğunu sağlamak ve korumaktır. Bu da Kanûn-ı Esasi'mize uygundur".

Ahmet Tevfik Paşa bu taleplerinin Padişah'a iletilmesini istemiş ve Padişah'ın iradesini beklediğini söylemiştir[553]. Paşa'nın taleplerinde ısrar etmesi üzerine Hariciye Nazırı Asım Bey 22 Temmuz'da kendisine bir telgraf daha göndermiştir. Bu telgrafta Kanûn-ı Esasi'nin özel maddelerinin Meclis-i Mebusan'ın feshine engel olduğu belirtilmiş ve sadrazamlığın Gazi Ahmet Muhtar Paşa'ya verildiği bildirilmiştir[554]. Ahmet Tevfik Paşa ise 23 Temmuz'da gönderdiği cevabî telgrafta yeni vekiller heyetinin vatanın ve milletin kurtuluşunu sağlayacak kişiler arasından seçilmesi gerektiğini söyleyerek Padişah'a teşekkürlerini sunmuştur[555].

Netice itibariyle Padişah V. Mehmed Reşad sadrazamlığa getireceği kişinin kabinesini kurmadan önce böyle bir teklifte bulunmasını doğru bulmamıştır. Ahmet Tevfik Paşa'nın taleplerinde ısrar etmesi üzerine sadrazamlığı kabul et-

553 **BOA**, **HR.MTV**, 485/78; **BOA**, **HSD.TVP**, 1/16 (Ahmet Tevfik Paşa'nın 20 Temmuz 1912 tarih ve 718 numaralı telgrafı; Tevfik Paşa tarafından Hariciye Nazırı Asım Bey'e gönderilen 20 Temmuz 1912 tarihli ve 768/1084 numaralı telgraf).

554 **BOA, TP.HSD**,1/16 (Hariciye Nazırı Asım Bey'den Ahmet Tevfik Paşa'ya gönderilen 22 Temmuz 1912 tarihli telgraf).

555 **BOA, TP.HSD**,1/16, 1330 Ş 2; **BOA, HR. MTV**, 485/74 (Ahmet Tevfik Paşa tarafından Hariciye Nazırı Gabriel Noradunkyan Efendi'ye gönderilen 776/1097 numaralı ve 23 Temmuz 1912 tarihli telgraf; Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezaretine gönderilen 23 Temmuz 1912 tarihli ve 776 numaralı telgraf).

mesi için öne sürdüğü şartlar kabul edilmemiş ve yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, sadrazamlığa Gazi Ahmet Muhtar Paşa atanmıştır[556].

2.2.5. Balkan Savaşları Döneminde İngiliz Hükûmeti Nezdindeki Temasları

Osmanlı Devleti'nin yukarıda bahsettiğimiz iç politik durumundan istifade eden Balkan Devletleri Rusya'nın da kışkırtmasıyla Osmanlı Devleti'ne karşı savaş hazırlıklarına girişmişlerdir. Diğer taraftan Osmanlı-İtalyan savaşı sürmekteydi. Yapılan sadrazamlık teklifinin kabulünü bazı şartlara bağlayan Ahmet Tevfik Paşa ise böyle kritik bir dönemde Londra Büyükelçiliği görevini yürütmekteydi. Avrupa'daki gelişmeleri yakından takip eden Paşa savaş öncesi durum hakkında Avrupalı devlet adamları ile görüşmeler yapıyordu. Yakın gelecekte Osmanlı Devleti'ni bekleyen tehlikeler konusunda devletini uyarıyordu. Nitekim Ahmet Tevfik Paşa, Kambon ile yaptığı bir görüşmede Kambon, ona Osmanlı Devleti'nin karşı karşıya bulunduğu bazı tehlikelerin varlığından bahsetmişti. Kambon'un işaret ettiği hususlar şunlardı: [557]

Şimdiki durumda Osmanlı Devleti için asıl tehlike ne İtalya ile savaş halinde olması ve ne de Balkanlı devletlerin barışı ihlal edecekleri olmalarıydı. İtalya Trablusgarp dışında taarruzda başarılı olamayacaktı. Bu devlet ile Osmanlı Devleti arasındaki savaş yakın zamanda sona ersin veya ermesin bu durum Osmanlı Devleti'nin varlığını tehlikeye sokamayacaktı. Osmanlı Devleti için asıl yakın tehlike genel seçimler sırasında veya seçimler sonrasında Osmanlı ordusunun ikiye ayrılması olacaktı. Şayet ordu ikiye ayrılır ve iki muhalif fırkaya katılırsa bunun sonucu bir ihtilaldi. Bu ihtilalin de Balkanlarda bir karışıklık çıkartacağı şüphesizdi. Bu takdirde Avrupa Şarkta statükonun korunmasını devam ettirmeyecekti. Ahmet Tevfik Paşa, Kambon'un bu görüşlerine katıldığını beyan etti.

Görüldüğü üzere Ahmet Tevfik Paşa böyle kritik bir dönemde gönderdiği bu telgrafı ile devletini uyarıyordu. Gerçekten de Osmanlı Devleti'ne en büyük tehlike yine kendi içerisinden gelmiştir. Hükûmet ihtiyatlı bir politika izleyememiş ve iç politik çekişmeler yaşanırken Balkanlı devletler bu durumdan istifade ederek savaş hazırlıklarını tamamlamışlardır. Ahmet Tevfik Paşa 3 Ekim'de

556 **BOA, HR.MTV**, 485/73.

557 **BOA, A.MKT.MHM,** 741/9 (Londra Büyükelçiliği'nden Hariciye Nezaretine gönderilen 16 Eylül 912 tarihli ve 1032 numaralı telgraf).

İstanbul'a gönderdiği telgrafla Balkan Devletlerinin ve en çok da Bulgaristan'ın kışkırtmasından ileri gelen şimdiki durumun tehlikeli bir hal almakta olduğunu belirtiyordu. Ayrıca gelişmelerin yakın bir zamanda Balkanlarda bir savaşın çıkacağını gösterdiğini söylemekteydi. Paşa Balkanlı devletlere hazırlıksız yakalanmamak ve aciz kalmayarak Osmanlı'nın meşru haklarını savunmak için büyük bir hızla savaş hazırlıklarına başlanmasını tavsiye ediyordu. Ahmet Tevfik Paşa'ya göre, savaşın çıkışını önlemek için büyük devletlere başvurmak acizliğin ve zayıflığın kabul edilmesinden başka bir şey değildi ve bunun Osmanlı'ya bir faydası olmayacaktı[558].

Nitekim o büyük devletlerin Balkanlardaki gelişmeler karşısındaki tavırlarını İstanbul'a gönderdiği 11 Ekim 1912 tarihli telgrafta şöyle açıklıyordu: Balkan devletlerinin özellikle de Bulgaristan'ın komiteleri aracılığı ile Rumeli'de yaptıkları fenalık ve cinayetlere büyük devletler seyirci kalıyorlardı. Bu durum Balkanlı devletlere cesaret veriyordu. Şimdi ise artık çıkması yakın ve kesinleşmiş olan bir genel savaşı engellemek için her türlü siyasî vasıtaya başvurmaktaydılar. Hatta Osmanlı'nın egemenlik haklarına darbe vurmak ve iç işlerine karışmak için menfaatlerine aykırı tekliflerin dahi kabulünü sağlamaya çalışıyorlardı. Ahmet Tevfik Paşa bunun Osmanlı devlet adamları tarafından göz önünde bulundurulmasını istiyor ve bu uyarılarının görevinin bir gereği olduğunu söylüyordu. O son derece sağlam kaynaktan edindiğini söylediği bilgilere göre, barışın sağlanması için büyük devletler tarafından gösterilen çabalar sonuçsuz kalacaktı. Balkanlı devletlerin savaş hazırlıkları biter bitmez Bulgaristan ve müttefiki olan diğer Balkanlı devletler Osmanlı Devleti'ne savaş ilân edeceklerdi[559].

Gerçekten de Ahmet Tevfik Paşa'nın da ifade ettiği gibi, savaş hazırlıklarını tamamlayan Balkanlı devletler, Osmanlı Devleti'ne savaş açtılar. Osmanlı Devleti I. Balkan Savaşı'nın başlamasından kısa bir süre sonra cephelerde ard arda yenilgiler almaya başladı. Bu yenilgiler iç politikada da etkisini gösterdi. Sadrazam Gazi Ahmet Muhtar Paşa istifa ederek yerine İngiltere'nin desteğini sağlayacağı düşünülen Kamil Paşa sadrazamlığa getirildi. Ancak bu da içinde bulunulan kötü durumu değiştirmeye yeterli olmadı. Bu nedenle Osmanlı Dev-

558 (Ahmet Tevfik Paşa tarafından İstanbul'a gönderilen 3 Ekim 1912 tarih ve 1108 numaralı telgraf). Bkz. Celal Bayar, **Ben de Yazdım**, C. 3, İstanbul 1966, s. 1023.

559 (Ahmet Tevfik Paşa'dan tarafından İstanbul'a gönderilen 11 Teşrin-i Evvel 1912 tarihli ve 1161 numaralı telgraf). Bayar, **a.g.e.**, s. 1024.

leti Balkanlı devletlerden savaşın durdurulmasını talep etmeye başladı. Bu talebe olumlu cevap ancak Bulgarların Çatalca hattına yaptıkları saldırıların durdurulmasından sonra geldi. Osmanlı Devleti ile Balkanlı devletler arasında Çatalca'da barış görüşmelerine başlandı. Fakat Yanya ve İşkodra savunmaları devam ettiği için Yunanistan ve Karadağ bu görüşmelere katılmamış sadece Bulgaristan ile bir ateşkes anlaşması imzalanmıştır. Barış anlaşmasının ise Londra'da toplanacak bir konferansta görüşülmesine karar verilmiştir.

O güne kadar Osmanlı Devleti ile Balkanlı devletler arasında süregelen savaşta tarafsız kalmaya çalışan büyük devletler aynı bölgede Avusturya, Sırp ve İtalyanların kendi aralarında başlattığı çatışmalar üzerine harekete geçmişlerdir. Nitekim duruma çözüm bulmak ve barışı sağlamak amacıyla 17 Aralık'ta Londra'da *"Uluslararası Büyükelçiler Konferansı"* toplanmıştır[560].

Ahmet Tevfik Paşa, Osmanlı Devleti ile Balkan devletleri arasında hangi şartlarda bir barış yapılacağı hususunda İngiltere'nin nasıl bir politika izleyeceğini, İngiltere hükûmeti temsilcileri ile görüşerek hükûmetini bilgilendirmiştir[561]. Ona göre, Osmanlı büyük devletlerin barış teklifini kabul etmeden önce barış şartlarının esas çizgilerini tespit etmeliydi. Karadeniz'de İğneada'dan çekilip Babaeski ve Lüleburgaz'ı muhafaza edebilmek şartıyla adalar denizine kadar gidecek bir hattın yeni sınır olarak gösterilmesi ve ancak barıştan sonra istihkâmların yıkılması talep edilmeliydi[562]. Diğer taraftan Yunanistan Ege adalarından, Karadağ İşkodra'dan, Bulgaristan ise Edirne'den çekilmek istemiyordu. Osmanlı Devleti de Ege adaları ve Edirne'de taviz verilmemesi konusunda son derece hassas davranmaktaydı[563].

İngiltere, Fransa ve Rusya gibi büyük devletler Osmanlı Devleti'nin yeniden savaşa girmesine karşıydılar. Özellikle Rusya ve Fransa Osmanlı Devleti'ne bu konuda baskı yapmaktaydılar. İngiliz Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Nicholson 28 Aralık'ta Ahmet Tevfik Paşa'ya *"Barış görüşmelerinin kesilmesinden çekinmelisiniz, malî sıkıntınız var, ordunuz devleti kurtaracak durumda değildir.*

560 Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, s. 439-440.

561 (Ahmet Tevfik Paşa'dan alınan 11 Teşrin-i Evvel 1912 tarihli ve 1161 numaralı telgraf). Bayar, **a.g.e.,** s. 1024.

562 (Ahmet Tevfik Paşa'dan alınan18 Şubat 913 tarihli ve 63 numaralı telgraf). Bayar, **a.g.e.,** s. 1025.

563 Uçarol, **a.g.e.,** s. 440.

Savaş yeniden başlarsa Doğu Anadolu'da ve Suriye'de çıkabilecek olaylar, Asya'da da varlığımızı tehlikeye düşürebilir" diyerek uyarıda bulunmuştu. Aynı tavsiyeler Berlin'de, Alman Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı tarafından oradaki Osmanlı Maslahatgüzarı'na da tekrar edilmişti[564].

Ahmet Tevfik Paşa ise 7 Ocak'ta oğlu Ali Nuri Bey'e gönderdiği mektupta Londra'da başlayan barış görüşmelerinin 6 Ocak'ta kesildiğini bildiriyordu. Bunun nedeninin ise Edirne ve Adalar konusunda Büyük devletlerden destek alan Balkanlı devletlerin ısrarcı tutumları olduğunu belirtiyordu. Ahmet Tevfik Paşa bu toprakların terk edilmesine şiddetle karşıydı. Ona göre,*"Edirne ve Adalar hayat memat meselesiydi"*. Bu nedenle bu toprakların terk edilmesine izin verilemezdi[565].

Diğer taraftan Büyük devletler 17 Ocak'ta savaşın yeniden başlamaması için Osmanlı'ya ortak nota verdiler. Bu notada Edirne'nin Balkanlı devletlere verilmesi, Ege Adaları'nın geleceğinin belirlenmesi işinin Avrupalı devletlere bırakılması talep ediliyordu. Şayet Osmanlı Devleti bu talepleri kabul etmez ise çıkacak savaşta zor duruma düşeceği belirtiliyordu. Bu sırada Bâb-ı Âli Baskını gerçekleşmiş ve Kâmil Paşa hükûmeti düşürülerek Mahmud Şevket Paşa başkanlığında yeni bir hükûmet kurulmuştu. Yeni hükûmet savaş yanlısı olmasa da önceki hükûmetin düşme nedeni olan Edirne'nin terk edilmesine izin vermeyecektir[566].

Osmanlı Devleti 30 Ocak'ta ilgili devletlere cevabî notasını verdi. Bu notada özetle; *"Edirne tam bir Müslüman şehri, Osmanlı İmparatorluğu'nun ikinci başkentidir. Onun terk edileceği sözünün bile ortaya çıkması bütün memlekette heyecan yaratmaya sebep olur. Nitekim böyle bir heyecan daha önceki hükûmeti çekilmek zorunda bırakmıştır. Bununla beraber son bir barış ve uysallık gösterisinde bulunmuş olmak için Osmanlı hükûmeti Edirne Şehri'nin Meriç'in sağ kıyısına düşen kısmını bırakabilir.*

Ege adalarına gelince: Çanakkale'ye yakınlıkları dolayısıyla Boğazın emniyeti ve korunması bakımından son derece önemlidir. Diğerleri de Anadolu'nun çok yakın birer parçasıdır, ayrılamazlar. Ayrıldıkları takdirde birer fesat ocağı olurlar.

564 Necdet Hayta, **Balkan Savaşlarının Diplomatik Boyutu ve Londra Büyükelçiler Konferansı 17 Aralık 1912-11 Ağustos 1913**, Ankara 2008, s. 15.

565 **TTK, TP,** Kutu 17, Gömlek 35.

566 Uçarol, **a.g.e,** s. 440.

Anadolu kıyılarında da durum Makedonya'nın haline döner. Yani tahrik ve anarşi başlar. Bu yönleri göz önünde tutmak şartıyla adaların mukadderatının tayini işi takdirlerine bırakılabilir" denilmekteydi[567].

Ahmet Tevfik Paşa Osmanlı Devleti tarafından Büyük devletlerin elçilerine verilen cevabî nota doğrultusunda barış şartlarının belirlenerek işin Avrupalı devletlere havale edilmesini hükûmetine önermiştir. O'nun bu teklifi Meclis-i Vükelâ'ca kabul edilmiş ve bu durum Ahmet Tevfik Paşa'ya bildirilmiştir. Buna göre, Paşa İngiltere Dışişleri Bakanı Edward Grey'i ziyaret ederek Osmanlı'nın barıştan yana olduğunu belirtecek ve bunu da Avrupa'ya ispat etmek istediğini söyleyecekti. Ayrıca yeniden bir savaş çıkmasını engellemek ve bölgedeki karışıklıkları gidermek üzere Osmanlı tarafından verilen notadaki esaslar çerçevesinde büyük devletleri vekil tayin etmeye hazır olunduğunu bildirecekti. Ahmet Tevfik Paşa bu karara uygun olarak Edward Grey ile görüşmüş o da bu talebi ertesi gün toplanacak olan Elçiler Konferansı'nda büyük devlet elçilerine bildireceğini söylemiştir[568]. Ancak Osmanlı Devleti'nin cevabi notasını Büyük devletlere verdiği gün Bulgar orduları başkumandanlığı ateşkesin sona erdiğini Osmanlı orduları başkumandanlığına bildirmiş ve savaş yeniden başlamıştır[569]. Bu kez de Osmanlı Devleti yenilmiş ve büyük devletlere ikinci kez başvurarak barış talebinde bulunmuştur[570]. Bu karar Ahmet Tevfik Paşa'ya bir telgraf ile bildirilmiştir. Telgrafta *"Çaresiz Edirne'yi terk etmeye karar verdik. Adalar sorununun çözümünü, notamızdaki görüşlerimize uygun biçimde, büyük devletlere havale ediyoruz. Edirne'yi terk edeceğimizin çok gizli tutulması ve Büyük devletlerin de görüşmeleri gizlilik içinde yürütmeleri gerekir. Bu esaslar çerçevesinde Sir Edward Grey'le görüşerek tez elden sonucu bildirmenizi rica ederim"* deniliyordu[571]. Bunun üzerine Ahmet Tevfik Paşa hemen harekete geçmiş ve Edward Grey İngiltere'de bulunmadığından durumu telgrafla kendisine bildirmiştir. Grey ise Büyük devletler adına Osmanlı'nın barış şartlarını açıklamadan kendilerininin arabuluculuklarını kabul ettiklerini bildirmelerini Ahmet Tevfik Paşa'dan istemiştir.

567 Celal Bayar, **Ben de Yazdım,** C. 4, İstanbul 1967, s. 1201.

568 **BOA, HR.SYS,** 1983/1 (Hariciye Nazırı Prens Said Halim Paşa'dan Sadrazam Mahmud Şevket Paşa'ya gönderilen 29 Kanun-ı Sani 1328/11 Şubat 1913 tarihli tahrirat).

569 Bayar, **a.g.e.,** s. 1202.

570 Uçarol, **a.g.e.,** s. 440-441.

571 Hayta, **a.g.e.,** s. 55-59.

Bunun üzerine Paşa Osmanlı'nın barış şartlarını içeren bir muhtırayı Grey'e vermiştir[572].

26 Şubat'ta Ahmet Tevfik Paşa Büyük devletlerin aracılığı ile ilgili olarak bu kez de Fransa ve Almanya elçileri ile görüşmüştür. Bu görüşmede Büyük devletlerin arabuluculuk yapacakları zaman Osmanlı Devleti'nin barış şartlarını Balkanlı devletlere kabul ettirecekleri hakkında önceden kendilerine teminat vermelerinin meşruiyeti hakkında ısrar etmiştir. Her iki elçi de bu talebin uygun olduğunu ve ertesi günkü *"Büyükelçiler Konferansı'nda"* bu talebi uygun bir dille söyleyeceklerini ifade etmişlerdir[573]. Balkanlı devletler de Büyük devletlerin hangi şartlarda arabuluculuk teklifini kabul edeceklerini sormuşlardır. Büyük devletler adına Edward Grey, Osmanlı Devleti gibi Balkanlı devletlerin de kesin şekilde arabulucuk teklifini kabul etmeleri gerektiğini bildirmiştir[574].

Edward Grey 12 Mart'ta Ahmet Tevfik Paşa ile yaptığı görüşmede Balkanlı devletlerin cevabının daha fazla ertelenemeyeceğini bir iki gün içerisinde kendilerinin arabuluculuk teklifleri kabul edilmediği takdirde Büyük devletlerin gereğini yapacaklarını söylemiştir. Ayrıca *"Büyükelçiler Konferansı'nda"* bu konunun görüşüleceğini belirtmiştir. Ahmet Tevfik Paşa'nın Balkanlı devletlerin tazminat talebinin basından edinilen bilgilere bakılırsa çok abartılı olduğunu söylemesi üzerine Grey cevaben Büyük devletlerin öteden beri buna karşı durduklarını ve bu konuda Osmanlı Devleti'nin istekleri doğrultusunda kararlar alınmasından yana olduklarını söylemiştir[575]. Edward Grey 20 Mart'ta Ahmet Tevfik Paşa ile yaptığı bir diğer görüşmede 19 Mart'ta yaptıkları elçiler toplantısında ön barış antlaşmasının imzalanması konusunda Büyük devletler tarafından kararlaştırılmış bir programın taraflara tebliğ edilmesine karar verdiklerini ifade etmiştir[576].

572 **BOA, HR.SYS,** 1984/1 (Ahmet Tevfik Paşa'nın 24 Şubat 1913 tarihli ve 73 numaralı telgrafı).

573 **BOA, HR.SYS,** 1984/1 (Ahmet Tevfik Paşa'nın 26 Şubat 1913 tarihli ve 77 numaralı telgrafı).

574 **BOA, HR.SYS**, 1984/1 (Ahmet Tevfik Paşa'nın 7 Mart 1913 tarihli ve 87 numaralı telgrafı).

575 **BOA, HR.SYS,** 1984/1 (Ahmet Tevfik Paşa'nın 12 Mart 1913 tarihli ve 95 numaralı telgrafı).

576 **BOA, HR.SYS,** 1984/1 (Ahmet Tevfik Paşa'nın 20 Mart 1913 tarihli ve 105 numaralı telgrafı).

Öte yandan İngiliz Hariciye Müsteşarı Balkanlı devletlerin Büyük devletlerin arabuluculuk konusunda verdikleri son notaya 21 Mart'ta cevap verdiklerini Ahmet Tevfik Paşa'ya bildirmiştir. Buna göre, Balkanlı devletler Akdeniz ve Trakya ile Arnavutluk sınırlarının tespiti konusunda bazı şartlar öne sürmekte iseler de bu defa ki cevaplarında bu şartlardan bahsetmiyorlardı. Müsteşar bunlar dikkate alınmadan arabuluculuk teklifinin kabul edildiği konusunda Osmanlı Devleti'ne güvence verildiğini ve Elçiler Konferansı'nda bu konu ile ilgileneceklerini temin ediyordu[577].

Ahmet Tevfik Paşa aynı gün Büyük devletler tarafından hazırlanan ön barış şartlarını İstanbul'a bildirdi[578]. Büyükelçiler Konferansı uzun süren toplantılar sonucu 3 Mayıs'ta Londra'da bir konferansın toplanacağını taraflara duyurdu. Büyük devletlerin bu kararı Osmanlı'ya bildirmesi üzerine barış görüşmelerinde Osmanlı Devleti'ni temsil edecek heyette kimlerin bulunacağı konusu gündeme geldi. Eski sadrazamlardan Hakkı Paşa, Hariciye Nazırlarından Asım Bey, Viyana Büyükelçisi Hüseyin Hilmi Paşa ve Ahmet Tevfik Paşa'nın baş delege olarak atanmaları teklif edildi, ancak onlar bu görevi reddetmişlerdir[579].

Ahmet Tevfik Paşa bu görevi neden kabul etmediğine 3 Mayıs 1913'te İstanbul'a gönderdiği telgrafında açıklık getirdi. Buna göre, elinden geldiği kadar vatanına hizmet etmekten geri durmadığını hatta[580] mütareke tarihinden itibaren karşılaşılan felaketlerin etkilerini hafifletmek için çaba sarfettiğini belirtiyordu. Yine o vekiller heyetinde bulunmasının *"Ülkemin menfaatine olacağını bilsem bugün durum ne kadar acı olursa olsun bu görevi kabul etmekten çekinmeyecektim"* demekteydi. Ahmet Tevfik Paşa'ya göre, o an içinde bulunulan durum çok farklıydı ve yapılacak fazlaca birşey yoktu. Artık bu saatten sonra yapılacak

577 **BOA, HR.SYS,** 1984/1 (Ahmet Tevfik Paşa'nın 22 Nisan 1913 tarihli ve 159 numaralı telgrafı).

578 **BOA, HR.SYS,** 1984/1 (Ahmet Tevfik Paşa'nın 2 Mayıs 1913 tarihli ve 174 numaralı telgrafı).

579 Hayta, **a.g.e.,** s. 55-59.

580 Ahmet Tevfik Paşa Londra Büyükelçiliğine atandığı sırada 64 yaşındaydı. 31 Ekim 1909 tarihli Meclis-i Vükelâ kararı ile *"Memurin-i Mülkiye Tekaüd Kanunu'nun"* 3. maddesi gereğince tahdid-i sin kaydından istisna tutulmuştur. Bunun gerekçesi olarak da Ahmet Tevfik Paşa'nın uzun siyasi hayatındaki tecrübeleri, isabetli görüş ve başarıları gösterilmiştir. **BOA, MV,** 133/66.

tek şey kalmıştı. O da Osmanlı tarihinin bu acı verici sayfalarını oluşturacak olayları teyit edecek bir anlaşmayı imzalamaktan ibaretti[581].

Ahmet Tevfik Paşa son derece haklıydı; çünkü Osmanlı Devleti'nin sınırları Büyük devletler tarafından tespit edilmiş veya edilecekti. Osmanlı delegelerinin hiç biri müzakereye girişmeyecekti. Nitekim Ahmet Tevfik Paşa İstanbul'a gönderdiği diğer bir telgrafta bu görevi kabul etmeme nedenini *"…Heyet-i murahhasa-i Osmaniye tamamıyla imza edilmiş Küçük Kaynarca veyahud Ayastefanos Muahedesi'nden beter bir muahede imza edecek. Fi'l-hakika müzakere edilecek mevâdd-ı mühimme veyahud ifa olunacak bir hizmet mevcud olsaydı kendimi feda ederdim. Fakat suret-i mahsusada yapılacak katiyen hiçbir şey yoktur…"* diyerek açıklamaktaydı. Ona göre, Balkanlı devletler Osmanlı ile barış antlaşmasını imzalamak için büyük adamlarını tayin etmekte haklıydılar. Çünkü bu adamlar antlaşmayı imzalamaktan dolayı büyük bir şeref ve ün kazanacaklardı. Osmanlı Devleti için ise durum tersineydi. Ahmet Tevfik Paşa *"hükûmet-i seniyye memuriyetimdeki son fiilimin hayat-ı bekamı temsil edecek mahiyette olmasını istemez. Bu muahedeyi imza etmek memuriyetini kabul etmek senaverlerince gayr-i kâbil olduğunu teyid ederim. Memâlik-i Osmaniye'nin senelerden beri mahkûm olan bir parçasını İtalya'ya terk eden bir muahedeyi imza etmemek için iki sene her türlü hakarete tahammül ettim. Hükûmet-i seniyyeden son bir lûtf olmak üzere affımı istirham eylerim"* diyerek bu görevi kabul etmeme hususunda son derece kararlı olduğunu ortaya koyuyordu[582]. Ahmet Tevfik Paşa bu heyette yer alıp şartları çok ağır bir antlaşmanın imzalanma sorumluluğunu omuzlarında taşımak istemediğini, önerilecek şartların kabul edilmesinin neredeyse imkânsız olduğunu ancak yapılacak bir şey olmadığı için de kabul etmekten başka bir çıkar yolun kalmadığını söyleyerek kendisinin bu antlaşmayı imzalayacak kişi olmayacağını kesin bir dille ifade ediyordu.

Bunun üzerine Osmanlı Devleti barış görüşmelerini yürütecek heyetin başına Osman Nizami Paşa'yı getirmiştir. Paşa 15 Mayıs'ta Edward Grey'i ziyaret etmiştir. Bu görüşmede Grey esir mübadelesi ve askerlerin bazı meselelerinin Balkanlı devletler ile Osmanlı Devleti arasında görüşülebileceğini söylemiş,

581 **BOA, HR.SYS,** 1991/4 (Ahmet Tevfik Paşa'nın 3 Mayıs 1913 tarihli ve 175 numaralı telgrafı).

582 **BOA, HR.SYS,** 1991/4 (Ahmet Tevfik Paşa'nın 1 Mayıs 1913 tarihli ve 173 numaralı telgrafı).

Midye-Enez sınırı konusunda ise ayrıntıya girmek gerektiğini tavsiye etmiştir. Ayrıca gelecek hafta bütün delegelerin Londra'da bulunacaklarını ümit ettiklerini söylemiştir[583].

Ahmet Tevfik Paşa barış müzakereleri heyetinde yer almayı kabul etmemekle birlikte, İngiltere Dışişleri nezdindeki temaslarını sürdürmüştür. Gelişmeleri düzenli olarak İstanbul'a bildirmiştir. 20 Mayıs'ta İstanbul'a gönderdiği telgrafta Bulgaristan'ın barış antlaşmasını imzalamaya hazır olduğunu, ancak diğer delegelerin hükûmetlerinden kesin talimat almadıklarını bahane ederek adalar ile Arnavutluk sınırı hakkında daha önce İtilâf Devletleri'nden teminat almaya çalıştıklarını bu nedenle de antlaşmayı imzalamakta tereddütlü olduklarını bildirmekteydi[584].

Paşa, Osmanlı Devleti bu kadar büyük ödünler verdikten sonra bir an önce barışın yapılması görüşündeydi. Nitekim işin sürüncemede bırakılmasının doğru olmadığını 23 Mayıs'ta İngiltere Hariciye Müsteşarı ile yaptığı görüşmede beyan etmiştir. Bunun üzerine Müsteşar *"Elçiler Konferansı'nın"* Büyük devletlerin ön barış antlaşmasını olduğu gibi imzalamak istediklerini belirtmiştir. Devamla da bunun Balkanlı devletlere bildirilmesi kararını aldıklarını, Edward Grey'in bu devletlerin delegelerine gerekli tebligatta bulunduğunu söylemiştir[585].

Paşa, 27 Mayıs'ta İngiltere Hariciye Müsteşarı Edward Grey ile bir görüşme daha yapmıştır. Edward Grey bu görüşmede müttefik devletler delegelerini çağırdığını ve barış antlaşmasını hiçbir düzeltme yapmadan imzalamaları gerektiğini kendilerine söylediğini açıklamıştır. Aralarında bir uzlaşma sağlayarak üçlü itilafı oluşturan İngiltere, Fransa ve Rusya'nın da aynı düşüncede olduklarını belirtmiştir. Ayrıca Bulgarların antlaşmayı imzalamaya hazır olduklarını belirterek diğer devletlere ise Cuma gününe kadar süre tanındığını söylemiştir. Bu konuda İngiltere'nin diğer devletler nezdindeki elçilerine de talimat verdiklerini sözlerine ilave etmiştir[586].

---

583 **BOA, HR.SYS,** 1991/5 (Ahmet Tevfik Paşa'nın 15 Mayıs tarihli ve 2 numaralı telgrafı).

584 **BOA, HR.SYS,** 1991/4 (Ahmet Tevfik Paşa'nın 20 Mayıs 1913 tarihli ve 214 numaralı telgrafı).

585 **BOA, HR.SYS,** 1991/4 (Ahmet Tevfik Paşa'nın 23 Mayıs1913 tarihli ve 209 numaralı telgrafı).

586 **BOA, HR.SYS,** 1991/4 (Ahmet Tevfik Paşa'nın 28 Mayıs 1913 tarihli telgrafı).

Ahmet Tevfik Paşa'ya göre, Cuma günü değiştirilmemek üzere bütün delegelere verilecek olan anlaşma metnini Osmanlı delegeleri imzalamalıydılar. Şayet bir bahane ile bu metni imzalamayıp düzeltme talep ederlerse bu durum büyük devletler üzerinde kötü bir etki bırakacaktı. Balkanlı devletler arasında çıkabilecek anlaşmazlıktan yararlanabilmeyi sanmak büyük bir hata olacaktı. Osmanlı Devleti tarafından gösterilecek endişe ve düzeltme talebi ise, büyük devletlerin Osmanlı hakkındaki düşüncelerinde olumsuz bir etki oluşturmaktan başka bir işe yaramayacaktı. Bu nedenle Osmanlı'nın anlaşmayı şimdi imzalaması daha faydalıydı. Hakkı Paşa da Ahmet Tevfik Paşa ile aynı görüşteydi[587].

Görüşmeler 30 Mayıs 1913 tarihinde Londra Anlaşması'nın imzalanması ile sonuçlandı. Bu anlaşma ile Osmanlı Devleti Midye-Enez sınırının batısında kalan bütün topraklarını Balkanlı devletlere terk etmiştir. Ege Adaları'nın geleceği ise büyük devletlere bırakılmıştır[588].

2.2.6. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Yararına Faaliyetleri

Trablusgarp Savaşı'nın Osmanlı Devleti'ni ekonomik ve malî bakımdan çok zor duruma soktuğu bir zamanda Balkan Savaşı çıkmıştı. Osmanlı Devleti bu savaşa çok kötü şartlar altında girmiştir. Nitekim savaştan hemen önce 75-80 bin Osmanlı askeri terhis edilmiş savaşın ilk günlerinden itibaren ordu içinde huzursuzluk, yiyecek ve giyecek tedarikinde sıkıntılar ortaya çıkmıştır[589]. Bu sırada II. Abdülhamid'in himayesinde[590] 14 Nisan 1877'de kurulan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti[591] faaliyetleri ile dönemin en önemli yardım kuruluşu olmuştur[592].

Savaş sırasında hasta ve yaralı naklinde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin çalışmalarda bulunduğu görülmektedir. Cemiyet tarafından cepheden gelen hasta ve

587 **BOA, HR:SYS,** 1991/4 (Ahmet Tevfik Paşa'nın 27 Mayıs 1913 tarihli ve 225 numaralı telgrafı).

588 Uçarol, **a.g.e.,** s. 441.

589 Mesut Çapa, **Balkan Savaşı'nda Kızılay (Osmanlı Hilâl-i- Ahmer Cemiyeti)**, http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1150/13498.pdf, s. 89.

590 İsmail Hacı Fettahoğlu, **Milli Mücadelede Hilâl-i Ahmer, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Teşkilinden Sakarya Zaferine Kadar İcraat Raporu 23 Nisan 1920-23 Eylül 1921**, Ankara 2007, s. 12.

591 Seçil Karal Akgün-Murat Uluğtekin, **Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a**, Ankara 2000, s. 27.

592 Muzaffer Tepekaya-Leyla Kaplan, "Hilâl-i Ahmer Hanımlar Merkezinin Kuruluşu ve Faaliyetleri," **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 10, Konya 2003, s. 148.

yaralıların nakli, İstanbul'daki hastanelere sevkleri ve bunların tedavileri amacı ile Şehremaneti'ne bağlı olarak kurulan Mecrûhîn-i Askeriyeye Muavenet Komisyonuna nakden 7.500 Osmanlı altını verilmiştir. Hasta ve yaralılara yardım etmek için Çayhane ve Aşhaneler açılmıştır. Balkan Savaşı'nda Hilâl-i Ahmer tarafından kurulan hastanelerde 36.772'den fazla hasta ve yaralı tedavi edilmiş, ordu sağlık dairesine bağlı hastanelere eşya ve çamaşır verilmiştir[593].

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti kuruluşundan itibaren yurt içinde olduğu gibi, özellikle halkı esaret altında olmasına rağmen Müslüman ülkelerde ve Müslümanların yoğun olarak yaşadığı dünyanın pek çok şehrinde çok iyi organize olmuş ve teşkilatlanmıştır[594]. Balkan Savaşları'nda Mısır ve Hindistan Hilâl-i Ahmer Cemiyetleri Türkiye'ye çeşitli heyetler göndermişler, Londra ve Hindistan'dan gönderilen heyetler de cephe gerisinde ve İstanbul'da önemli faaliyetlerde bulunmuşlardır[595].

Balkan Savaşları başladığı sırada Londra Büyükelçiliği görevinde bulunan Ahmet Tevfik Paşa Londra'da bulunan Hindistan İslâm Cemiyeti ile temasa geçmiştir. Cemiyete yurt dışından yapılan yardımların ulaştırılmasına çalışmıştır. Cemiyet tarafından Hindistan'da bulunan şubelere telgraflar gönderilmiştir. Bu telgraflarda Balkan devletlerinin Osmanlı Devleti aleyhine savaş açtığından bahsedilerek, Osmanlı Devleti'ne yardımda bulunulması için İngiltere'ye telgraflar gönderilmesi önemle tavsiye edilmiştir. Müslümanların nakden dahi yardımda bulunmaları ve Hilâl-i Ahmer yararına yardım toplanması için teşvikler yapılmıştır[596].

Hint Müslümanları Balkan Savaşları esnasında Ahmet Tevfik Paşa ile temasa geçmişlerdir. Nitekim Madras Başşehbenderi Hilâl-i Ahmer ianesi olarak Londra'daki şube aracılığı ile 1097 lira 87 kuruş yardımda bulunmuştur[597]. Ahmet Tevfik Paşa Londra'da toplanan yardımları düzenli bir şekilde Osmanlı hükûmetine bildirmiştir. Bombay Başşehbenderliği tarafından toplanan 10.000 İngiliz lirası ile ayrıca İbrahim Soy, Kasım Ali ve Şeyh Kasım adındaki kişi-

593 Çapa, **a.g.e.,** s. 96-97-98.

594 Fettahoğlu, **a.g.e.,** s. 17.

595 Çapa, **a.g.e.,** s. 99-100.

596 **BOA, HR.SYS**, 2022/1.

597 **BOA, HR.SYS**, 2022/1.

ler tarafından Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne gönderilmek üzere, Bombay Başşehbenderi Cafer vasıtasıyla 6.000 lira yardım gönderilmiş ve Ahmet Tevfik Paşa tarafından kendilerine teşekkür edilmiştir[598].

Pretorya'daki Müslüman cemaati tarafından Hilâl-i Ahmer Cemiyetine kablo ve Bank Nationale aracılığı ile 550 İngiliz lirası gönderilmiş ve yine Ahmet Tevfik Paşa tarafından kendilerine Osmanlı hükûmeti adına teşekkür edilmiştir. Aynı şekilde Madras'ta oturan Hacı Mehmet ve yandaşları tarafından 1087 lira 50 kuruş ve Madras'a Hacı Mehmet Asaf adına 508 Osmanlı lirası ile 95 kuruş Hilâl-i Ahmer ianesi olarak Londra'daki Osmanlı Bankası'na verilmiştir.

Ahmet Tevfik Paşa ile Londra Elçilik erkânı savaş devam ettiği sürece maaşlarının yarısını Hilâl-i Ahmer Cemiyetine ayırmışlardır. Ahmet Tevfik Paşa'nın bu hareketi örnek olarak gösterilmiş ve bütün büyükelçilik ve konsolosluk memurlarına bu davranışların maddî ve manevî anlamda faydalı olduğu ve onların da aynı şekilde hareket etmeleri gerektiği konusunda sadaret makamından elçiliklere tamim gönderilmiştir[599].

Bombay'da Türk-Arap Cemiyeti Komitesi Reisesi Münire Hanım Bombay Şehbenderliği vasıtası ile 1.766 İngiliz lirasını Hilâl-i Ahmer Osmanlı Hanımlar Şubesi'ne teslim edilmek üzere göndermiştir[600]. Yaralı asker yararına olmak üzere Londra'da ikamet eden Madam Virjinya Graham tarafından 1.000 Osmanlı lirası gönderilmiştir. Kendisine verilmek üzere hazırlanan makbuz Ahmet Tevfik Paşa'ya gönderilmiş ve Osmanlı hükûmeti adına kendilerine teşekkür edilmiştir[601].

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Reisi tarafından Hariciye Nezaretine gönderilen 28 Eylül 1912 tarihli yazıda Ahmet Tevfik Paşa ve elçilik erkânının Hilâl-i Ahmer Cemiyeti yararına topladığı yardımlardan dolayı kendilerine şükran duyulduğu belirtilmekte cemiyet adına teşekkür edilmekteydi[602]. Mösyö Kolombo hesabına olarak Londra'da Osmanlı Bankası aracılığı ile 1210 adet Osmanlı lirası gön-

598 **BOA, HR.SYS**, 2022/1.
599 **BOA, HR.SYS,** 2022/1.
600 **BOA, HR.SYS,** 2022/1.
601 **BOA, HR. SYS,** 2022/1.
602 **BOA, HR. SYS,** 2022/1.

derilmiştir[603]. Singapur Müslümanları tarafından harp ianesi olarak Londra'da Osmanlı Bankası aracılığı ile 1106 Osmanlı lirası ile 13 kuruşun makbuzunun gönderilerek Osmanlı hükûmeti adına teşekkür edilmesi yine Ahmet Tevfik Paşa'ya bildirilmiştir[604].

Ahmet Tevfik Paşa Londra Büyükelçiliği görevinde iken Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne yaptığı hizmetlerden dolayı kendisine Hilâl-i Ahmer Altın Madalyası verilmiştir[605].

2.2.7. I. Dünya Savaşı Öncesinde İngiliz Hükûmeti Nezdindeki Temasları

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı öncesi ittifak arayışları içerisine girmişti. Nitekim İngiltere nezdinde yapılan yarı resmî veya özel mahiyetli girişimler daha 1911 yılında başlamıştı. Ancak asıl resmî teklif, Ahmet Tevfik Paşa'nın 1 Haziran 1913'te İngiltere ile bir ittifak yapmak arzusunda olduğunu bildiren müracaatı ile gerçekleşti. Fakat İngiltere'nin cevabı, sadece iyi niyetli tavsiyelerden ibaret kalmıştır[606]. Çünkü İngiltere Osmanlı Devleti ile bir ittifaka yanaşmamış ve Osmanlı'nın tarafsız kalmasını istemiştir. İngiltere'nin bu tutumu Osmanlı yöneticilerini Almanya'ya yakınlaştırmıştır.

I. Dünya Savaşı başlar başlamaz İngiltere Osmanlı Devleti'nin İngiliz tezgâhlarında yaptırdığı Sultan Osman ve Reşadiye isimli iki gemiye İngiliz bayrağı çekerek el koymuştur. Bu bayrak çekme olayı her ne kadar bir İngiliz kanununa dayanılarak yapılmış ve savaştan sonra gemiler veya bu gemilerin parasının Osmanlı Devleti'ne verilmesi ön görülmüşse de, bu hareket İstanbul'da büyük bir tepki uyandırmıştır. Bu arada Osmanlı Devleti bir karşılıklık politikasına başvurmuştur. Akdeniz'de bulunan İngiliz filosundan kaçıp Çanakkale boğazından geçen Goeben ve Breslau (sonraki adları Yavuz ve Midilli) adındaki iki Alman kruvazörünü satın almıştır. Bu gemilere Osmanlı bayrağı çekilmiş

603 **BOA, HR. SYS,** 2022/1.

604 **BOA, HR. SYS,** 2022/1.

605 **BOA, DUİT,** 73/85. Ahmet Tevfik Paşa 1920 yılında Meclis-i Ayan üyesi iken Hilâl-i Ahmer Cemiyeti başkanlığı görevini üstlenmiştir. Ayrıca namuslu, inançlı, herkesin sevgisini kazanmış bir şahsiyet olması ve Hilâl-i Ahmer Cemiyeti başkanlığı görevini de yürütmesinden dolayı Padişah tarafından Himâye-i Etfâl Cemiyeti Başkanlığı görevi de kendisine verilmiştir. **Vakit,** 3 Temmuz 1336/3 Temmuz 1920, nr. 934, s. 1.

606 Aydemir, **a.g.e.,** s. 505.

mürettebatına da fes giydirilerek Türk donanmasına dâhil edilmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin bu hareketi Osmanlı devlet adamları ve kamuoyunda sempati yaratırken diğer taraftan İngiltere'de tepkiyle karşılanmıştır[607].

İngiltere ile bu gerginliklerin yaşandığı süreçte Ahmet Tevfik Paşa, İngiltere'nin askerî hazırlıkları ve izleyeceği politikayı hükûmetine bildirmeye devam etmiştir[608]. 2 Ağustos 1914 tarihli telgrafında; İngiliz Maraşeli Roberts'in Osmanlı elçilik memurlarından birine yaptığı açıklamalara yer veriyordu. Buna göre, Mareşal şimdiki durumda Osmanlı Devleti'nin büyük bir dikkatle tarafsızlığını korumasının kendileri için iyi yol olduğunu ve Osmanlı ordusunun savaş durumuna geçirilmesinin ancak Osmanlı ülkesinin korunmasına bağlı olması gerektiğini söylemişti[609].

Yine Ahmet Tevfik Paşa Said Halim Paşa'ya gönderdiği 5 Ağustos 1914 tarihli başka bir telgrafında ise, İngiltere'deki gazetelerde Osmanlı Devleti'nin seferberlik ilân ettiği ve Liman Paşa'ya devlet başkomutanlığının verildiği şeklindeki haberlerin yayıldığını söylemekte ve bunun doğruluğunu sormaktaydı. Ayrıca bu haberler doğru ise bunun İngiltere'de büyük bir üzüntü yarattığını belirtmekteydi[610]. Ahmet Tevfik Paşa'ya verilen cevapta haberlerin asılsız olduğu belirtilmiş ve bu tür haberleri yalanlayabileceği bildirilmiştir[611].

Ahmet Tevfik Paşa Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığını koruması durumunda İngiltere'nin tekliflerinin nelerden ibaret olduğunu da İstanbul'a bildirmiştir[612]. Buna göre:

1. İngiltere herhangi bir para talep etmeden iki savaş gemisi satın alarak Osmanlı Devleti'ne verecektir.

2. İngiltere her türlü Yunan taarruzuna karşı Türkiye'ye teminat verecektir.

3. İngiltere savaştan sonra Reşadiye'ye eşdeğer savaş gemilerinden ikisini çok uygun koşullarda Türkiye'ye satacaktır.

---

607 **Milliyet,** 27 Aralık 1988, S. 14769, yıl:39, s. 11.

608 **BOA, HR.SYS,** 240/43.

609 **BOA, DH.EUM.VRK,** 13/17.

610 **BOA, HR.SYS, 2312/3** (Ahmet Tevfik Paşa'dan Said Halim Paşa'ya 5 Ağustos 1914, nr. 448).

611 **BOA, HR.SYS,** 2312/3 (Said Halim Paşa'dan Ahmet Tevfik Paşa'ya 10 Ağustos 1914, nr. 51962/195).

612 **Vakit,** 16 Kanun-ı Sani 1336/16 Ocak 1920, nr. 789, s. 1.

4. Türkiye savaş boyunca tarafsızlığını koruyacaktır.

5. Dolayısıyla Goben ve Breslau'nun subay mürettebatı Türkiye'de uluslararası hukuk esaslarına uygun olarak şimdiki savaşta yer almayacak şekilde gözaltında bulundurulmak zorundadır[613].

Ahmet Tevfik Paşa'ya göre, İngiltere'nin bu teklifleri uluslararası tarafsızlık hukukuna uygundu. Bu nedenle de son derece önemliydi. Ayrıca Osmanlı elindeki Goben ve Breslau gemilerinin subay ve diğer mürettebatını Almanya'ya gönderirse tarafsızlığını ihlal edecekti. Bu gerçekleştiği takdirde ise İngiltere hak sahibi olacaktı. Avrupa'nın şimdiki durumunda belirsizlik istenmiyor ve şüpheli bir tarafsızlık açık bir düşmanlığa tercih ediliyordu. Eğer Osmanlı Devleti İngiltere'nin düşmanlarının yanında yer alırsa Balkan Birliği yeniden canlanacaktı. Bu şaşırtıcı bir durum olmayacaktı. Ahmet Tevfik Paşa bu satırları mevcut siyasî durumu dikkate alarak Hakkı Paşa ile görüşerek yazmıştı.

Said Halim Paşa 17 Ağustos'ta Ahmet Tevfik Paşa'ya bir cevap gönderdi. Cevapta Osmanlı İmparatorluğu'nun her zaman tarafsızlığını korumaktan yana olduğu, Goben ve Breslau mürettebatına karşı da tarafsız devletin gereğini şüphesiz yerine getireceği belirtilmekteydi[614]. Bu cevap İngiltere'de memnunlukla karşılandı. Nitekim Grey Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığını koruyacaklarından dolayı memnuniyetlerini Ahmet Tevfik Paşa'ya bildirmiştir[615].

Sir Edward Grey bu görüşmede Ahmet Tevfik Paşa'ya Osmanlı Devleti tarafsızlığını koruduğu sürece İngiltere'nin Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü garanti edeceğini açıkca doğrulamıştı. Ahmet Tevfik Paşa, Said Halim Paşa'dan Sir Edward Grey'e tamamen tatmin edici bir cevabın acele olarak verilmesini istedi[616]. 21 Ağustos'ta Said Halim Paşa'ya gönderdiği bir diğer telgrafta ise İngiliz Dışişleri ile yaptığı bir görüşme hakkında bilgiler vermekteydi. Görüşmede Dışişleri Bakan Yardımcısı Ahmet Tevfik Paşa'ya Osmanlı Devleti'nin *"Lily Rickmeirs"* isimli bir Alman ticaret gemisini de satın alacağını ve Osmanlı bay-

613 **BOA, HR.SYS,** 2312/3 (Ahmet Tevfik Paşa'dan Said Halim Paşa'ya 14 Ağustos 1914, nr. 471).

614 **BOA,HR.SYS,** 2312/3 (Said Halim Paşa'dan Ahmet Tevfik Paşa'ya 17 Ağustos 1914, nr.52526/208).

615 **BOA, DH.EUM.VRK,** 13/31.

616 **BOA, HR.SYS,** 2312/3 (Ahmet Tevfik Paşa'dan Said Halim Paşa'ya, 18 Ağustos 1914, nr.477).

rağını çekeceğini duyduklarını söylüyordu. Ona göre bu bir tarafsızlık ihlaliydi. Çünkü uluslararası hukukça savaşan bir ülkeye ait olan ticaret gemisinin tarafsız bir ülkeye tüm satış ya da transferi kesinlikle yasaklanmıştı. Satış, kurala uygun olarak yapılmamıştı. Aynen Goben ve Breslau'nun alımı da prensipte kurallara aykırıydı[617].

Said Halim Paşa, Ahmet Tevfik Paşa'nın bu telgrafına verdiği cevapta Alman gemisi *"Lily Rickmeirs"* alımının Osmanlı'nın tarafsızlığını ihlal etmediğini söyleyerek tarafsız bir ülke olarak savaşan devletlerin herhangi birinden gemi satın alabileceklerini belirtmiştir. Sadrazam Said Halim Paşa sözlerinin devamında yine Almanya'dan alınan *"Yavuz ve Midilli"* savaş gemileri için de her ikisinin alımının yasal olduğunu dile getirmiştir.

İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın Alman subaylarının ve mürettebatının ülkelerine geri gönderilmeleri konusundaki ısrarları ve baskısı her geçen gün artıyordu. Nitekim Ahmet Tevfik Paşa'dan bu konuda hükûmetine baskı yapması istenmişti[618]. Aynı konuda İngiliz Dışişleri Bakanı ile bir görüşme yapan Ahmet Tevfik Paşa, Grey'in Osmanlı Devleti'nin kendilerine güven vermeyen tutumunu ele aldığını ve eleştirdiğini söyleyerek İngiliz Dışişleri Bakanı'nın bu şekilde devam edilmesi halinde Osmanlı için kaygı ve üzüntü verici sonuçlarla karşılaşabileceği konusunda kendisini uyardığını belirtmiştir. Ahmet Tevfik Paşa bu görüşmeden sonra şu kanaate ulaşmıştır: Şimdilik İtilâf Devletleri Osmanlı Devleti'ne yaptıkları vaatler konusunda çok inandırıcı değillerdi. Fakat Osmanlı'dan tam bir tarafsızlık istiyorlardı. Ayrıca son zamanlardaki olaylar nedeniyle İngiliz kamuoyu tamamen Osmanlı Devleti'nin aleyhine çevrilmiş durumdaydı. Hükûmet olarak Osmanlı'nın takip ettiği siyaset İngilizler tarafından kuşku ile karşılanmakta ve bu özellikle İngiliz basınında açıkca dile getirilmekteydi[619].

İngiltere hükûmeti gibi Hint Müslümanları da Osmanlı Devleti'nin bu savaşta tarafsız kalmasını istiyorlardı. Osmanlı Almanya'nın yanında olursa güç durumda kalacaklar ve halifeye olan sevgilerinden dolayı da kalpleri ka-

617 **BOA, HR. SYS,** 2312/3 (Ahmet Tevfik Paşa'dan Said Halim Paşa'ya, 21 Ağustos 1914, nr.480).

618 **BOA, HR.SYS,** 2312/3 (Ahmet Tevfik Paşa'dan Said Halim Paşa'ya, 21 Ağustos 1914, nr.481).

619 **BOA, HR.SYS,** 2312/3 (Ahmet Tevfik Paşa'dan Said Halim Paşa'ya, 1 Eylül 1914, nr.499).

nayacaktı. Yani çok üzüleceklerdi. Bu nedenle Ahmet Tevfik Paşa'ya Osmanlı hükûmetinin sabır ve dikkatle bekleme politikası gütmesini istediklerini söylemişlerdi[620]. Ayrıca Hindistan'daki İsmaililerin meşhur dini reisi Ağa Han da Osmanlı yöneticilerini iyi tanımaktaydı ve birçok Osmanlı devlet adamı ile de iyi ilişkiler içerisindeydi. Bu durumu İngiliz hükûmeti yetkilileri de çok iyi biliyorlardı ve ondan Türk dostları nezdinde teşebbüse geçmesini istemişlerdi. Lord Kitcherner Ağa Han'dan Osmanlı'nın merkezi Avrupa kuvvetlerine katılmaması ve tarafsızlığını koruması için bu şahsiyetler nezdinde bütün nüfuzunu kullanmasını istemişti. Ağa Han Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalması konusunda bazı girişimlerde bulunmuştu. Konuyla ilgili düşünceleri özetle şöyleydi: Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalması durumunda İngiltere, hem kendi adına hem de Rusya ve diğer müttefik devletler adına gelecek için her türlü kefalet ve teminatı vermeye hazırdı. Osmanlı bu sefer küçük Balkan topluluklarına karşı değil, endüstri ve harp bakımından en kuvvetli milletlerden birkaçının temsil ettiği çok büyük bir kuvvete karşıydı ve yeni bir savaş faciasından kendini korumalıydı. Yine Ağa Han'a göre, Ahmet Tevfik Paşa kazanılması gereken önemli bir şahsiyetti. Uzun seneler Abdülhamid'in Hariciye Nazırlığını yapan Paşa'yı İttihatçılar görevinden almışlardı. Fakat yine de şimdiki hükûmet onu işinin üstesinden gelebilen tecrübeli bir devlet adamı saymaktaydı. Ahmet Tevfik Paşa'nın Londra'da ve diğer batılı devletler nazarında büyük itibarı vardı. Paşa'nın kendisinin iyi bir dostu olduğunu söyleyen Ağa Han onun son derece akıllı ve becerikli bir kişi olduğunu da belirtmektedir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin savaş karşısındaki durumunun ne olması hususunda Ahmet Tevfik Paşa'nın da kendisi ile aynı fikirde olduğunu ifade etmektedir[621].

Görüldüğü gibi, Ahmet Tevfik Paşa bu kritik süreçte önemli rol oynamaktaydı. O İngiltere'nin Osmanlı'nın tarafsız kalması konusundaki isteklerini hükûmetine düzenli olarak bildirdi. Said Halim Paşa hükûmeti ise Ahmet Tevfik Paşa'ya Türkiye'nin tam tarafsızlığını mevcut çatışmalarda koruyacağını bildirmesine rağmen Almanya'nın yanında savaşa katılacaktır[622]. Paşa, 24 Eylül'de Bâb-ı Âli'ye gönderdiği telgrafında İngiliz kamuoyunda Almanya'nın durumu

620 **BOA, HR.SYS,** 2312/3 (Ahmet Tevfik Paşa'dan Said Halim Paşa'ya, 7 Eylül 1914, nr. 509).

621 Bayar, **a.g.e.**, s. 1334-1335.

622 **BOA, HR.SYS,** 2312/3, (Ahmet Tevfik Paşa'dan Said Halim Paşa'ya, 11 Eylül 1914, nr. 518).

hakkında hâkim olan bazı söylentilere yer veriyordu. Buna göre, İngiliz kamuoyu ile siyasî çevrelerinde Almanya'nın askerî durumunun kötü olduğu, yakın zamanda kötü sonuçların alınacağının beklenildiği düşüncesi hâkimdi. Yine orada artık Almanya'nın şan ve şöhreti için değil, fakat varlığını korumak için savaştığı ve Belçika ile Fransız askerî kuvvetlerine karşı elde ettiği galibiyetlere rağmen Rusya'nın sonunda Almanya'yı yok edeceği kanaati oluşmuştu[623]. Ahmet Tevfik Paşa bu telgrafının üzerinden altı gün geçtikten sonra yani 30 Eylül'de Said Halim Paşa'ya ertesi gün Edward Grey ile saat üç buçukta görüşme yapacağını bildiriyor ve muhtemelen İngiltere ile Osmanlı Devleti'nin diplomatik ilişkilerinin kırılma noktasına geleceğini belirtiyordu[624].

Yukarıda verdiğimiz bilgilerden de anlaşılacağı üzere Ahmet Tevfik Paşa Osmanlı'nın Almanya'nın yanında savaşa girmesinin son derece yanlış olduğunu düşünüyordu. Özellikle dünya denizlerine hâkim bir İngiltere ile savaşa girmenin kesin bir yenilgi ile biteceğinden emindi ve böyle bir tehlikeyi önlemek için elinden geleni yapmaktaydı[625]. Ancak Paşa'nın bu çabaları 4 Kasım 1914'de Said Halim Paşa'nın kendisine çektiği telgrafla son buldu. Ahmet Tevfik Paşa'ya çekilen telgrafta İstanbul'daki İngiliz Elçisinin Türkiye ile diplomatik münasebetlerin kesilmesinden dolayı Londra'ya döndüğü belirtilerek kendisinin de elçilik ve konsolosluk personeliyle birlikte ABD elçiliğinin himayesini istemesi ve acilen İstanbul'a dönmesi isteniyordu[626].

Nitekim Ahmet Tevfik Paşa İstanbul'dan verilen emre uygun olarak elçilik erkânı ile birlikte Londra'dan ayrılmıştır. Ajans Rauter 5 Kasım 1914 tarihli sayısında Ahmet Tevfik Paşa'nın elçilik erkânı ile birlikte o sabah oradan ayrıldıklarını ve Sir Edward Grey'in istasyona kadar gelerek Paşa'yı uğurladığı haberine yer veriyordu. 5 Kasım 1914 tarihli *London* gazetesi ise Türkiye ile İngiltere arasında savaş hali olduğuna dair beyannameyi yayınlamıştı[627].

Edward Grey'in Ahmet Tevfik Paşa'yı uğurlamak için istasyona kadar gelmesi İngiltere hükûmetinin Paşa'ya verdikleri değeri göstermektedir. Osmanlı

623 **BOA, DH.EUM.VRK,** 13/44/1332. L.7.

624 **BOA, HR.SYS,** 2312/3 (Ahmet Tevfik Paşa'dan Said Halim Paşa'ya, 30 Eylül 1914, nr. 552).

625 **Milliyet,** 27 Aralık 1988, S. 14769, yıl:39, s. 11.

626 **Güven Okday Özel Koleksiyonu**.

627 **Tasvir-i Efkâr**, 5 Teşrin-i Evvel 1330 /18 Ekim 1914, nr. 1252, s. 2.

Devleti'nin Paris ve Moskova'da görevli elçilerinin sessiz bir şekilde bulundukları ülkeleri terk ettikleri düşünüldüğünde Ahmet Tevfik Paşa'ya Londra'da gösterilen bu hürmet son derece manidardır[628].

İngiltere'den dostça ayrılan Ahmet Tevfik Paşa İstanbul'a döndükten sonra son bir girişimde daha bulunmuştur. Sadrazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşa ile görüşmüştür. Said Halim Paşa'ya *"Paşa hazretleri Londra'dan infikâkımdan evvel Edward Grey'i gördümdü, o zat bana muharebeye girişimizin ne büyük bir hata olduğunu uzun uzadıya anlattıktan sonra dedi ki: Ne ise olan oldu bir kere harbe karıştınız, hiç olmazsa bizimle bî-taraf kalınız. Boğazları yine kapayınız, Hollanda'ya iki murahhas gönderiniz. Biz de yollarız. Bî-taraflık şartlarını takrir ettiriniz… Devlet-i Osmaniye kendi varidatıyla yaşayamaz, istikraza muhtacdır. Gerek Fransa gerek biz size para da veririz, daha başka menafi de gösteririz. Tek harbden çekiliniz, zarar yok bî-taraf kalınız"* demiştir. Said Halim Paşa ise cevaben *"Paşa Paşa iş işten geçti. Biz askerimizi Sina cephesine yığdık. Demiryollarımızı da birleştirdik. Yakında Mısır'dayız"* demekle yetinmiştir[629].

Buraya kadar Ahmet Tevfik Paşa'nın yazışmaları doğrultusunda onun I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde İngiltere'deki faaliyetleri hakkında bilgiler vermeye çalıştık. Paşa ise Osmanlı Devleti'nin savaşta tarafsız kalması için hem kendi hem de İngiltere'nin çabalarını yıllar sonra bir gazeteciye verdiği röportajda şöyle anlatmıştır:

"Büyük harp başlarken Londra'da elçi idim. İngilizler bu harpte bî-taraf kalmamız için çok çalıştılar. O günlerimiz çok buhranlı günlerdir. Sabahlara kadar çalıştığımız olmuştur. Fakat İstanbul bir başka âlemde idi. Nihayet harbe girdik, ben de İstanbul'a geldim. Burası bir kaynaşma içinde idi. Bütün memleket baştan başa seferber edilmiş, müthiş bir harp havası esiyordu, ben bir tarafa çekilmiştim. Padişah'ın bir şeyden haberi yoktu. Harbe onun haberi olmadan girilmiş ve harp onun haberi olmadan devam ediyordu. Sultan Reşad bir gün ağlayarak: Niçin beni yalnız bırakıyorsunuz? Neden hep birer kenara çekilmiş duruyorsunuz? diyerek zımnen beni iş başına çağırıyordu. Hâlbuki o vaziyette ne iş başına geçmek, ne de başta bu işlere başka bir istikamet verebilmek imkânı yoktu. Ok yaydan fırlamış, olan olmuştu. Padişah'a bütün bunları saymak manasız olurdu. Bir yandan

628 Okday, **Büyük Babam Son Sadrazam…,** s. 30.

629 **Sabah,** 20 Teşrin-i Sani 1334/20 Kasım 1918, nr. 10420, s. 1.

da aksakalını ıslatan gözyaşları içime dokunuyordu. Heyhat ki, devlet işlerinde gözyaşının yeri yoktur. Ben susuyordum, müşkil vaziyette idim. Bu işler hep benim başıma mı yüklenecek? diyordu ve cevap istiyen, bir bakışla, yüzüme bakıyordu. Yorgun ve hastayım, dedim. O, belki bu mazeretin meşruiyetine kani olmuyor, hâlâ etrafındakilerin kendisini yalnız bıraktıklarına inanıyordu. İngiliz Hariciye Nazırı Edward Grey, tarafsız kalın, yoksa işiniz fenadır... diye çırpınıyordu. İşte o buhranlı günlerde ateşe girip girmemek için günlerce devam eden mücadeleyi hiç unutmam"[630].

630 F. Çilay, "Osmanlı İmparatoluğu'nun Son Sadrazamı Tevfik Paşa Bize Hatılarını Anlatıyor", **Perşembe**, 6 Haziran 1935, nr. 10, s. 5- 6; "Son Sadrazam Tevfik Paşa'nın, Milli Mücadele Karşısındaki Durumu Ne İdi?, s. 20-21, 33.

İKİNCİ BÖLÜM

MÜTAREKE DÖNEMİNDE AHMET TEVFİK PAŞA'NIN İLK İKİ HÜKÛMETİ

1. BİRİNCİ HÜKÛMETİ

1.1. Sadrazamlığa Tayini ve Kabineyi Kurması

Talat Paşa'nın istifası üzerine Padişah Vahideddin, yeni kabineyi kurma görevini Ahmet Tevfik Paşa'ya vermiştir. Ancak Ahmet Tevfik Paşa kuracağı kabinede İttihatçılara yer vermek istememiş ve onun bu konudaki kararlı tutumu sadrazamlığın Ahmet İzzet Paşa'ya verilmesi ile sonuçlanmıştır. Ahmet İzzet Paşa, İttihatçılardan bazılarını kabinesine almıştır[631]. Ülkenin içinde bulunduğu felakete sebep olarak görülen İttihat ve Terakki Fırkası'na mensup kişilerin vekiller heyetinde bulunması basın ve kamuoyunda birçok dedikodulara sebep olmuştur. Nitekim Ahmet İzzet Paşa'nın kurduğu bu ilk mütareke kabinesi, İttihatçıların tasarladıkları *"artçı kabine"* olarak görülmüştür. Yine bu kabine döneminde Enver, Talat ve Cemal Paşalar yurt dışına kaçmışlardır[632]. Oysa Padişah bu üç paşanın tutuklanıp yargılanarak idamlarıyla İtilâf Devletleri'nin sempatisini kazanmayı ümit etmekteydi. O nedenle paşaları derhal tutuklatmadığı ve görünüşe göre Alman vapuruyla kaçmalarına göz yumduğu için, Ahmet İzzet Paşa'ya karşı hoşnutsuzluk göstermeye başlamıştır[633]. Gerçi Ahmet İzzet Paşa

---

631 Nitekim Ahmet İzzet Paşa Dâhiliye ve Maliye Nezareti gibi iki önemli bakanlığa İttihat ve Terakki Partisi'nin iki önemli ismi Fethi ve Cavid beyleri tayin etmiştir. Diğer nazırlar da genellikle İttihat ve Terakki yanlısı kişilerden seçilmişlerdir. İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C. 4, İstanbul 1972, s. 449. İttihat ve Terakki Partisi iktidardan çekilmiş olmasına rağmen ülkedeki gücünü hâlâ korumaktaydı. Ordu Enver Paşa'nın komutası altındaydı. İstanbul'da doğrudan doğruya ona bağlı özel yetiştirilmiş taburlar vardı. İaşe Nazırı Kemal Bey'in kurduğu Esnaf Teşkilatı da önemli bir yere sahipti. **Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları**, İstanbul 1986, s. 67.

632 Tarık Mümtaz Göztepe, **Osmanoğullarının Son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayyasında**, İstanbul 1994, s. 27.

633 Hüseyin Kazım Kadri, **Bir Milletin Dirilişi**, İstanbul, Ocak 2008, s. 240.

hükûmetinin Dâhiliye Nazırı Fethi Bey, yapılan hücumlara karşı müdafaada bulunmuştur. Nitekim bu kişileri kendilerinin de aradıklarını, gitmeleri muhtemel bulunan Almanya ve Avusturya hükûmetleri nezdinde teşebbüslerde bulunduklarını ve bunların gidecekleri ülkelerde kabul görmeyeceklerini açıklamıştır. Hükûmet olarak bu konuda sorumlu olmadıklarını belirtmiştir[634].

Ahmet İzzet Paşa hükûmetine karşı oluşan tepkilerin bir diğer nedeni de harp kabinelerinde nezaret mevkilerinde bulunan Cavid ve Hayri beylerin kabinede yer almasıydı. Divân-ı Âliye sevk edilmesi muhtemel bulunan bu kişilerin kabinede bulunması, hükûmete hücum etmek isteyenler için açık bir taarruz cephesi oluşturuyordu. 10 Kasım'da *Vakit* gazetesinde yayımlanan bir haberde kabinenin en zayıf noktası olarak da Dâhiliye Nazırı Fethi Bey görülüyordu. Habere göre, Fethi Bey Dâhiliye Nazırı olarak kendisinden beklenen kararlı ve dirayetli bir icraat gösterememiş, kesin kararlılıkla hareket etmesi gereken bazı konularda zaaf ve tereddütler göstermişti. Bilhassa kamuoyunda kötü şöhrete sahip olan bazı valileri görevden almayarak yerinde bırakması onu ve dolaylı olarak da Ahmet İzzet Paşa hükûmetini kamuoyunda güç duruma düşürüyordu[635].

Ahmet İzzet Paşa hükûmetine karşı siyasî çevrelerde ve kamuoyunda oluşan hoşnutsuzluk karşısında kabinede bir tasfiyenin yapılması ve bilhassa harp kabinelerinde bulunan İttihat ve Terakki'ye yardım ettiğinden şüphelenilen nazırların kesinlikle istifa etmesi bekleniyordu. Nitekim Padişah Vahideddin de kabinesinde tasfiye konusunda Ahmet İzzet Paşa'yı uyarmıştı[636]. Bir süre sonra da önce Evkaf Nazırı Abdurrahman Şeref Bey'i Sadrazam'a göndererek kamuoyunun kabine azalarından bazılarının aleyhinde olduğunu bildirmiş ve gerekli değişikliğin yapılmasını istemiştir. Abdurrahman Şeref Bey'e göre, değiştirilmesi istenilen kişiler, Adliye Nazırı Hayri Efendi ile Maliye Nazırı Cavid Bey ve Dâhiliye Nazırı Fethi Bey'di. Bu durum karşısında Ahmet İzzet Paşa, Hayri Efendi ile Cavid Bey'in zaten çekilmek istediklerini, fakat mecliste bir partinin başkanı olan Fethi Bey'i değiştirmenin uygun olmayacağını söylemiş ve bu haberi Abdurrahman Şeref Bey'e ulaştırmıştır. Fakat Padişah bu defa da Ayan

634 Cemal Kutay, **Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi**, C. 18, İstanbul, ty., s. 10721-10722; Tayyib Gökbilgin, **Millî Mücadele Başlarken, Mondros Mütarekesinden Sivas Kongresine**, C. I, Ankara 1959, s. 7.

635 **Vakit,** 10 Teşrin-i Sani 1334 /10 Kasım 1918, nr. 377, s. 1.

636 **İkdam,** 11 Teşrin-i Sani 1334/11 Kasım 1918, nr. 7812, s. 1.

Reisi Ahmet Rıza Bey'i Sadrazam'a göndererek Fethi Bey'in bir dakika bile kabinede kalmasının yerinde olmayacağını bildirmiş,[637] buna rağmen Ahmet İzzet Paşa fikir değiştirmek istememiştir. Ancak Padişah'ın aynı günün gecesi Ahmet Rıza Bey'i göndererek kabinenin mutlaka tasfiyesinin gerektiğini ve Padişah'ın bu tasfiyenin yapılması konusunda ısrarlı olduğunu bir emri vaki şeklinde dile getirmesi üzerine kabine acilen toplanmıştır. Ahmet İzzet Paşa kabinesi yaptıkları müzakereler sonucunda tasfiye konusundaki ısrar ve bu konudaki ihtarın Kanûn-ı Esasi'ye aykırı bir müdahale olduğuna karar vermiştir[638].

Bu konu bilahare Meclis-i Ayan'da yapılan gizli bir oturumda ele alınmış ve *"Kanûn-ı Esasi'nin, vükelânın nasb ve tayinine taalluk eden 7. maddesi"* üzerinde saatlerce tartışma yapılmıştır. Uzun süren görüşmelerden sonra bu tasfiye talebinin Kanûn-ı Esasi'ye aykırı olmadığına karar verilmiştir. Meclisi Ayan'ın gizli oturumunda verdiği bu karar üzerine Ahmet İzzet Paşa kabinesi istifaya karar vermiş ve bu istifa Padişah tarafından kabul edilmiştir[639]. Ahmet İzzet Paşa kabi-

637 Selâhaddin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar I**, Ankara 1977, s. 42-43; "Rauf Orbay'ın Hatıraları", **Yakın Tarihimiz, Birinci Meşrutiyetten Zamanımıza Kadar**, C. 2, S. 19, 5 Temmuz 1962, s. 177.
Ahmet Rıza Bey anılarında bu durumu şöyle aktarmaktadır: *"Gittim keyfiyeti İzzet Paşa'ya anlattım. İzzet Paşa hiddetlendi. Bu teklif Sadrazamın hukukuna tecavüzdür. Bunu istemeye Padişahın hak ve selahiyeti yoktur dedi. Ben cevaben: Böyle sureti hususiye ve nazikanede değil resmen kabineyi tebdile bile Padişahın hakkı vardır. Vükelanın intihabı her ne kadar Sadrazama verilmiş ise de Padişahın hakkı vardır. Vükelanın intihabı her ne kadar Sadrazama verilmiş ise de tasdik ve kabulü Padişaha aiddir dedim kandıramadın avdet ettim".* Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza Bey'in Hatıraları, "Padişah Vahideddin İle Ben", **Cumhuriyet,** 16 Şubat 1950, Tefrika nr. 21, nr. 9167, 26. Yıl, s. 2; Ahmet Rıza, **Anılar**, İstanbul 2001, s. 95.

638 **İkdam,** 11 Teşrin-i Sani 1334/11 Kasım 1918, nr. 7812, s. 1.

639 **Vakit**, 10 Teşrin-i Sani 1334/10 Kasım 1918, nr. 377, s. 1. Ahmet İzzet Paşa kabinesi dört sayfadan oluşan ayrıntılı bir istifaname kaleme almıştır. Gazetelerde tam metni yayınlanan bu istifanamede Talat Paşa kabinesinin istifasını müteakiben kabine kurmakla görevlendirilen Ahmet Tevfik Paşa'nın bir hafta içerisinde kabinesini kuramaması üzerine yeni kabineyi kurma görevinin Ahmet İzzet Paşa'ya verildiği, düşman orduları başkent yakınlarında işgal edilmemiş yerleri işgal etmeye çalışırken hükûmetlerinin bir taraftan uygun şartlarla mütareke imzaladığı, tecavüzleri durdurduğu, diğer taraftan da içeride emniyet ve asayişi sağladığı belirtiliyordu. Devamla kabinelerinin fırka ihtilaflarına meydan vermedikleri ve milleti yalnız vatanın menfaati etrafında toplamaya ve Meşrutiyetin tüm esaslarına sadık kalmaya çalıştıklarını, Padişah ile hükûmet arasında hiçbir ihtilaf yokken kabine reisine verilen yetkilerin birtakım kayıt ve şarta bağlanmasını Kanûn-ı Esasi ile uygun bulmadıkları açıklanmıştır. Ahmet İzzet Paşa hükûmetinin istifanamesinde yukarıdaki ifadeleri dile getirdikten sonra *"her ne olursa olsun kanunları uygulamaktan*

nesinin istifanamesi Hariciye Nazırı Nabi Bey vasıtasıyla saraya gönderilmiştir. Ahmet İzzet Paşa hastalığını bahane ederek istifanameyi kendi götürmemiştir. Yalnız kaldığı zaman Fethi Bey'e, *"Padişah ile bu şartlar içinde karşılaşmak istemediğini, istifayı kabul etmesini dilediğini böylece bu yükten kurtulacaklarını, fakat sadarete kim gelirse gelsin dertten halâs olmayacağını"* söylemiştir. Ayrıca Padişah'a sadece muhalefetin değil, ecnebilerin de baskı yaptığını ilave etmiştir[640].

Ahmet İzzet Paşa'nın istifasından sonra basında ve kamuoyunda yeni hükûmetin ya Ahmet Tevfik Paşa veya Damat Ferit Paşa'nın sadaretinde kurulacağı bekleniliyordu[641]. 10 Kasım'da *Vakit* gazetesi Padişah'ın yeni kabineyi kurma görevini Ahmet Tevfik Paşa'ya vermesinin muhakkak olduğunu yazıyordu. Haberde Paşa'nın vatanperverliği ve istiklâl fikri ile herkesçe bilinen bir kişi olduğu ve Avrupa'da özellikle İngiltere'de büyük bir hürmete sahip olduğu belirtiliyordu. Ayrıca onun kuracağı kabinenin ülkenin huzurunu sağlamaya çalışacak, ılımlı ve ağırbaşlı bir kabine olacağından şüphe edilemeyeceği ifade ediliyordu[642].

Nitekim Padişah Vahideddin kabineyi kurma görevini Ahmet Tevfik Paşa'ya vermiştir. Bu atamada Padişah'ın I. Dünya Savaşı'nın Osmanlı Devleti aleyhinde sonuçlanacağı ve bu sebeple İttihat ve Terakki'nin düşeceği belli olduğu bir süreçte dünürü olan yeni Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa'yı siyasî yakını ve sır arkadaşı olarak seçmesinin de etkisi olmuştur[643]. Yine Padişah, sadareti Ahmet Tevfik Paşa'ya vermekle iki gün sonra İstanbul'a gelecek olan itilaf donanmasını İttihatçı olmayan bir kabine ile karşılamak isteğini de ortaya koymuş oluyordu[644]. Ayrıca Ahmet Tevfik Paşa'nın sadaret mevkiine getirilmesi, İttihat-

---

geri durmadıklarını devlet ve vatana hizmet çabasında iken Padişahın bu isteği karşısında arkadaşları ile istifalarını sunmayı uygun gördüklerini" belirtmiştir. **İkdam,** 11 Teşrin-i Sani 1334 /11 Kasım 1918, nr. 7812, s. 1; ***Vakit,*** 10 Teşrin-i Sani 1334/10 Kasım 1918, nr. 377, s. 1; **Ati,** 11 Teşrin-i Sani 1334/11 Kasım 1918, nr. 303, s. 1.

640 Metin Ayışığı, **Mareşal Ahmet İzzet Paşa (Askeri ve Siyasî Hayatı)**, Ankara 1997, s. 190.

641 Taylan Sorgun, **Bekirağa Bölüğü ve Mütareke Dönemi**, İstanbul 2007, s. 111.

642 **Vakit,** 10 Teşrin-i Sani 1334/10 Kasım 1918, nr. 377, s. 1.

643 Celal Bayar, **Ben de Yazdım, Milli Mücadele'ye Giriş**, C. 4, İstanbul 1967, s. 1355.

644 Sina Akşin, **İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele**, C. I, İstanbul. 1992, s. 78-80. Bilindiği gibi Ahmet Tevfik Paşa'nın kabinesini kurmasından iki gün sonra yani 13 Kasım 1918 tarihinde İtilâf Devletleri'nin donanması İstanbul'a gelmiş Boğazın her iki yakasındaki müstahkem mevkilere yerleşmeye başlamıştı. Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı'nda İkili İktidar**, İstanbul 2000, s. 18.

çıları bertaraf etmek ve Meclis'teki çoğunluklarına son vermek amacına dayanmaktaydı[645].

Ahmet Tevfik Paşa, kabinesini 11 Kasım'da kurmuştur. Kurulan yeni kabine şöyle oluşturulmuştur: Sadrazamlığa Ahmet Tevfik Paşa, Şeyhülislamlığa *"derdest tayin"*, Hariciye Nezaretine eski Ticaret ve Ziraat Nazırı Mustafa Reşid Paşa, Dâhiliye Nezaretine Kırkkilise Mebusu Mustafa Arif Bey, Harbiye Nezaretine Abdullah Paşa, Bahriye Nezaretine Ayandan Birinci Ferik Ali Rıza Paşa, Şura-yı Devlet Riyasetine Eski Maarif Nazırı Damat Şerif Paşa, Maliye Nezaretine Abdurrahman Bey, Maarif Nezaretine Doktor Rıza Tevfik Bey, Adliye Nezaretine Haydar Molla Efendi, Ticaret ve Ziraat Nezaretine Kostaki Vayani Efendi, Nafia Nezaretine Ziya Paşa, Posta-Telgraf ve Telefon Nezaretine Oskan Efendi tayin edilmiştir. İaşe ve Evkaf Nazırı ise tayin edilmemiştir. İaşe Nezareti vekâleten idare edilecekti[646]. Ahmet Tevfik Paşa'nın kabinesinde Posta ve Telgraf Nezareti'nin başına getirilmiş olan Oskan Efendi ülke dışında olduğundan[647] onun dönüşüne kadar bu görevin Maarif Nazırı Rıza Tevfik Bey tarafından vekâleten yürütülmesi kararlaştırılmıştır[648]. Bu

645 Kadri, **Bir Milletin Dirilişi**, s. 243.

646 **BOA, DUİT,** 9/42, 1337 S 09; **Takvim-i Vekayi,** 12 Teşrin-i Sani 1334/12 Kasım 1918, nr. 3392, s. 1; **İkdam** 11 Teşrin-i Sani 1334/11 Kasım 1918, nr. 7812, s. 1; **Ati**, 11 Teşrin-i Sani 1334/11 Kasım 1918, nr. 303, s. 1.

647 Ahmet İzzet Paşa kabinesini kurmadan önce Padişah Vahideddin'in yeni kabineyi kurma görevini Ahmet Tevfik Paşa'ya verdiğini belirtmiştik. Ahmet Tevfik Paşa kuracağı kabinede Oskan Efendi'ye Posta ve Telgraf Nezareti görevini teklif etmiş, Oskan Efendi de bu görevi kabul etmiştir. Ahmet Tevfik Paşa, Oskan Efendi'den daha önce aldığı bu uygun cevap dolayısıyla yeni kabinesinin isimlerini içeren listeye onu da dâhil etmişti. **Ati,** 11 Teşrin-i Sani 1334/11 Kasım 1918, nr. 303, s. 1.

648 **Takvim-i Vekayi,** 18 Teşrin-i Sani 1334/18 Kasım 1918, nr. 3397, s. 1, Rıza Tevfik Bey bu görevi üstlenmesi ile ilgili olarak hatıralarında *"Ben Tevfik Paşa kabinesine Maarif Nazırı olarak girdiğim zaman adam kıtlığından dolayı Posta ve Telgraf Nezareti'ni de vekâleten sırtıma yükletmişlerdi. Bu nezarete taalluku olan işlerle meşgul olamadım diyebilirim…Ben Tevfik Paşa kabinesine dâhil olduğum zaman iki nezarete memur edilmiş olduğum halde hiç birine hakkıyla hizmet edememiştim. Çünkü pâyitahtı ve memleketimizin birçok mühim yerlerini işgal etmiş olan galip devletlerin askerleri ve mümessilleri Osmanlı hükûmetinde zerre kadar salâhiyet bırakmamışlardı. Fakat hükûmetimizle münasebette bulunmak için resmen bir zatın tayin olunmasını hükûmetimizden istemişlerdi. Tevfik Paşa hükûmeti beni bu sıkıntılı işe tayin etti. Siz İngilizce ve Fransızca bilirsiniz, daha münasibi yoktur, dediler. Ben de istinkâf edecektim ve edebilirdim, fakat birçok kimseleri görmek ve mühim bir hayli meseleler müzakere ve münakaşa olunurken teferruat-ı umura vakıf olabilmek merakı, bu vazifeyi kabule beni*

makama Haydarizade İbrahim Efendi'nin atanması ile sorun çözülmüştür[649]. Ahmet Tevfik Paşa'nın sadaretinde kurulan bu kabinenin ilk göze çarpan özelliği Ahmet İzzet Paşa kabinesinde yer alan İttihatçıların tasfiye edilmesiydi[650]. Refik Halid Karay yeni kabinenin hiçbir siyasî renk ve hedefinin olmadığı ve kendisini destekleyecek herhangi bir siyasî teşekküle sırtını vermediği için herhangi bir kuvvete dayanmadığını ifade ederek devamla *"Allah'tan başka kimsesi olmayan"* bir kabine olduğunu söylemektedir[651]. Kabineyi henüz derlenip toparlanamayan muhalifler yadırgamışlar, Meclisi Mebusan'da hâlâ rakipsiz bir parti olan İttihatçılar ise beğenmemiş ve benimsememişlerdi[652]. Yine bu kabine görüntüsü itibarıyla başta 73 yaşındaki başkanı olmak üzere bir *"İhtiyarlar Kabinesi"* olarak görülmüş aynı zamanda bir padişah kabinesi olarak adlandırılmıştır[653].

---

mecbur etti" demektedir. Rıza Tevfik, **Biraz da Ben Konuşayım**, İstanbul 2008, s. 193-195.

649 Yılmaz Çetiner, **Son Padişah Vahideddin**, İstanbul 1997, s. 63.

650 Melek Öksüz, "Amerikan Belgelerine Göre Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Dönemlerinde Osmanlı Hükûmetleri", **Turkish Studies**, 5/1 Winter 2010, s. 1259.

651 Nitekim Refik Halid Karay hatıralarında Ahmet Tevfik Paşa'nın bu kabinesinin ak sakallılardan oluşan bir yaşlılar meclisi olduğunu hem kabineyi bu görüntüden kurtarmak hem de Mebusan Meclisi karşısına çıkarıp söz söyletmek için alelacele son gece kabineye Rıza Tevfik ve Mustafa Arif beylerin alındıklarını yazmaktadır. Refik Halid Bey'e göre, Mustafa Arif Bey'in idare kabiliyeti yoktu. Ahmet Tevfik Paşa ve arkadaşlarının bunu görmeyerek hüküm vermeleri yanlıştı. Ayrıca kendisi onların o ana kadar Mustafa Arif Bey'in yüzünü bile görmediklerinden emindi. Mustafa Arif Bey'i tanıyanlar bile bir ay önce selamını alırlarken onunla Meclis-i Vükelâ'da birleşeceklerini kesinlikle hatırlarına getirmemişlerdi. Rıza Tevfik Bey'e gelince, o da ilmiyle, irfanıyla ve hitabıyla fakat çoğu fikir adamı gibi dalgınlığı ile tanınmıştı. O güne kadar da daha işin başında kıymetini gösterememişti. Fakat Maarif Nezareti'nin yanında kendisine bir de Posta Nezareti'nin verilmesi ve onun da bu görevi kabul etmesi çok şaşırtıcıydı. Refik Halid Bey bir ay önce köprüde Ali Rıza Paşa'ya rastlamış ve o *"Tevfik Paşa kabinesi çoktan hazırdır"* demişti. Yine Refik Halid Bey kendisine bir ay önce hazır olduğu söylenilen bu kabinenin bir gün de hazırlanacak olsa durumunun ne olacağının Ali Rıza Paşa'ya sormak gerektiğini söylüyordu. Diğer taraftan kabinenin tüm renksizliğine rağmen İttihatçıların bu kabinede yer almamasını memnunluk verici olarak görmekteydi. Refik Halid Karay, **Minelbab İlelmihrab (Mütareke Devri Anıları)**, İstanbul 1992, s. 64-66.

652 Ahmet Tevfik Paşa kabinesi için İttihatçıların yargıları son derece ağırdı. Nitekim Meclis-i Mebusan Reisi Halil Menteşe Bey hatıralarında *"Dışişlerinde zerre kadar vukuf ve behresi yoktur… Dışişlerini memleket ve millet yararına müdafaadan acizdir… Zekâdan yoksundur"* diyerek kabineyi şiddetle eleştirmektedir. **Osmanlı Mebusan Reisi Halil Menteşe'nin Anıları**, s. 71.

653 Akşin, **a.g.e.,** s. 78-80.

11 Kasım 1918 Pazartesi günü Ahmet Tevfik Paşa ve Şeyhülislam Haydarizade İbrahim Efendi merasimle Bâb-ı Âli'ye gitmişlerdir. Saat iki sıralarında Saray'a giderek Padişah huzuruna kabul edilmişler ve kendilerine verilen görevden dolayı Padişah'a teşekkür etmişlerdir[654]. Padişah'ın gönderdiği hatt-ı hümâyûn Sadaret Müsteşarı Emin Bey'e verilmiş, o da geleneğe uyarak hatt-ı hümâyûnu öpüp başına koyduktan sonra okumuştur[655]. Padişah Vahideddin'in bu hatt-ı hümâyûnu, mütareke devrinin ilk sadaret fermanıdır[656]. Ahmet Tevfik Paşa, atla Bâb-ı Âli'ye gelen sadrazamların sonuncusu olduğu gibi, araba ile alay icra kılınanların da sonuncusu olmuştur. Bundan sonrakiler otomobil ile *"suret-i hususiyede"* gelip sadaret alayı icra edilmemiştir[657].

1.2. Basının Hükûmete Yaklaşımı

Genel olarak gazetelerin baş makalelerinde Ahmet İzzet Paşa kabinesinin istifasının Meşrutiyet ve Kanûn-ı Esasi'ye uygun olmadığı, Ahmet Tevfik

654 **Takvim-i Vekayi,** 13 Teşrin-i Sani 1334/13 Kasım 1918, nr. 3393, s. 1; **Sabah,** 13 Teşrin-i Sani 1334/13 Kasım 1918, nr. 10413, s. 2.

655 Göztepe, **a.g.e.,** s. 5.

656 *Veziri maâl-i semîrim Tevfik Paşa,*
Ahmet İzzet Paşa kabinesinin vuku-ı istifasına ve sizin de der-kâr olan vukuf ve tecâribinize ve i'timâd-ı âmmeye mazhariyetinize binaen mesned-i Sadaret uhde-i reviyyetinize ve makam-ı meşîhat-ı islamiye dahi Darü'l-Hikmeti'l-İslâmiye azasından Haydarizade İbrahim Efendi uhdesine tevcih kılınmış ve Kanûn-ı Esasi'nin yirmi yedinci maddesi mucebince teşkil eylediğiniz heyet-i cedide-i vükela tasdikimize iktirân eylemiştir. Düvel-i İtilâfiye ile ahiren akd eylediğimiz mütareke, hal-i harbe nihayet vermesiyle memleketimiz için kanunî ve meşrutî bir idare-i muntazama tesisi zamanı hulûl etmiş olduğundan ahvâl-i harbiyenin tevlîd eylediği gayr-ı kanuni ve gayr-ı tabîî muâmelâtın serîan izâlesi ile memleketimizin her cihetinde ahkâm-ı şer'iyye ve kanuniyyenin fiilen ve tamamen tatbik ve icrası ve sunûf arasında ahenk ve vifâk ve ittihadın temin ve tevsiki ile asar-ı nifâk ve şikak kâmilen ortadan kaldırılarak bi'l-umûm ahâlîmizin yek-dil ve yek-cihet olarak vatanımızın selâmet ve saâdetine hasr-ı mesâî eylemeleri esbâb ve vesâilinin istikmâli ve muâmelât-ı hükûmetin dâhilen ve hâricen emniyet ve itimadı kâfil olacak hâl-i intizâma ifrâğı ve her tarafta asayişin takrîri ile ihlâl-i sükûn ve inzibâta tasaddî edenlerin bilâ-ifâte-i vakit kanun dairesinde men'i, ahvâl-i hâzırada evvel-be-evvel icrâ-yı muktezâsı husûsât-ı mühimmeden olduğundan heyet-i vükelamızla bi'l-ittihâd bu cihetlerin temini tatbikatına son derece itinâ' kılınması hasâfetinizden muntazardır. Hemen cenâb-ı muvaffıkü'l-umûr tevfîkat-ı samedâniyyesine mazhar buyursun, âmin, bâ-hürmet-i seyyidü'l-mürselîn. 6 Safer 1337 (11 Teşrin-i Sani 1334) Mehmed Vahideddin. **Takvim-i Vekayi,** 12 Teşrin-i Sani 1334/12 Kasım 1918, s.1, nr. 3392; **Ati,** 12 Teşrin-i Sani 1334 /12 Kasım 1918, nr. 304, s. 1; **Sabah,** 12 Teşrin-i Sani 1334/12 Kasım 1918, nr. 10412, s. 1.

657 Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, Ankara 1984, s. 165.

Paşa'nın Ahmet İzzet Paşa'ya halef olduğu, yeni hükûmetin dâhili işlerde herkesi memnun edecek bir siyaset takip etmesi gerektiği, ancak bu şekilde iktisadî ve malî felaketten kurtulunabileceği gibi düşünceler yer almaktaydı[658]. Nitekim 11 Kasım 1918 tarihli *Vakit* gazetesinde kabine üyelerinden birisine dayanılarak verilen haberde, yeni kabinenin ilk işinin dâhilde İttihat ve Terakki Hükûmeti'nde yer alan ve suçlananların kanun çerçevesinde cezalandırılması yoluna gidilmesi olduğu belirtiliyordu. Dışarıda ise ülke bütünlüğünün ve millî menfaatlerin korunmasına azim ve gayretle çalışılması, unsurlar arasında huzur ve ahengi sağlayacak bir siyasetin takip edilmesinin kararlaştırıldığı bilgisi yer alıyordu[659].

11 Kasım'da *Minber*[660] gazetesinde yayımlanan *"Selamet-i Vatan"* başlıklı yazıda Ahmet Tevfik Paşa'dan olumlu bir şekilde bahsedilmekteydi. Başyazıda vatanın selameti için kanundan hiçbir hükûmetin ayrılmayacağı kanaati ortaya konuluyor ve bu hususta Ahmet Tevfik Paşa'nın da aynı kanaatte olduğuna olan inanç şöyle ifade ediliyordu: *"Muvaffakiyetlerine duahan olduğumuz Tevfik Paşa*

658 **ATASE, (İSH 7 A),** Kutu 355, Gömlek 48, Belge 48-1.

659 Aynı günkü gazetede *"Kabine Tebeddülünün Tesiratı"* başlığı ile çıkan yazıda İngiliz heyetinin bazı erkânıyla görüşen gazete muhabirinin hükûmet değişikliğinin ülke dışında yarattığı etki ile ilgili düşünceleri yer alıyordu. Yazıda şöyle deniliyordu: *"İngilizler bu buhran dakikalarında memlekette kuvvetli bir mevkii aldıklarına ihtimal verdikleri bir kabine ile mütareke müzakeratına girişmişlerdir. Müzakerat esnasında bilhassa Rauf Bey'in şahsı İngiliz amirali üzerinde son derece emniyet uyandırmış ve ibtida ültimatom şeklinde bize teklif olunan şerait yavaş yavaş kabul edilebilir bir şekle konulmuştur. Hatta memleketimizde asayişe halel geldiği takdirde bazı mevakiin işgali hakkındaki şartın büsbütün lağvını heyeti murahhasamız talep edince ve hükûmetimize itimat edebilecekleri temin olununca İngilizler: Mütareke şeraiti tatbik edilinceye kadar hükûmetinizin mevkii iktidarda kalacağını temin edebilir misiniz? diye mukabele etmişlerdir. Şimdi şerait tatbik edilmezden evvel hükûmet değişince İngilizler münasebatta bulunacakları yeni kabine hakkında hiçbir fikir sahibi olmadıkları için hayret ve tereddüd içinde kalmışlardır. Böyle bir zamanda dâhilde heyecan-ı efkâr tevellüd edecek bir şekilde bir tebeddül-i hükûmet vukua gelebilmesi de dâhili ahvalimiz hakkında itimadı sâlib edecek yolda bir tesir hâsıl etmiştir. Kabine tebeddülünün harici vaziyetimiz nokta-i nazarından ne kadar fahiş bir hata olduğunu dün akşam mülakatlarımız neticesinde vazıh bir surette anladık. Şimdi artık iş işten geçmiştir".* **Vakit,** 11 Teşrin-i Sani 1334/11 Kasım 1918, nr. 378, s. 1.

660 Minber Gazetesi, *"Milleti Uyandırmanın En İyi Yolu Gazete Çıkarmaktır"* diyen Mustafa Kemal Paşa ile Ali Fethi Bey tarafından İstanbul'da 1 Kasım 1918 tarihinden itibaren yayınlanmaya başlamıştır. Gazetenin amacı öncelikle *"İttihatçılara yönelik saldırıları göğüslemek ve Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası'nın da sözcülüğünü yapmaktı"*. **Minber Gazetesinin Elli Günlük Öyküsü**, **Milliyet,** 11 Kasım 1988, S. 14723, s. 10. 21 Aralık 1918'de Meclis-i Mebusan'ın feshedildiği gün Minber'in yayın hayatı da sona ermiştir. "Cevapsız Kalan Sorular", **Milliyet,** 12 Kasım 1988, S. 14724, s. 8.

hazretlerinin kanunu her şeyin üstünde tutacağına şüphe etmeye mahal yoktur"[661].

Hadisat gazetesinde *"Yeni Kabine"* başlığı ile çıkan haberde *"Tevfik Paşa şimdiye kadar gösterdiği çalışma hayatı ile devlet hizmetlerindeki liyakatını ispat etmiş bir zattır"* denilerek Paşa'nın soğukkanlılığı, tecrübesi, siyasetin inceliklerine hâkimiyeti ve özellikle de yabancı devlet adamları nezdinde sahip olduğu saygın konum sayesinde barışı sağlayacağı ve başarılı olacağına kuvvetle inanıldığı bilgisi yer alıyordu[662].

Yeni İstanbul gazetesi Ahmet İzzet Paşa'nın istifa ettiği ve yeni hükûmeti kurma görevinin padişah tarafından Ahmet Tevfik Paşa'ya verildiğini yazıyor ve *"Teşkil Edilecek Kabine İçin Mühim Bir Temenni"* başlıklı yazıda da *"Tevfik Paşa hazretlerinin nezahet ve iktidarları müsellemdir... Kabine reisindeki nezahetin bütün kabine erkânı ve heyetine şamil olmasını ehemmiyetle temenni ederiz"* denilerek Ahmet Tevfik Paşa'daki dürüstlüğün bütün kabine üyelerinden de beklenildiği dile getiriliyordu. Yine aynı günkü gazetede *"İzzet Paşa'nın İstifası"* başlığı ile çıkan yazıda İttihat ve Terakki Hükûmeti'nin ülkeyi sürüklediği uçurumdan kurtarmak endişe ve azmiyle sadrazamlığa atanan Ahmet İzzet Paşa'nın yerini *"Bu görevi daha çok hak eden, işinin ehli, namuskâr, necib bir hükûmet erkânına"* bıraktığı yazılıyordu[663].

İstanbul gazetesinde Süleyman Radi *"Tevfik Paşa Kabinesi"* başlığı ile yazdığı yazıda barış meselesini öncelikli olarak halledebilecek ve kamuoyunun destekleyeceği bir hükûmetin oluşturulması gerektiğinden bahsetmekteydi. Devamla bu hükûmetin, aynı zamanda dışta da İtilâf Devletleri'nin desteğini sağlaması ve bu nedenle siyasî anlamda olayların dışında kalmış Hristiyan halkın güvenini kazanacak kişilerden oluşması gerektiği üzerinde durmaktaydı. Radi'ye göre, Ahmet İzzet Paşa kabinesini kurarken bunları dikkate almamıştı. Kurduğu hükûmet ülkenin geleceğinden ziyade İttihat ve Terakki'nin siyasî geleceğini hedef alan bir siyaset izlemişti. Bu hükûmetlerde icraatıyla tepki çekmiş ve aynı zamanda ülkenin malî geleceğini iflasa mahkum etmiş kişiler yer almıştı. Şimdi ise böyle acayip bir hükûmet yerini dâhilin ve haricin güvenini kazanmış Ahmet

661 Erol Kaya, **Mustafa Kemal Atatürk'ün İlk Gazetesi Minber**, Ankara 2007, s. 53.

662 Cenap Şehabeddin, "Yeni Kabine", **Hadisat,** 12 Teşrin-i Sani 1334/12 Kasım 1918, nr. 24, s.1.

663 **Yeni İstanbul,** 10 Teşrin-i Sani 1334/10 Kasım 1918, nr. 2, s. 1.

Tevfik Paşa hükûmetine bırakmıştı. Yazar *"Tevfik Paşa milletin derdine nüfuz etmiş bir siyaset tabibidir ve ülkenin felaketleri karşısında senelerce ağlamış; namuslarını, vicdanlarını bir siyâsî gurur ile korumuştur"* demekte ve devamında da kabinesinde yer alan üyelerin *"yüksek ve necip simalar"* olduğunu nitekim Mustafa Arif, Rıza Tevfik ve Abdurrahman beylerin güzide kişilikleriyle İngiltere ve Fransa'nın endişelerini gidereceklerini belirtmekteydi[664].

Sabah gazetesinde Rıza Tevfik *"Meşrutiyette Hukuk-ı Padişahînin Ehemmiyeti"* başlıklı yazıda kabine kurmakla görevlendirilen Ahmet Tevfik Paşa'nın bütün Avrupa'da ve özellikle İngiltere'de *"hüsn-i teveccühe ve itibara"* sahip olduğunu belirtiyordu. Rıza Tevfik, Ahmet Tevfik Paşa'nın iktidara gelmeden önce de kabine kurmakla görevlendirildiğini ancak İttihatçıların kendi arkadaşlarından oluşan bir kabineyi iş başına getirmek amacıyla onun kabine kurmasına engel olduklarını ve bunu başardıklarını sonra da kaçmadıklarını ülkeyi rahat rahat terk ederek güvenle gittiklerini yazıyordu[665]. Aynı günkü gazetede Ali Kemal ise Ahmet Tevfik Paşa hükûmetinin *"…haricte ecnebilerden ziyade bu dâhili düşmanlardan hem kendini hem bu memleketi sıyanet etmeye çalışmalıdır…"* diyerek İttihatçıların hâlâ ülkede güçlü ve etkili olduklarını belirterek Ahmet Tevfik Paşa'yı uyarmaktaydı[666].

Yeni İstanbul gazetesinde *"Osmanlılar, Eski Türkler Ancak İngiliz Kavm-i Necîbinin Samimi Müzaheretiyle Temin-i Hissiyat ve Refah Edebilir"* başlığı altında ABD Cumhurbaşkanı Wilson, İngiltere Kralı George ve Ahmet Tevfik Paşa'nın fotoğraflarına aynı karede yer veriliyordu. Böylece Ahmet Tevfik Paşa'nın ve kuracağı hükûmetin İtilâf Devletleri ve savaştan sonra Avrupa siyaseti ile yakından ilgilenmeye başlayan ABD nezdinde olumlu bir intiba yarattığı ve onlar tarafından destekleneceği gösterilmeye çalışılıyordu[667].

12 Kasım'da *İkdam* gazetesinde yer alan bir yazıda Ahmet Tevfik Paşa kabinesinden neler beklenildiğine yer verilmekteydi. Ahmet Tevfik Paşa hükûmetinden kısa sürede ülkeyi, İngiltere kadar zengin güçlü ve müreffeh hale

664 Süleyman Radi, "Tevfik Paşa Kabinesi", **Yeni İstanbul**, 14 Teşrin-i Sani 1334/14 Kasım 1918, nr. 6, s. 1.

665 Rıza Tevfik, "Meşrutiyette Hukuk-ı Padişahî,'nin Ehemmiyeti", **Sabah**, 12 Teşrin-i Sani 1334/12 Kasım 1918, nr. 10412, s. 1.

666 Ali Kemal, "Doğru Eğriye Akıbet Galibdir", **Sabah**, 13 Teşrin-i Sani 1334/13 Kasım 1918, nr. 10413, s. 1.

667 **Yeni Sabah,** 12 Teşrin-i Sani 1334/12 Kasım 1918, nr. 4, s. 1.

getirmesini beklemenin doğru olmayacağından bahsedilerek mütevazı olunması ve hükûmetten büyük şeyler beklenilmemesi gerektiği belirtiliyordu. Yazının devamında *"…Tevfik Paşa'dan ricamız şu istihâle devrini bize hoş geçirtmektir. Ondan sonra inşallah devletin şekil ve mahiyeti katiyetle takarrur ve taayyün eder. Fikirler vuzuh ve selamet bulur…"* denilerek hükûmetden öncelikli olarak içinde bulunulan siyasî buhrandan ve halkın içinde bulunduğu sıkıntılardan kurtarılmasının beklenilmesi ifade edilmekteydi. Gazete haberine göre, hükûmetin karşı karşıya kaldığı temel meseleler iaşenin temini, asayişin sağlanması ve zabıtanı dâhiliyenin tesisidir. Nitekim haberde *"…tekrar edelim: Ortada mühim bir iaşe meselesi ve mühim bir inzibat maddesi var"* denilerek Ahmet Tevfik Paşa'nın bu iki önemli meselede başarılı olması bekleniyordu[668].

10 Kasım'da Yeni Gün gazetesinde *"Hükûmet Buhranı Tevfik Paşa Kabinesi"* başlıklı yazısında Yunus Nadi, Ahmet İzzet Paşa'nın istifası ile Padişah'ın yeni kabineyi kurmakla eski Londra Elçisi ve eski Sadrazam Tevfik Paşa'yı görevlendirdiğini, onun bu görevi kabul ederek çalışmaya başladığını yazıyordu. Yunus Nadi, içinde bulunulan zaman ve şartların memleketin *"bir dakika bile hükûmetsiz kalmasına müsait sayılmayacak kadar büyük ve önemli olduğunu"* belirttiği yazısında yeni hükûmetin hızlı bir şekilde kurulacağını kuvvetle ümit ettiğini söylemektedir. Devamla Ahmet Tevfik Paşa'yı tanımadıklarını, onun tecrübeli irfan sahibi bir vezir olduğunun ağızdan ağıza dolaştığını ve ülkede sükûn ve asayişin sağlanmasına hizmet edeceğini ümit ve temenni ettiklerini belirtmektedir. Yazar ayrıca Ahmet İzzet Paşa'nın *"yirmi yedi yirmi sekiz günden ibaret olan kısa süreli sadaretinde başarı ile mütareke imzaladığı, huzur ve asayişi sağladığı ve bu hizmetlerinin daima şükran ile anılacağını"* söyleyerek bir önceki hükûmet ile ilgili görüşlerini de dile getiriyordu[669].

---

668 **İkdam**, 12 Teşrin-i Sani 1334/12 Kasım 1918, nr. 7813, s. 1.

669 Yunus Nadi, "Hükûmet Buhranı Tevfik Paşa Kabinesi", **Yeni gün**, 10 Teşrin-i Sani 1334/10 Kasım 1918, nr. 67, s. 1. Aynı günkü gazetede "Yeni Kabineyi Tevfik Paşa Teşkil Ediyor, İzzet Paşa Hükûmeti'nin Sebeb-i İstifası" başlıklı yazıda Ahmet İzzet Paşa hükûmetinin topluca istifa ettiği, Paşa'nın saraya giderek hükûmetin artık göreve devam edemeyeceğini Padişah'a arz ettiği ve kabinesinin istifasını sunduğu belirtilerek "…*Memleketin geçirmekte olduğu bu fevkalade zamanlarda buhran-ı vükelanın zuhuru temenni edilecek bir hadise olmadığını herkes teslim eyler…"* deniliyordu. Devamla özellikle mütarekenin imzalandığı ve barış görüşmeleri için hazırlıklara başlanıldığı bir zamanda yeniden bir hükûmet buhranının yaşanmaması gerektiği dile getiriliyor, iç çekişmelerden uzak, dışarıya karşı güçlü bir hükûmetin kurulmasının gerekli olduğu konusunda herkesin müttehit olduğu

13 Kasım'da Akşam gazetesinde *"Vaziyet ve Hükûmet"* başlığı ile çıkan yazıda Ahmet Tevfik Paşa hükûmetiyle ilgili olarak *"Bugünkü hükûmet hiç ve hiç şüphesiz bu devlete en ziyade yar en namuslu pak ricalden mürekkeptir. Bu ricalden saltanat ve millet kıl kadar zarar göremez…"* denilmekle birlikte Osmanlı Devleti'nin ilelebet yaşayabilmesi için her türlü imkânın olduğu bir ortamda hükûmetin hiçbir şey yapmadığından bahisle zayıf ve acizliği belirtilmeye çalışılmış ve ardından da *"Daha geçen gün o zavallı mebusan karşısında öyle aciz öyle perişan öyle abuk sabuk sözlerle şaşıran bu hükûmet yarın Avrupa diplomatlarının karşısında ne yapacak?"* denilerek Osmanlı Devleti'nin en sakin zamanlarında bile bu kadar boş ve faydasız bir hükûmetin iş başında görülmediği belirtilmektedir. Yazıda ayrıca hükûmetin devletin geleceği ile ilgili önemli kararlar alacak ve devletin vaziyetini sonsuza kadar tayin edecek olan Avrupa karşısında kaderine razı bir duruş sergilediği ve bugünkü hükûmetin kendisinden birçok müspet faaliyetler beklenildiği bugünlerde sadece düşündüğü ve hiçbir iş görmediği ifade ediliyordu[670].

Güven oylamasının yaklaştığı günlerde de Ahmet Tevfik Paşa hükûmeti lehinde veya aleyhinde basında yazılar çıkıyordu. 19 Kasım'da yerli ve yabancı gazetelerde Ahmet Tevfik Paşa'nın değerli bir kişi olduğu, böyle bir zamanda kabineyi harcamanın doğru olmayacağı, yapılacak en doğru şeyin kabinenin yenilenmesi olacağı Paşa'nın başarılı olması durumunda ülkenin hükûmetsizlikten kurtulacağı belirtiliyordu[671]. Yine 18 Kasım'da *Yeni İstanbul* gazetesinde ise *"Tevfik Paşa ne kadar sakin ne kadar vakur ve mütefekkir ise mebuslar o kadar mütelaşi ve hararetli"* denilerek güven oylaması öncesi Mecliste hareketli ve tartışmalı toplantıların olacağına işaret edilmekteydi[672].

---

ifade ediliyordu. Ahmet Tevfik Paşa'nın hemen kabineyi kurmak amacıyla çalışmalara başladığı, ancak yeni kabinede kimlerin yer alacağının henüz kesinleşmediği belirtiliyordu.

670 **Akşam**, 13 Teşrin-i Sani 1334/13 Kasım 1918, nr. 65, s. 1.

671 **ATASE, (İSH-7A),** Kutu 355, Gömlek 55, Belge 55-1.

672 Süleyman Radi, "Kabine-Meclis-i Mebusan", **Yeni İstanbul**, 18 Teşrin-i Sani 1334/18 Kasım 1918, nr. 11, s. 1.

1.3. Meclis-i Mebusan'da Yapılan Görüşmeler ve Hükûmetin Güvenoyu Alması

1.3.1. Güven Oylaması Öncesi Mustafa Kemal Paşa Tarafından Yapılan Muhalefet Çalışmaları

Ahmet Tevfik Paşa'nın kurmuş olduğu yeni kabine, Meclis-i Mebusan'da programını okuyup güvenoyu için çalışmalar yaptığı sıralarda Meclis içinde ve dışında bazı muhalefet çabaları sergilenmekteydi. Özellikle bu muhalefetin hedefi kabinenin Meclisten güvenoyu almamasını sağlamaya yönelikti. Bu çerçevede Ahmet Tevfik Paşa'ya ve kurduğu kabineye karşı Meclis dışında başlayıp daha sonra da Meclis içinde devam edecek olan muhalefetin bilhassa Mustafa Kemal Paşa tarafından yapıldığı görülmektedir.

Ahmet İzzet Paşa'nın istifa ettiği günlerde İstanbul'a dönmüş olan Mustafa Kemal Paşa istifa haberini öğrendiğinde derhal yakın dostu ve kabinede Bahriye Nazırlığı görevini yapmakta olan Rauf Bey ile yaptığı bir görüşmede hangi sebeple istifa ettiklerini sormuş ve *"keşke istifa edip çekilmeseydiniz"* demiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu sualine karşı Rauf Bey ise Ahmet İzzet Paşa kabinesini istifaya zorlayan sebepleri sıralamıştır. Rauf Bey özellikle Ayan Reisi Ahmet Rıza Bey'in Padişah Vahideddin'i Kanûn-ı Esasi aleyhinde kışkırtarak etkilediğini ve Padişah'ın hükûmet üzerinde bir baskı oluşturmasını sağlayarak istifalarının kaçınılmaz bir zorunluluk haline geldiğini söylemiştir. Mustafa Kemal Paşa da *"Tevfik Paşa kabinesinin, daha ilk günden bocalamaya başladığını, artık yaşını başını almış olan bu vezirden başka türlü bir hareket beklenmeyeceğini"* belirterek özellikle böyle önemli ve nazik bir zamanda bu kabinenin iş başında bulunmasının ülkeye zarardan başka bir şey getirmeyeceğini ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa yeni bir kabine kurdurmayı ümit ettiği Ahmet İzzet Paşayla tekrar konuşmak ve onu ikna etmek amacıyla bir görüşme yapmayı istemiş ve Rauf Bey ile birlikte Ahmet İzzet Paşa'yı konağında ziyaret etmişlerdir[673].

Bu görüşmede Ahmet İzzet Paşa neden istifa ettiği konusunda Mustafa Kemal Paşa'yı bilgilendirmiştir. Mustafa Kemal Paşa ise bu istifayı doğru bulmadığını, Ahmet Tevfik Paşa'nın kabine kurmasına engel olunarak tekrar Ahmet

673 Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni, Siyâsî Hatıralarım**, İstanbul 2004, s. 232-233; "Rauf Orbay'ın Hatıraları", **Yakın Tarihimiz, Birinci Meşrutiyetten Zamanımıza Kadar**, C. II, S. 25, 16 Ağustos 1962, s. 370.

İzzet Paşa başkanlığında bir kabine kurulması gerektiğini söylemiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu düşüncesi görüşülmüş ve kabul edilmiştir. Alınan bu karardan sonra Mustafa Kemal Paşa ve onunla hem fikir olan arkadaşları yeni bir kabine listesi hazırlamışlardır. Mustafa Kemal Paşa, Fındıklı'daki Meclis-i Mebusan binasına giderek buradaki arkadaşları ile temasa geçmiştir. Görüştüğü mebuslar ona kabineye güvenoyu verilmediği takdirde Meclis-i Mebusan'ın dağıtılacağı endişesinde olduklarını bu nedenle güvenoyu vererek zaman kazanmak istediklerini belirtmişler ve bu sürede de daha faydalı işlerin yapılabileceğini düşündüklerini söylemişlerdir Mebusların bu endişesine karşılık Mustafa Kemal Paşa belki kazanılacak bu zaman zarfında Ahmet İzzet Paşa başkanlığında yeni bir kabine kurmanın sebep ve şartlarının hazırlanabileceği kanaatindeydi. Ona göre, Meclis zaten dağıtılacaktı ve dağıtacak olan da sadrazamdı. Bu kararı uygulamak için sadrazamın öncelikle meclisin güvenoyunu alarak sadaret makamını usulünce işgal etmesi gerekiyordu. Bunu sağladıktan sonra bazı kişilerin söylediğinin aksine meclisi dağıtmaması için hiçbir sebep yoktu. O halde madem ki netice bu olacaktı Ahmet Tevfik Paşa kabinesine güvensizlik oyu vererek zaman kazanmak daha yerindeydi[674]. Mustafa Kemal Paşa'nın kabineye güvenoyu verilmemesi hususundaki düşüncesi görüşme yaptığı Mebuslarca kabul edildi[675]. Ancak ileride de bahsedeceğimiz gibi, Mustafa Kemal Paşa'ya kabineye güvenoyu vermeyeceklerini ifade eden birçok mebusun bu vaadlerinde durmadıkları Ahmet Tevfik Paşa kabinesinin güvenoyu almasından anlaşılmaktadır.

1.3.2. Güven Oylaması Esnasında Hükûmet Programı Üzerindeki Görüşmeler ve Gösterilen Tepkiler

Hükûmete karşı Meclis-i Mebusan'da güvenoylamasının yapılacağı gün yoğun bir muhalefet ve tepkilerin ortaya çıktığı görülmektedir. 18 Kasım günü yapılan görüşmelere önce hükûmetin programının okunmasıyla başlanmıştır. Hükûmet adına Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa tarafından okunan programda; Ahmet İzzet Paşa başkanlığındaki hükûmetin istifası üzerine Padişah'ın

674 Falih Rıfkı Atay, **Atatürk'ün Hatıraları 1914-1918**, Ankara 1965, s. 81-82; Falih Rıfkı Atay, **Atatürk'ün Bana Anlattıkları, Mustafa Kemal'in Ağzından Vahidettin**, İstanbul 2005, s. 88-89; Münir Sirel, "19 Mayıs ve Atatürk", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S. 2, Kasım 1967, s. 4.

675 Atay, **Atatürk'ün Hatıraları 1914-1918**, s. 83; Atay, **Atatürk'ün Bana Anlattıkları**, s. 89.

iradesi ile yeni hükûmetin kurulduğu, bu görevi büyük sıkıntılar ve zorluklar içinde üstlendikleri, İtilâf Devletleri ile yapılan mütarekeden sonra savaşın sona ermiş olduğu ve bu nedenle en öncelikli görevlerinin Osmanlı Devleti ve milletinin şeref ve haysiyetine uygun bir barış yapılmasını sağlamak olduğu, ülkede süregelen kanunsuz ve meşru olmayan iş ve uygulamaların bir an önce ortadan kaldırılarak şer'i hükümlere ve kanunlara uygun icraatların yapılması, cins ve mezhep ayrımı yapmadan bütün halk arasında ahenk ve dostluğun tesisi, bütün Osmanlı tebaasının siyasî haklardan istifadesi, ülkenin huzur ve asayişini bozma girişiminde bulunanlara karşı gerekli tedbirlerin alınacağı, Meşrutiyet esaslarından ayrılmanın ne gibi kötü sonuçlar doğurduğunun ortada olduğu, gerek ülkenin idaresinde gerekse kanunlar yapılır ve teklif edilirken Meşrutiyet esaslarından zerre kadar ayrılmayacakları ifade edilmiştir[676].

Hükûmet programı üzerinde oldukça hareketli ve tartışmalı bir celse başlamıştır. Meclis'te yer alan bazı grupların güvenoyu meselesi görüşülmeye başladığında farklı tutumlar sergiledikleri bunlardan bir kısmının hükûmete güvenoyu verebilecekleri görülürken diğer bir kısmının ise güvenoyu vermeyecekleri anlaşılıyordu. Nitekim Rum mebuslar kabineye saygı duymakla beraber, milliyetleri gereği hükûmete yardımcı olmayacaklarını ve güvenoyu vermeyeceklerini dile getiriyorlardı[677].

Teceddüd Fırkası'nın görüşü ise kabinenin gelecekteki icraatlarını dikkate alarak hareket etmekti. Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası'nın amacı ise mütareke maddelerinin uygulanmasında hükûmeti *"ihmal ve lakayd"* ile itham ederek güvenoyu almasını engellemekti. Bu amaçla meclis içerisinde diğer milletvekillerini etkilemek için bütün mebuslar nezdinde hararetle çalışıyorlardı. Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası hükûmete güvenoyu vermek istemeyişlerinin bir diğer nedeni de kurulmuş olan Ahmet Tevfik Paşa hükûmetinin meclisin desteğine sahip olmamasıydı.

Bu hava içerisinde başlayan Meclis'teki görüşmelerde başta Ermeni meselesi olmak üzere milliyetler meselesi görüşüldü. Daha sonra kabine için yapılacak

676 **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC),** C. 1, D. 3, İ. 5, 14. İn'ikad, Ankara 1992, s. 136; **İkdam,** 19 Teşrin-i Sani 1334/19 Kasım 1918, nr. 7820, s. 1-2; **Sabah,** 19 Teşrin-i Sani 1334/19 Kasım 1918, nr. 10419, s. 1; **Hadisat,** 19 Teşrin-i Sani 1334/19 Kasım 1918, nr. 31, s. 1; **Ati,** 19 Teşrin-i Sani 1334/19 Kasım 1918, nr. 31, s. 1.

677 Göztepe, **a.g.e.,** s. 68.

güvenoylamasına geçildi fakat Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası'na mensup bazı mebuslar güvenoylamasının ertelenmesini istediler. Ancak Dâhiliye Nazırı içinde bulunulan zamanın önemini belirterek oylamaya bir an önce geçilmesini önerdi ve bu karar meclisin tasvibine sunularak kabul edildi. Akabinde güvenoylamasına geçildi ve isimlerin okunarak oy kullanılması usulü benimsendi. Mebusların isimleri okunmaya başlandı. Bu arada Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası ile Rum grubuna mensup bazı mebuslar salonu terk ettiler. İsimlerin okunması bittiğinde Mecliste mebus çoğunluğunun olmadığı anlaşıldı ve celsenin aynı gün saat altıda tekrar toplanmasına karar verilerek oturuma son verildi[678].

18 Kasım'da saat altıda tekrar toplanan mecliste Ahmet Tevfik Paşa hükûmetiyle ilgili güvenoylaması görüşmelerine devam edildi. Bu görüşmelerde mecliste bulunan gruplar adına bazı mebuslar söz almıştır. Hükûmet adına ise Dâhiliye, Hariciye ve Maarif Nazırları söz alarak eleştirilere cevap vermişler ve programı savunmaya yönelik eleştiriler yapmışlardır. Hükûmete verilecek güvenoyu ile ilgili yapılan bu görüşmelerde söz alan bazı mebusların ve bunlara hükûmet adına cevap veren nazırların konuşmalarına kısaca değinmek yerinde olacaktır.

Trabzon Mebusu Yorgi Efendi konuşmasında Osmanlı unsurlarının hukukuyla ilgili hükûmetin programında ayrıntılı bir bilginin olması gerektiği halde bunlardan bahsedilmediğini bu nedenle hükûmete güvenoyu vermeyeceğini söylemiştir.

Divaniye Mebusu Fuat Bey ise meclise gelen hükûmetin programını gayet uygun gördüğünü belirtmekle beraber, İtilâf Devletleri'nin İstanbul'un bazı yerlerine asker çıkardıklarından, Musul ve İskenderun'un işgalinden bahsetmiş ve hükûmeti işgallere göz yummakla suçlayarak bu konuda hükûmetten açıklama talep etmiştir[679].

Hükûmete yönelik eleştirilere cevap vermek amacıyla söz alan Mustafa Reşid Paşa İtilâf Devletleri ile imzalanan mütarekenin herkesçe bilindiğini, icap ettikçe hükûmetin mütareke şartlarının doğru olarak uygulanması için gereken makamlara ve kişilere tebligatta bulunduğunu ve bu işlerin daha çabuk ve dü-

678 **Ati,** 19 Teşrin-i Sani 1334/19 Kasım 1918, nr. 311, s. 1.

679 **MMZC,** 14. İn'ikad, s. 137-138; **Ati,** 19 Teşrin-i Sani 1334/19 Kasım 1918, nr. 311, s. 1; **Sabah,** 19 Teşrin-i Sani 1334/19 Kasım 1918, nr. 10419, s. 1.

zenli yürütülmesi için de Hariciye Nezaretine bağlı bir komisyonun kurulduğunu söylemiştir. Konuşmasının devamında komisyonun görevinin mütareke şartlarının uygulanmasından ortaya çıkacak anlaşmazlıkları çözmek olduğunu belirterek mütareke şartlarının maddelerini yorumlamanın devletin haricî siyasetine uygun olmadığından bu konuda cevap vermeyeceğini, bunun için mazur görülmesini ifade etmiştir. Gerekirse gizli celse yapılmasını talep etmiş ancak bu görüşü meclis tarafından kabul görmemiştir[680].

Hükûmet adına söz alan Maarif Nazırı Rıza Tevfik Bey, hükûmetlerinin savaştan sorumlu olmadığı ve yine mütarekeyi de kendilerinin yapmadığını belirtmiştir. *"... Bilirsiniz ki hüküm galibindir[681]. Mütarekede mevcud mevad türlü türlü tefsir edilebilir. Fahir kuvvetlerin Almanya ve Avusturya'yı ne hale getirdiğini görüyorsunuz"* diyerek hükûmet olarak mümkün olduğunca Osmanlı Devleti'nin şeref ve haysiyetini koruyacak bir barışın sağlıklı şekilde uygulanmasını sağlamak amacında olduklarını söylemiştir. Rıza Tevfik Bey, Osmanlı Devleti mağlup olduğundan herhangi bir karşı teklifte bulunup İtilâf Devletleri üzerinde baskı kuramayacaklarını açıkladığı konuşmasında; hükûmet olarak Meclisin huzuruna yapabilecekleri vaatlerle çıktıklarını, programlarının başarısının barışın gerçekleşmesine bağlı olduğunu, kendilerinin dört senelik harbin siyasetini üç beş günde bu ülkeden atamayacaklarını söylemiştir. Hükûmet olarak cemaatlerin hak ve hukukunu tanımalarının da medeniyetin bir gereği olduğunu ilave etmiş[682] ve Trabzon Mebusu Yorgi Efendi'nin eleştirilerini cevaplamıştır[683].

Söz alan Haleb Mebusu Artin Boşgezenyan Efendi ise hükûmetin programının kabul edilebilir olduğunu ve bu konuda itirazı olmadığını söylemiştir. Artin Efendi sözlerinin devamında yakında başlayacak olan sulh görüşmelerine hazırlıklı gidilmesini, ancak bu şekilde Osmanlı'nın hukukunun muhafaza edilebileceğini belirtmiştir. Devamla Osmanlı tarihinin en acılı sayfasının savaş

680 **MMZC,** 14. İn'ikad, s. 139-140; **Sabah**, 19 Teşrin-i Sani 1334/19 Kasım 1918, nr. 10419, s. 1-2.

681 Rıza Tevfik Bey'in hükûmet adına Mecliste söylediği bu sözü Kadıköy kadınları adına gazetelere gönderilen bir yazıda *"Millî haklarımızı ve ismetimizi muhafaza edecek hükûmet ve erk yok ise biz varız!"* denilerek şiddetle eleştirilmiştir. Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü, C.** I, Ankara 1993, s. 35.

682 **MMZC,** 14. İn'ikad, s. 139-140; **Vakit,** 19 Teşrin-i Sani 1334/19 Kasım 1918, nr. 386, s. 1; **Ati,** 19 Teşrin-i Sani 1334/19 Kasım 1918, nr. 311, s. 1.

683 **MMZC,** 14. İn'ikad, s. 140.

yıllarındaki Ermenilerin katledilmesi olduğuna işaret ederek Türk milletinin bundan suçlu tutulamayacağını asıl suçlunun Türk hükûmeti ve Türk idaresi olduğunu söyleyerek konuyla ilgili görüşlerini açıklamıştır. Artin Efendi'nin ithamları karşısında bazı mebusların da Van'da Ermeniler tarafından yapılan mezalimi hatırlatmaları üzerine Meclis karışmış ve uzun süren tartışmalar olmuştur. Nihayet Haleb Mebusu Artin Efendi, günün şartları içerisinde ümitsiz olunmaması gerektiğini söyleyerek sözünü bitirmiştir[684].

Rumların düşüncesini Aydın Mebusu Emanuel Emanuelidi Efendi dile getirmiştir. Yalnız hükûmetin programından bahsedeceğini belirterek başladığı konuşmasında, hükûmet programında cins ve mezhep ayrımı yapılmaksızın kanunların bütün unsurlara eşit olarak uygulanacağından bahsedildiğini, buna itimat ettiğini ve zaten Ahmet Tevfik Paşa'nın şahsına güvenmemenin söz konusu olamayacağını ancak bu tarzdaki sözlerin yüz seneden beri dile getirildiğini hükûmetin bugünkü siyasetinin sonradan nasıl bir hal alacağının bilinemeyeceğini söylemiştir. Hükûmetin zarara uğrayanların zararlarını telafi edeceğini açıkladığını fakat adalarda hâlâ cemaatlerin müesseselerine el konulmaya devam edildiğini, bu nedenle de hükûmete güvenoyu vermeyeceğini belirtmiştir. Asayişin korunmasının her şeyden önce geldiğini, en acılı ve sıkıntılı zamanlarında bile asayişi bozmayan Rumların bundan böyle de asayişi ihlal etmeyeceklerini ifade etmiştir. Emanuelidi Efendi, Ahmet Tevfik Paşa hükûmetinin şimdiki durum ve şartlar karşısında görev yapamayacağına inandığını sözlerine ilave etmiştir[685].

Emanuelidi Efendi'nin ithamlarına cevaben söz alan Rıza Tevfik Bey'e göre, hükûmetlerinin onun itham ettiği gibi önceki hükûmetlerle kıyas edilmesi doğru değildi. Çünkü kendileri milliyetler prensibine önem vermekteydiler. Bu prensip uzun zamandan beri birçok meselede esas kabul edilmişti ve dünya milliyetler prensibi üzerinde yürümekteydi. Türk unsurunu da bu prensip kurtaracaktı[686].

Söz alan Şurâ-yı Devlet Reisi Damad Şerif Paşa da mensup olduğu hükûmete yönelik eleştirileri cevaplamıştır. Şerif Paşa kendilerinin ülkenin en buhranlı

684 Muş Mebusu İlyas Sami Efendi de savaş başlayınca Van ve Muş'taki Ermenilerin mebuslar idaresinde silahlı olarak Rusya'ya yardım ettiklerini söylemiştir. **Vakit,** 19 Teşrin-i Sani 1334/19 Kasım 1918, nr. 386, s. 1; **MMZC,** 14. İn'ikad, s. 141-142.

685 **MMZC,** 14. İn'ikad, s. 144-145-146.

686 **MMZC,** 14. İn'ikad, s. 146.

anlarında hükûmet görevini üstlenmek zorunda kaldıklarını, bu nedenle uzun ve ayrıntılı bir program ile meclisin huzuruna çıkmadıklarını söylemiştir. Her şeyden önce sulhu yapmak amacında olduklarını ifade eden Şerif Paşa, devamla devlet ve milletin haysiyet ve şerefini mümkün olduğunca koruyacak bir sulh imzalayacaklarını ondan sonra unsurların hukukunu sağlamaya çalışacaklarını belirtmiştir. Hükûmetin ilerideki icraatını kestiremediklerini ifade ederek eleştiride bulunan ve güvenoyu vermeyeceklerini ifade eden Mebuslara cevaben; onları anlayamadığını ve onları inandırmak için nasıl ve ne gibi bir eser göstermek gerektiğini sormuştur. Mütareke hakkındaki girişimlerle ilgili olarak da iş başına geldikleri günden beri mütarekenin içeriği hakkında siyasî teşebbüslerde bulunduklarını belirten Şerif Paşa, İtilâf Devletleri'nin ileri gelenleri ile Sadrazam ve Harbiye Nazırı'nın görüştüklerini ve bu konuda teşebbüslerde bulunarak kendilerine gerekli ihtarları yaptıklarını söylemiştir. İstanbul'da bazı askerî binaların işgal edildiği şeklindeki eleştirileri ise İtilâf kuvvetlerinin İstanbul'daki varlıklarının işgal mahiyetinde olmadığını ve özellikle hiçbir askerî binanın işgale maruz kalmadığını söyleyerek cevaplamıştır[687].

Daha sonra Saruhan Mebusu Mehmet Sabri Bey Teceddüd Fırkası adına yaptığı konuşmada ülkenin çok büyük sıkıntılı bir dönem geçirdiğini söyleyerek Ahmet Tevfik Paşa hükûmetinin siyasetine hürmetkâr olduklarını belirtmiş ve hükûmetin dikkatini iki noktaya çekmiştir. Bunlardan birisi *"mütarekenin tatbiki konusunda hükûmetin iyi bir faaliyet göstermesi diğeri de milleti şükran borçlusu yapacak bir sulhun imzalanmasında başarılı olmasıdır"* demiştir. Bu temenniyle fırkalarının kabineye güvendiğini belirtmiştir[688].

Trabzon Mebusu Hafız Mehmed Emin Bey yaptığı eleştiri yüklü konuşmasında hükûmette yer alan nazırların çoğunluğunun milletin desteğinden ziyade Padişah'ın himaye ve desteğini almak taraftarı olduklarını bu nedenle böyle bir hükûmete itimat edilemeyeceğini belirtmiştir. Mehmet Emin Bey'e göre, bu yapıda bir hükûmet güvenoyu alması halinde gerek içte gerekse dışta güçlü olamayacaktı. Nitekim o *"nerelerin işgal edildiğini bile bilmeyen bir hükûmetin masa başında ülkenin şeref ve haysiyetini koruyamayacağını"* söyleyerek hükûmetin, İtilâf Devletleri'ne mütareke şartlarını bile uygulatamayacağına işaret etmiştir.

687 **MMZC,** 14. İn'ikad, s. 146-147.

688 **MMZC,** 14. İn'ikad, s. 147.

Ülkenin I. Dünya Savaşı'na Talat Paşa hükûmeti tarafından gereksiz bir şekilde sokulduğu oysa ki o tarihte Londra Büyükelçisi olan şimdiki hükûmetin başında bulunan Ahmet Tevfik Paşa'nın gerekli uyarıları yapmadığı için Meclis-i Mebusan olarak bu oldu bittiye sessiz kalındığını belirterek Ahmet Tevfik Paşa'yı eleştirmiştir. Hükûmetin birkaç üyesine saygı duymakla birlikte, böyle bir hükûmete güvenoyu vermeyeceğini söyleyerek konuşmasını bitirmiştir[689].

Daha sonra Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası adına söz alan Hüseyin Kadri Bey, Hariciye Nezareti'nde oluşturulan komisyona taraftar olmadıklarını ve bu komisyonun görevinin nelerden ibaret olacağını bilmeleri gerektiğini belirttiği konuşmasının devamında, *"bugün konuşulan konunun milletin geleceği olduğunu"* söyleyerek bu konuda fırka olarak hassasiyetlerini göstermiştir. Hüseyin Kadri Bey, Ahmet Tevfik Paşa kabinesinde bir birlik olmadığını, kabine üyelerince yapılan konuşmalarda söylenen sözlerin bir diğer söylenene uymadığını açıklamıştır. Adliye Nazırı'nın millî vasıflara sahip olmadığını ve hatta kabine üyeleri arasında doğrudan doğruya Divân-ı Harbin yapacağı tetkikat neticesinde mahkûm olacaklarına inandıkları kişilerin bulunduğunu belirterek Ahmet Tevfik Paşa'nın siyasî hayatında iyi şöhreti ile yaşadığını, bundan sonra millet ve memleketin kendisinden hayırlı hizmetler beklediğini söylemiştir. Devamla Ahmet Tevfik Paşa kabinesinde yüksek görevlerde bulunmuş üyelerin bulunduğunu, ancak bunun kurulan kabineyi büyük yapmayacağını oysa ki aynı fikir ve kanaatlere sahip ve günün meselelerine vakıf kişilerden oluşan bir hükûmetin daha büyük olacağından bahsederek, Ahmet Tevfik Paşa kabinesinin zayıflığı ve ahenksizliğine işaret etmiştir. Bunun da kendi şöhretine rağmen Ahmet Tevfik Paşa'nın kuvvet ve kudretini zayıflattığını söyleyen Hüseyin Kadri Bey, bu nedenle fırkasının kabineye güvenoyu vermeyeceğini açıklamıştır[690].

Sivas Mebusu Dikran Barsamyan Efendi, Teceddüd Fırkası lideri Saruhan Mebusu'nun yaptığı konuşma üzerine kabineye kayıtsız şartsız itimat ettiğini söyledikten sonra hükûmetin yapacağı çok şey olduğunu, bu nedenle hemen çalışmalara başlamasını istemiştir. Kendisinin yalnız Türk reyleriyle seçildiğini ve daha önce konuşan Artin Efendi'nin adalet ve Türkler adına talep ettiği birçok şeye katıldığını belirterek Türklerle Ermenilerin bu memlekette birlikte yaşaya-

689 **MMZC,** 14. İn'ikad, s. 148-149.

690 **MMZC,** 14. İn'ikad, s. 149-150.

caklarını ve onlarla beraber eski İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yapmış olduğu harabeleri imar edeceklerini söyleyerek konuşmasını bitirmiştir[691].

Divaniye Mebusu Fuat Bey, tekrar söz alarak önce Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa'nın mütareke hükümleriyle ilgili olarak gizli celse yapılması teklifini ve daha sonra da Maarif Nazırı Rıza Tevfik Bey'in *"biz mağlubuz, mağlupla galip arasında fark vardır, ne yapılsa kabul edeceğiz"* şeklindeki sözlerini eleştirmiştir. Divaniye Mebusu Fuad Bey, konuşmasının son kısmında da hükûmetin imzalamış olduğu ve maddeleri açık olan mütarekenamenin tefsir edilmesi konusunda hükûmet üyelerince ortaya atılan görüşlere karşı çıkarak *"…eğer bu hükûmet mütarekeye kıymet vermiyorsa böyle bir mütarekenamenin mevcudiyetinden niçin bahs ediyor? Niçin onu tefsir ettirmek istiyor? Bir mütarekeyi tefsir etmek, yeni bir mütareke akd eylemek"* demekteydi. Böylece hükûmetin ayrıca bir komisyon kurmak istemesini anlayamadığını açıkladığı konuşmasını *"Bu hükûmetin barış görüşmeleri esnasında milletin hukukunu müdafaa edemeyeceğini"* söyleyerek tamamlamıştır[692].

Dâhiliye Nazırı Mustafa Arif Bey ise Fuat Bey'in konuşmasında dile getirdiği mütareke hükümlerinin açıklanması ile ilgili komisyonun mütareke hükümlerini tefsirle meşgul olmayacağının Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa'nın konuşmasında da belirtildiğini ve bu nedenle tefsir denilmediğini tatbik komisyonu denildiğine işaret ederek Fuat Bey'i uyarmıştır. Tekrar söz alan Divaniye Mebusu Fuat Bey ise cevaben *"bendeniz tatbik ve tefsir komisyonlarının ikisinden de bir şey anlamam. Bendenizin bildiğim mütarekename ahkâmı sarihtir"* diyerek mütarekenin hiçbir hükmünde İtilâf Devletleri'nin Osmanlı'ya müdahalesini gerektirecek bir durum olmadığını belirtmiştir. Fuat Bey'e göre bu meseleyi hükûmet gereği gibi nazarı dikkate almamıştı ve almayacaktı. Bu nedenle ülkenin hukukunu hakkıyla savunacak bir hükûmet kuruluncaya kadar hükûmete güvenoyu vermeyeceğini söylemiştir[693].

Yaptığı konuşma ile ilgili açıklama yapmak amacıyla kürsüye gelen Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa, söz alarak teşkil olunan komisyonun tatbik ko-

691 **MMZC,** 14. İn'ikad, s. 150.

692 **MMZC,** 14. İn'ikad, s. 151-152.

693 **MMZC,** 14. İn'ikad, s. 152.

misyonu olduğunu, kendisinin de tefsir komisyonu demediğini ifade etmiştir. Konuşmasının devamında birçok taraftan talepler geldiğini, özellikle İngilizlerin, Fransızların, İtalyanların talepleri olduğunu açıklamıştır. Bunların hepsini birleştirerek işe bir hız vermek ve anlaşmazlıklara meydan bırakmamak için bu komisyonu kurduklarını belirten Reşid Paşa, daha önceki konuşmasında *"Komisyonun bir tefsir komisyonu olmadığını, tefsirden bahsederken mütareke hükümlerini tefsir etmek istiyorsanız o zaman gizli celse yapalım"* dediğini ve bu nedenle bunda itiraz edilecek bir noktanın olmadığını söylemiştir[694].

Tokat Mebusu Tahsin Rıza Bey, söz alarak ülkenin bulunduğu acı durum karşısında üzerlerine düşen görevin büyüklüğünün farkında olduklarını belirterek başladığı konuşmasında kabinenin kuruluşunda Kanûn-ı Esasi'ye ve Meşrutiyet esaslarına riayet edilmediği veya ne dereceye kadar riayet edildiğinin bilinmediğini belirtmiştir. Tahsin Rıza Bey'e göre, Ahmet Tevfik Paşa kabinesi kurulurken hiçbir zaman meclis göz önünde tutulmamıştı. Meclisten kimse ile de görüşülmemişti. Ancak kabine itimat oyu için Meclise başvurmuştu. Oysa kabinenin itimat oyu almak için Meclis-i Mebusan'a gelmesine dair Kanûn-ı Esasi'de bir hüküm yoktu. Tahsin Rıza Bey bunları gerekçe göstererek kabinenin mütecanis olmadığını ve kendisinin itimat oyu vermeyeceğini söylemiştir[695].

Dâhiliye Nazırı Mustafa Arif Bey, Trabzon Mebusu Hafız Mehmed Efendi'nin mütarekenin uygulanmasında hükûmetin ihmalde bulunduğuna yönelik eleştirisini kesinlikle kabul etmeyeceklerini söylemiş ve öncelikle komisyon konusunda bir yanlış anlaşılma olduğunu söyleyerek konuşmasına başlamıştır. Mustafa Arif Bey'e göre, mütareke birçok devletle yapılmıştı. Bu nedenle İngiliz, Fransız ve İtalyanlar farklı talepler de bulunmaktaydılar. Bu farklı talepleri birleştirerek ortak talepler haline getirmek gerekiyordu. Komisyon bu nedenle kurulmuştu. Ayrıca bu komisyonda kendi Osmanlı memurlarının da bulunması şart koşulmuştu. Mustafa Arif Bey ardından bazı mebusların unsurlara yönelik zulümleri konuşmalarında dile getirdiklerini söyleyerek bunun doğru olmadığını belirtmiştir. Ona göre, hükûmetlerinin programı incelenecek olur ise ülkedeki tüm unsurların eşitliğinden bahsedildiği görülecekti.

Söz alan Muş Mebusu İlyas Sami Efendi tehcir meselesinden bahsederek suçluların şiddetle cezalandırılması konusunda Artin Efendi ve onunla aynı fi-

694 **MMZC,** 14. İn'ikad, s. 152-153.

695 **MMZC,** 14. İn'ikad, s. 152-153.

kirde olan arkadaşlarına katıldığını belirtmiştir. Ancak suç işleyenlerin sadece Müslümanlar olmadığını, suçlu olan bütün Ermeni ve Müslümanların cezalandırılmaları gerektiğini savunmuştur. Hükûmetin beyannamesi ile ilgili olarak da *"selamlanacak bir beyanname"* olduğunu söylemiştir. Bununla beraber, İlyas Sami Efendi *"mütarekeyi o yaptı bu yaptı"* demeyi doğru bulmamaktadır. O mütarekenin şimdiki hükûmetin elinde bulunduğunu, maddelerinin de açık olduğunu ve ona uyulması gerektiğini belirtmiştir. İlyas Sami Efendi mütareke konusunda diğer hükûmetlerle karşı karşıya gelinerek şerefli ve haysiyetli bir şekilde uzlaşma sağlanması gerektiği görüşündedir. Konuşmasının sonunda vekiller heyeti reisine seslenerek kabinede tecanüsü sağlamasını talep etmiştir[696].

Kürsüye gelen Kozan Mebusu Matyos Nalbantyan Efendi ise kabine projesinin idarî ve mantıkî olduğundan dolayı takdir ettiğini ve bu nedenle hükûmete güvenoyu vereceğini belirtmiştir. Nalbantyan Efendi, İlyas Sami Efendi'nin konuşmasına da değinmiştir. Onun bazı Ermeniler tarafından işlenen suçlardan tüm Ermenileri suçlanmasının doğru olmadığı görüşüne katıldığını belirten Kozan Mebusu'na göre, hükûmet hak ve adalet vasıflarına sahip bir kuvvettir. Bu nedenle haklıyı ödüllendirirken suçluyu da cezalandıracaktır. Bu bir genel kuraldır. Nalbantyan Efendi, *"Suçu kim işlemiş ise cezanın da ona verilmesi gerektiğini"* söyleyerek konuşmasını tamamlamıştır[697].

Aynı tarihli oturumda Süleymaniye Mebusu Babanzade Hikmet Bey ve Kütahya Mebusu Abdullah Azmi Bey tarafından verilen takrirlerde yeterince görüşmelerin yapıldığı ve bu nedenle hükûmete güvenildiğinin açıklanarak bir an önce esas gündem olan kabineye itimat oylamasına geçilmesi istenmiştir. Babanzade Hikmet Bey'in takriri çoğunluk kararı ile oylamaya konmamıştır. Azmi Bey'in takriri de hükûmet tarafından kabul edilmemiştir. Bunun ardından kabineye güvenoyunun nasıl verileceği konusu ele alınmıştır. Bu meselenin isimleri okunanların yerlerinde ve şifahen kabul veya red oyu vermeleri şeklinde sonuçlandırılmasına karar verilmiştir. Daha sonra mebusların isimlerinin okunmasına geçilmiştir. İsim okunması esnasında bazı mebusların oturumda bulunmadığı görülmüştür. Yapılan oylamada 84 lehte, 27 aleyhte, 3 çekimser oy çıkmıştır. Oylamaya katılanların sayısı 114'tür. Çoğunluk yeter sayısı 129 olduğundan kabineye itimat meselesi bir daha oylanmak üzere ertesi güne kalmıştır[698].

696 **MMZC,** 14. İn'ikad, s.156--158.

697 **MMZC,** 14. İn'ikad, s.160-161.

698 **MMZC,** 14. İn'ikad, s. 162-163.

19 Kasım'da Hüseyin Cahid Bey'in başkanlığında Ahmet Tevfik Paşa kabinesine verilecek güvenoyu için Meclis-i Mebusan toplanmıştır. Gürültülü bir celsenin ardından oylamaya geçilmiş ve o günkü oturumda Meclis'te bulunan 124 mebus oy kullanmıştır. Yapılan oylama sonucunda kabineye 91 mebusun itimat oyu verdiği görülmüştür. Bu oylamada 26 mebus red 7 mebus çekimser oy kullanmıştır. Böylece iki günden bu yana Meclis-i Mebusan'da Ahmet Tevfik Paşa kabinesine yönelik olarak yapılan görüşmeler sonuçlanmış ve kabine 91 oyla güvenoyu alarak başarı kazanmıştır[699].

1.4. Hükûmetin Güvenoyu Almasının Siyasî Çevreler ile Basın ve Kamuoyundaki Yankıları

1.4.1. Siyasî Çevrelerin Yeni Hükûmete Bakış Açısı

Ahmet Tevfik Paşa'nın başkanlığında kurulmuş olan yeni kabinenin güvenoyu almaması hususunda, gerek siyasî çevrelerde ve gerekse kamuoyunda yoğun çalışmalar yürütülmüştü. Beklenen oydu ki Ahmet Tevfik Paşa kabinesi Meclis-i Mebusan'da güvenoyu almayacaktı. Özellikle Ahmet İzzet Paşa'ya tekrar bir kabine kurdurmak amacında olan Mustafa Kemal Paşa Meclis-i Mebusan'da yoğun bir kulis çalışması içerisine girmiş, üyelerinin büyük bir kısmı İttihatçı olan bu Meclisten Ahmet Tevfik Paşa kabinesinin güvenoyu almamasını sağlamaya çalışmıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis-i Mebusan'daki bu faaliyetleri, onda büyük bir ümit uyandırmıştı. Görüştüğü birçok mebus kabineye güvenoyu vermeyeceğini kendisine beyan etmişti. Bu şekilde düşünen mebusların sayısı oldukça fazlaydı. Ancak Ahmet Tevfik Paşa kabinesi hükûmet programı üzerinde sürdürülen ve iki gün devam eden müzakereler neticesinde 19 Kasım'da yapılan güven oylamasında 91 mebusun kabul oyuyla güveoyu almış ve göreve başlamıştı. Kabinenin güvenoyu alması bazı gazetelerde eleştiri konusu olduğu gibi, siyasî çevrelerde de şaşkınlık yaratmıştı. Özellikle kabinenin güvenoyu almaması için Meclis-i Mebusan'da yoğun bir kulis faaliyetinde bulunan ve kabinenin güvenoyu almayacağından son derece emin olan Mustafa Kemal Paşa'da büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştır[700].

699 **MMZC,** 15. İn'ikad, s. 170-171; **İkdam,** 20 Teşrin-i Sani 1334/20 Kasım 1918, nr. 7821, s. 1; **Vakit,** 20 Teşrin-i Sani 1918/20 Kasım 1918, nr. 387, s. 2; **Sabah,** 20 Teşrin-i Sani 1334/20 Kasım 1918, nr. 10420, s.1; **Hadisat,** 20 Teşrin-i Sani 1334/20 Kasım 1918, nr. 32, s. 1.

700 Atay, **Atatürk'ün Hatıraları**, s. 83; Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal**

Mustafa Kemal Paşa, Ahmet Tevfik Paşa kabinesi güvenoyu almasına rağmen çalışmalarına devam etmiştir. Saraya giderek Padişahla görüşmüş ancak bu görüşmeden olumlu bir netice alamamıştır[701]. Saray'daki görüşmesinden arzu ettiği neticeyi alamayan Mustafa Kemal Paşa sonraki günlerde de çalışmalarına devam etmiştir. Nitekim o Rauf, Fethi ve İsmail Canbulat beyler ile her gün buluşarak kabine aleyhinde çalışmalar yapmış, fakat bütün bu girişimlerden bir sonuç elde edememişlerdir[702].

İttihat ve Terakki'nin kendisini feshetmesinden sonra Teceddüd Fırkası bünyesinde toplanan ve Meclis-i Mebusan'da büyük bir çoğunluğa sahip olan İttihatçılar yapılan güvenoylamasında olumlu oy kullanmışlar ve Ahmet Tevfik Paşa hükûmetinin güvenoyu almasında önemli bir rol oynamışlardı. Ancak İttihatçıların Ahmet Tevfik Paşa kabinesine neden güvenoyu verdiği konusunda değişik görüşler de ileri sürülüyordu. Bu görüşlere göre, İttihatçılar, Ahmet Tevfik Paşa kabinesine bir geçiş kabinesi olarak bakıyorlardı. Bu kabinenin herhangi bir gruba ve siyasî partiye dayanmaması bundan sonraki süreçte İttihatçılara kabineyi düşürme konusunda kolaylıklar sağlayacaktı. İttihatçılar, Mustafa Kemal Paşa'nın da içinde yer alacağı ve etkili olacağı bir kabinenin iş başına gelmesi halinde bunun kendilerinin aleyhine olacağını ve yeniden bir İttihatçı kabinenin iş başına gelmelerini zorlaştıracağı kanaatini taşıyorlardı. Bu nedenle Ahmet Tevfik Paşa kabinesine güvenoyu vermişlerdi. Ayrıca kabineye güvenoyu vermekle Meclis-i Mebusan'ın Padişah tarafından fesih edilmesinin önüne de geçilecekti. Hükûmetin güvenoyu almasından dolayı Meclis-i Mebusan'ın feshi bir süre daha gecikecektir[703].

İttihatçıların yukarıdaki bu görüşlerini destekleyecek mahiyette bir kanaatte olduklarını, İttihatçıların meşhur Maliye Nazırı Cavid Bey'in hatıralarında görmekteyiz. Cavid Bey'e göre, kabineye itimat oyu verenlerin hiçbirisi, oylarını kendi vicdanları doğrultusunda vermemiş böyle bir zamanda bir buhranın oluşmasını engellemek amacıyla kabineye itimat oyu vermişlerdir. Bu nedenle kabine

---

1881-1919, C. I, İstanbul 1999, s. 312-313.

701 Atay, **a.g.e.,** s. 83-85.

702 Akşin, **a.g.e.,** s. 125.

703 Akşin, **a.g.e.,** s. 133. Ayrıca İttihatçıların, Enver Paşa'nın yaptığı gibi, Mustafa Kemal Paşa'nın da günün birinde bütün kuvveti ellerinden alacağını hissettikleri şeklindeki bir görüş için de bkz. Kadri, **Bir Milletin Dirilişi**, s. 242.

çok kısa ömürlü bir kabine olacak ve eğer kısa bir süre sonra kendisi çekilmez ise Meclis onları devirecekti. Ona göre yegâne çözüm, kabinede tasfiyeye gidilmesiydi. Yine Cavid Bey, Harbiye Nazırı Abdullah Paşa'yı kasdederek, Bulgarlara karşı yirmi günde yenilen ve orduyu bozguna uğratan bir kumandanı Harbiye Nazırı olarak görmek istemediklerini, oraya İzzet Paşa veya Mahmud Paşa gibi herkesin hürmet edeceği bir nazırın getirilmesi gerektiğini söylüyordu[704].

Ahmet Tevfik Paşa kabinesinin yapısından hiç de memnun olmayan ve mutlaka bu kabinede bir tasfiye yapılmasını düşünen, ileri gelen İttihatçılardan birisi de Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey idi. Halil Bey kabinenin tasfiyesi hakkında Ahmet Tevfik Paşa ile bir görüşme yapmış ve bu görüşmede *"kabineye verilen i'timâdın sınırlı ve şartlı bir i'timâd olduğunu belirterek mutlaka kabinesinde tasfiye yapması gerektiğini*" söylemiştir. Ahmet Tevfik Paşa da verdiği cevapta, şu sırada yapılacak kabine tasfiyesinin yeniden bir hükûmet buhranına yol açacağını ve bundan dolayı bir süre daha beklenildikten sonra gerekli tasfiyeyi kolaylıkla yapabileceğini söylemiştir[705].

1.4.2. Basın ve Kamuoyunun Yeni Hükûmete Bakış Açısı

Ahmet Tevfik Paşa hükûmetinin Meclis-i Mebusan'dan güvenoyu alması, gazetelerde de geniş şekilde yer bulmuştu. Bazı gazetelerde güvenoyu almış olan Ahmet Tevfik Paşa'ya ve hükûmetine yönelik olumlu yazılar çıktığı gibi, eleştiri yüklü yazılar da yayınlanmıştı.

Nitekim Ali Fethi Bey'in çıkardığı Minber gazetesinde 19 Kasım'da yayınlanan *"Kabine Var mı Yok mu?"* başlıklı yazıda ise *"vatana siyâsî bir başarıdan daha fazla hizmet etmek istiyorsa işgal ettiği makamı hiç düşünmeden terk etmelidir"* denilerek güvenoyu almış olmasına rağmen Ahmet Tevfik Paşa'nın ve kabinesinin bir an önce görevi bırakmasının ülkeye yapılacak en büyük hizmet olacağı belirtilmeye çalışılmıştı. Görüldüğü üzere Ahmet Tevfik Paşa'dan bir an önce işgal ettiği Sadrazamlık makamını bırakması talep ediliyor ve bunun onun kazanacağı siyasî bir başarıdan daha büyük bir hizmet olacağı dile getiriliyordu[706]. Bununla birlikte, Ahmet Tevfik Paşa hükûmetinin gerek siyasî çevrelerde

704 Maliye Nazırı Cavid Bey, **Felaket Günleri, Mütareke Devrinin Feci Tarihi**, C. I, İstanbul 2000, s. 67-68.

705 Cavid Bey, **a.g.e.,** s. 74-75.

706 "Rauf Orbay'ın Hatıraları", **Yakın Tarihimiz, Birinci Meşrutiyetten Zamanımıza**

gerekse Meclis-i Mebusan'da haklarındaki bütün tenkit ve itirazlara rağmen güvenoyu almış olması, aynı gazetede çıkan *"Ve Min-el Acaib"* başlıklı yazıda bir başarı olarak değerlendiriliyor ancak hükûmete yönelik eleştirilere devam ediliyordu. Yazıya göre, öncelikle hükûmet Meclis-i Mebusan'dan hemen güvenoyu alamamıştı. Bu da milletin hükûmete güvenmemesi gibi bir anlam çıkartmaktaydı. Ayrıca Meclis'te hükûmete güvenoyu veren mebus sayısı azdı. Meclis'te bulunan dört fırkadan sadece Teceddüd Fırkası kabineye destek vermiş, diğer fırkalar ise muhalif kalmışlardı. Hükûmete sadece Teceddüd Fırkası'nın destek vermiş olması bir anlamda hükûmetin İttihatçı desteği ile güvenoyu aldığı sonucunu da ortaya koyuyordu. Bu nedenle hükûmet kalıcı olmayacaktı. Ahmet Tevfik Paşa'nın yapacağı en doğru iş durumun ciddiyetini bir an önce kavrayarak istifa etmesiydi[707].

Ahmet Tevfik Paşa hükûmeti hakkında olumlu haberlerin yer aldığı gazetelerden birisi olan Hadisat'ta *"Dünkü Celse-i Tarihiye"* başlığı ile çıkan 19 Kasım 1918 tarihli yazıda *"Tevfik Paşa milletin huzuruna vaad veren bir program ile değil, tatmin edici bir programla çıkmıştır"* denilerek kabinenin programından memnun olunduğu belirtiliyordu[708].

20 Kasım 1918 tarihli *İkdam* gazetesinde kabinenin Meclisten itimat kazandığı haberi ve kabineye güvenoyu verenler ile vermeyenlerin isimleri yer alıyordu. Aynı günkü gazetede çıkan *"İttihâd ve İ'timâd"* başlıklı köşe yazısında İttihatçıların hükûmete verdikleri güvenoyu değerlendiriliyordu. Yazıda Ahmet Tevfik Paşa kabinesinin İttihatçılarla hiçbir ilişkisinin olmadığına dikkat çekilerek verilen güvenoyu ile İttihatçıların ne bekledikleri sorgulanıyordu. Nitekim İttihat ve Terakki'nin hükûmete toptan güvenoyu vermesi ile *"Tevfik Paşa bundan sonra bunları ödüllendirecek mi yoksa bu kaideden sapacak mı?"* sorusu soruluyordu. Cevaben de İttihatçıların kabineden bir ödül beklememesi gerektiği ve Ahmet Tevfik Paşa'nın yetmiş senelik geçmişine bakılarak bunun söz konusu bile olamayacağına yer veriliyordu. Yazının devamında Ahmet Tevfik Paşa'nın bundan sonra da İttihatçılara karşı aynı doğrultuda bir siyaset izlemesi gerektiği üzerinde duruluyor ve ancak bu şekilde mevkiini koruyabileceği belirtiliyordu[709].

Kadar, C. II, S. 26, 23 Ağustos 1962, s. 400; Orbay, **a.g.e.**, s. 237.

707 Kaya, **a.g.e.,** s. 74-75.

708 **Hadisat,** 19 Teşrin-i Sani 1334/19 Kasım 1918, nr. 31, s. 1.

709 **İkdam,** 20 Teşrin-i Sani 1334/20 Kasım 1918, nr. 7821, s. 1.

Gazetelerde Ahmet Tevfik Paşa hükûmetine güvenoyu vermemiş olan bazı fırka mebuslarının görüşlerine de yer veriliyordu. Nitekim Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası Meclis'teki oylamada kabineye güvenoyu vermeyen fırkalardan biriydi. İşte 25 Kasım 1918 tarihli *İkdam* gazetesinde Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası'ndan Erzincan Mebusu Halid Bey ile yapılan bir röportaja yer verilmişti. Gazete muhabirinin *"Neden kabineye adem-i i'timâd oyu verdiniz"* şeklindeki sorusuna, Halid Bey'in verdiği cevap *"Kabinenin mütecanis bir yapıda olmamasıdır"* şeklindedir. Gazetecinin *"Hürriyetperveran Fırkanın sürekli Tevfik Paşa kabinesine muhalif olarak mı kalacaksınız?"* sorusuna ise Halid Bey *"Hayır"* cevabını vermişti. Halid Bey devamında ülkenin yararına olabilecek herhangi bir konuda olumlu yaklaşacaklarını ve hükûmete destek olacaklarını söyleyerek Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası'nın hükûmete yönelik ileride takip edeceği politika hakkında da açıklamalarda bulunmuştu[710].

Bazı gazelerde ise Mecliste okunan Ahmet Tevfik Paşa hükûmetinin programı ile ilgili haberlere yer verilmişti. Nitekim 21 Kasım 1918 tarihli *Hadisat* gazetesinde hükûmet programının kısa fakat anlamca geniş olduğundan bahsedilerek amaçlarının programı eleştirmek ya da açıklamak olmadığı belirtiliyordu. Hükûmetten neler beklenildiğine yer veren yazıya göre, yeni hükûmet öncelikli olarak devlet ve milletin şerefi ile uyuşan bir antlaşmayı imzalayacaktı. Ayrıca kanunsuz işlem ve uygulamalara derhal hükûmet tarafından son verilecek ve ülkede cins ve mezhep ayrımı yapmadan tüm halk arasında barış sağlanacaktı. Hükûmet öncelikli olarak tüm Osmanlı unsurlarının hukuk karşısında eşit haklara sahip olmasını sağlamalı ve bunu sadece düşüncede bırakmayıp uygulamaya geçirmeliydi[711].

Ahmet Tevfik Paşa kabinesinin neler yapması gerektiği konusundaki bir diğer habere 29 Kasım 1918 tarihli *Minber* gazetesinde rastlıyoruz. *"Nasıl Bir Hükûmete Muhtacız"* başlığı ile çıkan yazıda Ahmet Tevfik Paşa hükûmetinden beklenenlerin iaşenin düzenlenmesi, asayişin sağlanması, vurgunculuk, hırsızlık ve kıtallerin hemen ortaya çıkarılması ile mütarekenin uygulanmasında dirayet gösterilmesi ve Wilson ilkelerinin ülkenin her tarafına yayılması sağlanarak, unsurlar arasında dayanışma ve irtibatın kurulması olduğu belirtiliyordu[712].

710 **İkdam,** 25 Teşrin-i Sani 1334/25 Kasım 1918, nr. 7826 s. 1.

711 **Hadisat,** 21 Teşrin Sani 1334/21 Kasım 1918, nr. 33, s. 1.

712 Kaya**, a.g.e.,** s. 91-92.

1.5. Hükûmetin İcraatı

1.5.1. İşgaller ve İşgal Kuvvetlerinin İcraatı Karşısında Ahmet Tevfik Paşa Hükûmeti

1.5.1.1. İşgal Kuvvetlerinin İstanbul'a Gelişi

Ahmet Tevfik Paşa hükûmeti son derece ağır şartlar içinde göreve başlamıştı[713]. Meclis-i Mebusan'dan güvenoyu almasına rağmen siyasî çevrelerin ve kamuoyunun desteğine yeterince sahip olmayan bu hükûmet göreve başladığında ardı arkası kesilmeyen bir felaketler zinciri ile karşılaşmıştı[714]. Nitekim Osmanlı Devleti on iki gün önce Mondros Mütarekesi'ni imzalamıştı ve hükûmet bir anda kendisini mütarekenin ağır şartları karşısında bulmuştu. Özellikle İtilâf Devletleri'nin mütareke koşullarına uygun olmayan tavır ve hareketleri hükûmeti çok zor bir durumla karşı karşıya bırakıyordu[715].

Ahmet Tevfik Paşa kendinden önceki hükûmetin kabul ederek imzaladığı mütarekenin muhteviyatıyla ilgili olarak daha fazla bilgiye sahip olmak ve hükûmetinin politikasını ona göre belirlemek arzusundaydı. Bu nedenle mütarekeyi Osmanlı Devleti adına imzalamış olan Rauf Bey ile bir görüşme yapmış ve ondan özellikle yedinci madde ile ilgili olarak İngilizlerle yapılan görüşme hakkında bilgi almıştır. Bu görüşmede Rauf Bey, mütareke hükümlerinin dışında Amiral Calthorpe ile yaptığı görüşme ile ilgili de açıklamalarda bulunmuştur. Rauf Bey'in genel tutumundan memnun olan Ahmet Tevfik Paşa, ondan "*Vatan ve millet hakkında hayırlı ve faydalı olabilecek konulardaki düşünceleri için*" istediği zaman kendisi ile görüşülebileceğini belirterek kapısını Rauf Bey'e daima açık tuttuğunu ifade etmiştir[716].

İmzalanan mütareke hükümlerinden anlaşıldığına göre, İtilâf Devletleri İstanbul'u işgal etmeyeceklerdi. Yalnızca Karadeniz boğazındaki istihkâmları işgal etmek üzere bir miktar asker göndereceklerdi. Ancak mütareke sonrası gelişmeler İtilâf Devletleri'nin İstanbul'a yönelik düşünceler içerisinde de olduklarını ortaya koyacaktır. Gerçekten de İtilâf kuvvetlerini barındıran donanmanın boğazları geçerek İstanbul önlerine gelmesi bunun bir işareti olarak görülecek-

713 Türkgeldi, **a.g.e.,** s. 165.

714 Göztepe, **a.g.e.,** s. 55.

715 Basri Danışman, **Artçı Diplomat**, İstanbul 1998, s. 92.

716 Orbay, **a.g.e.,** s. 211.

tir[717]. 14 Kasım'da İtilâf Devletleri donanması İstanbul'a gelmiştir. Bu gemiler arasında mütareke hükümlerine aykırı olarak Yunan savaş gemileri de bulunmaktaydı[718]. Donanmalar yerlerini alıp demirlerini atınca Osmanlı hükûmeti adına Hariciye Nezareti Müsteşarı adına Reşad Hikmet Bey başkanlığındaki bir heyet, karşılamada bulunmak ve hoş geldiniz demek maksadıyla Amiral gemisine çıkmıştır[719]. 61 parça gemiden oluşan düşman donanması dört beş saat kadar İstanbul'da gövde gösterisi yapmış ve bilahare İngiliz gemilerinden başlayarak Fransız, İtalyan ve Yunan gemileri İstanbul önlerinden ayrılarak İzmit körfezine gidip yerleşmişlerdir. Zaman içerisinde İstanbul'a gelen İtilâf Devletleri asker sayısı giderek artacaktı. Nitekim 26 Kasım itibariyle İstanbul'a gelen İtilâf kuvvetleri 15.000'e ulaşacaktı[720].

Diğer taraftan mütareke şartları gereğince Osmanlı savaş gemileri de barış imzalanıncaya kadar Osmanlı limanlarından birinde İtilâf Devletleri'nin kontrolü altına alınmıştır[721]. İtilâf donanmasının İstanbul'a geldiği gün bütün savaş yılları süresince kapalı bulunan İtilâf Devletleri'nin elçilikleri de yapılan törenlerle açılmış ve yabancı devletlere ait binalara bu devletlerin bayrakları asılmıştı. Buna hükûmetin tepki göstermesi üzerine İstanbul *"Polis Müdüriyet-i Umumiyesi"* vasıtasıyla bu bayraklar 24 saat içerisinde toptan indirilmiş ve sonuç olarak gerek Beyoğlu gerek Galata sokaklarında asayiş sağlanmaya çalışılmıştır[722].

İstanbul'da bulunan müttefik donanmasına mensup gemilerden zaman zaman Fransız, İngiliz ve İtalyan subay ve askerleri, karaya çıkarak şehirde dolaşmaya başlamışlardı. Bu durum halk arasında İstanbul'un işgal edilmekte olduğu fikrinin yayılmasına neden olmuştu[723]. Karaya çıkmış bulunan İtilâf subay ve askerlerinin ilk olarak zabıta ve idarî yapıya müdahale ettikleri görülmekteydi. Ayasofya Camii'nin yeniden kiliseye çevrileceği propagandası ise İstanbul'da Müslüman olan herkesin üzüntüsüne sebep olmuştu. Bu tip olaylarla devletin mağlubiyet yüzünden sarsılmış olan nüfuz ve tesiri tamamen kırılmaya başlamıştı. Ülke adeta sahipsiz, devletin şekil ve rengi daha da belirsizleşmeye başla-

717 **Vakit,** 21 Teşrin-i Sani 1334/21 Kasım 1918, nr. 388, s. 1.

718 **Sabah,** 14 Teşrin-i Sani 1334/14 Kasım 1918, nr. 10414, s. 1.

719 Göztepe, **a.g.e.,** s. 59.

720 **Sabah,** 26 Teşrin-i Sani 133/26 Kasım 1918, nr.10426, s. 1.

721 **Sabah,** 16 Teşrin-i Sani 1334/16 Kasım 1918, nr. 10416, s. 1.

722 **Hadisat,** 20 Teşrin-i Sani 1334/20 Kasım 1918, nr. 32, s. 1.

723 **Vakit,** 21 Teşrin-i Sani 1334/21 Kasım 1918, nr. 388, s. 1.

mıştı[724]. Bunu gösteren olaylardan bir tanesi de Darüleytam öğrencilerinin kendileri için milyonlar harcanarak yapılan mekteplerinden zorla dışarıya atılması ve bu binalara işgal güçlerinin yerleşmesiydi[725].

İstanbul'a ilk gelen işgal kuvvetleri komutanlarından birisi Fransız Amirali Amet idi. Amiral Amet geldiği gün İstanbul'daki Fransız vatandaşları ile görüşmek istemiş ve bu amaçla öğleden sonra saat üçte Fransız Büyükelçiliği'nde bir resmî kabul töreni düzenlemiştir. Amiral Fransız vatandaşlarına hitaben yaptığı konuşmada İstanbul'da yaşadıkları *"korkunç günlerin"* müttefik donanmasının gelmesi ile son bulduğunu söyleyerek Fransa ve Fransız ordusuna övgülerde bulunmuştur[726].

22 Kasım'da İstanbul'a gelen Fransız Şark Orduları Başkumandanı Franchet d'Esperey ise askerî erkân ile büyükelçilerden oluşan bir heyet tarafından karşılanmıştır. Yapılan askerî karşılama töreninden sonra Fransız General kendisine tahsis edilen bir otomobil ile Fransız Büyükelçiliğine gitmiştir. Generalin gelmesi dolayısıyla Beyoğlu, Galata tarafları, Osmanlı Devleti ve İtilâf Devletleri'nin bayrakları ile donatılmıştır[727].

General Franchet d'Esperey Fransız Büyükelçiliğinde gazetecilerle yaptığı mülakatta kendisine sorulan karargâhını İstanbul'a taşıyıp taşımayacağı sorusuna, İstanbul'da kısa süreli kalacağını söyleyerek cevap vermiştir. Bu gelişindeki amacının komutası altındaki kuvvetlerin boğazdaki stratejik noktaları ve istihkâmları işgal etmelerine nezaret etmek olduğunu belirterek birkaç gün içerisinde bu görevin tamamlanacağını söylemiştir[728].

General Franchet d'Esperey 8 Şubat'ta İstanbul'a ikinci defa gelmiştir. Bu gelişinde Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa'yı ziyaret etmemiş, hatta görüşmek üzere onu Fransız elçiliğine çağırmak gibi, bir nezaketsizlikte bulunmuştur. Ahmet Tevfik Paşa, Fransız Generalin bu küstahça tavrına rağmen çağrıya uyarak Fransız elçiliğine gitmiştir. Bu görüşmede General Franchet d'Esperey, Ahmet Tevfik Paşa'ya oldukça ağır ve sert ifadelerle hükûmet olarak bir an önce mütareke hükümleri çerçevesinde icraata hemen başlamalarını ihtar etmiştir. Fransız Gene-

724 Mevlanzâde Rıfat, **Türkiye İnkılâbının İç Yüzü**, İstanbul 1993, s. 225-226.

725 Karay, **a.g.e.,** s. 67.

726 **Sabah,** 15 Teşrin-i Sani 1334/15 Kasım 1918, nr. 10415, s. 1.

727 **Sabah,** 23 Teşrin-i Sani 1334/23 Kasım 1918, nr. 10423, s. 1.

728 **Sabah**, 25 Teşrin-i Sani 1334/25 Kasım 1918, nr. 10425, s. 2.

ral devamla aksi halde *"Eğer hükûmetiniz şiddetli icraat göstermezse hakkınızda verilecek hüküm pek vahim olacaktır"* diyerek tehditkâr bir tavır sergilemiştir[729].

Aynı görüşmede Fransız General'in Dolmabahçe Sarayı'nı karargâh yapma konusundaki talebi de ele alınmıştır. Generalin İstanbul'da kısa süre kalacağını ifade etmesine rağmen padişahın sarayını karargâh yapma konusundaki bu talebi Ahmet Tevfik Paşa tarafından soğuk karşılanmıştır. Nitekim Ahmet Tevfik Paşa verdiği cevapta padişahın savaş karşıtı olduğunu, İtilâf Devletleri'ne eğilimli ve İttihatçıların karşısında olduğunu söyleyerek *"Bunun kendilerince de bilindiğini buna rağmen İstanbul'da başka bir yer kalmamış gibi padişahın sarayının karargâh olarak seçilmesinin doğru olmadığını"* açıklamıştır[730]. Ahmet Tevfik Paşa'nın bilahare Osmanlı'nın Balkanlarda aldığı yenilginin daha acılarını sarmadan yeni bir savaşa girilmesine Türk Milletinin hiçbir zaman taraftar olmadığını ifade etmesi üzerine Franchet d'Esperey hiddetlenmiştir. Ahmet Tevfik Paşa'ya verdiği cevap bu hiddetini gösterir mahiyettedir. Nitekim Franchet d'Esperey *"Bütün tehlike bir milletin kudret ve iradesini istimal etmekte zaaf göstererek iki üç kişinin peşine takılmasındandır"* diyerek Türk Milletini yersiz bir şekilde İttihatçı liderlerin peşinden gitmekle suçlamıştır. Fransız Generali'nin Ahmet Tevfik Paşa'ya karşı gösterdiği küstah ve kaba tavır görüşme boyunca devam etmiştir. Nitekim Ahmet Tevfik Paşa Büyükelçilikten ayrılırken Fransız General onu uğurlama gereğini bile duymamıştır. Bu durum yaşlı Ahmet Tevfik Paşa'yı çok üzmüştür. Bu üzüntünün bir sonucu olsa gerektir ki Ahmet Tevfik Paşa elçilik merdivenlerinden inerken yere yığılmış, ancak yanındaki subayın hızlı davranmasıyla bir tarafı incinmemiştir. Olaydan büyük üzüntü duyan Paşa'nın dönüş yolunda yanındakilere hitaben *"Ben bütün bu felaketlerin başımıza geleceğini tahmin etmiştim. Londra'dan avdetimde Sadrazamlarına (İttihatçıların) aman ne yapıyorsunuz"* dediğini ve böylece onları uyarmaya çalıştığını ve hatta bu günleri görmektense ölmeyi tercih edeceğini de *"Talihim olsaydı Yahya Efendi Dergâhına*[731] *daha evvel giderdim"* sözleriyle dile getirdiğini görmekteyiz[732].

729 Salâhaddin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C. 1, İstanbul 1991, s. 60–61.

730 Akyavaş, "Sadrazam Tevfik Paşa Hakkında", **Resimli Tarih Mecmuası**, C. 5, S. 50, 1954, s. 2898.

731 1936 yılında vefat eden Ahmet Tevfik Paşa Beşiktaş'taki Yahya Efendi Dergâhı'na defnedilmiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgi Ahmet Tevfik Paşa'nın Vefatı başlığı altında verilmiştir. **Son Posta,** 10 Ekim 1936, nr. 2225, s. 11.

732 Akyavaş, "Sadrazam Tevfik Paşa Hakkında", s. 2900.

Yukarıda Ahmet Tevfik Paşa'ya yaptığı küstahlığını belirttiğimiz Fransız General Franchet d'Esperey, İstanbul'a büyük ve gösterişli bir törenle girmişti. Bundan cesaret alan bazı unsurlar özellikle Rumlar taşkınlıklarda bulunmuşlardı. Rumların bu taşkınlıkları Osmanlı Devleti'ni ve Müslümanları hedef almıştı. İstanbul'un Müslüman halkı millî duygulara ağır gelen bu taşkınlıklardan büyük üzüntü duymaktaydı[733]. *Hadisat* gazetesi Başmuhabiri Süleyman Nazif Bey, bu üzüntüyü sütunlarına taşımış ve yazdığı *"Kara Bir Gün"* başlıklı makalesinde dile getirmiştir. Süleyman Nazif'in bu makalesinden haberdar olan Fransız Generali, *Hadisat* gazetesini kapattırdığı gibi, makalenin sahibi olan Süleyman Nazifin ve gazeteleri sansür etmekle görevli Yüzbaşı Aziz Hüdai Bey'in yakalanarak kurşuna dizilmesini emretmişti. Kurşuna dizilmesi emredilen Süleyman Nazif Bey yakalanıp ifadesi alındıktan sonra Bekirağa Bölüğü'ne

733 Galib Kemali Söylemezoğlu, **Başımıza Gelenler, Yakın Bir Mazinin Hatıraları, Mondros'tan Mudanya'ya 1918-1922**, İstanbul, 1939, s. 31-32. Müttefik devletlerin kazandıkları zaferlerin Rumlar arasında uyandırdığı sevinç 23 Kasım'da İngiliz askerî kıtalarının şehre girmeleri ile en yüksek noktasına varmıştı. Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, Ankara 1971, s. 49. Bilindiği gibi, I. Dünya Savaşı'nda Yunanistan Osmanlı Devleti'ne savaş ilân etmemiş sadece siyasi münasebetlerini kesmişti. Oysaki İstanbul'a gelen İtilaf donanması içerisinde Averof ve Kilkis gibi Yunan savaş gemileri de bulunmaktaydı. Bu iki Yunan gemisinin Padişah'ın ikamet etmekte olduğu Dolmabahçe Sarayı'nın önüne kadar gelip demirlemiş olması, Rumları şımartacak ve büyük taşkınlıklar yapmalarına yol açacaktır. Mevlanzâde Rıfat, **a.g.e.,** s. 225-226, İstanbul'da yayınlanan Rumca gazetelerde Paris'teki Sulh Konferansı'na giden Yunan heyetinin Türkiye'deki Rumların hukukunu müdafaa edeceklerine dair yazıların çıkması Rumların beklentilerini artırmıştı. **Sabah,** 14 Teşrin-i Sani 1334/14 Kasım 1918, nr. 10414, s. 1-2. *Teoglogos* gazetesi'nde yayınlanan bir karikatürde Wilson'un attığı toptan çıkan güllenin Venizelos şeklinde canlanarak Ayasofya kubbesinin üzerine oturduğu resmedilmişti. Bu gazete artık başlığının üstündeki Türkçe ismi ve yazıları da çıkarmıştı. Gerek İzmir, gerek İstanbul gazeteleri Aydın, Hüdavendigar ve Konya vilayetlerinin Türkiye'den on iki adanın İtalya'dan alınarak Yunanistan'a verileceğini, Fransız basınına atfen açıkça yazıyorlardı. Gökbilgin, **a.g..e,** s. 4-5. *Sabah* gazetesinin aktardığına göre, benzer haberlere *Times* gazetesinde de rastlanıyordu. 18 Kasım 1918 tarihli Atina'dan *Times* gazetesine çekilen telgrafta Türk hâkimiyeti altında bulunan ve henüz kurtarılmayan Rumlar ile diğer milletlerin kurtarılması için Büyük devletlerin yaptıkları korumacılık siyasetinden dolayı Rumlar adına teşekkür edilmekteydi. Ayrıca telgrafta henüz Türk zulmünden kurtarılmamış olduklarını düşündükleri Rum ve diğer milletlerin de kurtarılacakları günün uzak olmadığının ortaya konulmasından duyulan memnuniyet ve şükran duyguları ifade ediliyordu. İstanbul Rum Patrikhanesi Rum mekteplerinin müdürlerine mekteplerini üç gün tatil etmeleri emrini vererek İtilaf donanmasının İstanbul'a gelişinden duyulan memnuniyeti gösteriyordu. **Sabah,** 16 Teşrin-i Sani 1334/16 Kasım 1918, nr. 1041 s. 2.

kapatılmış ve bilahare de Malta'ya sürgüne gönderilmişti[734]. Sansür Subayı Yüzbaşı Aziz Hüdai Bey ise görevi başında yakalanarak tutuklanmış ve Fransız Elçiliğine hapsedilmiştir.

Aziz Hüdai Bey'in haksız bir şekilde tutuklanarak Fransız Elçiliğinde hapsedilmesi, sansür heyetinde bulunan diğer Türk subayları tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bu olayı protesto etmek amacıyla sansür heyetindeki Türk subayları, Galata'daki sansür dairesini terk etmişlerdir. Ayrıca olayı İstanbul'daki silahlı birliklerin başında bulunan kumandanlara da aksettirip onları harekete geçirdikleri gibi hükûmeti de bu tepkilerinden haberdar etmişlerdir[735]. Olayın hükûmete yansıması üzerine Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa bizzat Franchet d'Esperey'i ziyaret etmiş ve ona görevinde hiçbir kusur ve ihmali olmayan bir Türk subayının *"ecnebi bir Divan-ı Harpte"* yargılanmasının ülkede ve kamuoyunda tepkilere yol açağını söylemiştir. Hariciye Nazırı'na karşı da küstah ve kaba tavrını sergileyen Fransız General, "*Bu zabit Fransız milletini tahkir eder mahiyette yazılmış bir makaleyi neşrettirmek suretiyle bu fiile iştirak etmiştir, kendisini idam ettireceğim"* demiştir[736]. Ancak gösterilen tepkilerin giderek büyümesi üzerine bilahare Aziz Hüdai Bey, Türk Divân-ı Harbinde yargılanması şartıyla teslim edilecekti. Aziz Hüdai Bey, Bursa Divân-ı Harbi'ne gönderilerek İstanbul'dan uzaklaştırılmıştır[737].

Görülüyor ki bu ve benzeri olaylar İtilâf Devletleri'nin İstanbul'daki varlıklarının hükûmet üzerinde giderek daha ağır bir denetim oluşturacağını gösteren işaretlerdi. Gerçekten de Franchet d'Esperey'in İstanbul'a girmesinden bir hafta sonra, mütarekenin ihlali, sadece İstanbul'da değil, ülkenin her tarafına yayılmıştır. Asayişi sağlamak amacıyla işgal kuvvetleri İstanbul'un asayişine el atmışlardır. Artık poliste ve jandarmada müttefik komiserleri de bulunacak, mahkemeler siyasî mahiyette sayılacak bir karar verdiklerinde bu kararlar müttefik komiserlikleri tarafından da incelenecekti[738].

734 Cemal Kutay, "Beyoğlu Sokaklarında Sahte Bir Fatih: Franşe Desperey ve Süleyman Nazif'in Kara Bir Günü", **Tarih Konuşuyor**, C. 2, S. 10, İstanbul Kasım 1964, s. 760-764.

735 Naşit Hakkı Uluğ, "Süleyman Nazif Kurşuna Dizdirilecekti", **Yeni İstanbul**, 28 Haziran 1960, S. 3813, s. 3.

736 Söylemezoğlu, **a.g.e.,** s. 31-32-33.

737 Uluğ, **a.g.m.,** s. 3.

738 Kutay, **a.g.e,** s. 10762.

1.5.1.2. İşgal Kuvvetlerinin İstanbul'daki Uygulamalarına ve Ülke Genelindeki İşgallere Karşı Hükûmetin Tutumu

Ahmet Tevfik Paşa kabinesinin iş başına geldiği günlerde İstanbul'a İtilâf Devletleri subay ve askerleri çıkmış ve bunların sayısı her geçen gün giderek artmıştı. Bu durum İstanbul'da başta Rumlar olmak üzere Müslüman olmayan unsurların taşkınlıklarda bulunmasına yol açmıştı. Bunların yanı sıra İstanbul'daki hapishanelerden kaçanların sayısındaki artış, İstanbul'da ciddi bir asayişsizlik sorunu yaratmıştı. Hapishaneden kaçanların sayısı 16 Kasım 1918 tarihi itibarıyla 100.000'den fazlaydı[739]. İstanbul dışında Anadolu'da da büyük ölçüde huzursuzluk vardı ve asayişin sağlanmasında zorluklar görülüyordu. Bu nedenle Ahmet Tevfik Paşa hükûmetinin ilk icraatı ülkede huzur ve asayişin sağlanmasına yönelik olacaktır. Nitekim Ahmet Tevfik Paşa, İngiliz muhabirlerinden biri ile yaptığı görüşmede "*hükûmetin bütün nazar-ı dikkatini sükûn-ı dâhilinin tesisine ve asayiş-i inzibatın muhafazasına sarf edeceğini*" söyleyerek aslında hükûmetin bundan sonra takip edeceği siyasetin işaretlerini veriyordu[740].

739 **Sabah,** 16 Teşrin-i Sani 1334/16 Kasım 1918, nr. 10416, s. 2. İngilizlerin İstanbul'da çeşitli teşkilatları bulunmaktaydı. Bunların hepsinin başında hareketlerinde serbest birtakım amirler vardı. Bunlardan biri de Ermeni ve Rumları artık Türk baskısından kurtarmakla görevli Şube Müdürü Binbaşı Schemitti. Binbaşı Schemitt savaş boyunca İzmir tarafındaki İngiliz İstihbarat şubesini idare etmiş yalnız olarak eski Zaptiye kapısındaki hapishaheye gitmiş ve oradaki bütün koğuşları gezerek ne kadar gayrimüslim tutuklu varsa hemen hepsinin serbest bırakılmasını ısrarla istemiştir. Mütareke Komisyonu Başkanı Galib Kemali Bey, bu duruma tepki göstermiş ve Mütareke Komisyonu'na müracaat etmesi gerektiğini söylemiştir. Bunun üzerine Binbaşı Schemit komisyona müracaat etmiş ve Galib Kemali Bey ile görüşmüştür. Görüşme sonrasında birlikte hapishaneye gitmişlerdir. Galib Kemali Bey, hapishanelerin içinde bulunduğu durumun içler acısı olduğunu ve o sırada bu durumdan hicap duyduğunu belirtmektedir. Zaman kaybetmeden konu hakkında Ahmet Tevfik Paşa ile görüşmüştür. Ahmet Tevfik Paşa, bu durumdan çok üzülmüş ve derhal Dâhiliye ve Adliye nazırlarını görüp, kesin ve acil tedbirler alınması hakkındaki emirlerini tebliğ etmesini kendisine bildirmiştir. Galib Kemali Bey Sadrazamın bu konudaki kesin emrini Dâhiliye Nazırı ve Adliye Nazırını görerek bizzat bildirmiştir. Adliye binasının arkasında yeni yapılmış olan hapishanenin eksikleri giderilerek mahkûmlar oraya nakledilmişlerdir. Böylece bu olay bir hafta içinde kapanmıştır. Söylemezoğlu, **a.g.e.,** s. 40-41, 43. 17 Kasım 1918 tarihli *Sabah* gazetesi, bir gün önce cinayet tevkifhanesinden otuz biri Hristiyan ve altmış dördü Müslüman olmak üzere doksan beş mahkûmun kaçtığı haberine yer vermiştir. **Sabah,** 17 Teşrin-i Sani 1334/17 Kasım 1918, nr. 10417, s. 2.

740 **Sabah,** 15 Teşrin-i Sani 1334/15 Kasım 1918, nr. 10415, s. 2; **Hadisat**, 18 Teşrin-i Sani 1334/18 Kasım 1918, nr. 30, s. 1.

Hükûmet asayiş ve huzuru sağlamaya çalışırken İtilâf Devletleri'nin haksız talepleriyle de karşı karşıya kalıyordu. Bilhassa, İngilizler ve Fransızlar mütareke hükümlerini gerekçe göstererek yerine getirilmesi güç olan aşırı taleplerde bulunuyorlardı. Fransız Amirali Amet ve General Bunoust, Osmanlı Devleti'nden İstanbul'da bulunan deniz kuvvetleri için hemen 120.000 ve Fransız işgal ordusunun Aralık ayı masrafları için de Aralık ayı bitmeden 200.000 liranın verilmesini isteyerek bir anlamda Fransız işgal ordularının her türlü ihtiyaçlarını ve yaptıkları masrafları ödetmeye çalışıyorlardı[741]. Maliye Nezareti'nce neden böyle bir paranın istendiğine ilişkin tamamlayıcı açıklama istenildiğinde; Fransız subayların bu parayı istemek ve almakla görevli olduklarını söyleyerek ayrıntılı bir açıklama yapamayacakları cevabını vermeleri isteklerinde ne kadar aşırıya kaçtıklarının bir örneğini oluşturuyordu. Ahmet Tevfik Paşa hükûmeti büyük malî sıkıntılar içerisinde bulunmasına rağmen Fransızları mennun edeceğini düşünerek bu haksız talebi kabul etmiştir. Osmanlılardan haksız taleplerde bulunma konusunda İngilizler de Fransızlardan aşağı kalmamaktaydılar. Nitekim İngilizler, Kasım ayında o tarihte hastane olarak kullanılan Harp Okulu binasının 72 saat içerisinde boşaltılmasını istemişler[742] ve Aralık ayında binayı işgal etmişlerdi. Buna benzer birçok haksız uygulamanın yapıldığı görülmektedir[743].

Ahmet Tevfik Paşa hükûmeti, İstanbul'a gelen İtilâf Devletleri askerlerinin mütareke koşullarına aykırı hareket etmeleri hususunda İstanbul'daki İtilâf Devletleri kumandanı olan Amiral Calthorpe'un dikkatini bu konuya çekmiştir. Mustafa Reşid Paşa, Osmanlı Devleti ile İtilâf Devletleri arasında imzalanmış olan mütareke şartlarına istinad ederek, kendisini ziyaret etmiş olan Calthorpe ile bu hususta görüşmüş ve İtilâf Devletleri'nin mütareke şartlarına uymalarını istemiştir. Amiral Calthorpe gerek mütarekenin imzalanması sırasında gerekse İstanbul'a geldikten sonra yaptıkları temaslarda Osmanlı Devleti'nin şeref ve haysiyetine riayet edeceklerini vaat etmiş olduğundan hükûmetin bu talebini iyi niyetle karşılayacağı ümit edilmiştir[744].

741 Tansel, **a.g.e.,** s. 62-63; Gökbilgin, **a.g.e.,** s. 13-14.

742 Gökbilgin, **a.g.e.,** s. 13.

743 Tansel, **a.g.e.,** s. 62-63.

744 **Sabah,** 18 Teşrin-i Sani 1918/18 Kasım 1918, nr. 10418, s. 1.

İtilâf Devletleri'nin mütareke hükümlerine aykırı bu tarz davranışları Ahmet İzzet Paşa hükûmetinin istifasına ve ondan sonraki hükûmetlerin güçsüzlüğüne bağlanmaktaydı. Ancak bir taraftan da savaş yıllarında yapılan gizli antlaşmalar düşünüldüğünde mütareke hükümlerine aykırı bu taleplerin Türkiye'yi işgal ve paylaşmak amacına yönelik olduğu anlaşılıyordu[745].

Ahmet Tevfik Paşa hükûmeti, gayrimüslimler tarafından çıkartılan asayişsizlik olaylarına karşı zaman zaman tedbirler alıyor ve vilayet ile mutasarrıflıklara bu konuda uyarılarda bulunuyordu. İzmir'deki Rumların gösterilerde bulunmak için fırsat kollamaları karşısında hükûmet buna engel olunması ve bir fenalığın ortaya çıkmaması için gerekli tedbirlerin alınmasını Aydın Vilayeti'ne bildirmiştir[746]. Zaman zaman hükûmete bazı birimlerden istihbarat gelmekte ve ilgili konularda hükûmet tarafından önlem alınması istenmekteydi. İstanbul Polis Müdüriyeti'nce Meclis-i Vükelâ'ya bir tezkire gönderilmişti. Bu tezkirede bazı gayrimüslimlerin İtilâf Devletleri donanmalarının İstanbul'a gelmelerini fırsat bilerek bazı teşebbüslerde bulunacakları ve ruhani liderlerinin de bu hareketlere önderlik ederek tahrik edecekleri bildiriliyordu. Tezkirede hükûmetten konuyla ilgili İtilâf Devletleri kumandanları nezdinde harekete geçilmesi de isteniyordu. Konuyu görüşen hükûmet, polis müdüriyetine verdiği cevapta gayrimüslimler tarafından yapılacak olan nümayişlere karşı polis tarafından engelleme tedbirlerinin bir kat daha artırılmasını istemişti. Yine uygunsuz bir duruma meydan verilmemesi için çalışılması ve nümayişçiler tarafından silah kullanılmadıkça zabıta kuvvetleri tarafından karşılık verilmemesi ve silah kullanılması durumunda da itinalı davranılması bildirilmişti[747].

İzmir'deki Rumların her fırsattan yararlanarak yaptıkları taşkınlıklar ve nümayişlerde millî duyguları rencide edecek tarzda Osmanlılığı aşağılayıp, Müslüman halka kötülükler yaparak onlara zarar vermeleri, Adliye ve Mezahib Nezareti tarafından hükûmete gönderilen bir tezkire ile bildirilmişti. Hükûmetten bu üzücü duruma bir an önce son verilmesi için Rum Patrikhanesi nezdinde teşebbüslerde bulunulması istenilmekteydi. Ancak hükûmet, bu girişimden etkili bir netice alınamayacağını bildiğinden, konunun İtilâf Devletleri nezdinde dile

745 Tansel, **a.g.e.,** s. 67.

746 **BOA, DH.ŞFR,** 93/182.

747 **BOA, DH.KMS,** Dosya nr. 49-1/34.

getirilmesini uygun görmüştür. İngiltere adına Amiral Calthorpe ile yapılacak görüşmede bu konuda da kendisine bilgi verilmesi kararlaştırılmıştır[748].

Mütarekeyi takip eden günlerde İtilâf Devletleri askerleri Anadolu'da bazı stratejik noktalara kontrol amaçlı asker çıkarmaya başlamışlardır. 30 Kasım'da Samsun'a bir Fransız zırhlısı ve üç İngiliz torpidosu gelmiş ve Fransız Amiral maiyetinde birkaç Bahriye subayı olduğu hâlde Samsun Mutasarrıflığı'na giderek tahrirat müdürüyle mütareke şartlarının uygulanma derecesini kontrol edeceğini söylemiştir. Fransız Amirali, Samsun Mutasarrıflığı'ndan mütareke hükümlerinin yerine getirilmesi ile ilgili bazı taleplerde bulunmuştur. Bu talepler arasında Samsun ve civarındaki Alman ve Avusturyalıların 24 saat içerisinde tahliye edilmesi ile Rum ve Ermeni mahkûmların miktarları ve tutuklanma nedenleri ilk sırada geliyordu. Fransız Amiralinin talepleri bunlarla da sınırlı kalmamıştır. Mevki ve jandarma kumandanlarını çağırarak askerlerin derhal terhis edilmesi ile silahların nerelerde toplanıldığı hakkında açıklama isteğinde de bulunmuştu. Yine bölgedeki mevcut çeteler hakkında bilgi istemişti. Çetelerin miktarları, reislerinin isimleri, milliyetleri çıkardıkları olaylar ve bu olaylardan zarar görenlerin kendisine bildirilmesini söyleyen Fransız Amirali Sultanî Mektebi ile telgrafhane binasının Fransızlara ait olduğunu ve 24 saat içerisinde de tahliye edilmesini de taleplerinin devamı olarak sıralamıştı. Amiralin bu talepleri, Samsun Mutasarıfı'nca hükûmete iletilmişti. Hükûmet adına Dâhiliye Nazırı Mustafa Arif Bey de gönderdiği yazıda mütareke şartlarının dışındaki müdahalelere meydan verilmemesini istemişti[749]. Kastamonu Vilayetine 7 Ocak'ta gönderilen telgrafta *"İtilâf zâbitânı tarafından iş'ar-ı vaki tarzında metalib vukuunda umur-ı dâhiliyeye müteallik mesaile müdahaleye hakları olmadığının lisân-ı münasebetle tefehhümü"* denilerek, müdahalelerin Osmanlı iç işlerine yönelik olması halinde kabul edilmeyerek, taleplerinin geri çevrilmesi isteniyordu[750].

Sonraki günlerde de Samsun'da mütareke koşullarının yerine getirilmediğini iddia eden Fransız Amiral, Harbiye ve Dâhiliye nezaretlerine gönderdiği mektuplarda bu durumdan şikâyetçi olmaya devam ediyordu[751]. Bununla bir-

748 **BOA, MV,** 213/27.

749 **BOA, DH.KMS,** 49-1/41.

750 **BOA, DH.ŞFR,** 95/65.

751 **BOA, BEO,** 4545/340814.

likte, Ahmet Tevfik Paşa hükûmeti, İtilâf Devletleri'nin ülkenin değişik bölgelerindeki müdahalelerine engel olamıyordu. Konuyla ilgili vilayetlere gönderilen telgraflarda mütareke şartlarının yerine getirilip getirilmediğini denetlemek için İtilâf Devletleri subaylarının dolaştığı bildirilmekteydi. Hükûmet, bunların faaliyetlerinin önlenmesinin mümkün olmadığı ve bu nedenle kendileriyle iyi münasebetler kurulmasını ve şikâyetlere mahal verilmemesini yetkililerden istiyordu[752].

Ahmet Tevfik Paşa hükûmeti, zaman zaman da mütareke hükümlerini yerine getirmemekle suçlanarak İtilâf Devletleri'nce baskı altına alınıyor ve çaresiz bırakılıyordu. Mütarekenin üzerinden aylar geçmesine rağmen İngiliz Savaş Bakanlığı tarafından mütareke hükümlerinin uygulanması ile ilgili önerilen teklifte Osmanlı hükûmeti'nin tedbirler alması ve bunları uygulaması isteniyordu[753].

Ahmet Tevfik Paşa hükûmeti, İtilâf Devletleri'nin hükûmet üzerindeki baskılarına karşı teslimiyetçi bir yapıda kalıyordu. Hükûmetin genel politikası İtilâf Devletleri'nin özellikle İngilizlerin yakınlığını kazanmak üzerineydi. Bu nedenle mütarekede yer almayan haksız talepler dikkate alınarak olabildiğince yerine getirilmeye çalışıyordu. Mesela 4 Ocak'ta Selanik'teki İngiliz Kuvvetleri Başkumandanlığı'ndan alınan tezkirede savaş sırasında Osmanlı ordusunun eline geçen bütün silah ve savaş malzemelerinin kendilerine iadesi istenmiş ve hükûmetde bu isteği kabul etmiştir[754].

Ahmet Tevfik Paşa hükûmet, İtilâf subaylarının oldu bitti tarzındaki tutumları ve haksız müdahaleleri karşısında teslimiyetçi bir yapıda kaldığı gibi bazen de ülke topraklarının haksız işgallerine bile göz yummak gibi bir zayıflık gösteriyordu. Gerçekten de Yunanlılar Trakya'da Uzunköprü-Hadımköy istasyonunu işgal ettiklerinde bu olay Trakya Türkleri arasında büyük bir endişe yaratmıştı. Hükûmet ise bu olayı gereğince önemsememişti. Bu konuda gazetelere bir demeç veren Hariciye Nazırı, Trakya demiryolu boyuna Yunan askeri getiril-

752 **BOA, DH.ŞFR,** 95/30; **BOA, DH.ŞFR,** 95/56; **BOA, DH.ŞFR,** 95/55; **BOA, DH.ŞFR,** 95/202; **BOA, DH.ŞFR,** 96/57; **BOA, DH.ŞFR**, 96/104.

753 **Sabah,** 22 Kanun-ı Evvel 1334/22 Aralık 1918, nr. 10452, s. 2.

754 **BOA, MV,** 214/4.

mesinin işgal niteliğinde olmadığını söylüyordu[755]. Oysaki organize bir faaliyet olan bu işgal hareketi, Yunan Komitesi ve Trakya Komitesi tarafından idare ediliyordu. Bu komiteler, Trakya'nın Yunanistan'a katılması için ayrıca Müslümanlar aleyhinde faaliyetlerde de bulunuyorlardı. Bütün bu olaylara hükûmetin kayıtsız kalması karşısında Trakya Heyeti, son çare olarak Ahmet Tevfik Paşa'ya başvurmuştu. Trakya Heyetine verdiği cevapta Ahmet Tevfik Paşa, *"Biz, muhasara altındayız. Dışariyle irtibatımız kalmamış gibidir. Aleyhimize çevrilen entrikaları öğrenemiyoruz. Durum, tahminden çok daha vahimdir…"* diyerek hükûmet olarak çaresiz kaldıklarının izahını yapmaya çalışmıştır. Trakya Türklerinin haksız işgale karşı gösterdiği tepkiyi şükranla karşıladığını belirten Ahmet Tevfik Paşa, *"…Ne yapalım, bugünler de geçer"* diyerek hükûmet olarak çok fazla yapacak bir şeyleri olmadığını ifade etmiştir[756].

Bütün bu olaylar göstermektedir ki Ahmet Tevfik Paşa hükûmeti İtilaf subaylarının ve gayrimüslimlerin mütarekeye aykırı faaliyetleri ile taşkınlıkları karşısında suskun kalmaktaydı. Bir başka ifadeyle hükûmet işgal kuvvetlerinden çekinmekte ve onları kızdırmama yönünde bir siyaset izlemekteydi. Bu zayıflık ve çaresizlik Ahmet Tevfik Paşa hükûmetinin durumunu çok güçleştirmiş ve ülke içerisinde hükûmete yönelik tepkilere yol açmıştır[757].

1.5.2. Muhtelit Mütareke Komisyonunun Kurulması

11 Kasım'da kurulan ve Meclis-i Mebusan'da yapılan güvenoylaması sonucu 19 Kasım'da fiili olarak göreve başlayan Ahmet Tevfik Paşa hükûmetinin ilk ele aldığı konuların başında imzalanmış olan mütareke hükümlerinin sağlıklı bir şekilde uygulanması olacaktır. Gerçekten de mütarekenin bazı hükümleri belirsizdi. Bu belirsizliğin bir sonucu olarak başta İstanbul olmak üzere ülkenin birçok bölgesine, İtilâf Devletleri askerleri çıkmış ve bazı yerlerde bu girişimler işgal mahiyetini almıştı. Ayrıca İtilaf subay ve askerlerinin mütareke hükümlerine aykırı haksız talep ve uygulamaları da her geçen gün artmaktaydı. Bilhassa İstanbul'da İtilâf Devletleri kuvvetlerinin kendi mesuliyetleri dışında olan binalara el koymaları, bu konuda silaha başvurmaları halkın arasındaki hoşnutsuzluğu bir kat daha artırıyordu[758].

---

755 Sabahattin Selek, **Milli Mücadele (Ulusal Kurtuluş Savaşı)**, C. I, İstanbul 2002, s. 116.

756 Selek, **a.g.e.,** s. 117-118.

757 Kutay, **a.g.e.,** s. 10762.

758 **Vakit,** 21 Teşrin-i Sani 1334/21 Kasım 1918, nr. 388, s. 1.

Hem mütareke hükümlerini yorumlamak hem de bunların sağlıklı bir şekilde uygulanmasını sağlamak amacıyla hükûmet, Hariciye, Harbiye ve Bahriye Nezareti memurları ile İtilâf Devletleri'nin askerî üyelerinden oluşan bir muhtelit komisyon kurulmasına karar vermiştir[759]. Görüleceği üzere Hariciye Nezareti'nde oluşturulan muhtelit komisyon, öncelikle mütareke hükümlerinin uygulanmasını ve yapılacak işlemlerin hızlandırılmasını sağlayacaktı. Ayrıca İtilâf Devletleri komiserleri ile Hariciye Nezareti arasındaki irtibatı da tesis edecekti. Komisyon için Hariciye'de müsteşarlık odasının yanındaki oda tahsis edilmiştir. Komisyon başkanlığına Galib Kemali Bey, azalıklarına ise mütarekeyi Rauf Bey ile imzalamış olan Erkân-ı Harp Kaymakamı Sadullah Bey, Bahriye Miralaylarından Tevfik Bey atanmıştır[760].

Galib Kemali Bey, Komisyon resmen oluşturulduktan sonra İngiliz ve Fransızları durumdan haberdar etmek ve onlar tarafından da birer memur görevlendirilmesini istemek için 19 Kasım'da İngiliz zırhlısına gitmiştir. İngiliz ve Fransız amiralleri ile görüşen Galib Kemali Bey, onlara komisyon hakkında bilgi vermiştir. İngiliz ve Fransız amiraller, komisyonun kurulmasından dolayı duydukları memnuniyeti kendisine ifade etmişlerdir[761]. Galib Kemali Bey bu görüşmede amirallere ayrıca mütareke hükümlerine aykırı bazı hareketlerden de bahsetmiştir[762]. Komisyonda İngiltere'yi Askerî Ateşe Deedes, Fransa'yı Despriéres, İtalya'yı ise Arlotto temsil edecekti[763].

İtilâf Devletleri ile yapılmış olan mütareke hükümlerinin uygulanması için Bâb-ı Âli'de Galib Kemali Bey'in başkanlığında toplanan komisyon, ilk toplantıda mütareke hükümlerine uyulmasını görüşmüş, bundan başka mütarekenin uygulanmasından doğan bazı şikâyetlerin incelenmesine başlanmıştır[764]. Komisyon toplantısında müzakereler olumlu bir havada geçmiştir. Görüşme esnasında gerek İngiliz gerek Fransız delegeler, mütareke şartlarının tamamının uygulanmasına taraftar olduklarını açıklayarak, bu hükümlerin uygulanması esnasında

759 **Sabah,** 16 Teşrin-i Sani 1334/16 Kasım 1918, nr. 10416, s. 1; **Takvim-i Vekayi**, 23 Teşrin-i Sani 1334/23 Kasım 1918, nr. 3401, s. 2-3.

760 Söylemezoğlu, **a.g.e,** s. 27.

761 Söylemezoğlu, **a.g.e,** s. 22-23.

762 **Vakit,** 21 Teşrin-i Sani 1334/21 Kasım 1918, nr. 388, s. 1.

763 Sarıhan, **a.g.e,** s. 37.

764 **Sabah,** 23 Teşrin-i Sani 1334/23 Kasım1918, nr. 10423, s. 2.

meydana gelen bazı olayların önleneceği konusunda taahhüdde bulunmuşlar ve bundan böyle yapılacak şikâyetleri önem sırasına göre dikkate alacaklarını belirtmişlerdir. Galib Kemali Bey ise başkanlığında oluşturulan komisyonun, devletin haysiyetini menfaatlerini dikkate alarak faaliyet göstereceğini ve bunu da İtilaf delegelerinin iyi niyetlerine dayanarak sağlayacaklarını söylemiştir. Ayrıca devletin ve milletin selameti açısından basının da böyle bir zamanda kendisine düşen görevi dikkat, özen ve sağ görü ile yerine getireceğinden bahsetmiştir[765].

Mütareke koşullarında İstanbul'daki Alman, Avusturya, Macaristan ve Bulgaristan tebaasının İstanbul'dan hemen çıkarılması istenmişti[766]. Komisyon, 26 Kasım'da Galib Kemali Bey'in başkanlığında tekrar toplanarak İngilizlerin ve Fransızların yeni taleplerini görüşmüştür. Komisyon üyesi İtilâf Devletleri memurları, Alman ve Avusturya askerleriyle vatandaşlarının ay sonuna kadar ne olursa olsun memleketlerine gönderilmesini ilgili mütareke hükmüne dayanarak talep etmişlerdir. Ancak komisyonun Türk üyelerince vapur olmadığı için ay sonuna kadar bu hususun uygulanamayacağı, İtilâf Devletleri memurlarına açıklanmıştır[767]. Sayıları 10.000'i geçen Alman askerlerinin kontrolünü sağlamak hiçde kolay olmadığı gibi, bunların kısa sürede sevkini sağlamak da mümkün değildi. Bu nedenle önce sivillerin İstanbul'dan tahliyesi gerçekleştirilecek daha sonra da İstanbul'da bulunan yahud civardan gelen Alman askerlerinin sevkine başlanacaktı[768]. Ancak komisyonun Fransız delegesi Kadıköy'de karargâh kurmuş olan Almanların sevkleri sağlanıncaya kadar Marmara adalarına yerleştirilmelerini istemiştir. Galib Kemali Bey ise orada su olmadığını, Büyükada ve Heybeliada'ya gönderilmelerinin daha uygun olacağını söylemiştir. Nitekim bilahare Galib Kemali Bey, Heybeliada'daki Papaz okuluna nakledilmeleri iznini almıştır[769].

765 **Hadisat,** 22 Teşrin-i Sani 1334/22 Kasım 1918, nr. 34, s. 2.

766 Söylemezoğlu, **a.g.e,** s. 22-23.

767 *Sabah* gazetesinde bazı gazetecilerin Avusturya-Alman tebaasından birçoğunun ülkelerine iadesi hakkındaki mütareke şartından istisna edilmeleri için Osmanlı tebaasına girmeye teşebbüs ettiklerini yazdıklarını, ancak yapılan araştırmalar sonucunda bunlardan sadece bir kişinin böyle bir müracaatta bulunduğunun anlaşıldığı belirtiliyordu. **Sabah,** 27 Teşrin-i Sani 1334/27 Kasım 1918, nr. 10427, s. 1.

768 Söylemezoğlu, **a.g.e.,** s. 46.

769 Söylemezoğlu, **a.g.e.,** s. 27, 29.

Mütareke komisyonu, İngiliz ve Fransız delegelerinin de katıldığı toplantılarını düzenli olarak yapıyordu. Özellikle komisyonun İngiliz ve Fransız delegeleri, mütareke hükümlerinin uygulanması esnasındaki suistimaller, aksaklıklar ve taşkınlıklarla ilgili gelen şikâyetleri büyük bir itina ile dikkate alıyorlardı. Bu şikâyetler konusunda hemen incelemelere başlıyorlardı. Ayrıca bunlarla ilgili Osmanlı Devleti'ne gerekli kolaylıkları sağlayacaklarını söylüyorlardı[770].

Komisyon 29 Kasım 1918'de Galib Kemali Bey'in başkanlığında İtilâf Devletleri memurlarının da katılımıyla yeni bir toplantı yapmış ve mütarekenin uygulanmasından ortaya çıkan bazı şikâyetlerin incelenmesiyle meşgul olmuştur[771].

Komisyonunun uğraştığı ikinci bir önemli mesele de Osmanlı ordusunun terhis edilmesi olmuştur. Bu işi İngiliz delegesi dikkatle takip etmiştir[772].

Komisyon zaman zaman aslî görevinin dışındaki konularda da toplanarak kararlar alıyordu. Nitekim 3 Ocak 1919'da Hariciye Nezareti'nde toplanan Muhtelit Mütareke Komisyonu muhacirlerin memleketlerine iade ve nakliyelerinin sağlanması ile terhis edilen askerlerin ülkelerine sevk edilmeleri konularını görüşmüştür[773]. Muhtelit Mütareke Komisyonu'nun kurularak faaliyetlere başlaması, Ahmet Tevfik Paşa hükûmetini mütarekenin uygulanması hususunda sessiz ve etkisiz kalmak durumundan kısmen de olsa kurtarmıştı. Fakat gazetelerde yer alan bazı haberlerde "*mütareke hükümlerinin tatbikine Hariciye Nazırı'nın nezaret etmesinin daha uygun olacağından*" bahsedilerek hükûmetin komisyonlar kurmaktansa mütareke hükümlerinin uygulanmasına bizzat nezaret etmesi gerektiği belirtiliyordu[774].

1.5.3. Sulh Hazırlıkları Çerçevesince Kurulan Komisyonlar

Ahmet Tevfik Paşa hükûmeti, mütarekenin ardından Paris'te toplanacak barış konferansı için hazırlık mahiyetinde çalışmalarda bulunmak üzere bazı komisyonlar kurmuştur. Bu komisyonlardan birisi, barış işleri ile ilgilenmek

770 **Hadisat,** 27 Teşrin-i Sani 1334/27 Kasım 1918, nr. 39, s. 1.

771 **Sabah,** 29 Teşrin-i Sani 1334/29 Kasım 1918, nr. 10429, s. 2.

772 Söylemezoğlu, **a.g.e.,** s. 29.

773 **Sabah,** 4 Kanun-ı Sani 1335/4 Ocak 1919, nr. 10465, s. 2.

774 **Vakit,** 21 Teşrin-i Sani 1334/21 Kasım 1918, nr. 388, s. 1.

üzere Hariciye Nezareti Müsteşarı Reşad Hikmet Bey'in başkanlığında kurulan komisyondur[775]. Komisyon çalışmalarını bir gizlilik içerisinde yürütmüş ve Osmanlı topraklarının bütünlüğü ile Arap vilayetlerine muhtariyet verilmesi hususlarına dayalı bir anlayış çerçevesinde barış yapılması için çalışmalarda bulunmuştur. Komisyon tarafından 25 maddeden oluşan barış şartları tespit edilmiştir[776].

Bir taraftan Hariciye Nezareti'nde Reşad Hikmet Bey'in başkanlığı altında bir komisyon kurulduğu gibi, diğer taraftan da konferansta bahis konusu olacak malî meseleler ile ilgili esasları hazırlanmak üzere Maliye Nezareti'nde Müsteşar Hasan Tahsin Bey'in başkanlığında bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyonda Muhasebat Müdîr-i Umûmîsi Berberyan Efendi, Islahat-ı Maliye Komisyonu azasından Mihran Efendi, Varidât-ı Umumiye Müdür Vekili ve Maliye Müfettişi Faik Nüzhet Bey görev almıştır[777]. Komisyon çalışmalarını Paris'te toplanacak konferansta barış sağlandıktan sonra da sürdürecekti[778]. Ziraat ve Ticaret Nezareti bünyesinde de bir komisyon oluşturulmuştur.

Ahmet Tevfik Paşa hükûmeti tarafından Paris Barış Konferansı'na gönderilecek barış esaslarını tespit etmek amacıyla 30 Ocak 1919'da Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa'nın başkanlığında geniş yetkilerle donatılmış *"İstihzârât-ı Sulhiyye"* adıyla bir komisyonun da kurulduğu görülmektedir. Komisyonun askerî temsilcisi Erkân-ı Harp Miralayı İsmet Bey idi. Komisyon üyeleri Meclis-i Ayan Reisi Çürüksulu Mahmud, Ayan azasından Damat Ferit Paşa, Eski Nazırlardan Osman Nizami Paşa, Hariciye Eski Nazırı Safa Bey, Uryanizâde Cemil Molla, Hariciye Nezareti Umur-ı Siyâsîye Müdir-i Umumisi Berberyan Efendi'dir[779].

Ahmet Tevfik Paşa hükûmetinin sulh hazırlıkları, bazı basın yayın organlarında çıkan yazılarda yetersiz bulunmuş ve eleştirilmiştir. Nitekim Ah-

775 **Sabah,** 23 Teşrin-i Sani 1334/23 Kasım 1918, nr. 10423, s. 2

776 Bünyamin Kocaoğlu, "Mütareke İle Musalaha Arasında Türkiye, Mütareke Hükûmetleri ve İstanbul Basınının Sulh Meselesine Bakışları", **İlk Adımdan Cumhuriyete Millî Mücadele**, (Editör: Osman Köse), İstanbul 2008, s. 193.

777 **Vakit,** 22 Teşrin, Sani 1334/22 Kasım 1918, nr. 389, s. 1.

778 Kocaoğlu, **a.g.m.,** s. 193.

779 Kocaoğlu, **a.g.m.,** s. 194.

met Emin'in 23 Kasım 1918 tarihli *Vakit* gazetesinde *"Sulh Hazırlığı"* başlığı ile yazdığı makale de bunlardan biridir. Ahmet Emin Bey, yazıda dış ülkelere karşı güçlü görünmek için dinç ve azimli kişilerden oluşan bir hükûmete ihtiyaç duyulduğunu, Ahmet Tevfik Paşa kabinesinin ise bu özellikleri taşımadığını, kabinenin şimdiki haliyle sulh hazırlıklarını yapabileceğini düşünmenin kendi kendini kandırmak olduğunu yazıyordu[780].

1.5.4. Hükûmetin Azınlıklara Yönelik Uygulamaları

Hükûmetin uğraştığı en önemli konulardan biri de gayrimüslimlere yönelik getirilmiş kısıtlamaları ortadan kaldırmak ve Ermeni ile Rumların iade ve iskânı meselesi olmuştur. Hükûmet programında öncelikle *"…bilâ-tefrik-i cins ü mezheb bi'l-umum ahali arasında samimi bir vifak-ı muhadenetin her dürlü vesait ile tesisi ve kâffe-i anasır-ı Osmaniyenin hukuk-ı siyâsîye-i memleketten temini istifadesi…"*[781] denilerek gayrimüslimlere yönelik yapılacak çalışmalarda eşitlik prensibinin esas tutulacağı belirtilmekteydi. Ahmet Tevfik Paşa hükûmeti döneminde öncelikle önceki hükûmetler döneminde gayrimüslimlere yönelik olarak bu prensibe aykırı kararnamelerin ortadan kaldırıldığını görüyoruz.

15 Kasım'da olağanüstü şekilde toplanan Meclis-i Vükelâ'da bu doğrultuda bazı önemli kararlar alınmıştır. Çeşitli unsurlar arasında ahenk ve uyumun sağlanmasını istediği için gayrimüslim unsurların mekteplerini eski haline döndürmeye, Fatih Sultan Mehmet tarafından Patrikhanelere tanınmış olan imtiyazların tamamının uygulamaya konulmasına karar vermiştir. Hükûmet bundan başka gayrimüslim unsurların kendi miktarlarına göre Meclis-i Mebusan'da ve gerek Cemiyet-i Umumiye-i Belediye'de temsil edilmelerini uygun görmüş ve yakında yapılacak olan Cemiyet-i Umumiye-i Belediye seçimlerinde her unsurun temsil-i nisbîye göre muamele görmesini de kararlaştırmıştır. Ayrıca Meclis-i Vükelâ siyasî suçlulara getirilecek af konusunu ciddi bir şekilde görüşmeye başlamıştır. Ahmet İzzet Paşa kabinesi genel affın pek sınırlı bir çerçevede uygulanmasını istemiş ve Meclise vereceği kanun layıhasını bu derecede düzenlemeye teşebbüs etmişti. Ahmet Tevfik Paşa, bunu ülkenin ihtiyaçlarına uygun görme-

780 Ahmet Emin, "Sulh Hazırlığı", **Vakit**, 23 Teşrin-i Sani 1334/23 Kasım 1918, nr. 390, s. 1.

781 **MMZC,** 14. İn'ikad, s. 136; **İkdam,** 19 Teşrin-i Sani 1334/19 Kasım 1918, nr. 7820, s. 1-2; **Sabah,** 19 Teşrin-i Sani 1334/19 Kasım 1918, nr. 10419, s. 1; **Hadisat,** 19 Teşrin-i Sani 1334/19 Kasım 1918, nr. 31, s. 1; **Ati,** 19 Teşrin-i Sani 1334/19 Kasım 1918, nr. 31, s. 1.

yerek meseleyi yeniden ele almıştır. İstanbul Vilayeti Şehreminliği görevini de Oparatör Cemil Paşa'ya vermiştir[782].

Hükûmet, bir yandan savaş sırasında gayrimüslimlere yönelik getirilmiş kısıtlamaları ortadan kaldırmaya çalışırken diğer taraftan da savaş sırasında göçe tabi tutulan Ermeni ve Rumların iade ve iskânı meselesi ile meşgul olmuştur. Bu işlemler gerçekleştirilirken özellikle isteğe bağlı bir dönüşün olmasına dikkat edilmiştir. Hükûmet, yerlerinde kalmak isteyenlere müdahalede bulunulmamasını ilgili makamlara bildirmiştir[783]. Bu çerçevede Ermeni ve Rumların göç ettikleri vilayetlere hükûmet tarafından telgrafların çekildiği görülmektedir. Bu telgraflarda göç etmek isteyenlere engel olunmaması, yardıma muhtac olanlara yevmiye verilmesi ve henüz yerlerine dönmemiş bölgelerde Ermeni ve Rumların geride bıraktıkları mal ve mülklerin devlet koruması altına alınarak dönmek isteyenlere iadesi istenmektedir[784]. İskân işlerinin düzgün bir şekilde yürümesi için ilgili vilayetlere gönderdiği telgraflarda başka mahallere nakledilmiş olan Ermeni ve Rumlar ile geride bıraktıkları evler ve malların miktarları ile nereli oldukları, hangi aylarda ve nerelere göç ettiklerinin ayrıntılı olarak hükûmete bildirilmesini istiyordu[785].

Hükûmetin üzerinde itina ile durduğu hususlardan biri de gerek savaş sırasında gerekse tehcir sırasında din değiştiren Ermenilerin aslî dinlerine dönmeleri konusu olmuştur. Nitekim ilgili vilayetlere gönderilen telgraflarda bu konuda kendilerine müdahale edilmeyerek gerekli kolaylıkların sağlanması hükûmet tarafından bildiriliyordu[786].

Hükûmet, ayrıca yerlerinden dönen muhacirlerin seyahatlerinin güven içerisinde olması ve onların iaşelerinin sağlanması hususunda da son derece itinalı davranmıştır[787]. İaşe, sevk ve iskân masraflarını üstlenmiştir. Masrafların seferberlik tahsisatından karşılanması, Meclis-i Vükelâ'da kararlaştırılmış ve bunun gereği Harbiye ve Dâhiliye nezaretlerine bildirilmiştir[788].

---

782 **Sabah,** 17 Teşrin-i Sani 1334/17 Kasım 1918, nr.10417, s. 1.

783 **BOA, DH.ŞFR,** 93/142.

784 **BOA, DH.ŞFR,** 94/60; **BOA, DH.ŞFR,** 93/183; **BOA, DH.ŞFR,** 93/190.

785 **BOA, DH.ŞFR,** 93/167; **BOA, DH.ŞFR,** 93/168; **BOA, DH.ŞFR,** 93/153; **BOA, DH.ŞFR,** 93/235; **BOA, DH.ŞFR,** 93/236; **BOA, DH.ŞFR,** 93/239; **BOA, DH.ŞFR,** 93/281.

786 **BOA, DH.ŞFR,** 93/189; **BOA, DH.ŞFR,** 93/171.

787 **BOA, DH.ŞFR,** 93/255; **BOA, DH.ŞFR**, 94/92.

788 **BOA, MV,** 213/54, Alınan karara uygun yapılan uygulamalar için bkz. **BOA, DH.ŞFR,**

Hükûmet iskân işlemleri sırasında bir takım şikâyetlerle de karşılaşmaktaydı. Şikâyetler, genellikle tehcir edilen Rumların memleketlerine geri gönderilmeleri esnasında bölge memurlarının yolsuz muamelelerde bulunduklarına yönelikti. Bu durum, iade meselesinin ikinci bir tehcir mahiyetini aldığı şeklinde Patrikhaneye şikâyetlerle bildirilmişti. Bunun üzerine Patrikhane Metropolitlerden mülkî ve idarî makamlar nezdinde teşebbüslerde bulunarak muhacirlere her türlü kolaylığın sağlaması yolunda tebligatta bulunmalarını istemişti[789]. Yine yerlerine geri dönen Ermeni muhacirlerin birçok zorluklara uğradıkları, evlerinin teslimi sırasında kendilerinden anahtar parası istenmesi gibi birtakım haksız uygulamalar olduğu hükûmete bildiriliyordu. Hükûmet göç işlemleri sırasında olabilecek bu gibi suistimallere meydan verilmemesi için de gerekli tebbirleri alma yoluna gidiyordu. Bu konuda ilgili vilayetlere görevlerini suistimal edenler hakkında kanuni takibat başlatılması bildiriliyordu[790].

Sevke tabi tutulan Ermeni ve Rumların geri dönmeleri, basında ve kamuoyunda da büyük bir ilgiyle takip edildiği gibi zaman zaman mecliste de bu konu ile ilgili görüşmeler yapılmaktaydı. Konuyla ilgili bir gensoru, 18 Kasım 1918'de Meclise verilmişti. Verilen gensoruyu hükûmet adına Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa cevaplamıştı. Mustafa Reşid Paşa, yaptığı konuşmada *"yiyecek ve ev buhranı ile nakil vasıtalarının eksikliğine rağmen şimdiye kadar 10.601 Ermeni ve Rum'un eski yurtlarına yerleştirildiğini ve bunun da son derece tatmin edici bir netice olduğunu"* söylemişti[791].

Sivas Mebusu Dikran Barsamyan Efendi tarafından meclise gönderilen bir önergede önceki hükûmet zamanında Ermenilere zulümler yapıldığından bahsediliyordu[792]. Bu konuyla ilgili olarak Meclis-i Mebusan Reisi, 11 Aralık'ta Dâhiliye Nezaretine gönderdiği yazıda Dikran Barsamyan Efendi'nin takririne hükûmetin cevap vermesini istemiştir[793].

94/124; **BOA, DH.ŞFR,** 93/155; **BOA, DH.ŞFR,** 93/165.

789 **Hadisat,** 18 Teşrin-i Sani 1334/18 Kasım 1918, nr. 30, s. 1.

790 **BOA, DH.ŞFR,** 93/231; **BOA, DH.ŞFR,** 93/276; **BOA,DH.ŞFR,** 95/179.

791 Jaeschke, **a.g.e,** s. 37.

792 **BOA, BEO,** 4546/340891/2.

793 **BOA, BEO,** 4546/340891/4.

Görülüyor ki hükûmet iade ve iskân konusunda gerek mecliste Ermeni ve Rum mebusların uyarılarını gerekse Patrikhane ve diğer mercilerden gelen şikâyetleri dikkate alıyor ve gereğini yapmaya çalışıyordu.

Ermeni ve Rumların geri dönmeleri ve iskân edilmeleri konusu İngilizler tarafından da yakından takip edilmekteydi. Hükûmet, yapılanlar konusunda zaman zaman İngiliz Amirali Calthorpe'u bilgilendiriyordu. Bununla beraber Calthorpe geri dönen Ermenilere karşı gittikçe artan bir mukavemet olduğunu, bunların yerleştirilmelerine karşı Türk makamlarınca engeller çıkarıldığını söyleyerek uyarılarda bulunmuştu[794].

İngiliz Fevkalade Komiserliği, hükûmete gönderdiği bir önergede tutuklu Ermenilerin halen tahliye edilmedikleri ve İngiliz subayları tarafından henüz ziyaret edilmeyen bölgelerde daha birtakım Ermeni mahkûmun bulunduğunun düşünüldüğü belirtilmekte ve bu Ermenilerin bir an önce serbest bırakılması talep edilmekteydi. Bu konuyla ilgili olarak Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden Umum Vilayetlere ve Mutasarrıflıklara çekilen telgrafta bu durumun içinde bulunulan tehlikeyi artıracağından bahsedilerek Ermeni esirleri, siyasî suçlu olarak tutuklu bulunanlar ve idarî bir karar ile farklı yerlere sevk edilmiş olan Ermeni yetimleri, kız ve kadınlarının hemen serbest bırakılması ihtar edilmiştir[795].

Mütareke komisyonunda bulunan İngiliz memuru tehcir edilen Rum ve Ermenilere Osmanlı tebaası olsun olmasın bütün Hristiyanlara ait olup hükûmet tarafından el konulan emvâl-i metrûke adedi içerisine girmeyen başkalarına satılmış olan hane, dükkân, tarla, sandal, gemi vs. tüm emlakın sahipleri ortaya çıktıkça hemen kendilerine iadesini, devlet tarafından bunlara tazminat verilmesini, ısrarla talep etmiştir. Ayrıca bu konuda Osmanlı memurları tarafından zorluk çıkarılmaması için bunların iade şartlarını içeren bir talimatname kaleme alınmasını, mütareke komisyonuna teklif etmiştir[796]. Hükûmet, bu istekleri kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu arada Süryani Patrikliği'nin İstanbul'daki vekili de hükûmete başvurarak Bitlis, Diyarbakır, Mamüratül-aziz vilayetleri ile buralara bağlı yerlerin halkından bulunan Süryanilerin, Ermenilerle birlikte göçe tabi tutulmaları yüzünden Patrikhane ve manastırların gelirlerinin tama-

794 Jaeschke, **a.g.e.,** s. 37.

795 **BOA, DH.ŞFR,** 95/212.

796 **BOA, MV,** 214/68 . Tezkire için bkz. **BOA, BEO,** 4555/341573.

men kesildiğini ve önceden yapılan nakdi yardıma ilaveten yeni bir yardımın yapılmasını istemiştir. Yine 10 Şubat'ta Meclis-i Vükelâ bu isteği yerinde görmüş ve müesseseler ile mekteplerin ihtiyaçlarını gidermek maksadıyla Dâhiliye Nezareti mestûre tahsisatından 2000 lira verilmesini uygun bulmuştur[797].

Rum ve Ermenilerin iskân edilmelerini yakından takip eden bir diğer devlet Amerika'dır. Amerika Başkanı Wilson, Anadolu'daki Rumlara yardım için Fransa Amerika Cemiyetine gönderdiği mektupta, Anadolu'daki Rumların çok büyük haksızlıklara ve zulümlere uğradıklarından bahsetmektedir. Bu bölgedeki Rumların, bütün mağdur ve mazlum milletlerin emperyalist devletlerin baskısından kurtarılması için savaşmış olan devletlerle yakın bağlarının bulunduğunu belirten Wilson, *"Anadolu Rumları yorulmak bilmeyen çalışkanlıkları ve fikr-i tasarruf ve iktisâdîleri ile bu kadar müspet olan bu yerlerin inkişâf-ı karîbi için lazım olan evsâf ve meziyete malik bulunduklarını ispat ettiklerini"* yazıyordu[798].

Kendi memleketlerine dönmeye başlayan Ermeni ve Rum muhacirlerin sayısı her geçen gün artmaktaydı[799]. Bu nedenle hükûmet, sevk ve iade işlemlerinin daha düzgün bir şekilde uygulanması için yeni birtakım tedbirler alma yoluna gitmiştir. Bu amaçla tehcir edilenlerin emvâl-i menkule ve gayr-ı menkulelerinin iadesi için bir kanun layıhasının düzenlenmesi kararlaştırılmış ve Adliye Nezareti Müsteşarı Yusuf Kemal Bey'in başkanlığı altında Umur-ı Hukukiye ve Cezaiye Müdürleri ile Dâhiliye Nezareti Hukuk Müşaviri Osman ve Maliye Nezaretinden de Defteri Hakani Senedat Müdürü Rüştü ve Emlâk-ı Emiriye Müdürü Umumi Muavini Muhlis beylerden oluşan bir komisyon kurulmuştur[800].

Diğer taraftan hükûmet aldığı bir kararla savaş sırasında iç kesimlere nakledilerek taşınmaz malları üzerinde tasarrufta bulunma haklarından men edilen Rumların bu haklarını iade etmiş ve memleketlerine geri dönmekte olan Rumların kanuna uygun olarak tasarruf haklarının sağlanacağını kararlaştırılmıştır[801].

797 Gökbilgin, **a.g.e,** s. 38.

798 **Sabah,** 4 Kanun-ı Evvel 1334/4 Aralık 1918, nr. 10434, s. 1.

799 **Sabah,** 5 Kanun-ı Evvel 1334/5 Aralık 1918, nr. 10435, s. 1.

800 **Hadisat,** 1 Kanun-ı Evvel 1918/1 Aralık 1918, nr. 43, s. 2.

801 **BOA, MV,** 213/53.

28 Kasım 1918 tarihi itibariyle hükûmet tarafından 20.000 Ermeni ve Rum muhaciri iskân edilmiştir[802]. Müslüman muhacirlerin açıkta kalarak perişan olmalarını engellemek amacıyla ilgili vilayetlere telgraflar çekilmiştir[803].

İskân edilecek Ermeni ve Rumların iade edilecekleri hanelerin bir kısmının yıkıldığı görülmekteydi. Bu nedenle hükûmet, gidilen bölgelerde iskânın uygun olup olmadığını da tespit etmek zorundaydı[804]. Ermeni ve Rumların dönmek istedikleri bölgelerin ne kadar nüfus alabileceğinin, orada kaç hanenin boş olduğunun ilgili bölge idarecileri tarafından belirlenmesi de Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından ilgili vilayetlere ve mutasarrıflıklara bildirilmekteydi[805].

Hükûmet içinden çıkılması güç olan bu sıkıntılı dönemde, nakliye araçlarının yetersizliğinden dolayı terhis edilen askerlerin bile iadeleri mümkün değilken gayrimüslim muhacirleri, tüm zorluklara rağmen Sivas'a, Mamuratü'l-aziz'e, Samsun'a, Bursa'ya Edirne'ye, İzmit'e, Karesi'ye ve diğer bölgelere iade etmiştir. Bunlardan Menteşe Livası sahiline çıkarılan bütün Rumlar, yerlerine yerleştirilmişlerdir. Hükûmete teşekkürlerini sunmaları, iade işlemlerinden duydukları memnuniyeti göstermesi bakımından önemlidir[806]. İade ve sevke tabi tutulan Ermeni ve Rumların, fakir ve muhtaç durumda olanları ile hasta kadın ve çocuklara yönelik bazı tedbirlerin de hükûmet tarafından alındığı görülüyordu[807].

Hükûmetin iade ve iskân meselesine yakın alaka göstermesi konuyla ilgili olumlu mütalâa edilecek olan düzenlemeler yapması ve kısa sürede çok sayıda muhacirin yerlerine dönmesi ile mal ve mülklerinin iadesini başarıyla sürdürmesi basının da gözünden kaçmıyordu. Basında hükûmetin bu yaklaşımını öven mahiyette yazılar çıkıyordu. Nitekim 22 Aralık 1918 tarihli *Ati* gazetesinde *"Şayân-ı Takdir"* başlığı ile çıkan yazıda 1 Kasım'dan 20 Aralık'a kadar İstanbul'a 2.500 mülteci, 767 muhacir, 6.000 Rum ile 7.000 Ermeni'nin geldi-

802 **Sabah,** 4 Kanun-ı Evvel 1334/4 Aralık 1918, nr. 10434, s. 1.

803 **BOA, DH.ŞFR**, 93/278.

804 **BOA, DH.ŞFR,** 93/234; **BOA, DH.ŞFR,** 94/25.

805 **BOA, DH.ŞFR,** 94/78.

806 **Ati,** 28 Kasım 1334/28 Kasım 1918, nr. 320, s. 1.

807 **BOA, DH.ŞFR,** 94/162; **BOA, DH.ŞFR,** 95/85.

ği belirtiliyordu[808]. Nitekim Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından 2 Ocak itibariyle yerlerine iade edilen Rum ve Ermeni sayısının 66.000'e ulaştığı bilgisi verilmekteydi[809].

Hükûmet çeşitli memleketlerden dağınık şekilde Osmanlı ülkesine gelen Muhacir ve Mülteciler ile Rum ve Ermenilerin bir an evvel sevkleriyle ilgili bazı kararlar almıştı. Alınan kararlara göre, muhacir ve mülteciler ile Rum ve Ermeniler bekletilmeden sevk edilerek genel sağlığı tehdit eden bulaşıcı hastalıklara meydan verilmeyecekti. Ancak Harbiye Nezaretine göre, hükûmetçe alınan bu kararın uygulamaya konulması mümkün değildi. Çünkü elde çok az sayıda vapur bulunmaktaydı. Bunlarla da askerî nakliyat yapılmaktaydı ve bu nakliyat tamamlanıncaya kadar da muhacir ve mültecilerin nakli için vapur tahsis edilmesinin imkânı yoktu[810].

Kış mevsimine girilmesiyle birlikte iade ve iskân işlemlerinin yavaşladığı görülmektedir. Hükûmet, mevsim nedeniyle Ermeni ve Rumların iade ve iskânlarını müsait bir zamana ertelemiştir[811]. Sevkleri uygun olan zamana kadar bekletilmesi kararlaştırılan Ermeni ve Rumların ortalıkta gezmelerinin birtakım şikâyetlere sebep olacağı düşünülmüş ve bunlar hükûmet tarafından tespit edilen yerlerde konaklandırılmıştır[812]. Bu ara dönemde hükûmet, bunların ihtiyaçlarının karşılanması ve istasyonlarda bulunan Rum ve Ermenilerin durumlarının incelenmesi, geri dönmeleri zorunlu olanların sevklerinin kolaylaştırılması için Eskişehir, Konya ve Ankara bölgelerine komisyonlar gönderilmesini kararlaştırmıştır[813].

Kış mevsimine girilmesi ile birlikte iskân ve iade işlemlerinde meydana gelen yavaşlama ve aksaklıklar, bahar mevsimine girilmesiyle giderilerek yeniden hız kazanmıştır. Hükûmet tarafından yerlerine iade ve iskân edilenlerin sayısında büyük bir artışın olduğu gözlemlenmektedir. Nitekim Şubat ayı itibariyle hükûmet tarafından iskâna tabi tutulanların sayısı 145.000 iken aynı yılın Ni-

808 **Ati,** 22 Kanun-ı Evvel 1334/22 Aralık 1918, nr.-, s. 3.

809 **Ati,** 2 Kanun-ı Sani 1335/2 Ocak 1919, nr. 354, s. 3.

810 **BOA, BEO,** 4551 /341280.

811 **BOA, BEO,** 4547/340998.

812 **BOA, BEO,** 4545/340862; **BOA, MV,** 213/54.

813 **BOA, BEO,** 4547/340998.

san sonlarına doğru bu sayı 270.000'i geçmiştir[814]. Bu da Ahmet Tevfik Paşa'nın, 3 Mart'ta istifa etmesi ile kurulan Damat Ferit Paşa hükûmeti döneminde de iade ve iskân işlemlerine devam edildiğini göstermektedir.

1.5.5. İttihatçılara Yönelik Alınan Kararlar ve Yapılan Uygulamalar

I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalamıştı. Mütareke sonrasında İtilâf Devletleri, İttihat ve Terakki üyelerinin cezalandırılmasını istemişlerdir. İtilâf Devletleri'nin İttihatçıları, Osmanlı Devleti üzerinde bir baskı aracı olarak görmeleri, bundan sonraki dönemde Ermeni sorununu, Osmanlı hükûmetleri için çözümlenmesi gereken en önde gelen konu haline getirmiştir. Nitekim Talat Paşa'nın istifası üzerine 13 Ekim 1918'de kabinesini kuran Ahmet İzzet Paşa hükûmeti, ilk icraata Ermenilerin iskânı ile başlamıştır. Fakat hükûmetin bu konudaki çalışmaları, özellikle Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'da gayrimüslim mebuslar ve İttihatçı karşıtı mebuslar tarafından yeterli görülmemiş hükûmet, bu konuda ağır eleştirilere maruz kalmıştır[815].

Gerek Meclis-i Mebusan'da gösterilen tepkiler gerekse dış baskılar hükûmeti bu konuda esaslı tedbirler almaya zorlamıştır[816]. Meclis-i Mebusan'ın 28 Ekim 1918 tarihli toplantısında Divaniye Mebusu Fuat Bey'in, Said Halim Paşa ve Talat Paşa kabinelerinin Divân-ı Âliye sevkleri konusunda Meclis-i Mebusan'a verdiği önerge görüşülmüştür. Fuat Bey'in önergesi, 4 Kasım günkü toplantıda kabul edilmiş ve Said Halim Paşa ile Talat Paşa kabine üyelerinin meclis tarafından Beşinci Şubede yargılanmalarına karar verilmiştir. Ahmet İzzet Paşa kabinesi döneminde başlatılan bu sorgulamalar, bilahare 21 Aralık 1918'de meclisin kapatılması üzerine sona ermiştir[817].

Ahmet İzzet Paşa'nın istifası ile Padişah Vahideddin, yeni kabineyi kurma görevini, Ahmet Tevfik Paşa'ya vermiştir. İtilâf Devletleri ve kamuoyu, Ahmet

814 İbrahim Ethem Atnur, "Osmanlı Hükûmetleri ve Tehcir Edilen Rum ve Ermenilerin Yeniden İskânı Meselesi", **Atatürk Yolu**, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi**, 14/4, (Kasım 1994), s. 130.

815 Ferudun Ata, **İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları**, Ankara 2005, s. 18-22.

816 Taner Akçam, "*Divân-ı Harb-i Örfîlerin Kurulması, İstanbul Yargılamaları*", **Tarih ve Toplum**, Mayıs 1995, C. 23, S. 137.

817 Ata, **a.g.e,** s. 36-38, s. 43.

İzzet Paşa'nın İttihatçılara yönelik icraatını yeterli görmemişlerdi. Hatta Ahmet İzzet Paşa İttihatçıların kaçışına göz yummakla suçlanmıştı. Böyle bir zamanda Padişah'ın yeni kabineyi kurma görevini Ahmet Tevfik Paşa'ya vermesi, Paşa'nın İttihatçılara bakışından ve devlet kademelerinde görev aldığı dönemlerde iç ve dış kamuoyunda edindiği konumdan ileri geliyordu. Ahmet Tevfik Paşa modern görünüşüyle Avrupa tarzlarına sempati duymakla birlikte siyasî yaşamı boyunca İttihat ve Terakki hareketi içerisinde[818] ve herhangi başka bir siyasî oluşum içerisinde hiçbir zaman yer almamıştı[819]. Ömrünün yarısını Avrupa'da geçirmiş olan Ahmet Tevfik Paşa, istibdata karşı olmuş, Meşrutiyet sistemini istemiş fakat bunu gerçekleştirmek için İttihatçıların ülkenin içinde bulunduğu koşulları göz önünde tutmadıklarını, fevri hareket ederek Osmanlı Devleti'nin yıkılışını hızlandırdıklarını söylemekteydi. Ayrıca Talat Paşa ve Enver Paşa gibi İttihatçı liderlerin tecrübeli olmadıklarına da inanmaktaydı[820].

Ahmet Tevfik Paşa'nın 31 Mart Olayı'ndan sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti ile irtibatı bulunan Hüseyin Hilmi Paşa'nın yerine Sultan II. Abdülhamid tarafından sadrazamlığa getirilmesi de cemiyet ile irtibatının bulunmaması ve cemiyetin açık bir muhalifi olmamasından ileri geliyordu[821]. İçinde bulunulan bunalımlı dönemi atlatmak için Padişah Ahmet Tevfik Paşa gibi tarafsız ve ahlâkça da iyi tanınmış olan birini sadrazamlığı uygun görmüştü[822]. II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tekrar yönetime egemen olması ile Ahmet Tevfik Paşa, görevinden çekilmeye zorlanmıştı[823].

1910 yılında ülkede İttihatçılara karşı tepkilerin oluştuğu bir dönemde Londra Büyükelçiliği görevinde bulunan Ahmet Tevfik Paşa, sadrazamlığa uygun görülmüş ve kendisine sadrazamlık teklif edilerek ülkeye dönmesi istenmişti. Ahmet Tevfik Paşa'nın sadrazamlığı kabul etmek için öne sürdüğü altı şarttan

818 **Güven Okday Özel Koleksiyonu.**

819 İsmail Hakkı Okday, **Yanya'dan Ankara'ya**, İstanbul 1994, s. 271, 273.

820 Çilay, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Sadrazamı Ahmet Tevfik Paşa Bize Hatıralarını Anlatıyor", **Perşembe**, 25 Temmuz 1935, nr. 17, s. 5; "Son Sadrazam Tevfik Paşa'nın, Milli Mücadele Karşısındaki Durumu Ne İdi?", s. 32-33.

821 Cemal Kutay, **Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi**, C. 16, İstanbul ty., s. 9611.

822 Hüseyin Cahit Yalçın, **Siyasal Anılar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1976, s. 100.

823 Süleyman Kani İrtem, **Meşrutiyet'ten Mütarekeye (1909-1918)**, İstanbul 2004, s. 26.

birisi de içerisinde İttihatçı unsurların ağırlıklı bulunduğu Meclis-i Mebusan'ın feshi idi[824].

I. Dünya Savaşı'nın arifesindeki günlerde de Londra Büyükelçiliği görevinde bulunmaktaydı. İttihatçıların devleti savaşa sokmayı düşündükleri o anlarda, Ahmet Tevfik Paşa İstanbul'a gönderdiği telgraflarla Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalması gerektiği hususunda İttihatçı yöneticileri defalarca uyarmıştı. Hatta bu çabalar, Osmanlı'nın Almanya'nın müttefiki olarak savaşa girmesinden sonraki günlerde de devam etmişti[825].

Ahmet Tevfik Paşa'nın, İttihatçılara karşı mesafeli olduğunu savaşın son günlerinde hükûmeti kurmakla görevlendirildiğinde sergilediği tutumda da görmekteyiz. Nitekim o, Talat Paşa'nın istifası üzerine yeni kabineyi kurmakla görevlendirildiğinde kabinesinde İttihatçı nazırlara yer vermeme konusunda kararlı davranmıştı. Ahmet İzzet Paşa'nın istifasından sonra tekrar sadrazamlığa atanarak hükûmet kurmuş olan Ahmet Tevfik Paşa İttihatçı karşıtlığını devam ettirmiştir. Komisyonlar ve Tahkîk Heyetlerince suçlu bulunan İttihatçıların Divân-ı Harb-i Örfî Mahkemeleri'nde yargılanmasını sağlaması ve üyelerinin büyük bir çoğunluğu İttihatçı olan Meclis-i Mebusanı fesih ettirmesinde olduğu gibi.

19 Kasım 1918 tarihinde Meclisten güvenoyu alan Ahmet Tevfik Paşa kabinesinin programında *"…gayr-i kanûnî ve gayri tabi icraatının serîan ref'i ve izâlesiyle ahkâm-ı kanuniyenin fiilen ve tamamen icrasına... izâle-i mazlumiyet ile telâfî-i mağduriyete çalışmayı"* vaat edilmişti. Gerçekten de Ahmet Tevfik Paşa hükûmetinin ilk yaptığı icraatın başında, programında da vaat ettiği gibi savaş yıllarında yapılan kanun dışı uygulamaları araştırarak, bunlardan sorumlu olanların cezalandırılması gelmektedir. Bunun yanı sıra, zulüm ve haksızlıklara uğramış olanların mağduriyetlerinin telafisi sağlanmaya çalışılmıştır.

Diğer taraftan Artin Efendi[826], Emanuelidi Efendi[827], Dikran Barsamyan Efendi gibi gayrimüslim mebuslar, başta *"Ermeni kıtali"* olmak üzere Rum ve Ermeni unsurlara karşı İttihatçıların uygulamalarını, Meclis'teki görüşmelerde ve

824 **BOA, HR.MTV,** 485/87.

825 **Sabah,** 20 Teşrin-i sani 1334/20 Kasım 1919, nr. 10420, s. 1.

826 **MMZC,** 14. İn'ikad, s. 141-142.

827 **MMZC,** 14. İn'ikad, s. 144-146.

basına verdikleri demeçlerde sık sık eleştiriyorlardı. Bunlar yaşanan olayların sorumlularının tespit edilip tutuklanmasını ve cezalandırılmasını da hükûmetden talep ediyorlardı[828].

İttihatçı karşıtı eski Stockholm Büyükelçisi Şerif Paşa, Paris'te yayımlanan Matin gazetesindeki makalesinde hükûmetin *"…İmparatorluğu oluşturan tüm unsurların ve milletlerin mutlak surette emniyet ve i'timâdını haiz olmak ve bunları barış içinde yaşatabilmek için devletin, mazideki fenalıkları artık unutturacak bir şekilde adaletli ve bütün unsurlara eşit hukuk vermek zorunda olduğunu…"* belirtiyordu. Şerif Paşa makalesinin devamında ise İttihatçıların memlekete hâkim kıldıkları zihniyetin tamamen ortadan kaldırılması halinde bunun mümkün olacağını söylemekteydi[829].

Görüleceği üzere, gerek İtilâf Devletleri'nin baskısı, gerekse bu konuda gazetelerde çıkan eleştiri yüklü haberler hükûmetin mesaisini bu işe ayırmasına neden olmaktaydı. Birinci Ahmet Tevfik Paşa hükûmeti meclisten güvenoyu aldıktan sonra bu doğrultuda bir taraftan İttihat ve Terakki hükûmeti, döneminde gayrimüslimlere yönelik alınmış olan kararları ortadan kaldırmış Ermeni ve Rumların eski yerlerine iade ve iskânını gerçekleştirmiş diğer taraftan ise İttihatçıların yargılanmaları işlemlerini başlatmıştır. Bu amaçla sorumluların tespiti ve bunların cezalandırılmaları için Tedkîk-i Seyyiât Komisyonu adıyla bir komisyon kurulmuş, Ermeni Tehciri ile ilgili Tahkîk Heyetleri oluşturulmuş, suçluların yargılanmaları için de Divân-ı Harb-i Örfî Mahkemeleri kurulmuştur.

1.5.5.1. Tedkîk-i Seyyiât Komisyonunun Kurulması ve Faaliyetleri

Ahmet Tevfik Paşa hükûmeti, önceki hükûmetler döneminde görevini kötüye kullanan memurları tespit etmek ve cezalandırmak istiyordu. Ancak hükûmet, incelenecek olayların çokluğu nedeniyle bu görevin yalnız bir memura verilmektense özel bir komisyon oluşturularak yapılması kararındaydı[830]. Komisyon başkanlığına, bir Türk, üyeliklerine ise biri Ermeni, diğeri Rum milletine mensup iki kişi getirilecekti. Bu komisyon, 23 Kasım 1918'de Dâhiliye Nezareti'nde Tedkîk-i Fecâyi adıyla kurulmuştur. Tedkîk-i Seyyiât adıyla da bili-

828 **MMZC,** 14. İn'ikad, s. 150.

829 **Sabah,** 4 Kanun-ı Evvel 1334/4 Aralık 1918, nr. 10434, s. 1.

830 **BOA, MV,** 213/22; **Hadisat,** 24 Teşrin-i Sani 1334/24 Kasım 1918, nr. 36, s. 1.

nen bu komisyonun başkanlığına Mazhar Bey getirilmiş, üyeliklerine ise Adliye Nezareti tarafından İstinâf Mahkemesi azasından Artin Musdiçyan ve Umur-ı Hukukiye Müdüriyeti'nce de Haralombos Kundos Efendi tayin edilmiştir[831]. Ayrıca komisyonda Mülkiye Müfettişlerinden Emin ve Hüsnü beyler de görev yapacaklardı[832].

Komisyon öncelikli olarak Ermeni ve Rumların tehciri sırasında sadece memurlar tarafından işlenmiş suçların incelenmesi ile görevliydi. Tedkîk-i Seyyiât Komisyonu, kanun dairesinde oluşturulmuş bir araştırma komisyonu şeklinde görev yapacak ve hiçbir nezarete de bağlı olmayacaktı. Komisyonun incelemesi sonucunda ortaya çıkan suçlar, ilgili daireye havale edilecekti. Hatta gerekli gördüğünde komisyon taşraya da gidecekti[833].

Komisyon, ilk olarak Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nde araştırma ve incelemelere başlamıştır[834]. Komisyon üyeleri yaptıkları incelemeler sonucunda savaş yılları boyunca hiçbir siyasî fırkaya bağlı olmadan sadece millet ve ülke menfaatleri için çalışan ve görevlerinde tarafsız kalarak doğruluktan şaşmamış olan memurların belirlenerek terfi ettirilmesine karar vermişlerdi. Aksi tutumda olan, yani bir fırkanın mensubu olup onun menfaatleri doğrultusunda görev yapan, gayrimüslim unsurlara zulmeden, devletin menfaatlerini zarara uğratacak girişimlerde bulunarak rüşvet alan memurlar ise cezalandırılacak ve bulundukları görevlerden uzaklaştırılacaktı[835].

Her gün toplanarak çalışmalarını düzenli olarak sürdürmesine rağmen komisyonun karşısında çok sayıda incelenecek olay vardı. Bu nedenle komisyon verimli çalışamıyordu. Tedkîk-i Seyyiât Komisyonu'nun işlerini hızlandırmak için Meclis-i Vükelâ Tahkîk Heyetlerinin kurulmasını kararlaştırmıştır. Hükûmet savaş yıllarında işlenen suçların ve başta Ermeni tehciri olmak üzere yapılan ve facia olarak görülen olayların sorumlularının tüm ayrıntılarıyla acilen ortaya çıkarılmasını ve suçluların kanuna teslimini istiyordu[836].

831 **Sabah,** 25 Teşrin-i Sani 1334/25 Kasım 1918, nr. 10425, s. 2; **Hadisat,** 25 Teşrin-i Sani 1334/25 Kasım 1918, nr. 37, s. 2.

832 **Sabah,** 26 Teşrin-i Sani 1334/26 Kasım 1918, nr. 10426, s. 1-2.

833 **Yenigün**, 26 Teşrin-i Sani 1334/26 Kasım 1918, nr. 83, s. 1.

834 **Sabah,** 23 Kasım 1334/23 Kasım 1918, nr. 10423, s. 2.

835 **Hadisat,** 27 Teşrin-i Sani 1334/27 Kasım 1918, nr. 39, s. 1.

836 **Sabah,** 27 Teşrin-i Sani 1334/27 Kasım 1918, nr. 10427, s. 1.

27 Kasım'da Dâhiliye Nezareti bünyesinde tâlî bir Tahkîk Komisyonu oluşturulmuştur. Tâlî komisyonda Adliye memurlarından iki kişi ile Mülkiye Müfettişlerinden bir kişi ve Ermeni ile Rum memurlardan birer kişi de bulunacaktı. Bu heyetler, vilayetlerde mezalim ve facianın yapılmış olduğu yerlerde hızla incelemelerde bulunacaktı. Vali, mutasarrıf, kaymakam hangi sınıf memur olursa olsun faciada parmağı olanlar derhal adalete teslim edileceklerdi. Halk tarafından haklarında tahkikat ve tetkikat icra edilmekte olan memurların aleyhinde şikâyet olursa şikâyet olunan husus hakkında da tahkikat yapılacaktı. Eğer konu Adliye ile ilgili ise derhal müdde-i umumiliklere devredilecekti[837].

Nitekim ilk kafile olmak üzere Mahkeme-i İstînâf Müdde-i Umumiyesi İhsan Bey'in başkanlığı altında bir heyet teşkil edilmiştir. Bu heyette Adliye Nezareti tarafından Heyet-i Teftişiye Başkanı Mazhar, Müfettiş İsmail Hakkı, Niyazi, Bidayet Müdde-i Umumilik Muavinlerinden Kadrullah ve Üsküdar Müstantiki Yordanaki beyler görevlendirilmişlerdir. Heyetin haberdar olacağı olaylar hakkında bölge müdde-i umumiyeleriyle ile müstantiklerine bilgi verilecek, takibat ve tahkikat mahallilerce icra edilecekti. Ancak cürümlerin tahkikatında ilgisizliği ve suistimalleri görülenler aleyhine en şiddetli muamelelerin yapılması için heyete özel talimat verilmiştir. Diğer bölgelere de en kısa zamanda ayrı ayrı heyetler gönderilecekti[838].

Tedkîk-i Seyyiât Komisyonu tarafından Ermenilere karşı işkence yaptırma ve tehcir meselesinde şahsi menfaat sağlayarak görevini kötüye kullanma ve ayrıca bir kaymakamı katlettirme gerekçesiyle Diyarbakır Valisi Doktor Reşid Bey yapılan soruşturma sonucunda tutuklanmıştı. Komisyon 1 Aralık'ta yaptığı toplantıda Doktor Reşid'in ortakları olan ve Ermeni tehciri meselesinde önemli rol oynayarak birçok cinayetin faili olarak görülen ve ayrıca yaptıkları suistimallerle büyük ölçüde bir servete sahip olan jandarma mülazımlarından Şükrü ve Harun'un da derhal tutuklanarak gönderilmeleri için Diyarbakır Vilayeti'ne emir vermiştir. Bundan başka önceki hükûmet, valilerinden bazıları da yakalanarak tutuklanmıştır[839]. Nitekim Sivas Valisi Sabit, Konya Valisi Muammer,

837 **Sabah,** 28 Teşrin-i Sani 1334/28 Kasım 1918, nr. 10428, s. 1.

838 **İkdam,** 8 Kanun-ı Evvel 1334/8 Aralık 1918, nr. 7839, s. 2.

839 **Sabah,** 1 Kanun-ı Evvel 1334/1 Aralık 1918, nr. 10431, s. 1.

Hüdavendigar Valisi Mustafa Abdülhak ve Aydın Valisi Tahsin beyler, Meclis-i Vükelâ kararıyla azledilmişler yerlerine yeni valiler atanmıştır[840].

Hükûmetin, Ermeni tehciri ile alakalı oldukları suçlamasıyla vali, mutasarrıf kaymakam gibi idarecileri görevden alması zaman zaman gazetelerde eleştiri konusu oluyordu. Bu konuyla ilgili olarak Süleyman Nazif 26 Kasım'da *Hadisat* gazetesinde *"Günahtır"* başlıklı yazısında idarecilerin kanunî sebep gösterilmeden hükûmet tarafından görevlerinden alınmalarını eleştiriyordu[841]. Buna rağmen hükûmetin vali, mutasarrıf, kaymakam, polis müdürlerine yönelik tutuklama ve görevden alma işlemlerini sürdürdüğü görülüyordu[842].

Tedkîk-i Seyyiât Komisyonu üyelerinin zaman zaman kendilerine yapılan şikâyetleri ve ihbarları incelemek ve araştırma yapmak amacıyla olayın meydana geldiği bölgelere gittikleri de görülüyordu. Nitekim Adapazarı'nda Ermenilerin tehciri sırasında görevlerini kötüye kullandıkları belirtilen jandarma kumandanıyla emrindeki askerlerin, komiser yardımcısı Raşid Efendi ile bazı memurların durumlarının araştırılması görevi Mülkiye Müfettişi Emin Bey'e verilmişti[843]. Emin Bey, Adapazarı'na giderek durumu incelemiş ve neticeyi Dâhiliye Nezaretine bildirmiştir. Bunun üzerine suistimallerde bulunan önceki polis komiseri ile o günkü Hendek Nahiyesi Müdürü olan Raşid Efendi azledilmiş ve durum

840 Aydın Valiliğine eski Beyrut Valisi Ethem Bey tayin edilmiştir. **Hadisat,** 25 Teşrin-i Sani 1334/25 Kasım 1918, nr. 37, s. 2.

841 **Hadisat,** 26 Kasım 1334/26 Kasım 1918, nr. 38, s. 1.

842 Tedkîk-i Seyyiât Komisyonu'nun hakkında araştırma ve inceleme yaptığı valilerden bir tanesi de Erzurum Valiliği'nde bulunan Tahsin Bey idi. Tahsin Bey ile ilgili olarak Dâhiliye Nazırı Mustafa Arif Bey'e gelen bir ihbarda, vali ile birlikte defterdar gibi memurlarla polis müdürünün de Ermenilerin katlinde rol oynadıkları dile getirilerek, gerek Vali'nin gerekse mümeyyizi Tevfik Efendi'nin Ermenilere ait mücevher ve eşyaları gasp ettikleri iddia ediliyordu. Gasp ettikleri mücevher ve eşyaların bir kısmını İstanbul'a getirerek İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne verdikleri bir kısmına da el koydukları suçlaması yapılan bu kişiler hakkında inceleme ve araştırma yapılması Dâhiliye Nezareti tarafından Tedkîk-i Seyyiât Komisyonu'ndan isteniyordu. **Sabah**, 6 Kanun-ı Evvel 1334/6 Aralık 1918, nr. 10436, s. 2. Adana Vilayeti'ne çekilen 29 Kasım 1918 tarihli telgrafta, Ermeni sevkiyatında görev alarak şaibeli işler yapmış olan polis müdürünün tutuklanarak polis komiseri ve memurlarının değiştirilmesinin zaruri olduğundan bahsediliyor ve yerlerine gerek ordudan gerekse hariçten polislik görevini yapabilecek daha uygun kişilerin seçilmesi isteniyordu. **BOA, DH.ŞFR,** 94/13, Ermeni tehciri meselesinden dolayı suçlu görülen Ereğli Kazası Kaymakamı Şevki Bey de yapılan araştırma ve incelemeler sonucunda görevinden alınmıştı. **Takvim-i Vekayi,** 24 Kanun-ı Evvel 1334/24 Aralık 1918, nr. 3427, s. 3.

843 **Sabah,** 1 Kanun-ı Evvel 1334/1 Aralık 1918, nr.10431, s. 1.

İzmit Mutasarrıflığı'na tebliğ edilmiştir. Yine Edirne Valisi iken görevini kötüye kullanan Zekeriya Bey, görevinden alınmış ve birçok yolsuzluk yaptığından Mülkiye Müfettişi Emin Bey'in gerekli incelemelerde bulunmak üzere ilk vasıta ile Edirne'ye hareket etmesi emredilmiştir[844].

Tedkîk-i Seyyiât Komisyonu görev yaptığı süre içerisinde yukarıda örneklerini verdiğimiz şekilde birçok olay hakkında araştırma ve incelemelerde bulunmuştur. Araştırma ve incelemeler sonucunda haklarında ihbarda bulunulan çok sayıda vali, mutasarrıf, kaymakam, polis müdürü gibi idarecilerden komisyonca suçlu görülenler haklarında gerekli kanuni işlemlerin yapılması için ilgili mercilere sevk edilmiştir.

1.5.5.2. Tedkîk-i Hesabât ve Seyyiât Komisyonu

Ahmet Tevfik Paşa hükûmeti zamanında kurulan komisyonlardan birisi de Tedkîk-i Hesabât ve Seyyiât Komisyonu'dur. Harbiye Nazırı Müsteşarı Mirliva Hilmi Paşa'nın başkanlığı altında kurulan komisyonun amacı; Osmanlı Devleti'ni I. Dünya Savaşı'na girerken ilân edilen seferberlikten itibaren Harbiye Nezareti'nde meydana getirilmiş suistimalleri tetkik ve faillerini ortaya çıkarmaktı. Komisyonun diğer üyeleri ise Erkân-ı Harbiye Miralayları Hasan Tosun, Sadık Sabri ve Behçet beylerle Muhasebat Dairesi Şube Müdüriyeti'nden emekli Rıfat ve 4. Ordu Levazım Dairesi'nden emekli Şükrü ve 1. Kolordu İdare Heyeti'nden Mümeyyiz Nazmi ve 5. Ordu Levazım Reisi Kaymakam Osman beylerdi[845].

Tedkîk-i Hesabât ve Seyyiât Komisyonu ilk toplantısını 1 Aralık'ta yapmıştır[846]. Komisyonun ilk ele aldığı konuların başında Enver Paşa ve Levazım Reisi İsmail Hakkı Paşa ile diğer kişilerin yapmış oldukları suistimallerin bir kısmını delilleriyle ortaya koymak olmuştur. Nitekim komisyon yaptığı incelemeler sonucunda bu kişilerin devletin malî imkânlarını keyfi olarak israf ettikleri ve özellikle *"Tahsisat-ı Mesture"* adıyla birçok kişiye milyonlarca lira verilmiş ol-

844 **Sabah,** 9 Kanun-ı Evvel 1334/9 Aralık 1918, nr. 10439, s. 1.

845 **Takvim-i Vekayi,** 30 Teşrin-i Sani 1334/30 Kasım 1918, nr. 3407, s. 1-2; **Sabah,** 1 Kanun-ı Evvel 1334/1 Aralık 1918, nr. 10431, s. 1; **Vakit,** 1 Kanun- ı Evvel 1918/1 Aralık 1918, nr. 398, s. 2.

846 **Vakit,** 1 Kanun-ı Evvel 1918/1 Aralık 1918, nr. 398, s. 2.

duğunu tespit etmiştir. *"Tahsisat-ı Mesture"* hesabından harcanan bu paraların kimlere ve ne miktarda verildiği de ortaya çıkarılmıştır[847].

Komisyonca suçlanan İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin bir kısmı İtilâf Devletleri İstanbul'a gelmeden yurt dışına kaçmışlardı. Bunun üzerine 2 Aralık 1918 tarihli Meclis-i Vükelâ toplantısında bunlara yönelik bir karar alınmıştır. Alınan karara göre, *"Yurtdışına kaçan Enver, Talat, Cemal ve eski Harbiye Müsteşarı İsmail Hakkı paşalar ile eski Maarif Nazırı Doktor Nazım ve İttihat ve Terakki Merkez-i Umumisi azasından Doktor Bahaaddin Şakir ve önceki İaşe Nazırı Kemal ve önceki Muhasebat-ı Umumiye Müdürü Umumisi Muhiddin ve önceki Halep Valisi Bedri ve Ankara Valisi Azmi daire-i askeriye müteahhidlerinden Bayramzade Hakkı beylerin"* üzerinde bulunan taşınmaz malların hiçbir sebep ve suretle başkasına terk ve devredilip satılamayacağı kararlaştırılmıştır. Ayrıca buna izin verilmemesi Defter-i Hakanî Müdüriyeti'ne bildirilmiş ve Maliye Nezaretine de bu konuda ayrıca bilgi verilmesi uygun görülmüştür[848].

Komisyon yukarıdaki bu görevlerinin yanı sıra 1 Mart 1919'da hükûmetçe *"Seferberlikten önce meydana gelen ve kanuna aykırı olarak emekliye sevk edilerek askerlikten ilişikleri kesilenlerin"* durumlarının incelenmesi işiyle de görevlendirilmiştir[849].

1.5.5.3. Tahkîk Heyetlerinin Kurulması

Ahmet Tevfik Paşa hükûmeti, özellikle Aralık ayından itibaren Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'da yoğun eleştirilere maruz kalmıştır. Meclis-i Ayan Reisi Ahmet Rıza Bey, 21 Kasım 1918'de Meclis-i Ayana verdiği takrirde *"Bilcümle anasır-ı Osmaniye'de icra kılınan mezalim ve cinayât-ı şahsiyeden dolayı müdde-i umumilik, hukuk-ı umumiye namına icra-yı tahkikata tevessül olunmasını"* talep etmekteydi. Ahmet Rıza Bey'in takririnde Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girişinden Talat Paşa hükûmetinin düşmesine kadar geçen süre içerisinde hükûmet tarafından yapılan hataların, işlenen suçların incelenmesi; suçluların Divan-ı Âliye sevkleri isteniliyordu[850]. Takrirde sadece Hristiyan va-

847 **Sabah,** 10 Kanun-ı Evvel 1334/10 Aralık 1918, nr. 10440, s. 2.

848 **BOA, MV,** 213/41.

849 **Takvim-i Vekayi,** 3 Mart 1335/3 Mart 1919, nr. 3486, s. 3.

850 **MAZC,** C. 1, İ. 11, s. 117; **Ati,** 26 Teşrin-i- Sani 1334/26 Kasım 1918, nr. 318, s. 4.

tandaşlara mezalim yapanların cezalandırılmasının belirtilmesi, bazı Ayan Meclisi üyelerinin tepkisine yol açmıştır[851]. Takrir üzerine söz alan bazı üyeler yaptıkları konuşmalarda takrire destek vereceklerini söylemişler, bazıları ise karşı görüş beyan etmişlerdir[852]

Görüşmelerin devamında hükûmetin birtakım komisyonlar kurduğu, ancak bunlardan istenilen sonuçların alınmadığı şeklinde eleştiriler de yapılmıştır. Yine bu mesele ile ilgili kurulacak olan Divân-ı Âli'de hükûmet üyelerinin yargılanması, diğer suçluların ise hükûmet tarafından yapılacak araştırmalarla tespit edilerek yargılamalarının yapılması istenmiştir[853].

Yapılan konuşmalarda gerek Ahmet İzzet Paşa gerekse Ahmet Tevfik Paşa hükûmetleri, İttihatçılar konusunda üzerlerine düşenleri yapmamakla suçlanmışlardır. Bu suçlamalar İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin hâlâ işlerine devam ettikleri, merkezlerinin bile basılmadığı ve evraklarına el konulmadığına yönelikti[854].

Ayan Meclisi'nde *"mezalim ve cinayat-ı şahsiye"* konusunda birkaç oturum devam eden görüşmelerden netice alınamamış ve daha sonraki hafta toplanılmak üzere toplantıya son verilmiştir[855].

Meclis-i Ayan'da hükûmete karşı eleştiriler devam ederken hükûmet adına Dâhiliye Nazırı Mustafa Arif Bey, Tedkîk-i Seyyiât Komisyonu tarafından yürütülen tahkikattan çabuk sonuç alınmasını komisyon başkanı Mazhar Bey'e bildirmiştir. Mazhar Bey, bu durumdan rahatsız olmuş ve Mustafa Arif Bey'e işin zorluğunu anlatan bir rapor sunmuştur. Bu raporda sıkıntılarını dile getirmiş ve bu sıkıntıyı gidermek için tahkikatı yedi bölgeye ayırmanın tek çözüm yolu olduğu fikrini ileri sürmüştür. Mustafa Arif Bey, Mazhar Bey'den gelen bu teklifi Ahmet Tevfik Paşa'ya bildirmiştir[856].

Mazhar Bey'in bu teklifi ciddiye alınmış ve 11 Aralık'ta Meclis-i Vükelâ toplantısında tehcir sırasında yapılan suistimallerin meydana geldiği vilayet ve sancakların mıntıkalara ayrılması ve her mıntıkaya ayrı ayrı atanmak üzere

851 **MAZC,** C. 1, İ. 11, s. 118.

852 **MAZC,** C. 1, İ. 11, s. 118-119.

853 **MAZC,** C. 1, İ. 11, s. 120.

854 **MAZC,** C. 1, İ. 11, s. 123.

855 **MAZC,** İ. 14, s. 171-172.

856 Ata, **a.g.e,** s. 67-68.

Dâhiliye ve Adliye memurlarından oluşan bir heyetin görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır. Bu mıntıkalardan birincisi Ankara, Kastamonu vilayetleri ile Bolu Sancağı'nı, ikincisi Trabzon Vilayeti ile Samsun Livası'nı, üçüncüsü Bursa ve Edirne vilayetleri ile Çatalca Sancağı'nı, dördüncüsü Aydın Vilayeti ile Çanakkale ve Karesi sancaklarını, beşincisi Konya Vilayeti ile Eskişehir, Karahisar, Kütahya ve Antalya sancaklarını, altıncısı Sivas Vilayeti ile Kayseri ve Yozgad livalarını, yedincisi Erzurum ve Van Bitlis vilayetlerini, sekizincisi Diyarbakır, Mamuratü'l-aziz vilayetlerini, dokuzuncusu Adana Vilayeti ile Maraş Sancağını ve onuncusu ise Urfa, Zor ve Ayıntab sancaklarını içine almaktaydı[857].

14 Aralık 1918'de sadaret makamından Harbiye, Adliye ve Dâhiliye nezaretlerine gönderilen tezkerede savaş sırasında meydana gelen tehcirden istifade edilerek yapılan veya ihtilal amacıyla yapılan tecavüzlere ait suçlarda parmağı olanlar hakkında hızlı incelemeler yapılarak ülkenin ihtiyacı olan emniyet ve huzurun sağlanması için gerekli tedbirlerin alınması isteniyordu. Bunun için İstanbul'da ve gerekli yerlerde heyetler oluşturulacağı ve bu heyetler tarafından yapılacak tahkikat sonucunda suçlu görülenlerin bağlı oldukları Adlî Mahkemelerde yargılanacakları bildiriliyordu[858].

Tahkîk Heyetlerinin görevleri, 14 Aralık 1918 tarihli Meclis-i Vükelâ toplantısında *"müsellah çetelerin tenkili"* hakkındaki 19 Ağustos 1326 (1 Eylül 1910) tarihli kararnamenin sekizinci maddesi esas alınarak belirlenmiştir[859].

Ahmet Tevfik Paşa'nın I. Sadrazamlığı döneminde kurulan Tahkîk Heyetleri, kendisine verilen konularda faaliyete başlamıştır. Bu heyetler Ahmet Tevfik Paşa'nın ikinci kabinesi döneminde de faaliyetlerini sürdürmüştür.

1.5.5.4. Divân-ı Harb-i Örfî Mahkemelerinin Kurulması

Ahmet Tevfik Paşa hükûmeti tarafından savaş sırasında tehcir olayından yararlanılarak yapılan saldırı ve tecavüzlerde bulunanların yargılanmaları için[860] ne Beşinci Şube'deki çalışmalar ne de Tahkîk Heyetlerinin kurularak çeşitli bölgelere gönderilmeleri İtilâf Devletleri ile İttihat ve Terakki karşıtlarınca yeterli görülmemiştir. Suçluların cezalandırılmaları hakkında hükûmete yönelik baskı-

857 **BOA, MV,** 213/60.

858 **BOA, BEO,** 4556/340905.

859 Ata, **a.g.e.,** s. 69.

860 **Takvim-i Vekayi,** 21 Kanun-ı Evvel 1334/21 Aralık 1918, nr. 3474, s. 1.

ların devam etmesi üzerine hükûmet, Divân-ı Harb-i Örfîleri kurarak suçluların burada yargılanmasını uygun görmüştür. Bunun için de hükûmet İstanbul'da 1909'dan beri devam etmekte olan İdâre-i Örfiyenin varlığını bir hukukî dayanak olarak kabul edip harekete geçmiş[861] ve 14 Aralık 1918 tarihli Meclis-i Vükelâ toplantısında Divân-ı Harb-i Örfîlerin kurulması kararını almıştır[862].

İstanbul ve taşrada oluşturulan Tedkîk-i Seyyiât Heyetleri tarafından yargılanmalarına karar verilen memurların yargılanması için kurulan Divân-ı Harb-i Örfînin sureti teşkili ve usulü muhakemesine dair incelemelerde bulunmak üzere de Umur-ı Cezaiye Müdürü Tahir ve Dâhiliye Nezareti Hukuk Müşaviri Said beylerden bir komisyon oluşturulmuştur[863]. Savaş sırasında tehcir olayından yararlanılarak görevlerini kötüye kullanıp, Ermenilere saldırı ve tecavüzlerde bulunanların yargılanmaları için 16 Aralık'ta İstanbul'da bir Divân-ı Harb-i Örfî Mahkemesi kurulmuştur[864].

Diğer taraftan hükûmet İdâre-i Örfiye geçerli olmayan yerlerde tehcir dolayısıyla işlenen suçların kimler tarafından soruşturulacağı ve yargılamaların hangi hangi mahkemelerce yapılacağı konusunda bir kararname yayınlamıştır. 28

861 Ata, **a.g.e.,** s. 74.

862 Hükûmet kurulmasına karar verdiği Divân-ı Harplerin görev ve yetkileri konusunda da bazı esaslar belirlemiştir. Buna göre, Divân-ı Harpler tarafından verilen hükümlerden yalnız idam kararları padişahın iradesi ile olacaktı. Divân-ı Harpler, bir reis ile dört azadan ve bir müdde-i umumiden oluşacaktı. Reis ile azasından ikisi memurin-i askeriyeden olmak üzere Harbiye Nezareti tarafından ve azasından, diğer ikisi, adliye memurlarından olmak üzere Adliye Nezareti tarafından atanacaktı. Verilen hükümler temyiz olunamazdı. Yedinci maddesinde *"İşbu kanunun tayin olunan ahvalden dolayı tahkikat icrası memurin-i adliyeden üç kişiden oluşan ve Divân-ı Harplere bağlı Tahkîk Heyetlerine aid olacakdır"* denilerek daha önce kurulmuş olan Tahkîk Heyetlerinin Divân-ı Harplere bağlandığı belirtilmiştir. Bundan böyle Tahkîk Heyetleri Divân-ı Harplerin öngördüğü şekilde çalışacaklardır. **BOA, MV,** 213/62.

863 **Sabah,** 15 Kanun-ı Evvel 1334/15 Aralık 1918, nr. 10445, s. 1.

864 Divân-ı Harb-i Örfî başkanlığına Ferik Mahmut Hayret Paşa ile azalıklarına Usturuma Kolordusu Kumandanlığı'ndan Emekli Mirliva Ali Nadir ve kaldırılan Nizamiye 27. Fırka Kumandanlığı'ndan Emekli Mirliva Süleymaniyeli Nemrut Mustafa Paşa ve İstanbul İstinaf Mahkemesi azasından Şevket ve Artin Musdiçyan, Müdde-i Umumiliğine Mahkeme-i Temyiz Baş Müdde-i Umumiliği Baş Muavini Nihad ve Müstantikliklerine Beyoğlu Bidayet Mahkemesi azasından Moiz Zeki, Misak Makaryan, Nazif ve İstanbul Bidayet Mahkemesi azasından Abdülsamed efendiler atanmışlardır. **Takvim-i Vekayi,** 21 Kanun-ı Evvel 1334/21 Aralık 1918, nr. 3474, s. 1.

Aralık 1918 tarihli *Takvim-i Vekayi*'de yayınlanan bu kararnameye göre *"usûl-ı muhâkemât-ı cezâiyye kanununa"* göre kişinin yargılanması bağlı olduğu Adlî Mahkemeler tarafından yapılacaktı[865]. Meclis-i Vükelâ'da ayrıca İdâre-i Örfiye geçerli olmayan yerlerde işlenmiş suçları araştıracak olan Tahkîk Heyetleri ve bu heyetlerin görevleriyle yetki alanları belirlenmiştir[866].

Hükûmet İstanbul dışındaki tehcir suçlarını yargılamak için İdâre-i Örfiyenin uygulanmakta olduğu vilayetlerde de Divân-ı Harp kurulmasını kararlaştırmış fakat bu şehirlerde mahkemelerin kurulması bu konudaki sıkıntıları gidermede yeterli olmamıştır[867].

19 Ocak 1919 tarihli Meclis-i Vükelâ toplantısında Adliye Nezareti tarafından hazırlanan bir tezkere ele alınmıştır. Tezkerede Divân-ı Harplerin görev mahalleri ve yetkileri yeniden belirlenmişdir. Buna göre, bazı Divân-ı Harpler kaldırılıyor bazılarının ise görev mahalleri ve yetkileri genişletiliyordu. Hükûmet yaptığı görüşmeler sonucunda bu değişiklikleri uygun ve yerinde görerek kabul etmiştir[868].

1.5.6. Meclis-i Mebusan'ın Feshi

1.5.6.1. Meclis-i Mebusan'ın Feshini Hazırlayan Gelişmeler

Ahmet Tevfik Paşa kabinesi, 19 Kasım'da Meclis-i Mebusan'da yapılan oylamada güvenoyu almıştı. Ancak Kasım ayı sonlarından itibaren meclisin kapatılacağına dair gazetelerde haberler çıkmaya başlamıştır. Nitekim bazı muhalif gazeteler *"Memlekette İttihatçılardan taş üzerinde taş omuz üzerinde baş bırakılmamalı"*, gibi birtakım tahrik edici yayınlarda bulunmaktaydılar[869].

İtilâf Devletleri'nin meclise karşı takındıkları tavır ise tamamen düşmancaydı. Çünkü onlar, Rum ve Ermenilerin *"tehcir"* edilmesi işinden İttihatçıları

865 **Takvim-i Vekayi,** 28 Kanun-ı Evvel 1334/28 Aralık 1918, nr. 3430, s. 1.

866 **BOA, DH.EUM.KLU,** 16/80; **BOA, MV,** 214/59; **BOA, BEO,** 4554/341529; **Takvim-i Vekayi,** 25 Kanun-ı Sani 1335/25 Ocak 1919, nr. 3454, s. 4.

867 Ata, **a.g.e.,** s. 80.

868 Hükûmetçe kabul edilen ve Adliye Nezaretine uygulanması için tebliğ edilen karara göre Divan-ı Harplerin görev mahalleri ve yetki alanları için bkz. **BOA, MV,** 214/25 ; **BOA, BEO,** 4552/341346.

869 Türkgeldi, **a.g.e.,** s. 165–166.

sorumlu tutmakta ve bu sebeple[870] de Padişah Vahideddin'e *"O katiller heyeti savaş suçlularını görevlendiren İttihat ve Terakki mebuslarından kurulu Meclisi nasıl tutuyorsunuz?..."* diyerek meclisin kapatılması için baskı yapmaya başlamışlardı. Onlara göre, meclis feshedilmeliydi ve Padişah'ın buna yetkisi vardı[871].

Meclisin fesih edileceğine dair haberlerin kamuyouna aksetmesi üzerine *İkdam* gazetesi muhabiri Maliye Nazırı Rıza Tevfik Bey ile bir mülakat yapmıştır. Muhabirin *"Meclis fesh edilecek mi?"* şeklindeki sorusunu Rıza Tevfik Bey, Meclisin feshinin kesinlikle söz konusu olmadığı, eğer Meclis kabineye güvenoyu vermez de hükûmet düşer ve Padişah yeni kabineyi kurma görevini yine Ahmet Tevfik Paşa'ya verirse Meclisin feshedileceğini, aksi takdirde Meclisin feshinin düşünmeden yapılacak bir iş olmadığını, bu konuda Kanûn-ı Esasi'nin kesin ve açık maddeleri bulunduğunu söylemiştir[872].

Hükûmette görevli bir bakanın bu şekildeki açıklamasına karşın, Ahmet Tevfik Paşa kabinesine yönelik tepkiler, her geçen gün artmıştır. Teceddüd Fırkası ve Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası mensuplarının hücumları ve basında çıkan eleştiri yüklü haberler, hükûmetin konumunu ciddi derecede olumsuz etkilemiş ve ayrıca galip devletlerin İstanbul'daki temsilcilerinin yanında itibar ve haysiyetinin sarsılmasına da neden olmuştur[873]. Ülkede gittikçe artan fırka anlaşmazlıkları halkı da birbirine düşürmüştür[874].

Ahmet Emin Yalman, 23 Kasım 1918 tarihli *Vakit* gazetesindeki köşe yazısında bu konuya dikkat çekerek *"Bazı gazeteler kabine meselesini bir fırka veya şahıs meselesi şekline koymak istiyorlar"* diyerek böyle bir politikanın hatalı oldu-

870 Tansel, **a.g.e.,** s. 71.

871 Çetiner, **a.g.e.,** s. 66.

872 Aynı görüşmede muhabir, Rıza Tevfik Bey'e hükûmetin programını da sormuştur. Rıza Tevfik Bey, cevaben öncelikle ilk hedeflerinin Osmanlı Devleti'ni rencide etmeyecek bir sulhu beklemek olduğunu belirtmiştir. Devamla *"Mevkii iktidarda kalırsak zira öyle bir programımız vardır… Maarif programı benim kendi programım. Yapacağım ilk iş sokağa atılan kimsesiz çocukların hastalıktan sefaletten kurtarılması için elimden geldiği kadar gayret etmektir. Maarif Nezareti'nin eski programı pek şatafatlı ve ahvâl-i hâzıraya nazaran kabiliyet-i icramız fevkinde bütçemizin ise pek fevkindedir. O programı mümkün olduğu kadar hal'i ta'biye irca' edeceğim. Ve tahsilin tekrar intizam-ı ta'biyesine rücuunda çalışacağım"* demiştir. **İkdam,** 23 Teşrin-i Sani 1334/23 Kasım 1918, nr. 7824, s. 1.

873 Mevlanzâde Rıfat, **a.g.e,** s. 228.

874 Türkgeldi, **a.g..e.,** s. 165–166.

ğunu, fırka ihtilafına kapılmayan yetenekli ve azimli kişilerin ön safa çıkarılmasını istemekteydi. Ona göre Ahmet Tevfik Paşa kabinesinde şu andaki meselelerin üstesinden gelebilecek Damat Ferit Paşa, Mustafa Arif Paşa gibi şahsiyetler bulunmaktaydı. Fakat hükûmet birkaç hafta içerisinde ya çekilmeli veya esaslı bir tasfiyeye gitmeliydi. Ülkenin idaresinde görevli bütün kişiler, bu özelliklere sahip olmalıydı. Ahmet Emin Bey yazısında *"icraat-ı kırtasiye"* ile günü gününe vakit geçiren ve esaslı teşebbüs ve faaliyet iktidar ve cesaretine sahip olamayan bir hükûmetin idaresi altında geçen her günün kaybedilmiş olduğunu söylemekte ve devamla sulh hazırlıkları kapsamında sadece hükûmete değil diğer fırka ve kamuoyuna da büyük görevler düştüğünü belirtmekteydi[875].

Bilhassa 1918 senesi Aralık ayı başlarından itibaren Meclis, birçok eleştirilere hedef olmuştur. Gazetelerde sık sık Mebusan'ın tasfiyesinden bahseden yazılara rastlanmaktadır. Bu yazılarda özellikle Teceddüd Fırkası'nın kabinede tasfiye yapılmasından yana bir tavır sergilediği görülmektedir[876].

1.5.6.2. Fesih Öncesinde Basının Hükûmete Yaklaşımı

1 Aralık 1918 tarihli *Sabah* gazetesinde *"Teceddüd Fırkası Yarın Kabineye Adem-i İ'timâd Reyi Verecektir"* başlığı ile çıkan yazıda, Teceddüd Fırkası kabineye güvenoyu vermez ise Ahmet Tevfik Paşa'nın, kabinede tasfiye yapmaması ileri sürülüyordu. Ancak gazete, Fırka'nın asıl amacının bu fırsattan yararlanarak İttihat ve Terakki üyelerini iktidara getirmek ve o sıralarda İttihatçılar aleyhinde baş gösteren galeyanlara engel olmak olduğu iddiasında bulunuyordu. Gazete-

875 **Vakit,** 23 Teşrin-i Sani 1334/23 Kasım 1918, nr. 390, s. 1.

876 Ahmet Tevfik Paşa kabinesinin güvenoyu almasından sonra kabinede tasfiyeye gidilmesi şartıyla kabineye güvenoyu veren Teceddüd Fırkası mensupları harekete geçmişti. Cavid, Bey hatıralarında İttihat ve Terakki çevrelerinden kabineye baskı yapılmasının nedeni olarak Abdurrahman Efendi, İzzet Bey gibi çok sivri ya da aykırı insanların kabinede görev almalarını göstermektedir. Ahmet Tevfik Paşa'nın güvenoyu almasından iki gün sonra Teceddüd Fırkası bu konuda görüşmek üzere, Hüsnü Paşa'yı kendisine göndermeye karar vermişti. Öncelikle fırka bir heyet göndermek düşüncesinde iken daha sonra Hüsnü Paşa'nın yalnız başına gitmesi kararlaştırılmıştı. Maliye Nazırı Cavid Bey, **a.g.e.,** s. 71. Daha sonra Mebusan Reisi Halil Bey, Ahmet Tevfik Paşa ile görüştüğünü Paşa'nın bu görüşmede kendisine bir süre sonra kabinesinde tasfiye yapacağını söylediğini belirtmektedir. Diğer taraftan 6 Aralık'ta Mebuslardan Sabri ve Babanzade Hikmet'in kabinede tasfiye yapılması hususundaki girişimleri karşısında, Ahmet Tevfik Paşa nazırların işe yarayıp yaramadıklarının ancak dört beş ayda anlaşılacağını söyleyerek yakın bir zamanda tasfiye yapmayacağını belirtmişti. Akşin, **a.g.e.,** s. 133.

ye göre, ülke için bundan daha zararlı bir siyaset düşünülemezdi ve Teceddüd Fırkası'nın bu oyunları ancak meclisin fesih edilmesi ile sona erecekti[877].

Yeni İstanbul gazetesinde Süleyman Radi *"Kabinenin Vaziyeti"* başlıklı yazısında, Ahmet Tevfik Paşa'nın ülkenin tarihi huzurunda lekelenmemiş olduğunu ve tarihi bir sorumluluk altında göreve başladığını yazmaktaydı. Ona göre, Mecliste hükûmete karşı telaş ve heyecan gösterilmesi gereksizdi. Emvâl-i metrûkenin iadesi hakkındaki, kanunun kabulü meclis içerisinde yer alan İttihatçı mebusları endişelendirmişti. İtilâf Devletleri tarafından cezalandırılmaları istenilen İttihatçılara karşı, Ahmet Tevfik Paşa kurduğu komisyonlar aracılığı ile bu meseleyi mümkün mertebe takip edip incelemekteydi. Hükûmetine bütün iyi niyet ile güvenilmeliydi. Meclis içerisinde bulunan İttihat ve Terakki zihniyetini taşıyan mebuslar, kabinede muhalif kişileri görmek istemiyorlardı[878]. Yazıdan da anlaşıldığı üzere, Ahmet Tevfik Paşa hükûmetinin, İttihatçılara yönelik uygulamaları Mecliste yer alan Teceddüd Fırkası mensuplarını rahatsız etmiş ve onları kabine aleyhinde harekete geçirmiştir.

Ali Kemal de *"Hükûmet Muhaliflere Geçmelidir"* başlıklı yazısında Ahmet Tevfik Paşa'nın geçici bir süre fetret devri için hükûmeti idareyle görevlendirildiğini ve bu görevi Ahmet Tevfik Paşa'dan başka bir kimseye vermenin olanaksız olduğunu belirtiyordu. Ali Kemal, hükûmetin noksanlarını görerek Ahmet Tevfik Paşa'nın ve hükûmetinin kolaylıkla kınandığını ancak bu kınayanların, Paşa'nın bu zamanda ülkeye büyük hizmetler yaptığını göremediklerini yazıyordu. Ona göre, mütareke şartları öyle Ahmet İzzet Paşa hükûmeti üyelerinin iddia ettiği gibi müsait değildi ve uygulanması sırasında acı ve ağır taraflarını gösterecekti. Ahmet Tevfik Paşa gibi muhterem bir şahsiyetin iş başında olması, İtilâf Devletleri'ne karşı bir dereceye kadar bir tedbir siyasetiydi. İttihat Terakki tarafından ülkenin çöküntüye düşürüldüğü bu çöküntüden ülkeyi kurtarmak için yarım tedbirlerin yeterli olmayacağı da Ali Kemal Bey'in yazısında yer alıyordu. Durumun önemini ve tehlikeli sonu kavrayan bir hükûmete sahip olmak gerektiğini de belirten Ali Kemal, devletin içinde bulunduğu bu durumdan kurtarılması için en makul çözümün idarenin muhaliflere bırakılması olduğunu kanaatindeydi[879].

877 **Sabah,** 1 Kanun-ı Evvel 1334/1 Aralık 1918, nr. 10431, s. 1.

878 Süleyman Radi, "Kabinenin Vaziyeti", **Yeni İstanbul,** 2 Kanun-ı Evvel 1334/2 Aralık 1918, nr. 24, s. 1.

879 Ali Kemal, "Hükûmet Muhaliflere Geçmelidir", **Sabah,** 2 Kanun-ı Evvel 1334/2 Aralık 1918, nr. 10432, s. 1.

Bilindiği gibi, Ahmet Tevfik Paşa kabinesi, mecliste programını açıkladığı zaman, Teceddüd Fırkası kabinede tasfiye yapılması şartıyla güvenoyu vermişti. Ancak aradan geçen sürede Ahmet Tevfik Paşa, böyle bir tasfiyeye ihtiyaç olmadığı gerekçesiyle kabinesinde herhangi bir tasfiyeye gitmemiş ve hatta açıklamalarında *"hükûmeti ancak açıklamış olduğu esaslar çerçevesinde temsil etmenin gereğine inandığını"* söylemişti. Bu durum gazetelerde Meclisin feshi öncesinde dillendirilmeye başlanmıştı. 3 Aralık 1918 tarihli *İkdam* gazetesi Teceddüd Fırkası'na mensup bazı mebusların Ahmet Tevfik Paşa kabinesine güvenoyu vermeyeceklerini yazıyordu. Gazete, fırkanın bu konuda mutabık olmadığı bazı mebusların bu fikre katılmayarak *"Müstakil Mebuslar Grubu"*[880] adıyla ayrıca bir grup kurduklarını belirtiyordu. Benzer bir yazıda *Hadisat* gazetesinde yer almıştır. *Hadisat,* Mecliste kabinenin lehinde ve aleyhinde iki ceryanın bulunduğunu, Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası'nın takip edeceği davranış ve gidişe göre kabinenin durumunun belli olacağını yazıyordu[881].

Bazı gazetelerde yer alan haberlerde Ahmet Tevfik Paşa'ya büyük bir güven duyulduğu ve onun yalnız Osmanlı'da değil, Avrupa'da bile hürmetle anılan siyasetçilerden biri olduğundan bahsediliyordu. Bu haberlere göre, Ahmet Tevfik Paşa, meslek itibariyle de Avrupa'da bulunan diplomatların en kıdemlisiydi ve Londra Büyükelçiliği esnasında büyük itibar görmüştü. Bu nedenle böyle mühim dakikalarda ülkenin başında Ahmet Tevfik Paşa'dan başka kimsenin bulunmasının uygun olmayacağı görüşü savunularak gazetecilerin insaflı olmaları gerektiği belirtiliyordu[882].

Kabinede buhran olduğu ve tasfiyeye gidileceği hakkındaki haberler ile ilgili olarak hükûmete mensup bazı nazırlar da yaptıkları açıklamalarda ve verdikleri mülakatlarda konuyla ilgili görüş ve düşüncelerini dile getirmekteydiler. Nitekim Dâhiliye Nazırı Mustafa Arif Bey, *Vakit* gazetesi muhabirine yaptığı

880 Bu gruba dâhil olan mebusların sayısı yirmiden fazla idi. Grubun kurulmasını sağlayan önde gelen kişiler şunlardı: Kütahya Mebusu Azmi Efendi, Saruhan Mebusu Haydar Bey, Ertuğrul Mebusu Şemseddin Bey, Muş Mebusu İlyas Efendi, Trabzon Mebusu Hafız Mehmet Bey. Bu kişiler önceden İttihat ve Terakki Fırkası'na mensup mebuslardı. İttihat ve Terakki Kongresi'nde cemiyetin dağılmasını talep eden Azmi Efendi, Teceddüd Fırkası'nın kuruluş şeklini de kabul etmemişti. Bu nedenle müstakil kalmış ve arkadaşlarıyla böyle bir grup kurmuştu. **İkdam,** 3 Kanun-ı Evvel 1334/3 Aralık 1918, nr. 7834, s. 1.

881 **Hadisat,** 2 Kanun-ı Evvel 1334/2 Aralık 1918, nr. 44, s. 1.

882 **Yeni İstanbul,** 7 Kanun-ı Evvel 1334/7 Aralık 1918, nr. 29, s. 1.

açıklamada vükelâ buhranının olmadığını, Nazırlar arasında ihtilaf bulunduğuna dair dolaşan haberlerin asılsız olduğunu söylemişti[883]. Ancak diğer taraftan bütün kabine üyelerinin hemfikir olmadıkları görülüyordu. Hükûmette Maarif Nazırı olarak görev yapan Rıza Tevfik Bey, kendisine sorulan *"…Kabinede bir buhrandan veya tasfiyeden pek çok bahs olunuyor. Mustafa Arif Bey'in istifa ettiği yazıldı"* şeklindeki soruya verdiği cevapta Mustafa Arif Bey'in istifasından haberi olmadığını belirterek, kendisinin de tasfiyeye taraftar olduğunu söylediğini görmekteyiz. Rıza Tevfik Bey kendisinin bile tasfiye edilmesini istemekteydi. Hükûmetin prensipler üzerinde birleşmiş kişilerden oluşmasının yeterli olmadığını, başarılı olabilmek için mizac itibarıyla da hükûmet üyelerinin uyuşması gerektiğini belirten Rıza Tevfik Bey, Dâhiliye Nazırı'nın görüşleriyle tamamen farklı düşünceler ortaya koyuyordu[884].

Rıza Tevfik Bey'in bu açıklaması, kabine üyeleri arasında da tepkiyle karşılanmıştı. Nitekim Dâhiliye Nazırı Mustafa Arif Bey, konuyla ilgili olarak *Vakit* gazetesi muhabirlerinden biri ile yaptığı görüşmede, kabinenin tasfiyesi hakkında şimdilik hiçbir düşünce olmadığını ve sık sık tekrar edilen tasfiye sözünden bir şey anlamadığını, tasfiye fikrinin Meşrutiyet düşüncesi ile de ilgisi olmadığını belirtmiştir. Rıza Tevfik Bey'in açıklaması ile ilgili olarak da *"Arkadaşlarıyla ittifak edemiyorsa istifasını verip çekilir ve kabine heyet-i umumiyesiyle istifasını verir"* diyerek tepkisini göstermiştir[885].

1.5.6.3. Fesih Öncesinde Meclis-i Mebusanda Gelişen Olaylar

Basında ve kamuoyunda hükûmette tasfiye yapılacağına ilişkin haberlerin ve söylentilerin giderek artması, konuyu Meclisin gündemine de taşımıştı. Mebusların büyük bir kısmı, Ahmet Tevfik Paşa kabinesinin Meclise güven veremediğini ve bu nedenle istifa edeceğini düşünmekteydi. Hükûmetin, ülkenin en önemli meselesi olan ve sık sıkda eleştirilmesine yol açan mütarekenin uygulanması konusunda başarılı olamadığı düşünülüyordu. Meclisteki muhalifler, bu konuda kabineyi aciz ve lakayt olmakla suçlamaktaydılar. Onlara göre, Ahmet İzzet Paşa hükûmeti mütarekeyi imzalamıştı. Şimdi ise Ahmet Tevfik Paşa kabinesinin mütareke hükümlerinin uygulanması işi ile meşgul olması gerekiyordu.

883 **Vakit,** 19 Kanun-ı Evvel 1334/19 Aralık 1918, nr. 416, s. 1.

884 **Vakit,** 21 Kanun-ı Evvel 1334/21 Aralık 1918, nr. 418, s. 1.

885 **Vakit,** 23 Kanun-ı Evvel 1334/23 Aralık 1918, nr. 420, s. 1.

Ancak hükûmet, gereken hassasiyeti gösterememekteydi. Bu nedenle muhalifler Ahmet Tevfik Paşa hükûmetini bu konuda ihmalkâr davranmakla suçlamaktaydılar[886].

Bu suçlamalardan birisi Karesi Mebusu Hüseyin Kadri Bey tarafından 25 Kasım'da Meclise verilen takrirdir. Hüseyin Kadri Bey takririnde, ülkede mütareke şartlarına aykırı olarak işgaller yapılmakta olduğunu belirtmekte ve yapılan işgallerin bütün dünya medeniyeti nezdinde protesto edilmesini istemekteydi. Aynı gün yapılan oylamada bu takririn sual şeklinde hükûmete teklifi kararlaştırılmıştır[887]. Hükûmetin bu takrire vereceği cevap Mecliste bulunan Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası, Teceddüd Fırkası, Müstakiller Grubu ile Rum ve Ermeni Mebuslarca büyük bir merakla beklenmesine rağmen Ahmet Tevfik Paşa kabinesi üyeleri takririn cevaplanacağı gün Meclise gelmemişlerdi.

Kabine üyelerinin Meclise gelmeyerek, takrire yönelik düşüncelerini açıklamamaları bazı spekülasyonlara neden olmuştu. Teceddüd Fırkası üyeleri, hükûmet adına suale cevap, verecek olan Dâhiliye Nazırı'nın Meclise gelmemesinin nedeni olarak *"İhtimal vakit bulamamıştır çünkü vaziyet-i siyâsîyemiz icabıyla meşgûlesi çoktur. Esasen bu cevap gününü hükûmet tayin etmek salahiyetini haizdir"* diyerek bu davranışı makul gördüklerini belirtiyorlardı. Onlara göre, fırkalarının kabineye güvenoyu verip vermeyeceği, hükûmetin Hüseyin Kadri Bey'in takririne vereceği cevaba bağlıydı. Eğer bu cevap yeterli görülürse kabineye güvenoyu vereceklerdi[888].

Bir kısmı kabinenin lehinde diğer kısmı aleyhinde olan Müstakiller Grubu da 2 Aralık'ta bir toplantı yapmıştır. Hükûmetin icraatı ve meclise geldiği takdirde nasıl hareket edecekleri hakkında uzun süre görüşmüşlerdir. Fakat aralarında bir söz birliği olmamıştır. Onlar da hükûmetin cevabından sonra görüş beyan etmeye karar vermişlerdir. Müstakiller Grubu üyeleri, hükûmetin meclise gelmemesini bilhassa hükûmetin aleyhinde bir durum olarak değerlendirmiştir.

Osmanlı Hürrriyetperver Avam Fırkası üyelerinden bir kişi, Hüseyin Kadri Bey'in Meclise verdiği takririn hükûmet tarafından cevapsız bırakılmasını *"hükûmet parlamento hayatına vakıf değildir. Bilmiş olsaydı bugün Meclise gelir*

886 **Hadisat,** 7 Kanun-ı Evvel 1334/7 Aralık 1918, nr. 49, s. 1.

887 **MMZC,** 18 İn'ikad, s. 194-195.

888 **Sabah,** 2 Kanun-ı Evvel 1334/2 Aralık 1918, nr. 10432, s. 1.

sorulan suallere cevap verirdi. Perşembe günü de gelmese işte o vakit cıngar çıkacaktır" diyerek Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası'nın tepkisini ne şekilde ortaya koyacağını belirtmekteydi.

Ahmet Tevfik Paşa kabinesi, Meclisten itimat oyu aldığı zaman hükûmeti şiddetle eleştiren ve ismi verilmeyen bir kişi ise *"Bugünkü kabine içinde hayat-ı neşriyeye vakıf iki nazır görüyoruz. Bunlardan birisi Dâhiliye Nazırı Mustafa Arif Bey diğeri Damat Şerif Paşa'dır. Mustafa Arif Bey maatteessüf rahatsız bulunmalarından dolayı Meclise karşı bu kadar lakayd davranan hükûmeti ikaz edememiştir"* diyerek hükûmetin Hüseyin Kazım Bey'in soru önergesini cevaplamak için meclise gelmemesini eleştirmiştir.

Mecliste Rum Grubu adına Emanuelidi Efendi *"Biz de hükûmetin cevabına muttali (öğrenmiş) olduktan sonra karar ittihaz edeceğiz"* diyerek hükûmetin gelmemesine karşı da *"hükûmetin parlamento hayatına vakıf olmadığını"* söylemiştir.

Ermeni Mebuslar da kısa bir toplantı yaparak hükûmete karşı alacakları tavır hakkında görüşmelerde bulunmuşlar ve neticede beklemeye karar vermişlerdir[889].

Sonuç itibariyle bakıldığında Aralık ayı başından itibaren Teceddüd Fırkası'nın hükûmete destek vereceği belirsizdi. Diğer taraftan Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası, müstakil mebuslardan bazıları ve Rum Grubunun kabine üyeleri arasında tecanüs olmamasını gerekçe göstererek hükûmeti düşürmek için çalışacakları anlaşılmaktaydı.

Ahmet Tevfik Paşa hükûmetinin mütareke hükümlerinin uygulanmasında başarılı olamadığı gerekçesiyle Meclis-i Mebusan'da eleştirildiği bir ortamda hükûmet, meclisin gündemine siyasî suçluların affedilmesi konusunu taşımıştı. Meclisin 5 Aralık 1918 tarihli oturumunda, siyasî suçluların affedilmesi hakkındaki kanun layıhası üzerindeki görüşmeler başlamıştı. Hükûmet adına söz alan Haydar Molla Bey aff-ı umûmî kanununun acilen görüşülmesini teklif etmiştir. Ancak aff-ı umûmî kanunu, bu arada siyasî suçluların affı meselesi, mecliste uzun süren tartışmalara sebep oldu. Bilhassa Padişah ve kısmen de hükûmet, meclisin çalışmalarından memnun görünmemekte idi[890]. 12 Aralık'ta Cavid Bey

889 **İkdam,** 3 Kanun-ı Evvel 1334/3 Aralık 1918, nr. 7834, s. 1.

890 Kutay, **a.g.e.,** C. 18, s. 10738–10739.

meclise uğradığında, herkesin Ahmet Tevfik Paşa kabinesinin aleyhinde olduğunu gördüğünü belirtmektedir[891].

Bununla beraber, meclisin 18 Aralık 1918 tarihli oturumunda Hüseyin Kadri Bey ve arkadaşlarının, Ahmet Tevfik Paşa kabinesinin programında yer verdiği hususları yerine getirmediği hakkındaki hükûmetten istizah takririnin okunduğunu görüyoruz. Takrire göre, hükûmet göreve başladığı bir aylık süre içerisinde kamuoyunu tatmin edecek hiçbir icraatta bulunmamış ayrıca tamamen beyanatlarına zıt ve kötü bir politika takip ederek tam bir acizlik göstermişti. Barış hazırlıkları konusunda ise herhangi bir teşebbüste bulunmadığı gibi, dünya ile ilgisini kesmiş ve hakkında verilecek kararı beklemekle vakit geçirmekteydi. Asayiş sağlanmamış, iaşe işleri de bir düzene konulmamıştı. Basın da taraflı bir sansüre tabi tutulmaktaydı. Bundan dolayı da ülkenin geleceğinin kesin şekilde belirleneceği böyle bir zamanda bu durumun devamı desteklenemezdi. Ahmet Tevfik Paşa hükûmeti, bir an önce bu istizah takririne cevap vermeliydi. Yapılan oylamada takririn hükûmete tebliği kararlaştırılmıştır[892].

1.5.6.4. Meclis-i Mebusan Dışında Hükûmet Aleyhinde Gelişen Olaylar

Özellikle Ahmet Tevfik Paşa kabinesi aleyhinde harekete geçen Osmanlı Hürrriyetperver Avam Fırkası, Ahmet Tevfik Paşa'nın şahsına saygı duyduklarını belirtmekle beraber, kabinede tecanüs bulunmadığını söyleyerek, kabinenin çekilmesi konusunda ısrar etmiştir[893]. Hürriyet ve İtilaf Fırkası[894] ayrıca Ankara, Kütahya, Karesi, Eskişehir, Tekfurdağı ve Mudanya şubelerini açarak hükûmete karşı muhalefet çalışmalarını hızlandırmıştır[895].

Ahmet Tevfik Paşa kabinesi düşer ise yeni kabineyi Ahmet İzzet Paşa veya Ahmet Rıza Bey'in kuracakları şeklinde basında haberler çıkıyordu. Maarif Nazırı Rıza Tevfik Bey, 1 Aralık'ta *Akşam* gazetesine yaptığı açıklamada, kabinenin

891 Akşin, **a.g.e.,** s. 134.

892 **MMZC,** 27. İn'ikad, s. 333-334.

893 **İkdam,** 3 Kanun-ı Evvel 1334/3 Aralık 1918, nr. 7834, s. 1.

894 Refik Halid Karay, anılarında, Hürriyet ve İtilaf Fırkası için *"dar bir yolda kırıla, döküle, sarsak sarsak yuvarlanan ikinci Tevfik Paşa kabinesinin önüne iri bir kamyon gibi çıkmıştır"* diyerek Fırkanın Ahmet Tevfik Paşa kabinesi için büyük bir muhalefet oluşturduğunu ifade etmektedir. Karay, **a.g.e.,** s. 73.

895 **Sabah,** 4 Kanun-ı Evvel 1334/4 Aralık 1918, nr. 10434, s. 1.

güvenoyu almaması durumunda istifa edeceğinin kesin olduğunu söylüyordu[896].

Hükûmetin güvenoyu alamaması durumunda, Ahmet Rıza Bey'in, yeni kabineyi kuracağına dair bazı gazeteciler tarafından yayımlanan haberler hakkında incelemede bulunmak üzere, *Vakit* gazetesi muhabirlerinden biri Ahmet Rıza Bey ile mülakat yapmıştır. Ahmet Rıza Bey, bu mülakatta, kendisinin hükûmet kuracağına ilişkin söylentilere hayret ettiğini, kendisine bugüne kadar böyle bir teklifin yapılmadığını ve Padişah tarafından da herhangi bir imada bulunulmadığını söyleyerek, Ahmet Tevfik Paşa'nın iktidarda kalmasını istediğini belirtmiştir. Ancak konuşmasının bir noktasında da *"…Mamafih selamet-i mülk ve millete taalluk eden hususatta vatan ve millete, ifaya muktedir olabileceğim her türlü hidmeti kendime mukaddes ve şerefli bir vazife bildiğim cihetle bana teklif edilecek her türlü vazifeyi ifaya hazırım…"* diyerek kendisine yapılacak bir teklife de hayır demeyeceğini ifade etmiştir. Hükûmetin durumu ile ilgili bir soruya verdiği cevapta da hükûmetin iktidardan düşmeyeceğini tahmin ettiğini fakat meclis tarafından güvensizlik oyuyla hükûmetin düşürülmesi halinde ise yeni hükûmeti kurma görevinin yine Ahmet Tevfik Paşa'ya verileceği ümidinde olduğunu söylemiştir[897].

Ahmet Rıza Bey'in basına böyle bir açıklamada bulunmasına karşın Cavid Bey, hatıralarında Fethi Bey'in, Ahmet Rıza Bey ile görüştüğünü ve onun kendi kabinesini kurma çalışmalarında bulunduğunu, kendisine söylediğini belirtmektedir. Buna göre, Ahmet Rıza Bey, Fethi Bey'den eski İttihatçıların isimlerini içeren bir liste istemiştir. Liste hazırlanarak kendisine verilmiş ve Ahmet Rıza Bey de bu listede yer alan isimlere bazı isimler de ekleyerek on beş kişilik bir liste oluşturmuştur. Daha sonra bu kişilerle görüşerek İttihat ve Terakki Fırkası yeniden kurulursa kendisinin fırkanın başına geçeceğini söylemiştir. Fakat daha sonra kendisini seçen yirmi kişi ile bir fırka kurulamayacağını anlayarak bundan vaz geçmiştir.

Cavid Bey'e göre, Fethi Bey'in amacı, kabineyi Ahmet Rıza Bey'e kurdurmak değil onu, bir araç olarak kullanıp, kabineyi son anda başkasına kurdurmaktı. Ahmet Rıza Bey ise kabine kurma çalışmalarına bundan sonra da devam etmiştir. İsmail Hakkı Paşa, Rıza Bey ve Ali Bey ile birlikte bir toplantı yapmış-

896 **Vakit,** 2 Kanun-ı Evvel 1334/2 Aralık 1918, nr. 399, s. 1.

897 **Vakit,** 3 Kanun-ı Evvel 1334/3 Aralık 1918, nr. 400, s. 1.

lar ve bu toplantıya Mustafa Kemal Paşa'yı da çağırmışlardır. Birlikte görüşmüşler sonra Mustafa Kemal Paşa ortaya konan isimlerle bir kabine kurulamayacağını söylemiştir. Ahmet Rıza Bey de bunu uygun görmüştür. Aldıkları kararda, Sadarete Ahmet Rıza, Meşihata Ziya Molla, Dâhiliyeye Hamid Bey Hariciyeye Nabi Bey Maliyeye Sason, Şura-yı Devlete Şerif Paşa, Adliye Nezaretine ise Mustafa Arif getirilmek üzere bir liste hazırlamışlardır[898].

Sina Akşin *"İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele"* isimli kitabında Meclis-i Mebusan'ın feshi öncesindeki bazı faaliyetler konusunda bilgiler vermektedir. Buna göre: Teceddüd Fırkası üyeleri Şerif Paşa ile görüşmüşlerdir. Ona kabinede tasfiye yapılmasını istediklerini, fakat kendilerinin hükûmete kimseyi sokmak istemediklerini söylemişlerdir. Şerif Paşa, üç dört gün içinde kabinede mutlaka tasfiye yapılacağını ileri sürmüştür. Zaten Teceddüd Fırkası tasfiyenin olmaması halinde gensoru ile hükûmete güvensizlik oyu vereceğini kararlaştırmıştı. Akşin ayrıca muhalif fırkalar tarafından 2.500 kişilik bir tutuklama listesi hazırlandığını, bu listenin vükelâ tarafından kabul edildiğini ve Said Molla tarafından Refik Bey aracılığı ile Padişah'a sunulduğunu da belirtmektedir. Yine Mecliste genel af kanunu kabul edilir edilmez meclisin dağıtılacağı bilgisini de veren Akşin'e göre, 19 Aralık'ta Sabri ve Fethi beyler Ahmet Rıza Bey ile görüşmüşlerdi. Bu görüşmede Ahmet Rıza Bey, sadaretin kendisine verileceğinden umutlu olmadığını ve Ahmet Tevfik Paşa'nın iş başında kalacağını söylemiştir. Ayrıca kabinede tasfiye için Ahmet Tevfik Paşa ile görüştüğünü fakat onun tasfiyeyi kabul etmediğini açıklamıştır[899].

Diğer taraftan Teceddüd Fırkası'nın Mebusan'daki önemli isimlerinden Canbulat Bey, fırka arkadaşı Sabri Bey ile bir görüşme yapmıştı. Bu görüşmede Canbulad Bey, Ahmet Rıza Bey'in kuracağı kabine ile fırkalarının bu kabineye itimat oyu verip vermeyeceği ve fırkanın taleplerinin nelerden ibaret olduğundan bahsetmiştir. Bunun üzerine Sabri Bey aldıkları kararları açıklamıştı.

898 Maliye Nazırı Cavid Bey, **a.g.e,** s. 80-81.

899 Akşin**, a.g.e.,** s. 134. Cavid Bey bu görüşme ile ilgili olarak hatıralarında; şu bilgiyi vermektedir. Saruhan Mebusu Sabri Bey, Cavid Bey ile 11 Aralık'ta yaptığı görüşmede birkaç gün önce Orfanidis Efendi ile birlikte Şerif Paşa'yı gördüklerini söylemişti. Bu görüşmede Sabri Bey, Şerif Paşa'ya Ahmet Tevfik Paşa'nın bir şey yapamayacağını, kabinenin tasfiyesinin gerekli olduğunu aksi durumda ise kabinenin mevkiini koruyamayacağını açıklamıştı. Şerif Paşa ise üç dört gün daha sabretmelerini, bu süre içerisinde kabinede mutlaka tasfiye yapılacağını belirtmişti. Maliye Nazırı Cavid Bey, **a.g..e,** s. 84.

Buna göre, Harbiye Nezaretine Ahmet İzzet Paşa'nın, Maliye Nezaretine Cavid Bey'in, Dâhiliye Nezaretine Canbulat Bey'in, Bahriye Nezaretine ise Rauf Bey'in getirilmesi fırkaca uygun görülüyordu. Harbiye Nezaretine Ahmet İzzet Paşa'nın getirilmesinin zor olduğunu söyleyen Canbulat Bey'e göre, bu göreve Mustafa Kemal Paşa'nın da gelmesi muhtemeldi. Ancak Canbulad Bey'in, Mustafa Kemal Paşa ile ilgili bu sözlerine Sabri Bey katılmamıştı. Sabri Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın Harbiye Nezareti'nden ziyade bir diğer nezarete gelebileceğini ama Harbiye Nezaretine getirilmesinin fırka tarafından hoş karşılanmayacağını söylemiştir[900].

Konuyla ilgili olarak 19 Aralık'ta Teceddüd Fırkası'ndan Sabri, Fethi ve Hikmet beyler, Ahmet Rıza Bey ile görüşmüşlerdi. Bu görüşmede Ahmet Rıza Bey sadaretin kendisine verileceğine dair pek ümitli olmadığını, Padişah'ın yine Ahmet Tevfik Paşa'yı yerinde bırakacağını söylemiştir. Cavid Bey'e göre, Meclis Ahmet Tevfik Paşa kabinesine güvenoyu oyu vermemeliydi. Böylece Ahmet Tevfik Paşa kabinesi düşürülecek, düşündükleri yeni kabinenin kurulmasının önü açılacaktı. Cavid Bey, bu konuda, gerekirse "*meclisin fesh edilmesi de göze alınmalı*" diyerek Ahmet Tevfik Paşa kabinesinin düşürülmesinden yana olduğunu ifade ediyordu[901].

1.5.6.5. Meclis-i Mebusan'ın Feshi

Meclis-i Mebusan'da bir ay süren müzakerelere rağmen *"Umumi Af Kanunu"*[902] ve ülkenin düzenini sağlayacak *"Polis Kanunu"* bir türlü çıkmamıştı. Bununla beraber, meclis bu meselelerden dolayı hükûmeti eleştirmekten geri durmuyordu. Ayrıca daha önce de belirttiğimiz gibi İtilâf Devletleri de bu Mecliste İttihatçıların bulunmasına tepki göstermekteydiler.

Gelişen olaylar ve Ahmet Tevfik Paşa'nın tutumundan onun kabinesinde yapılması istenilen tasfiyeye onay vermeyeceği anlaşılıyordu. Siyasî çevrelerde bu zaten önceden bilinmekteydi. Hükûmet basında ve mecliste sürekli eleştiriliyor

900 Maliye Nazırı Cavid Bey, **a.g.e.,** s. 84-85.

901 Maliye Nazırı Cavid Bey, **a.g.e.,** s. 89.

902 Ahmet Tevfik Paşa hükûmeti genel af hakkındaki kararnameyi ancak Meclis-i Mebusan'ın feshinden sonra 24 Aralık'ta yayınlayabilmiştir. **Takvim-i Vekayi,** 24 Kanun-ı Evvel 1334/2 Aralık 1918, nr. 3427, s. 3; **ATASE, (İSH 2-A),** Kutu 58, Gömlek 94, Belge 94-2; **Sabah,** 25 Kanun-ı 1334/25 Aralık 1918, nr. 10455, s. 1.

ve yapılacak bir güven oylamasında daha önce Ahmet Tevfik Paşa'ya istemeyerek destek veren, başta Teceddüd Fırkası mensupları ile meclisteki birçok mebus hükûmete itimat vermeyeceklerini alenen beyan ediyorlardı. İşte, Ahmet Tevfik Paşa bu nedenle kabinesinin güvenoyu alamayacağını kesinlikle anladıktan sonra Meclis-i Mebusan'ın feshini düşünmeye başlamıştı[903].

Bu düşüncede olan Ahmet Tevfik Paşa, Padişah Vahideddin ile bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede, meclisin hükûmet tarafından verilen kanun layıhalarını encümenlere sevk etmediği gibi aynı zamanda ne yapılırsa yapılsın hükûmeti düşürmeye karar verdiklerini söylemiştir. Bu konuda Ahmet Tevfik Paşa'ya katıldığını söyleyen Padişah *"Bunlar velinimetlerine karşı bir vefa eseri göstermek istiyorlar"* diyerek Mebusan Meclisi'nin hâlâ İttihat ve Terakki liderlerine bağlı olduğunu ifade etmiştir[904].

Ahmet Tevfik Paşa, meclisin feshi ile ilgili olarak Padişah'ın da desteğini almıştır. Padişah Vahideddin de üyelerinin büyük bir kısmı İttihatçı olan bu Meclise güvenmiyordu. O'nu bu meclisi kapatmaya iten nedenlerden birisi de İtilâf Devletleri'nin bu meclise karşı olumsuz düşünceler içerisinde olmasıydı. Zaten İtilâf Devletleri de bu konuda hükûmete ve saraya baskı yapıyorlardı. Padişah, İtilâf Devletleri'nin de karşı olduğu bu meclisi feshederek onların sempatisini kazanmayı da ummaktaydı. Nitekim Meclis'in kapatılmasını zorunlu kılan nedenleri Başkâtibine açıklarken *"Ecnebilerin zihniyeti bizimkine uymuyor. Bir*

903 Maliye Nazırı Cavid Bey, **a.g.e.,** s. 90. Cavid Bey, Ahmet Tevfik Paşa'nın Meclis'in feshinde diğer nazırlara danışmamış olduğunu, bunu Şeyhülislam ve Dâhiliye Nazırı'nın kendisine müracaat eden bazı kimselere söylediğini ve feshe cumartesi günü Padişahla mülakatı neticesinde karar verdiğini söylemektedir. Maliye Nazırı Cavid Bey, **a.g.e.,** s. 92. Nitekim Padişah da, Meclisin feshine Ahmet Tevfik Paşa ile beraber karar verdiklerini söyleyecek, *"İhtiyarla tertib ettik, Meclis-i Mebusan'ı feshediyoruz"* diyecektir. Murat Bardakçı, **Şahbaba**, İstanbul 1999, s. 112. Meclisin feshi meselesinde dikkate değer bir nokta da Padişah'ın kararın alınacağı gün, kendisini ziyaret eden Ayan Meclisi Reisi Ahmet Rıza Bey'e bundan hiç bahsetmemesidir. Başmabeynci Lütfi Simavi Bey'e, Padişah Vahideddin, *"ihtiyarla (yani Sadrazam Tevfik Paşa) ile tertip ettik. Meclis-i Mebusanı fesh ediyoruz dediği vakit, o da yirmi dakika evvel kabul buyurduğunuz Ayan Reisi ile tabi istişare edilmiştir* diye düşüncesini bildirmiş fakat muhatabından *Hayır! Ahmet Rıza Bey'in katiyen haberi yoktur. O da herkes gibi fesih haberini alacaktır*" cevabını almıştır. Gökbilgin, **a.g.e.,** s. 22. Ali Fuat Türkgeldi Padişah'ın fesih öncesinde Mebusan Meclisi'nin feshi hakkındaki görüşünü öğrenmek istediği zaman, Ayan Meclisi Reisi Rıza Bey'in cevabının *"Âlemde demokrasinin icrâî saltanat ettiği bir zamanda hiç Meclis-i Mebusan fesh olunur mu?"* olduğunu yazmaktadır. Türkgeldi, **a.g.e.**, s. 168.

904 Kutay, **Türkiye İstiklal ve Hürriyet…,** C. 18, s. 10740-10741; Gökbilgin, **a.g.e.,** s. 21.

kere kafalarına koydukları şeyi bir daha çıkarmıyorlar ve o katiller heyetinin seçtirdiği Mebusan Meclisi'ni nasıl tutuyorsunuz? Siz neye dayanıyorsunuz? diyorlar"[905] diyerek İtilâf Devletleri'nin baskıları ile meclisi kapattığını ve bu devletler karşısındaki çaresizliğini ifade ediyordu.

Meclisin feshi ile sonuçlanacak olan gelişmeler, 21 Aralık 1918 tarihinde yaşanacaktır. O gün yapılan meclis toplantısında Ticaret, Bahriye ve İaşe nazırlarının dışında kalan hükûmetin bütün üyeleri Ahmet Tevfik Paşa ile birlikte müzakere salonuna girmişlerdir. Meclisin o günkü oturumunun neticesinin ne olacağı mebuslarca da merak ediliyordu. Mebuslardan bazıları meclisin feshini beklediklerinden Mecliste son günlerini yaşadıklarını biliyorlardı. Bazıları da kabinenin Hüseyin Kadri Bey'in takririne karşı ne tarzda cevap vereceğini bekliyorlardı. Verilecek cevaba göre hükûmete güvenoyu verecek veya vermeyeceklerdi[906].

Meclis-i Mebusan Reis Halil Bey'in başkanlığında saat üçte açılmıştır. Vükela mevkiinde Ahmet Tevfik Paşa ile birlikte Ali Rıza Paşa, Kostaki Efendi, Raşid Bey hazır bulunmuştur. Harbiye Nezaretine yeni atanan Cevad Paşa da orada hazır bulunanlar arasındaydı[907]. Mecliste çoğunluk olduğu anlaşıldıktan sonra Karesi Mebusu Hüseyin Kadri Bey ile bazı arkadaşlarının verdiği takrir okunmuştur. Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa bu takrire hükûmet adına şu açıklamada bulunulmuştur:

"Ülkeyi bugünkü hale getiren Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na katılmasıdır. Keyfi denilecek bir karar ile ülkenin çeşitli bölgelerinde aralıksız yapılan askerî harekât sonucunda iktisadî ve askerî kuvvetlerimizin sarsılmış olduğu bir zamanda ortaya çıkan, Trablusgarp ve Balkan savaşlarıyla devlet yorgun hale gelmişti. Buna rağmen ülke sonuçları düşünülmeden, hayalperestçe davranılarak Avrupa'da ortaya çıkan genel savaşa sürüklenmişti. Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalması için yapılan ve esaslı faydalar sağlayacak olan teklifler de dikkate alınmamış, hayal gerçeğe tercih olunmuştu. Rüyada takip edilen ihtiraslar ile ülke tehlikeye sokulmuştu. Ülkenin en değerli gençleri feda edilerek bize defalarca uzatılmak istenen yardım elleri başlangıçta olduğu gibi reddedilmişti. Ülkenin toprak bütünlüğünün kabulü, borçlarının ödenmesi çerçevesinde bir barış görüşmesine girişilmesi teklifleri de

905 Selek, **a.g.e.,** s. 109-110.

906 **İkdam,** 22 Kanun-ı Evvel 1918/22 Aralık 1918, nr. 7853, s. 1-2.

907 **Vakit,** 22 Kanun-ı Evvel 1334/22 Aralık 1918, nr. 419, s. 1.

cevapsız bırakılmıştı. Bu büyük sıkıntılar yetmiyormuş gibi, dâhilde de insanlığı iğrendirecek bir şekilde Müslüman ve gayrimüslimlere zulmedildi. Ülkenin en kıymetli yerleri istilaya maruz bırakıldı. Hâric ve dâhil gücendirildi. İşte şimdiki hükûmet bu feci durumun zorlamasıyla imzalanan mütarekenin ardından iktidara gelmiştir. Hükûmet durum karşısında her türlü zorluklara karşın umutsuzluğa kapılmadan vatani görevini yapmaya çalışmıştır. Hükûmetin iş başına gelmesinin üzerinden az bir zaman geçtiği halde neler yaptığı ve yapmaya teşebbüs ettiği verilecek cevaplardan anlaşılacaktı"[908].

Görüldüğü üzere, Karesi Mebusu Hüseyin Kadri Bey tarafından verilen takrire, hükûmet adına cevap veren Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa, öncelikle Ahmet Tevfik Paşa hükûmeti kuruluncaya kadar ülkenin içine düştüğü kötü durumdan bahsetmektedir. Şimdi ülkenin içinde bulunduğu acıklı durumun sorumlularını belirterek sorumluluğun kendi hükûmetine ait olmadığını ifade etmeye çalışmaktadır. Mustafa Reşid Paşa, Ahmet Tevfik Paşa hükûmetinin iş başına geldiği andan itibaren yaptığı çalışmaları ise beş madde halinde aktarmıştır[909].

Bu cevapları mebuslar, üzgün bir şekilde dinlemişlerdir. Takrir sahibi Hüseyin Kadri Bey, söz almak istemiştir. Fakat Mebusan Nizamnamesi gereğince nazırın söz almakta, mebuslara göre önceliği bulunduğundan Kadri Bey'den önce Dâhiliye Nazırı Mustafa Arif Bey kürsüye gelmiştir. Mustafa Arif Bey *"Efendim istizah-ı âlinize verilen cevap tamamen okundu. Bu istizah ile katiyen alakadar olmamak üzere*[910] *şimdi Sadrazam Paşa hazretleri tarafından bir irade-i seniyyenin heyet-i muhtereminize tebliğine memur ediliyorum"* demiştir.

Saruhan Mebusu Sabri Bey, bazı mebuslar söz almak istemişler fakat buna izin verilmemiştir. Dâhiliye Nazırı, söz isteriz sedaları arasında Meclisin feshini

908 **İkdam,** 22 Kanun-ı Evvel 1918/22 Aralık 1918, nr. 7853, s. 1-2; Kutay, **a.g.e.,** s. 10740-10741; Gökbilgin, **a.g.e.,** s. 21.

909 **İkdam,** 22 Kanun-ı Evvel 1918/22 Aralık 1918, nr. 7853, s. 1-2.

910 Nitekim *Vakit* Gazetesi muhabirinin sorularını cevaplayan Dahiliye Nazırı Mustafa Arif Bey, muhabirin *"İstizah takririne hükûmetin cevabı okunduktan sonra bu konuda mebuslara söz hakkı tanıyıp i'timâd veya adem-i i'timâd oyu verilmeden önce Meclisin feshini nasıl açıklarsınız?"* şeklindeki sorusuna verdiği cevapta "*İstizah takriri ile fesh arasında hiçbir ilginin olmadığını, verilen cevabın kamuoyunu aydınlatmak amacını taşıdığını*" ifade etmiştir. **Vakit,** 23 Kanun-ı Evvel 1334/23 Aralık 1918, nr. 420.

içeren irade-i seniyyeyi[911] okumuştur. Padişah'a hürmeten fesih iradesinin okunması sırasında mebusların çoğunluğu ani bir durum karşısında bulunmaktan ileri gelen şaşkınlık sebebiyle yerlerinden bile kıpırdamamışlardır[912]. İradenin okunmasından sonra mebuslar dağılmış ve böylece 1914 yılından bu yana çalışmalarını sürdürmüş olan Mebusan Meclisi de kapanmıştır.

1.5.6.5.1. Feshin Siyasî Çevreler, Basın ve Kamuoyundaki Etkileri

Zaman zaman siyasî çevrelerde ve basında Mebusan Meclisi'nin fesih edilmesiyle ilgili söylentiler ve haberler yer aldığı için meclisin feshi bir sürpriz bir olay olmamıştı. Ancak yine de bu fesih mebuslar arasında ve basında farklı farklı yorumlanmıştır. Nitekim *Sabah* gazetesi muhabiri, mebuslardan bazıları ile görüşmüş ve fesih hakkındaki görüşlerini sormuştur. Bunlardan birçoğu, olayın tesirinden kurtulamadığından görüş beyan etmemişlerdir. Bir kısmı da hükûmetin zorba bir hükûmet olduğunu söylemişlerdir[913].

Bazı mebuslar da meclisin feshedilmesini bir hükûmet darbesi olarak değerlendirmiştir. Mebusların bir kısmı da hükûmetin bütün sorumluluğu Mebusan Meclisi'ne yüklemek suretiyle bahane yarattığını ve meclisi dağıtmakta başarılı olduğunu söylemişlerdir[914].

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe'un yardımcısı General Webb ise Londra'ya gönderdiği 28 Aralık 1918 tarihli raporunda *"Mebusan Meclisi'nin feshi VI. Mehmed Vahideddin'in İttihat ve Terakki'ye karşı bir hareketidir"*[915] demekteydi.

---

911 **BOA, MV,** 214/8.
İrade-i Seniyye Sureti
"Esbab-ı zaruriye-i siyâsîyeden naşi Meclis-i Mebusan'ın feshi iktiza etmesine ve Kanûn-ı Esasimizin muaddel 7. Maddesi'nin fıkra-i mahsusası mucebince lede'l-iktizâ Heyet-i Mebusan'ın feshi hukuk-ı şahanemiz cümlesinden bulunmasına binaen meclis-i mezkûrun bugünden itibaren ber-mucib-i kanun feshini irâde eylerim. 21 Kanun-ı Evvel sene 1334. Mehmed Vahideddin. Sadrazam Tevfik". **Takvim-i Vekayi,** 22 Kanun-ı Evvel 1334/22 Aralık 1918, nr. 3475, s. 1; **Vakit,** 22 Kanun-ı Evvel 1334/ 22 Aralık 1918, nr. 419, s. 1; **Ati,** 24 Kanun-ı Evvel 1334/24 Aralık 1918, nr. 343, s. 2; **Sabah,** 22 Kanun-ı Evvel 1334/22 Aralık 1918, nr. 10452, s. 1.

912 **İkdam,** 22 Kanun-ı Evvel 1918/22 Aralık 1918, nr. 7853, s. 1-2.

913 **İkdam,** 22 Kanun-ı Evvel 1918/22 Aralık 1918, nr. 7853, s. 1-2.

914 Gökbilgin, **a.g.e.,** s. 21.

915 **Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları**, s.74.

Meclisin feshinden sonra basında çıkan bazı haberlerde feshin en doğru karar olduğu belirtiliyordu. Nitekim 26 Aralık 1918 tarihli *Sabah* gazetesinde *"Feshin İç Yüzleri", "Mebusan Kimleri Re's-i kâra Getirmek İstiyordu?"* başlıklı yazıda Ahmet Tevfik Paşa'nın fesih meselesinde *"Her meziyetten başka hem bir siyaset piri hem de eski bir diplomat olduklarını ispat ettiği*" belirtilmekteydi. Ahmet Tevfik Paşa'nın kabinesinin düşürülmesi için yapılan girişimlerden bahsedilmekte ve Paşa'nın fesih ile bu oyunları alt üst ettiği görüşüne yer verilmekteydi[916].

Yeni Gün gazetesinde çıkan *"Meşrutiyet Meselesi"* başlıklı makalede, hükûmetin meclisi feshetmesinin *"Kanûn-ı Esasi'nin hükûmete verdiği en sarih bir hak olduğunu, bu sarih haktan istifade edildiğini, feshin ancak bu şeklinin milletin menfaatine denk geleceğini"* yazıyordu[917].

Yunus Nadi, *"Hükûmet ve Millet"* başlıklı makalesinde fesih meselesinin müzakere edilmiş bir mesele olmadığını, Mustafa Reşid Paşa'nın yaptığı açıklamayı, eğer kendisi yazmış ise fesihten malumatı olabileceğini, ancak fesihten haberdar olmayan nazırların bulunduğunu yazıyordu. Nadiye göre; fesih meselesi Mecliste müzakere edilmemişti. İrade-i Seniyyeyi okuyan Mustafa Arif Bey'in *"Sadrazam Paşa'dan şimdi telakki ettiğim şu irade-i seniyyeyi okuyacağım"* ifadesinden de anlaşılacağı gibi iradeden önceden haberi olmadığı görülüyordu. Yunus Nadi, aynı şekilde Adliye Nazırı Haydar Molla Bey'in de böyle bir meseleden hiç haberi olmadığını da yazmaktaydı.

Meclisin feshinin hemen akabinde yeni seçimlerin ne zaman yapılacağı konusunda basında ve kamuoyunda spekülasyonlar yapılmaya başlamıştı. Bazı gazetelerde Rıza Tevfik ile Mustafa Arif Bey'in konuyla ilgili açıklamaları yer almaktaydı. Seçimlerin ne zaman yapılacağı ile ilgili olarak Rıza Tevfik Bey, *"Tabii kanunun gösterdiği zamanda"* derken Mustafa Arif Bey ise *"Bu husus henüz Meclis-i Vükelâca müzakere edilmedi"* diyordu.

916 Yapılan plana göre Dâhiliye Nezaretine Beyrut eski Valisi İsmail Hakkı, Adliye Nezaretine Seyit Bey, Evkaf Nezaretine Abdurrahman Şeref, Maarif Nezaretine Said, Hariciye Nezaretine Bern Sefiri Fuad Selim Bey, Bahriye Nezaretine Mustafa Kemal, İaşe Nezaretine Mersinli Cemal Paşa getiriliyordu. Başta Halil Bey olmak üzere bütün fırkaların onayı ile tertip edilen liste elden ele dolaşmıştı. **Sabah,** 26 Kanun-ı Evvel 1334/26 Aralık 1918, nr. 10456, s. 1.

917 **Yeni Gün,** 28 Kanun-ı Evvel 1334/28 Aralık 1918, nr. 115, s. 1.

Bir süre sonra hükûmet cihetinden seçimlerin barış antlaşmasının imzalanmasından sonra yapılacağı açıklanmıştır. Hükûmetin açıklamasında Meclisin feshinin Meşrutiyet ve millet hâkimiyeti lehine olmadığı gibi, hükûmetin de ortaya koyduğu ve uygulamaya çalıştığı zihniyetle bağdaşmadığı belirtiliyordu[918].

Meclisin feshi Ayan Reisi Ahmet Rıza Bey tarafından da hoş karşılanmamıştı. Nitekim daha önce hükûmete destek veren ve fesih konusunda *"Tevfik Paşa hükûmetinin siyaseten en doğru hareketinin fesih olduğu…" "Bu fesih ki haricte bile büyük bir hüsn-i tesir hâsıl ettiği"* gibi kanaatleri basında yayınlanan Ahmet Rıza Bey, bu olaydan sonra hükûmete karşı muhalif mevkiine geçmiştir. Bununla da yetinmemiş, Talat Paşa hükûmetinin bazı üyeleri ile görüşmüştür[919].

Aslında Meclisin feshinden sonraki dört ay içinde seçimlerin yapılarak Meclis-i Mebusan'ın yeniden açılması gerekiyordu. Ancak hükûmet, ülkenin bir kısmının işgal altında bulunması ve seferlik durumunun henüz sona ermemiş olduğu bir süreçte seçimlerin yapılmasının imkânsız olduğunu açıklayan bir kararname çıkarmıştı. *Takvim-i Vekayi'de* yayınlanan bu kararnameye göre, seçimler barış antlaşmasının imzalanmasından sonraki dört ay içinde yapılacaktı[920].

1.5.7. Kömür ve İaşe Sorunu

Ahmet Tevfik Paşa iktidara geldiği zaman hükûmetinin karşılaştığı en önemli sorunlardan birisi de kömür ve iaşe sorunudur. Bilindiği gibi, başta İstanbul olmak üzere ülkede kullanılan kömürün önemli bir kısmı Zonguldak bölgesindeki Ereğli kömür merkezinden karşılanıyordu. Ereğli bölgesinde Fransız ve İngiliz sermayesi ile oluşturulmuş bir şirketçe işletilen bu kömür merkezi savaşın etkisiyle de amelesiz kalmış ve kömür merkezindeki gerekli alet ve cihazların birçoğu ise savaş yıllarında Rus donanması tarafından tahrip edilmişti. Bütün bunlar, bu kömür merkezinin üretimini düşürmüş ve dolayısıyla da ülkede ve özellikle İstanbul'da bir kömür buhranına yol açmıştı. Hükûmete göre de ülkedeki kömür buhranının nedeni bunlardı[921].

---

918 Yunus Nadi, "Hükûmet ve Millet", **Yeni Gün,** 17 Kanun-ı Sani 1335/17 Ocak 1919, nr. 135, s. 1.

919 **Sabah,** 3 Şubat 1335/3 Şubat 1919, nr. 10495, s. 1.

920 **Takvim-i Vekayi**, 4 Kanun-ı Sani 1335/4 Ocak 1919, nr. 3436, s. 4.

921 **Sabah,** 4 Kanun-ı Evvel 1334/4 Aralık 1918, nr. 10434, s. 1.

Kömür yokluğundan dolayı vapurların çalışmaması iaşe sorununu beraberinde getiriyordu[922]. Sorunun giderilememesi durumunda İstanbul başta olmak üzere ülkede yaşanan iaşe sıkıntısının artmasından endişenilmekteydi. Bu nedenle hükûmet bir an önce sorunu gidermek amacıyla Ereğli kömür merkezine yönelik tedbirler almaya çalışmıştı. Burada Almanya'nın Westfalia kömür ocaklarından gelen seksen kadar Alman amele çalışmaktaydı. Ancak, mütareke şartları gereği bunların ülkelerine dönmesi gerekiyordu. Alman amelelerin ilk kafilesi ülkelerine dönmek üzere Ereğli kömür merkezinden ayrılmışlardı. İşte hükûmet, bu kömür merkezine iaşe işlerini de temin edeceği yeterince yeni amele göndermeyi kararlaştırmıştır. Ancak böylece Ereğli'den kömür ihracının devam etmesi mümkün olacaktı[923]. Şayet yeterince kömür çıkartılırsa elektrik ve su şirketlerine gereken kömür sağlanacaktı.

Kömür sıkıntısı gün geçtikçe artmaktaydı[924]. Zonguldak'a kömür almaya giden kömür vapurları orada boş yere beklemekteydiler. Zonguldak'ta bulunan 37 numaralı vapurun İstanbul'a gelemeyecek olması durumunda Boğaziçi deniz seferlerinin mecburen iptal edileceği duyulmuştu. Boğaziçi mıntıkalarının her zaman için olduğu gibi o sırada da öneminden dolayı kapatılmaktan kurtarılması için hükûmetin, Şirket-i Hayriye aracılığı ile yardımda bulunacağı haberleri basına yansımıştı. Zonguldak'ta bulunan iki bin tondan fazla kömürün İstanbul'a nakli için İaşe Nazırı Mazhar Bey tarafından gereken emir verilmiştir.[925] Harbiye Nazırı Abdullah Paşa da ülkede hüküm süren kömür buhranının tamamen çözülmesi için Ereğli Zonguldak kömür madenleri sahipleri ile bu madenlerin geniş ölçüde işletilmesi hakkında bir görüşme yapmıştır[926].

---

922 **Sabah,** 13 Teşrin-i Sani 1334/13 Kasım 1918, nr. 10413, s. 2.

923 **Sabah,** 25 Teşrin-i Sani 1334/25 Kasım 1918, nr. 10425, s. 2.

924 Refik Halid Bey, anılarında, tramvayların kömürsüzlükten işlemediğini, vapurların kömür meselesinden dolayı köprüye iki saatte vardıkları bir sırada Bebek'ten İstanbul'a gitmenin insanın uykusunu akşamdan kaçıran sıkıcı ve masraflı bir seyahat bir olduğunu belirtmektedir. Karay, **a.g.e.,** s. 74; Ali Fuat Türkgeldi ise *"O esnada memleketi duçar-ı ıztırar eden bir hal-i elim de maden kömürünün yokluğundan dolayı vapurlar, şimendiferler ve tramvaylarla tünel seyr-i seferlerini tatil ederek işleri, İstanbul cihetinde ve meskenleri karşı tarafta olanlar her gün yaya gidip gelmek mecburiyetinde bulunuyorlardı"* diyerek durumun boyutunun oldukça ciddi olduğunu ifade ediyordu. Türkgeldi, **a.g.e.,** s.165–166.

925 **Sabah,** 15 Teşrin-i Sani 1334/15 Kasım 1918, nr.10415, s. 2.

926 **Sabah,** 17 Teşrin-i Sani 1334/17 Kasım 1918, nr. 10417, s. 1.

Kömür buhranının da iaşe işlerini çok zor bir duruma düşürdüğünü belirtmiştik. Kömürsüzlük yüzünden trenler, vapurlar vs. nakliye araçları, düzenli olarak işleyemediğinden Anadolu'da çeşitli yerlerde toplatılmış olan iki binden fazla buğday yüklü vagon İstanbul'a getirilememiştir. İaşe Nezareti şehir halkını ekmeksiz bırakmamak için piyasadan un almaya mecburdu[927]. Gerçekten de hükûmet bu duruma kayıtsız kalmamış ve vilayetlere heyetler göndererek oralarda iaşeye ait ne kadar erzak ve hububat var ise acilen gönderilmesi istenmiştir[928].

22 Kasım'da olağanüstü şekilde toplanan Meclis-i Vükelâ, iaşe ve kömür meselelerini dikkatle incelemiştir. İaşe meselesinin halledilmesi, kömür buhranının iyi bir şekilde neticelendirilmesine bağlı olmasından dolayı, Heyet-i Vükelâ bu buhranı hafifletecek birçok tedbir almıştır. Dışarıdan kömür getirilmesi imkân dışı olduğundan ülkenin ihtiyacı olan maden kömürünü dâhilden temin etmek için ciddi şekilde harekete geçmiştir. Hükûmet dâhilde kömür ihtiyacının sağlaması işi için iki ayrı tedbire başvurmayı uygun görmüştür. Bunlardan birisi, ordunun terhisi yüzünden Ereğli ve Zonguldak madenlerinden ülkelerine dönen askerî amelenin yerine yenilerini yerleştirmek şeklinde olmuştur. Diğeri ise piyasadan kömür satın almak yoluyla ihtiyacın giderilmesi yönündedir.

Ahmet Tevfik Paşa hükûmetince, sağlanan iki bin tonluk kömür nakliye şirketlerine dağıtılmış, hatta yetmeyeceği düşünülerek piyasadan da çok miktarda kömür satın alınmıştır. Diğer taraftan hükûmet, Ereğli ve Zonguldak ocaklarından mümkün mertebe fazla kömür elde edebilmek için bu ocaklara istihdam edeceği ameleyi sağlamıştır[929].

Hükûmet bir taraftan aldığı tedbirlerle kömür sağlamaya çalışırken diğer taraftan da kömür sarfiyatını azaltacak tedbirlere başvuruyordu. Bu çerçevede hükûmetçe, şehrin hayati işlerine ait olmayan yerler ile önemli olmayan mahallerde kömür sarfiyatını gerektirecek durumlar ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır[930].

---

927 **Sabah,** 23 Teşrin-i Sani 1334/23 Kasım 1918, nr. 10423, s. 1.

928 **Sabah,** 13 Teşrin-i Sani 1334/13 Kasım 1918, nr. 10413, s. 2.

929 **Sabah,** 23 Teşrin-i Sani 1334/23 Kasım 1918, nr. 10423, s. 1.

930 Elektrik Şirketi tarafından hazırlanan tebligatta alınan önlemler şöyle sıralanmıştır:
1- Bildirilecek en son habere kadar tramvaylar saat sekiz buçuğa kadar çalışacaklar, bu saatten sonra ise hareket ettirilmeyeceklerdir.
2- Oteller ve lokantalar vs. gibi aydınlatılması zorunlu olan kuruluşlar ile genel

Meclis-i Vükelâ da İstanbul'a gelecek olan maden kömürü ihtiyacını karşılamaya yönelik iki maddelik bir kararname yayımlanmıştı. Buna göre, İstanbul piyasasında ve Ereğli Havzası'nda bulunan kömürlerin sahipleri, bu kömürleri istedikleri yerlere satamayacaklardı. Kömürlerin dağıtım işlerinin düzenlenmesi, Harp Kömür Dairesi tarafından yapılacaktı[931].

Hükûmet, dâhilden yani, Ereğli ve Zonguldak havzalarından gerekli kömürü sağlamak amacıyla gereken tedbirlere başvurmakla beraber, İtilâf Devletleri temsilcilerinden de hükûmete yardımda bulunulmasını talep etmiştir. Ülkenin bu mesele yüzünden karşılaştığı zorlukları göz önünde bulunduran İtilâf Devletleri temsilcileri, hükûmete bu konuda gerekli yardımı yapacakları ve yeterli miktarda kömür yardımında bulunacaklarını taahhüt etmişlerdir. Hükûmet bu nedenle kömür buhranına halledilmiş gözüyle bakmaya başlamıştır[932]. Ancak kömür buhranına çare bulma noktasında her türlü yardımı yapacaklarını vaat eden İngiliz ve Fransızlar, bu konuda duyarsız kalmışlar ve zaman zaman başta Elektrik Şirketi olmak üzere, bazı şirketlerce talep edilen kömür için yardımcı olmamışlardır[933].

Hükûmet aldığı bazı tedbirler ve yaptığı uygulamalar ile kömür merkezindeki üretimin artırılmasını sağlamaya çalışmıştır. Hükûmetçe amelenin daha fazla ödüllendirilmesi, şirket taleplerinin tamamen yerine getirilmesi sağlanmıştır. Ayrıca eleme gibi ihtiyaç duyulan cihazlar alınmıştır[934]. Maden ocaklarının

---

kuruluşlardaki elektrik harcamaları asgari düzeye indirilecektir.
3- Ticaretle uğraşan bütün mağazalar, alış verişlerini gündüz yapacaklar gece olmasıyla kapatılarak elektrik israfına izin verilmeyecektir.
4- Sinema ve tiyatrolar dahi geceleri kapatılacaktır. **Takvim-i Vekayi,** 23 Teşrin-i Sani 1334/23 Kasım 1918, nr. 3401, s. 2.

931 **Sabah,** 29 Teşrin-i Sani 1334/29 Kasım 1918, nr. 10429, s. 2.

932 **Sabah,** 3 Kanun- Evvel 1334/3 Aralık 1918, nr. 10433, s. 1.

933 Elektrik Şirketi karşı karşıya olduğu kömür sıkıntısını halletmek amacıyla İstanbul'daki Fransız ve İngiliz Askeri Heyetleri başkanlarına başvurmuştur. Şirket yöneticilerinin durumlarının ne kadar kötü olduğunu belirtmeleri üzerine askeri heyet başkanları yanlarına aldıkları bir mühendis ile Silahtarağa'da bulunan fabrikaya gitmişler, fabrikanın durumunu incelemişler ve bunu İngiliz Amirallerine bildirecekleri sözünü vermişlerdir. Elektrik Şirketi için ümit verici olarak görülen bu durum İngiliz Amiralinin bu konuda şirkete yardımda bulunmayacağını kesin şekilde bildirmesi ile sonuçlanmıştır. **Sabah,** 23 Teşrin-i Sani 1334/23 Kasım 1918, nr. 10423, s. 1.

934 **Sabah,** 4 Kanun-ı Evvel 1334/4 Aralık 1918, nr. 10434, s. 1.

bulunduğu bölgede ortaya çıkan ve köylerine gitmekte olan ameleleri soyan eşkiyaların, etkisiz hale getirilmesi için hükûmetçe tedbirler alınmıştır. Konuyla ilgili olarak Bahriye Nezareti tarafından bölgeye daha fazla inzibat memurunun gönderilmesi Dâhiliye Nezareti'nden istenmiştir[935].

Hükûmet, İngiliz ve Fransızlardan yeterince destek göremeyeceğini anlamasına rağmen ısrarla İngiliz ve Fransız heyetlerine kömür buhranının nedenlerini anlatmaya çalışmıştır. Kuracağı karma komisyonda İngiliz ve Fransızların da birer delege bulundurmasını isteyen hükûmetin bu isteği taraflarca uygun görülmüştür[936].

Kömür buhranını gidermek amacıyla İngiliz ve Fransızlar nezdinde sürdürülen bu çabalar netice verecek ve Evkaf Nazırı İzzet Bey ile İngiltere Sefareti Baştercümanı Mösyö Lapar arasında müzakereler yapılacaktı. Müzakereler sonucunda İngiltere Devleti tarafından Osmanlı Devleti'ne 15.000 ton kömür verilmesi kararlaştırılmıştır[937]. Diğer taraftan 6 Aralık'ta Müsteşar Muhtar Bey'in başkanlığında İngiliz ve Fransız delegelerinden oluşan muhtelit kömür komisyonu toplanmış, İngiliz ve Fransız delegeleri bu 15.000 tonluk kömürün ilk kısmı olmak üzere 4.000 ton kömür tahsis ettiklerini açıklamışlardır. İleride de bölgesel ihtiyaçlar dikkate alınarak gereken kömürün İtilâf Devletleri tarafından verileceğini resmen taahhüt etmişlerdir. İtilâf Devletleri'nin verdikleri bu 4.000 ton kömür ile ileride verecekleri kömürler ihtiyaçları göz önünde tutularak muhtelit komisyon tarafından şirketlere dağıtılacaktı[938].

İngilizler, şehrin acil ihtiyaçları için 4.000 ton kömür verdikleri gibi, Anadolu demiryolu kumpanyasına 1.200 ton kömür vermişlerdir. Bu kömürü terhis edilen askerlerin memleketlerine iade edilmesi şartıyla vermişler ve terhis edilen askerlerin memleketlerine iade edildikten sonra fazla kömür kalacak olursa bunun da erzak ve zehair nakline ayrılmasını istemişlerdir[939].

Diğer taraftan İstanbul başta olmak üzere ülkede had safhada iaşe sıkıntısı vardı. Bu sıkıntıyı çözmekle görevli olan İaşe Nezareti'nin görevini yeterince yapmaması hükûmet bünyesinde bile eleştiri konusu olmaktaydı[940].

935 **BOA, DH. KMS,** 50-1/8.

936 **Sabah,** 4 Kanun-ı Evvel 1334/4 Aralık 1918, nr. 10434, s. 1.

937 **Sabah,** 7 Kanun-ı Evvel 1334/7 Aralık 1918, nr. 10437, s. 1.

938 **Sabah,** 8 Kanun-ı Evvel 1334/8 Aralık 1918, nr. 10438, s. 1.

939 **Sabah,** 13 Kanun-ı Evvel 1334/13 Aralık 1918, nr. 10443, s. 1.

940 **BOA, MV,** 213/91.

İaşe konusundaki en önemli sorun ekmek yapımı ve dağıtımındaki suistimallerdi. Hükûmet, un nakleden arabalarla ekmek pişiren fırınları sıkı kontrol altına almak suretiyle suistimallere fırsat vermeyecek ve böylece ekmek dağıtımındaki yolsuzlukların önlenmesine çalışılacaktı. Bilhassa askere verilecek ekmek, hali hazırdaki kuvvetler ile terhis edilen ve memleketlerine sevk edilmekte olan askerlerin sayısı göz önünde bulundurularak ihtiyaçlar oranında verilecek un miktarına göre olacaktı. Bu konuda İaşe Nezareti cetveller hazırlayacak ayrıca Dâhiliye, Adliye ve Maliye nezaretlerine de bu konuda bilgi verilecekti[941].

Ülkede ekmeğin vesika ile dağıtımı işine önem veren hükûmet, hem ekmeğin kalitesini yükselterek hem de her bölgeye gerektiği kadar dağıtarak bu konudaki şikâyetlerin önüne geçmek istiyordu. Bu amaçla İstanbul değirmencileri ve önde gelen tüccarlardan bazıları tarafından verilen teklifleri dikkate almıştı. Bu teklifler incelenerek üzerlerinde gerekli müzakereler yapılmış ve Nafia Nazırı Ziya Paşa, Maliye Nazırı Abdurrahman Efendi ile İstanbul'da bulunan bazı tüccarlar ve erzak müteahhidleri tarafından 22 maddeden oluşan bir sözleşme kaleme alınmış ve 29 Aralık tarihli 1918 Meclis-i Vükelâ toplantısında okunmuştur[942].

Hükûmetin hem kaliteli ekmek üretimini sağlamak hem de üretilen ekmekleri her bölgeye düzenli olarak dağıtmak ve böylece iaşe konusunda en önemli meselelerden birisi olarak görülen ekmek sorununu halletmek için gösterdiği onca çaba bir türlü istenilen sonucu vermiyordu. Bu duruma hükûmet tarafından da bir anlam verilemiyordu. Maliye Nazırı, hükûmeti günlük 150.000 liradan fazla zarara uğratan iaşe meselesinin sürüncemede kalmasından hükûmet nezdinde şikâyetçi olmuştu. Bunun üzerine hükûmet, bu konuya el atmış ve meseleyi çözmek istemiş ve bu görevi Maliye Nazırı'na vermiştir[943].

Ekmek meselesinde suistimallerde bulundukları tespit edilenlerle ilgili olarak İaşe Kararnamesini yayınlamıştı. Bu kararnamede oldukça sert hükümler vardı. Suistimalleri kesinleşenler doğrudan Divân-ı Harbe sevk edileceklerdi[944].

Hükûmet, kömür buhranını gidermek amacıyla da bir kararname yayınla-

941 **BOA, MV,** 213/91.

942 **BOA, MV,** 213/91.

943 **Vakit,** 8 Kanun- Sani 1335/8 Ocak 1919, nr. 435, s. 1.

944 **Sabah,** 23 Şubat 1335/23 Şubat 1919, nr. 10515, s. 2.

mıştır. Bu kararnameye göre, olağanüstü durum nedeniyle kömür buhranı giderilinceye kadar bütün kömür sahipleri ve tacirleri kömürlerini hükûmetten vesika almadan bir bölgeden başka bir bölgeye nakledemeyeceklerdi. Kömürlerini mutlaka özel komisyona teslim edeceklerdi. Kömürlerini kaçıranlar ve kararnameye aykırı olarak hareket edenler, İaşe Kanunu'nun 19. ve 21. maddeleri gereğince cezalandırılacaklardı. Kömürlerini de hangi bölgede bulunursa bulunsun mal olduğu fiyat üzerinden komisyona satmaya mecbur olacaklardı[945].

Hükûmetin öncelikli mesele olarak ele aldığı kömür ihtiyacını karşılayabilmesi için tahsis ettiği paranın yetmeyeceği görülüyordu. Kömür meselesi için hükûmetin Harp Kömür Merkezi'ne tahsis ettiği para 500.000 liraydı. Ancak gümrük fiyatlarının dört kat artması nedeniyle bu sermaye ile kömür işlerinin yürütülmesi mümkün olamayacaktı. Bu nedenle Harp Kömür Dairesi, bu ödeneğin 150.000 lira daha artırılması ve kömür nakliyatı için yeterli miktarda gemi ayrılmasını Nafia Nezareti'nden talep etmişti. Bu talep Meclis-i Vükelâ'da görüşülmüştür. Kömür ihtiyacının bir an önce giderilmesi gerektiğinden Seyrü Sefain İdaresi ile Anadolu Demiryolları Şirketi'nin Maliye hazinesindeki taleplerine ayrılmış olan 100.000 liranın komisyona ödenmesi bu toplantıda hükûmet tarafından kararlaştırılmıştı. Yine gümrüklerdeki kömürlerin de bir an önce nakli için de 10.000 ton hacim kapasitesinde üç büyük vapur ve kömür nakliyatında kullanılan küçük vapur, romorkörler ile gemilerin ayrılmasına karar verilmişti. Bütün bu işler için de Maliye ve Harbiye nezaretleri ile Nafia Nezareti görevlendirilmişti[946].

1.5.8. Hükûmetin Sansür Uygulaması

I. Dünya Savaşı boyunca İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından basına sansür uygulanmış ve İttihat Terakki aleyhtarı olan basın yayın organları susturulmuştu. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla birlikte basına uygulanan sansür kaldırılmış basın camiasındaki hesaplaşma had safhaya ulaşmıştır[947].

945 **Sabah,** 9 Kanun-ı Sani 1335/9 Ocak 1919, nr. 10470, s. 1.

946 **BOA, MV,** 214/79.

947 Salih Tunç, **İşgal Döneminde İstanbul Basını, (1918-1922)**, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Ana Bilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1999, s. 34-35; Bilge Criss, **İşgal Altında İstanbul**, İstanbul 1994, s. 74.

Ahmet Tevfik Paşa, kabinesini kurduktan sonra gazetelerde sansürün yeniden getirileceği hakkında haberler çıkmaya başlamıştır[948].

Ahmet Tevfik Paşa, hükûmetinin sansür uygulamasını geri getireceği hakkındaki haberlerin gazetelerde yer bulması üzerine hükûmet, 24 Kasım 1918 tarihli *Takvim-i Vekayi* gazetesinde *"Gazetelere yeniden sansür konulmasının hükûmet tarafından düşünüldüğü hakkında bir rivayet deveran etmekte bulunduğu ceraid-i yevmiyeden birinde münderic ise de rivayet-i mezkurenin aslı ve esası olmadığı"* haberini yayınlayarak hükûmetin sansür uygulamasını yeniden başlatmasının söz konusu olmadığını açıklamıştır[949].

Hükûmet, basına sansür koymak gibi bir amaçları olmadığını açıklamakla birlikte, devletin haberleşmelerinin İtilâf Devletleri'nin kontrolü altında olduğu görülmektedir. Hükûmet üzerinde yeterince baskı kuran İtilâf Devletleri, Kasım ayı ile birlikte harekete geçmişler ve bazı taleplerde bulunmuşlardır. Kasım ayı ortalarında birer Fransız ve İngiliz subayı telgraf müdürü ile görüşerek resmî haberleşmeler dışındaki tüm haberleşmeleri kontrol etme yetkisine sahip olduklarını bildirmiştir. Daha sonra İngiliz Amirali, İstanbul ile İtilâf Devletleri, arasında yapılacak haberleşmelerin kendisi tarafından kontrol edileceğini ve Osmanlı hükûmeti isterse dâhili asayiş bakımından ülke içindeki haberleşmeyi denetleyebileceğini söylemiştir. İstanbul ve Beyoğlu postanelerine ise Fransız subayları yerleştirilmiştir[950].

Aralık ayı başında ise hükûmet basına sansür koymuştur. 2 Aralık 1918 tarihli *Sabah* gazetesinde basına sansür konulduğuna dair hükûmetin resmî tebliği yayımlanmıştır[951]. Böylece hükûmet, mütareke şartlarının uygulanmasını sert bir şekilde isteyen İtilâf Devletleri'nin baskısı altında İttihat ve Terakki hükûmeti döneminin son zamanlarında kaldırılmış olan sansür uygulamasını yeniden başlatmıştır[952]. Sansür heyetinden de sansür görevini yerine getirmekle görevli heyetin gündüz saat ondan gece ona kadar Posta ve Telgraf Daire-i

948 Tunç, **a.g.t.,** s. 35, 38-39.

949 **Takvim-i Vekayi,** 24 Teşrin-i Sani 1334/24 Kasım 1918, nr. 3402, s. 3.

950 Gökbilgin, **a.g.e.,** s. 13.

951 **Sabah,** 2 Kanun-ı Evvel 1334/2 Aralık 1918, nr. 10432, s. 1.

952 Gökbilgin, **a.g.e.,** s. 13.

Mahsusası'nda inceleme yapılacağı duyurulmuştur. Sansüre tabi tutulacak yayınlar ise şöyle belirtilmiştir:

1- İtilâf Devletleri'nin kara ve deniz kuvvetleri hakkında yayınlarda bulunmak yasaktır. 2- Kamuoyunu heyecana sevk eden huzur ve asayişi bozan ülkedeki unsurlar arasında ikilik yaratan yayınlar yasaktır. 3- Padişah ile genel olarak Osmanlı ve yabancı memurlar aleyhinde yapılan yayınlar yasaktır. 4- Genel siyasete dair tartışmalar saldırıdır bunların düvel-i muazzamadan biri hakkında tahrikleri içeren bir şekil almaması şarttır. 5- Genel olarak şahsi tartışmalar yasaktır. 6- Hükûmetin şeklinin değişmesi hakkındaki yayınlar ile devlete zarar verecek yayınlar yasaktır[953].

Basın mensupları bu talimatnameyi çok ağır bulmuşlardır. Bir toplantı düzenlemişler ve sansüre tabi tutulacak makaleler ve yayınların sınırlandırılmasını hükûmetten talep etmeye karar vermişlerdir. Bu talep hükûmet tarafından iyi karşılanmış ve sansüre gönderilecek yayınlar kayıt ve şarta bağlanarak sınırlandırılmıştır. Buna göre; 1- Berrî ve bahrî harekâtı askeriyeden bahs olunmayacaktır. 2- Asayiş-i mahallîyi ihlal edebilecek ve beyne'l-anâsır dai olunacak neşriyat. 3- Zât-ı hazreti padişahîye karşı hürmetsizlik. 4- Hükûmetin şeklini değiştirmeye yönelik yayınlar. 5- Müttefik devletler aleyhinde tahriklerde bulunan yayınlar sansüre tabi tutulacaktı[954].

Hükûmetin sansür kararı, Karesi mebusu Hüseyin Kadri Bey'in Meclis-i Mebusan'a verdiği 2 Aralık 1918 tarihli üç takririnden birinde eleştirilmiştir. Hüseyin Kadri Bey, bu takririnde hükûmetin bu yetkiyi İdâre-i Örfiye Kararnamesi'nden aldığını, Kanûn-ı Esasi'nin 12. maddesinin *"…Basının teftiş ve muayeneye tabi tutulamayacağını…"* öngördüğünü söylemiştir. Bu nedenle de İdâre-i Örfiye mevcut olsa bile hükûmetin sansür koyamayacağını belirterek hükûmetten bu konuda açıklama yapılmasını istemiştir. Hüseyin Kadri Bey'in takrirleri mecliste çoğunluk sağlanamadığından kabul edilmemiştir[955].

Mecliste hükûmet adına Karesi Mebusu Hüseyin Kadri Bey ve dört arkadaşı tarafından verilen takrire, Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa verdiği cevapta sansüre neden gerek duyulduğunu açıklamıştır[956].

---

953 **Sabah,** 2 Kanun-ı Evvel 1334/2 Aralık 1918, nr. 10432, s. 1.

954 **Sabah,** 3 Kanun- Evvel 1334/3 Aralık 1918, nr.10433, s. 1.

955 **İkdam,** 3 Kanun-ı Evvel 1334/3 Aralık 1918, nr. 7834, s. 2.

956 Mustafa Reşid Paşa, bu konuşmasında şunları söylemiştir: Hükûmet basında serbestliğe

Meclis-i Ayan'da da sansür meselesi görüşülmüştür. Ahmet Rıza Bey'in başkanlığında yapılan toplantıda Ayan üyesi Nuri Efendi tarafından sansürün Kanûn-ı Esasi'ye aykırı olduğu şeklindeki takriri okunmuştur. Damat Ferit Paşa hükûmetin politikasının Kanûn-ı Esasi'ye aykırı olmadığını belirterek sansür uygulamasına karşı olmadığını söylerken, Nuri Efendi ise ısrarla bu kararın Kanûn-ı Esasi'ye aykırı olduğunu belirtmeye mecbur olduğunu söylemiştir. Hükûmet adına söz alan Abdurrahman Şeref Efendi ise uygulanacak olan sansürün anayasanın özel maddesine aykırı olmadığını söylediği konuşmasında "*… Mamafih kanuna ve menafi-i memlekete münâfî neşriyatta bulunan gazeteciler aleyhine takibat-ı kanuniye icrasının…*" hükûmetin hakkı olduğunu belirtmiştir. Abdurrahman Şeref Efendi devamla *"bir savaş hali olmamasına rağmen Fransa Başvekili'nin meşhur gazetesinin bazen yarı beyaz bir halde çıktığını"* söyleyerek sansür uygulamasının sadece Osmanlı'ya mahsus olmadığını göstermeye çalışmıştır. Nuri Efendi tarafından verilen takrir üzerinde devam eden görüşmeler sonucunda takririn incelenmek üzere Kanûn-ı Esasi Encümeni'ne havale edilmesi kararlaştırılmıştır[957].

Gazetelerin de hükûmet tarafından basına sansür konulmasını şiddetle eleştirdikleri görülmektedir.

1.5.8.1. Sansür Politikasına Basının Yaklaşımı

3 Aralık'ta 1918 tarihli *Vakit* gazetesinde *"Sansür"* başlığı ile çıkan yazıda hükûmetin sansür uygulamasını başlatmakla ülkeye en büyük kötülüğü yaptığı, sansürün iyisinin kötüsünün olmayacağı belirtiliyordu. Ayrıca Kanûn-ı Esasi'ye aykırı olan bu durumun sessizlikle karşılanması şaşkınlık uyandıran bir durumdu. Mebusların birçoğu *"Kanûn-ı Esasi'de matbuat kabili tabi hiçbir teftiş ve muayeneye tabi tutulamaz"* hükmünden habersizdiler. Gazeteye göre basında hükûmetin icraatlarına karşı yapılan tecavüzkârane yayınları gören mebuslar, hükûmetin sansür uygulamasını onaylamaktaydılar. Yazıda basının aslında ülkeye hizmet etmekle sorumlu bir kuvvet olduğundan bahsediliyor ve birtakım

taraftardır. Geçirilmekte olan dönemin önemi dikkate alınacak olursa ülkenin asayiş ve güvenliğini tehlikeye düşürmek mahiyetinde olan yayınlara karşı müsamaha gösterilmemesi gerekmektedir. Bundan dolayı hükûmet İdâre-i Örfiyye Kararnamesi'ne dayanarak geçici bir süre basında sansüre gerek duymaktadır. **İkdam,** 22 Kanun-ı Evvel 1918/22 Aralık 1918, nr. 7853, s. 2; **Ati,** 24 Kanun-ı Evvel 1334/24 Aralık 1918, nr. 343, s. 2; **Sabah,** 22 Kanun-ı Evvel 1334/22 Aralık 1918, 10452, s. 1.

957 **Sabah,** 13 Kanun-ı Evvel 1334/13 Aralık 1918, nr. 10443, s. 1.

kötülükler olur diye o kuvveti en faydalı olacağı bir zamanda kökünden kesmenin intihara doğru gitmek olduğu belirtiliyordu. Ayrıca hükûmetin sansür uygulamasından ziyade basındaki tecavüzleri ve İtilâf Devletleri'nin şikâyet ettikleri noktaları ortadan kaldırması için etraflı ve esaslı tedbirler alması gerektiğinden bahsediliyordu. Oysa ki hükûmet, basına sansür uygulamakla acziyetini ortaya koyuyor ve sulh arifesinde halkın kendi politikasına karşı gazeteler yoluyla ortaya koyacağı tepkileri önlemeyi ve harici meselelerde hükûmetin onaylayacağı şeyleri yazmalarını sağlamayı hedefliyordu[958].

Hükûmet tarafından basına sansür konulması işi ile görevlendirilen sansür heyetindeki memurların zaman zaman dikkatsizlikleri, birtakım sorunların yaşanmasına sebep olmaktaydı. Nitekim 8 Aralık 1918 tarihli *Ati* gazetesinde *"Kimlerin vükela olmasını istiyorsunuz"* başlığı ile bir yazı yayımlanması üzerine hükûmet, Matbuat Kanunu'nun 23. ve 17. maddeleri hükmünce gazeteyi geçici olarak kapatmış ve gazete hakkında kanuni işlem başlatılmasına karar vermiştir. Ancak yapılan araştırmalarda gazetenin yazıyı yayınlamadan önce sansür heyetine gönderdiği ve yazının yayımlanmasının sansür heyetinin dikkatsizliğinden ileri geldiği anlaşılmıştır. Bu nedenle hükûmet tarafından *Ati* gazetesinin bir günlük kapatılması yeterli görülmüş ve tekrar yayına başlamasına izin vermiştir. Ayrıca böyle dikkatsizliklerin tekrarına izin verilmemesi için gerekli itinanın gösterilmesinin sansür heyetine bildirilmesi kararlaştırılmıştır[959].

Sansür memurlarının dikkatsizlikleri gazetelerde de eleştiri konusu olmuştur. Çıkan yazılarda sansür memurlarının bu önemli görevi yerine getirme konusunda kabiliyetlerinin olmadığından bahsediliyor, bunun da basın mensuplarını son derece zor bir duruma soktuğu belirtiliyordu. Yine gazetelerde hükûmetin sansür uygulamasını başlatmaktaki amacının basın hürriyetini baskı ve kısıtlama olmadığı yazılarak bu durumun devam etmemesi gerektiği ifade ediliyordu[960].

1.5.8.2. Matbuat Kongresinin Toplanması, Hükûmete Yönelik Eleştiriler ve Hükûmetin Aldığı Tebirler

Ahmet Tevfik Paşa hükûmetinin sansür uygulamasıyla basın üzerindeki baskı ve kısıtlaması devam ederken, İstanbul'da birçok basın mensubunun ka-

958 **Vakit,** 3 Kanun-ı Evvel 1334/3 Aralık 1918, nr. 400, s. 1.

959 **BOA, MV,** 213/56.

960 **Sabah,** 29 Kanun-ı Evvel 1334/29 Aralık 1918, nr. 10459, s. 1.

tıldığı olağanüstü bir matbuat kongresi toplanmıştır. Bu kongrede hükûmetin sansür uygulamasında yeni düzenlemeler yapması ve uygulamanın hafifletilmesi için girişimlerde bulunulması kararlaştırılmıştır. Konuyu takip etmek ve hükûmet nezdinde girişimlerde bulunmak üzere de Mahmud Sadık Bey, görevlendirilmiştir. Hükûmet yetkilileri ile görüşen Mahmud Sadık Bey hükûmet tarafından 10 maddeden oluşan bir talimatnamenin hazırlandığını ve bunun bir iki güne kadar basına tebliğinin muhtemel olduğunu söylemiştir. Mahmud Sadık Bey, gazetelerin neyi yazıp yazmayacakları konusunda *"Talimatname muhtevasında yer alacak olan esasların belirlenmesinin gazetecilerin takdirine bırakılmasını"* açıklamıştır. Ayrıca devamla gerçeğe aykırı yalan haberlere ilişkin gerekli kanunî düzenlemelerin yapılarak sansürün kaldırılabileceğini söylemiştir. Yapılan bu açıklama üzerine sansür uygulamasının kaldırılması ve hafifletilmesi için tekrar Ahmet Tevfik Paşa nezdinde girişimlerde bulunulmasına karar verilmiştir[961].

Sansür konusunda sürekli basında ve kamuoyunda tepki alan hükûmet uygulamanın devamı veya kaldırılması hakkında nihaî bir karara varabilmek için bu konuda Anadolu'nun da nabzını ölçmek istemiştir. Dâhiliye Nezareti 7 Ocak 1919'da Bitlis, Diyarbakır, Trabzon, Kastamonu, Mamuratü'l-aziz, Van vilayetleri ile Eskişehir, Urfa, Erzincan, İçel, Bolu, Canik, Zor, Karesi, Maraş, Menteşe mutasarrıflıklarına[962] ve Maraş Mutasarrıflığı vasıtasıyla Ayıntab Mutasarrıflığına gönderdiği telgraflarda sansürün devamı veya kaldırılması hakkındaki düşünceleri sormaktaydı.[963]

Sansüre sadece Osmanlı basını değil, gayrimüslimler tarafından çıkarılan gazeteler de tabi tutulmuştur. Sansür getirilen bir makaleyi yayınlayan Ermenice *"Zagorovni Çayin"* gazetesinin kapatılma süresi Meclis-i Vükelâ'da görüşülmüştür. Ceza süresinin bitiminde yayına devam edebileceği kararı alınmıştır[964].

Uygulanan sansürün özellikle Türk gazetelerine yönelik olması zaman zaman basında eleştiri konusu olmaktaydı. Nitekim Yunus Nadi *Yeni Gün* gazetesinde *"Vücûd Yahud Adem"* başlıklı makalesinde hükûmetin bu uygulamasını eleştirmekte ve *"Rumca gazetelerin en mühimleri birkaç günden beri en can alacak*

961 **Sabah,** 4 Kanun-ı Sani 1335/4 Ocak 1919, nr. 10465, s. 2.

962 **BOA, DH. ŞFR**, 95/122.

963 **BOA, DH. ŞFR,** 95/120.

964 **BOA, MV,** 214/10.

makalelerini sansüre göndermemekte ve elbette bir maksadı olan bu tesisatı hiçe sayarak dilediklerini yazıp gitmeye başlamış bulunmaktadırlar. Acaba sansür yalnız Türkçe gazeteler için mi mevzuudur" diyerek Türkçe gazetelere konan sansürün, aynı ölçüde gayrimüslim unsurların gazetelerine uygulanmamasından şikâyetçi olmaktaydı[965]. Ali Kemal de gazetesinde yazdığı bir yazıda sansür konusundaki uygulamaları eleştiriyor ve Meşrutiyet döneminin sağladığı hürriyetleri kavrayamayan hükûmetin bu uygulamasının devam etmesi halinde *"…bu milleti medenileştirmek görevini nasıl yerine getirebileceklerini…"* soruyordu.[966]

Hükûmet, İdâre-i Örfiye'nin geçerli olduğu bölgelerde sansürün nasıl uygulanacağını belirlemek amacıyla bir toplantı yapmıştır. Bu toplantıda *"İlgili her çeşit kitap, risale ve evrakın hükûmetin izni alınmadan yayınlanamayacağı ve yayınlanmasına izin verilenlerin ise sansüre gönderilmesi gerektiği, buna aykırı hareket edenlerin ise cezalandırılmaları hakkındaki kanun teklifi"* görüşülmüş ve konu hakkında bir kararname hazırlanmıştır. Buna göre, İdâre-i Örfi'ye geçerli olan bölgelerde her türlü kitap risale, günlük haberlerin sansür heyetinin izni olmadan yayımlanması yasaklanıyordu. Bunlar yayımlanır ise derhal zabıta tarafından toplatılacaktı. Yayımlayan sorumlu müdür veya temsilciler altı aydan üç seneye kadar hapis ve 25 liradan 100 liraya kadar da para cezasına çarptırılacaklardı. Kararnamede yer alan hükümlere aykırı yayınlarda bulunan basın yayın organları ise yayımlanan yazının önemine göre tespit edilecek süre boyunca kapatılacaktı[967].

Olağanüstü matbuat kongresince seçilmiş olan özel bir heyet matbuat müdürünün yol göstermesiyle Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa'yı ziyaret etmiş ve siyasî sansür ile bu konudaki kanun kaldırılmadığı takdirde tüm Türkçe gazetelerin kapatılacağına dair hazırladıkları protestonameyle ilgili görüşmüşlerdir. Görüşmede heyet, hükûmetten sansürün bütün ülkelerde olduğu gibi, yalnız askerî meselelere ait olmasını ve kararnamede yer alan siyasî hükümlerin kaldırılmasını talep edeceğini belirterek, hükûmetin 48 saat içerisinde taleplerine cevap vermesini istemiştir[968].

---

965 **Yenigün,** 16 Kanun-ı Sani 1335/16 Ocak 1919, nr. 134, s. 1.

966 **Sabah,** 1 Şubat 1335/1 Şubat 1919, nr. 10493, s. 1.

967 **BOA, MV,** 250/25.

968 **İkdam,** 18 Şubat 1335/18 Şubat 1919, nr. 7911, s. 1.

Daha sonra matbuat kongresi adına basın mensuplarından oluşan bir heyet, Ahmet Tevfik Paşa'yı ziyaret etmiştir. Bu görüşmede Dâhiliye ve Hariciye nazırları da hazır bulunmuşlardır. Heyet hazırladığı protesto metnini Ahmet Tevfik Paşa'ya sunmuştur. Paşa, heyete Pazartesi günü Meclis-i Vükelâ toplantısında bu konunun çözüme kavuşturulacağını söylemiştir. Heyet ise taleplerini hükûmete sundukları andan itibaren kırk sekiz saat içerisinde talepleri kabul edilmediği takdirde tüm gazeteleri kapatacaklarını açıklamıştır[969].

Meclis-i Vükelâ, 17 Şubat'ta Bâb-ı Âli'de Ahmet Tevfik Paşa'nın başkanlığı altında toplanarak Matbuat Kanunu'nun düzenlenmesi hakkındaki layıhanın incelenmesi ile meşgul olmuştur. Nazırların tamamı mecliste hazır bulunmamış olduğundan meselenin Meclisin 18 Şubat 1919 tarihli toplantısında incelenmesi kararı alınmıştır. Sebebi her ne olursa olsun sansür hakkında verilecek kararın ertelenmesi olumsuz bir tesir oluşturmuştur. Gazeteciler istekleri doğrultusunda karar alınmadığı takdirde verdikleri sözü tutarak tüm gazeteleri kapatacaklardı[970].

Ahmet Emin Bey *"Hükûmet ve Matbuat"* başlığı ile yazdığı makalede Ahmet Tevfik Paşa kabinesinin iktidara geldiği günden beri gazetelerin susturulmasına istekle baktığını ve gazetelerden faydalanmayı hatırına bile getirmediğini belirtiyordu. Ona göre hükûmet, bugünkü asırda basının sahip olduğu önemden habersizdi. Bunun en büyük delili ise hâlâ bugün kendi düşüncesini savunacak ve açıklayacak bir gazeteye sahip bulunmamasıydı. İkinci bir delil daha vardı ki o da bir ülkede çıkan bütün gazetelerin hükûmete şiddetle muhalif olmasındaki siyasî ve toplumsal anlama karşı hükûmetin ısrarla gösterdiği cehaletti. Hükûmetle olağanüstü matbuat kongresinin delegeleri arasında kararlaştırılan son şekle göre, İtilâf Devletleri'nin gerekli gördükleri kısıtlamalar, hükûmet tarafından görevlendirilmiş memurlar aracılığı ile yerine getirilecek, bu konuda gazeteler tarafından gösterilecek riayetsizlik yine İtilâf Devletleri temsilcileri tarafından teklif edilen ihtar süresinde geçici kapatma ve kaldırma cezalarıyla cezalandırılacaktı[971].

Hükûmet, bir taraftan son çıkan sansür kararnamesinin düzenlenmesi için çalışırken diğer taraftan da o sırada yayımlanmakta olan gazetelerden başka ga-

969 **İkdam,** 16 Şubat 1335/16 Şubat 1919, nr. 7909, s. 2.

970 **İkdam,** 18 Şubat 1335/18 Şubat 1919, nr. 7911, s. 2.

971 Ahmed Emin, "Hükûmet ve Matbuat", **Vakit,** 18 Şubat 1335/18 Şubat 1919, nr. 476, s. 2.

zetelere izin verilmemesini kararname şekline dönüştürmeyi düşünmekteydi. Bu amaçla Matbuat Müdüriyeti tarafından yayımlanan gazetelerin isimlerini içeren bir liste hazırlanmış ve sansür işlerinin de şehbenderliklerde bulunan tecrübeli kişiler tarafından yerine getirilmesi uygun görülmüştür[972].

Hükûmetçe *"İdare-i Umumiye-i Dâhiliye Müdüriyeti"* vasıtasıyla bütün vilayet ve mutasarrıflıklara telgraflar çekilerek *"Posta ve telgraflara konulan sansürün kaldırılmasında askerlik açısından bir sakınca görülmediği"* bildirilmiştir. Diğer taraftan özellikle gayrimüslimler en küçük olayları büyüterek hergün yüzlerce şikâyet telgrafını İtilâf Devletleri temsilcilerine göndermekteydiler. Bu durum Harbiye Nezareti'nce gayrimüslimlerin karışıklıklar çıkarmak amacıyla böyle yaptıkları şeklinde değerlendiriliyordu. Nitekim Harbiye Nezareti, sansür uygulamasının devam etmesi halinde sansürle ilgili işlemlerin mülkiyenin sansür memurları tarafından yerine getirilmesinin daha uygun olacağını hükûmete bildirmiştir[973].

Hükûmetin karşılaştığı sorunlardan birisi de sansür heyeti tarafından yayımlanmasına izin verilmeyen gazete, dergi veya risalenin başka adlar altında yayımlanmasıydı. Bu konuyla ilgili olarak Hariciye Nezareti'nden gönderilen 16 Şubat tarihli bir tezkere Meclis-i Vükelâ'da görüşülmüştür. Buna göre, günlük gazete ve diğer yayım organları sansür heyeti tarafından yayımlanmasına izin verilmeyen bir gazete veya risalenin başka adlar altında yayımlanmaması gerekliydi. Hükûmet tarafından o gün yayımlanmakta olan gazete dergi vesairenin listeleri düzenlenerek bunların dışında gazete ve dergilerin yayımlanmasına izin verilmemesi hakkında bir karar alınmış olmasına rağmen bu konuda kayırmaların olduğu görülmüştür. Adı geçen listeler gereğince geçici olarak önceden kapatılmasına karar verilen bazı yayın organları yeni adlar altında çıkmaya başlamıştı. Hariciye Nezaretine göre, yeni yayımların çıkması önlenir ise listede adları yer alanlar dışında yeni yayım yapılamayacaktı. Bu toplantıda Hariciye Nezareti tarafından beyan olunan düşünce kabul edilmiş ve gereğinin Hariciye ve Dâhiliye nezaretlerine bildirilmesi kararlaştırılmıştır[974].

---

972 **Vakit,** 18 Şubat 1335/18 Şubat 1919, nr. 476, s. 1.

973 **BOA, DH.ŞFR,** 95/64.

974 **BOA, MV,** 214/84.

Görüldüğü gibi, Ahmet Tevfik Paşa hükûmetinin karşılaştığı büyük sorunlardan birisi de sansür uygulamasıydı. Özellikle hükûmetin sansürü devam ettirme konusundaki kararlı tutumu, gazetelerde eleştiri konusu olmakta ve bunun sonucunda da hükûmet yara almaktaydı.

1.6. Hükûmete Yönelik Baskılar ve Hükûmetin İstifası

Meclis-i Mebusan'ın kapatılmasından sonra da Ahmet Tevfik Paşa hükûmetine yönelik eleştiri ve faaliyetler devam etmiştir. Bir taraftan siyasî cemiyetler diğer taraftan da yabancılar hükûmet üzerindeki baskılarını her geçen gün artırmışlardır. Damat Ferit Paşa'nın başında bulunduğu İtilaf ve Hürriyet Kulübü, Sulh ve Selamet Fırkası, Selamet-i Umumiye Cemiyeti ve Halaskârlar Grubu ortaya çıkmıştır. Bundan daha sonra Kızıl Hançer isimli bir cemiyet doğmuştur. Hürriyet ve İtilafçılar ile Selametçiler hükûmetin uygulamalarında gevşek davrandığını ileri sürerek hükûmete baskı yapmaya karar vermişlerdir. Hareketlerinde haklı olduklarını Padişaha bildireceklerini de söylemişlerdir[975]. Sulh ve Selamet Fırkası başkanlarından Manavoğlu Nevres adında bir Kurmay Kolağası emeklisi, bir gece başına topladığı bir toplulukla[976] Ahmet Tevfik Paşa'nın konağına giderek kendisi ile görüşmek istemiş ancak buna izin verilmemiştir. Nevres ve adamları Ahmet Tevfik Paşa'ya *"İstifa et!.. çekil milletin başından Paşa!."* diye bağırmışlardır. Bunlar bilahare inzibat kuvvetleri tarafından tutuklanarak Bekirağa Bölüğü'ne sevk edilmişlerdir[977].

Meclis-i Mebusan'ın kapatılmasından istifade eden bazı nezaretler, şüpheli bir takım uygulama ve işlemlere başlamıştır. Nitekim Evkaf Nazırı İzzet Bey, I. Dünya Savaşı sırasında kurulan birtakım millî şirketlerin kasalarıyla Vakıflar Bankası'na zor kullanarak el koymuştur. Hükûmetin, herhangi bir servete el koymak için kanuni hükümlere uyması gerekirken böyle hareket etmesi tepkiyle karşılanmıştır[978]. Yine aynı şekilde Un Mukavelesi hükûmet için büyük bir darbe olmuştur. Hem hükûmet yanlısı hem de hükûmete muhalif basın, hükûmete karşı seslerini yükseltmişlerdir. Ahmet Tevfik Paşa ne yapacağı konusunda kararsız bir şekilde hükûmeti idare etmeye devam etmiştir[979].

---

975 Maliye Nazırı Cavid Bey, **a.g.e.,** s. 96.

976 Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, C. II, İstanbul 1993, s. 49.

977 Göztepe, **a.g.e.,** s. 85.

978 Ahmet İzzet Paşa, **a.g.e.,** s. 48.

979 Maliye Nazırı Cavid Bey, **a.g.e.,** s. 100.

Hükûmete yönelik içeride bu gelişmeler yaşanırken yabancıların baskısı da giderek artmıştır. Onların birçok istekleri yanında kaldırılmış olan kapitülasyonların yeniden konması, İngiliz, Fransız ve İtalyanlar hakkında eskisi gibi davranılması, bu isteklere aykırı düşen kanun ve hükümlerin kaldırılması da vardı. Nitekim savaş nedeniyle İtilâf Devletleri vatandaşlarına konan *"ferağ u intikal"* işlemlerine getirilen yasağın mütarekenin imzalanması ile kaldırılması uygun görülmüştü[980]. Osmanlı Devleti'nin savaş sırasında İtilâf Devletleri vatandaşlarına karşı aldığı tedbirlerin birer birer ortadan kaldırıldığı görülmektedir. İtilâf Devletleri tarafından harp kanunlarına aykırı olarak Osmanlı sahillerinin topa tutulmasından dolayı ortaya çıkan Osmanlı vatandaşlarının zarar ve ziyanına karşılık İtilâf Devletleri'nin vatandaşlarına ait emvâl ve emlaktan tazminat alınması kararlaştırılmıştı. Ayrıca eşyalarına ve bankalardaki hususî kasalarına hacz konulmuştu. Fransız Amirali tarafından gönderilen hükûmete gönderilen bir tezkirede bu haczin kaldırılması istenilmiştir. Bunun üzerine hükûmet karşılıklılık ilkesini öne sürerek aynı uygulamanın Müslümanlar için de geçerli olması şartını koymuştur[981].

Bununla beraber, bu tarihte İtilâf Devletleri'nin en çok üzerinde durdukları mesele savaş suçluları ile Rum, Ermeni *"Tehcir"* ve *"Taktil"*ine sebep olanların cezalandırılması olmuştur. İtilâf Devletleri'ne göre, Osmanlı hükûmeti bunları cezalandırmakta acele etmiyordu. Onun için müttefikler suçlulara karşı hemen harekete geçilmezse, bu işi kendilerinin yapacağını Osmanlı Devleti'ne bildirdiler. Bu arada onlar hükûmetten, 36 kişinin tutuklanmasını istemiş ve bunların isimlerini gösterir bir listeyi hükûmete sunmuşlardı. Devletin işlerine dışarıdan yapılan bu karışmalar elbette bağımsızlıkla bağdaşamazdı. Onun için bu şekildeki karışmalar bir yandan Padişah Vahideddin'i usandırmış, bir yandan da hükûmeti yıpratmıştır[982].

Times gazetesinin İstanbul muhabiri, 8 Ocak 1919 tarihli gazetesine gönderdiği mektupta Anadolu'daki durumun memnuniyet verici olmadığını, hükûmetin tehcir ve nakil suçlarını işleyen bazı kimseleri tutukladığı, bunların davasını görmek için bazı mahkemeler kurduğu bu mahkemelerin şimdilik cinayet faillerini layık oldukları cezaları verme iktidarına sahip görünmediğini

980 **BOA, MV,** 214/6.

981 **BOA, MV,** 213/32.

982 Tansel, **a.g.e.,** s. 71-72; **Akşam,** 12 Kanun-ı Sani 1334/12 Ocak 1918, nr. 116, s. 4.

yazıyordu[983]. Yerli basında da Ahmet Tevfik Paşa'nın ülkenin ihtiyaçları doğrultusunda kabinesinde tasfiye yapması gerektiği hakkında haberler çıkıyordu. Nitekim *Yeni İstanbul,* Ahmet Tevfik Paşa kabinesinin en büyük zaafı, kabinede tecanüsün olmaması diyerek hükûmetin en önde gelen görevinin tasfiye işlemine başlaması ve İttihat ve Terakkicileri cezalandırma işlemini hızlandırması olduğunu yazıyordu[984].

11 Ocak'ta *Akşam* gazetesi muhabirinin sorularını yanıtlayan Maarif Nazırı Rıza Tevfik Bey, gazetelerde kabinenin değişikliğe uğrayacağı şeklindeki haberlerin gerçekliği hakkındaki soruya "...*Kabine öyle gazete yaygaralarıyla düşmez. Hem çekilmeleri arzu edilenler fişlenmiş kimselerdir. Kolay kolay yerlerinden sallanmazlar…"* diyerek kabinenin çekilmesi söylentilerinin gerçek dışı olduğunu ve kabinenin düşmesinin iki ihtimali bulunduğunu söylüyordu. Buna göre, kabine ancak ya Padişah'ın emri ile ya da Meclis-i Mebusan'ın güvenoyu vermemesi durumunda düşebilirdi. Meclis fesih edildiğinden şimdilik ikinci seçenek söz konusu olamazdı[985].

2. İKİNCİ HÜKÛMETİ

Rıza Tevfik Bey'in açıklamasını yaptığı gün Ahmet Tevfik Paşa 12 Ocak'ta istifasını Padişah'a vermiş, Padişah 13 Ocak 1919 tarihinde yeni kabineyi kurmakla yine Ahmet Tevfik Paşa'yı görevlendirmiştir[986].

Ahmet Tevfik Paşa'nın yeni kabinesi şu isimlerden oluşuyordu: Harbiye Nezaretine Ömer Yaver Paşa vekâleten, Bahriye Nezaretine eski Bahriye Nazırı Ali

983 **Sabah,** 14 Şubat 1335/14 Şubat 1919, nr. 10506, s. 1.

984 **Yeni İstanbul,** 14 Kanun-ı Sani 1335/14 Ocak 1919, nr. 56, s. 1.

985 **Akşam,** 13 Kanun-ı Sani 1335/13 Ocak 1919, nr. 116, s. 1.

986 *"Hatt-ı Hümâyûn"*
"Vezîr-i semîr-i maâlim Tevfik Paşa"
Heyeti Vükela'nın istifası tarafımızdan kabul olunarak hakkınızda derkâr olunan itimadımıza binâen mesned-i sadâret uhde-i istihsâlinize tevcîh ve ihâle ve meşîhat-ı islâmiyye dahi Haydarizade İbrahim Efendi uhdesinde ibka' edilmiş ve Kanun- Esasi'nin 27. maddesi mucebince teşkil eylediğiniz heyeti cedide-i vükela tasdikimize iktirân etmiştir. Nihbe-i âmâlimiz devlet ve memleketimizin selâmeti ve sunûf-ı ahâlîmizin te'mîn-i refâh ve saâdeti olduğundan Cenâb-ı Hakk cümlemizin bu gayeye ma'tûf olacak mesaisini netâyic-i haseneye makrûn buyursun âmin. Bâ-hürmeti seyyid'ül mürselîn". 13 Kanun-ı Sani 1335. Mehmet Vahideddin. **BOA, DUİT**, 9/51; **BOA, DUİT,** 9/52; **BOA, HSD.AFT,** 6/76; **Takvim-i Vekayi**, 14 Kanun-ı Sani 1335/14 Ocak 1919, nr. 3445, s. 1; **İkdam,** 14 Kanun-ı Sani 1335/14 Ocak 1919, nr. 7876, s. 1; **Sabah,** 14 Kanun-ı Sani 1335/14 Ocak 1919, nr. 10475, s. 1; **Yeni İstanbul,** 11 Rebiü'l-ahir 1337/14 Ocak 1919, nr. 56, s. 1.

Rıza Paşa, Şurâ-yı Devlet Riyasetine Mehmet Şerif Paşa, Adliye Nezaretine Arif Hikmet Paşa[987], Hariciye Nezaretine yine Mustafa Reşid Paşa, Dâhiliye Nezaretine vekâleten Evkaf-ı Hümayun Nazırı Ahmet İzzet Bey, Nafia Nezaretine yine Mehmet Ziya Paşa, Maarif Nezaretine Yusuf Ziya Paşa[988], Maliye Nezaretine yine Abdurrahman Bey, Ticaret ve Ziraat Nezaretine yine Kostaki Vayani Efendi, Evkaf-ı Hümayun Nezaretine Ahmet İzzet Bey, Posta Telgraf ve Telefon Nezaretine önceden olduğu gibi Yusuf Franko Paşa, İaşe Nezaretine vekâleten Maliye Nazırı Abdurrahman Bey atanmıştır. Saat birde Ahmet Tevfik Paşa ile Şeyhülislam Haydarizade İbrahim Efendi ve Meclis-i Ayan Reisi Ahmet Rıza Bey, toplu olarak Padişah'ın huzuruna kabul edilmişlerdir. Bir müddet sonra yeni vekiller heyetinin kurulmasına bağlı hatt-ı hümayun Bâb-ı Âli'ye götürülmüş ve okunmuştur[989].

Ahmet Tevfik Paşa'nın kurmuş olduğu yeni kabine bir anlamda eskisinin devamı niteliğindeydi. Kabinedeki tasfiye birkaç nazırla sınırlanmış bu durum özellikle kabineden atılacak olan nazırlardan gizli tutulmuştur. Bunlardan birisi olan Maarif Nazırı Rıza Tevfik Bey, hiçbir şeyden haberi olmaksızın 13 Ocak'ta alışıldığı gibi nezarete gitmiş ve öğleden sonra saat ikiye kadar nezaret işleri ile meşgul olmuştur. Rıza Tevfik Bey, ancak saat ikide kabinenin istifasından haberdar olmuş ve nezaret erkânına veda ederek nezaretten ayrılmıştır[990].

Yeni kabinesine bakıldığında Harbiye Nazırı Cevad Paşa ile Dâhiliye Nazırı Mustafa Arif ve Maarif Nazırı Rıza Tevfik beylerin kabine dışında bırakıldıkları görülmektedir. Dâhiliye Nazırı, hükûmetin istifası ile ilgili olarak *Sabah*

---

987 Yeni Adliye Nazırı Arif Hikmet Paşa, önceki Adliye Nazırı Abdurrahman Paşa'nın ikinci oğludur. Mekteb-i Mülkiyyenin 1891 senesi mezunlarındandır. Sultan Abdülhamid zamanında Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi Azalığı'na tayin edilmiştir. II. Abdülhamid'in kızkardeşlerinden Naile Sultan ile evlenmiştir. 1912'de kurulan Kâmil Paşa kabinesinde yine Adliye Nazırlığı görevinde bulunmuştur. Arif Hikmet Paşa, namuslu dürüst bir kişi olarak tanınmıştır. **Vakit,** 14 Kanun-ı Sani 1335/14 Ocak 1919, nr. 441, s. 1.

988 Maarif Nazırı Ziya Paşa, Hariciye Nazırı Reşid Paşa'nın kardeşidir. Hariciye mesleğinden yetişmiştir. **Vakit,** 14 Kanun-ı Sani 1335/14 Ocak 1919, nr. 441, s. 1. Görevli olarak bulunduğu yabancı ülkelerde genelin saygısını ve hürmetini kazanmıştır. **Yeni İstanbul,** 14 Kanun-ı Sani 1335/14 Ocak 1919, nr. 56, s. 1.

989 **BOA, DUİT,** 9/51, **BOA, DUİT**, 9/52; **Takvim-i Vekayi,** 14 Kanun-ı Sani 1335, s. 1, nr. 3445; **İkdam,** 14 Kanun-ı Sani 1335, nr: 7876, s.1; **Sabah,** 14 Kanun-ı Sani 1335/14 Ocak 1919, nr. 10475, s. 1, **Akşam,** 14 Kanun-ı Sani 1335/14 Ocak 1919, nr.117, s. 1. ; **Vakit,** 14 Kanun-ı Sani 1335/14 Ocak 1919, nr. 441, s. 1.

990 **Vakit,** 14 Kanun-ı Sani 1335/14 Ocak 1919, nr. 441, s. 1.

gazetesi muhabiri ile yaptığı röportajda Ahmet Tevfik Paşa'nın kabinede tasfiye ihtiyacı gördüğü için tasfiye yaptığını, Un Mukavelesi'nin bunda hiçbir etkisinin olmadığını söylemiştir[991].

Akşin'e göre, Ahmet Tevfik Paşa'nın kabinesinde yapılan değişiklikler, Padişah Vahideddin ve onun çizgisine yakın bir kabine kurmak şeklinde yorumlanmıştır[992]. Sarayın, damatlara olan zaafını anlamış olan Ahmet Tevfik Paşa'nın ikinci kabinesine iki padişah damadını aldığı görülmektedir. Şura-yı Devlet Reisliğine Sultan Aziz'in damadı Şerif Paşa'yı, Adliye Nazırlığına ise II. Abdülhamid'in damatlarından Germiyanoğlu Arif Hikmet Paşa'yı atamıştır[993].

Ahmet Tevfik Paşa'nın, bu şekilde sarayın sempatisini kazanmak istediği görülmektedir. Savaşın getirmiş olduğu bütün sorumlulukların yükünü üzerine alan yeni kabine, her geçen gün yeni sorunlarla karşılaşmıştır[994]. Kabinede yapılan değişiklikler itirazlara yol açmış başta değirmenciler meselesinden dolayı gazetelerde kabine aleyhinde şiddetli yazılar çıkmıştır[995]. Değirmenciler Mukavelesi etrafındaki tartışmalara dayalı olarak vükela buhranının yakın olduğu iyice hissedilmiş fakat feshi kararlaştıran mukavelenameyi destekleyen nazırların kabineden çıkarılacakları tahmin edilirken bilakis onlar yerlerinde tutulmuşlardır[996]. Diğer taraftan kabinenin kıymetli birçok üyesi hükûmet dışında bırakılmıştır[997].

İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe, 19 Ocak'ta bu gelişmeleri, kapalı bir telgrafla Dışişleri Bakanlığına duyururken kabinenin üçte birini yeni bakanların oluşturduğunu ancak bu kabinenin niteliklerinin daha önceki kabineninkilerden pek farklı olmadığını, kısmen daha homojen olmakla birlikte, eski kabine kadar zayıf olduğunu bildiriyordu[998].

---

991 **Sabah,** 14 Kanun-ı Sani 1335/14 Ocak 1919, nr. 10475, s. 1.

992 Akşin, **a.g.e**, s. 148

993 Göztepe, **a.g.e.,** s. 88-89.

994 Göztepe, **a.g.e.,** s. 87.

995 Pakalın, **Sicill-i Osmanî Zeyli**, C. XIX, s. 4462.

996 Bu işten ötürü eleştirilen Nafia Nazırı Ziya Paşa ile Maliye Nazırı Abdurrahman Efendi'nin ve Evkaf Nazırı İzzet Bey'in görevlerinde bırakılmaları İzzet Bey'in Dâhiliye Nezareti Vekâleti'ne, Abdurrahman Efendi'nin de İaşe Nezareti Vekâleti'ne atanmaları olumsuz karşılanmıştır. Pakalın, **Sicill-i Osmanî Zeyli**, Cilt XIX, s. 4462.

997 **Akşam,** 14 Kanun-ı Sani 1335/14 Ocak 1919, nr. 117, s. 1.

998 Salâhi Sonyel, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki**

2.1. Basın, Siyasî Çevreler ve Kamuoyunun Yeni Hükûmete Yaklaşımı

Ahmet Tevfik Paşa'nın ikinci hükûmeti hakkında basında olumlu ve olumsuz birçok görüşün yer aldığı görülmektedir. Ali Kemal, 14 Ocak'ta *"Hata ve Sevab Cedveli"* başlıklı yazısında kabinedeki tasfiyenin hiçbir zaman doğru olmadığını belirtiyordu. Ona göre, Rıza Tevfik gibi değerli bir kişinin ayrıldığı kabineye tasfiye edilmiş bir kabine gözüyle bakılamazdı. Kabine sadece bir değişikliğe uğramıştı. Değişikliğin doğru olup olmadığını ise zaman gösterecekti. Ahmet Tevfik Paşa'nın yeni kabinesinde parlak ahlaklı simalar bulunmaktaydı. Said Halim Paşa ve Talat Paşa hükûmetlerindeki *"alçaklık ve rezaletten"* arınmışlardı. Hiçbir zaman ocak endişeleri veya şahsi düşüncelerle hareket edecek kimseler değillerdi. Ali Kemal kabine üyeleri hakkında yukarıdaki olumlu vasıfları belirtmekle birlikte, şimdi ülkeyi idare etmek için bunların yeterli olmayacağı kanaatini taşıyordu. Ona göre önceki hükûmet mütecanis değildi. Ayrıca kabine üyeleri de birbirlerinden haberdar değillerdi. Nitekim Ali Kemal, Meclis-i Vükelâ'da aynı masanın etrafına oturan bir nazırın gazetelerde yaptığı açıklamanın bir diğerininkini tutmamasını çok şaşırtıcı bulmaktaydı. Ayrıca bir taraftan Ahmet Tevfik Paşa'yı saygıdeğer bir kişi olarak nitelemekte, diğer taraftan da kabinesini kurarken fırkalar ile fikir alışverişinde bulunmamasından dolayı eleştirmekteydi. Ona göre, hükûmetin amacı fırkalar haricinde kalmaktı. Ali Kemal Bey, makalesinin sonunda bütün bu eksik ve hataların hükûmeti istifaya götürdüğünü belirtiyordu[999].

Yeni İstanbul gazetesinde kabinede yapılan tasfiyenin geç kalmış bir tasfiye olduğu belirtilerek hükûmet eleştiriliyordu. Buna göre, Ahmet Tevfik Paşa kabinesi iktidarda bulunduğu iki aylık zaman zarfında üzerine düşen görevlerin hiç birini yapmamıştı. Oysaki gazeteler kendisini defalarca uyarmıştı. Değirmenciler Mukavelesi ve un meselesinin ön plana çıkması ve bunların gazetelerin çoğu tarafından eleştirilmesi, Ahmet Tevfik Paşa'nın hükûmette bir tasfiyeye gitmesi sürecini hızlandırmıştı. Paşa, basının kendisine hücum vaziyetini aldığı bir dakikada nihayet tasfiyeye karar vererek istifasını vermişti. Yazıdan anlaşıldığına göre, Ahmet Tevfik Paşa'nın, kabinesini kurarken fırkaların fikrine müracaat etmemesi, Meşrutiyete aykırı bir hareketti. Ancak meselenin başka bir yönü var-

---

Eylemleri, Ankara 1995, s. 6-7.

999 **Sabah,** 14 Kanun-ı Sani 1335/14 Ocak 1919, nr. 10475, s. 1.

dı. Bu hükûmetin görevi, bir an önce ülkeyi İttihat ve Terakki'nin siyasetinden temizlemekti. Böyle bir görevi, üstlenecek hükûmetin de herhangi bir fırkanın üyelerinden oluşması doğru olamazdı. Bu nedenle kabinesini kurarken Ahmet Tevfik Paşa, bu konuya hassasiyet göstermişti. Yazıda Ahmet Tevfik Paşa'nın bundan sonraki işinin daha zor olacağı çünkü *"kendisi için birer zaaf unsuru olarak düşündüğü arkadaşlarını kabinesinden çıkardıktan sonra da kendisinden beklenen icraatı göstermezse saygıdeğer olan şahsiyetinin en güçlü destekleyicileri tarafından rencide edilmesinin"* kuvvetle muhtemel olduğu belirtiliyordu[1000].

Sabah gazetesinde Ali Kemal, *"İtidal İle"* başlıklı makalesinde ise Ahmet Tevfik Paşa'nın iktidara geldiği günden beri Meşrutiyet kurallarına uymadığını belirtiliyordu. Ahmet Tevfik Paşa, iki ay önce kabinesini kurarken Ayan ve Mebusan reislerinin görüşlerine başvurmadığı gibi arkadaşları ile de toplanarak bazı kararlar alması gerekirken bunu da yapmamıştı. Bu nedenle iktidara gelir gelmez itirazlara maruz kalmıştı. Her gün hükûmetinde tasfiye yapmak endişesi içerisinde bulunan Ahmet Tevfik Paşa sonunda tasfiye yaparak bazı arkadaşlarından kurtulmak çaresini bulmuştur. Paşa yeni hükûmetini kurarken de aynı hataları yapmıştır. Bazı devlet adamları ve Ayan üyeleri ile görüşmesi, muhalif siyasî fırkaların amaçlarına hâkim olması, basının temayüllerini anlaması gerekirken bunları da yapmamıştır. Ahmet Tevfik Paşa, dürüst, namuslu, tedbirli bir vezirdi. Bir taraftan İtilâf Devletleri'nin güvenine diğer taraftan da teveccühüne sahipti. Bu yeteneklerinin yanı sıra Meşrutiyet yanlısı bir kişiydi. Fakat kendisini bahsedilen kusurlardan bir türlü tenzih edememişti ve hâlâ edememekteydi[1001].

Sabah gazetesinde çıkan *"Heyet-i Vükelanın Vaziyeti"* başlıklı yazıda Ahmet Tevfik Paşa kabinesinin, basının çoğu tarafından iyi niyetle karşılandığı fakat mevkisinin çok çetin ve zor olduğu belirtiliyordu. Yazıya göre, Ahmet Tevfik Paşa, kabineyi tasfiyeye zorlayan hücumların hangi taraftan geldiğini bilmekteydi. Bütün kamuoyu dışarıda olduğu gibi, Osmanlı Devleti'ni felakete sürükleyen İttihatçıların cezalandırılmalarını talep ediyordu. Ahmet Tevfik Paşa kabinesi ise sadece bazı İttihatçıların tutuklanmasını emretmekle yetinmişti. Osmanlı'nın kendisini manen, madden ve iktisaden yükseltmek için tek çaresi, Fransa ile İngiltere'nin menfaat amacıyla uzattığı ele itibar etmekti fakat bu iş de

1000 **Yeni İstanbul**, 16 Kanun-ı Sani 1335/16 Ocak 1919, nr. 58, s. 1.

1001 Ali Kemal, "İtidal İle", **Sabah,** 17 Kanun-ı Sani 1335/17 Ocak 1919, nr. 10478, s. 1.

son derece zordu. Çünkü Almanların suç ortakları olan İttihatçıların yığdıkları enkaz çok olmakla beraber, hükûmet kendilerinin yardımını elde edecek bir tarzda hareket eder ise İngiltere ve Fransa bu görevi üstleneceklerdi[1002].

Ahmet Tevfik Paşa'nın kabinede yaptığı tasfiye hakkında basında bu tür yaklaşımlar görülürken, kendisini en güçlü fırka olarak nitelendiren Hürriyet ve İtilaf Fırkası[1003] harekete geçmiştir. Ahmet Tevfik Paşa kabinesini kurarken herhangi bir fırkanın görüşünü almadığı gibi, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın da görüşleri alınmamıştı. Fırka son toplantısında böyle sıkıntılı bir zamanda hükûmeti zor bir duruma sokmak istemediklerini, bu nedenle kabinenin eksikliklerinin şimdilik göz önüne alınmayacağını hükûmete icraatlarına göre yardım edip etmeyeceklerini kararlaştırmıştır. Bunun için de öncelikle Ahmet Tevfik Paşa ile görüşeceklerini, ondan sonra harekete geçeceklerini ve muhalefetlerini son dereceye vardırmamak niyetinde olduklarını açıklamıştır[1004].

Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın 18 Ocak 1919 tarihli toplantısında, parti yöneticileri idare heyeti beklenilen icraatı göstermedikleri için hükûmet ve fırka arasındaki yeni durumu bir bildiri ile ilana karar vermişlerdir[1005]. Beyannamede önceki hükûmetin icraatı şiddetle eleştirilmekte ve içinde bulunulan durumdan bahsedilerek fırkanın görüşleri sıralanmaktaydı. Buna göre: hükûmet öncelikli olarak yapılan bütün işlerde kanunun üstünlüğünü kabul edip onaylamalıydı. İkinci olarak basın hürriyetini sağlamalı ve hükûmetin icraatı hakkında yapılan tüm eleştiriler kabul edilerek hatalar düzeltilmeli, gerçekler açıklanmalıydı. Üçüncü olarak Kanûn-ı Esasi'nin özel maddesi gereğince uygulanacak dâhili ve hârici icraat-ı umumiyeden hükûmet üyelerinin müştereken mesul olması, kuvveden fiile çıkarılmalıydı. Dördüncü olarak devlet dairelerindeki memurların görevleri belirlenmek veya sınırlanmak suretiyle görev ve sorumlulukları kurulmalıydı. Son olarak da bu icraat, acilen düşünceden uygulamaya geçirilmeli, bunun için de nezaretlerin karşılıklı münasebetlerinde kuvvetli bir dayanışma sağlanmalıydı[1006].

1002 **Sabah,** 17 Kanun-ı Sani 1335/17 Ocak 1919, nr.10478, s. 1

1003 Nihat Karaer, **Tam Bir Muhalif Refik Halid Karay, Yüzellilikler Meselesi**, İstanbul 1998, s. 60.

1004 **Sabah,** 17 Kanun-ı Sani 1335/17 Ocak 1919, nr. 10478, s. 1

1005 Karaer, **a.g.e.,** s. 60; **Sabah,** 21 Kanun-ı Sani 1335/21 Ocak 1919, nr. 10482, s. 1.

1006 **Yeni Gün,** 30 Kanun-ı Sani 1335/30 Ocak 1919, nr. 2, s. 1.

Ahmet Tevfik Paşa kabinesini destekleyen herhangi bir parti yoktu. Partisiz iktidarın karşısına Teceddüd, Osmanlı Hürriyetperver Avam ve Sosyal Demokrat fırkaları gibi on beş muhalif parti ve bunların gazeteleri çıkmıştı[1007]. Bununla beraber ülkenin içinde bulunduğu zor durumu göz önünde bulunduran Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası Başkanı Fethi Bey, Ayan Reisi Ahmet Rıza Bey vasıtası ile 26 Ocak 1919'da fırka başkanlarını *"Vatanın istiklâlini ve milletin hayat haklarını bugünkü durum karşısında sağlamak için siyâsî fırkalar en yararlı şekilde nasıl çalışmalıdır?"* konusunu görüşmek üzere toplantıya çağırmış ise de gelen kimse olmamıştır. Bu daveti, partiler, İttihatçıların bir manevrası olarak görmüşlerdir. Gerçekten İttihatçıların kaçmayarak yurtta kalan belli başlı elemanları, bu kargaşa içinde duruma hâkim olmaya çalışmakta, İstanbul işgal kuvvetleri de onları yakından izlemekteydi. Öte yandan yeniden teşkilatlanmış ve İtilâf kuvvetleriyle Padişah yanında güvenilir bir siyasî güç olarak tanınmış olan Hürriyet ve İtilafçılar, İttihatçıların aleyhinde ellerinden geleni yapıyorlar ve onları tevkif ettirmeye çalışıyorlardı[1008].

Ahmet Rıza Bey'e göre, ülkede bir birlik sağlanmalı ve birleşik bir kitle halinde barış konferansına gidilmeliydi[1009]. Bu amaçla başka bir girişim olarak Teceddüd, Osmanlı Hürriyetperver Avam ve Sosyal Demokrat fırkalarının delegeleri ile Meclis-i Ayan'da bir araya gelmişlerdir[1010]. Yapılan toplantıda önce ül-

1007 Ahmet Tevfik Paşa'nın dört aylık görev süresinde, on beş parti kurulmuştur. Ferit Paşa, Fethi Okyar, Tevfik Rüştü Araş, Ali Kemal, Satvet Lütfi Tozan, Cami Baykut, Refik Halit ve Rıza Tevfik bu partileri kuranlar arasındaydılar. Hatta aynı kişinin birkaç partiye girdiğine de rastlanıyordu. Yönetim kurullarında gazeteciler ve iş adamları göze çarpıyordu. Ferudun Ergin, "Mütareke Kabineleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. VII, S. 21, Temmuz 1991, s. 4, Karaer, **a.g.e.,** s. 56-57.

1008 Ahmet Hamdi Başar, Hatıralar: "Meşrutiyetten Cumhuriyete, Mütareke'de İstanbul (I)", **Barış Dünyası**, S. 51, Ağustos 1966, s. 509.

1009 Ahmet Rıza, **a.g.e,** s. 99.

1010 **İkdam,** 31 Kanun-ı Sani 1335/31 Ocak 1919, nr. 7893, s. 1. Bu toplantıya Hürriyet ve İtilaf Fırkası katılmamıştır. Ahmet Rıza Bey, bu münasebetle yaptığı konuşmada şöyle diyordu: *"Mevcut siyâsî partileri, memleketin maruz bulunduğu tehlikelere karşı istiklâlini, haklarını ve hayat hakkını müdafaa hususunda müttehid bir şekilde hareket esaslarını hazırlamak için davet ettim".* Hürriyet ve İtilaf Fırkası temsilcilerinin gelmemeleri hakkında da bu meselenin arkasını bırakmayacağını, vatanın selameti adına gerekirse ayaklarına kadar gideceğini bildirmiş ve *"bilmem hangi fırkada İttihat ve Terakki'den adamları varmış tasfiye edilmemiş gibi sözler bu güne bu zamana göre söylenecek sözler değildir"* demiştir. Gökbilgin, **a.g.e.,** s. 44.

kenin iç ve dış durumu konu edilmiş üyelerden birçoğu kabinenin aciz olduğunu söylemişlerdir. Ardından siyasî durum uzun uzadıya görüşülmüş, bu duruma çare olmak üzere hem padişah nezdinde müşavir heyeti mahiyetinde bulunmak hem de hükûmete iyi uyarılar yapmak ve üyeleri padişah tarafından tayin edilmek üzere Saltanat Şurası kurulması kararlaştırılmıştır. Bu konuda pek çok tartışmalar yapılmışsa da bu teklif kanunî bir nitelik taşımadığı, Kanûn-ı Esasi'ye aykırı olduğu ve Padişah'ın zaten böyle bir heyet kurulmasına gerek duymadığı devlet adamları arasından istediği kişiler ile istediği zaman onları davet ederek görüşlerinden yararlanacağı düşünülerek reddedilmiştir[1011].

Yunus Nadi, 26 Ocak'ta *Yeni Gün* gazetesinde yayımlanan *"Birleşme Meselesi"* başlıklı makalesinde eğer milletçe bizzat mütarekeyi takip eden günlerde ortaya çıkan karışıklık durumu düzeltilmeye çalışılmayacak olursa bundan sonra bütün olup bitecek şeylerin çöküşle sonuçlanacağını belirtiyordu. Ona göre, hükmet böyle zamanların gerektirdiği kuvvetli bir hükûmet değildi. Meclis-i Mebusan'ı fesih ederek siyasî fırkaların varlığını inkâr etmeye kadar gitmişti. Böyle bir zamanda birlikte hareket etmek son derece önemliydi[1012].

Ahmet Rıza Bey ise gazetelere yaptığı açıklamada amacının fırkaları birleştirmek olmadığını amacının her türlü dedikoduyu ortadan kaldırmak ve millî menfaatlerin korunması için çalışılmak olduğunu söylemekteydi[1013].

Yeni İstanbul gazetesinde çıkan 6 Şubat 1919 tarihli *"Ayana Yakışan Sükûndur"* başlıklı yazıda ise Ahmet Rıza Bey'in girişimi, yerinde olmayan gereksiz bir faaliyet olarak görülmekte, bu nedenle de eleştirilmekteydi. Ahmet Rıza Bey ülkeye hizmet ettiğini söyleyerek bu tür girişimlerde bulunmuştu. Ancak bu doğru bir hareket değildi. Ahmet Tevfik Paşa'nın takip ettiği siyaset, ülkenin kurtuluşu için en uygun siyasetti. Ayan reisi ve üyelerinin "*Efkâr-ı siyâsîyesinde televvünü meşhud olmamakla tanınmış olan Tevfik Paşa gibi ciddi ve hakiki bir vatanpervere"* karşı güvensizlik göstermeleri övülecek bir hareket değildi[1014].

1011 **Vakit,** 31 Kanun-ı Sani 1335/31 Ocak 1919, nr. 458, s. 2.

1012 **Yeni Gün,** 26 Kanun-ı Sani 1335/26 Ocak 1919, nr. 4, s. 1.

1013 **Yeni Sabah,** 5 Şubat 1335/5 Şubat 1919, nr. 67, s. 1.

1014 **Yeni İstanbul,** 6 Şubat 1335/6 Şubat 1919, nr. 68, s. 1.

I. Dünya Savaşı'ndaki Osmanlı'nın müttefiki olan Almanlar da Ahmet Tevfik Paşa'nın yeni kabinesi hakkında çok da iyimser ve olumlu düşünceler içerisinde değillerdi. 25 Ocak 1919 tarihli ve Alman Genelkurmayı imzasını taşıyan belgede Ahmet Tevfik Paşa'nın tüm ülkede kendisine duyulan güvene rağmen iç çekişmeleri engelleyecek enerjiye sahip olmadığı, yaşlılardan oluşan yeni kabinesinin de şu andaki pasif vaziyetinin giderek daha da artacağı ve hükûmetin de güçsüzleşeceği belirtiliyordu[1015].

2.2. Hükûmetin İcraatı

2.2.1. İşgal Kuvvetlerinin Faaliyetleri ve Hükûmetin Tutumu

Ahmet Tevfik Paşa'nın ikinci kabinesi de işgal kuvvetlerinin özellikle İngilizlerin baskıları ile karşı karşıya kalmıştır. İtilâf Devletleri Ermeni ve Rumları gerekçe göstererek devletin iç işlerine müdahalelerini artırmışlardır. İngiliz Fevkalade Komiserliği'nden alınan takrirde tutuklu Ermenilerin hâlâ serbest bırakılmadıkları ve İngiliz subayları tarafından teftiş edilmeyen bazı bölgelerde hâlâ birtakım Ermenilerin tutuklu bulunduğunun düşünüldüğü belirtilmekte ve bu nedenle şimdiki durumun korkulacak bir hal alacağı ifade edilmekteydi. Hükûmet bir an önce Ermenileri serbest bırakmalıydı. Bu talep üzerine 22 Ocak'ta Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden "*Gayet mühim bir dakika, tehiri caiz değildir"* yazılı telgraf ile Ermeni esirleri ile siyasî suçlu olarak hâlâ tutuklu bulunanlar veya bir idarî karar ile başka yerlere sevk edilenlerin, Ermeni yetimlerin kız ve kadınlarının serbest bırakılması umumî mutasarrıflık ve vilayetlere bildirilmiştir[1016]. 23 Ocak'ta Bolu Mutasarrıflığı'na çekilen telgrafta ise Düzce ve Ereğli'de kapatılan Rum mekteplerin yeniden açılmasına izin verilmesi ve kapatılma nedenlerinin de acilen bildirilmesi istenilmiştir[1017].

İngiltere, Fransa ve İtalya, Osmanlı Devleti'nin savaşın başlaması ile tek taraflı olarak kaldırdığı kapitülasyonlardan kaynaklanan kendi tebaalarına yönelik kısıtlama uygulamalarını kanunsuz olarak görüyorlardı. Bunlar aksi takdirde tebaalarına yapılacak zarar ve ziyan tazminlerinin telafisinin mümkün olmayacağını ileri sürerek bu uygulamaya bir an önce son verilmesini istemişlerdir. İtilâf

1015 **Politisches Archiv des Auswartigen Amts,** R 13805, C. 2809, belge nr. 000176.

1016 **BOA, DH, ŞFR,** 95/212.

1017 **BOA, DH, ŞFR,** 95/220.

Devletleri'nin bu isteğine karşı hükûmet, konunun barış antlaşmasının imzalanması sonrasına bırakılmasına karar vermiştir[1018].

Selanik'teki İngiliz Amirali Calthorpe İngiliz harp esirlerine zulmetmekle suçlanan bazı kimselerin isimlerini içeren listeleri hükûmete göndererek bu kişilerin İstanbul'da İngiliz askerî memurlarına teslimini talep etmiştir. Hükûmet her ne olursa olsun, bunun Osmanlı hukukuna müdahale anlamına geldiğini, suçluların ait oldukları mahkemelerde yargılanacaklarını, bunların isim, adres ve görevlerini açık bir şekilde gösteren listenin gönderilmesini, Amiral Calthorpe'a bildirme kararını almıştır[1019].

İşgal kuvvetleri her geçen gün mütareke koşullarına aykırı davranışlarını artırmışlardır. Adana'yı, İtilâf Devletleri adına işgal eden Fransa işgal kuvvetleri fertlerinin çoğunluğu, Fransız üniforması giyerek merkez ve merkeze bağlı civardaki halktan intikam almak ve ülkede karışıklık çıkartarak milletlerinin istifadelerini sağlamaktan geri durmamışlardır.

Adana Valiliği, tecavüz ve gasb faaliyetlerinde bulunan bu gibi kişilerin, Fransa askerleri arasından çıkarılması yerine İngiliz veya halis Fransız askeri gönderilmesi isteğini Suriye-Filistin İngiliz Generali Allenby'e etrafıyla bildirmiştir. İstanbul'daki İngiliz ve Fransız temsilcileri nezdinde ciddi teşebbüslerde bulunulması, ülkenin huzur ve asayişini ihlal eden bu fertlerin oradan çıkarılması emrinin kumandanlıklara bildirilmesi istenmiştir. Hükûmet ayrıca Fransız işgal kuvvetlerine mensup Ermenilerin yolsuzluklarına son verilmesi ve o bölgeden uzaklaştırılmaları için İstanbul'daki Fransa Fevkalade Komiserliği nezdinde de teşebbüslerde bulunmuştur[1020].

7 Şubat'ta İstanbul'a gelen Allenby, Osmanlı Harbiye ve Hariciye nazırlarını İngiliz Elçiliği'ne çağırtarak mütareke hükümlerinin uygulanmamasından şikâyet etmiş, bazı isteklerde bulunmuştur. Bu nota 11 Şubat 1919'da İngiliz Yüksek Komiseri Calthorpe tarafından Harbiye Nezaretine verilmiştir. On iki madde olan notanın birinci maddesi ile Ali İhsan Paşa'nın komutanlık görevine

1018 **BOA, MV,** 214/32.

1019 **BOA, MV,** 214/63.

1020 **BOA, DH.KMS,** 49-1/ 83. Adana'nın işgali vesair suretle mütareke hükümlerine tecavüz hakkında Adana mebusları ile Karesi Mebusu Hüseyin Kadri Bey tarafından verilen sual takrirlerine Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa cevap vermişti. **İkdam,** 8 Kanun-ı Evvel 1334/8 Aralık 1918, nr. 7839, s. 2.

son verilmesi, ikinci maddesiyle de 6. Ordu'nun top, makineli tüfek ve öteki silahlarının Allenby'e teslimi isteniyordu. Harbiye Nezareti, İngiliz isteklerini mütareke hükümlerine aykırı görüyor ve *"İngiliz subaylarına kolaylık gösterilmesi", "Konya'nın doğusundaki demiryollarının kontrolü"* gibi hükümler hariç kabul etmek istemiyordu[1021].

Hükûmet, Harbiye Nezareti ile aynı fikirde değildi. Harbiye Nezareti'nin Allenby'nin istekleri hakkındaki tezkeresinden birkaç gün sonra, bu nezarete yazdığı yazıda, Ahmet Tevfik Paşa *"Ahvâl-i hâzıranın ilcaatına nazaran, metalib-i mezkûrenin kabulü zaruri bulunduğundan, bunlardan şimdiye kadar icra edilmiş olanların hangileri olduğunun iş'arına ve diğerlerinin de hemen tatbik ve icrası ile malûmat itasına himmet buyrulması…"* diyerek hükûmetin içinde bulunduğu zor durum karşısında bu taleplerin kabul edilmesinden başka çözümün olmadığını ifade ediyordu. Harbiye Nezareti, haksız işgaller karşısında Sadaret makamını teşebbüslerde bulunmaya zorluyor fakat hiçbir netice alamıyordu[1022]. 17 Şubat 1919'da Fransa temsilcisi tarafından İstanbul, Edirne vilayetleri ile Çatalca'da oturan halkın ellerinde bulunan silahların 15 Marta kadar toplatılarak depolara konulması ve bu depoların büyük devletlerin kontrolü altında bulunmaları ve belirtilen tarihe kadar silahlarını teslim etmeyenlerin cezalandırılması hükûmete bildirilmiştir. Hükûmet içinde bulunulan fevkalade durum nedeniyle bu isteğin reddedilemeyeceğini belirtmiştir. Vilayetler halkından silahla gezip tozanların men edilmesi, silahların toplatılması, saklayan ve vermeyenlerin Divân-ı Harb-i Örfîlerde cezalandırılacaklarının bu illere tebliği kararını almıştır[1023].

Hükûmet, bu meseleyi 17 Şubat'ta karara bağlarken muhakeme tarzı şöyle olmuştur: *"Bu teklif asayişin muhafazasına tealluk ettiği cihetle şayan-ı tervic görünmektedir. Ve zaten bahis konusu olan Vilayetler (İstanbul, Edirne, Çatalca) örfi idare altında bulunduğu için buralarda halkın silahlı olarak dolaşmayacağı ve bu sebeple ellerindeki silahları saklayanlar hakkında Divân-ı Harb-i Örfîce lazım gelen cezaların derhal tatbik edileceği ilân edilmelidir"*[1024]. Hükûmet, bu şekilde aciz tavrına, bir gerekçe ile cevap vermeye çalışmıştır. Diğer taraftan General

1021 Tansel, **a.g.e.,** s. 65-67; **Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Ankara 1962, s. 100-101.

1022 **Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, s. 103-104.

1023 **BOA, MV,** 214/75.

1024 Gökbilgin, **a.g.e.,** s. 33.

Allenby, Osmanlı Harbiye Nezareti'nin 6. Ordu'nun kaldırılması konusunda sadaretle anlaşmasını beklemeden bu ordu bölgesinden harekete geçiyordu. İngilizler, hiçbir haklı sebep yokken 22 Şubat 1919'da Maraş'ı, 27 Şubat 1919'da Birecik'i işgal etmişlerdir[1025].

Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa, kendisiyle mülâkat yapan *Tahidromos* gazetesi muhabirine birtakım açıklamada bulunmuştur. Muhabirin Osmanlı hükûmeti ile İstanbul'da bulunan İtilâf Devletleri arasındaki münasebetler ve bu münasebetlerde gerginlik olduğu hakkındaki söylentilerle ilgili olarak sorduğu soruya *"İtilaf ile münasebetimiz mümkün olduğu derecede iyi ve samimidir. Bu garip ve bedbaht şayiaların nereden çıktığına doğrusu hayret ediyorum"* diyerek söylentilerin asılsız olduğunu belirtmiştir. Aynı mülâkatta Mustafa Reşid Paşa, hükûmetin taahhüt ettiği hususları bütün kuvvetiyle yerine getirmeye çalıştığını söylemiştir. İtilâf Devletleri bilhassa Fransız basınının bir kısmında İstanbul'un işgal edileceğinden bahsedildiği hakkında ise, bu söylentilerin asılsız olduğunu, İstanbul'a gönderilmiş olan İtilâf Devletleri askerlerinin ancak sulhun imzalanmasına kadar burada kalacakları hakkında kesin bir teminat aldıklarını ifade etmiştir. Mustafa Reşid Paşa, barış konferansının ne zaman toplanacağına ilişkin olarak da hükûmetin bu konu hakkında bilgi sahibi olmadığını, bu nedenle bir şey söyleyemeyeceğini ancak hükûmetin sulh görüşmeleri için hazır olduğunu, Hariciye Nezareti ve diğer nezaretlerin de bunun için yoğun mesai harcadıklarını söylemiştir[1026].

2.2.2. Doktor Reşid'in Firarı ve Hükûmete Yönelik Tepkiler

25 Ocak'ta Diyarbakır eski valisi Doktor Reşid Bey'in Bekirağa Bölüğü'nden kaçması, Ahmet Tevfik Paşa hükûmetini son derece zor bir duruma sokmuştur. Bilhassa ertesi gün yayımlanan gazetelerde *"Reşit Bey'i Nasıl Kaçırdınız?"* diye hükûmet aleyhinde tepkilerin ortaya konulduğu görülmekte ve Doktor Reşid'i kaçıranların en ağır cezalara çarptırılması istenmekteydi[1027]. Nitekim *Sabah* ga-

1025 **Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, s. 104.

1026 **Sabah,** 28 Kanun-ı Evvel 1334/28 Aralık 1918, nr. 10458, s. 1.

1027 Doktor Reşit Bey, İttihat ve Terakki'nin iktidarı döneminde Diyarbakır valisiydi. Ermenilerin tehciri sırasında hükûmet tarafından merkeze çağrılan valiler arasındaydı. Bu sırada İttihat ve Terakki Partisi Genel Sekreteri Mithat Şükrü Bey'i ziyaret etmiştir. Mithat Bey, *"Siz hekimsiniz ve bir hekim sıfatıyla daima can kurtarmakla vazifeli bir insansınız. Nasıl oldu da, bunca masumun sürü sürü yakalanıp, ölümün kucağına atılmasına sebep oldunuz?* diye sorduğunda Reşit Bey cevaben *"Hekim olmak bana milliyetimi unutturmazdı! Reşit,*

zetesinde Doktor Reşid'in kaçtığı haberi, *"Doktor Reşid'in Firarı"* başlığı iler yer alıyordu. Haberde hükûmet, Doktor Reşid'in firarına göz yummakla suçlanıyordu. Hükûmet bu konuda ne kadar mazeret ileri sürerse sürsün, bunun Dokor Reşid'i korumakla görevli olanların mesuliyetini hafifletmeyeceği, İttihatçıların Reşid katilini kaçırmak için her yolu deneyeceklerinden şüphe edilmemesi gerektiği belirtiliyordu[1028].

Yeni İstanbul gazetesi vatanperver üyelerden oluştuğuna ve ülkenin hayrına çalıştığına inanılan hükûmetin bu meselede gerekli basireti gösteremediği, *"Doktor Reşid gibi canileri korumakla görevli muhafızların hükûmet tarafından seçilirken dikkat edilmesinin bir mecburiyet olduğunu"* yazıyordu. Ayrıca Doktor Reşid'in ilk kaçan İttihatçı olmadığı, daha önce de İsmail Canbolad Bey'in aynı şekilde firar ettiği belirtilerek hükûmetin gerekli tedbirleri almaması eleştiriliyordu[1029].

31 Ocak 1919 tarihli *İkdam* gazetesinde Reşid Bey'in gündüz vakti kaçırılması İttihat ve Terakki'nin gizli örgütünün faaliyetini ortaya çıkardığını yazıyor, tehcir ve nakil işlerinden en fazla sorumlu tutulan bu kişinin kaçırılması ülke ve devlet için büyük bir zarar olarak görülüyordu[1030].

Vakit gazetesinde *"Doktor Reşid'in Firarı"* başlıklı yazıda üç ay tutuklu kaldıktan sonra firar ederek ortalığın karışmasına sebep olduğu, Değirmenciler Mukavelesi'nin bile hükûmetin mevkiinin bu firar olayı kadar sarsmadığı bu sarsıntının ancak tanınmış üç beş kişinin tutuklanma sebepleri hatırdan bile geçirilmeden tutuklanması ile hafifletildiği, Doktor Reşid'in bulunması için çok gayret sarf edilmesinin normal olduğu belirtiliyordu[1031].

---

elbette bir doktordur. Fakat dünyaya bir Türk olarak gelmiştir. Diyarbakır'da Ermenilerin türlü vaitler ile el altından nasıl zehirlenip refah içinde yaşadıkları bu memlekete karşı ne korkunç düşmanlık duygularıyla beslendiklerini benim gibi yakından görüp tetkik etmek imkân ve fırsatını bulmuş olsaydınız, şimdi bana böyle hitaplarda bulunamazdınız. Doğu Ermenileri, aleyhimize öyle kışkırtılmışlardı ki, eğer oldukları yerlerde bırakılmış olsalardı, çevrelerinde canlı olarak bir Türk ve Müslüman yaşatmayacakları muhakkaktı…" cevabını veriyordu. Ferudun Kandemir, "İlk İttihatçılardan Dr. Reşit'in İntiharı", **Yakın Tarihimiz, Birinci Meşrutiyetten Zamanımıza Kadar**, C. II, S. 24, 9 Ağustos 1962, s. 339.

1028 **Sabah,** 26 Kanun-ı Sani 1335/26 Ocak 1919, nr. 10487, s. 1.

1029 **Yeni İstanbul,** 26 Kanun-ı Sani 1335/26 Ocak 1919, nr. 62, s. 1

1030 **İkdam,** 31 Kanun-ı Sani 1335/31 Ocak 1919, nr. 7893, s. 1.

1031 **Vakit,** 7 Şubat 1335/7 Şubat 1919, nr. 465 s. 1.

Hükûmeti düşürmek isteyen Hürriyet ve İtilaf Fırkası da Doktor Reşid'in firarı olayını bir gösteriş şekline dönüştürmek istemiştir. Refik Halid, hatıralarında fırkanın faaliyetleri hakkında şu bilgileri vermektedir: O gün fırkanın merkezinde toplanılmış ve fırkanın şubelerine haber gönderilmiştir. Kalabalık sokaklara taşmış Bâb-ı Âli ve Nuruosmaniye'de kalabalığın sayısı gittikçe artmıştır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensupları Bâb-ı Âli'de baskın yapmaya can atmışlar fakat bu durumda İttihatçılara benzeyeceklerinden çekinerek kabinenin istifasını çabuklaştırmak yolunu seçmişlerdir. Hürriyet ve İtilaf Fırkası tarafından Sıtkı Bey, Fuat Paşa, Ahmet Refik, Nüzhet Sabit beylerden bir heyet oluşturulmuştur. Heyet, Ahmet Tevfik Paşa ile görüşerek hükûmetin zaafından şikâyetçi olacak ve fırkanın o gün meydana gelen vahim kargaşalığı güç önlediğini anlatacaktı. Bâb-ı Âli'ye gidilerek Ahmet Tevfik Paşa ile görüşmek için bir randevu talep edilmiştir. Görüşmede ilk olarak Nüzhet Sabit Bey söze başlamıştır. Reşid Bey'in firarının ülkedeki asayişin yokluğuna feci bir örnek olduğundan bahsederek, hükûmetin daha iyi idare edilmesi gerektiğini, uzun uzadıya anlatmıştır. Refik Halid Bey de fırkalarının yapılan eylemi güçlükle bastırdığını, bir daha tekrarlanması durumunun olduğunu kendilerinin halkın bu haklı tepkisini durduramayacaklarını söyleyerek adeta hükûmeti tehdit etmiştir. Ahmet Tevfik Paşa sinirlerine hâkim olarak eleştirileri yumuşatma yolunu tercih etmiş ve daha dikkatli olacaklarını söylemekle yetinmiştir[1032].

Doktor Reşid'in firarı karşısında özellikle, İngiltere'nin de hükûmeti tehdit ettiği görülmektedir. Nitekim İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe da idam ettirmeyi umduğu, Dr. Reşit Bey'in Bekirağa Bölüğü'nden kaçtığını duyar duymaz, harekete geçmiş Baş Tercümanı ve ikinci Müsteşarı Mr. Ryan'ı hemen Ahmet Tevfik Paşa'ya yollamıştır. "*Ermeni kırımı*" İngiltere'de duyulduğu zaman İngiliz devlet adamlarının bütün dünyaya sorumluların tutuklanacağını vaad ettiğini söyleyen Amiral Calthorpe, "*Ermeni kırımınına*" en çok karışmış olan Doktor Reşid'in firarının küçük memurların gevşekliğine bağlanamayacağını, bunun bir Türk oyunu olduğunu, hükûmet üyelerinin de bu sorumluluktan kurtulamayacaklarını, bu durumun İtilâf Devletleri'ne karşı bir meydan okuma olduğunu belirtmiştir[1033].

1032 Karay, **a.g.e.,** s. 87-89.

1033 Bilal N. Şimşir, **Malta Sürgünleri**, İstanbul 1976, s. 50.

Ryan aynı zamanda mütareke komisyonu reisi Galib Kemali Bey'e giderek hükûmeti, Doktor Reşid'in kaçmasına göz yummakla suçlamış ve çok sert bir şekilde protesto etmiştir[1034]. Bu olayın üzerinden kısa bir süre sonra da Damat Ferit Paşa'nın sadrazamlığa getirildiğini düşündüğümüzde Ahmet Tevfik Paşa'nın ve hükûmetinin İngilizler nezdinde bir itibarının kalmadığı ve güvenilmediği anlaşılacaktır.

Bir taraftan yerli basın diğer taraftan da İtilâf Devletleri özellikle İngiltere'nin baskısı altında bulunan hükûmet Doktor Reşid'in yakalanması için faaliyete geçmiştir. Dâhiliye Nezareti Vekili İzzet Bey tarafından İstanbul Valisi Yusuf Ziya Bey ile İzmit Mutasarrıflığı, Karamürsel, Yalova ve Gebze kaymakamlıklarına çekilen 25 Ocak 1919 tarihli telgrafta, Diyarbakır eski valisi olup İstanbul Divân-ı Harbinde tutuklu olarak muhakemesi yapılan Reşid Bey'in hapishaneden kaçtığı ve deniz yoluyla o taraflardan bir yere çıkacağı duyulmuş olduğundan bütün sahilin gözetimde bulundurulması ve karaya çıkacağı anda tutuklanması istenmiştir. Ayrıca onu yakalayanların ikramiye ile ödüllendirilecekleri de bildirilmiştir[1035]. Aynı şekilde Çatalca, Tekfurdağı, Gelibolu, Kal'a-i Sultaniye, İzmit mutasarrıflıklarıyla Hüdavendigar vilayetlerine çekilen 1 Şubat 1919 tarihli telgrafta da firari Doktor Reşid'in deniz yolu ile karaya çıkacağı ve etraftaki Çerkezler arasında saklanacağı haber alındığından yakalanması ve kendisini ele geçireceklerin ikramiye ile ödüllendirilecekleri bildirilmekteydi[1036]. 5 Şubat'ta Kal'a-i Sultaniye Mutasarrıflığı'na çekilen telgrafta ise Doktor Reşid'in intihar etmiş halde ele geçirildiğinin bildirildiğini görüyoruz[1037].

1034 Söylemezoğlu, **a.g.e.,** s. 39-40.

1035 **BOA, DH.ŞFR,** 95/242; **BOA, DH.KMS,** 49-1/75.

1036 **BOA, DH.ŞFR,** 96/8; **BOA, DH.ŞFR,** 96/10.

1037 **BOA, DH.ŞFR,** 96/142. Doktor Reşid Bey, yakalanması durumunda intihara çok daha önceden karar vermişti. Eşine ve çocuklarına yazdığı vasiyetnamesinde hissiz ve gayretsiz olarak nitelendirdiği bazı dostlarının ihmalinin kendi programını sekteye uğrattığını, onların kendisine utanmadan teslim olmasını tavsiye ettiklerini belirtmekte ve sonucu karanlık gördüğünü *"yakalanıp hükûmetin oyuncağı olmamak için son dakikada intihar etmek"* düşüncesinde olduğunu söylemektedir. Ahmet Mehmetefendioğlu, **İttihad ve Terakki'nin Kurucu Üyelerinden Dr. Reşid Bey'in Hatıraları, "Sürgünden İntihara"**, İstanbul 1993, s. 114. Doktor Reşid Bey firar ettiği günden yakalandığı güne kadar geçen on dört gün zarfında nasıl bir hissiyat geçirdiğinden bahsettiği sırada *"Tevkifhaneden firar ettiğim günden beri saklandığım hanenin kapısı çalınsa beni derdest için polisler geldi zannıyla hiç uyku uyumadım"* demekte ayrıca firarında tevkifhane Müdürü Mustafa Efendi

Doktor Reşid Bey'in yakalanacağını anlayınca intihar etmesi bu meseleden dolayı gerek basın ve gerekse İtilâf Devletleri'nin yoğun eleştiri ve baskılarıyla karşı karşıya kalan hükûmeti bir nebze de olsa rahatlatmıştır.

2.2.3. İttihatçılara Yönelik Uygulamalar

Ahmet Tevfik Paşa'nın ikinci kabinesi zamanında İttihatçıların tutuklanmalarına başlanmıştır. Tutuklananların bazıları *"tehcir ve katl"* işlerinde ve diğer kısmı milletin geleceğinde *"uğursuzluk ve felaketlere"* sebep oldukları gerekçesi ile tutuklanmışlardır[1038].

Hükûmet hâlâ yakalanmamış olan Enver ve Cemal paşalar hakkında bir kararname yayımlamıştır. Kararnameye göre, firarilere kararnamenin ilân tarihinden itibaren on günlük süre veriliyordu. Bu süre içerisinde firariler gelip Divân-ı Harb'e teslim olmazlarsa kanuna itaat etmemiş olacaklar ve hukukî haklarını kaybedeceklerdi[1039].

Sadaret makamından Ticaret, Maarif, Adliye, Maliye nezaretlerine gönderilen 30 Ocak 1919 tarihli yazıda; İstanbul'dan kaçmış olan eski Sadrazam Talat Paşa ile Harbiye Nazırı Enver, Bahriye Nazırı Cemal paşalar, eski Halep Valisi Bedri İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinden Bahaaddin Şakir, Maarif Nazırı Doktor Nazım beyler, Harbiye Nezareti Müsteşarı İsmail Hakkı Paşa hakkındaki bütün suçların araştırılması ve belgelerin Adliye Nezaretine gönderilmesi, orada biriktirilerek öncelikle tutuklama müzekkerelerinin hazırlanması bildirilmiştir[1040].

---

ile Muhafız Bölüğü Yüzbaşısı Cemil Efendi'nin parmaklarının olmadığını sırf kendi tedbiri ile firar ettiğini, büyük ve küçük rütbeden hiçbir arkadaşından yardım almadığını yazmaktadır. **Sabah,** 8 Şubat 1335/8 Şubat 1919, nr. 10500. s. 1.

1038 **Sabah,** 31 Kanun-ı Sani 1335/31 Ocak 1919, nr. 10492, s. 1.

1039 **Takvim-i Vekayi,** 23 Kanun-ı Sani 1334/23 Ocak 1919, nr. 3418, s. 5.

1040 **BOA, BEO,** 4553. Gerçekten de kısa bir süre sonra Talat, Enver, Cemal ve İsmail Hakkı paşalar ile eski Maarif Nazırlarından Doktor Nazım, Bahaaddin Şakir, eski İaşe Nazırı Kemal, Muhiddin, önceki Halep Valisi Bedri, Ankara Valisi Azmi, müteahhid Bayramzade Hakkı beylerin üzerlerinde bulunan gayri menkul malların hiçbir şekilde başkasına satılmasına müsaade edilmemesi Defter-i Hakani Müdüriyeti'ne bildirilmiştir. İstanbul ve civarındaki çiftliklere, vilayetlerdeki emlakine, Millî Bankada tespit edilen 50.000 lira paraya, yine bankalarda bulunan ve kendi adlarına kayıtlı hisse senetlerine el konulmuş, böylece bunların iddia edilen suistimal ve irtikâplarıyla devlet hazinesine ve millî menfaatlere verdikleri zararların kısmen olsun karşılanacağı ümidi beslenmiştir.

Aydın Vilayeti'ne çekilen 13 Şubat 1919 tarihli telgrafta ise Ermenileri sürgün ve katletme ile alakadar oldukları tespit edilen Trabzon Sıhhiye Müdürü ve Doktor Ali Saib Bey'in hemen tutuklanarak Divân-ı Harbe teslimi bildiriliyordu[1041]. Aynı şekilde eski Diyarbakır Mebusları Zülfü ve Fevzi beylerin tutuklanarak Divân-ı Harbe sevkleri kararlaştırılmıştır. Yapılan sorgulama sonucunda Zülfü Bey'in şimdilik tutuklanmasına gerek görülmediği, mevcut siyasî durum nedeni ile gözaltında bulundurulduğu, bu durumun devamı veya serbest bırakılması için ne yapılması gerektiği polis müdüriyetinden sorulduğunda; İngiliz amiralleri tarafından tutuklu bulundurulmasının istendiği açıklaması yapılmıştır[1042].

Hükûmet tarafından verilen emir üzerine polis müdüriyeti tarafından bazı İttihatçılar evlerinde veya görevleri başlarında tutuklanmışlardır. Bu konuda Dâhiliye Nazır Vekili, yaptığı açıklamada *"Tevkifat Meclis-i Vükelâ'nın son gece aldığı karar üzerine icra olunuyor. Tevkif edilenler hakkında kısmen tehcir ve taktil kısmen de memleketin mukadderatı üzerinde icrâ-yı te'sîr etmiş olmak münasebetiyle takibat yapılıyor"* demiştir. Kendisine sorulan tutuklanacakların toplam kaç kişi oldukları hakkında soruya ise *"Zannederim ki: 25-30 nihayet 32 kişi kadardır. Bunlardan başka bazı mensûbîn-i askeriye de vardır ki; onların tevkifi ile Harbiye Nezareti meşgul olmaktadır"* diyerek tutuklanacak olanlar arasında askerlerin de olacağını ve onların tutuklanması ile ilgili olarak da Harbiye Nezareti'nin görevli olacağını açıklamıştır. İstanbul polis müdürü ise gazetecilere yaptığı açıklamada hakkında tutuklama çıkartılacak kişilerin tutuklanma nedenlerini bilmediklerini ancak bunların miktarının 130 veya 150 kişi olduğunu, bu miktarın 2.000 civarında olduğu söyleniyorsa da doğruluk derecesinin anlaşılmadığını söylemiştir. 30 Ocak'ta bazı kişiler tutuklanmıştır. Bunlar arasında Hüseyin Cahid, Mithat Şükrü, önceki İaşe Nazırı Kemal, İsmail Canbolat, Ziya Gökalp, Memduh Şevket, Lazistan Mebusu Sudi, Hacı Adil, Hüseyin Kadri, Doktor Rusuhi, Tevfik Hadi, Hüseyin Dursun beyler, Emanuel Karasu Efendi bulunmaktaydı[1043]. Akşin, tutuklama listesini kabineye Harbiye ve Dâhiliye nazırlarının getirdiğini ve gerek İzzet Bey, gerekse Ahmet Tevfik Paşa'nın listenin

---

Gökbilgin, **a.g.e.,** s. 9.

1041 **BOA, DH.ŞFR,** 96/188.

1042 **BOA, MV,** 214/26.

1043 Yunus Nadi, "Tevkifler Etrafında", **Yenigün,** 31 Kanun-ı Sani 1335/31 Ocak 1919, nr. 148, s. 1, Basına yansıyan diğer isimler için bkz. **İkdam,** 1 Şubat 1335/1 Şubat 1919, nr. 7894.

İngilizler tarafından verildiğini söylediklerini belirtmektedir[1044].

Hükûmetin, İttihatçılara karşı şiddetle harekete geçerek tutuklamalara başlamasının nedeni ile ilgili olarak, Dâhiliye Nazırı İzzet Bey gazetecilere bir açıklamada bulunmuştur. İzzet Bey, İttihatçıların ülkede kargaşa çıkarmak amacıyla gizli gizli toplantılar yaptıklarını ve perde arkasında mühim roller oynadıklarını ifade etmiştir. Hükûmetin ülkenin güvenliğini bozan bu durum karşısında elleri kolları bağlı olarak seyirci kalamayacağını kabinenin icraatında belki geç bile kalmış olduğunu söyleyen İzzet Bey, devamla bunun sebeplerini açıklamıştır. İzzet Bey'e göre, İttihatçılar her halükarda tutuklanacaklardı. Ancak hükûmet olarak bu tutuklamalar hemen ve İttihatçıların hiç ihtimal vermedikleri bir zamanda gerçekleştirilmişti. Böylece hem hükûmetlerinin konumu güçlendirilmiş hem de tutuklanması düşünülen isimler kolaylıkla ele geçirilmişti. Bunun dışında tutuklamalarla ilgili basında dillendirilen ve halk arasında konuşulan söylentiler tamamen asılsızdı[1045].

Hükûmet tutuklananların muhafaza edilmelerine son derece dikkat etmiştir. Dâhiliye Nezareti tarafından verilen emir doğrultusunda polis müdüriyeti tarafından sıkı tedbirler alınmıştır. 30 Ocak'ta Hüseyin Cahit ve İsmail Canbolat beyler, polis müdürünün huzuruna çıkarak kanuna aykırı olarak tutuklandıklarını belirtmişler ve bu durumu protesto etmişlerdir. Bunun üzerine polis müdürü Halil Bey, tutukluları görmeye gitmiş ve onlara mahkûmların *"nimet-i adaletten"* yararlanacakları şeklinde bazı teselli edici sözler söylemiştir[1046]. Bir anlamda onları rahatlatmaya çalışmıştır.

Basında ve kamuoyunda tutuklananların bir an önce yargılanarak hak ettikleri cezaya çarptırılmaları gerektiği şeklinde her geçen gün artan beklentiler oluşmaya başlamıştı. Özellikle bunların cezalandırılmaları ile ülkenin içinde bulunduğu durumdan kurtarılacağı beklentisi ön plana çıkmıştı[1047].

Yeni İstanbul gazetesinde İttihat ve Terakki üyelerinin tutuklanması takdire değer bir gelişme olarak nitelendiriliyordu. Yazıda İttihatçıların ülkeyi çöküntüye, uçuruma sürükledikleri ve milletin şeref ve onurunu çiğneyen katiller olduk-

1044 Akşin, **a.g.e,** s. 154.

1045 **Yeni İstanbul,** 2 Şubat 1335/2 Şubat 1919, nr. 64, s. 1.

1046 **İkdam,** 1 Şubat 1335/1 Şubat 1919, nr. 7894.

1047 **İkdam,** 31 Kanun-ı Sani 1335/31 Ocak 1919, nr. 7893, s. 1.

ları belirtilerek bunların adalete teslim edilmelerinden daha büyük, daha yüce bir düşüncenin olmayacağı ifade ediliyordu. Diğer taraftan tutuklananlar arasında namuslu adamların bulunduğu ancak bunlar için herhangi bir tehlikenin söz konusu olamayacağına da işaret ediliyordu. Buna gerekçe olarak ise Ahmet Tevfik Paşa hükûmetinin, İttihatçı hükûmetler gibi intikam hisleriyle hareket etmediği ve bu nedenle tutuklananların hemen darağaçlarına gönderilmeyerek yargılanmaları için bekletildiği önemle belirtiliyordu. Aynı günkü gazetede çıkan *"Tevkifat ve Tesiratı"* başlıklı yazıda ise, mütarekeden sonra hükûmetten beklenilen en önemli icraatın milleti mahveden çetecilerin tutuklanıp cezalandırılması olduğu bu nedenle şimdiye kadar ertelenen bu vazifenin yerine getirilmesine başlanılmasından büyük memnuniyet duyulduğu ifade ediliyordu[1048].

Hükûmet, bir taraftan İttihat ve Terakki hükûmeti üyelerini tutuklarken diğer taraftan da feshedilmiş olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gerek merkezde ve gerek vilayetlerde bulunan mal ve mülkleri hakkında yapılacak işlemler konusuna el atmış ve bununla ilgili bir karar almıştır. 3 Şubat'ta *Takvim-i Vekayi*'de yayımlanan bu karara göre[1049], fesih olunduğu kendi taraflarından dahi ilân edilen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin daha sonra belirlenecek duruma göre gereği yerine getirilmek üzere şimdiden gerek merkez ve gerekse vilayette bulunan tüm menkul ve gayri menkulelerine ve borç senetlerine hükûmet tarafından el konulacaktı. Hükûmet kararın yayımlanmasından sonra hemen harekete geçmiş ve kararda belirtildiği üzere İttihat ve Terakkinin gerek merkez ve gerekse taşrada bulunan menkul ve gayrimenkullerine el koymaya başlamıştır[1050]. Kısa bir süre sonra hükûmetçe Talat, Enver, Cemal ve İsmail Hakkı paşalar ile eski Maarif Nazırlarından Doktor Nazım, Bahaaddin Şakir, eski İaşe Nazırı Kemal, Muhiddin, eski Halep Valisi Bedri, Ankara Valisi Azmi, Müteahhid Bayramzade Hakkı Bey gibi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen isimlerinin üzerlerinde bulunan gayrimenkul malların hiçbir sebep ve suretle başkasına satılmasına müsaade edilmemesi, Defter-i Hakani Müdüriyeti'ne bildirilmiştir. Bunların iddia edilen suistimal, rüşvet ile devlet hazinesine ve millî menfaatlere verdikleri zararların kısmen olsun telafi edileceği düşünülerek İstanbul ve civarındaki çiftliklerine, vilayetlerdeki emlakine, Millî Banka'da tespit edilen 50.000 lira paraya, yine bankalarda bulunan

1048 **Yeni İstanbul,** 1 Şubat 1335/1 Şubat 1919, nr. 63, s. 1.

1049 **Takvim-i Vekayi,** 3 Şubat 1335/3 Şubat 1919, nr. 3462, s. 2.

1050 **BOA, BEO,** 4554/341477.

ve kendi adlarına kayıtlı hisse senetlerine el konulmuştur[1051].

İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe, hükûmetin tutuklama hareketini *"çok iyi bir başlangıç"* olarak görmüştür. Calthorpe, aynı gün Londra'ya verdiği raporda *"bu şahıslardan bazılarının tehlikesizce hapsedilmeleri bakımından Türkiye'nin dışına gönderilmeleri mutlak lüzumlu görüldüğü takdirde Malta'ya gönderebilir misiniz?"* diye soruyordu[1052]. 1 Şubat'ta Osmanlı dışişleri bakanına bir nota veren Calthorpe, İngiliz savaş tutsaklarına kötü davranmaktan sanık 23 Türk yurttaşının İngiliz askerî makamlarına teslim edilmelerini istemiştir. Londra'ya bunu bildirirken, 23 kişilik listenin sadece bir ön liste olduğunu, yeni listelerin tamamlandıkça Türk hükûmetine verileceğini, daha birçok kişinin tesliminin isteneceğini belirtmiştir. İngilizler ilk kez resmen ve yazılı olarak, Türk hükûmetine kara listeler veriyorlar, listedeki Türk yurttaşlarının İngiliz askerî mahkemelerinde yargılanmak üzere teslim edilmelerini istiyorlardı[1053].

Amiral Calthorpe, 5 Şubat'ta Londra'dan yedi maddelik bir talimat almıştır. Bu talimatnamede mütareke hükümlerine uymamak, bu hükümlerin yerine getirilmesine engel olmak, İngiliz amir ve subaylarına hakaret etmek, esirlere kötü davranmak, Türkiye'de ve Kafkasya'da Ermenilere ya da diğer unsurlara tecavüz ve taşkınlıklarda bulunmak, mal ve mülkleri yağmalamaya katılmaktan suçlananlar ile savaş yasa ve usullerini ihlal edenlerin müttefiklere teslim edilmeleri isteniyordu[1054]. Amiral Calthorpe, Müttefik devletler tarafından işgal edilmeyen topraklarda savaş kanun ve usullerine karşı suç işleyen Türklerin yargılanmaları ve cezalandırılmalarının kabul edilemeyeceği, bu gibi suçluların Malta'daki tutuklama kampına götürülerek müttefiklerin bunlar hakkında sonradan verecekleri karara uygun olarak yargılanmaları ve cezalandırılmaları için Londra'nın hükûmete ısrarda bulunmasını istemiştir[1055].

Fransız General Franchet d'Desperey, Amiral Calthorpe'a işgal altında olmayan yerlerde cezalandırma işinin Türklere bırakılması gerektiği yolunda bir mektup yazmıştır. Öte yandan İngilizlerden geri kalmamak için de İzzet Bey'i

1051 Gökbilgin, **a.g.e.,** s. 9.

1052 Jaeschke, **a.g.e.,** s. 175.

1053 Şimşir, **a.g.e.,** s. 61-63.

1054 Jaeschke, **a.g.e.,** s. 175; Akşin, **a.g.e.,** s. 156.

1055 Jaeschke, **a.g.e.,** s. 175.

çağırıp Türkiye'yi savaşa sokanlara karşı şiddetle harekete geçmek gerektiğini söylemiştir. İzzet Bey bu bilgiyi özel olarak Webb'e[1056] iletmiştir. Şubat sonuna doğru, Franchet d'Esperey de tutuklanması gerekenlerin bir listesini İzzet Bey'e vermiştir[1057].

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Ahmet Tevfik Paşa hükûmetinin ilk iktidarı döneminde İtilâf Devletleri'nin isteği doğrultusunda çok sayıda İttihatçı tutuklanmıştı. Bu tutuklamalardan sonra gelen ve içerisinde eski Sadrazam Said Halim Paşa'nın da isminin bulunduğu on iki kişilik yeni bir liste İngilizler tarafından hükûmete verilmişti. Ancak Ahmet Tevfik Paşa tarafından bu tutuklama listesi "*hasıraltı"* edilmiş ve bu listeden hiç kimse tutuklanmamıştır[1058].

İngilizlerin savaş yıllarında işgal altında olmayan Türk topraklarında işlenmiş suçlarla ilgili suçluların kendilerine teslimi ve bunların Malta'ya gönderilerek orada yargılanmaları isteği, Osmanlı Devleti'nin doğrudan doğruya egemenlik sorununu ilgilendiriyordu[1059]. Osmanlı'nın iç hukukuna da aykırı olan bu durum[1060] gerçekleşirse Türkiye kendi egemenlik hakkından bir ölçüde vaz geçmiş olacaktı. Bu nedenle hükûmet, İngilizlerin bu isteğini kabul etmemiştir. Hariciye Nazırı Reşid Paşa, 16 Şubat'ta İngiliz Yüksek Komiseri'ne red cevabını vermiştir[1061]. Müttefiklere karşı onurlu bir siyaset takip eden hükûmet[1062] böylece İngilizlere bir hukuk dersi vermiştir. Askerî makamların baskısıyla da olsa, Türk yurttaşlarını İngiliz mahkemelerine teslim etmeyeceğini söyleyebilmiş ve bunu sağlam hukuk ilkelerine dayandırabilmiştir[1063].

İtilâf Devletleri'nin baskıları altında bulunan hükûmet diğer taraftan

1056 Amiral Webb Türkiye'de İngiliz Yüksek Komiseri vekili olarak görev yapmaktaydı. Cengiz Dönmez, "Millî Mücadele Döneminde Türkiye'de Görev Yapan İngiliz Memurlarının Türkiye'yi İngiliz Himayesine Sokmaya Yönelik Faaliyetleri", **http://w3.gazi.edu.tr/web/cdonmez/html/makale-3.html.**

1057 Akşin, **a.g.e.,** s. 156; Jaeschke, **a.g.e.,** s. 175-176.

1058 Taner Akçam, **İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu, İttihat ve Terakki'den Kurtuluş Savaşına**, Ankara 1999, s.373.

1059 Şimşir, **a.g.e,** s. 63.

1060 Akçam, **a.g.e,** s. 373.

1061 Şimşir, **a.g.e,** s. 63.

1062 Danışman, **a.g.e.,** s. 94.

1063 Şimşir, **a.g.e.,** s. 63.

Divân-ı Harpte cinayet ve katl faillerini yargılatmaya başlamıştır. Divân-ı Harpte görülen ilk dava Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey'in davası ikincisi ise Trabzon eski valisi, firari Cemal Azmi'nin yargılanması olmuştur[1064]. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin genel merkezine el konulmuştur[1065]. Ayrıca önceden Meclis-i Vükelâ kararıyla tutuklanarak polis müdüriyet-i umumiyesinde bulundurulan İttihat ve Terakki üyelerini yargılamak amacıyla Divân-ı Temyiz-i Âli Askerî Reisi Fuat Paşa'nın başkanlığında ikinci bir Divân-ı Harp kurulmuştur[1066].

2.2.4. Hükûmetin Ermeni Sorununu Çözme Girişimi

Ahmet Tevfik Paşa hükûmetinin tehcirden sorumlu olanların tahkikatları ve cezalandırılmalarına yönelik çalışmaları müttefik devletler özellikle İngiltere tarafından yeterli görülmüyordu. İngilizler savaş suçlusu olarak gördükleri sanıkların en ağır şekilde cezalandırılmaları konusunda son derece kararlı bir tavır ortaya koymaktaydı. Diğer taraftan iktidara gelmek isteyen Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin de *"İttihatçılara idam"* şeklindeki istekleri devam ediyordu. Bu durum karşısında hükûmet Ermeni "*kırımını"* araştırmak amacıyla tarafsız yargıçlar davet etmeye karar vermiştir[1067]. Şubat 1919 sonlarında Danimarka, Hollanda, İspanya, İsveç ve İsviçre hükûmetlerinden ikişer tane tarafsız yargıç yollamalarını istemiş, 19 Şubat 1919'da da her beş elçiliğe birer nota vermiştir[1068].

Danimarka Elçiliği'ne verilen notada Osmanlı hükûmetinin savaş sırasında gerek Müslüman, gerekse Müslüman olmayan Osmanlı vatandaşlarının sürülmesinden sorumlu olanlar hakkında adlî kovuşturma açmış olduğu bildirilmiştir. Söz konusu notada ayrıca ırk ve din ayrımı gözetmeksizin suçluları ortaya çıkarmak üzere hem İstanbul'da hem de illerde soruşturma komisyonları kurulduğu belirtilmiştir. Danimarka hükûmetine gönderilen notada ermeni so-

---

1064 **Sabah,** 2 Şubat 1335/2 Şubat 1919, nr. 10494. s. 1. Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey'in idam kararı 8 Nisan'da verilmiş ve 10 Nisan'da uygulanmıştır. Amiral Calthorpe bu idam hükmünün sebep olduğu heyecanı anlatırken şimdi kendilerine hükûmetin aynı şiddeti aynı ölçüde aynı mevkide bulunmuş suçlulara uygulama cesaretini gösterip gösteremeyeceğini anlamak işinin kaldığını söylemektedir. Jaeschke, **a.g.e.,** s. 175.

1065 Ali Kemal, "Hükûmetin Vaziyeti", **Sabah,** 3 Şubat 1335/3 Şubat 1919, nr. 10495, s. 1.

1066 **Sabah,** 5 Şubat 1335/5 Şubat 1919, nr. 10497, s. 1.

1067 Şimşir, **a.g..e.,** s. 69-70.

1068 Tarık Mümtaz Göztepe bu muhtıranın Tevfik Paşa'nın ilk ve son icraatı olarak millet tarafından alkışlandığını belirtmektedir. Göztepe, **a.g.e.**, s. 103; Şimşir, **a.g.e.,** s. 68-69.

rununu doğruluk, adalet ve tarafsızlık ilkesiyle aydınlatabilmek için Osmanlı hükûmetinin adı geçen soruşturma komisyonu üyeliklerine tarafsız ülkeler yargıçları arasından seçilecek yabancı üyeler de katmaya karar verdiğine de yer verilmiştir. Notada, Danimarkalı iki yargıcın bu komisyonlara atanması ve Danimarka hükûmetinin cevabının en kısa zamanda bildirilmesi istenilmekteydi. Danimarka Elçiliği aynı gün telgrafla bu isteği Kopenhag'a bildirmiştir[1069].

Tarafsız yargıçlar tarafından yapılacak ciddi bir araştırmanın Ermeni soykırım iddialarını çürüteceğini anlayan İngilizler telaşa kapılmışlardı[1070]. Bu nedenle askerî sansür vasıtasıyla ilgili devletlere çekilen telgrafların, bu devletlere ulaşmasını engellemeye çalışmışlardır[1071]. İngiltere'nin İstanbul'daki İngiliz sansür memuru Kopenhag'a çekilen telgrafa engel olmak istemiş fakat bu girişimi başarısız olmuştur. Sansür memurunun biraz gecikmesi ile telgraf çekilebilmiştir. Ancak sansür görevlilerinin bu hususta teşebbüslerine son vermedikleri görülmektedir. Gerçekten de İngiliz Albayı Wright, İngiltere Dışişlerini arayarak yetkileri uyarmaktaydı. İstanbul'daki İngiliz Amirali Webb de Türk temsilciliklerine gönderilecek talimatın engellenmesini istiyordu. Madrid, Kopenhag ve Lahey'e gönderilen telgrafların yerlerine ulaşmaları engellendi. Görüldüğü gibi Ahmet Tevfik Paşa'nın bu girişimi daha başında etkisiz hale getirildi[1072].

İngiltere ve Fransa'nın baskıları karşısında Danimarka, Osmanlı Devleti'nin isteğini kabul etmemiştir. İspanyol hükûmeti de Ahmet Tevfik Paşa'nın yazısına cevap vermeden Londra'daki Büyükelçileri Don Alfonso Merry Del Vali ile 28 Şubat 1919'da İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na başvurdu ve İngiltere'nin görüşünü almak istedi. Bu konuda İngiltere "*Bu iş, barış konferansının işidir. Belirtmemiz gerekir ki, Türkiye'nin çağrısının kabul edilmesi, barış konferansında muhtemelen alınacak tedbirlerle çelişecek ve ciddi komplikasyonlar yaratabilecektir*" cevabını vermiştir[1073]. İsveç ve İsviçre hükûmetlerine çekilen telgraflar ise İngi-

1069 Okday, **Yanya'dan Ankara'ya**, s. 158.

1070 Şimşir, **a.g.e.,** s. 70.

1071 Kâmuran Gürün, **Ermeni Dosyası**, Ankara 1985, s. 240.

1072 Şimşir, **a.g.e.,** s. 71.

1073 İngiltere Dışişleri Bakanlığı Arşivi "Foreign Office Archives" 371/4172/35094. Bkz. Okday, **Yanya'dan Ankara'ya**, s.159.

lizlerin teşebbüsleri ile yerine ulaşmamıştır[1074].

Şimşir'e göre, Ahmet Tevfik Paşa'nın bu girişimi, birkaç bakımdan önem taşıyordu. Öncelikle Osmanlı hükûmeti bu uygulaması ile iç ve dış düşmanların baskısıyla birçok kimseyi idam sehpasına gitmekten kurtaracaktı. Bu nazik ortam içerisinde hem kendisini hem de sanıkları korumak düşüncesi ile böyle bir karar almıştı. Diğer taraftan yukarıda da belirtildiği gibi Ermenilerin katledildiği şeklindeki propagandalar da ortadan kaldırılmış olacaktı[1075].

Görüleceği üzere İngiltere, hükûmetin bu girişimlerine destek vermemiştir. Hatta Osmanlı hükûmetinin diğer tarafsız ülkelerle yaptığı yazışmalara karşı da tavır almış ve engellemeye çalışmıştır. Nitekim konuyla ilgili kendisine başvuran ülkelere yaptığı açıklamalarda Türkiye'nin girişiminin ileride yapılacak barış konferansı görüşmelerini, kendileri açısından olumsuz etkileyeceğini belirtmiştir. İngiltere, hükûmetin bu girişimini kendilerinin Türkiye'ye yönelik alacakları kararları etkisizleştirebileceğini düşünüyordu. Ahmet Tevfik Paşa, bu girişimin başarısızlığına rağmen İngiltere ile uzlaşmak için padişahın da onayını alarak girişimlerde bulunmaya devam etmiştir[1076].

2.3. Hükûmette Değişikliğe Gidilmesi

Ahmet Tevfik Paşa hükûmetinin İttihatçılara karşı başlattığı tutuklama ve yargılamalar hükûmet aleyhindeki propagandaları durdurmadı. İaşe işleri ve hükûmetin mütareke koşullarını kötü uyguladığı şeklindeki suçlamaların da hükûmete yöneltildiği görülmektedir. Hükûmet, kamuoyu ve basın tarafından yavaş hareket etmekle suçlanarak birçok eleştirilere maruz kaldı. Bu gelişmeler Ahmet Tevfik Paşa'nın kabinesinde değişiklik yapması sürecini başlattı.

Ali Kemal, *Sabah* gazetesindeki köşe yazısında, halkın ekmek yerine kireç yemek zorunda kaldığını, hükûmetin bunun sorumluluğundan kurtulamayacağını ve bu zemin üzerinde hükûmetin kınanmayı hak ettiğini yazıyordu. Ona göre, hükûmet defalarca ikaz edildiği halde bu ikazlara dikkat etmemişti. Bu nedenle hükûmeti eleştirenler haklıydı. Fakat üç aydan beri ülkeyi yöneten hükûmet için Ahmet İzzet Paşa hükûmeti kastedilerek, önceki hükûmet iyi ko-

1074 Okday, **a.g.e.,** s. 159.

1075 Şimşir, **a.g.e.,** s. 69-70.

1076 Mustafa Budak, "I. Dünya Savaşı Sonrası Yeni Uluslararası Düzen Kurma Sürecinde Osmanlı Devleti'nin Tavrı, Paris Barış Konferansı'na Sunulan 23 Haziran 1919 Tarihli Muhtıra", **Divan İlmi Araştırmaları**, 1992/2, İstanbul, Yıl:4, S 7, s. 195.

şullarda bir mütareke imzaladı fakat Ahmet Tevfik Paşa ve arkadaşlarının gösterdikleri acizlikleriyle mütareke kötü uygulandı demek haksızlık değil, bilakis yalan söylemek olurdu.

Görüldüğü gibi, Ali Kemal Bey, hükûmeti eleştirmekle beraber, bütün sorumluluğun Ahmet Tevfik Paşa hükûmetine yüklenmesini doğru bulmuyordu. Yazısının devamında bu konuya açıklık getirmekte ve ülkenin beş yıl içerisinde dâhilde ve hariçte fazlasıyla lekelendiğini, bu durumda Bismarck, Talleyran, Eflatun olsa dahi hiçbir siyasetle içinde bulunulan durumdan ülkeyi kurtaramayacağını belirtiyordu. Ayrıca ona göre, ülkeyi bu hale sokan Said Halim Paşa hükûmetiydi. Ahmet Tevfik Paşa ise milleti ve ülkeyi bu çöküntüden kurtarmaya çalışmak gibi son derece zor bir görevi üstlenmişti[1077].

Vakit gazetesinde ise Ahmet Emin Bey, *"Tevfik Paşa ve Refikleri"* başlıklı makalesinde hükûmete ağır eleştiriler yöneltiyordu. Ona göre, hükûmet mütarekenin imzalanmasından sonraki üç aylık iktidar döneminde büyük bir acizlik göstermiş ve çok değerli olan bu süreyi boşa harcamıştı. Kabine, bu acizliği nedeniyle içeride ve dışarıdaki manevi gücünü ortaya koyamamış, bu da sulh hazırlığı yapmak fikrini ortadan kaldırmıştı. Bunları gidermek için en kuvvetli şahsiyetleri iş başına getirmek gerekliydi fakat durumun ciddiyeti pek çok kimse tarafından anlaşılmıyordu. Ülkenin menfaatlerinin en üstte tutulması gereken bir zamanda dedikodular, çekememezlikler ön plana çıkarılmıştı. Ayrıca Ahmet Emin Bey'e göre, bu nedenle tarih, Ahmet Tevfik Paşa ve arkadaşlarından hesap soracak ve onları çok ağır bir sorumluluk altına sokacaktı[1078].

Sabah gazetesinde de benzer şekilde çıkan bir yazıda ise hükûmetin, işinin ehli olmadığı ifade edilmekte ve ekmek sorunu buna örnek olarak verilmekteydi. Buna göre, hükûmet halkın doğrudan doğruya hayatıyla ilgili olan ekmek işinde aylardan beri bir şey yapmamıştı. İaşe nazırları sık sık değiştirilmiş, nezaretler müdürlüklere dönüştürülerek, devlet hazinesinden her gün 100.000-150.000 lira çıkmış ve çıktıkça bu paralar yarı yarıya çalınmıştı. Diğer taraftan sansür meselelerindeki örneklere bakıldığında vekiller heyeti, Meşrutiyetin getirdiği hürriyeti istenilen şekilde kavrayıştan uzaktı[1079].

1077 Ali Kemal, "Tenkid Başka Tezvir Yine Başkadır", **Sabah,** 9 Şubat 1335/9 Şubat 1919, nr.10501, s. 1.

1078 Ahmed Emin, "Tevfik Paşa ve Refikleri", **Vakit,** 8 Şubat 1919/8 Şubat 1919, nr. 466, s. 1.

1079 **Sabah,** 1 Şubat 1335/1 Şubat 1919, nr. 10493, s. 1.

Eyüp Sultan halkına dağıtılan vesika ekmeklerinden otuz kişinin hastalanması ve oradaki memurların değiştirilmemesi hükûmete yönelik tepkileri artırmıştır[1080].

Hükûmetin aldığı tedbirlere[1081] karşın kamuoyunda ve basında hükûmete karşı görülen memnuniyetsizlik günden güne artmıştır. Nitekim *Sabah* gazetesinde çıkan "*Efkâr-ı Umumiye, Hükûmet, Hürriyet ve İtilaf"* başlıklı yazıya göre, Ahmet Tevfik Paşa'nın kişiliğine duyulan güvene rağmen başarısızlığı inkâr edilemezdi. Bu başarısızlıkta gerek içeride gerek dışarıda faaliyet gösteren İttihatçıların parmağı vardı. Fırınlara giden unlara alçı ve toprak karıştırılmakta ve bu gibi suistimaller hükûmetin kamuoyunu tatmin etmekten aciz bulunduğunu düşündürmekteydi. Kamuoyunda hükûmetin işlerin üstesinden gelemeyeceği fikri oluşmuştu. Bazı kesimlerde de muhtelif bir hükûmetin kurulmasının her derde deva olmayacağı düşüncesi egemendi. Ayrıca Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na dayanan bir hükûmetin iş başına gelmesiyle içinde bulunulan bu durumun son bulacaktı[1082].

Yine aynı gazetede Ali Kemal *"Cemiyetin Serveti"* başlıklı makalesinde tarafsız bakılarak ülkenin durumu baştan başa teftiş edildiğinde her işte İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin parmağının görüldüğünü, bunun da ancak para ile mümkün olacağını söyleyerek bu sonucun hükûmetin tedbirli bir hükûmet olmamasından kaynaklandığını yazıyordu. Ali Kemal Bey'e göre, bu konuda hükûmete düşen en birinci görev bu servetin kimlerde saklı olduğunu bulup meydana çıkartmaktı[1083].

Diğer taraftan gazetelerde yavaş yavaş kabinenin üyeleri arasında antlaşmazlıklar olduğu hakkında haberlerin çıktığı görülüyordu. 15 Şubat 1919 tarihli *İstanbul* gazetesi *"1870'de Fransa'da Tiger'in bağırdığı gibi münferiden bağırıyoruz; Tevfik Paşa hükûmetine dokunmayınız vatan tehlikededir"* manşetini atarak hükûmete yönelik ağır eleştirilerin durdurulmasından yana bir tavır alıyordu. Haberde Şerif Paşa'nın Maliye Nazırı ile olan bir ihtilaftan dolayı istifa ettiği, ancak bu istifanın kabul edilmediği ve bunun hiçbir siyasî öneminin olmadığı belirtiliyordu. Ayrıca Adliye Nazırı Arif Hikmet Paşa'nın resmen istifa etmediği

1080 **Sabah,** 2 Şubat 1335/2 Şubat 1919, nr. 10494, s. 1.

1081 **Sabah,** 5 Şubat 1335/5 Şubat 1919, nr. 10497, s. 2.

1082 **Sabah,** 10 Şubat 1335/10 Şubat 1919, nr. 10502, s. 1.

1083 Ali Kemal, "Cemiyetin Serveti", **Sabah,** 16 Şubat 1335/16 Şubat 1919, nr. 10508, s. 1.

ve vekiller heyetinin tamamının harici ve dâhili meselelerde hemfikir oldukları ifade ediliyordu[1084].

Aynı günki *Vakit* gazetesinde *"Buhran-ı Vükela"* başlığı ile çıkan yazıda kabinede anlaşmazlıkların kesin olarak patlak verdiği, Ahmet Tevfik Paşa'nın 14 ve 15 Şubat'ta konağından çıkmadığı yeni bir kabinenin kurulması işi ile uğraştığı, bu defaki buhranın sebebinin de bir önceki buhranda etkili olan sebepten ileri geldiği ve kabine üyeleri arasında özellikle de Nafia, Maliye, Dâhiliye nazırlarıyla Şura-yı Devlet Reisi arasındaki fikir ayrılıklarının bu iki buhranı doğurduğu belirtilmekteydi[1085].

Kabinedeki antlaşmazlıklar Şura-yı Devlet Reisi Damat Şerif Paşa ile Adliye Nazırı Damat Arif Hikmet paşaların hükûmetten istifa etmeleri ile açığa çıkmıştır. Ahmet Tevfik Paşa, bu istifaların geri alınması için çok çaba harcamışsa da başarılı olamamıştır[1086]. Bazı suistimal iddiaları ile Nafia Nazırı Ziya Paşa ve Maliye Nazırı Abdurrahman Bey'in durumları da çok sarsılmıştır[1087].

16 Şubat'ta Sulh ve Müsalemet Cemiyeti'nden oluşan bir heyet, Ahmet Tevfik Paşa'yı konağında ziyaret ederek durum hakkında kabine üyelerinin kimlerden oluşması gerektiğine ilişkin bir liste sunmuşlar ve bu konuda sözlü açıklamada bulunmuşlardır. Heyetin ayrılmasından bir iki saat sonra yüz kişi kadar bir grup Ahmet Tevfik Paşa'nın konağı önüne gelerek gösteri yapmışlardır[1088]. Bu hareket polis müdahalesi ile dağıtılmıştır[1089].

Ahmet Tevfik Paşa, bazı cemiyetler ve fırkalar tarafından yeni kabine kurulmasına yönelik müdahalelerde bulunulmasını doğru bulmamıştır. Nitekim sonraki günlerde *Akşam* gazetesine yaptığı bir açıklamada bu konuya değindiğini görmekteyiz. Ahmet Tevfik Paşa bu açıklamasında:

"Geçen gece bizim kapıya bir âlây geldi. İçlerinden birkaç kişi yanıma girdiler. Hiçbirini tanımıyordum. Üstü, başı tuhaf birtakım adamlar, kabine hakkında

1084 **Türkçe İstanbul**, 15 Şubat 1335/15 Şubat 1919, nr.77, s. 1.

1085 **Vakit,** 15 Şubat 1335/15 Şubat 1919, nr. 473, s. 2.

1086 **İkdam,** 16 Şubat 1335/16 Şubat 1919, nr. 7909, s. 1.

1087 Kutay, **a.g.e.,** C. 18, 10765.

1088 **Sabah,** 16 Şubat 1335/16 Şubat 1919, nr. 10508, s. 1; **İkdam,** 16 Şubat 1335/16 Şubat 1919, nr. 7909, s. 1.

1089 Gökbilgin, **a.g..e,** s. 51.

müzâkere edeceklerinden bahsettiler. Ben de, siz ne salâhiyetle hangi kuvvete istinaden geliyorsunuz, dedim. Saçma, sapan şeyler söylediler. Konuşmaya lüzum görmedim. Çıktılar. Sadrazama gelüp de hükûmet listesi getirilir mi? Ne tuhaf insanlar var! Diğer fırkalardan da bazı zevât gelüp de benimle görüştüler. Onlara da fikrimi söyledim" diyerek kabineye dışarıdan müdahalede bulunulmasına izin vermeyeceğini ifade etmekte ve bu konudaki hassasiyetini göstermekteydi[1090].

Basında Ahmet Tevfik Paşa kabinesinin icraatının yeterli olmadığı hakkında haberler çıkmaya devam etmiştir[1091]. 17 Şubat'ta Adliye Nazırı Damat Arif Hikmet Paşa ile Şura-yı Devlet Reisi Şerif paşaların istifalarının kesin olduğu basına yansımıştır. Kostaki Vayani Efendi'nin istifasıyla da Ticaret ve Ziraat Nezareti boş kalmıştır. Ahmet Tevfik Paşa, kabineyi yeniden kurmak düşüncesinde olduğundan bu nezaretlere asaleten kimseyi atamamıştır[1092]. Harbiye Nazırı Ömer Yaver Paşa da istifa etmiştir[1093].

Diğer taraftan istifalardan cesaret alan Hürriyet ve İtilaf Fırkası ise kendi üyelerinden oluşan bir kabineyi iktidara getirmeyi hedef almışlardı[1094]. Bu nedenle Ahmet Tevfik Paşa, istifa ederek yeni kabineyi kurmak için kendilerine müracaat ederse ancak kendi üyelerinden mütecanis bir heyetle teklifi kabul edeceklerini açıklamışlardı[1095].

Ahmet Tevfik Paşa ise kabinesinden iki nazır ile Şura-yı Devlet Reisi'nin istifa ettiğini ve onların yerlerine yeni nazırlar seçmek gerektiği düşüncesindeydi. Ancak yeni nazırların hemen seçilmesi hiçde kolay olmayacaktı. Her fırka kendi adamlarının isimlerini ileriye sürmekteydi. Oysa Ahmet Tevfik Paşa'ya göre, o günkü şartlarda çeşitli fırkalardan bir kabine kurulması söz konusu olamazdı.

1090 **Vakit,** 20 Şubat 1335/20 Şubat 1919, nr.478, s. 1.

1091 **Sabah,** 20 Şubat 1335/20 Şubat 1919, nr. 10512, s. 1.

1092 **Sabah,** 17 Şubat 1335/17 Şubat 1919, nr. 10509, s. 1. 12 Şubat 1919 tarihli *Yeni Gün* Gazetesi'nde istifalar hakkında çıkan bir yazıda Kostaki Vayani Efendi'nin istifası üzerine Ticaret ve Ziraat Nezareti'nin, Nafia Nazırı Ziya Paşa tarafından vekâleten yürütülmesinin kararlaştırıldığı belirtiliyor ve Dâhiliye Nezareti'nin de vekâleten yürütülmesi ile Bahriye Nazırı'nın istifa etmiş olmasına bakılarak hükûmetin biraz daha zayıflığa uğradığı ifade ediliyordu. **Yeni Gün,** 12 Şubat 1335/12 Şubat 1919, nr. 21, s. 1.

1093 **Sabah,** 18 Şubat 1335/18 Şubat 1919, nr. 10510, s. 1.

1094 **İkdam,** 16 Cemâziye'l-evvel 1337/17 Şubat 1919, nr. 7910, s. 2.

1095 **Sabah,** 19 Şubat 1335/19 Şubat 1919, nr. 10511, s. 1.

Bu nedenle o yeni kabinesinde yer alacak nazırların iktidar sahibi olmalarına dikkat edeceklerini söylüyordu[1096].

Akşam gazetesinde verilen bilgiye göre, Ahmet Tevfik Paşa boş nezaretler için şöyle diyordu*: "Kabinede üç nazırlık münhaldir. Münâsiblerini arıyorum. Takarrür edince arkadaşlarımla müzâkere edeceğim. Onlar da kabul ederlerse ale'l-usûl arz eyleyeceğim. Bi't-tabi' yeni refiklerimizde diğer rüfekam gibi bî-taraflardan olacaktır. İşte mesele bundan ibarettir. Buhrân falan yokdur".* Görüldüğü gibi Ahmet Tevfik Paşa fırkalardan tamamiyle uzak tarafsız kişilerden oluşan bir kabine kurulması fikrindeydi[1097].

Yeni Gün gazetesi Ahmet Tevfik Paşa'nın kabinesinde, Dâhiliye Nezareti vekâleten idare olunurken bir süre sonra Ticaret ve Ziraat Nezareti işlerinin vekâleten temsiliyeti zorunluluğunun ortaya çıktığını, mütecanis addedilmesi gereken kabinede gizli fikir ihtilafları görülmesinin, hükûmetin zayıf ve aciz bir mevkiye düşürdüğünü yazıyordu. Ayrıca yazıya göre, kabinenin hatalarının çoğalması kabineye olan hoşnutsuzluğu artırmıştı. Şerif ve Arif Hikmet paşaların istifalarının nedeni kabine tarafından üç büyük hatanın işlenmesiydi. Bu hatalar ise mevcut Değirmenciler Mukavelesi, milli şirketlere el konulması ve sansür kararnamesiydi. Ahmet Tevfik Paşa'nın istifa etmesi durumunda başa gelecek yeni kabinenin millî bir kabine olması gerekiyordu[1098].

Ahmet Emin Bey, *"Hükûmet ve Matbuat"* başlıklı yazısında hükûmetle basın arasındaki münasebete değinmiş çoğu gazetenin kabineye şiddetle muhalif olmasının özel maksatlara kapılmaları değil, üç dört aylık icraatına bakarak hükûmetin yetersizliğine ve varlığının ülke için büyük bir zarar olduğuna inanmaları olduğunu yazıyordu. Ahmet Emin Bey'e göre, kabine vakit vakit bir tarafına bir yama örerek çağdaş bir zihniyet ve programla iş görülmesine bir engel halinde ortalıkta kaldıkça gazetelerdeki muhalefet devam edecekti. Bütün milletin kabineye güvensizliği açık bir şekilde devam ettiği sürece basında buna bir ağızdan tercüman olduğu halde hükûmetin böyle mesuliyetli günlerde dört önemli üyesi eksik olarak yürütme gücünün başında kalmasını mantıken açıklamak mümkün değildi[1099].

1096 **İkdam,** 22 Şubat 1335/22 Şubat 1919, nr. 7915, s. 1; **Vakit,** 22 Şubat 1335/22 Şubat 1919, nr. 480, s. 1.

1097 **Vakit,** 20 Şubat 1335/20 Şubat 1919, nr. 478, s. 1.

1098 **Yeni Gün,** 15 Şubat 1335/15 Şubat 1919, nr. 24, s. 1.

1099 **Vakit,** 18 Şubat 1335/18 Şubat 1919, nr. 476, s. 2.

Ahmet Emin Bey, *"Düşdü mü, Düşmedi mi?"* başlıklı yazısında ise kabinenin zerre kadar hissi insafa sahip olan üyelerinin milletin kıymetli dakikalarını kabiliyetsizlikle kaynaşmış ağırlık içinde gasb ve israf ettiklerini belirtiyordu. Yazara göre, Dâhiliye Nezareti gibi önemli bir nezaret aylardan beri vekâleten idare edilmekteydi. Ticaret ve Ziraat ile Adliye Nazırları ve Şura-yı Devlet Reisi de istifalarını vermişlerdi. Bahriye Nazırı, birçok meselelerde arkadaşlarıyla aynı fikirlerde olmadığı için Meclis-i Vükelâ'ya nâdiren uğramakta ve kabine işleriyle alakadâr olmamaktaydı. Bu durumdaki bir kabine artık düşmüş bir kabine olarak kabul edilirdi. Oysaki dört beş azası eksik olan kabine, kamuoyuna karşı hâlâ kendini galib ve hâkim vaziyetinde görmekteydi. Kabinenin en renkli üyelerinden biri olan Harbiye Nazırını da kaybettiği rivayet edilmekteydi. Şeyhülislam da bazı arkadaşları ile çalışmaya devam etmesinin söz konusu olamayacağını birçok defa dile getirmişti. Buna rağmen kabinenin hâlâ düşmemiş olması şaşırtıcı bir durumdu. Kabine, bugün ülkede manevi nüfuz ve saygısını kaybetmişti ve eğer yürütme gücünün başında kalmakta ısrar ederse milleti yeni yeni felaketlere maruz bırakabilirdi[1100].

Radikal Avam Fırkası ise kabine buhranı dolayısıyla bir beyanname yayımlamıştır. Bu beyanname ile fırkalarının doğru gördüğü ve faydalı kabul ettiği hususları, her kimden gelirse gelsin takdir edeceklerini belirten fırka yöneticileri, diğer taraftan vatanın zararına olduğunu düşündüğü hareketleri ise eleştireceklerini ilân ediyorlardı. Ayrıca fırka bu beyannamede Ayan Reisi Ahmet Rıza Bey'in, devletin ve milletin selameti için fırkaları müzakereye davet etmesini yerinde doğru ve faydalı gördüklerini, bunun için de teklifi kabul ettiklerini açıklıyordu. Yine beyannamede içinde bulunulan nazik ve felaketli zamanda fırkaların birbirlerine düşmelerine engel olacak tedbirlerin uygulanmasından yana olduklarını belirten Radikal Avam Fırkası yöneticileri, vatana faydalı olarak gördüğü bazı esasları da ilân ediyorlardı[1101].

1100 Ahmed Emin, "Düşdü mü, Düşmedi mi?", **Vakit,** 19 Şubat 1919, nr. 477, s. 1.

1101 Fırka'nın ilân ettiği esaslar şöyleydi: 1- O gün hiçbir fırkaya mensup olmayıp millet ve memleketçe tanınmış Ayan Reisi Ahmet Rıza Bey, Ayandan önceki Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa, Çürüksulu Mahmud Muhtar Paşa gibi seçkin kişilerden birinin Padişah tarafından kabineyi kurmakla görevlendirilmesi.

2- Teceddüd, Hürriyetperver Avam Fırkaları müstesna olmak üzere bil-cümle siyasî partilerden birer kişinin ayrılmasıyla kabinenin kurulması.

3- Başvekâletin teşkili vükelâdan önce tayin edeceği programı fırkalardan seçilecek kişiler ile görüşerek hazırlamaları. **Vakit,** 17 Şubat 1335/17 Şubat 1919, nr. 475, s. 1.

Diğer taraftan Ahmet Tevfik Paşa'ya, Said Molla tarafından gönderilen 24 Şubat 1919 tarihli bir mektupta Cavid Bey'in kabine üzerinde etkili olabilmek amacıyla çeşitli vasıtalara başvurduğunun haber alındığı belirtiliyordu. Mektuba göre, bu vesait iki şekilde tedarik edilmişti. Bunlardan birincisi yabancıların yol göstericiliğinde, ikincisi ise Manizade Hacı Hüseyin Efendi aracılığı ile her tarafa parasal yardımlar sağlanmasıydı. Ahmet Rıza Bey de Manizade'nin Cemil Molla Bey'i elde etmesiyle Cavid Bey taraftarlarına katılmıştı. Sonuç olarak Ahmet Tevfik Paşa, birçok özel amaçlar karşısında bulunuyordu. Özellikle yabancılardan güvenmediği kişilerin tavsiyelerine önem vermemeliydi. Ayrıca Ahmet Rıza Bey veya Manizade'nin bizzat veya aracılarla yapacağı tavsiyelere önem verilmemeliydi. Ahmet Tevfik Paşa'nın kuracağı kabinede bu kez de bir muhalefet ortaya çıkarsa siyasî hayatının devamına imkân kalmayacağı gibi, devletin de bu şekilde devamı ihtimali düşünülemezdi[1102].

Görüldüğü gibi bazı gazetelerde gündemdeki vükela buhranı hakkında çok ileri giden asılsız söylentiler yer almaktaydı. Ancak *Yeni Sabah* gibi bazı gazeteler, bu yazılanlara katılmadıklarına ve yaptıkları araştırmalar sonucunda bu söylentilerin asılsız olduğuna sütunlarında yer veriyorlardı. Nitekim *Yeni Sabah*'ta yer alan bir haberde Ahmet Tevfik Paşa kabinesinde iki nazırın istifası dışında herhangi bir buhranın olmadığı belirtilerek kendisinin ülkeye birçok faydalar sağlamış bir kişi olduğu yazılıyordu. Ahmet Tevfik Paşa'nın yerine geçecek olanların, onun kadar bu ülkeye fayda sağlayamayacakları üzerinde duruluyordu. Yine Ahmet Tevfik Paşa'nın dünya siyasetçilerince Kamil Paşa gibi görüşlerinde, hür müdahaleden sakınan bir devlet adamı olduğu ve kendi görüşlerine aykırı kişiler ile ortak hareket etmeyeceği görüşüne yer veriliyordu[1103].

22 Şubat günkü bazı gazetelerde Ahmet Tevfik Paşa'nın Fransızca *Stamboul* gazetesi ile yaptığı bir mülakata yer veriliyordu. Paşa, kendisine sorulan sorular çerçevesinde dâhili işlerin pek yolunda olmadığını, fakat gerekli tedbirleri aldıklarını söylemekteydi. Nitekim valilerin yerlerine daha nitelikli olan yeni valiler atanmış, kamuoyunun güvenini kazanmış olan seçkin memurlar görevlendirilmiş ve bu memurlara suçluların cezalandırılmaları için açık talimat verilmişti. Bu nedenle bundan sonra yapılacak düzenlemelerden olumlu sonuçlar

1102 **BOA, HSD.TVP,** 1/28.

1103 **Yeni Sabah,** 19 Şubat 1335/19 Şubat 1919, nr. 81, s. 1.

alınacaktı. Fırkalarla ilgili olarak da Hürriyet ve İtilaf ile Sulh ve Selamet gibi fırkaların gelişecek gibi göründüklerini fakat bunlar hakkında şimdilik kesin bir fikir beyan etmenin zamanı olmadığını ifade ediyordu. Ona göre, meclis fesih olduğu sürece hükûmetin icraatlarını etkileyecek fırkalar mevcut olmayacaktı. Hükûmetin bir çoğunluğa dayanması ancak Meclis-i Mebusan'da çoğunluğa sahip bir fırkanın varlığı ile mümkündü. Yeni fırkaların, İttihat ve Terakki ile bir ilgisi olmadığını da belirten Ahmet Tevfik Paşa, hükûmetin İngiltere ve Fransa'yla olan münasebetlerine de değinmiştir. Bu konuda ilgili devletlerle münasebetlerin her zaman iyi olduğunu ancak savaş sırasında kesildiğini bu kez dostluk süresinin sonsuza kadar kurulacağını söylemiştir[1104].

Meclis-i Vükelâ, 19 Şubat'ta toplanmış ve geç saate kadar süren toplantıda kabine meselesi görüşülmüştür[1105]. Bu arada hükûmetin Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile uzlaşma çabaları bir sonuç vermemişti. Fırka, kurulacak kabinenin homojen olmasını istemekteydi[1106]. Bu konudaki ısrarını sürdürmesi üzerine arzu edilen uzlaşma sağlanamamıştı. Bunun üzerine Ahmet Tevfik Paşa, düşündüğü kabine değişikliğini gerçekleştirmeye karar verdi. Buna göre, mevcut kabine üyelerini yerinde bırakarak boş kalan nezaretlere ise güvendiği kişileri getirmeyi düşünüyordu[1107]. Nitekim kısa bir süre sonra yeni vekiller heyetini oluşturdu. Ahmet Tevfik Paşa, bu defa da son derece ağır bir yük üstlenmişti. Yeni kabinenin de karşısında halletmesi gereken birçok iç ve dış

1104 **İkdam,** 22 Şubat 1335/22 Şubat 1919, nr. 7915, s. 1; **Vakit**, 22 Şubat 1335/22 Şubat 1919, nr. 480, s. 1.

1105 **Vakit,** 20 Şubat 1335/20 Şubat 1919, nr. 478, s. 1.

1106 **Vakit,** 22 Şubat 1335/22 Şubat 1919, nr. 480, s. 1. Ali Kemal "Hürriyet İtilaf ve Buhran-ı Vükela" başlıklı yazısında Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Ahmet Tevfik Paşa kabinesine destek vermemesini haklı buluyordu. Çünkü ona göre, hükûmetin birinci kusuru, bazı üyeleri arasında fikren ve siyaseten bir yakınlık ve dostluğun olmamasıydı. Kabinede yer alan bazı nazırlar çok eskiden beri birbirlerine küskündüler, bu nedenle de bir nazırın yaptığını diğeri beğenmiyordu. Bu durum gazetelerde açıkça belirtiliyordu. Hürriyet ve İtilaf Fırkası bu durumu dikkate alarak eskiden beri siyasî fikirlerine güvendiği Ahmet Tevfik Paşa'nın başkanlığı altında sırf kendi üyelerinden bir heyet oluşturmak ve ancak böyle olunca o yükün altına girmek şartını ileri sürmüştü ki, bunda da son derece haklıydı. Fırkanın güvenine sahip olmayan bir Maliye Nazırı, bir Nafia Nazırı bir Bahriye Nazırı dolayısıyla da bir İaşe Müdürü ekmek vs. işlerini bozabilirdi. **Sabah,** 22 Şubat 1335/22 Şubat 1919, nr. 10514, s. 1.

1107 **Sabah,** 20 Şubat 1335/20 Şubat 1919, nr. 10512, s. 1.

sorun bulunuyordu. Bu nedenle Ahmet Tevfik Paşa'nın görevi kabul ederek yeni kabinesini oluşturması o gün için bir fedakârlık olarak değerlendirilmiştir[1108].

Ahmet Tevfik Paşa'nın yeni kabinesi şu isimlerden oluşmaktaydı: Harbiye Nezaretine Ferid Paşa, Bahriye Nezaretine yine Ali Rıza Paşa, Adliye Nezareti ve Şura-yı Devlet Riyaseti Vekâleti'ne Cemil Molla Efendi, Hariciye Nezaretine Yusuf Franko Paşa,[1109] Dâhiliye Nezaretine Reşid Bey'e vekâleten İzzet Bey, Maarif Nezaretine yine Yusuf Ziya Paşa, Nafia Nezaretine Şevket Turgut Paşa, Evkaf-ı Hümayun Nezaretine İzzet Bey, Maliye Nezaretine Ata Bey, Ticaret ve Ziraat Nezaretine Abdullah Bey, Posta ve Telgraf Nezaretine Ethem Bey[1110].

Mabeyn Başkâtibi Ali Fuat Bey, *"Görüp İşittiklerim"* adlı eserinde bağlılık yemini için Padişah Vahideddin'in huzuruna çıkan yeni kabinenin Padişah nezdindeki durumu hakkında şunları anlatmaktadır: Ali Fuat Bey, yeni kabine üyelerini nasıl bulduğunu Padişah'a sormuştur. Padişah ise *"Tevfik Paşa talihsiz adam"* cevabını vermiştir. Padişah'ın bu cevabı Ali Fuat Bey'e göre, Tevfik Paşa kabinesinin çok uzun süreli yaşayamayacağını gösteriyordu[1111].

Yeni kabinede İngilizlerin dostu olan nazırlar olduğu gibi, Fransızlara sıcak bakanlar da vardı. Kabineye yedi yeni nazır katılmıştı. Bunlar Harbiye Nazırı Ferid Paşa, Adliye Nazırı ve Şura-yı Devlet Reis Vekili Cemil Molla Bey, Posta ve Telgraf Nazırı Ethem Bey, Ticaret ve Ziraat Nazırı Abdullah Bey, Maliye

---

1108 Ali Kemal, "Yeni Heyeti Vükela", **Sabah,** 26 Şubat 1335/26 Şubat 1919, nr. 10518, s. 1.

1109 Ahmet Tevfik Paşa'nın ilk kabinesinde Hariciye Nazırı olan Mustafa Reşit Paşa, 13 Ocak 1919'da kurulan Ahmet Tevfik Paşa hükûmeti'nde de Hariciye Nazırlığı görevini korumuştu. Mütarekenin imzalanmasından sonra işgalci devletlerin olumsuz tavır ve davranışları karşısında müttefiklere direnmek gereğini hisseden pek çok sivil ve asker örgütlenmeye başlamış, ikinci Ahmet Tevfik Paşa kabinesi sırasında ülkenin birçok yerinde yayılıp faaliyet gösteren direniş güçleri müttefik devletlerini fazlasıyla kızdırmıştır. Teşkilatlanmak amacı ile yapılan ilk teşebbüsler, Hariciye Nezareti mensupları arasında yapılmıştır. Ahmet Tevfik Paşa'nın desteği ile yapılan Osmanlı hükûmetinin, direnişi el altından desteklemesi, hükûmet üzerindeki baskıları artırmıştır. Nitekim müttefikler Mustafa Reşid Paşa'nın yerine daha anlayışlı bir Hariciye Nazırı'nın atanmasını istemişler, bunun üzerine Ahmet Tevfik Paşa, kabine değişikliğine giderek Hariciye Nezaretine Yusuf Franko Paşa'yı atamıştır. Danışman, **a.g.e.,** s. 92-93.

1110 **BOA, DUİT,** 9/54; **Takvim-i Vekayi,** 26 Şubat 1335/26 Şubat 1919, nr. 3482, s. 1; Türkgeldi, **a.g.e.,** s. 184.

1111 Türkgeldi, **a.g.e.,** s. 185.

Nazırı tarihçi Ata Bey, Nafia Nazırı Şevket Turgut Paşa ve Dâhiliye Nazırı Reşid Bey'di[1112].

Ahmet Tevfik Paşa'nın kabinesinde yaptığı bu değişiklik basında farklı yorumlara neden oldu. Nitekim *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde yer alan habere göre, yeni vekiller heyetinde bulunan Topçu Mirlivası Ferid Paşa, Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası'na mensuptu. Ancak onun da fırkasından istifa etmesiyle kabine hiçbir siyasî fırkaya dayanmayan tarafsız müstakil bir kabine niteliği kazanmıştı. Fakat müstakil ve tarafsız bir vekiller heyeti oluşturma konusunda ısrar eden Ahmet Tevfik Paşa'nın bu kabinesi de birinci ve ikinci kabineleri gibi hem düşünce yapısı itibarıyla uyuşmayan hem de şahsen birbirini tanımayan kişilerden oluşmaktaydı[1113].

Daha önce Ahmet Tevfik Paşa kabinesinde herhangi bir buhran olmadığı şeklinde yayımlarda bulunan *Yeni İstanbul* gazetesi, *"Buhran-ı Vükela"* başlığı ile yayımladığı makalede, yeni vekiller heyetini gördükleri zaman gerçek bir buhranın başladığını gördüklerini belirtiliyordu. Çünkü Ata Bey[1114] gibi, yaşlı birinin böyle zor bir zamanda Maliye Nazırlığına getirilmesi yanlış bir karardı. Aynı şekilde herhangi bir evrak hakkında görüş bildirme yeteneği dahi olmayan bir kişi de Hariciye Nezaretine getirilmişti. Diğer taraftan Dâhiliye Nezaretine atanan ve Selanik'te bulunduğu belirtilen Reşid Bey ise kesinlikle Selanik'te değildi ve İstanbul'a gelmesi iki ay içerisinde söz konusu olamazdı. Bu nedenle Hariciye Nazırlığına vekâleten atanan İzzet Bey'in asaleten bu göreve atanması daha uygun olacaktı[1115].

Vakit gazetesinde Ahmet Emin Bey *"Kabine Tebeddülü"* başlıklı makalesinde kabinenin iktidarda bulunduğu iki üç aylık zaman zarfında kendisine özgü birtakım siyasî gelenekler oluşturduğunu ifade ediyordu. Bu siyasî geleneklerden biri, Ahmet Tevfik Paşa'nın kabine değişikliklerini sessiz bir şekilde yapmasıydı. Ahmet Tevfik Paşa'nın yeni kabinesi de bu sırada iş başında bulunması istenilen kuvvetli bir hükûmet olmaktan çok uzaktı. Genel şekli itibarıyla bu hükûmet

1112 Sonyel, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin…**s. 7; Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı'nda İkili İktidar**, s. 9.

1113 **Tasvir-i Efkâr,** 24 Şubat 1919, nr. 2664, s. 1.

1114 Ata Bey bir gün bile memuriyet yerine gidememiştir. Ancak bir hafta süren memuriyetinden ayrılmasından kısa bir süre sonra vefat etmiştir. Türkgeldi, **a.g.e.,** s. 185.

1115 **Yeni İstanbul,** 26 Şubat 1335/26 Şubat 1919, nr. 88, s. 1.

de önceki hükûmetler gibi, ülkenin ihtiyacı olan esaslı icraatı ortaya koyabilecek bir özelliğe sahip değildi. Kabinede yapacağı değişikliğin gereğinden fazla uzun sürmesi karşısında Ahmet Tevfik Paşa, önceki kabinesinden bir iki arkadaşını feda etmiş ve böylece bir anlamda kamuoyu ve basından özür dilemişti. Paşa'nın bu kabinesi diğer kabinesi ile karşılaştırıldığında ise iki kabine arasında büyük farklar vardı. Maliye ve Nafia nazırlarının kabineden ayrılması olumsuz bir durum gibi gözükmekle birlikte, Ferid Paşa, Ata Bey ve Şevket Turgud Paşa gibi kişilerin katılmasıyla kabinenin daha da güçlendiği görülüyordu. Koyu bir fırkacı olmakla beraber, Reşid Paşa'nın kabineye katılması da ayrıca memnuniyet vericiydi. Reşid Paşa, ülke dışında olup bitenleri yakından görebilen ve milletin nasıl hareket etmesi gerektiğini bilen bir kişiydi. Yeni kabine genellikle tatmin edici bulunmamıştı. Buna rağmen ülkeyi içinde bulunduğu kötü durumdan çıkarabileceği ümit ediliyordu[1116].

Vakit gazetesi, Posta ve Telgraf Nazırı Ethem Bey'in kabine değişikliği ile ilgili olarak yaptığı açıklamaya yer veriyordu. Ethem Bey, kabinedeki değişimin iki şekilde olacağını söylüyordu. Buna göre, Sadrazam arkadaşlarından bazılarını kabine dışında bırakmak ister de istifasını istediği kişiler çekilmezlerse kendisi istifa ederek yeni kurduğu kabinede o kişileri açıkta bırakırdı. İkincisi ise çekilmeleri istenilen bakanlar istifa ederek yerlerini başkalarına bırakırlardı. Ahmet Tevfik Paşa istifa etmemişti. Ethem Bey'in bu açıklamasına katılmayan gazete Ahmet Tevfik Paşa'nın istifa ederek yeni kabineyi kurmasının Meşrutiyet usulüne daha uygun olacağı görüşünü savunuyordu[1117].

Hürriyet ve İtilaf Fırkası da bir beyanname yayımlayarak, yeni hükûmet üyelerinin kendileri ile hiçbir alâkalarının olmadığını belirtiyordu[1118]. Refik Halid Bey *"Hürriyet ve İtilaf Fırkasının Mevkii"* başlıklı yazısında Hürriyet ve İtilafın mevkiinin milleti temsil edecek en yakın mevkii olduğunu iddia ediyordu[1119]. Bu sırada Hürriyet ve İtilaf Fırkası genel merkezinde yapılan gizli toplantılarda Ahmet Tevfik Paşa hükûmetinin yerine geçecek hükûmet listeleri hazırlanmaktaydı. Hükûmeti düşürmek için iki istifa yaptırmanın işi kolaylaştıracağı düşü-

1116 **Vakit,** 26 Şubat 1335/26 Şubat 1919, nr. 484, s. 1.

1117 **Vakit,** 26 Şubat 1335/26 Şubat 1919, nr. 484, s. 1.

1118 **Sabah,** 27 Şubat 1335/27 Şubat 1919, nr. 10519, s. 1.

1119 Refik Halid Karay, "Hürriyet ve İtilaf Fırkasının Mevkii", **Sabah,** 6 Mart 1335/6 Mart 1919, nr. 10526, s. 1.

nülmüştür. Bu amaçla fırkaya üye olup Ahmet Tevfik Paşa kabinesinde İzmir Valiliği ile nezareti fırkanın izni ile kabul eden Ethem Bey'e başvurulmuştur. Sabri Efendi ile Refik Halid Bey postaneye giderek kendisinin yeni kabinede Ticaret Nezaretine atandığını haber vermişler ve işi çabuklaştırmak için istifasının uygun olacağını söylemişlerdir. Ancak Ethem Bey bunun Ahmet Tevfik Paşa'nın kendisine gösterdiği güvene karşı bir nankörlük olacağını söyleyerek istifa etmemiştir[1120].

Ahmet Tevfik Paşa'nın bu hükûmeti için Ali Fethi Bey ise şunları söylüyordu: *"…Yeni kabinede Ahrar, Sulh u Selamet gibi İttihad ve Terakki'ye muhalif, fakat aşırı olmayan siyâsî hiziplerin temsilcileri ile beraber, mutedil tanınan bazı itilafçılar da yer almışlardı. Fakat büyük bir dikkatle, hiçbir İtithat ve Terakkili bulunmamasına itina edilmişti. Mümkün olduğunca da askerlikten siyasete geçmiş olanlardan kaçınılmıştı"*[1121].

Yeni hükûmet hakkında hariçte de farklı yorumlar yapılmaktaydı. Kafkasya Alman delegesi, bu konuyla ilgili olarak dışişleri bakanlığına bir yazı göndermişti. Yazıda, yeni atanan harbiye nazırının Sultan Abdülhamid'in adamı olduğundan bahsedilmekteydi. Yine harbiye nazırının eski görevinden alındığından itibaren emekli olarak yaşadığı, becerikli bir düzenbaz olarak tanındığı, hiçbir askerî eğitim ve okul geçmişinin olmadığı ve ahlâki olarak da son derece zayıf bir kişi olduğu belirtiliyordu. Maliye Nazırı olarak atanan kişinin ise bu göreve uygun biri olmadığı, kendisinin hem bedensel hem de ruhsal olarak bunak diye tabir edildiği ifade ediliyor[1122].

2.4. Hükûmetin İstifası

Ahmet Tevfik Paşa'nın yeni hükûmeti kurulduktan sonra daha önce kamuoyunda ve İtilâf Devletleri nezdinde şikâyet konusu olan sorunların giderilmesi için harekete geçmiştir. Ahmet Tevfik Paşa, bu konuyla ilgili olarak 28 Şubat'ta Padişah Vahideddin'e bir kararname sunmuştur. Kararnamede; Osmanlı Devleti ile İtilâf Devletleri arasındaki dostane ilişkilerin bozulması için tahrik ve teşviklerde bulunanlar ile tehcir dolayısıyla işlenen suçlardan sorumlu olanların öncelikle, Divân-ı Harb-i Örfîlerde yargılanacağı ve cezalandırılacağına yer verilmekteydi. Yine kararnameye göre, halkın can ve mal hürriyeti aleyhine suç

1120 Karay, **a.g.e.,** s. 92-93.

1121 Okyar, **a.g.e.,** s. 267.

1122 **Politisches Archiv des Auswartigen Amts**, R 13805, C. 2809, belge nr. 000255.

işleyenler, rüşvet ve vurgunculuk yapanlar ile memurluk yetkilerini kötüye kullananlar da mevki ve sıfatları ne olursa Divân-ı Harb-i Örfîlerde yargılanacak ve cezalandırılacaklardı. Bu işlemleri hızlandırmak için de askerî ve adli üyelerden oluşan Divân-ı Harb-i Örfîlerin yeniden kurulacaktı[1123].

Ali Fuat Bey, hatıralarında, Padişah Vahideddin'in Ahmet Tevfik Paşa'nın isteği karşında düşüncelerini yazılı olarak kendisine verdiğini belirtmektedir. Buna göre, Padişah *"bu kararnameyi uygulamaya koyması halinde hükûmetin doğabilecek bütün sonuçlarına katlanması ve bütün sorumluluğu üstlenmesi"* gerektiğini söylüyordu. Diğer taraftan Kanûn-ı Esasi üzerinde hükûmetin yapmak istediği geniş çaplı değişikliğe de karşı çıkıyordu. Padişah'ın bu düşünceleri kendisine iletildiğinde Ahmet Tevfik Paşa, isteklerinin bir an önce yapılması gerektiğini Mabeyn Başkâtibi Ali Fuat Bey'e bildirdi. Bunun gerekçesi olarak da İtilâf Devletleri'nin hükûmete tutuklanması istenenlerle ilgili 36 kişilik bir liste vermelerini gösterdi. Ahmet Tevfik Paşa'ya göre, bu tutuklamaları hükûmet olarak kendileri yapmadığı takdirde bu 36 kişi İtilâf Devletleri'nce tutuklanacaktı. Bu da yapılacak yargılamalarda birçok kişinin suçsuz yere cezalandırılabileceği endişesini ortaya çıkarmaktaydı. Bu nedenle Ahmet Tevfik Paşa, hükûmet olarak Divân-ı Harb-i Örfîlerin kurulmasıyla ilgili değişikliğin bir an önce gerçekleştirilmesi kanaatindeydi. Ancak Ali Fuat Bey Padişah'ın Kanûn-ı Esasi'ye uygun olmayan bir kanunu kabul edemeyeceğini, kabul etmesi halinde Padişah'ın durumunun sarsılacağını ifade etmiştir. Bunun üzerine Ahmet Tevfik Paşa da "*Bu babda arkadaşlara karşı ısrar edecek olursam istifa edecekler yerlerine kimi getirelim"* diyerek sonucu akşam saraya bildireceğini söylemiştir. Ali Fuat Bey'in, Ahmet Tevfik Paşa ile arasında geçen bu konuşmayı Padişah'a aktarması üzerine Padişah Vahideddin, Ahmet Tevfik Paşa'nın *"Israr eylersem istifa eylerler"* sözüne karşı *"Hah! Şimdi maksad anlaşıldı. Hey'et-i vükelâ tazyikata maruz kalıyorlar da sık sık böyle istifaya mecbur oluyorlar diye halka karşı bize tahmîl-i mes'uliyet etmek istiyorlar"* diyerek Ahmet Tevfik Paşa'nın talebine oldukça sert bir yaklaşımda bulundu ve bu yaklaşımıyla talebi kabul etmeyeceğini gösterdi[1124].

Vahideddin, Ahmet Tevfik Paşa'ya Başkâtibi aracılığıyla kabinesinin iktidarda bulunduğu dört aylık süre içerisinde son derece yavaş davrandığını, acizlik gösterdiğini ve bu durumun kendisi nezdinde büyük bir üzüntü yarattığını

1123 Türkgeldi, **a.g.e.,** s. 186-192.

1124 Türkgeldi, **a.g.e.,** 186-192.

bildirmiştir. Padişah'ın bu tavrı karşısında Divân-ı Harb-i Örfîlerin yetkilerinin genişletilmesi hakkındaki talebi de reddedilen Ahmet Tevfik Paşa'nın istifa etmesi kaçınılmaz bir hal almıştı[1125]. Nitekim 3 Mart'ta Padişah'a istifasını vermesi üzerine Sultan Vahideddin yeni kabineyi kurma görevini Damat Ferit Paşa'ya vermiştir[1126].

Ahmet Tevfik Paşa'nın yeni kabinesinin uzun ömürlü olmayacağı, basında çıkan haberlerde sık sık yer bulmuştu. Nitekim *Vakit* gazetesi, Ahmet Tevfik Paşa'nın üçüncü kabinesinin milletin beklediği azimkâr ve kuvvetli bir kabine olmadığının bütün gazeteler tarafından yazıldığını ve kabinenin uzun bir süre iktidarda kalamayacağının tahmin edildiğini yazıyordu. Ayrıca dürüst karakteri ile tanınan Bahriye Nazırı Ali Rıza Paşa kabineden istifa etmişti. Kabinede kalma nedeni olarak birtakım fenalıkları ortadan kaldırma amacında olduğunu belirten Ali Rıza Paşa, istifasında ise sağlık nedenlerini gerekçe gösteriyordu. Ancak söylentilere göre Ali Rıza Paşa, yeni kabinenin kurulmasında kabine dışında bırakılan arkadaşlarının önceden, bu durumdan haberdar edilmemesi nedeniyle istifa etmişti[1127].

İkdam gazetesi de Ahmet Tevfik Paşa'nın başarısızlığındaki en büyük neden olarak kabinenin iktidarda kaldığı sürece geçirdiği buhranların sebeplerini kamuoyundan gizlemesi, olduğunu iddia ediyordu. Ahmet Tevfik Paşa daha önce kurduğu kabineleri hiçbir partiye mensup olmayan kişilerden kurmuştu. Kabinesinin bir parti kabinesi olarak adlandırılmasını istemiyordu. Bunun için kabinesine aldığı kişileri tarafsız kimselerden seçmişti. Ancak bu durum hükûmet içerisinde her zaman sıkıntılar çıkarmıştı. Paşa'nın tarafsızlardan oluşan bir kabine ile hükûmeti idare etmesinin mümkün olmayacağını anlamasını sağlamıştı. Bu nedenle yeni kabinesini kurarken, Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile görüşmelere girişmiş ve fırkaya kendi kabinesinde nezaretler teklif etmişti fakat Hürriyet ve İtilaf Fırkası yöneticileri nezaretlere kendi mensuplarının tayin edilmesinde ısrar

1125 Pakalın, **Sicill-i Osmanî Zeyli,** C. XIX. s. 4463.

1126 **BOA**, **DUİT,** 9/55; **Vakit,** 4 Mart 1335/4 Mart 1919, nr. 490, s. 1. Ahmet Tevfik Paşa bundan sonra saraya gitmemiştir. Devlet hizmetine girişinin altmışıncı yıl dönümü olması hasebiyle Padişah kendisine *"Hanedan-ı Âli Osman"* nişanını layık görmüştü. Nişan Vahideddin'in kızı ve aynı zamanda Ahmet Tevfik Paşa'nın gelini olan Ulviye Sultan ile Paşa'ya gönderilmişti. Bunun üzerine Paşa teşekkür etmek için saraya gitmişti. Pakalın, **Sicill-i Osmanî Zeyli,** C. XIX, s. 4464.

1127 **Vakit,** 1 Mart 1335/1 Mart 1919, nr. 487, s. 1.

ettiklerinden yapılan görüşmelerden sonuç alınamamıştı. Daha önceki kabinelerinde olduğu gibi, Ahmet Tevfik Paşa'nın bu kabinesinin de fırkalar haricinde tarafsız olması en büyük zaafıydı[1128].

Ahmet Tevfik Paşa'nın kurduğu üçüncü kabinesinin ancak bir hafta iktidarda kalmasının en önemli nedenlerinden birinin, Padişah'a sunduğu kararnamenin reddedilmesi olduğunu görüyoruz. Ahmet Tevfik Paşa'nın uzun süre iktidarda kalamamasının bir diğer nedeni ise, basının kabineye olan olumsuz yaklaşımıdır. Özellikle Ahmet Tevfik Paşa'nın kabinesinde değişim yaparken diğer kabine üyelerinin fikrini almadığı ve kabinenin gayri mütecanis bir kabine olduğu şeklindeki eleştiriler kabinenin sonunun gelmesinde etkili olmuştur.

Bir başka görüşe göre de hükûmet İttihatçıları tutuklama konusunda fazla istekli olmamıştı. Hatta bu tutuklamaları yerine getirmemek için kendisine verilen tutuklama listelerini kaybettiğini söyleyerek İtilâf Devletleri'nden büyük tepki almıştı. Bu da hükûmetin istifası üzerinde oldukça etkili olmuştu[1129].

Ahmet Tevfik Paşa'ya büyük ümitler bağlayan Padişah Vahideddin, bu nedenle onu, uzun süre iktidarda tutmak istiyordu. Ahmet Tevfik Paşa hiçbir partiye bağlı değildi. Bu da hem Padişah hem de Ahmet Tevfik Paşa hükûmeti üzerinde fırkaların baskı yapmalarına engel olacaktı. Böylece Padişah, bütün gücün toplandığı bir merkez olacak ve böylece eski mutlakiyet günlerine dönecekti. Ahmet Tevfik Paşa'nın istifası ile ilgili bir Alman Arşiv belgesinde ise *"Kabinesinin başarısızlık nedenleri arasında hiçbir partiye bağlı olmaması ve tembel olması"* da gösterilmekteydi[1130].

Daha önce de belirttiğimiz gibi Ahmet Tevfik Paşa tarafından kurulan yeni kabinenin uzun süreli olmayacağı kanaati, siyasî çevrelerde, kamuoyunda ve basında çok sık dile getiriliyordu. Söylenenlere göre, birbirini takiben üç defa değişikliğe uğrayan kabinenin istifası kaçınılmazdı. Yine kabinede yer alan nazırların zayıflığı ve acizliği nedeniyle kabinenin kısa sürede çekilmeye mecbur olacağı herkes tarafından tahmin ediliyordu. Ancak kabinenin işe başlamasından altı gün sonra henüz daha nazırlar sandalyelerine ısınmamışken istifa etme-

1128 **İkdam,** 5 Mart 1335/5 Mart 1919, nr.1926, s. 1.

1129 Akçam, **a.g.e.,** s. 463.

1130 **Politisches Archiv des Auswartigen Amts**, R 13805, C. 2809, belge nr. 000256.

leri pek de beklenilen bir gelişme değildi. Bu nedenle istifa, hem kabine üyeleri arasında hem de kamuoyunda şaşkınlıkla karşılanmıştı.

Ahmet Tevfik Paşa, kabinesini kurarken yaptığı gibi istifa ederken de kabine üyelerini bu durumdan haberdar etmemişti. Bu durum kabine üyelerinin istifayı farklı zamanlarda ve mekânlarda öğrenmesine yol açmıştı. Nitekim Dâhiliye Nazır Vekili İzzet Bey öğle vakti kabinenin istifa etmiş olmasından haberdar olmuştu. Adliye Nazırı Cemil Molla Bey ise kabinenin istifasını çeşitli kaynaklardan öğrenmiş ve durumdan emin olduktan sonra nezaretten ayrılmıştı. Harbiye Nazırı Ferid Paşa ve diğer nazırlar da geç vakte kadar makamlarında bulunmuşlardı[1131].

1131 **Vakit,** 5 Mart 1335/5 Mart 1919, nr. 491, s. 1.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MÜTAREKE DÖNEMİNDE AHMET TEVFİK PAŞA'NIN ALDIĞI DİĞER GÖREVLER

1. PARİS BARIŞ KONFERANSI HEYETİ ÜYELİĞİ

1.1. Konferansın Toplanma Nedenleri ve Osmanlı Devleti'nin Konferansa Çağrılması

I. Dünya Savaşı'ndan galip çıkan devletler yenilen devletlere uygulanacak olan barış esaslarını belirlemek amacıyla Paris'te bir barış konferansının toplanmasına karar vermişlerdir. Konferans, barış mütarekelerinin yapılmasından ve çarpışmaların resmen durmasından sonra 18 Ocak 1919'da toplanmıştır[1132]. Konferansın ilk toplanışında davet edilmemiş olan Osmanlı Devleti de bu konferansa katılmak istiyordu. Böylece Osmanlı ile yapılacak olan barış antlaşmasına yönelik görüş ve talepleri konferans gündemine taşınacak ve tartışılacaktı. Bu amaçla Sadrazam Damat Ferit Paşa konferans nezdinde bazı girişimlerde bulunmuştu. Bunun üzerine 30 Mayıs 1919'da toplanan Yüksek Konsey, Damat Ferit Paşa'nın bir Türk delegasyonunun da Paris'e davet edilerek konferansa katılımının sağlanması ve dinlenilmesi için gönderdiği yazıyı müzakere etmiştir. Müzakerede İngiltere, Fransa ve İtalya Osmanlı heyetinin konferansa davet edilmesi ve dinlenilmesine karar vermiştir[1133].

Bu amaçla İstanbul'da Fransız Yüksek Komiseri olarak bulunan De France, 1 Haziran 1919'da[1134] Bâb-ı Âli'ye gelerek Sadrazam Damat Ferit Paşa'yı ziyaret etmiştir. De France bu ziyaretinde Osmanlı Devleti'ni barış konferansına resmen davet etmiştir[1135].

1132 Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Ankara 1989, s. 14.

1133 Salâhaddin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya**, C. I, Ankara 1977, s. 257-258.

1134 Jaeschke**, a.g.e.,** s. 39.

1135 Tansel, **a.g.e.,** s. 257-258.

1.2. Paris'e Gidecek Heyet Sorunu ve Ahmet Tevfik Paşa'nın Delege Olarak Atanması

Paris Barış Konferansı'na Osmanlı Devleti'nin davet edilmesinden sonra sıra konferansta İstanbul hükûmeti'ni kimin temsil edeceği konusuna gelmişti. 3 Haziran 1919 tarihli Meclis-i Vükelâ toplantısında Damat Ferit Paşa ve Meclis-i Vükelâ'ya memur Ahmet Tevfik Paşa'nın Paris'e gönderilmesi kararı alındı[1136]. Heyetin başında Damat Ferit Paşa bulunacaktı[1137].

Damat Ferit Paşa'nın yokluğunda Sadrazamlığa Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi vekâlet edecekti[1138]. Damat Ferit Paşa'nın baş delege olarak yer alacağı Osmanlı heyeti oldukça kalabalık gözüküyordu. Heyet otuz beş kişiden oluşacaktı. Heyette yer alacakların bir kısmı müşavir sıfatıyla görev yapacaklardı. Özellikle, Ahmet Tevfik Paşa'ya müşavirlik yapacaklar arasında Dâhiliye Nazırı Ali Kemal, Maliye Nazırı Tevfik ve Şura-yı Devlet Reisi Rıza Tevfik beylerin ismi ön planda geçiyordu. Oldukça kalabalık olan bu müşavirlerin arasında ayrıca Erkân-ı Harbiye Reisi Cevad Paşa, Umur-ı Siyâsîye Müdürü Reşid ve Reşad Halis, Muhtar Refet, Ragıp Hüsnü ve Nafia Müsteşarı Muhtar beyler de bulunacaktı[1139].

Başlangıçta belirlenen heyet üyelerinden Ali Kemal Bey'in delege olarak atanmasından daha sonra vazgeçilmiştir. *İkdam* gazetesinde bunun sebebinin Sadrazam Ferit Paşa'nın aynı zamanda üstlendiği Hariciye Nazırlığı görevini Ali Kemal'e vekâleten vermiş olması gösterilmekteydi[1140]. Aslında olayın temelinde Ahmet Tevfik Paşa'nın heyet içersindeki bazı isimleri istememesi yatıyordu. Tecrübeli bir devlet adamı olan Ahmet Tevfik Paşa'nın heyette bulunmasını Padişah Vahideddin istemişti. Sultan bu görevi kabul etmesi için Tevfik Paşa'ya çok ısrar etmişti[1141]. Nitekim Vahideddin'in kızı Sabiha Sultan, babasının Damat Ferit Paşa'ya güvenmediğini, bu nedenle de Sevr'e giderken sırf onu kontrol etmek için

1136 **BOA, MV,** 251/1; **Vakit,** 3 Haziran 1335/3 Haziran 1919, nr. 575, s. 1; Jaeschke, **a.g.e.,** s. 40.

1137 **ATASE, (ATAZB)**, Kutu 5, Gömlek 24, Belge 24-1.

1138 **İkdam,** 11 Nisan 1335/1919, nr-, s. 1.

1139 **ATASE, (ATAZB),** Kutu 5, Gömlek 24, Belge 24-1.

1140 **İkdam,** 6 Haziran 1919, nr-, s. 1.

1141 **BOA, HR. SAİD,** 25/9, lef. 2; Mehmet Zeki Pakalın, **Sicill-i Osmanî Zeyli**, C. XIX. , s. 4459.

tecrübeli devlet adamı Ahmet Tevfik Paşa'yı da heyet içerisine aldığını ve Damat Ferit Paşa'nın arkasından gönderdiğini belirtmektedir[1142].

Diğer taraftan da Padişah'ın hatırı için bu görevi kabul eden Ahmet Tevfik Paşa heyette yer alacak olan Ali Kemal, İzzet Fuat Paşa gibi bazı isimlere itiraz ediyordu. Bu gibi isimlerle bir yere gidilemeyeceğini söylemekteydi[1143]. Şayet istemediği bu kişilerin heyette yer alması ve Paris'e gitmeleri halinde *"Şuradan şuraya adım atmam"*[1144] diyerek bu konuda ne kadar kararlı olduğunu ortaya koymuştur.

Paris'te Osmanlı Devleti'ni temsil edecek heyet üyeleri hakkında basında siyasî çevrelerde ve kamuoyunda da çeşitli haber ve yorumlar yer almaktaydı. Nitekim Refi Cevad, Alemdar gazetesinde heyette daha önce Ahmet Tevfik Paşa kabinesinde Maarif Nazırlığı görevini üstlenmiş olan Rıza Tevfik Bey'in bulunmasını şiddetle eleştirmekteydi. Refi Cevad'a göre, Rıza Tevfik Bey daha önce Ahmet Tevfik Paşa kabinesi adına mecliste söz aldığı zaman kabineyi zor duruma düşürmüştü. Barış Konferansı gibi bir yerde söyleyecek bir sözü yoktu ve olamazdı. Damat Ferit Paşa'nın Paris'e götüreceği heyet üyelerini siyasî hayata vakıf kişilerden seçmesi aralarına bir iki gazeteci karıştırması daha uygun olurdu[1145]. Akşin'e göre ise, Ahmet Tevfik Paşa muhtemelen Padişah'ın isteğiyle Rıza Tevfik'e razı olmuştu[1146].

Paris'e giden heyet üyeleri ile ilgili olarak Veliaht Abdülmecid Efendi de görüş beyan edenlerdendi. Nitekim o Mabeyn Başkâtibi Ali Fuat Bey'e Padişah'a iletmesi için konuyla ilgili bazı düşüncelerini açıklamıştı. Abdülmecid Efendi konferansa davetin Osmanlı Devleti için ilk ve son fırsat olduğunu söylüyordu. Bu nedenle konferansta Osmanlı Devleti'ni temsil edecek kişiler güven telkin eder kişiler olmalıydı[1147]. Abdülmecid Efendi'ye göre, Osmanlı İmparatorluğu kurulduğu tarihten beri hiç uğramadığı kadar büyük bir buhran ve felaket karşısında bulunmaktaydı. Bunun nedeni ise, İmparatorluğun geleceği ile ilgili

1142 Murat Bardakçı**, Şahbaba,** İstanbul 1999, s. 110.

1143 Yımaz Çetiner, **Son Padişah Vahdeddin**, İstanbul 1997, s. 124-125.

1144 Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, Ankara 1987, s. 224.

1145 Refi Cevad, "Sadrazam Paşa da Geldi", **Alemdar,** 16 Temmuz 1335/16 Temmuz 1919, nr. 13, s. 1.

1146 Sina Akşin, **İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele**, İstanbul 1992, s. 370.

1147 Türkgeldi, **a.g.e.,** s. 224.

kararların halkın güvenine sahip olmayan tecrübesiz kişilerin şahsi kararlarına bırakılmasıydı. Bu son derece tehlikeliydi. Halkın ölüm kalım mücadelesi ile karşı karşıya bulunduğu bir zamanda tecrübesiz bir kişi olan Damat Ferit Paşa halkı ümitsizliğin son noktasına ulaştırmıştı. Ülkenin mutluluğu ve esenliği için konferansta ülkeyi Ahmet Tevfik Paşa gibi meslekten yetişme geniş bilgi sahibi ve tecrübeli kişiler temsil etmeliydiler[1148].

Ayrıca ülkenin değişik yerlerinden saraya gönderilen telgraflarda Paris Konferansı'na gidecek kişilerden bazılarının güvenilir kimseler olmadığı belirtiliyordu. Meclis-i Vükelâca heyet başkanı olarak belirlenen Damat Ferit Paşa bu duruma tepki gösterdi[1149]. O sırada kamuoyunu geniş ölçüde temsil eden cemiyetler ve bilhassa heyet-i milliyenin imzalarını içeren bir telgraf Padişaha takdim olunmak üzere mabeyn kâtipliğine gönderilmişti. Bu telgrafta Osmanlı Devleti'nin çok büyük bir tehlike karşısında bulunduğuna dikkat çekiliyordu. Ayrıca Paris Barış Konferansı'nda yapılacak teşebbüslerin ülke için son çare olduğunun altı çiziliyordu. Telgrafta hassasiyetle Osmanlı hukukunun iyi bir şekilde savunulması için Padişah'ın ve halkın güvenini kazanmış, günün siyasetine vakıf kişilerin heyette görevlendirilmeleri gerekirken buna riayet edilmediğinin üzerinde duruluyordu. Bundan da anlaşılacağı üzere telgrafta heyette bulunan kişilerin bu özelliklere sahip olmadıkları açıkça dile getiriliyor ve bunun da milleti derin bir üzüntüye düşürdüğü belirtiliyordu.

Heyet-i milliyece Paris'e gönderilecek heyetin yapısıyla ilgili olarak Padişaha gönderilmiş olan telgrafın son kısmında bu durumun düzeltilmesi isteniyordu. Düzeltilmediği takdirde ise ülkede galeyan meydana geleceği ısrarla vurgulanıyordu. Padişah bir tehdit havasının yansıtıldığı bu telgraf üzerine Damat Ferit Paşa'yı saraya çağırmış ve kendisi ile görüşmüştür. Bu görüşme sonrasında iki karar alınmıştır. Bu kararlardan birincisi bu tür telgraflarla Padişahı tehdit eden kişilerin bir kısmının tutuklanması diğerlerinin de sindirilmesi, ikinci olarak da kamuoyunun güvenini kazanmış olan Ahmet Tevfik Paşa'nın barış konferansına gönderilmesidir[1150].

Heyette kimlerin yer alacağı konusunda padişaha gönderilen telgraflar onu çok öfkelendirmişti. Ancak bu konuda Damat Ferit Paşa *"Limanda yetmiş tane*

1148 Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, Ankara 1971, s. 14-15.

1149 Çetiner, **a.g.e.,** s. 124-125.

1150 Mehmet Tevfik (Biren), **Bir Devlet Adamının Mehmet Tevfik Bey'in (Biren) II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları**, C. 2, İstanbul 1993, s.197-198.

ecnebi gemisi varken kargaşa çıkmasından endişe edilmemeli" diyerek herhangi bir kargaşa halinde gerektiğinde İngiliz işgal kuvvetlerinden istifade edilebileceğini belirtmiş ve Padişahı yatıştırmaya çalışmıştır[1151]. Telgrafı imzalayan kişilerden İstanbul'da bulunanlar derhal polis müdüriyetine çağrılarak tutuklanmışlar, Anadolu'dan gönderilen telgrafları teşvik edenler hakkında ise valiler ve mutasarrıflar tarafından soruşturma ve inceleme başlatılmıştır.

Damat Ferit Paşa'nın başkanlığı altında Paris'e gidecek heyet hakkında Meclis-i Vükelâ'da da farklı görüşler beyan edilmişti. Nitekim Meclis-i Vükelâ'ya memur Çüruksulu Mahmud Paşa milletin kurtuluşu için büyük önem taşıyan bu konferansa gidecek heyete refakat edecek kişilerin Fransızcaya vakıf ve diplomasi mesleğinden yetişmiş kişiler olması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Paşa'nın Osmanlı Devleti'nin hangi koşullar içerisinde bir barış antlaşması imzalayabileceğini içeren notayı kimin kaleme alacağını da sorması Damat Ferit Paşa'yı çok öfkelendirmişti. Nitekim Damat Ferit Paşa cevaben *"abd-i âciz"* diyerek kendisinin bu notayı kaleme alacağını belirtmiş ve devamla *"İttihatçı ruhuyla hükûmetin idare edilemeyeceğini"* söylemiştir. Bunun üzerine Çüruksulu Mahmud Paşa cevaben, Damat Ferit Paşa'nın sözlerindeki manayı anlayamadığını, bu şekilde bir şeyi hatırlatmak amacındaysa yanlış kapı çaldığını söyleyerek Ferit Paşa ile çalışamayacağını ifade etmiş ve istifa edeceğini bildirmiştir.

Diğer taraftan Damat Ferit Paşa, Ahmet Tevfik Paşa ile yaptığı görüşmede o itiraz etmediği takdirde heyet üyelerini hemen belirleyeceğini belirtmiştir. Ayrıca Sadrazam heyette yer alacaklarla ilgili bazı isimlerin gazetelerde açıklanmasına rağmen bunun henüz kesinlik kazanmadığını da ilave olarak söylemiştir. Oysa ki, heyette yer alacağı belirtilen kişilerin isimleri bir gün önce Damat Ferit Paşa tarafından Padişahın onayına sunulmuştu. Ahmet Tevfik Paşa bunu daha sonra öğrenmiş ve büyük bir şaşkınlık yaşamıştır. Bunun üzerine Ahmet Tevfik Paşa o sıralarda Hariciye Nezareti Umur-ı İdare Müdürlüğü'nde bulunan ve gelecekte ülkeyi birkaç kere büyükelçi olarak temsil edecek olan Şevki Bey aracılığı ile bu konuda Damat Ferit Paşa'dan açıklama istemiştir. Damat Ferit Paşa da Padişahın iradesi çıkmışsa da kendisinin henüz görmemiş olduğunu Ahmet Tevfik Paşa'ya cevaben bildirmiştir. Listeyi Padişah'ın onayına kendisi sunduğu halde Damat Ferit Paşa'nın bu şekilde cevap vermesi son derece dikkate değerdir[1152].

1151 Türkgeldi, **a.g.e.,** s. 25; Akşin, **a.g.e.,** s. 370.

1152 Biren, **a.g.e.,** s. 199.

Kanaatimizce Padişah Vahideddin ve Damat Ferit Paşa, Ahmet Tevfik Paşa'nın dışında heyetin bütün üyelerini müştereken belirlemişler ve bu işte onu dışarıda tutmuşlardı. Kamuoyunu tatmin etmek amacıyla da onun heyette görev almasını uygun görmüşlerdi.

Başmabeyinci Lütfi Simavî Bey, Ahmet Tevfik Paşa'nın, Damat Ferit Paşa kabinesine girişi ve konferansa gidişi hakkında bazı bilgiler vermektedir. Buna göre, konferansa katılacak heyet Damat Ferit Paşa'nın başkanlığında Maliye Nazırı Tevfik ve Şura-yı Devlet Reisi Rıza Tevfik beylerle 6 Haziran'da Fransa'nın Demokrasi adlı kruvazörüyle Toulon'a doğru hareket ettiler. İkinci delege olarak atanan Ahmet Tevfik Paşa ise 14 Haziran'da İngiltere'nin *HMS Ceres* Kruvazörü'yle gideceğini bildirmişti. Lütfi Simavî Bey 12 Haziran'da Ahmet Tevfik Paşa'yı ziyaret etmiştir. Lütfi Simavî Bey'in aktardığına göre, bu ziyaretteki amacı eskiden beri tanıdığı ve Tahrirat-ı Hariciye kâtibiyken nazırı olan Ahmet Tevfik Paşa'yı Paris'e gidişinden önce görmek ve kendisine toplu seyahat tavsiyesinde bulunmaktı. Ayrıca Damat Ferit Paşa kabinesinde neden Meclis-i Vükelâ memurluğunu kabul ettiği ve barış konferansına Ferit Paşa ile gitmeyi neden kabul ettiğini öğrenmekti. Bu görüşmede Ahmet Tevfik Paşa *"Mevkii sallanan Ferit Paşa'ya bir dirsek lazımdı…"*[1153] demiş ve hastalığı nedeniyle[1154] Damat Ferit Paşa ile aynı gün yola çıkamadığını söylemiştir. Ahmet Tevfik Paşa devamla,*"Doğrusunu sizden saklayacak değilim, gitmek de istemedim. Konferans meselesi için Ferit Paşa iki gün sıra ile yanıma geldi. Israr ve ibramlarda bulundu. Bu adam yalancıdır Padişahı kandırmış. Güya Fransa'da ve İngiltere'de çok diplomat ve hükûmet adamı tanırmış, hepsi yalan. Göreceksiniz, Ferit Paşa (Paris'te) apışacak ve İstanbul'a hâib ve hâsir dönmeye mecbur olacaktır. Sadarette kalacağını da hiç memul etmiyorum. Bu ciheti Zat-ı Şahaneye arz ile ihtiyaten şimdiden bir kabine hazırlamasını tavsiye ettim"*[1155] diyerek Damat Ferit Paşa'ya güvenmediğini ve bu heyette onun ısrarıyla görev aldığını söylemiştir.

1153 Lütfi Simavi, **Sultan Mehmed Reşad Hanın ve Halifenin Sarayında Gördüklerim**, İkinci Kısım, Matbaa-i Osmaniye 1340, s. 241, Pakalın, **Sicilli Osmanî Zeyli**, C. XIX., s. 4459.

1154 Tevfik Paşa bu sırada siyatik hastasıydı ve tedavi görmekteydi. Bkz, **İkdam,** 6 Haziran 1919, s. 1, nr.-, s. 1.

1155 Lütfi Simavî, "Damat Ferit'in Sevr Hazırlığı", **Yakın Tarihimiz, Birinci Meşrutiyetten Zamanımıza Kadar**, C. 2, S. 23, 2 Ağustos 1962, s. 291, İnal, **Son Sadrazamlar**, C. 4, s. 2044.

Ahmet Tevfik Paşa ileride olacakları sezercesine Damat Ferit Paşa'nın başkanlığındaki bir heyetin Paris'te yapılacak konferanstan bir sonuç alamayacağını belirtmiştir. Gerçekten de Damat Ferit Paşa katıldığı Paris Barış Konferansı'ndan tabiri caizse yüzgeri olarak adeta kovulurcasına gelecektir ve akabinde de istifa etmek mecburiyetinde kalacaktır.

Diğer taraftan 15 Haziran 1919 tarihli *Vakit* gazetesinde Ahmet Tevfik Paşa'nın *Journal d'Orient* gazetesine verdiği belirtilen bir beyanatı yer almıştır. Ahmet Tevfik Paşa beyanatında Paris'e bir uzman gibi görüşleri alınmak üzere gittiklerini söylemişti. Ayrıca haberde Ahmet Tevfik Paşa'nın barış şartlarının Osmanlı'ya hemen bildirilmeyeceği sözüne de yer veriliyordu. Ahmet Tevfik Paşa Amerikan komisyonlarının doğuda yapacakları incelemelerin ardından konferansa birer rapor sunacaklarını belirterek bu raporlardan sonra Osmanlı Devleti ile yapılacak barış şartlarının kesinleştirileceğini söylüyordu. Gazete haberine göre, heyet başkanı Damat Ferit Paşa Paris'teki konferansta önce Türk tarafının görüş ve taleplerini bir muhtıra ile sunacak ve bilahare de Ahmet Tevfik Paşa ve heyeti bu muhtırada yer alan konularda Osmanlı Devleti'nin haklarını savunacaklardı. Ahmet Tevfik Paşa'ya göre, muhtemel ki Osmanlı Devleti ile yapılacak barış antlaşması iki aydan önce imzalanmayacaktı. Bu zaman zarfında ise kendileri konferansta Osmanlı Devleti'nin şark meselesinin çözümü için önerdiği görüşleri açıklayacaklardı.

Ancak yukardan beri Ahmet Tevfik Paşa'nın *Journal d'Orient*'de çıktığı söylenilen ve *Vakit* gazetesinde bu habere dayanılarak yapılan açıklamalarla ilgili olarak daha sonra Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından bir tebliğ yayımlanmıştır. Tebliğde bu açıklamanın Ahmet Tevfik Paşa tarafından yapılmadığı ve Paşa'nın hareketinden önce hiç kimseye açıklamada bulunmadığı belirtilmiştir[1156].

Her iki cihetten de yani Ahmet Tevfik Paşa'nın böyle bir açıklamayı *Journal d'Orient*'e yapıp yapmadığı konusunda yukarıdaki bilgilerin haricinde bir malumat yoktur. Ancak Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi devletin resmî bir kurumu olduğundan muhtemel ki böyle bir açıklamayı Ahmet Tevfik Paşa yapmamış da olabilir.

Paris'te Türk heyetinin başında bulunan Damat Ferit Paşa ve Ahmet Tevfik Paşa ile ilgili olarak İngilizlerin görüşlerini de İngiliz Amirali Calthorpe'un hükûmetiyle olan yazışmalarından anlamaktayız. Amiral Calthorpe 6 Haziran'da İngiliz Dışişleri Bakanı Curzon'a gönderdiği yazıda Damat Ferit Paşa ve Ahmet

1156 **Vakit,** 15 Haziran 1335/15 Haziran 1919, nr. 587, s. 1.

Tevfik paşaların İngiliz yanlısı duygular beslediklerini belirtmektedir. Amiral Calthorpe'a göre, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından sonraki sadaret dönemleri gözlemlendiğinde her ikisi de vilayetlerde düzeni kurmakta ve Ermeni ile Rum mültecilerden durumları kötü olanlara yardım etmekteydiler. Amiral Calthorpe ayrıca Ahmet Tevfik Paşa'nın oldukça yaşlı olduğundan ve esas itibariyle Damat Ferit Paşa ile aynı amacı taşıdığından da bahsetmekteydi[1157].

Nihayet Damat Ferit Paşa başkanlığındaki Osmanlı heyeti 6 Haziran'da Fransızların Demokrasi adlı zırhlısı ile akşam saat beşte Dolmabahçe önünden hareket etti. Rahatsızlığından dolayı bu heyette yer almayan Ahmet Tevfik Paşa ise gecikmeli olarak refakatlerinde Hariciye Nezareti Umur-ı İdariye Müdürü ve Umur-ı Şehbenderi Müdir-i Umumisi Şevki ve oğlu Padişah Yaveri Binbaşı Ali Nuri beyler olduğu halde saat on bir buçukta İngiltere'ye ait *HMS Ceres* Kruvazörü[1158] ile yola çıkmıştı[1159].

1157 Bilal Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. I, Nisan (1919)-Mart (1920), Ankara, 1973, s. 6, 8.

1158 *HMS Ceres* Kruvazörü I. Dünya Savaşı sırasında inşa edilmişti ve savaşta keşiflik hizmetinde kullanılmaktaydı. **İkdam,** 15 Haziran 1335/15 Haziran 1919, nr.-, s. 1. Ahmet Tevfik Paşa'nın parlak bir törenle uğurlandığı görülmektedir. Paşa Kruvazörün kumandanı tarafından merdiven başında karşılanmıştır. Paşa'yı uğurlamaya gelenler şunlardı: Sadaret Kaymakamı Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi ile Meclis-i Vükelâ'ya memur ayandan Hürriyet ve İtilaf Fırkası Reisi Sadık Bey, Adliye Nazırı Vasfi, Evkaf Nazırı Hamdi, Nafia Nazırı Ferid beyler, Meclisi Vükela'ya memur Ayandan İzzet, Ali Rıza, Ahmed Ubuk, Çüruksulu Mahmud, Şehremini Cemil paşalar ve Meclisi Vükela'ya memur Abdurrahman Şeref Bey, Divân-ı Harbi Örfî Reisi Nazım Paşa, Hazine-i Hassa-i Şahane Müdürü Umumisi Refik Bey, Sertabib Hazreti Şehriyari Reşad Paşa, ikinci Mabeynci Salim Bey ve daha birçok kişi. Paşa kendisini uğurlamaya gelenlerle tek tek vedalaşmış ve ardından Dolmabahçe rıhtımından *HMS Ceres* Kruvazörüne ulaşılmıştır. Kruvazöre ulaştığında gemi kumandanı ve subaylar tarafından karşılanmış ve kruvazör beş on dakika sonra Marmara'ya doğru yol almıştır. Uğurlanma töreninde Amiral Web ile çeşitli siyasî fırka heyeti de hazır bulunmuştur. **İkdam,** 15 Haziran 1335/15 Haziran 1919, nr.-, s. 1; **Vakit,** 15 Haziran 1335/ 15 Haziran 1919, nr. 587, s. 1.

1159 Fransızlar Ahmet Tevfik Paşa'ya da ayrı bir zırhlı tahsis etmek istemişler ve ayın yedisinde bu zırhlının hazır olduğunu bildirmişlerdir. Paşa doktorunun deniz rutubetinin zararlı olduğunu söylediğini belirtince emrine özel bir tren vermek istemişler, fakat Paşa bu arada Calthorpe'e başvurarak onun büyük bir istekle bulduğu *HMS Ceres* Kruvazörü ile gitmiştir. Akşin'e göre, Damat Ferit Paşa kendisi Fransızlara ait bir zırhlı ile gitmesinden dolayı İngilizlerle bir kırgınlık oluşması istenmemiş ve bu nedenle de böyle kurnazca bir çareye başvurmuştu. Akşin, **a.g.e.,** s. 372; **Vakit,** 12 Haziran 1335/12 Haziran 1919, nr. 584, s. 1; **Vakit,** 13 Haziran 1335/13 Haziran 1919, nr. 585, s. 1.

Ahmet Tevfik Paşa ve beraberindeki heyet Çarşamba günü Versay'a varmıştır. Versay'da Miralay Henry, İngiltere ordusuna mensup Kaymakam Belaner ve İtalyan ordusuna mensup Kasati tarafından karşılanmıştır. Otomobillerine binerek derhal bir gün önce arkadaşlarının yerleşmiş oldukları Monteklen Şatosuna giden Ahmet Tevfik Paşa heyeti, şatonun sol tarafındaki apartmanlara yerleşmiştir[1160].

Ahmet Tevfik Paşa Paris'te konferans çevresinde büyük bir hürmet ve sevgi ile karşılanmıştır. Nitekim bu durum Damat Ferit Paşa'nın İstanbul'a gönderdiği bir telgrafta belirtilmektedir[1161].

1.3. Damat Ferit Paşa'nın Konferanstaki Tutumu ve Ahmet Tevfik Paşa'nın Konuyla ilgili Düşünceleri

12 Haziran'da Paris'e gelen Damat Ferit Paşa, Ahmet Tevfik Paşa heyeti Paris'e ulaşmadan önce harekete geçmiştir. Damat Ferit Paşa'nın bu kadar aceleci davranmasının altında onun bu konferanstan beklentileri yatmaktaydı. Gerçekten de Damat Ferit Paşa Osmanlı Devleti adına konferansa katılmak amacıyla yolda olan diğer heyeti yani Ahmet Tevfik Paşa heyetini beklemeden konferansta söz almak ve yapacağı girişimlerle kendince bir zafer kazanmak düşüncesindeydi. İşte Damat Ferit Paşa kazanacağı bu zaferi kendine mal etmek istediğinden Ahmet Tevfik Paşa'yı beklemeden harekete geçmiş ve Fransa Hariciye Nezaretine başvurarak hazırlamış olduğu muhtırayı vermişti[1162]. Damat Ferit Paşa tarafından hazırlanan muhtıra metni 17 Haziran'da Onlar Konseyi'ne sunuldu[1163].

Damat Ferit Paşa tarafından Onlar Konseyi'ne sunulan muhtırada Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girişi ve savaş yıllarında işlenen cinayetlerin sorumluluğu İttihat ve Terakki Fırkasına yükleniyordu. Ayrıca İttihat ve Terakki Fırkası bir ihtilal komitesi olarak görülmekte İttihatçılar ise eşkıya olarak tanımlanmaktaydı[1164].

1160 **İkdam,** 20 Haziran 1335/20 Haziran 1919, nr.-, s. 1; **Vakit,** 20 Haziran 1335/20 Haziran 1919, nr. 592, s. 1.

1161 **Vakit,** 24 Haziran 1335/24 Haziran 1919, nr. 596, s. 1.

1162 General Ali Fuat Cebesoy'un Hatıraları, "Paris Sulh Konferansı", **Vatan,** S. 3952, 14 Nisan 1952, s. 4.

1163 Şefik Can Erdem, **Sadrazam Damat Ferit Paşa**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2002, s. 84.

1164 General Ali Fuat Cebesoy'un Hatıraları, "Paris Sulh Konferansı", s. 4.

Damat Ferit Paşa bu muhtırasıyla Türkiye ile yapılacak barışın Wilson İlkelerine uygun bir şekilde yapılmasını istemekte ve bu konuda ısrarcı olunacağını dile getirmekteydi. Hatta bir sınır düzenlemesi bile öngörmüştü. Buna göre, İstanbul ve Edirne'nin güvenliği için Trakya sınırı İstanbul'un kuzey batısından geçmeliydi. Asya tarafında ise kuzeyde Karadeniz'e kadar olan toprakları, doğuda Dicle nehri ve savaştan önceki Türk-İran sınırına kadar olan yerlerin Osmanlı'ya bırakılmasını istiyordu[1165]. Oysa ileride görüleceği üzere bu topraklar üzerinde müttefiklerin birçok düşünceleri olacaktı. Gerçekten de savaş yıllarında Osmanlı topraklarını paylaşmak amacıyla müttefikler arasında müteaddit görüşmeler yapılmış ve paylaşım antlaşmaları imzalanmıştır. Bilindiği üzere I. Dünya Savaşı daha sona ermeden Bolşevik hükûmetle İttifak Devletleri'nin yaptığı Brest-Litowsk Antlaşması ile bu gizli paylaşım antlaşmaları deşifre edilmişti. Damat Ferit Paşa'nın ısrarla muhtırada savaş öncesi sınırlar üzerinde görüşmelerin yapılmasını istemesi onun bütün bu gelişmelerden ne kadar uzak ve habersiz olduğunu ortaya koyuyordu.

Damat Ferit Paşa'nın Ahmet Tevfik Paşa Paris'e ulaşmadan önce konferansa sunduğu bu muhtıra ile ilgili olarak Ahmet Tevfik Paşa, Başmabeynci Lütfi Simavî Bey'e, Damat Ferit Paşa'nın sunduğu muhtıranın muhteviyatını Maliye Nazırı Tevfik ile Şura-yı Devlet Reisi Rıza Tevfik beylere bile göstermeden konseye sunduğunu söylemiştir. Hatta hazırlanan muhtıra metninin bile bir Fransız irtibat subayına tashih ettirilmesini de Ahmet Tevfik Paşa doğru bulmadığını da ilaveten belirtmekte, ayrıca bu muhtıra metninin Türk gazetelerinde tamamen tahrif edilmiş haliyle yayımlandığından da bahsetmekteydi. Yine Ahmet Tevfik Paşa'ya göre, kendisi Paris'e ulaşmadan önce Damat Ferit Paşa'nın hazırladığı muhtırayı konseyde sunma konusundaki aceleciliği tüm çevrelerde büyük bir hayret uyandırmıştı. Oysa Ahmet Tevfik Paşa kendisinin birçok konuda uzmanların görüş ve çalışmalarına ve devletin daha önce müttefiklere sunduğu resmî istatistiklere dayanan bir hazırlık yaptırdığını söylemektedir. Ona göre kendisinin hazırlattığı bu metnin öncelikle Türk heyetince görüşülerek üzerinde mutabakat sağlandıktan sonra konseye bir muhtıra şeklinde verilmesi daha uygun olacaktı.

1165 Harry N. Howard, (Çev. Müge Yılmaz) "Paris San Remo-Sevr'de Türkiye'yi Yok Etme Planları", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Dün Bugün Yarın**, S. 36, Eylül 1970, s. 20.

Ahmet Tevfik Paşa ile yaptığı bu konuşma esnasında Lütfi Simavî Bey *"Büyük mesuliyeti davet eden bu halleri Padişaha arz etmediniz mi?"* şeklindeki bir soruyu Paşa'ya yöneltmişti. Ahmet Tevfik Paşa ise kendisinin Padişah'a her şeyi söylediği cevabını vermiştir. Yine Ahmet Tevfik Paşa, Padişah'a *"…Otuz beş sene evvel Paris'te Süveyş Kanalı Konferansı'na birinci murahhas sıfatıyla gönderilmiş olduğum halde bu defa mahza fermanı hümayuna imtisalen Ferid Paşa maiyetinde bulunmaya muvafakat ettiğini"* söylemişti. Bu sözüyle kendisinin Damat Ferit Paşa'ya göre, diplomasi alanında daha tecrübeli olduğunu, ancak Padişah'ın arzusunun Ferit Paşa'dan yana olmasından dolayı bu durumu kabul ettiğini Padişah'a hissettirmişti. Padişah'la olan bu görüşmesinde Ahmet Tevfik Paşa kendisinin Paris'te iken Türk heyeti ile temasta bulunmayı istediğini, ancak Damat Ferit Paşa'nın buna hiçbir imkân tanımadığını da anlatmıştır. Bu nedenle Paris'te bulunmasının bir anlamı olmadığını kendisini sanki seyahat amacıyla orada bulunan biriymiş gibi gördüğünü Padişah'a söylemiştir. Ahmet Tevfik Paşa'nın bütün bu anlattıkları üzerine Padişah Vahideddin kısaca cevaben Ferit Paşa'nın hata yaptığını söylemekle yetinmiştir[1166].

Heyette yer alan Maliye Nazırı Mehmet Tevfik Bey ise Ahmet Tevfik Paşa'nın heyete zamanında katılamamış olmasının gelişmeler üzerindeki olumsuz etkisini şöyle belirtiyordu:

"Tevfik Paşa'nın hâlâ bize iltihak etmiş bulunmaması fena olmuştu, zira damadı zapt edemeyişimiz neticede bizi feci vaziyetlere düşürebilirdi, eğer Tevfik Paşa da bizimle beraber olsa idi, belki Ferit Paşa'ya az çok söz geçirmek mümkün olurdu diye düşünüp üzülüyordum. Hâlbuki anlaşıldığına göre, Damat zaten Onu beklemek niyetinde değildi. Maksadı Tevfik Paşa gelmeden evvel, konferansa girip bir muvaffakiyet elde etmek, dolayısıyla, onun varlığına ihtiyaç bulunmadığını böylece göstermekti. Tevfik Paşanın da böyle yavaş davranarak vaktinde bize katılmamış olmasına ayrıca şaşıyorum"[1167].

Görüldüğü gibi, heyet üyelerinden Maliye Nazırı Mehmet Tevfik Bey'de Ahmet Tevfik Paşa'nın Paris'e geç gelerek heyete zamanında katılamamış olma-

1166 Simavî, **a.g.e.,** s. 252-254, Simavî, **a.g.m.,** s. 291; **Akşam,** 9 Ocak 1944, "Tarihten Sayfalar", aktaran Şefik Okday, **Büyükbabam Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa**, İstanbul 1986, s. 45.

1167 Biren, **a.g.e.,** s. 213.

sını büyük bir talihsizlik olarak nitelemektedir. O Ahmet Tevfik Paşa'yı heyet başkanı olan Damat Ferit Paşa'yı belli konularda frenleyebilecek ve yol gösterebilecek yegâne kişi olarak görüyordu. Ahmet Tevfik Paşa'nın kendileri ile birlikte olmamasını bu nedenle olumsuz bir gelişme olarak niteliyordu. Ayrıca yukarda da belirttiğimiz gibi, Damat Ferit Paşa'nın Türk heyetinin tamamı gelmeden konferansta konuşma yaparak kendince Türk taleplerini kabul ettirerek bunun neticesinde de kazanacağı büyük başarıyı kendisine mal etmeyi düşündüğüne ilişkin Ahmet Tevfik Paşa'nın kanaatine aynen heyet üyesi Maliye Nazırı Tevfik Bey de katılmaktadır.

Heyette yer alan bir diğer üye Filozof Rıza Tevfik Bey ise anılarında Damat Ferit Paşa'yı muhtırayı konseyde sunarken *"büyük bir gaf yaptığı"* şeklinde suçlamaktadır. Damat Ferit Paşa burada kimseyi dinlemeyerek kendi bildiğinde ısrar etmiştir[1168]. Yaptığı gaflarla Osmanlı Devleti'ni ve orada bulunan heyeti zor duruma sokmuştur. Heyet bu durumdan kendilerini ve devleti kurtarmak istemiş ancak bir şey yapamayacak kadar da çaresiz kalmıştır. Nitekim Rıza Tevfik Bey ellerinde yeterli bilgi ve belgelerin olmadığını bunun da Damat Ferit Paşa tarafından yapılan gafları tamir etmek için kendilerini zor duruma soktuğunu söylemektedir. Ona göre, zaten kalan iki günlük sürede bir şey yapılması da mümkün değildi[1169].

Görüldüğü gibi, Damat Ferit Paşa, Ahmet Tevfik Paşa'yı beklemediği gibi, beraberindeki heyet üyelerinin fikirlerini de almamıştı. Elli yıl diplomatlık yapan Ahmet Tevfik Paşa Paris'e ulaştıktan sonra ikinci bir nota ile her ne kadar durum düzeltilmek istenilecekse de Damat Ferit Paşa'nın konferansa sunduğu ilk notanın kötü etkilerini silmek mümkün olmayacaktır[1170].

Damat Ferit Paşa'nın hazırladığı ve konseye sunduğu muhtıra Osmanlı Devleti adına konseye verilen ilk muhtıra niteliği taşımaktaydı. Aşağıda da belirteceğimiz gibi, konseye Osmanlı heyeti adına yine Damat Ferit Paşa tarafından ikinci bir muhtıra verilmiştir. Osmanlı heyeti tarafından verilen ilk muhtıranın akabinde konferans başkanı Clemenceau yapılacak yeni toplantının tarihini belirlemek amacıyla ikinci muhtıranın ne zaman takdim edileceğini Damat Ferit Paşa'ya sormuştur. Damat Ferit Paşa cevaben önce yeni muhtıranın kısa süre ha-

1168 Erdem, **a.g.t.,** s. 88.

1169 Rıza Tevfik, **a.g.e.,** s. 79.

1170 "General Ali Fuat Cebesoy'un Hatıraları", "Paris Sulh Konferansı", s. 4.

zırlanamayacağını söylemişse de daha sonra fikir değiştirerek Osmanlı Devleti adına muhtıralarını Cuma günü vereceklerini söylemiştir. Paşa'nın aniden karar değiştirmesinin sebebi olarak heyette bulunan Maliye Nazırı Mehmet Tevfik Bey anılarında Ahmet Tevfik Paşa'nın Cuma günü Paris'e gelecek olmasından dolayı aceleci davranmasına bağlamaktadır[1171]. Bu anlatımdan da anlaşılacağı üzere Damat Ferit Paşa yine Ahmet Tevfik Paşa'yı beklemeden harekete geçerek ikinci muhtırayı da vermeyi düşünmüştür.

Ahmet Tevfik Paşa yıllar sonra bir gazeteciyle yaptığı röportajda Damat Ferit Paşa'nın kendisi Paris'e gidip heyete katılmadan önce verdiği nota hakkında da bazı bilgiler aktarmaktadır. Buna göre, Damat Ferit Paşa bu notayı Ahmet Tevfik Paşa Paris'e ulaşmadan bir gün önce Fransa Başbakanı Clemenceau'ya vermişti. Ahmet Tevfik Paşa, Damat Ferit Paşa'nın muhtırasında yer alan bazı talepleri ele alıp bunların ne kadar saçma düşüncesiz ve dayanaksız olduklarını belirtmeye çalışmıştır. Özellikle, muhtıradaki Osmanlı Devleti'nin coğrafi sınırları konusunda Damat Ferit Paşa'yı bilgisizlikle suçlayan Ahmet Tevfik Paşa *"…Damat Ferit kim bilir hangi coğrafya kitabında gördüğü bu Arabie Feliksi Suriye zannediyordu. Hâlbuki bu Yemen'e aiddir..."* sözleriyle de bunu ispata çalışmıştır. Damat Ferit Paşa'yı bilgisiz, şaşkın ve aşırı safdil olmakla da itham eden Ahmet Tevfik Paşa onunla ilgili olarak "*...Damad Ferit herhalde bu muhtırasının derhal tesirini göstererek galib devletlerin bütün istediklerimizi kabul edeceklerini zannedecek kadar şaşkındı…"* diyerek konuyla ilgili düşüncelerini ifade ediyordu.

Damat Ferit Paşa'nın konseye sunduğu ve Türk taleplerini içeren muhtıra müttefikler nezdinde kabul görmemiş ve hatta bu talepler saçma ve aşırı bulunarak ciddiye bile alınmadığı gibi, Fransa Başbakanı Clemenceau Osmanlı milletine yönelik ağır ithamlarda bulunan bir konuşma yapmıştı. Ayrıca muhtıraya verilen cevapta da yine ağır ifadeler bulunmaktaydı. Nitekim Clemenceau'nun *"…Siz, kendinizi İslam âleminin iftihar ettiği bir mevcudiyet ve bu âlemi temsil eden bir kuvvet zannediyorsanız aldanıyorsunuz!"* sözleri verilen cevabî mektupta yer alan belki de en seviyeli ithamlardan birisiydi. Hatta bu konuda Ahmet Tevfik Paşa *"…Fransız zabitlerinden Kolonel Henry iyi bir adamdı, getirdiği zarfın içindeki yazının bize çok dokunacağını bildiği için müteessir görünüyordu. Zarfı açtık, okurken, ben gayri ihtiyari gülmeye başladım. Bu cevapta öyle garip cümleler vardı ki gülmemek elden gelemezdi. Mesela Müslüman Türkiye, Protestan Al-*

1171 Biren, **a.g.e.,** s. 214.

manya, Katolik Avusturya, Ortodoks Bulgaristan, dünyayı soymak için birleştiler" diyerek müttefiklerin cevabi mektuplarında Osmanlı'ya yönelik garip cümleler kullandıklarını belirtmektedir. Ahmet Tevfik Paşa, Damat Ferit Paşa tarafından verilen muhtıradaki aşırı ve isabetsiz taleplerin dile getirildiği cümleleri ne kadar eleştiriyorsa da buna müttefikler adına cevap veren konferans başkanı Clemenceau'nun ifadelerini de bir o kadar tutarsız ve abartılı bulmaktaydı. Ona göre, *"Damat Ferit'in özene bezene yazdığı muhtıra ile Clemenceau'nun bütün kudret ve kuvvetini sarf ederek verdiği cevap birbirlerine pek yakışmakta ve birbirlerini tamamlamaktaydı"*. Hatta O, kültürümüzdeki *"Tencere yuvarlanmış kapağını bulmuş"* atasözünün bu duruma çok uygun olduğunu söylüyordu. Ahmet Tevfik Paşa'ya göre, Damat Ferit Paşa müttefiklerin verdiği cevaptan hiç de memnun olmamış aksine çok üzülmüştü. Damat Ferit Paşa müttefiklerce taleplerinin tamamına olmasa bile bir kısmına olumlu bakılacağı ve buna uygun cevaplar verileceği beklentisindeydi. Hatta bu beklenti o kadar yüksekti ki İstanbul'a bir zaferle döneceğini zannediyordu. Bu zafere ulaşacağından emin olduğu için de zaferine başkalarını ortak etmemek için yani tamamen kendisine mal etmek için Paris'e Ahmet Tevfik Paşa'dan önce gitmiş, aklınca kurnazlık yapmıştı.

Ahmet Tevfik Paşa, Damat Ferit'in bu akıbete uğrayabileceğini gerek savaş sonrası oluşan siyasî havaya gerekse devletlerin birbirleriyle olan menfaatlerine bakarak tahmin etmenin hiç de güç olmayacağını dile getirmiştir. Kendisinin bu konuda *"…Dünya birbirine girmiş… Avrupa misli görülmemiş bir kaynaşma içinde… Galibler paylaşmak için dünyayı küçük buluyorlar. Tarih yaman bir hızla yıkarak kırarak, devirerek ezip çiğneyerek akıyor…"* söylediği bu sözler Avrupa'nın ve dünyanın o günkü halini yansıtması bakımından dikkat çekmekteydi. Fakat Ahmet Tevfik Paşa'ya göre, Damat Ferit Paşa bütün bunları görmediği gibi, aynı zamanda olan bitenden de tamamen habersizdi. Böyle bir durumda olmasına rağmen kendince bazı haklar talep ediyor ve bu hakları da alacağından emin gözüküyordu. Bu kadar büyük bir gafletin sadece bir devlet adamı için değil hiç kimse için mazur görülemeyeceği kanaatinde olan Ahmet Tevfik Paşa bu nedenle Damat Ferit Paşa'nın müttefiklerce verilen cevaplardan büyük ölçüde müteessir olduğunu söylemektedir. Hatta onun kanaatine göre, Damat Ferit Paşa'nın bu kadar çok müteessir olması bir müjde beklerken bir felaket haberi almasından kaynaklanmaktaydı[1172].

1172 Çilay, **a.g.m., Perşembe,** 30 Mayıs 1935, nr. 9, s. yok; "Son Sadrazam Tevfik Paşa'nın, Milli Mücadele Karşısındaki Durumu Ne İdi?", **Dün ve Bugün**, C. 3, S. 47, 27 Kasım 1956, s. 17-18.

Damat Ferit Paşa ikinci notayı konferansa sunmadan önce Ahmet Tevfik Paşa Paris'e ulaşmıştır. Paşa'nın ilk işlerinden birisi Damat Ferit Paşa ile görüşmesidir. Bu görüşmede özellikle hazırlanacak muhtıra metni ele alınmıştır. Ahmet Tevfik Paşa muhtıranın müsveddesinin bütün heyet üyelerinin katılımıyla hazırlanması kanaatindeydi. Bu kanaatini Damat Ferit Paşa'ya iletmiş ve ondan heyet üyelerinin her gün belirli bir saatte bir araya gelerek görüşme ve fikir alışverişlerinde bulunarak müsveddenin hazırlanmasını istemiştir. Ancak Damat Ferit Paşa'nın kayıtsız kalması sonucunda bu toplantılar yapılamamış ve müsvedde metnin hazırlanmasında diğer heyet üyelerinin bir rolü olmamıştır. Bu durum heyet üyeleri içerisinde de rahatsızlık yaratmış ve hatta bir gün Sadrazamı kendileri ile müzakere yapması için görüşmeye davet etmişlerdir. Bütün bunlara rağmen Damat Ferit Paşa heyet üyeleri ile görüşmemiş ve kendisinin hazırlamış olduğu muhtırayı Ahmet Tevfik Paşa'ya göstermek istemiştir. Ahmet Tevfik Paşa'nın *"diğer arkadaşlar aramızda olmadan yalnız ikimizin müzakere etmesi doğru değildir"* demesi üzerine müsvedde Rıza Tevfik ve Mehmet Tevfik beyler ile Ahmet Tevfik Paşa tarafından okunmuştur. Şevki Bey tarafından Fransızcaya çevrilen metnin suretlerinin çıkarılması ve heyet üyeleri tarafından ayrı ayrı incelenmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca alınan karara göre, heyet üyeleri daha sonra bir araya gelecekler ve herkes kendi görüşünü söyleyecekti. Duruma göre metin yeniden görüşülecek ve gerekli düzeltmeler yapılacaktı[1173].

Damat Ferit Paşa tarafından hazırlanan ikinci nota 23 Haziran 1919'da konferansa sunulmuştur[1174]. Tıpkı ilk notada olduğu gibi, bu notada Damat Ferit Paşa tarafından kaleme alınmıştır. Ahmet Tevfik Paşa bu ikinci notanın da kötü bir Fransızca ile sekiz sayfa olarak yazıldığını belirtmektedir. Bu muhtırasında da sınırlar ve diğer konularda yine aşırılıklar göze çarpmakta gereksiz birçok konulara yer verilmekteydi. Nitekim Osmanlı sınırlarının bir ucunu Rumeli'nin sonlarına kadar götüren Damat Ferit Paşa Kıbrıs ve Mısır hakkında da görüşmelere hazır olduklarını söylemekteydi. Muhtırasının bir yerinde de Türklerin Cengiz Han ve Timurlenk sürüleri gibi vahşi olmadıkları şeklinde gereksiz bazı ifadeler kullanmaktaydı[1175]. Bu notası da diğer notasında olduğu gibi, müttefik-

1173 Biren, **a.g.e.,** s. 216.

1174 Akşin, **a.g.e.,** s. 400-401; Erdem, **a.g.t.,** s. 88-91.

1175 Simavî, **a.g.m.,** s. 291; **Akşam,** 9 Ocak 1944, "Tarihten Sayfalar", aktaran Okday, **Büyükbabam Son Sadrazam…,** s. 45.

lerin Osmanlı Devleti ve ülkesi hakkında olumsuz düşünmelerine neden olacak ve onları şaşkınlığa uğratacak birçok talep ve gafla doluydu.

1.4. Konferansın Sonucu ve Osmanlı Heyetinin İstanbul'a Dönüşü

Damat Ferit Paşa'nın birinci muhtırasına 19 Haziran'da cevap veren İtilâf Devletleri, ikinci notaya ise 28 Haziran'da yine Fransa Başbakanı Clemenceau imzasıyla cevap vermişlerdir[1176]. Bilindiği gibi, Damat Ferit Paşa'nın ilk muhtırasında adeta Osmanlı Devleti'nin yenik bir devlet olduğunu unutmuşçasına savaş öncesi sınırlarını istemesi müttefikler tarafından "*haddini ve kendini bilmezlik*" olarak yorumlanmıştı[1177].

Damat Ferit Paşa'nın birinci muhtırasına cevaben yazılan mektupta Türk düşmanlığında Lloyd George'dan aşağı kalmayan Clemenceau bu kez daha da ileri giderek suçlamalarını Türk halkına kadar götürmekteydi. Fransız Başbakanı bu mektupta Avrupa'da, Asya'da ve Afrika'da Türk hâkimiyeti altına girmiş her yerin maddi değerlerini kaybettiğini, kültür düzeyinin düştüğünü ancak Türk hâkimiyetinden kurtarılan her yerde ise maddî ve kültürel değerlerin yeniden kazanıldığını yazmaktaydı. Devamla Türklerin ele geçirdikleri yerleri harap etmekten başka bir şey yapmadıkları ve savaşarak kazandıkları hiçbir şeyi barış içinde geliştirmediklerini belirtiyordu. Görüleceği üzere Clemenceau'nun özellikle Osmanlı milletine çok ağır ithamlarda bulunarak hakarete varan sözler sarf etmesine neden olan Damat Ferit Paşa idi. O, buradaki tutum ve icraatıyla konferanstan Osmanlı Devleti adına hiçbir şey elde edemediği gibi, tam aksine halkın hiç de hak etmediği bir şekilde aşağılanmasına, suçlanmasına imkân vermişti. Bu da müttefiklerin Osmanlı Devleti hakkında iyi niyet sahibi olmadıklarını ve Türk sorununa adil bir çözüm bulamayacakları kanaatini vermektedir[1178].

Damat Ferit Paşa'nın ikinci muhtırasına 28 Haziran'da konsey adına Clemenceau imzalı olarak verilen mektupta ise Osmanlı muhtıralarının Türkiye içinde ve dışında hemen çözümü imkânsız olan bazı uluslararası sorunları ortaya çıkardığından bahsedilmektedir. Müttefikler bu sorunların çözümüne yönelik kararların kısa sürede alınmayacağını ve bundan ötürü de gecikmelerin olaca-

1176 Erdem, **a.g.t.,** s. 93.

1177 Akşin, **a.g.e.,** s. 401.

1178 Howard, **a.g.m.,** s. 21.

ğını belirtmekteydiler. Mektupta ayrıca Osmanlı heyetinin Paris'te uzun süre kalmasına gerek olmadığı zaten bunun da hiçbir fayda sağlamayacağına da yer verilmekteydi[1179]. Bunun üzerine Osmanlı heyetinin yapacak bir şeyi kalmadığından derlenip toparlanmaya başlamıştır[1180].

Sonuç olarak 6 Haziran'da yola çıkan ve 12 Haziran'da Paris'e ulaşan heyet 15 Temmuz'da İstanbul'a dönmüştür[1181]. Bu süre zarfında heyet başkanı olan Damat Ferit Paşa tarafından konferansta aşırı taleplerin yer aldığı iki muhtıra sunulmuş ama beklenilenin aksine bu muhtıralar Osmanlı Devleti aleyhine bazı sonuçlar yaratmıştı. Gerçekten de Fransa Başbakanı ve aynı zamanda konferans başkanı Clemenceau'nun bile Osmanli'yı tahkir edecek tarzda konuşmasına yol açmıştı. Görüleceği üzere Padişah tarafından barış teşebbüsünde bulunmak üzere Paris'e gönderilen Damat Ferit Paşa ve Filozof Rıza Tevfik adeta kovulurcasına İstanbul'a döneceklerdi. Heyet üyelerinden Rıza Tevfik Bey'in Damat Ferit Paşa'ya hitaben söylediği *"Kovulduk artık burada durmanın manası yoktur"*[1182] şeklindeki sözler heyetin özellikle de Damat Ferit Paşa'nın konferansta uğradığı hezimeti göstermesi bakımından çok dikkat çekicidir.

Bu arada Paris Barış Konferansı'na katılıp İstanbul'a dönmüş olan heyet üyelerinden Ahmet Tevfik Paşa, Maliye Nazırı Tevfik Bey ve Şura-yı Devlet Reisi Rıza Tevfik beyler saraya giderek Padişah tarafından kabul edilmişler ve Padişah'a saygı ve hürmetlerini sunmuşlardır[1183].

Osmanlı heyetinin Paris'teki faaliyetlerini yakından izleyen İngiliz istihbarat servisi düzenli olarak hükûmetine bilgiler aktarmıştır. Nitekim 17 Temmuz 1919 tarihli İngiliz istihbarat raporunda Osmanlı heyetinin 12 Temmuz'da Paris'ten Lozan'a ulaştığını yazmakta ve Ahmet Tevfik Paşa'yı heyetin önemli üyeleri arasında göstermekteydi. Hatta raporu yazan İngiliz Ajan Carmen Ahmet Tevfik Paşa ile görüştüğünü de belirtiyordu. Osmanlı heyetinin Paris'teki temaslarından memnun kalmadıklarını da dile getiren Ajan Carmen Türk heye-

1179 Akşin, **a.g.e.,** s. 402; Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi…,** s. 47.

1180 Rıza Tevfik, **a.g.e.,** s. 80.

1181 **Alemdar,** 16 Temmuz 1335/16 Temmuz 1919, nr. 13, s. 2.

1182 **ATASE, (İSH.16-C),** Kutu 1166, Gömlek 59; **ATASE, (İSH.16-C),** Kutu 1178, Gömlek 32, Belge 32-2.

1183 **Alemdar,** 17 Temmuz 1335/17 Temmuz 1919, nr.114, s. 1.

tinin büyük ölçüde İngiliz desteğine güvendikleri bilgisini de veriyordu. Raporda Damat Ferit Paşa'dan bahsedilmekteydi Onunla ilgili olarak Paris'te iyi bir izlenim bırakmadığı ifade edilmekteydi[1184].

Osmanlı heyetinin Paris'ten büyük bir hayal kırıklığı ile dönmesi eleştiri oklarını Damat Ferit Paşa'ya yöneltmişti. Özellikle basında Damat Ferit Paşa'nın kendi başına hareket etmesi ve heyet üyelerinin fikrini almaması eleştiri konusu olmuştur. Nitekim Refi Cevad bu konuyla ilgili yazdığı bir makalede konferansa millî bir kisve ile katılmak gerekirken hazırlıksız yola çıkıldığını ifade etmekteydi. Damat Ferit Paşa'nın Ahmet Tevfik Paşa gibi İngiltere'nin dostluğunu kazanmış bir hükûmet adamı ile işbirliği yapamadığını söyleyerek eleştirmekteydi[1185].

Yine basında çıkan yazılarda Damat Ferit Paşa'nın *"Sözün gümüş sükûtun altın olduğunu Paris'te devirdiği çamlardan sonra"* anladığından bahsediliyordu. Damat Ferit Paşa büyük bir sessizlik içerisine girmişti. Gerçekten de bundan sonra takip edilecek devlet siyasetinin ne olacağı sorusuna bile cevap vermekten kaçınır hale gelmiş bu soruyu basit bir tebessümle geçiştirmiştir. Damat Ferit Paşa'yı ele alan bir başka yazıda da onun sadaret dönemlerinin devleti büyük sıkıntı ve zararlara uğrattığından bahsedilerek Ahmet İzzet Paşa ve Ahmet Tevfik Paşa'nın sadaretlerinin *"dört mumlu fenerle"* aranacak hale geldiği belirtiliyordu[1186].

Diğer taraftan Paris görüşmelerinden iyi bir sonuç elde edemeyen ve eleştirilere hedef olan Damat Ferit Paşa İstanbul'a döndükten sonra evine kapanmış ve bir iki gün dışarı çıkmamıştı. Mevkisi büyük ölçüde sarsılan ve prestij de kaybeden Damat Ferit Paşa istifa etmiş, fakat Paris'teki başarısızlığına rağmen Padişah tarafından tekrar sadrazamlığa getirilmiştir[1187]. Yeniden göreve getirilişine Damat Ferit Paşa çok da şaşırmamıştı. Çünkü ona göre, Padişah kendisinden ve Ahmet Tevfik Paşa'dan başka bir kimseyi hükûmeti yönetmeye uygun görmemekteydi[1188].

1184 Salâhi Sonyel, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri**, Ankara 1995, s. 25.

1185 Refi Cevad, "Kabinenin İstifası", **Alemdar,** 21 Temmuz 1335/21 Temmuz 1919, nr. 118, s. 1.

1186 **Alemdar,** 4 Teşrin-i Evvel 1335/4 Ekim 1919, nr. 293, s. 1.

1187 İbnülemin Mahmud Kemal İnal, **Son Sadrazamlar**, C. 4, İstanbul 1982, s. 2045-2046.

1188 Bilal Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk, C. I (1919-1920***)*, Ankara 1973, s. 66-67.

Ahmet Tevfik Paşa da bu kabinede Meclis-i Vükelâ memurluğu görevini korumuştur[1189]. Aslında Padişah yeni hükûmeti kurma görevini Damat Ferit Paşa'dan önce Ahmet Tevfik Paşa'ya teklif etmişti. Ahmet Tevfik Paşa ise bu teklifin faydasız olacağını çünkü kendisinin kuracağı kabinenin şimdiki kabineden hiçbir farkı olmayacağını söylemiş ve Padişah'a olumsuz cevap vermişti[1190].

2. MECLİS-İ VÜKELÂ MEMURİYETLERİ

Ahmet Tevfik Paşa 22 Mayıs 1919 tarihinde 15.000 kuruş maaşla Damat Ferit Paşa'nın birinci kabinesinde Meclis-i Vükelâ memurluğuna atanmıştır[1191]. Bu atama ile ilk defa Meclis-i Vükelâ memurluğu görevini üstleniyordu. Kendisinin dışında bu kabinede Ahmet İzzet Paşa ve Abdurrahman Şeref Bey de Meclis-i Vükelâ memurluğuna atanmışlardı. Ahmet Tevfik Paşa'nın da yer aldığı bu kabine, basında millî bir kabine olarak nitelendirilmeye başlanmıştı. Nitekim *Vakit* gazetesi'nde *"Millî Kabineye Doğru"* başlığı ile yayımlanan haberde bu atamaların Damat Ferit Paşa kabinesini millîleştirdiğinden bahsediliyordu. Habere göre, bu üç kişinin Meclis-i Vükelâ'ya görevlendirilmeleri ile Damat Ferit Paşa kabinesi daha çok millî bir şekil almıştı. Damat Ferit Paşa kamuoyunun desteğini sağlamak için kabinesine daha çok milletin hürmet ve sevgisini kazanmış kişileri almaya dikkat etmiş ve kabineyi fırkalara mensup olmayan tarafsız kişilerden oluşturmaya çalışmıştı[1192].

Ahmet Tevfik Paşa, Padişah Vahideddin'in isteği üzerine Damat Ferit Paşa kabinesinde Meclis-i Vükelâ memurluğu görevini kabul etmişti. Ancak kısa bir süre sonra 29 Mayıs'ta Meclis-i Vükelâ memurluğundan istifa ettiğini bildiren dilekçeyi oğlu Ali Nuri Bey aracılığı ile Padişah'a yollamıştır. İstifa nedeni olarak Adliye Nazırı Vasfi Efendi'nin İttihat ve Terakki reislerinin sorgulanması işinin kendi hükûmeti tarafından sürüncemede bırakıldığı hakkında gazetelere demeçte bulunmasını göstermiştir. Vahideddin Mabeyn Başkâtibini çağırarak

1189 İnal, **a.g.e,** s. 2045-2046.

1190 İngiliz Yüksek Komiseri Hohler'in 30 Temmuz 1919 tarihli raporunda Ahmet Tevfik Paşa'nın bu teklifi faydasız olacağı gerekçesiyle kabul etmediği belirtilmektedir. Raporda ayrıca Ahmet Tevfik Paşa'nın kendisinin kuracağı kabinenin şimdiki kabineden hiçbir farkı olmayacağını ileri sürerek Padişaha olumsuz cevap verdiği de ifade edilmektedir. Şimşir, a**.g.e.,** s. 66-67.

1191 **BOA, DUİT,** 9/64; **BOA, HR.SAİD,** 25/9, lef. 2.

1192 **Vakit,** 23 Mayıs, 1335/23 Mayıs 1919, nr. 564, s. 1.

Ahmet Tevfik Paşa'nın istifanamesini ve Vasfi Efendi'nin açıklamalarını içeren gazete nüshasını göstererek *"Tevfik Paşa'nın bu şekilde rencîde-hâtır edilmesi muvafık olmaz. Müşarünileyh kabineden çıkınca ihtimal ki murahhas sıfatiyle Sulh Konferansına azimet etmek istemez. Kendileri bu babda ne mütalaada bulunurlar? Sual et ve oradan yine Saraya avdetle alacağın cevabı bana bildir"* demiştir. Padişah'ın Ahmet Tevfik Paşa'nın istifası karşısındaki bu tutumu özellikle Ahmet Tevfik Paşa'nın konferansa katılmasını ülke açısından çok yararlı görmesindendi. Padişah'ın bu düşüncede olduğunu şu sözlerinde çok açık olarak görmekteyiz:

"Ahmet Tevfik Paşa'nın hanesine git; istifadan vazgeçmelerini rica eylediğimi söyle. Ben kendilerinin bu hizmeti kabullerini kabineyi takviye için arzu ettim. Şimdi çekilecek olurlarsa bir buhran husule gelebilir. Müzakerat-ı sulhiyeye başlanacağı sırada buhran vukuu muvafık olmaz; haklarında muhill-i hürmet ifadede bulunan adamı biz te'dib ederiz; icab ederse tebdil de eyleriz; bu ciheti dahi ilave et". Bu sözleri ile Padişah, Ahmet Tevfik Paşa'ya büyük bir değer veriyordu. Öyleki Paşa'yı sırf kabineyi takviye için görevlendirdiğini söylemesi ona ne kadar güvendiğinin de bir göstergesiydi[1193].

Ahmet Tevfik Paşa ise Mabeyn Başkâtibi Ali Fuat Bey'e verdiği cevapta Sadrazamın dışında bütün vekillerin kendisine güvensizlik gösterdiğini ayrıca her gün mecliste bulunmasının bir faydası da olmayacağını söylemiştir. Çünkü sürekli malî konular görüşülmekteydi ve Ahmet Tevfik Paşa bu konularda herhangi bir katkısının olmayacağı kanaatindeydi. O nedenle her gün meclis çalışmalarına katılmak istemiyordu. Daha fazla katkısının olacağına inandığı siyasî oturumlara katılmayı arzu ediyordu. Bu nedenle de siyasî meselelerin ele alınacağı oturumların mutlaka kendisine haber verilmesini istiyordu[1194]. Buna karşılık Padişah Ahmet Tevfik Paşa'nın mutlaka kabinede yer alması gerektiğini düşünüyordu. Çünkü Ahmet Tevfik Paşa'nın yer alacağı bir kabinenin güçlü olacağı kanaatindeydi. Bu nedenle hatırı için bu görevi kabul etmesi ve kabinede yer almasını Ahmet Tevfik Paşa'dan istemişti[1195].

1193 Türkgeldi, **a.g.e.,** s. 219-220.

1194 Türkgeldi, **a.g.e.,** s. 220-221.

1195 Türkgeldi, **a.g.e.,** s. 233.

Görüleceği üzere aslında Damat Ferit Paşa tarafından kurulan yeni kabinede görev almak istemeyen ve hatta Meclis-i Vükelâ memurluğu görevinden istifa etmiş olan Ahmet Tevfik Paşa, Padişah'ın Mabeyn Başkâtibi Ali Fuat Bey vasıtasıyla ilettiği ricasını kırmamış ve sadece onun hatırı için bu kabinede Meclis-i Vükelâ memurluğu görevini üstlenmeye devam etmiştir.

Ahmet Tevfik Paşa'nın Meclis-i Vükelâ memuru olarak Paris Barış Konferansı heyetinde görev aldığını belirtmiştik. Onun heyet üyesi olarak Paris'teki faaliyetlerini geniş olarak ele aldığımızdan burada tekrar yer vermek istemiyoruz.

Bilindiği gibi, Ahmet Tevfik Paşa'nın da içinde bulunduğu Paris Barış Konferansı heyeti başkanı Damat Ferit Paşa Paris'ten büyük bir başarısızlıklık ile İstanbul'a dönmüştü. Paris'ten büyük bir hayal kırıklığı ile dönen Damat Ferit Paşa 20 Temmuz'da Padişah'a istifasını sunmuştu. Ancak Padişah tarafından 21 Temmuz'da 1919 tarihinde yeni kabineyi kurmakla görevlendirilmişti. Bu arada Ahmet Tevfik Paşa, Damat Ferit Paşa'nın kurduğu yeni kabinesinde de Meclis-i Vükelâ memurluğu görevini korumuştur[1196].

Ahmet Tevfik Paşa'nın Meclis-i Vükelâ Memuru olarak görev aldığı Damat Ferit Paşa'nın bu üçüncü kabinesinde Ali Rıza Paşa ve Ahmet İzzet Paşa da Meclis-i Vükelâ memuru tayin edilmişlerdir. Bu hükûmeti döneminde özellikle, Damat Ferit Paşa Millî Mücadele hareketini baltalama girişimlerini yoğunlaştırmıştı. Bu çerçevede Mustafa Kemal Paşa'yı ele geçirmek için çalışmalar yapılmış ve Sivas Kongresi'ni dağıtma girişimi planlanmıştır. Damat Ferit Paşa'nın tek dayanak noktası olarak İngilizleri görmesi ve onlarla işbirliği yapması hükûmetinde de rahatsızlıklar yaratmaya başlamıştır. Gerçekten de kısa bir süre sonra Harbiye Nazırı Nazım Paşa bu durumdan memnun olmayarak görevinden istifa etmiş ve onun yerine Süleyman Şefik Paşa atanmıştır[1197].

Damat Ferit Paşa kabinesinin icraatını millî menfaatlere uygun bulmayan Ahmet Tevfik Paşa[1198] da 13 Ağustos'ta istifa etmiştir[1199]. İstifası dolayısı ile yap-

1196 **BOA, DUİT,** 9/76.

1197 Biren, **a.g.e.,** s. 255.

1198 Haluk Y. Şehsuvaroğlu, "Damat Ferit Paşa", **Resimli Tarih Mecmuası**, S. 28, Nisan 1952, C. 9, s. 1394.

1199 **BOA, HR.SAİD,** 25/9, lef. 2, **İkdam,** 15 Ağustos 1335/15 Ağustos 1919, nr. 8087, s. 1.

tığı açıklamada esasen bu görevi Padişah'ın ısrarı ile kabul ettiğini birkaç defa istifa ettiyse de kabul edilmediğini ve kamuoyunun nefretini çeken Damat Ferit Paşa'nın *"cehaleti, akıl ve hikmete muhalif idaresi ile ülkeyi çöküşe götürdüğünü"* söylemiştir[1200].

Lütfi Simavî Bey ise hatıralarında Ahmet Tevfik Paşa'nın istifası hakkında kendisine söylediği bazı bilgileri aktarmaktadır. Buna göre, Ahmet Tevfik Paşa istifasından on beş gün kadar önce Padişah ile bir görüşme yapmıştı. Konu devlet yönetiminden açılınca, Ahmet Tevfik Paşa, Damat Ferit Paşa'nın devleti kötü idare ettiğini söylemişti. Padişah'ın bu sözleri Damat Ferit Paşa'nın yanında da tekrar edip edemeyeceğini sorması üzerine Ahmet Tevfik Paşa *"…entrikacı bir adam olmadığını, Padişaha arz ettiği şeyleri Ferid Paşa hazır iken söylemekten çekinmeyeceğini"* ifade etmiştir. Bunun üzerine Padişah, o sırada sarayda bulunan Damat Ferit Paşa'yı çağırtmış ve Ahmet Tevfik Paşa daha önce Padişah'a anlattıklarını, onun yüzüne de tekrar etmişti. Zor durumda kalan Damat Ferit Paşa ise padişaha hemen o anda istifasının kabul edilmesini ya da kendisine ancak olağanüstü yetkiler verilirse İttihatçıların hakkından geleceğini ifade etmişti. Ahmet Tevfik Paşa bunun üzerine saraydan ayrılmıştı. Daha sonra padişah ile Damat Ferit Paşa arasındaki görüşme hakkında bir bilgisi olmamıştı. Fakat bu gelişmelerin üzerinden on beş gün geçtiği halde durumda herhangi bir değişme ve gelişme göremediği için istifa etmişti[1201].

Diğer taraftan bazı gazetelerde Ahmet Tevfik Paşa'nın *Havadis Yurdu* muhabirlerinden birine yaptığı belirtilen açıklamasına yer verilmekteydi. Ahmet Tevfik Paşa bu açıklamasında ülkenin içinde bulunduğu durumla ilgili de görüşlerini açıklamaktaydı. Buna göre, Osmanlı'nın geleceğini barış konferansı belirleyecekti. Bu konuda söz söylemek tahminden ibaret olacaktı. Tahmin ise iyi bir şey değildi. Dâhilde ise Anadolu karışıklık içindeydi, fakat bu tamamen siyasî mahiyete sahip değildi. Hükûmet görevini yapmaya çalışmakta ve başarılı olacağı ümit edilmekteydi. Yine habere göre, Ahmet Tevfik Paşa, Damat Ferit Paşa hükûmetinin Anadolu'daki karışıklığı önlemek için asker sevk edeceğini düşünüyordu. Hâlbuki Ahmet Tevfik Paşa'ya göre, hükûmet adına asker sevk etmeye gerek yoktu. Ülkenin savunuculuğunu yapanlara karşı asker sevk etmek bir insanın kendi evinde oturanları öldürmek istemesi demekti. Bunlar hükûmete

1200 Şehsuvaroğlu, **a.g.m.,** s. 1394.

1201 Simavi, **a.g.e.,** s. 251-252., İnal, **a.g.e.,** s. 2048-2049.

karşı isyan etmemişlerdi. Bu nedenle asker gönderilmesi de söz konusu olamazdı. Ahmet Tevfik Paşa ülkenin savunuculuğunu yapan bu insanların Padişaha sadık olduklarını ve bunu göstermek için her gün telgraflar gönderdiklerini söyleyerek onların hareketinin isyan olarak görülmemesi gerektiğini savunuyordu. Ayrıca o hükûmetle milletin birbirinden ayrılmaz bir bütün olduğu inancındaydı. Aynı gazetede Ahmet Tevfik Paşa'nın kabine hakkındaki yorumları da yer almaktaydı. Nitekim kendisine kabinenin durumu hakkındaki fikrinin sorulması üzerine *"Kabine mütecanis değildir. İstifaların birbirini tevâli etmesi de bundan neşet ediyor. Ve kabinede tecanüs hâsıl olmadıkça istifaların tevâli etmesi de muhtemeldir"* demiştir. Gazetecinin durum böyle iken neden istifa ettiğini sorması üzerine de *"Ben kabineye dâhil değildim. Meclis-i Vükelâya memurdum. Memuriyetimi lüzumsuz gördüm. Onun için çekildim"* demekle yetinmiştir[1202]. Anlaşıldığına göre, Ahmet Tevfik Paşa kabine içerisinde bir uyum görmüyordu. Kabineden sık sık istifaların olmasını da bu uyumsuzluğa bağlıyordu. Muhtemel ki kendisi de kabinenin bu yapısından memnun değildi. Bundan dolayı da istifasını vermişti.

Meclis-i Vükelâ memurluğundan istifa eden Ahmet Tevfik Paşa'nın Damat Ferit Paşa ile hem fikir olmadığı bir diğer konu ise manda ve himaye konusuydu. Osmanlı Devleti'nin Amerika veya İngiltere gibi büyük bir devletin mandaterliği altına girmesi konusunun basında yoğun olarak tartışıldığı bu dönemde[1203] Ahmet Tevfik Paşa çeşitli vesilelerle basına verdiği demeçlerde konu ile ilgili görüş beyan ediyordu. Damat Ferit Paşa Osmanlı Devleti'nin İngiltere'nin himayesine girmesini kuvvetle savunurken[1204] Ahmet Tevfik Paşa manda ve himaye fikrine karşı çıkıyordu. 18 Ağustos 1919 tarihli *Vakit* gazetesinde çıkan mülakatında manda ile ilgili düşüncelerini ifade etmekteydi. Ahmet Tevfik Paşa'ya göre manda meselesi şimdilik bir rivayetten ibaretti. Barış konferansı bu mesele ile henüz uğraşmamıştı. Manda ister vesayet ister himaye manasında kabul edilsin, bir milletin bağımsızlığı ile bağdaşmazdı bağımsızlığa aykırı idi. Bunun için Türkiye'ye bir mandater tayinini istemek hiçbir şekilde doğru değildi. Bu demecinde Ahmet Tevfik Paşa *"Eğer manda yardım manasında alınır da bağımsızlığı-*

1202 **Vakit,** 18 Ağustos 1335/18 Ağustos 1919, nr. 646, s. 1.

1203 Kadir Kasalak, "Sivas Kongresi Öncesinde "Manda ve Himayenin" Türk Basınında Tartışılması ve Komutanlar Arasındaki Yazışmalar", **http://dergiler.ankara.edu.tr./dergiler/19/1267/14582.pdfs**, s. 210.

1204 Metin Ayışığı, **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri**, Ankara 2004, s. 35-36.

mıza halel getirmeden uygulanırsa o zaman kabul edilebilirdi" diyerek ekonomik anlamda yapılabilecek yardımlara sıcak bakılabileceğini ifade etmiştir[1205].

Ahmet Tevfik Paşa'nın manda meselesi hakkında beyan ettiği fikirleri ile ilgili olarak basında da yorumlar yapılmaktaydı. Nitekim Refi Cevad *"Tevfik Paşa'nın Beyanatı"* başlıklı yazısında Ahmet Tevfik Paşa'nın manda ve himayeye karşı olan düşüncelerini şiddetle eleştirmekteydi. Yazara göre, Paşa'nın *"Manda ister himaye, ister vesayet manasında kabul edilsin, bir milletin istiklali ile bağdaşmaz… Manda bağımsızlığa aykırıdır"* şeklindeki düşünceleri kendisini hayretler içinde bırakmıştı. Refi Cevad Bey yazısında Ahmet Tevfik Paşa'ya bazı sorular yöneltmekteydi. *"Bir ülkede kuvvet ve para olmaz ise ne yapılabilir?"* diyen yazar çözümü kuvvetli ve paralı bir devletle birlikte yürümekte görmekteydi. Ona göre milletin başka türlü varlığını sürdürmesinin çaresi yoktu. Bundan başka bir çare var ise bu kendilerine de açıklanmalıydı. Ancak bu düşünceler palavradan ibaretti. Bu devlet, yaşamak için İngiltere mandaterliğini kabul etmeli, İslam hukuku gereğince de zamanı gelince rüştünü ispat ederek malına sahip olmalıydı[1206].

Diğer taraftan Sivas'ta 3. Kolordu ve Ankara'da 20. Kolordu Kumandanlığı'na gönderilen bir yazıda ise Ahmet Tevfik Paşa'nın o güne kadar bütün hayat ve siyasî düşüncesinin İngiliz siyasetine bağlı olduğu belirtiliyordu. Yazıya göre, Ahmet Tevfik Paşa artık İngiliz siyasetinden hiçbir fayda gelmeyeceğini anlamış ve Amerikan siyasetini takip etmenin gerekli olduğu hakkındaki siyasî düşüncesini Padişaha da açıkça söylemişti[1207]. Ahmet Tevfik Paşa, Damat Ferit Paşa'nın ülkenin geleceğini İngilizlere bağlamasına ve bu fikri Padişaha aşılamasına karşı çıkmaktaydı. Gerçekten de o birçok kez Padişah ile görüşerek İngilizlere sığınmakla kurtuluşu beklemenin hatalı olduğunu dile getirmişti[1208]. Hatta O, Vahideddin'in büyük bir devletin himayesi altına girerek saltanatını devam ettirme düşüncesine de karşı olmuştur. Nitekim bu konudaki düşüncesini *"Ben aslen monarşistim, fakat yabancı bir çizme altındaki bir saltanat yerine hür bir cumhuriyeti bin kere tercih ederim"* sözleriyle dile getirmeye çalışmıştır[1209].

1205 **Vakit,** 18 Ağustos 1919, nr. 646, s. 1.

1206 Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler, Mütareke Dönemi**, C. 2, İstanbul 1999, s. 300.

1207 **ATASE, (İSH-7B),** Dosya 349, Gömlek 129, Belge 129-1; **TİTE,** Kutu 303, Gömlek 51, Belge 1001.

1208 Basri Danışman, **Artçı Diplomat**, İstanbul 1998, s. 105-106.

1209 Okday, **Büyükbabam Son Sadrazam…** s. 67.

Görüldüğü üzere Ahmet Tevfik Paşa Osmanlı Devleti üzerinde İngiltere'nin bir manda oluşturmasına şiddetle karşı olduğu gibi, o günlerde bazı devlet adamları ve aydınların ülkenin kurtuluşu için ehven-i şer bir çare olarak gördükleri Amerikan mandeterliğine bile sıcak bakmamış hür ve müstakil bir idareyi her zaman manda yönetimlerine tercih edeceğini açıkça belirtmiştir.

Ahmet Tevfik Paşa'nın bir diğer Meclis-i Vükelâ memuriyeti Damat Ferit Paşa'nın istifası üzerine 2 Ekim'de sadarete getirilen Ali Rıza Paşa hükûmeti döneminde olmuştur[1210]. Ali Rıza Paşa da Ahmet Tevfik Paşa'nın kabinesinde yer almasını istemiş bu amaçla onun Meclis-i Vükelâ memurluğuna atanmasını Padişah'tan rica etmiştir. Ahmet Tevfik Paşa'nın bu konudaki hassasiyetini daha önceki Damat Ferit Paşa hükûmetlerinden bilen Padişah Vahideddin, Ali Rıza Paşa'ya Ahmet Tevfik Paşa'nın bu görevi kabul etmesi halinde kendisini atayacağını söylemiştir. Ahmet Tevfik Paşa'nın niyetini öğrenmek üzere kendisine telefon edilmiş ve O da Ali Rıza Paşa hükûmetine her zaman için yardımcı olacağını, fakat resmen Meclise memur edilmesine gerek olmadığını cevaben bildirmiştir. Konuyu öğrendiğinde Ali Rıza Paşa sitemkâr bir ifadeyle Ahmet Tevfik Paşa'nın bu görevi kabul edeceğini kendisine söylediğini belirtmiştir. Ali Rıza Paşa devamla görevi kabul etmesi halinde meclisin her toplantısında hazır bulunmasına gerek olmadığı ve sadece siyasî meseleler görüşülürken hazır bulunmasının kendisinden rica edileceğini de ifade etmiştir. Ali Rıza Paşa'ya göre, Ahmet Tevfik Paşa'nın bu görevi kabul etmesi kabinenin güçlenmesini sağlayacaktı. Mabeyn Başkâtibi Ali Fuat Paşa Padişah'ın isteği üzerine Ahmet Tevfik Paşa'nın konağına giderek bu durumu kendisine açıklamıştır. Ahmet Tevfik Paşa ise *"Evet, mesail-i siyâsîye hakkında müzakere ceryan edeceği vakit mecliste bulunup fikrimi beyan edeceğimi Sadr-ı âzam Paşa'ya söylemiştim…"* diyerek zaten kabinenin toplantılarına katılacağını belirtmiştir. Fakat o kendisinin yeni kabinede yer almasının zamanından önce ilân edilmesine sıcak bakmamıştır. Nitekim bu konuda *"…Ancak şimdiden memuriyetim icra ve ilân olunursa harice karşı kabinenin za'afına hamledilir; kabinece koltuk değneğine ihtiyaç var onun için hariçten adam alınıyor manası verilir…"* sözleriyle endişesini dile getiriyordu. Bu nedenle kendisi hakkındaki atamanın *"bir hafta on gün kadar tehirini"* istemiştir. Bu gerekçe aynı zamanda görevi neden kabul etmediğine de açıklık

1210 **Vakit,** 4 Teşrin-i Evvel 1335/4 Ekim 1919, nr. 690, s. 1.

getirmekteydi[1211]. Ahmet Tevfik Paşa'nın bu açıklaması Paşa'nın Ali Rıza Paşa kabinesini zaafa uğratmamak konusunda ne kadar hassas olduğunu göstermesi açısından son derece önemlidir. Ayrıca onun devlet adamlığı vasfını da ortaya koymaktadır[1212].

Ahmet Tevfik Paşa yapılan ısrarlar karşısında Ali Rıza Paşa kabinesinde Meclis-i Vükelâ memurluğu görevini kabul etmiş ve ataması 11 Ekim 1919'da yapılmıştır[1213]. Ali Rıza Paşa 12 Ekim'de Ahmet Tevfik Paşa'ya Padişah tarafından Meclis-i Vükelâ memurluğu ile görevlendirildiğini bildirmiştir. Ayrıca Ali Rıza Paşa basına yaptığı açıklamada böyle zor bir zamanda ülkeye faydalı olmak için sadrazamlığı kabul ettiğini belirtmiştir. Kabinesinin tarafsız olacağını ve kabinesinin özel amacının milleti temsil eden bir Meclis-i Mebusan'ı toplamak olduğunu söylemiştir. Böylece halkın iradesi de meclise yansıyacaktı.

Ali Rıza Paşa'nın önem verdiği diğer bir konu ise Paris'te devam etmekte olan sulh görüşmeleriydi. Bu konudaki düşüncelerini *Akşam* gazetesi muhabirine yaptığı açıklamada dile getirmiştir. Buna göre, Ali Rıza Paşa hükûmetinin sulh hakkındaki görüşü aslında Ahmet Tevfik Paşa tarafından daha önce Paris'e gönderilen muhtıradaki görüşlerle büyük ölçüde uyuşuyordu. Çünkü Ahmet Tevfik Paşa'nın o muhtırasında manda ve benzeri hususlara yer verilmemişti. Ayrıca muhtırada yer alan talepler milletin fikir ve arzularıyla örtüşmekteydi. Özellikle Kuvâ-yı Milliye ile uzlaşma sağlayarak millet nezdinde itibar kazanmak istiyordu. Zaten bu konuda çalışmaları da başlatmıştı[1214].

3. İSTİHZÂRÂT-I SUHLİYYE KOMİSYONU BAŞKANLIĞI

İtilâf Devletleri tarafından Osmanlı Devleti'ne uygulanacak olan barış şartlarına karşı takip edilecek siyaseti belirlemek amacıyla İstihzârât-ı Sulhiyye Komisyonu adı ile önemli bir komisyon oluşturulduğunu belirtmiştik. Bu komisyonun başkanlık görevi Ahmet Tevfik Paşa'ya verilmiştir. Komisyonun diğer üyeliklerine ise eski Maarif Nazırı Yusuf Ziya Bey, Ayandan Çürüksulu Mahmud Paşa ile eski Hariciye Nazırı Nabi Bey, Osmanlı elçilerinden Safa Bey,

1211 Türkgeldi, **a.g.e.,** s. 250-251.

1212 **TTK, TP,** Kutu 16, Gömlek 24, Belge 24.

1213 **BOA, HR.SAİD,** 25 /9, lef. 2.

1214 **Vakit,** 4 Teşrin-i Evvel 1335/4 Ekim 1919, nr. 690, s. 1.

Hariciye Umur-ı Siyâsîye Müdür-i Umumisi Reşid Bey, Hukuk müşavirlerinden Münir Bey ve eski Harbiye Nezareti Müsteşarı Miralay İsmet Bey getirilmişlerdir. Ayrıca komisyonda Müşavir olarak Washington Elçisi Esat Cemal Bey de görev almıştır[1215].

Komisyon ilk toplantısını 14 Ekim'de yapmıştır[1216]. Bu toplantıda Osmanlı Devleti'ni barış konferansında temsil edecek heyet üyeleri seçilmiştir. Heyetin konferansa davet edilir edilmez hareket etmesi kararlaştırılmıştır. Sulh murahaslarına İstihzârât-ı Sulhiyye Komisyonu'na mensup büyük kısmı müşavir olarak refakat edeceklerdi. Heyetin almış yedi kişiden oluşacağı basına yansımıştı[1217]. Ahmet Tevfik Paşa'nın sulh işinde Osmanlı Devleti'ni temsil edecek heyetin başına getirilmesi haberlerinin Paris'e ulaşması üzerine basında Ahmet Tevfik Paşa'nın Londra Büyükelçiliği'nde bulunduğu ve bu dönemde İngiltere'nin teveccüh ve hüsnü niyetini kazandığı şeklindeki düşünceler yer almıştır[1218].

Ahmet Paşa'nın bu görevi ile ilgili gerek gazetelerde gerekse hatıralarda ayrıntılı bir bilgiye ulaşamadık. Ancak muhtemel ki bu komisyonun görevi hem barış konferansında görüşülecek konuların tespiti hem de heyette yer alacak kişilerin ismen belirlenmesi ile sınırlıydı. Kanaatimize göre, heyet bu aslî görevlerini yaptıktan sonra işlevini büyük ölçüde yitirmiştir. Nitekim sonraki süreçte bu komisyonla ilgili bir malumata ulaşamayışımız bu konuda bizi haklı çıkarmaktadır.

4. HARİK KOMİSYONU BAŞKANLIĞI

İstanbul'da tarih boyunca birçok yangın çıkmıştır. Yıldırım düşmesi gibi doğal afetlerin yanısıra, tedbirsizlik ve çok sık görülen ayaklanmalar yangınların meydana gelmesinde etkili olmuştur[1219]. Bu yangınlar beraberinde pekçok mad-

1215 Komisyon toplantılarından birinde İtilâf Devletleri'nin barış şartları gereğince Osmanlı Devleti'ne çok sınırlı bir sayıda asker bulundurmaları yetkisini verecekleri konusu tartışılmıştır. Miralay İsmet Bey Türkiye'nin bağımsızlığını tehlikeye sokacak böyle bir askerî tehdide hiçbir Türkün razı olmayacağını söyleyerek toplantıyı terk etmiştir. Esat Cemal Paker, **Siyasî Tarihimizde Kırk Yıllık Hariciye Hatıraları**, İstanbul 2000, s. 102.

1216 **Vakit,** 15 Teşrin-i Evvel 1335/15 Ekim 1919, nr. 701, s. 1.

1217 **Vakit,** 23 Kanun-ı Evvel 1335/ 3 Aralık 1919, nr. 765, s. 1.

1218 **İkdam,** 24 Rebîü'l-evvel 1338/24 Aralık 1919, nr. 8307. s. 1.

1219 Muharrem Kesik, "İstanbul'da Doğal Afetler", **Afetlerin Gölgesinde İstanbul**, **Tarih Boyunca İstanbul ve Çevresini Etkileyen Afetler,** (Editör: Said Öztürk), İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul 2009, s. 74.

di ve manevi kayıplar getirmiştir[1220]. Osmanlı devrinde İstanbul'da meydana gelen yangınlara karşı devlet birtakım tedbirler almaya yönelmiştir[1221]. Ayrıca devlet eliyle yangından zarar gören halka yardım amaçlı bazı çalışmalar yürütülmüştür. Bu çalışmalar mütareke döneminde de devam etmiştir. 1918 yılında İstanbul'da Fatih ve Sarıyer Yangını olmak üzere iki büyük yangın meydana gelmiştir. Fatih yangınında 7.500 bina yanmış binlerce aile evsiz barksız kalmıştır. Meskenlerin yanısıra çok sayıda okul ve câmide yangından zarar görmüştür. Sarıyer yangınında ise, kırk kadar ev ile bir mektep binası yanmıştır. 1919 yılında İstanbul'da Beyoğlu, Teşvikiye, Karagümrük, Kuruçeşme, Beşiktaş yangınları meydana gelmiş bu yangınlar da da çok sayıda maddi manevi hasarlar oluşmuştur[1222].

Mütareke döneminde İstanbul yangınlarında zarar gören yangınzedelerin iskânlarını kolaylaştırmak amacıyla Harîkzedegân Komisyonu adıyla bir komisyon kurulmuştur. Padişah Vahideddin'in başkanlığında kurulan bu komisyonun ikinci başkanlığına Ahmet Tevfik Paşa atanmıştır. Komisyonun daimi üyeliklerine ise, Padişah'ın Başmabeyncisi Ömer Yaver Paşa, Baştabibi Reşad Paşa, Osmanlı Bankası Meclisi idare üyelerinden Hamid Bey, Ticaret Odası Başkanı Mustafa Bey, fahri üyeliğine de Dâhiliye Nazırı Adil Bey ile Belediye Başkanı Cemil Paşa atanmıştır[1223].

Komisyon ilk toplantısını 14 Eylül'de Padişah'ın başkanlığı ve Ahmet Tevfik Paşa'nın ikinci başkanlığı altında Çit Kasrı'nda yapmıştır[1224]. Bu toplantı Padişah'ın açılış konuşması ile başlamıştır. Padişah bu konuşmasında komisyonun kuruluş amacını belirtmiştir. Buna göre, İstanbul'da birbirini takip eden yangınlarda birçok mesken yok olmuş ve birçok aile de perişan olmuştu. Acil tedbirler alınması gerekliydi[1225]. Padişah üç dakika süren konuşmasından sonra

1220 Zekeriya Türkmen, "İstanbul'un İşgali ve İşgal Dönemindeki Uygulamalar", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S. 53, C. VIII, Temmuz 2002, s. 367.

1221 Mehmet Ali Beyhan, "Osmanlı Devrinde İstanbul Yangınları", **Afetlerin Gölgesinde İstanbul, Tarih Boyunca İstanbul ve Çevresini Etkileyen Afetler**, (Editör: Said Öztürk), İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul 2009, s. 192.

1222 Beyhan, **a.g.m.,** s. 277-281.

1223 **Vakit,** 13 Eylül 1919/13 Eylül 1919, nr. 669, s. 1; **Alemdar,** 13 Eylül 1335/13 Eylül 1919, nr. 172, s. 2.

1224 **Tasvir-i Efkâr,** 15 Eylül 1335/15 Eylül 1919, nr. 841, s. 1.

1225 **İkdam,** 15 Eylül 1335/15 Eylül 1919, nr. 8115, s. 1.

komisyon başkanlığını Ahmet Tevfik Paşa'ya vermiş ve komisyon onun başkanlığı altında görüşmelere başlamıştır[1226]. Komisyon başkâtibi Şevki Bey tarafından komisyonun ilgileneceği konular okunmuştur. Komisyonun başlıca görevi yangından zarar görenler, cami ve medreseler ile harîk arsalarında ikamet edenlerin inşa edilecek hanelere kış mevsiminden önce yerleştirilmeleriydi. Harîk bölgelerinin haritaları sırasıyla düzenlenecekti. Yollar açılacak, yangın çıkması durumunda gerekli suyun sağlanması için su yolları ıslah edilecekti. Şehrin çeşitli bölgelerinde harîk muslukları yapılacak ve harîk itfaiyesi için gerekli olan araç ve gereç sağlanacaktı. İtfaiye teşkilatının Avrupa itfaiyesinin seviyesine ulaştırılması gibi konularla ilgilenilecekti[1227]. Komisyon bu esaslar çerçevesinde görev yapacaktı. Yangından zarar görenlere yardım adı altında toplanarak bankalara konan paralar bu gibi işlemlerde kullanılacaktı[1228]. Ahmet Tevfik Paşa komisyon çalışmalarının sonucu hakkında bir muhabir tarafından sorulan soruya ilk toplantıda bir karar verilemeyeceğini söylemiştir. Komisyonun kuruluş amacı sorulduğunda ise ülkenin imarı, harîk bölgelerinde gerekli binaların inşa edilmesi ve harîkzedelerin bir an önce sefaletten kurtarılmaları için çalışmak olduğunu söylemiştir[1229].

Komisyon 24 Eylül'de Padişah'ın başkanlığı altında sarayda üçüncü defa toplanmıştır. Bu toplantıda İstanbul'un çeşitli harîklerinde açıkta kalan halktan hiç olmazsa bir kısmının dinlendirilmelerinin sağlanması, imkân çerçevesinde küçük evler inşa edilmesi, itfaiye araçlarının ıslahı, genel olarak suların yararlanılabilir bir hale getirilmesi ve yeni bazı kaynakların sağlanması gibi konular görüşülmüştür[1230].

İnşa edilecek olan hanelerin bazılarının inşası görevi Dâhiliye Nazırı[1231] ile Şehremini Cemil Paşa'ya verilmiştir. Her ikisi de bu konu hakkında araştırma ve incelemelerde bulunacaklar ve numuneler hazırlayacaklardı. İlk haneler Topkapı civarında inşa edilecekti. İnşa edilecek haneler dört yüz beş yüz civarında

1226 **Vakit,** 15 Eylül 1919/15 Eylül 1919, nr. 671, s. 1; **İkdam,** 15 Eylül 1335/15 Eylül 1919, nr. 8115, s. 1.

1227 **Vakit,** 15 Eylül 1919/15 Eylül 1919, nr. 671, s. 1.

1228 **İkdam,** 15 Eylül 1335/15 Eylül 1919, nr. 8115, s. 1.

1229 **Tasvir-i Efkâr,** 15 Eylül 1335/15 Eylül 1919, nr. 2841, s. 1.

1230 **İkdam,** 24 Eylül 1335/24 Eylül 1919, nr. 8124, s. 2.

1231 Damat Ferit Paşa'nın üçüncü sadrazamlığına rastlayan bu tarihte Dâhiliye Nazırı Adil Bey'di. Erdem, **a.g.t.,** s. 116.

olacaktı. Oluşturulacak olan mahalleye örnek mahalle adı verilecekti. Komisyon öncelikle bu mahallelerin oluşturulması için gerekli paranın sağlanmasına çalışacaktı.

İkinci olarak itfaiye meselesini görüşmüştür. Yangın çıkar çıkmaz müdahalede bulunabilmek için bölge tulumbaları ıslah edilecekti. Sandıklar genişletilecek makineler tamir edilecekti. Her mahalle tulumbasının bulunduğu yerde yirmi otuz kova su bulundurulacaktı. Hortum, kanca, merdiven gibi itfaiye araçları hazırlanacak ve bunlar bölge ihtiyar heyetinin nezareti altında bulundurulacaktı. Bölgedeki tulumbalarla gerekli itfaiye araçlarının eksiklerinin tespit edilmesi belediye memurlarına verilmişti. Büyük yangınlardan zarar gören sigorta şirketleri de itfaiye araçlarının sağlanması için aralarında görüşmelere başlamışlardı[1232].

Padişah'ın bulunmadığı toplantılara Ahmet Tevfik Paşa yalnız başkanlık etmiştir. Toplantılarda Dâhiliye Nazırı, Maliye Nazırı ve İstanbul Şehremini de hazır bulunmuştur[1233]. Ahmet Tevfik Paşa'nın başkanlığında yapılan 25 Ekim 1919 tarihli toplantıda harîkzedelerin durumları hakkında yeni bazı kararlar alınmıştır. Harîkzedeler için toplanmış olan ve bankada bulunan dört yüz bin küsur liranın komisyona verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu para kış mevsimi gelmeden önce harîkzedelerin iskânları için harcanacak ayrıca Yedikule civarında bulunan vakıflara ait iki yüz dönüm arazi istimlâk edilecekti. Şimdilik üç yüz dört yüz hane inşa edilecekti. Bu bölgede yol yapımı için planlar yapılacak ve haritalar düzenlenecekti. Bu konuda ve yeni bir yangın çıkması durumunda itfaiye araçlarının tamamlanması için gerekli olan 50.000 liranın harcanması konusunda İstanbul Belediye Başkanlığı'na izin verilmiştir. Bundan başka bu işler için yeni kaynaklar sağlanması hakkında bazı kararlar alınmıştır[1234].

Harîk meseleleri ile yakından ilgilenen komisyon sık sık toplantılar düzenlemiştir[1235]. Komisyon üyelerinden Cemil Paşa basına yaptığı bir açıklamada İstanbul harîkzedeleri için komisyonun önce şehir dışında dört yüz hane yapmaya karar verdiğini, ancak şehir dışında uygun arazi bulunması güçlüğü ve uzaklık meselesi nedeniyle projeden vaz geçildiğini söylemiştir[1236].

1232 **İkdam,** 27 Eylül 1335/27 Eylül 1919, nr. 8127, s.1

1233 **İkdam,** 6 Teşrin-i Evvel 1335/6 Ekim 1919, nr. 8136, s. 2.

1234 **İkdam,** 28 Teşrin-i Evvel 1335/28 Ekim 1919, nr. 8158, s. 1.

1235 **Alemdar**, 5 Teşrin-i Sani 1335/5 Kasım 1919, nr. 324, s. 2; **Alemdar,** 10 Teşrin-i Sani 1335/10 Kasım 1919, nr. 330, s. 2.

1236 **İkdam,** 1 Kanun-ı Evvel 1335/1 Aralık 1919, nr. 8191, s. 3.

Ahmet Tevfik Paşa Meclis-i Ayan üyesi olduktan sonra da Harîk Komisyonu başkanlığı görevini yürütmüştür[1237]. Paşa son Sadrazamlığı döneminde de Harîk Komisyonu Başkanlığı görevini üstlenmiştir. Harîkzedeler için apartmanlar yapılmasına önem vermiştir. Nitekim Laleli'de Harîkzedegân apartmanları bu dönemde yapılmıştır[1238].

5. MECLİS-İ AYAN BAŞKANLIĞI VE BU ÜNVANLA ATANDIĞI GÖREVLER

Ahmet Tevfik Paşa 10 Ocak 1920 tarihinde Meclis-i Ayan başkanlığına tayin edilmiştir. Meclis-i Ayan birinci reis vekâletine Ferik Rıza Paşa ve ikinci reis vekâletine ise Aristidi Paşa atanmışlardır[1239].

12 Ocak'ta Ahmet Tevfik Paşa'nın başkanlığında toplanan Meclis-i Ayan'da Ahmet Tevfik Paşa'nın Meclis-i Ayan başkanlığına, Rıza Paşa'nın birinci reis vekilliğine, Aristidi Paşa'nın ise ikinci reis vekilliklerine atandıkları hakkındaki Padişahın iradesi okunmuştur. Diğer taraftan Ayan Meclisi üye sayısının Kanûn-ı Esasi'nin öngördüğü sayıdan fazla olduğunu ileri süren bazı mebuslar Mebusan Meclisi'nde konuyu tartışmaya açmışlardı. Bilindiği gibi, Kanûn-ı Esasi'nin altmışıncı maddesinde Heyet-i Ayan başkanı ve üyelerinin Heyet-i Mebusan üyelerinin üçte birini geçmemek üzere doğrudan doğruya padişah tarafından atanacakları belirtilmişti. Ancak bu defa oluşan Mecliste Ayan üyeleri olması gereken sayıdan yani mebus sayısının üçte birinden fazlaydı[1240]. Bu nedenle bazı mebuslar Meclisin açılmasının ardından bu konuyla ilgili olarak hazırladıkları bir takriri meclise sunmuşlardı.

Konunun Mecliste ele alındığı oturumda söz alan Çüruksulu Mahmud Paşa, Meclis-i Ayan üye sayısının, atanmış Meclis-i Mebusan üye sayısına bağlı olması gerektiği hakkında özel bir kayıt bulunduğunu, ayan üyelerinin beş altı sene içerisinde müzakereye yeterli gelen sayısının şimdi de yeterli olduğunu, esasen Kanûn-ı Esasi'nin Ayan üyelerinin vasıf ve şartlarını çok açık belirttiğini

1237 **İkdam,** 13 Eylül 1336/13 Eylül 1920, nr. 8453, s. 1; **İkdam,** 27 Nisan 1336/27 Nisan 1920, nr. 8334, s. 3.

1238 **Peyâm-ı Sabah,** 3 Temmuz 1338/3 Temmuz 1922, nr. -, s. 2.

1239 Ahmet Tevfik Paşa ilk defa Meclis-i Ayan üyesi olarak 15 Aralık 1908 tarihinde Kâmil Paşa kabinesinde görev almıştır. Bu görevinden vekiller heyetinin değişmesi nedeniyle 25 Ocak 1909 tarihinde görevinden ayrılmıştır. **BOA, HR.SAİD,** 25/9, lef. 2, **BOA, DUİT,** 10/106, **Vakit,** 12 Kanun-ı Sani 1336/12 Ocak 1920, nr. 785, s. 1.

1240 **Vakit,** 13 Kanun-ı Sani 1336/13 Ocak 1920, nr. 786, s. 1.

söylemiştir. Ona göre, işin başlangıcında Kanûn-ı Esasi'nin açık hükümlerine itaat etmek herkesin göreviydi. Hatta bunun için yemin de edilmişti. Oysa yeni atanan Ayan üyelerinin durumları net değildi. Bu nedenle kendisi de bunun ne derece Kanûn-ı Esasi ile bağdaştığını anlamak istiyordu.

Konuya açıklık getirmek amacıyla kürsüye gelen Meclis-i Ayan başkanı Ahmet Tevfik Paşa ise kendi görüşüne göre tayin meselesinin söz konusu olamayacağını, çünkü işgal altında bulunan illerden ne kadar sayıda mebus geleceğinin bilinmediğini söyleyerek yeni Ayan üyelerine yemin ettirilmesini teklif etmiştir. Ayrıca sonradan bu konuda ortaya çıkacak olan meselelerin Encümen-i Mahsus oluşturularak incelenebileceğini belirtmiştir.

Söz alan Damat Ferit Paşa ise Heyet-i Ayan meselesi ile ilgili olarak esasen Heyet-i Ayan üyelerinin atanmasının doğrudan doğruya padişaha ait olduğunu, yeterli sayının sağlanması konusuna gelince, Meclis-i Mebusan üye sayısının 256 bunun nisbi sayısının ise 85 olduğunu söylemiştir. Devamla bu şekilde yeni atanan 14 üye ile Ayan üye sayısının fazla değil belki 20 üyeye daha ihtiyacı olduğunu açıklamıştır[1241].

5.1. Paris Barış Konferansı'na Gidecek Heyetin Başkanlığına Tayini

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmış ve 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi'ni imzalamıştı. Bu antlaşmanın üzerinden uzun bir zaman geçmiş fakat Osmanlı Devleti ile henüz bir barış antlaşması yapılamamıştı[1242]. Yukarıda da anlattığımız gibi savaş sonrası galip devletler mağluplarla masaya oturarak barış antlaşmaları yapmak amacıyla Paris'te bir araya gelmişlerdi. Paris Barış Konferansı'na Osmanlı Devleti adına Damat Ferit Paşa'nın başkanlığında ve Ahmet Tevfik Paşa'nın da içinde bulunduğu bir heyet gönderilmişti. Ancak Damat Ferit Paşa'nın yersiz ve tutarsız politikası sonucunda bu konferansta Osmanlı heyeti bir varlık gösteremeden ülkeye dönmüştü. Bu nedenle de görüşmeler sürüncemede kalmış ve Osmanlı Devleti ile bir barış antlaşması imzalanamamıştı.

Paris Barış Konferansı'ndan sonra da Osmanlı Devleti ile yapılacak bir barış antlaşması konusunda aralarında anlaşmazlıklar da olsa İtilâf Devletleri'nin zaman zaman bir araya gelerek konuyu ele aldıklarını görmekteyiz. Diğer taraftan

1241 **Vakit,** 13 Kanun-ı Sani 1336/13 Ocak 1920, nr. 786, s. 1.

1242 **İkdam,** 1 Mayıs 1336/1 Mayıs 1920, nr. 8338, s. 1.

Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde başlayan Kuvâ-yı Milliye hareketi de gittikçe güçlenmekteydi. Bu da müttefikleri tedirgin ediyordu. Bu nedenle aralarındaki anlaşmazlıkları bir kenara bırakan İtilâf Devletleri, Osmanlı Devleti ile bir barış antlaşması imzalanması sürecini yeniden başlattılar.

Bu devletler barış yapılması için gerekli hazırlıklara Londra'da başlamışlar ve daha sonra, İtalya'nın San Remo şehrinde 19/26 Nisan 1920 tarihleri arasında yeniden bir araya gelmişlerdir. San Remo Konferansı olarak da bilinen bu konferansta Ermenistan ve Kürdistan meselesi ile Trakya ve İzmir problemleri ele alınmıştır[1243]. İtilâf Devletleri aralarında yaptıkları görüşmelerden sonra 21 Nisan 1920'de San Remo'da varılan kararları Osmanlı Devleti'ne bildirmek üzere Osmanlı Devleti'nin konferansa çağrılması kararını almışlardır[1244]. Osmanlı Devleti 22 Nisan'da konferansa davet edilmiştir[1245].

Meclis-i Vükelâ'nın İstanbul'dan ayrılmasını uygun görmediği Damat Ferit Paşa daha önceki görüşmelere katılmasına rağmen bu kez San Remo'ya gidememişti.[1246]. Konferansta Osmanlı Devleti'nin geleceği hakkındaki müzakerelere katılmak ve alınacak kararları imzalamakla yetkili kılınan heyette Meclis-i Ayan Başkanı Ahmet Tevfik Paşa, Dâhiliye Nazırı Reşid Bey , Harbiye Nazırı Mahmud Muhtar Paşa, Maarif Nazırı Fahreddin Bey ve Nafia Nazırı Cemil Paşa bulunuyordu[1247].

Ahmet Tevfik Paşa'nın başkanlığındaki bu heyette ayrıca Hariciye'den Hukuk Müşaviri Münir Bey, Maliye'den Müfettiş Kazım Bey, Nafia'dan Muhtar Bey, Adliye'den Abdurrahman Münif Bey,[1248] Harbiye'den Kaymakam Kadri Bey, Damat Binbaşı İsmail Hakkı Bey, Evkaf'tan Seniüddün Bey, Bahriye'den Eşref Paşa ile Erkân-ı Harbiye Reisi Enver Bey, Ticaret'ten ise Sanayi Müdürü Umumisi Fuad Bey veyahut Maden Müdürü Umumisi Cemal Bey'in yer alması kararlaştırılmıştır[1249].

1243 **Türk İstiklâl Harbi II nci Cilt Batı Cephesi 2 nci Kısım…,** s. 177-178.

1244 Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi…**, s. 99; **Vakit,** 26 Nisan 1336/26 Nisan 1920, nr. 884, s. 1.

1245 **Türk İstiklâl Harbi II nci Cilt Batı Cephesi 2 nci Kısım…** , s. 177-178.

1246 **Vakit,** 26 Nisan 1336/26 Nisan 1920, nr. 884, s. 1.

1247 **BOA, DUİT,** 37/32; **İkdam,** 26 Nisan 1336/26 Nisan 1920, nr. 8333, s. 1.

1248 Abdurrahman Münif Bey daha sonra değiştirilerek onun yerine İstinaf Dairesi Başkanı Arif Bey atanmıştır. **İkdam,** 29 Nisan 1336/29 Nisan 1920, nr. 8336, s. 1.

1249 **İkdam,** 27 Nisan 1336/27 Nisan 1920, nr. 8334, s. 1. Heyetin yazı işlerinden Hariciye

Dâhiliye Nazırı Reşid Paşa'nın yokluğunda yerine Maliye Nazırı Reşad Bey, Şura-yı Devlete Adliye Nazırı Rüştü Bey, Maarif Nezaretine Şeyhülislam Abdullah Efendi ve Nafia Nezaretine de Evkaf Nazırı Rifat Paşa vekâlet edeceklerdi[1250].

Ahmet Tevfik Paşa'nın başkanlığındaki heyetin 1 Mayıs'ta Paris'e hareket etmesi kararlaştırıldı[1251]. Ancak heyet 2 Mayıs'ta Paris'e hareket etti[1252]. Heyete 200.000 lira olağanüstü ödenek verildi. Heyet barış antlaşmasını imzalamaya yetkili olmakla birlikte, görüleceği üzere antlaşmayı İstanbul'a gönderecek ve burada Padişah Vahideddin'in onayına sunduktan sonra antlaşma metni Paris'te imzalanacaktı[1253]. Hariciye Nazırı Reşid Bey de heyetin yetkileri ile ilgili olarak basına bir demeç vermişti. Reşid Bey bu demecinde kendilerine verilecek barış şartlarını inceleyeceklerini ve gerekli cevapları vereceklerini söylüyordu. Ayrıca heyetin antlaşmayı imzalama yetkisinin olduğunu belirterek antlaşmanın son şeklinin İstanbul'a getirileceğini vurgulamaktaydı[1254].

Görüldüğü gibi, Osmanlı heyeti Türklerin geleceği hakkında İtilâf Devletleri tarafından kaleme alınmış olan antlaşma metninin tebliğinden sonra kendilerine karşı teklifler sunulması için izin verileceğini düşünmekteydiler. Ayrıca heyet üyelerinden bir kısmı hükûmet ile fikir alışverişinde bulunmak için İstanbul'a da gelebilecekti[1255].

Umur-ı İdariye Müdir-i Umumisi Şevki Bey, eski Petersburg Sefareti Başkâtibi Orhan Bey ve Sefaret Müsteşarlarından Esad Cemal Bey sorumlu olacaktı. Heyet kâtiplerinin ise, Hariciye'den İstişare Kalemi Müdürü Nusret ve Kalem-i Mahsus Mümeyyizi Nizameddin beyler, Hukuk Müşaviri Muavinlerinden Salâhaddin Bey, Umur-ı Siyâsîye Kâtiplerinden Rifat Bey, Sefaret Kâtiplerinden Cemil Bey ve Evrak Müdür Muavini Baha Bey'in olması kararlaştırılmıştır. **İkdam,** 27 Nisan 1336/27 Nisan 1920, nr. 8334, s. 1. Heyette yer alacak askeri müşavirler ise şunlardı: Erkân-ı Harbiye-i Umumiye İkinci Şube Müdürü Erkân-ı Harb Kaymakamı Kadri ve Şube Müdürü Muavini Binbaşı Muzaffer beyler. **İkdam,** 29 Nisan 1336/29 Nisan 1920, nr. 8336, s. 1. Heyete iki tane de hademe verilmiş olup heyet toplam yirmi dokuz kişiden oluşmuştur. **İkdam,** 1 Mayıs 1336/1 Mayıs 1920, nr. 8338, s. 1.

1250 **İkdam,** 30 Nisan 1336/30 Nisan 1920, nr. 8337, s. 2.

1251 **TİTE,** Kutu 28, Gömlek 128, Belge 128001; **ATASE, (İSH 14-A)**, Kutu 1007, Gömlek 78, Belge 78-1; **Vakit,** 26 Nisan 1336/26 Nisan 1920, nr. 884, s. 1.

1252 **ATASE, (İSH 13-A),** Kutu 868, Gömlek 18, Belge 18-1.

1253 **ATASE, (İSH 14-A),** Kutu 1007, Gömlek 78, Belge 78-3.

1254 **İkdam,** 27 Nisan 1336/27 Nisan 1920, nr. 8334, s. 1.

1255 **Vakit,** 24 Şubat 1336/24 Şubat 1920, nr. 826, s. 1.

Heyette bulunan Cemil Paşa'nın söyledikleri heyetin beklentilerini teyid eder mahiyette idi. Nitekim o, hatıralarında sulh konferansı için ayrılmış salona girince üzerine yeşil çuha örtülmüş büyük bir masanın etrafına toplanacaklarını ve İtilâf Devletleri ile karşı karşıya oturarak antlaşmanın her maddesi için ayrı ayrı müzakere ve münakaşada bulunacaklarını düşündüklerini söylemektedir. Nitekim yine onun ifadesi ile salonda karşılaştıkları uygulama düşüncelerinin bir hayalden ibaret olduğunu göstermiştir[1256].

Osmanlı barış heyetinin görevi son derece ağırdı. Bu zor görevde başarılı olabilmeleri için birinci şart heyeti oluşturan delegelerin yalnız kişisel kudret ve yetenekleri değildi. Bunun yanı sıra dâhilde ve hariçte emniyet ve güvene sahip olmalıydılar. Heyet üyelerinin nitelikleri ile ilgili olarak da basında bazı yazılar çıkmaktaydı. Nitekim *İkdam* gazetesinde yer alan bir yazıda heyet başkanı Ahmet Tevfik Paşa'nın ülkenin tarihinde birçok olaylara isminin karıştığı ve ülkesine faydalı hizmetlerde bulunan saygıdeğer bir tarihi şahsiyet olduğu ifade ediliyordu. Ayrıca yazıya göre, Ahmet Tevfik Paşa üç Padişah döneminde hem saltanatın hem de kamuoyunun güven ve saygısını kazanmış ve bunu şimdiye kadar koruyabilmişti[1257].

Diğer taraftan bu sırada Ankara'da önemli gelişmeler yaşanmaktaydı. 23 Nisan 1920 tarihinde TBMM açılmış ve 30 Nisan'da Mustafa Kemal Paşa tarafından Avrupa devletlerinin dışişleri bakanlarına gönderilen bir genelge ile yeni Meclisin Türk millî iradesini temsil ettiği bildirilmişti. Bu bir anlamda kendilerinin onaylamayacağı hiçbir belgenin ya da antlaşmanın Türk milleti adına yapılmamış olacağını ya da kabul edilmeyeceğini gösteren çok önemli bir mesaj

1256 Cemil Topuzlu Paşa, **İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım**, İstanbul 1994, s. 208.

1257 Aynı yazıda heyette yer alan Dâhiliye Nazırı Reşid Bey'in ülkenin siyasî hayatını kavrayan ve fikirleri uğrunda mücadele eden bir kişi olduğu belirtiliyordu. Yazıya göre, ülkenin şu anda içinde bulunduğu duruma ve siyasete göre heyette yer alan bu kişilerin barış delegeliğini başarıyla yerine getirecekleri şüphesizdi. Delegelerden Maarif Nazırı Fahreddin Bey ile Nafia Nazırı Cemil Paşa ve Mahmud Muhtar Paşa içinde bulunulan şartlar içerisinde görevlerini en iyi şekilde yerine getirecek özelliklere sahip kişilerdi. Kamuoyu da bu konuda aynı düşünceye sahipti. Heyet üyeleri ayrıca Büyük devletler nezdinde de güvene sahip olmak için gerekli özelliklere sahiplerdi. Çünkü Osmanlı Devleti'ni I. Dünya Savaşı'na sokan ve savaş sırasında takip edilen kötü siyaset ile bu delegelerin hiçbir ilgileri yoktu. Hatta o siyasete şiddetle karşı olduklarını ve İtilâf Devletleri'nin siyasetine taraftar olduklarını faalen ispat etmişlerdi. **İkdam,** 27 Nisan 1336/27 Nisan 1920, nr. 8334, s. 1.

mahiyetindeydi. İşte bunu bilen İngilizler İstanbul hükûmeti üzerinde baskılar oluşturarak ve hatta hükûmeti zorlayarak barış konferansının kararlarını Türk milletine kabul ettirebileceklerini ummaktaydılar[1258]. Ahmet Tevfik Paşa'nın bu heyet içinde özellikle yer almasının bir nedeni de buydu yani onun kamuoyundaki güven ve saygınlığını kullanarak antlaşmanın Türk milletince kabul edilmesini sağlayacaklarına inanıyorlardı. Hatta Ahmet Tevfik Paşa'nın dışında diğer heyet üyelerinin de bu amaçla dikkatle seçildiği görülmektedir.

5.2. Basının Heyete Yaklaşımı

İtilâf Devletleri'nin temsilcileri tarafından Türklere verilmek üzere San Remo'da hazırlanan barış antlaşması metninin Ahmet Tevfik Paşa başkanlığındaki Osmanlı heyeti'ne verildiği esnadaki durum hakkında gazetelerde çeşitli haber ve yorumlar yer almıştır. Bu sırada Fransa Hariciye Nezareti'nde bulunan *Bosfor* gazetesi'nin Paris muhabiri Ahmet Tevfik Paşa'nın son derece üzgün olduğunu, 75 yaşında olan Paşa'nın yaşı itibarıyla da yarım asırdan beri ülkenin en önemli olaylarını yaşadığını yazmaktaydı. Muhabir devamla San Remo Konferansı kararlarının Ahmet Tevfik Paşa'ya nasıl verildiğini anlatmaktadır.

Bu anlatımlardan anlaşıldığına göre, bu olay şöyle gelişmiştir: Konferans başladığında birkaç delegenin kendi aralarındaki fısıldamalarının dışında salonda bir sessizlik hâkimdi. Bu sessizlik tahminden uzun sürmüştü. Nihayet Fransa Başbakanı Millerand kürsüye gelmiş ve yüksek sesle konuşmasını yapmıştı. Ardından Türklerle yapılacak antlaşma metni Millerand tarafından Ahmet Tevfik Paşa'ya iletilmek üzere Teşrifat Müdürüne verilmişti. Muhabir bu esnada Ahmet Tevfik Paşa'yı şöyle tarif etmektedir:

"…Bu sırada bütün nazarlar Türk murahhaslarının masasına matuf. Tevfik Paşa ayağa kalkıyor. Beyaz kaplı kitabın üzerine dayanmış elleri titriyor sesi müteredditt, söyledikleri zayıf işitiliyor. Tevfik Paşa'nın sözlerinde ne münakaşa ne şikâyet ve ne de müdafaaya ait bir şey var. Esasen böyle bir şeyin ne zamanı ve ne de yeri. Vakur ve meyus Paşa yerine oturuyor…"[1259].

Görüldüğü gibi, Ahmet Tevfik Paşa bir devletin idam fermanı hükmündeki bu belgeyi büyük bir ağırbaşlılıkla ama bir o kadar da üzgün bir şekilde almıştı. Uzun yıllar Osmanlı Hariciyesi'nde görev yapmış bir diplomat olan Ahmet

1258 Selâhattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C. III, Ankara 1978, s. 147.

1259 **Güven Okday Özel Koleksiyonu.**

Tevfik Paşa bu görev yılları süresince birçok tarihi toplantı ve olayların içinde yer almış, bunlara tanıklık etmişti. Oysa şimdi Türk milletinin yaşam hakkının tamamen elinden alındığı bir antlaşma metninin verildiği ana tanıklık etmekle kalmıyor, bizzat bu metni kendi elleri ile alıyordu. Bu olay onu derinden etkilemiş ve bundan sonraki siyasî hayatında ve uygulamalarında ciddi bir değişikliğe yol açmıştı. Gerçekten de O artık kurtuluşun Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlatılan Millî Mücadele'nin başarısı ile gerçekleşebileceğini anlamış ve Türk'ün ölüm fermanı olan Sevr projesinin onaylanmasını engellemek yönünde bir siyaset izlemiştir.

Le Temps gazetesi ise barış şartlarının Osmanlı Heyeti'ne Fransa Hariciye Nezareti'nin *"horloge" (Orloj)* salonunda tebliğ edildiğini belirtiliyor ancak bunun bir rastlantı olmadığını yazıyordu. Çünkü *"horloge"* Fransızcada büyük ayaklı saate denilmekteydi. Fransızlar barış şartlarının Osmanlı Devleti'nin yaşam ve bağımsızlık haklarını sona erdirdiğini biliyorlardı. Bu nedenle de Türklerin son saatinin geldiğini anlatmak için bu idam kararını büyük ayaklı saat salonunda tebliğ etmişlerdi[1260].

Matin gazetesi 4 Mayıs 1920 tarihli sayısında Osmanlı delegelerinin görevinin antlaşma metnini alıp İstanbul'a götürmekten ibaret olduğu, hükûmetin İtilâf Devletleri'nin isteklerine ne dereceye kadar uygun hareket edeceği hakkında kamuoyunda görüş farklılıkları bulunduğunu yazıyor ve özellikle Osmanlı hükûmetinin Rumeli'de sınır saptanması için mutlaka elinden geleni yapacağına işaret ediyordu[1261].

"Journal Des Débats gazetesi ise *"bu kadar müşkilat ile tanzim edilen bu muahede gayet tam bir vesika teşkil etmektedir…"* diyerek antlaşma metninin tamamen kendi alanlarında uzmanlaşan kişilerin oluşturduğu komisyonlarca hazırlandığını bu nedenle antlaşma metninin uygulanmasında hiçbir şekilde bir olumsuzluğun yaşanmayacağını dikkatlere sunarak barış şartlarının uygunluğundan yana görüş beyan ediyordu.

Petit Journal ise Türkiye'nin gelecek refahının özellikle antlaşma maddelerini uygulama konusunda göstereceği iyi niyete bağlı olduğunu yazıyordu. Gazeteye göre, Türkiye'nin iyi niyetini ispatlaması şartıyla müttefik devletler iktisadî

1260 Söylemezoğlu, **a.g.e.,** s. 232.

1261 **İleri,** 14 Mayıs 1336/14 Mayıs 1920, nr. 839, s. 1.

ve malî yardıma hazırdı. Bu hususlar San Remo'da tam olarak kararlaştırılmıştı. Müttefik devletler eski düşmanlarına karşı hiçbir düşmanlık ve yok etme siyaseti takip etmemekteydiler. Sadece büyük savaş sonrasında düzenin kurulması için adaletli bir çözüm istemekteydiler. Bu konuda aralarında tam bir fikir birliği vardı. Bu durum San Remo'da Mösyö Nitti, Millerand ve Lloyd George tarafından resmen belirtilmişti[1262].

5.3. Paris'teki Faaliyetleri ve Barış Şartları Hakkındaki Görüşleri

Müttefiklerin San Remo Konferansı'nda aldıkları kararları tebliğ etmek üzere Paris'e davet ettikleri Ahmet Tevfik Paşa başkanlığındaki Osmanlı heyeti, 2 Mayıs'ta İstanbul'dan hareket etmişti. Heyette bulanan Bahriye uzmanı Eşref Bey heyetin Paris'e ulaşmasından sonraki faaliyetleri hakkında *İkdam* gazetesine bazı açıklamalarda bulunmuştur. Buna göre, Ahmet Tevfik Paşa başkanlığındaki heyet Paris'e ulaştıktan sonra kendilerine ayrılan Rezervuar Oteli'ne yerleşmiştir. Beş günlük bir bekleyişten sonra konferans başkâtibi tarafından antlaşma metninin bir nüshası kendilerine verilmiştir. Ertesi gün asıl antlaşma metninin kendilerine verilmesi için heyet üyeleri Hariciye Nezaretine davet edilmişlerdir[1263].

Ahmet Tevfik Paşa başkanlığındaki Osmanlı delegeleri Protokol Müdürü M. de Fouguires ile bir Fransız Albayı ve bir İtalyan Subayı tarafından içeriye alındıkları zaman büyük salondakiler ayağa kalkmışlardır. Osmanlı delegeleri yerlerine oturduktan sonra Millerand barış şartlarını gösteren projeyi kendilerine vermeye görevli olduğunu söyleyerek söze başlamıştır[1264]. Osmanlı Devleti tarafından verilecek cevabı yazılı istediklerini belirtmiş ve bunun için kendilerine bir aylık süre verildiğini söylemiştir. Devamla, Osmanlı Devleti'nin dış baskılar sonucunda 1914'te müttefik devletlere karşı düşmanlığa başladığını, Türkiye'nin suçu nedeniyle müttefik devletlerin feci harbi birkaç sene uzatmaya mecbur olduklarını bu nedenle de böyle büyük bir tehlikenin bir daha geri gelmemesi için gerekli tedbirleri almak zorunda olduklarını ifade etmiştir[1265].

1262 **İkdam,** 10 Mayıs 1336/10 Mayıs 1920, nr. 8347, s. 1.

1263 **İkdam,** 30 Mayıs 1336/30 Mayıs 1920, nr. 8367, s. 1.

1264 Tansel, **a.g.e.,** s. 148.

1265 **İleri,** 14 Mayıs 1336/14 Mayıs 1920, nr. 839, s. 1.

Bu nutuk bitince M. de Fouguieree projenin bir nüshasını Ahmet Tevfik Paşa'ya vermiştir. Bunu üzerine Ahmet Tevfik Paşa yerinden kalkmış, titreyen elleri, Osmanlı'nın geleceğini belirleyen bu vesika elinde olduğu halde gayet üzüntülü ve titrek bir sesle *"Heyetimiz, sulh şartlarını büyük bir dikkat ile tetkik ederek müttefik devletlere, miadında cevap vermek hakkını muhafaza eder"* sözleriyle karşılık vermiştir[1266]. Heyette yer alan Eşref Bey de Millerand tarafından yapılan konuşmadan sonra asıl antlaşma metninin kendilerine verildiğini ve ardından Ahmet Tevfik Paşa'nın *"tetkik eder verilen bir ay mühlette cevabını veririz"* dediğini ifade etmektedir. Osmanlı heyeti o gece toplanarak antlaşma metnini tercüme etmişlerdir. Ahmet Tevfik Paşa bir karar verilmeden antlaşmanın İstanbul'a gönderilmesini gerekli görmüştür[1267]. Vakit kaybetmeksizin kendisine verilen barış şartlarını incelemiş ve antlaşma hükümlerinin bu şekilde kabul edilemeyeceğini Damat Ferit Paşa'ya bildirmiştir[1268]. Ahmet Tevfik Paşa 12 Mayıs'ta İstanbul'a gönderdiği telgrafta konferansa kabul edilişleri ve kendilerine sunulan barış şartları hakkında detaylı bilgiler vermiştir[1269]. Paşa, antlaşma hükümlerine de yer verdiği bu telgrafında bu şartların bağımsız devlet kavramı ile bağdaşmayacağını[1270] yazmaktaydı. Ahmet Tevfik Paşa'nın bağımsız devlet kavramı ile bağdaştıramadığı başlıca barış hükümleri ise bu telgrafta şöyle sıralanmaktaydı: [1271]

Bazı şartlara bağlı olarak İstanbul başkent olarak kalacak, İstanbul ve çevresi Osmanlı Devleti'nin dâhil olmadığı bir komisyon tarafından idare edilecektir.

Beş sene sonra çoğunluğun oyuna başvurulmak üzere Osmanlı hâkimiyeti adı altında İzmir'in Yunanistan tarafından idare edilmesi.

Malî işler ve inzibat işlerinin tamamen müstakil bir yabancı heyet tarafından kontrol altına alınması.

İktisadî kapitülasyonların savaştan önceki dâhil olmayan müttefik devletleri de kapsayacak şekilde kuvvetlendirilmesi.

1266 Söylemezoğlu, **a.g.e.,** s. 233.

1267 **İkdam,** 30 Mayıs 1336/30 Mayıs 1920, nr. 8367, s. 1.

1268 Söylemezoğlu, **a.g.e.,** s. 234.

1269 **İleri,** 15 Mayıs 1336/15 Mayıs 1920, nr. 840, s. 1.

1270 **Vakit,** 21 Mayıs 1336/21 Mayıs 1920, nr. 894, s. 1.

1271 **İleri,** 15 Mayıs 1336/15 Mayıs 1920, nr. 840, s. 1.

Adliye teşkilatının adlî kapitülasyonlar göz önüne alınarak icrası.

Askerî kuvvetlerin gönüllü suretiyle kaydedilmek üzere otuz beş bin kişiden ibaret olması.

Ahmet Tevfik Paşa ayrıca bu telgrafında hazırlamaya başladıkları cevabın tamamlandığında müttefik devletlere bildirilmeden önce İstanbul'a gönderileceğini yazmaktaydı. Antlaşma metni tercüme ettirilecek ve ilk vapurla özel bir memura verilerek İstanbul'a gönderilecekti[1272]. Diğer taraftan Yunan gazeteleri verilen kararlardan memnun görünüyorlardı[1273]. Ahmet Tevfik Paşa'nın barış şartlarına yer verdiği bu telgraf İstanbul'a ulaştığında Meclis-i Vükelâ'da uzun uzadıya müzakere edilerek incelenecektir[1274].

Osmanlı Devleti'ne sunulan barış şartlarının kabul edilmesi durumunda Ahmet Tevfik Paşa'nın da belirttiği gibi, bağımsız devlet ve milletin varlığının devam etmesi söz konusu olamazdı. Barış şartları idarî, adlî, arazi, siyasî, malî mahiyette birçok maddeleri içermekte ve bunların hepsi ayrı ayrı incelenmeyi gerektiren hususlar olmakla beraber, arazi sınırlar ve bağımsızlık ile ilgili olan hükümlerinin çözümlenmesi gerekiyordu. Arap hududu ile İstanbul ve idaresi ile ilgili hükümler öncelikliydi. Bu konuda bağımsızlık elde edilemezse barış şartlarının diğer hükümleri üzerinde görüşmeler yaparak antlaşma zemini aramanın anlamı yoktu. Osmanlı Devleti'ne sunulan barış şartları gereğince Edirne Vilayeti Yunanistan'a ilhak ediliyor ve Yunan hududu İstanbul sınırlarına dayanıyordu. Müslüman nüfusun çoğunluğuna rağmen Batı ve Doğu Trakya'nın Yunanistan'a katılması kararlaştırılmıştı. İtilâf Devletleri bu sulhun bir *"kuvvet sulhu"* değil *"adalet sulhu*" olacağını her fırsatta söylemelerine rağmen icraatta durumun böyle olmadığı görülüyordu. Hâlbuki diğer mağlup devletler ile imzalanan antlaşmalarda arazi meselelerinde daima ekseriyet halkın arzu ve istekleri nazarı dikkate ve ehemmiyete alınmıştı. Öyle ki o ekseriyet içindeki ekalliyetler himayesi için dahi, birtakım teminatlar getirilmiş ve uluslararası kurallara bağlanmıştı.

İzmir hakkında da Türkiye'ye sunulan şartlar istisnai bir muamele uygulandığını gösteriyordu. İstanbul'a verilen şekil ve idarede hiçbir mağlup devlete

1272 **ATASE, (İSH 10-A),** Kutu 576, Gömlek 53, Tarih 18.05.1336.

1273 **Vakit,** 28 Nisan 1336/28 Nisan 1920, nr. 886, s. 1.

1274 **ATASE, (İSH-11A),** Kutu 661, Gömlek 160, Belge 160-1.

reva görülen bir muamele değildi. Mesela İstanbul'un başkent olarak kalmasına ve padişahın buradaki hâkimiyetinin devam etmesine karar verildiği halde, İstanbul ile havalisinin Osmanlı Devleti'nin dâhil olmadığı bir komisyon tarafından idaresi kararlaştırılmıştı. Hükûmetçe incelenen barış şartları gazetelerde yer aldıkça halkta da büyük bir endişe ve heyecanın hâkim olduğu görülüyordu[1275].

Bu hükümler kabul edildiği takdirde, Türk milletinin yaşama imkânı kalmayacaktı. Bu şartlar altında bir antlaşmanın kabulü ve imzalanması mümkün görünmüyordu. Zaten Ahmet Tevfik Paşa da Paris'ten bu şartlar altında bir antlaşma yapılamayacağı konusunda ısrar ediyordu. Nitekim Ali Nuri Bey'e yazdığı mektupta:

"Yakında bu haksız kararlara delilleriyle cevap vereceğim. İnatla ısrar ederlerse İstanbul'a döneceğim. Çünkü, idam hükmünü, mahkum imza etmez!…Mağluplardan hiçbirine yapılmayan birtakım şartlar yalnız bize yükleniyor, bu hak, hukuk değildir!...Çatalca'ya kadar Yunanlılara verildikten başka İstanbul'da kalmaklığımız bile şartlara bağlanıyor. Artık, bu hale karşı Avrupa'dan bir şey ümit etmek, olmayacak şeyi beklemek değil midir?" diyerek bu konudaki kararlılığını ortaya koymaktaydı[1276].

Ali Nuri Bey ise heyette yer alan ağabeyi İsmail Hakkı Bey'e gönderdiği 16 Mayıs 1920 tarihli mektupta Ahmet Tevfik Paşa'nın *"Devlet kavramlarıyla uzlaştırılabilir görünmeyen anlaşma"* diye büyük tepki gösterdiği barış şartlarına bütün Müslümanların karşı olduğunu, hatta *Alemdar* gazetesinin bile *"Böyle sulhu imzalayacak el bulunmadığını"* yazdığını belirtiyordu. Yine o millî menfaatlere uymayan barış şartlarının İtilâf Devletleri'nin insafına güvenenlerin ümitlerini de kırdığını, hatta onların bile böyle bir antlaşmayı kabul etmektense tekrar savaşmaya razı oldukları kanaatini taşıdıklarını yazıyordu. Ali Nuri Bey ağabeyine gönderdiği 25 Mayıs 1920 tarihli bir başka mektupta da kendilerine sunulan barış şartlarını aynen kabul ettikleri takdirde bunun kendileri için kayıtsız şartsız bir bölünme demek olacağını yazarak tepkisini gösteriyordu[1277].

1275 **İkdam,** 15 Mayıs 1336/15 Mayıs 1920, nr. 8352, s. 1.

1276 Çetiner, **a.g.e.,** s. 229; Orhan Koloğlu, "1921 Şubatın'daki Londra Konferansı'nda Son Sadrazam Tevfik Paşa," **Popüler Tarih**, S. 36, Ağustos 2003, s. 43.

1277 Arı İnan, "Son Sadrazam Tevfik Paşa ve Oğulları III", **Tarih ve Toplum**, İstanbul, 7 Temmuz 1984, s. 50-51.

Ahmet Tevfik Paşa'nın başkanlığındaki Osmanlı heyeti, Versay'da bir buçuk ay kaldı. Bu süre içinde heyet üyeleri, bir taraftan Fransız ve İtalyan basını ile Fransız Meclis-i Mebusan'ın ileri gelen üyelerini, İngiliz hükûmeti'nin İstanbul'da yerleşmek fikrinde olduklarına ikna etmeye çalıştılar. Neticede Fransız ve İtalyan gazeteleri Osmanlı hükûmetine yapılan barış teklifinin haksızlığına ve adil olmadığına dair yavaş yavaş makaleler yayımlamaya başlamıştır[1278]. Nitekim *Bosfor* gazetesi bazı devlet adamlarıyla siyasî partilerin üyelerinin fikirlerine atfen Büyük devletler tarafından kararlaştırılan barış şartlarının hiçbir hükûmet tarafından kabul edilmeyeceğini yazıyordu. Gazete ayrıca bu devlet adamlarının antlaşmada düzeltme yapılacağının şüphesiz olduğuna inandıklarını belirtmekteydi. *Le Monitor* gazetesi de önemli düzeltmeler yapılmadıkça barış antlaşmasının imzalanamayacağı düşüncesinin Osmanlı Devleti'nin yetkililerinde mevcut olduğunu yazmaktaydı[1279].

Ahmet Tevfik Paşa 19 Mayıs'ta İstanbul'a gönderdiği telgrafta antlaşma metninin Bahriye uzmanı Amiral Eşref Paşa ile Adliye uzmanı Arif Bey'e verilerek yola çıktığını, bir iki güne kadar İstanbul'a ulaşacağını bildirdi[1280]. Ahmet Tevfik Paşa'nın bu ikinci telgrafı daha ayrıntılıydı. Gerçekten de antlaşmanın çok ağır bir antlaşma olduğunu daha açık bir şekilde ortaya koyuyordu. Buna göre, Osmanlı Devleti'nden ayrılmış veya bazı şartlarla kısmen bağlı bulunan Trablusgarp, Mısır, Sudan, Adalar, Tunus, Fas üzerindeki tüm hukukî haklarından Osmanlı Devleti vazgeçiyordu. Bu haklar içerisinde hilafetin dahi bulunması din meselesinin de San Remo Konferansı'na dâhil olduğunu gösteriyordu[1281].

Ahmet Tevfik Paşa 23 Mayıs'ta ise malî işlerle ilgili bir telgrafı İstanbul'a gönderdi. Aynı gün Maliye Nezareti'nde Maliye Nazırı Reşad Bey'in başkanlığında maliye ileri gelenlerinin hazır bulunduğu bir toplantı yapıldı ve Ahmet Tevfik Paşa'nın bildirdiği malî işler görüşüldü. Osmanlı hükûmeti karar verilmesi için asıl barış şartlarını içeren metnin gelmesini bekledi[1282]. Bu arada barış antlaşmasının metnini getirmekte olan Eşref Paşa ve Arif Bey'in deniz yoluyla

1278 Cemil Topuzlu Paşa, **a.g.e.,** s. 209.

1279 **İkdam,** 19 Mayıs 1336/19 Mayıs 1920, nr. 8356, s. 1.

1280 **İkdam,** 20 Mayıs 1336/20 Mayıs 1920, nr. 8357, s. 1.

1281 **İkdam,** 23 Mayıs 1336/23 Mayıs 1920, nr. 8360, s. 1.

1282 **İkdam,** 24 Mayıs 1336/24 Mayıs 1920, nr. 8361, s. 1.

İstanbul'a gelmeleri beklenirken Fransa ve İtalya'daki demiryolu seyahatlerinde büyük zorluklarla karşılaşıldığı için Trieste'den geçişleri hakkında bilgi alınamıyordu. Bu da basında, siyasî çevrelerde ve kamuoyunda Osmanlı Devleti'nin kendilerine tanınan bir aylık süre içerisinde cevap veremeyeceği ve bu sürenin uzatılmasını talep edecekleri düşüncesinin oluşmasına neden oluyordu. Nitekim *Bosfor* gazetesi barış antlaşmasından bahsettiği sırada antlaşma metninin henüz İstanbul'a ulaşmadığını 12 Haziran'a kadar cevap verilmesinin mümkün olmadığını, diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin antlaşma metninin aslını görmeden önce barış şartları hakkında kesin bir fikir sürmesini talep etmenin zor olduğunu, belgenin her hükmünün, her kelimesinin çok önemli olduğunu yazıyordu. Ayrıca habere göre, Versay'da bulunan Ahmet Tevfik Paşa heyetinin antlaşmayı incelemeye vakti yoktu. İstanbul'dan ayrılmadan önce heyete verilen talimat tek başına karar vermelerine izin verecek bir nitelikte değildi. Bu nedenle de Damat Ferit Paşa'nın Paris'e gitmesi muhtemeldi[1283].

Ahmet Tevfik Paşa 29 Mayıs'ta gönderdiği telgrafında ise heyet üyelerinden Reşid Bey ve Cemil Paşa'nın da İstanbul'a doğru yola çıktıklarını bildirdi. Osmanlı heyeti tarafından İtilâf Devletleri'ne verilmek üzere hazırlanan cevap Meclis-i Vükelâ'da görüşülmek üzere İstanbul'a getirilecekti[1284]. Bu arada kısa bir süre önce Eşref ve Arif Bey tarafından Paris'ten getirilen antlaşma metninin tercümesi tamamlandıktan sonra Meclis-i Vükelâ'da ele alınmıştır. Meclis-i Vükelâ'nın antlaşma metni üzerinde[1285] uzunca görüşmeler yaptıktan sonra bir cevap vereceğine ilişkin açıklamalar basında yer alıyordu[1286].

Diğer taraftan Damat Ferit Paşa hükûmeti barış şartlarına cevap verme süresinin bir ay yani 11 Haziran'dan 11 Temmuz'a kadar uzatılması isteğini Ahmet Tevfik Paşa'ya bildirmişti[1287]. Ancak heyet üyelerinin İstanbul'a gelmelerinin gecikeceği de düşünülerek Damat Ferit Paşa'nın Paris'e gitmesi kararlaştırılmıştı[1288]. Damat Ferit Paşa ise İstanbul'dan ayrılmadan önce Ahmet Tevfik Paşa'ya

1283 **İkdam,** 29 Mayıs 1336/29 Mayıs 1920, nr. 8366, s. 1.

1284 Cemil Topuzlu Paşa, **a.g.e.,** s. 209.

1285 **İkdam,** 30 Mayıs 1336/30 Mayıs 1920, nr. 8367, s. 1.

1286 **İleri,** 15 Mayıs 1336/15 Mayıs 1920, nr. 840, s. 1.

1287 **İkdam,** 30 Mayıs 1336/30 Mayıs 1920, nr. 8367, s. 1.

1288 Cemil Topuzlu Paşa, **a.g.e.,** s. 209.

bir telgraf göndermişti. Telgrafında şayet Reşid Bey ve Cemil Paşa hareket etmemiş iseler hareketlerini ertelemelerini, hareket etmişlerse de bulundukları yere telgraf çekilerek tekrar Paris'e dönmelerini istiyordu[1289]. Ahmet Tevfik Paşa ise cevaben hareket etmiş olduklarını bildirdi[1290]. Gerçekten de heyet üyelerinden Cemil Paşa hatıralarında kendilerinin 10 Haziran'da İstanbul'a ulaştıklarını belirtmektedir. İtilâf Devletleri'nin barış şartlarına verilmek üzere hazırladıkları cevap metnini Meclis-i Vükelâ'ya onaylatmışlar ve 25 Haziran'da tekrar Paris'e götürmüşlerdir[1291].

5.4. Damat Ferit Paşa'nın Paris'e Gitmesi ile Gelişen Olaylar

Damat Ferit Paşa 12 Haziran'da Osmanlı tezini savunmak için İstanbul'dan hareket etti[1292]. Avrupa'ya gitmeden bir gün önce *Reuters Ajansının* İstanbul muhabirine bir açıklamada bulundu. Basında yazdığına göre, Paşa bu açıklamasında antlaşmanın özellikle sınırlar konusunda uygulanmasının mümkün olmadığını belirtti. Ayrıca Türkiye'ye yüklenilmek istenilen cezanın çok ağır ve diğer yenik devletlere yapılan muameleden çok farklı olduğunu söyledi. Doğuda barışın sağlanması için müttefik devletlerin antlaşmada düzeltmeler yapacağı konusunda ümitli olduklarını da sözlerine ekledi[1293].

Diğer taraftan İstanbul'dan ayrılmadan önce Damat Ferit Paşa, Ahmet Tevfik Paşa, Ahmet Rıza ve Fahreddin beylerin Paris'te Fransız ve İtalyanları Türkler lehine çevirme çabalarından haberdar olmuştu. Aynı çabaları öğrenen İngiltere Başbakanı Lloyd George ise Damat Ferit Paşa'dan bu delegelerin İstanbul'a geri çağrılmasını istemişti. Ancak Damat Ferit Paşa delegeleri çağırmamış tam aksine İngiltere'nin isteği doğrultusunda bir barış antlaşması imzalamak için Paris'e kendisi gitmişti[1294]. Bu durum devletin çeşitli kademelerinde görev alan tecrübeli bir diplomat olan Ahmet Tevfik Paşa ile son zamanlarda padişah tarafından sadrazamlığa dahi layık görülen Reşit Bey'i gücendirmiştir[1295].

1289 **Vakit,** 15 Haziran 1336/15 Haziran 1920, nr. 919, s. 2.

1290 Şefik Can Erdem, **a.g.t.,** s. 189.

1291 Cemil Topuzlu Paşa, **a.g.e.,** s. 209-210.

1292 Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi…,** s. 107.

1293 **İkdam,** 24 Haziran 1336/24 Haziran 1920, nr. 8390, s. 1.

1294 **ATASE,(İSH 13-A9)**, Kutu 875, Gömlek 22, Belge 22-1.

1295 Okday, **Yanya'dan Ankara'ya**, s. 390.

Bu arada Damat Ferit Paşa 19 Haziran'da Paris'e ulaştı[1296] ve Ahmet Tevfik Paşa'nın kaldığı Rezervor Oteli'nin birinci katına yerleşti. Fransız Albayı Henry'yi sık sık ziyaret ederek onunla uzun görüşmeler yaptı. Ayrıca Venizelos'un adamları ve Rum gazetecilerle de görüşmeler yapmaktan da geri durmadı. Ancak asıl görüşmesi gereken Osmanlı heyeti başkanı Ahmet Tevfik Paşa ile görüşmekten ise sakındı[1297].

Damat Ferit Paşa, 25 Haziran'da Osmanlı Devleti'nin İtilâf Devletleri tarafından verilen barış şartlarına cevabını Millerand'a iletti[1298]. Osmanlı heyeti ertesi sabah Damat Ferit Paşa'nın odasında toplandılar. Bu toplantıda önce Paşa'nın Paris'e neden geldiği konusu görüşüldü[1299]. Barış konferansına giden heyetin konferansa vereceği cevap hakkında İstanbul'da bir karar verildiği ve bu kararı Meclis-i Vükelâ ile Padişah Vahideddin'in onayladığı belirtildi. Damat Ferit Paşa'nın heyetin hazırlamış olduğu cevabı değiştirerek ve hatta verilen süre dolmadan alel-acele barış konferansına sunduğu cevap metni eleştirildi. Uzayıp giden tartışmalara son vermek için Ahmet Tevfik Paşa *"bizim burada ikametimiz lüzumsuzdur. Çünkü artık bizce yapılacak bir iş kalmadı. Yalnız Reşid Bey ile bir muavin ve bir iki kâtip burada kalsınlar biz gidelim. Hem fazla masraf edilmemiş olur, hem de işler daha iyi görülür"* diyerek orada kalmalarının bir önemi olmadığını belirtmiştir. Diğer delegeler de Ahmet Tevfik Paşa'nın bu fikrine katıldılar ve üç dört gün sonra hareket etmeye karar verildi. Fakat İstanbul'a hareket edileceği gün Damat Ferit Paşa gitmekten vazgeçti. Ahmet Tevfik Paşa sinirlenerek gitmekte ısrar etti. Reşid Paşa ise araya girerek iki gün sonra gitmelerini sağladı[1300]. Sadrazam Damat Ferit Paşa da yalnız başına yetkisi olmadığı için tüm arzusuna rağmen Sevr projesini imzalayamadı[1301]. Ahmet Tevfik ve Cemil paşalar 14 Temmuz'da İstanbul'a döndüler[1302]. İstanbul ile iletişimi

1296 Yalçın Doğan, **Sevr Sürecinin Türk Basınındaki Yansımaları**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2007, s. 91.

1297 Okday, **a.g.e.,** s. 398-390.

1298 Doğan, **a.g.t.,** s. 91-92.

1299 Okday, **a.g.e.,** s. 392-393.

1300 İnal, **a.g.e.,** s. 2060

1301 Çetiner, **a.g.e.,** s. 229.

1302 Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C. III, Ankara 1995, s. 126.

sağlamak için Dâhiliye Nazırı Reşid, Bâb-ı Âli Hukuk Müşaviri Münir, İdare Müdürü Şevki, Kâtip Nizameddin beyler ve Daktilograf Selahattin Bey Paris'te kaldılar[1303].

Diğer taraftan Yunanistan Başbakanı Venizelos ise San Remo'dan zafer elde ederek döndü. Venizelos Türkiye'nin ve Türklerin geleceği hakkında verilen kararlardan duyduğu memnuniyeti Atina Parlamentosu'nda yaptığı konuşmada dile getirdi. Bu konuşmasında *"Biz Aydın'ı terk ediyoruz. Fakat buna mukabil İzmir Sancağını ve Manisa'nın bazı kazalarını muhafaza ediyoruz. İzmir ile havalisi Türkiye'den ayrılan arazi ile aynı şartlara tabi tutulmakta ve Sultanın sözde hâkimiyeti altında kalmaktadır. Yunan hükûmeti, sükûn ve asayişin temini için İzmir ve havalisinde gereken askerî kuvveti bulunduracaktır"* diyordu[1304].

Müttefik temsilcileri 16 Temmuz'da Belçika'nın "*Spa*" şehrinde yapılan konferansta Osmanlı Devleti'nin barış şartlarına vermiş oldukları itiraz cevabını reddetti. 17 Temmuz'da Osmanlı Devleti'nin isteklerine Millerand'ın notası ile cevap verildi[1305]. Müttefikler tarafından verilen cevap Reşid Bey tarafından 17 Temmuz'da İstanbul'a bildirildi. Bu cevap Türk heyetinin isteklerine karşı kesin bir ültimatom niteliğindeydi. Antlaşma tasarısında bazı ufak tefek değişiklikler yapan müttefikler taleplerinin kabul edilmesi için Osmanlı Devleti'ne on günlük süre verdiler. Ültimatom niteliğindeki cevapta taleplerinin 27 Temmuz'a kadar kabul edilmediği takdirde *"…Müttefik devletler antlaşmanın maddelerine uygun olarak bu kararı yeniden incelemek ve bu kez de Türkleri Avrupa'dan sonsuzluğa dek kovmak durumuna girebileceklerdir… …Eğer antlaşma bu koşullar içinde imza edilmeyecek olursa, müttefik devletler durumun gereklerine uygun gördükleri önlemleri alacaklardır…"* denilerek Osmanlı Devleti'ni tamamen yok olmakla tehdit ediyorlardı[1306].

Osmanlı Devleti müttefik devletlerin barış antlaşması tasarısına karşı nasıl davranılacağı konusunu kararlaştırmak üzere 22 Temmuz 1920'de Saltanat Şûrası toplanmıştır[1307]. İleri gelen devlet adamlarının katıldığı bu toplantıda

1303 Doğan, **a.g.t.,** s. 92.

1304 Kazım Özalp, **Milli Mücadele 1919-1922**, C. 1, Ankara 1971, s. 127.

1305 Sarıhan, **a.g.e.**, s. 129.

1306 Seha L. Meray-Osman Olcay, **Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri Mondros Bırakışması, Sevr Andlaşması, İlgili Belgeler**, Ankara 1977, s. 31-33.

1307 Meray-Olcay, **a.g.e.,** s. 35.

Heyet-i Ayan Başkanı Ahmet Tevfik Paşa da bulunmuştur. Ahmet Tevfik Paşa o anı şöyle anlatmaktadır:

"Sultan Vahideddin salona girdi, ancak işitilebilen bir sesle Meclisi açtı çekildi gitti. Ondan sonra birçok sesler işitildi, fakat ne oldu, ne dendi, ne söylendi, zannetmiyorum ki kimse bunun layıkı ile farkına vardı. Müzakere bitti, dediler dağıldık. Ve ancak akşamüstü haber aldık ki bu Mecliste muahedenin imzasına karar verilmiş ve bu kararın iradesi de alınmış… Ben, iptidadan beri söylediğimi boşuna tekrar ediyor ve Damad Ferid'e diyordum ki: -bu muahede imza edilemez. İmza etmektense bırakalım galipler, bunu zorla tatbik etsinler. Mukabele edebilirsek ederiz, edemezsek edemeyiz. Fakat imza etmeyiz… Asla böyle bir muahedeyi kabul ve imza etmemeliyiz. Hâlbuki bir heyet yola çıkmış, Fransa'ya gitmiş ve 10 Ağustos 1920'de Sevr Sarayı'nda muahedeyi imzalamıştı"[1308].

Ahmet Tevfik Paşa'ya göre, Osmanlı'ya kabul ettirilmek istenilen barış şartları hiçbir şey ile kıyaslanamayacak kadar ağırdı. Söz konusu edilen şey Osmanlı ülkesinin taksiminden başka bir şey değildi. Arazi itibarıyla da Osmanlı topraklarının üçte ikisi elden çıkıyordu. Ahali miktarı itibarıyla da kayıp aynıydı. Millet düsturu adına birçok yer alınmıştı. Yine aynı millet düsturuna aykırı olarak barış antlaşması Osmanlı'yı İzmir ile Trakya bölgesinden mahrum etmeye kadar uzanmaktaydı. Servet ve kaynaklar itibarıyla da kayıp çok büyüktü, fakat bu kadarla da yetinilmiyordu. Osmanlı Devleti'nin istiklâli de en vahim tecavüzata reva görülüyordu. Herhangi bir tecavüzata karşı müdafaada bulunmak hakkı bile Türklerden men edilmişti. Müslüman ve Türk halkına imzalatılmak istenilen antlaşma metni halkın idam hükmüydü. Bu antlaşmayı *"kanlı bir paçavra"* olarak gören Ahmet Tevfik Paşa, bunu imzalayacak *"vicdansız ve milliyet katili vezirler"* olduğunu söylemekteydi[1309]. Ahmet Tevfik Paşa'nın bu sözleriyle müttefiklerin barış antlaşmasını imzalamaya çok hevesli olan Damat Ferit Paşa'yı kastettiği de çok açıktı.

Diğer taraftan Saltanat Şurası'nda alınan karar gereğince Osmanlı Devleti'ne antlaşmayı imzalamak için verilen sürenin bitim tarihi olan 27 Temmuz'da Paris'te olmak üzere Hadi Paşa, Reşad Halis ve Rıza Tevfik Bey'den oluşan bir

1308 Çilay, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Sadrazamı Tevfik Paşa Bize Hatıralarını Anlatıyor", **Perşembe**, 13 Haziran 1935, nr. 11, s. 6; "Son Sadrazam Tevfik Paşa'nın, Milli Mücadele Karşısındaki Durumu Ne İdi?", s. 21-22-23.

1309 Doğan, **a.g.t.,** s. 90.

heyet yola çıkmıştır[1310]. Böylece Ahmet Tevfik Paşa'nın müttefik devletlerin sundukları barış şartlarının kabul edilmemesi için gösterdiği çabalar da sonuçsuz kalmıştır.

6. Mütareke Döneminde Ahmet Tevfik Paşa'ya Yapılan Sadaret Teklifleri

I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan Bulgaristan ve onu takiben Almanya ve Avusturya Macaristan savaştan çekilmişler ve 1918 yılının Ekim ayından başlayarak mütareke yapmak için İtilâf Devletleri'ne başvurmuşlardı. Müttefiklerinin savaş dışı kaldığını gören Osmanlı hükûmeti de mütareke için girişimlerde bulunmak zorunda kalmıştı. Nitekim Talat Paşa bir basın toplantısı düzenleyerek ülkeyi savaşa kendi hükûmetlerinin soktuğunu ve bu nedenle de hükûmet olarak barış antlaşmasını imzalamalarının doğru olmadığını açıklamıştı[1311].

Diğer taraftan basında da savaşı yapmış olan hükûmetin barış müzakerelerine girişmesinin doğru olmayacağına işaret ediliyordu. Özellikle Talat Paşa hükûmeti'nin ülkenin dış siyasetinde yeni bir istikamet yani, barışa doğru bir yöneliş olur olmaz hükûmetin idaresini devredeceği şeklindeki haberlere yer verilmekteydi[1312]. Talat Paşa İngiltere'ye sunmuş olduğu sulh teklifinden sonra saraya giderek Padişah Vahideddin ile bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede Padişah'tan güvendiği birine yeni kabineyi kurma görevini vermesini istemiş ve durumun öneminden dolayı yeni kabine kuruluncaya kadar hükûmetinin yerinde kalmasını talep etmiştir. Talat Paşa'nın bu talebi Padişah tarafından da kabul görmüştür[1313]. Yine bu görüşme esnasında padişah Talat Paşa'dan yeni kurulacak kabinede görev alacak bazı isimlerin kimler olabileceğini sormuştur. Talat Paşa verdiği cevapta Harbiye Nazırlığı için Müşir Ahmet İzzet Paşa'yı, Bahri-

1310 Doğan, **a.g.t.,** s. 101.

1311 Bern Askeri Ataşesi Miralay Halil Bey, *"Harbe sebep olan kabinenin iktidarda kaldığı sürece Büyük devletler nezdinde sulha el atmanın olumlu sonuç vermeyeceğini"* bildirmekteydi. Tansel, **a.g.e.,** s.10-11.

1312 **Ati,** 10 Teşrin-i Evvel 1334/10 Ekim 1918, nr. 273, s. 1; **Akşam,** 9 Teşrin-i Evvel 1334/9 Ekim 1918, nr. 20, s. 2.

1313 Talat Paşa'nın bu kararı Meclis-i Mebusan'da açıklaması üzerine Fethi Bey ve yirmi arkadaşı tarafından kabinenin hemen çekilmelerini isteyen önerge geri çekilmiştir. **Ati,** 10 Teşrin- evvel 1334/10 Ekim 1918, nr. 273, s. 1. **Akşam,** 9 Teşrin-i Evvel 1334/9 Ekim 1918, nr. 20, s. 2.

ye Nazırlığı için Hüseyin Rauf'u, Dâhiliye Nazırlığı için Sofya'dan dönen Ali Fethi'yi, Maliye Nazırlığı için de, halen bu vazifede olan Cavid'i tavsiye etmiştir.

Talat Paşa, Padişah'ın *"Sadaret makamı için Tevfik Paşa'ya ne dersiniz?"* şeklindeki sorusuna *"Tensib ve tercih-i şahaneleri…"* şeklinde verdiği cevapta bu konuda kendisinin vereceği kararın söz konusu olacağını belirtmiştir. Daha sonra Talat Paşa saraydan ayrılmıştır. Talat Paşa hatıralarında bu görüşmede Sadrazamlık için ismi geçen Ahmet Tevfik Paşa hakkında Padişah'a *"ciddi, vakur ve tecrübeli bir şahsiyet"* olduğunu, *"İttihat ve Terakkiye daima muhalif ve i'timâdsız olmakla beraber, kanun ve ahlak adamı olduğunu*" söylediğini belirtmektedir[1314].

Kamuoyunda ve saray çevrelerinde artık İttihat ve Terakki'nin yeni bir hükûmet kurmasının mümkün olamayacağı ve bu nedenle de eski sadrazamlardan Ahmet Tevfik Paşa'nın başkanlığında eski Harbiye Nazırı Ali Rıza ve İzzet paşalarla eski bakanlardan bazı isimlerin yer alacağı muhtelit bir kabinenin kurulacağı beklentisi her geçen gün artmaktaydı[1315]. Dış basında da benzer haberlere rastlanıyordu. Nitekim Amerika'nın Bern Büyükelçisi Stovall imzası ile Washington'a gönderilen telgraflar, Osmanlı Devleti'ni barış dönemine sokacak olan kabine arayışları ile ilgili olup, 9 Ekim 1918 tarihli telgrafta İsviçre basınına dayandırılarak Osmanlı kabinesinin düştüğü, yeni kabinenin Londra Büyükelçisi Ahmet Tevfik Paşa tarafından kurulacağı belirtilmekte ve yeni kabinenin kimlerden oluşacağı hakkında ayrıntılı bilgiler verilmekteydi. Padişah'ın yeni kabineyi kurmakla Ahmet Tevfik Paşa'yı görevlendirmesinin en önemli nedeni olarak ise Sultan'ın kızının Paşa'nın oğlu ile evlenmesi gösterilmekteydi. Bu kabinenin temel amacı barışı sağlamak olacaktı[1316].

İttihatçılar ise işbaşına Ahmet Tevfik Paşa kabinesinin gelmesini istemiyordu. Onlara göre, Paşa çok dürüst namuslu bir devlet adamıydı. Fakat o sırada yetmiş üç yaşında olan Paşa, fazla ihtiyar ve zayıf bir şahsiyetti. Hükûmetinde yer alacak bazı bakanlar şiddet siyaseti takip edebilirlerdi. Bu nedenle hiç olmazsa bir müddet daha iş başına daha ılımlı hareket edeceğine emin bulundukları bir hükûmetin geçmesini istiyorlardı[1317].

1314 Cemal Kutay**, Talat Paşa'nın Gurbet Hatıraları: Şehit Sadrazam**, İstanbul 1983, s. 1082-1083.

1315 Türkgeldi, **a.g.e.,** s. 151; Pakalın, **Sicill-i Osmanî Zeyli**, C. XIX, s. 4459.

1316 Melek Öksüz, "Amerikan Belgelerine Göre Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Dönemlerinde Osmanlı hükûmetleri", **Turkish Studies**, 5/1 Winter 2010, s. 1257.

1317 Enis Tahsin Til, "Talat Paşa Kabinesinin Son Günleri", **Akşam,** 5 Eylül 1949, S. 11099, s. 5.

Gazetelerde Ahmet Tevfik Paşa'nın kabinesine dâhil olacak isimler şöyle rivayet ediliyordu: Harbiye Nezaretine eski Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa, Hariciye Nezaretine eski Viyana Büyükelçisi Mustafa Reşid Paşa, Nafia Nezaretine Çürüksulu Mahmut Paşa, Ziraat Nezaretine Aristidi Paşa, Posta Nezaretine Oskan Efendi. Maliye Nezareti hakkında ise üç kişiden bahsediliyordu. Bunlar da Viyana Sefiri Hüseyin Hilmi Paşa, eski Maliye Nazırı Tatar Abdurrahman Bey, yine önceki Maliye Nazırı Ziya Paşa'ydı. Dâhiliye Nezareti için Ayandan Reşid Akif Paşa'nın Maarif Nezareti için ise Abdurrahman Şeref Bey'in isimleri zikredilmekteydi[1318].

Nitekim beklenildiği gibi, Padişah Vahideddin, Ahmet Tevfik Paşa'yı hükûmeti kurmakla görevlendirmiştir[1319]. Ahmet Tevfik Paşa hemen çalışmalara başlamış ve Ayandan Reşit Akif, Ali Rıza, Çürüksulu Mahmud ve Aristidi paşalarla Ahmet İzzet Paşa ve Evkaf Nazırı, vezirlerden Ziya Paşa ve eski Maliye Nazırı Tatar Abdurrahman Efendi'yi görüşmelerde bulunmak üzere evine davet etmiştir. Ayrıca Avrupa'da bulunan eski Viyana elçisi Reşid Paşa ile eski Posta ve Telgraf Nazırı Oskan Efendi'ye ise Hariciye ve Posta nezaretlerini telgrafla teklif etmiştir. Hatıralarında olayı anlatan Ahmet İzzet Paşa, Reşid Akif ve Ali Rıza paşaların kabineye girmekten şiddetle kaçındıklarını, Aristidi Paşa'nın ise bazı düşünceler ileri sürerek tarafsızlara katıldığından bahseder. Ayrıca kendisinin onlara hitaben vatan ve devletin bir ihtiyacı anında hizmetten kaçınmaya hakları olmadığını ve böyle bir kaçınmanın gerek şahsen ve gerekse dededen sahip oldukları nimete nankörlük olacağını ateşli bir tavır ve dille açıkladığını belirtir. Ahmet İzzet Paşa'ya göre, Ahmet Tevfik Paşa'nın evinde muhtemel hükûmette görev alacak isimlerin katıldığı bu toplantı bir sonuca ulaşmadan bitmiştir[1320].

1318 **Ati,** 10 Teşrin-i Evvel 1334/10 Ekim 1918, s.1, nr. 273; **Akşam,** 9 Teşrin-i Evvel 1334/9 Ekim 1918, nr. 20, s. 2.

1319 Ahmet Tevfik Paşa bu durumu şöyle aktarmaktadır: *"Yapılan davet üzerine saraya gittim. Sultan Vahideddin, siz başkaları devleti bu hale koydu, en güç zamanda ben onarıyorum demişsiniz; doğru mu diye sordu. Tasdik ettim. Bunun üzerine henüz Sadrazam bulunan Talat Paşa'nın benimle görüşmek istediğini söyledi. Karşı odaya gittim. Talat Paşa: "Size bazı şeyler söyleyeceğim istifanamem cebimdedir. Şimdi takdim edeceğim. İşe yarayacak kimseler, hep İttihat ve Terakki'ye mensup olanlardır. Bunun dışında adam bulamazsınız. Cavit, Rahmi ve Hayri beyler ve öbürlerini kabineye almalısınız" dedi. Böyle zamanda böyle bir kabinenin iktidara gelmesi doğru olmaz dedim. "O halde, kabineyi İzzet Paşa kursun karşılığını verdi ve İzzet Paşa Sadrazam tayin olundu…".* **Güven Okday Özel Koleksiyonu**.

1320 Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, C. II, İstanbul Eylül 1993, s. 12-13.

Ahmet Tevfik Paşa'nın hükûmeti kuramamasının nedenlerinden birisi Maliye Nezaretine getirilmesi düşünülen Abdurrahman Efendi ile kabinede yer alacaklar arasında adı geçen Rahmi Bey'e Ahmet İzzet Paşa'nın karşı çıkmasıdır[1321]. Ayrıca yine kabinede yer alması söz konusu olan Çürüksulu Mahmud Paşa ve Nabi Bey İttihatçıların meşhur Maliye Nazırı Cavid Bey ile kabinede yer alacak bazı isimler üzerinde görüşerek Cavid Bey'in görüş ve tavsiyelerini almaya çalışmışlardır. Cavid Bey bu görüşmede bilhassa yabancıların güveni olmamasından dolayı Abdurrahman Efendi'nin Maliye Nezaretine getirilmesinin ve yine Balkan Savaşı'ndaki hezimetin sorumlusu olarak Divan-ı Harpte yargılanmakta olan Abdullah Paşa'nın Harbiye Nazırı olmasının doğru olmayacağını ifade etmiştir[1322]. Padişah'ın Mabeyn Başkâtibi Ali Fuat Bey'e göre hükûmeti kurmakla görevlendirilen Tevfik Paşa her gün öğleden sonra saraya geliyor ve akşama kadar Padişah ile görüşmelerde bulunmasına rağmen kabineyi bir türlü kuramıyordu. Ona göre hükûmetin kurulmasındaki en büyük engel bazı İttihat ve Terakki mensuplarının kabineye sokulmak istenmesiydi.[1323]

Talat Paşa, istifası öncesi kendisinin önereceği iki kişinin Ahmet Tevfik Paşa tarafından kurulacak hükûmette görev almasını istemekteydi. Hatta kabinesinin istifası için bunu şart koşmuştu. Bunlar İttihat ve Terakki Fırkası'na mensup olan ve hükûmette Maliye Nazırı olarak görev yapan Cavid Bey ile İttihatçıların meşhur Aydın Valisi Rahmi Bey'di[1324]. Bilhassa Talat Paşa, Cavid Bey ile ilgili olarak *"Cavid Bey muamelât* ve *taahhüdat-ı maliyeye girişmiş olduğundan nereden ve ne suretle para bulunacağını bilir; hâlbuki hariçten gelecek Maliye Nazırı bu işlere vakıf olmadığından devlet bir de para sıkıntısına düşer*; *ahval bir kat daha kesb-i vehâmet eder"* şeklindeki kanaatini dile getirmekteydi. Talat Paşa'nın Cavid Bey'in yeni hükûmette Maliye Nazırı olarak yer alması konusundaki talebi ve ısrarı Padişah Vahideddin tarafından da onaylanmıştır[1325]. Ali Fethi Okyar ise *"Üç Devirde Bir Adam"* adlı eserinde Talat Paşa'nın çekilmek için şart olarak, kurulacak kabineye kendisini, Rauf ve Cavid Bey'in yer almalarını ileri sürdüğü-

1321 Ahmet İzzet Paşa, **a.g.e.,** s. 13.

1322 Maliye Nazırı Cavid Bey, **Felaket Günleri**, İstanbul 2000, s. 58-60.

1323 Türkgeldi, **a.g.e,** s. 151.

1324 **Ati,** 10 Teşrin-i Evvel 1334/10 Ekim 1918, nr. 273, s. 1.

1325 Mithat Sertoğlu, "Son Osmanlı Padişahı VI. Mehmed Vahideddin", **Hayat Tarih Mecmuası**, Yıl:11, C. 2, S. 7, İstanbul 1975, s. 62.

nü belirtmektedir[1326]. Ancak Ahmet Tevfik Paşa İttihatçıların dışında bir kabine kurulması konusundaki tavrını korumuş ve bu konuda ısrarcı olmuştur[1327].

Ahmet Tevfik Paşa'nın hükûmeti kuramama nedenlerinden bir diğeri de kabine kurmasını istemeyen Damat Ferit Paşa'nın çalışmalar yapmasıdır. Nitekim Damad Ferit Paşa, Ahmet İzzet Paşa, Ahmet Rıza Bey, Ali Rıza, Topçu Feriki Rıza, Çürüksulu Mahmud ve Aristidi paşalar ile Azaryan Efendi'yi yalısına davet ederek, bu konuda görüşlerini öğrenmek istemiştir. Bununla yetinmeyen Damat Ferit Paşa birkaç gün sonra da Ahmet İzzet Paşa'yı yalısına, daha sonra da Serkldoryan'a davet etmiş ve Ahmet Tevfik Paşa hükûmeti ile ilgili görüşmelerde bulunmuştur. Hatıralarında bu görüşmelere değinen Ahmet İzzet Paşa, Damat Ferit Paşa'nın devletin geleceğinden, vatanın bağımsızlığından, alınacak çare ve tedbirlerden bahsedeceği yerde, Ahmet Tevfik Paşa ve oğlunu kendisine şikâyet ettiğini söyleyerek büyük bir hayal kırıklığına uğradığını belirtmektedir. Ahmet İzzet Paşa'ya göre, Damat Ferit Paşa'nın maksadı kendi nezdinde Ahmet Tevfik Paşa'yı kötülemek ve küçük düşürmekti[1328].

Gazetelerde de Ahmet Tevfik Paşa'nın yeni kabineyi kurmakla görevlendirildiği ve kurulacak yeni kabinenin ülkede yapması gereken iki önemli iş olduğu belirtiliyordu. Bu işlerden birincisi asayişin sağlanması diğeri ise iaşenin düzeltilmesiydi. Ancak bunlardan sonra barış ve dostluğa yönelik düşünceler gerçekleştirilebilecekti. Nitekim Celal Nuri *"hükûmette İnkılâb"* başlıklı yazısında *"Bunun için Paşa'nın kabinesine alacağı rical muktedir memurlardan mürekkep olması gerektir. Çünkü esamisini duyduğumuz hamiyetkâr lakin pek faal olmayan rical kabineye girerlerse bu keyfiyet dâhili ve harici siyaseti takviye etmez…"* diyerek Ahmet Tevfik Paşa'nın böyle önemli ve hassas dönemde güçlü bir kabine kurarak ülkenin içteki ve dıştaki meselelerini çözmesi gerektiğini belirtmektedir[1329].

Diğer taraftan Talat Paşa hükûmetinin istifası üzerine ülkede meydana gelen gayri tabi halin bir an evvel ortadan kalkması için yeni kabinenin hemen kurulması ve sulh görüşmelerine başlanması gerektiği şeklinde haberler de

1326 Ali Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, İstanbul 1978, s. 252.

1327 Türkgeldi, **a.g.e.,** s. 151; Pakalın, **Sicill-i Osmanî Zeyli**, C. XIX, s. 4459.

1328 Ahmet İzzet Paşa, **a.g.e.,** s. 12; İnal, **a.g.e.,** C. 4, s. 1981.

1329 Celal Nuri, "Hükûmette İnkılâb", **Ati,** 10 Teşrin-i Evvel 1334/10 Ekim 1918, nr. 273, s. 2.

gazetelerde sıkça yer alıyordu[1330]. Kabinesini kuramadığı tarzındaki haberlerin doğru olmadığını ortaya koymak amacıyla Ahmet Tevfik Paşa, *Ati* gazetesinin muhabiri ile bir mülakat yapmıştır. Mülakatında kabineyi kuramaması ile ilgili olarak:

"Memleketin böyle buhranlı bir zamanında matbuatın birtakım dedikodularla uğraşması Tevfik Paşa kabineyi teşkil etmişti veya etmemişti gibi birtakım yalan yanlış şayiaları kayd etmesi şayan-ı teessüftür. Ben taraf-ı şahaneden teşkil-i vükelaya memur bulunduğum zaman bir hafta on gün uğraşmış olduğum ve son zamana kadar ancak bir refikten başka kimseyi bulamadığım doğru değildir. Kabine teşkiline teşebbüsten otuz altı saat sonra rüfekamın ekserisini intihab etmiş idim. Ancak ahval-i şerait-i hazıra içinde muhtelit bir kabine hâl-i menâfi-i hakikiye-i memlekete muvafık bulmadığımdan feragat eyledim…" demiştir[1331].

Oysa Ahmet Tevfik Paşa bu konu ile ilgili olarak Mabeyn Başkâtibi Ali Fuat Bey'e yaptığı açıklamada hiçbir gazete muhabiri ile görüşmediğini belirterek muhabirin kendiliğinden böyle bir şey yazmış olabileceğini söylemiştir. Kabinenin kurulması ile ilgili olarak da *"Ben kabinemi teşkil etmiştim; yalnız sâbık kabinede bulunanlardan kimseyi kabineye almak istemiyordum"* diyerek basında çıkan haberlerin doğru olmadığını aksine İttihatçılara kabinesinde yer vermek istemediğinden kabineyi kuramadığını belirtmiştir[1332].

Yine Ahmet Tevfik Paşa'nın kabineyi kuramaması ile ilgili olarak Talat Paşa *"İtiraf edeyim bu neticenin menfî olacağına ihtimal vermiyordum, bir daha yanıldım Tevfik Paşa, intikal devri için, zaruri gördüğüm hususları Kanûn-ı Esasi ahkâmına uygun bulmadığı gerekçesiyle reddetmişti"* demektedir[1333]. Bundan da anlaşılacağı üzere Ahmet Tevfik Paşa, bir anlamda Talat Paşa'nın kendisine önerdiği İttihatçı ileri gelenlerle aynı kabinede yer alarak bir arada çalışmamak istemediği için kabineyi kuramamıştır.

Padişah'ın hükûmeti kurmakla Ahmet Tevfik Paşa'yı görevlendirdiği günlerde Yıldırım Orduları Grub Komutanı Mustafa Kemal Paşa da Padişah Vahideddin'e iletilmek üzere, Başkâtip Naci (Eldeniz) Bey'e bir telgraf çekmiş ve

1330 **Sabah,** 12 Teşrin-i Evvel 1334/12 Ekim 1918, nr. 10380, s. 1.

1331 **Ati,** 21 Teşrin-i Evvel 1334/21 Ekim 1918, nr. 284, s. 1.

1332 Türkgeldi, **a.g.e.,** s. 157.

1333 Kutay, **a.g.e.,** s. 1083.

bu telgrafında bir an önce sulhun yapılmasını, Ahmet Tevfik Paşa'nın hükûmeti kuramaması halinde, sadaretin derhal Ahmet İzzet Paşa'ya verilmesinin yerinde olacağını belirtmiştir[1334].

Nitekim Ahmet Tevfik Paşa bir hafta uğraşmasına rağmen kabine kuramayınca Padişah'ın huzuruna çıkarak kendisinin sadaretten affını rica etmiştir. Bu nedenle Padişah kabine kurma görevini Ahmet İzzet Paşa'ya vermiştir[1335].

Meclis-i Mebusan Reisi Halil Menteşe anılarında Ahmet Tevfik Paşa'nın birtakım ölmüş kişilerin isimlerini de listesine ithal ettiğini görünce Talat Paşa'nın bundan istifade ettiğini yazmaktadır. Anılara göre Talat Paşa ülkenin bu müşkül anında çok ihtiyarlamış olan Ahmet Tevfik Paşa'nın iktidara getirilmesini doğru bulmamış ve Ahmet İzzet Paşa'yı Padişah'a tavsiye etmişti. Padişah da Ahmet İzzet Paşa'ya sadaret görevini vererek bu tavsiyeyi dikkate aldığını göstermişti. Bu bir anlamda Ahmet İzzet Paşa'nın sadarete getirilmesinde Talat Paşa'nın rolünün olduğunun da bir göstergesiydi[1336].

Saray çevrelerinde ise Ahmet Tevfik Paşa'nın tanınmış bir siyaset piri olduğu ve bu nedenle böyle bir göreve daha layık olduğuna ilişkin düşünceler dile getirilmekteydi. Ahmet İzzet Paşa da Ahmet Tevfik Paşa'nın sadarete getirilmesinde Padişah'ın onun hakkında taşıdığı olumlu kanaatin rolü olduğunu söylemektedir. Gerçekten de Padişah hem kendisine bağlı kalacağını düşündüğü hem de tecrübeli ve dirayetli bir devlet adamı olduğunu bildiği için Ahmet Tevfik

1334 **Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri**, Ankara 1964, s. 13-14; Metin Ayışığı, **Mareşal Ahmet İzzet Paşa (Askeri ve Siyasi Hayatı)**, Ankara 1997, s. 148-149; Hikmet Bayur, "1918 Bırakışmasından Az Önce Mustafa Kemal Paşa'nın Başyaver Naci Bey Yolu İle Padişaha Bir Başvurması", **Belleten**, C. XXI, S. 84, Ekim 1957, s. 563-564; Söylemezoğlu, **a.g.e.,** s. 18.

1335 Ahmet İzzet Paşa, Ahmet Tevfik Paşa'nın tecrübe ve görüşlerinden yararlanılmak üzere Vükelâ Meclisine görevlendirilmesini ve başkanlık makamının mecliste kendisine bırakılacağını arz etmiştir. Padişah Özel Hazine Genel Müdürü Refik Bey'i Ahmet Tevfik Paşa'ya göndereceğini vaat etmiştir. Fakat sonradan Paşa'nın kendisine yapılan teklifi reddettiği bildirilmiştir. Ayışığı, **a.g.e.,** s. 19. Ali Fethi Bey, Padişah Vahideddin'in Ahmet İzzet Paşa'yı sadrazamlığa atamakla birlikte, aslında bir taraftan gittikçe kuvvetlenen Hürriyet ve İtilafçılara karşı diğer taraftan da yakın zamanda İstanbul'a girmeleri beklenen İtilâf Devletleri kuvvetlerinin itirazlarından korunmak için daha çok İngilizlerin istediği Ahmet Tevfik Paşa'yı iktidara getirmek hazırlığında olduğunu ve bunun kendileri tarafından bilindiğini söylemektedir. Okyar, **a.g.e.,** s. 253.

1336 **Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları**, İstanbul 1986, s. 232.

Paşa'yı sadarete getirmeyi istemişti. Çünkü ona güveniyordu ve onun kendi emel ve isteklerine kolaylıkla boyun eğebileceği kanatine sahipti. Zaten Ahmet Tevfik Paşa konusunda çok sayıda kimse de Padişaha benzer telkinlerde bulunmaktaydı[1337].

Yukarıda da ayrıntılı bir şekilde verdiğimiz gibi, henüz mütarekenin söz konusu olmadığı günlerde yani Talat Paşa'nın istifa edeceği günlerde yeni kabineyi kurma görevi uzun yıllar devletin önemli kademelerinde görev yapan Ahmet Tevfik Paşa'ya verilmişti. Ancak böyle hassas bir zamanda kabine kurmanın güçlüğünün yanı sıra kuracağı hükûmette İttihatçıların da olmasını istemeyen Ahmet Tevfik Paşa çok arzu etmesine ve yeterince girişimlerde bulunmasına rağmen bu kabineyi kuramamıştı.

Ahmet Tevfik Paşa'ya yapılan bir diğer sadaret teklifi ise 1 Ekim 1919 tarihinde Damat Ferit Paşa'nın istifa etmesi ile gerçekleşmişti. Padişah Vahideddin bu istifa üzerine Ahmet Tevfik Paşa'yı saraya çağırmış ve ondan yeni kabineyi kurmasını istemiştir. Paşa ise Padişah'ın bu talebini kabul etmemiştir. Mabeyn Başkâtibi Ali Fuat Bey'in *"Görüp İşittiklerim"* adlı eserinden edindiğimiz bilgilere göre, bunun üzerine saraya Ali Rıza Paşa çağrılmıştır. Ali Rıza Paşa, Ahmet Tevfik Paşa'nın beklediği bir odaya alınmış ve orada ikisi arasında uzun bir konuşma geçmiştir. Ali Rıza Paşa'nın yeni kabinede Harbiye Nazırlığı için davet edildiği sanılmışsa da o bunun doğru olmadığını ve kendisine sadrazamlık teklif edildiğini söylemiştir. Çünkü Ahmet Tevfik Paşa *"Ben ikinci defaya kalmalıyım"* diyerek Padişah'ın sadrazamlık teklifini kabul etmemiş ve Ali Rıza Paşa'yı bu mevkiye gelmeye ikna etmiştir. Bundan sonra Ahmet Tevfik Paşa ve Ali Rıza paşalar Padişah'ın huzuruna çıkmışlardır. Ali Rıza Paşa saraydan ayrıldıktan sonra Padişah, Ahmet Tevfik Paşa'nın huzurunda Başkâtibine *"Tevfik Paşa sadrazamlığı kabul etmemekte ısrar ettiğinden Ali Rıza Paşa'ya teklif ettim. Kendisi de kabul etmek istemedi fakat Tevfik Paşa hazretleri çok uğraşarak kendisini ikna eylediler"* demiştir.

Ahmet Tevfik Paşa saraydan ayrıldıktan sonra Padişah Vahideddin, Mabeyn Başkâtibi Ali Fuat Bey'i yeniden çağırmış ve kendisine *"Bu bir hülleci kabine olacak, Tevfik Paşa son fişeğimizdir onu atiye saklamalıyız"* demiştir[1338].

1337 Ahmet İzzet Paşa, **a.g.e,** s. 36.

1338 Türkgeldi**, a.g.e.,** s. 245.

Padişah'ın bu sözlerinden tecrübesine çok güvendiği ve kendi sözünden çıkmayacağına emin olduğu Ahmet Tevfik Paşa'yı yedekte tutmayı ve kendisini ihtiyaç hissettiğinde göreve getirmeyi düşündüğünü söyleyebiliriz.

Ali Rıza Paşa kabine kurma çalışmalarına başlamıştır. Hariciye Nezareti için Mustafa Reşit Paşa'yı, Dâhiliye Nezareti için Damat Şerif Paşa'yı Şura-yı Devlet riyaseti için ise Abdurrahman Şeref Efendi'yi davet ederek kendileri görüşmüştür. Ali Fuat Bey, Padişaha Tevfik Paşa'nın dâhil olmayacağı bu kabinede Reşid Paşa'nın yalnız başına işin üstesinden gelemeyeceğini, önceki nezaretinde Ahmet Tevfik Paşa kabine başkanlığında bulunduğu halde bile başarı gösteremediğini söylemiştir. Ali Fuat Bey devamla Mustafa Reşid Paşa'nın bu defa yalnız başına Hariciye Nezareti görevini sürdüremeyeceğini pederi Ziya Paşa'nın daha canlı olduğunu Hariciye'ye onun getirilmesini ve Reşid Paşa'ya da başka bir görev verilmesini önermiştir. Padişah ise cevaben:

"Evet, Reşid Paşa zayıftır. Evvelki Nezaretinde yazdığı notalar bile ecnebiler tarafından iade edildi. Fakat Ziya Paşa'nın da hüsn-i ś'ti yoktur. Abdurrahman Şeref Efendi ise millî bloktandır. Ahmet Rıza Bey'e vekâlet ediyor. Biz kabineyi bî-taraf zevattan teşkil etmek istiyoruz. Şu sırada onun da kabineye alınması muvafık olmaz. Tevfik Paşa'ya telefon ediniz; Sadrazam şimdi ziyaretine gideceğinden kendi namına olarak bu cihetleri anlatsın. Behemehâl bu iki zâtı tebdil ettirsin" demiştir. Ali Fuat Bey'in bu durumu, Ahmet Tevfik Paşa'ya bildirmesi üzerine Paşa, Ali Rıza Paşa ile bu konuyu görüşeceğini söylemiştir[1339].

Anlaşıldığına göre Padişah Vahideddin, Ali Rıza Paşa'dan çok dünürü Ahmet Tevfik Paşa'nın tecrübelerine güveniyordu. Nitekim Ali Rıza Paşa'nın kabine üyelerini seçerken Ahmet Tevfik Paşa'nın duruma müdahale etmesini istediği görülmektedir. Ancak gerek Ahmet Tevfik Paşa tarafından gerekse Padişah tarafından kabineye yapılan müdahaleler işe yaramamıştır. Ali Rıza Paşa daha önceden görüştüğü ve onaylarını aldığı vekiller heyeti listesini Padişaha sunmuş ve o da hükûmet kurma çalışmaları yeniden zorluklara uğramasın diye bu kabine listesini kabul etmiştir[1340].

Ali Rıza Paşa'nın istifası üzerine Padişah, Ahmet Tevfik Paşa'ya yine Sadrazamlık teklifinde bulunmuş[1341] ancak Paşa bu kez de sağlık nedenlerini gerek-

1339 Türkgeldi, **a.g.e.,** s. 246-247.

1340 Türkgeldi, **a.g.e.,** s. 249.

1341 **ATASE, (ATAZB),** Kutu 30, Gömlek 77, Belge 77-1.

çe göstererek bu görevi kabul etmemiştir. Bunun üzerine yeni kabineyi kurma görevi Salih Paşa'ya verilmiştir.[1342] Diğer taraftan Ali Rıza Paşa'nın istifasından sonra Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa 6 Mart'ta *"Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Sivas Heyet-i Merkeziyesi Riyasetine"* Ahmet Tevfik Paşa ve Adil Bey'in Padişahın huzuruna çıktıklarını ve *"Sarayın yeni kabineyi kurma görevini millî emellere uyan veya uymayan kişilerden hangisine vereceği konusunda endişeli olduğunu"* yazıyordu[1343].

Salih Paşa'nın istifasından sonra kimin sadrazamlığa getirileceği konusu tekrar gündeme geldi. Bazı kişilerde Padişah'ın Damat Ferit Paşa'yı yeniden sadrazamlığa getireceği endişesi oluştu. Meclis-i Mebusan'ın Birinci Reis Vekili Hüseyin Kazım Bey bunlardan biridir. O, *"Padişah, Ferit melununu gene sadarete getirecek,* diyerek bu endişesini dile getiriyordu. Padişah ise sadaretin Damat Ferit Paşa'ya verilişinin çok kötü ve zararlı bir etkisi olacağını anımsatanlara *"Ferit Paşa değil, Rum Patriki, Yahudi Hahambaşısı da olsa, getireceğim"* diyerek bu konuda kendisinin kararına hiç kimsenin müdahale edemeyeceğini söylüyordu. Ali Rıza Paşa ve Salih Paşa kabinelerinde Dâhiliye Nazırlığı görevini üstlenen Ebubekir Hazım Bey ise sadaretin Ahmet Tevfik Paşa'ya teklif edilmesinin uygun olacağı kanaatindeydi. Ahmet Tevfik Paşa daha önce bu öneriyi sağlık durumunun elverişli olmadığı bahanesiyle kabul etmemişti. Ebubekir Hazım Bey, Ahmet Tevfik Paşa'nın konağına giderek kendisi ile görüşmüştür. Damat Ferit Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesinin sakıncalarını anlatmıştır. Ahmet Tevfik Paşa ise *"Evet Ferit'in sadarete gelmesine engel olmak gereklidir. Fakat Zat-ı Şâhâne önceki kabinenin istifasında bana öneride bulundu, ben, özür dileyerek kabul etmedim. Bu kez şu ana kadar bana bir öneri iletilmedi. Gidişata ve duyduklarıma bakılırsa, önerilmesi de olası değildir"* diyerek aslında Damat Ferit Paşa'nın sadrazam olmaması için bu görevi kabul etmek niyetinde olduğunu göstermiştir. Bunun üzerine Ebubekir Hazım Bey, Ahmet Tevfik Paşa'ya *"Madem ki az bir süre önce önerildiği halde zât-ı devletleri sağlık durumunuzdan dolayı özür dilemişsiniz, ailevi yakınlık dolayısıyla öneri iletilmeden de hizmet sunmaya mevkiiniz elverişlidir. Bu defa ülkenin esenlik ve çıkarları için hizmeti borç sayıyorum"* şeklinde Padişah'a bir öneride bulunursa hizmetinin geri çevrilmeyeceği-

1342 **ATASE, (ATAZB),** Kutu 30, Gömlek 77, Belge 77-5; Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin…**, s. 124, Türkgeldi, **a.g.e.,** s. 260.

1343 **TİTE,** Kutu 19, Gömlek 35, Belge 0012.

ni söylemiştir. Ebubekir Hazım Bey'in önerisini mantıklı bulan Ahmet Tevfik Paşa saraya giderek Padişahla görüşmüş fakat sadarete getirilmesi konusunda başarılı olamamıştır[1344].

Damat Ferit Paşa'nın bu son sadrazamlığı da devlet ve ülke için sadece felaket olmuştur. Ahmet Tevfik Paşa, Damat Ferit Paşa'dan önce kendisine yapılan sadaret teklifini kabul etmediği için pişmanlık duyduğunu belirtmiştir. Nitekim O, *"Zat-ı Şâhâne Ferit Paşa'dan evvel sadareti bana teklif eylemişti. O zaman kabul etmediğime şimdi nedamet ediyorum"* sözlerini birkaç defa söylemiştir[1345].

1344 Ebubekir Hazım Tepeyran, **Belgelerle Kurtuluş Savaşı, Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor**, İstanbul 2009, s. 183-184.

1345 Âli Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Ankara 1948, s. 124.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MÜTAREKE DÖNEMİNDE AHMET TEVFİK PAŞA'NIN SON HÜKÛMETİ

1. SADRAZAMLIĞA TAYİNİNİ HAZIRLAYAN GELİŞMELER VE SADRAZAMLIĞA TAYİNİ

Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde başlayan Millî Mücadele hareketi karşısında İstanbul hükûmetleri iki yol ve siyaset izliyordu. Bunlardan birisi zor kullanarak Anadolu'ya boyun eğdirmek siyaseti diğeri ise, Anadolu ile müzakere ve pazarlığa girişerek uyuşmak ve İstanbul ile Anadolu'yu birleştirmekti. Gerek Sevr Barış Projesi'nin imzasına rastlayan dönemde gerekse antlaşmayı imzayı takip eden zamanlarda İstanbul hükûmeti'nin bu siyaseti izlediği görülmektedir. Son iki Damat Ferit Paşa kabinesi icraatında ise birinci yol yani zor kullanarak Anadolu'ya boyun eğdirme siyaseti takip edilmiştir[1346].

Damat Ferit Paşa bu konuda birçok girişimde bulunmuş, fakat bu girişimler Anadolu harekâtını yok edemediği gibi, bilakis bu hareket gün geçtikçe güç kazanmıştır. Damat Ferit Paşa hükûmetinin İtilâf Devletleri'yle işbirliği yaparak millî hükûmete karşı silahla sonuç alma çabası başarıya ulaşmamıştır[1347]. İstanbul'da Damat Ferit Paşa aleyhinde bir akım oluşmuştur. İstanbul'da bir isyan çıkacağı endişeleri görülürken Sevr projesinin ortaya koyduğu korkular hakkında Padişah Vahideddin'e çeşitli mektuplar gönderen Veliahd Abdülmecid Efendi de Damat Ferit Paşa'yı ağır bir şekilde eleştiren bir lâyıhayı Padişah'a yollamıştır. Şehzadelerden bazıları da Veliahd'ın bu fikrine katılmışlardır[1348].

Anadolu harekâtını kuvvet yolu ile ortadan kaldırılamayacaklarını anlayan İtilâf Devletleri temsilcileri de Damat Ferit Paşa'ya başvurarak Anadolu ile

1346 **İkdam,** 19 Teşrin-i Evvel 1920/19 Ekim 1920, nr. 8484, s. 1.

1347 **Türk İstiklâl Harbi, C. II, Batı Cephesi 3 Üncü Kısım, Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920-1921)**, Ankara 1966, s. 8.

1348 Mehmet Tevfik (Biren), **Bir Devlet Adamının Mehmet Tevfik Bey'in (Biren) II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları**, C. 2, İstanbul 1993, s. 415.

İstanbul'un ne şekilde olursa olsun birleşmesini istemişlerdir[1349]. Damat Ferit Paşa ise Anadolu hareketini yok etmek için başka bir yola başvurmuş ve İtilâf Devletleri temsilcilerinden 30.000.000 lira para, top ve tüfek ile Yunanlıların işgalleri altında bulunan yerlerden asker toplamayı talep etmiştir. Bu şekilde Anadolu'ya boyun eğdirebileceğini söylemiştir[1350]. İtilâf Devletleri Ferit Paşa'ya verdikleri tebliğde onun bu talebini reddetmişlerdir. Bunun üzerine Damat Ferit Paşa İtilâf Devletleri temsilcilerine sözlü olarak Anadolu ile uzlaşılmasını kabul etmediğini bildirmiştir[1351].

Damat Ferit Paşa'nın bu tutumu İtilâf Devletleri'nin Anadolu ile uzlaşması mümkün olmayan Damat Ferit Paşa'yı gözden çıkarmaları ile sonuçlanmıştır[1352]. Nitekim İngiliz Amirali de Robeck, 10 Eylül 1920 tarihli raporunda, *"Anadolu'nun muahedeye katılmasını temin maksadıyla"*, Ankara ile yeniden ilişkiler kurulmasını istiyor ve *"Eğer hadiseler Ferit'i istifaya zorlarsa bundan bilhassa müteessir olacak değilim"* diyerek Damat Ferit Paşa'yı gözden çıkardıklarını açıkça ifade ediyordu[1353]. İtilâf Devletleri temsilcileri bu doğrultuda Damat Ferit Paşa hükûmetinin yerine daha ılımlı bir iktidarın gelmesi gerektiğini düşünerek harekete geçmişlerdir[1354].

Özellikle İstanbul hükûmeti ile Ankara Hükûmeti'nin uzlaşmasına tek engel olarak Damat Ferit Paşa'yı gören Fransa Yüksek Komiseri onun görevden alınması için İngiliz Yüksek Komiserini işbirliğine çağırmıştır. Damat Ferit Paşa'nın düşüncelerindeki ısrarı sonucu Yüksek Komiserler, bir nota ile iki hükûmet arasında bir uzlaşma sağlanmasının Damat Ferit Paşa iktidarda bulunduğu sürece mümkün olmadığını Padişah'a bildirme kararını almışlardır. 11 Ekim'de Padişah ile görüşen Yüksek Komiserler bu düşüncelerini Padişah'a açıklamışlardır[1355].

1349 **ATASE, (İSH-10 B),** Kutu 642, Gömlek 204, Belge 204-1.

1350 Hüseyin Kazım Kadri, **Meşrutiyetten Cumhuriyete Hatıralarım**, İstanbul 2000, s. 176-177; Hüseyin Kazım Kadri, **Bir Milletin Dirilişi**, İstanbul 2008, s. 324.

1351 **ATASE, (İSH 10-B),** Kutu 642, Gömlek 204, Belge 204-1.

1352 Mithat Sertoğlu, "Londra Konferansı'na Takaddüm Eden Günlerde Atatürk'ün Tevfik Paşa'ya Gönderdiği Bilinmeyen Bir Muhtıra", **Milli Kültür**, S. 65, 1989, s. 12.

1353 Ahmet Emin Yaman, "İstanbul'un Ankara'ya Yaklaşma Deneyimi: Bilecik Görüşmesi", **X. Türk Tarih Kongresi, C. VI, Kongreye Sunulan Bildiriler**, Ankara 1994, s. 2757.

1354 Sertoğlu, **a.g.m.,** s. 12.

1355 İtilâf Devletleri temsilcileri Padişah Vahideddin'in huzuruna birer birer girmişlerdir. Önce

Padişah Vahideddin bu görüşmenin hemen akabinde Damat Ferit Paşa ile görüşmüştür. İki saat kadar sürdüğünü öğrendiğimiz bu görüşmede Padişah kabine değişiminin zorunluluğundan söz etmiştir. Damat Ferit Paşa ise kararın Padişah'a ait olduğunu bu durumda yeni bir kabine kuramayacağı cevabını vermiştir. Kabinenin istifası üzerine tekrar sadrazamlığa gelemeyeceğini anlayan Damat Ferit Paşa hiç olmazsa Dâhiliye Nazırı Reşid Muhtar Paşa'nın sadrazamlığa atanmasını Padişah'a önermiştir. Padişah ise Reşid Paşa'yı uygun gördüğünü söylemiştir[1356].

İtilâf Devletleri temsilcileri ile Padişah Vahideddin arasında 17 Ekim 1920'de yapılan ikinci görüşmeye Amerika Birleşik Devletleri temsilcisi de katılmıştır. Hepsinin adına söz alan İngiliz Yüksek Komiseri, Padişah'a hitaben *"hükûmetten aldığımız talimata göre, Anadolu ile anlaşabilecek bir hükûmet teşkilini istiyoruz"* diyerek açıkça Damat Ferit Paşa'nın sadrazamlıktan düşürülmesini istediklerini ifade etmiştir[1357].

İtilâf Devletleri, Damat Ferit Paşa'nın yerine geçecek olan kabinenin önceki kabinenin siyasetine tamamen zıt bir siyasete sahip olması gerektiğini düşünüyorlardı. Yeni kabinenin hedefi Anadolu ile müzakerelerde bulunarak bir uzlaşma siyaseti takip etmek ve bu siyaseti destekleyerek uygulamaktı. Böyle bir siyaseti destekleyecek bir kabine ise her şeyden önce Padişah'ın güvenini kazanmış olmakla beraber, Anadolu'nun güven ve hürmetine layık olmalıydı[1358]. Nihayet İngilizler Ahmet Tevfik veya Ahmet İzzet paşalardan birinin kabineyi kurmakla görevlendirilmesi konusundaki niyetlerini birçok defa Padişah'a hissettirmeye çalışmışlardır. Bunun üzerine Padişah hem yabancıların telkinleri hem de saray ve çevresinin uyarılarını göz önünde tutacak ve yaptığı bir dizi görüşmeden sonra sadrazamlığın Ahmet Tevfik Paşa'ya verilmesini uygun görecektir[1359].

---

huzura çıkan İngiliz temsilcisi Padişah'a durumun son derece ağır ve tehlikeli olduğunu ve buna bir çare bulunması gerektiğini söylemiş, fakat Damat Ferit Paşa kabinesi aleyhinde herhangi bir açıklamada bulunmamıştır. İkinci olarak Padişahla görüşen Fransa temsilcisi durumun ciddiyetinden Damat Ferit Paşa kabinesinin kötü idaresinden ve iktidarsızlığından bahsederek şiddetli bir şekilde kabine aleyhinde açıklamada bulunmuştur. Üçüncü olarak Padişah'ın huzuruna İtalyan temsilcisi çıkmıştır. O biraz daha hafif olmak üzere durumun öneminden ve kabinenin yeteneksizliğinden bahsetmiştir. **ATASE, (İSH 11-A),** Kutu 665, Gömlek 15, Belge 15-1.

1356 **ATASE, (İSH 11-A),** Kutu 665, Gömlek 15, Belge 15-1.

1357 Yaman, **a.g.m.**, s. 2758-2759.

1358 **İkdam,** 19 Teşrin-i Evvel 1920/19 Ekim 1920, nr. 8484, s. 1.

1359 **ATASE, (İSH 11-A),** Kutu 665, Gömlek 15, Belge 15-1.

Sevr projesini Osmanlı Devleti adına onaylayan Damat Ferit Paşa hükûmeti aleyhinde oluşan yoğun tepkiler ve İtilâf Devletleri tarafından gösterilen güvensizlik belirtileri karşısında çok fazla işbaşında kalamayacağını anlamıştı. Diğer taraftan Padişah da Damat Ferit Paşa'ya beklediği desteği bu kez vermemişti. Nitekim Sevr projesini Padişah'a onaylatmadan 17 Ekim 1920'de istifa etmek zorunda kalmıştır. Sadaret hatt-ı hümâyûnunda Ferit Paşa'nın sağlık nedenlerinden dolayı istifa ettiği[1360] belirtilmiş ise de bunun ülkenin siyasetindeki zorunlu bir değişimin sonucu olduğunu görülmektedir.

Damat Ferit Paşa'nın istifasından üç gün sonra Ahmet Tevfik Paşa, Padişah Vahideddin tarafından yeni kabineyi kurmakla görevlendirildi[1361]. 25.000 kuruş maaş ve 15.000 kuruş tahsisatla[1362] yeni kabineyi kurmakla görevlendirilen Ahmet Tevfik Paşa 20 Ekim'de Ayaspaşa'daki konağında bir toplantı yaptı. Toplantıya eski Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, Salih Paşa ve birinci Ferik Rıza Paşa, eski Dâhiliye Nazırı Mustafa Arif, Selanik eski valisi Hüseyin Kazım, eski Hariciye Nazırı Safa Bey, eski Maarif Nazırı Said ve Cemil Molla beyler katılmış ve kabinenin kurulması hakkında müzakerede bulunmuşlardır. Bu müzakereler sonucunda yeni vekiller heyeti listesi hazırlanarak Padişah'a sunulmuştur[1363].

Dâhiliye Nezaretine eski Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, Bahriye Nezaretine Salih Paşa, Harbiye Nezaretine bir önceki Nafia Nazırı Ziya Paşa, Hariciye Nezaretine Safa Bey, Adliye Nezaretine Vekâleten Ticaret ve Ziraat Nazırı Hüseyin Kazım Bey[1364], Şura-yı Devlet Riyasetine Dâhiliye Nazırı Mustafa Arif Bey,

---

1360 **ATASE, (ATAZB-1),** Kutu 5, Gömlek 81, Belge 81-1.

1361 **ATASE, (İSH 10-A),** Kutu 571, Gömlek 7, Belge 7-2.
Son Sadaret tevcih hatt-ı hümâyûn sureti şöyledir:
Veziri maâl-î semîrim Tevfik Paşa
Selefiniz Ferid Paşa'nın ahvâl-i sıhhiyesinden dolayı vuku bulan istifası kabul olunarak mesned-i sadaret uhde-i istihâlinize ve meşîhat-ı islâmiye dahi Nuri Efendi uhdesinde ibka' edilmek ve Kanûn-ı Esasi'nin yirmi yedinci maddesi hükmüne tatbiken teşkil eylediğiniz heyet-i cedide-i vükelânın memuriyetleri tasdikimize iktirân etmiştir. 21 Teşrin-i Evvel 1336/21 Ekim 1920, **BOA, HSD.AFT,** 6/97; **BOA, DUİT**, 9/120; **Takvim-i Vekayi**, 23 Teşrin-i Evvel 1336/23 Ekim 1920, nr. 3988, s. 1; **Vakit,** 22 Teşrin-i Evvel 1336/22 Ekim 1920, nr. 1031, s. 1.

1362 **BOA, HR.SAİD**, 25/9, lef. 2.

1363 **ATASE, (İSH 15-A),** Kutu 1065, Gömlek 16, Belge 16-1.

1364 Adliye Nazırlığı görevi Damat Arif Hikmet Paşa'ya verilmiş ise de sağlık nedenlerini gerekçe göstererek kabul etmemiştir. **Takvim-i Vekayi,** 28 Teşrin-i Evvel 1336/28 Ekim 1920, nr.3993, s. 1; **İleri,** 26 Teşrin-i Evvel 1336/ 26 Ekim 1920, nr. 996, s. 1.

Maliye Nezaretine Raşid Bey[1365], Maarif Nezaretine Hariciye Nazırı Reşid Paşa, Nafia Nezaretine İstanbul Vilayeti Valisi Abdullah Bey (Vekaleten Raşid Bey), Ticaret ve Ziraat Nezaretine Meclis-i Mebusan Reisi Vekili Hüseyin Kazım Bey, Evkaf-ı Hümayun Nezaretine Vekâleten Şeyhülislam Nuri Efendi[1366] atanmışlardır[1367].

2. HÜKÛMETİN PROGRAMI VE KAMUOYUNDAKİ YANSIMALARI

2.1. Hükûmetin Programı

Ahmet Tevfik Paşa'nın ve dolayısıyla İstanbul hükûmeti'nin bu son kabinesi dönemi Ankara Hükûmeti ile uzlaşmak ve devletin çıkarlarına uygun bir barış antlaşması imzalayarak ikiliği ortadan kaldırma amacının gerçekleştirilmeye çalışıldığı bir dönem olmuştur[1368]. Sadrazamlık teklifini kabul etmeden önce birlikte çalışacağı arkadaşlarını seçerken gayet zor bir safhaya girmiş olan Ahmet Tevfik Paşa Anadolu meselesinin ne şekilde halledileceği hakkında arkadaşlarıyla uzun süren görüşmeler yapmıştır[1369].

Ahmet Tevfik Paşa kabinesi siyasetini bu sırada birçok noktada toplamayı kararlaştırmıştır. Harbiye Nazırı Ziya Paşa gazetecilere yaptığı açıklamada kabinelerinin iktidar mevkiine gelmeden önce takip edeceği siyaseti belirlediğini ifade etmiş ve hükûmetin barış antlaşması hakkındaki düşüncesiyle ilgili olarak *"Kabul edilmiş bir muahedenin kemâl-i samimiyetle tatbikine çalışmaktadır. Tabi burada en evvel gözetilecek cihet memleketimizin saadet ve selametidir. Herkes nazarını bu noktaya tevcih etmelidir"* diyerek öncelikle barış antlaşmasının ülkenin

1365 Maliye Nezaretine getirilen Raşid Bey en ağır görevlerden biri olan bu görevi devleti mahvedecek olan Sevr projesini kabul etmek için üstlenmediğini, tam tersine bu görevi Sevr projesinin kabulünün *"devlet mefhûmu ile kabil-i te'lif"* olmadığını Paris'ten çektiği telgrafla bildiren Ahmet Tevfik Paşa'nın yeni kabineyi kurmakla görevlendirilmesi nedeniyle kabul ettiğini söylemektedir. Raşid Bey'e göre, Ahmet Tevfik Paşa, Damat Ferit Paşa'nın Osmanlı Devleti aleyhindeki siyasetlerini değiştirmek istiyordu. **BOA, HSD.TVP,** 1/22.

1366 Şeyhülislam Mehmed Nuri Efendi, Damat Ferit Paşa kabinesinin son şeyhülislamıdır. Görüldüğü gibi, Ahmet Tevfik Paşa bu kabinesini Mehmed Nuri Bey dışında tamamen yeni atadığı kişilerden oluşturmuştur. Ahmet Tevfik Paşa mümkün olduğu kadar kendisi gibi mutedil kimselere kabinesinde yer vermeye özen göstermiştir. Mithat Sertoğlu, **a.g.m.,** s. 13.

1367 **BOA, DUİT**, 9/120; **Takvim-i Vekâyi,** 23 Teşrin-i Evvel 1336/23 Ekim 1920, nr. 3988, s. 1; **Vakit,** 22 Teşrin-i Evvel 1336/22 Ekim 1920, nr. 1031, s. 1.

1368 Metin Ayışığı, **Mareşal Ahmet İzzet Paşa (Askeri ve Siyasi Hayatı)**, Ankara 1997, s. 222.

1369 **Vakit,** 24 Teşrin-i Evvel 1336/24 Ekim 1920, nr. 1033, s. 1.

yararına olacak şekilde uygulanmasını sağlayacaklarını belirtmiştir. Anadolu ile girişilecek teşebbüs hakkında ise tamamen ümitli olduğunu söyleyen Ziya Paşa, ancak şimdiden bu mesele hakkında fikir yürütmenin doğru olmadığını tarafların birbirlerini dinleyeceklerini, kendisinin Anadolu'yu ikna edebilecekleri hakkında kuvvetli bir kanaate sahip olduğunu söylemiştir[1370].

23 Ekim'de toplanan Meclis-i Vükelâ'da hükûmetin programı görüşülmüştür. Buna göre, hükûmetin takip edeceği ana siyaset Ankara ile anlaşarak İstanbul ile Anadolu'daki vilayetler arasındaki soğukluğu gidermek ve Anadolu ile münasebetlerin düzeltilmesine çalışmaktı. Anadolu'daki millî hareket ile yapılacak temasta o gün içinde bulunulan siyasî durum açıklanacak ve uzlaşma zemini hazırlanacaktı. Kamuoyunda da bu temasın iyi sonuçlanacağına dair büyük bir güven ve inanç vardı. Nitekim gazetelerde bu konuyla ilgili olarak *"Her iki tarafın diğerini memnunlukla dinleyip anlayacağına dair şüphe yoktur"* şeklinde haberler yer alıyordu[1371].

Ahmet Tevfik Paşa, hükûmetinin programını yayımladığı bir beyanname ile açıklamıştı. Bu beyannamede milletin ve basının samimi desteğine ihtiyaç duyulduğu, ülkede mevcut olan ikiliği ortadan kaldırmanın ilk görev olarak kabul edildiği belirtiliyordu. Ayrıca kabinenin kişisel haklara saygı duyacağı, kamuoyunu baskı altında tutan ve serbest eleştirilere engel olan sansürün gelecekte kaldırılacağı da yer alıyordu. Basının yasal ve mantık çerçevesinde eleştirilerde bulunabileceği, ancak ülkede düzeni bozacak yayımlara hükûmetin müsaade etmeyeceği de dikkati çeken bir başka husustu. Beyannameye göre, hükûmetin malî konularda takip edeceği siyaset ülkeyi iktisadî felaketten kurtarmak olacaktı. Bunun için hükûmet gelirlerle dengeli bir bütçe meydana getirecek ve devletin savaş nedeni ile bozulmuş olan malî itibarını geri kazandıracaktı. Hükûmetin adlî siyasetinde ise, mahkemelerin bağımsızlığı sağlanacak hâkimlerin hukuk ve haysiyetleri korunacaktı. Hükûmet millet ile el ele dostluk içerisinde görevlerini yapacaktı. Ayrıca Kanûn-ı Esasi'nin gereklerine uygun bir barış antlaşmasının imzalanmasıyla açılan yeni dönemin gerektirdiği maliye, maarif, nafia, ziraat, ordu ve jandarma gibi bütün idarî işlerde ülkenin refahını artıracak şekilde düzenlemeler yapılacaktı. Azınlıkların dahi ülke yönetimine katılacakları bir idarî yapı oluşturulacaktı[1372].

1370 **İleri,** 24 Teşrin-i evvel 1336/24 Ekim 1920, nr. 994, s. 1.

1371 **Vakit,** 24 Teşrin-i Evvel 1336/24 Ekim 1920, nr. 1033, s. 1.

1372 **ATASE, (İSH 14-A),** Kutu 945, Gömlek 45, Belge 45-1, 451-a; **İleri,** 26 Teşrin-i Evvel

2.2. Kamuoyundaki Yansımaları

Ahmet Tevfik Paşa kabinesinin görevinin ne olması gerektiği ve kabinenin programı hakkında basında da birçok yorumun yer aldığı görülüyordu.

Nitekim *İleri* gazetesi'nde *"Hükûmetin Programı"* başlığı ile çıkan yazıda hükûmetin amacının ülkeyi dâhili felaketten kurtarmak ve harice karşı da nüfuzunu kuvvetlendirmek olduğu belirtiliyordu. Yazıya göre, bu duruma çare bulmak kolay bir iş değildi. Vekiller heyeti milletin güvenine layık olmakla beraber, icraatında başarılı olabilmek için dâhil ve haricin yardımını sağlamaya mecburdu. Ayrıca hükûmetin programında millet ve basının yardımı talep ediliyordu. Böyle buhranlı bir zamanda işbaşına gelen heyete basın olarak gerekli yardımı yapacaklardı. Kendilerine hürriyet vaat eden bir kabinenin başarısını kolaylaştırmak için çalışacaklarından şüphe edilemezdi. Yazıda ayrıca hükûmetin beyannamesinde beklenilen haricî yardımın yapılacağından da ümitli oldukları belirtiliyordu. Ahmet Tevfik Paşa hükûmeti haricî yardım ve irade-i milliyeyi sağlamak hususlarında Ferit Paşa kabinesinden ayrılmaktaydı. Ferit Paşa kabinesinin ihmal ettiği esaslar hâkimiyet-i milliye esaslarıydı. Hâlbuki barış antlaşmasının uygulanmasını sağlayacak tek vasıta millet iradesiydi. Barış antlaşmasını millî meclise onaylatmak gerekliydi[1373].

26 Ekim 1920 tarihli *İkdam* gazetesinde de kamuoyunun hükûmetin programından neler beklediği hakkındaki düşüncelere yer veriliyordu. Buna göre, hükûmetin programında siyasî, malî, adlî, idarî kısacası ülkenin genel siyasî durumu ve millî bir meclisin kurulacağına dair birtakım taahhütler var ise de bu meseleler bugün asıl mesele olan Anadolu meselesinin çözümlenmesine bağlıydı. Anadolu meselesinin çözümlenmesi ile ülkedeki ikilik ortadan kaldırılacaktı. Bugün kamuoyu bütün dikkatini hayati bir mesele olan bu konuya çevirmişti. Ülkede ikilik devam ettikçe hükûmetin siyasî, adlî, idarî, malî, idaresinin ne olacağı çok da önemli değildi. Bu siyasetlerin uygulanması imkânsızdı. Ayrıca hükûmetin son zamanlarda kanunlarla sınırlandırılmış olan kişi hürriyetinin sağlanması konusundaki taahhüdü de son derece önemliydi ve kamuoyunda büyük bir sevinç yaratmıştı. Ahmet Tevfik Paşa hükûmeti bu taahhüdü uygula-

1336/26 Ekim 1920, nr. 996, s. 1; **Vakit**, 26 Teşrin-i Evvel 1336/26 Ekim 1920, nr. 1035, s. 1; Zekâi Güner-Orhan Kabataş, **Millî Mücadele Dönemi Beyânnâmeleri ve Basını**, Ankara 1990, s. 205-207.

1373 **İleri,** 26 Teşrin-i Evvel 1336/26 Ekim 1920, nr. 996, s. 1.

maya geçirince halk ve basın tehditlerden uzak olarak yaşamaya ne kadar layık olduğunu ispat etmek üzere kendine düşen vatanî ve millî görevlerini yapmalı bu konuda kusurda bulunmamalıydı. *Orient News* gazetesi bile Ahmet Tevfik Paşa başkanlığında kurulan yeni hükûmeti Anadolu karşısında oluşturulmuş heybetli bir cephe olarak tasvir etmişti[1374].

Ahmet Tevfik Paşa'nın yeni kabinesi dâhilde emniyeti ve ülkenin her noktasında kanunun üstünlüğünü sağlayacaktı. Kabine ayrıca Anadolu'yu İstanbul'a yaklaştıracak bir siyasetin esaslarını belirlemişti[1375]. Ülkenin haricî siyaseti ise Sevr projesi esasları çerçevesinde olmak üzere ülkede birlik ve beraberliği sağlamaktı. Kabine bu amacı gerçekleştirmek için İtilâf Devletleri'nin desteğini sağlamalıydı. Ülkede kanunu hâkim kılmak kanunsuz hareket ve suistimallere meydan vermemek büyük ölçüde barış antlaşması esaslarına dayalı düzenlemelerin yapılmasına bağlıydı. Diğer taraftan kabinenin kuruluş amacı Anadolu ile yakınlaşarak bir an önce uzlaşmayı sağlamaktı. Ahmet Tevfik Paşa bu yakınlaşma ve uzlaşmayı sağlamak için bir plan hazırlamıştı. Bu plan kabinenin programında yer alan şu cümlelerle ifade ediliyordu:"*hükûmet ile milletin hem-destî-i vifâk olarak îfâ-yî vazîfe etmesi vücûbuna kani' olan hamiyetsiz, Kanûn-ı Esasi'nin muktezayâtına tevfîkan muahede-i sulhiyyenin şekl-i kanunîde tasdikini mümkün kılmak üzere temin-i vahdete ma'tûf teşebbüsün husulü anında meclis-i umumiyeyi ictimaa davet edecektir".*

Vakit gazetesine göre, hükûmet bu cümle ile Anadolu'ya Sevr projesinin imzalandığını ve doğal olarak kendilerinin de projeyi imzalanmış şekliyle kabul etmek zorunda olduklarını açıklamaya çalışıyordu. Ancak Sevr projesi İtilâf Devletleri parlamentolarınca henüz onaylanmamıştı. Bu parlamentolar tatil dönemindeydi ve Kasım ayında toplanabileceklerdi. Oysa hükûmet bir an önce İstanbul ile Anadolu arasındaki ikiliği ortadan kaldırmayı hedeflemişti. Bunun kısa sürede gerçekleşmesi antlaşmanın İtilâf Devletleri parlamentolarınca kabul edilmemiş olmasından dolayı mümkün değildi. Gazeteye göre, bu işi Anadolu'ya ve İstanbul'a eşit mesafede olabilecek bir millî heyet gerçekleştirebilirdi. Bu heyette Meclis-i Mebusan idi. Gazetede ayrıca hükûmetin Anadolu meselesinin çözümü için ortaya başarılı olabilecek bir plan koyduğu ve bu planın Anadolu'ya

1374 **İkdam,** 26 Teşrin-i Evvel 1336/26 Ekim 1920, nr. 8491, s. 1.

1375 **Vakit,** 22 Teşrin-i Evvel 1336/22 Ekim 1920, nr. 1031, s. 1.

da teklif edildiği belirtilerek bu teklifin Anadolu tarafından kabul edilmesinin beklenildiğine de dikkat çekiliyordu[1376].

3. BASININ YENİ HÜKÛMETE YAKLAŞIMI

Sevr projesini imzalayarak özellikle İstanbul ve Anadolu'da birçok kesimin büyük tepkisini almış olan Damat Ferit Paşa hükûmetinin istifası ve yerine Ahmet Tevfik Paşa'nın yeni hükûmeti kurmakla görevlendirilmesi siyasî çevrelerde ve kamuoyunda memnunlukla karşılanmıştı. Ayrıca basın da konuya olumlu yaklaşmış ve yeni hükûmetle ilgili haber ve yorumlara sütunlarında geniş yer ayırmıştı.

Bu konuda *İleri* gazetesinde çıkan *"Kabine Reisi"* başlıklı yazıda Ahmet Tevfik Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesi son derece memnuniyet verici bir durum olarak görülüyordu. Ahmet Tevfik Paşa tahmin ettikleri şekilde yeni kabineyi kurmakla görevlendirilmişti. O uzun süre siyaseti yönetmiş ve ülkenin en buhranlı zamanlarında sabırla ve akıllıca ülkeyi tehlikelerden korumuş, haricin de itimat ve sevgisine layık güvenilir bir şahsiyetti. Ayrıca Ahmet Tevfik Paşa hiçbir fırkanın isteklerine alet olmadığı gibi, daima tarafsız kalmayı başarmıştı. Görüşlerinde sabırlı, icraatında metanetli ve şiddet taraftarı değildi. Yazıda devamla Ahmet Tevfik Paşa'nın Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonraki sadrazamlığı döneminde karşılaştığı dâhilî ve haricî zorluklara da değiniliyordu. Ahmet Tevfik Paşa'nın bu zorlukların büyük bir kısmını kanun çerçevesinde hareket ederek aştığından bahsediliyordu. Bu nedenle onun bu politikasının fırkacıları pek de memnun etmediği ama aklı başında kimselerin bundan memnun olduğuna işaret ediliyordu[1377].

Aynı gazetede *"Beklediklerimiz"* başlığı ile çıkan yazıda ise gazete Ahmet Tevfik Paşa kabinesinden beklenilenlere yer veriyordu. Yeni vekiller heyetinin son derece düzenli ve ciddi bir manzara yarattığı ve ülkenin saygıdeğer simalarından oluştuğu belirtiliyordu. Nitekim kabinede görev alan İzzet ve Salih paşalar askerî ve siyasî faziletler ile donatılmış iki önemli devlet adamıydı. Her ikisi de son derece buhranlı zamanlarda devlet idaresine geçerek vatanseverlik örneği sergilemişlerdi. Kabinede yer alan diğer kişiler de devlet ve millete hizmet

1376 **Vakit,** 27 Teşrin-i Evvel 1336/27 Ekim 1920, nr. 1036, s. 1.

1377 **İleri,** 21 Teşrin-i Evvel 1336/21 Ekim 1920, nr. 991, s. 1.

etmiş kişilerdi. Bu nedenle şimdi bir hükûmetimizin olduğu söylenebilirdi. Ahmet Tevfik Paşa hükûmeti ciddiyeti, haysiyetli duruşuyla ve millet nezdindeki itibarıyla büyük hizmetler yapacak güçteydi. Kendisine verilen görev çok önemliydi. Harice karşı da ülkenin durumunu düzeltmek için dâhilde birçok şeyler yapılması gerekliydi. Öncelikle siyasî çevrelerdeki fırka anlaşmazlıkları nedeniyle ortaya çıkan ayrılıkları ortadan kaldırmalıydı. Ayrıca Damat Ferit Paşa'nın siyasetinden kaynaklanan İstanbul ile Anadolu arasındaki ayrılıkta giderilmeli ve birlik sağlanmalıydı[1378].

Hükûmetin Anadolu ile İstanbul arasındaki ayrılığı giderme ve yeniden birlik ve beraberliği sağlamaya yönelik İstanbul gazetelerinde yer alan yazıların aksine Anadolu'nun sesi olmuş olan ve aynı zamanda Millî Mücadele hareketinin de sözcüsü olan *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi'nin bu olaya bakışı tamamen farklıydı. Gazetede *"Yeni Kabine"* başlığı ile çıkan yazıda Ahmet Tevfik Paşa'nın başkanlığında kurulan kabine üyelerinin isimleri verilmekte ve böyle bir kabine kurulmasının önemi belirtilmekteydi. Buna göre, *"İngilizler başta olmak üzere düşmanlarımız Anadolu ile anlaşmak için böyle bir yola başvurmuştu ve bu onların acizliğini gösteren bir durumdu. Hâlbuki Anadolu'nun İstanbul ile anlaşacak hiçbir şeyi yoktu. Anadolu'nun davası vatanın idam kararı olan Sevr Antlaşması ve bilhassa bunun uygulayıcısı olan İngilizler idi. Onlar İstanbul'daki son kabine değişimi ile âciz olduklarını tamamen göstermişlerdi. Onları bu acze uğratan sebepleri uzun boylu aramaya gerek yoktu; çünkü bu sebepler açıktı. İngiltere'de İrlanda ihtilali günden güne şiddet ve önemini artırdığı gibi, işçi hareketleri de gittikçe artmaktaydı. İtalya'da ise Bolşevik cereyanı gittikçe genişlemekte ve ilerlemekteydi. Fransa'nın durumu da iyiye gitmiyordu. Yunanistan'da seçim öncesi karışıklıkların şiddetini artırdığından ve ordunun terhis edileceğinden bahsedilmekteydi. Bütün bunlar Yunanistan'ın oldukça kötü bir durumda olduğunu gösteriyordu. Ahmet Tevfik Paşa kabinesinin kuruluş tarzı düşmanların hezimeti Anadolu'nun ise muzafferiyetiydi"*. Yazıda ayrıca bunlara önem vermeden mukaddes davaya bakılacağı ve başlamış olan mücadelenin daha büyük bir azîm ile devam ettirileceği belirtiliyordu[1379].

Konuyla ilgili *Peyâm-ı Sabah* gazetesinde ta çıkan bir yazıda Damat Ferit Paşa'nın milliyetçilere karşı olduğu ve bu nedenle takip ettiği politikayla İstan-

1378 **İleri,** 24 Teşrin-i Evvel 1336/24 Ekim 1920, nr. 994, s. 1.

1379 **Hâkimiyet-i Milliye,** 25 Teşrin-i Evvel 1336/25 Ekim 1920, nr. 68, s. 1.

bul hükûmeti ile Mustafa Kemal Paşa tarafından idare edilen *"çete"* arasında gerçekleştirilmesi istenilen uzlaşmayı imkânsız kıldığından bahsediliyordu. Bu nedenle Padişah'ın müdahalesi ile sadrazamlıktan düşürüldüğü belirtiliyordu. Ayrıca mevcut gelişmelerin İstanbul ile Anadolu arasında bir uzlaşma sağlanamadığı takdirde Anadolu'da huzur ve düzenin geri getirilemeyeceği ve barış antlaşmasının uygulanamayacağını gösterdiği ifade ediliyordu. Yazıya göre, Ahmet Tevfik Paşa kabinesini uzlaşmacı ve mutedil olarak bilinen Ahmet İzzet Paşa, Salih Paşa ve Safa Bey gibi kişilerden oluşturmuştu. Eğer kabine Anadolu'da sağlamak istediği barışın milliyetçiler tarafından bozulmasını önleyebilir ve olabilecek olumsuzluklardan koruyabilirse herhangi bir sıkıntıyla karşılaşmayacaktı. Böylece Anadolu'ya sükûn ve düzeni iade edecekti. Fakat zayıflık gösterecek olursa acı bir başarısızlığa uğrayacaktı[1380].

Damat Ferit Paşa kabinesinin istifası ve akabinde Ahmet Tevfik Paşa'ya yeni kabineyi kurma görevinin verilmesi ile başlayan süreçte hemen hemen bütün gazeteler şu nokta üzerinde hem fikirlerdi. Bu ortak kanaate göre, artık ülkenin genel siyasetinde büyük bir değişiklik olacak ve yeni kabine bir önceki Damat Ferit Paşa kabinesinin Anadolu'ya karşı takip ettiği olumsuz siyaseti terk edecekti.

İkdam gazetesi *"Tebeddül"* başlıklı yazısıyla buna dikkat çekiyordu. Yazıya göre, Damat Ferit Paşa'nın siyasetine muhalif bir siyasetin uygulanması kesindi. Tebeddülün gereği olarak yeni kabine her şeyden önce Anadolu meselesinin çözümlenmesi işiyle meşgul olmalıydı. Özellikle de bir an önce Anadolu ile İstanbul arasında bir uzlaşma sağlamalıydı[1381].

Yeni kabinenin ülkede olumlu bir hava yarattığına dair bir yazı da *İstanbul* gazetesinde çıkmıştı. Yazıda vükela buhranının tahmin edildiği şekilde sonuçlandığından ve kabinenin yakın bir zamanda iktidar mevkiinde bulunmuş tanınan kimselerden oluştuğu belirtiliyordu. Ayrıca kabinenin genel görünümünün uzlaşmacı bir yapıda olduğu ve kısa süre içerisinde de Anadolu ile teması gerçekleştirebileceğinin de üzerinde duruluyordu. Yazının devamında Ahmet Tevfik Paşa kabinesinde görev alan Bahriye Nazırı Salih Paşa'nın, Ali Rıza Paşa kabinesinin delegesi olarak Tokat ve Amasya'da resmen Anadolu'dakilerle temasta bulunduğu ve bir süre sonra da Salih Paşa'nın yeni bir kabine kurmayı kabul et-

1380 **Peyâm-ı Sabah,** 1 Teşrin-i Sani 1336/1 Kasım 1920, nr. 11115, s. 1.

1381 **İkdam,** 21 Teşrin-i Evvel 1920/21 Ekim 1920, nr. 8486, s. 1.

tiğinden bahsediliyordu. Ahmet Tevfik Paşa kabinesinin müttefik devletler tarafından iyi bir şekilde karşılanacağına da dikkat çekilerek İtilâf Devletleri'nin bu durumundan faydalanmak gerektiği üzerinde duruluyordu. Kabinesine tanınmış ve itimat telkin eden birçok önemli kişiyi almış olan Ahmet Tevfik Paşa'nın bundan en iyi şekilde istifade edeceği de vurgulanıyordu[1382].

Diğer taraftan *Near East ve Daily Telegraph* gazetelerinde de benzer şekilde yazılara rastlanıyordu. Nitekim *"Yeni Türk Kabinesi"* başlığı ile bir yazı çıkmıştı. Bu yazıda, Damat Ferit Paşa kabinesinin yedi ay iktidarda kaldığı, bunun Türk kabineleri için uzun bir süre olduğu belirtiliyordu. Ahmet Tevfik Paşa ile ilgili olarak ise daha birkaç yıl öncesine kadar Londra'da Büyükelçilik görevinde bulunduğundan bahsedilerek onun sadrazamlık görevini tereddüt ile kabul ettiğine yer veriliyordu. Ayrıca kabine üyelerinden birisi olan Ahmet İzzet Paşa'nın Dâhiliye Nazırlığına atanması ise Paşa'nın bu kabinede önemli bir yer ve rol üstleneceğini göstermesi bakımından anlamlı bulunuyordu. Yazı Damat Ferit Paşa'nın hükûmetten düşürülmesinin Anadolu'da büyük bir memnuniyetle karşılandığına yer vererek, Sevr projesinde yapılacak düzeltme ile *"millicilerin"* İstanbul hükûmeti ile anlaşacaklarının beklenildiğini vurguluyordu. Yine yazıya göre, Sadrazam ve Dâhiliye Nazırı'nın *"asiler"* olarak nitelendirilen *"milliciler"* katında önemli etkileri ve nüfuzu vardı fakat bu etki ve nüfuza çok da güvenilmemeliydi[1383].

4. HÜKÛMETİN İCRAATI

4.1. Anadolu İle Uzlaşma Çabaları

4.1.1. Uzlaşma Çabalarına Basının Yaklaşımı

Ahmet Tevfik Paşa'nın Anadolu ile uzlaşmak için iş başına getirildiği kabinenin programında açık bir şekilde ifade ediliyordu[1384]. Basında çıkan yazılarda bu düşünce geniş yer bulmaktaydı. Nitekim *İleri* gazetesinde hükûmetin çözümüne azmettiği en önemli meselelerden birisinin Anadolu ile İstanbul arasındaki ikiliğin ortadan kaldırılması olduğu belirtiliyordu. Vekiller heyeti tarafından bu işin halledilmesiyle Dâhiliye Nazırı Ahmet İzzet Paşa görevlendirilmişti. Ahmet İzzet Paşa'nın en önemli görevi Anadolu ile uzlaşma zeminini sağlamaktı[1385].

1382 **Vakit,** 23 Teşrin-i Evvel 1336/23 Ekim 1920, nr. 1032, s. 1.

1383 **Osmanlı Belgelerinde Milli Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk**, Ankara 2007, s. 280.

1384 Kadri, **Bir Milletin Dirilişi**, s. 324.

1385 **İleri,** 29 Teşrin-i Evvel 1336/29 Ekim 1920, nr. 999, s. 1.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde de kabinenin kuruluşundaki başlıca ve tek amacın Anadolu ile uzlaşmak olduğu belirtiliyordu. Gazeteye göre, bu amaç Harbiye Nazırı Ziya Paşa'nın *Vakit* gazetesine yaptığı açıklamasından açıkça anlaşılıyordu. Ziya Paşa konuşmasında yeni kabinenin ülke içerisinde hüküm süren ikiliği gidermek için iktidara geldiğini söylüyordu. Bundan başka İstanbul gazetelerinin Anadolu ile uzlaşmak gerektiğine dair olan yayımları İstanbul'da kuvvetli bir fikir birliği olduğunu gösteriyordu. Ahmet Tevfik Paşa kabinesi de sırf bu fikrin kuvvetiyle iktidar mevkiine gelmişti. Habere göre, uzlaşmak sözüyle İstanbul hükûmeti'nin ve basının ne anlattığını kendileri henüz keşfedememişlerdi. Bu sözle anlatılmak istenileni merak etmekte son derece haklıydılar. İstanbul ile Anadolu arasında uzlaşılacak bir mesele yoktu. Anadolu'nun davası İstanbul ile değil, İngiltere vs. devletlerleydi. Anadolu'nun Damat Ferit Paşa ile onu tutanlara karşı olması da aynı sebepten ileri geliyordu. Damat Ferit Paşa ortadan kalkınca bütün millet arasında manen bir birliktelik kurulacaktı. Bu şekilde Sevr projesini kabul eden kimse kalmıyordu[1386].

15 Kasım tarihli *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde ise *"Bünye-i Devlette İkilik"* başlığı ile çıkan yazıya göre, Ahmet Tevfik Paşa kabinesinin beyannamesinden devlette ikilik bulunduğu düşüncesi anlaşılıyordu. Ancak bu fikir doğru değildi. Aksine yeni hükûmet ile Ankara Hükûmeti arasında gittikçe artacağı düzeleceği anlaşılan bir işbirliği söz konusuydu. Ahmet Tevfik Paşa'nın bu yeni hükûmeti ile devletin bünyesi tam bir ahenk ve birlik içersine girmişti. Daha önceki hükûmetler ve bilhassa Damat Ferit Paşa hükûmetleri esnasında devlet bünyesinde meydana gelmiş bulunan ikilik ve hatta üçlük, dörtlük gibi ayrımlar ve ayrılıklar artık ortadan kalkmıştır. İstanbul'un daha önceki yıllarda ortaya koymuş olduğu politika ile Anadolu'ya ve hatta burada başlamış olan kurtuluş mücadelesine bakması halinde devlet bünyesindeki ikiliğin ve bazen de birçokluğun hüküm süreceği aşikârdı. Ancak böyle olmamış Ahmet Tevfik Paşa hükûmetiyle artık İstanbul'un Anadolu'ya bakış açısı değişmiş ve devlet bünyesinde ayrılık kalmamıştır[1387].

İleri gazetesi Ahmet Tevfik Paşa kabinesinin basına tebliğ ettiği beyannamenin hükûmetin siyasetini çok açık bir şekilde belirlediğini yazıyordu. Yazıya

1386 **Hâkimiyet-i Milliye,** 1 Teşrin-i Sani 1336/1 Kasım 1920, nr. 71, s. 1.

1387 **Hâkimiyet-i Milliye,** 15 Teşrin-i Sani 1336/15 Kasım 1920, nr. 76, s. 1.

göre, antlaşmanın uygulanması Anadolu ile İstanbul arasındaki ikiliğin ortadan kaldırılması, ülkede şahsi hürriyetlerin sağlanması ve kanunun hâkim kılınması gibi önemli hükümleri içeren bu beyanname yazılış tarzı itibariyle de son derece dikkate değerdi[1388].

Peyâm-ı Sabah gazetesinde hükûmetin beyannamesinin hiçbir noktada istedikleri şekilde açık olmadığını söyleyen Ali Kemal Bey'e göre ise, İstanbul'un Anadolu harekâtını sindirme siyaseti bir sonuç vermemişti. Bu nedenle de iç ve dış baskı ile zorlamaların neticesinde yeni bir siyasete yani uzlaşma siyasetine yönelmek zorunluluğu ortaya çıkmıştı. Ahmet Tevfik Paşa da zaten bu siyaseti uygulamak için iktidara gelmişti. Fakat antlaşmanın hangi koşullarda gerçekleştirilebileceği ile ilgili olarak kabine beyannamesinde açıklık görülmüyordu. Yazar Anadolu ile İstanbul hükûmeti'nin uzlaşmasının esasları olarak Anadolu'dakilerin İstanbul hükûmeti'nin bütün tekliflerini derhal kabul etmeleri ve boyun eğmeleri olarak belirliyordu. Ona göre, bunu yapmadıkları takdirde devlet ve millete en son kötülüğü yaparak büyük tehlikelere yol açmış olacaklardı. Bu tekliflerin neler olabileceği üzerinde de duran yazar öncelikle barış antlaşmasının Anadolu tarafından aynen kabul edilmesi gerektiğini belirtiyordu. Antlaşmanın düzeltilmesi hakkında ümit besleyenler hata etmiş olurlardı. Gerek I. Dünya Savaşı sırasında gerekse Mustafa Kemal Paşa'nın önderlik ettiği hareketin güçlenmesi ve başarılar kazanması üzerine Anadolu'da tatbik edilen örfi ve keyfi idareye İtilâf Devletleri artık hiçbir şekilde göz yummayacaklardı. Özellikle, barış antlaşmasının birçok maddesi onlara müdahale imkânını tanımaktaydı[1389].

1388 **İleri,** 26 Teşrin-i Evvel 1336/26 Ekim 1920, nr. 996, s. 1.

1389 Ali Kemal, "Hükûmet-i Hazıra ve İctihadımız", **Peyâm-ı Sabah**, 27 Teşrin-i Evvel 1336/27 Ekim 1920, nr. 11110, s. 1. 29 Ekim tarihli *İleri* gazetesinde ise hükûmetin beyannamesinde belirlediği siyaseti ciddi bir şekilde uygulamaya başladığı belirtilerek bu çaba takdire değer görülüyordu. Anadolu ve İstanbul münasebeti ile ilgili olarak da Ahmet Tevfik Paşa hükûmeti Anadolu ile uzlaşmak için gereken tedbirleri almıştı. Aslında Anadolu'da İstanbul'a karşı büyük bir inat ile hareket etmiyordu. Çünkü artık Anadolu vatanın kurtarılması için bütün güçlerin aynı gaye etrafında toplanması gerektiğini ancak o zaman ülkenin kurtulabileceğini ve refahın sağlanabileceğini düşünmekteydi. Anadolu İstanbul hükûmeti'nin bu konudaki teşebbüslerini sonuçsuz bırakmamak için her türlü fedakârlığı yapmaktan çekinmeyecekti. Düşüncelerde bir fark olsa bile İstanbul hükûmeti'nin de Anadolu ile aynı amacı taşıdığından şüphe edilemezdi. Bu nedenle de her iki tarafın anlaşamaması için herhangi bir neden yoktu. **İleri,** 29 Teşrin-i Evvel 1336/29

10 Kasım tarihli *Orient News* gazetesi barış antlaşmasının imzalanması hakkında bazı fikirler ileri sürüyordu. Buna göre, Türkiye barış antlaşmasını imzalamak zorundaydı. Antlaşma metni bundan altı ay önce Türklere verilmişti, fakat Türkler bunu onaylamak için bir şey yapmamışlardı. Meclis-i Mebusan uzun süreden beri fesih olunduğu gibi, ülkede uzun zamandan beri ikiye ayrılmıştı. Antlaşmanın onaylanması *"ahvâl-i tabiiyyenin"* kurulmasına bağlıydı. Hâlbuki müttefik devletlerin içinde bulunulan durumu dikkate alarak barış antlaşmasının imzasını geciktirebilecekleri düşünülemezdi. İtilâf Devletleri dünya barış ve dostluğunun iadesine çalışmaktaydılar. Bunun için gerekli esaslar belirlenmişti. İstanbul hükûmeti Anadolu ile ittifak yapılmasında başarı sağlayamazsa antlaşmanın onaylanması doğru olmazdı, çünkü bu durum Türk milletinin çoğunluğunun isteklerine uygun değildi. Hususiyle İstanbul hükûmeti Türkiye'nin İstanbul'dan ayrı kısımlarıyla kıyaslandığında bir azınlık gibi görünüyordu. Ancak bu düşünce doğru değildi çünkü *"Kemalistler"* daha geniş bir arazi üzerinde hükümran olsalar da yine ekalliyetteydiler ve fesih edilmiş olan İttihat ve Terakki Partisi'nin kalıntılarıydılar. Bunların siyasetine maruz olan halk barış antlaşmasının onaylanmasını istemekteydi[1390].

4.1.2. Bilecik Mülâkatı

4.1.2.1. Mülâkat Öncesi Hükûmetin Faaliyetleri

Baskı uygulanmadıkça Anadolu'da bir uzlaşmaya varmanın imkânsız olduğu kanaatinde olan Damat Ferit Paşa'nın iktidardan çekilmesi ve Ahmet Tevfik Paşa'nın sadrazamlığa atanması İstanbul hükûmeti ile Ankara Hükûmeti arasındaki uzlaşma çalışmalarındaki büyük bir engeli ortadan kaldırmıştı[1391]. Nitekim Hariciye Nazırı Safa Bey Ankara hükûmeti ile İstanbul hükûmeti hakkında gazetecilere yaptığı açıklamada Ahmet Tevfik Paşa hükûmetinin Anadolu ile İstanbul arasındaki ikiliği ortadan kaldırmak ve tek vücut halinde işleri yürütmek için iktidara geldiğini Anadolu ile antlaşmanın sağlanması için Anadolu'ya bir heyet gönderilmesine karar verildiğini söylüyordu[1392].

Ekim 1920, nr. 999, s. 1.

1390 **İkdam,** 11 Teşrin-i Sani 1336/11 Kasım 1920, nr. 8505, s. 1.

1391 Salâhi Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, Ankara 1991, s. 112-113; Ayışığı, **a.g.e.,** s. 223.

1392 **Peyâm-ı Sabah,** 11 Teşrin-i Sani 1336/11 Kasım 1920, nr. 11125, s. 1.

Ahmet Tevfik Paşa kabinesi iktidara geldikten sonra İtilâf Devletleri Sevr projesinin onaylanması için hükûmet üzerindeki baskılarını artırmışlardı. İtilâf Devletleri 25 Ekim 1920'de de Sevr projesinin hemen onaylanması konusunda İstanbul hükûmeti'ne ortak bir nota verdiler. Aynı gün İstanbul hükûmeti tarafından yayımlanan bildiride *"hükûmetle milletin el ele çalışması gereğine"* değinilerek, antlaşmanın onaylanabilmesi için meclisin toplanacağı yolunda fikirler yer alıyordu. İngiltere Yüksek Komiseri Amiral J. de Robeck bunu, iktidara gelmeden önce antlaşmanın derhal onaylanmasından yana görünen Ahmet Tevfik Paşa'nın, şimdiden başkalarının etkisinde kalarak değişmeye başladığı biçiminde yorumlanmaktaydı[1393].

25 Ekim'de İngiliz Yüksek Komiseri ile görüşen Hariciye Nazırı Safa Bey; Sevr projesinin imzalanmasından önce Ankara Hükûmeti ile birleşmenin gerekli olduğunu, bunun sağlanmasından sonra Meclis-i Mebusan'ın toplantıya çağrılmasının uygun olacağını belirtiyordu[1394]. Yeni bir meclisin toplanması zaman alacağından antlaşmanın onaylanması da ertelenecekti[1395].

Antlaşmanın bir an önce onaylanması için İstanbul hükûmeti üzerinde baskı kuran İtilâf Devletleri'nin 8 Kasım'da bu isteklerini tekrarladıklarını görüyoruz. Bu nedenle İstanbul hükûmeti de bir an önce Ankara Hükûmeti ile birleşerek Sevr projesini imzalamayı düşünüyordu. Bu şekilde Ankara'nın tepkisi engellenecek ve Ankara barışçı yollarla yola getirilmiş olacaktı. Bu nedenle İstanbul hükûmeti İtilâf Devletleri'nden Ankara ile temas sonuna kadar bir aylık süre verilmesini istedi. Kasım ayı sonlarına doğru Sevr projesinin kâğıt üzerinde kalacağı kuşkuları iyice artan İtilâf Devletleri ise projenin onay konusunu tekrar gündeme getirmişlerdir. Ahmet Tevfik Paşa onay konusunda teminat vermiş ancak, birkaç gün sonra onaya yanaşmamıştır[1396].

Görüldüğü gibi, hükûmet antlaşmanın onaylanmaması için birtakım bahaneler öne sürmekte ve bu yolla zaman kazanmaya çalışmaktadır. Sevr projesinin Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmesi konusunda Ahmet Tevfik Paşa ile bir görüşme yapan İngiliz temsilcisi bu konuda ona ısrarda bulunmuştur. Bu ısrarlar üzerine Ahmet Tevfik Paşa, İngiliz temsilcisine kabinesindeki bazı ve-

1393 Yaman, **a.g.m.,** s. 2759.

1394 Yaman**, a.g.m.,** s. 2760.

1395 **ATASE, (İSH 10-B),** Kutu 649, Gömlek 17, Belge 17-1.

1396 Yaman, **a.g.m.,** s. 2760.

killerin projenin imza ve kabul edilmesini istemediklerini belirterek bu durum karşısında kendisinin de çaresiz ve kararsız olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine İngiliz temsilcisi *"O halde muahede tasdik edilmezse Sevr Muahedesi mucibince İstanbul işgal olunacakdır"* diyerek adeta Ahmet Tevfik Paşa'yı tehdit etmiştir[1397]. Paşa ise *"İstanbul'un esasen işgal edilmedik bir noktası kalmadığı gibi, hükûmet-i Osmaniye'nin İstanbul'da bir nüfuzu kalmadığı cihetle derhal işgal edilmesini, şayed böyle olmadığı takdirde vükelânın ve hükûmetin Anadolu'ya gideceklerini"* belirterek İngiliz temsilcisine hiç beklemediği bir cevapla karşılık vermiştir[1398].

Anadolu ile uzlaşma çabası içerisine giren Ahmet Tevfik Paşa bu işle Dâhiliye Nazırı Ahmet İzzet Paşa'yı görevlendirmişti[1399]. Ahmet İzzet Paşa'nın tercih edilmesinin nedenleri ise, Kâzım Karabekir Paşa ve İsmet Bey'in onun maiyetinde çalışmış olmalarıydı. Nitekim bu nedenle Ahmet İzzet Paşa onlar üzerinde etkili olabilirdi[1400]. Ahmet İzzet Paşa ayrıca *"dürüst, temiz, faziletli bir insan, cesur kabiliyetli vatansever bir kumandan olarak"* tanınmıştı[1401]. Ahmet Tevfik Paşa, Ahmet İzzet Paşa'ya Dâhiliye Nazırlığını teklif ettiği zaman *"Ankara ile en çok temasta bulunan sizsiniz. Siz de Ankara ile makam-ı hilafet ve saltanatın anlaşmasını arzu edersiniz. Bu maksatla size Dâhiliye Nazırlığı'nı teklif ediyorum…"* demişti[1402].

Siyaset amacının Anadolu ile İstanbul arasında aslında olması gereken birlik ve beraberliği bir an önce sağlayarak müştereken çalışma ve karar alma

1397 **ATASE, (İSH 11-A),** Kutu 665, Gömlek 27, Belge 27-5.

1398 **ATASE, (İSH. 11-A),** Kutu 665, Gömlek 27, Belge 27-6.

1399 Anadolu hareketini parçalama ve bölme faaliyetlerinde bulunan Damat Ferit Paşa'nın yerine sadrazamlığa Ahmet Tevfik Paşa'nın getirilmesi Anadolu'da İstanbul hükûmeti'nin durumunu bir kurtarma işlemi olarak değerlendirilmiş, *Şarki Anadolu* tarafından sevilen Ahmet İzzet Paşa'nın Dâhiliye Nazırı olarak kabineye girmesi kabinenin en dikkat çeken yönü olarak görülmüştür. **Hâkimiyet-i Milliye,** 24 Mart 1337/24 Mart 1921, nr. 141. ATASE Arşivi'nde yer alan 6 Kasım 1920 tarihli belgede Anadolu ile İstanbul arasındaki antlaşmanın ilerlediği, hükûmetin bir heyet göndermesi kararını aldığı, heyetin başına Müşir Ahmet İzzet Paşa'nın getirildiği belirtilmektedir. Ayrıca bu isimlerin dışında Salih Paşa, Prens Sabahaddin, Zeki Paşa ve Lütfi Bey'in isimleri de geçmektedir. **ATASE,(İSH. 10-B),** Kutu 649, Gömlek 25, Belge 25-1.

1400 **İleri,** 23 Teşrin-i Evvel 1336/23 Ekim 1920, nr. 993, s. 1.

1401 Ferudun Kandemir, "Bilecik Buluşması", **Yakın Tarihimiz, Birinci Meşrutiyetten Zamanımıza Kadar**, C. II, S. 26, 23 Ağustos 1962, s. 385.

1402 General Ali Fuat Cebesoy'un Hatıraları, **Vatan,** 24 Kasım 1952, S. 4140, s. 4.

ortamını yaratmak olduğunu söyleyen Ahmet İzzet Paşa, göreve başladığında ilk işinin *"Ankara ile tesis-i muvâsalayı"* sağlamak olduğunu belirtiyordu[1403]. Bu sırada İsmet (İnönü) Bey'den Ahmet İzzet Paşa'ya İtilâf Devletleri'nin kendileri ile olacak münasebetlerde Ahmet İzzet Paşa'dan başka kimsenin arabulucuklarını kabul etmeyecekleri manasında bir mektup gelmiştir. Bunun üzerine Ahmet İzzet Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya başvurarak görüşme teklifinde bulunmuştur. Ahmet İzzet Paşa ile telgraflaşan Mustafa Kemal Paşa, öncelikle Ahmet Tevfik Paşa kabinesinin iş başına geçmesinden dolayı TBMM'ye duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Ayrıca bu telgrafında Mustafa Kemal Paşa, Wilson ilkeleri doğrultusunda ülkenin bütünlüğünü sağlayacak bir yönetim kurulmasını amaçladıklarını, ulusal birliğin ancak TBMM tarafından belirlenen şartların kabul edilmesi ile sağlanabileceğini söylemiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın öngördüğü bu şartlar şunlardı:

Ankara Hükûmeti'nin millî ve devletlerarası tüm antlaşma, karar ve sorumlulukları üstlenmesi ve gereğini yerine getirmesi, boğazların tamamen silahtan arındırılması ve tüm devletlerin geçişine açık bulundurulması, İzmir ve dolayısıyla Edirne'nin Yunanlılar tarafından derhal boşaltılması ve İtilâf Devletleri'nce kontrol altına alınması, Damat Ferit Paşa kabinesinin millî harekete karşı çıkardığı *"haksızca ve akıl dışı fetva"*nın kaldırılması ve millî harekete katılanlara şartsız genel af uygulanmasıydı. Ahmet İzzet Paşa bu şartları 1 Kasım'da Meclis-i Vükelâ'da açıkladı. TBMM'nin İstanbul hükûmeti'nden farklı olan bu görüşleri karşısında Ahmet İzzet Paşa, İtilâf Devletleri'nin özellikle İzmir bölgesi, Trakya, malî denetim, kapitülasyonlar ve boğazların durumu ile ilgili olarak Sevr projesinde bazı değişiklikler yapmayı kabul edebilecekleri yolunda Ankara'ya güvence vererek Ankara'nın tutumunu değiştirebileceğini düşünmekteydi[1404].

Kabinenin de onayını alan Ahmet İzzet Paşa, İzmit ve Sapanca hattından giden telgraf hattını bağlamak ve haberleşmeyi sağlamak için, Bekir Efendi adında, Anadolu tarafından da güvenilir sayılan bir telgraf memurunu Anadolu'ya gönderdi. Ancak Ankara Hükûmeti bu memurun İstanbul'a dönmesine izin vermedi[1405].

1403 İbnülemin Mahmud Kemal İnal, **Son Sadrazamlar**, C. 4, İstanbul 1992, s. 1997; Ayışığı, **a.g.e.,** s. 223.

1404 Ayışığı, **a.g.e.,** s. 223-224; Sonyel, **a.g.e.,** s. 113.

1405 Ayışığı, **a.g.e.,** s. 224. Hükûmet heyeti göndermekle beraber, diğer taraftan Anadolu ile haberleşmenin sağlanması için de elden geldiği kadar çalışmıştır. Tahrip edilen telgraf

Sonunda Ahmet İzzet Paşa'nın sınıf arkadaşlarından birinin oğlu olan Kurmay Yüzbaşı Neşet Bey[1406] Ankara Hükûmeti ile uzlaşma zeminini sağlayacak şekilde hazırlanmış bir mektup ile Ankara'ya gönderildi. Ancak İstanbul'un gönderdiği bu mektup da İstanbul ile Ankara arasındaki uzlaşmayı sağlamaktan son derece uzaktı. Çünkü merkezi İstanbul'da ve başında Padişah bulunmak üzere hükûmetin şeklini devam ettirmeye Ankara'da hiç kimse taraftar değildi. İstanbul'daki hükûmetin varlığını kabul etmemekte ısrarcı olan Ankara Hükûmeti bir taraftan da Fransa, Rusya, Ermenistan, Gürcistan cumhuriyetleriyle münasebetlere girişmiş ve bazı antlaşmalar imzalayarak varlığını meşrulaştırmıştı[1407].

Neşet Bey'in Ankara'ya gidip gelmesi bir ay sürdü[1408]. Ankara'dan dönen Neşet Bey beraberinde TBMM'nin kuvvet ve yetkisini tanımlayan bir muhtıra ile Mustafa Kemal Paşa'nın davetnamesini getirmiştir[1409]. Neşet Bey, Ahmet Tevfik Paşa, Dâhiliye Nazırı Ahmet İzzet Paşa ile Hariciye Nazırı Safa Bey'i ziyaret ederek Ankara'da yapmış olduğu teşebbüsler hakkında açıklamada bulunmuştur[1410]. Diğer taraftan Mustafa Kemal Paşa'nın gönderdiği muhtıra 22 Kasım 1920 tarihli Meclis-i Vükelâ toplantısında okunmuştur. Mustafa Kemal Paşa bu muhtırada TBMM'nin gizli oturumlarından birinde alınan bazı kararlara yer veriyordu. TBMM, İstanbul hükûmeti, İtilâf Devletleri'nden Sevr projesinin Wilson ilkelerine göre değişmesi hakkında güvence alırsa, İstanbul hükûmeti'nin ülkede ulusal birliği tekrar sağlama çabalarını destekleyecek-

---

hatlarının tamirini ve bunların muhaberede kullanılmasını sağlamak amacıyla Posta ve Telgraf Müdüriyeti'nde bir komisyon oluşturulmuştur. Komisyon haberleşme için gerekli olan tamiratı yapacak ve buna dair gerekli tedbirlere başvuracaktı. **İkdam,** 6 Kasım 1336/6 Kasım 1920, nr.8500, s. 1.

1406 Neşet Bey, I. Dünya Savaşı'nda Mustafa Kemal Paşa'nın kumandasındaki 16. Kolordunun Erkân-ı Harbiyesinde bulunmuş ve o sırada görevli olarak birçok kez Kafkas Orduları Grup Komutanlığı'na gelmişti. Padişah'ın damadı ve Ahmet Tevfik Paşa'nın oğlu olan İsmail Hakkı Bey'in başkanlığında sarayda oluşturulmuş olan Padişah'ın kurmay heyetinde de görevli olan Neşet Bey sarayda yaşanan gelişmeler hakkında Anadolu'yu bilgilendirmekteydi. Ayışığı, **a.g.e.,** s. 224.

1407 Ziya Şakir, "Damat Ferit Paşa'nın İstifası Üzerine Tevfik Paşa Tekrar Sadarete Getirilmişti", **Tan**, 20 Ekim 1936, nr. 79, s. 9.

1408 Ayışığı, **a.g.e.,** s. 224.

1409 Yaman, **a.g.m.,** s. 2762.

1410 **Peyâm-ı Sabah**, 24 Teşrin-i Sani 1336/24 Kasım 1920, nr. 11138, s. 1.

ti. Bunun sağlanmasından sonra TBMM doğuda barışın kurulması ve İtilâf Devletleri'nin çıkarları ile bağdaşan bir siyaset uygulamaya başlayacaktı. Ulusal örgüt normal durum kuruluncaya kadar çalışmalarını sürdürecek; daha sonra tümüyle kaldırılacak veya siyasî bir parti biçimine getirilecek; ama görüşmelerin sonuna kadar Ankara Hükûmeti iş başında kalacaktı. Antlaşmaya varılırsa devlet işleri tek bir yönetim altında birleştirilecekti[1411]. Ayrıca bu davetnamede heyette Ahmet İzzet Paşa ile birlikte Salih Paşa'nın da yer alması isteniyordu[1412].

Bu istekler Sevr projesinin bazı koşulları değiştirilmeden Ankara Hükûmeti'nin uzlaşmaya razı olmayacağını gösteriyordu. Bu gerçekliği fark eden Ahmet İzzet Paşa Meclis-i Vükelâ'dan İtilâf Devletleri'nin Ankara Hükûmeti'nin taleplerini nasıl karşıladıklarını öğrenmesini istemiştir. Bu işle görevlendirilen Hariciye Nazırı Safa Bey, İtilâf Devletleri Yüksek Komiserleri nezdinde harekete geçmiştir. Safa Bey, 24 Kasım 1920'de İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold ile görüşmüştür. Rumbold Anadolu'ya gönderilecek heyetin görevini yerine getirmesini beklemenin gecikmelere sebep olacağını söyleyerek, Türk yönetimini Sevr projesini onaylamaya çağırmıştır. Böylece İtilâf Devletleri'nin projede değişiklik yapmak niyetinde olmadıkları anlaşılıyordu[1413]. İngiliz çevreleri iki hükûmetin hareket metotlarındaki farklılık sebebiyle, Ankara ile İstanbul arasında bir uzlaşmanın imkânsız olduğu görüşündeydi[1414].

Meclis-i Vükelâ'da Ahmet Tevfik Paşa'nın başkanlığında yapılan uzun süren görüşmelerin sonucunda İstanbul heyetinin Ankara Hükûmeti nezdinde yapacağı girişimin icraatı kararlaştırıldı[1415]. Ahmet Tevfik Paşa'nın konağında yapılan toplantıda Anadolu'ya gönderilecek heyete verilecek talimat tespit edildi. Buna göre:

"1- Heyetin temel sorunu milliyetçileri İstanbul hükûmeti'ne bağlamak olacaktı. Bu gerçekleştirildiği takdirde İstanbul hükûmeti tüm milleti temsil edebilecekti. Temel amaç yönetimdeki ikiliğin ortadan kaldırılmasıydı. 2- Siyâsî durum açık bir şekilde ortaya konulmalıydı. Ankara'da düzenin restore edilmesi uzadığı takdirde

1411 Sonyel, **a.g.e.,** s. 114.

1412 İnal, **Son Sadrazamlar**, C.4, s. 1997.

1413 Sonyel, **a.g.e.,** s. 115.

1414 Maslahatgüzar Ferruh Bey'den Hariciye Nazırı Safa Bey'e, Roma 24 Kasım 1920, **BOA, HR. SYS**, 260/17; **Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)**, Ankara 2003, s. 164.

1415 **Peyâm-ı Sabah,** 6 Teşrin-i Sani 1336/6 Kasım 1920, nr. 11120, s. 2.

bunun yıkıcı sonuçları ortaya çıkacağı için, heyet Ankara'nın amaçlarını garanti altına almalıydı. 3- Ankara Hükûmeti'nin vereceği cevaplar olanca hızıyla İstanbul'a iletilecekti. Yeni bağlantılar yapılmadan önce ilave talimatlar alınacaktı. 4- İstanbul hükûmeti, millî güçlerin ortadan kaldırılmasını, barış meselesi kesin bir şekle ulaşmadan kabul etmeyecektir. Fakat İtilâf güçleriyle hiçbir biçimde hükûmetin politikasına aykırı hareket olmayacaktı ve teminatlar hep bu sonuca yönelik olacaktı. 5- Heyet, Ankara Hükûmeti'nin İtilâf Devletleri ile görüşmek için proje çizmesini, ileride herhangi bir antlaşmazlık çıkmaması için gerekli görmektedir. 6- Genel bir anlaşma sağlandıktan sonra, diğer teferruatı çözmek amacıyla Ankara'nın da içinde bulunacağı özel bir komisyon kurulacaktır. 7- Buna bağlı olarak İstanbul hükûmeti, Anadolu hareketine katılan bütün insanların ismini mahkeme önünde söyleyecek ve kişisel sorumsuzluk ilkesini uygulayacak, eğer gerekirse genel af çıkarılacaktır. 8- TBMM'nin kabul etmediği herhangi bir bağlantıyı, bir antlaşmanın sonucunu hükûmet ne kabul etmeye ne de benimsemeye teminat vermez. 9- İstanbul hükûmeti son hareketlerle Ankara hesabına kazanılan bütün avantajları güçlendirmek için her çabaya başvuracaktır"[1416].

Görüldüğü üzere, İstanbul hükûmeti uzlaşmak üzere Ankara'ya elini uzatmış oluyordu. Bunun nedeni sadece İtilâf Devletleri'nin Millî Mücadele önderleri ile uzlaşmaları tavsiyeleri değildi. Sevr projesinin ağır hükümleri karşısında İstanbul'daki bazı devlet adamları da İtilâf Devletleri'ne olan güvenlerini kaybetmişler ve kurtuluşun Anadolu'da olduğunu anlamışlardı[1417]. Anadolu ile uzlaşmak için iktidara gelen Ahmet Tevfik Paşa kabinesi hedefine doğru bir adım atmış oluyordu. Ahmet Tevfik Paşa, böyle bir heyet görevlendirerek Anadolu ile uzlaşabileceğinden ümitli olduğunu gösteriyordu. Kabine üyelerinin en nüfuzlu bazı isimleri çeşitli vesileler ile hükûmetin bu hususta kuvvetli ümidini açıkça beyan ediyorlardı[1418].

Ahmet Tevfik Paşa'nın iktidara gelmesi namuslu insanları sevindirdiği gibi, kamuoyunda Ankara Hükûmeti ile barışılacağı kanaatini de oluşturmuştu. Ahmet Tevfik Paşa, Ankara Hükûmeti ile uzlaşma zemini ararken diğer taraftan İstanbul'da kabinesi aleyhinde çalışmalar yapılmaktaydı. Nitekim Zeynelabidin başkanlığında bir kabine kurmak için çalışılıyordu. Mustafa Sabri adlı şahsın başında bulunduğu Anadolu Cemiyeti adlı cemiyet bu kabine iş başına gelir-

1416 Yaman, **a.g.m.,** s. 2764.

1417 Salâhaddin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya**, C. III, Ankara 1977, s. 191-192.

1418 **Vakit,** 4 Kanun-ı Evvel 1336/4 Aralık 1920, nr. 1072, s. 1.

se her ne pahasına olursa olsun Yunan kuvvetine dayanarak gayrimüslimlerle müslümanlar arasında bir isyan çıkartmak, millî hareketi söndürerek, Mustafa Kemal Paşa'yı ortadan kaldırmak amacını güdüyordu[1419].

İtilâf Devletleri'nin Mustafa Kemal Paşa'nın istekleri doğrultusunda Sevr projesinde değişiklik yapmayacakları belirgin olmasına rağmen Ahmet İzzet Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın davetnamesi ile Anadolu'ya gitmeyi uygun görmüştür. Mustafa Kemal Paşa ise İstanbul hükûmeti ile görüşme yapılmayı kabul etmesi ile ilgili olarak; Ahmet Tevfik Paşa, Ahmet İzzet Paşa ve Salih paşaların iş başına gelmesi ile birlikte herkeste çeşitli ümitler uyandığını belirtmektedir. Ayrıca Ahmet Tevfik Paşa kabinesi ilk anda Anadolu ile temas arayınca kamuoyunda bu kabinenin iyi niyetine inanmamak için bir sebep kalmamıştı. Kendileri bu görüşte olmamakla birlikte, İstanbul'un kurtuluş çaresi olarak ileri sürdüğü uzlaşma ve görüşme tekliflerini kamuoyunu inandırmaya yarayacak şartları hazırlamadan reddetmek uygun değildi. Bu nedenle görüşmeyi uygun görmüşlerdi[1420].

Mustafa Kemal Paşa, Dışişleri Bakan Vekili Ahmet Muhtar Bey ve Genel Kurmay Başkanı Albay İsmet Bey TBMM'nin 4 Aralık 1920 tarihli oturumunda Ankara Hükûmeti'nin dış siyaseti hakkında bilgi verdiler. Mustafa Kemal Paşa, Ahmet Tevfik Paşa kabinesinin dış siyasetinin yurtseverliklerinden endişe edilmeyecek kimselerden oluştuğunu söylüyordu. Ayrıca ilkelerinden biri de ulusu birleştirmek olan TBMM'nin İstanbul hükûmeti ile görüşmelere girişmesi odaklıydı. Ancak İstanbul hükûmeti'nin temsilcilerine bu konuda yeterli yetki verilmemesi üzücü bir durumdu. Gene de görüşmeler TBMM'nin isteklerine göre yapılacaktı. TBMM'nin aldığı karar ve prensiplerden zerre kadar ayrılınmayacaktı. Avrupa'da durum daha uygun bir biçime gelmişti. Görüşmeler uzayacaksa da kötümser olunmamalıydı[1421].

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi Damat Ferit Paşa kabinesinin istifasının İstanbul'da büyük bir sevinç oluşturduğunu yazıyordu[1422]. Bu gelişmelerin Mustafa Kemal Paşa'nın kararında etkisi olmuştu. Mustafa Kemal Paşa, Ahmet İzzet

1419 **ATASE, (İSH 10-B),** Kutu 571, Gömlek 18, Belge 18-1.

1420 Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk 1919-1927**, Ankara 2003, s. 347-348.

1421 Salâhi Sonyel, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri**, Ankara 1995, s. 134-135.

1422 **Hâkimiyet-i Milliye,** 23 Teşrin- Evvel 1336/23 Ekim 1920, nr. 67, s. 2.

Paşa'ya gönderdiği yazıda İstanbul heyetinin 2 Aralık'ta Bilecik'te bulunacak şekilde hareket etmesini, yolculuğun Sapanca ve Bursa üzerinden yapılmasını ve mümkün olduğu kadar sessiz olmasını istiyordu[1423].

4.1.2.2. İstanbul Heyetinin Oluşumu ve Yola Çıkması

Ahmet İzzet Paşa'nın başkanlığında bir heyet oluşturulmuştur. Heyete Bahriye Nazırı Salih Paşa, Ticaret ve Ziraat Nazırı Hüseyin Kazım Bey, Bern Sefiri Cevad Bey, Hukuk Müşaviri Münir Bey (Ertegün) ile Darülfünun Müderrislerinden Fatin Efendi (Gökmen)[1424] katılmıştır.[1425] Heyetin refakatine üç polis memuru ile dört yaver atanmıştır. Ayrıca iki de erkân-ı harp zabiti görev almıştır[1426].

Dâhiliye Nazırı Ahmet İzzet Paşa ve Bahriye Nazırı Salih Paşa ile Ticaret ve Ziraat Nazırı Hüseyin Kazım Bey'in[1427] dönüşlerine kadar Dâhiliye Nezareti işlerinin Şura-yı Devlet Reisi Mustafa Arif Bey ve Bahriye Nezareti işlerinin Harbiye Nazırı Ziya, Ticaret ve Ziraat Nezareti görevinin de Maarif Nazırı Reşid paşalar tarafından vekâleten yerine getirilmesi kararlaştırılmıştır[1428]. Anadolu'ya gönderilmesi kararlaştırılan heyetin harcırah vs. zorunlu masrafları için 12.000 liranın Maliye Nezareti'nden gönderilmesi uygun görülmüştür[1429].

Basında heyette yer alan kişiler ile Ahmet Tevfik Paşa hakkında bazı yazıların yer aldığı görülüyordu. *İleri* gazetesinde Paşa'nın *"mülâyemet-i tab'ları ve*

1423 Atatürk, **a.g.e.,** s. 507-508; Yaman, **a.g.m.,** 2765.

1424 Oğuz Aytepe, "Milli Mücadele'de Bilecik Görüşmesi",**Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 33-34, 2004, s. 28.

1425 Ayışığı, **a.g.e.**, s. 226.

1426 **İleri,** 3 Kanun-ı Evvel 1336/3 Aralık 1920, nr.1031, s. 1.

1427 Hüseyin Kazım Bey'in kabinedeki en önemli görevi, Meclis-i Vükelâ kararlarını saray adına kontrol etmekti. Çünkü Padişah Vahideddin, mecburiyetle iktidar mevkiine getirdiği Ahmet Tevfik Paşa kabinesinin sadakatinden çok fazla emin değildi. Onun için *"en has ve halis bendesi"* Refik Bey'in yakın hısımlarından olan Hüseyin Kazım Bey'in de kabineye girmesini uygun görmüştü. Ahmet İzzet Paşa ise bir süre önce Meclis-i Mebusan ikinci başkanı olduğu için Padişah Ankara'da mebuslardan birçok ahbabı olduğunu düşünüyordu. Orada görülecek işlerde kolaylık sağlayacağı düşünülerek beraber gelmesini istemişti. Ziya Şakir "Damat Ferit Paşa'nın İstifası Üzerine Tevfik Paşa Tekrar Sadarete Getirilmişti" **Tan,** 20 Ekim 1936, nr. 79, s. 9.

1428 **Takvim-i Vekayi,** 5 Kanun-ı Evvel 1336/5 Aralık 1920, nr. 4024.

1429 **BOA, MV,** 220 /249; **BOA, MV**, 220/252.

metanet-i fikriyeleriyle" tanınmış ve *"malumat ve ticaret-i siyâsiyeye muvaffakiyet-i mütevaliyeleri ile"* ülkenin güvenini kazandığı belirtiliyordu. Yazıda ayrıca İzzet ve Salih paşaların da en zor ve buhranlı zamanlarda devletin ve milletin hukukunu müdafaa ettikleri ve *"evlâd-ı vatanı daima kendilerine zahir buldukları"* ifade ediliyordu. Heyette yer alan diğer hükûmet üyeleri için de ülkenin sevilen ve saygın kişileri olduklarına yer veriliyordu[1430].

Ahmet İzzet Paşa başkanlığında Anadolu'ya gönderilen heyetle ilgili bazı siyaset adamları da gazetecilere görüş beyan ediyorlardı. Bu doğrultuda *Bosfor* gazetesinde yer alan bir habere göre, Ahmet Tevfik Paşa hükûmeti Anadolu ile İstanbul arasındaki gerginliğin giderilmesi için iktidara gelmişti. Hükûmet bu amaca ulaşmak için öncelikle Anadolu ile yarı resmî temasa geçmişti. Bu girişimden sonra Ahmet İzzet Paşa başkanlığındaki heyet Anadolu'ya gönderilmişti. Bu konuda fikir ileri sürmek de doğru değildi. Ancak içinde bulunan dış siyasetin incelenmesinden sonra böyle bir karar verilmişti[1431].

İstanbul Heyeti 4 Aralık'ta Bilecik'e ulaştı. Mustafa Kemal Paşa o sırada Eskişehir'de hem Çerkes Ethem hem cephe meseleleri ile meşgul olduğu için Bilecik'e ancak bir gün sonra gelebildi. Mustafa Kemal Paşa'nın refakatinde de Garp Cephesi Kumandanı İsmet Bey ve İktisat Vekili Mahmut Esat Bey, İstiklâl Mahkemesi üyelerinden Kılıç Ali Bey, Saruhan Mebusu Celal (Bayar) Bey ve Ankara basınının ileri gelenlerinden birkaç kişi daha bulunmaktaydı[1432].

4.1.2.3. Bilecik'te Yapılan Mülakat

Bilecik istasyonunda yapılan ve birkaç saat süren görüşmede Ahmet İzzet Paşa mütareke ile şart"larından ve İtilâf Devletleri'nin mütarekenin imzalanmasından sonraki uygulamalarından bahsetmiştir. Ahmet İzzet Paşa'ya göre, kendisi sadrazamlıktan ayrıldıktan sonra işgal kuvvetleri mütareke şartlarına uymamışlardı. Yunanlılar artık Anadolu'da barınamayarak çekip gitmek zorundaydılar. İtilâf Devletleri de bunu görüp anlamışlardı. Diğer taraftan Rusya'da Kızıllardan kaçan Vrangel ve Denikin ordularının mağlup olması nedeni ile onlardan istifade edilemeyecek ve bu da barışın yapılmasına sebep olacaktı. Ay-

1430 **İleri,** 4 Kanun-ı Evvel 1336/4 Aralık 1920, nr. 1032, s. 1.

1431 **Peyâm-ı Sabah,** 2 Kanun-ı Sani 1337/2 Ocak 1921, nr. 11177, s. 1.

1432 Ziya Şakir, "Biz İstanbul'da Bir Hükûmet Tanımıyoruz Sizleri de O hükûmetin Ricali Olarak Tanımamakta Mazuruz", **Tan,** 20 Ekim 1936, nr. 80, s. 9.

rıca Doğuda Kazım Karabekir Paşa'nın Ermenilere karşı kazandığı zafer dikkate alınmalıydı. Diğer taraftan Ahmet İzzet Paşa İngilizlerin Samsun'a bir Romanya ordusu çıkartarak Anadolu'nun ricat hattını kesecekleri kanaatindeydi. Ahmet İzzet Paşa'nın bu düşünceleri Anadolu heyeti üzerinde olumsuz bir etki yapmıştır. Nitekim Mustafa Kemal Paşa cevaben *"İngilizler sizi aldatmışlardır, safdillikle hareket etmişsiniz buraya kadar beyhude gelmişsiniz esasen söylediğiniz sözlerde müspet bir teklif yoktur"* diyerek tepki göstermiş ve Ahmet İzzet Paşa'nın fikirlerine katılmadığını ifade etmiştir[1433]. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa başlattıkları mücadelede son derece azimli ve kararlı olduklarını, İstanbul hükûmeti ile birleşerek esareti kabul etmeyeceklerini söylemiş ve devamla Ahmet Tevfik Paşa kabinesinin Anadolu'nun bugünkü durumunu anlamayacak kadar *"gafil"* olduğunu sözlerine eklemiştir[1434].

İstanbul Heyeti içerisinde yer alan Hüseyin Kazım Bey'e göre, Mustafa Kemal Paşa bu görüşmede bir uzlaşmadan bahsedilmesini dahi istememişti. Bilakis Ankara Hükûmeti'nin Padişah tarafından meşru tanınarak kabul edilmesini ve İstanbul kabinesinin feshedilmesini yani Ankara Hükûmeti'ne tam bir itaat gösterilmesini talep etmişti[1435]. Daha görüşme bitmeden Mustafa Kemal Paşa'da oluşan kanaate göre, İstanbul'dan gelen heyet üyeleri meseleler üzerinde ayrıntılı bilgiye sahip değillerdi[1436]. İstanbul Heyeti ile o ana kadar uzlaşma konusunda aralarında tek bir söz bile konuşmamışlardı. Bilahare Mustafa Kemal Paşa, Salih Paşa'ya *"Meclis-i Mebusanın uğradığı akıbetten siz mesulsünüz zira Amasya'da verdiğiniz sözde durmadınız"* diyerek müzakereyi kesmek istemiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu sert ifadesi karşısında Salih Paşa ise hiçbir cevap vermemiştir[1437].

Mustafa Kemal Paşa heyet üyelerine *"Madem ki bizimle hemfikirsiniz ve madem ki İstanbul'da bir iş görmeniz kabil değildir; o halde burada kalınız, müzakerenin devamına Ankara'da devam edebiliriz, misafirimizsiniz"*[1438] diyerek heyet

1433 Kandemir, **a.g.m.,** s. 385-386.

1434 Ziya Şakir, "Şimdilik İstanbul'a Dönemeyeceksiniz Beraber Ankara'ya Gitmemiz Lazım Geliyor" **Tan,** 20 Ekim 1936, nr. 81, s. 9.

1435 Kadri, **a.g.e.,** s. 324.

1436 Atatürk, **a.g.e.,** s. 358.

1437 Ali Kemali Aksüt, "Bilecik Mülakatı", **Resimli Tarih Mecmuası**, S. 29, C. 3, İstanbul 1952, s. 1475-1476.

1438 Ayışığı, **a.g.e.**, s. 229.

üyelerinin Ankara'ya götürüleceklerini ve üstü kapalı bir şekilde nezaret altında tutulacaklarını hissettirmiştir.

Görüldüğü üzere Bilecik'te birkaç saat süren bu görüşme beklenildiği gibi, Anadolu ile İstanbul arasında bir uzlaşma sağlayamamıştır. Ayrıca özellikle İstanbul'dan ayrılırken İstanbul hükûmeti'nin Anadolu nazarında hâlâ varlığını koruduğunu düşünen Ahmet İzzet Paşa[1439] için Mustafa Kemal Paşa'nın tavrı ve kendine karşı söylediği sözler büyük bir hayal kırıklığına sebep olmuştur[1440]. Beklemekte olan trenle Bilecik'ten hareket edilmiş ve 6 Aralık'ta zoraki misafirlerle birlikte Ankara'ya gelinmiştir[1441].

4.1.2.4. İstanbul Heyetinin Ankara'ya Götürülmesi ile Gelişen Olaylar

Mustafa Kemal Paşa, Ankara'ya gelir gelmez basına verdiği resmî bildiride, adı geçen kimselerin TBMM hükûmeti'yle görüşme yapmak bahanesiyle İstanbul'dan çıktıklarını, memleketin iyilik ve selameti için daha yararlı ve etkili bir şekilde çalışmak üzere kendilerine katıldıklarını açıklıyordu. Bu şekilde İstanbul Heyeti üyelerinden millî hükûmet işlerinde yararlanılacak ve bu kişilerin haysiyetleri de korunmuş olacaktı[1442]. Hüsrev Gerede Bey, anılarında Mustafa Kemal Paşa'nın bu zorlayıcı önlemi, iç ve dış siyasal zorunluluk sonucu olarak Ahmet Tevfik Paşa, Ahmet İzzet ve Salih paşalar gibi herkesin saygı ve sevgisini kazanmış namuslu yurtsever kişilerin işgal altındaki İstanbul'da bir hükûmet kurmalarının önüne geçmek üzere aldığını belirtmektedir[1443].

Bu konudaki bir diğer görüşe göre ise yeni teşkilatlanmaya başlamış düzenli ordu Anadolu'ya bir barış kurulunun geldiğini öğrenirse morali bozulabilir ve emre itaatte tereddüt edebilirdi. Ayrıca gelen heyetle uzlaşılamadığı anlaşılırsa, savaştan yorgun düşmüş insanların morali daha da bozulabilirdi. Bu insanların Millî Mücadele'ye katılmak üzere Anadolu'ya geldikleri açıklanırsa halkın morali yükselebilir Ankara'ya olan güveni artabilirdi[1444]. Nitekim İstanbul Heyeti'nin Anadolu harekâtına katıldıkları haberi Millî Ajans'ta yayımla-

1439 Ayışığı, **a.g.e.,** s. 228.

1440 Kadri, **a.g.e.,** s. 324.

1441 Ayışığı, **a.g.e.,** s. 229.

1442 Atatürk, **a.g.e.**, s. 358.

1443 **Hüsrev Gerede'nin Anıları,** İstanbul 2002, s. 207.

1444 Aytepe, **a.g.m.,** s. 29.

nınca, Anadolu'nun her tarafında sevinç sesleri yükseldi. İzzet ve Salih paşalar, Anadolu'nun dört köşesinden çekilen telgraflarda millî ve mukaddes davaya katılmalarından dolayı hararetle tebrik edildiler[1445]. Fakat bu durum Ahmet İzzet Paşa ve Salih Paşa üzerinde olumlu bir etki oluşturmamış, bilâkis haberi okur okumaz gerçeğin değiştirilmesinin kendilerini herkese karşı sahtekâr konumuna düşüreceğini düşünmüşlerdir[1446].

7 Ocak 1920 tarihli *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi İstanbul Heyeti'nin Ankara'ya gelişi haberini *"İstanbul Heyeti", "Anadolu Davasının Yeni Dostları"* başlığı ile veriyordu. Haberde Anadolu'ya gelen bu kişilerin son derece muhterem şahsiyetler olduğu ve şimdiye kadar Anadolu'ya gelmek için fırsat kolladıkları belirtiliyordu. İşte Ahmet İzzet ve Salih paşalar bu defa ortaya çıkan fırsattan yararlanarak uzlaşma müzakereleri bahanesiyle Anadolu hareketine katılmak için yola çıkmışlardı. Habere göre, heyet üyelerinin tamamı İstanbul'da aylardan beri maruz kaldıkları baskılardan bahsetmekteydiler. Yine bunlar Anadolu'nun bağımsızlık ve hürriyet kokan havasını teneffüse başladıkları zamandan beri de büyük bir refah ve mutluluk duyduklarını anlatmakla bitiremiyorlardı[1447].

İstanbul Heyeti'nin Ankara'da bulunduğu bir buçuk aylık süre içerisinde Çerkez Ethem ve kardeşlerinin kuvvetleri ortadan kaldırılmış, Yunanlılar İnönü'de yenilgiye uğratılmışlardı. TBMM'nin her geçen gün kuvvetlendiği görülüyordu[1448]. TBMM 26 Ocak 1921'de yayımladığı bir kararname ile heyet üyelerine 3 Aralık 1920 tarihinden geçerli olmak üzere maaş tahsis etmiştir. Ayrıca Münir Bey ile Hoca Fatin Efendi'yi Hariciye ve Maarif Bakanlıkları ile görevlendirmiştir[1449]. Ahmet İzzet ve Salih paşaların Anadolu'da kalmalarını teşvik etmek amacıyla bir aralık Trabzon milletvekillikleri bile teklif edilmiştir. Ancak onlar bu teklifi kabul etmekten çekinmiş[1450] ve İstanbul'a dönmek

1445 Ziya Şakir, "Bu Haber Üzerine Anadolu'nun Her Tarafında Sevinç Sesleri Yükseldi", **Tan**, 21 Ekim 1936, Tefrika nr. 82, nr: 544, s. 9.

1446 Şakir, "Şimdilik İstanbul'a Dönemeyeceksiniz", s. 9.

1447 **Hâkimiyet-i Milliye,** 7 Kanun-ı Evvel 1336/7 Aralık 1920, nr. 80, s. 1.

1448 Atatürk, **a.g.e.**, s. 358.

1449 Aytepe, **a.g.m.,** s. 29.

1450 Metin Ayışığı, "Kurtuluş Savaşı Sırasında İstanbul Hükûmetleri İle Kuvâ-yı Milliye Arasındaki Münasebetler", **Türkler**, C. 15, Ankara 2002, s. 706.

istemişlerdir. İstanbul hükûmeti ise heyet üyelerinden haber alamadıkları için merak içerisinde kalmıştır[1451]. Dâhiliye Nazırı Mustafa Arif Bey İstanbul ile Anadolu arasında başlayan görüşmelerle ilgili olarak *İleri* gazetesi muhabiri ile bir mülakat yapmıştır. Mustafa Arif Bey Ankara'ya gönderilen heyete 8 Aralık'ta telgraf çekildiğini ancak buna 18 Aralık'ta cevap verildiğini söylemiştir. Bu durumun görüşmelerde güçlüklerle karşılaşıldığı anlamına geldiğini ifade etmiştir. Telgrafın on günlük bir gecikme ile kendilerine ulaştığını belirten Mustafa Arif Bey, müzakerelerin safhası hakkında herhangi bir bilgi olmadığını ancak telgraftan heyetin salimen Ankara'ya gittiği ve Ankara ile görüşmelere başlandığının anlaşıldığını belirtmiştir[1452].

Anadolu'ya giden heyetten bir cevap alınamaması Ahmet Tevfik Paşa'yı endişelendirmekteydi. 19 Aralık 1920'de Ahmet İzzet Paşa'ya çektiği telgrafta ne zaman döneceklerini sormaktaydı[1453]. 20 Aralık 1920'de Ahmet İzzet Paşa'ya çektiği telgrafta ise 17 gün geçmesine karşın kendilerine 16'ıncı gün Ankara'ya ulaştıklarına dair bilgi verildiğini, bu habersizliğin birçok dedikodulara sebep olduğunu yazıyordu. Ahmet Tevfik Paşa ayrıca *"dış politikada çok hızlı hareket edilmesi gereklidir"* diyerek dönüş zamanlarını bildirmelerini ve o zamana kadarki gelişmelerden kendilerinin bir an önce haberdar edilmesini istiyordu[1454]. Ahmet Tevfik Paşa'ya göre, Anadolu'ya giden İstanbul Heyeti'nden bir haber alınamaması gerek İstanbul gerekse Avrupa'da birçok yanlış anlaşılmalara sebep oluyordu. Bir an önce kendilerine açık bilgi verilmeli eğer Anadolu'da kalmalarına gerek yoksa derhal geri dönmeliydiler[1455].

Ahmet Tevfik Paşa, Ahmet İzzet Paşa'ya çektiği 5 Ocak 1920 tarihli telgrafta Yunanistan'ın durumu sebebiyle İtilâf Devletleri arasında barış antlaşması için toplanması kararlaştırılan konferansın yakın zamanda toplanacağını bu nedenle

1451 Atatürk, **a.g.e.**, s. 358.

1452 **İleri,** 20 Kanun-ı Evvel 1336/20 Aralık 1920, nr. 1048, s. 1.

1453 **BOA, BEO, SYS,** 34-64/IV-2_2, **Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)**, Ankara 2003, s. 167.

1454 **BOA, BEO, SYS**, 34-64/IV-2_3, **Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)**, s. 167-168.

1455 Ahmet Tevfik Paşa'nın Zonguldak'ta bulunan Yüzbaşı Ragıb Efendi ve Antalya Mutasarrıfı vasıtasıyla Ahmet İzzet Paşa'ya gönderdiği 22 Aralık 1920 tarihli telgraf. **BOA, BEO, SYS**, 34-64/IV-2_4, **Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)**, s. 168.

kendilerine Osmanlı Devleti'nin taleplerinin bir an önce bildirilmesi gerektiğini yazıyordu. Ayrıca *"aksi takdirde İtilâf Devletleri'nin aralarında aldıkları kararların değiştirilmesi imkânsız olacaktır*" diyerek vakit geçirilmeden bu konudaki doğru düşüncelerin bildirilmesi için Ahmet İzzet Paşa heyetinin derhal geri dönmelerini istiyordu. Ona göre, heyetin Anadolu'daki ikametlerini uzatmaları "*kabinenin mevkiini pek ziyade işgal etmekteydi"*. Bu nedenle acilen telgrafla cevap vermelerini istemişti[1456].

Ahmet Tevfik Paşa hükûmeti adına Hariciye Nazırı Ziya Paşa'nın İnebolu'ya gönderdiği özel bir memur, 10/11 Ocak 1921'de uzun bir şifre ile Ankara'ya bazı bilgiler veriyordu. Buna göre, Ahmet İzzet Paşa Heyeti'nin Anadolu'ya katılma haberi İstanbul'da doğrulanmıştı. Bu konuda Ahmet Tevfik Paşa kabinesi, Ahmet İzzet Paşa'dan bilgi istiyordu. Ziya Paşa, Safa Bey, Mustafa Arif ve Raşid beylere göre ise, ülkenin menfaatleri heyetin Ankara'da kalmasını gerektiriyorsa buna bir şey denilemezdi. Ancak bu durumda kabine şüphesiz düşecekti. Diğer taraftan kendileri de bu vatanın evlatları olduklarından gelişmelerden haberdar edilmeliydiler. Mustafa Kemal Paşa, Ziya Paşa'ya gönderdiği cevapta bir taraftan verdiği bilgiler için teşekkür ederken diğer taraftan da İzzet ve Salih paşaların ortak gayenin gereği olarak Ankara'da kalmış olduklarını, kabine düşmeden önce herkesin en emin ve süratli bir vasıta ile hemen Anadolu'ya gelmelerinin vatanın yüksek menfaatleri gereği olduğunu bildirdi[1457].

Ahmet Tevfik Paşa'nın uzlaşma çalışmalarına rağmen Anadolu ile uzlaşmanın sağlanamaması hükûmeti güç duruma sokuyordu. İtilâf Devletleri Anadolu ile uzlaşma zemini hazırlaması için Ahmet Tevfik Paşa'nın sadrazam olmasını istemişlerdi. Amaç Sevr projesinin bir an önce uygulanmasını sağlamaktı[1458]. Ahmet Tevfik Paşa ile görüşen İngiliz temsilcisi Paşa'ya *"Anadolu'ya giden heyet gelmeyecek, burada dahi memurîne maaş veremiyorsunuz. İhtilal çıkacak, istifa etseniz de yeni bir heyet gelse daha ala olmaz mı"* anlamında bir teklifte bulunmuş ve Ahmet Tevfik Paşa, *"Ben hâlâ istifaya lüzum görmüyorum… Salih Paşa gibi fiili tehdide maruz kalmadıkça istifa etmeyeceğim"* diyerek tepkisini ortaya koymak-

1456 **BOA, BEO, SYS,** 34-64/IV-2_5, **Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)**, s. 168-169.

1457 Atatürk, **a.g.e.**, s. 376.

1458 **Hâkimiyet-i Milliye,** 15 Kanun-ı Evvel 1336 (15 Aralık 1920), nr. 86, s. 1.

taydı[1459]. İngilizler Ahmet Tevfik Paşa hükûmeti'ni düşürerek tamamen kendilerine bağlı bir kabine kurmak amacında olduklarından hükûmet üzerindeki baskılarını artırmışlardı. Damat Ferit Paşa da İngilizlerle sık sık temasa geçerek hükûmet aleyhinde faaliyetlerde bulunmaktaydı[1460].

Ahmet Tevfik Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği 26 Ocak 1921 tarihli telgrafta Sevr projesinde tadilat amacıyla 21 Şubat 1921'de Londra'da Osmanlı Devleti ile Yunanistan delegelerinden oluşan bir konferansın toplanacağını bildiriyordu. Ayrıca Paris'te toplanan konferans kararı ile Osmanlı Devleti delegelerinin yanında kendilerinin veya Ankara'da yetki sahibi bir iki kişinin bulunmasının kendilerine bildirildiğini yazıyordu[1461]. Ahmet Tevfik Paşa, Ankara'da bulunan Ahmet İzzet Paşa'ya 27 Ocak'ta *"Londra Konferansı'nda durumlarını güçlendirmek isteyen Yunanlıların bir kolorduyu İzmir'e ve Trakya'daki kuvvetlerini de Anadolu'ya sevk etmekte"* olduklarını bildirerek bundan duyduğu endişeyi ifade ediyordu[1462]. Ahmet Tevfik Paşa daha önce Ankara ile bir temas sağlamak ve Bilecik görüşmesine zemin hazırlamak amacıyla Ankara'ya göndermiş olduğu Yüzbaşı Neşet Bey'i, İzzet ve Salih paşaların bir anlamda zoraki bir şekilde Ankara'ya götürülüp geri dönmelerine müsaade edilmemesi üzerine tekrar Ankara'ya göndermiş ve Neşet Bey'e Mustafa Kemal Paşa'ya iletilmek üzere yazdığı notu vermişti. Ahmet Tevfik Paşa tarafından yazılan bu notta Ahmet İzzet Paşa Heyeti'nin geri dönmemesinin kendilerini şimdilik zor bir duruma sokmadığı, ancak bu durum devam ederse İngilizlerin bundan kuşkulanacakları belirtilmekteydi. Bu nedenle Ahmet Tevfik Paşa, Ahmet İzzet Paşa Heyeti'nin tamamı olmasa da heyetten bazı kişilerin İstanbul'a gelip bir iki gün sonra tekrar Ankara'ya gitmelerinin gerekli olduğunun altını çizmekteydi. Ahmet Tevfik Paşa'ya göre, böylece İstanbul hükûmeti'nin mevkii yabancılar nazarında kuvvetlenmiş olacaktı. Bundan başka gerek Ahmet Tevfik Paşa gerekse Safa ve Ziya beyler birçok nokta hakkında sözlü olarak düşüncelerini Neşet Bey'e açıklamışlardı. Bir süre sonra bizzat Mustafa Kemal Paşa ile görüşme yapmak amacıyla Neşet Bey Ankara'ya gitmesine izin verilmesini resmen istemiştir[1463].

1459 **Hâkimiyet-i Milliye,** 22 Kanun-ı Sani 1337/(22 Ocak 1921), nr. 100, s. 1.

1460 **ATASE, (İSH-11 C),** Kutu 731, Gömlek 103, Belge 103-2.

1461 **BOA, BEO, SYS,** 34-64/IV-2_8, **Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)**, s.169.

1462 **BOA, BEO, SYS,** 34-64/IV-2_6, **Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)**, s. 170.

1463 **ATASE, (İSH 11-B),** Kutu 666, Gömlek 117, 29.01.1337.

Ahmet Tevfik Paşa heyetten haber almak için yazışmalarını sürdürürken Ankara'da bulunan Ahmet İzzet ve Salih paşalar Anadolu harekâtına katılmama konusunda ısrarlarını sürdürdüler[1464]. Kendi fikirlerini kabul ettirmek için propaganda yapmaktan geri durmadılar. İstanbul'da sadece özel ve ailevi işleriyle uğraşacaklarını ve hiçbir görev kabul etmeyeceklerini vekiller heyeti önünde şifahî olarak söylediler. İstanbul'a gittiklerinde istifa edeceklerini de 7 Mart'ta bir vesika ile yazılı olarak temîn ettiler[1465]. Zaten varlıklarının millî işlerde yararlı olmadığı, aksine Ankara'da bir yük olarak bulundukları, üstelik bazı olumsuz akımlara da sebep oldukları anlaşıldığından serbest bırakıldılar[1466]. Fakat Ahmet İzzet Paşa ve Salih Paşa'nın bu tutumları hileden başka bir şey değildi[1467]. Çünkü görüleceği üzere İstanbul'a döndükten sonra istifa eden her iki Paşa da Ahmet Tevfik Paşa kabinesinde görev alacaklardır.

4.1.2.5. İstanbul Heyeti'nin Ankara'dan Dönüşü ve Sonraki Gelişmeler

7 Mart 1921'de Ankara'dan hareket etmiş olan Ahmet İzzet Paşa heyeti yolların karlı olması nedeniyle ancak 19 Mart'ta İstanbul'a dönmüştür[1468]. Ahmet İzzet Paşa 22 Mart'ta hükûmete istifasını vermiştir. Ali Rıza Paşa, Ahmet Tevfik Paşa Londra'da bulunduğundan onun dönüşüne kadar bu görevde kalmasını rica etmiş, Ahmet İzzet Paşa da bu isteği olumlu karşılamıştır[1469]. Ancak Ahmet İzzet Paşa bu tarihten sonra Dâhiliye Nezaretine gitmediği gibi, kabine toplantılarına da katılmamıştır[1470] Ahmet Tevfik Paşa'nın 14 Nisan'da Londra'dan İstanbul'a dönmesinden kısa bir süre sonra, istifaları kesinleşmiştir[1471]. 23 Nisan 1921'de Ahmet İzzet ve Salih paşaların Dâhiliye ve Bahriye nezaretlerinden istifa ettiklerine dair irade çıkmıştır[1472].

1464 Atatürk, **a.g.e.,** s. 409.

1465 **BOA, HSD, TVP,** 1/22, 1340. B. 24.

1466 Atatürk, **a.g.e.,** s. 409.

1467 **BOA, HSD, TVP,** 1/22, 1340. B. 24.

1468 **İkdam**, 20 Mart 1337/20 Mart 1921, nr. 8627, s. 1; Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Ankara 1989, s. 145, Salâhi Sonyel, **Mustafa Kemal (Atatürk) ve Kurtuluş Savaşı**, **C. II,** Ankara 2008, s. 1085.

1469 **ATASE, (İSH 9-C),** Kutu 559, Gömlek 76, Belge 76-1.

1470 Ayışı, **a.g.e.,** s. 238.

1471 Sonyel, **a.g.e.,** s. 1085.

1472 Ayışığı, **a.g.e.,** s. 239.

Böylece İstanbul hükûmeti'nin Anadolu'ya heyet göndermek suretiyle sağlamaya çalıştığı yakınlaşma çabaları istenilen sonucu vermemiş, Ahmet İzzet Paşa ve Salih Paşa'nın bu görüşme ve sonrasındaki zorunlu Ankara ziyareti esnasındaki bütün girişimlerine rağmen Ankara Hükûmeti ve ona bağlı olanları amacından ayırmak mümkün olmamıştır[1473].

Ankara Heyeti'nde bulunan Hariciye Vekili Celal Bey'e göre, İstanbul Heyeti'nin bütün arzu ve teklifleri yapılacak bir şeyin olmadığı ve Sevr projesinin kabul edilmesi gerektiği şeklinde özetlenebilirdi. Celal Bey, Ahmet İzzet Paşa'yı serbest ve açık kalplilikle münakaşaya davet ettiklerini İzzet Paşa'nın kendileri ile aynı fikirde olduğunu ve kendilerinin hatalı düşündüklerini söylediğini belirtmektedir[1474].

Bilecik Mülakatı'ndan bir sonuç alınamaması ile ilgili olarak İstanbul basınında Ankara Hükûmeti'nin eleştirildiği görülmektedir. Nitekim Ali Kemal Bey Londra Konferansı münasebeti ile yazdığı bir makalede bu görüşmelerden bir sonuç elde edilememesinin sorumlusu olarak Ankara Hükûmeti'ni görmektedir. Ali Kemal Bey, makalesinde Ahmet Tevfik Paşa hükûmeti'nin iktidara geldikten sonra Ankara ile uzlaşmak için elinden geleni yaparak Ankara Hükûmeti'nin her türlü numaralarına alçakgönüllülükle karşılık verdiğini iddia etmekteydi. Ona göre İzzet Paşa heyetinin Ankara'ya gönderilmesi için büyük zahmetler çekilmiş ve büyük masraflar yapılmıştı. Bütün bu çalışmalardan hiçbir sonuç alınamamıştı. Çünkü Ankara Hükûmeti İstanbul'un niyetini kötüye kullanmıştı[1475].

4.2. Londra Konferansı

4.2.1. Konferansın Toplanma Nedenleri

I. İnönü Zaferi ile Yunan ordusuna bir darbe indirilmesi İtilâf Devletleri'ni ve özellikle İngiltere'yi Sevr projesi ve Anadolu'da başlayan Millî Mücadele hareketi ile ilgili siyasetlerini yeni baştan gözden geçirmek gereğine inandırdı[1476] Zaferden on gün sonra yani 20 Ocak 1921'de İngiliz Yüksek Komiseri H. Rumbold kendisinin kaleme aldığı raporda *"Mustafa Kemal'e karşı artık çetebaşı gözüyle bakılamaz. Onun hükûmeti etkin. Yakın zamanda Fransızlar yüzünden de çök-*

1473 **Türk İstiklal Harbi II nci Cilt, Batı Cephesi 3 üncü Kısım…,** s. 10.

1474 **BOA, HSD. TVP,** 1/22, 1340 B 24.

1475 Ali Kemal, "Ankara İle İtilaf", **Peyâm-ı Sabah,** 11 Şubat 1337/11 Şubat 1921, nr. 11217, s.1.

1476 Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, s. 117-118.

mez. Sovyetlerle olan ilişkilere önem veriyor. Türklere bazı ödünler verilirse, ılımlı milliyetçiler Batı yönüne çekilebilir. Ama bir kuvvet gösterisine de gerek vardır. Sevr Anlaşması'nda değişiklik yapılırsa, bir çıkış yolu bulunabilir. Fakat Mustafa Kemal hükûmetini de tanımaktan kaçınmak gerekir" diyerek Londra'nın dikkatini bu konuya çekmekteydi[1477].

*"Şark Meselesi"*ni çözmek isteyen İngiltere, Fransa, İtalya devletlerinin temsilcileri 21 Ocak 1921'de Paris'te toplandılar. Fransız Başbakanı Aristide Briand Sevr projesinde bazı değişiklikler yapılmasını önerdi. İtalya'nın Dışişleri Bakanı Kont Sforza Anadolu'daki Bolşevik tehlikesi ve akımına işaret ederek, İtalyan halkının İttifak Devletleri'nin hak ve çıkarları ihmal edilmemek koşuluyla bir uzlaşmaya varılmasından yana olduğunu, ama Türk sorununun ancak, Ankara Hükûmeti'nin de taraf olacağı bir antlaşmayla karşılıklı bir uzlaşma ile çözümlenebileceğini öne sürüyordu. Lord Curzon Sevr projesinin esaslı biçimde gözden geçirilerek Türklere ayrıntı üzerinde ödün verilip verilmeyeceğinin araştırılmasını, Ankara Hükûmeti'nin yola getirilmesi gerektiğini, Anadolu'daki durumun oldukça kötüye gittiğini, Mustafa Kemal Paşa ile Bolşevikler arasında belirsiz görüşmelerin yapılmakta olduğunu ve bunların iki taraf arasında olağan olmayan tehlikeli bir ittifaka yol açabileceğini belirtiyordu. Lloyd George ise, müttefik devletlerin kendi politikalarını, Venizelos'un değil, Yunan halkının üzerine kurduklarını ve Mustafa Kemal Paşa'nın çıkardığı olaylar yüzünden bu politikanın bir yana bırakılmasını öneremeyeceğini, Türk dostluğunun Bolşevikler için değersiz olduğunu öne sürüyordu[1478].

Onun ardından söz alan Aristide Briand müttefik devletlerin bir konferans düzenlemesini ve Ankara Hükûmetini de bu konferansa davet etmesini istemişti. Aristide Briand'a göre, *"Bu davet Ankara'da kafaları karıştıracaktı. Bilhassa Mustafa Kemal Paşa'nın konferansa katılmaya karşı çıkması halinde onu destekleyen aşırı ve ılımlı Kemalistler arasında anlaşmazlıklar çıkacak ve böylece Mustafa Kemal ılımlıların yardımından yoksun kalacak, desteklerini kaybedecekti"*. Paris Konferansı'nda Aristide Briand'ın bu önerisi diğer devletlerin temsilcileri tarafından da kabul edilmiş ve konferansın ikinci günü Türk ve Yunan hükûmetlerinin toplanacak konferansa çağrılması kararı alınmıştır[1479].

1477 İbrahim Artuç, **Kurtuluş Savaşının Zorlu Yılları**, İstanbul, 1988, s. 268.

1478 Sonyel, **a.g.e.,** s. 119.

1479 Sonyel, **a.g.e.,** s. 120; Sonyel, **Mustafa Kemal (Atatürk) ve Kurtuluş Savaşı**, C. II, s. 998.

Bu karar gereğince müttefik devletlerden oluşan bir konferans Londra'da toplanacak ve *"Şark Meselesi"*ni çözmek için Türkiye ve Yunanistan'ı dinleyeceklerdi. Paris Konferansı'nda alınan bu kararı İstanbul'da bulunan İngiliz, Fransız ve İtalyan olağanüstü komiserleri İstanbul hükûmeti'ne bildirdiler. Atina'da da Mösyö Rallis nezdinde teşebbüste bulunulmuştur[1480].

Aristide Briand, Paris Barış Konferansı'nın başkanı olarak İstanbul ve Atina'daki Fransız diplomatik temsilcilerine gönderdiği 25 Ocak 1921 tarihli telgrafta 21 Şubat'ta Londra'da Sevr projesini görüşmek üzere bir konferans toplanacağını, Türk hükûmetinin ise Mustafa Kemal Paşa veya Ankara Hükûmeti temsilcilerinin Osmanlı heyetinde yer alması koşuluyla davet edildiğini, ayrıca Yunan hükûmeti'nin de bu konferansa davetli olduğunu bildiriyordu[1481]. Bu tarihe kadar millî kuvvetleri eşkıya çeteleri ve Mustafa Kemal Paşa'yı asî general olarak kabul eden İtilâf Devletleri aldıkları bu kararla Ankara Hükûmeti'nin varlığını kabul etmiş bulunuyorlardı[1482].

Paris Barış Konferansı'nın kararı, Yunan hükûmeti'ne Fransa'nın Atina Sefiri tarafından bildirilmişti. Ankara Hükûmeti temsilcilerinin de konferansa daveti Yunan kamuoyunda olumsuz karşılandı. Atina basını Londra Konferansı'nda Sevr projesinin tadil edilemeyeceğini, Türklerin konferansa katılması halinde Sevr projesinin uygulanmasıyla ilgili tadilat tekliflerinin yapılacağını yazıyordu[1483]. İngiliz basını ise, Paris Barış Konferansı tarafından Londra'da yeni bir konferansın toplanması ve *"Şark Meselesi"*ni çözmek için bu konferansta Yunan ve Türk delegelerinin de hazır bulunmasına dair verilen kararı memnunlukla karşılıyordu. *Morning Post* Türk ve Yunan delegelerinin kabul edecekleri bir uzlaşmanın derhal uygulanmasının büyük fayda sağlayacağı düşüncesindeydi[1484].

1480 **Peyâm-ı Sabah**, 29 Ocak 1921/29 Ocak 1921, nr 11204, s. 1.

1481 Bige Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri, Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922,** Ankara 1994, s. 108; Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi…**, s. 137; Sonyel, **Mustafa Kemal (Atatürk) ve Kurtuluş Savaşı**, C. II, s. 998.

1482 **Türk İstiklal Harbi II nci Cilt Batı Cephesi 3 ncü Kısım…** , s. 256.

1483 **ATASE, (İSH 11-B),** Kutu 745, Gömlek 63, Belge 63-1 a.

1484 **Peyâm-ı Sabah,** 30 Kanun-ı Sani 1337/30 Ocak 1921, nr. 11205, s. 1.

4.2.2. Konferans Öncesinde Mustafa Kemal Paşa ile Ahmet Tevfik Paşa Arasındaki Yazışmalar

İtilâf Devletleri'nin Londra Konferansı'na davet mektubu 26 Ocak'ta Ahmet Tevfik Paşa'ya verilmiştir[1485]. Osmanlı ve Yunan hükûmetleri Londra Konferansı için yapılan bu daveti kabul etmiş ve 21 Şubat'ta Londra'da toplanacak olan bu konferansta Türk tarafını temsil edecek delegelerin tayini için İstanbul hükûmeti Anadolu ile temas ve haberleşmeye geçmiştir[1486]. Ahmet Tevfik Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya 27 Ocak'ta çektiği telgrafta Osmanlı hükûmeti'nin Sevr projesinde bazı düzenlemeler yapılması amacıyla İtilâf Devletleri'nin İstanbul'daki temsilcileri tarafından Londra'da 21 Şubat'ta toplanacak konferansa davet edildiklerini bildirmekteydi. Ayrıca bu davette Mustafa Kemal Paşa veya Ankara Hükûmeti tarafından tayin edilecek delegelerin Osmanlı heyeti içerisinde yer alabileceğinin şart koşulduğunu belirtiyor ve Ankara Hükûmeti tarafından seçilecek delegelerin İstanbul hükûmeti tarafından seçilecek delegelere katılmaları gerektiğini yazıyordu[1487].

Mustafa Kemal Paşa, Ahmet Tevfik Paşa'ya verdiği 28 Ocak 1921 tarihli cevapta İstanbul hükûmeti'ni hukuken tanımadığını; millet ve ülke adına tek meşru kuruluşun TBMM olduğunu bildirdi. Müttefik devletlerin, Londra'da *"Şark Meselesi"*ni halletmek için yapacakları konferansa TBMM'yi doğrudan doğruya davet etmeleri gerektiğini, bu şekilde yapılacak davetin TBMM hükûmeti tarafından kabul edileceğini beyan etti[1488]. Mustafa Kemal Paşa, Ahmet Tevfik Paşa'ya gönderdiği özel bir mesajda ise onun bütün bir ömür millet ve memleket için aralıksız çalıştığını, bugünkü durumun oluşmasında Türk halkının büyük fedakârlıklarının rol oynadığını, Padişah'ın ülkedeki tek kuruluşun TBMM olduğunu ilân etmesi gerektiğini bildiriyordu. Mustafa Kemal Paşa, ayrıca bu me-

---

1485 Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi…** , s. 137.

1486 **Peyâm-ı Sabah**, 30 Kanun-ı Sani 1921/30 Ocak 1921, nr. 11205, s. 1.

1487 **ATASE, (İSH 15- B),** Kutu 1039, Gömlek 95, Belge 95-1; **Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1921)**, s. 168; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. I, Ankara 1997, s. 161; **Peyâm-ı Sabah,** 5 Şubat 1337/5 Şubat 1921, nr. 11211, s. 1; **Peyâm-ı Sabah**, 9 Şubat 1337/ 9 Şubat 1921, nr.11215, s. 2; **Vakit,** 4 Şubat 1337/4 Şubat 1921, nr. 1134, s. 1; **TBMM ZC**, Devre I, İctima 1, C. 7, s. 411.

1488 **ATASE, (İSH 15- B),** Kutu 1039,Gömlek 95, Belge 95-1; **BOA, BEO, SYS**, 34-64/IV-2_9, **Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)**, s. 170-171; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, s. 162; **TBMM ZC**, Devre I, İctima 1, C. 7, s. 411.

sajında Avrupalı Büyük devletlerin temsilcileri tarafından yapılan davet yazısında *"İstanbul'dan hareket edecek olan bir heyetin delegelerinin Londra Konferansı'na iştirak edebilmesi ancak onun Ankara Hükûmeti tarafından tam yetki ile donatılmış temsilcileri içermesi ile mümkündür"* şeklinde yer alan ifadeden Türkiye adına barış görüşmelerine girecek delegelerin ancak TBMM hükûmeti tarafından gönderilebileceğini gösterdiğini dile getirmekteydi[1489].

Mustafa Kemal Paşa, Ahmet Tevfik Paşa'ya çektiği 28 Ocak 1921 tarihli telgrafta isteklerini şöyle özetliyordu: 1- Padişah TBMM'yi tanıdığını kısa bir hatt-ı hümâyûn ile ilân etmelidir. Bu hatt-ı hümâyûn hilafet ve saltanat makamının korunmasını esas olarak kabul etmiş olan TBMM'yi şekil, mahiyet ve şimdiki yetkileri ile kabul ettiklerini ihtiva edecektir. 2- Birinci madde kabul edildiği takdirde Padişah eskisi gibi İstanbul'da ikamet eder, TBMM ve hükûmeti şimdilik Ankara'da bulunur, tabiatıyla artık kabine adı altında bir heyet kalmaz. 3- İstanbul ve havalisi idaresinin düzenlenmesi daha sonra düşünülecektir. 4-Bütün memurların ve diğer maaşlıların maaşları ile Padişah'ın maaşını TBMM ödeyecektir[1490].

Mustafa Kemal Paşa, Ahmet Tevfik Paşa'ya 30 Ocak'ta gönderdiği telgraf ile Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun millî irade ve millî hâkimiyet ile ilgili maddelerini ve millet idaresinde Büyük Millet Meclisi'ni yetkili kılan maddelerini bildirmiştir. Telgrafta ayrıca daha önce İstanbul hükûmeti'ne bildirilen maddelere kendilerinin uymak zorunda olduklarını belirterek bunlara aykırı davranamayacaklarını bu konuda herhangi bir yetki ve salahiyetlerinin de bulunmadığını açıklamaktaydı. Ayrıca Ahmet Tevfik Paşa'nın bugüne kadar TBMM başkanı olarak kendisiyle yaptığı haberleşmenin bundan böyle TBMM hükûmeti'yle yapılacağını dile getirerek TBMM'nin bu konuda son derece kararlı olduğunu da sözlerine ekliyordu[1491].

Hemen arkasından da 30 Ocak 1921'de İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Fevzi Paşa, Ahmet Tevfik Paşa'ya yeni bir telgraf çektirmiştir[1492]. Bu telgrafta; Londra

1489 **ATASE, (İSH 15- B)**, Kutu 1039,Gömlek 95, Belge 95-1, 95-1a, **TBMM ZC**, Devre I, C. 7, İctima 1, s. 411; **Peyâm-ı Sabah,** 28 Şubat 1921/28 Şubat 1921, s. 2.

1490 **TTK, TP,** Kutu 16, Gömlek, 13, Tarih 28.01.1337/28 Ocak 1921, **ATASE, (İSH 15- B)**, Kutu 1039, Gömlek 95, Belge 95-1a; Atatürk, **Nutuk**, s. 380; **Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1921)**, s. 173; **TBMM ZC**, Devre I, İctima 1, C. 7, s. 412.

1491 **TTK, TP,** Kutu 17, Gömlek 1, Belge 1,Tarih 30 Ocak 1921.

1492 **ATASE,** Kutu 1034, Gömlek 36, Belge 36-1 a.

Konferansı'na katılacak olan Türk heyetinin TBMM hükûmeti'nce seçileceği ayrıca bu heyetin yanında bulunması gerekli görülen bazı uzman ve danışmanların tespiti ile görüşmelerde yararlanılacak olan evrak ve belgelerin hazırlanmasının İstanbul hükûmeti'nce yapılacağı ve bunların heyete katılmak ve sunulmak üzere Ankara'ya gönderileceği, TBMM'ce belirlenip konferansa gönderilecek heyetin Türkiye'nin çıkarlarını temsil edecek yegâne heyet olduğunun İstanbul hükûmeti'nce İtilâf Devletleri'ne bildirileceği ile TBMM'ce alınmış olan bu kararların kabul edilmemesi halinde memleketin selameti adına doğacak tarihi sorumluluğun tamamen İstanbul hükûmeti'ne ait olacağı gibi hususlar yer alıyordu.

7 Şubat 1921 tarihli *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde *"Heyet-i Vekilenin Tevfik Paşa'ya Mektubu"* başlığı ile çıkan yazıda bu hükümler yer alıyor ve İstanbul hükûmeti için yapılacak tek şeyin bu haklı hükümleri kabul etmesi olduğu belirtiliyordu[1493]. Yarı tutuklu durumda bulunan Ahmet İzzet Paşa'ya da Ankara görüşünün desteklenmesi hakkında bir telgraf çektirildi[1494]. Ahmet İzzet Paşa bu telgrafta milletin geleceği ile ilgili kararlar veren tek kuruluşun TBMM olduğu ve Padişah'ın bu meşru hali tanımasının önemli ve zorunlu olduğunu tavsiye ediyordu[1495].

Ahmet Tevfik Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği 31 Ocak 1921 tarihli telgrafta Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun Kanûn-ı Esasi'ye aykırı olduğunu bildirmiştir[1496]. Ahmet Tevfik Paşa 1 Şubat'ta Fevzi Paşa'ya gönderdiği telgrafta Kral Konstantin'in Atina'ya dönmesi ile beraber Yunanistan aleyhine kamuoyunda meydana gelen değişiklik nedeniyle Avrupa'da Osmanlı Devleti lehine bir havanın oluştuğunu belirtiyordu. Ancak bu havaya rağmen hâlâ Rumları destekleyen ve Sevr projesinin tamamen veya kısmen tadil edilerek uygulanmasını savunan ve böylece Türkiye'yi imha fikrinde ısrarcı olan bazı devlet adamlarının varlığından bahsediyordu. Ahmet Tevfik Paşa devamla Anadolu hükûmeti'nin konferansa davet edilme nedeninin konferansa katılmayı kabul etmeyeceği düşüncesinden ileri geldiğini, İtilâf Devletleri'nin Osmanlı aleyhine tedbirler ala-

1493 **Hâkimiyet-i Milliye,** 7 Şubat 1337 (7 Şubat 1921), nr. 102, s. 1.

1494 Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara 1983, s. 297.

1495 **ATASE, (İSH 11-B),** Kutu 745, Gömlek 63, Belge 63-1a; **TTK, TP,** Kutu 17, Gömlek 2, Belge 2.

1496 Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi…,** s. 138.

rak kamuoyuna kendilerini haklı göstermek amacında olduklarını bu nedenlerle bir an önce Ankara Hükûmeti'nin İstanbul ile birlikte harekete geçmesi gerektiğini savunmaktaydı. Ona göre, Fevzi Paşa'nın telgrafında bildirilen talepler daha önce de açıklanan nedenlerden dolayı kabul edilemezdi. Bu taleplerde ısrar edilip konferansa zamanında katılma fırsatı kaybedilirse öncelikle İstanbul ve Boğazlar tamamen Osmanlı hâkimiyetinden çıkacaktı. İkinci olarak da İtilâf Devletleri'nin Yunanistan'a parasal ve askerî yardım yaparak Anadolu'da ortak bir saldırıya geçmeleri Türkleri bir kat daha perişan edecekti. Üçüncü olarak da büyük fedakârlıklar karşısında dışarıdan yardım ihtiyacı zorunluluğu ortaya çıkacak ve sonuçta bağımsızlık kaybolup gidecekti. Bu nedenlerle Ankara delegelerinin İstanbul'a bir an önce gönderilmesi son derece önemliydi[1497].

Ahmet Tevfik Paşa 2 Şubat'ta Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği belgede vatanın menfaati ve milletin bağımsızlığı söz konusu olduğundan iç meselelerin bir an önce bir kenara bırakılmasını istiyordu. Ayrıca millî davayı benimsemiş kişilerden ortaklaşa bir heyet oluşturulması gerektiğini belirtiyor, Ankara'dan olumlu bir cevap verilmediği takdirde İstanbul hükûmeti delegelerinin tek başına hareket etmek zorunda kalacağını bunun doğuracağı tarihi sorumluluk ve vicdanın Ankara Hükûmeti'ne ait olacağını söylüyordu[1498].

Görüldüğü gibi, Ahmet Tevfik Paşa kazanılan zaferin Ankara Hükûmeti'ne ait olduğunu görmekte ve Ankara Hükûmeti'nin konferansa katılmaması durumunda İstanbul hükûmeti'nin başarılı olacağından endişe duymaktadır. Bu nedenle de Ankara Hükûmeti konferansa delege göndermediği takdirde konferansta Türkler aleyhinde alınacak kararlardan Ankara Hükûmeti'nin sorumlu tutulacağını belirtiyordu. Diğer taraftan Fevzi Paşa'ya yolladığı 1 Şubat 1921 tarihli telgrafında Ahmet Tevfik Paşa hâlâ Ankara'da tutulmakta olan Ahmet İzzet ve Salih Paşa heyetinin derhal geri gönderilmesini istiyordu[1499].

İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Fevzi Paşa tarafından İstanbul'a gönderilen ve Londra Konferansı'na yollanacak heyetin tüm milleti temsil eden Ankara Hükûmeti tarafından tayin edilen heyet olduğunun İtilâf Devletleri'ne bildiril-

1497 **TTK, TP,** Kutu 16, Gömlek 15, Belge 15, Tarih 1 Şubat 1921.

1498 **Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1921)**, s. 181-182; **Peyâm-ı Sabah,** 10 Şubat 1921, nr. 786, s. 1.

1499 Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi…,** s. 138.

mesini isteyen yukarıda bahsettiğimiz telgraf da bir sonuç vermemiştir[1500]. Buna karşılık İstanbul hükûmeti'nin Ankara Hükûmeti'ne yakınlaşmak istediği icraatlarla daha belirgin hale gelmiştir. Nitekim İstanbul hükûmeti Mustafa Kemal Paşa hakkında verilen ölüm kararını kaldırmış, İstanbul gazetelerinde millîciler için yasaklanmış olan Paşa ve Bey gibi unvanlar yeniden kullanılmaya başlanmıştı[1501].

Ahmet Tevfik Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği 5 Şubat 1921 tarihli telgrafta Londra'da toplanacak konferansa Osmanlı Devleti'nin katılmasından dolayı telaşa düşen Yunanlıların Osmanlı Devleti aleyhindeki propagandalarına bir kat daha hız verdiklerini yazıyordu. Paşa devamla, Paris'teki delegelerinden aldıkları bilgiye nazaran Fransa'nın kamuoyunu Osmanlı Devleti aleyhine çevirmek için güya Anadolu'da bir Alman askerî heyet bulunduğu ve Ankara Hükûmeti'nin harekât ve siyasetinin bu heyetin telkinlerinden ortaya çıktığı şeklinde yayımlar yapıldığını belirtiyordu. Ayrıca Türkiye'deki Hristiyanların katledildiklerinden bahsederek bunların kurtarılması için Papa tarafından bütün parlamentolara müracaat edildiği şeklinde haberlerin duyulduğunu söyleyerek bu tür şayiaların yalanlanmasını istiyordu[1502].

Ahmet Tevfik Paşa'nın bu telgrafı Ali Kemal tarafından 5 Şubat 1921 tarihli *Peyâm-ı Sabah* gazetesinde *"Düşündüğünü Söylemek"* başlığı ile değerlendirilmekteydi. Ali Kemal, Ahmet Tevfik Paşa'nın telgrafını siyasetin ve nezaketin bir örneği olarak görmekteydi. İstanbul hükûmeti Ankara ile uzlaşma zemini sağlayarak Londra'da millî hukuku ve gasp edilmiş hakları iade ettirmek için her türlü fedakârlığı yapmıştı. Ayrıca Ali Kemal Bey'e göre, konferansa bir an önce katılmak gerekliydi bu nedenle yapılan münakaşalar da son derece yersizdi[1503].

Ahmet Tevfik Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği 8 Şubat 1921 tarihli telgrafında *"Konferansa tesir etmek maksadıyla Şubat'ın 21'inde Yunanlıların 70.0000-80.000 kişi ile taarruza geçecekleri Hariciye Nezareti'nden mevsûkan istihbar kılınmıştır. Taarruzun, Karahisar, Eskişehir istikametinde olmasına ihtimal verilir"* diyerek konferansa katılınmadığı takdirde yeni ve daha güçlü bir Yunan

1500 **Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1921)**, s. 178-179.

1501 Selahaddin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, C. IV**, İstanbul 1991, s. 38.

1502 **TTK, TP,** Kutu 16, Gömlek 14, Belge 14, 5 Şubat 1921.

1503 Ali Kemal, "Düşündüğünü Söylemek", **Peyâm-ı Sabah**, 5 Şubat 1337/5 Şubat 1921, nr. 11211, s. 1.

saldırısının tehlikesine dikkat çekmekteydi. Ayrıca Londra'da yapılacak konferansa Ankara Heyeti'nin yalnız gittiği takdirde kabul edilmeyeceği şeklinde İstanbul'daki İtilâf Devletleri temsilcilerinden öğrendiği bilgiyi de aktarmaktaydı[1504].

Ahmet Tevfik Paşa ile Mustafa Kemal Paşa arasında telgrafla yapılan ve 26 Ocak'tan 8 Şubat'a kadar süren yazışmalardan sonra, taraflar arasında bir antlaşma sağlanamamış ve her iki yönetim de konferansa ayrı ayrı katılma kararına varmışlardır. Bununla birlikte, İstanbul hükûmeti'nin bu konudaki çabasından vaz geçmediği görülmektedir. Ahmet Tevfik Paşa İstanbul'dan ayrıldıktan sonra Sadrazam Vekili Ali Rıza Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği 19/20 Şubat tarihli yazıda her iki heyetin konferansta birlikte hareket etmesinin önemli olduğuna dikkat çekiyordu. Ali Rıza Paşa'ya göre, *"Böyle hareket edilirse konferansta taleplerimizin dikkate alınması ve kararların lehimize sonuçlanması sağlanabilecekti"*. Bu husus Osmanlı Devleti'nin Paris Elçisi Nabi Bey tarafından da ifade edilmişti. Ayrıca Ali Rıza Paşa yukarıda Ahmet Tevfik Paşa'nın işaret ettiği yeni ve güçlü bir Yunan saldırısının söz konusu olacağına ilişkin bilgiyi de teyit ediyordu. Yunanlıların Bursa havalisinde 40.000 kadar asker topladıkları, Bandırma ve Mudanya'dan süvari ve piyade askerî kıtalarının da büyük çaplı toplar ihraç ettiklerine dair oradan gelen memurlardan edindiği bilgiyi de aktarıyordu[1505].

Mustafa Kemal Paşa ise, Londra Konferansı'na katılım konusunda Ankara Hükûmeti'nin tavrını şöyle özetliyordu: *"TBMM ülkeyi parçalanmaktan ve bağımsızlığımızı ihlal etmekten tamamen mahfuz ve mahsun bulundurmak gayesini mutlaka silahla kan dökerek sağlamaya hevesli ve istekli değildir. Millî amacımızı sağlayacak bir sulhu son derece memnunlukla karşılayacaktır. Bu nedenle İtilâf Devletleri Türkiye meselesini, görüşecek olan Londra Konferansı'nda bu konuyu ciddiyetle ve samimiyetle halletmek istiyorlarsa TBMM'yi ülkenin ve milletin meşru ve yegâne temsilcisi olarak Londra'ya çağırmaları ve konferansta TBMM heyetini dikkate almaları gerekecekti. Bu sağlandığı takdirde kendilerinin derhal heyetlerini Londra'ya göndermeleri söz konusu olacaktı"*[1506].

1504 **ATASE, (İSH 11-B),** Kutu 725, Gömlek 58, Belge 58-2.

1505 **ATASE, (İSH 11-B),** Kutu 725, Gömlek 58, Belge 58-3.

1506 Ruşen Eşref Ünaydın, **İstiklal Yolunda, Acıklı Günler**, Ankara 2002, s. 241; **Hâkimiyet-i**

4.2.3. Konferansa Katılım Konusunun TBMM'de Görüşülmesi

29 Ocak Cumartesi günkü vekiller heyeti toplantısında Ahmet Tevfik Paşa tarafından İtilâf Devletleri temsilcilerine atfen Londra Konferansı'na Ankara delegelerinin katılımı hakkında verdiği bilgiler müzakere edilmiştir. Görüşmelerde İstanbul Heyeti TBMM adına gönderilmiş iltihak davetini kabul etmediği takdirde bile, yine konferansa TBMM hükûmeti adına bir heyet gönderilmesi kararı alınmıştır. Bu heyet hemen seçilecek ve antlaşma hakkında bir karşı teklif hazırlayacaktı. Hazırlanan metin TBMM'de müzakere edildikten sonra heyet hemen yola çıkarılacaktı[1507].

Sevr projesinde birtakım düzenlemeler yapmak amacıyla 21 Şubat'ta Londra'da toplanacak olan konferansa Ankara Hükûmeti'nin katılımı konusu hükûmet bünyesinde görüşüldükten sonra bu kez de TBMM'de ele alınmıştır. Bazı milletvekilleri konferansa Ankara Hükûmeti'nin katılıp katılmaması konusunda görüş beyan ederken bazıları da konferansa hükûmetin katılması durumunda kimlerin hükûmeti temsil edeceği hususundaki görüşlerini açıklamışlardır. Diğer taraftan bazı milletvekilleri de Ankara Hükûmeti'nin konferansa İstanbul hükûmeti ile birlikte katılıp katılmaması yönünde düşünceler ileri sürmüşlerdir. Nitekim söz alan Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa, konferansa İstanbul hükûmeti tarafından davet edildiklerini, İstanbul hükûmeti'nin, Ankara temsilcilerinin İstanbul'a giderek Osmanlı heyetine katılmaları hususunda ısrar ettiklerini fakat kendilerinin bunu kabul etmediklerini söylemiştir. Devamla maksatlarının İstanbul'da esir düşmüş hükûmete tabi olmak değil, o hükûmet ve zihniyeti değiştirerek hareket etmek ve milletin hâkimiyetinin elinde bulunduğunu ispat etmek olduğu açıklamasını yapmıştır[1508].

Karesi Mebusu Vehbi Bey, İstanbul'daki heyete mutlaka katılmak gerektiği fikrini savunmuştur. Söz alan bir diğer mebus Trabzon Mebusu Hüsrev Bey ise Fevzi Paşa gibi konferansa İstanbul hükûmeti ile katılmaya karşı çıkıyordu. *"… Mesele güneş gibi aşikârdır. Neyi temsil edeceğiz? İstanbul'dan bir heyet, buradan bir heyet… Bunun imkânı yoktur. Milletin yegâne mümessili burası olmasına na-*

Milliye, 5 Şubat 1337/5 Şubat 1921, nr. 101, s. 1; Galib Kemali Söylemezoğlu, **Başımıza Gelenler, Yakın Bir Mazinin Hatıraları, Mondros'tan Mudanya'ya 1918-1922**, İstanbul 1939, s. 280.

1507 **BCA,** 030.18.01/02.33.09, 29.01.1921.

1508 **TBMM GCZ,** C. I, İstanbul 1999, s. 366.

zaran, buradan gidecektir…" diyerek konferansta Türk milletini temsil edecek tek kuruluşun TBMM olduğu konusundaki kararlılığını ortaya koyuyordu[1509].

Lazistan Mebusu Abidin Bey ise konferansa katılmak fikrine şiddetle karşı çıkıyor bu konudaki düşüncelerini *"Konferansa katiyen gitmeyeceğiz, savaşacağız ve Yunanlıları kesin bir yenilgiye uğratacağız. İstanbul hükûmeti'nin konferansa katılmasının hiçbir önemi yoktur. Onlar da bize dönmeye mecburdurlar"* diyerek ifade ediyordu. Söz alan Kırşehir Mebusu Yahya Galip Bey de benzer şekilde hükûmetin İstanbul hükûmeti ile beraber delege göndermesinin doğru olmayacağını savunuyordu. Bunun gerekçesi olarak da başında Padişah'ın bulunduğu İstanbul hükûmeti'nin Sevr projesini imzalamasını ve milleti esarete sevk etmesini gösteriyordu. Ankara Hükûmeti'ni temsilen konferansa katılacak delegeler hakkında da görüş beyan eden Yahya Galib Bey bu delegelerin her şeyden önce TBMM üyelerinden seçilmesi gerektiği üzerinde duruyordu[1510].

Bir diğer Mebus Hakkâri Mebusu Mazhar Müfit Bey de Yahya Galib Bey ile aynı düşüncede olduğunu açıklıyordu. Ona göre de İstanbul'da bir hükûmet artık yoktu ve var olmayan bir hükûmete tabi olamazlardı. Bir tek hükûmet vardı o da TBMM'ydi. Delegeler Ankara'dan millî davayı benimsemiş kişiler arasından seçilerek Londra Konferansı'na gönderilmeliydi[1511].

Ankara Hükûmeti'nin Londra Konferansı'na katılması konusunda Karesi Mebusu Basri Bey ise *"Eğer Ankara Hükûmeti konferansa katılmaz ise hâlâ kan akıtmaktan vazgeçmediği"* düşüncesinin ortaya çıkacağı ve bu şekilde müttefik devletlerin olumsuz propagandasına maruz kalınabileceğini söylüyordu[1512].

Söz alan Konya Mebusu Vehbi Efendi, *"Konferansa müttefik devletler tarafından doğrudan doğruya davet edilinceye kadar bekleyelim"* diyordu.

İzmit Mebusu Sırrı Bey, Ahmet Tevfik Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafa dayanarak *"Londra'ya gidecek heyetin kabul olması ancak bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından delegelerin seçilerek gönderilmesi ile gerçekleşecektir. Şayet biz buradan heyet göndermeyecek olursak, İstanbul'dan gidecek heyetin hiçbir anlamı kalmayacak ve bu heyet konferans huzuruna çıkamayacak"* diyordu[1513].

1509 **TBMM GCZ,** C. I, s. 368.

1510 **TBMM GCZ,** C. I, s. 369-370.

1511 **TBMM GCZ,** C. I, s. 371.

1512 **TBMM GCZ,** C. I, s. 372.

1513 **TBMM GCZ,** C. I, s. 374-375.

Erzurum Mebusu Salih Efendi, *"Davetli veya davetsiz konferansa katılmamız gerekir çünkü dava bizim davamızdır"* demekteydi. İzmit Mebusu Hamdi Namık Bey de Karesi Mebusu Basri Bey gibi eğer Ankara Hükûmeti konferansa delege göndermez ise savaş taraftarı olmakla suçlanacağını ifade ediyordu[1514].

Adana Mebusu Safa Bey, doğrudan davet edilmeden konferansa katılmayı uygun bulmuyor ve *"Bizim taleplerimizin kabulü ancak Yunanlıların İzmir'den Fransızların Adana'dan atılması ile mümkündür"* diyordu[1515].

Görüldüğü gibi Londra Konferansı'na TBMM delegelerinin katılımı konusunda, değişik fikirler öne sürülmüştür. Mustafa Kemal Paşa meclise iki teklifte bulunmuştur. Bunlardan birincisi İstanbul'a karşı son bir teklifte bulunmak, ikincisi ise Ankara heyetini davet aldıktan sonra göndermek veya göndermemekti[1516]. Ahmet Tevfik Paşa'nın kendisine gönderilen Teşkilat-ı Esasiye hükümlerine karşı olumsuz bir tavır takınmamasına rağmen TBMM'deki büyük çoğunluk Londra Konferansı'na hususî surette katılmayı istemiştir[1517].

4.2.4. İstanbul ve Ankara Heyetlerinin Oluşumu ve Takip Edecekleri Siyasetin Belirlenmesi

Mustafa Kemal Paşa konferansa ancak doğrudan doğruya davet yapıldığı takdirde göndereceği delegeler kurulunu seçmiştir. Baş delege olarak Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey, Aydın Mebusu ve aynı zamanda Ankara Hükûmeti'nin İtalya temsilcisi olan Cami Bey, Trabzon Mebusu Hüsrev Bey, İzmir Mebusu Yunus Nadi Bey ve Adana Mebusu Zekai Bey'den oluşan bir heyet seçilmiştir. Heyetin refakatine gereği kadar müşavir ve kâtipler verilecekti[1518]. Bekir Sami Bey'in yokluğunda Hariciye Nezaretine Maliye Vekili Ferid Bey vekâlet edecekti[1519].

Ankara Hükûmeti İzmir Mebusu Hoca Esad Efendi, Karesi Mebusu Vehbi Efendi, İzmit Mebusu Sırrı Bey, Erzurum Mebusu Necati Bey, Celaleddin Arif

1514 **TBMM GCZ,** C. I, s. 376.

1515 **TBMM GCZ,** C. I, s. 378.

1516 **TBMM GCZ,** C. I, s. 378.

1517 Cemal Kutay, **Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi**, C. 18, İstanbul, ty., s. 11101.

1518 **BCA,** 030.18.01./02.33.14, Tarih 6.2.1921.

1519 **BCA,** 030.18.01./02.33.15, Tarih 6/2/1921.

Bey, Ahmet Muhtar Bey, Yusuf Kemal Bey, Münir Bey, Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey den oluşan bir heyeti çağrı olursa gününde Londra'da bulunabilmeleri için 6 Şubat 1921 tarihinde Eskişehir ve Antalya üzerinden İtalya'ya gitmek üzere yola çıkarmıştır[1520]. Antalya üzerinden Roma'ya oradan da Londra'ya hareket eden heyet Anadolu'da Yunanlılığın devamını kendi siyaseti bakımından arzulamayan İtalya'nın yardımını sağlamış ve İtalya Hariciye Bakanı Kont Sforza müttefikler adına Ankara'yı resmen konferansa davet etmiştir[1521].

Diğer taraftan 9 Şubat'ta İstanbul'da İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold ile görüşen Ahmet Tevfik Paşa bu ziyaretinde Padişah'ın kendisini Londra'ya gidecek kurulun başkanlığına atadığını söyleyerek buna itirazı olup olmadığını sormuştur. Ayrıca bu görüşmede Ahmet Tevfik Paşa Padişahın Osmanlı Heyeti'nin birleşmesi konusunda İngiliz yönetimine danışılıp danışılmaması gerektiğini öğrenmek istediğini ifade etmiştir. Rumbold İngiliz yönetiminin bu konuda görüş beyan etmeyi istemediğini heyetin oluşumunun Türk yönetimine bırakıldığını söylemiştir. Bunun üzerine Ahmet Tevfik Paşa Londra'da Ankara Heyeti ile karşılaşırsa onların abartılmış taleplerini dikkate almayacağını, zaten İtilâf Devletleri'nce de reddedileceği aşikâr olan bu taleplerin kendilerince de kabul edilmeyeceğini ifade etmiştir[1522].

Ahmet Tevfik Paşa 11 Şubat 1921'de Londra Konferansı'na baş delege[1523] olarak atanmıştır. Paşa, görüşmelerde bulunacak ve alınan kararları imzalama yetkisine sahip olacaktı. Osmanlı Devleti'nin İngiltere'deki temsilcisi Mustafa Reşid Paşa ve İtalya temsilcisi Osman Nizami Paşa Ahmet Tevfik Paşa'ya yardımcı olmak üzere görevlendirilmişlerdir[1524]. Bu heyette ayrıca farklı konularda uzmanlaşmış görevliler ile yazışmaları tutanak altına alacak olan kâtipler de

1520 **Peyâm-ı Sabah,** 8 Şubat 1921, nr. 11214, s. 1.

1521 Kutay, **a.g.e.,** s. 11101; Mahmud Goloğlu, **Cumhuriyet'e Doğru 1921-1922**, Ankara 1971, s. 106.

1522 Sonyel, **Mustafa Kemal (Atatürk) ve Kurtuluş Savaşı**, C. II, s. 1007.

1523 **BOA, MV,** 255/27, **Takvim-i Vekayi,** 13 Nisan 1337/13 Nisan 1921, nr. 4084, s. 1. Bir habere göre, Ahmet Tevfik Paşa sağlık durumu böyle uzun bir seyahate çıkmasına uygun olmayacağından Londra'ya gitmeye taraftar değil iken arkadaşları tarafından yapılan ısrarlar sonucu gitmeye karar vermişti. Buna karşılık Hariciye Nazırı Safa Bey İstanbul'da kalacaktı. **Peyâm-ı Sabah,** 10 Şubat 1337/10 Şubat 1921, nr. 11216, s. 1.

1524 **BOA, DUİT,** 37/42, **BOA, MV,** 255/27, **ATASE, (İSH 11-B),** Kutu 724, Gömlek 49, Belge 49-2; **Hâkimiyet-i Milliye,** 16 Şubat 1337/16 Şubat 1921, nr. 110, s. 1.

bulunmaktaydı. Sadaret mühürdarı Yusuf Ziya Bey ise Ahmet Tevfik Paşa'nın hususi kâtibi olarak görevlendirilmiştir[1525]. Ayrıca İngiltere'deki bulunduğu süre boyunca Ahmet Tevfik Paşa'nın yerine Ali Rıza Paşa sadrazamlığa vekâlet etmek üzere[1526] tayin edilmiştir[1527].

Ahmet Tevfik Paşa 12 Şubat'a[1528] Paris yoluyla Londra'ya gitmek[1529] üzere İstanbul'dan ayrılmıştır. Sirkeci istasyonundan ayrılırken kompartıman duruşunda kendileri ile görüşen gazetecilere açıklamada bulunmuştur. Ahmet Tevfik Paşa Londra'ya sonuçtan son derece ümitli olarak gittiğini ve aynı şekilde sevinçli ve memnun olarak dönecekleri ümidinde olduklarını ifade etmiştir[1530]. Diğer taraftan Anadolu Heyeti'nde bulunan ismi verilmeyen bir kişi ise gazetecilere verdiği beyanatta konferansa büyük ümitlerle gitmediklerini fakat ülkenin savunulmasındaki azim ve inancı göstermek ve tekrar etmek için gittiklerini söylüyordu[1531].

Ahmet Tevfik Paşa heyetinin Londra'da takip edeceği siyaset Paşa'nın konağında yapılan toplantıda tespit edilmişti. Buna göre, heyet Londra Konferansı'nda millî sınırlar çerçevesinde Türkiye'nin bağımsızlığı ve iktisadî gelişmesini talep edecekti. Ayrıca ülkenin imarı ve gelişmesi konusunda dışarıdan malî yardımın kabul edileceği belirtilecekti. Heyetin esaslı bir işini de Osmanlı sınırları içerisinde kalan Hristiyan azınlıklara ve haklarına gösterilecek teminat meselesi oluşturacaktı. Yine heyetin bir diğer asıl görevi de Sevr projesinde mevcut olan iktisadî, malî, bahrî ve askerî hükümlerin hafifletilmesini talep etmek olacaktı. Heyet bu talepleri konferansa sunarak konferans üyelerinin dikkatlerini çekmeyi ve ortaya koyacağı deliller ile de bunları kabul ettirmeyi hedeflemişti. Heyetin amacı ileri sürülen bu talepler ile ülkenin gelişmesi ve ilerlemesini korumak ve devam ettirmekti[1532].

1525 **Hâkimiyet-i Milliye,** 16 Şubat 1337/16 Şubat 1921, nr.110, s. 1.

1526 **ATASE, (İSH 11-B),** Kutu 724, Gömlek 49, Belge 49-2.

1527 **BOA, DUİT,** 9/126. *ATASE* Arşivi'nde yer alan bir belgede Padişah'ın Londra'da Anadolu delegeleriyle uzlaşması ihtimalinden korkarak Ahmet Tevfik Paşa'nın Londra'ya gitmesine karşıyken onun tekrar müracaatı ve Veliahdın ısrarı üzerine delegeliğine izin verdiği belirtilmektedir. **ATASE, (İSH 11-B),** Kutu 666, Gömlek 134, Belge 134-3.

1528 Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi…,** s. 140.

1529 **İleri,** 12 Şubat 1337/12 Şubat 1921, nr. 1095, s. 1

1530 **Peyâm-ı Sabah,** 13 Şubat 1337/13 Şubat 19121, nr. 11219, s. 1.

1531 **Hâkimiyet-i Milliye,** 30 Şubat 1921, s. 1.

1532 **Peyâm-ı Sabah,** 12 Şubat 1337/12 Şubat 1921, nr. 11218, s. 1.

Ahmet Tevfik Paşa başkanlığındaki İstanbul Heyeti'nin takip edeceği siyaset bu şekilde belirlenirken diğer taraftan Mustafa Kemal Paşa da *United Press* muhabiri ile yaptığı röportajda Anadolu'nun konferanstan talepleri hakkında bilgi veriyordu. Buna göre, *"İzmir her bakımdan Türk ülkesidir. Anadolu'nun bölünmez bir parçasıdır. Yunanlılar burada hiçbir tarihî ve ırkî hakka sahip değillerdi. İzmir bin seneden beri Türk yurduydu. Adalardan ticaret amacıyla gelen Rum nüfus şehirlerde bile azınlıktı. Rumların varlığını bahane ederek emperyalist emellerini tatmin amacıyla Türk yurdu olan bu topraklar Yunan kuvvetleri tarafından istila edilmişti. Yunanlılar Mora, Tesalya, Girit ve Makedonya da yapmış oldukları gibi burada da Türk halkı hakkında çeşitli zulüm, işkence ve yok etme siyaseti uygulamışlardı. Uluslararası tahkikat komisyonunun raporu da bunu kanıtlıyordu. Yunanlılar eninde sonunda vatanımızdan kovulacaktı. Ancak kan dökmek taraftarı olmayan milletimiz hakkı teslim ve vatanı derhal tahliye edildiği takdirde barış görüşmelerine hazırdı. İzmir ve Trakya'da söz konusu mesele haksız işgal ve tecavüzün derhal kaldırılmasıydı. Rum azınlıkların hukuku Saint Germain Antlaşması'nda azınlıklar için öngörülen haklar ve hukuk derecesinde saklı kalacaktı. Türklerin çoğunluğu oluşturduğu Batı Trakya'da halkın geleceğini belirlemek için halkoyuna başvurulmalıydı"*[1533].

Ankara Heyeti başkanı Bekir Sami Bey ise Paris'ten geçerken basına verdiği demeçte Türklerin kendi varlıkları ile uygun olması koşuluyla İtilâf Devletleri'nin siyasetini kolaylaştırmak fikrinde olduklarını söylemiştir[1534].

Ankara ve İstanbul heyetlerinin Londra'ya ayrı ayrı hareket etmeleri Londra'da iki heyeti karşı karşıya getirerek *"Siz daha aranızda itilâf etmemişsiniz, böyle iki heyetle müzakere olur mu?"* diye olumsuzluklar yaratacağını düşünen İngiliz Başbakanı Lloyd George'u çok sevindirmiştir[1535].

4.2.5. İstanbul ve Ankara Heyetlerine Basının Yaklaşımı

İstanbul ve Ankara heyetlerinin oluşumu hakkında ve Türk heyetinin konferans huzuruna ne şekilde çıkacağı ile ilgili olarak yerli ve yabancı gazetelerde bazı haber, tartışma ve yorumlar yer alıyordu. Nitekim Paris gazeteleri Fran-

1533 **Vakit,** 16 Şubat 1337/16 Şubat 1921, nr. 1146, s. 1.

1534 **İkdam,** 23 Şubat 1337/23 Şubat 1921, nr. 8604, s. 1.

1535 Söylemezoğlu, **a.g.e.,** s. 279.

sa hükûmeti'nin İstanbul ile Ankara arasında kesin bir uzlaşma sağlanmadıkça Anadolu'yu yatıştırmak için Türklere yapılacak yardımların hiçbir sonuç vermeyeceğine inandıklarını yazıyordu. *Daily Telegraph* gazetesi İtalyan ajansının tebliğ ettiği bir telgrafa bakarak Londra Konferansı'nda birleşmenin Türkler için çok büyük ve önemli faydaları olacağından bahsediyordu. Konferansta müttefik devletler tarafından her iki heyet dinlenecekti. Bu nedenle İstanbul ve Ankara delegelerinin son dakikada taleplerini ortak bir şekilde sunmak üzere birleşebilecekleri düşünülebilirdi. Her iki heyet arasında anlaşmazlık olması durumunda Yunanlılar bu anlaşmazlıktan istifade edeceklerdi. Müttefik devletler *"Şark Meselesi"*nin çözümü halinde Türklerin siyasî taleplerini ve iktisadî ihtiyaçlarını dikkate alacaklardı[1536].

Daily Telegraph gazetesine göre, İstanbul ve Ankara heyetinde yer alması muhtemel olan kişiler yüksek bir mevkiye sahip kişiler olarak görünmüyorlardı. Ancak Ahmet Rıza Bey gibi bazı müşavirler Anadolu temsil heyetini takviye edebilecek nitelikteydi. Ankara Hükûmeti delegeleri İtalya'nın başkentinden geçtikleri sırada İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza'nın dostluğunu kazanacakları duyulmuştu. Bu takdirde Kont Sforza'nın iki Türk heyetinin konferans huzuruna tek bir heyet olarak çıkmaları için onlar üzerinde etkili olacağı kuvvetle muhtemeldi. Ankara Heyeti delegelerinin barış masasına kabul edilmeyecekleri kesindi. Özellikle Müşir Ahmet İzzet Paşa'nın Anadolu Heyeti'nde bulunmadığı doğrulanırsa bu durum ümitleri kıracaktı. Çünkü iki heyet arasındaki irtibatı sağlamak için Türk devlet adamlarından hiçbiri Ahmet İzzet Paşa kadar iyi vasıflara sahip değildi. Ahmet Tevfik Paşa'nın heyet başkanlığından men edilmesi için gizli girişimler olmasına rağmen Londra'ya gelmesinin muhtemel olduğu şeklindeki haberler son derece memnunluk vericiydi. Bunun nedeni ise Ahmet Tevfik Paşa kadar müttefik devletlerin güvenini fazlasıyla kazanmış kimsenin olmayışı idi. Ahmet Tevfik Paşa Londra'da Mustafa Reşid Paşa'nın şahsında kendisine uygun bir arkadaş bulacaktı. Konferansın toplanma tarihine gelince bu da şüpheli görünmekteydi. Nitekim birkaç gün erteleneceğine ilişkin söylentiler vardı[1537].

Orient News gazetesi milliyetçilerin durumu ile ilgili olarak milliyetçilerin konferansta *"Türkiye Ahidnamesini"* kendilerine uygun bir şekilde düzeltmek is-

1536 **Vakit,** 18 Şubat 1337/18 Şubat 1921, nr. 1148, s. 1.

1537 **Vakit,** 19 Şubat 1337/19 Şubat 1921, nr. 1149, s. 1.

tedikleri ve bu konuda İstanbul hükûmeti'nden kendilerini desteklemeleri için açık bir teminat talep ettikleri görüşüne yer vermekteydi[1538].

Paris'te *Journal* gazetesi Londra Konferansı'nın İstanbul ve Ankara'nın seslerini ayrı ayrı dinlemesinin imkân dışında olduğunu yazıyordu. *Heroes* gazetesi ise İngiltere basınının Türk heyetinin konferans huzuruna ne şekilde çıkacağını incelemeye devam ettiğini, her iki heyet arasındaki ayrılığın Türk milletinin doğrudan doğruya aleyhine olacağını söylüyordu[1539].

14 Şubat 1921 tarihli *Times* gazetesi ise Londra Konferansı'na ancak birleşmiş bir Türk heyeti delegelerinin kabul olunacağının anlaşıldığını yazıyordu. Gazeteye göre, Türk heyeti bu meseleyi kendi aralarında çözümleyecekti. Fakat birleşme konusunda başarılı olamazlarsa yalnız İstanbul Heyeti konferansa kabul edilecekti[1540].

Tan gazetesi İstanbul Heyeti ile Anadolu Heyeti'nin birleşeceği hakkında Türk kamuoyunda güçlü bir kanaatin oluştuğunu yazıyordu. *Daily Telegraph* gazetesine göre ise, iki heyetin birden müttefik devletler tarafından dinlenmesi söz konusu olamazdı. Bu nedenle İstanbul ve Ankara heyetleri ortaklaşa fikirlerini açıklamak için son anda birleşeceklerdi. Yunanların Türkler arasındaki her türlü anlaşmazlıktan istifade edecekleri şüphesizdi[1541].

Londra'da yayımlanan *Observer* gazetesi, 20 Şubat'taki sayısında, konferansın ilk amacının birbirlerine karşı olan güçleri bir düzene koymak ve Türklerin aralarındaki ikiliği sona erdirmek olduğunu yazıyordu. Ayrıca gazeteye göre, Londra'ya henüz ulaşmamış olan Ankara Heyeti'nin ilk görevi, bağlaşık devletler tarafından yasal olarak tanınmış olan İstanbul Heyeti'yle görüşmek olacaktı. Her iki kurulun Savoy Oteli'nde konuklandırılmış olması iyi bir davranıştı. Konferansın ilk ciddi çalışması bu otelde başlayacaktı[1542].

Romanya basını da Sevr projesinin yeniden düzenlenmesi lehinde yayımlarda bulunuyordu. Türk-Yunan uzlaşmasının doğuda barışın sağlanması için şart olduğunu belirtiyordu[1543].

1538 **Peyâm-ı Sabah,** 4 Şubat 1337/4 Şubat 1921, nr. 11210, s. 1.

1539 **Peyâm-ı Sabah,** 13 Şubat 1337/13 Şubat 1921, nr.11219, s. 1.

1540 **İkdam,** 21 Şubat 1337/21 Şubat 1921, nr. 8602, s. 1.

1541 **İkdam,** 18 Şubat 1337/18 Şubat 1921, nr. 8599, s. 1.

1542 Sonyel, **a.g.e.,** s. 1011-1012.

1543 **Hâkimiyet-i Milliye**, 15 Şubat 1337/15 Şubat 1921, s. 1.

Görüldüğü gibi, Türk basınından edindiğimiz haberlere göre; genel olarak yabancı basın Türk Heyeti'nin birleşmiş bir şekilde konferans huzuruna çıkmasının daha uygun olacağı kanaatindeydi ve yayımlarında bunu destekler görünüyordu. Her iki heyetin birlikte konferans huzuruna çıkmadıkları takdirde bunun sakıncalarını dile getiriyorlardı.

Ankara Hükûmeti'nin İstanbul hükûmeti ile birlikte konferansa katılımı konusunda İstanbul basınında da çeşitli yazılar çıkmakta ve Ankara Hükûmeti'nin tutumu eleştirilmekteydi. Bu konuda özellikle *Peyâm-ı Sabah* gazetesinde hükûmetin çok sert bir şekilde eleştirildiğini görmekteyiz. Nitekim gazetenin 8 Şubat'taki sayısında hükûmetin Ahmet Tevfik Paşa'nın teklifine uyarak delegelerini atayıp Türklük adına bir heyeti Londra'ya göndereceği yerde hükûmet ve hâkimiyeti sırf Ankara TBMM'ye mal etmek için manasız ve lüzumsuz taleplerde bulunduğunu yazıyordu. Yazıya göre, böyle bir münakaşanın zamanı değildi. Öncelikle millî hukukun savunulması ve geri alınması gerekliydi. Ankara Hükûmeti İstanbul'a cevap vermemekle işi sürüncemeye düşürmüştü[1544].

Aynı gazetede Ali Kemal *"Sükûnu Fikr İle"* başlıklı makalesinde Mustafa Kemal Paşa'nın Ahmet Tevfik Paşa'ya verdiği cevapları "*garip ve acayip"* olarak nitelendiriyordu. Bu cevapların "*alay sanatının"* bir örneği olduğunu belirtiyordu. Ankara davasını kendini beğendirmeye çalışan bir dava olarak gören Ali Kemal Bey Ankara'nın İstanbul'un çekilmesini istediğini, Ankara'dakilerin tamamen duruma hâkim olduklarını, bir askerî zafer ile her işi oldu bitti gibi düşündüklerini iddia ediyordu[1545].

Ankara Hükûmeti'nin tavrından dolayı Osmanlı hukukunun umulan vahdetle savunulamayacağını düşünen Ali Kemal Bey yazdığı bir diğer yazıda artık Kuvâ-yı Milliyecilerin maskelerini yüzünden attıklarını belirtiyor ve hatta onların zorba olduklarını söyleyecek kadar ileri gidiyordu. Ona göre, bu zorbaların endişeleri vatan ve millet değildi. Kendi şahsî menfaat ve ihtiraslarıydı. Bu dâhilde ve hâriçte anlaşılmıştı. Diğer taraftan Padişah mukaddes haklarından vazgeçmeyecekti[1546].

1544 **Peyâm-ı Sabah,** 8 Şubat 1337/8 Şubat 1921, nr. 11214, s. 1.

1545 Ali Kemal, "Sükûnu Fikr İle", **Peyâm-ı Sabah,** 9 Şubat 1337/9 Şubat 1921, nr. 11215, s. 1.

1546 Ali Kemal, "Ankara ile İtilaf", **Peyâm-ı Sabah,** 11 Şubat 1337/11 Şubat 1921, nr. 11217, s. 1.

Ali Kemal Bey'e göre, Ahmet Tevfik Paşa uzlaşmacı bir politika takip ederek Ankara Hükûmeti'ne karşı samimi hareket ediyordu. Ankara Hükûmeti'nin onayını almadan hiçbir iş görmüyordu. Her türlü fedakârlığı yapmaktaydı. Nitekim bu amaçla Ahmet İzzet Paşa Heyeti'ni Ankara'ya göndermişti. TBMM "*hokkabazlıkla bütün hâkimiyeti mülk-i nefsinde toplamak vahimesine*" kapılmıştı[1547]. İstanbul hükûmeti ve Ankara Hükûmeti'nin önce anlaşmaları ondan sonra bir kitle halinde bir amaç ile Londra'ya gitmeleri ve aynı dili kullanmaları gerekirdi. Mustafa Kemal Paşa'nın amacı ne millet ne de ülkeydi. O bu fırsattan yararlanarak kendi saltanatını sağlamak istiyordu. Ankara ile uzlaşılarak ortak bir heyet gönderilmeliydi. İkilikten devlet ve millet olarak zarar görülecekti[1548].

Vakit gazetesi ise siyasî durumu yakından takip eden fakat ismi verilmeyen bir kişi ile görüşmesine yer veriyordu. Bu kişi İstanbul ile Ankara'dan hareket eden heyet üyelerinin Londra'da birlikte hareket etmelerini kuvvetle ümit ettiğini söylüyordu. Ona göre, iki heyetin talepleri arasında esas itibariyle bir fark yoktu. Anadolu delegeleri yaşama gücüne ve siyasî bağımsızlığa sahip bir Türkiye'nin varlığını savunmaktaydılar. Bu nedenle de Misak-ı Millî programını ileriye sürüyorlardı. Ahmet Tevfik Paşa'nın başkanlığındaki İstanbul Heyeti'nin isteği de bundan farklı değildi. Nitekim Ahmet Tevfik Paşa, Sevr projesi kendilerine tebliğ edildiği zaman Paris'e giden Osmanlı Heyeti'nin başkanıydı ve İstanbul'a çektiği bir telgrafta antlaşmanın "*devlet mefhumu ile kabil-i te'lif olmadığını*" bildirmişti. Yani Ahmet Tevfik Paşa daha o zamandan Sevr projesinin esaslı bir şekilde düzeltilmesine inanıyordu. Paşa'nın bu kez Londra Konferansı'nda talep edeceği düzenleme Ankara Hükûmeti delegelerinin istediklerinden başka bir şey olmayacaktı. Londra'daki delegeler dâhili meseleleri bir kenara bırakarak konferansta yan yana oturacak ve aynı görüşü savunacaklardı. Bir kere bu şekilde faaliyete başlandıktan sonra ittihadın kendi kendini ortaya çıkacağı şüphesizdi[1549].

Akşam gazetesi ise, Türkiye delegelerinin Londra Konferansı'na davetlerinden bahsettiği sırada; Anadolu davasının çözümünün Sevr projesinin düzeltilmesine bağlı olduğunu yazıyordu. Bu düzenlenmeyi talep eden Ankara Hükûmeti

1547 Ali Kemal, "Vahdet-i Milliye", **Peyâm-ı Sabah,** 12 Şubat 1337/12 Şubat 1921, nr. 11218, s. 1.

1548 Ali Kemal, "Vahdet Lazımdı", **Peyâm-ı Sabah,** 17 Şubat 1337/17 Şubat 1921, nr. 11223, s. 1.

1549 **Vakit,** 19 Şubat 1337/19 Şubat 1921, nr. 1149, s. 1.

olduğuna göre, Londra Konferansı'nda Anadolu delegelerinin bulunması kadar doğal bir şey olamazdı. Mesele bir liyakat meselesiydi. Konferansta her iki tarafın delegelerinin bulunmasına gerek yoktu. Artık İstanbul'un görevi Anadolu'ya yardımcı olmaktan ibaretti[1550].

4.2.6. Konferans Görüşmeleri ve Ahmet Tevfik Paşa'nın Tutumu

Ahmet Tevfik Paşa'nın başkanlığındaki Osmanlı Heyeti 17 Şubat 1921'de Londra'ya ulaştı[1551]. Heyet Londra'da Savoy Oteli'nde kendilerine tahsis edilen daireye yerleşti. Ankara Heyeti de aynı otele yerleşecekti. Londra Konferansı'na davet edilen tüm heyetler gibi, bu heyet de İngiltere'nin misafiri kabul edilecekti[1552]. Ahmet Tevfik Paşa başkanlığındaki Osmanlı heyeti bir yandan konferansta müdafaa edilecek esasları hazırlamakla meşgul olurken diğer yandan da Ahmet Tevfik Paşa İngiliz devlet adamları ile temasa devam etti[1553].

İstanbul Heyeti ile Ankara Heyeti Londra'ya vardıktan sonra Ahmet Tevfik Paşa ile Bekir Sami Bey arasında görüşmeler yapılmıştı. Bu görüşmelerde heyetlerin karşılıklı talepleri tespit edilerek, konferans başladığında tarafların birbirlerine düşman vaziyette değil de birleşmiş bir şekilde hareket etmesi ve konferans karşısına böyle çıkılması kararlaştırılmıştı. Aynı zamanda konferansta takip edilecek politika hakkında da bir uzlaşma sağlanmıştı. Buna göre, iki heyet konferans huzuruna çıkar çıkmaz önce Ahmet Tevfik Paşa İstanbul hükûmeti'nin görüşlerini açıklayacak ve millî taleplerin Anadolu delegeleri tarafından açıklanacağını söyleyecekti. Bunun ardından Anadolu delegeleri davalarını müdafaa edeceklerdi[1554].

Londra Konferansı ilk toplantısını 21 Şubat Pazartesi günü Saint James Sarayı'nda saat on bir buçukta yaptı. Bu toplantıya İngiltere adına Lloyd George, Lord Curzon, Fransa adına Briand, Berthelot, Sentoler, İtalya adına Kont Sforza ile de Martino ve Japonya adına Baron Hayashi katıldı. Toplantıda Londra Konferansı'nda ele alınacak konular hakkında fikir alışverişinde bulunuldu.

1550 **Hâkimiyet-i Milliye,** 15 Şubat 1337/15 Şubat 1921, s. 1.

1551 Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C III, Ankara 1995, s. 411; Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi…,** s. 141.

1552 **Vakit,** 20 Şubat 1337/20 Şubat 1921, nr. 1150, s. 1.

1553 **Vakit,** 22 Şubat 1337/22 Şubat 1921, nr.1152, s. 1.

1554 **Vakit,** 23 Şubat 1337/23 Şubat 1921, nr. 1153, s. 1.

Öğleden sonra saat dörtte Anadolu'daki durum hakkında Yunanlıları dinlemek üzere konferans yeniden toplandı. Türklerin bulunmadığı bu toplantıda İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya hükûmetleri temsilcileri ile askerî ve siyasî müşavirleri yer aldı[1555]. Bu oturum Yunan ve Türk ordularının askerî durumlarının incelenmesine ayrıldı[1556].

Londra Konferansı 22 Şubat'ta tekrar toplandı. Türk ve Yunan delegelerinin bulunmadığı bu toplantıda İngiliz, Fransız, İtalyan ve Japonya hükûmetleri delegeleri hazır bulunuyorlardı[1557]. İlk olarak Yunan delegeleri ve Türk delegeleri konusu görüşüldü[1558]. Bir sonraki toplantı 23 Şubat'ta Saint James Sarayı'nda saat on biri çeyrek geçe yapılacak ve bu toplantıda Türk delegeleri dinlenecekti[1559]. Kararlaştırıldığı üzere Britanya, Fransa, Japonya, İtalya delegeleri Türkiye delegelerini dinlemek üzere saat on biri çeyrek geçe Saint James Sarayı'nda toplanmışlardır[1560].

Ahmet Tevfik Paşa İstanbul ve Bekir Sami Bey Ankara heyetlerinin başında bulunuyordu. Öncelikle Ahmet Tevfik Paşa'ya söz verilmiştir[1561]. Herkesin dikkatinin Paşa'ya yöneldiği bu sırada Paşa ayağa kalkmak için dizlerinin üzerindeki battaniyeyi kaldırmak üzere iken Lloyd George oturduğu yerden konuşabileceğini söyledi[1562]. Ahmet Tevfik Paşa devamlı bir barışın kurulması ve Türklerin

1555 İzzet Öztoprak, "Londra Konferansı ve Türkiye Meselesinin Cereyan-ı Müzakeratı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XI, Kasım 1995, S. 33, s. 584.

1556 Bilal N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. III, Ankara 1979, s. 158-173; A. M. Şamsutdinov, **Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi**, İstanbul 1999, s. 248; Yusuf Hikmet Bayur, **Türkiye Devleti'nin Dış Siyasası**, Ankara 1995, s. 81-82; Sabahattin Selek, **Milli Mücadelede Ulusal Kurtuluş Savaşı**, C. II, İstanbul 2002, s. 1032-1039.

1557 **Hâkimiyet-i Milliye,** 1 Mart 1921, nr. 121, s. 1; Öztoprak, **a.g.m.,** s. 584.

1558 Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. III, s. LII-LIV.

1559 **Hâkimiyet-i Milliye,** 1 Mart 1921, nr. 121, s. 1; Öztoprak, **a.g.m.,** s. 584.

1560 **İkdam,** 25 Şubat 1337/25 Şubat 1921, nr. 8606, s. 1.

1561 **İkdam,** 25 Şubat 1337/25 Şubat 1921, nr. 8606, s. 1; **Peyâm-ı Sabah,** 25 Şubat 1921, nr. 801, s. 1.

1562 Çilay, **a.g.m., Perşembe** 30 Mayıs 1935, nr.9, sy.; "Son Sadrazam Tevfik Paşa'nın, Millî Mücadele Karşısındaki Durumu Ne İdi?", s. 19-20. Konferansın başlamasından birkaç gün önce hastalanarak yatağa düşmüş olan Ahmet Tevfik Paşa konferansın bu oturumuna kollarından tutularak yardımla getirilmiştir. Son derece yorgun ve halsiz görünen Paşa, kendisine gösterilen yere oturduktan sonra dizleri ve ayakları battaniye ile sarılmıştır.

yerleşmiş bulunduğu topraklarda bir Türk devletinin varlığını sağlayacak şartları içeren konuşmasını Fransızca olarak okudu ve bu konuyla ilgili müdafaasını yaptı[1563]. Ardından İstanbul Heyeti'nin karşısında yerini almış olan Ankara Hükûmeti heyeti başkanı Bekir Sami Bey'e dönerek *"Söz asıl milletvekillerine aiddir. Binaenaleyh Anadolu heyetine söz verilmesini teklif ve rica ederim"* dedi ve sustu[1564]. Ahmet Tevfik Paşa bu tavrı ile aynı zamanda Fevzi Paşa'nın kendisine çektiği 30 Ocak 1921 tarihli telgrafındaki *"Bizim göndereceğimiz delegeler kurulunun bütün Türkiye'yi temsil edecek tek kurul olduğunu da İtilâf Devletleri'ne bildireceksiniz"* şeklindeki isteğine de uymuş oluyordu[1565].

Ahmet Tevfik Paşa'nın bu hareketinden, kontrol ve güdümü altına almış olduğu İstanbul hükûmeti'nin Anadolu'da egemen olmasını isteyen Lloyd George memnun olmadı. Lloyd George'a göre, aslında bu konferans Doğuda ateşkesi sağlamaktan ziyade Anadolu'yu İstanbul'un hâkimiyetine sokmak için toplanmıştı. Onun endişesi Anadolu'nun daha da kuvvetlenerek Yunanlıları topraklarından atmayı başarması ve bunun sonucunda da başlamış olan Ankara-İstanbul uzlaşmasının Ankara'nın egemen olacağı bir bütünleşmeye dönüşmesiydi. Bu olduğu takdirde artık Osmanlı toprakları paylaştırılamazdı[1566].

Ahmet Tevfik Paşa'nın bu tutumu kendi ifadesi ile Lloyd George'da büyük bir hayal kırıklığı yaratmış ve onun Türklere vurmak istediği darbe bu şekilde boşa gitmişti. Ahmet Tevfik Paşa'ya göre, Lloyd George doğru söylemekten hoşlanmayan, ikna gücü olmayan bir kişiydi. Diplomatlık vasıflarına sahip değildi. Ankara ve İstanbul hükûmetlerini konferansa ayrı ayrı davet ederek onları bütün dünyaya göstermek *"İşte Türkiye ikiye bölünmüştür"* demek istemişti. Ahmet

---

O sırada 76 yaşında olan Ahmet Tevfik Paşa'nın hastalığına rağmen milletinin hak ve hukukunu savunmak için konferansa katılması orada bulunan herkes üzerinde derin bir etki yaratmıştır. İnal, **Son Sadrazamlar**, C. 4, s. 1734-1735; Selek, **a.g.e.,** s. 1040-1041; Artuç, **a.g.e.,** s. 273-274; Şefik Okday, **Büyükbabam Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa**, İstanbul 1986**,** s. 60-61.

1563 **Hâkimiyet-i Milliye,** 30 Şubat 1921, s. 1; Âli Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Ankara 1948, s. 137; **Türk İstiklal Harbi II nci Cilt Batı Cephesi 3 ncü kısım…,** s. 262; Sonyel, **Mustafa Kemal (Atatürk) ve Kurtuluş Savaşı**, C. II, s. 1019.

1564 İnal, **a.g.e.**, C. 4, s. 1734-1735; Selek, **a.g.e.,** s. 1040-1041; Artuç, **a.g.e.,** s. 273-274.

1565 Okday, **Büyükbabam Son Sadrazam…,** s. 64.

1566 **Türk İstiklal Harbi, II nci Cilt Batı Cephesi 3 ncü kısım… ,** s. 262.

Tevfik Paşa bu oyunu bozduğu o anın hayatının en mutlu günlerinden biri olduğunu belirtmektedir. Ayrıca o bir taraftan dünyanın gözü önünde bu ikiliğin ortadan kalkmasına sevinirken aynı zamanda Ankara Heyeti'nin bu davayı en iyi şekilde savunmasından ayrı bir mutluluk duymuştu. Lloyd George bundan sonra da iki heyet arasında ikilik oluşturmak için çalışmış Ahmet Tevfik Paşa ise onun söylediklerinin bir düşman ağzından çıktığını hiçbir vakit aklından çıkarmayarak her seferinde hayır diyebilmişti[1567].

Diğer taraftan Ahmet Tevfik Paşa'nın konferanstaki tavrını onun ihtiyarlığına veya baskı altında bulunmasına yoranlar vardı. Oysaki Paşa Osmanlı Devleti'nin yıkılacağını anlamıştı. Bu herkesin gözü önündeki bir gerçekti. Osmanlı Devleti yıkılıyordu ve yıllardan beri Osmanlı'nın yıkılmasını bekleyen devletler şimdi paylarını almak istiyorlardı. Mustafa Kemal Paşa Anadolu'da bütün ulusu etrafına toplamıştı. Ahmet Tevfik Paşa konferansta hiçbir zorlama olmadan kendi iradesi ile ulusunun varlığına inandığı için böyle hareket etmişti. *"Ağlayan bir Padişahın gözyaşlarına bile kanaatimi feda etmedim nasıl olur da Ankara'da doğan millî kuvveti ve onun başındakini inanmadan kabul edebilirdim"* diyen Ahmet Tevfik Paşa sağlığı yerinde olduğu sürece çağrıldığı hiçbir görevi kabul etmekten çekinmemişti[1568].

Ahmet Tevfik Paşa'nın bu hareketi Ankara cephesinde büyük memnunlukla karşılandı. *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi onun sözü Ankara Heyeti'ne bırakmasının Yunanlılar ve onların koruyucusu olan Büyük devletlerde soğuk bir *"siyaset duşu"* etkisi yarattığını yazıyordu. Ayrıca Ahmet Tevfik Paşa'nın müzakerelerde birliği sağlamasıyla Yunanlılar tarafından söylenilen Türk tarafının iki başlı olduğu ve aralarında anlaşamadıkları görüntüsü bozulmuştu. Yine konferansta

1567 Çilay, **a.g.m., Perşembe**, 30 Mayıs 1935, nr. 9, sy.; "Son Sadrazam Tevfik Paşa'nın, Millî Mücadele Karşısındaki Durumu Ne İdi?", s. 19-20. İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza İngiltere'nin Ankara Hükûmeti'nin resmen tanınacağı endişesi ile her iki heyeti konferansa ayrı ayrı almak istediğini söylemektedir. Ancak konferans günü kendilerinin saygı duydukları ve kabullendikleri Ahmet Tevfik Paşa ile Ankara Delegesi Bekir Sami Bey'in yan yana oturmalarının kendilerinde büyük bir şaşkınlık yarattığını belirtmektedir. Ayrıca tüm delegelerin başkanı olarak kabul ettikleri Ahmet Tevfik Paşa'nın sözü Bekir Sami Bey'e bırakmasıyla ikinci bir şaşkınlığa uğradıklarını ifade etmektedir. Kont Carlo Sforza, "Versay Antlaşmasından Sonra Avrupa Dış Politikası Müttefik Devletler ve Türkiye", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Dün-Bugün-Yarın**, S. 30, Ağustos 1987.

1568 Çilay, **a.g.m., Perşembe,** 6 Haziran 1935, nr. 10, s. 6.

Türk meselesinin çözümsüzlüğe yöneleceğinden emin olan Yunanlılar bu gelişmeden hiç de memnun olmamışlardı. Diğer taraftan Lloyd George'un resmî nutuklarında çapulcu, yağmacı, asi ve başıbozukların temsilcisi olarak tanımlanan TBMM Meclisi İtilâf Devletleri tarafından da tanınmış oluyordu. Ahmet Tevfik Paşa medeni cesareti ve yurtsever hareketi ile hükûmetin Anadolu'da olduğu gerçeğini ortaya koyuyordu[1569].

Ankara Heyeti'nde yer alan Edirne Mebusu Sırrı Bey tarafından gönderilen ve BMM'de İktisat Vekili Cemal Bey tarafından okunan telgrafta, Ahmet Tevfik Paşa'nın konferansta millet adına söz söyleme hakkının TBMM delegelerine ait olduğunu ifade ettiği, Bekir Sami Bey tarafından yapılan açıklamanın da çok iyi bir etki yarattığı belirtiliyordu[1570]. Sırrı Bey bu vesile ile TBMM'yi tebrik ediyor ve Yunan delegeleri ile bir işleri olmadığını, *"hukuk-ı meşruanın istihsali maksadıyla"* Büyük devletlerin karşısına çıkıldığını, İtalyan Bakan Kont Sforza'nın kendilerine yardım edeceğine inandıklarını yazıyordu. Sırrı Bey devamla Yunanistan'dan bahseden Fransız ve İtalyan gazetelerinin Bekir Sami Bey'e ciddi şekilde yardımcı olunmasını tavsiye etmekte olduklarını ifade ediyordu[1571].

Garp Cephesi kumandanı İsmet Paşa ise Genelkurmay Başkanlığı'na gönderdiği yazıda Ahmet Tevfik Paşa'nın TBMM'yi tanıdığını gösteren beyanatının *"fevkalade şayan-ı ehemmiyet olduğunu"* yazıyor ancak bunun Bekir Sami Bey tarafından değil de Sırrı Bey tarafından bildirilme nedeninin açıklanmasını istiyordu[1572]. Bunun üzerine Genelkurmay Başkanlığı yayımladığı bir bildiri ile aynı telgrafın resmî şekilde Bekir Sami Bey tarafından da gönderildiğini duyurmuştur[1573].

Lloyd George sonraki toplantıda sözü İstanbul delegeleri ile yapmak istemişse de Ahmet Tevfik Paşa konuşma yetkisinin Ankara delegelerine ait olduğu konusunda direnmiştir. Bundan sonra Türk milleti adına Türk heyetinin tümü-

1569 Ünaydın, **a.g.e.,** s. 76-77.

1570 **ATASE, (İSH 13-B),** Kutu 864, Gömlek 201, Belge 201-1; **TBMM ZC**, Devre 1, İctima 156, C. 8, s. 402.

1571 **ATASE, (İSH 15-A),** Kutu 1043, Gömlek 137, Belge 137-1.

1572 **ATASE, (İSH 11-B),** Kutu 724, Gömlek 48, Belge 48-2; **ATASE, (İSH 11 B),** Kutu 666, Gömlek 143, Belge 143-2.

1573 **ATASE, (İSH 11-B),** Kutu 724, Gömlek 48, Belge 48-1.

nün sözcülüğünü devamlı olarak Ankara delegeler heyeti başkanı Bekir Sami Bey yapmıştır[1574].

Ahmet Tevfik Paşa'nın sözü kendisine bırakması ile Bekir Sami Bey Türklerin İzmir ve Trakya hakkındaki talepleri ile bölgenin işgalci güçler tarafından boşaltılması kabul edilinceye kadar konferans müzakerelerine katılmayacağını açıklamıştır. Lloyd George, Bekir Sami Bey'in bu talebini kabul etmemekle beraber, Türk heyetinin konferansa katılmasını istemiştir. Ancak Bekir Sami Bey bu konuda ısrar edince Lloyd George görüşmelerin tatil edilmesini talep etmiş ise de Fransa ve İtalya delegeleri bunu kabul etmemişlerdir. Bunu müteakip yapılan gizli celsede İzmir ve Trakya'ya derhal bir inceleme heyeti görevlendirilmesine karar verilmiştir[1575].

Diğer taraftan Ankara Heyeti'nin başında bulunan Bekir Sami Bey *Daily Telegraph* gazetesi muhabirine bir röportaj vermişti. Bu röportajında Bekir Sami Bey *"…Türk milletinin yegâne vekil ve murahhası benim. Tevfik Paşa heyet-i murahhasası hakkında da derin bir hürmet besliyorum…"* diyerek Londra'ya barışçı bir niyetle geldiklerini şayet Sevr Projesi kabul edilebilir bir antlaşma olmuş olsaydı şu an burada olmayacakları görüşünü ifade etmiştir[1576].

Ahmet Tevfik Paşa ise bu celse ile ilgili olarak Osmanlı hükûmeti'ne gönderdiği telgrafta 23 Şubat'ta Ankara Heyeti'yle birlikte konferansa katıldıklarını, Osmanlı topraklarının Türklerin oturduğu kısımlarında siyasî ve iktisadî istiklâlin sağlanmasını, boğazlar meselesinin ilgili devletlerle birlikte ortaklaşa

1574 Goloğlu, **a.g.e.,** s. 107. **İkdam,** 25 Şubat 1921, s. 1. İstanbul Heyeti delegeleri arasında bulunan Ahmet Tevfik Paşa'nın oğlu İsmail Hakkı Bey konferans toplantısından bir gün önce Bekir Sami Bey'in babasını görmeye geldiğini belirtmektedir. Bu görüşmede aralarında konferans salonuna yaşına hürmeten ilk önce Ahmet Tevfik Paşa'nın girmesi kararlaştırılmıştı. Ertesi gün bu karara uygun olarak önce Ahmet Tevfik Paşa arkasından Bekir Sami Bey konferans salonuna girmişlerdir. Yine o akşamki görüşmede alınan karara göre, Ahmet Tevfik Paşa ilk sözü almış ve *"Ankara'dan gelen heyet ne istiyorsa, biz de aynı şeyi istiyoruz. Biz Türkler birbirleriyle harp etmiyor, düşmanın memleketten çıkmasını arzu ediyoruz. Onun için sözü Bekir Sami Bey'e bırakıyorum. Ankara Heyetine"* demiş ve böylece Lloyd George'un iki heyet arasında antlaşmazlık yaratarak sonunda *"Türkler ne istediklerini bilmiyorlar. Konferansı tehir ettim"* şeklindeki planını alt üst etmiştir. Arı İnan, "Okday'lardan Anılar, Son Sadrazam Tevfik Paşa ve Oğulları I", **Tarih ve Toplum**, İstanbul, 5 Mart 1984, s. 58.

1575 **Hâkimiyet-i Milliye,** 9 Mart 1921, nr. s. 1.

1576 **ATASE, (İSH 11-B),** Kutu 745, Gömlek 75, Belge 75-1.

verilecek kararla çözülmesini ve azınlık haklarının görüşülmesine dair tekliflerde bulunduklarını bildiriyordu[1577].

Çarşamba günkü toplantıyı takiben her iki heyet delegeleri Bekir Sami Bey'in dairesinde toplanarak geç vakte kadar kesin teklifler hakkında görüşmüşlerdir. Heyet akşam üzeri Perşembe günkü toplantıda Türkiye'nin taleplerini içeren tam bir program verebileceklerini açıklamıştır. Sabahleyin Bekir Sami Bey sınırlar konusundaki Türkiye'nin taleplerini tebliğ edecekti[1578].

24 Şubat günkü toplantı Lloyd George'un açılış konuşması ile başladı. Bu toplantıya Ahmet Tevfik Paşa hasta olduğundan katılamadı. Onun yerine İstanbul hükûmeti adına söz alan Mustafa Reşit Paşa her iki heyetin uzlaştıklarını ve Türk davasını yürütme görevini Bekir Sami Bey'e bıraktığını söyledi[1579]. İstanbul ve Ankara heyetlerinin talepleri Bekir Sami Bey tarafından okundu[1580]. Aynı gün Ankara Heyeti adına Doktor Nihat Reşat Bey tarafından yapılan Fransızca konuşma Türk davasını bütün açıklığı ile ortaya koymaktaydı. Nihat Reşat Bey konuşmasında İzmir ve Trakya nüfusu hakkında ayrıntılı bilgi vermiş, İzmir ve Trakya'da Müslümanların sayıca fazla olduklarını ve bu bölgelerin ekonomik açıdan da Türkiye için çok önemli olduğunu açıklamıştır[1581].

Türk delegeleri taleplerini sunduktan sonra konferanstaki diğer delegelere kendi aralarında konuşma imkânı sağlamak için konferans salonunun diğer bölümündeki salona geçmişlerdir. Kısa bir süre sonra Yunan delegeleri dinlenilmek üzere salona alınmıştır[1582]. Yunan Başbakanı Kalogeropoulos'a Türk delegeleri tarafından konferansa sunulan nüfus istatistikleri açıklanmıştır[1583].

1577 **Peyâm-ı Sabah,** 25 Şubat 1921, nr. 801, s. 1; **Vakit,** 25 Şubat 1337/25 Şubat 1921, nr. 1155, s. 1; **İkdam,** 25 Şubat 1337/25 Şubat 1921, nr. 8606, s.1.

1578 **Hâkimiyet-i Milliye,** 1 Mart 1921, nr.121, s. 1.

1579 **Peyâm-ı Sabah,** 5 Mart 1921, nr. 809, s. 1.

1580 **Peyâm-ı Sabah,** 26 Şubat 1921, nr. 802, s. 1.

1581 **Atatürk'ün Milli Dış Politikası**, Ankara 1992, s. 300-301; Öztoprak, **a.g.m.,** s. 231.

1582 **Hâkimiyet-i Milliye,** 1 Mart 1921, nr. 121, s. 1; **Peyâm-ı Sabah,** 26 Şubat 1921, nr. 802, s. 1.

1583 Kalogeropoulos, kendisinden talep edilen hususun vaktiyle sulh konferansı tarafından ciddi bir şekilde incelenmiş olduğunu belirttikten sonra uzun bir açıklama yapmıştır. Milliyet prensibinin gerek Trakya'da ve gerekse İzmir'de uygulanmasının Yunanistan için uygun olduğunu ispatlamaya çalışmıştır. Kalogeropulas'a göre, İzmir Vilayeti 1857 tarihli Fransız istatistiklerinin açıkladığı üzere bir milyona yakın bir nüfus değil, 893.000 nüfustu.

Müttefik devletler Perşembe akşamı yaptıkları toplantıda Cuma sabahı için Türk ve Yunan delegelerine *"Talepleriniz hakkında bir karar verilmesi için uluslararası tahkikat icrasını kabul ediyor musunuz? Bu tahkikatın neticelerine şimdiden razı olduğunuzu beyan eder misiniz? Arazi meselesinden başka Sevr Antlaşması'nın diğer maddelerini şimdiden kabul ediyor musunuz?"* sorularının sorulmasına karar vermişlerdir[1584].

Ahmet Tevfik Paşa bu oturum ile ilgili olarak İstanbul hükûmeti'ne gönderdiği telgrafta bu oturumda sınır meselesinin konuşulduğunu, görüşmelerin yolunda gittiğini ve iyi bir sonucun elde edileceğine dair ümitli olduklarını bildirmiştir[1585].

25 Şubat 1921 tarihli oturumda Lloyd George bir önceki oturumda kendi aralarında kararlaştırdıkları hususları Türk ve Yunan heyetlerine duyurmuştur. Bunlardan birincisine göre Türkiye ve Yunanistan öncelikle müttefiklerin verecekleri kararı kabul etmeye mecburdular. İkinci olarak Sevr projesinin İzmir ve Trakya'ya ait olan şartlarından başka üçüncü olarak Yunanistan ve Türkiye arasında esir antlaşması yapılacaktır. Dördüncü olarak her iki taraf barış konferansında kendisine terk edilecek olan arazide azınlıkların haklarını korumaya mecbur olacaklardı[1586].

Bekir Sami Bey bu taleplerin Türk heyeti tarafından kabul edildiğini, ancak tahkikat devam ettiği sırada bölgede Yunan idaresinin yerine milletlerarası bir idarenin kurulmasını hatta daha önce bölgeyi idare etmiş olan Türk memurlarının görevlerine dönmelerini arzu ettiklerini söylemiştir. Konuşmasına devam ederek Türkler ile Yunanlılar arasında düşmanlığın sona erdirilmesini istediklerini, Yunanlıların mütareke süresince Anadolu ile Trakya'ya hiçbir asker sevk etmemelerini istemiştir. Lloyd George, Bekir Sami Bey'in talepleri üzerine

---

Arada 500.000 nüfusluk bir fark vardı. Bu 893.000 nüfustan 540.000' i Rum, 210.000' i Türk, 190.000'i Ermeni ve 32.000'i Museviydi. Ona göre, yine Rumlar 190.000 fazlaydı. Trakya'da ise 764.000 nüfustan 365.000'i Rum, 33.000'i Ermeni, 30.000'i Bulgardı. Yani 419.000 Hristiyan nüfusa karşı yalnız 343.000'i Türktü. Kalogeropoulos konuşmasına Yunanlıların müttefik devletlere yaptığı hizmetleri hatırlatmakla son vermiştir. **Peyâm-ı Sabah,** 26 Şubat 1921, nr. 802, s. 1.

1584 **İkdam,** 26 Şubat 1337/26 Şubat 1921, s. 1.

1585 **Vakit,** 27 Şubat 1337/27 Şubat 1921, nr. 1157, s. 1.

1586 **Hâkimiyet-i Milliye**, 5 Mart 1921, nr., 126, s. 1; **İkdam,** 26 Şubat 1337/26 Şubat 1921, s. 1.

konferansın vereceği kararın kayıtsız şartsız kabulünü talep etmiştir. Bekir Sami Bey cevaben: *"Madem ki Türk heyeti bizzat bu teklif teşebbüsünde bulundu, yalnız tahkikat prensibini değil, tahkikatın vereceği neticeyi de kabul etmekteyiz"* diyerek Türk hükûmeti'nin bu konudaki kararlılığını göstermiştir. Lloyd George bu açıklamayı yeterli görmediği gibi, Türk heyetinden İzmir ve Trakya hakkındaki teklifi sunduktan sonra Ermenistan ve Kürdistan meseleleri dışında Sevr projesinin diğer maddelerine itiraz etmemeleri hususunda ısrar etmiştir. Bekir Sami Bey bu meselenin Türkiye için hayati bir mesele olduğunu, bu nedenle de kararı tek başına veremeyeceğini söylemiş ve konuyu diğer heyet üyeleri ile görüşmek üzere ek süre istemiştir. Konferans heyeti bu talebi kabul etmiştir. Bunun üzerine Türk Heyeti önlerindeki bu önemli meseleleri görüşmek üzere konferanstan ayrılmışlardır. Bunu müteakiben Yunan delegeleri meclise davet edilmiş konferans heyeti ile görüşmeler başlamıştır. Kologeropoulos'un açıklaması Osmanlı delegelerininki kadar kesin olmamıştır. Kologeropoulos konferans heyetine hitaben kendilerinden Türklerle olan düşmanlığın sona erdirilmesinin istenildiğini, bunu yapabileceklerini, ancak İzmir ve Trakya'daki Yunan ordularının çekilmesini kabul etmeyeceklerini belirtmiştir. Lloyd George'un *"hiç olmazsa mesele halledilinceye kadar biz de bu fikirdeyiz"* demesi üzerine Kolorogepulos mütareke şartlarının korunması için gerekli tedbirlerin alınmasında ısrar etmiştir. Devamla Yunan Millî Meclisi'nin Sevr projesinin tamamının uygulanması konusunda kesin kararlı olduğunu ve bu konuda talimat aldıklarını ileri sürmüştür. Bu nedenle Türklerle düşmanlığın sona erdirilmesi konusunda *"Binaenaleyh Atina'dan telgrafla talep ettiğim talimatın vürudundan evvel bu hususta kat'i cevap veremeyeceğim"* diyerek şu an için bu talebe olumlu bir cevap verilmeyeceğinin işaretini vermişti[1587]. Nitekim Yunan Meclisi İzmir ve Trakya'ya uluslararası bir tahkikat heyeti gönderilmesini kabul etmediğini Londra'daki Yunan Heyeti'ne bildirmiştir[1588].

Yunan Heyeti'nin dinlenilmesinden sonra sabah oturumuna son verilmiştir. Öğleden sonra saat beşte Türk Heyeti yeniden kabul edilmiştir. Kesin bir cevap verecekleri beklenirken Bekir Sami Bey tahkikat heyetleri ile ilgili talepleri konusunda Ankara'dan talimat istenildiğini açıklayarak Pazartesi gününe kadar

1587 **İkdam,** 3 Mart 1337/3 Mart 1921, nr.-, s. 1.

1588 **İkdam,** 3 Mart 1337/3 Mart 1921, nr.-, s. 1; Bayur, **a.g.e.,** s. 82.

süre istemiştir. Türk Heyeti'nin ek süre talebini kabul eden konferans heyeti ertesi gün Hariciye Nezareti'nde saat on birde Ermeni delegelerin dinleneceğini ve on bir buçukta yine Türk Heyeti'nin kabul edileceğini açıklayarak o günkü oturuma son vermiştir[1589].

Diğer taraftan İstanbul'un başkent olarak Osmanlı Devleti'nin elinde kalması koşulu ile Ahmet Tevfik Paşa'nın İzmir ve Trakya'nın elden çıkmasına izin verdiği ve bunu Lloyd George'un Avam Kamarası'nda açıkladığı yolunda basında bazı haberler çıkmıştı. Bu konuyla ilgili olarak Ahmet Tevfik Paşa basına bir açıklama yapma gereğini duydu[1590]. Paşa:

"Mütarekeden beri riyaset eylediğim muhtelif heyetten sulhumuz hakkındaki nokta-i nazarları konferansa takdim eylediğim malum olan muhtırada münderictir. Bunun haricinde ne tahriri ve ne şifahi ne bir müracaat ne bir taahhüd tarafımdan vaki olmuştur. Wilson Prensipleri dairesinde hukukumuzun ihkakını ilk günden beri talep ettik. Binaenaleyh İstanbul hakkında bir pazarlığa girişmek aklımdan bile geçmemiştir"[1591] diyerek bu konudaki haberlerin asılsız olduğunu açıklamıştır.

Safa Bey de bu konu ile ilgili olarak basına yaptığı açıklamada kendisinin Ahmet Tevfik Paşa, Ali Rıza Paşa ve Salih Paşa hükûmetlerinde Hariciye Nazırı olarak çalıştığını belirtmiştir. Devamla Hariciye Nazırı olarak görev yaptığı bu dönemlerde gerek hükûmet olarak gerekse Hariciye Nezareti olarak kesinlikle böyle bir teşebbüste bulunulmadığını söyleyen Safa Bey, Lloyd George'a karşı verilen bu taahhüdün Damat Ferit Paşa'nın sadrazamlığı döneminde verildiğini ısrarla belirtmiştir[1592].

Ahmet Tevfik Paşa İzmir ve Trakya'nın Türk hâkimiyetinde kalması konusunda da son derece hassasiyet gösteriyordu. Nitekim *Daily News* gazetesinin muhabirine verdiği bir demeçte Trakya ve İzmir'in Türkiye'de kalması

1589 **Peyâm-ı Sabah**, 13 Mart 1337/13 Mart 1921, nr.-, s. 2.

1590 **ATASE, (İSH 11-B),** Kutu 666, Gömlek 99, Belge 99-1; **ATASE, (İSH 11-B),** Kutu 659, Gömlek 18, Belge 18-1; **ATASE, (İSH 10-B),** Kutu 655, Gömlek 109, Belge 109-1; **Vakit,** 5 Kanun-ı Sani 1337/5 Ocak 1921, nr. 1104, s. 1.

1591 **ATASE, (İSH 11-B),** Kutu 666, Gömlek 99, Belge 99-1; **Vakit,** 5 Kanun-ı Sani 1337/5 Ocak 1921, nr. 1104, s. 1.

1592 **ATASE, (İSH 11-B),** Kutu 666, Gömlek 99, Belge 99-1; **Vakit,** 5 Kanun-ı Sani 1337/5 Ocak 1921, nr. 1104, s. 1.

gerektiği üzerinde duruyordu. Ahmet Tevfik Paşa İzmir ve Trakya'nın Türk hâkimiyetinde kalmasını başlıca üç hususa dayandırıyordu. Ona göre, öncelikle İzmir, Osmanlı İmparatorluğu'nun teşekkülünden pek çok zaman önce Türk'tü. İkinci olarak İzmir Osmanlı'nın yalnız en zengin limanı değil, Anadolu'da Türk hinterlandı için en uygun mahreçti. Üçüncü olarak da İzmir ve havalisi halkının çoğunluğu Türk'tü. Ne Osmanlı Yunanlıların ve ne de Yunanlılar Osmanlı'nın istediklerini kabul etmezlerse müttefikler yabancılar tarafından oluşturulmuş müttefik komisyonlarına başvurulabilirlerdi. Böyle bir durumda da uluslararası heyetin daha önce düzenlediği istatistikler dikkate alınacaktı. Ona göre bu durum Osmanlı lehine sonuçlanabilirdi[1593].

Ahmet Tevfik Paşa demecinin bir kısmında Anadolu ile Bolşevikler arasındaki münasebetler hakkında da bilgi veriyordu. Paşa'ya göre, Bolşeviklik İslâm dini ile bağdaşmıyordu. Moskova ile Ankara arasındaki ilişkiler tamamen siyasî bir niteliğe sahipti.*"Denize düşen yılana sarılır"* atasözünü örnek veren Paşa, Anadolu'nun Rusya'ya yakınlaşmasının bir zorunluluk olduğunu ifade etmeye çalışmıştır[1594].

Ahmet Tevfik Paşa 26 Şubat'ta İstanbu'a gönderdiği telgrafta konferansta İzmir ve Trakya'da yapılması teklif edilen uluslararası tahkikatın tarafsız bir heyet tarafından yapılması şartıyla kabul edileceğinin açıklandığını, ancak Yunan delegeleri tarafından bu konuda Atina'dan talimat talep edecekleri şeklinde bir cevap verildiğini yazıyordu. Ahmet Tevfik Paşa ayrıca bu meselenin tekrar müzakeresinin o gün yapılacak toplantıya havale edildiğini bildiriyordu. Ona göre konferansın Sevr projesinin arazi meselesinden başka maddeleri de bağımsızlığı ihlal ediyordu. Bu nedenle de bu maddeler kayıtsız şartsız kabul edilemezdi[1595].

Konferans, Ermenistan ve Kürdistan meselesini görüşmek üzere 26 Şubat Cumartesi sabahı saat on birde İngiltere Hariciye Nezareti'nde Ermeni Heyeti delegelerini dinlemek için Lord Curzon'un başkanlığında tekrar toplandı. Bu toplantıya Türkiye Ermenileri adına Bogos Nubar Paşa ve Erivan Ermenileri adına da Ahoronian katıldılar. Bogos Nubar Paşa Sevr projesinin hükümlerinin

1593 **Hâkimiyet-i Milliye,** 5 Mart 1337/5 Mart 1921, nr. 126, s. 1; **Peyâm-ı Sabah,** 26 Şubat 1337/26 Şubat 1921, nr. 802, s. 2.

1594 **Peyâm-ı Sabah,** 26 Şubat 1337/26 Şubat 1921, nr. 802, s. 2.

1595 **Vakit,** 28 Şubat 1337/28 Şubat 1921, nr. 1158, s. 1.

uygulanmasını savunmuş ve Ankara Hükûmeti'nden Kilikya Ermenileri için teminat istemiştir. Ahoronian ise Erivan ve Ankara hükûmetleri arasında imzalanmış olan Kars ile Ardahan'ı Türkiye'ye veren son antlaşmayı protesto ederek geçerliliğini reddetmiştir[1596]. Ermenilerin iddialarına Bekir Sami Bey, Osman Nizami Paşa ve Doktor Nihad Reşat Bey cevap vermişlerdir.

Ermenilerle ilgili olarak İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon da açıklamada bulunmuştur. Lord Curzon konuşmasında muahede tarihinden sonra bazı şartların birleşmiş bir Ermenistan kurulması gerekliliğini ortaya çıkardığını dile getirmişti gerek Anadolu'daki Türk Hükûmeti'nin gerekse Ermenilerin yararına olacağına inandığı Ermenistan'ın yeni sınırlarının kabul edilmesini istemiştir.

Kürdistan meselesi ile ilgili olarak yaptığı konuşmada Bekir Sami Bey Ankara Hükûmeti'nin Kürtlere çok geniş ölçüde muhtariyet verdiğini ve Kürtlerin bu durumdan hoşnut olmamaları için hiçbir sebep bulunmadığını ileri sürmüştür. Toplantıda Lloyd George ve Aristide Briand bulunmadıklarından bir karar verilememiştir[1597]. Bekir Sami Bey'in sunduğu tekliflerin görüşülmesinden sonra bu tekliflerin taraflar arasında müzakere edilmesi için konferansa birkaç gün ara verilmiştir.

Ahmet Tevfik Paşa 28 Şubat'ta Londra'dan İstanbul'a gönderdiği telgrafta konferans görüşmeleri ile ilgili olarak İtilâf Devletleri'ne karşı öne sürülen taleplerde Ankara heyeti ile aralarında tam bir ahenk ve ittifakın olduğunu, her iki heyetin beraberce çalıştığını bildiriyordu[1598].

Londra Konferansı çalışmalarına ara verildiği günlerde *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi konferansta önemli bir gündem maddesi olacak olan Ermeni meselesi ile ilgili olarak Ahmet Tevfik Paşa'nın görüşlerine yer vermekteydi. Gazeteye göre, Ahmet Tevfik Paşa bu konuda şunları söylüyordu:

Ermeniler yedi asırdan beri Türkiye'nin idaresi altında yaşıyorlardı ve bu süre içerisinde hiçbir şikâyetleri ve şikâyet için hiçbir sebepleri olmamıştı. Aksine Ermeniler dinleri, lisânları ve mektepleri bakımından tam bir serbestlik içerisindeydiler. Ancak, Ermenilerin kendilerine zulüm ve katliamlar yapıldığına ilişkin iddiaları son asırda giderek artmıştı. Ahmet Tevfik Paşa'ya göre Ermenilerdeki

1596 **İkdam,** 5 Mart 1337/ 5 Mart 1921, s. 1.

1597 **Peyâm-ı Sabah,** 1 Mart 1337/1 Mart 1921, nr. 805, s. 1.

1598 **TTK, TP, Kutu** 17, Gömlek 8, Belge 8, Tarih 28/2/1921.

bu değişim birden bire olmuştu. O *"Ben harekât-ı müfriteyi inkâr etmeyeceğim. Ancak bu harekâtın müsebbibi biz değiliz…"* diyerek Ermenilere karşı bazı aşırılıkların yapıldığını kabul etmekle birlikte, Ermeni ihtilalcilerin de yirmi beş yıldan bu yana birçok faciaya ve cinayetlere sebep olduğunu söylemekten de geri durmamıştır. Böylece Ahmet Tevfik Paşa Ermenilerin savaş yıllarında uğradıkları tehcir hadisesini inkâr etmemekle beraber, bunda kendilerinin bir rolü olmadığını ve bir anlamda Ermenilerin de bu olaylara sebep teşkil ettiğini söylemeye çalışmıştır[1599].

Londra Konferansı sırasında Ahmet Tevfik Paşa'nın Ermeni meselesine bakış açısı böyle iken acaba aynı konuda Mustafa Kemal Paşa'nın düşüncesi neydi? Bu hususta *"Ermeni meselesinin halli hakkındaki tutumunuz nedir? Bu hususta Amerika'nın aracılığını kabul edecek misiniz?"* şeklindeki bir soruya Mustafa Kemal Paşa *"Ermenilerle aramızda milletlerin bizzat tayin-i mukadderat esasına müsteniden akd-i sulh edilmiş ve aramızda münasebat-ı dostane cari olmakta bulunmuştur"* diyerek Ermenilerle sulh yapıldığını ve dostane ilişkilerin başladığını söylüyordu. Bu nedenle Ermeniler konusunun konferans esnasında yeniden gündeme getirilmesinin gereksizliğine işaret eden Mustafa Kemal Paşa Ankara Hükûmeti'nin Ermeni sorunu diye bir sorunu kalmadığını belirtmeye çalışıyordu[1600].

Londra Konferansı'nda Türk Heyeti'nin başında bulunan Bekir Sami Bey 1 Mart'ta Mustafa Kemal Paşa'dan bir telgraf almıştı. Mustafa Kemal Paşa, bu telgrafında Bekir Sami Bey'e Misâk-ı Millî'den kesinlikle taviz verilmemesi gerektiğini bildiriyordu[1601].

Konferans görüşmeleri devam ederken Ahmet Tevfik Paşa 1 Mart'ta Lord Curzon ile görüştü. İngiltere'ye geldiğinden beri sağlığı iyi olmayan Paşa bu görüşme sırasında da hayli yorgundu. Onun bu hali yine de kendisini yirmi dakikalık bir konuşma yapmaktan alı koymamıştır. Bu görüşmede Ahmet Tevfik Paşa, Lord Curzon'a öncelikli olarak amaçlarının Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişkileri yeniden canlandırmak olduğunu söylemiştir. Lord Curzon ise İngiltere'nin müttefiklerden ayrı hareket etmeyeceğini ifade etmiş ve devamla

1599 **Hâkimiyet-i Milliye**, 5 Mart 1337/5 Mart 1921, nr. 126, s. 1.

1600 **Atatürk'ün Milli Dış Politikası**, s. 227.

1601 Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, C. 3, s. 201-202.

Türkiye'nin İngiltere'ye karşı savaşa girmiş olmasından ve bu konferansta da İstanbul Heyeti'nin Ankara Heyeti'ne boyun eğmesinden yakınmıştır. Ahmet Tevfik Paşa'nın İngiltere ile dostluk konusunda Ankara Hükûmeti ile İstanbul hükûmeti'nin aynı düşüncede olduklarını söylemesi üzerine Lord Curzon, Ankara Hükûmeti'nin Sovyetlerle olan ilişkilerinden ve Fransa ile ayrı bir antlaşma yapma çabalarından duyulan kaygıyı dile getirmiştir. Görüşmede Ahmet Tevfik Paşa'nın üzerinde hassasiyetle durduğu ve Lord Curzon'dan yardım istediği diğer bir konu da gümrük vergileriydi. Nitekim Ahmet Tevfik Paşa İstanbul'un malî durumunun umutsuz olduğunu söyleyerek gümrük vergilerinin artırılmasını istemiştir. Lord Curzon bunu anlayışla karşılamakla beraber, Ahmet Tevfik Paşa'dan Sevr Projesinin bir an önce onaylanması için Ankara Heyeti'ndeki arkadaşlarını ikna etmesi gerektiğini tavsiye etmiş ve görüşmeyi sonlandırmıştır[1602].

Diğer taraftan Padişah Vahideddin, Lord Curzon'a iletilmek üzere Ahmet Tevfik Paşa ile bir mesaj göndermişti. Padişah mesajında tahtının ve ülkesinin tek umudunun Türkiye ve İngiltere arasındaki dostluğa bağlı olduğunu söylemekteydi. Oysa ki Lord Curzon aynı fikirde değildi. Lord Curzon kendisinin Türkiye'nin I. Dünya Savaşı'na İngiltere'nin karşısında girmesini kabul edemiyor ve bu nedenle Türk yöneticileri affetmiyordu. Buna karşılık Ahmet Tevfik Paşa ise o günkü yöneticilerin yaptıkları hatalarla ülkenin başına büyük felaketler getirdiklerini kendisinin ise o günlerde onları bundan vaz geçirmek için çok uğraştığını, fakat netice alınamadığını söylemiş ve bugün ülke ve millet olarak bunun cezasını fazlasıyla çektikleri cevabını vermiştir[1603].

Konferansın 4 Mart'taki toplantısında müttefik devletler temsilcileri Türk ve Yunan heyetleri tarafından kendilerine sunulan teklifler hakkında verecekleri cevapları incelemek için bir araya gelmişlerdir. Konferans salonuna önce Yunan heyeti alınmış, Lloyd George sözü Kalorogepoulos'a vermiştir. Kalorogepoulos müttefik devletlerin İzmir ve Trakya'da tahkikat yapılması teklifinin Yunan Millî Meclisi'nde görüşüldüğünü ve oy çokluğu ile reddine karar verildiğini söyleyerek Yunanistan'ın bu teklifi kesinlikle kabul etmeyeceğini belirtmiştir.

Yunan delegeleri çekildikten sonra salona Türk delegeleri alınmıştır. Bekir Sami Bey, Türkiye'nin resmî cevap metnini okumuştur. TBMM delegeleri ta-

1602 Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk,** s. 199-201.

1603 Sonyel, **Mustafa Kemal (Atatürk) ve Kurtuluş Savaşı**, C. II, s. 1025.

rafından konferansın 25 Şubat 1921 tarihli toplantısında sunulan şartların kabul edilmesi durumunda İzmir ve Trakya'da uluslararası bir tahkikat yapılması teklifini kabul ederek onayladıklarını söylemiştir. Devamla tahkikatın adil bir şekilde yapılması için TBMM'ce müttefik devletlerin doğrudan doğruya tahkikat heyetine nezaret etmelerinin istendiğini ve böylece heyetin sağlıklı sonuçlara ulaşabileceği beklentisini belirtmiştir. Ayrıca TBMM'nin Sevr projesinin diğer hükümlerinin hür ve bağımsız bir Türkiye'nin varlığını ortaya koyacak bir şekle dönüştürülmesi şartıyla kabul edilebileceğini de söylemiştir. Bekir Sami Bey arazi meselelerine de değinmişti. TBMM'nin talimatında yer aldığı şekliyle arazi meselelerinin özellikle de Ermenistan ve Kürdistan'la ilgili maddelerin yeniden incelenmesini istediklerini açıklamıştır. Bekir Sami Bey'in bu konuşması Türk Heyeti'nin antlaşmanın diğer şartlarının incelenmesi konusundaki iyi niyetini ortaya koymaktaydı. Gerçekten de Türk Heyeti antlaşma maddelerinin yeniden ele alınıp değişik boyutlarıyla incelenmesi halinde birçok esaslı noktalarda çözüm bulunabileceğinden ümitliydi. Bekir Sami Bey'in konuşmasını yapmasından sonra Lloyd George arkadaşlarıyla kısa bir görüşme yapmıştı. Görüşme sonrasında bir açıklama yapan Lloyd George kendisine sunulan teklifleri inceledikten sonra Pazar veya Salı günü cevap vereceğini söylemiştir[1604].

O güne kadar devam eden Londra Konferansı görüşmeleri arzu edilen bir sonuca ulaşmamıştı. İstanbul heyeti delegeleri arasında yer alan Ahmet Tevfik Paşa'nın büyük oğlu İsmail Hakkı Bey kardeşi Ali Nuri Bey'e gönderdiği 7 Mart 1921 tarihli mektupta konferans gelişmeleri ile ilgili olarak bilgi veriyordu. Buna göre, İtalya ve Fransa verilecek karar hakkında anlaşamıyorlardı. İtalya tamamen Türkiye'yi destekliyor, fakat Fransa *"şöyle böyle Türk tarafını tutuyordu."* İtalya'nın isteği Yunanistan'ın İzmir'den çıkmasıydı. Lloyd George ise Yunanlıların İzmir'de kalmalarını istiyordu. Bu nedenle konferans görüşmeleri tıkanıyor ve konferans heyetinin bir an önce sonuca varması mümkün olamıyordu. Türk heyetinin Londra'da konferans sonucunu beklediği günlerde İngiliz basınının Türkiye aleyhinde yayımlarda bulunmaya devam ettiği görülüyordu[1605].

Beklenildiği gibi, Londra Konferansı görüşmeleri 12 Mart'a kadar uzamış ve bu tarihte müttefik devletler Türk ve Yunan heyetlerine aldıkları kararla-

1604 **Peyâm-ı Sabah**, 12 Mart 1337/12 Mart 1921, nr. 816, s. 1.

1605 **TTK, TP,** Kutu 17, Gömlek 12, Belge 12, Tarih 7 Mart 1921.

rı tebliğ ederek ertesi gün bu kararlarla ilgili olumlu veya olumsuz cevaplarını vermeleri gerektiğini belirtmişlerdir. Müttefik devletlerin olumlu veya olumsuz cevap verilmesini istedikleri bu kararlar Ahmet Tevfik Paşa tarafından 13 Mart 1921'de Hariciye Nezaretine bir telgrafla bildirilmiştir.

Buna göre: antlaşmanın düzeltilmiş haliyle Osmanlı tarafından onaylanması halinde İtilâf Devletleri Türkiye'nin Milliyetler Cemiyeti'ne girmesini kolaylaştıracaklardı. Antlaşma metninde yer alan gerekirse İstanbul'un Türklerden alınması ve buradaki Türk nüfusunun ihracını öngören tehditkâr ifadeler antlaşmadan çıkarılacaktı. Boğazlar komisyonunun başkanlığı Türkiye'ye verilecekti ve Türkiye bu komisyonda iki oya sahip olacaktı. Adliyeyi ıslah edecek komisyonda Türkiye temsil edilecek, ordunun miktarı 35.000'e jandarma ise 45.000'e çıkarılacaktı. Yabancı subayların miktarı azaltılacaktı. Askerî mektepler hakkında düzeltmeler yapılacaktı. Boğazlar bölgesi Rumeli'de Gelibolu yarımadası ile Tekfurdağı'na kadar olan araziye, Asya'da Bozcaada'dan Karabiga'ya ve İstanbul boğazının her iki tarafından 25 km olan arazi ile Ege ve Marmara'da boğaza hâkim adalara kadar genişletilecekti. Müttefikler İstanbul ile İzmit yarımadasını hızlı bir şekilde tahliye etmeyi ve işgalin yalnız Çanakkale ve Gelibolu'yla sınırlı kalmasını kabul edeceklerdi. Ayrıca Türkiye'nin İstanbul boğazındaki tarafsız bölgeden asker geçirebilmesine de müsaade edeceklerdi. Müttefikler donanma hakkında Türkiye'yi daha çok memnun edecek imkânlar sağlayacak ve mütarekenin donanmayla ilgili maddelerinde düzenleme yapacaklardı. Müttefikler malî konularda Türkiye'nin istekleri doğrultusunda önemli değişikliklerde bulunacaklardı. Ayrıca maliye komisyonu Osmanlı Maliye Nazırı'nın fahri başkanlığı altında olacaktı. Türkiye malî durumu hakkında tam oya sahip olacak ve müttefikleri ilgilendiren malî işlerde ise görüşmelere katılacak olan bir delegesi vasıtasıyla komisyona iştirak edecekti. Meclis-i Mebusan'ın maliye komisyonunun Maliye Nazırıyla beraber hazırlayacağı bütçe üzerinde düzenleme yapmaya hakkı olacaktı ancak düzenleme maliyeyi etkilemeyecek bir şekilde ise bütçe tasdik olunmak üzere komisyona iade edilecekti. Yabancılara verilen imtiyazlar konusunda Türkiye'nin eskiden beri sahip olduğu hakları devam edecek ve bu konuda insiyatif sahibi olmaya devam edecekti. Ayrıca yabancı postanelerin kaldırılması bazı şartlar altında dikkate alınacaktı. Müttefikler, Kürtlerle, Keldani ve Asurîlerin menfaatlerini sağlamak ve verilecek imtiyazları kolaylaştırmak ve şimdiki yerel durumu da gözetlemek şartıyla antlaşma metninde değişiklik ya-

pacaklardı. Şimdiki hükümler, Türkiye'nin Osmanlı Ermenilerine Doğu sınırı üzerinde millî bir yurda sahip olma hakkını tanıması ve Milletler Cemiyeti tarafından Ermenistan'a bırakılacak araziyi yerinde incelemekle görevli komisyonun kararlarını onaylaması şartıyla kabul edilebilecekti. Müttefikler şimdiki istenilmeyen duruma son verilmesi ve sulhun geri getirilmesi amacıyla İzmir Vilayeti'ni Osmanlı idaresi altında bırakacaktı. İzmir şehrinde bir kıta Yunan askeri yerleştirilecek ve livanın diğer kısımlarında da yabancı subaylar bulunacaktı. İzmir'e Milletler Cemiyeti tarafından Hristiyan bir vali atanacaktı. Atanacak olan Hristiyan valiye bu görevinde seçimle gelmiş kişilerden oluşan bir meclis-i idare ile yine seçimle oluşacak olan bir millî meclis yardımcı olacaktır. Bu durum beş sene içerisinde taraflardan birinin Cemiyet-i Akvam'a müracaatı ile yeniden düzenlenebilecekti[1606].

Ahmet Tevfik Paşa'nın Hariciye Nezaretine göndermiş olduğu ve Osmanlı hükûmeti tarafından incelenerek olumlu ya da olumsuz cevap verilmesi istenilen müttefikler konseyinin bu kararları aynı zamanda gazetelerde de yayımlanarak kamuoyunun bilgisine sunulmuştur[1607].

Gazetelerde yayımlanan Londra Konferansı kararları İstanbul'da şaşkınlıkla karşılanmıştır. Kamuoyunda Londra Konferansı'ndan bir sonuç çıkmayacağı düşüncesi hâkimdi. Ancak Anadolu delegelerinin iyi karşılanması ve bunun arkasından gelen memnuniyet içeren telgraf haberleri İngilizlerin belki Türklere hayat hakkı tanıyacakları zannını vermişti. İzmir'in muhtariyeti ve Milletler Cemiyeti'ne terk edilmesi hakkındaki haberler sulh hakkındaki bütün ümitleri ortadan kaldırmaktaydı[1608].

4.2.7. Ahmet Tevfik Paşa'nın Konferans'taki Tutumunun Basındaki Yankıları

Ahmet Tevfik Paşa'nın Londra Konferansı'ndaki tutumu ile ilgili olarak yerli ve yabancı basında birçok haber ve yorumun yer aldığı görülmektedir. *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi Ahmet Tevfik Paşa'nın konferansta sözü Ankara delegelerine bırakmasından takdirle bahsediyordu. Gazete'ye göre, onun bu ha-

1606 **BOA, MV,** 221/90.

1607 **Hâkimiyet-i Milliye,** 15 Mart 1337/15 Mart 1921, nr. 133, s. 1; **İkdam,** 17 Mart 1337/17 Mart 1921, nr. 8624, s. 1.

1608 **Hâkimiyet-i Milliye,** 27 Mart 1337/27 Mart 1921, nr. 143, s. 1.

reketi Türk meselesine iki nokta-i nazardan bakılmasını bertaraf etmişti ve bu durum teşekküre layıktı[1609]. Buna benzer bir başka yorumda 25 Şubat'ta *"Murahhaslarımızın Kabulü"* başlığı ile *Vakit* gazetesinde yer alıyordu. Buna göre, Ahmet Tevfik Paşa'nın sözü Ankara delegelerine bırakmasıyla İstanbul ve Ankara delegeleri arasında bir ikilik meselesi kalmıyordu. Paşa'nın konferanstaki açıklaması onun *"şüphe edilemeyecek"* derecede vatanperverliğinin bir deliliydi[1610].

Ahmet Tevfik Paşa'nın konferanstaki bu tavrı ile İtilâf Devletleri bundan sonra TBMM'yi tanımamak iddiasında bulunamayacaklardı[1611]. *Akşam* gazetesine göre, Paşa sözü Ankara delegelerine bırakarak vatanperverliğini göstermişti[1612]. O yaşta ne seyahat külfetine ne de yolda tutulduğu gribe önem vermeden Türk halkının hakkını müdafaa etmek için konferans huzuruna çıkması konferans üyeleri üzerinde derin bir etki yaratmıştı[1613].

Fransız gazetelerinden bazılarında da Türk delegelerinin konferansa katılımı hakkında haberler yer almakta ve Ahmet Tevfik Paşa hakkında görüş beyan edilmekteydi. *Petit Parisien Journal* müttefik murahhaslarından birinden edindiği bilgilere dayanarak Paşa için konferanstan olumlu bir sonuç alınmasını sağlamak amacıyla gösterdiği çabalarından dolayı*"tabib-i husûsî"* ifadesini kullanıyordu. Ayrıca Paşa'nın ilerleyen yaşına rağmen yenik ülkesini savunmak için bir haftalık yorucu seyahatten çekinmediği belirtiyordu.

Matin gazetesi Paşa'nın zayıf vücuduyla ve titreyerek konferansa girmesinin ve Lloyd George'un karşısında romatizmalı dizlerine örtü çekerek yer almasının diplomasi edebiyatında İstanbul'u teşhis ettiren *"hasta adam"*ın tam bir timsali olduğunu yazıyordu. Gazete Bekir Sami Bey için ise *"herkülvari*" tabirini kullanıyordu.

Yukarıdakine benzer bir benzetmeyi Le Journal'de "Mazi ve İstikbal" başlığı ile çıkan yazıda görmekteyiz. Le Journal yazısında "Tevfik Paşa'nın beyaz, yorgun, öksürüklü ve elinde bir örtü bulunan kâtibinin yardımıyla otomobilden indiğini" belirtiyor ve bu haliyle Paşa'yı maziye benzetiyordu. Ankara'nın temsilcisi olan Bekir Sami Bey ise aynı yazıda *"elinde koca bir çanta olduğu halde,*

1609 **Hâkimiyet-i Milliye,** 25 Şubat 1337/25 Şubat 1921), nr. 118, s. 1.

1610 **Vakit,** 25 Şubat 1337/25 Şubat 1921, nr. 1155, s. 1.

1611 **Hâkimiyet-i Milliye,** 27 Şubat 1337/27 Şubat 1921, nr. 119, s.1.

1612 **Vakit,** 25 Şubat 1337/25 Şubat 1921, nr. 1155, s. 1.

1613 **İkdam,** 9 Mart 1337/9 Mart 1921, nr. 8616, s. 1.

güçlü vücuduyla arabadan atlayan istikbale" benzetiliyordu[1614]. Aynı tarzda bir benzetmeyi de Loj Eretli Journal gazetesi'nde görmekteyiz[1615].

Daily Mail gazetesi ise İstanbul ve Ankara heyetlerine başkanlık eden Ahmet Tevfik Paşa ile Bekir Sami Bey arasındaki samimi görüşme ve sağlanan uzlaşmaya bakarak konferansta müttefikler ile Türk heyetleri arasında bir uzlaşmanın kesin olarak sağlanacağını dile getiriyordu[1616].

26 Şubat 1921 tarihli *Vakit* gazetesi Avrupa gazetelerinin Ahmet Tevfik Paşa'dan hürmetle bahsettiklerini ve genellikle de övgüler konusunda aynı dili kullandıklarını yazıyordu. Aynı günkü gazete *Petit Parisien* gazetesine gönderilen bir telgrafa yer veriyordu. Telgrafta Ahmet Tevfik Paşa'nın 76 yaşında olmasına ve dört günlük bir seyahatin yorgunluğuna maruz kalmasına rağmen birkaç dakika da olsa gazetecileri kabul etme nezaketini gösterdiği belirtiliyordu. Ahmet Tevfik Paşa bu görüşmede Türkiye'nin geleceğinin tehlikede olduğunu ve konferansta ülkesinin yararına olacak şekilde anlaşmazlıkların sona erdireceğinden emin olduğunu söylüyordu. Ayrıca Sevr projesinin adil bir şekilde yeniden düzenlenmesi ile ortaya çıkacak yararlardan Türk tarafının büyük ölçüde istifade edilebilmesi için Bekir Sami Bey'in de aynı şekilde hareket etmesi gerektiğini ve bunun da böyle olacağından emin olduğunu ifade etmekteydi.

Daily Telegraph gazetesi ise Ahmet Tevfik Paşa ile yaptığı bir mülakata yer veriyordu. Ahmet Tevfik Paşa bu mülakatında Londra yolculuğundan bahsediyordu. Londra'da İngiltere hükûmeti'nin temsilcileri tarafından son derece iyi karşılanmıştı. Bu karşılamadan büyük bir memnunluk duyan Paşa *"Ben bu tesir-i ihtiramkâraneyi bundan evvel burada sefir sıfatıyla memleketime hidmet ettiğim zaman takdirine muktedir olduğum hulûsun bir delili olarak telâkki ederek fevkalâde memnun oldum"* diyerek bu ilginin Londra Büyükelçilik görevi yıllarına dayandığını ifade ediyordu. Ahmet Tevfik Paşa'ya göre, birleşmiş bir Türkiye dünya nazarında ayrı bir Türkiye'den daha çok şeref, şan, itibar ve nüfuz kazanacaktı[1617].

1614 **Güven Okday Özel Koleksiyonu.**

1615 **ATASE, (İSH 11-B),** Kutu 745, Gömlek 75, Belge 75-1.

1616 **Vakit,** 25 Şubat 1337/25 Şubat 1921, nr. 1155, s. 1.

1617 **Vakit,** 26 Şubat 1337/26 Şubat 1921, nr. 1156, s. 1.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi Ahmet Tevfik Paşa'nın sözü Ankara delegelerine bırakmasından Padişah Vahideddin'in memnun olmadığını yazıyordu. Gazeteye göre, Ahmet Tevfik Paşa İstanbul'da iken Padişah bu birlikteliğe engel olmuştu, fakat Londra'ya gidince İstanbul'un baskısından kurtulmuştu. Yarım asırlık siyasî hayatını ülkesine hizmet ederek büyük bir şerefle tamamlamak isteyen Ahmet Tevfik Paşa bu nedenle de söz hakkını Ankara'dan gelenlere vermişti. Gazeteye göre, Padişah bu durumdan memnun olmamış ve İstanbul'daki tazyik ve etkisini devam ettirdiğini Londra'ya gönderdiği telgraflarında göstermeye çalışmıştır. Nitekim telgraflarında *"Saint James Sarayı'nın yabancılarına parmağıyla Bekir Sami Bey'i gösteren hamiyetli vezirin omzuna dokunarak: Hayır millet değil ben"* anlayışını ortaya koyacak ifadelere yer vermiştir[1618].

Aynı gazetede *"Tevfik Paşa'nın Sadakati"* başlığı ile çıkan yazıda Ahmet Tevfik Paşa'nın Londra'dan İstanbul'a bir telgraf çektiği belirtiliyordu. Yazıya göre, Paşa bu telgrafında o güne kadar olduğu gibi o günden sonra da İtilâf Devletleri'nin her türlü teklifleri karşısında Ankara delegeleri ile tamamen birlikte hareket edeceğini bildiriyordu[1619].

Ahmet Tevfik Paşa'nın konferanstaki tutumu ile ilgili olarak gazetelerde yapılan yayımlarla ilgili Safa Bey gazetecilere bir açıklama yapma gereğini duydu. Safa Bey bazı günlük gazetelerin Ahmet Tevfik Paşa'nın konferansta söz hakkını tamamen Anadolu heyetine vermesi hakkındaki yayımları Ahmet Tevfik Paşa'nın gönderdiği telgrafa nazaran düzeltme gereği duyduklarını söyledi. Buna göre: Ankara'dan Londra'ya giden heyetin oraya ulaşmasından sonra konferanstan beklenilen amacın elde edilmesi için her iki heyet görüşerek taleplerinin esaslarını kararlaştırmıştı. Birlikte konferans salonuna girilmiş ve konferans başkanının Osmanlı Heyeti'ni dinlemeye hazır olduğunu açıklaması üzerine Ahmet Tevfik Paşa bir an önce devamlı bir barış imzalanmasını sağlamak için daha önce Ankara Heyeti'yle mutabık kalınan konularda yani *"Osmanlı Devleti'nin Türklerle meskûn arazi dâhilinde tamamiyet-i mülkiyesinin ve istiklâlinin ve ekalliyetlerin hukukunun muhafazası ve boğazlar meselesinin de beyne'l-milel bir suretle tesviyeye rabt-ı lüzumunu"* öngören konularla ilgili açıklamalarda bulunduktan sonra sözü Ankara Heyeti'nin başkanı olan Bekir Sami Bey'e bırakmış, o da diğer hususlarla ilgili görüşlerini açıklamıştı.

1618 **Hâkimiyet-i Milliye,** 15 Mart 1337/15 Mart 1921, nr. 133, s. 1.

1619 **Hâkimiyet-i Milliye,** 20 Mart 1337/20 Mart 1921, nr. 137, s. 1.

Her iki heyetin anlaşmazlığı durumunda bundan faydalanmak isteyenlerin hedefleri böylece sonuçsuz kalmıştı. Heyetlerin amacı ülkenin kurtuluşu ve Padişah'ın hukukî haklarının korunmasıydı. Bu amaca ulaşmak için her iki heyet birlikte hareket etmişti. Bunun için gerçeğe aykırı yanlış anlaşılmalara sebep olacak olan yayımlara gazetelerde yer verilmemeli ve bu tür yayımlardan sakınılmalıydı[1620].

İngiliz istihbarat raporlarına göre de Ahmet Tevfik Paşa'nın konferanstaki tutumundan dolayı İstanbul'daki Damat Ferit Paşa taraftarları onun Londra'dan geri çağrılması ve yerine Damat Ferit Paşa'nın gönderilmesi için planlar yapmaktaydılar. Padişahın Mabeyncilerinden Ömer Yaver Paşa ile Avni Paşa bu propagandaya yardımcı oluyorlardı. Padişah Ahmet Tevfik Paşa'yı Londra'ya göndermesinden pişmanlık duymaya başlamıştı. Onun Ankara Heyeti'nin baskılarına yeterince direnemediğine inanmıştı[1621].

Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde yer alan bir haberin de İngiliz istihbarat raporlarını teyit eder bir nitelikte olduğu görülmektedir. Habere göre, Ahmet Tevfik Paşa'nın konferanstaki tutumuna karşılık Padişah, Paşa'ya bir telgraf göndermişti. Padişah bu telgrafında konferans görüşmelerinde İzmir ve Trakya'ya gönderilmesi kararlaştırılan tahkîk heyetleri ile yetinilerek Sevr projesinin diğer hükümlerini kabul etmesini istemişti. Konferans sırasında Paşa'nın söz hakkını Ankara delegelerine vermesi ile başlayan iki heyet arasındaki yakınlaşma İngilizleri rahatsız etmişti. İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliği Baştercümanı Ryan ile Rahip Frew sık sık Padişah Vahideddin'i ziyaret ediyorlardı. Amaçları Padişah'ı etkileyerek İngilizlerle her konuda yeniden ittifakı sağlamaktı. İngilizlerin üzerindeki baskısı çok geçmeden etkili olmuş ve Padişah'ı harekete geçirmişti. Padişah'ın Tevfik Paşa'ya çektiği ve Sevr projesi hükümlerini kabul etmesini istediği bu telgrafı milliyetçiler arasında olumsuz tesir oluşturdu. Padişah'ın bu tutumu ile ilgili olarak *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde *"Osmanlı tarihinin ne garip cilvesidir! Bir taraftan Avrupa matbuatı itilaf rical-i devleti Kont Sforza, Mösyö Briand Sevr Muahedesi'nin Türkler için bir hükm-i idam olduğunu söylüyor diğer taraftan Osmanlı Padişah'ı Sadrazamına muahedeyi kabul et diyor. Ve yalnız milletin yüzünü değil, ihtimal ki milleti hesabına ecnebi ricalinin bile yüzünü kızartı-*

1620 **İkdam,** 15 Mart 1337/15 Mart 1921, nr. 8622, s. 2.

1621 Sonyel, **a.g.e.,** s. 1027.

yor!." denilerek Padişah'ın bu politikası şiddetle eleştiriliyordu. Ayrıca Padişah'ın Damat Ferit Paşa'yı Avrupa'ya göndermesi Ahmet Tevfik Paşa'ya güvenmediğini gösteriyordu[1622].

5. LONDRA KONFERANSI SONRASINDA YAŞANAN İÇ SİYASİ GELİŞMELER

Londra Konferansı müttefikler komisyonunca kararların taraflara bildirilmesinden sonra dağıldı. Konferansa katılan heyet üyeleri ülkelerine döndüler, fakat Ahmet Tevfik Paşa kalmaya karar verdi. Maliye Müşaviri Kazım Bey kendisine eşlik etmiştir[1623].

Ahmet Tevfik Paşa 15 Mart'ta Lord Curzon'a veda ziyaretinde bulundu. Padişah'ın, İngiltere ile daha sıkı ilişkiler kurmayı dilediğini ve ileride Türkiye ile İngiltere arasında bir ittifak yapılması ve antlaşma imzalanması umudunu dile getirdi. Fakat Curzon buna yanıt vermekten kaçındı. Paşa bu görüşmede ayrıca Türklere Trakya'dan ödün verilmesini, Çatalca hattı yerine Midye-Enez hattının kabul edilmesini istedi. Curzon ise bunun olanaksız olduğunu söyledi. Ondan sonra, Ahmet Tevfik Paşa, Ankara Heyeti'yle olan ilişkileri hakkında Curzon'a bilgi verdi ve her iki taraf arasında ilkin kuşkuyla başlamış olan ilişkilerin epey ilerlemiş olduğunu bildirdi. *"Ankara'nın vahşi kedilerinin, kendi babacanlığı sayesinde ehlileştirilmiş olduğunu iddia"* etti[1624].

Ahmet Tevfik Paşa, konferans dağıldıktan sonra bir diplomasi nezaketi olarak konferansa ev sahipliği yaptığını düşündüğü İngiltere Başbakanı Lloyd George'a da bir veda ziyaretinde bulundu. Bu görüşmeyle ilgili olarak Ahmet Tevfik Paşa sonraki yıllarda Lloyd George ile aralarında geçen bir görüşmeden bahsetmektedir. Buna göre, İngiliz Başbakanı kendisini ziyarete gelen Paşa'yı bekletmeden ayakta karşılamıştı. Karşılıklı nezaket cümlelerinden sonra Paşa'yı Londra Büyükelçiliği yıllarından tanıyan ve ona *"The great old man of Turkey"*

1622 **Hâkimiyet-i Milliye,** 15 Mart 1337/15 Mart 1921, nr.133, s. 1. Sultan Vahideddin en başında Ahmet Tevfik Paşa'nın Londra'da Anadolu heyeti ile işbirliği yapması ihtimalinden çekinmiş ve onun Londra'ya gitmesini uygun bulmamıştı. Ancak daha sonra Paşa'nın ısrarları ve Veliahdın zorlaması üzerine onun gönderilmesini kabul etmişti. **ATASE, (İSH 11-B),** Kutu 741, Gömlek 53, Belge 53-1.

1623 **Hâkimiyet-i Milliye,** 27 Mart 1337/ 27 Mart 1921, nr. 143, s. 1; **İleri,** 21 Mart 1337/ 21 Mart 1921, nr. 1130, s. 1.

1624 Sonyel, **a.g.e.,** s. 1031.

diye hitap eden İngiltere Başbakanı *"Altes, Ankara'dan bu haydutlar acaba hangi yoldan inlerine dönecekler?!"* diye bir söz söylemişti. Lloyd George'un Ahmet Tevfik Paşa'nın Londra Konferansı'ndaki tutumuna rağmen onun Ankara Hükûmeti'nden hoşlanmayacağını düşünerek bu sözü söylemesi Ahmet Tevfik Paşa'yı şaşırttığı gibi, aynı zamanda da hiddetlendirmişti. Gerçekten de İngiliz Başbakanı bu düşüncesinde yanılmaktaydı. Çünkü Ahmet Tevfik Paşa cevaben *"Efendim, haydut dediğiniz bu kişiler, yurtlarını var güçleriyle müdafaa eden saygıdeğer vatanseverlerdir. Haydut değildirler!"* diyerek ayağa kalkmış ve tek kelime etmeden odayı terk etmişti[1625]. Ahmet Tevfik Paşa'nın Lloyd George'a söylediği sözler ve sergilediği bu tutum onun Anadolu harekâtına olan bakışını göstermesi açısından son derece önemliydi.

Ahmet Tevfik Paşa Nice'e gitmek üzere Londra'dan ayrıldı[1626]. Aslında kendisi Nice'de yedi sekiz gün kaldıktan sonra Roma'ya gitmeyi düşünmekteydi. Hâlâ rahatsızlığı devam ettiğinden İstanbul'a trenle değil[1627] Brindizi üzerinden vapurla dönmeyi planlamıştı[1628]. Bu arada Padişah, Ahmet Tevfik Paşa'ya bir telgraf çekmiş ve derhal İstanbul'a dönmesini istemişti[1629]. Ancak *Hâkimiyet-i Milliye*'de yer alan bu haberin doğru olmadığı daha sonra *Vakit* gazetesi tarafından kamuoyuna açıklanmıştır[1630]. Nice'e gelen Paşa rahatsızlığı nedeniyle burada bir hafta kalmış ve ardından da İstanbul'a dönmek için hareket etmişti[1631].

Ahmet Tevfik Paşa 14 Nisan'da oğlu İsmail Hakkı Bey ile beraber İstanbul'a döndü. Dolmabahçe rıhtımında birçok devlet ileri gelenleri tarafından karşılanan Paşa orada bulunanlara *"Cümlenizi sıhhat ve afiyette gördüğüm için çok memnunum teşekkür ederim"* dedikten sonra kendisi için hazır bulundurulan otomobile binerek Ayaspaşa'daki konağına gitti[1632]. Bir süre dinlendikten sonra saraya giderek Padişah Vahideddin tarafından kabul edildi. Bu görüşmede Ahmet Tev-

1625 İsmail Hakkı Okday, **Yanya'dan Ankara'ya**, İstanbul 1994, s. 401-403.

1626 **Hâkimiyet-i Milliye,** 28 Mart 1337/28 Mart 1921, nr. 144, s. 1; **Vakit,** 18 Mart 1337/18 Mart 1921, nr. 1175, s. 1.

1627 **İkdam,** 22 Mart 1337/22 Mart 1921, nr. 8629, s. 1.

1628 **Vakit,** 22 Mart 1337/22 Mart 1921, nr. 1179, s. 1.

1629 **Hâkimiyet-i Milliye,** 29 Mart 1337/29 Mart 1921, s. 1, nr. 145, s. 1.

1630 **Vakit,** 24 Mart 1337/24 Mart 1921, nr. 1181, s. 1.

1631 Çilay, **a.g.m., Perşembe,** 30 Mayıs 1935. nr. 9, s. 5.

1632 **Vakit,** 15 Nisan 1337/15 Nisan 1921, nr. 1204, s. 1.

fik Paşa, Padişah'a Londra Konferansı görüşmeleri, Paris ve Roma seyahatleri hakkında bilgiler verdi. Bu görüşme iki saat kadar sürdü[1633].

21 Nisan 1921 tarihli İngiliz istihbarat raporlarına göre, Ahmet Tevfik Paşa bu görüşmede Londra'daki faaliyetleri hakkında Padişah'a bilgi vermişti. Buna göre: Londra Konferansı'nın ilk oturumunda hasta olduğu için, Osman Nizami Paşa, Briand ve Sforza, kendisine Türk çıkarlarının savunulması için söz hakkını Ankara Heyeti'ne bırakması önerisinde bulunmuşlardı. Ancak Fransız ve İngilizler Ankara Heyeti'nin yapacağı herhangi bir antlaşmanın yasal olmayacağını söyleyerek buna karşı çıkmıştı. Antlaşmanın Padişah ve Osmanlı yönetimi tarafından onaylanması gerekeceğini öne sürmüşlerdi. Müttefik devletler İstanbul ile Ankara arasında bir uzlaşmaya varılmasına büyük önem veriyorlardı. Bunu sağlamak için de Londra, Paris ve Roma'da her iki kurula baskı yapmışlardı. Özellikle İtalyan hükûmeti bu konuda özel davranışta bulunmuştu. Ahmet Tevfik Paşa'yla görüşen Sforza, duruma egemen olan Ankara yönetiminin, o günkü koşullar içinde İstanbul'a nakledilemeyeceğini anlamıştı. Fakat Ankara'nın Padişah'a ve merkezi yönetime karşı uyguladığı uzlaşmaz tutumu eleştirerek her iki tarafı birbirine yaklaştıracak bir ortamın sağlanmasının önemine değinmişti. Raporda yer alan bilgiye göre, Sforza aynı görüşleri Bekir Sami Bey'e de açıklamıştı. Bunun üzerine, Roma'da yapılan görüşmede bir karar alınmıştı. Bu karara göre, var olan düşmanca davranışlar sona erinceye ve Sevr projesinin son biçimini kesinleştirecek ikinci bir Londra Konferansı toplanıncaya kadar, İstanbul hükûmeti kendi biçimini koruyacaktı. Bununla birlikte Ankara Hükûmeti'ne karşı düşmanca davranıştan ve kışkırtmadan vazgeçecek ve Ankara'da buna karşılık aynı şekilde olumlu karşılık verecekti. Bu koşullar her iki kurul tarafından kabul edildi. Ahmet Tevfik Paşa, Padişah'a bu davranışı onaylamıyorsa görevden çekilmeye hazır olduğunu bildirmişti. Padişah ise ona güveni olduğunu söylemiş, ancak Anadolu'daki düşmanca davranışlardan kaygılandığını belirtmişti. Ahmet Tevfik Paşa ise Ankara'nın uzlaşmaya karşı bir düşüncesinin olmadığını aksine konferans görüşmelerinde olduğu gibi, uzlaşmacı bir tutum içerisinde olmaya devam edeceğini söyleyerek Padişah'ı yatıştırmaya çalışmıştı[1634].

1633 **İleri,** 15 Nisan 1337/15 Nisan 1921, nr. 1154, s. 1; **Vakit,** 15 Nisan 1337/15 Nisan 1921, nr. 1204, s. 1.

1634 Sonyel, **Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C. II, s. 1123-1124.

Padişah Vahideddin, Ahmet Tevfik Paşa'nın Londra'daki konferans görüşmeleri ile ilgili olarak *"Mustafa Kemal Paşa'nın mümessilleri ile anlaşmanın imkânsız olduğunu gören Tevfik Paşa, söz hakkını Bekir Sami Bey'e vermeyi tercih etmişti. Onun bu hareketi İstanbul'daki muhalefet çevrelerinde çok sayıda tartışma ve polemik yaratmıştı"* demektedir. Padişah'a göre, Ahmet Tevfik Paşa'nın iktidarı halk tarafından büyük bir memnuniyet ve sempati ile karşılanmıştı. Dolayısıyla böyle hassas bir ortamda ona ve hükûmetine karşı alacakları bir olumsuz karar siyasî çevrelerde ve kamuoyunda tepkiyle karşılanabilirdi. Mustafa Kemal Paşa'yı millî mührü elinde tuttuğunu iddia eden bir kişi olarak gören ve onun kendi isteklerini milletin ortak arzusu şeklinde İstanbul'a yansıttığını söyleyen Padişah, Ahmet Tevfik Paşa'yı da Mustafa Kemal Paşa ve Anadolu'dan gelen bütün talepleri yerine getirmekle suçluyordu. Ahmet Tevfik Paşa'nın bu tutumu İstanbul'u devre dışı bıraktığı gibi, kendi tahtının prestijini de gittikçe azaltıyordu. Hatta Padişah bu konuda *"diğer taraftan talihin cilvesi beni acımasız bir şekilde yıldızı her geçen gün benim aleyhime yükselen kişiyi desteklemek gibi ilâhi bir görevle karşı karşıya bırakmaktaydı…"*[1635] diyerek istememesine rağmen Mustafa Kemal Paşa ve Anadolu'nun isteklerini yerine getirdiğini ve bunun da Mustafa Kemal Paşa'ya büyük bir prestij kazandırdığını kabul ediyordu.

Diğer taraftan İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold ise Lord Curzon'a gönderdiği 19 Nisan tarihli gizli telgrafta Ahmet Tevfik Paşa ile görüştüğünü belirtiyordu. Rumbold'un aktardığına göre, bu görüşmede Ahmet Tevfik Paşa kendisine konferans sırasında Ankara Hükûmeti'ne yol göstericiliği yaptığını söylemişti. Bunun nedeni ise Ankara Heyeti üyelerinin konferansta nasıl davranılacağını bilmeyecek kadar cahil olmalarıydı. Bekir Sami Bey her önemli konuyu Ahmet Tevfik Paşa'ya devretmişti. Paşa bu görüşmede Ankara temsilcisinin Fransızlar ve İtalyanlarla imzaladığı antlaşmaların ayrıntılarını da Rumbold'a açıklamıştı. Ahmet Tevfik Paşa bu antlaşmalara karşı çıkmıyordu ve bu konuda Padişah'a da bilgi vermişti. Rumbold ayrıca Ahmet Tevfik Paşa'nın Anadolu'daki savaşın çok sürmeyeceği, çünkü tarafların uzun sürecek bir savaşı sürdürme gücüne sahip olmadıkları görüşüne de raporunda yer vermekteydi[1636].

1635 Murat Bardakçı, **Şahbaba**, İstanbul 1999, s. 439-440.

1636 Sonyel, **a.g.e.**, s. 1124.

Ahmet Tevfik Paşa'nın konferanstaki durumu hakkında bazı bilgiler veren İngiliz kaynaklarının yanı sıra, kendisinin de basına yaptığı açıklamalarda bilgi verdiği görülüyordu. Ahmet Tevfik Paşa bazı önemli noktalardaki talepleri konusunda konferanstan son derece memnun olduğunu belirtiyordu. Özellikle, bu önemli noktalarla ilgili olarak; *"…Hukuk-ı saltanat ve iktisâdîyemiz ve İstanbul boğazları her suretle taht-ı temindedir…"* diyen Ahmet Tevfik Paşa vatanın kurtarılması, Sevr projesinin düzeltilmesi ile İzmir ve Trakya'nın acilen tahliyesi gibi konularda Ankara delegeleriyle aynı fikirde olduklarını da açıklamaktaydı. Açıklamasında Türk heyetleriyle İtilâf Devletleri arasında yapılacak yeni bir konferans öncesinde bu bölgelerin mutlaka tahliye edilmesi gerektiği konusunda da Ankara Heyeti ile aynı kararda olduklarını dile getirmişti. Ahmet Tevfik Paşa'ya göre, her iki Türk heyetinin de çabasıyla Yunanlıların talep ve görüşleri konferansta etkisiz kılınmıştı. Bu da Türk heyetleri adına bir başarıydı[1637]. İstanbul eskiden olduğu gibi kesin olarak Türklerin elinde kalıyordu. Müttefik devletler Türklerin iktisadî talepleri hakkında geniş bir müsaade göstermeyi kabul ediyorlardı. Ayrıca İzmir ve Trakya bölgesine bir tahkîk komisyonu gönderilmesi hakkındaki Türk istekleri de müttefikler konseyince hemen kabul edilmişti[1638].

5.1. Hükûmeti Düşürme Çabaları

5.1.1. Hükûmete Yapılan Muhalefet

Padişahın Ahmet Tevfik Paşa'nın Londra Konferansı'ndaki tutumundan rahatsız olması kabinesinin konumunu büyük ölçüde sarstı. Ankara'dan dönen Ahmet İzzet Paşa, Salih Paşa ve Hüseyin Kazım Bey'in hükûmete katılmaktan çekinmeleri de hükûmetin durumunu sarsan en önemli sebeplerden biri oldu[1639]. Ahmet Tevfik Paşa konferanstaki tavrı ile İngilizlerin Ankara Hükûmeti ile İstanbul hükûmeti'ni birlikte davet etmelerindeki oyunu sonuçsuz bırakmış ve İngilizler işgal zamanındaki baskılarına yeniden başlamışlardı[1640]. 29 Mart 1921 tarihli *Anadolu Ajansı* Ahmet Tevfik Paşa'nın Londra Konferansı'nda söz hakkının milletin temsilcilerine ait olduğundan bahsederek sözü Ankara delegelerine bırakmasının İstanbul ve saray çevresi ile İngiliz devlet adamlarını memnun et-

1637 **ATASE, (İSH 17-A),** Kutu 1232, Gömlek 126, Belge 126-1.

1638 **Vakit,** 16 Nisan 1337/16 Nisan 1921, nr. 1025, s. 1.

1639 **Hâkimiyet-i Milliye**, 29 Mart 1337/29 Mart 1921, nr. 145, s. 1.

1640 **Hâkimiyet-i Milliye**, 30 Mart 1337/30 Mart 1921, nr. 146, s. 1.

mediğini yazıyordu. Habere göre, Ahmet Tevfik Paşa kabinesinin istifa edeceği kuvvetle söyleniliyordu.

Diğer taraftan İngilizler İstanbul'da halka yönelik bazı yeni yaptırımları uygulamaya koymuşlardı. Sokak başlarına astıkları ilanlarda *"her kimin üzerinde, karyesinde, hanesinde silah bulunur ise kurşuna dizdirileceklerini"* duyurdukları gibi, milletin izzeti nefsini rencide edecek düzeyde çarşıda, sokakta, kahvehanelerde ve dükkânlarda halka yönelik hakaretlere hız vermişlerdi[1641].

Padişah'ın Ahmet Tevfik Paşa'nın Londra'daki davranışlarından ve Ankara Hükûmeti'ne boyun eğmiş olmasından hiç de memnun olmadığını bilen İngilizler hükûmetin kısa sürede çekileceği beklentisine de girmişlerdi. İngilizlere göre, Ahmet Tevfik Paşa görevden çekilirse onun yerini Ali Rıza ve Ahmet İzzet paşalar gibi kişiler alabilirdi. Çünkü Padişah'ın o sırada eniştesi olan ve beş defa sadaret görevine atadığı Damat Ferit Paşa'yı yeniden sadrazam yapacak kadar *"mert veya çılgın"* olamayacağına inanıyorlardı[1642].

Hürriyet ve İtilaf Fırkası da hükûmeti düşürmek için yoğun bir muhalefete başlamıştı. Hatta partinin müfrit üyelerinden olup her zaman için Anadolu hareketine karşı olmuş olan üyelerinden önceki Şeyhülislam Mustafa Sabri, Dâhiliye Nazırı Mehmet Ali ve Alemdar muhabiri Refi Cevad'ın da aralarında bulunduğu bir grup üyesi yeni bir parti kurarak hükûmete karşı sert bir muhalefet yapmayı hedeflemişlerdi. Nitekim bu amaçla Hürriyet ve İtilaf Fırkası adlı yeni bir fırka kurdular. Hatta öyle ki İstanbul'dan Ankara'ya ulaştırılan bir bilgiye göre, bu parti İngiliz siyasî memurlarının teşvikiyle kurulmuştu. *Hâkimiyet-i Milliye*'de çıkan bir habere göre de Padişah Vahideddin de boş durmamaktaydı. Londra Konferansı görüşmelerinin Anadolu yararına gelişmeye meyilli olduğunu gören Padişah İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcilerini saraya davet etmiş ve onlarla ayrı ayrı görüşmüştü[1643].

Yapılan bu görüşmelerle ilgili 1 Nisan 1921 tarihli İngiliz istihbarat raporları bilgi vermektedir. Buna göre, Londra Konferansı'ndaki Osmanlı Heyeti'nin Türk haklarının savunulmasını tamamen Ankara delegelerine bırakması Padişah'ı epey üzmüştü. Padişah, Ahmet Tevfik Paşa'ya karşı epey soğumuştu. Konferans esnasında Ahmet Tevfik Paşa'ya gönderdiği mektupta Osmanlı

1641 **ATASE, (İSH 11-C),** Kutu 745, Gömlek 87, Belge 87-1.

1642 Sonyel, **Mustafa Kemal (Atatürk) ve Kurtuluş Savaşı**, C. II, s. 1121.

1643 **Hâkimiyet-i Milliye,** 29 Mart 1337/29 Mart 1921, nr. 145, s. 1.

Devleti aleyhine olacak şekilde Anadolu hareketinin durumunu güçlendirecek ve Türkiye üzerinde bir İngiliz vesayeti oluşturacak davranışlardan sakınılması gerektiği gibi konularda uyarılarda bulunmuştu. Ayrıca Damat Ferit Paşa da 13 Mart'ta muhalefet önderleri ile yaptığı toplantıda, Padişah'ın Ahmet Tevfik Paşa ile kabinesine olan güvenini yitirmiş olduğundan bahsetmişti. Damat Ferit Paşa'ya göre, hükûmetle Ankara arasında bir anlaşma olursa padişahlık hak ve yetkilerinin azalmasından ve hatta tamamen yitirilmesinden kaygılanıyordu[1644]. Aynı rapora göre, 13 Mart'ta Damat Ferit'in başkanlığı altında yapılan toplantıya Mustafa Sabri, Zeynelabidin, Albay Sadık, eskiden dolaylı vergi dairesi müdürlüğü yapmış olan Mahir Sait, Gümülcineli İsmail, Darphane eski Müdürü Hakkı Halit ve eski İçişleri Bakanı Mehmet Ali katılmışlardı. Bu toplantıda, Ankara Hükûmeti'nin politikaları ve olası icraatı ele alınarak görüşülmüş ve hali hazırdaki durum ile gelişen şartların etkili bir muhalefet için uygun olduğu kanaatine varılarak bazı eylemlere girişilmesine ilişkin kararlar alınmıştı[1645].

Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Londra Konferansı kararları ile ilgili yaptığı toplantıda İngilizlerin ima ettikleri bilgiye göre, bir hafta sonra Londra'dan gelecek emir üzerine Ahmet Tevfik Paşa kabinesinin düşeceği ifade ediliyordu. İngilizlerin teklifi üzerine Damat Ferit Paşa'nın başkanlığında yeni bir kabine kurulacaktı. Kurulacak olan yeni kabinede Hariciye Nezaretine Sadık Bey, Dâhiliye Nezaretine İttihatçıların amansız düşmanı olduğu düşüncesi ile İttihatçıların *"celladı"* olarak tanınan Gümülcineli İsmail Hakkı Bey, Harbiye Nezaretine Hüseyin Remzi Paşa, Maliye Nezaretine Sadeddin Bey, Adliye Nezaretine Şarki Karahisar Mebusu Fevzi Bey, Nafia Nezaretine eski Nafia Nazırı Zeki Paşa, Ticaret ve Ziraat Nezaretine Hadi Paşa, Meşihat makamına Şeyhülislam Vasfi Efendi, Polis Müdüriyeti'ne ise Evrenoszade Sabri Bey getirilecekti[1646].

Diğer taraftan 23 Mart'ta Yunan taarruzu yeniden başladı. 11 Nisan 1921 tarihli *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi Ahmet Tevfik Paşa kabinesini düşürme konusu üzerinde durmaktaydı. Gazeteye göre, Padişah Yunan taarruzunun başlamasının ardından meydana gelecek yenilgiden yararlanarak Damat Ferit ve Hoca Sabri Efendi'nin katılımıyla Yunan Başkomutanı Papoulos'un ve Papaz

1644 Sonyel, **a.g.e.**, s. 1083-1084.

1645 Sonyel, **a.g.e.,** s. 1084.

1646 **TİTE,** Kutu 58, Gömlek 30, Belge 30-1001.

Frew'un beğeneceği yeni bir kabine kuracaktı. Bu ortamda başarı sağlanacağını düşünüyordu. Ahmet Tevfik Paşa konferanstaki tavrı ile vicdanının emrini dinleyerek tarihi görevini yerine getirmişti. Yine gazeteye göre, Padişah, Ahmet Tevfik Paşa'yı elinden gelse bir kaşık suda boğacaktı. Paşa'nın iki dakika içinde söylediği dört kelime ile Avrupa'ya anlattığından memnun olmayanlar parmakla sayılacak kadar azdı. Bunlar Lloyd George, Papoulos ve Padişah Vahideddin idi. Londra Konferansı'nda Ahmet Tevfik Paşa İngiliz planını suya düşürünce Lloyd George yeni bir Yunan taarruzu hazırladı. Bu hazırlığı Kalogeropoulos'un İzmir'den çıkmamak konusundaki kesin iddiası kuvvetlendirmişti. Ayrıca Padişah da İstanbul'dan Ahmet Tevfik Paşa'ya çektiği telgraflarda Yunanlıların İzmir'den çıkmama konusundaki kararlarını kınadığını bildirmişti. Briand, Sforza, Ağa Han, Guro ve bütün dünya artık hep birlikte Sevr projesinin Türklere hayat hakkı vermediğini ve bu nedenle de kabul edilemeyeceğini söylüyordu. Padişah'ın ise Ahmet Tevfik Paşa'ya bir an önce düzeltilmiş haliyle antlaşmanın kabul edilmesi konusundaki talimatı da düşmanın işini kolaylaştıracaktı. Ayrıca Papaz Frew'un dostu Damat Ferit Paşa'yı Londra'ya göndermeye teşebbüs etmesi de İngilizlerin Türk milleti aleyhine *"yeniden tutuşturduğu suikast yangınını körükler"* mahiyetteydi. Yine İstanbul'da Ahmet Tevfik Paşa kabinesinin düşürülerek yerine Damat Ferit Paşa'nın getirilmesi ise sadece Yunanlılara yarar sağlayacaktı[1647].

Görüldüğü gibi, Ahmet Tevfik Paşa'nın Londra Konferansı'ndaki tutumu Padişahı, Paşa'nın aleyhine çevirmişti. Ayrıca Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın muhalefet çalışmaları ve İngilizlerin hükûmete yönelik olumsuz düşünceleri de devam ediyordu. Diğer taraftan Ahmet Tevfik Paşa hükûmeti'nin işbaşına gelmesinden sonra İstanbul'dan Anadolu'ya gizli olarak yapılan silah sevkiyatının giderek arttığı dikkatlerden kaçmıyordu. Özellikle, İngilizler bu konuda büyük rahatsızlık duyuyorlardı. Duydukları bu rahatsızlığı açıkça dile getirmeye başlamışlar ve bu durumdan Hükûmeti sorumlu tutmuşlardır. Nitekim Harbiye Nazırı Ziya Paşa[1648] İngilizler tarafından ciddi bir şekilde uyarılmıştı. Ziya Paşa

1647 **Hâkimiyet-i Milliye,** 11 Nisan 1337/11 Nisan 1921, nr. 156, s. 1.

1648 Ziya Paşa göreve geldiği ilk günden itibaren Anadolu'ya büyük yardım ve hizmetlerde bulunmuştu. Bu nedenle de işgal kuvvetleri ve özellikle İngiliz kumandanlığı nezdinde çok zor bir duruma düşmüştür. Hüsnü Himmetoğlu, **Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul ve Yardımları**, C. 2, İstanbul 1975, s. 66-67. İstanbul'daki İngiliz işgal kuvvetleri Başkomutanı General Harrington, 14 Temmuz'da Harbiye Nezaretine gönderdiği bir yazıda Harbiye Nazırı'nın Anadolu'ya silah kaçıranların önderi olduğunu, bu amaç için, Bakanlığında,

bu tepkiyi fazla ciddiye almamış sadece özür dilemekle yetinmiştir. Ancak İngilizler Anadolu'ya silah kaçırılması işinde Ziya Paşa'nın suç ortağı olduğundan şüpheleniyorlar, fakat kendisini suçlayacak kesin deliller bulamadıkları için bir şey yapamıyorlardı[1649].

Diğer taraftan Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Ankara'ya silah ve benzeri malzemeler konusunda yardım ulaştıran kurumlardan biriydi. İngilizler de bu durumun farkındaydılar. Sir Horace Rumbold 13 Nisan 1921'de Lord Curzon'a Ahmet Tevfik Paşa Hükûmeti'nin Kuvâ-yı Milliye'ye hizmet vermesi için bir Kızılay Heyeti örgütlediğini bildiriyordu. Bu arada General Harrington'un hazırladığı raporda da Harbiye Nezareti'nin kontrolü altındaki depolardan çok sayıda silah ve malzemenin eksik olduğuna işaret ediliyor ve depolardaki silah ve cephanenin envanterini çıkarmak için çalışma başlatılması isteniyordu. İlgili raporda, kaybolan silahların ve malzemelerin Kuvâ-yı Milliyecilere götürüldüğünden asla şüphe edilemeyeceğine dikkat çekiliyordu[1650].

Ahmet Tevfik Paşa hükûmeti'ne karşı bazı siyasî çevrelerce birtakım gizli ve sinsi çalışmalarda sürdürülmekteydi. Özellikle, bunlar arasında İstanbul'da Kuvâ-yı Milliyeciler'e karşı koymak amacıyla, Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile İngiliz Muhipleri Cemiyeti tarafından kurulan derneklerin çalışmaları dikkat çekiyordu. Bunlar arasında bulunan Anadolu Cemiyeti'nin öncelikli hede-

topçu genel müfettişinin emri altında bulunan özel personelin silah kaçırmaktan başka bir şey yapmadığını bildiriyordu. Genaral Harrington devamla Harbiye Nazırı ve genel müfettişi görevlerinden uzaklaştırmak istediğini, ancak Fransız ve İtalyan işgal kuvvetleri komutanlarının bunu uygun görmediklerini belirtiyordu. Çünkü onlara göre, bunların yerine gelecek kişiler daha iyi olmayacaktı. İngiliz Yüksek Komiseri de kabinenin düşeceği kaygısını taşıdığından buna karşı çıkıyordu. General Harrington bu açıklamaları yaptıktan sonra ne yapması gerektiğini İngiliz Harbiye Nezareti'nden sormaktaydı. Bunun üzerine İngiliz Dışişleri Bakanlığı 7 Ağustos'ta, İstanbul'daki Yüksek Komiser Sir Horace Rumbold'un bu konudaki görüşünü sormuştur. O da, 10 Ağustos'ta verdiği karşılıkta *"Şimdiki durumda ve siyâsî nedenlerden ötürü, söz konusu Türk yetkililerin görevlerinden uzaklaştırılmasına karşıyım. Bu denli bir talep, tüm kabinenin düşmesine yol açabilir ve komplikasyonlardan kaçınılması gereken bir sırada durumu daha da karıştırabilir… Sonra at kaçtıktan sonra ahır kapısını kapamak anlamına da gelir…"* diyerek Harrington ile aynı düşüncede olmadığını ifade etmiştir. Sonuçta, Rumbold haklı bulunmuş ve Harrington'un bu talebi yerine getirilmemiştir. Sonyel, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisinin…**, s. 262.

1649 Bilge Criss, **İşgal Altında İstanbul**, İstanbul 1994, s. 184-186.

1650 Criss, **a.g.e.,** s. 205.

fi Ahmet Tevfik Paşa hükûmeti'ni düşürmek ve Ankara Hükûmeti'ni gayri meşru ilân etmekti. Cemiyetin bu çalışmaları Ankara Hükûmeti'nin İstanbul'daki temsilcisi durumunda bulunan Hamid Bey tarafından sık sık rapor edilmiştir[1651].

Eski Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın da gizliden gizliye Ahmet Tevfik Paşa hükûmeti aleyhindeki çalışmalarını sürdürdüğü görülüyordu. Özellikle Damat Ferit Paşa Hürriyet ve İtilâf Fırkası üzerinden bu çalışmalarını sürdürmekteydi. Nitekim 16 Nisan'da Gedikpaşa'da Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın merkezinde yapılan toplantıda Damat Ferit Paşa'nın gönderdiği bir tezkire ele alınmış ve okunmuştur. Damat Ferit Paşa bu tezkiresinde *"Muhterem mesâ'î arkadaşlarım. Vatanperver grubumuzun tekrar re'sikâre gelmesi hususu lâhik sadrazam Tevfik Paşa'nın vaziyetine bağlıdır. Bir müddet daha sabır tavsiye ederim"* diyerek kendilerinin tekrar iktidara gelmeleri için Ahmet Tevfik Paşa kabinesinin düşürülmesi gerektiğini belirtiyordu[1652].

Kadıköy'de Kiraz Hamdi Paşa'nın konağında Gümülcineli İsmail, eski Üsküdar Mutasarrıfı Yüzbaşı, Hürriyet ve İtilaf merkezi üyelerinden birkaç kişi ve bir İngiliz subayından oluşan bir grup 4/5 Mayıs gecesi Anadolu hareketinin ortadan kaldırılması meselesini görüşmek üzere toplandı. Bu toplantıda bazı kararlar alındı. Buna göre, İstanbul'da Ahmet Tevfik Paşa kabinesi düşürülecekti. Hürriyet ve İtilâfçılardan oluşan bir kabine kurulacaktı. Halifelik ordusu adıyla bir ordu kurulacak ve bu ordunun para ve silah gibi ihtiyaçları İngiltere tarafından sağlanacaktı.

Diğer taraftan Damat Ferit Paşa'nın Baltalimanı'ndaki çiftliğinde çoğunluğu Nigahbancılar olmak üzere 250 kişilik bir grubun toplanması sağlanacaktı. Bu grup İngilizlerin verdiği silah ve cephane ile silahlı bir güç haline getirilecekti[1653]. Damat Ferit Paşa ise her iki günde bir köşkünde düzenli toplantılar yapmaktaydı. Bu toplantılarda Sadık Bey, Hoca Vasfi Efendi ve eski mebuslardan Ömer Fevzi Efendi ile bir araya gelen Damat Ferit Paşa, Ahmet Tevfik Paşa hükûmeti'nin nasıl düşürüleceği konusunda bunlarla fikir alışverişinde bulunuyordu. Toplantıya katılanlardaki genel intiba Ahmet İzzet Paşa ile Ahmet Tevfik

1651 Criss, **a.g.e.,** s. 194.

1652 **TİTE,** Kutu 54, Gömlek 50, Belge 0001.

1653 **ATASE, (İSH 15-B),** Kutu 1043, Gömlek 97, Belge 97-1.

Paşa'nın aralarının açıldığı ve kabinede fikir birliği olmadığı yönündeydi. Bu nedenle de kısa sürede kabinenin çekileceğini ümit ediyorlardı[1654].

5.1.2. Hükûmette Yapılan Değişiklik ve Kamuoyu İle Siyasî Çevrelerdeki Yansımaları

Ahmet Tevfik Paşa, içinde bulunulan askerî ve siyasî durum nedeni ile basında ve kamuoyunda hükûmetinin sık sık eleştirilmesi neticesinde kabinesinde bir değişim yapmaya karar vermiş[1655] ve yeni kabinesini şöyle oluşturmuştur: Hariciye Nezaretine eski Sadrazamlardan Ahmet İzzet Paşa'yı,[1656] Dâhiliye Nezaretine eski Sadrazam Ali Rıza Paşa'yı, Bahriye Nezaretine eski Sadrazam Salih Paşa'yı, Ticaret ve Ziraat Nezaretine Ziya Bey'i, Evkaf Nezareti ve Maliye Nezaretine vekâlet etmek üzere Ticaret ve Ziraat Nazırı Kazım Bey'i, Maarif Nezaretine Şû-rayı Devlet Reisi Mustafa Arif Bey'i vekâleten getirmiştir[1657].

Osmanlı Devleti'nin en tanınmış askerî ve siyasî simalarını içine alan[1658] Ahmet Tevfik Paşa'nın yeni kabinesi onunla birlikte sadrazamlık makamında

---

1654 **TİTE,** Kutu 64, Gömlek 30, Belge 30001.

1655 **ATASE, (İSH 10 B),** Kutu 642, Gömlek 109.

1656 Ahmet İzzet Paşa'nın Hariciye Nezaretine atanmasıyla Millî Mücadele'ye büyük zararları olan İstanbul Polis Müdürü Tahsin Bey görevinden azledilmiş, onun yerine *"İstanbul Merkez Kumandanı"* ve aynı zamanda *"Millî Müdafaa Teşkilâtı Merkez Heyeti Başkanı"* Miralay Esad Bey tayin edilmiştir. Esad Bey'in bu göreve atanmasından sonra Anadolu'ya yapılan silah sevkiyatında büyük bir artış olacaktır. Bu sevkiyat ve kaçakçılık İstanbul hükûmeti'nin bilgisi ve izniyle Harbiye Nezareti ve İstanbul Polis Müdürlüğü'nün desteği ile gerçekleşmiştir. Bu teşkilatlarla sık sık görüştüğü anlaşılan Harbiye Nazırı Ziya Paşa, Miralay Esad Bey ile birlikte teşkilata mümkün olan her türlü yardım ve kolaylığı yapmıştır. Metin Ayışığı, "Milli Mücadele'de İstanbul'dan Anadolu'ya Yapılan Silah Sevkiyatı ve İstihbarat Meselesi", **Ata Dergisi**, S. 2, 1992, s. 89-90.

1657 **ATASE, (ATAZB),** Kutu 1229, Gömlek 119, Belge 119-1; **ATASE, (İSH 18-C),** Kutu 745, Gömlek 162, Belge 162-1; **ATASE, (İSH 17-A),** Kutu 1229, Gömlek 119, Belge 119-1. Ahmet İzzet Paşa'nın İstanbul kabinesinde yeniden görev alması özellikle Ankara Hükûmeti nezdinde çok sert eleştirilere sebep olmuştur. Bu duruma bir süre sessiz kalan Mustafa Kemal Paşa 28/29 Haziran 1921 gecesi çekmiş olduğu telgrafla paşaları Ankara'da verdikleri sözü tutmamakla suçlamıştır. Ahmet İzzet Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği cevabî telgrafta Hariciye Nezareti görevini kabul etme nedenlerini açıklamıştır. Buna göre, Avrupa kamuoyunda Türkler yararına olumlu bir hava oluşmuştu. Bu sebeple devlete ve millete yönelik olabilecek bir kötülüğün önüne geçmek için bu görevi kabul etmişti. Metin Ayışığı, "Kurtuluş Savaşı Sırasında İstanbul Hükûmetleri İle Kuvâ-yı Milliye Arasındaki Münasebetler", s. 708.

1658 **ATASE, (İSH 10 B),** Kutu 642, Gömlek 109.

bulunmuş dört sadrazamın görev aldığı bir kabinedir. Bu yönü ile de tarihte belki eşine az rastlanan bu kabineye *"Büyük Kabine"* denilmiştir. Son derece buhranlı bir zamanda devletin yükünü üstlenen kabinede en önemli mevkileri alan Ahmet İzzet Paşa, Ali Rıza Paşa ve Salih paşalar ömürlerini devlete adamışlar birçok zorluğa göğüs germişlerdi. Yalnız ülkelerinin menfaati adına hareket ettiklerini bundan önceki birçok icraatında ispat etmişlerdi. Yeni hükûmetin hedefi mümkün olduğu kadar süratle barışı sağlamaktı[1659].

İstanbul gazeteleri kabinedeki değişimi iki şekilde açıkladılar. Bunlardan birinci görüşe göre, *"Şark Meselesi"*nin yeniden incelenmesi ve çözümü zamanı yaklaştığından İstanbul'da kuvvetli bir kabine kurulması gerekli görülmüştü. İkinci görüşe göre ise, Ahmet Tevfik Paşa Ankara delegeleri ile ortak hareket etmesi ve dış meselelerle ilgili Ankara ve İstanbul arasında bir güvenin bulunması kanaatini taşımasından dolayı kabinesini güçlü ve Ankara ile yakınlaşma düşüncesinde olanlarla takviyeye karar vermişti[1660].

Diğer taraftan basında verilen bilgilere göre, Anadolu'dan dönmelerinden sonra istifa etmiş olan İzzet ve Salih Paşa'nın kabineden ayrılmaları Ahmet Tevfik Paşa tarafından geçici bir durum olarak düşünülmüştü. İlk fırsatta kendilerinin kabinede bulunmaları esasen istenildiğinden siyasî durumda görülen değişim nedeniyle Ahmet Tevfik Paşa ile yeniden işbirliği yapmışlardı[1661]. Hükûmet üyelerinden ismi verilmeyen bir kişi de basına yaptığı açıklamada kabinedeki değişimin nedenleri üzerinde duruyordu. Buna göre, Ahmet Tevfik Paşa'nın yeni kabinesinin ilk hedefi mümkün olduğu kadar hızlı bir şekilde barış antlaşmasını imzalayarak ortadaki belirsizliğe ve karışıklığa son vermekti. Bu hedefi gerçekleştirmek için kabinede vekâleten yürütülen nazırlıklara asilleri tayin edildi. Gerek Anadolu'nun durumu gerekse içinde bulunulan siyasî durumdan dolayı işleri yürütmek için Hariciye Nezaretine Ahmet İzzet Paşa atandı. Ahmet İzzet Paşa, Salih Paşa ve Ali Rıza Paşa hem ülke içinde hem de dışarıda güvene layık kişilerdi. Bu nedenle Ahmet Tevfik Paşa'nın bu kabinesi hem mütecanis hem de dâhilde ve hariçte nüfuz sahibi ve güven telkin edecekti[1662].

1659 **İleri,** 14 Haziran 1337/14 Haziran 1921, nr. 1212, s. 1.

1660 **Hâkimiyet-i Milliye,** 16 Haziran 1337/16 Haziran 1921, nr. 211, s. 1; **Vakit,** 14 Haziran 1337/14 Haziran 1921, nr. 1262, s. 1.

1661 **Vakit,** 15 Haziran 1337/15 Haziran 1921, nr. 1263, s. 1.

1662 **İleri,** 14 Haziran 1337/14 Haziran 1921, nr. 1212, s. 1.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesine göre, Ahmet Tevfik Paşa bu değişiklikle kabinesini Ankara politikasına daha çok yaklaştırmıştı. Paşa böylelikle İstanbul'un Anadolu'dan ayrı düşemeyeceği fikrini Avrupa'ya bir kere daha anlatıyordu. Ajansların yeni rivayet ettiği konferans eğer yakında gerçekten toplanırsa müttefik devletler bu kez karşılarında İstanbul'da dâhil olmak üzere daha kuvvetli Türkiye'yi göreceklerdi[1663].

Kabinede Hariciye Nazırlığı görevini üstlenen Ahmet İzzet Paşa'ya göre de kabinede yapılan bu değişiklik İstanbul'da iyi karşılanmıştı. Ayrıca bu değişimin Anadolu halkı arasında da hoş görülmüş olması gerekliydi. Gerek kendisi gerekse Salih Paşa Anadolu idarecileri nazarında hâlâ sözü geçerli ve güvenilir kişilerdi[1664].

Ahmet Tevfik Paşa'ya göre, Türkiye mantıklı olmayan hiçbir şeyi arzu etmiyordu. Amaçları hür ve şerefli olarak yaşamaktı. İstanbul ve Ankara kabineleri diğer ülkeler gibi millî, iktisadî ve siyasî alanda bağımsızlık istiyordu. Sınırlar konusunda ise, İzmir ve Doğu Trakya meselesi halledilir halledilmez İstanbul ve Ankara'nın talep edemedikleri bir şey kalmayacaktı. Boğazlar konusunda Londra'da verilecek kararlar doğrultusunda adaletli bir idare isteniliyordu. Anadolu'da geçen olaylar hakkında gazetelerden bilgi edindiğini söyleyen Ahmet Tevfik Paşa'ya göre, Ankara Hükûmeti'ne makul tekliflerde bulunulduğu zaman Ankara bu teklifleri reddetmeyecekti. O bu konuda emindi. Ankara Hükûmeti sadece iki hususta itilafgir davranacaktı. Bunlardan birincisi İzmir ve Trakya meseleleriydi. İkincisi ise Anadolu'nun iktisadî ve siyasî nüfuz bölgelerine ayrılmasıydı. Diğer bütün meseleler ise ayrıntıyı gerektiren hususlardı ve hızlı bir şekilde kolaylıkla çözüme kavuşturulacaktı[1665].

Ahmet Tevfik Paşa icraatına devam ederken muhalifler de çalışmalarına devam ediyorlardı. Hürriyet ve İtilaf Fırkası vasıtasıyla Ahmet Tevfik Paşa ve İzzet Paşa'ya karşı bir suikast girişiminde bulunuldu. Ramazan ayının on beşinde iki Ermeni aracılığı ile gerçekleşen bu suikast sonuçsuz kaldı ve her iki Ermeni de yakalandı. Hürriyet ve İtilaf Fırkası Baltalimanı'nda, Beşiktaş'ta ve Şenlikdede civarında bir mahalde toplantılar düzenlemekteydiler. Amaçları kabineyi düşür-

1663 **Hâkimiyet-i Milliye,** 17 Haziran 1337/17 Haziran 1921, nr. 212, s. 1; **Vakit,** 29 Haziran 1337/29 Haziran 1921, nr. 2177, s. 1.

1664 Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, s. 117.

1665 **İleri,** 20 Haziran 1337/20 Haziran 1921, nr. 1218, s.1; **Hâkimiyet-i Milliye,** 29 Haziran 1337/29 Haziran 1921, nr. 222, s. 1.

mek Ferit Paşa veya Sadık Bey kabinesini iktidara getirmekti. Ayrıca İngilizlerle işbirliği yapmaktaydılar. Bir diğer hedefleri de bütün İttihatçıları ve Kuvâ-yı Milliyecileri imha etmek ve dairelere kendi memurlarını yerleştirmekti[1666]. Bayram sonrasında el birliği ile çalışmaya karar vermişlerdi[1667]. Hürriyet ve İtilaf genel merkezi Ermenilerin Hınçak ve Taşnak komitesi ile de yakın temastaydı. Hınçak Komitesi'nden Serkis adında bir doktor Hürriyet ve İtilafçılarla temasta görevlendirilmişti. Kaymakam Fettah Bey ve Kör Emin adlarındaki şahıslar 6 Ağustos'ta İtilafçıların kulübünden çıkarak kale dışındaki bir meyhanede bir araya gelmişlerdi. Ermenilerle beraber yapılan plana göre, Ahmet İzzet Paşa ve Salih Paşa ile Mustafa Arif Bey'e suikast düzenlenecek ve Ahmet Tevfik Paşa da dağa kaldırılacaktı. Ancak bu girişim de diğerleri gibi sonuçsuz kalmıştır[1668].

Ahmet Tevfik Paşa kabinesini düşürmek için muhalifler faaliyetlerine devam ederken diğer taraftan kabine içinde kopmalar meydana geldi. Maliye Nazırı Abdullah, Evkaf Nazırı Hüseyin Kazım, Şura-yı Devlet Reisi ve Maarif Nazır Vekili Mustafa Arif beyler ve Adliye Nazırı Damat Arif Hikmet Paşa istifa ettiler ve 15 Ağustos'ta istifalarını yazılı olarak Padişah'a sundular[1669].

Ahmet Tevfik Paşa istifaların ardından yeni nazırlar atadı. Adliye Nezaretine Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi İkinci Reisi Kazım Bey,[1670] Maarif Nezaretine önceki Nazır Said Bey, Şura-yı Devlet Riyasetine eski Nafia Nazırı Tevfik Bey [1671], Evkaf Nezareti Vekâleti'ne Maarif Nazırı Said Bey[1672] atandı[1673].

1666 **ATASE, (İSH 19-A),** Kutu 1481, Gömlek 55, Belge 55-1.

1667 **TİTE,** Kutu 58, Gömlek 15, Belge 15001.

1668 **TİTE,** Kutu 55, Gömlek 61, Belge 61001.

1669 **TTK, TP,** Kutu. 16, Gömlek 30, Belge 30; **Hâkimiyet-i Milliye**, 22 Ağustos 1337/22 Ağustos 1921, nr. 269, s. 1; **Vakit,** 19 Ağustos 1337/19 Ağustos 1921, nr. 1325, s. 1.

1670 Adliye Nazırı Kazım Bey adliyeden yetişmiş, Baş Müdde-i Umumilikten Adliye Nezareti'ne atanmıştır. **Vakit,** 21 Ağustos 1337/21 Ağustos 1921, nr. 1327, s. 1.

1671 Şura-yı Devlet Reisi Tevfik Bey önceden Maliye Nazırlığı yapmıştı. İlmî bilgisi çok geniş olan Tevfik Bey'in Meclis-i Vükelâ'da görüşünden istifade edilecekti. **Vakit,** 21 Ağustos 1337/21 Ağustos 1921, nr. 1327, s. 1.

1672 Maarif Nazırı Said Bey Darülfünun müderrislerindendi. Bundan önce birkaç defa Maarif Nazırlığı'nda bulunmuştu. Son zamanlarda Darülfünun Fen Fakültesi Meclis-i Müderrisîn Reisliğini yapmıştı. **Vakit,** 21 Ağustos 1337/21 Ağustos 1921, nr. 1327, s. 1.

1673 **Hâkimiyet-i Milliye,** 23 Ağustos 1337/23 Ağustos 1921, nr. 280, s. 1; **Vakit,** 20 Ağustos 1337/20 Ağustos 1921, nr. 1326, s. 1.

Kabinede Maarif Nezareti'ni vekâleten idare eden Şura-yı Devlet Reisi Mustafa Arif Bey istifa nedenleri hakkında basına yaptığı açıklamada istifanın bir *"prensib-i ihtilâfi"* olduğunu söylemiştir. Buna göre, Ahmet Tevfik Paşa Maliye Nezaretine atadığı Faik Nüzhet Bey'in[1674] bu atamasını bayramdan önce kararlaştırmış ve onaylanmak üzere Padişah'a sunmuştu. Bayramın birinci günü Mustafa Arif Bey, Arif Hikmet Paşa, Hüseyin Kazım Bey Padişah'ı ziyaret etmişlerdi. Ertesi günü Mustafa Arif Bey'in evinde bir toplantı yaparak konuyu görüşmüşler ve istifaya karar vermişlerdi[1675].

İstifa öncesinde Ali Fuat Paşa ile görüşen Hüseyin Kazım ve Mustafa Arif beyler Ahmet Tevfik Paşa'nın kendilerinden habersiz olarak kabinede değişim yapmasından üzüntü duyduklarını ifade ediyorlardı. Mustafa Arif Bey vekâleten idare ettiği Maarif Nezareti'nden alınmasından memnuniyet duyduğunu söylemekle birlikte, önceden haberdar edilmemiş olmasından şikâyetçiydi. Hüseyin Kazım Bey ise, Faik Nüzhet Bey ile birlikte çalışamayacağını bu fikre Arif Hikmet Paşa'nın da katılacağını söylemişti. Ali Fuat Paşa kendilerine böyle bir zamanda kabine sorununun yaşanmasının ülke için zararlı olacağını söylediğini belirtmektedir[1676].

Ahmet Tevfik Paşa'nın kabinesinde beklenmedik bir anda meydana gelen bu değişim basında ve kamuoyunda büyük bir şaşkınlık yaratmıştır. Kabineden dört önemli bakanın birden istifalarını vermesi kabinede ciddi bir buhranın meydana geleceği endişelerini oluşturmuştur. Zira böyle önemli bir zamanda meydana gelecek vükelâ buhranı hiç istenilmeyecek bir durumdu. Mustafa Arif Bey'in basına yaptığı açıklama bu endişeleri azaltmaktaydı. Diğer taraftan Ahmet Tevfik Paşa'nın istifa eden nazırların yerine yenilerini ataması vükela buhranı ihtimalini ortadan kaldırmıştır[1677].

1674 Maliye Nazırı Faik Nüzhet Bey maliye mesleğinden yetişmiş ve iktidarını bundan önce Maliye Müsteşarlığı'nda ve Salih Paşa kabinesinde kısa bir müddet devam eden Maliye Nazırlığı sırasında ispatlamıştı. Senelerce Divan-ı Umumiyede hizmet etmiş ve Divan-ı Umumiye Müfettişi sıfatıyla Anadolu'yu gezmişti. Maliye Nezareti'ni üstlenmesi ile kabineye kuvvetli bir unsur dâhil olmuştur. **Vakit,** 21 Ağustos 1337/21 Ağustos 1921, nr. 1327, s. 1.

1675 **İleri,** 20 Ağustos 1337/20 Ağustos 1921, nr. 1276, s. 1; **Hâkimiyet-i Milliye,** 23 Ağustos 1337/22 Ağustos 1921, nr. 280, s. 1.

1676 **TTK, TP,** Kutu 16, Gömlek 32, Belge 32.

1677 **İleri,** 21 Ağustos 1337/21 Ağustos 1921, nr. 1277, s. 1.

6. Hükûmetin Divân-ı Harb-i Örfî Yargılamalarına Yaklaşımındaki Değişiklikler

Anadolu ile uzlaşmak için iktidara geldiği programında belirtilen Ahmet Tevfik Paşa hükûmeti'nin 1920 yılı sonlarından itibaren bu doğrultuda çalıştığı görülmektedir[1678]. Hükûmetin icraatından birisi de I Numaralı Divân-ı Harb-i Örfîde değişikliğe gitmesidir[1679]. Damat Ferit Paşa kabinesi döneminde birçok kararlara imza atan I Numaralı Divân-ı Harb-i Örfî Reisi Nemrut Mustafa Paşa'nın görevine son verilmiştir[1680].

Hükûmet görevine son verdiği I Numaralı Divân-ı Harb-i Örfî Reisi Nemrut Mustafa Paşa ve arkadaşlarının haksız olarak verdikleri kararlardan dolayı yargılanmasına karar vermiştir. 11 Kasım'da Müşir Kazım Paşa'nın başkanlığında Erkân-ı Divân-ı Harbde Nemrut Mustafa Paşa ve arkadaşlarının yargılanmasına başlanmıştır[1681]. Özellikle kendilerine isnâd edilen suç Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey hakkında iki defa mazbata düzenlenmiş olmasıydı[1682]. Bilindiği

1678 **İleri,** 29 Teşrin-i Evvel 1336/29 Ekim 1920, nr. 999, s. 1.

1679 **Vakit,** 31 Teşrin-i Evvel 1336/31 Ekim 1920, nr. 1040, s. 1.

1680 Ferudun Ata, **İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları**, Ankara 2005, s. 275. İstanbul'da Nemrut Mustafa Paşa başkanlığında toplanan mahkeme, 11 Mayıs 1920'de Mustafa Kemal Paşa ve yakın arkadaşlarını gıyaben ölüme mahkûm etmişti. Bu ölüm kararı 24 Mayıs'ta Padişah tarafından onaylanmıştı. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,** C. I, s. 211. Mustafa Kemal Paşa ve ileri gelen Kuvâ-yı Milliyecilerin yargılanmaları İstanbul'daki I Numaralı Divân-ı Harb-i Örfî tarafından yapılmıştır. Osman Akandere, "Damat Ferit Paşa'nın IV. Hükûmeti Döneminde Kuvâ-yı Milliye İleri Gelenleri Hakkında Verilen İdam Kararları", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 43, 2009, s. 370-383.

1681 Müşir Kazım Paşa'nın başkanlığında bulunan Divân-ı Harb, Ferik Osman Rıfat, Ferik Şakir Mehmed Ali ve Ferik Said paşalardan oluşuyordu. **İleri,** 8 Kanun-ı Evvel 1336/8 Aralık 1920, nr. 1036, s. 1.

1682 **İkdam,** 16 Teşrin-i Sani 1336/16 Kasım 1920, nr. 8510, s. 1; **Vakit,** 16 Teşrin-i Sani 1336/16 Kasım 1920, nr. 1056, s. 1. Mustafa Paşa ve arkadaşlarının sorgulamaları 11 Aralık 1920'de tamamlanmıştır. 19 Aralık'ta mahkeme Mustafa Paşa ve arkadaşlarını suçlu bulmuştur. Mustafa Paşa karara itiraz ederek temyize başvurmuş temyiz heyeti mahkemenin verdiği kararı onaylamıştır. 2 Şubat 1921 tarihli karara göre Mustafa Paşa görevini kötüye kullanmak suçundan yedi ay, üyelerden Recep Bey beşer ay ve Fettah Bey de üç ay hapis cezasına çarptırılmıştır. Ata, **a.g.e.,** s. 285. Nemrut Mustafa Paşa ve arkadaşları sadece seksen beş gün tutuklu kalmışlar ve 6 Şubat 1921'de Padişah Vahideddin tarafından affedilmişlerdir. Ferudun Ata, **Süleymaniyeli Nemrut Mustafa Paşa, Bir İşbirlikçinin Portresi**, İstanbul Eylül 2009, s. 78.

gibi, Nemrut Mustafa Paşa I. Divân-ı Harb-i Örfî başkanı iken Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey hakkında iki defa mazbata düzenlemişti. Mahkemenin düzenlediği ikinci mazbata sonucunda Nusret Bey haksız bir şekilde idam edilmişti[1683]. Haksız olarak verilen bu idam kararı vicdanlarda büyük bir yara açmıştı. Bu nedenle verilen kararın haksızlığını da düşünen hükûmet I. Divân-ı Harb-i Örfî Heyeti'nin öncelikle bu kararından dolayı yargılanmasını istemiştir.

Üyeleri yeniden belirlenen I. Divân-ı Harb-i Örfî Başkanlığına Emekli Ferik Hurşid Paşa ve üyeliklerine ise Erkân-ı Harbiye Miralayı Abdülkerim ve Miralay Nazif beyler ile aza mülazımlıklarına Bolu Divân-ı Harbi'nden Binbaşı Mehmet Ali ve Mütekaid Binbaşı Refet beyler atanmışlardır. Beyoğlu Sancağı Mutasarrıfı Erkân-ı Harp Kaymakamlarından Tahir'in de görevine son verilerek yerine aynı livanın eski Mutasarrıfı Sadeddin Bey tayin edilmiştir[1684].

Hükûmet Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey hakkında verilen haksız kararı göz önünde tutarak I. Divân-ı Harb-i Örfî'nin vermiş olduğu kararların yeniden incelenmesini uygun görmüştür. Kabinenin kurulmasından üç gün sonra Meclis-i Vükelâ'da bu konu görüşülmüştür[1685]. Bu görüşmeler sonrasında 23 Nisan 1920 tarihinden itibaren 1 Numaralı Divân-ı Harbi Örfî'den verilen tüm kararların temyize götürülmesine karar verilmiş ve bu konuyla ilgili bir kararname yayımlanmıştır[1686]. Bu kararname ile Nemrut Mustafa Paşa Divân-ı Harbî'nin verdiği bütün kararlara temyiz yolu açılıyordu[1687]. Bu açıdan da Ahmet Tevfik Paşa kabinesi bir kurtarıcı kabine olarak görülmekteydi[1688]. Bu kanun gereğince Kazım Karabekir Paşa, Nureddin Paşa, Kazım ve Ali Fuat paşalar haklarında verilmiş tüm hükümler kaldırılmıştır[1689].

1683 Bayram Akça, **1915 Ermeni Tehciri ve Urfa Mutasarrıfı Şehit Nusret Bey**, Ankara 2007, s. 103.

1684 **Takvim-i Vekayi,** 18 Safer 1339/1 Kasım 1920, nr. 3995, s. 1; **Peyâm-ı Sabah,** 1 Teşrin-i Sani 1336/1 Kasım 1920, nr. 11115, s. 2.

1685 Ata, **İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları**, s. 276-277.

1686 **BOA, MV,** 252/136, **Takvim-i Vekayi,** 1 Teşrin-i Sani 1336 /1 Kasım 1920, nr. 3996, s. 1; **Peyâm-ı Sabah,** 27 Teşrin-i Evvel 1336/27 Ekim 1920, nr. 11110, s. 2; **Vakit,** 6 Teşrin-i Sani 1336/6 Kasım 1920, nr. 1042, s. 1.

1687 **Vakit,** 6 Teşrin-i Sani 1336/6 Kasım 1920, nr. 1042, s. 1.

1688 Ebubekir Hazım Tepeyran, **Belgelerle Kurtuluş Savaşı, Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Anlatıyor**, İstanbul 2009, s. 146.

1689 **ATASE, (İSH 11-B),** Kutu 722, Gömlek 159, Belge 159-1, Tarih 03.02.1337.

Damat Ferit Paşa hükûmeti zamanında Adliye-i Askeriye dairesine bağlı olarak kurulan Temyiz Heyetinin Divân-ı Harplerce verilecek hükümleri inceleme ve temyiz edebilecek müstakil ve kanunî yetkileri vardı. Ahmet Tevfik Paşa hükûmeti bunların kaldırılması ve yerine Divân-ı Temyiz-i Askerî'nin oluşturulması ve kadrosunun da ihtiyaca göre yeniden düzenlenmesi kararını almıştır[1690]. Yeniden oluşturulan Divân-ı Temyiz-i Askerî Dairesi başkanlığına Ferik Fuat Paşa atanmıştır[1691].

Hükûmetin kararı uyarınca yeniden oluşturulan Divan-ı Temyiz 18 Kasım'dan itibaren Divân-ı Harpler tarafından verilen bütün kararları incelemeye başlamıştır. Bu heyet Divân-ı Harbin aldığı kararları inceleyecek ve gerekli gördüklerini temyiz edecekti[1692].

Diğer taraftan hükûmet askerlik sebebiyle haklarındaki soruşturma ve cezalandırmaları ertelenmiş olanların affına dair bir kararname yayımlamıştır. Kararnameye göre, tehcir dolayısıyla suç işlemiş olanlar ve unsurlardan bir kısmının diğeri aleyhine işledikleri suçtan dolayı mesul olanlar ile bu olayların çıkmasında parmağı olanlar aftan yararlanamayacaklardı[1693].

Damat Ferit Paşa'nın dördüncü hükûmeti döneminde Kuvâ-yı İnzibatiye kararnamesi yayımlanmıştı. Bu kararnameye göre, Anadolu'daki millî harekete ve bu hareketin silahlı unsuru olan Kuvâ-yı Milliyeye karşı Kuvâ-yı İnzibatiye olarak adlandırılan bir silahlı güç oluşturuluyordu. Kararnamede bu kuvvette görev alan subay ve askerlere yüksek maaşların verileceği yer alıyordu. Bu da hazineye önemli bir yük getirmekteydi. Harbiye Nezareti bu silahlı gücün mensuplarına yüksek miktarlarda maaş ödenmesini doğru bulmamaktaydı. Ordu içerisinde de sıkıntılara yol açan bu uygulamaya son vermeyi düşünüyordu. Nitekim 18 Nisan 1920 tarihli Kuvâ-yı İnzibatiye kararnamesinin *"Askerî tekaüd ve istifa kanununun ahkâm-ı umumîyesine aykırı ve hazinenin tahammülü fevkinde bazı müsaedatı ihtiva ettiği"* gerekçesiyle bu kararnamenin iptalinin gerekli olduğuna dair 20 Mart 1921 tarihli tezkeresini Meclis-i Vükelâ'ya göndermişti. Bunun üzerine 31 Mart 1921 tarihinde toplanan Meclis-i Vükelâ Harbiye Nezareti'nin

1690 **BOA, MV,** 252/143.

1691 **Takvim-i Vekayi,** 16 Teşrin-i Sani 1336/16 Kasım 1920, nr. 4009, s. 1.

1692 **İleri,** 24 Teşrin-i Sani 1336/24 Kasım 1920, nr. 1785, s. 1.

1693 **Takvim-i Vekayi,** 15 Kanun-ı Evvel 1336/15 Aralık 1920, nr. 4033, s. 1.

kararını uygun görerek Kuvâ-yı İnzibatiye Kararnamesi'nin kaldırılmasına karar vermişti[1694].

Diğer taraftan Meclis-i Vükelâ'nın 30 Nisan 1921 tarihli toplantısında Divân-ı Harb-i Örfîlerin çalışma alanıyla ilgili Harbiye Nezareti'nden Meclis-i Vükelâ'ya gönderilen tezkire görüşülmüştür. Tezkireye göre; Divân-ı Harb-i Örfîlerin çalışma alanı içerisinde Kuvâ-yı Milliye meselesi de yer almıştı. Buna göre, vatanın savunulması için kurulmuş olan Kuvâ-yı Milliye ile alakadar kişiler hakkında takibatın yapılmasının uygun olmayacağı ifade ediliyordu. Bu nedenle bu konudaki davaların tümünün düşürülmesi ve kişilerin mal ve mülkleri üzerine konan haczin de kaldırılması gerekiyordu. Tezkire üzerine hükûmet bu konuda çalışmalara başlamıştır. Nitekim aynı gün Meclis-i Vükelâ'da bu meseleden dolayı o güne kadar kimlerin hangi tarihlerde ve ne şekilde mahkûm oldukları, şimdi kimlerin gıyaben yargılandıkları ve bunlardan hâlâ tutuklu olanlar varsa ne zamandan beri tutuklu bulunduklarını gösteren bir defterin gönderilmesi karara bağlanmıştır[1695].

Divân-ı Harb-i Örfî Heyeti 7 Mayıs 1921 tarihinde Kuvâ-yı Milliye aleyhinde alınan kararlar ile mallarına konulan haczin de kaldırılması kararını almıştır[1696]. Harbiye Nazırı Ziyaeddin Efendi tarafından Yargıtay'a gönderilen yazıda *"Kuvâ-yı milliye ile ilgilerinden dolayı suçlanan kimselerin takdir ve alkışlanmaya değer vatanseverliklerinin suç sayılarak haklarında tahkikat başlatılması ve yapılan yargılamaların sonucunda bunların aleyhlerinde hüküm verilmesinin kesinlikle adaletle bağdaşmayacağından"* bahsediliyordu. Bu nedenle bu gibi davaların tümünün birden lağvedilerek yapılmakta olan kovuşturmaların ve verilen hükümlerin geçersizliğini sağlayacak kararların alınması için bir an önce gereken işlemlerin yapılması bildirilmiştir[1697].

1694 Ayışığı, "Kurtuluş Savaşı Sırasında İstanbul Hükûmetleri ile Kuvâ-yı Milliye Arasındaki Münasebetler", s. 706.

1695 **BOA, MV,** 221/128.

1696 Hamdi Atamer, "Millî Mücadeleye Katılanlar Hakkında Askeri Yargıtay Kararı," **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Aralık 1967, s. 7.

1697 Atamer, **a.g.m.,** s. 5; Osman Akandere, "İdama Mahkum Edilen Bir Hükûmet: Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin İlk İcra Vekilleri Heyeti Hakkında Çıkartılan İdam Kararları", **SAÜ, Fen Edebiyat Dergisi** (2008-II), s. 224.

Görüldüğü gibi, Ahmet Tevfik Paşa hükûmeti'nin almış olduğu bu ve benzeri kararlar Anadolu'ya karşı Damat Ferit Paşa hükûmetlerinden çok daha farklı bir tutum içinde olduğunu göstermektedir[1698].

7. SULH MESELESİ ÇERÇEVESİNDE HÜKÛMETİN ANKARA İLE TEMASLARI

7.1. Ahmet Tevfik Paşa'nın Paris Konferansına Yönelik Düşünce ve Girişimleri

İtilâf Devletleri Türk-Yunan Harbine geniş anlamda bir çözüm bulmak ve bir an önce bir sulhu gerçekleştirmek amacıyla 1922 yılı başlarında Paris'te ikinci bir konferansın toplanmasına karar verdiler. 25 Ocak'ta İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold ile görüşen Ahmet Tevfik Paşa İtilâf Devletleri tarafından düzenlenecek bir konferansa hükûmet olarak büyük ilgi göstereceklerini söyledi. Hükûmetinin kendilerine zorla kabul ettirilecek esasların ele alınacağı bir barış konferansına katılmayacağını böyle bir konferansa katılmadan önce görüşülecek konuları önceden bilmek istediğini ifade etti. Türkiye'ye adil olarak nitelenecek bir düzenleme önerilirse hükûmetin bunu derhal kabul edeceğini ve onu onaylamak için de gerekli tüm önlemleri alacağını, böyle bir antlaşmanın Anadolu halkının çoğunluğu tarafından da kabul edileceğini belirtti. Şayet Mustafa Kemal Paşa ve temsil ettiği Anadolu hareketi böyle bir antlaşmayı kabul etmediği takdirde kendisinin ve onun gibi düşünen aşırı eğilimlilerin yalnız kalacağını dile getirdi.

Rumbold'un Ahmet Tevfik Paşa'ya hükûmetinin hangi şartlar altında bir barışı kabul edeceğini sorması üzerine Paşa cevaben Yunanlıların İzmir'i kapsamak üzere Anadolu'yu boşaltmaları ve Türkiye'nin Avrupa'daki sınırlarının daha da genişletilmesi gerektiğini; buna karşılık olarak azınlıkların haklarının gerçekten güvence altına alınacağını ifade etti. Rumbold bu raporu Lord Curzon'a bildirirken İstanbul hükûmeti'nin Trakya'da Enez-Midye hattı üzerinde duracağı tahmininde bulunuyordu. Rumbold 30 Ocak'ta Lord Curzon'a İstanbul hükûmeti'nin Misak-ı Millî koşullarından daha hafif şartları kabule hazır olduğu izlenimini edindiğini ve Anadolu'da bunu kabul ederse Anadolu harekatının durdurulacağını bildiriyordu[1699].

1698 Metin Ayışığı, "Son Osmanlı Hükûmeti ile Ankara Hükûmeti Arasındaki Münasebetler (21 Ekim 1920-4 Kasım 1922)", **Toplumsal Tarih**, S. 6, C. I, İstanbul Haziran 1994, s. 17.

1699 Sonyel, **Mustafa Kemal (Atatürk) ve Kurtuluş Savaşı**, C. II, s. 1485.

Ahmet Tevfik Paşa hükûmeti'nin bir taraftan İngilizlerle oluşturduğu sıcak temaslar ve bunun sağladığı olumlu hava ile diğer taraftan Anadolu ile gittikçe artan bir yakınlaşma ve iş birliği Yunanistan'ı büyük ölçüde tedirgin etmişti. Bu nedenle Yunanistan Ahmet Tevfik Paşa kabinesinde birtakım ihtilaflar yaratmak ve kamuoyu nazarında kabinenin konumunu sarsmak amacıyla basın yoluyla bazı asılsız haberler yayımlatmaya başlamıştı. Bu konuyla ilgili Ahmet Tevfik Paşa'nın oğlu İsmail Hakkı Bey sadrazamlık makamına 11 Mart 1922 tarihli bir mektup göndermişti. İsmail Hakkı Bey mektubunda Hariciye Nazırı Ahmet İzzet Paşa'nın Makedonya'daki emlakinin Gunaris Hükûmeti'nin istimlâk kanunundan istisna edildiği ve bunun sebebinin de Yunan hükûmeti'nin Ahmet İzzet Paşa'ya tanıdığı bir ayrıcalık olduğuna ilişkin Yunan gazetelerinde haberlerin yer aldığını belirtmekteydi. İsmail Hakkı Bey bu haberin Ahmet İzzet Paşa tarafından hemen tekzip edilmesini istiyordu. Bu tekzip Ahmet İzzet Paşa'yı iftiradan kurtaracağı gibi, Ahmet Tevfik Paşa kabinesinde Yunan emellerine hizmet eden bir Hariciye Nazırı bulunmadığını Londra'da bulunan Gunaris'e anlatmış olacaktı[1700].

7.2. TBMM Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in İstanbul'a Gelmesi

Doğu sorununu çözümlemek için Şubat ayında toplanması düşünülen konferans gecikti ve üç müttefik devlet dışişleri bakanları ancak 21 Mart 1922'de Paris'te bir araya geldiler. Yunan Başbakanı Gunaris de Yunanistan'ın taleplerinin desteklenmesini sağlamak için bir müddetten beri Avrupa'da bulunuyordu. Tevfik Paşa hükûmeti bu işle ilgili olarak Hariciye Nazırı Ahmet İzzet Paşa'nın Avrupa'ya gönderilmesini bir iki ay önce kararlaştırmıştı. Osmanlı Devleti'nin Paris ve Londra'daki temsilcilerinden aldıkları cevaplar bunun gerekli ve faydalı olduğunu ortaya koyuyordu. İstanbul hükûmeti ile Ankara Hükûmeti arasında fikir birliğinin bulunması son derece önemliydi. Bu nedenle Ahmet İzzet Paşa Meclis-i Vükelâ'ya Ankara Hükûmeti'nce seçilecek kişiler ile uygun bir yerde buluşulmasını teklif etmişti[1701].

Diğer taraftan Mustafa Kemal Paşa da İtilâf Devletleri'nin Türkiye hakkındaki gerçek düşüncelerini öğrenebilmek, Türk millî davasını onlara anlatabilmek için Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'i Avrupa'ya göndermeyi uygun

1700 **BOA, HSD, TVP**, 1/43.

1701 **BOA, MV**, 223/69.

gördü[1702]. İstanbul yolu ile Avrupa'ya gidecek olan Yusuf Kemal Bey'e İstanbul'la ilgili bazı özel görevler de verildi. Yusuf Kemal Bey, Ahmet İzzet Paşa ve arkadaşlarıyla ayrıca eğer bir istek olursa Padişah Vahideddin ile de görüşecekti. Vahideddin'in TBMM'yi tanımasını ve Millî Mücadele hareketine katılmasını teklif edecekti[1703]. İstanbul hükûmeti ise Yusuf Kemal Bey'e kendilerinin sulh şartları hakkındaki düşüncelerini açıkladıktan sonra Ankara'nın ne gibi şeyler düşünmekte olduğu konusunda da kendisinden bilgi alacaktı[1704].

Yusuf Kemal Bey 15 Şubat'ta İstanbul'a ulaştı. Ahmet Tevfik ve Ahmet İzzet paşalar ile görüştü. Bu görüşmede İstanbul hükûmeti'nin sulh şartları hakkındaki fikrinin genel hatlarıyla Ankara Hükûmeti'nin görüşlerine uyduğunu söyledi. Avrupa tarafından yapılacak tekliflere karşı İstanbul'u dahi temsil edeceğinden kendisine vekâlet verilmesini istedi. Bu isteğin yerine getirilmesi için kendisine ne gibi talimatın verildiği soruldu. Yusuf Kemal Bey bu konuda bir şey söylemeğe yetkili olmadığını ifade etmekle birlikte, İstanbul hükûmeti'nin her türlü siyasî teşebbüste bulunma yetkisini içeren bir belgeyi imzalayarak kendisine vermesi konusunda ısrar etti. Fakat istenilen açıklamayı yapmadığından teklifi kabul edilmedi[1705].

Ahmet Tevfik Paşa ile görüşen Yusuf Kemal Bey 20 Şubat 1922'de Padişah Vahideddin'in huzuruna çıktı. Ahmet Tevfik Paşa da orada bulunuyordu. Yusuf Kemal Bey kendisini dalgın ve kapalı gözlerle kabul eden Padişah'a TBMM'nin saygı ve bağlılığını bildirerek ondan TBMM'yi meşru hükûmet olarak tanımasını istedi. Bu sözleri gözlerini hiç açmadan dinleyen Padişah sözler bittikten sonra da gözlerini açmadı ve hiçbir şey de söylemedi. Bu tavrıyla Yusuf Kemal

1702 Ayışığı, **a.g.e.,** s. 249, Yusuf Kemal Bey Roma, Paris ve Londra'ya gidecektir. Sonyel, **a.g..e,** s. 1494; Yusuf Kemal Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, Ankara 2001, s. 300.

1703 Atatürk, **Nutuk**, s. 437.

1704 **BOA, MV,** 223/69.

1705 **BOA, MV,** 223/69. Yusuf Kemal Bey bu konuyla ilgili olarak hatıralarında şunları söylemektedir: *"…Ertesi günü İstanbul'un Sadrazamı Tevfik Paşa'nın Ayazpaşa'daki evine gittim. Hariciye Nazırı Ahmet İzzet Paşa da oradaydı. Avrupa'ya giderken İstanbul'dan geçişimin sebebi, BMM Hariciye Vekili'nin beyanatının ve ileri sürdüğü fikirlerin İstanbul hükûmeti namına da yapılmış olduğunu kabul ve bunu âleme ilân eylerseler memleket için faydalı olacağını kendilerine söylemektir. Bunu yapar mısınız? dedim. Evvelâ Tevfik Paşa, Zat-ı Şahane ile görüşecek misiniz? dedi Arzu buyrulursa… dedim ayrıldık"*. Tengirşek, **a.g.e.,** s. 303.

Bey'in isteklerini kabul etmediğini ve hatta çıkıp gitmesi gerektiğini anlatmak istemişti[1706]. Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta Yusuf Kemal Bey'in kendisine verilen talimat doğrultusunda hareket ettiğini, fakat Ahmet İzzet Paşa ve arkadaşlarının kendisini oyalayarak aldattığını ve onu Padişah'a bir müracaatçı gibi götürdüklerini belirtmektedir[1707].

7.3. Yusuf Kemal Bey'in İstanbul'daki Temaslarının Ankara Cephesinde Yarattığı Etkiler

Yusuf Kemal Bey'in İstanbul'daki temasları ve bilhassa Padişah Vahideddin ile yaptığı görüşme Ankara'da büyük bir yankı uyandırmıştı. TBMM'nin 6 Mart 1922 tarihli celsesinde Yusuf Kemal Bey'in İstanbul'daki tarzı hareketi hakkında Aydın Mebusu Tahsin Bey ile arkadaşları tarafından verilen gensoru önergesi görüşülmüştür. Tahsin Bey'e göre, Padişah Vahideddin hilafet bayrağını Yunanlıların eline teslim ederek kendi üzerlerine saldırtmıştı. Müslümanları birbiri aleyhine isyan ettirip millî hükûmeti onlarla mücadeleye mecbur etmişti. Bu nedenle bu zihniyette bir adamla uzlaşmak istenmesi doğru değildi. Ayrıca böyle bir karar alınırken Meclis-i Millî'nin düşüncesini sormak gerekti. Ahmet İzzet Paşa'nın ahlâkının, ruh yapısının ve ülküsünün ne denli belirsiz olduğu Ankara'yı ziyaretinde ortaya çıkmıştı. Yusuf Kemal Bey daha İstanbul'da iken bu adam tarafından aldatılmıştı. Böyle bir adama güvenerek Padişahla görüşmeye gitmesi doğru değildi. Padişah bir esirdi. Onun efendisi de Harrington ve Lloyd George idi. Ahmet İzzet Paşa, Harrington'un tavsiyesi ile Londra'ya gitmek istiyordu. Bundaki amaçta kendisini gerçek temsilci olarak göstermekti. Böylece İngilizlerin dünyaya Türklerin *"bunlar kendi aralarında anlaşmayı kabil olmayan bir millettir"* propagandası yapmasına da fırsat verecekti. Ahmet Tevfik Paşa'nın Londra Konferansı'ndaki tutumuna atıfta bulunan Tahsin Bey'e göre, Ahmet Tevfik Paşa tarafından düzeltilen zor durum tekrar yaşanacaktı[1708].

Edirne Mebusu Şeref Bey de yaptığı konuşmada Ahmet İzzet Paşa'nın Balkan Savaşları'nda ordu komutanı olduğunu ve Osmanlı ordusu Edirne'ye doğru ileri harekete geçip Midye ve Enez'i kurtaracağı zaman buna sıcak bakmadığını belirtmiştir. Hatta Şeref Bey'e göre, tıpkı Sevr projesinde de ifade edildiği gibi,

1706 Gologlu, **a.g.e.,** s. 228; Tengirşek, **a.g.e.,** 304-305.

1707 Atatürk, **Nutuk,** s. 437-438.

1708 **TBMM ZC**, Devre I, İctima 3, C. 18, s. 65-66.

"Bizim bütün hakkı hayat ve istiklalimiz, yaşamamız ancak İngilizlerin dediği noktadadır" diyen Ahmet İzzet Paşa o zaman ordunun ileri harekâta geçmesini istememişti. Bir taraftan da Ahmet İzzet Paşa'nın Alman dostluğunu çok şeye tercih ettiğini söyleyen Şeref Bey onun tutarsız olduğunu ve Paris'e gitmesi halinde Yunan bayrağı altında millete esaret getirecek bir antlaşmanın söz konusu olacağını dile getirmiştir[1709]

Karahisar-ı Sahib Mebusu Şükrü Bey'e göre, gerek Ahmet İzzet Paşa'nın ve onun dâhil olduğu heyetin ve gerekse sarayın millî davaya karşı yaptıkları hainlikler biliniyordu. Yusuf Kemal Bey'in İstanbul'a gönderilmesi doğru değildi. İngilizlerin esaretinde bulunan bir yerden menfaat ummaya çalışmak tam bir basiretsizlikti. Şükrü Bey konuşmasında ayrıca İstanbul'a gönderilen heyetin Meclisin oyunu almadan harekete geçmesini de eleştiriyordu[1710]

Şükrü Bey, Yusuf Kemal Bey İstanbul'da her ne kadar entrikaya maruz kalmış ise de Avrupa'ya giderken Ahmet İzzet Paşa ile kıyas edilemeyecek bir mevki ve kuvvet sahibi olacağını, bütün dünyanın Yusuf Kemal Bey'in TBMM'nin gerçek temsilcisi ve bu toprakların gerçek sahibi olduğunu kabul edeceklerini söylüyordu. Trabzon Mebusu Hafız Mehmet Bey de Meclisin bilgisi olmadan Yusuf Kemal Bey'in Padişah ile görüşmek için görevlendirilip görevlendirilemeyeceğinin görüşülmesini istedi[1711].

Söz alan Vekiller Heyeti Reisi Fevzi Paşa'ya göre ise heyet Avrupa'ya Misak-ı Millî'yi açıklamak amacı ile gitmişti. Misak-ı Millî dâhilinde İstanbul'da kendileri tarafından kabul edilen bir hilafet makamı vardı. Oraya uğramadan gitmek doğrudan doğruya kendilerinin güçsüzlüğünü dünyaya ilân etmekti. Halifenin kendilerini tanımadığı ve bu nedenle dikkate alınmalarına gerek olmadığı kanaati hâsıl olacaktı. Bu da Ankara Hükûmeti'nin elini İtilâf Devletleri nezdinde zayıflatacaktı. İstanbul'daki heyet ise hâlâ kendilerini ayrı bir heyet olarak gösterme gayretindeydi. Bu durum Türkler arasında bir ikiliğin olduğunu tıpkı Londra Konferansı öncesinde olduğu gibi, bir kez daha teyit edecekti. Bu kabul edilemezdi. Türkiye'nin tek temsilcisi TBMM idi. İstanbul'un kendilerine tabi olması amacıyla oraya bir heyet gönderilmişti. Söz alan Mersin Mebusu

1709 **TBMM ZC**, Devre I, İctima 3, C. 18, s. 67-68.

1710 **TBMM ZC**, Devre I, İctima 3, C. 18, s. 68-69.

1711 **TBMM ZC**, Devre I, İctima 3, C. 18, s. 70.

Salâhaddin Bey ise konuşmasında vekiller heyetinin Meclis-i Âli'nin kararını almadan hareket etmesini eleştirmekteydi[1712].

Mustafa Kemal Paşa'ya göre ise, Yusuf Kemal Bey kendisine verilen görevi iyi bir şekilde yerine getirmişti. Ancak kendisini davet edenler entrika çevirmişti. Bunda Yusuf Kemal Bey'in kusuru yoktu. Hariciye Vekiline görev vermek vekiller heyetinin en tabi hakkıydı. Yapılan görüşmeler sonunda gensoru önergesi oylandı. Oylama sonucunda Aydın Mebusu Tahsin Bey ve arkadaşlarınca verilen gensoru reddedilmiş ve böylece vekiller heyeti mecliste güven tazelemiştir[1713].

Diğer taraftan İstanbul hükûmeti adına Ahmet İzzet Paşa'nın Avrupa'ya bir seyahat yapması kesinleşmişti. Ankara temsilcisi Yusuf Kemal Bey bu durumu öğrendiğinde bundan büyük bir rahatsızlık duymuştu. Yusuf Kemal Bey kendisinin Avrupa'ya gitmek üzere olduğu bir süreçte İstanbul hükûmeti'nin bu kararını hoş karşılamadı hatta bunda gizli bir amacın olduğunu söyledi[1714]. Ertesi sabah Ahmet Tevfik Paşa'ya giderek bu durum hakkında görüştü. Paşa'nın Osmanlı hükûmeti'nin temsilci göndermesini İngiliz ve Fransız komiserlerinin istediklerini söylemesi üzerine Yusuf Kemal Bey, Fransız Büyükelçiliğine giderek bunun doğru olup olmadığını sordu. General Pellet bunu kendilerinin istemediğini Ahmet İzzet Paşa'nın kendisinden pasaport istemeye geldiğini belirtti. General Pellet, ayrıca Ahmet Tevfik Paşa'nın durumdan haberdar olduğunu ve hatta kendisinden duyduklarını onun da söyleyebileceğini ifade etmesi üzerine Yusuf Kemal Bey, Ahmet Tevfik Paşa'nın evine gitti. Bu görüşmede Ahmet Tevfik Paşa'ya Londra'da sözü Ankara Hükûmeti'ne bıraktığı için kendisine hürmet ettiklerini söyledi. Ankara temsilcisinin konuşmasının devamında Paşa'nın şimdi böyle davranmasına şaşırdığını söylemesi üzerine Ahmet Tevfik Paşa sıkılgan bir tavır ve titrek bir sesle bunun bir zaruretin sonucu olduğunu belirtmiştir[1715]. Yusuf Kemal Bey, Ahmet İzzet Paşa'nın Paris'e gönderilmesinin ertelemesini talep etti. Bunun üzerine Ahmet Tevfik Paşa kabinesi 4 Mart'ta taptığı toplantıda konuyu ele almış ve böyle kritik bir dönemde bu kararın ertelenemeyeceğine hüküm vermiştir. Meclis-i Vükelâ'da bu karar alınırken İstanbul ile Ankara'nın

1712 **TBMM ZC**, Devre I, İctima 3, C. 18, s. 71-72.

1713 **TBMM ZC**, Devre I, İctima 3, C. 18, s. 72-73.

1714 **BOA, MV,** 223/69.

1715 Tengirşek, **a.g.e.,** s. 305-306.

birlikte hareket etmeye en fazla ihtiyaç duyulduğu bir zamanda aralarında anlaşmazlık ve ayrılığın baş göstererek bir ikiliğin meydana gelmesinin asla istenmemesinin rolü olmuştur[1716].

Bu gelişmeler üzerine Yusuf Kemal Bey, Ahmet İzzet Paşa'ya bir mektup gönderdi. Mektubunda kendilerini ülke ve millete karşı borçlu oldukları görevi yapmaya davet ettiğini belirterek kendisinin Avrupa'ya seyahat yapacağı bir zamanda Ahmet İzzet Paşa'nın da Avrupa devlet adamlarını ziyaret etmek için yola çıkmasını eleştiriyordu. Ona göre, bu durum Türkiye'nin düşmanlarının işine gelecekti. Ahmet İzzet Paşa'nın bu hareketi TBMM'ye ve milletin ve ülkenin bağımsızlığını kurtarmak için takip ettiği mukaddes davaya sadakatsizlikti. Ahmet İzzet Paşa bu şekilde Türkiye'de TBMM'ce istenilen şartlardan aşağıda sulh yapacak bir heyetin mevcut olduğu ümidini veriyordu[1717]. Ahmet İzzet Paşa'nın Yusuf Kemal Bey'in bu mektubuna cevap verip vermediği bilinememektedir[1718].

Diğer taraftan Ahmet İzzet Paşa ise Meclis-i Vükelâ'da yaptığı konuşmasında İngiltere Hariciye Nazırı Lord Curzon'un kendisini memnuniyetle kabul edeceğini bu nedenle de bir an önce oraya varmasının beklenildiğini söylüyordu. Ahmet İzzet Paşa'ya göre, Yusuf Kemal Bey onun Avrupa'ya gideceğini öğrendiği zaman rahatsız olmuş ve bunu bir entrika olarak değerlendirmişti. Bu nedenle de Ankara'ya kötü etki ve telkinlerde bulunacaktı. Bu durum ise Ankara-İstanbul ilişkileri açısından bazı sıkıntılar doğurabilirdi. Ancak Lord Curzon'dan böyle bir haber geldikten sonra gidişinin ertelenmesi doğru değildi[1719].

7.4. Ahmet İzzet Paşa Heyeti'nin Oluşması ve Heyetten Beklenilenler

Ahmet İzzet Paşa Heyeti'nin amacı Osmanlı hukukunu müdafaa etmekti. Heyet Anadolu Heyeti gibi hareket edecek, tek vücut halinde bütün Türk milletinin hukukî haklarının geri alınması için çaba sarf edecekti. Anadolu ile ortak bir dil kullanacak Trakya'nın düşman tarafından tahliye ve iadesini, aynı zamanda malî, iktisadî ve siyasî istiklalin tasdikini talep edecekti[1720]. Heyete dâhil

1716 **BOA, MV,** 223/69.

1717 **TBMM ZC**, Devre1, İctima 3, C. 18, s. 63. Mektubun tam metni için ayrıca bkz. Tengirşek, **a.g.e.,** s. 306-307.

1718 Ayışığı, **a.g.e.**, s. 251.

1719 Biren, **a.g.e.,** s. 443.

1720 **Vakit,** 4 Mart 1338/4 Mart 1922, nr. 1519, s. 1; **İkdam,** 4 Mart 1338/4 Mart 1922, nr. 8967, s. 1; **Tevhid-i Efkâr**, 3 Mart 1338/3 Mart 1922, nr. 3291, s. 1.

bulunan Hariciye Kalem-i Mahsus Müdürü Haydar Bey de *Tevhid-i Efkâr* gazetesi muhabirine bu amacı teyit eder şekilde bir açıklamada bulunmuştur. Buna göre, Ahmet İzzet Paşa Heyeti doğrudan Londra'ya gidecekti. Heyetin müdafaa edeceği esaslar Anadolu Heyeti'nin esaslarından farklı değildi. Yani Türklerin hukukî haklarının onaylanması talep edilecekti[1721].

Ahmet İzzet Paşa kendisini uğurlamaya gelen gazetecilere yaptığı açıklamada *"Müdafaa edeceğimiz esaslar malumdur. Bu da vatanın istiklalini temin ve müdafaadan ibarettir. Bütün mesaimiz vatanın selametine ve istiklalimizin müdafaa ve muhafazasına masruf olacaktır. Nihayet Avrupa'da hakkımızın teslim edileceği, hususunda pek ümid varım. Avdetimde size inşallah daha "ümid-bahş" sözler ile mülaki olurum. Kan dökülmeksizin sulhu istihsal edebileceğimizi ümid edebiliyorum…"* diyordu[1722].

Ahmet İzzet Paşa'nın seyahati hakkında basında çeşitli haber ve yorumlar yer alıyordu. 5 Mart 1922 tarihli *Vakit* gazetesinde *"İzzet Paşa'nın Seyahati"* başlığı ile çıkan yazıda Yunanlıların Ahmet İzzet Paşa'nın seyahatini ülke için bir ikilik olarak göstermeye çalışacakları belirtiliyordu. Oysaki bu seyahat Türk Milleti'nin emel ve gaye itibariyle var olan birlikteliğini ortaya koymaya bir vesile olacaktı. Türk Milleti tamamıyla ne istediğini biliyordu. Bunu da acı ve uzun tecrübeler sonucunda öğrenmişti. Gazete Ahmet Tevfik Paşa'nın Londra Konferansı'ndaki tutumunu da göz önünde bulundurarak bu kez de Ahmet İzzet Paşa ve heyetinin Türk millî haklarını en iyi şekilde savunacağına işaret ediyordu. Buna göre, İstanbul'da bulunan Ahmet Tevfik Paşa'ya karşı Türk kamuoyunda olumlu kanaatlerin oluşması ve millet nezdindeki itibarının en üst noktaya çıkması onun Londra Konferansı'nda gösterdiği vatanseverlikten ileri gelmekteydi. Konferans esnasında Yunanlılar İstanbul ve Ankara delegeleri arasında şahsî sebeplerle anlaşmazlık çıkacağını ve bu şekilde Türk millî davasının savunulamayacağını düşünmekteydiler. Ancak Ahmet Tevfik Paşa'nın Londra'daki tavrı Yunanlıların bu beklentisini boşa çıkarmıştı. Çünkü Paşa hiçbir düşüncenin, hiçbir vesikanın, vatan sevgisinin ve düşüncesinin üstünde olamayacağını ispatlamıştı. Londra Konferansı'nın Türkler için madden değilse bile manen bir siyasî galibiyet ile son bulmasını sağlamıştı. Londra Konferansı'nda Türk haklarının

1721 **Tevhid-i Efkâr,** 3 Mart 1338/3 Mart 1922, nr. 3291, s. 1.

1722 **Vakit,** 5 Mart 1338/5 Mart 1922, nr. 1520, s. 1.

hiç olmazsa prensip itibariyle bir kısmının kabul edilmesini sağlayan etkenlerden biri Ahmet Tevfik Paşa'nın temiz ve yüksek bir vatanpervere yakışır şekilde hareket etmesiydi. Paşa'nın ve kabinesinin en mühim renklerinden biri olan Ahmet İzzet Paşa'nın da millî davanın müdafaasını zerre kadar olsun müşkülata düşürecek bir şekilde hareket etmesine imkân yoktu. Ahmet İzzet Paşa özü sözü doğru bir askerdi. Yaptığı seyahatin millî davayı en küçük bir sekteye bile uğratması ihtimali bulunmuyordu[1723].

Ahmet Tevfik Paşa ise, Ahmet İzzet Paşa'nın Londra seyahati münasebetiyle basına yaptığı açıklamada *"Bir milletin gaye-i âmali ihtiyacâttan tevellüd eder. O yüzden gayede ikilik olamaz"* diyordu. Ahmet İzzet Paşa'nın Yusuf Kemal Bey heyetinden ayrı olarak Avrupa'ya gitmesi hiçbir zaman ikiliğe işaret etmezdi. Öncelikle bilinmesi gereken şey Ahmet İzzet Paşa'nın Avrupa'ya gitmesindeki amaç millî hukuku sağlamaktı. Bu aylar öncesinden alınmış bir karardı. İzzet Paşa'nın Avrupa'ya gidişinin Yusuf Kemal Bey'in İstanbul'a gelişinin ertesi gününe rastlaması tamamen tesadüftü. İki heyetin bulunması ikilik anlamına gelmiyordu. Bilakis aynı gaye ve millî amaçlar milletin bir olduğunun kanıtıydı[1724].

Yine Ahmet Tevfik Paşa'ya göre, *"Milletimiz çok acı tecrübeler geçirmişti. Bu tecrübeler sonucunda ihtiyaçlarının ne olduğunu iyice öğrenmişti. Gerek hukukî ve gerekse malî ve iktisâdî meselelerde eşitlik prensibinin bizim hakkımızda samimi bir şekilde uygulanması yakın doğuda gerçek bir barışı sağlayacaktı. Bu durum aynı zamanda doğu sorununu en adil bir şekilde ortadan kaldırmış olacaktı. Arazi meselesinde milletimiz çok fedakârlıklar yapmıştı. Topraklarımızın üçte ikisinden daha fazla kısmı feda edilmişti. Millet hiç bu kadar ağır bir bedel ödememiş ve buna tahammül etmemişti. Buna karşılık bizim talep ettiğimiz şey millet prensibinin aynen hakkımızda uygulanmasıydı. Tarihi, ırkî, iktisâdî ve siyâsî hususlarda bir bütünlük oluşturan topraklarımızda hâkimiyetimiz hiçbir şekilde sınırlandırılamazdı. Ekalliyetlerin himayesi, hakkında genel esaslar belirlenmişti. Bu esaslar I. Dünya Savaş'ından sonra imzalanan bütün antlaşmalara eklenmişti. Ekalliyetlerin himayesi için gereken teminat bu esaslar içinde mevcuttu. Milletimiz bunlara onurla riayet etmeye hazırdı. Mütarekeden sonra en mukaddes ve meşru hukuka tecavüz suretiyle*

1723 Ahmet Emin, "İzzet Paşa'nın Seyahati", **Vakit,** 5 Mart 1338/5 Mart 1922, nr. 1520, s. 1.
1724 **Tevhid-i Efkâr,** 14 Mart 1338/ 4 Mart 1922, nr. 3302, s. 1.

meydana gelen acı durum üzerine bu milletin büyük çoğunluğu haklarını silahla savunmaya mecbur olmuşlardı. Bu yüzden pek acı mahrumiyetlere katlanılarak büyük fedakârlıklar göstermişlerdi. Bu fedakârlıkları herhangi bir şekilde sekteye uğratacak bir hareket ülkesini seven hiçbir fertten beklenemezdi". Ahmet Tevfik Paşa bir yıl önce toplanan Londra Konferansı'nda da iki heyetin bulunduğunu, buna rağmen heyetler arasında millî birlik ve beraberliği zedeleyecek bir olumsuzluk yaşanmadığını, birlikte hareket edildiğini bunun da konferansta Türk heyetine ve taleplerine olumlu yansıdığı kanaatindeydi. O bir sene önceki bu durumun şimdi değişmiş olacağını düşünmüyordu[1725].

18 Mart 1922 tarihli *Tevhid-i Efkâr* gazetesi Ahmet Tevfik Paşa'nın Ahmet İzzet Paşa'nın seyahati münasebeti dolayısıyla gazetelere yaptığı açıklamayı Ankara Hükûmeti'nin memnunlukla karşıladığını belirtiliyordu. Bu açıklamadan anlaşıldığına göre, Anadolu da girişilmiş olan ölüm kalım mücadelesinin başarıya ulaşmasında en önemli hedef; milletin aynı amaç etrafında göstereceği birlik ve beraberlik ile milletçe dayanışmanın sağlanmasıydı. Anadolu'daki millî hareket başlangıçtan beri hep bu birlikteliği ve dayanışmayı sağlamak için mücadele ediyordu[1726]. Bu nedenle Ahmet Tevfik Paşa'nın millî birlik ve beraberlik konusunda Ankara ile tam bir mutabakat ve birliktelik sağlanacağına ilişkin açıklaması Ankara'da heyecan yaratmıştı.

19 Mart 1922 tarihli *Vakit* gazetesinde *"Londra Müzakeratı"* başlığı ile çıkan yazıda İstanbul ve Ankara Heyeti'nin bir sene önceki ziyaretleri ile bugün Londra'da mevcut durum arasında çok büyük farklar olduğundan bahsediliyordu. Geçen sene ayrı iki heyet halinde Londra'ya geldikleri halde Türk milletinin bir tek heyet tarafından temsil edilmesi Türkler yararına hiç şüphesiz ki çok açık bazı sonuçlar doğurmuştu. Türk delegelerinin bu birlikteliği bazı yöneticilerde hayret uyandırmıştı. Hatta taraflarda az da olsa sulhun yapılabileceği ümidini uyandırmıştı. Fakat Yunan entrikaları bu ümitleri tamamen sonuçsuz bırakmıştı. Yazıda şimdi görüşmeler için Yusuf Kemal Bey'in gelmesinin beklendiği belirtiliyor ve bu defa sonucun bir yıl öncekinden bin kere daha fazla sonuç vermesi temenni ediliyordu[1727].

1725 **Vakit,** 14 Mart 1338/14 Mart 1922, nr. 1529, s. 1.

1726 **Tevhid-i Efkâr,** 18 Mart 1338/18 Mart 1922, nr. 3306, s. 1.

1727 **Vakit,** 19 Mart 1338/19 Mart 1922, nr.1534, s. 2.

Diğer taraftan Sir Horace Rumbold ise 4 Nisan'da Lord Curzon'a gönderdiği gizli yazıda, Ahmet İzzet Paşa'nın Avrupa'ya hareket etmeden önce, Ankara ile arasında soğukluk başladığını bildiriyordu. 5 Mart'ta Ankara çevrelerinde dolaşan haberlere göre, Ahmet İzzet Paşa İngiliz Yüksek Komiserinin tahriki üzerine ve Yusuf Kemal Bey kuruluna karşı Avrupa'ya gidiyordu[1728].

Rumbold'a göre; Ahmet İzzet Paşa'nın Avrupa gezisindeki amaç İstanbul hükûmeti'nin Ankara'ya bağlı olmadığını göstermek ve Yusuf Kemal Bey'in inançlarını kırmaktı. Ahmet Tevfik Paşa, 6 Mart'ta Rumbold ile görüşürken, Curzon'un Türkler yararına yapmak isteyeceği herhangi bir sınır değişikliğinin, İstanbul hükûmeti'nin yetkisini artırmak için Ahmet İzzet Paşa kuruluna önerilmesini istemişti. Aksi durumda, *"Kemalistlerin"* taleplerini artırmaları olasılığına değinmişti[1729].

7.5. Ahmet İzzet Paşa ve Yusuf Kemal Bey'in Avrupa'daki Temasları ve Etkileri

İstanbul hükûmeti adına Paris'e gönderilmesine karar verilmiş olan Ahmet İzzet Paşa yukarıda verdiğimiz şekliyle Meclis-i Vükelâ'da yaptığı konuşmasından sonra Paris'e gitme hazırlıklarına başladı. Heyette Ahmet İzzet Paşa'nın dışında Hariciye Müsteşar Vekili ve Mütareke Komisyonu Reisi Ethem Bey ve Kalem-i Mahsus Müdürü Haydar Bey bulunmaktaydı. Hazırlıklarını tamamlayan heyet üyeleri 4 Mart'ta Sirkeci'den Londra'ya hareket etti[1730]. Ahmet İzzet Paşa'nın yokluğunda Hariciye Nezareti Vekâletini Ahmet Tevfik Paşa üzerine alacaktı[1731].

Heyete İngilizce konuştuğu için Hariciye Kalem-i Mahsus Kâtiplerinden Kadri Bey de katıldı. Heyet doğruca Londra'ya gidecek ve dönüşte Paris ve Roma'ya uğrayacaktı. Ahmet İzzet Paşa Heyeti'nin Avrupa'da ne kadar kalacağı ise bilinmiyordu[1732].

1728 Sonyel, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin…,** s. 243.

1729 Sonyel, **Mustafa Kemal (Atatürk) ve Kurtuluş Savaşı**, C. II, s. 1499.

1730 **Tevhid-i Efkâr,** 3 Mart 1338/3 Mart 1922, nr. 3291, s.1; **Vakit,** 4 Mart 1338/4 Mart 1922, nr. 1519, s. 1.

1731 **BOA, DUİT,** 9/135, **İkdam,** 3 Mart 1338/3 Mart 1922, nr. 8966, s. 1; **Takvim-i Vekayi,** 5 Mart 1338/5 Mart 1922, nr. 4406, s. 1; **Vakit,** 3 Mart 1338/3 Mart 1922, nr. 1518, s. 1.

1732 **Vakit,** 4 Mart 1338/4 Mart 1922, nr. 1519, s. 1; **İkdam,** 4 Mart 1338/4 Mart 1922, nr.

8 Mart'ta Paris'e ulaşan Ahmet İzzet Paşa, Fransa Başbakanı Poincare tarafından kabul edildi[1733]. Paris'te dokuz saat kalan Ahmet İzzet Paşa, Nabi Bey ile görüştükten sonra Londra'ya hareket etti. İki üç gün önce Marsilya'ya ulaşan Yusuf Kemal Bey heyeti ise aynı gün akşam üzeri Paris'e varmıştı[1734].

Londra'ya ulaşıldıktan sonra Lord Curzon önce İstanbul hükûmeti temsilcisi olarak Ahmet İzzet Paşa ile akabinde de Ankara temsilcisi Yusuf Kemal Bey ile görüştü. İlk temaslarından sonra Hariciye Nazırı Ahmet İzzet Paşa İstanbul'a gönderdiği telgrafta *"Türkiye meselesinde hukukumuzun tasdik edileceği ümidinde"* olduğunu yazıyordu[1735].

15 Mart'ta İngiltere'nin İstanbul Elçiliği Baştercümanı Mr. Ryan Osmanlı Devleti'nin Londra Büyükelçiliğine giderek, ertesi günü Lord Curzon'un Ahmet İzzet Paşa ve Yusuf Kemal Bey ile görüşebileceğini bildirdi. Ryan, Ahmet İzzet Paşa'ya, görüşmeye Yusuf Kemal Bey ile gitmesinin uygun olacağını söyleyip, bu konuda Ahmet İzzet Paşa'nın fikrini sordu. Ahmet İzzet Paşa ise, kendisince bir sakınca olmayacağını bildirince, Ryan'ın bu teklifine karşı çıkan Yusuf Kemal Bey daha sonra Ahmet İzzet Paşa ile birlikte Lord Curzon ile görüşmeyi kabul etmek zorunda kaldı. 16 Mart'ta yapılan görüşmede Lord Curzon, Yusuf Kemal Bey'e daha önce İzzet Paşa'ya da söylediği gibi, amaçlarının Türk-Yunan Savaşı'na son vermek ve barışı sağlamak olduğunu söyledi. Ayrıca Sevr projesi ile ilgili olarak ne gibi düzenlemelerin yapılacağını belirtti[1736].

Ahmet İzzet Paşa'nın başkanlığındaki Türk Heyeti[1737] 19 Mart'ta Londra'dan Paris'e döndü. Londra'dan ayrılmadan önce Lord Curzon ile uzun bir görüşme daha yapan İzzet Paşa basına yaptığı açıklamada; Türkiye'nin hangi şartlar altında barış yapabilecekleri hususunda bazı bilgiler vermiştir. Buna göre, devamlı bir sulh ancak hak ve adalet temeli üzerine kurulacaktı. Böyle bir sulh ile İzmir de dâhil olmak üzere bütün Anadolu Türklere verilmelidir. İstanbul gerek karadan gerekse denizden gelecek saldırılara karşı müdafaa edilmelidir.

8967, s. 1; **Tevhid-i Efkâr,** 3 Mart 1338/3 Mart 1922, nr. 3291, s. 1.

1733 **Vakit,** 10 Mart 1338/10 Mart 1922, nr. 1525, s. 1.

1734 **Vakit,** 17 Mart 1338/17 Mart 1922, nr.1532, s. 1.

1735 **Tevhid-i Efkâr,** 19 Mart 1338/19 Mart 1922, nr. 3307 s. 1.

1736 Ayışığı, **a.g.e.**, s. 255.

1737 **Tevhid-i Efkâr,** 22 Mart 1338/22 Mart 1922, nr. 3310, s. 1.

Bu sağlandığı takdirde boğazlar hakkında teklif edilecek düzenlemeler kabul edilecekti. Ekalliyetlerin hukuku konusunda ise; Osmanlı Devleti Neuilly ve Trianon antlaşmalarında yer alan hükümleri kabule hazırdı. Ayrıca Ahmet İzzet Paşa, Osmanlı Devleti'nin daima ekalliyetlerin hukukuna karşı saygılı olduğunu söylemişti. Kapitülasyonlar hakkında ise; iktisadî serbestliğin korunmasını istemiştir. Bununla birlikte, İtilâf Devletleri'nin menfaatlerini dikkate almaya hazırdı[1738].

Sonuçta İtilâf Devletleri hem *"Şark Meselesi"*ni görüşmek hem de Türk askerî faaliyetini durdurmak amacıyla 21 Mart'ta Paris'te toplandılar. 22 Mart'ta Türkiye ve Yunanistan'a mütareke teklifinde bulundular. Paris'te hazırlanan mütareke metninin bir sureti Ahmet İzzet Paşa ile Paris'e gelmiş olan Yusuf Kemal Bey'e verildi[1739].

Buna göre, her iki tarafın birlikleri arasında on kilometrelik, asker bulunmayan bir bölge meydana getirilecekti. Birlikler insan ve cephane bakımından takviye edilmeyecekti. Birliklerin durumunda değişiklik yapılmayacaktı. Bir yerden bir yere malzeme de götürülmeyecek, Türk ordusu ve askeri durumunu, İtilâf Devletleri'nin askerî komisyonları kontrol edip denetleyebileceklerdi. Bu komisyonların hakemliğini Türkler samimiyetle kabul edecekti. Çarpışmalar üç ay süre ile durdurulacak ve bu durum, barış için yapılacak ön görüşmeler taraflarca kabul edilinceye kadar, üçer aylık sürelerle kendiliğinden yenilenecekti. Taraflardan biri yeniden savaşa başlamak isterse ateşkes süresinin bitiminden on beş gün önce karşı tarafa ve İtilâf Devletleri temsilcilerine bilgi verecekti[1740].

Yusuf Kemal Bey böyle bir teklifi kabul etme konusunda yetkisi olmadığını söyledi ve TBMM'den talimat istedi. Ahmet İzzet Paşa ise müttefik devletler tarafından verilen kararı İstanbul'a bildirdi[1741].

Diğer taraftan Sakarya'da büyük bir yenilgiye uğratılan Yunanlılar bu teklifi hemen kabul ettiler. Mustafa Kemal Paşa ise İtilâf Devletleri tarafından yapılan mütareke teklifine red cevabı vermenin doğru olmadığını düşünüyordu.

1738 **Vakit,** 25 Mart 1338/25 Mart 1922, nr. 1540, s. 1.

1739 Ayışığı, **a.g.e.,** s. 256-257.

1740 Atatürk, **a.g.e.**, s. 438; Biren, **a.g.e.,** s. 446; **Atatürk'ün Millî Dış Politikası (Millî Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) 1919-1923**, C. I, Ankara 1994, s. 54.

1741 **Vakit,** 24 Mart 1338/24 Mart 1922, nr. 1539, s. 1.

Bilakis bu teklifi iyi değerlendirmek gerekirdi. İtilâf Devletleri'ne verilecek cevap olumlu olmalıydı. İtilâf Devletleri'nin iyi niyetleri yoksa da olumsuz muamelenin onlardan gelmesi gerekirdi. Onların şartları kabul edilemeyeceğinden karşı şartlar öne sürülecekti. Nitekim ateşkes şartları Ankara Hükûmeti tarafından ciddiyetle incelendi. 24/25 Mart gecesi vekiller heyeti mütareke teklifine verilecek cevabî notayı hazırladı[1742]. Ancak Ankara Hükûmeti tarafından ateşkes antlaşması teklifi ile ilgili hazırlanan cevabî nota verilmeden Paris'te toplanan Dışişleri Bakanları Konferansı'nın 26 Mart 1922 tarihli ikinci notası alındı[1743]. Bu notada yer alan İtilâf Devletleri'nin talepleri şunlardı[1744]:

Gerek Türkiye'de gerekse Yunanistan'da azınlıkların haklarının korunmasına ve bu maksatla konulacak kuralların uygulanmasına Milletler Cemiyeti bakacaktı. Doğuda bir Ermeni yurdunun kurulması sağlanacak ve bununla ilgili çalışmayı Milletler Cemiyeti yapacaktı. Boğazların serbestliğini sağlamak üzere Gelibolu yarımadasında ve boğazlar çevresinde askerden arınmış bir bölge oluşturulacaktı. Trakya sınırı Tekirdağ'ı Türklere, Kırklareli, Babaeski ve Edirne'yi Yunanlılara bırakacak şekilde tespit edilecekti.

Türklerde kalacak olan İzmir'in Rumlarına ve Yunanistan'da kalacak olan Edirne'nin Türklerine, bu şehirlerin yönetimine adaletli bir şekilde katılabilmelerini sağlamak üzere uygun bir yönetim oluşturulacaktı. Barış yapılır yapılmaz İstanbul İtilâf Devletleri'nce boşaltılacaktı. Sevres projesindeki malî komisyon kaldırılacaktı. Diğer taraftan İtilâf Devletleri'nin iktisadî çıkarlarının gözetilmesi, dış borçların ve Türklere yükletilecek savaş tazminatının ödenmesinin sağlanması için Türk hâkimiyeti ile bağdaşabilecek bir yönetim işbaşına gelecekti. Adlî ve iktisadî kapitülasyonlarda değişiklik yapılmak üzere bir komisyon kurulacaktı.

Müttefik devletlerin fevkalade komiserleri üç müttefik Hariciye Nazırı tarafından imzalanan ve Paris Konferansı'nda kararlaştırılmış olan aynı nota saat altı buçukta da General Pellet tarafından müttefikler adına Bab-ı Âli'de Sadrazam ve Hariciye Nazır Vekili Ahmet Tevfik Paşa'ya verildi. Ahmet Tevfik Paşa notayı saat yedide aynen tercüme edilmek üzere Hariciye Nezaretine gönderdi. Harici-

1742 **Atatürk'ün Milli Dış Politikası…**, s. 55-56

1743 Atatürk, **a.g.e.,** s. 439-440.

1744 Atatürk, **a.g.e.,** s. 441; Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C. IV, s. 122-123; **Atatürk'ün Millî Dış Politikası**…, s. 56-57.

ye Nezareti notanın tercümesini Ahmet Tevfik Paşa'ya sundu ve Paşa da notayı inceledi. Nota Meclis-i Vükelâ'da incelendikten sonra Osmanlı Devleti'nin cevabı iki güne kadar İtilâf Devletleri temsilcilerine verilecekti[1745].

Rumbold'un verdiği bilgilere göre, Ahmet Tevfik Paşa 25 Mart'ta kendisi ile görüşmüştü. Paşa bu görüşmede Padişah Vahideddin'in boğazların serbestliğinin korunması görevinin İngilizlere bırakılmasını teklif ettiğini söyledi. Bu durumun Edirne ve Doğu Trakya'nın Türklere iadesi konusunda yapılan itirazları ortadan kaldıracağını belirtti. İngiltere bu şekilde tüm uluslar adına boğazların koruyucusu olacak ve gelecek için hiçbir kaygı duyulmayacaktı. Ahmet Tevfik Paşa, Rumbold'a Padişah'ın kendisini desteklediğini ancak bu konuda büyük bir gizlilikle davranılması gerektiğini vurguladı. Ancak onun bu önerisi Rumbold tarafından kabul görmedi. Rumbold, İngiltere ile yapılacak bir antlaşmanın diğer müttefik devletleri gücendireceğini daha önce kendilerinin Fransızları eleştirirken şimdi böyle bir tavır sergilemelerinin doğru olmayacağını söyledi. Bunun üzerine Ahmet Tevfik Paşa, Fransa-Ankara Antlaşması'nın oldukça zarar verici olduğunu "*Kemalistleri"* şımartarak daha inatçı olmalarına neden olacağını ifade etti. Oysa İngiltere'nin Padişahla yapacağı antlaşmanın tüm dünyanın yararına olacağını belirtti. Rumbold bunun İtilâf Devletleri arasında kıskançlık yaratacağını vurguladı ve Ankara'nın bunu nasıl karşılayacağını sordu. Ahmet Tevfik Paşa, Edirne ve Trakya Türklere iade edilirse onların buna karşı çıkmalarına neden olmadığını söyledi[1746].

Ahmet Tevfik Paşa, Sadrazam ve Hariciye Nazır Vekili sıfatıyla İstanbul hükûmeti adına İngiltere, Fransa ve İtalya'nın İstanbul'daki fevkalade komiserlerine cevabi bir nota vermiştir. Notada mütareke teklifini kabul veya reddeden bir cevap verilmediği görülmektedir. Yalnız mütareke teklifini içeren notanın Ankara Hükûmeti'ne tebliğ edildiği beyan ediliyor ve notaya cevap verme yetkisinin yalnız İstanbul hükûmeti'ne ait olmadığı ifade ediliyordu. Notaya göre konferansın teklifinde İzmir ve Anadolu'da işgal altındaki arazinin tahliyesi imkânından bahsediliyor ise de Trakya hakkında hiçbir kayıt yoktu. Trakya iade edilmediği takdirde İstanbul herhangi bir saldırıya karşı savunulamayacaktı. Böylece müttefik devletlerin dikkati Trakya meselesine çekiliyordu[1747].

1745 **İkdam,** 30 Mart 1338/30 Mart 1922, nr. 8993, s. 3.

1746 Sonyel, **a.g.e.,** s. 1509.

1747 **Vakit,** 28 Mart 1338/28 Mart 1922, nr. 1543, s. 1.

Görüldüğü gibi, Ahmet Tevfik Paşa'nın başında bulunduğu İstanbul hükûmeti mütareke konusunda söz söyleme hakkının Ankara Hükûmeti'ne ait olduğunu kabul ediyordu. Ahmet Tevfik Paşa hükûmeti kendisini artık Ankara Hükûmeti'nin hangi şartlarda bir barış imzalayabileceği konusuna odaklamıştı. Ahmet Tevfik Paşa bu doğrultuda görüşmelerini sürdürmekteydi. Nitekim müttefik devletlerin mütareke teklifine İstanbul hükûmeti tarafından verilecek cevap Ankara Hükûmeti'nin cevabî notasının verilmesi sonrasına bırakılmıştı. Bu süreçte Ahmet Tevfik Paşa'nın basına verdiği demeçlere bakıldığında da Paşa, Anadolu'da başlatılan mücadelenin haklı bir ölüm kalım mücadelesi olduğunu söylüyordu[1748].

Diğer taraftan Ahmet Tevfik Paşa'nın basına yaptığı açıklamalar ile Rumbold'un verdiği bilgilerin çoğu yerde çeliştiği görülmektedir. Rumbold, Ahmet Tevfik Paşa ile yapmış olduğu yukarıda bahsettiğimiz 25 Mart 1922 tarihli görüşmede Ahmet Tevfik Paşa'nın İngiltere'nin Padişah ile bir antlaşma yapması önerisinde bulunduğunu söylemektedir. Rumbold bu antlaşmanın yapılması halinde Ahmet Tevfik Paşa'nın Ankara Hükûmeti'nin devre dışı bırakılacağından da ümitli olduğunu belirtmektedir. Rumbold'un aktardığına göre, 1 Nisan'da Paşa'yı evinde ziyaret etmiş ve kendi Dışişleri Bakanlığı'ndan aldığı cevabı bildirmiştir. Ahmet Tevfik Paşa İtilâf Devletleri'nin taleplerinin yer aldığı cevabî yazıya hiç şaşırmadığı gibi, Rumbold'a Yunanlıların hâlâ Edirne'yi işgalleri altında bulundurmasının yapılan önerilerin kendilerinin nezdinde fazlaca değer taşımamasına yol açtığını söylemiştir. Rumbold ise, cevaben İtilâf Devletleri'nin yaptığı bu önerilerin verebilecekleri azami taviz olduğunu, önerilen hususların oy birliği ile kararlaştırıldığını ve önerilerin ayrı ayrı değerlendirilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Bu görüşmede Rumbold İtilâf Devletleri'nin Türklere gerekli müsâmahayı gösterdiklerini, bu nedenle Türklerin her talebinin kabul edilip buna mukabil Yunanlılara hiçbir şeyin verilmemesinin mümkün olamayacağını da ifade etmiştir. Ayrıca Anadolu'daki savaşın bir çıkmaza girdiğini bunun da, ancak her iki tarafı da memnun edecek tarzda mantıklı bir uzlaşma ile çözümlenebileceğini ve Türklerin Yunanlıları Anadolu'dan çıkartacaklarına inanmadıklarını söylemiştir[1749].

1748 **Tevhid-i Efkâr,** 18 Mart 1338/18 Mart 1922, nr. 3306, s. 1.

1749 Sonyel, **a.g.e.,** s. 1510.

Bu arada İstanbul hükûmeti'nin devletlere vereceği cevabî nota Meclis-i Vükelâ'da uzun süre müzakere edilmiştir. Ahmet İzzet Paşa'nın İstanbul'a dönmesi ve konferans hakkında kendisinin görüşlerinin alınması gerekli görülmüştür[1750]. Bunun üzerine Ahmet İzzet Paşa da 3 Nisan 1922'de İstanbul'a dönmüştür[1751].

4 Nisan'da ise Meclis-i Vükelâ Ahmet Tevfik Paşa'nın başkanlığında öğleden sonra tekrar toplanmıştır. Bu toplantıda üç müttefik devlet Hariciye Nazırı tarafından Osmanlı hükûmeti'ne verilen nota görüşülmeye devam etmiştir. Nota esasen nazırlara ayrı ayrı önceden verildiğinden bu toplantıda nazırların her biri kendi görüşlerini açıkladılar. Ahmet İzzet Paşa da bu toplantıda hazır bulundu. Ahmet İzzet Paşa Paris'ten ayrılır ayrılmaz yolda konferans tarafından verilen son cevabî notaya verilecek cevap hakkında bir proje kaleme almıştı. Bu toplantı da ayrıca Ahmet İzzet Paşa'nın açıklamaları ve projesi görüşüldü. Ankara Hükûmeti'nin cevabı öğrenildikten sonra İstanbul hükûmeti'nin cevabî notası verilecekti[1752].

Nitekim Ankara Hükûmeti, İtilâf Devletleri'nin notalarının hepsine birden 5 Nisan 1922'de karşılık verdi. Hükûmetin vermiş olduğu karşı cevapta mütarekenin esas itibarıyla kabul edildiği belirtilmekteydi. Ancak *"Şart-ı esâsî olarak mütareke ile beraber tahliye ameliyyesine ibtidâr olunmasını elzem addettik…"* denilerek bu mütarekenin kendileri tarafından kabul edilebilmesi için Yunanlıların işgal ettiği sahalardan çekilmesi işlemlerinin hemen başlaması yani tahliyenin bir an önce gerçekleştirilmesinin ön şart olduğu dile getiriliyordu. Ankara'nın cevabında yapılacak mütarekenin dört ay süre ile olması ve bu süre zarfında tahliye işleminin gerçekleşmiş olması teklif ediliyordu. Bu arada ilk müzakerelerden netice alınarak barışı sağlayabilecek bir ortam oluşturulursa mütareke üç ay daha uzatılacaktı. Diğer taraftan cevabî yazıda Yunanlıların iş-

1750 **Vakit,** 2 Nisan 1338/2 Nisan 1922, nr.1548, s. 1; **Vakit,** 3 Nisan 1338/3 Nisan 1922, nr. 1549, s. 1.

1751 **Vakit,** 4 Nisan 1338/ 4 Nisan 1922, nr. 1550, s. 1; **Tevhid-i Efkâr,** 4 Nisan 1338/4 Nisan 1922, nr. 3323, s. 1. Ahmet İzzet Paşa on bir gün Londra'da, on gün Paris'te kalmıştır. Londra'da bulunduğu sırada İngiltere Dışişleri Bakanı ile birçok kez görüşmüştür. Paris'e ulaştıktan sonra bir defa ve Londra'dan dönüşünden sonra da iki defa Fransa Başbakanı Poincare ile görüşmüştür. **Tevhid-i Efkâr,** 4 Nisan 1338/4 Nisan 1922, nr. 3323, s. 1; **Vakit,** 4 Nisan 1338/4 Nisan 1922, nr. 1550, s. 1.

1752 **Vakit,** 5 Nisan 1338/5 Nisan 1922, nr. 1551, s. 1.

gal sahalarını nasıl tahliye edeceği konusuna da yer verilmişti. Buna hususta *"…Mütareke mebdeinden itibaren ilk on beş gün zarfında Eskişehir-Kütahya-Afyonkarahisar hatt-ı umûmîsinin ve mütareke mebdeinden dört ay zarfında İzmir dâhil olduğu halde, arazi-i meşgule tamamen tahliye edilecektir..."* denilmekteydi. Görüldüğü gibi, Yunanlıların işgal sahalarından tamamen çekilmesi için dört aylık bir süre öngörülüyordu. Ankara Hükûmeti cevabî teklifinde şartlarının İtilâf Devletleri'nce kabul edilmesi halinde kendilerinin barış tekliflerini incelemek için üç hafta içerisinde delegelerini önerilecek bir şehre göndermeye hazır olunduğunu da belirtiyordu[1753].

6 Nisan'da Meclis-i Vükelâ Ahmet Tevfik Paşa'nın başkanlığında tekrar toplandı. Büyük devletlere sunulacak cevabî nota müsveddesi Meclis-i Vükelâ'da müzakere edildi ve Ahmet İzzet Paşa tarafından hazırlanan cevabî notanın İtilâf Devletleri Fevkalade Komiserlerine verilmesi kararlaştırıldı[1754].

Ankara Hükûmeti'nin cevabî notası İstanbul basınında son derece memnunlukla karşılandı. Bu konuyla ilgili olarak Ahmet Emin Bey *"Ankara Hükûmeti'nin Cevabı"* başlıklı köşe yazısında verilen cevabın iyi bir tesir oluşturduğunu, Anadolu'nun gerçek amacının samimi ve devamlı bir barış yapmak olduğunu yazıyordu. Yazara göre, Büyük devletlerin barış teklifleri millî emellerimizi tatmin etmekten uzaktı. Doğuda ciddi ve devamlı bir barış isteniyorsa TBMM hükûmeti'nin esasları kabul edilmeliydi. TBMM her zaman bir münakaşa masası etrafında haklarını ispat edebilirdi. Bunun içindir ki müttefik devletlerin mahalli araştırma ve inceleme sonucunda verecekleri bir kararı kayıtsız şartsız kabul etmişlerdi[1755].

7 Nisan 1922 tarihli *İkdam* gazetesine göre ise Ankara Hükûmeti'nin müttefik devletlere verdiği bu olumlu cevap öncelikle bazılarının iddia ettikleri gibi savaş yanlısı olmadıklarını gösteriyordu. Ayrıca bu nota barış konusundaki isteklerinin en yeni ve en kati bir deliliydi. İkinci olarak Ankara Hükûmeti bu

1753 Biren, **a.g.e.,** s. 457; **Atatürk'ün Milli Dış Politikası**…, s. 57-58. Ankara Hükûmeti'nin cevabî notasının tamamı 7 Nisan 1922 tarihli *Vakit* gazetesinde de yayınlanmıştır. **Vakit,** 7 Nisan 1338/7 Nisan 1922, nr. 1553, s. 1.

1754 **İkdam,** 7 Nisan 1338/7 Nisan 1922, s. 3; **Tevhid-i Efkâr,** 6 Nisan 1338/6 Nisan 1922, nr. 3325, s. 2; **Vakit,** 7 Nisan 1338/7 Nisan 1922, nr. 1553, s. 1.

1755 Ahmet Emin, "Ankara Hükûmeti'nin Cevabı", **Vakit,** 6 Nisan 1338/6 Nisan 1922, nr. 1552, s. 1.

notası ile İtilâf Devletleri'ne güvendiklerini ve onlarla yapılacak müzakereler sonucunda adil bir antlaşma yapacakları hakkında ümitli olduklarını da gösteriyordu. Cevabî notada özellikle Yunanistan'a karşı duyulan güvensizlik konusu üzerinde de ayrıntılı bir şekilde durulmuştu. Mütareke hakkında öne sürülen bütün şartların gerçekleşmesi ancak Yunanistan'ın sözünde durması, bir hile ile yeniden saldırıya geçerek birçok insanın kaybına ve tahribatlara yol açmamasına bağlıydı[1756].

6 Nisan'da Rumbold'la görüşen Padişah *"Ankara'nın askerî ihtilal teşkilatının sadece eski İttihat ve Terakki Fırkası'nın yeniden dirilmesinden ibaret"* olduğunu söylemiştir. Padişah'a göre bunlar Yunan istilasının uyandırdığı millî duyguları istismar etmekte ve milliyetçilik maskesi altında gerçek niyetlerini gizlemekteydiler. Türk halkının tamamına yakın bir kısmının bunlara muhalif olduğunu söyleyen Padişah Ankara'nın oluşturduğu baskılar sonucunda halkın bunlara karşı başkaldıramadığını da ifade etmiştir. Böylece Padişah halkın kendilerini desteklediği şeklindeki bir kanaati İngilizler üzerinde uyandırmak istemiştir. Yine Rumbold'a göre, Padişah Ryan'a bir haberci göndermiş ve ondan ve işgal edilen toprakların merkezi hükûmete teslim edilmesi gerektiğini rica etmiştir. Padişah'ın bu ricasında eğer işgal edilen topraklar merkezi hükûmete teslim edilmediği takdirde *Kemalistlerin* nüfuzunun fevkalade artacağı endişesi de dile getirilmiştir[1757].

8 Nisan'da Osmanlı hükûmeti İngiltere, Fransa, İtalya Hariciye Nazırlarına ayrı ayrı cevap verdi. Cevabî notada Osmanlı Devleti'nin talepleri özetle şöyleydi[1758]:

Osmanlı hükûmeti barış görüşmelerinde bulunmak üzere üç hafta içerisinde delegelerini konferansa gönderecekti. Yunan kuvvetlerinin işgal ettikleri sahalardan çekilmeleri sağlanacaktı. Çekilen bu kuvvetlerin Trakya'ya nakledilerek orada bir kuvvet birikmesine müsaade edilmeyecektir. Bu konuda Osmanlı hükûmeti olarak bölgenin bir an önce boşaltılması için ısrarcı olunacaktır.

Diğer taraftan Osmanlı hükûmeti olarak toplanılacak konferansın İstanbul veya Türkiye'nin herhangi bir şehrinde toplanması arzu ediliyorsa da müttefik-

1756 **İkdam,** 7 Nisan 1338/7 Nisan 1922, nr. 9001, s. 1.

1757 Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, s. 162-163.

1758 **Takvim-i Vekayi,** 9 Nisan 1338/9 Nisan 1922, nr. 4436, s. 1; **İkdam,** 9 Nisan 1338/9 Nisan 1922, nr. 9003, s. 1; **Tevhid-i Efkâr**, 8 Nisan 1338/8 Nisan 1922, nr. 3328, s. 1; **Vakit,** 9 Nisan 1338/ 9 Nisan 1922, nr. 1555, s. 1.

lerce birtakım gerekçeler ileri sürülerek bunun kabul edilmeyeceği göz önünde tutularak Avrupa'da belirlenecek bir şehirde yapılmasına da karşı çıkılmayacaktır. Toplanılacak konferansta Osmanlı hükûmeti'nin yegâne gayesi Türkiye'nin iktisadî ve siyasî bağımsızlığını sağlayarak doğuda devamlı olacak bir barışı gerçekleştirmektir.

Osmanlı Devleti'nin 8 Nisan 1922 tarihli notasında delegelerini üç hafta içerisinde konferansa göndermeye hazır olduklarını bildirmesi İstanbul'daki İtilâf Devletleri tarafından memnunlukla karşılandı. Nitekim Osmanlı hükûmeti'nin bu notasına İtilâf Devletleri'nin İstanbul'daki temsilcileri tarafından verilen cevabî notada bu düşünce belirtiliyordu. Notada devamla mütareke konusuna değinilmekteydi. Buna göre, İtilâf Devletleri Yunanlıların Anadolu'nun derhal tahliye edilmesini kabul etmeyeceklerini düşünüyorlardı. Onlara göre, Yunan hükûmeti bunu reddedecekti. Bu teklifi kabul etse bile muharebeye belki yeniden başlamak için ordularının Trakya'ya nakline engel olmak mümkün olmayacaktı. Fakat İtilâf Devletleri İstanbul hükûmeti'nin taleplerini en geniş ölçüde yerine getirmek isteğindeydiler. Bu nedenle tahliyenin bir an önce gerçekleşmesini sağlamak kararındaydılar. Tahliye konusu mütareke şartlarının kabul edilmesinden sonra ele alınacak ve hemen uygulamaya sokulacaktı. Zaten Trakya'nın askerden arındırılması barış şartlarından birisiydi. Barış şartları Yunanistan tarafından kabul edilir edilmez Yunanlılar bölgeyi tahliyeye başlayacaktı. Dolayısıyla İstanbul hükûmeti'nin Anadolu'daki Yunan askeri birliklerinin Trakya'ya nakledilmesinden endişe duymasına gerek kalmayacaktı.

İtilâf Devletleri bu şekilde İstanbul hükûmeti'nin endişelerini büyük ölçüde ortadan kaldıracaklarını düşünmekteydiler. Notada İstanbul hükûmeti'nden barış konferansına katılacak delegelerin isimlerinin bir an önce bildirilmesi talep ediliyordu. İtilâf Devletleri notada ayrıca delegelerin toplanma yerinin daha sonra tespit edilerek İstanbul hükûmeti'ne bildirileceğini, bu konuda hükûmetin taleplerini dikkate alacaklarını açıklıyorlardı[1759].

Diğer taraftan İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold 10 Nisan'da Lord Curzon'a İstanbul hükûmeti'nin mütareke ve barış koşullarındaki cevabının Ankara'nın cevabını gördükten sonra kaleme alındığını bildiriyordu[1760].

1759 **Takvim-i Vekayi,** 1 Mayıs 1338/1 Mayıs 1922, nr. 4455, s. 1; **Vakit,** 20 Nisan 1338/20 Nisan 1922, nr. 1566, s. 1.

1760 Sonyel, **a.g.e.,** s. 1517.

İtilâf Devletleri tarafından 15 Nisan 1922'de Ankara Hükûmeti'nin notasına olumsuz cevap verilmişti. Bunun üzerine Ankara Hükûmeti bu olumsuz cevaba 22 Nisan'da karşı bir nota ile cevap verdi[1761]. Diğer taraftan İstanbul hükûmeti ise 29 Nisan'da yeni bir nota vererek İtilâf Devletleri'nin kendilerine verdiği notaya cevap vermiş oldu[1762].

Ankara ve İstanbul hükûmetlerinin İtilâf Devletleri ile karşılıklı notalaşmalarının devam ettiği bu süreçte özellikle Avrupa'da Osmanlı Devleti ve Türkler aleyhindeki propagandalar da hızla yayılmaktaydı. Nitekim Londra'dan gönderilen 22 Mayıs 1922 tarihli ve Mustafa imzalı bir mektupta Osmanlı Devleti aleyhinde yapılan bazı asılsız propagandalara dikkat çekiliyordu. Buna göre, Londra'da Anadolu'da Karadeniz sahilinden iç kısımlara sevk edilen Hristiyanların açlık ve soğuktan öldükleri, kendilerine mezalim yapıldığı ve Hristiyan unsurunun imhasına çalışıldığı yolunda aslı olmayan birtakım dedikodular yapılıyordu. Bu dedikodular siyasî çevrelerde ve kamuoyunda Türkler aleyhinde duygusal heyecanlara neden olmaktaydı. Bunun önüne geçmek ve söylentilerin oluşturduğu kötü etkiyi ortadan kaldırmak Türkler için faydalı olacaktı. Aksi takdirde Avrupa'da Osmanlı Devleti aleyhinde yapılan propagandalara gerçek gözüyle bakılırken lehindeki haber ve açıklamalar ile propagandalara ise itibar edilmeyecekti[1763].

İtilâf Devletleri'nin barış şartları konusunda uzlaşmacı olmayan tutumları İstanbul'daki bazı devlet adamlarının da İtilâf Devletleri'ne olan güvenini kaybetmelerine neden oluyordu. Ayrıca böylece tek kurtuluşun Anadolu'da olduğu gerçeğini de anlamış oluyorlardı. Türk davasının çözümlenmesi ancak Türklerin yeni ve büyük bir zafer kazanmaları ile sağlanacaktı. Nitekim bu çözüm de 26 Ağustos 1922 sabahı başlayan ve 30 Ağustos'ta Türk ordusunun kesin zaferi ile sona eren *"Başkumandanlık Meydan Muharebesi"*nin kazanılması ile alındı. 11 Ekim 1922'de İtilâf Devletleri ile yapılan Mudanya Ateşkes Antlaşması, askerî zaferlerin ardından gelen ve bu zaferlerin anlamına yakışan ilk siyasî ve diplomatik başarı oldu[1764].

1761 Atatürk, **a.g.e.,** s. 442.

1762 **Takvim-i Vekâyi,** 1 Mayıs /1 Kasım 1922, nr. 4455, s. 1; **İleri,** 30 Nisan 1338/30 Nisan 1922, nr. 1525, s. 2; **Vakit,** 30 Nisan 1338/30 Nisan 1922, nr. 1576, s. 1; **İkdam**, 30 Nisan 1338/30 Nisan 1922, nr. 9024, s. 1.

1763 **BOA, HSD. TVP,** 1/25.

1764 Metin Ayışığı, "Son Osmanlı Hükûmeti İle Ankara Hükûmeti Arasındaki Münasebetler",

8. MİLLİ MÜCADELE'NİN BAŞARIYA ULAŞMASI SONRASINDA HÜKÛMETİN ANKARA İLE MÜNASEBETLERİ

8.1. İtilâf Devletleri'nin İstanbul Hükûmeti ve Ankara Hükûmeti'ni Sulh Konferansına Daveti İle Gelişen Olaylar

Mustafa Kemal Paşa'nın 1919 Mayıs 1919'da Samsun'da başlattığı Millî Mücadele 9 Eylül 1922'de İzmir'in kurtuluşunu da sağlayan zaferle sonuçlandı. Bu zafer Anadolu üzerinde emperyalist emellerini gerçekleştirmek isteyen devletlerin beklentilerini boşa çıkardı. Türk ordusu İzmir ve Bursa'yı geri alarak Marmara kıyılarına dayanmıştı. Trakya da ise bir belirsizlik hâkimdi. Taraflar arasında yeniden bir savaşın başlayacağı söylentileri devam ediyordu. Lloyd George Türk ordusunun İstanbul ve Çanakkale'ye doğru yeni bir askeri harekâta girişeceğinden endişe duyuyordu. Nitekim İngiltere böyle bir durumla karşılaşabileceği endişesi ile yeniden savaş hazırlıklarına başlamıştı. Ankara Hükûmeti de gerekli askerî hazırlıkları yapmaktan geri durmadı.

İstanbul'daki Fransız Fevkalade Komiseri General Pellet İzmir'e gelerek Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüştü. Bu görüşmede Türklerin Trakya'da tespit edilen tarafsız bölgeye girmelerinin uygun olmayacağı General Pellet tarafından dile getirilmişti. Buna mukabil Mustafa Kemal Paşa tarafından böyle bir tarafsız bölge tanımadıkları ve Trakya tamamen boşaltılmadıkça Türk ordusunun ileri harekâtını durdurmayacağı cevabı verilmişti[1765].

Yukarıda da kısaca bahsettiğimiz gibi Başkomutanlık Meydan Muharebesi kazanılmış ve akabinde de 9 Eylül 1922'de Türk ordusu İzmir'e girmek suretiyle şehri kurtarmıştı. Bunun üzerine Ahmet Tevfik Paşa hükûmeti derhal toplanmış ve 10 Eylül 1922 tarihinde bir tebrik telgrafı hazırlayarak Mustafa Kemal Paşa'ya göndermiştir. Anadolu ile İstanbul arasındaki ikiliğin kaldırılması ve bu hareketin başarıya ulaşması için büyük çaba sarf eden Ahmet Tevfik Paşa, bu telgrafında İstanbul hükûmeti tarafından önceleri *"asi"* ve *"bagi"* olarak tanınan Mustafa Kemal Paşa'ya *"kumandan-ı besâlet-unvân"* diye hitap ediyordu[1766].

III, (21 Ekim 1920-4 Kasım 1922), **Toplumsal Tarih,** C. 2, S. 7, Temmuz 1994, s. 21.

1765 Erdal Aydoğan, "Tümgeneral Arif Hikmet Gerçekçi'nin Günlüğünde Refet Paşa'nın İstanbul'a Gidişi Karşılanması ve İstanbul'daki İlk Günleri", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 27-28, Mayıs-Kasım 2001, s. 254.

1766 Midhat Sertoğlu, Atatürk'le İlgili Üç Belge, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi,* Ekim 1967, s. 6-7; Midhat Sertoğlu, "Mustafa Kemal Paşa İle Son Sadrıâzâm Ahmet Tevfik Paşa'nın Münasebetlerine Dair Belgeler", **Millî Kültür**, S. 63, Aralık 1988, s. 103.

Diğer taraftan İzmir'de Mustafa Kemal Paşa ile görüşen İstanbul'daki General Pellet İzmir'den döndükten sonra 22 Eylül'de Ahmet Tevfik Paşa'yı ziyaret ederek Boğazlara karşı harekâtın birkaç gün ertelenmesi için Ankara Hükûmeti nezdinde aracılıkta bulunmasını istedi. Fransız, İngiliz ve Osmanlı kuvvetlerinden *"Teşkil olunacak on bin kişilik Bâb-ı Âli ordusunun"* Trakya'ya gönderilmesini önerdi. Ahmet Tevfik Paşa bu teklife yanaşmamış ve *"Trakya'nın Anadolu hükûmetine devri kararlaştırılırsa ancak o zaman arabuluculukta bulunabileceğini"* söylemiştir[1767].

Ahmet Tevfik Paşa'ya göre, *"İstanbul hükûmeti vatanın, milletin refah ve mutluluğunun sağlanması için çalışıyordu. Çalışmaya da devam edecekti. İstanbul ile Anadolu arasında herhangi bir ikilik yoktu. Şimdiye kadar görülen anlaşmazlıklar bir şekilden ibaretti. Bunun da en kısa zamanda giderileceği temenni ediliyordu. İtilâf Devletleri tarafından bir konferansa davet söz konusu olursa hukûkumuzu temin etmek ve haklı taleplerimize ulaşmak için elden geldiği kadar çalışılacaktı"*[1768].

Ahmet Tevfik Paşa'nın Ankara ve İstanbul arasında var olan birlik ve beraberliği pekiştirecek tarzda bazı girişimlerde bulunması ve bunu İstanbul basını vasıtasıyla kamuoyuna duyurması zaman zaman Ankara'da hoş karşılanmıyor haklı veya haksız tepkilere yol açıyordu. Ahmet Tevfik Paşa, Maliye Nazırı Faik Nüzhet Bey vasıtasıyla gazeteci Ahmet Emin Bey'e bir haber göndererek ondan kendisi ile ilgili bir mülakat yapmasını ve bunu da gazetesinde yayımlamasını istemişti. Amacı kendisinin ve hükûmetinin ülke ve memleket için Ankara'dan farklı düşünmediğini kamuoyuna aktarmaktı. Ahmet Tevfik Paşa'ya göre, Ahmet Emin Bey Anadolu'da hüküm süren ruhu gayet iyi bilmekteydi. Nitekim millî beraberlik üzerine kendisiyle yapacağı mülakatta kamuoyuna hoş gelecek tarzda sorular yöneltecek ve verdiği cevapları yine kamuoyunun hoşuna gideceği tarzda yayımlayacaktı. Gerçekten de Ahmet Emin Bey, Ahmet Tevfik Paşa ile yukarıdaki minval üzere bir mülakat yapmış ve bu mülakatı *Tasvir* gazetesinde haber niteliğinde yayımlanmıştı. Bu nedenle Ahmet Emin Bey ve Ebüziya Bey Ankara'nın şiddetli tepkilerine maruz kalmıştı. Bunun üzerine Ahmet Emin Bey durumu Basın Umum Müdürü Ahmet Ağaoğlu'na bir şikâyet mektubu ile bildirmiştir. Konuyla ilgili gelen cevabî yazıda *"Bu sırada İstanbul hükûmeti'nin bize bu kadar samimi bir dille bir beraberlik mürâcaatı yapması çok işimize yaradı.*

1767 Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C. IV, s. 194-195.

1768 **Akşam**, 29 Eylül 1338/29 Eylül 1922, nr. 1443, s. 1.

Gazetene çok teşekkür ederiz. Tenkitlere aldırma, durumun icabı öyle davranmak münasip görüldü" denilerek aslında bu tarzdaki haberlerin Ankara tarafından da memnunlukla karşılandığı, tepkilerin göstermelik olduğu olayların gelişiminden ve şartlardan dolayı böyle davranıldığı açıklanmaya çalışılmıştır[1769].

Diğer taraftan General Pellet'nin ardından Franklin Bouillon Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek üzere İzmir'e geldi. İşgalci devletler, Türk hükûmeti'yle mütareke yapmaktan başka çıkar yol olmadığını düşünmeye başlamışlardı. Bu devletlerin müracaatları karşısında Mustafa Kemal Paşa *"Edirne dâhil Meriç'e kadar Trakya'nın boşaltılması ve Türkiye'ye verilmesi şartıyla konferansa katılabileceğini"* söylüyordu. Bu görüşmeler neticesinde mütareke görüşmeleri 3 Ekim 1922'de başlayan mütareke oturumları nihayet bir uzlaşmayla sonuçlanmış ve 11 Ekim 1922'de Mudanya Mütarekesi imzalanmıştır[1770].

Bu arada Ahmet Tevfik Paşa 17 Ekim'de oğlu Ali Nuri Bey vasıtasıyla Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf gönderdi. Ahmet Tevfik Paşa bu telgrafında kazanılan zaferin İstanbul ve Ankara arasında ihtilafı ve ikiliği ortadan kaldırdığını yazıyordu. Ahmet Tevfik Paşa'ya göre, millî birlik ve beraberlik sağlanmıştı. Ancak İtilâf Devletleri ile antlaşma imzalanmamış olmasından dolayı Avrupa şehirlerinden birisinde toplanması kararlaştırılan barış konferansına her iki tarafın davet edileceği biliniyordu. Bu nedenle önemli kararlar önce İstanbul ve Ankara arasında tespit edilmeli ve konferansta milletin hukûkunun savunulmasına çalışılmalıydı. Bu fikrinin Ankara Hükûmeti tarafından da onaylanacağını düşünen Ahmet Tevfik Paşa telgrafında *"Kendileri ile görüşüp anlaşmak üzere olaylara vakıf ve güvenilir bir kişinin gayet mahremane talimatı hamilen ve sür'at-i mümkine"* ile İstanbul'a gönderilmesini istiyordu[1771].

Mustafa Kemal Paşa, Ahmet Tevfik Paşa'ya verilmek üzere İstanbul'da bulunan ve bir anlamda Ankara'nın İstanbul'daki gayr-ı resmî temsilciliği görevini üstlenmiş olan Hamid Bey'e bir telgraf çekti. Mustafa Kemal Paşa bu telgrafta,

---

1769 Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim Geçirdiklerim**, C. 2, İstanbul 1997, s. 815-816.

1770 Aydoğan, **a.g.m.,** s. 254.

1771 **ATASE, (ATAZB),** Kutu 33, Gömlek 51, Belge 51-1, 51-2; **TBMM ZC**, Devre 1, İctima 3, C. 24, s. 269-270; **İkdam,** 4 Teşrin-i Sani 1338/4 Kasım 1922, **İleri,** 4 Teşrin-i Sani 1338/4 Kasım 1922, nr. 1706, s. 1; **Tevhid-i Efkâr,** 4 Teşrin-i Sani 1338/4 Kasım 1922, nr. 3533, s. 1; **Peyâm-ı Sabah,** 4 Teşrin-i Sani 1338/4 Kasım 1922, nr. 11835, s. 1.

Türk devletinin niteliklerinin Türk hükûmetinin benimsediği Anayasa ile belirlendiğini, Türk milletinin kaderinin tek sorumlusunun TBMM hükûmeti olduğunun dünyaca bilindiğini yazıyordu. Ayrıca TBMM ordularının kazandığı zaferin sonucu olarak, toplanacak olan barış konferansında Türkiye Devleti'nin yalnız ve ancak TBMM tarafından temsil edileceğini açıklamaktaydı[1772].

Mustafa Kemal Paşa'nın gönderdiği telgraftan toplanacak barış konferansında ancak ve ancak Ankara Hükûmeti'nin ve temsilcilerinin yer alacağı anlaşılıyordu. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa'dan olumlu netice almayacağını anlayan Ahmet Tevfik Paşa bu kez de 29 Ekim'de TBMM başkanlığına bir telgraf göndermiş, benzer bir talebi bu kez Meclis başkanlığına iletmişti. Bu telgrafında da Ahmet Tevfik Paşa birlikte hareket edilmesini sağlamak amacıyla tarafların önceden buluşup görüşülmesi gerektiğini Meclis başkanlığından istiyordu[1773].

Ahmet Tevfik Paşa, TBMM başkanlığına göndermiş olduğu telgrafın gerekçesi olarak Mustafa Kemal Paşa tarafından gönderilen cevabî telgrafın kendisine ulaşmamış olmasını gösteriyordu. Konuyla ilgili *Akşam* gazetesinin verdiği bilgiye göre, Mustafa Kemal Paşa'nın Ahmet Tevfik Paşa'ya iletilmesi için Hamid Bey vasıtasıyla gönderdiği telgraf kendisine iletilmemişti. Hatta Ahmet Tevfik Paşa telgrafın muhtevasından gazeteler vasıtasıyla bilgi sahibi olmuştu. Bu nedenle ikinci bir telgrafı Ankara'ya TBMM başkanlığına göndermek zo-

1772 **TBMM ZC**, Devre 1, İctima 3, C. 24, s. 269-270; **İkdam,** 4 Teşrin-i Sani 1338/4 Kasım 1922; **İleri,** 4 Teşrin-i Sani 1338/4 Kasım 1922, nr. 1706, s. 1; **Tevhid-i Efkâr,** 4 Teşrin-i Sani 1338/4 Kasım 1922, nr. 3533, s. 1; **Peyâm-ı Sabah,** 4 Kasım 1338/4 Kasım 1922, nr. 11835, s. 1. Hamid Bey bu telgrafı aynen Ahmet Tevfik Paşa'ya bildirme konusunda tereddüte düşmüş ve bunu kendisine gönderilen özel bir talimat olarak görmüştür. Telgrafın içeriğinde değişiklik yaparak Ahmet Tevfik Paşa'ya bildirmiştir. Paşa'ya üç gün içinde beş defa tebligatta bulunmuş hatta bununla da yetinmemiştir. Ahmet Tevfik Paşa ve çalışma arkadaşlarının konferansa delege göndermemeleri için gazetelere ajanslara verilmesi gereken demecin esaslarını bildiren bir müsveddeyi de göndermiştir. **ATASE (ATAZB),** Kutu 33, Gömlek 53, Belge 53-1; Atatürk, **Nutuk,** s. 466.

1773 **ATASE, ATAZB**, Kutu 33, Gömlek 51-4,51-5; **İleri,** 1 Teşrin-i Sani 1338/1 Kasım 1922, nr.1703, s. 1; **İkdam,** 1 Teşrin-i Sani 1338/1 Kasım 1922, nr. 9204, s. 1; **Vakit,** 1 Teşrin-i Sani 1338/1 Kasım 1922, nr. 1755, s.1; **Peyâm-ı Sabah,** 4 Kasım 1338/4 Kasım 1922, nr. 11835, s. 1; **Peyâm-ı Sabah,** 1 Teşrin-i Sani 1338/1 Kasım 1922, nr. 11832, s. 1. Tevfik Paşa'nın bu telgrafı saltanatın kaldırılması işini hızlandırmıştır. "Rauf Orbay'ın Hatıraları", **Yakın Tarihimiz, Birinci Meşrutiyetten Zamanımıza Kadar**, C. 4, S. 41, İstanbul 6 Aralık 1962, s. 48.

runda kalmıştı[1774]. Nitekim Ahmet Tevfik Paşa bu konuyla ilgili gelişmeleri ve İstanbul Hükûmeti'nin görüşlerini gazetelerden birine verdiği bir demeçte şöyle açıklıyordu:[1775]

"Teşrîn-i evvel evâsıtında Mustafa Kemal Paşa'ya yazdık ve ne şekil hareket edilmesi lazım geldiğini sorduk. Bu tahrirat ayın 20'sinde Bursa'da Paşa'nın eline vasıl olduğu halde cevap alamadık. On üç gün sonra tekrar mürâcaat ettik. İki tahrirat dün akşamki gazetelerde intişar etti. Hâlbuki mesele büsbütün başka şekilde ceryan etmiştir. Mustafa Kemal Paşa bize cevap vermiş fakat mutavassıt makam yani (Hamid Bey) bu cevabı hükûmete tebliğ etmemiştir. Etmiş olsa idi ikinci defa mürâcaat etmezdik. Bu cevaba ancak dün gazeteleri okuduğumuz da vasıl olduk…" diyen Ahmet Tevfik Paşa yukarıda verdiğimiz bilgileri teyit etmektedir. Bu demecinde İstanbul hükûmeti'nin bundan sonraki hattı hareket tarzı hakkında da bilgiler veren Ahmet Tevfik Paşa hükûmet olarak durumlarının çok açık olduğunu en kısa zamanda İstanbul'daki devlet dairelerinin idaresi ve işleyişini TBMM hükûmeti'ne devredeceklerinin de işaretini vermekteydi. Padişahın durumunun ne olacağı ve bilhassa onun tahtından feragat ederek seyahate çıkacağı söylentilerinin gerçek olup olmadığı şeklindeki bir soruya ise *"…ferâgat hakkında hiçbir niyet izhâr etmedikleri gibi seyahat için de sebep görmüyorlar. Kendileri bazı ithamât altında bulunuyorlar ve millete hesap vermek arzusunu izhâr ediyorlar"* diyerek cevap vermişti. Böylece Padişahın tahttan feragat etmeyeceği ve yakın bir zamanda seyahate de çıkmayacağı ve hatta hakkındaki ithamlarla ilgili olarak millete hesap vermek arzusunda olduğu onun ağzından kamuoyuna açıklanıyordu. Hatta Ahmet Tevfik Paşa'ya göre, Mustafa Kemal Paşa gönderdiği telgrafın neden kendisine ulaştırılmadığını tahkîk ettirip gereğini yaptıracaktı[1776].

İstanbul hükûmeti'nin toplanacak barış konferansında masa başında yer alması konusunda Ahmet Tevfik Paşa'nın gerek Mustafa Kemal Paşa ile gerekse de TBMM başkanlığı ile yaptığı telgraflaşmaların İstanbul basınında yer aldığı bugünlerde Hamid Bey de gazetelere bir demeç vererek Ankara'nın olaylara bakışını açıklamaya çalışmıştır. Hamid Bey *"TBMM Türkiye'yi temsile yegâne layık olan hükûmettir. Bâb-ı Âli'nin konferansa katılmaktan vaz geçeceğini kuvvetle*

1774 **Akşam,** 5 Teşrin-i Sani 1338/5 Kasım 1922, nr. 1480, s. 3.

1775 **Tevhid-i Efkâr,** 5 Teşrin-i Sani 1338/5 Kasım 1922, nr. 3534, s. 1.

1776 **İleri,** 9 Teşrin-i Sani 1338/9 Kasım 1922, nr. 1711, s. 1.

zannediyoruz…" diyerek İstanbul hükûmeti'nin İtilâf Devletleri tarafından konferansa davet edilmesinin bir anlam ifade etmediğini belirtmeye çalışmaktaydı. Hamid Bey'e göre İstanbul hükûmeti barış konferansına katılma konusunda ısrarcı olursa ve böyle bir girişimde bulunursa Ankara Hükûmeti konferansa gitmeyecekti. Bu konuda kesin kararlıydı. Zaten Mudanya görüşmeleri esnasında Avrupa devletleri tavırlarını ortaya koymuş ve görüşmeleri millî hükûmetin temsilcileriyle gerçekleştirmişti. Yani Türk milletini temsil etme hakkının millî hükûmette olduğunu bir anlamda teyit etmişti[1777].

Oysa İstanbul ve Saray Hamid Bey gibi düşünmüyordu. Nitekim Padişah Ankara'daki TBMM hükûmeti'ni İstiklal Savaşı'nı kazanmış bir başkomutanlık karargâhı gibi görmekteydi. Kamuoyunda da böyle bir imajın yaratılmasını adeta isteyen Padişah bu tavrıyla yerini sağlamlaştırmak ve saltanatını eskisi korumak istiyordu[1778]. Ayrıca toplanacak barış konferansına İstanbul hükûmeti'nin delegelerinin katılması ve masadaki yerlerini almasıyla bu durumu Avrupa'ya ve hatta bütün dünyaya da kabul ettirmiş olacaktı[1779]. O yüzden her ne kadar Ahmet Tevfik Paşa telgraflarında söz hakkının TBMM hükûmeti'ne ait olduğunu söylüyorsa da İstanbul'u ön plana çıkarmanın çabası içindeydi. Paşa'nın bu çabaları kamuoyunda farklı farklı yorumlanıyordu. Özellikle olaya Millî Mücadele cephesinden bakanlar Paşa'yı suçluyorlardı. Onlar Paşa'nın ve hükûmetinin o güne kadarki olumsuz icraatını, hatalarını ve günahlarını affettirmesinin tam zamanıyken bunu yapmadığını aksine konferansa İstanbul hükûmeti'nin katılmasını meşru görerek hatalarını sürdürdüğünü söylüyorlardı[1780].

Diğer taraftan Mudanya Mütarekesi kararları gereğince Türkiye'ye bırakılan Trakya'yı teslim almak için TBMM tarafından Refet Paşa görevlendirilmişti. 19 Ekim'de İstanbul'a gelen Refet Paşa büyük ve coşkulu törenlerle karşılanmıştı. Kabataş iskelesinde Refet Paşa'yı karşılamaya gelenler arasında Ahmet Tevfik Paşa'nın oğlu Padişahın Yaveri Erkân-ı Harp Binbaşısı Ali Nuri Bey de hazır bulunuyordu. Ali Nuri Bey *"Zât-ı Şahane namına beyan-ı hoş-âmedî ederim"* diyerek Padişah'ın Refet Paşa'ya hoş geldiniz mesajını iletmesine rağmen

1777 **Tevhid-i Efkâr,** 2 Teşrin-i Sani 1338/2 Kasım 1922, nr. 3531, s. 1.

1778 Türkgeldi, **a.g.e.,** s. 181.

1779 Naşit Hakkı Uluğ, **Halifeliğin Sonu**, İstanbul 1975, s. 61.

1780 **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, İstanbul 2006, s. 184.

Refet Paşa cevaben *"Makam-ı Mualla-yı Hilafet'e hissiyat-ı diyanetkâranemi iblağ ediniz"* diyerek sözlerinde padişahlığa yer vermemiş ve hatta halifenin şahsını da zikretmemiştir.

Aslında Refet Paşa bu sözleriyle yakında meydana gelecek olayların işaretini de vermiş oluyordu. Gerçekten de bir süre sonra barış konferansına delege gönderme konusundan dolayı Ankara-İstanbul ilişkileri gerginleşecek ve saltanatın kaldırılmasına kadar giden gelişmelere yol açacaktı. Ancak yine de Ankara'yı İstanbul'da temsil eden Refet Paşa Millî Mücadele döneminin son Osmanlı hükûmetinin başındaki Ahmet Tevfik Paşa hakkında çok da olumsuz düşüncelere sahip değildi. Nitekim Fatih Belediye dairesinde Sadaret Yaveri Salahaddin Bey'e söylediği sözler bunun bir göstergesiydi. Bu sözlerinde Refet Paşa kısaca Ahmet Tevfik Paşa'nın sadece işgal yıllarında değil daha önceki dönemlerde de sadrazamlık yaparak devlete hizmet etmiş değerli bir şahsiyet olduğunu bu nedenle gerek kendisinin gerekse TBMM hükûmeti'nin Paşa'ya büyük bir minnet ve hürmet duyduğunu belirtmekteydi[1781].

Ahmet Tevfik Paşa kabinesindeki bazı bakanların İstanbul hükûmeti'nin toplanacak barış konferansında mutlaka yer almasını istedikleri de görülüyordu. Nitekim bunlardan birisi olan Ahmet İzzet Paşa, 23 Ekim'de Ahmet Tevfik Paşa'ya bir tezkire yollayarak İstanbul hükûmeti'nin konferansa neden katılması gerektiğini açıklamaya çalışmıştır. Ahmet İzzet Paşa'ya göre, kendi hükûmetlerinin konferansa temsilci göndermesi faydalı olacaktı. Konferans görüşmeleri esnasında heyetler arasında bazı anlaşmazlıklar ve çekişmeler meydana gelecekti. İşte böyle zamanlarda konferansa katılan kendi temsilcileri arabuluculuk rolünü üstlenecek ve tarafları uzlaştıracaktı. Zaten kabineleri o zamana kadar Ankara'nın taleplerini İtilâf Devletleri nezdinde hep müdafaa etmişti. İşte bu nedenle Ankara'nın da onaylayacağı ve Ankara delegeleriyle uyum içerisinde çalışabilecek bir kişinin maiyetiyle birlikte İstanbul hükûmeti'ni temsilen konferansa katılması gerekliydi[1782].

Toplanacak barış konferansıyla ilgili bu gelişmeler yaşanırken Ankara adına

1781 Sertoğlu, "Mustafa Kemal Paşa İle Son Sadrıâzâm Ahmet Tevfik Paşa'nın Münasebetlerine Dair Belgeler" s. 104; Ali Satan, **Halifeliğin Kaldırılışı**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2001, s. 127-128.

1782 Türkgeldi, **a.g.e.,** s. 182.

Trakya'yı teslim almakla görevlendirilen ve İstanbul'da bulunan Refet Paşa 29 Ekim'de Padişah Vahideddin ile görüştü. Dört saat süren bu görüşme sonucunda Refet Paşa, Padişah'ın ne tahtından ne de hilafet makamından vazgeçmeyeceği kanaatine ulaşmıştı[1783].

Beklenildiği gibi, İtilâf Devletleri Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra barış şartlarını tespit etmek amacıyla 27 Ekim'de hem Ankara hem de İstanbul hükûmetlerini konferansa çağırdılar[1784]. Bu çağrı iki hükûmet arasında üç seneden beri devam eden bir meselenin yeniden tazelenmesine sebep oldu. Konferansta Türkiye'yi kimin temsil edeceği sorunu ortaya çıktı. Hâlbuki Mudanya Konferansı TBMM hükûmeti'nin uluslararası alandaki hukukî durumunu ortaya koymuş ve netlik kazandırmıştı[1785]. Bu da Türk milletinin geleceği ile ilgili yapılacak bütün uluslararası görüşmelerde onu temsil edecek yegâne hükûmetin TBMM hükûmeti olduğu gerçeğiydi.

İtilâf Devletleri her iki hükûmeti barış masasına oturtmayı çıkarları bakımından istiyorlardı[1786]. Özellikle Lord Curzon TBMM ile birlikte İstanbul hükûmeti'nin de konferansa çağrılması görüşünde direndi. Lord Curzon'un bu şekildeki ısrarcı çabaları yetkileri İstanbul ile sınırlı olan İstanbul hükûmeti'nin sonunu da hazırlamış oluyordu[1787]. İngilizler her iki hükûmeti konferansa davet ederek konferansta Türkiye'yi bölme amacını taşımaktaydılar. Bu şekilde TBMM'nin meşruiyetini kabul etmediklerini dolaylı da olsa göstermiş olacaklardı.

8.2. İstanbul Hükûmetinin Barış Konferansı'na Katılma İsteğinin Ankara'daki Yankıları

Mustafa Kemal Paşa, TBMM'nin 30 Ekim 1922 günkü oturumunda Ahmet Tevfik Paşa'nın oğlu Ali Nuri Bey ile kendisine gönderdiği telgraf ve[1788] Paşa'nın telgrafına kendisinin verdiği cevabî telgrafı okudu[1789]. Mustafa Kemal

1783 Çetiner, **a.g.e.,** s. 244.

1784 Sonyel, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisinin…,** s. 279-280.

1785 **İleri,** 5 Teşrin-i Sani 1338/5 Kasım 1922, nr. 1707, s. 1.

1786 Uluğ, **a.g.e.,** s. 61.

1787 Sonyel, **Mustafa Kemal (Atatürk) ve Kurtuluş Savaşı,** C. III, Ankara 2008, s. 1759.

1788 **TBMM ZC,** Devre 1, İctima, 3, C. 24, s. 269.

1789 **TBMM ZC**, Devre 1, İctima 3, C. 24, s. 269-270; **İkdam,** 4 Teşrin-i Sani 1338/4 Kasım 1922, nr. 9206, s. 1, **İleri,** 4 Teşrin-i Sani 1338/4 Kasım 1922, nr. 1706 s. 1; **Tevhid-i Efkâr,** 4 Teşrin-i Sani 1338/4 Kasım 1922, nr. 3533, s. 1; **Peyâm-ı Sabah,** 4 Kasım 1338/4 Kasım 1922, nr. 11835, s. 1.

Paşa'nın Ahmet Tevfik Paşa tarafından Meclis başkanlığına gönderilen 29 Ekim 1922 tarihli telgrafı[1790] okuması Mecliste şiddetli tartışmalara neden oldu[1791]. Özellikle telgrafta yer alan *"vahdet-i idare"* sözleriyle İstanbul hükûmeti'nin konferansa gitmek konusundaki isteği Meclisteki milletvekillerinin İstanbul hükûmeti hakkında çok sert konuşmalarına neden oldu. Nitekim bu telgrafın okunması sırasında Mecliste gergin bir hava oluşmuş ve heyecan had safhaya ulaşmıştı[1792]. Ahmet Tevfik Paşa'nın 29 Ekim 1922 tarihini taşıyan telgrafı Ali Fuat Paşa'nın ifadesiyle adeta "*Bardaktaki suyu taşırmış yozlaşmaya uğramış olan Osmanlı saltanatının çöküşünü biraz daha hızlandırmaya fırsat*" vermişti[1793].

Ahmet Tevfik Paşa bazı mebuslar tarafından çok ağır şekilde eleştirildi. Konya Mebusu Refik Bey *"Esasen Tevfik Paşa isminde bir millet memuru tanımadıklarını onun sadrazam da olmadığını kendilerinin sadrazamı olamayacağını"* ifade ediyordu. Antalya Mebusu Rasih Efendi ise Ahmet Tevfik Paşa'nın telgrafının üçüncü satırını okudu. Burada *"Büyük Millet Meclisi adem-i icâbeti ise cihanın müştak ve muntazır olduğu sulhu akim bırakmaktır"* denilmekteydi. Rasih Bey'e göre, Ahmet Tevfik Paşa bu sözleri ile TBMM aleyhinde propaganda yapmak istiyordu[1794]. Rasih Bey, Ahmet Tevfik Paşa'nın *"TBMM konferansa katılmaz ise cihan sulhu akim kalacaktır bundan TBMM sorumlu olacaktır"* şeklindeki sözleri söyleme hakkını kimden aldığını soruyordu. Rasih Bey devamla *"Bâb-ı Âli'nin adem-i icâbeti ise devletin altı asırlık müesses ve mahfuz olan bütün âlem-i İslâm'ın alakadar olduğu hüviyet-i tarihiyyesini mahkûm-ı indirâs etmiş olur"* şeklindeki Ahmet Tevfik Paşa'nın sözlerine karşı ise *"Bu kaziyyeyi bu hükmü acaba nereden çıkarıyor?... "* diyerek tepki göstermişti. Rasih Bey *"daha ilk açıldığı günlerde İslam âlemine hitaben yayımladığı beyannamede TBMM'nin İslamın alemdarlığını terk etmediğini hilafetin esaret altında olduğunu ve amaçlarının Padişah ve halifeyi*

1790 **ATASE (ATAZB),** Kutu 33, Gömlek 51-4, Belge 51-5; **İleri,** 1 Teşrin-i Sani 1338/1 Kasım 1922, nr 1703, s. 1; **İkdam,** 1 Teşrin-i Sani 1338/1 Kasım 1922, nr. 9204, s. 1; **Vakit,** 1 Teşrin-i Sani 1338/1 Kasım 1922, nr. 1755, s.1, **Peyâm-ı Sabah,** 4 Kasım 1338/4 Kasım 1922, nr. 11835, s. 1; **Peyâm-ı Sabah,** 1 Teşrin-i Sani 1338/ 1 Kasım 1921, nr. 11832, s.1.

1791 **İleri,** 2 Teşrin-i Sani 1338/2 Kasım 1922, nr. 1704, s. 1; **İkdam,** 2 Teşrin-i Sani 1338/2 Kasım 1922, nr. 9205, s.1.

1792 **İkdam,** 4 Teşrin-i Sani 1338/4 Kasım 1922, nr. 9206, s. 1; Mehmet Akif Tural, **Saltanatın Otopsisi veya Milli Hâkimiyet Yolunda Çekilen Çileler**, Ankara 1997, s. 22-23.

1793 Ali Fuat Cebesoy, **Siyâsî Hatıralar, Büyük Zaferden Lozan'a 1**, İstanbul 2002, s. 122.

1794 **TBMM ZC**, Devre 1, İctima 3, C. 24, s. 271.

esaretten kurtarıncaya kadar mücadelelerini sürdüreceklerini bütün dünyaya ilân ettiğini" söyleyerek Ahmet Tevfik Paşa'nın bunu bilmemesini yadırgamaktaydı.

Yine Rasih Bey, Kanûn-ı Esasi'yi bir paçavra olarak gördüğünü söylemekte ve böylece İstanbul hükûmeti'nin varlığını da inkâr etmekteydi. Diğer taraftan İslâm âleminin kör olmadığını olan biteni çok iyi anladığını ve gördüğünü belirterek Padişah ve halifenin her zaman İslam âleminin reisi olarak da kabul edilmediğini söylüyordu. Rasih Bey'e göre, Padişah ve halife son yıllarda İslam âlemine lanetler okutacak düzeyde ihanetler içerisinde olmuştu. Yine İtilâf Devletleri'yle işbirliği yaparak onlara alet olmuş ve Ankara hareketine kötülükler yapmıştı. Bütün bunlar bilinmesine rağmen İstanbul'dakilerin hâlâ bu milletin adına söz söylemeye yetkili olduklarını ilân etmek tam bir zavallılıktı. Oysa onlar milletin geleceği ile ilgili söz sahibi makamın TBMM olduğunu bilmeli bunu kabul etmeli ve dünyaya ilân etmeliydiler[1795].

Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey, Ahmet Tevfik Paşa'nın telgrafından onun *"Bâb-ı Âli adına konuştuğu anlaşılmaktadır"* diyerek bunun doğru olmadığını Paşa'nın *"bendeniz"* demesinin daha uygun olacağını belirtti. Hüseyin Avni Bey buna gerekçe olarak da Sevr projesini Bâb-ı Âli hükûmetinin imzalamış olmasını gösterdi. Hüseyin Avni Bey'e göre, Ahmet Tevfik Paşa bu antlaşmaya imza atmamıştı. Ancak şimdi sadrazam sıfatıyla Bâb-ı Âli'nin mührünü o taşıyordu. Bu mühür halkın idam kararı demek olan Sevr projesinin altına basılmıştı. Bu ise Türk halkı açısından adeta cinayet işlenmesi anlamına geliyordu. İşte bu nedenle Ahmet Tevfik Paşa bu mühre elini sürmemeliydi. Yani Bâb-ı Âli hükûmeti olarak Türk milleti adına bir talepte bulunmaya hakkı yoktu. Bu durumu göz önünde tutarak aslında Mustafa Kemal Paşa dahi Ahmet Tevfik Paşa'nın bu telgrafına cevap vermemeliydi.

Hüseyin Avni Bey'in bu sözleri üzerine Mustafa Kemal Paşa söz alarak İstanbul'dan gelen herhangi bir kâğıda cevap yazmadığını söyledi. Kendisinin Ahmet Tevfik Paşa'ya cevap verdiğini ancak Paşa'nın İstanbul hükûmeti'nin başında bulunuyor olmasının yazmış olduğu cevabî telgrafın sanki İstanbul hükûmetini muhatap almış gibi anlaşılmaya neden olduğunu belirtti.

Bunun üzerine tekrar söz alan Hüseyin Avni Bey *"Bugün Ankara hükûmet'inin dünyaca tanındığı ve birçok ülke ile diplomatik temaslarda bulu-*

1795 **TBMM ZC**, Devre 1, İctima 3, C. 24, s. 272.

narak antlaşma yaptığı bilinmektedir" diyerek barış konferansına katılmak için İstanbul'dan bir kişi gönderilse bile, artık onun İstanbul'dan talimat alamayacağını bu kişinin Ankara'nın emrinde olması gerektiğini ısrarla vurguladı. Hüseyin Avni Bey'e göre, artık bugün İstanbul hükûmeti fiili anlamda Türk milletini temsil etme hakkından yoksun görünmekte ve tanınmaktaydı. Avni Bey İstanbul'dakilerin kendilerini hâlâ Sadrazam, Hariciye Nazırı, Dâhiliye Nazırı gibi vasıflarla yetkili görmelerini eleştirdi. Ayrıca İstanbul hükûmeti'ne verilecek cevabın zaten *"Sizin gideceğiniz konferansta bizim işimiz yoktur"* demek olacağını belirterek bunun bile boşa vakit harcanması anlamına geleceğini bunun için cevap verilmesinin bile gereksiz olduğunu söyleyerek konuşmasını tamamladı[1796].

Diyarbakır Mebusu Nafia Vekili Fevzi Bey, Ahmet Tevfik Paşa kabinesinin altı asırlık devleti kendisinin *"mahkûm-ı indirâs"* ettiğini söyledi. Fevzi Bey'e göre, Bâb-ı Âli milletin aleyhinde olan Sevr projesini onaylamakla kendisini artık böyle bir sulh konferansında temsil etmek hakkından tamamıyla ıskât etmişti. Herkesin kanaati de bu doğrultudaydı. Halifenin esarette olması nedeni ile de onu ancak TBMM kurtarabilir ve koruyabilirdi. Bütün millet artık Osmanlı saltanatını değil halkın saltanatını tanıyordu.

Kırşehir Mebusu Yahya Galib Bey'in ise son derece sert bir konuşma yaptığı görülmektedir. Ahmet Tevfik Paşa'nın Meclise göndermiş olduğu telgrafı okuduğu zaman şaşırmadığını söyleyen Yahya Galib Bey *"İstanbul'da bulunan ve adına halife denilen o herifle her kim temas ederse mutlaka insanlıktan tecerrüt edeceğini, Tevfik Paşa'nın da arkadaşları ile beraber, bu adamın daimi sohbetinde bulunması itibari ile tecerrüt ettiğini, içerisinde zerre kadar millî his bulunsaydı bu telgrafı yazmayacağını"* belirtti. Ahmet Tevfik Paşa'nın Londra Konferansı sırasındaki olumlu tavrı ile ilgili olarak da *"o zaman hasta olduğunu ve öleceğini düşündüğünden ölmeden önce hakkı teslim edeyim düşüncesi ile"* konferansta sözü TBMM'nin temsilcisi Bekir Sami Bey'e bıraktığını bir anlamda vicdanen kendisini rahatlatmak istediği için böyle davrandığını açıkladı[1797].

Sinop Mebusu Doktor Rıza Nur Bey'e göre ise, İtilâf Devletleri Türkiye'de iki hükûmet bulunduğunu düşünüyorlardı. Asıl mesele buydu. Eskiden beri her iki hükûmete de notalar vererek konferanslara davet eden bu devletler bu defa da çıkarları için aynı yola başvuruyorlardı. TBMM'ye düşen görev bu mesele-

1796 **TBMM ZC**, Devre 1, İçtima, 3, C. 24, s. 275-276.

1797 **TBMM ZC**, Devre 1, İctima 3, C. 24, s. 276-277.

yi halletmekti. Osmanlı İmparatorluğu çökmüştü ve yerine dinç ve güçlü yeni bir devlet doğmuştu. Bütün hâkimiyet TBMM'deydi. İstanbul'daki hükûmet yabancıların elinde esirdi dolayısıyla Türk milletini temsil etmesi söz konusu olamazdı[1798].

Söz alan Hakkâri Mebusu Mazhar Müfid Bey özetle; İstanbul hükûmeti'nin üç yıl önce Anadolu harekâtına karşı olan düşmanca hareketlerinden bahsetti. Ahmet Tevfik Paşa'nın Londra'da sözü TBMM'ye vermiş olduğunu kendisine kıymet verdiklerini bu tecrübeli vezirin bir sene sonra "*Biz gitmezsek Bâb-ı Âli inkıraz eder yok bilmem cihan ne olur"* şeklindeki düşüncelerinden dolayı bunadığını söyledi. Ona göre, mesele Ahmet Tevfik Paşa veya başka bir şahıs meselesi, vezirlik meselesi değildi. Milletin temsilcisi TBMM'ydi. Adeta bunu açıklamaktan yorulduklarını ifade eden Mazhar Müfid Bey devamla Ahmet Tevfik Paşa'nın telgrafını gördüğünde kahkahalarla güldüğünü beyan etti[1799].

Edirne Mebusu Kazım Karabekir Paşa da Ahmet Tevfik Paşa'nın telgrafını çok sert bir şekilde eleştiriyordu. Ona göre İstanbul hükûmeti İstiklâl Savaşı'nda düşmanların işini kolaylaştırmış ve millete karşı her türlü kötülüğü yapmaktan geri durmamıştı. İstanbul hükûmeti şimdi de şanlı sulhu bozmak ve karıştırmak için aynı kötülüğe karşı adım atıyordu. Damat Ferit Paşa kendi karargâhına kadar zehirli mektuplar göndermemiş olsaydı; şimdiki şerefli günlere iki sene önce kavuşacaklardı. Bu adamların kendileri ile beraber sulh salonuna, hattâ kapısına kadar girmesine pek büyük bir şiddetle karşı çıkılmalıydı. Birinci Ferit Paşa devresi kapandıktan sonra ikinci Ahmet Tevfik Paşa perdesi açılmıştı. *"Bunlar birer kukla, birer karagöz gibi, idrakten mahrum vicdandan mahrum birtakım insanlar"*dı. Kazım Karabekir Paşa konuşmasının devamında Ahmet Tevfik Paşa'nın telgrafında yer verdiği *"Eğer Bâb-ı Âli gitmezse, İslâm âleminde büyük bir tesir yapacağı"* düşüncesinin geçersizliğini de savundu[1800].

Muş Mebusu Hacı İlyas Sami Efendi'ye göre; sulhun yegâne dayanağı TBMM'ydi. İstanbul hükûmeti bunu kendi vesikaları ile itiraf etmişti. Nitekim İstanbul tarafından idama mahkûm edilen birçok kişi hatırlandığında

1798 **TBMM ZC**, Devre 1, İctima 3, C. 24, s. 278.

1799 **TBMM ZC,** Devre 1, İctima 3, C. 24, s. 279-280.

1800 **TBMM ZC**, Devre 1, İctima 3, C. 24, s. 280; **Tasvir-i Efkâr,** 10 Teşrin-i Sani 1338/10 Kasım 1922, nr. 3539, s. 3.

İstanbul'un bu vesikasının bir *"hayâsızlık"* vesikası olarak nitelendirilmesi gerektiğini söyledi[1801].

Mersin Mebusu Selahaddin Bey'e göre ise, söz konusu olan asıl mesele İstanbul'un yani Bâb-ı Âli'nin konferansa katılıp katılmamasıydı. İstanbul'un bu talebi olsa olsa bir temenniydi. TBMM Türkiye sınırları içerisinde yerleşmiş olan milletin tamamının temsilcisiydi. Meclis kurulduğunda ilk celsesinde aldığı kararlarla ve sonradan 18 Temmuz 1920'de ettiği yeminle Misak-ı Millî sınırları içerisindeki milleti, vatanı kurtarmayı ve zamanı geldiğinde saltanat makamının hukukunu tayin etmeyi hedef olarak belirlemişti. Ülkenin idaresinde takip edilmek istenilen esas milletin hâkimiyetiydi. Bu itiraz edilmeyecek bir esastı. İstanbul hükûmeti'nin mürâcaatı hususî mahiyetteydi. Bu nedenle de İstanbul'un mürâcaatına cevap vermek gereksizdi[1802].

Kırşehir Mebusu Müfid Bey, Selahaddin Bey'in temenni sözüne katılmadığını söyledi. Ahmet Tevfik Paşa'yı hürmetle andığını, fakat onun bu müracaatı ile büyük bir hata işlediğini kendilerinin vatanı kurtarmak için çalışırken İstanbul hükûmeti'nin Ankara'dakilerin asi olduklarına dair fetvalar yayımladıklarından bahsetti[1803]. Bu fetvaların şimdi bir hükmünün kalmadığını, daveti yapan devletlere milletin buna razı olmadığının bildirilmesini istedi. İtilâf Devletleri eğer İstanbul'un daveti konusunda ısrar edecek olurlarsa Ankara'nın gitmeyeceğinin bu devletlere bildirilmesi gerektiğini ve artık bundan sonra sözün kesin olarak milletin temsilcisi olan TBMM'ye ait olduğunun bilinmesini ifade etti[1804].

İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Rauf Bey İstanbul'daki heyetin İslâm ve Türk milletinin esir olmayacağını bilmesi gerektiğini, kazanılan bağımsızlığı gerekirse her türlü vasıtaya mürâcaat ederek bir kere daha dünyaya ispat ve tasdik ettireceklerini dile getirdi[1805].

Ankara Mebusu Ali Fuat Paşa ise Millî Mücadele'nin başlangıcından itibaren iki düşmanları olduğunu söyledi. Ona göre, bu düşmanlardan biri hariçten geliyordu. Diğeri ise İstanbul hükûmeti'ydi. İstanbul'daki düşman saray, Padişah ve onun hükûmetiydi[1806].

1801 **TBMM ZC**, Devre 1, İctima 3, C. 24, s. 281-282.

1802 **TBMM ZC**, Devre 1, İctima 3, C. 24, s. 282.

1803 **TBMM ZC**, Devre 1, İçtima 3, C. 24, s. 283-284.

1804 **TBMM ZC**, Devre 1, İçtima 3, C. 24, s. 284.

1805 **TBMM ZC**, Devre 1, İçtima 3, C. 24, s. 286.

1806 **TBMM ZC**, Devre 1, İçtima 3, C. 24, s. 286; Ali Fuat Cebesoy, **a.g.e.,** s. 131.

Dâhiliye Vekili Ali Fethi Bey, Ahmet Tevfik Paşa'nın telgrafını incelenmesi gereken *"garip bir vesika"* olarak değerlendirdi. TBMM üç seneden beri Türk milletinin geleceği ile ilgili kararları vermiş, Sevr projesini tanımamıştı. Oysa İstanbul hükûmeti Sevr'i imzalamıştı. Diğer taraftan millet ne zaman bağımsızlığına sahip çıkmak istemiş ise İstanbul hükûmeti'nin engeli ile karşılaşmıştı. Bu nedenle Ali Fethi Bey'e göre, millet adına TBMM'den başka hiçbir heyetin söz söyleme hakkının olmadığı bütün dünyaya ilân edilmeliydi. Aksi takdirde bu durum TBMM'yi sulh masasında zayıf düşürecekti[1807].

Erzurum Mebusu Nusrat Efendi hâkimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu ve bu nedenle İstanbul'dan gelen telgrafın şiddetle reddedilmesini belirttiği konuşmasını dört halife döneminden sonra halifeliğin aslında Müslümanlar için sürekli bir felaket kaynağı olduğunu belirterek sürdürdü[1808].

Hariciye Vekili İsmet Paşa Türk milletinin geleceğine TBMM'nin kayıtsız şartsız el koyduğunu, İstanbul'dan gönderilen telgrafın bir önemi olmadığını beyan etti. Türk milletiyle bir sulh imzalamak için Türkiye'nin gerçek temsilcileriyle karşıya karşıya bulunmak gerekliydi. İstanbul'daki bir takım heyetler ile Ahmet Tevfik Paşa ve arkadaşları bundan önce de yabancı devletlere ümit vermişlerdi. TBMM hükûmeti'nin konferansta tek temsilci olarak bulunmasının istenmesi ve bunda ısrar edilmesi halinde sulhun erteleneceğine ilişkin İstanbul'un telgrafında yer alan ifadeye büyük tepki gösteren İsmet Paşa *"Bu konuda asıl sulhu erteleyecek olanlar bu tahrikçi ifadeleri yazıp Ankara'ya gönderenlerdir"* diyerek İstanbul'un ithamının yersiz olduğunu belirtmeye çalıştı. Türk milletinin en zor ve sıkıntılı zamanlarında temsilcisi olma cesaretini gösteremeyenler şimdi bu teşebbüsleri ile milletin karşısında çok ağır bir mesuliyete maruz kalıyorlardı. İsmet Paşa'ya göre, eğer Türkiye'nin temsilcisi olarak başka heyetler aranır ve bu yüzden sulh ertelenirse bunun gerçek suçluları davet edenlerle haksız olarak kendilerini muhatap görüp konferansa katılmayı isteyenler olacaklardı. Bunların yüzünden sulh ertelenmiş olacaktı. Oysa sulh konferansına sadece TBMM temsilci göndermeliydi[1809].

Geç vakte kadar devam eden hararetli müzakerelerin ardından muhalif milletvekilleri tarafından verilen takrirler de göz önünde tutularak kabul edilmesi

1807 **TBMM ZC**, Devre 1, İçtima 3, C. 24, s. 286-287-288.

1808 **TBMM ZC**, Devre 1, İçtima 3, C. 24, s. 289-290.

1809 **TBMM ZC**, Devre 1, İçtima 3, C. 24, s. 290-291.

için iki esas belirlendi. Bu esaslardan birincisi TBMM'nin İstanbul hükûmeti'nin telgrafına cevap vermeyeceği[1810] ikincisi ise Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na aykırı harekette bulunan İstanbul'daki şahıslar ve heyetlerin Hıyânet-i Vataniye kanunu gereğince cezalandırılmaları gerektiğiydi[1811].

Meclisteki milletvekillerinin büyük bir çoğunluğu tarafından açık bir şekilde desteklenen bu iki esasın akabinde Sinop Mebusu Rıza Nur Bey ve 78 arkadaşı tarafından verilen takrir ele alındı. Rıza Nur Bey ve arkadaşlarınca verilen bu takrirle Osmanlı İmparatorluğu'nun sona erdiği yeni Türkiye hükûmetinin onun varisi olduğu ve halifelik makamının esaretten kurtarılacağı dile getiriliyordu. Üzerinde yapılan tartışmalardan sonra takririn oylanması işlemine geçildi[1812]. Yapılan oylama sonrasında oylamaya katılanların 2'si çekimser, 2'si ret ve 132'si kabul oyu kullandı. Ancak takririn kabul edilebilmesi için gerekli olan salt çoğunluk sağlanamadığından oylamanın bir sonraki toplantıda tekrar yapılmasına karar verildi[1813].

TBMM'nin 1 Kasım 1922 tarihli üçüncü celsesinde bir önceki gün oylanan ancak salt çoğunluk sağlanamadığı için kabul edilmemiş olan Rıza Nur Bey ve arkadaşlarınca verilen takririn müzakeresine devam edildi. Yapılan görüşmelerden sonra Rıza Nur ve arkadaşlarının takririnin üzerinde düzeltmelerin yapılması kararlaştırıldı ve değişiklikler zeyl olarak takrire eklendi. Buna göre, takrire *"Makam-ı hilafet hanedan-ı Âli Osmana aittir. TBMM makam-ı hilafetin istinatgâhıdır. TBMM makam-ı hilafete ehlini ve erşedini intihab eder"* cümlesi ilave edildi[1814]. Böylece hilafet kurumunun devam edeceği ve Osmanlı ailesinden gelen en ehil ve aklı başında bir kişinin bu makama seçileceği ve bu seçimi TBMM'nin yapacağı esası ortaya kondu. Yapılan bu düzenleme sonrasında takrir üzerinde tekrar oylamaya geçildi ve bu kez takrir kabul edildi. Kanunlaşan bu takrir iki maddeden ibaret olup muhtevası şöyleydi:

"1. Madde: Teşkilat- ı Esasiye Kanunu'yla Türkiye halkı hukuk-ı hâkimiyet ve hükümrânisi temsil-i hakikîsi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyeti maneviyesinde gayr-i kabil-i terk ve tecezzî ve ferağ olmak üzere temsile ve bi-lfi'l

1810 **Vakit,** 2 Kasım 1338/2 Kasım 1922, nr. 1756, s. 1.

1811 **TBMM ZC**, Devre 1, İçtima 3, C. 24, s. 292-293.

1812 **TBMM ZC,** Devre 1, İçtima 3, C. 24, s. 292-293.

1813 **TBMM ZC**, Devre 1, İctima 3, C. 24, s. 300.

1814 **TBMM ZC,** Devre I, İctima 3, C. 24, s. 304-305.

isti'mâle ve irade-i milliyeye istinad etmeyen hiçbir kuvvet ve heyeti tanımamaya karar verdiği cihetle Misak-ı Millî hududları dâhilinde Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti'nden başka şekl-i hükûmeti tanımaz. Binaenaleyh Türkiye halkı hâkimiyet-i şahsiyeye müstenid olan İstanbul'daki şekl-i hükûmeti 16 Mart 1336'dan (16 Mart 1920) itibaren ve ebediyyen tarihe müntakil addeylemiştir.

2. Madde: Hilafet Hanedan-ı Âli-i Osmaniye aid olup halifelikle Türkiye TBMM tarafından bu hanedanın ilm ü ahlâkça erşed ve eslah olanı intihâb olunur. Türkiye Devleti makam-ı hilafetin istinatgâhıdır. 1 Teşrin-i Sani 1338"[1815]

Buna göre, TBMM anayasa ile millete ait olan egemenlik hakkı ve hukukunu milletin tek ve gerçek temsilcisi olarak üstlenmişti. Meclis üstlenmiş olduğu egemenlik hak ve hukukunu hiçbir kayda ve şarta bağlı olmaksızın temsil etmekteydi. Ayrıca Meclis millî iradeye dayanmayan hiçbir gücü ve heyeti tanımamaktaydı. Bu nedenle Misak-ı Millî sınırları içersinde TBMM hükûmeti dışında hiçbir hükûmet tanınmayacaktı. Zaten Türk halkı ve onun tek ve gerçek temsilcisi olan TBMM kişisel egemenlik anlayışına dayanan İstanbul'daki hükûmeti ve onun dayanağı olan saltanatı 16 Mart 1920'den itibaren yani; İstanbul'un resmen işgal edildiği tarihten itibaren yok kabul ederek tarihe geçmiş addetmekteydi. Açıkçası Osmanlı saltanatlık sistemi ve bu sistemin İstanbul'daki hükûmeti yok kabul ediliyordu. Bir anlamda saltanat kaldırılıyordu.

Görüldüğü gibi, Osmanlı ailesine ait olan padişahlık hak ve yetkisi bu kanunla ortadan kaldırılıyordu. Ancak kanunun ikinci maddesinde hilafet kurumuna dokunulmadığı ve yine hilafetin Osmanlı ailesine ait olduğu belirtiliyordu. Fakat bu makama getirilecek olan kişiyi artık TBMM belirleyecekti. Bu göreve Meclis tarafından seçilecek kişi Osmanlı ailesinden gelecek, ilmen ve ahlaken bu göreve en münasip kişi olacaktı. Yine kanunla hilafet makamının dayanağının TBMM olacağı ifade ediliyordu[1816].

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, kanun son derece önemli esaslar ihtiva ediyordu. TBMM artık kişisel saltanatı tanımıyordu. *"Hâkimiyetin yalnız milletin olduğunu"* söyleyen Mustafa Kemal Paşa *"Bugün bizim ne sultana ne de padişaha ne de kimseye verecek bir hâkimiyetimiz yoktur. Tabiidir ki Halife olacaktır. Fakat*

1815 **TBMM ZC,** Devre I, İctima 3, C. 24, s. 314; **BCA,** Fon, 030/10, Yer, 202.379.3, lef. 3; **İkdam**, 2 Teşrin-i Sani 1338/2 Kasım 1922, nr. 9205, s. 1.

1816 **TBMM ZC**, Devre 1, İçtima 3, C. 24, s. 314; **BCA,** Fon 030/10, Yer 202.379.3, lef. 3; **İkdam,** 2 Teşrin-i Sani 1338/2 Kasım 1922, nr. 9205, s. 1.

saltanat ve hilafet birleşemez. Eski tarihlerde hiçbir zaman saltanat-ı Muaviye denilmemiştir. Sultan Ebubekir denilmemiştir. Peygamberimiz zî-şânımıza Sultan Muhammed namı verilmemiştir" diyerek saltanata karşı olan düşüncelerini ifade etmekteydi[1817].

Diğer taraftan Mustafa Kemal Paşa basına yaptığı açıklamada Osmanlı hükûmeti'nin tarihe geçtiğini ve yeni bir Türkiye Devleti'nin doğduğunu söylüyordu. Ona göre, önceden bir Sultan ve onun bir hükûmeti vardı. Oysa yeni hükûmet Türk devletinin hükûmeti olarak meclis tarafından atanmıştı. Halifelik korunacak ancak tek dayanacağı kuvvet Meclis ve millet olacaktı. Başkentin belirlenmesi için de barış antlaşmasının imzalanması beklenecekti[1818].

Ahmet Tevfik Paşa'nın toplanacak barış konferansına İstanbul hükûmeti'nin de katılmasını istediği telgraflarının Ankara'da siyasî çevrelerde ve bilhassa TBMM'de büyük yankılar yarattığını ve bunun sonucunda da TBMM'nin saltanatı kaldırmaya kadar gidecek bir dizi görüşme ve tedbiri gerçekleştirdiğini yukarda izah etmiştik. Orada da ifade ettiğimiz gibi, TBMM 1 Kasım 1922 tarihli kararıyla saltanatı kaldırmış ve dolayısıyla Osmanlı hükûmeti'ni de hükümsüz saymıştır. TBMM'nin almış olduğu bu karar Ankara'da 2 Kasım'da 101 pare top atışıyla ilân edilmiştir. Böylece dört yıl boyunca işgal altında bulunan İstanbul bu işgalden kurtulacak ve TBMM idaresine devredilecekti[1819]. Artık İstanbul hükûmeti gelişmeleri görerek konferansa katılma düşüncesinden vaz geçmek zorundaydı. Çünkü dayanağı olan Osmanlı saltanatı son bulmuştu. Gerçekten de bir süre sonraki gelişmeler İstanbul hükûmeti'nin geleceğini tayin edecek konferansa Türk milletini temsilen sadece ve sadece Ankara Hükûmeti daha doğrusu onun belirlediği heyet katılacaktı. Zaten basında da Ankara Heyeti'nin 3 Kasım'da İzmir'e hareket edeceği ve "*Gülcemal"* vapuruyla heyetin İzmir'den Brindizi'ye gideceğine ilişkin haberler yer almaya başlamıştı[1820].

Görüldüğü gibi, Ahmet Tevfik Paşa'nın sulh konferansına katılmak konusunda TBMM'ye başvurması ve bunun devamında gelişen olaylar basında ve kamuoyunda Bâb-ı Âli'nin büyük bir hatası olarak değerlendiriliyordu. Genellikle söylenenlere ve yazılanlara bakıldığında askerî zaferin kazanılması ve

1817 **TTK, TP,** Kutu 18, Gömlek 36, Belge 36.

1818 **İkdam,** 3 Teşrin-i Sani 1338 (3 Kasım 1922), nr. 9206, s. 2.

1819 **TTK, TP,** 17, Gömlek 26, Belge 26.

1820 **İleri,** 2 Teşrin-i Sani 1338 (2 Kasım 1922), nr. 1704, s. 1.

akabinde toplanan Mudanya Konferansı'ndan sonra artık Saray ve İstanbul'un yapacağı tek şeyin Anadolu'ya karşı takip ettiği muhalefet siyasetini terk etmesi olduğuydu. Bunun da ötesinde millet ve memleket meselelerinde İstanbul hükûmeti artık her konuda işi TBMM'ye bırakmalıydı. Fakat İstanbul hükûmeti bunu yapmadığı gibi hâlâ kendinde millet ve memleketi temsil edecek bir mevcudiyet ve kuvvet bulunduğunu düşünerek hareket ediyordu[1821]. Nitekim İstanbul hükûmeti'nin bu düşüncesini doğrulayacak en önemli gelişme Lozan Konferansı'na davet edilmeleri ve bu davet ile ilgili politikalarıydı. Hükûmet bu davete kayıtsız kalmamış ve bir heyet göndermeye kalkışmıştı. Hatta bu konuda kendilerini haklı çıkarmak ve milleti temsil noktasında meşruiyet kazanmak için Ahmet Tevfik Paşa vasıtasıyla Ankara'ya telgraflar göndertmişlerdi. Üstelik gönderilen bu telgraflarda Anadolu'nun kazanmış olduğu askerî ve siyasî zaferler adeta göz ardı edilmiş onun hâkimiyeti ve prestijine zarar verilmek istenmişti[1822].

TBMM, İstanbul'un bu yanlış ve ağır yaklaşımına itibar etmemiş aksine bu meseleyi tamamen ortadan kaldıracak kesin karar ve tedbirlere başvurmuş ve Osmanlı saltanatını sonlandırmıştır. Böylece İstanbul hükûmeti de dayanaksız bırakılmış ve hukûken meşruiyetini kaybetmiştir.

9. HÜKÛMETİN İSTİFASI

TBMM'nin İstanbul hükûmeti, saltanat ve hilafet hakkındaki 1 Kasım 1922 tarihli kararı üzerine İstanbul hükûmeti kendi durumunu tayin ve gelişmelere yönelik bir karar verebilmek için harekete geçti. Mevcut durum karşısında Ahmet Tevfik Paşa'nın yapacağı çok fazla bir şey de kalmamıştı. İstanbul hükûmeti olarak karşılarında iki seçenek bulunuyordu. Bunlardan birincisi hükûmetin idaresini devam ettirmesi diğeri ise hâkimiyetini derhal Ankara Hükûmeti'ne devretmesiydi[1823].

Ahmet Tevfik Paşa hükûmeti'nin geleceği ile ilgili bir karar alma sürecinde olduğu bugünlerde TBMM saltanatın kaldırılmasıyla sonuçlanan ve egemenlik hukukunun TBMM'nin manevi şahsiyetinde toplandığına ilişkin kabul etmiş olduğu kanunu 5 Kasım'da İstanbul'daki bütün vekâletlere resmen bildirdi[1824].

1821 Yılmaz Çetiner, **Son Padişah Vahideddin**, İstanbul 1997, s. 243- 244.

1822 **Tevhid-i Efkâr,** 4 Teşrin-i Sani 1338/4 Kasım 1922, nr. 3533, s. 1.

1823 **İkdam,** 4 Teşrin-i Sani 1338/4 Kasım 1922, nr. 9307, s. 1.

1824 **BCA,** Fon 030/10, Yer 202/379/3.

Acilen bir karar alma ihtiyacını hisseden Ahmet Tevfik Paşa hükûmeti Yıldız Sarayı'na giderek Padişah Vahideddin'in başkanlığında olağanüstü bir toplantı yaptı. Toplantıda Ahmet Tevfik Paşa, Şeyhülislam Nuri Efendi ile Hariciye Nazırı Ahmet İzzet, Bahriye Nazırı Salih ve Dâhiliye Nazırı Ali Rıza paşalar da hazır bulundular. Ortaya çıkan durum müzakere edildi ve saltanatın kaldırılması hakkındaki haberler teyit edilinceye kadar bir karar verilmemesi sonucuna varıldı. Yalnız Maarif Nazırı Said Bey artık istifa etmekten başka çareleri olmadığını ifade ederek kabinece bir karar alınmasının faydasızlığına değindi. Said Bey'in bu düşüncelerine Ahmet İzzet Paşa ile Ali Rıza Paşa muhalefet ettiler. Said Bey ise Meclisi terk ederek istifa etmiştir. Zaten Ali Rıza Paşa, Ahmet Tevfik Paşa'nın Ankara'ya telgraf çekmesine karşı olduğundan üç gün önce istifaya kalkışmıştı. Fakat arkadaşları tarafından bu istifa fikrinden vaz geçirilmişti. Bu şekilde kabinenin dağılması engellenmişti. Şimdi ise Said Bey'in istifasının önüne geçilememiş ve böylece kabinenin dayanışması bozulmuştu. Perşembe günü de Maliye Nazırı'nın istifası kabineyi tamamen karışıklığa sürüklemişti[1825].

Bunun üzerine Yıldız'da arz odasında Ahmet Tevfik Paşa'nın başkanlığında İzzet, Salih ve Ali Rıza paşalarla Şeyhülislam Nuri Efendi'den oluşan Encümen-i Vükela toplandı[1826]. Ahmet İzzet Paşa Meclis-i Vükelâ odasına girerken etrafını saran gazetecilere yaptığı açıklamada *"galiba bu son toplantımız olacak"* diyerek İstanbul hükûmeti'nin sonunun geldiğinin işaretini veriyordu. Gazetecinin *"Tevfik Paşa kabinesinin mi? Osmanlı nazırlar heyetinin mi?"* şeklindeki sorusunu ise cevapsız bırakıyordu[1827]. Gece saat sekize kadar yapılan görüşmeler sonucunda kabinenin istifa etmesine karar verildi. Sabahleyin Nişantaşı'nda Ali Rıza, Salih ve Ahmet İzzet paşalar toplanarak istifanın ne şekilde olacağını karara bağladılar. Ahmet Tevfik Paşa 4 Kasım sabahı İstanbul'daki İtilâf Devletleri'nin fevkalade komiserlerini ziyaret ederek kabinenin istifaya karar verdiğini söyledi. Öğleden sonra saat üçte istifa eden Maarif ve Maliye nazırlarının dışında tüm

1825 **İkdam,** 4 Teşrin-i Sani 1338/4 Kasım 1922, nr. 9307, s.1.

1826 **Akşam,** 3 Teşrin-i Sani 1338/3 Kasım 1922, nr. 1478, s. 2; **İleri,** 5 Teşrin-i Sani 1338/5 Kasım 1922, nr. 1707, s.1; **İkdam,** 5 Teşrin-i Sani 1338/5 Kasım 1922, nr. 9308, s. 1.

1827 Yazan: Eski Bir Politikacı, "Osmanlı Sarayı'nın Son Günleri", "Ankara Telgrafı, Saltanatın Sona Erdiğini Bildiriyordu", **Yeni Sabah**, 24 Mart 1950, nr. 3939, s. 4.

nazırlar Meclis-i Vükelâ'da[1828] toplandı ve müzakerelerden sonra istifa kararlarını kesinleştirdiler.

Kısa bir süre sonra sadaret odasında Ticaret ve Ziraat Nazırı Safa Bey, Ahmet Tevfik Paşa adına gazetecilere bir açıklama yaptı. Safa Bey bu açıklamasında Ahmet Tevfik Paşa'nın istifanameyi Padişah'a sunduğunu, bu dakikadan sonra kendilerine bir şey sorulmamasını, Padişah'ın da bu ciheti düşünerek bir karar vereceğini düşündüklerini söyledi. Devamla kendilerinin Padişah'ın kararına karışamayacaklarını, son durumun görevlerini sürdürmelerine imkân bırakmadığını belirtti. Safa Bey'e göre, sulh konferansı dolayısı ile yapılan müzakereler ve haberleşmelerin sonucunda İstanbul'da artık yapılacak bir iş kalmamıştı. Bu nedenle hükûmet olarak konferansa yalnız millet meclisi delegelerinin gitmesi gerektiğini içeren bir beyanname yayımlamaya karar vermişlerdi[1829]. Safa Bey istifanın Yıldız Sarayı'na verilmesi ile ilgili olarak da *"Biz kuvveti aldığımız yere iade ettik başka bir şey bilmiyoruz*" demekle yetindi[1830].

Heyet-i Vükelâ'ya memur Ahmet İzzet Paşa ise basına yaptığı açıklamada vekiller heyetinin istifa ettiğini, istifa sebebinin ise *"idare-i umura"* devama imkân olmamasından ileri geldiğini söyledi. Saraya gitmeyeceğini ve doğrudan evine gideceğini söyleyen Ahmet İzzet Paşa artık hiçbir işinin kalmadığını ve ge-

1828 Osmanlı saltanatının bu son toplantısı bir buçuk saat sürmüştür. İlk olarak Maliye Nazırı Tevfik Bey onun ardından da Adliye Nazırı Mustafa Efendi söz almıştır. Her iki Nazır da Ankara'da TBMM'nin verdiği kararı millî iradenin ortaya çıkması şeklinde kabul ettiklerini ve millî irade karşısında boyun eğmenin zaruri olduğunu belirtmişlerdir. Bu sözler vekiller heyetinde derin bir sessizlik oluşturmuştur. Hiç kimse bu sessizliği bozacak bir söz söylememiş ve sonunda Maarif Nazırı Said Bey ayağa kalkarak kendisinin ve Dâhiliye Nazırı'nın iki gün önceki toplantıda istifaya karar verdiklerini ve heyetin arzusu üzerine bu kararı şimdiye kadar geciktirdiklerini ve bu toplantıda kesin bir karar verilmezse kendisinin toplantıyı terk etmeye hazır olduğunu ifade etmiştir. Bu sözler ilk etkisini Adliye Nazırı Mustafa Efendi ve Maliye Nazırı Tevfik Bey üzerinde göstermiştir. Mustafa Efendi toptan istifa olamayacaksa kendisinin şahsen çekileceğini söylemiştir. Tevfik Bey de bu fikri onaylamıştır. Şeyhülislam Nuri Efendi ise hep birlikte istifa önerisinde bulunmuştur. Evkaf Nazırı Reşid Bey de aynı fikirde olduğunu ifade etmiştir. Ahmet Tevfik Paşa vekillerin istifaya eğilimli olduklarını anlayınca derhal saraya gidip Padişah'a istifasını vereceğini bildirmiştir. Yazan: Eski Bir Politikacı, "Osmanlı Sarayı'nın Son Günleri", "İstifa Haberi Birkaç Dakika İçinde Şehrin Dört Tarafını Dolaşmıştı", **Yeni Sabah,** 25 Mart 1950, nr. 3940, s. 4.

1829 **Akşam,** 3 Teşrin-i Sani 1338/3 Kasım 1922, nr. 1478, s. 2; **İleri,** 5 Teşrin-i Sani 1338/5 Kasım 1922, nr. 1707, s. 1; **İkdam**, 5 Teşrin-i Sani 1338/5 Kasım 1922, nr. 9308, s. 1.

1830 **Peyâm-ı Sabah,** 5 Teşrin-i Sani 1338/5 Kasım 1922, nr.11836, s. 1.

riye kalan işin Ahmet Tevfik Paşa'ya ait olduğunu ifade etti. Bâb-ı Âli'yi son terk eden Ahmet Tevfik Paşa'ydı. Nazırlar gittikten sonra yarım saat kadar odasında kaldı ve masasındaki özel evrakını her zaman kullandığı ilaçlarını vs. eşyalarını aldıktan sonra bir yaverin koltuğunda ağır ağır sadaret dairesinden çıkarak otomobiline doğru ilerledi. Ahmet Tevfik Paşa etrafını saran gazetecilere *"istifa ettik, hepsi bu kadar"* şeklinde bir açıklamada bulundu. Gazetecilerin *"şimdi saraya mı gidiyorsunuz"* şeklindeki sorularını ise cevaplandırmaya gerek görmeyerek arabasına bindi ve oradan ayrıldı[1831].

Diğer taraftan kabine üyelerinden Dâhiliye Nazırı Ali Rıza Paşa ise *İkdam* gazetesi muhabirine istifa ile ilgili olarak yaptığı açıklamada içinde bulunulan durumun istifalarını gerektirdiğini söyleyerek kanunlar gereğince istifa eden kabinelerinin yeni vekiller heyeti oluşturuluncaya kadar işleri idare ettiklerini, dolayısıyla kendilerinin de görevlerine devam edeceklerini belirtti. Padişah vekâleten işlerin görülmesini Ahmet Tevfik Paşa'ya bildirmişti. Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi istifa eden heyet adına şu telgrafı yayımladı: "*Heyet-i vükela ahval-i hazıra dolayısıyla müttefikan istifaya karar vermiş ve yeni bir heyetin teşekkülüne kadar vekâleten tedvîr-i umûr eylemeyi takarrür ettirmiştir*"[1832]. Bundan da anlaşılacağı üzere, Ahmet Tevfik Paşa kabinesi istifa etmesine rağmen yeni kabine kuruluncaya kadar görevine devam edecekti.

Ahmet Tevfik Paşa istifasını Padişah'a takdim ettikten sonra Ayaspaşa'daki konağına dönmüştür. İstifanın kabul edilip edilmediğini konaktan soran *Akşam* gazetesi muhabirine Ahmet Tevfik Paşa'nın oğlu Ali Nuri Bey istifanın kabul edildiğini söylemiştir[1833]. Sultan Vahideddin yeni kabineyi kurmakla kimseyi görevlendirmemiştir[1834]. Görevlendirip görevlendirmeyeceği de meçhuldü. Belki de yeni bir görevlendirme olmayacaktı. Zaten TBMM'nin kabul etmiş olduğu 1 Kasım 1922 tarihli kanuna göre de ortada ne saltanat ne Padişah ve ne de İstanbul hükûmeti kalmıştı. Bunun böyle olduğunu elbette Yıldız Sarayı'nda oturan Sultan Vahideddin de biliyordu. İşte bu durum da bilindiği için Ahmet Tevfik

1831 Yazan: Eski Bir Politikacı, "Osmanlı Sarayı'nın Son Günleri", "İstifa Haberi Birkaç Dakika İçinde Şehrin Dört Tarafını Dolaşmıştı", **Yeni Sabah,** 25 Mart 1950, nr. 3941, s. 4.

1832 **İkdam,** 5 Teşrin-i Sani 1338/5 Kasım 1922, nr. 9308, s. 1.

1833 **Akşam,** 5 Teşrin-i Sani 1338/5 Kasım 1922, nr. 1480, s. 1.

1834 Yılmaz Çetiner, **Son Padişah Vahideddin**, İstanbul 1997, s. 258.

Paşa kabinesi TBMM hükûmeti tarafından gönderilecek yeni bir talimata kadar vekâleten iş başında bulunacaktı[1835].

4 Kasım 1922'de istifa eden Ahmet Tevfik Paşa, İstanbul Belediye Reisi Ziya Bey, Belediye Meclisi azasından Murat ve İzzet beyler ile birlikte Refet Paşa'yı ziyaret ederek: *"Şehremaneti makamında bulunan zat, Cemiyet-i Umumiye-i Belediye'nin Reisi olmasına ve Şehremini Padişahın iradesiyle mansup bulunmasına nazaran, düşen bir saltanattan aldığı kuvvet ve salâhiyyetle Şehremininin halk işlerine nezaret etmesi mümkün olmayacağından ve 2 Kasım 1922 tarihinden itibaren eski hali tanımamakta olduklarından, vazifeleri o tarihten itibaren hitam bulduğunu"* söylemişlerdi. Böylece hükûmetten sonra İstanbul Belediye Başkanlığı'nın da durumunun ne olacağı konusu gündeme gelmişti. Tıpkı sadaret görevinde olduğu gibi, Belediye Başkanlığı da Padişah tarafından atama yoluyla belirleniyordu. Oysa şimdi saltanatlığın düşmesinden yani kaldırılmasından sonra Belediye Başkanının da dayanak noktası ortadan kalkmaktaydı. Bu durumda o makamda hükümsüz olmaktaydı. İşte bunu düşünen heyet Ankara'nın İstanbul'daki temsilcisi Refet Paşa'dan bu konuda görüş ve talimat istemişti[1836].

10. İSTİFA SONRASI YAŞANAN GELİŞMELER

Diğer taraftan Refet Paşa İstanbul hükûmeti'nin istifa ettiğini bir telgrafla Ankara'ya bildirmiştir. Refet Paşa'nın bu telgrafı Ankara'da Doğu Cephesi'nde şehit olanların yetimleri için düzenlenen gecede okunmuş ve sürekli alkışlarla karşılanmıştır[1837].

1835 **ATASE, (İSH 21-B),** Kutu 1719, Gömlek 110, Belge 110-1.

1836 "Refet Paşa İstanbul'da", **Yakın Tarihimiz, Birinci Meşrutiyetten Zamanımıza Kadar**, C. 3, S. 35, 25 Ekim 1962, s. 259. **Tevhid-i Efkâr,** 5 Teşrin-i Sani 1338/5 Kasım 1922, nr. 3534, s. 3.

1837 **Tevhid-i Efkâr,** 7 Teşrin-i Sani 1338/7 Kasım 1922, nr. 3536, s. 1. Refet Paşa'nın telgrafının Ankara'ya ulaştığı sırada orada bulunan Kılıç Ali Bey o an hakkında şu bilgileri vermektedir. *"Gazi Paşa ve beraberindekilerle birlikte, Ankara'daki eski Türkoloji binasında, Paşa'nın şehit yavruları arasından seçerek yetiştirdiği ve yanında gezdirdiği öğrencilerin bir piyesini seyrediyorduk. Kazım Karabekir Paşa da Gazi'nin yanındaydı. İstanbul'un fiilen Büyük Millet Meclisi'nin yönetimine geçtiği bildiren Refet Paşa'nın mektubu o dakikada geldi. Gazi'nin emriyle telgraf orada hazır bulunan halka okutturuldu. Halk, Gazi'ye karşı çoşkun, sürekli ve candan bir tezahüratta bulundu. İstanbul'daki İtilâf Devletleri'ne mensup işgal kuvvetlerine gelince; bu kuvvetler Lozan barışından sonra birkaç ay daha kaldılar. 6 Ekim 1923'te artık İstanbul'u boşaltmaya ve çekip gitmeye mecbur oldular*". **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, s. 187.

Refet Paşa İcra Vekilleri Heyeti'ne gönderdiği 4 Kasım 1922 tarihli telgrafta İstanbul kabinesinin o gün istifa ettiğini, TBMM adına işlerin yürütülmesi için kendisinden talimat talep eden İstanbul Belediye Meclisi idare heyetleri ile Jandarma ve Merkez Kumandanlıklarına, Polis Müdüriyetine, İstanbul Müdde-i Umumiliğine, İcra Memurluğuna ve Cinayet Mahkemesine 4 Kasım günü öğleden sonra TBMM adına görev yapmaları hakkında tebligatta bulunduğunu, bu konuda hükûmetinden hiçbir talimat almadığını, TBMM'nin fevkalade temsilcisi sıfatıyla ve tamamen böyle şahsî bir tebligatta bulunmaya kendisini mecbur hissettiğini yazıyordu. Böylece Refet Paşa bir anlamda kendisinin olaylara müdahale etmek mecburiyetinde bulunduğunu söyleyerek hükûmetin talimatını beklemeksizin İstanbul'daki bazı resmî makamlara verdiği talimatın gerekçesini açıklamaya çalışmıştır.

Yine telgraftaki bilgilere göre, Refet Paşa İstanbul'un idaresinin TBMM'ye geçtiği hakkında aynı gün saat dörtten sonra İtilâf Devletleri'nin İstanbul'da bulunan generalleri ile bir görüşme yapmıştı. Bu görüşmede generaller bir taraftan Refet Paşa'yı tebrik ederken özellikle bundan sonra İstanbul'un idare şeklinin ne olacağını öğrenmek istemişlerdi. Refet Paşa cevaben, ancak Ankara'dan alacağı talimattan sonra kendileri ile görüşebileceğini ve Mudanya Mütarekesi'ne istinaden anlaşabilineceğini söylemişti. Yine Refet Paşa'ya göre, İstanbul halkı TBMM hükûmeti idaresine katılmaktan büyük sevinç duymaktaydı. Bu memnuniyetini İstanbul'un birçok mahallinde gece düzenledikleri fener alayları ve sevinç gösterileri ile ortaya koyuyorlardı. Refet Paşa'nın telgrafında halk arasında Padişah'ın yarın istifa edeceğine ilişkin söylentiler de dolaşıyordu.

Refet Paşa'nın bu telgrafı İcra Vekilleri Heyeti'nin 4/5 Kasım 1922 tarihli toplantısında okundu. Daha sonra İcra Vekilleri İstanbul'un idaresi hakkında bir talimatname kaleme alarak Refet Paşa'ya gönderdi. Bu talimatnamede yer alan başlıca esaslar şöyleydi:

TBMM hükûmeti İstanbul'un idaresine el koymuştur. Bunun hukûki gerekçesi olarak da 1 Kasım 1922'de alınan kararla İstanbul'daki teşkilatın Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce tanınmaması ve İstanbul Belediye Başkanlığı ile İstanbul Vilayeti Meclisi idare heyetlerinin mevcut durumları ve hatt-ı hareketlerini tayin noktasında Ankara'dan talimat beklemelerini göstermiştir.

TBMM adına İstanbul Belediye Başkanı Ziya Bey İstanbul Vilayeti'ne vali olarak tayin edilmiştir. İstanbul'daki bütün polis ve jandarma vilayete bağlı ola-

caktır. İstanbul'da asayiş ve güvenliğin sağlanması Polis ve jandarma tarafından sağlanacak ve bunlar görevlerine her zamankinden daha fazla özen göstererek devam edeceklerdir.

Üsküdar, Çatalca ve Beyoğlu mutasarrıflıkları İstanbul Vilayeti'ne bağlanacaktır.

Merkeze bağlı daireler kapatılacaktır. Bu dairelerde görevli memurların ne şekilde görev yapacakları hakkında ayrıca talimat verilecektir. Bu dairelere ait evrak ve eşyanın korunmasında her dairenin müsteşarı veya en büyük memuru sorumlu olacaktır.

Harbiye ve Bahriye daireleriyle Liman Riyaseti Seyr-i Sefâin İdaresi doğrudan doğruya Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne bağlı olmak üzere müsteşarlar tarafından idare edilecektir. Kıtaat-ı Faale Merkez Kumandanlığı'na ve Sefâin-i Harbiye Haliç Kumandanlığına bağlı olacaktır.

Medreseler bütün dereceleriyle eskisi gibi devam edecekler ve Şer'iyye Vekâleti'nde bulunan Tedrîsât Müdürlüğü'ne bilgi vereceklerdir. İstanbul'un mahalli evkâfı İstanbul Evkaf Müdürü tarafından idare olunacak ve Evkaf Vekâleti'ne bilgi verecektir.

İstanbul Vilayeti ile işgal sahasında kalan bölgedeki hâkimler, şer'i ve askerî çalışanlar, adlî müesseseler İstanbul İstinaf Mahkemesi Müdde-i Umumiliğine bağlı olacaktı. Bu makamlar adlî kapitülasyonları katiyen dikkate almayarak TBMM'den çıkan kanunlar çerçevesinde TBMM adına karar verecek ve görevlerini yapacaklardır.

Mahkeme-i Temyiz ile Birinci Ticaret Mahkemesi gibi adlî kapitülasyonlara müsteniden kurulmuş olan mahkeme memurlarının çalıştıkları daireler ile çeşitli dairelerde çalışan memurlar ikinci bir emre kadar görevlerinden men edilmişlerdir.

Görevlerine geçici olarak son verilmiş olan hâkimler ile dairenin mümeyyiz ve başkâtipleri ile yeniden görevlendirilecek bir kâtibin de katılmasıyla oluşacak olan komisyon Sicil Müdürü Şevket Bey'in denetimi altına verilecekti. Bu komisyon mevcut kayıtlar, dosyalar ve nakit paraları muhafaza edecek ve bunların korunmasından sorumlu olacaktır.

İstanbul Vilayeti ilkokulları ve talebeleri doğrudan doğruya İstanbul Maarif Müdürlüğü'ne bağlı olacaktır.

Maarif Vekâleti'ne bağlı İstanbul Üniversitesi ve şubeleri, adlî okullar, müzeler, Galatasaray Sultanîsi ve Matbaa-i Amire gibi ve Maarif Nezareti gibi müesseseler yürürlükte olan nizamnameleri dâhilinde Maarif Vekâleti ile münasebet kuracaklardır.

Mühendis okulu öğretimine devam edecektir.

İstanbul Vilayeti'nin ziraat, baytariye, maden, sanayi, ticaret işleri vilayet nezdindeki memurlar tarafından görülecektir.

Sıhhiye Müdüriyeti'nde mevcut nakit paralar, dosyalar vs. İstanbul Sıhhiye Müdüriyeti'nin mesuliyeti altında muhafaza edilecektir. İstanbul Sıhhiye Müdürlüğü eskiden olduğu gibi görevine devam edecektir.

Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi Muavenet-i İhtiyacât Müdüriyeti adıyla Sıhhıye Vekâleti'ne bağlı olarak devam edecek ve muhacir işleriyle Dâr-üleytâmlar vs. işlere bakacaktır[1838].

Refet Paşa 5 Kasım 1922 günü TBMM hükûmeti'nce belirlenen ve kendisine gönderilen yukarıdaki bu talimatı *"İstanbul'a ait bir numaralı talimat"* adıyla yayımlamıştı. Bu talimat ile İstanbul'daki bütün devlet dairelerinin durumu netlik kazanıyor ve bunlar TBMM'nin idaresi altına alınıyordu[1839]. Ayrıca bu talimatname ile sadaret makamı ile Dâhiliye ve Hâriciye nezaretleri kapatılıyor ve yabancı ülkelerdeki Osmanlı elçilerinin görevlerine de son veriliyordu. Yine 5 Kasım'da *Takvim-i Vekayi* gazetesi kapatılıyordu[1840].

TBMM hükûmeti İstanbul'a gönderdiği talimatnamenin arkasından aldığı bir diğer kararla İstanbul hükûmeti'nin 16 Mart 1920 tarihinden itibaren imzaladığı ve imzalayacağı antlaşma ve sözleşmeleri de tamamen feshetmiştir[1841]. Böylece yayımlanan bu talimat ve sonrasında TBMM'nin aldığı kararlarla İstanbul'un durumuna netlik kazandırılmıştır. Artık İstanbul'da ne bir Padişah ne de onun bir hükûmeti söz konusuydu. Hatta bu makamlar ortadan kaldırılmış kabul ediliyordu. Ankara adına İstanbul'un idaresinden sorumlu olan Refet Paşa da kendisine tanınan yetki çerçevesinde buradaki işlerin yürütülmesine azami gayret sarf etmekteydi.

1838 **BCA,** Fon 030.18.01.01, Yer 06.34.16.

1839 "Refet Paşa İstanbul'da", s. 259; **Tevhid-i Efkâr,** 5 Teşrin-i Sani 1338/5 Kasım 1922, nr. 3534, s. 3.

1840 **Peyâm-ı Sabah,** 6 Kasım 1338/6 Kasım 1922, nr. 11837, s. 2.

1841 **BCA,** 030.18.01.01/01.01.11, Dosya nr. 245-99, S. 10, Tarih 16.05.1920.

Diğer taraftan TBMM hükûmeti en son 22 Kasım'da almış olduğu bir dizi kararla İstanbul'daki vekâletlerde ve devlet dairelerinde çalışan memurların maaş durumları ve bunların nasıl ödeneceğine ilişkin esaslar belirlenmişti. Buna göre, alınan kararla İstanbul'daki vekâletler ve bunlara bağlı daireler ve kurumlarda çalışan bütün memurlar 1922 Kasımı'ndan itibaren izinli sayılacaklar ve bu süre içersinde maaşlarının yarısını alacaklardı. Bu maaşlar ilgili devlet dairelerinin bütçelerinin incelenmesinden sonra oluşturulacak özel bir fasıladan sonra avans şekliyle ödenecekti. Azledilmiş memurların maaşları ise çalıştıkları devlet dairelerine göre isimleri ve maaş miktarlarının yer alacağı listelerin tanzim edilip gerekli kontrollerin yapılmasından sonra ilgili dairelerin bütçelerine aktarılacak tahsisattan yavaş yavaş verilecekti[1842].

Refet Paşa'nın İstanbul'un idaresine el koyması ile ilgili olarak Sultan Vahideddin hatıralarında *"malum olduğu üzere zaferi müteakıb Refet kemâl-i haşmetle İstanbul'a geldi. Koca Tevfik Paşa hükûmeti de bilâ-tereddüd o küçük adama terk-i mevki ederek ifâ-yı taahhüd eyledi!"* demektedir[1843]. Yani bir anlamda İstanbul ve çevresinin kolaylıkla Refet Bey'in idaresi altına sokulmasına ve bu noktada Ahmet Tevfik Paşa hükûmetinin gösterdiği zaafiyete duyduğu tepkiyi dile getiriyordu.

Ahmet Tevfik Paşa'nın toplanacak sulh konferansına Osmanlı hükûmeti'nin de heyet göndermesi konusunda hem Mustafa Kemal Paşa hem de TBMM ile yazışmaları ve bunun sonrasında TBMM'nin 1 Kasım 1922 tarihli kararıyla saltanatın kaldırılması hakkındaki kanunu kabul etmesi gibi olaylarla ilgili olarak Ahmet Tevfik Paşa'nın oğlu Ali Nuri Bey kardeşi İsmail Hakkı Bey'e 5 Kasım'da bir mektup göndermiştir. Ali Nuri Bey bu mektubunda babasının yukarıdaki gelişmelere yol açan tutumu ve telgraflarla ilgili bazı bilgiler vermektedir. Buna göre, Ali Nuri Bey, Ahmet Tevfik Paşa'nın yaklaşık olarak on sekiz gün önce İtilâf Devletleri'nin Osmanlı'yı barış konferansına davet edeceklerini haber aldığını, Avrupa'nın nazarında memleketteki ikiliğin son derece zararlı olacağını takdir ederek bu konuda ikiliği kaldırmak amacıyla TBMM hükûmeti'yle temasa geçtiğini yazıyordu. Devamla, Ahmet Tevfik Paşa'nın telgrafına cevap alamayınca barış konferansında Osmanlı temsil edilmediği takdirde düşman-

1842 **BCA,** 030.18.01.01/06.37.08.

1843 Bardakçı, **Şahbaba,** s. 418.

ların bunu bahane ederek görüşmeleri ertelemeye sebebiyet vereceklerinden 29 Ekim'de TBMM'ye ikinci bir telgraf gönderdiğini belirtiyordu. Ali Nuri Bey *"Bu müracâat üzerine TBMM Türkiye'nin iki esasatını açıkça dünyaya ilân etmişti. Bunun üzerine durum vaz'ı kesb etmiş artık Türkiye'de ikilik kalmamış ve düşmanlarımız bile bunu kabul etmek zorunda kalmışlardı"* diyerek gelinen noktada babasının yaptığı katkıyı ifade etmeye çalışmıştı[1844].

Son yaşanan gelişmeler[1845] üzerine Sultan Vahideddin yaveri Ali Nuri Bey ile Ahmet Tevfik Paşa'ya bir mesaj yolladı. Vahideddin bu mesajında *"Pederinizin dinlenmeye ihtiyacı var. Sıhhatine bakması gerekli. Bir müddet için Avrupa'ya gitseler*! diyerek Ahmet Tevfik Paşa'nın son durum karşısında nasıl hareket etmesi gerektiği konusunda bir tavsiyede bulundu. Paşa bu mesajı alınca *"Sıhhatim henüz iyidir, dışarıya gitmeye ihtiyacım yoktur. Teşekkür ederim"* cevabını Padişah'a bildirdi. Bunun üzerine Sultan Vahideddin, bir kâğıda birkaç satır yazı yazarak TBMM'den çıkan Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun bazı maddelerini Ahmet Tevfik Paşa'ya gönderdi. Paşa bu kez de cevaben *"Bu çok güzel bir kanundur, her tarafını beğendim"* diyerek hiçbir şekilde yurdu terk etmek niyetinde olmadığını ifade etti[1846].

Görüldüğü gibi, Padişah Ankara'nın gerek kendisine gerekse birlikte çalıştığı kişilere yönelik birtakım kararlar alarak yargılama yoluna gideceğinden endişe duymaktaydı. Özellikle, TBMM'ce çıkartılan Hıyanet-i Vataniye Kanunu ondaki bu endişeyi daha da çok artırmıştı. Bu nedenle bir süre sonra kendisinin de yapacağı gibi yakın çevresinin de olabilecek olumsuzluklar karşısında yurtdışına çıkmalarını istemekteydi. İhtimal ki Ahmet Tevfik Paşa'ya olan tavsiyesi de bu endişeden kaynaklanıyordu. Ancak Ahmet Tevfik Paşa kendisinin herhangi bir şekilde vatana ihanetle suçlanmayacağı ümidinde olacak ki Padişah'ın bu tavsiyesini nazarı itibara almamıştı.

Bu arada basında Ahmet Tevfik Paşa'yla ilgili asılsız haberler de çıkmaya başlamıştı. Nitekim 17 Kasım 1922 tarihli Rum gazetelerinde çıkan bir haberde

---

1844 **TTK, TP,** Kutu 17, Gömlek 26, Belge 26.

1845 6 Kasımda Ali Kemal Bey linç edilmişti. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın bazı üyeleri, ileri gelen bazı devlet adamları ile bazı mebuslar yurtdışına çıkmak için Padişaha başvurarak para istemekteydiler. Çetiner, **a.g.e.,** s. 255, Okday, **Büyükbabam Son Sadrazam…,** s. 67-68.

1846 Çetiner, **a.g.e.,** s. 255.

Paşa'nın Pire'den geçerken Yunan gazetecilerine bir beyanatta bulunduğu açıklanıyordu. Aslında Paşa'nın böyle bir seyahate çıkması söz konusu değildi. Ama nedendir bilinmez Rum gazetelerinde böyle bir haber çıkmıştı. Nitekim konuyla ilgili araştırma yapan *Journal d'Orient*'ın bir muhabiri Ahmet Tevfik Paşa ile görüşmüş ve onun yaptığı açıklamaları gazetesinde yayımlamıştır. *Journal d'Orient* de bu açıklama ile ilgili olarak verilen bilgide Ahmet Tevfik Paşa'nın *"Senenin bu mevsiminde neden memleket değiştireyim? Yorgunluğumu dinlendirmek için de seyahatimi daha iyi bir mevsimde yapabilirdim. Fakat kış. Size beyanatta bulunmayacağım, mevki-i iktidarı terk ettim… Benim yaşımda olanların idare-i umurdan çekilmeleri adeddir…"* dediği belirtilmektedir. Yine verilen haberde Paşa'nın böyle bir dönemde iktidara gelmeyi asla düşünmediği ancak ülkenin içinde bulunduğu hassas ve karşı karşıya kaldığı kötü durumlar nedeniyle sadrazamlık görevini kabul ettiği belirtiliyordu. Paşa'nın seyahate çıkmasıyla ilgili olarak da *"Şimdi iktidardan ayrıldığını ve dolayısıyla dinlenmeyi istemiş olmasının da çok görülmemesi gerektiğini"* söylediği muhabirin gazetesinde verdiği açıklamasında yer alıyordu[1847].

İstifası ile birlikte devlet işlerinden uzaklaşmış olan Ahmet Tevfik Paşa'nın şahsiyeti, görevleri ve icraatı ile ilgili onu tanıyanlar tarafından yazılmış olan anlatımların varlığını görüyoruz. Bu anlatımların büyük bir kısmında onunla ilgili olumlu ifadelerin varlığı görülmekle birlikte bir kısım anlatımlarda da Ahmet Tevfik Paşa kötülenmekte aleyhinde bazı olumsuz düşünceler sergilenmektedir. Onun Millî Mücadele yıllarındaki durumunu daha iyi anlamamıza imkân verecek olan bu anlatımlardan birkaç tanesine yer vermek istiyoruz.

Ahmet Tevfik Paşa için Ali Fuat Paşa *"Tevfik Paşa hataları ile beraber sevabı da çok olan vatan ve memleketini çok seven bir vezirdi"* demektedir[1848]. Yine Ali Fuat Paşa'ya göre, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere kendilerini idama mahkûm eden Vahideddin ısrarla makamında kalmak istiyordu. Oysa Ahmet Tevfik Paşa ise samimiyetlerinden şüphe götürmeyen kişilerle oluşturduğu kabinesi ile ilk günden itibaren Anadolu'ya zorluk çıkarmamış ve gerekli yardımı da yapmış bir kişiydi[1849].

1847 **Akşam,** 18 Teşrin-i Sani 1338/18 Kasım 1922, s. 1, nr. 1492, s. 1.

1848 Cebesoy, **Siyâsî Hatıralar, Büyük Zaferden Lozan'a 1**, s. 144.

1849 Cebesoy, **a.g.e.,** s. 117.

İstifa ettiği günlerde Ahmet Tevfik Paşa'nın durumuyla ilgili bir bilgiyi de Rumbold'un anlatımlarında görmekteyiz. Rumbold, Ahmet Tevfik Paşa ile yaptığı son resmî görüşmeden sonra Lord Curzon'a gönderdiği yazıda, *"Sadrazam benimle vedalaşırken, eski nesile mensup, yaşlı ve saygın bir Türk efendisiyle resmen son olarak görüşmekte olduğumu sezdim. Onun, güçlükler ve aşağılamalar önünde ağırbaşlı tavrı sempatimi kazanmıştı. Böylece yüzyıllar boyunca sürmüş olan bir rejim ve örgüt geçmişe karışmıştır…*" diyerek Ahmet Tevfik Paşa'nın kendi üzerinde olumlu bir tesir yarattığını ifade etmiş onun şahsında Osmanlı Devleti'nin tarihe karıştığını belirtmeye çalışmıştır[1850].

Yine Paşa'nın istifası sonrasındaki durumuyla ilgili olarak Sultan Vahideddin'in anlatımlarında da önemli bilgilere ulaşmaktayız. Vahideddin'e göre, Ahmet Tevfik Paşa istifasından sonra İstanbul'da kaldığı on üç gün boyunca kendisi ile hiç görüşmemişti. Padişah yıllar sonra yaptığı bir konuşmada Paşa'dan bahsederken hiç de iyi ifadeler kullanmamıştır. Vahideddin, Ahmet Tevfik Paşa için *"üç yıllık sadrazamlık süresi boyunca gerçekte Mustafa Kemal'in sadık bir hizmetkârı olduğunu ve hatta kendisine ihanet ettiğini"* belirtmektedir. Vahideddin'e göre, Ahmet Tevfik Paşa bu tavrı ile kendisine karşı ikiyüzlülük yapmış ve ihanet etmişti. Görevinin başında kalması gerektiği bir zamanda istifa ederek kendisini çok zor bir durum ve güçlükler karşısında bırakmıştı. Bu hiç de affedilmeyecek bir durumdu, çünkü istifa ettiği günlerde sarayı temsilen İstanbul hükûmeti de konferansa davet edilmişti. Ancak Ahmet Tevfik Paşa istifa etmişti yani yeri boştu ve tabii olarak hükûmet de yoktu. Bu ise tam bir felaketti. Görüldüğü gibi Vahideddin, Ahmet Tevfik Paşa'nın istifasına da karşı çıkmakta ve zamansız olarak görevi bıraktığı suçlamasında bulunmaktadır. Belki de Padişah hükûmetinin görevde kalmasını kendi saltanatının devamı için de istemekteydi. Yukarıda söylediğimiz gibi Ahmet Tevfik Paşa'nın istifası onu bu isteğinden alıkoymuştu. Bu nedenle Ahmet Tevfik Paşa'ya karşı ağır ithamlarda bulunuyordu[1851].

Padişah gibi, Damat Ferit Paşa kabinelerinde Şeyhülislam olarak görev alan ve Yunanistan'da *Yarın* adlı bir gazete çıkaran Mustafa Sabri Efendi de Ahmet Tevfik Paşa'yı Padişah'a ihanet edenlerden biri olarak görmekteydi. Musta-

1850 Sonyel, **Mustafa Kemal (Atatürk) ve Kurtuluş Savaşı**, C. III, s. 1761-1762.

1851 Bardakçı, **a.g.e.**, s. 431-432, 440.

fa Sabri Efendi'ye göre, Padişah tarafından sadrazamlığa atanan Ahmet Tevfik Paşa, Padişah aleyhine Mustafa Kemal Paşa'ya yardım ederek nankörlük örneği sergilemişti. Padişah'ın Mustafa Kemal Paşa ve taraftarlarına karşı gösterdiği kolaylığın en açık kanıtı Ahmet Tevfik Paşa gibi birini iki yıl boyunca hükûmetin başında bulundurmasıydı. Ahmet Tevfik Paşa'ya *"bu adam"* diye hitap eden Mustafa Sabri Efendi, Paşa'nın *"…Allah ve halifenin üzerindeki hükûmet emanetini tereyağından kıl çeker gibi merhale merhale Allah ve Hilafet düşmanlığına teslim etmiştir"* demekte ve adeta saltanatın kaldırılmasından onu sorumlu tutmaktadır[1852].

Padişah Vahideddin mütareke döneminde sadrazamlık görevi vererek ülkeyi yönettirdiği şahsiyetleri sonradan kendisine ihanet etmekle suçlayacak ve onları göreve getirmekten duyduğu pişmanlığı dile getirecektir. Nitekim bu konuyla ilgili olarak söylediği *"Takip eden senelerde hükûmetin idaresini bana ve memlekete ihanet eden Ferid, Tevfik, İzzet ve Rıza paşalara vermemeliydim. Ama altın nişanlarla taltif edilmiş, yaşlılığın bilgeliğin ve tecrübenin ağırlığıyla iki büklüm olmuş bu şahısların, popülaritesi çok yüksekti…"* diyerek onları bir anlamda kamuoyunda sahip oldukları itibardan dolayı hükûmet kurmakla görevlendirdiğini kabul etmektedir. Padişah'a göre, bu kişiler ruhsuz ve egoistti. Bunlar ülkenin ve devletin karşı karşıya bulunduğu felaketin üstesinden gelecek güç ve kudrette değillerdi. Kendilerinde böyle bir kapasite de yoktu. Ancak bu kişiler bunu ifşa etmeyerek hem kendilerine hem de Padişahlarına acımamışlar ve böylece ruhsuzluk ve egoistlik yapmışlardı.[1853].

11. CUMHURİYET DÖNEMİNDE AHMET TEVFİK PAŞA

Saltanatın kaldırılmasından sonra siyasî hayata veda eden Ahmet Tevfik Paşa Türkiye Cumhuriyeti'nde hiçbir görev almamıştır. Bununla birlikte, Türkiye Cumhuriyeti'ne hizmet etmek istemiştir. Onun bu konuda ne kadar samimi olduğunu oğlu Ali Nuri Bey'in anlatımlarında görmekteyiz. Ali Nuri Bey babasının Lozan Konferansı'na gitmeyi çok istediğini söylemektedir. Ali Nuri Bey'e göre, babası eğer Lozan Konferansı'na gidebilmiş olsaydı İsmet Paşa'ya büyük faydası olacaktı. Ahmet Tevfik Paşa'nın bunu yapamadığından dolayı da çok üzüldüğünü yine oğlunun yazdıklarından anlamaktayız.

1852 Bardakçı, **a.g.e.,** s. 654.

1853 Bardakçı, **a.g.e.,** s. 431-432, 440.

Ahmet Tevfik Paşa, samimi olarak Cumhuriyet hükûmetlerine yardımcı olmak istiyordu. Nitekim Lozan sonrası Türkiye'nin İngiltere ile halledemediği en önemli konu olan Musul meselesinde bir şeyler yapabileceğine kanaat getirmiş ve bu amaçla dönemin Başbakanı İsmet Paşa'ya 19 Nisan 1925'te bir mektup göndermiştir. Mektubunda uzun yıllar Londra Büyükelçiliği görevinde bulunduğunu ve bu nedenle hem İngiliz siyasetine hem de Musul Meselesi'nin evveliyatına vakıf olduğunu belirtmiştir. Ahmet Tevfik Paşa bu mesele için Cumhuriyet hükûmetine İngiltere'nin hukuk açısından zayıf olan görüşlerinden istifade edilerek bu işin Türkiye lehine çözümlenmesinin mümkün olabileceğini tavsiye etmiştir[1854].

Ahmet Tevfik Paşa'nın Cumhuriyet hükûmetine yardımcı olmayı düşündüğü bir diğer konu da Mübadele Meselesi'dir. Bilindiği gibi, Lozan Konferansı esnasında Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Antlaşması ile 1923'te başlayıp 1925'e kadar süren nüfus mübadelesi yapılmıştı. Bu mübadele sonucunda Türkiye'den Yunanistan'a 1.200.000 Rum gönderilirken Yunanistan'dan ise Türkiye'ye 500.000 civarında Müslüman mübadil olarak gelmişti.[1855] Ancak her iki tarafta da mübadeleye tabi olmayan kesimler vardı. Bunların bazı meseleleri uzun süre çözüme kavuşturulamamıştı. Hatta bu problemin 1929 yılı içerisinde de bütün canlılığıyla devam ettiğini Ahmet Tevfik Paşa'nın İsmail Hakkı Bey'e gönderdiği 10 Nisan 1929 tarihli mektubundan anlamaktayız. Paşa bu mektubunda Yunan hükûmetinin teklifi üzerine gayri mübadiller işinin ertelendiğini gazetelerden okuduğunu söylemekteydi. Gazetelerde yer alan haberlere göre, Yunan Başbakanı Venizelos, gayri mübadillerle ilgili komisyonların çalışmalarına devam etmesine gerek olmadığı kanaatindeydi ve bunu savunuyordu. O gayri mübadil Türklere verilmek üzere bir meblağın kararlaştırılmasını ve bunun Cumhuriyet hükûmeti tarafından ilgililere toptan dağıtılmasını istiyordu. Bunun için de komisyonların görüşmelere devam etmesine gerek olmayacağını söylemişti. Ahmet Tevfik Paşa'ya göre, bu Yunanistan'ın bir tertibiydi. Yunanistan bu talebiyle vakit kazanmak istiyordu. Eğer Yunanistan'ın bu teklifi Türkiye tarafından kabul edilirse Venizelos amacına ulaşacak ve dolayısıyla Türkiye'yi aldatmış olacaklardı. Ahmet Tevfik

1854 Okday, **Büyükbabam Son Sadrazam…,** s. 67.

1855 Kemal Arı, **Büyük Mübadele**, İstanbul 2000, s. 177.

Paşa'nın bu noktada önerdiği çözüm yolu şuydu: Meseleyi görüşmeler yoluyla uzatmanın bir anlamı yoktu. Yapılacak tek iş, Yunanlı ve yerli gayri mübadil Rumların emlakını bizim gayri mübadillere vermekti. Bu en doğru yoldu[1856].

Ahmet Tevfik Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın Türk devletini çağdaş ve modern Türk milletini ise medeni ve ileri bir toplum haline getirmek için giriştiği sosyal ve kültürel inkılâplara da karşı değildi. Bu konudaki olumlu yaklaşımını Şapka İnkılâbı hakkında söylediklerinde görmekteyiz. Bilindiği gibi 1925 yılında kılık kıyafet konusunda radikal bir değişime gidilmiş ve 25 Kasım 1925 tarihli ve 671 no'lu *"Şapka Giyilmesi Hakkında Kanun"* kabul edilerek yürürlüğe konmuştu. Uzun yıllar Osmanlı Devleti'nde dâhilde ve hariçte önemli görevler almış olan Ahmet Tevfik Paşa Şapka İnkılâbı'nı olumlu karşılamıştı. Nitekim torunu Şefik Okday ile arasında geçen bir konuşmada Şapka İnkılâbı ile ilgili düşüncelerini açıkça dile getirdiğini görmekteyiz. Şapka İnkılâbı'nın kabul edildiği günlerde torunu Şefik Okday, Ahmet Tevfik Paşa'ya *"Büyükbaba sen şimdi ne yapacaksın?* diye sormuştu. Paşa ise bu soruya *"Şapka festen daha kullanışlı, üstelik bütün gün başta taşınması zorunluluğu da yoktur. Ben zaten ömrümün yarısını dış görevlerde geçirdim ve diğer diplomatlarımız gibi fesle değil şapka ile dolaştım. Fesi ancak resmî ziyaret ve törenlerde giyerdim"* cevabını vermiş ve akabinde de dolabından şapkasını çıkararak başına geçirmiş, böylece Şapka İnkılâbı'na karşı olmadığını bu davranışıyla da bir kez daha göstermişti[1857].

Ahmet Tevfik Paşa'nın tekke, zaviye ve türbelerin kapatılmasıyla ilgili kanuna da sıcak baktığını ve bu konudaki yapılanları takdir ettiğini de söyleyebiliriz. Özellikle, bu inkılâpları gerçekleştiren Mustafa Kemal Paşa'yı da çok takdir ettiğini İsmail Hakkı Okday'ın *Hayat Dergisi*'nde Mithat Sertoğlu'nun *"Oğlu İsmail Hakkı Okday Babası Tevfik Paşa'yı Anlatıyor"* başlığı ile yayımladığı röportajdan anlıyoruz[1858]. Ayrıca Ahmet Tevfik Paşa Cumhuriyet döneminin en önemli inkılâplarından birisi olan Medeni Kanun'un öngördüğü tek eşliliği yıllar öncesinden kendi şahsında uygulamış ve hayatı boyunca bir daha evlenmemişti. Ahmet Tevfik Paşa, Soyadı Kanunu'nun kabul edilmesinden sonra *"Okday"*

1856 **TTK, TP,** Kutu 19, Gömlek 36, Belge 36, Tarih 10 Nisan 1929.

1857 **Güven Okday Özel Koleksiyonu**.

1858 Midhat Sertoğlu, "Oğlu İsmail Hakkı Okday Babası Tevfik Paşa'yı Anlatıyor", **Güven Okday Özel Koleksiyonu.**

soyadını almıştır. Ali Nuri Bey'in torunu Güven Okday Bey, büyükbabası Ali Nuri ve amcası İsmail Hakkı beylerin Cengiz Han'ın üçüncü oğlu *"Ögeday"*dan esinlenerek bu soyadını tercih ettiklerini söylemektedir[1859].

12. AHMET TEVFİK PAŞA'NIN VEFATI

Ahmet Tevfik Paşa'nın vefatından önceki son bir yıla kadar herhangi bir rahatsızlığı olmamıştı. Ancak son bir yıl içerisinde gözleri yavaş yavaş görmemeye başlamış, yapılan muayenede bunun beyin damarlarından birinin çatlamasından ileri geldiği anlaşılmıştır. Gözlerinin tedavi edileceği sürede beyninde başka hasarlar oluşabileceğinden ailesi göz tedavisini yarıda bırakmak zorunda kalmıştır.

Ahmet Tevfik Paşa son birkaç sene içerisinde doktorların belirlediği perhiz yemeklerinin dışına çıkmamış, bu durum çok fazla kilo kaybetmesine neden olmuş, Paşa'nın gittikçe zayıfladığını gören ailesi doktorların izniyle istediği yemeklerden yedirmeyi uygun görmüşlerdir. Bu şekilde kendisini toparlayan Paşa'nın[1860] hayatının son devrelerinde bünyesi üre yapmaya başlamış, Prostat kanalı açtırılarak üre çıkartılmış, ancak ihtiyarlığına bağlı olarak bir gün banyoda düşmüş ve bu kazada ayak kemiği çatlamıştır. Bu kazadan sonra bir daha toparlanması mümkün olmamıştır. Hastalığı bir yıl sürmüş, bu süre içinde kendisinde ve sevenlerinde hastalıktan kurtulamayacağı düşüncesi her gün biraz daha kökleşmeye başlamıştır. Paşa'nın geçkin yaşına rağmen hastalığına bir yıl direnmesini *"tabiatın bir mucizesi olarak sayanlar"* olmuştur. Ölümünden bir hafta önceye kadar yatağında oturabilen Paşa'nın[1861] hastalığının bir yıllık seyrinden bahseden oğlu ölümünden iki ay öncesine kadar aklî dengesinin tamamen yerinde olduğunu, yatağından çıkmadığını fakat günlük gazeteleri okuduğunu, hatta yatağının içini adeta zengin bir istihbarat teşkilatı merkezi haline getirdiğini belirtmektedir[1862].

1859 Bu bilgi Güven Okday Bey'den edinilmiştir. Ayrıca Tevfik Paşa'nın soyadı ile ilgili olarak iki oğlunun Kırım Türkleri ile kaynaşmış olan Got kavmine ve Giray ailesine mensubiyete işaretle "Erman-Gerai" ismini seçtikleri de söylenmektedir. Necati Çavdar, **Son Osmanlı Sadrazamı Ahmet Tevfik Paşa**, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Samsun 2010, s. 15. Tevfik Paşa'nın torunu Güven Okday Bey, kendisi ile yaptığımız görüşmede bu bilgiyi teyit eden herhangi bir açıklamada bulunmamıştır.

1860 "İlk Hastalık", **Tan,** 9 Ekim 1936, Yıl:2, nr. 531, s. 1/8.

1861 "Bir Günlük Ömür", **Tan,** 9 Ekim 1936, Yıl:2, nr. 531, s. 1/8.

1862 "Tevfik Paşa'nın Son Günleri", **Son Posta**, 9 Ekim 1936, nr. 2224, s. 7.

Ahmet Tevfik Paşa son günlerinde kendisini tamamıyla kaybetmiş ve son üç günde de bilincini yitirmiştir[1863]. Ailesinin isteği üzerine doktorlar tarafından morfin verilen Paşa, 7 Ekim 1936 tarihinde İstanbul Nişantaşı'nda Kodaman Sokağı'ndaki 130 numaralı evinde saat onu yirmi geçe vefat etmiştir[1864]. Ölümünden kısa bir süre önce ailesine cenazesinin mütevazı bir şekilde kaldırılmasını vasiyet etmiş ve hatta herkesin gelip cenaze alayının kalabalık olmaması için gazetelere de hiçbir şey yazdırılmamasını rica etmiştir[1865].

Cenazesi Teşvikiye Caddesi üzerinden Teşvikiye Cami'ine götürülmüştür[1866]. Burada eski devrin önde gelen devlet adamları ki bunlar arasında Ahmet İzzet Paşa ve Salih Paşa da bulunuyordu. İstanbul Mebusu Şair Abdülhak Hamid, eski nazırlardan Reşid, İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Osmanlı Hariciyesinin bazı şahsiyetleri ve kendisini sevenler caminin avlusunda toplanmışlardır[1867]. Cenazeye birçok çelenk gönderilmiştir. Cenaze namazı kılındıktan sonra Harp Akademisi tarafından gönderilen bir kıta asker tabutun etrafında yer alarak tabutu selamlamışlardır. Ayrıca bir polis müfrezesi de cenaze törenine katılmıştır. Ahmet Tevfik Paşa'nın tabutu camiden çıkarılınca, otomobile konmuş ve doğruca Beşiktaş'taki Yahya Efendi Dergâhı'na götürülmüştür. Burada eski konsoloslardan Hayri Fahrettin Bey bir konuşma yapmıştır. Fahrettin Bey, bu konuşmasında, Paşa'nın namus ve faziletinden Millî Mücadele sırasındaki olumlu hareketlerinden bahsetmiştir[1868]. Bunun ardından Paşa ebedî istirahatgâhına

1863 "Bir Günlük Ömür", **Tan**, 9 Ekim 1936, Yıl:2, nr. 531, s. 1/8.

1864 "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Sadrazamı Tevfik Paşa Dün Gece Öldü", **Haber,** 8 Ekim 1936, S. 1700, sene:5, s. 1. Ali Nuri Bey babasının ölümünün son derece ıstırapsız olduğunu göğsünün sadece bir defa kalkıp indiğini söylemektedir. "Bir Günlük Ömür", **Tan,** 9 Ekim 1936, Yıl:2, nr. 531, s. 1/8.

1865 "İmparatorluğun Son Sadrazamı Tevfik Paşa Evvelki Gece Vefat Etti", **Cumhuriyet,** 9 Ekim 1936, S. 4457, s. 5; İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Ahmet Tevfik Paşa'nın cenazesinde ümit edildiği kadar kalabalığın olmadığını belirtmektedir. Paşa'nın cenazesinin mütevazı bir şekilde kaldırılmasını vasiyet ettiği ve herkesin gelip cenaze alayının kalabalık olmaması için gazetelere de bir şey yazdırılmamasını istediğine dair Cumhuriyet gazetesinde çıkan haberle ile ilgili hiçbir bilgisinin olmadığını söylemektedir. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, **Son Sadrazamlar**, C. XI, İstanbul 1950, s. 1746.

1866 **Son Posta,** 10 Ekim 1936, nr. 2225, s. 11.

1867 **Tan,** 10 Ekim 1936, nr. 532, yıl:2, s. 2.

1868 **Tan,** 10 Ekim 1936, nr. 532, yıl:2, s. 2.

defnedilmiştir. 1971 yılında[1869] naaşı, oğlu Ali Nuri Okday tarafından hazırlanan Edirnekapı Şehitliği'ndeki aile mezarlığına nakledilmiştir[1870].

Ahmet Tevfik Paşa'nın ölümü dolayısıyla gazetelerde birçok makale yayımlanmış ve ailesine birçok taziye mesajı gönderilmiştir. Nitekim İngiliz Büyükelçisi Morgan merhum Paşa'nın evine gitmiş ve ailesine taziyede bulunmuş,[1871] bu esnada onun Kral V. George'un dostu olduğunu ve İngiltere'nin en büyük nişanına sahip olduğunu söylemiştir[1872].

1921 yılında İstiklâl Savaşı'na katılmak için Anadolu'ya geçen Naci Eldeniz Bey, 10 Kasım 1936'da İsmail Hakkı Bey'e gönderdiği taziye mesajında Paşa'nın ülke için çok değerli bir tarih yadigârı olduğunu belirtmiştir. Naci Eldeniz Bey, Paşa'ya yönelik övgülerini sürdürmeye devam ederek onu 1893'ten beri vatanın en büyük adamlarından biri olarak tanıdığını, 1878'den beri aralıksız olarak Osmanlı Devleti'ne hizmet eden Paşa'nın hizmetlerinin kıymetini şimdi daha iyi anladığını ve ölümünden en az evlatları kadar üzüntü duyduğunu da ifade etmiştir[1873].

Hüsrev Gerede Bey ise, İsmail Hakkı Bey'e gönderdiği taziye mesajında *"Paşa'nın uzun siyâsî hayatını temiz ve yüksek bir yurt aşkıyla geçirmiş olduğunu"* belirterek onun *"Londra'daki tarihi jestini her an saygı ve minnetle hatırlayanlardan olduğunu"* yazmıştır[1874].

Times gazetesi de Ahmet Tevfik Paşa'nın ölümü nedeni ile İstanbul muhabirinden aldığı uzun bir makaleyi yayımlamıştır. Makalede, Paşa'nın üstün vasıflarından bahsedilmiştir. Londra Büyükelçisi iken İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın kendisine büyük bir saygı ile baktığı, o zamanki bütün yabancı devlet elçilerinin Paşa'nın kıymetli bir devlet adamı olduğu konusunda hemfikir oldukları belirtilmiştir. Paşa'nın İstanbul'dan sert bir telgraf geldiğinde bunun İngiltere hükûmeti üzerindeki etkisini hafifletmeye çalışan bir devlet adamı olduğu da

1869 Güven Okday ile yaptığımız görüşmeden bu bilgi edinilmiştir.

1870 Okday, **Büyükbabam Son Sadrazam…,** s. 73.

1871 **Son Posta,** 10 Ekim 1936, nr. 2225, s. 11.

1872 İnal, **a.g.e.,** s. 1748.

1873 **TTK, TP,** D:11, B: 12-13.

1874 **TTK, TP,** D:11, B:12-58.

vurgulanmıştır. *Times* gazetesi ayrıca Ahmet Tevfik Paşa'nın Londra'da çekilmiş üniformalı bir fotoğrafını da aynı gün yayımlamıştır[1875].

Akşam gazetesinde çıkan bir başka yazıda ise Hariciye Nazırlarından Asım Bey'in *"uzun bir maziyi gösteren sinema filmi bitti bir tarih göçtü"* şeklindeki sözlerine yer verilmiştir. Gazetede ayrıca Ali Nuri Bey'in *Tan* gazetesi ile yaptığı röportajda söylediği *"ölen bir saltanatın mezar taşını taşımak pederime nasip olmuştur"* sözleri de dikkat çekmektedir[1876].

Gerçekten de Ahmet Tevfik Paşa, Ali Nuri Bey'in yukarda verdiğimiz sözlerinde de ifade ettiği gibi, *"saltanatın mezar taşını kaldıran"* kişisi olmuştur. Bilindiği gibi, 1 Kasım 1922 tarihinde saltanat kaldırıldığında Ahmet Tevfik Paşa, Osmanlı hükûmeti'nin başında bulunuyordu. 4 Kasım'da istifa ettiğinde ise sadaret mührü hâlâ kendisindeydi. Aslında bu mührün saraya iade edilmesi gerekmekteydi. Ancak Ahmet Tevfik Paşa geçen günlerde Padişah Vahideddin ile görüşmemişti. 17 Kasım'dan sonra ise Padişah'ın ülkeyi terk etmiş olmasından dolayı sadaret mührünü verememiş ve mühür kendisinde kalmıştı. Ahmet Tevfik Paşa, Osmanlı saltanatının en önemli nişanelerinden birisi olan sadaret mührünü 1936'da vefatından kısa bir süre önce oğlu İsmail Hakkı Bey'e vermiş, böylece sadaret mührü Ahmet Tevfik Paşa ailesinin eline geçmiştir. Sadaret mührü İsmail Hakkı Bey'in vefatından sonra onun Ulviye Sultan ile evliliğinden olan kızı Hümeyra Özbaş'a intikal etmiştir.

1875 "Tevfik Paşa Hakkında Times'in Makalesi", **Tan**, 13 Ekim 1936, nr. 535, yıl:2, s. 3.

1876 Okday, **Büyükbabam Son Sadrazam…**, s. 73.

SONUÇ

Görev yılları boyunca üç padişah gören ve sadaretleri dâhil olmak üzere birçok mevki ve makamlarda bulunan Ahmet Tevfik Paşa, bu sürede hiçbir siyasî parti içerisinde yer almamış, devletine bağlı ve memuriyet işlerinde son derece dürüst bir devlet adamı portresi çizmiştir. Paşa rütbesini alıncaya kadar olan süreçte sefaret kâtipliği ve başkâtiplik görevlerinde bulunmuştur. İşini büyük bir titizlikle yapan Ahmet Tevfik Paşa, görev yaptığı ülkelerin ileri gelen devlet adamları ile de yakın dostluklar kurmuştur.

Ahmet Tevfik Paşa'nın Berlin Büyükelçiliğine atanması memuriyet ve özel yaşamında yeni bir başlangıç olmuş, bu görevde iken *"vezaret rütbesini"* aldığı gibi, ölünceye kadar mutlu bir beraberlik sürdüreceği tek evliliğini de yapmıştır. Paşa'nın on yıl süren Berlin Büyükelçiliği görevi (1885-1895) Sultan II. Abdülhamid'in saltanat yıllarına denk gelmektedir. Bu dönemde özellikle Padişah'ın sürdürdüğü Almanya ile yakınlaşma siyasetinin gerçekleşmesinde önemli katkıları olmuştur. Hatta denilebilir ki bu yakınlaşma ve işbirliğini sağlayan yegâne kişi olmuştur. Ermeni olaylarında ve Bağdat demiryolu projesi görüşmelerinde Osmanlı Devleti'ni temsilen görüşmelere iştirak ettiği gibi, bizzat ortaya çıkan ihtilafların halledilmesinde de önemli rol oynamıştır. Bu olaylara yaklaşımı ve getirdiği yorumlar bütün Büyük devletlerce kabul görmüş ve bu meselelerin bir nebze de olsa devletinin menfaatine sonuçlanmasında baş aktör olmuştur.

Berlin Büyükelçiliği sonrasında Sultan II. Abdülhamid tarafından Hariciye Nazırlığı'na atanması Osmanlı-Alman ilişkilerinin kuvvetlendirilmesi yönündeki başarılarından kaynaklanmaktadır. O, bu dönemde siyasî gelişmeleri yürüten Sultan Abdülhamid'in en çok güvendiği adamlarından biri olmuştur. Özellikle Osmanlı Devleti'nin Ermeni ve Osmanlı-Yunan meseleleri ile meşgul olduğu bu dönemde de olaylar içerisinde aktif olarak yer almış ve sorunların Osmanlı Devleti lehine çözümü için aralıksız çalışmıştır.

Ahmet Tevfik Paşa için *"zor günlerin adamı"* ifadesini kullanmak çok doğrudur. Ülkenin dâhilde ve hariçte çok zor durumda kaldığı zamanlarda kendisi-

ne yapılan görev tekliflerini, derecesini ve içinde bulunulan koşulların güçlüğünü dikkate almaksızın kabul etmiştir.

Büyükelçi olarak görev yaptığı bir diğer ülke de İngiltere'dir. İngilizlerin Osmanlı Devleti üzerinde nüfuz kurmaya çalıştığı bu dönemde İngiltere'deki siyasî gelişmeleri yakından takip ettiği gibi, Londra'da bulunan diğer devletlerin elçileri ile de görüşmeler yapmış ve gelişmeleri İstanbul'a bildirmiştir. İngiltere Başbakanı ve Dışişleri Bakanı ile yakın bir dostluk tesis etmiştir. Bilhassa Ahmet Tevfik Paşa'nın, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nda tarafsız kalması için sarf ettiği çabalar kayda değerdir. O İttihatçıların savaşa İtilâf Devletleri blokunda girmesinin Osmanlı Devleti için bir felaket olacağına işaret etmiştir. Ahmet Tevfik Paşa'nın sonuç vermeyen bu çabaları onun uzak görüşlülüğünü göstermektedir. Bilindiği gibi I. Dünya Savaşı sonuç itibarıyle Osmanlı Devleti için tam bir yıkım olmuştur.

Devletin birçok kademesinde görev alan Ahmet Tevfik Paşa, gerektiğinde Padişah'ın isteklerini dahi reddetme cesaretini göstermiştir. Nitekim 31 Mart Olayı sonrasında içinde bulunulan tehlikeli duruma karşın sadrazamlık teklifini kabul etmiş, ancak kabineye alacağı kişilerin kimler olacağı konusunda Padişah'ın müdahalesine kesinlikle izin vermemiştir. Yine mütareke döneminde kendisine yapılan sadrazamlık teklifini kabul etmekle beraber, kabinesinde İttihatçılara yer vermek istemediğinden hükûmeti kuramamıştır.

Ahmed İzzet Paşa'nın sadrazamlıktan istifasından sonra Padişah Vahideddin tarafından yapılan sadrazamlık teklifini kabul etmekle *"zor günlerin adamı"* olduğunu bir kez daha göstermiştir. Gerçekten de mütarekenin imzalanmasından sonra işgal kuvvetleri İstanbul'a yerleşmişlerdi. Mütarekenin en sıkıntılı ve buhranlı günlerinde bu görevi yine İttihatçıların kabinesinde yer almamaları şartı ile kabul etmiştir. Yine başta İngiltere olmak üzere İtilâf Devletleri'nin yoğun baskıları ile karşılaşan Ahmet Tevfik Paşa onların taleplerini yerine getirme yönünde bir siyaset izlemekle beraber, özellikle Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale edilmesine izin vermemeye çalışmıştır.

İngiltere'nin Ermenileri katletmekle suçlanan İttihatçıların Malta Adası'na gönderilerek orada yargılanmaları şeklindeki baskısına direnmesi ve bunu kabul etmemesi Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarını ilgilendiren böylesine önemli bir konudaki kararlılığını göstermektedir. Ayrıca bugün hâlâ Türkiye Cumhuriyeti için bir sorun olarak gösterilmeye çalışılan Ermeni tehciri konusunu

araştırmak ve gerçekleri tüm açıklığı ile ortaya koymak amacıyla tarafsız devletler olan Danimarka, Hollanda, İspanya, İsveç ve İsviçre'ye başvurması ve ikişer yargıç istemesi Ermenilerin katledildiği şeklindeki asılsız iddialardan hükûmet olarak çekinmediğini göstermesi bakımından önemlidir. Yine bu dönemde, Divân-ı Harb-i Örfî mahkemelerini kurdurmak ve barış hazırlıkları çerçevesinde birtakım komisyonlar kurmak suretiyle elden geldiğince İtilâf Devletleri'nin hükûmeti üzerindeki baskılarını hafifletmeye çalışmıştır. Bir taraftan İtilâf Devletleri'nin giderek artan müdahale ve baskıları diğer taraftan başta siyasî ve ekonomik güçlükler olmak üzere hükûmetine karşı yürütülen yoğun muhalefet çabaları ne kadar hassas ve sıkıntılı bir dönemde ve güç şartlar içerisinde görev yaptığını ortaya koymaktadır.

Sadaretlerinin dışında mütareke dönemi kabinelerinde Meclis-i Ayan ve Meclis-i Vükelâ memurlukları görevlerini üstlenmekle devlete hizmet etmeye devam etmiştir. Damat Ferit Paşa kabinesinde Meclis-i Ayan Başkanı olarak görev yaptığı sırada Paris'e gitmiş ve İtilâf Devletlerini temsilen Fransa Başbakanı tarafından Osmanlı Devleti'ne verilen Sevr projesinin"*bağımsız devlet ilkeleri ile bağdaşmayacağını"* söylemiş ve bu şartları İstanbul'a bildirmiştir. Fakat Ahmet Tevfik Paşa'nın Paris'ten kabul edilemeyeceğini bildirdiği bu ağır şartları içeren metin ne yazıkki Saltanat Şurası'nda oylanarak kabul edilmiştir.

Ahmet Tevfik Paşa, Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa'nın başlattığı Millî Mücadele hareketinin gittikçe kuvvet kazandığı ve bu hareketin haklılığının bütün açıklığı ile ortaya çıktığı bir dönemde son kez sadrazamlığa atanmıştır. Damat Ferit Paşa'nın Anadolu harekâtını baltalama ve yok etme siyasetinin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine İtilâf Devletleri'nin isteği ile tekrar sadrazamlığa atanan Paşa'nın bu sadareti esnasında ortaya koyduğu icraatı Padişah ve İtilâf Devletleri üzerinde beklenilenin aksine büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştır.

Birlikte görev yaptığı padişahlara sıkı sıkıya bağlı olduğunu belirttiğimiz Ahmet Tevfik Paşa, bu sadakatini Padişah VI. Mehmed Vahideddin'e de göstermiş, ancak İstanbul'un bir hükmünün kalmadığını ve Anadolu'daki Millî Mücadele'nin başarıya ulaşmasının tek kurtuluş yolu olacağını da anlamıştır. Bu nedenle Anadolu ile yakınlaşma siyaseti içerisine girmiştir. İtilâf Devletleri'nin Anadolu'yu yola getirme, İstanbul'a bağlama ve Sevr projesini kabul ettirmede bir aracı olarak kendisinden çok şey bekledikleri bir zamanda Ahmet Tevfik Paşa hükûmeti beklenilenin aksine bir politika izlemiştir. Bu dönemde İstanbul'dan

Anadolu'ya silah ve mühimmat kaçırılmasına göz yumulduğu gibi, Divân-ı Harb-i Örfî Mahkemelerinin yargılamalarında bazı değişiklikler yapılmış ve bu mahkemelerin daha önce verdikleri kararlara temyiz yolunun açılması gibi son derece önemli kararlar yürürlüğe konmuştur.

İstanbul'un artık bir hükmünün kalmadığı gerçeğini fark ettiğini belirttiğimiz Paşa, bunu Londra Konferansı sırasında sözü Ankara delegelerine bırakmakla net bir şekilde göstermiştir. Padişah'ın ve İstanbul'daki siyasî çevrelerin tepkilerini ve hatta görevinden alınacağını bilmesi pahasına da olsa bu hareketi yapmış ve sahibine *"hakkı teslim"* etmiştir. Padişah'ın durumu düzeltmek amacıyla arkasından Damat Ferit Paşa'yı Londra'ya göndermek istemesi, Ahmet Tevfik Paşa'nın bu hareketi İstanbul'un talimatı ile değil, tamamen kendi irade ve düşüncesiyle yaptığı gerçeğini ortaya koymaktadır. Londra'da göstermiş olduğu vatanseverlik örneği ile kamuoyunun takdirini ve sevgisini kazandığı için Padişah tarafından görevinden alınamamıştır.

Ahmet Tevfik Paşa, saltanatın devamına imkân kalmadığını Lozan Barış Konferansı öncesinde Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı telgraf yazışmalarında anlamıştır. Bu nedenle saltanatın kaldırılmasını son derece sakin karşılamış, her ne kadar Cumhuriyet döneminde bir devlet görevi üstlenmemişse de Cumhuriyet'e ve değerlerine karşı olmamıştır. Bilâkis yeni rejime ve inkılâplara bakışı olumludur denilebilir.

BİBLİYOGRAFYA

A. ARŞİV VESİKALARI

1. Genelkurmay ATASE Arşivi

a. Atatürk Özel Koleksiyonu

b. İstiklal Harbi Kataloğu

2. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri

Bâb-ı Âli Evrak Odası

Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Kalem-i Umumî

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Evrak Odası

Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus

Dâhiliye Nezareti Sicill-i Ahval İdaresi

Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi

Divan-ı Hümâyun, Kalem-i Mukavele

Dosya Usulü İradeler Tasnifi

Hariciye Nezareti İradeleri

Hariciye Nezareti Sicill-i Ahval Belgeleri

Hariciye Nezareti Siyâsî Kısım

Hariciye Nezareti Tercüme Odası

Haricten Satın Alınan Doküman Tevfik Paşa Evrakı

Hususi İradeler Kataloğu

İrade Taltifatı

Meclis-i Vükelâ Mazbataları

Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme

Yıldız Esas Evrakı

Yıldız Mütenevvî Maruzatı Evrakı

Yıldız Perakende Elçilik ve Şehbenderlik Tahriratı Evrakı
Yıldız Perakende Evrakı Zaptiye Nezareti Maruzatı
Yıldız Perakende Hariciye Nezareti Evrakı
Yıldız Perakende Posta ve Telgraf Nezareti Evrakı
Yıldız Perakende Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği Evrakı
Yıldız Sadaret Hususî Maruzatı Evrakı
Yıldız Sadaret Resmî Maruzatı Evrakı

3. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

4. Güven Okday Özel Koleksiyonu

5. TİTE Arşivi

6. Türk Tarih Kurumu Arşivi

Tevfik Paşa Dosyası

7. Emekli Sandığı Arşivi

8.Politisches Archiv des Auswartigen Amts (PA-AA. Alman Dışişleri Bakanlığı Politik Arşivi)

B. SÜRELİ YAYIMLAR VE ZABIT CERİDELERİ

1. Zabıt Cerideleri

Meclis-i Âyan Zabıt Cerideleri
Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri
Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri

2. GAZETE ve DERGİLER

2.1. Gazeteler

Alemdar
Ati
Cumhuriyet
Hadisat
Hâkimiyet-i Milliye

Hürriyet
İkdam
İleri
Milliyet
Peyâm-ı Sabah
Sabah
Son Posta
Takvim-i Vekayi
Tan
Tasvir-i Efkâr
Tevhid-i Efkâr
Vakit
Yeni Gün

2.2. Dergiler

Ata
Atatürk Araştırma Merkezi
Atatürk Yolu
Barış Dünyası
Belgelerle Türk Tarihi Dergisi
Fikir Hareketleri
Millî Kültür
Popüler Tarih
Resimli Tarih Mecmuası
Tarih Konuşuyor
Tarih ve Toplum
Toplumsal Tarih
Yakın Tarihimiz

C. HATIRALAR

Ahmet İzzet Paşa, Feryadım, C. II, Nehir Yayınları, İstanbul 1993.

Ahmet Reşit Rey'in Hatıraları, Gördüklerim, Yaptıklarım, Canlı Tarihler, C. 3, Türkiye Yayınları, İstanbul 1945.

Ahmet Rıza, **Anılar**, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 2001.

Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk 1919-1927**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2003.

Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, Derleyen: Hulusi Turgut, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 7. Baskı, İstanbul 2006.

Atay, Falih Rıfkı, **Atatürk'ün Bana Anlattıkları**, Mustafa Kemal'in **Ağzından Vahidettin**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2005.

_____, **Atatürk'ün Hatıraları 1914-1919**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1965.

Bayar, Celal, **Ben de Yazdım, Milli Mücadeleye Giriş**, C. I, Baha Matbaası, İstanbul 1967.

_____, **Ben de Yazdım, Milli Mücadeleye Giriş**, C. 2, Baha Matbaası, İstanbul 1966.

_____, **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş**, C.3, Baha Matbaası İstanbul 1966.

_____, **Ben de Yazdım Milli Mücadeleye Giriş**, C. 4, Baha Matbaası İstanbul 1967.

(Biren), Mehmet Tevfik, **Bir Devlet Adamının Mehmet Tevfik Bey'in (Biren) II. Abdülhamid ve Mütareke Devri Hatıraları**, C. 2, Arma Yayınları, İstanbul 1993.

Cebesoy, Ali Fuat, **Siyâsî Hatıralar, Büyük Zaferden Lozan'a, 1**, (Yayına Hazırlayan; Osman Selim Hocahanoğlu), Temel Yayınları, İstanbul 2002.

Cemil Topuzlu Paşa, **İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım**, Arma Yayınları, 3. Baskı İstanbul 1994.

Ertürk, Hüsamettin, **İki Devrin Perde Arkası**, Sebil Yayınları, I. Basım İstanbul 1996.

Göztepe, Tarık Mümtaz, **Osmanoğullarının Son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayyasında**, Sebil Yayınları, İstanbul 1994.

Himmetoğlu, Hüsnü, **Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul ve Yardımları**, C. 2, Ülkü Matbaası, İstanbul 1975.

Hüsrev Gerede'nin Anıları, Litaratür Yayınları, I. Baskı, İstanbul 2002.

Kadri, Hüseyin Kazım, **Bir Milletin Dirilişi**, Pınar Yayınları, İstanbul 2008.

_____, **Meşrutiyetten Cumhuriyete Hatıralarım**, Dergâh Yayınları, 2. Baskı İstanbul 2000.

Karay, Refik Halid, **Minelbab İlelmihrab (Mütareke Devri Anıları)**, İnkılâp Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul 1992.

Maliye Nazırı Cavid Bey, **Felaket Günleri, Mütareke Devrinin Feci Tarihi**, C. I, Temel Yayınları, İstanbul 2000.

Mayakon, İsmail Müştak, **Yıldızda Neler Gördüm**, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul 1940.

Mehmed Selahaddin Bey, **İttihad ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı ve Hakkında Bildiklerim**, İnkılâp Yayınları, İstanbul 1989.

Mehmetefendioğlu, Ahmet, **İttihad ve Terakki'nin Kurucu Üyelerinden Dr. Reşid Bey'in Hatıraları**, **"Sürgünden İntihara",** 2. Baskı, Arba Yayınları, İstanbul 1993.

Okday, İsmail Hakkı, **Yanya'dan Ankara'ya**, Sebil Yayınları, İstanbul 1994.

Okday, Şefik, **Büyükbabam Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa**, Bateş Bayilik Teşkilatı, İstanbul 1986.

_____, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Padişah Yaveri İki Sadrazam Oğlu Anlatıyor**, Sema Matbaacılık, İstanbul 1988.

Okyar, Fethi, **Üç Devirde Bir Adam**, Tercüman Tarih Yayınları, İstanbul 1978.

Orbay, Rauf, **Cehennem Değirmeni, Siyâsî Hatıralarım**, Truva Yayınları, İstanbul 2. Baskı, 2004.

Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları, Hürriyet Vakfı Yayınları, I. Baskı Kasım 1986.

Paker, Esat Cemal, **Siyâsî Tarihimizde Kırk Yıllık Hariciye Hatıraları**, Remzi Kitabevi, 2. Basım, İstanbul 2000.

Rıza Tevfik, **Biraz da Ben Konuşayım**, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2008.

Simavi, Lütfi, **Sultan Mehmed Reşad Hanın ve Halifenin Sarayı'nda Gördüklerim**, Birinci Kısım, Matbaa-i Osmaniye 1340.

_____, **Sultan Mehmed Reşad Hanın ve Halifenin Sarayı'nda Gördüklerim,** İkinci Kısım, Matbaa-i Osmaniye 1340.

Söylemezoğlu, Galib Kemali, **Başımıza Gelenler, Yakın Bir Mazinin Hatıraları, Mondros'tan Mudanya'ya 1918-1922**, Kanaat Kitabevi, İstanbul 1939.

Talat Paşa'nın Gurbet Hatıraları: Şehit Sadrazam, Cemal Kutay, Kültür Matbaası, İstanbul 1983.

Tengirşek, Yusuf Kemal, **Vatan Hizmetinde**, Kültür Bakanlığı Cumhuriyet Kitapları, 2. Baskı, Ankara 2001.

Tepeyran, Ebubekir Hazım, **Belgelerle Kurtuluş Savaşı, Sarayın İdama Mahkûm Ettiği Dâhiliye Nazırı Yazıyor**, 2. Baskı, Gürer Yayınları, İstanbul 2009.

Türkgeldi, Ali Fuat, **Görüp İşittiklerim**, 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.

_____, **Görüp İşittiklerim**, 5. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010.

Ünaydın, Ruşen Eşref, **İstiklal Yolunda, Acıklı Günler**, (Haz. Necat Birinci-Nuri Sağlam, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002.

Yalçın, Hüseyin Cahid, **Siyasal Anılar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1976.

D. YÜKSEK LİSANS-DOKTORA TEZLERİ

Çavdar, Necati, **Son Osmanlı Sadrazamı Ahmet Tevfik Paşa**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Samsun 2010.

Doğan, Yalçın, **Sevr Sürecinin Türk Basınındaki Yansımaları**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2007.

Eedem, Şefik Can, **Sadrazam Damat Ferit Paşa**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayımlammamış Doktora Tezi, İstanbul 2002.

Satan, Ali, **Halifeliğin Kaldırılışı**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2001.

Tunç, Salih, **İşgal Döneminde İstanbul Basını (1918-1922)**, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Ana Bilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1999.

Uğraş, Nilüfer, **Osmanlı Basınında Balkan Savaşları Sırasında Osmanlı Devleti'nde Yaşanan Siyasal Gelişmeler**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008.

E. KİTAPLAR VE MAKALELER

1. Kitaplar

Akça, Bayram, **1915 Ermeni Tehciri ve Urfa Mutasarrıfı Şehit Nusret Bey**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2007.

Akçam, Taner, **İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu, İttihat ve Terakki'den Kurtuluş Savaşına**, İmge Kitabevi, Ankara 1999.

Akgün, Seçil Karal-Uluğtekin, Murat, **Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a**, Ankara 2000.

Akşin, Sina, **İstanbul Hükûmetleri ve Milli Mücadele**, Cem Yayınevi, C. I, İstanbul 1992.

_____, **Şeriatçi Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı**, İmge Kitabevi, Ankara 1994.

Ali Cevat Bey'in Fezlekesi, **İkinci Meşrutiyet'in İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi**, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara 1960.

Arı, Kemal, **Büyük Mübadele**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.

Artuç, İbrahim, **Kurtuluş Savaşının Zorlu Yılları**, Kastaş Yayınları, İstanbul 1988.

Artuç, Nevzat, **Cemal Paşa**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008.

Ata, Ferudun, **İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005.

_____, **Süleymaniyeli Nemrut Mustafa Paşa, Bir İşbirlikçinin Portresi**, Temel Yayınları, İstanbul 2009.

Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) 1919-1923, C. I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1994.

Atatürk'ün Milli Dış Politikası, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.

Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk**, C. II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 2001.

_____, **Nutuk 1919-1927**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2003.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1997.

Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, Ankara 1964.

Aydemir, Şevket Süreyya, **Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa**, C. II 1908-1914, Remzi Kitabevi, İstanbul 1981.

_____, **Tek Adam Mustafa Kemal (1881-1919)**, C. I, 17. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999.

Ayışığı, Metin, **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004.

_____, **Mareşal Ahmet İzzet Paşa**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.

Balkan Harbi (1912-1913), C. I, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, Ankara 1970.

Bardakçı, Murat, **Şahbaba**, Pan Yayıncılık, İstanbul 1999.

Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C. I, Kısım:2, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1983.

_____, **Türkiye Devleti'nin Dış Siyasası**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

Belen, Fahri, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983.

Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yayın no: 62, Ankara 2003.

Criss, Bilge, **İşgal Altında İstanbul**, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 1994.

Çetiner, Yılmaz, **Son Padişah Vahdeddin**, 8. Baskı, Milliyet Yayınları, İstanbul 1997.

Çubuk, Vâhid, **Osmanlı Siyâsî Tarihinde Sultan II.Abdülhamid Han**, Emre Yayınları, İstanbul ty.

Danışman, Basri, **Artçı Diplomat**, Arba Yayınları, İstanbul 1998.

Danişmend, İsmail Hami, **İzahlı Osmanlı Kronolojisi**, C. 4, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972.

_____, **Sadrazam Tevfik Paşa'nın Dosyasındaki Resmî ve Hususi Vesikalara Göre 31 Mart Vak'ası**, İstanbul Kitabevi 1961.

Demirci, H. Aliyar, **İkinci Meşrutiyette Ayan Meclisi 1908-1912**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006.

Engin, Vahdettin, **II. Abdülhamid ve Dış Politika**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005.

Fettahoğlu, İsmail Hacı, **Millî Mücadelede Hilâl-i Ahmer, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Teşkilinden Sakarya Zaferine Kadar İcraat Raporu, 23 Nisan 1920-23 Eylül 1921**, Türk Kızılayı Tarih Dizisi, RıhtımAjans Yayınevi, Ankara 2007.

Goloğlu, Mahmud, **Cumhuriyet'e Doğru**, Başnur Matbaası, Ankara 1971.

Gökbilgin, Tayyib, **Millî Mücadele Başlarken, Mondros Mütarekesinden Sivas Kongresine**, Birinci Kitap, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1959.

Güner, Zekâi-Kabataş, Orhan, **Millî Mücadele Dönemi Beyânnâmeleri ve Basını**, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1990.

Gürün, Kamuran, **Ermeni Dosyası**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 3. Baskı 1985.

Hayta, Necdet, **Balkan Savaşlarının Diplomatik Boyutu ve Londra Büyükelçiler Konferansı 17 Aralık 1912 - 11 Ağustos 1913**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2008.

Herausgegeben von Ingeborg Böer, Ruth Haer Kötter und Petra Kappert Unter Wissenschaftlicher Mitarbeit von Sabine Adatepe, Türken in Berlin, 1871-1945, Wolter de Gruyter, Berlin New York 2002.

Hocaoğlu, Mehmet, **II. Abdülhamid'in Muhtıraları**, Kamer Yayınları, İstanbul 1998.

İnal, İbnülemin Mahmud Kemal, **Son Sadrazamlar**, C. IV, Dergâh Yayınları, İstanbul 1982.

_____, **Son Sadrazamlar**, C. XI, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1950.

İrtem, Süleyman Kâni, **31 Mart İsyanı ve Hareket Ordusu, Abdülhamid'in Selanik Sürgünü**, Temel Yayınları, İstanbul 2003.

_____, **Meşrutiyet'ten Mütarekeye (1909-1918)**, Temel Yayınları, İstanbul 2004.

Jaeschke, Gotthard, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1971.

_____, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara 1989.

Karaer, Nihat, **Tam Bir Muhalif Refik Halid Karay, Yüzellilikler Meselesi**, Temel Yayınları, İstanbul, 1998.

Kasalak, Kadir, **Milli Mücadele'de Manda ve Himaye Meselesi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993.

Kaya, Erol, **Mustafa Kemal Atatürk'ün İlk Gazetesi Minber**, Ebabil Yayıncılık, Ankara 2007.

Kocabaş, Süleyman, **Kendi İtiraflarıyla Jön Türkler Nerede Yanıldı? 1890-1918**, Vatan Yayınları, İstanbul 1991.

Koloğlu, Orhan, **Son Sadrazam Milli Mücadele Taraftarı Ahmet Tevfik Paşa**, Doğan Kitap, İstanbul 2007.

Kuneralp, Sinan, **Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922)**, İsis Yayınları, İstanbul 1999.

Kutay, Cemal, **Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi**, C. 18, Alioğlu Yayınevi, İstanbul ty.

_____, **Talat Paşa'nın Gurbet Hatıraları: Şehit Sadrazam**, İstanbul 1983.

Mehmet Memduh, **Esvât- ı Sudur**, İzmir Vilayet Matbaası, İzmir 1338.

Mehmed Salâhaddin Bey, **İttihad ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı ve Hakkında Bildiklerim**, İstanbul Eylül 1989.

Meray, Seha L.-Olcay, Osman, **Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Andlaşması, İlgili Belgeler)**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1977.

Mevlanzâde Rıfat, **Türkiye İnkılâbının İç Yüzü**, Pınar Yayınları, İstanbul, 1993.

Münir Süreyya Bey, **Ermeni Meselesinin Siyâsî Tarihçesi (1877-1914)**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın nr. 53, Ankara 2001.

Ortaylı, İlber, **İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1981.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1879-1918), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2002.

Osmanlı Belgelerinde Milli Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın nr. 88, Ankara 2007.

Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, C. 28, 29, İstanbul 1991, C. 34, 35, İstanbul 1992.

Önsoy, Rifat, **Türk-Alman İktisadi Münasebetleri (1871-1914)**, Enderun Yayınları, İstanbul 1982.

Özakman, Turgut, **Vahideddin, Mustafa Kemal ve Milli Mücadele**, Bilgi Yayınevi, 3 Basım, 2000.

Özalp, Kazım, **Milli Mücadele 1919-1922**, C. 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1971.

Özçelik, Ayfer, **Sahibini Arayan Meşrutiyet**, Tez Yayınları, İstanbul 2001.

Öztuna, Yılmaz, **Devletler ve Hanedanlar, İslam Devletleri**, C. 2, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1969.

Özyüksel, Murat, **Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları**, Arba Yayınları, İstanbul 1988.

Pakalın, Mehmed Zeki, **Sicilli Osmanî Zeyli**, C. XIX.

Sarıhan, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C. I, (Açıklamalı Kronoloji) Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993.

_____, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C. III, (Açıklamalı Kronoloji) Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995.

_____, **Kurtuluş Savaşı'nda İkili İktidar**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2000.

Selek, Sabahattin, **Milli Mücadelede Ulusal Kurtuluş Savaşı**, C. I, II, Örgün Yayınevi, İstanbul 2002.

Sonyel, Salâhi R., **Gizli Belgelerde Osmanlı Devleti'nin Son Dönemi ve Türkiye'yi Bölme Çabaları**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2009.

_____, **İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da Vuku Bulan Türk-Ermeni Olayları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

_____, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin**

_____, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1973.

_____, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C. II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

_____, **Mustafa Kemal (Atatürk) ve Kurtuluş Savaşı,** C. II- III, Ankara 2008.

Sorgun, Taylan, **Bekirağa Bölüğü ve Mütareke Dönemi**, Kum Saati Yayınları, 3. Basım, İstanbul 2007.

Soy, Hacı Bayram, **Almanya'nın Osmanlı Devleti Üzerinde İngiltere ile Nüfuz Mücadelesi (1890–1914)**, Ankara 2004.

Şamsutdinov, A.M., **Mondrostan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi**, 2. Baskı, Doğan Kitapçılık, İstanbul 1999.

Şimşir, Bilal N., **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1973.

_____, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1979.

_____, **Malta Sürgünleri**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1976.

Tansel, Selâhaddin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar,** I, Milli Eğitim Basımevi Ankara 1977.

_____, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C. 1, Milli Eğitim Basımevi İstanbul 1991.

_____, **Mondros'tan Mudanya'ya**, C. III, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1977.

_____, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C. IV, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1991.

Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, **Mütareke Dönemi**, C. II, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 1999.

Tural, Mehmet Akif, **Saltanatın Otopsisi veya Milli Hâkimiyet Yolunda Çekilen Çileler**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara 1997.

Türk İstiklal Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, C. I, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1962.

Türk İstiklâl Harbi, II nci Cilt Batı Cephesi 2 nci Kısım (4 Eylül 1919-9 Kasım 1920), Genelkurmay Basımevi Ankara 1965; **3. Kısım, Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920-1921)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1966.

Türkgeldi, Ali Fuat, **Mesâil-i Mühimme-i Siyâsiyye**, C. 3, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.

_____, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Güney Matbaacılık, Ankara 1948.

Uçarol, Rifat, **Gazi Ahmet Muhtar Paşa (1839-1919)**, Filiz Kitabevi, İstanbul 1989.

_____, **Siyâsî Tarih (1789–1994)**, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995.

Uluğ, Naşit Hakkı, **Halifeliğin Sonu**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1975.

Uluğbay, Hikmet; **Petropolitik**, Ayraç Yayınevi, Ankara 2003.

Yavuz, Bige, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri, Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994.

Yılmaz, Faruk, **İmparatorluk Dönemi Türk-Alman İlişkileri (Goltz Paşa'nın Hatıratı)**, Berikan Yayınları, Ankara 2004.

Yılmaz, Veli, **1 inci Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar**, Cem Ofset Matbaacılık, İstanbul 1993.

2. Makaleler

Akandere, Osman, "Damat Ferit Paşa'nın IV. Hükûmeti Döneminde Kuvâ-yı Milliye İleri Gelenleri Hakkında Verilen İdam Kararları", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 43, 2009, s. 343-406.

_____, "İdama Mahkûm Edilen Bir Hükûmet: Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin İlk İcra Vekilleri Heyeti Hakkında Çıkartılan İdam Kararları", **SAÜ Fen Edebiyat Dergisi**, (2008-II), s. 185-241.

Akçam, Taner, "Divân-ı Harb-i Örfîlerin Kurulması, İstanbul Yargılamaları", **Tarih ve Toplum**, 1995, C. 23, s. 303-307.

Aksüt, Ali Kemali, "Bilecik Mülakatı", **Resimli Tarih Mecmuası**, S. 29, C. 3, İstanbul 1952, s. 1474-1476.

Akyavaş, Ragıp, "Sadrazam Tevfik Paşa Hakkında", **Resimli Tarih Mecmuası**, S. 50, C. 5, Şubat 1954, s. 2895-2900.

Alkan, Necmettin, "II. Abdülhamid Devrinde İstihdam Edilen İlk Alman Askeri Heyeti'nin Komutanı Otto Von Kaehler ve İki Tarafın Beklentileri", **İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi**, S. 43, İstanbul 2007.

Atamer, Hamdi, "Milli Mücadeleye Katılanlar Hakkında Askeri Yargıtay Kararı", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Aralık 1967, s. 3-8.

Atnur, İbrahim Ethem, "Osmanlı Hükûmetleri ve Tehcir Edilen Rum ve Ermenilerin Yeniden İskânı Meselesi", **Atatürk Yolu**, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi**, 14/4, (Kasım 1994), s. 121-139.

Aydoğan, Erdal, "Tümgeneral Arif Hikmet Gerçekçi'nin Günlüğünde Refet Paşa'nın İstanbul'a Gidişi, Karşılanması ve İstanbul'daki İlk Günleri", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 27-28, Kasım 2001, s. 253-261.

Ayışığı, Metin, "Milli Mücadele'de İstanbul'dan Anadolu'ya Yapılan Silah Sevkiyatı ve İstihbarat Meselesi", **Ata Dergisi**, 1992, s. 83-104.

_____, "Son Osmanlı Hükûmeti ile Ankara Hükûmeti Arasındaki Münasebetler (21 Ekim 1920-4 Kasım 1922)", **Toplumsal Tarih**, S. 6, C. I, İstanbul Haziran 1994, s. 12-18.

_____, "Son Osmanlı Hükûmeti İle Ankara Hükûmeti Arasındaki Münasebetler III (21 Ekim 1920-4 Kasım 1922)", **Toplumsal Tarih,** C. 2, S. 7, Temmuz 1994, s. 18-23.

_____, "Kurtuluş Savaşı Sırasında İstanbul Hükûmetleri İle Kuvâ-yı Milliye Arasındaki Münasebetler", **Türkler**, C. 15, Ankara 2002, s. 700-717.

Aytepe, Oğuz, "Milli Mücadele'de Bilecik Görüşmesi", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi, Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 33-34, -Kasım 2004, s. 23-31.

Başar, Ahmet Hamdi, "Hatıralar: Meşrutiyetten Cumhuriyete, Mütareke'de İstanbul, (I)", **Barış Dünyası**, S. 51, Ağustos 1966, s. 502-510.

Bayur, Hikmet, "1918 Bırakışmasından Az Önce Mustafa Kemal Paşa'nın Başyaver Naci Bey Yolu İle Padişaha Bir Başvurması", **Belleten**, C. XXI, S. 84, Ekim 1957, s. 561-565.

Beyhan, Mehmet Ali, "Osmanlı Devrinde İstanbul Yangınları", **Afetlerin Gölgesinde İstanbul**, **Tarih Boyunca İstanbul ve Çevresini Etkileyen Afetler**, (Editör: Said Öztürk), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 2009.

Borak, Sadi, "31 Mart Vakasının Çıkış Nedenleri Üzerine Çeşitli Yorumlar ve Atatürk ve Hareket Ordusu Üzerine Orgeneral İzzeddin Çalışların Bir Makalesi", **Atatürk Araştırma Merkesi Dergisi**, S. 23, C. VIII, Mart 1992, s. 357-371.

Budak, Mustafa, "I. Dünya Savaşı Sonrası Yeni Uluslararası Düzen Kurma Sürecinde Osmanlı Devleti'nin Tavrı, Paris Barış Konferansına Sunulan 23 Haziran 1919 Tarihli Muhtıra", **Divan İlmi Araştırmaları**, 1999/2, Bilim ve Sanat Vakfı, İstanbul, Yıl:4, S. 7, s. 191-215.

Çapa, Mesut, "Balkan Savaşı'nda Kızılay (Osmanlı Hilâl-i- Ahmer Cemiyeti)", **http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1150/13498.pdf.**

Çilay, F., "Osmanlı İmparatorluğunun Son Sadrazamı Tevfik Paşa Bize Hatıralarını Anlatıyor", **Perşembe,** 30 Mayıs 1935, nr. 9, 6 Haziran 1935, nr. 10, 20 Haziran 1935, nr. 12, 11 Temmuz 1935, nr. 14, 18 Temmuz 1935, nr. 16, 25 Temmuz 1935, nr. 17.

Dönmez, Cengiz, "Millî Mücadele Döneminde Türkiye'de Görev Yapan İngiliz Memurlarının Türkiye'yi İngiliz Himayesine Sokmaya Yönelik Faaliyetleri", **http://w3.gazi.edu.tr/web/cdonmez/html/makale-3.html.**

Ergin, Ferudun, "Mütareke Kabineleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S. 21, C. VII, Temmuz 1991, s. 391-406.

Howard, Harry N., (Çev. Müge Yılmaz) "Paris San Remo-Sevr'de Türkiye'yi Yok Etme Planları", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Dün Bugün Yarın**, S. 36, Eylül 1970, s. 34-45.

İnan, Arı, "Okday'lardan Anılar", Son Sadrazam Tevfik Paşa ve Oğulları I, **Tarih ve Toplum**, İletişim Yayınları, İstanbul 5 Mayıs 1984, s. 55-60; II, 6 Haziran 1984, s. 17-23.

_____, "Son Sadrazam Tevfik Paşa ve Oğulları, III", **Tarih ve Toplum**, İletişim Yayınları, İstanbul, 7 Temmuz 1984, s. 50-54.

Kandemir, Ferudun, "Bilecik Buluşması", **Yakın Tarihimiz, Birinci Meşrutiyetten Zamanımıza Kadar**, C. II, S. 26, 23 Ağustos 1962, s. 384-387.

_____, "İlk İttihatçılardan Dr. Reşit'in İntiharı", **Yakın Tarihimiz, Birinci Meşrutiyetten Zamanımıza Kadar**, C. II, S. 24, 9 Ağustos 1962, s. 338-342.

Kasalak, Kadir, "Sivas Kongresi Öncesinde Manda ve Himayenin Türk Basınında Tartışılması ve Komutanlar Arasında Yazışmalar", http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1267/14582.pdfs

Kesik, Muharrem, "İstanbul'da Doğal Afetler", **Afetlerin Gölgesinde İstanbul, Tarih Boyunca İstanbul ve Çevresini Etkileyen Afetler**, (Editör, Said Öztürk), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 2009.

Kocaoğlu, Bünyamin, "Mütareke İle Musalaha Arasında Türkiye, Mütareke Hükûmetleri ve İstanbul Basınının Sulh Meselesine Bakışları", **İlk Adımdan Cumhuriyete Milli Mücadele**, (Editör: Osman Köse), Mavi Yayınları, İstanbul 2008, s. 191-203.

Koçak, Cemil, "Osmanlı'dan Günümüze Bir Sadrazam Ailesinin Öyküsü", **Tarih ve Toplum**, S. 36, İstanbul, Aralık 1986, s. 59-62.

Koloğlu, Orhan, "1921 Şubat'ındaki Londra Konferansı'nda Son Sadrazam Tevfik Paşa", **Popüler Tarih**, S. 36, Ağustos 2003, s. 42-47.

Kont Sforza, Carlo, "Versay Antlaşmasından Sonra Avrupa Dış Politikası Müttefik Devletler ve Türkiye", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Dün-Bugün-Yarın**, S. 30, Ağustos 1987, s. 40-45.

Kutay, Cemal, "Beyoğlu Sokaklarında Sahte Bir Fatih: Franşe Desperey ve Süleyman Nazif'in Kara Bir Günü", **Tarih Konuşuyor**, C. 2, S. 10, İstanbul Kasım 1964, s. 760-764.

Necip, Fazlı; "Teselya Harbi ve Müşir Ethem Paşa", **Yakın Tarihimiz, Birinci Meşrutiyetten Zamanımıza Kadar**, C. 4, S. 49, İstanbul, Ocak 1963, s. 292-298.

Öksüz, Melek; "Amerikan Belgelerine Göre Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Dönemlerinde Osmanlı Hükûmetleri", **Turkish Studies**, Volume 5/1 Winter 2010.

Öztoprak, İzzet, "Londra Konferansı ve Türkiye Meselesinin Cereyan-ı Müzakeratı" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XI, S. 33, Ankara, Kasım 1995, s. 565-601.

Pakalın, Mehmet Zeki, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar Son Sadrazamlar 33", **Yeni Mecmua**, Sene 2, C. 5, nr. 85, Birinci Kanun 1940.

"Refet Paşa İstanbul'da", **Yakın Tarihimiz, Birinci Meşrutiyetten Zamanımıza Kadar**, C. 3, S. 35, 25 Ekim 1962, s. 256-261.

Sedes, Halil, "Abdülhamit II ve Vilhelm II", **Tarih Dünyası**, C. 2, S. 15, 15 Kasım 1950, İstanbul, Şaka Matbaası, s. 619-622.

Sertoğlu, Midhat, "1897 Türk-Yunan Savaşı 2, Yunanistan'ın Hezimeti", **Hayat Tarih Mecmuası**, 1 Ekim 1974, Yıl:10, C. 2, S. 10, s. 35-41.

_____, "Atatürk'le İlgili Üç Belge", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Ekim 1967, s. 6-7.

_____, "II. Sultan Abdülhamid'in Hal'i Fetvâsına Dâir, Yayınlanmamış Bir Hatıra", **Hayat Tarih Mecmuası**, S. 9, C. 2, 1974, s. 14-20.

_____, "Londra Konferansına Takaddüm Eden Günlerde Atatürk'ün Tevfik Paşa'ya Gönderdiği Bilinmeyen Bir Muhtıra", **Millî Kültür**, S. 65, Kültür Bakanlığı Yayınları, Haziran 1989, s. 12-14.

_____,"Mustafa Kemal Paşa İle Son Sadrıâzâm Ahmet Tevfik Paşa'nın Münasebetlerine Dair Belgeler", **Milli Kültür**, S. 63, Aralık 1988, s. 100-104.

_____, "Son Osmanlı Padişahı VI. Mehmed Vahîdeddin", **Hayat Tarih Mecmuası**, Yıl:11, C. 2, S. 7, İstanbul 1975, s. 61-68.

"1897 Türk-Yunan Harbi, Serasker Rıza Paşa'nın Hatıraları", **Yakın Tarihimiz Birinci Meşrutiyetten Zamanımıza Kadar**, C. 2, S. 22, 26 Temmuz 1962, s. 246-250.

"Rauf Orbay'ın Hatıraları", **Yakın Tarihimiz Birinci Meşrutiyetten Zamanımıza Kadar**, C. 2, S. 19, 5 Temmuz 1962, s. 175-179.

"Rauf Orbay'ın Hatıraları", **Yakın Tarihimiz Birinci Meşrutiyetten Zamanımıza Kadar**, C. 2, S. 25, 16 Ağustos 1962, s. 367-372.

"Rauf Orbay'ın Hatıraları", **Yakın Tarihimiz Birinci Meşrutiyetten Zamanımıza Kadar**, C. 2, S. 26, 23 Ağustos 1962, s. 399-405.

"Rauf Orbay'ın Hatıraları", **Yakın Tarihimiz Birinci Meşrutiyetten Zamanımıza Kadar**, C. 4, S. 41, 6 Aralık 1962, s. 47-56.

"Serasker Rıza Paşa'nın Hatıraları: 1897 Türk-Yunan Harbi", **Yakın Tarihimiz Birinci Meşrutiyetten Zamanımıza Kadar**, C. 2, S. 22, 26 Temmuz 1962, s. 246-250.

Simavi, Lütfi, "Damat Ferit'in Sevr Hazırlığı", **Yakın Tarihimiz, Birinci Meşrutiyetten Zamanımıza Kadar**, C. 2, S. 23, 2 Ağustos 1962.

Sirel, Münir, "19 Mayıs ve Atatürk", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S. 2, Kasım 1967, s. 3-13.

Somar, Ziya, "Mütareke Karanlığının Cazibeli Işığı: Manda ve Meşhur Mandacılar", **Tarih Konuşuyor**, C. 3, S. 14, Mart 1965, s. 1144-1147.

"Son Sadrazam Tevfik Paşa'nın, Millî Mücadele Karşısındaki Durumu Ne İdi?", **Dün ve Bugün, Haftalık Yakın Tarih Mecmuası**, S. 47, C. 3, 27 Kasım 1956, s. 3-33.

Şehsuvaroğlu, Haluk Y., "31 Mart Vakası ve II. Abdülhamid'in Tahttan İndirilişi", **Resimli Tarih Mecmuası**, S. 29, C. 3, İstanbul 1952, s. 1456-1461.

_____, "Damat Ferit Paşa", **Resimli Tarih Mecmuası**, S. 28, Nisan 1952, C. 9, s. 1392-1394.

"Şeyhülislam Cemaleddin Efendi'nin Hatıraları, İttihadçılar Hatada Israr Ediyor", **Hayat Tarih Mecmuası**, 1 Ekim 1974, Yıl:10, C. 2, S.10, s. 77-83.

Tepekaya- Muzaffer - Kaplan, Leyla, "Hilâl-i Ahmer Hanımlar Merkezinin Kuruluşu ve Faaliyetleri", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 10, Konya 2003, s. 147-201.

Tülbentçi, Ferudun Fazıl, "31 Mart Hadisesi ve Hareket Ordusu", **Resimli Tarih Mecmuası**, S. 20, C. 2, 20 Ağustos 1951, s. 898-901.

Türkmen, Zekeriya, "İstanbul'un İşgali ve İşgal dönemindeki Uygulamalar", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S. 53, C. VIII, Temmuz 2002, 319-371.

Yalçın, Hüseyin Cahid, "Meşrutiyet Hatıraları 1908-1918", **Fikir Hareketleri**, 28 Mart 1936, Yıl 3, C. 5, S. 127, 357-358.

_____, "Meşrutiyet Hatıraları 1908-1918", **Fikir Hareketleri**, 4 Nisan 1936, Yıl 3, C. 5, S. 128, 373-375.

Yaman, Ahmet Emin, "İstanbul'un Ankara'ya Yaklaşma Deneyimi: Bilecik Görüşmesi", **X. Türk Tarih Kongresi**, C. VI, Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara 1994, s. 2755-2771.

DİZİN

A

ABD 186, 198
Abdülaziz 2, 3
Abdülhak Hamid 529
Abdülkerim 472
Abdülkerim Nadir Paşa 42
Abdullah Azmi Bey 211
Abdullah Bey 318, 389
Abdullah Efendi 360
Abdullah Paşa 193, 214, 270, 377
Abdülmecid Efendi 329, 385
Abdurrahman Bey 130, 131, 193, 287, 312, 376
Abdurrahman Efendi 133, 149, 150, 254, 274, 288, 376, 377
Abdurrahman Münif Bey 359
Abdurrahman Şeref Bey 115, 119, 190, 334, 345, 376
II. Abdülhamid III, V, 5, 6, 7, 11, 12, 14, 15, 16, 18, 20, 28, 33, 34, 38, 39, 40, 41, 50, 51, 53, 57, 73, 74, 75, 78, 81, 83, 90, 91, 92, 113, 115, 116, 117, 118, 119, 127, 128, 137, 140, 143, 144, 145, 146, 147, 149, 162, 178, 241, 287, 288, 330, 385, 533, 540, 545, 550, 554
Adana V, 85, 89, 120, 128, 129, 130, 136, 246, 250, 295, 427, 548
Abidin Bey 426
Adana Vilayeti 130, 246, 250
Adapazarı 246
Adliye Nazırı Nazım Paşa 115
Adliye Nazırı Vasfi 334, 345
Adliye ve Mezahib Nezareti 225
Adlon Oteli 163
Afife 1, 5, 6, 7, 12, 13, 22
Afife Tevfik 7
Ağa Han 185, 463
Agâh Efendi 52
Ahmed Ubuk 334
Ahmet Ağaoğlu 497
Ahmet Bey 124
Ahmet Emin Bey 233, 254, 282, 310, 314, 315, 319, 492, 497
Ahmet Emin Yalman 253, 386, 498
Ahmet İzzet Bey 287
Ahmet İzzet Paşa X, 14, 26, 137, 138, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 199, 201, 202, 212, 225, 233, 240, 241, 242, 249, 255, 257, 260, 263, 284, 309, 344, 345, 347, 374, 376, 377, 378, 380, 381, 388, 389, 395, 396, 401, 402, 403, 404, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 421, 431, 434, 460, 465, 466, 467, 468, 469, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 491, 492, 502, 514, 515, 529, 544
Ahmet Muhtar Bey 406, 428
Ahmet Muhtar Paşa 39, 69, 162, 165, 168, 169, 170, 549
Ahmet Reşid Bey 19
Ahmet Rıza 115, 131, 145, 147, 148, 149, 150, 191, 201, 248, 260, 261, 262, 263, 264, 269, 278, 287, 292, 293, 315, 316, 370, 378, 382, 431, 540
Ahmet Tevfik Bey 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 80, 575, 576

Ahmet Tevfik Paşa II, III, IV, V, VI, VIII, IX, X, XI, XII, XIII, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 43, 52, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 189, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 206, 207, 208, 210, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 219, 220, 221, 223, 224, 225, 227, 228, 231, 232, 233, 234, 240, 241, 242, 243, 247, 248, 249, 250, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 268, 269, 271, 276, 279, 280, 282, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 296, 297, 299, 300, 301, 303, 304, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 412, 413, 414, 415, 416, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 475, 476, 477, 478, 480, 482, 483, 484, 485, 489, 490, 491, 492, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 533, 534, 535, 536, 541, 542, 546, 553, 557, 558, 559, 560, 561, 566, 569, 573, 574, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583
Ahmet Tevfik Paşa Hükûmeti 464
Ahmet Muhtar Bey 406
Ahrar 113, 321
Ahrar Fırkası 113
Ajan Carmen 343
Ajans National 108
Ajans Rauter 186
Akdeniz 68, 72, 175, 181
Akhisar 9
Akil Muhtar 22
Akşam 125, 141, 143, 200, 260, 285, 286, 287, 288, 312, 314, 337, 341, 352, 374, 375, 376, 434, 452, 497, 499, 500, 514, 515, 516, 523, 531, 573
Alasonya 94
Alemdar 329, 343, 344, 354, 356, 367, 461, 538
II. Aleksandr 20, 34, 39
Ali Bey 261, 408, 517
Ali Cevad Bey 120
Ali Fethi Bey 196, 214, 321, 380, 509
Ali Fuat Bey 120, 121, 137, 147, 149,

150, 318, 322, 323, 329, 346, 347, 377, 379, 381, 382
Ali Fuat Paşa 351, 470, 504, 508, 523
Ali Fuat Türkgeldi XV, 18, 23, 93, 117, 195, 264, 270, 329
Ali Kabuli Bey 121
Ali Kemal 114, 198, 255, 281, 289, 290, 292, 307, 309, 310, 311, 317, 318, 328, 329, 398, 416, 423, 433, 434, 522
Ali Nuri XII, 3, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 13, 21, 28, 82, 117, 172, 334, 345, 367, 449, 498, 501, 503, 516, 521, 522, 525, 528, 529, 530, 531
Ali Rıza Paşa 18, 193, 194, 265, 286, 315, 318, 323, 347, 351, 352, 381, 382, 383, 395, 415, 424, 429, 444, 466, 467, 514, 516
Ali Şevki Berker 117
Ali Şevki Bey 142
Ali Şükrü Bey 428
Allenby 295, 296, 297
Almanca 77
Almanya IV, 9, 10, 21, 29, 30, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 56, 58, 59, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 78, 79, 80, 81, 83, 84, 88, 101, 110, 154, 155, 159, 160, 162, 163, 174, 181, 183, 184, 185, 186, 190, 205, 242, 270, 339, 374, 533, 548
Amasya 76, 123, 131, 395, 409
Amerika 8, 120, 237, 349, 375, 387, 447
Amet 219, 224
Amiral Calthorpe 217, 224, 226, 267, 288, 295, 299, 305, 307, 333, 334
Amiral J. de Robeck 400
Amiral Web 334
Anadolu IX, 1, 8, 9, 12, 19, 39, 50, 75, 76, 79, 83, 84, 86, 87, 88, 149, 153, 172, 173, 223, 226, 237, 271, 273, 275, 280, 285, 331, 348, 359, 363, 385, 386, 387, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 419, 421, 422, 423, 428, 429, 430, 431, 432, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 442, 445, 446, 451, 454, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 470, 471, 473, 475, 476, 481, 482, 484, 486, 489, 490, 492, 494, 495, 496, 497, 507, 513, 523, 530, 535, 536, 547, 550
Anadolu Ajansı 460
Anadolu Cemiyeti 405, 464
Ankara II, IX, X, XI, 1, 2, 3, 8, 9, 15, 18, 19, 25, 33, 54, 58, 78, 81, 82, 83, 84, 89, 93, 112, 114, 116, 117, 118, 120, 123, 129, 130, 131, 160, 166, 172, 178, 190, 191, 192, 195, 197, 202, 203, 205, 221, 239, 240, 241, 248, 250, 260, 289, 296, 301, 304, 306, 308, 327, 329, 330, 334, 344, 349, 350, 361, 362, 370, 371, 372, 380, 384, 385, 386, 389, 390, 391, 396, 397, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 444, 445, 446, 447, 448, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 464, 465, 466, 467, 468, 471, 472, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 508, 509, 512, 513, 514, 515, 517, 518, 520, 522, 536, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 553, 554
Ankara Heyeti 416, 424, 428, 430, 431,

432, 435, 438, 439, 440, 441, 448, 454, 455, 456, 458, 459, 460, 484, 512
Ankara Hükûmeti X, 386, 389, 397, 399, 400, 402, 403, 404, 405, 406, 409, 416, 417, 418, 419, 420, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 431, 433, 434, 437, 438, 446, 447, 448, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 465, 466, 468, 475, 476, 477, 479, 480, 484, 488, 489, 490, 491, 492, 495, 496, 497, 498, 499, 501, 512, 513, 550
Ankara-İstanbul 437, 481, 502
Ankara Valisi Azmi 248, 301, 304
Antopulo Paşa 89, 90
Aram Efendi 146
Arif Bey 134, 193, 194, 209, 210, 226, 246, 249, 256, 257, 259, 266, 268, 359, 368, 369, 388, 407, 412, 428, 466, 469, 470
Arif Fazıl Efendi 123, 131
Arif Hikmet Paşa 146, 287, 288, 311, 313, 388, 469, 470
Aristide Briand 417, 418, 446
Aristidi Paşa 150, 357, 376
Arlotto 229
Arnavut 143
Arnavutluk 175, 177
Artin Boşgezenyan Efendi 205
Artin Efendi 205, 206, 208, 210, 242
Artin Musdiçyan 244, 251
Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi 238
asâkir-i şahane 127
Asar-ı Tevfik 121
Asım Bey 156, 166, 167, 168, 175, 531
Askerî Teftiş Komisyonu 89
Aslan Bey 115
Asya 68, 172, 336, 342, 450
Ata Bey 318, 319, 320
Atatürk II
Ati 374
Atina III, XII, 5, 25, 31, 33, 34, 42, 43, 44, 46, 49, 51, 52, 78, 95, 109, 221, 372, 418, 421, 443, 445
Atina Maslahatgüzarlığı III, XII, 31, 42, 43
Atina Parlamentosu 372
Augusta Victoria 163
Auler 54
Avam Kamarası 156, 444, 557
Averof 221
Avlonyalı Ferid Paşa 147
Avni Bey 505, 506
Avni Paşa 455
Avusturya Elçisi 111
Avusturya-Macaristan 84, 113
Ayan VIII, XI, XII, XVI, 22, 120, 127, 140, 141, 145, 146, 147, 151, 165, 181, 190, 191, 201, 232, 240, 248, 249, 264, 269, 278, 287, 290, 292, 293, 315, 357, 358, 359, 373, 535, 545
Ayan Meclisi 22, 127, 140, 151, 249, 264, 357, 545
Ayan Reisi Ahmet Rıza Bey 190, 201, 248, 269, 287, 292, 315
Ayasofya Camii 218
Ayasofya Meydanı 128
Ayaspaşa 5, 10, 11, 12, 13, 22, 23, 112, 388, 457, 516
Ayaspaşa Konağı 11, 23, 112
Ayastefanos Muahedesi 176
Aydın 120, 148, 206, 221, 225, 246, 250, 302, 372, 377, 427, 478, 480
Aydın Valisi 120, 246, 377
Ayşe Gülşinas 1, 6
Aziz Hüdai Bey 221, 222

B

Babaeski 171, 488
Babanzade Hikmet Bey 211
Bâb-ı Âli XI, XV, 3, 4, 10, 11, 16, 27, 28, 33, 103, 120, 121, 126, 128, 150, 159, 172, 185, 195, 229, 282, 287, 299, 327, 372, 497, 500, 504, 505,

506, 507, 508, 512, 516, 537
Bâb-ı Âli Baskını 172
Bâb-ı Âli Hukuk Müşaviri 159, 372
Bâb-ı Âli Hukuk Müşaviri Münir 372
Bağdat V, 50, 78, 148, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 533, 547
Bağdat Demiryolu V, 152
Bağdat Valisi 148
Bahaaddin Şakir 248, 301, 304
Bahreyn 157, 159, 161
Bahriye 118, 119, 129, 146, 148, 149, 193, 201, 226, 229, 263, 265, 268, 273, 286, 301, 313, 315, 317, 318, 323, 359, 364, 368, 374, 388, 395, 407, 415, 466, 514, 519
Bahriye Feriki 146
Bahriye Nazırı Cemal 301
Balıkesir 9
Balkan Birliği 183
Balkan devletleri 58, 171
Balkan Savaşı 170, 178, 179, 377, 551
Balkan Savaşları V, 8, 9, 166, 169, 179, 478, 543
Baltalimanı 465, 468
Bank Nationale 180
Barolin Calise 94
Baron Hayashi 435
Başkumandanlık Meydan Muharebesi 495
Basra 129, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161
Basra Körfezi 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161
Basra Limanı 129
Basri Bey 426, 427
Başşehbenderi 179, 180
Bayramzade Hakkı 248, 301, 304
Behcet 23
Behçet 247
Bekirağa Bölüğü 192, 221, 284, 297, 299, 548
Bekir Efendi 402
Bekir Sami Bey 427, 430, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 446, 447, 448, 449, 452, 453, 454, 458, 459, 506
Belçika 29, 30, 186, 372
Berberyan Efendi 232
Berlin IV, XII, 6, 7, 8, 10, 13, 20, 23, 24, 26, 31, 33, 42, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 64, 65, 66, 68, 69, 71, 73, 74, 75, 77, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 98, 102, 117, 163, 172, 533, 545, 579
Berlin Antlaşması 42, 57, 58, 62, 64, 68, 84, 98, 102
Berlin Büyükelçiliği IV, 7, 20, 49, 52, 53, 54, 57, 58, 75, 77, 79, 80, 83, 533
Berliner Tageblatt 76, 77
Berlin Konferansı 75
Berthelot 435
Beserabya 1
Beşiktaş 220, 354, 468, 529
Beşinci Şube 250
Beyoğlu 4, 109, 141, 218, 219, 222, 251, 276, 354, 472, 519, 552
Bilâd-ı Selâse 139, 142
Bilecik IX, 386, 399, 401, 407, 408, 409, 410, 414, 416, 550, 552, 554
Binbaşı Muzaffer 360
Binbaşı Refet 472
Binbaşı Schemit 223
Bingazi 70, 164
Birinci Ordu Müfettişi Nazım Paşa 140
Bismarck 20, 26, 27, 49, 50, 51, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 77, 78, 79, 80, 81, 310
Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey 307
Bogos Nubar Paşa 445
Bolu Mutasarrıflığı 294
Bolu Sancağı 250
Bolvadin 9
Bombay 179, 180
Bosfor 362, 368, 369, 408
Bosna Hersek 113

Breslau 181, 183, 184
Brest-Litowsk Antlaşması 336
Brindizi 457, 512
Bubyan Adası 159
Bükreş 44
Bulgaristan 1, 29, 30, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 113, 136, 170, 171, 177, 230, 340, 374
Bulgar Metropoliti 122
Bursa 123, 222, 238, 250, 407, 424, 496, 500
Bursa Divân-ı Harbi 222
Büyükada 230
Büyük Kabine 467

C

Cafer 180
Cami Bey 427
Cavid Bey 148, 149, 190, 213, 214, 254, 259, 261, 262, 263, 264, 284, 316, 377, 541
Celal (Bayar) Bey 408
Celaleddin Arif Bey 427
Cemal 5, 129, 150, 151, 189, 190, 222, 241, 248, 268, 301, 304, 307, 353, 359, 360, 375, 427, 439, 541, 542, 543, 546, 552
Cemal Azmi 307
Cemal Bey 5, 151, 353, 359, 360, 439
Cemil Bey 360
Cemil Molla 232, 316, 318, 325, 388
Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye 21
Cemiyet-i Umumiye-i Belediye 233, 517
Cengiz Han 341, 528
Cevad Bey 119, 120, 350, 407
Cevad Paşa 265, 287, 320, 328
Clemenceau 338, 339, 340, 342, 343
Cologne 76
Cumhuriyet X, XI, XII, XV, 12, 20, 23, 51, 191, 361, 428, 502, 526, 527, 529, 536, 538, 540, 541, 542, 545, 553

Ç

Çanakkale 2, 9, 10, 65, 77, 172, 181, 250, 450, 496
Çar 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 66, 67, 95
Çarı II. Aleksandr 20
Çatalca 17, 18, 133, 134, 135, 137, 142, 171, 250, 296, 300, 367, 456, 519
Çekmece 142
Çerkes Ethem 408
Çerkes Ethem 408
Çırağan Sarayı 146
Çit Kasrı 354
Çüruksulu Mahmud 331, 334, 357

D

Dâhiliye Nazırı 6, 14, 147, 190, 204, 209, 210, 223, 226, 246, 249, 256, 257, 258, 259, 264, 266, 287, 303, 319, 320, 328, 354, 355, 356, 359, 360, 361, 372, 384, 387, 388, 396, 401, 403, 407, 412, 461, 472, 506, 514, 515, 516, 542
Dâhiliye Nazırı Ahmet İzzet Paşa 396
Dâhiliye Nazırı Reşid 319, 359, 360, 361, 372, 387
Dâhiliye Nazırlığı 6, 119, 120, 375, 383, 401
Dâhiliye Nezareti Hukuk Müşaviri Said 251
Daily Mail 453
Daily Telegraph 92, 108, 109, 396, 431, 432, 440, 453
Daktilograf Selahattin Bey 372
Damat Arif Hikmet 312, 313, 388, 469
Damat Ferit Paşa VIII, 22, 26, 192, 232, 240, 254, 278, 284, 300, 323, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 347, 348, 349, 350, 351, 355, 358, 359, 365, 369, 370, 371, 373, 378, 381, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 393, 394,

395, 396, 397, 399, 401, 402, 403, 406, 407, 414, 444, 455, 456, 461, 462, 463, 465, 471, 473, 475, 507, 524, 535, 536, 542, 549, 554
Damat Mahmud 40
Damat Şerif Paşa 193, 259, 312, 382
Danimarka 307, 308, 535
Danimarka Elçiliği 307, 308
Darüleytam 219
Davut Efendi 4, 33
Davutpaşa 3
Deedes 229
De France 327
Defter-i Hakani Müdüriyeti 301, 304
Değirmenciler Mukavelesi 288, 289, 298, 314
Demokrasi II, 332, 334
Denikin 408
Denizli 123
Ders Vekili 139
Derviş Vahdeti 114
Desprieres 229
Deutsche Bank 57, 79
Deutsche Levante Linie 79
Dikran Barsamyan Efendi 208, 235, 242
Ditfurth 54
Divaniye Mebusu 204, 209, 240
Divân-ı Âli 249
Divân-ı Harb-i Örfî Mahkemeleri 242, 243
Divan-ı Muhasebat Reisi 112
Diyarbakır 85, 121, 122, 236, 245, 250, 280, 297, 298, 300, 302, 506
Doğu Rumeli IV, 57, 58, 59, 60, 62, 68, 69
Doğu Trakya 366, 468, 489
Doktor Ali Saib Bey 302
Doktor Bahaaddin Şakir 248
Doktor Nazım 248, 301, 304
Doktor Reşid VII
Doktor Rıza Tevfik 193, 320
Doktor Rusuhi 302
Dolmabahçe 8, 17, 146, 220, 221, 334, 457
Dolmabahçe Sarayı 8, 146, 220, 221
Don Alfonso Merry Del Vali 308
Dörtyol 129
Draç Mebusu 146
Dr. Schleip 22
I. Dünya Savaşı V, 10, 13, 57, 150, 163, 181, 187, 192, 208, 221, 240, 247, 248, 265, 275, 284, 294, 309, 327, 334, 335, 336, 358, 361, 374, 398, 403, 448, 534, 551
Düyûn-ı Umumiye-i Osmaniye 98, 100

E

Ebubekir Hazım Bey 383, 384
Ebüziya Bey 497
Edirne XIII, 9, 121, 132, 171, 172, 173, 238, 247, 250, 296, 336, 366, 402, 439, 478, 488, 489, 490, 498, 507
Edirnekapı 7, 27, 141, 530, 583
Edirnekapı Şehitliği 530, 583
Edward Grey 152, 153, 160, 161, 173, 174, 176, 177, 183, 186, 187, 188
Efkâr-ı Umumiye 311
Eflatun 310
Ege adaları 171
Elçiler Konferansı 173, 175, 177
Elisabeth 43
Emekli Mirliva Ali Nadir 251
Emin Bey 148, 195, 207, 233, 246, 247, 254, 282, 310, 314, 315, 319, 492, 497
Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti XV, 236, 244, 294, 537
Enver 8, 129, 149, 189, 213, 241, 247, 248, 301, 304, 359, 544
Erkân-ı Harbiye Reisi 162, 328, 359
Erkân-ı Harp Kaymakamı 229
Erkân-ı Harp Miralayı İsmet Bey 232
Ermeniler 75, 76, 77, 84, 85, 86, 87, 91, 92, 146, 206, 211, 239, 446, 447, 547
Ermeni Meselesi IV, 75, 83

Ermenistan 359, 403, 443, 445, 446, 449, 451
Ermeni Tenvir-i Efkâr Kulübü 122
Erzincan 216, 280
Erzurum 85, 87, 246, 250, 427, 505, 509
Esad Bey 466
Esad Cemal Paker 151
Esad Paşa 44
Esat Paşa Toptani 137
Eskişehir 239, 250, 260, 280, 408, 423, 428, 492
Eşref Bey 364, 365
Eşref Paşa 359, 368
Esvât-ı Sudur 14
Ethem Bey 246, 318, 320, 321, 485
Ethem Paşa 93, 94, 119, 128, 552
Evkaf Nazırı 190, 193, 273, 284, 288, 334, 360, 376, 469, 515
Evkaf Nazırı Hamdi 334
Evkaf Nazırı İzzet Bey 273, 284, 288
Evkaf Vekâleti 519
Evrenoszade Sabri Bey 462
Eyüp Sultan 311
Ezin 129

F

Fahreddin Bey 359, 361, 570, 571, 572
Faik Nüzhet Bey 232, 470, 497
Fatih Sultan Mehmet 233
Fatin Efendi 407, 411
Fatma Zehra 6
Fedakâran-ı Millet Cemiyeti 113
Felemenk 29, 30
Ferdinand 60, 61, 62, 63, 65, 67, 68, 113
Ferid Bey 427
Ferid Paşa 147, 148, 149, 150, 318, 319, 320, 325, 337, 348, 388
Ferik Hurşid Paşa 472
Ferik İsmail Hakkı 2, 3
Ferik Mahmut Hayret Paşa 251
Ferik Rıza Paşa 149, 357, 388
Ferik Salih Paşa 148, 149
Ferit Paşa VIII, 22, 26, 149, 192, 232, 240, 254, 278, 284, 292, 300, 323, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 347, 348, 349, 350, 351, 355, 358, 359, 365, 369, 370, 371, 373, 378, 381, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 391, 393, 394, 395, 396, 397, 399, 401, 402, 403, 406, 407, 414, 444, 455, 456, 461, 462, 463, 465, 469, 471, 473, 475, 507, 524, 535, 536, 542, 549, 554
Fethi Bey 151, 190, 191, 192, 196, 214, 261, 292, 321, 374, 380, 509
Fettah Bey 469, 471
Fevzi Bey 462, 506
Fevzi Paşa 131, 420, 421, 422, 425, 437, 479
Feyzullah Bey 28
Filistin 146, 295
Filozof Rıza Tevfik 338, 343
Floransa 33
Fotiadis Efendi 33
Franchet d'Esperey 17, 18, 219, 220, 221, 222, 306
Franklin Bouillon 498
Fransız Albayı Henry 371
Fransızca XIII, 2, 4, 5, 53, 99, 112, 193, 316, 341, 437, 441
Fuat Bey 120, 121, 135, 137, 147, 149, 150, 204, 209, 240, 318, 322, 323, 329, 346, 347, 377, 379, 381, 382
Fuat Paşa 299, 307, 329, 351, 470, 473, 504, 508, 523

G

Gabriel Noradunkyan 119, 120, 149, 151, 162, 168
Galata 114, 218, 219, 222
Galata Köprüsü 114
Galatasaray Sultanîsi 520
Galib Kemali Bey 223, 229, 230, 231, 300

Gani Bey 123
Gazi Ahmet Muhtar 69, 141, 162, 165, 168, 169, 170, 549
Gedikpaşa 465
Gekbüze 142
Gelibolu 2, 16, 300, 450, 488
Genelkurmay Başkanı 137
General Bunoust 224
General Pellet 480, 488, 496, 497, 498
Germiyanoğlu Arif Hikmet Paşa 288
Girit 91, 92, 93, 97, 98, 101, 113, 430
Girit Sorunu 91
Glastone 72
Goeben 181
Gönen 9
Görüp İşittiklerim 18, 117, 195, 318, 329, 381, 542
Grandük Oldenburg 30
Grey 152, 153, 160, 161, 173, 174, 176, 177, 183, 184, 186, 187, 188
Gülşinas Banu 1
Gümüşhane 123
Gümüşsuyu 10
Gunaris Hükûmeti 476
Gürcistan 403

H

Haçin 87, 88
Hacı Adil 302
Hacı Emin Bey 148
Hacı Mehmet 180
Hadi Paşa 373, 462
Hadisat 197, 203, 212, 215, 216, 218, 221, 223, 230, 231, 233, 235, 237, 243, 244, 246, 256, 258, 538
Hadımköy 227
Hafız Mehmed Efendi 210
Hafız Mehmed Emin Bey 207
Hafız Mehmet Bey 256, 479
Hâkimiyet-i Milliye XII, 394, 397, 401, 406, 411, 413, 414, 421, 424, 428, 429, 432, 435, 436, 437, 438, 440, 441, 442, 445, 446, 447, 451, 452, 454, 455, 456, 457, 460, 461, 462, 463, 467, 468, 469, 470, 539
Hakkâri 123, 426, 507
Hakkı Bey 1, 7, 8, 9, 19, 21, 22, 33, 82, 162, 304, 359, 367, 403, 440, 449, 457, 462, 476, 521, 526, 530, 531
Hakkı Paşa 1, 2, 3, 23, 154, 175, 178, 183, 247, 261, 301
Halaskârlar Grubu 284
Halaskar Zabitan Grubu 164
Halep Mebusu 128, 131
Halep Valisi Bedri 248, 301, 304
Halid Bey 194, 216, 270, 299, 321
Halil Ağa 22
Halil Bey 165, 214, 254, 265, 268, 303, 374
Halil Hammade Paşa 149
Halil Menteşe 189, 194, 267, 380, 541
Halil Paşa 162
Halis Efendi 123, 139
Halkçı 118
Hamamcıyan Balleryan 85
Hamdi Çavuş 114
Hamid Bey 262, 354, 465, 498, 499, 500, 501
Haralombos Kundos Efendi 244
Harbiye 2, 3, 7, 8, 54, 55, 56, 57, 114, 116, 118, 119, 123, 124, 127, 128, 129, 131, 132, 138, 142, 147, 148, 149, 162, 165, 193, 207, 214, 226, 229, 234, 239, 247, 248, 250, 251, 263, 265, 270, 275, 283, 286, 287, 295, 296, 297, 301, 302, 313, 315, 318, 325, 328, 347, 353, 359, 360, 374, 375, 376, 377, 381, 388, 389, 397, 407, 462, 463, 464, 466, 472, 473, 474, 519
Harbiye Nazırı 56, 119, 123, 128, 131, 207, 214, 247, 270, 287, 301, 313, 315, 318, 325, 347, 359, 375, 376, 377, 389, 397, 407, 463, 464, 466, 474
Harbiye Nazırı Abdullah Paşa 214, 270

Harbiye Nazırı Enver 301
Harbiye Nazırı Ziya Paşa 389, 397, 463, 466
Harbiye Nazırlığı 54, 374, 381
Harbiye Nezareti 2, 55, 56, 114, 123, 132, 142, 147, 165, 247, 251, 263, 283, 296, 297, 301, 302, 353, 464, 466, 473, 474
Harding 152
Hareket Ordusu V, 114, 124, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 149, 162, 545, 551, 554
Hariciye Müsteşarı 61, 175, 177
Hariciye Nazırlığı IV, XI, XII, 14, 15, 21, 24, 29, 83, 85, 92, 151, 318, 328, 468, 533
Hariciye Nezareti XI, XV, XVI, 15, 52, 54, 62, 63, 76, 84, 155, 208, 218, 229, 231, 232, 283, 297, 318, 331, 334, 362, 363, 382, 423, 444, 445, 466, 485, 488, 537, 538
Harîkzedegân Komisyonu 22, 354
Harp Akademisi 8, 529
Hasan Fehmi Bey 114
Hasan Fehmi Paşa 112, 119
Hasan Tahsin Bey 232
Hasan Tosun 247
Hatice Naile 6
Havadis Yurdu 348
Haydar Bey 256, 482, 485
Haydarizade İbrahim Efendi 194, 195, 286, 287
Haydar Molla 193, 259, 268
Hayfa 121
Hayri 2, 8, 148, 190, 376, 529
Hayri Fahrettin Bey 529
Heroes 432
Heybeliada 230
Heyet-i Mahsusa-i Adliye 89
Heyet-i Teftişiye 245
Hicaz Demiryolu 31
Hidiv 47, 48, 159
Hikmet 116, 146, 160, 211, 218, 232, 254, 263, 287, 288, 311, 312, 313, 314, 380, 388, 436, 469, 470, 496, 544, 549, 550, 551
Hilâl-i Ahmer V, 31, 178, 179, 180, 181, 545, 554
Hilâl-i Ahmer Cemiyeti V, 178, 179, 180, 181
Himaye-i Etfal Cemiyeti 22
Hindistan 154, 179, 185
Hindistan İslâm Cemiyeti 179
Hint Müslümanları 179, 184
Hınçak 469
Hıyânet-i Vataniye 510
Hoca Esad Efendi 427
Hoca Sabri Efendi 462
Hoca Vasfi Efendi 465
Hohenzollern 80
Hollanda 187, 307, 535
hukuk-ı umumiye 248
Hürriyet ve İtilaf Fırkası 118, 260, 291, 292, 299, 311, 313, 317, 321, 324, 334, 461, 462, 463, 464, 465, 468
Hurşid Paşa 123, 124, 139, 142, 472
Hüseyin Cahid 18, 115, 118, 119, 127, 212, 302, 542, 554
Hüseyin Dursun 302
Hüseyin Hilmi Paşa 115, 116, 119, 122, 123, 125, 126, 134, 148, 149, 150, 162, 163, 175, 241, 376
Hüseyin Hüsnü Paşa 138
Hüseyin Kadri Bey 208, 258, 260, 265, 266, 277, 295
Hüseyin Kazım 189, 259, 383, 386, 388, 389, 407, 409, 460, 469, 470, 541
Hüseyin Remzi Paşa 462
Hüsnü Paşa 44, 49, 138, 254
Hüsrev Bey 425, 427
Hüsrev Gerede 410, 530, 541

I-İ

Imhoff 54
Islahat-ı Maliye Komisyonu 232
İaşe Nazırı Kemal 189, 248, 301, 302, 304

İaşe Nazırı Mazhar Bey 270
İaşe ve Evkaf Nazırı 193
İbnülemin Mahmud Kemal Bey 6, 26
İbrahim Hakkı Paşa 23
İbrahim Soy 179
İdare Müdürü Şevki 372
İdare-i Örfiye 139, 141, 142, 143
İdare-i Örfiye Kararnamesi 142, 143
İdare-i Umumiye-i Dâhiliye Müdüriyeti 283
İğneada 171
İhsan Bey 245
İkdam XII, 92, 111, 114, 115, 116, 117, 120, 121, 122, 123, 128, 136, 137, 138, 140, 143, 144, 190, 191, 192, 193, 198, 199, 203, 212, 215, 216, 233, 245, 253, 256, 259, 260, 265, 266, 267, 277, 278, 281, 282, 286, 287, 292, 295, 298, 302, 303, 312, 313, 314, 317, 324, 328, 332, 334, 335, 347, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 364, 365, 367, 368, 369, 370, 385, 387, 391, 392, 395, 399, 403, 415, 430, 432, 436, 440, 441, 442, 443, 446, 451, 452, 455, 457, 471, 481, 485, 489, 492, 493, 495, 498, 499, 503, 504, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 539
İkinci Hassa Dragon Alayı 82
İlân-ı Resmî 142
İleri 363, 364, 365, 369, 372, 388, 390, 391, 393, 394, 396, 397, 398, 401, 407, 408, 412, 429, 456, 458, 467, 468, 470, 471, 473, 495, 498, 499, 500, 503, 504, 512, 514, 515, 539, 549, 562, 563
İlyas Sami Efendi 206, 210, 211, 507
İnebolu 413
İngiliz Albayı Wright 308
İngiliz Amirali Webb 308
İngiliz Muhipleri Cemiyeti 464
İngiliz Yüksek Komiseri 267, 288, 295, 299, 305, 306, 345, 387, 400, 404, 416, 428, 459, 464, 475, 494
İngiltere 20, 24, 29, 30, 40, 43, 45, 46, 47, 50, 51, 53, 58, 59, 60, 65, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 78, 86, 87, 88, 90, 93, 95, 97, 102, 120, 129, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 166, 170, 171, 173, 177, 179, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 192, 198, 226, 229, 273, 290, 291, 294, 299, 300, 307, 308, 309, 317, 327, 332, 334, 335, 344, 349, 350, 351, 353, 370, 374, 394, 397, 400, 416, 417, 428, 429, 432, 435, 436, 438, 445, 447, 448, 453, 456, 457, 465, 481, 486, 489, 490, 491, 493, 496, 526, 530, 534, 548, 566
İngiltere Dışişleri Bakanı 152, 153, 173, 491
İnönü Zaferi 416
İran 24, 29, 30, 120, 336
İskenderun 129, 204
İsmail XI, XII, 1, 2, 3, 6, 7, 8, 9, 13, 21, 22, 23, 24, 33, 40, 82, 117, 123, 128, 133, 134, 137, 162, 178, 189, 213, 241, 245, 247, 248, 261, 268, 298, 301, 302, 303, 304, 359, 367, 403, 440, 449, 457, 462, 465, 476, 521, 526, 527, 528, 530, 531, 541, 545
İsmail Bey 123
İsmail Canbolat 302, 303
İsmail Hakkı XI, XII, 1, 2, 3, 6, 7, 8, 9, 13, 21, 22, 33, 82, 117, 162, 241, 245, 247, 248, 261, 268, 301, 304, 359, 367, 403, 440, 449, 457, 462, 476, 521, 526, 527, 528, 530, 531, 541
İsmail Hakkı Bey 1, 7, 8, 9, 21, 22, 33, 82, 162, 359, 367, 403, 440, 449, 457, 462, 476, 521, 526, 530, 531
İsmail Hakkı Paşa 1, 2, 3, 247, 261, 301
İsmail Müştak 23, 24, 541

İsmaililer 185
İsmet Bey 232, 353, 401, 406, 408
İsmet Paşa 9, 20, 439, 509, 525, 526
İspanya 307, 535
İstanbul III, V, VI, VIII, IX, X, 1, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 26, 31, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 64, 65, 66, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 83, 84, 88, 92, 93, 94, 108, 110, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 129, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 146, 147, 149, 150, 151, 154, 156, 160, 162, 163, 164, 166, 167, 168, 170, 173, 175, 176, 177, 179, 181, 182, 186, 187, 189, 190, 191, 192, 194, 196, 197, 198, 200, 201, 202, 204, 207, 213, 214, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 228, 230, 232, 234, 236, 239, 240, 241, 242, 246, 248, 250, 251, 252, 253, 255, 256, 262, 264, 267, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 280, 284, 285, 286, 287, 289, 290, 291, 292, 293, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 308, 309, 311, 312, 319, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 335, 336, 337, 340, 342, 343, 344, 347, 350, 353, 354, 355, 356, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 375, 376, 377, 378, 380, 384, 385, 386, 389, 390, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 440, 441, 442, 444, 446, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 457, 458, 459, 460, 461, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 471, 472, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 524, 526, 529, 530, 531, 534, 535, 536, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554
İstanbul Belediye Başkanlığı 356, 517, 518
İstanbul Büyükşehir Belediyesi 353, 354, 551, 552
İstanbul Hükûmeti 500
İstanbul İstinaf Mahkemesi 251, 519
İstanbul Konferansı 38, 39, 58, 60
İstanbul Maarif Müdürlüğü 519
İstanbul Üniversitesi 50, 275, 520, 543, 550
İstanbul Valisi 300
İstanbul Vilayeti 12, 234, 389, 518, 519, 520
İstihzârât-ı Sulhiyye VIII, 232, 352, 353, 565
İstiklâl Savaşı 507, 530
İstinâf Mahkemesi 244
İsveç 29, 30, 120, 307, 308, 535
İsviçre 5, 307, 308, 375, 535
İşkodra 123, 171
İtalya 30, 33, 47, 48, 51, 64, 65, 67, 68, 69, 70, 84, 129, 160, 162, 163, 164, 169, 176, 221, 229, 294, 327, 359, 369, 394, 417, 427, 428, 431, 435, 436, 438, 440, 449, 489, 493
İtilâf Devletleri X, 19, 88, 177, 184, 189, 192, 197, 198, 203, 204, 205, 207, 209, 217, 218, 219, 220, 222, 223,

224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 240, 243, 248, 250, 252, 255, 263, 264, 265, 272, 273, 276, 277, 279, 282, 283, 285, 290, 294, 295, 297, 299, 300, 301, 306, 322, 324, 342, 352, 353, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 366, 367, 369, 370, 371, 374, 380, 385, 386, 387, 388, 392, 396, 398, 399, 400, 402, 403, 404, 405, 406, 408, 412, 413, 416, 418, 419, 421, 422, 424, 425, 428, 430, 437, 439, 446, 450, 452, 454, 460, 475, 476, 479, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 501, 502, 503, 505, 506, 508, 514, 517, 518, 521, 534, 535
İttihad-ı Muhammedi 114, 126
İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti 114, 126
İttihat ve Terakki 8, 113, 114, 118, 121, 132, 143, 144, 147, 148, 164, 189, 190, 192, 196, 197, 209, 213, 215, 240, 241, 243, 246, 248, 249, 250, 253, 254, 255, 256, 261, 264, 267, 275, 276, 290, 292, 297, 298, 301, 303, 304, 306, 307, 311, 317, 335, 345, 375, 376, 377, 399, 493, 543
İzmir 14, 79, 149, 221, 223, 225, 321, 359, 365, 366, 372, 373, 402, 414, 427, 430, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 448, 449, 451, 455, 460, 463, 468, 475, 486, 488, 489, 492, 496, 497, 498, 512, 546
İzmir Vilayeti 441, 451
İzmit 142, 218, 238, 247, 300, 402, 426, 427, 450
İzmit Mutasarrıflığı 247, 300
İzzet X, 6, 9, 14, 26, 137, 138, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 199, 201, 202, 212, 214, 225, 233, 240, 241, 242, 249, 254, 255, 257, 260, 263, 273, 284, 287, 288, 300, 302, 303, 306, 309, 318, 319, 325, 329, 334, 344, 345, 347, 374, 375, 376, 377, 378, 380, 381, 387, 388, 389, 393, 395, 396, 401, 402, 403, 404, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 421, 422, 431, 434, 436, 460, 461, 466, 467, 468, 469, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 491, 492, 502, 514, 515, 517, 525, 529, 534, 544, 553
İzzet Bey 254, 273, 284, 287, 288, 300, 302, 303, 305, 306, 318, 319, 325
İzzet Fuat Paşa 329
İzzet Paşa X, 6, 9, 14, 26, 137, 138, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 199, 201, 202, 212, 214, 225, 233, 240, 241, 242, 249, 255, 257, 260, 263, 284, 309, 344, 345, 347, 374, 376, 377, 378, 380, 381, 388, 389, 395, 396, 401, 402, 403, 404, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 421, 431, 434, 460, 465, 466, 467, 468, 469, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 491, 492, 502, 514, 515, 529, 534, 544

J

Jöntürk 51, 165
Journal Des Débats 363
Journal d'Orient 333, 523

K

Kabataş 391, 501, 545
Kadıköy 205, 230, 465
Kadri Bey 208, 258, 260, 265, 266, 277, 295, 359, 485
Kadrullah 245
Kafkas Orduları Grup Komutanlığı 403
Kalorogepoulos 448
Kambon 169
Kamil Paşa 83, 84, 116, 164, 165, 170, 316
Kanlıca Antlaşması 98, 102

Kanlı Papaz 129
Kanûn-ı Esasi 41, 75, 117, 118, 120, 121, 122, 124, 125, 127, 133, 135, 136, 137, 138, 139, 141, 145, 148, 164, 167, 168, 191, 195, 201, 210, 253, 268, 277, 278, 291, 293, 322, 357, 358, 379, 388, 390, 392, 421, 505
Karadağ 29, 34, 35, 94, 102, 120, 171
Karadeniz 65, 67, 129, 171, 217, 336, 495
Karahisar-ı Sahib 132, 479
Karahisar-ı Şarki 131
Karasu Efendi 146, 302
Kasati 335
Kasım Ali 179
Kastamonu 133, 226, 250, 280
Katar 157, 161
Kâtip Nizameddin 372
Kaymakam Belaner 335
Kaymakam Kadri Bey 359
Kayseri 112, 130, 250
Kayzer 78
Kazım Bey 259, 359, 383, 388, 389, 407, 409, 456, 460, 466, 469, 470
Kâzım Karabekir Paşa 401
Keldani 450
Kemah 76
Kilkis 221
Kiraz Hamdi Paşa 465
Kıbrıs 51, 341
Kılıç Ali Bey 408, 517
Kırım Savaşı 39
Kırkkilise 134, 193
Kodaman Sokağı 529
Kolonel Henry 339
Kont Bismarck 61, 64, 65, 73, 80
Kont Murayev 90, 91
Kont Sforza 417, 428, 431, 435, 438, 439, 455, 552
Konya 178, 221, 239, 245, 250, 296, 426, 504, 554
Kopenhag 308
Kör Emin 469
Kostaki Vayani Efendi 193, 287, 313
Kozan Mebusu 211
Kozmidi Efendi 134
Kral George 151
Kral Konstantin 421
Kral V. George 20, 530
Küçük Kaynarca 176
Kur'an 138
Kurûn-ı Vusta 4
Kütahya Mebusu 211, 256
Kuvâ-yı İnzibatiye 473, 474
Kuvâ-yı Milliye 2, 16, 352, 359, 411, 464, 466, 471, 474, 549, 550
Kuveyt Şeyhi 155, 160
Kuzey Afrika 51, 68

L

Lahey 308
Lazistan Mebusu Sudi 302
Lazkiye 115
Le Journal 452
Le Monitor 368
Le Temps 363
Lily Rickmeirs 183, 184
Liman Paşa 182
Lirasm 122
Lloyd George 342, 364, 370, 417, 430, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 446, 448, 449, 452, 456, 457, 463, 478, 496, 557
Loewe 57
Loj Eretli Journal 453
Londra Büyükelçiliği V, 8, 10, 11, 15, 20, 151, 163, 166, 168, 169, 179, 181, 241, 242, 256, 353, 456, 526
Londra Konferansı IX, 19, 367, 386, 414, 416, 418, 419, 420, 422, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 431, 432, 434, 435, 436, 446, 447, 449, 451, 456, 457, 458, 460, 461, 462, 463, 478, 479, 482, 484, 506, 536, 552, 553
Lord Curzon 417, 435, 445, 446, 447, 448, 456, 459, 464, 475, 481, 485,

486, 494, 503, 524
Lord Kitcherner 185
Lordlar Kamarası 90, 156
Lord Salisbury 38, 39, 72, 89, 90
Lozan 6, 9, 343, 436, 504, 513, 517, 523, 525, 526, 536, 540, 548
Lüleburgaz 171
Lütfi Bey 401
Lütfi Paşa 123
Lütfi Simavî Bey 332, 336, 337, 348

M

Maarif Nazırı 115, 130, 133, 193, 205, 209, 248, 257, 260, 286, 287, 301, 352, 359, 361, 388, 407, 469, 514, 515
Maarif Nazırı Doktor Nazım 248, 301
Maarif Nezareti 194, 253, 376, 470, 520
Mabeyn Başkâtibi 23, 24, 87, 120, 127, 165, 318, 322, 329, 346, 347, 351, 377, 379, 381
Mabeyn-i Hümâyûn 8, 120
Mabeyn-i Hümâyûn Başkâtibi 120
Madam Virjinya Graham 180
Madras 179, 180
Madrid 308
Mahkeme-i Temyiz 251, 519
II. Mahmud 1
Mahmud Sadık Bey 280
Mahmud Şevket Paşa 138, 139, 141, 142, 143, 172, 173
Mahmut Esat Bey 408
Makedonya 93, 101, 129, 173, 430, 476, 544
Maliye Müşaviri Kazım Bey 456
Maliye Nazırı 131, 148, 190, 213, 214, 253, 254, 262, 263, 264, 274, 284, 287, 288, 311, 312, 317, 319, 320, 321, 328, 332, 336, 337, 338, 339, 343, 356, 360, 368, 376, 377, 450, 469, 470, 497, 514, 515, 541
Maliye Nazırı Abdurrahman Bey 131, 287, 312
Maliye Nazırı Rıza Tevfik Bey 253
Maliye Nazırı Ziya Paşa 376
Malta 16, 222, 299, 305, 306, 534, 548
Mamuratü'l-aziz 123, 238, 250, 280
Manizade 316
Maraş 87, 250, 280, 297
Marsilya 486
31 Mart Vak'ası IV, 16, 20, 113, 117, 128, 141, 144, 162, 545
Martin 88
Martino 435
Matbaa-i Amire 520
Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi 333, 516
Matyos Nalbantyan Efendi 211
Mauser 57
Mavrokordato Efendi 119, 149, 150
Maydos 122
Mazhar 244, 245, 249, 270, 426, 507
Mazhar Müfit Bey 426
M. de Fouguires 364
Meclis-i Ayan VIII, XI, XII, XVI, 120, 127, 145, 151, 165, 181, 191, 232, 240, 248, 249, 278, 287, 292, 357, 358, 359, 535
Meclis-i Mebusan V, VI, VII, XII, XVI, 115, 120, 121, 122, 123, 124, 127, 130, 133, 134, 135, 136, 139, 141, 142, 145, 146, 147, 150, 165, 167, 168, 191, 194, 196, 200, 201, 202, 203, 208, 210, 212, 213, 214, 215, 217, 228, 233, 235, 240, 242, 248, 252, 259, 260, 262, 263, 264, 265, 267, 269, 277, 284, 286, 293, 317, 352, 357, 358, 368, 374, 380, 383, 389, 392, 399, 400, 407, 450, 538
Meclis-i Millî 145, 478
Meclis-i Mükâleme Kitabeti 112
Meclis-i Vükelâ VIII, XI, XVI, 15, 17, 24, 44, 47, 94, 120, 123, 126, 127, 128, 129, 130, 140, 141, 142, 157, 159, 173, 175, 194, 225, 233, 234, 237, 244, 246, 248, 249, 250, 251,

252, 271, 272, 274, 275, 280, 282, 283, 289, 302, 307, 315, 317, 328, 331, 332, 334, 345, 347, 349, 351, 352, 359, 366, 369, 370, 371, 390, 402, 403, 404, 407, 469, 472, 473, 474, 476, 480, 481, 485, 489, 491, 492, 514, 515, 535, 537
Mecrûhîn-i Askeriyeye Muavenet Komisyonu 179
Mehmet Ali 354, 461, 462, 472, 551
Mehmet Emin Bey 207
Mehmet Emin Efendi 123
Mehmet Recep 2
Mehmet Reşad 145, 165
Mehmet Rifat Paşa 151
Mehmet Sabri Bey 207
Mehmet Şerif Paşa 287
Mehmet Tevfik Bey 146, 330, 337, 339, 385, 540
Mehmet Ziya Paşa 287
Memduh Bey 14
Memduh Şevket 302
Mengli Giray 1
Meriç 172, 498
Meşrutiyet 41, 113, 114, 119, 123, 125, 127, 130, 133, 134, 136, 137, 138, 139, 142, 143, 144, 149, 195, 203, 210, 241, 257, 268, 269, 281, 290, 320, 330, 361, 385, 540, 543, 546, 547, 554
II. Meşrutiyet III, 33
Mezopotamya 153
Midilli 27, 181, 184
Midye-Enez 177, 178, 456
Millerand 362, 364, 365, 371, 372
Milletler Cemiyeti 451, 488
Millî Meclis 140, 141
Milli Mücadele 25, 26, 41, 150, 188, 192, 228, 241, 329, 340, 372, 373, 396, 407, 466, 543, 546, 547, 550, 552
Minber 196, 197, 214, 216, 546
Minber Gazetesi 196
Miralay Henry 335
Miralay Nazif 472
Mirza Mustafa 1
Misak Efendi 44
Misak-ı Millî 434, 475, 479, 508, 511
Misak Makaryan 251
Misis 129
Mişon Kohen 122
Mithat Paşa 39, 41
Mithat Sertoğlu 141, 377, 386, 389, 527
Mithat Şükrü Bey 297
Mizan gazetesi 113
Mısır IV, 1, 24, 44, 45, 47, 48, 51, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 159, 179, 187, 341, 368
Moiz Zeki 251
Mondros 18, 19, 190, 191, 217, 220, 221, 240, 275, 296, 297, 327, 334, 358, 362, 372, 383, 384, 393, 405, 415, 423, 425, 436, 437, 488, 497, 542, 545, 546, 548, 549
Monteklen 335
Morgan 530
Morning Post 418
Mösyö Denis M.Stephanos 112
Mösyö Kolombo 180
Mösyö Lapar 273
Mösyö Naum 112
Mösyö Nitti 364
Mösyö Rallis 418
Mübadele 526, 543
mübadil 526, 527
Müdafaa-i Milliye Vekâleti 519
Mudanya 18, 19, 191, 220, 221, 260, 327, 362, 383, 384, 405, 415, 423, 424, 425, 437, 488, 495, 497, 498, 501, 503, 513, 518, 542, 546, 548, 549
Müfid Bey 507, 508
Muhlis 237
Muhtar Bey 273, 359, 406, 428
Muhtar Refet 328
mülazım-ı sani 132
Mülkiye Tekaüd Sandığı 119

Münir Bey 90, 91, 353, 359, 407, 411, 428
Münir Bey (Ertegün) 407
Münire Hanım 180
Murad Bey 113, 114
Murat 9, 50, 178, 264, 329, 459, 517, 543, 544, 547
Muşeng 129
Musevi Reisi 122
Müşir Ethem Paşa 93, 119, 128, 552
Müşir Kazım Paşa 471
Müşir Şükrü Paşa 86
Muş Mebusu 206, 210, 256, 507
Mustafa Abdülhak 246
Mustafa Arif 134, 193, 194, 198, 209, 210, 226, 246, 249, 254, 256, 257, 259, 262, 266, 268, 287, 320, 388, 407, 412, 413, 466, 469, 470
Mustafa Arif Paşa 254
Mustafa Efendi 123, 132, 300, 515
Mustafa Kemal Paşa VI, IX, XI, XII, 8, 138, 196, 201, 202, 212, 213, 262, 263, 347, 359, 361, 363, 379, 380, 383, 385, 395, 398, 402, 403, 406, 408, 409, 410, 413, 414, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 426, 427, 430, 433, 434, 438, 447, 459, 466, 471, 475, 476, 478, 480, 487, 496, 497, 498, 499, 500, 502, 503, 505, 511, 512, 521, 523, 525, 527, 535, 536, 551, 553
Mustafa Reşid Paşa 193, 202, 204, 209, 222, 224, 232, 235, 265, 266, 268, 277, 281, 287, 295, 297, 318, 376, 382, 428, 431
Mustafa Reşit Paşa 318, 382, 441
Mustafa Sabri 113, 328, 334, 405, 461, 462, 524, 525
Müstakiller Grubu 258
Müstakil Mebuslar Grubu 256
Musul 204, 526
Musurus Paşa 45
Mütareke VI, VIII, 5, 146, 189, 192, 194, 196, 207, 214, 223, 228, 230, 231, 232, 236, 240, 292, 330, 350, 354, 374, 375, 385, 485, 492, 493, 540, 541, 548, 550, 551, 552, 554, 562
Mütareke Komisyonu 5, 223, 231, 485
Müteahhid Bayramzade Hakkı Bey 304

N

Nabi Bey 192, 262, 352, 377, 424, 486
Naci (Eldeniz) Bey 379
Naciye 2, 113
Nafia Müsteşarı Muhtar 328
Nafia Nazırı Ferid 334
Nafia Nazırı Ziya Paşa 274, 288, 312, 313, 388
Nafi Paşa 131
Namık Bey 427
Nazif Bey 221
Nazım Paşa 115, 116, 137, 140, 334, 347
Nazmi 247
Near East 396
Necati Bey 427
Neced 159
Necmeddin Molla Bey 148
Nelidof 40, 91
Nemrut Mustafa Paşa 251, 471, 472, 543
Neşet Bey 8, 403, 414
Neuilly 487
Nice 457
II. Nikola 95
Nicholson 171
Nigahbancılar 465
Nihat Reşat Bey 441
Nikola Maurocordato 112
Niyazi 245
Nizip 1
Norveç 29, 30
Nureddin Paşa 472
Nuri XII, 1, 3, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 13, 19, 21, 28, 82, 112, 117, 119, 123, 172, 278, 334, 345, 367, 378, 388, 389, 449, 498, 501, 503, 514, 515, 516, 521, 522, 525, 528, 529, 530,

531, 542
Nuri Bey 3, 5, 7, 9, 10, 11, 12, 13, 19, 28, 82, 112, 119, 172, 345, 367, 389, 449, 498, 501, 503, 516, 521, 522, 525, 528, 529, 531
Nuri Efendi 123, 278, 388, 389, 514, 515
Nuruosmaniye 299
Nusrat Efendi 509
Nusret Bey 471, 472, 543
Nutuk 406, 420, 477, 478, 499, 540, 544
Nüzhet Sabit Bey 299

O

Observer 432
Ögeday 528
Ömer Fevzi 123, 131, 465
Ömer Yaver Paşa 286, 313, 354, 455
Onlar Konseyi 335
Oparatör Cemil Paşa 234
Orhan Bey 360
Orient News 392, 399, 431
Orloj 363
Oskan Efendi 193, 376
Osman XIII, 23, 31, 176, 181, 232, 237, 247, 323, 372, 428, 446, 458, 471, 474, 540, 546, 549, 552
Osmanlı Bankası 180, 181, 354
Osmanlı Devleti VIII, XI, 1, 2, 4, 20, 29, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 42, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 75, 76, 77, 78, 81, 84, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 110, 111, 112, 116, 129, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 166, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 192, 200, 203, 205, 217, 219, 221, 224, 231, 240, 241, 242, 247, 248, 253, 265, 273, 285, 290, 294, 306, 308, 309, 322, 327, 328, 329, 330, 331, 333, 335, 338, 339, 342, 343, 349, 351, 352, 353, 358, 359, 361, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 371, 372, 373, 374, 375, 388, 389, 400, 413, 414, 421, 423, 424, 428, 438, 444, 454, 462, 466, 476, 486, 487, 489, 493, 494, 495, 524, 527, 530, 533, 534, 535, 541, 543, 546, 548, 551, 566
Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası 196, 203, 204, 208, 216, 253, 256, 258, 259, 292
Osmanlı-Yunan Harbi IV, 14, 92, 112
Osman Nizami Paşa 23, 176, 232, 428, 446, 458

P

Padişah XI, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 23, 24, 27, 28, 30, 34, 36, 38, 39, 40, 41, 52, 53, 54, 59, 65, 66, 67, 73, 74, 75, 77, 78, 81, 83, 84, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 95, 109, 110, 111, 112, 115, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 125, 126, 127, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 150, 162, 164, 165, 166, 167, 168, 181, 187, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 199, 201, 203, 207, 213, 221, 240, 241, 253, 259, 261, 262, 263, 264, 267, 277, 285, 286, 287, 288, 292, 293, 315, 318, 322, 323, 324, 328, 329, 330, 331, 332, 334, 337, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 350, 351, 352, 354, 355, 356, 360, 361, 371, 374, 375, 376, 377, 379, 380, 381, 382, 383, 385, 386, 387, 388, 395, 403, 407, 409, 419, 420, 421, 426, 428, 429, 433, 448, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 461, 462, 463, 469, 470, 471, 477, 478, 479, 489, 490, 493, 501, 503, 505, 509, 513, 514, 515, 516, 517,

518, 520, 522, 524, 525, 531, 533, 534, 535, 536, 541, 544
Pangaltı 7
Papoulos 462, 463
Paris Barış Konferansı VIII, 232, 309, 328, 330, 333, 343, 347, 358, 418
Paris Konferansı 330, 417, 418, 488
Paris Sefiri 90
Pera Palas 28
Persona Grate 151
Petersburg III, XII, 20, 31, 33, 34, 35, 37, 40, 41, 64, 66, 95, 163, 360
Petit Journal 363
Petit Parisien 110, 452, 453
Peyâm-ı Sabah XII, 357, 394, 395, 398, 399, 403, 404, 408, 416, 418, 419, 420, 422, 423, 428, 429, 432, 433, 434, 436, 441, 442, 444, 445, 446, 449, 472, 498, 499, 503, 504, 515, 520, 539
Pirinççizadeler 122
Poincare 486, 491
Polis Kanunu 263
Politika Memurluğu III, 41
Posta ve Telgraf Nezareti XVI, 126, 193, 538
Prens Sebahaddin 121
Pretorya 180
Prusya 8, 49, 80, 82

R

Radikal Avam Fırkası 315
Ragıp Akyavaş 6, 15, 27
Ragıp Bey 27
Ragıp Hüsnü 328
Ragıp Paşa 24
Rahip Frew 455
Rahmi 115, 376, 377
Raif Paşa 120, 149
Rami 124, 139
Raşid Efendi 246
Rasih Efendi 504
Rauf Bey 196, 201, 217, 229, 263, 508
Rauf Paşa 120
Recep Bey 2, 16, 471
Refet Paşa 496, 501, 502, 503, 517, 518, 520, 521, 550, 553
Refi Cevad 329, 344, 350, 461
Refik Bey 121, 262, 334, 380, 407, 504
Refik Halid Karay 194, 260, 291, 321, 546
Reşad Halis 328, 373
Reşad Hikmet Bey 218, 232
Reşadiye 181, 182
Reşad Paşa 334, 354
Reşid Akif 376
Reşid Bey 19, 159, 245, 297, 298, 299, 300, 301, 318, 319, 353, 359, 360, 361, 369, 370, 371, 372, 515, 541, 570, 571, 572
Reşid Paşa 78, 193, 202, 204, 209, 210, 222, 224, 232, 235, 265, 266, 268, 277, 281, 287, 295, 297, 306, 318, 320, 360, 371, 376, 382, 387, 389, 428, 431
Rezervor Oteli 371
Rifat XIII, 1, 17, 49, 50, 69, 109, 119, 120, 125, 137, 148, 149, 151, 155, 360, 547, 549
Rifat Paşa 17, 109, 119, 120, 125, 137, 149, 151, 155, 360
Rıfat 24, 84, 128, 148, 219, 221, 247, 253, 471, 546
Rıfat Bey 128, 148
Rıza Bey 131, 145, 147, 148, 149, 150, 191, 201, 210, 248, 260, 261, 262, 263, 264, 269, 278, 287, 292, 293, 315, 316, 378, 382, 431
Rıza Nur Bey 506, 510
Rıza paşa 514
Rıza Paşa 18, 94, 95, 119, 123, 148, 149, 193, 194, 265, 287, 315, 318, 323, 347, 351, 352, 357, 381, 382, 383, 388, 395, 415, 424, 429, 444, 466, 467, 514, 516, 553, 554
Rıza Tevfik 193, 194, 198, 205, 206, 209,

253, 257, 260, 268, 286, 287, 289, 292, 320, 328, 329, 332, 336, 338, 341, 343, 373, 541
Roberts 182
Roiter 109
Roma Sefareti 10, 33
Rumeli IV, 57, 58, 59, 60, 62, 63, 64, 68, 69, 92, 94, 113, 121, 125, 126, 139, 141, 170, 341, 363, 450
Rum Kulübü 122
Rum Metropoliti 122
Rus Çarı 20, 41, 58, 67
Rüştü 237, 292, 360
Rüştü Bey 360
Rüsûmât Emini 120
Rusya 29, 30, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 41, 42, 50, 51, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 71, 72, 73, 78, 87, 88, 90, 92, 93, 94, 95, 110, 120, 140, 155, 156, 159, 162, 163, 169, 171, 177, 185, 186, 206, 403, 408, 445
Ryan 299, 300, 455, 486, 493

S

Sabiha Sultan 328
Sabri Bey 149, 207, 262, 263, 266, 462
Sadaret mektupçusu 135
Sadaret Müsteşarı 149, 195
Sadeddin Bey 462, 472
Sadık Bey 280, 334, 462, 465, 469
Sadık Sabri 247
Sadrazam II, XI, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 34, 35, 41, 81, 92, 95, 96, 109, 115, 117, 146, 147, 148, 149, 150, 162, 170, 173, 184, 187, 188, 190, 191, 192, 199, 207, 219, 220, 241, 264, 266, 267, 268, 301, 306, 320, 327, 328, 329, 331, 335, 337, 340, 341, 350, 367, 371, 373, 375, 376, 382, 388, 396, 424, 436, 437, 438, 440, 465, 466, 488, 489, 506, 522, 524, 526, 530, 531, 541, 542, 545, 546, 550, 551, 552, 554, 581
Sadullah Bey 229
Safa Bey 232, 352, 388, 395, 399, 400, 403, 404, 413, 427, 428, 444, 454, 515
Safvet Paşa 4, 37, 40
Said Bey 469, 514, 515
Said Efendi 135
Said Halim Paşa 173, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 240, 289, 306, 310, 566
Said Paşa 17, 76, 78, 84, 118, 140, 145, 146, 147, 164, 165, 166
Saint James Sarayı 435, 436, 454
Sait Paşa 77
Saksonya 29, 30
Salâhaddin Bey 480
Salahaddin Bey 502
Salih Efendi 427
Salih Paşa 8, 148, 149, 383, 388, 395, 401, 404, 407, 409, 411, 413, 415, 416, 422, 444, 460, 466, 467, 468, 469, 470, 529
Salim Bey 334
S Salih Efendi 427
altanat 145, 146, 293, 372, 373, 535
Saltanat Şurası 293, 373, 535
Samsun 226, 238, 250, 409, 496, 528, 542
San Remo 336, 359, 362, 364, 368, 372, 551
Sansür VII, 222, 275, 276, 278, 279, 280, 308
Sapanca 402, 407
Şapka İnkılâbı 527
Şark Meselesi 417, 418, 419, 431, 467, 487
Saruhan Mebusu Sabri Bey 262, 266
Savoy Oteli 432, 435
Şefik Okday XI, 2, 11, 13, 23, 337, 437, 527
Şehremaneti 142, 179, 517
Şehremini Cemil 334, 355

Selahaddin Bey 508, 541
Selamet-i Umumiye Cemiyeti 284
Selanik 60, 61, 95, 98, 116, 121, 123, 124, 132, 133, 134, 135, 137, 138, 139, 146, 147, 151, 227, 295, 319, 388, 546
Seniüddün Bey 359
Şenlikdede 468
Sentoler 435
Serasker Rıza Paşa 94, 95, 553, 554
Serbesti 113, 114
Şeref Bey 115, 119, 190, 334, 345, 376, 478, 479
Şerif Paşa 193, 206, 207, 243, 259, 262, 287, 288, 311, 312, 382
Şer'iyye Vekâleti 519
Serkis 469
Şevket Bey 519
Şevket Turgut Paşa 318, 319
Şevki (Berker) Bey 116
Şevki Bey 5, 8, 142, 246, 331, 341, 355, 360
Sevr 328, 332, 336, 363, 371, 372, 373, 385, 388, 389, 392, 393, 394, 396, 397, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 413, 414, 416, 417, 418, 419, 421, 425, 426, 429, 432, 434, 440, 442, 443, 445, 448, 449, 453, 455, 458, 460, 463, 478, 486, 505, 506, 509, 535, 542, 546, 551, 554
Sevr Anlaşması 417
Şeyh Kasım 179
Şeyhülislam 4, 8, 28, 114, 115, 117, 119, 120, 127, 145, 195, 264, 287, 315, 328, 334, 360, 389, 461, 462, 514, 515, 524, 554
Sina Akşin 114, 192, 262, 329
Singapur 181
Sir 97, 152, 153, 157, 160, 161, 173, 183, 186, 404, 464, 485
Sir Charles Harding 152
Sir Edward Grey 152, 153, 160, 161, 173, 183, 186
Sir Horace Rumbold 404, 464, 485
Sirkeci 141, 429, 485
Şirket-i Hayriye 270
Sir Lawther 157
Sivas Mebusu 208, 235
Sıhhiye Müdüriyeti 520
Sırbistan 29, 59, 94
Sırrı Bey 426, 427, 439
Sofya Komiseri 121
Sosyal Demokrat fırka 292
Spa 372
Stamboulof 67
Standard 109, 110
Stockholm 243
Süfera Konferansı 97
Şükrü 86, 245, 247, 297, 302, 428, 479
Şükrü Bey 479
Süleyman Ağa 1
Süleyman Bey 44
Süleymaniye Mebusu 211
Süleyman Nazif 221, 222, 246, 552
Süleyman Numan Paşa 22
Süleyman Paşa 2
Süleyman Radi 197, 198, 200, 255
Sulh ve Selamet Fırkası 284
Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası 319
Sultan Osman 181
Sultan Reşad V, 146, 149, 162, 187
Şumnu III, 31, 41, 42
Şura-yı Devlet 26, 119, 120, 193, 287, 288, 312, 313, 315, 318, 328, 332, 336, 343, 382, 388, 407, 469, 470
Şura-yı Devlet Reisi Rıza Tevfik 328, 332, 336, 343

T

Taha Efendi 123
Tahidromos 297
Tahir 123, 251, 472
Tahir Bey 123
Tahkîk Heyetleri 243, 250, 251, 252
Tahkîk Komisyonu 245
Tahrirat-ı Hariciye 4, 19, 33, 112, 332

Tahrirat-ı Hariciye kâtibi 332
Tahsin Bey 232, 246, 466, 478, 480
Tahsin Paşa 87
Tahsin Rıza Bey 210
Tahsisat-ı Mesture 247, 248
Taktil 285
Takvim-i Vekayi 117, 143, 193, 195, 229, 246, 247, 248, 250, 251, 252, 263, 267, 269, 272, 276, 286, 287, 301, 304, 318, 388, 407, 428, 472, 473, 485, 493, 494, 520, 539
Talat 115, 141, 147, 149, 150, 165, 189, 191, 208, 240, 241, 242, 248, 269, 289, 301, 304, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 542, 546
Talat Bey 141, 147, 150
Talat Paşa 165, 189, 191, 208, 240, 241, 242, 248, 269, 289, 301, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 542, 546
Talleyran 310
Tan 4, 22, 41, 110, 403, 407, 408, 409, 411, 432, 528, 529, 531, 539
Tarabya 24, 109
Tarsus 129
Taşnak 469
Tatar Abdurrahman Bey 376
Tavşantepe 2
TBMM IX, X, XI, XII, XIII, XVI, 12, 19, 361, 402, 403, 404, 405, 406, 410, 411, 419, 420, 421, 424, 425, 426, 427, 433, 434, 439, 448, 449, 452, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 487, 492, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522
Teceddüd Fırkası 203, 207, 208, 213, 215, 253, 254, 255, 256, 258, 259, 262, 263, 264
Tedkîk-i Fecâyi 243
Tedkîk-i Seyyiât Komisyonu 243, 244, 245, 246, 247, 249
Tehcir 240, 285, 471, 472, 543, 550
Temyiz Mahkemesi 89
Tercüman-ı Hakikat 165
Terkos 17
Tersane Konferansı 38
Teşkilat-ı Esasiye Kanunu 420, 421, 510
Teşvikiye 10, 354, 529
Teşvikiye Cami 529
Tevfik Bey 8, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 80, 121, 146, 193, 194, 205, 206, 209, 229, 253, 257, 260, 268, 286, 287, 329, 330, 337, 338, 339, 343, 374, 385, 469, 515, 540, 575, 576
Tevhid-i Efkâr 481, 482, 483, 484, 485, 486, 490, 491, 492, 493, 498, 499, 500, 501, 503, 513, 517, 520, 539
The Times 136
Ticaret ve Nafia Nazırı 162
Times 136, 154, 221, 285, 432, 530, 531
Tırnova 107, 113
Tokat 76, 210, 395
Tokat Mebusu 210
Topçu Feriki 139, 378
Topçu Mirlivası Ferid Paşa 319
Topçu Rıza Paşa 148
Tophane-i Amire 123
Tophane Kasrı IV, 96, 97, 100, 103, 107, 111
Tophane Köşkü 110
Tophane Müşiri 96, 109
Tophane Nazırı 142
Topkapı 3, 4, 7, 11, 355
Toulon 332
Trablusgarp 70, 163, 164, 169, 178, 265, 368
Trabzon 123, 204, 205, 207, 210, 250, 256, 280, 302, 307, 411, 425, 427, 428, 479
Trabzon Mebusu 123, 204, 205, 207,

210, 256, 425, 427, 428, 479
Trabzon Sıhhiye Müdürü 302
Trabzon Vilayeti 250
Trakya 175, 227, 228, 336, 359, 366, 373, 402, 414, 430, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 448, 449, 455, 456, 460, 468, 475, 481, 488, 489, 493, 494, 496, 497, 498, 501, 503
Trianon 487
Trikoupis 9
Turhan Paşa 76
Türk-Arap Cemiyeti Komitesi 180
Türkiye II, XVI, 2, 8, 9, 10, 20, 54, 84, 90, 112, 150, 151, 160, 161, 165, 178, 179, 182, 183, 185, 186, 190, 219, 221, 225, 232, 241, 264, 288, 305, 306, 308, 309, 336, 339, 342, 344, 349, 350, 353, 363, 364, 366, 370, 372, 399, 406, 418, 420, 421, 423, 424, 427, 429, 431, 434, 436, 437, 438, 441, 442, 443, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 453, 456, 462, 468, 474, 475, 476, 479, 481, 486, 487, 488, 493, 494, 498, 499, 500, 501, 503, 506, 508, 509, 510, 511, 512, 518, 522, 525, 526, 534, 538, 540, 542, 544, 545, 546, 548, 549, 551, 552, 553, 570

U

Üçlü İttifak IV, 68
Ulahlar 106
Uluslararası Büyükelçiler Konferansı 171
Ulviye Sultan 323
Umumi Af Kanunu 263
Umur-ı Cezaiye Müdürü Tahir 251
United Press 430
Un Mukavelesi 284, 288
Urfa 250, 280, 471, 472, 543
Uryanizâde Cemil Molla 232
Üsküdar 1, 245, 465, 519
Üsküp 135

V

Vahideddin 8, 9, 18, 22, 23, 26, 162, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 201, 240, 253, 264, 267, 285, 286, 288, 318, 322, 323, 324, 328, 332, 337, 345, 350, 351, 354, 360, 371, 373, 374, 376, 377, 379, 380, 381, 382, 385, 386, 387, 388, 407, 448, 454, 455, 456, 457, 459, 461, 463, 471, 477, 478, 489, 503, 513, 514, 516, 521, 522, 523, 524, 525, 531, 534, 535, 540, 547
Vakit XII, 22, 181, 182, 190, 191, 192, 196, 205, 206, 212, 218, 228, 229, 231, 232, 233, 247, 253, 254, 256, 257, 261, 265, 266, 267, 274, 278, 279, 282, 283, 287, 293, 298, 310, 312, 313, 314, 315, 317, 319, 320, 323, 325, 328, 333, 334, 335, 345, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 357, 358, 359, 360, 365, 366, 370, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 396, 397, 405, 419, 430, 431, 434, 435, 441, 442, 444, 445, 452, 453, 457, 458, 460, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 489, 491, 492, 493, 494, 495, 499, 504, 510, 539, 564, 565, 566, 568
Van 206, 250, 280
Vasfi Efendi 345, 346, 462, 465
Vehbi Bey 425
Vehbi Efendi (Karesi Mebusu) 427
Vehbi Efendi (Konya Mebusu) 426
Venizelos 25, 221, 371, 372, 417, 526
Versay 335, 368, 369, 438, 552
vezaret 34, 52, 74, 533
Vidin 3
vilayet-i selase 139
Virandel 109
Viyana 33, 64, 74, 75, 109, 163, 175, 376
Viyana Sefareti 33

Volkan 114, 126
Von der Goltz 9, 53, 54
Vrangel 408

W

Weltpolitik 78, 79
Wilhelm 7, 20, 26, 49, 52, 57, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 163
I. Wilhelm 49
II. Wilhelm 7, 20, 26, 52, 57, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 163
Wilson 198, 216, 221, 237, 336, 402, 403, 444

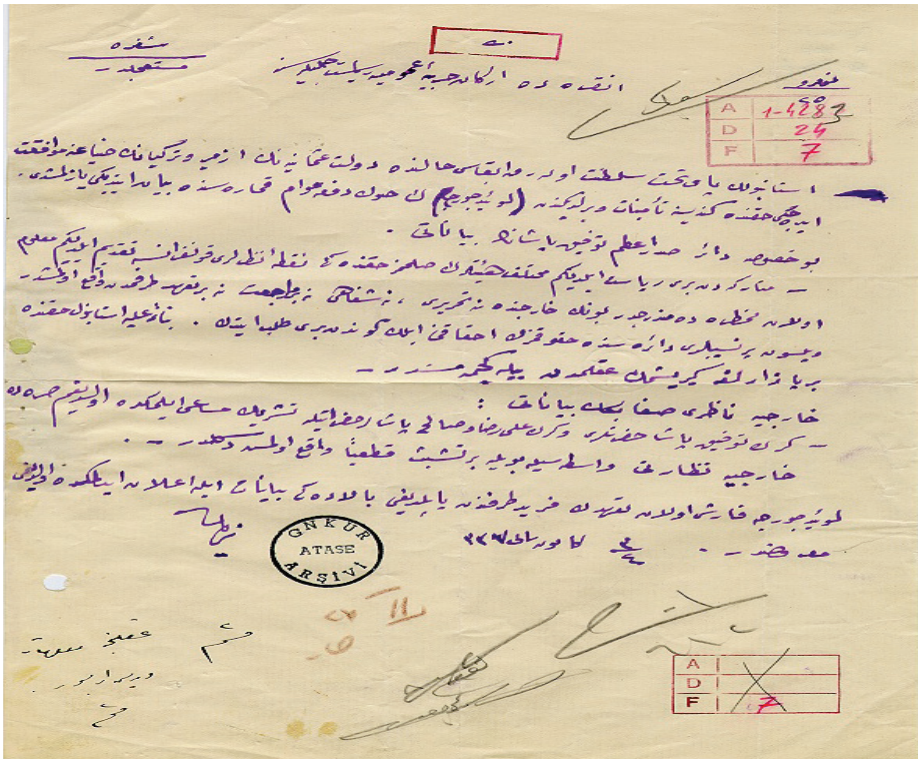
Y

Yahudi 99, 146, 383
Yahya Efendi Dergâhı 220, 529
Yahya Galip Bey (Kırşehir Mebusu) 426
Yanbolu 2
Yanya XI, 1, 2, 3, 8, 9, 15, 33, 54, 81, 82, 98, 112, 118, 132, 171, 241, 308, 370, 457, 541
Yarın 254, 336, 438, 524, 551, 552
Yavuz 181, 184, 418, 549
Yeni Gün 199, 268, 269, 280, 291, 293, 313, 314, 539
Yeni İstanbul 197, 198, 200, 222, 255, 256, 286, 287, 289, 290, 293, 298, 303, 304, 319
Yenişehir 121
Yermanos 122
Yeşilköy 136, 144
Yıldız XVI, 23, 111, 121, 123, 139, 143, 144, 146, 147, 514, 515, 516, 537, 538
Yıldız Sarayı 111, 139, 143, 144, 146, 514, 515, 516
Yordanaki 245
Yorgi Efendi 204, 205
Yüksek Konsey 327
Yunanistan 25, 29, 42, 52, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 106, 107, 108, 111, 112, 113, 171, 221, 228, 365, 366, 372, 394, 412, 414, 418, 421, 422, 439, 441, 442, 448, 449, 476, 487, 488, 493, 494, 524, 526, 553
Yunus Nadi 199, 268, 269, 280, 293, 302, 427
Yusuf Franko Paşa 287, 318
Yusuf Kemal Bey X, 133, 237, 428, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 483, 484, 485, 486, 487
Yusuf Ziya Bey 300, 352, 429
Yüzbaşı Ragıb Efendi 412

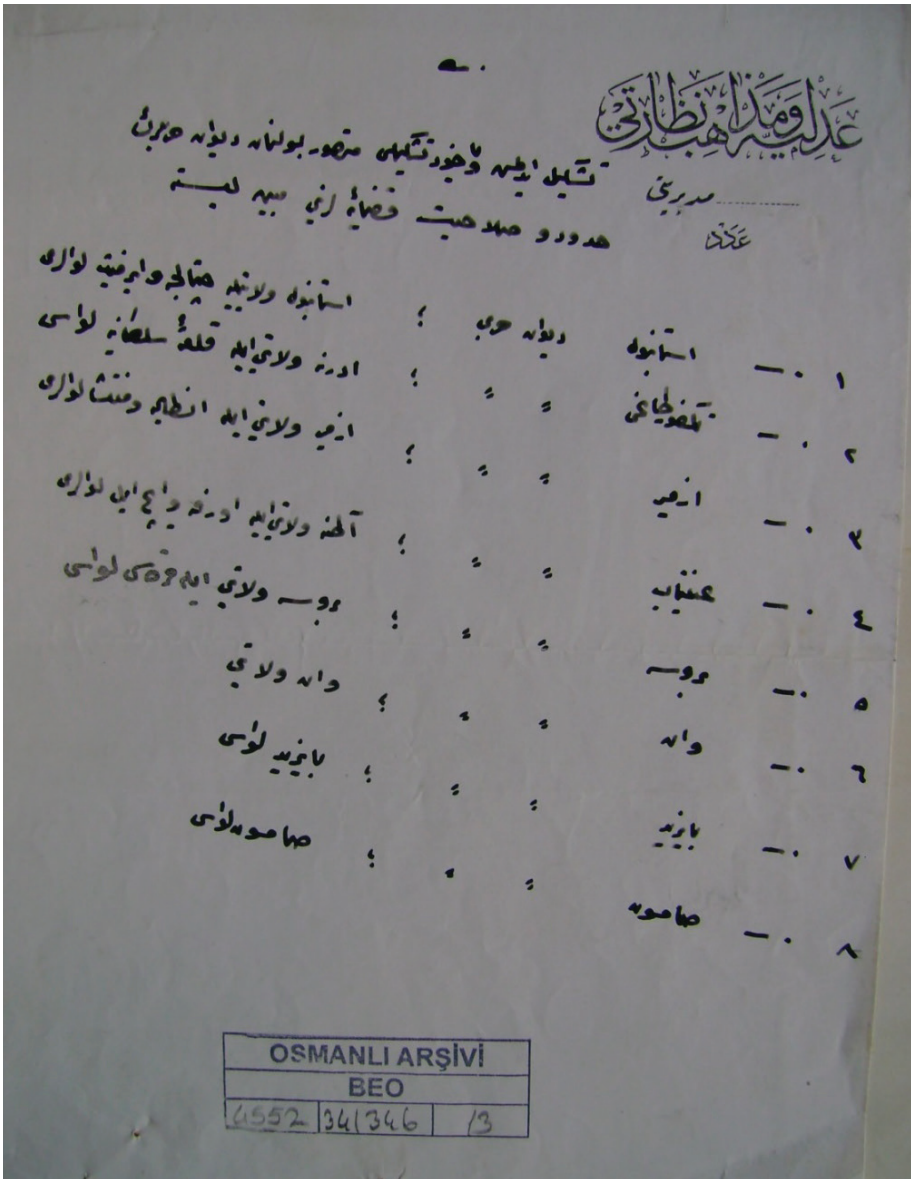
Z

Zaptiye Nezareti XVI, 538
Zekai Bey (Adana Mebusu) 427
Zekeriya Bey 247
Zeki Paşa 96, 401, 462
Zeynelabidin 405, 462
Zihni Paşa 119, 120
Ziya Bey (İstanbul Belediye Başkanı) 518
Ziyaeddin Efendi 115, 116, 117, 120, 149, 474
Ziya Gökalp 302
Ziya Molla 262
Ziya Paşa 193, 274, 287, 288, 312, 313, 318, 376, 382, 388, 389, 390, 397, 413, 463, 464, 466
Zohrap Efendi 131, 132
Zor 250, 280, 348
Zülfü Bey 302

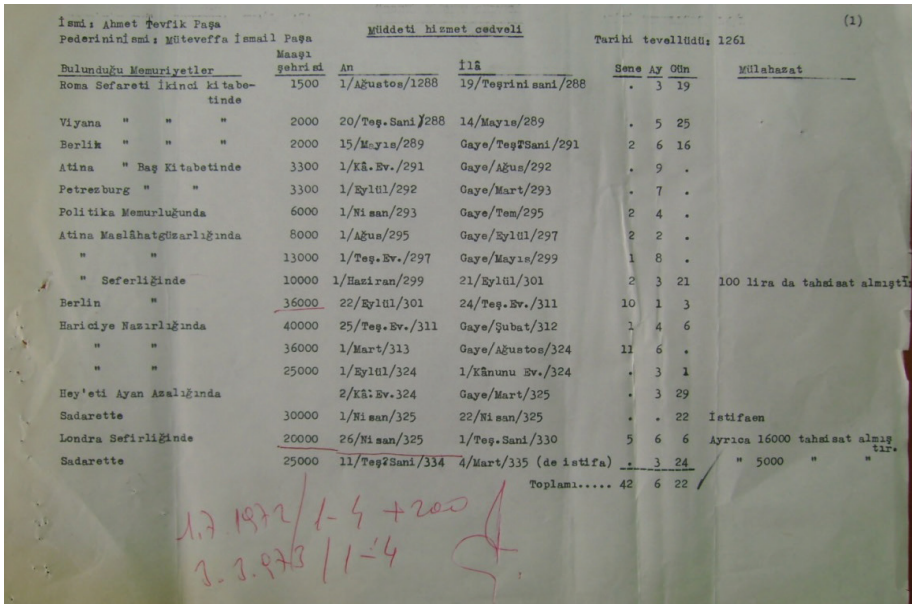
EKLER

Ek-1. ATASE, İSH-11 B, 666/99, Lloyd George'un Avam Kamarası'ndaki beyanatını Ahmet Tevfik Paşa'nın tekzip etmesi

Ek-2. BOA, BEO, 4552/34/346/13, Ahmet Tevfik Paşa Hükûmeti zamanında kurulmuş ve kurulması kararlaştırılmış olan Divan-ı Harplerin yetki alanlarını gösteren liste

İsmi: Ahmet Tevfik Paşa
Pederininismi: Müteveffa İsmail Paşa

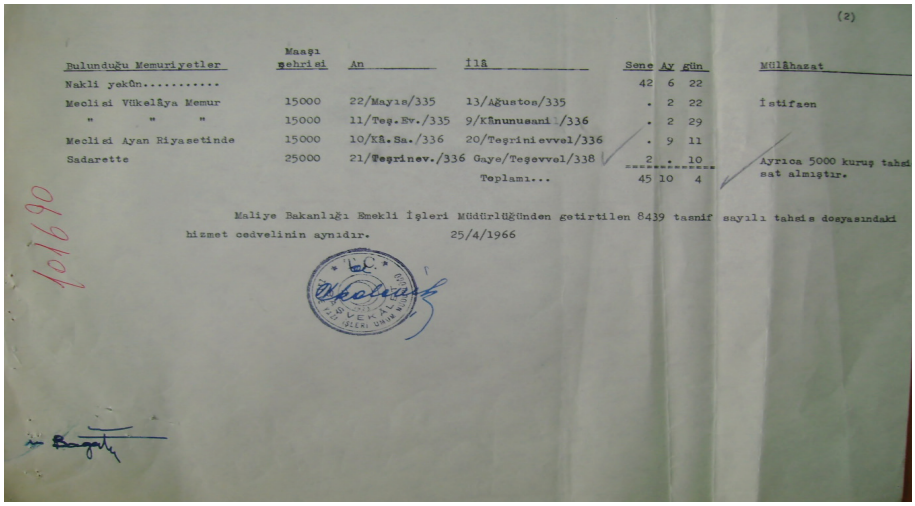
Müddeti hizmet cedveli

Tarihi tevellüdü: 1261

(1)

Bulunduğu Memuriyetler	Maaşı şehrisi	An	İlâ	Sene	Ay	Gün	Mülahazat
Roma Sefareti İkinci kitabetinde	1500	1/Ağustos/1288	19/Teşrinisani/288	.	3	19	
Viyana " " "	2000	20/Teş.Sani/288	14/Mayıs/289	.	5	25	
Berlin " " "	2000	15/Mayıs/289	Gaye/TeşrTSani/291	2	6	16	
Atina " Baş Kitabetinde	3300	1/Kâ.Ev./291	Gaye/Ağus/292	.	9	.	
Petrezburg " "	3300	1/Eylül/292	Gaye/Mart/293	.	7	.	
Politika Memurluğunda	6000	1/Nisan/293	Gaye/Tem/295	2	4	.	
Atina Maslâhatgüzarlığında	8000	1/Ağus/295	Gaye/Eylül/297	2	2	.	
" "	13000	1/Teş.Ev./297	Gaye/Mayıs/299	1	8	.	
" Seferliğinde	10000	1/Haziran/299	21/Eylül/301	2	3	21	100 lira da tahsisat almıştır
Berlin "	36000	22/Eylül/301	24/Teş.Ev./311	10	1	3	
Hariciye Nazırlığında	40000	25/Teş.Ev./311	Gaye/Şubat/312	1	4	6	
" "	36000	1/Mart/313	Gaye/Ağustos/324	11	6	.	
" "	25000	1/Eylül/324	1/Kânunu Ev./324	.	3	1	
Hey'eti Ayan Azalığında		2/Kâ.Ev.324	Gaye/Mart/325	.	3	29	
Sadarette	30000	1/Nisan/325	22/Nisan/325	.	.	22	İstifaen
Londra Sefirliğinde	20000	26/Nisan/325	1/Teş.Sani/330	5	6	6	Ayrıca 16000 tahsisat almıştır.
Sadarette	25000	11/TeşrSani/334	4/Mart/335 (de istifa)	.	3	24	" 5000 " "
			Toplamı.....	42	6	22	

1.7.1972/1-4 +200
3.3.973/1-4

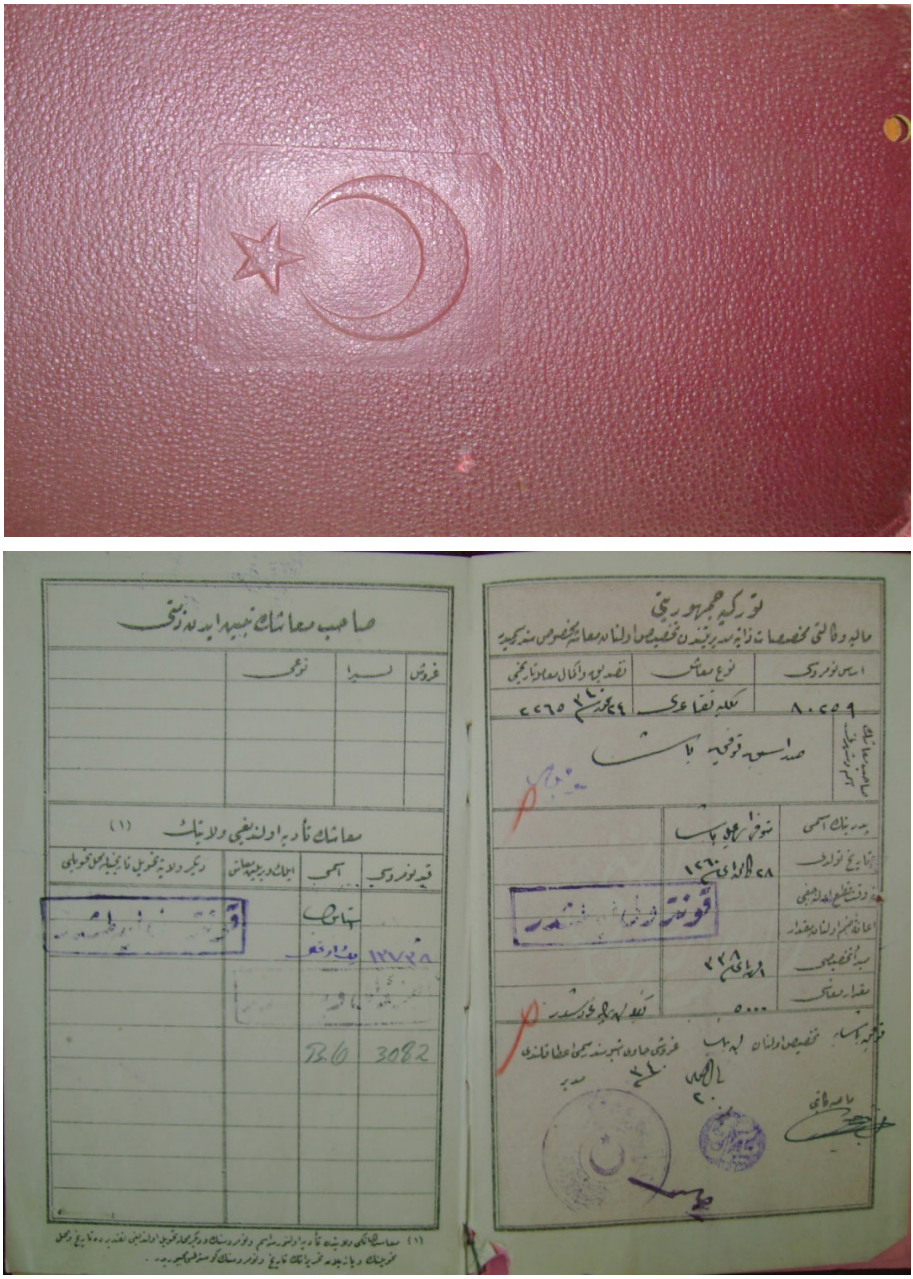
(2)

Bulunduğu Memuriyetler	Maaşı şehrisi	An	İlâ	Sene	Ay	gün	Mülâhazat
Nakli yekûn.....				42	6	22	
Meclisi Vükelâya Memur	15000	22/Mayıs/335	13/Ağustos/335	.	2	22	İstifaen
" " "	15000	11/Teş.Ev./335	9/Kânunusani/336	.	2	29	
Meclisi Ayan Riyasetinde	15000	10/Kâ.Sa./336	20/Teşrinievvel/336	.	9	11	
Sadarette	25000	21/Teşrinev./336	Gaye/Teşevvel/338	2	.	10	Ayrıca 5000 kuruş tahsisat almıştır.
			Toplamı...	45	10	4	

Maliye Bakanlığı Emekli İşleri Müdürlüğünden getirtilen 8439 tasnif sayılı tahsis dosyasındaki hizmet cedvelinin aynıdır. 25/4/1966

1016/90

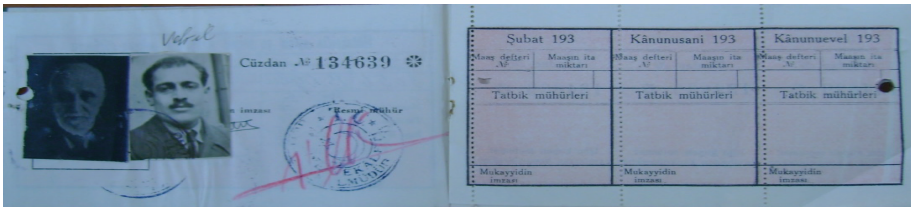
Ek-3. Emekli Sandığı Arşivi, Ahmet Tevfik Paşa Dosyası, Ahmet Tevfik Paşa'nın görev yaptığı yıllarda aldığı maaş miktarlarını gösteren liste

Ek-4. Emekli Sandığı Arşivi, Ahmet Tevfik Paşa Dosyası, Ahmet Tevfik Paşa'nın Emekli Maaş Defteri

Ek-5. Ahmet Tevfik Paşa'nın emekli maaş cüzdanı (ön yüz)

Ek-6. Ahmet Tevfik Paşa'nın emekli maaş cüzdanı cüzdanı (iç kısım)

Ek-7. İleri, 21 Teşrin-i Evvel 1336 /21 Ekim 1920, nr. 991 "Mütareke'den Sonra Tevfik Paşa Hazretlerinin Dördüncü Kabinesi" başlıklı bir haber

İleri

Hükumetin Organıdır

Hükumetin Organıdır

Hükumetin Organıdır

وقت

Ek-9. Vakit, 23 Mayıs 1335/23 Mayıs 1919, nr.564, "Millî Kabineye Doğru" başlıklı bir haber

وقت

Ek-10. Vakit, 15 Teşrin-i Evvel 1335/15 Ekim 1919, nr. 701, "İstihzârât-ı Sulhiyye Komisyonu" başlıklı bir haber

Vakit 1 mayıs 1336
(1920) s.1, no: 889.

صلح هیئت مرخصه‌مز بوکون ترەن مخصوصله حرکت ایدیبور

هیئت مرخصه بلغراد ، آتخرام ، تریسته ، وندیك ، میلان ، لیون طریقیله ایکی مایسدە وەدسایه مواصلت ایده‌جك وەرەزووآو اوتله بازل اولهجقدر .

Said Halim Paşa

Tevfik Paşa

TELEGRAM

ISSUED FROM ELECTRA HOUSE, FINSBURY PAVEMENT

REPLIES SHOULD BE ORDERED Via Eastern

XGA 11 SUBL IMEPORTE CONSTANTINOPLE 65 3 OX

S E TEWFIK PACHA AMBASSADEUR DE S M IMPERIALE LE SULTAN LN =
L AMBASSADEUR D ANGLETEARE AYANT QUITTE CONSPLE PAR RUPTE DE

LA RUPTURE DE NOS RELATIONS DIPLOMATIQUES AVEC SON

GOUVERNEMENT JE VOUS PRIE DE RENTRER AUSSI A CONSPLE AVEC
PERSONNEL DE L AMBASSADE ET CONSULATS IMPERIAUX ET

Said Halim Paşa'nın savaş telgrafı

TÜRKİYE, BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA, SADRAZAM SAİD HALİM PAŞA'NIN BU TELGRAFIYLA GİRDİ... OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN LONDRA'DAKİ BÜYÜKELÇİSİ TEVFİK PAŞA'YA 1914'ÜN 4 KASIM GÜNÜ GÖNDERİLEN TELGRAFTA, 'İNGİLTERE'YE SAVAŞ İLÂN EDİN VE ELÇİLİK PERSONELİYLE İSTANBUL'A DÖNÜN' DENİYORDU...

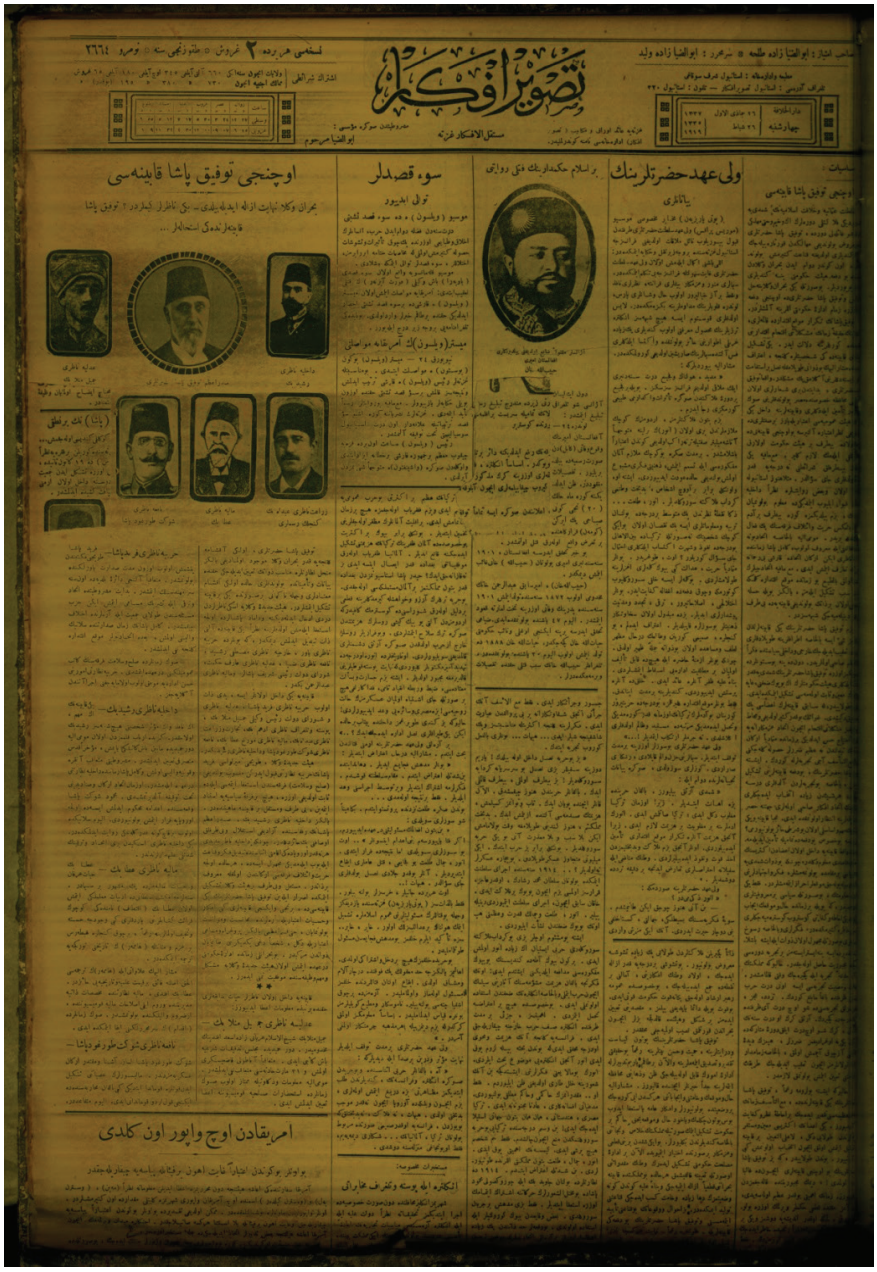
Bütün felâketler, bu telgrafın 1914'ün 4 Kasım sabahı, İstanbul'dan Londra'ya çekilmesiyle başladı... Osmanlı İmparatorluğu'nun Londra'daki büyükelçisi **Tevfik Paşa**'ya yollamıyordu telgraf ve altında **"Said Halim"** imzası vardı... Yeniköy'deki yalısı geçen hafta şaibeli bir yangında kül olan zamanın sadrazamı **Said Halim Paşa**'nın imzası...

"Kostantinopol'deki İngiliz elçisi, hükümetinin bizimle diplomatik ilişkilerini kestiğini haber verip, memleketine döndü" diye başlıyordu telgraf... Sonra, **"Elçilik ve konsolosluk personeliyle beraber derhal Amerikan Sefareti'nin himayesini istemenizi ve acilen İstanbul'a dönmenizi rica ediyorum"** deniyordu...

Dört yıl sürecek olan ölüm-kalım savaşı, işte bu telgrafın Londra'ya ulaşmasıyla patladı... İleride, tarihlere **"Osmanlı Devleti'nin son sadrazamı"** olarak geçecek olan Londra Büyükelçisi **Tevfik Paşa**, hemen yerine getirdi sadrazamın talimatını... Sonrasını, hepimiz biliyoruz...

Ek-11. Vakit, 1 Mayıs 1336 /1 Mayıs 1920, nr. 889, "Sulh Heyet-i Murahhasamız Bugün Tren-i Mahsusla Hareket Ediyor" başlıklı bir haber

Ek-12. Osmanlı Devleti'nin İngiltere'ye savaş açtığı ve Ahmet Tevfik Paşa'nın yurda dönmesi hakkında Said Halim Paşa'nın telgrafı
(Güven Okday Özel Koleksiyonu)

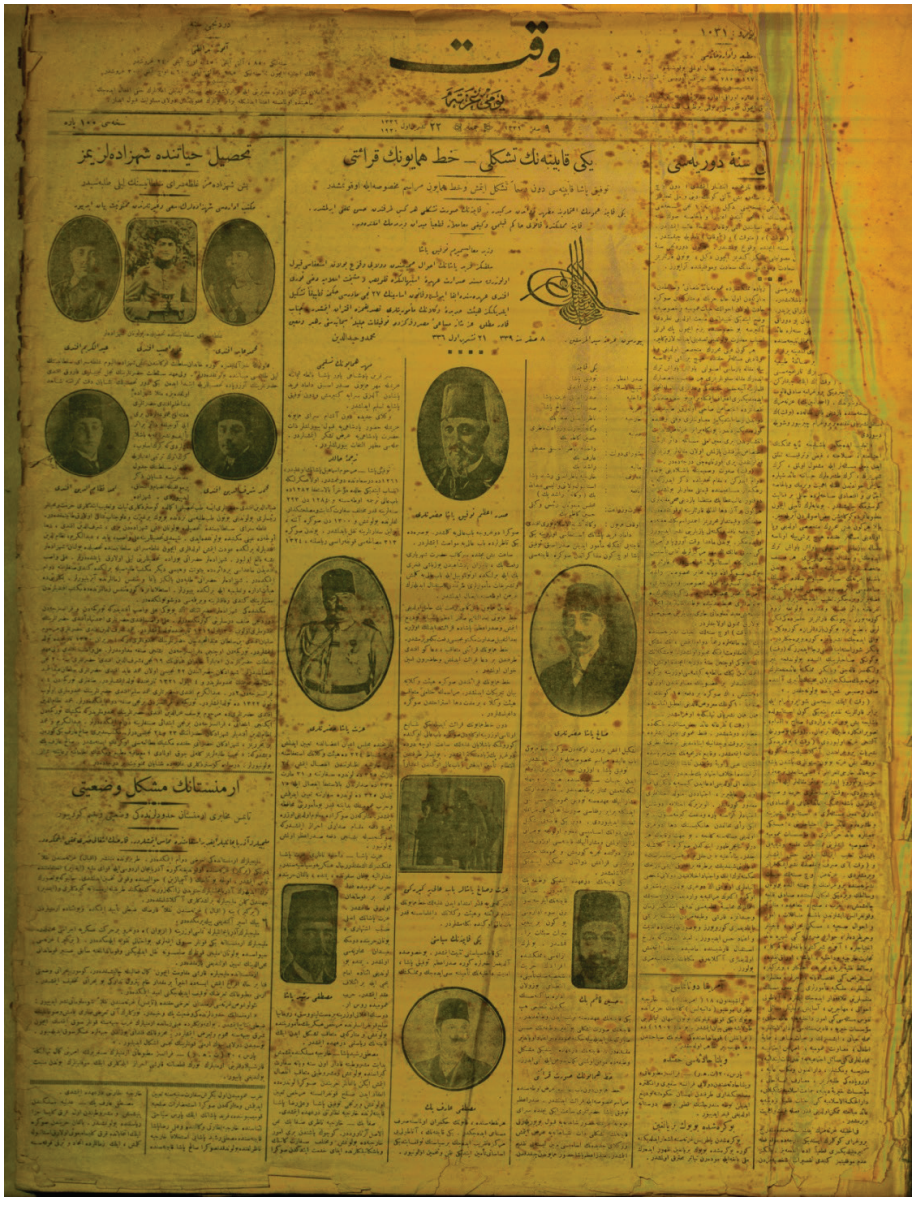
تصویر افکار

اوچنجی توفیق پاشا قابینه‌سی

سوء قصدلر

ولی عهد حضرتلرینك

Ek-13. Tasvir-i Efkâr, 26 Şubat 1335/26 Şubat 1919, nr. 2664, "Üçüncü Tevfik Paşa Kabinesi" başlıklı bir haber

وقت

يكى قابينه‌نك تشكلى — خط همايونك قراءتى

تحصيل حياتنده شهزاده‌لر عزيز

ارمنستانك مشكل وضعيتى

Ek-14. Vakit, 22 Teşrin-i Evvel 1336 /22 Ekim 1920, nr. 1031, "Yeni Kabinenin Teşekkülü, Hatt-ı Hümayun Kıraatı" başlıklı bir haber

Le traité a été remis hier aux délégués ottomans

Les conditions de paix ont été remises hier après-midi à quatre heures dans le salon de l'Horloge aux délégués turcs.

Une brève allocution de M. Millerand

S. E. Tewfik pacha arrivant au ministère des affaires étrangères

notifiant aux délégués qu'ils avaient un mois pour faire parvenir leurs observations ; une réponse de Tewfik-pacha plus courte encore : la cérémonie était finie. Elle avait duré un quart d'heure.

Ek-15. Ahmet Tevfik Paşa'nın 12.5.1920 tarihinde Fransız Dışişleri Bakanlığı'na gelişinin Fransız basınındaki görünümü
(Güven Okday Özel Koleksiyonu)

Ek-16. "Türkiye ile Barış" Osmanlı Hükûmeti Delegeleri: Ortada Tevfik Paşa, Solda Fahreddin Bey, Sağda Reşid Bey
(**Güven Okday Özel Koleksiyonu**)

Ek-17. "Paris'te Antlaşma Hükümlerinin Türk Delegelere Verilmesi" Quai D'Orsay'da Osmanlı Heyeti: Masanın arkasında soldan sağa 1. Fahreddin Bey 2. Tevfik Paşa, Delegasyon Başkanı 3. Reşid Bey 4. Cemil Paşa
(**Güven Okday Özel Koleksiyonu**)

LES GRÈVES : LA SITUATION GÉNÉRALE S'AMÉLIORE PROGRESSIVEMENT

UNE DÉCLARATION de M. Le Trocquer sur le nouveau projet de réorganisation des chemins de fer.

EXCELSIOR

VENDREDI 7 MAI 1920

La paresse est une dangereuse sirène, il faut l'éviter. HORACE.

LES MEMBRES DE LA DÉLÉGATION OTTOMANE SONT ARRIVÉS HIER A VERSAILLES

DJEMIL PACHA ET TEWFIK PACHA DANS LEUR WAGON, A LA GARE DE LYON

A VERSAILLES : 1° RECHID BEY ; 2° TEWFIK PACHA ; 3° SCHEREDDIN BEY ; 4° DJEMIL PACHA

Ek-18. Excelsior, 7 Mayıs 1920, "Osmanlı Delegasyon Üyeleri Versailles'a Ulaştılar" Sol Resimde: Cemil Paşa ve Tevfik Paşa Lyon Garı'nda, Sağ Resimde: Versailles'da 1. Reşid Bey, 2. Tevfik Paşa 3. Fahreddin Bey 4. Cemil Paşa
(**Güven Okday Özel Koleksiyonu**)

MEKTEP KİTAPLARI
nın tekmili son tabıları olarak Ankara caddesinde - Semih Lütfi - Sühulet Kitap Evinde Maarif Vekâletinin tayin ettiği fiyatla satılmaktadır.

AKŞAM

Sene 19 — No. 6459 — Fiatı her yerde 5 kuruş CUMARTESİ — 10 TEŞRİNİEVVEL 1936 Telefon: 24240 (İdare) - 24249 (Tahrir) - 242

Tevfik paşanın cenazesi merasimle kaldırıldı

Bir bölük asker cenazeyi selâmladı

Son sadrazamın zarif bir sözü: "Biz onu lâyemut biliyoruz„

Tevfik paşanın cenazesi Teşvikiye camiine götürülürken

Doksan beş yıllık bir ömürden sonra evvelki akşam gözlerini hayata kapayan Osmanlı saltanatının son sadrâzamı Tevfik paşa, dün merasimle defnedildi.

Merhumun ölümünden haberdar olan bir çok eski rical, dostları, akrabası, hürmetkârları, Nişantaşında Kodaman sokağındaki evinde çok erkenden toplanmışlardı.

Bu sırada mezunen Londrada bulunan İngiliz sefiri Sir Persi Lorene vekâlet eden İngiliz maslahatgüzarı M. Morgan merhumun evine gelmiş ve oğulları İsmail Hakkı ve Ali Nuriyi ziyaret ederek:

— Pederiniz, müteveffa kral beşinci Corcun dostu idi ve hükümetimin en büyük nişanını hamildi, cümlesile hükümeti namına taziyetlerde bulunmuştur.

Tevfik paşanın cenazesi dün saat on birde evden çıkarıldı. Tabutun önünde ailesinin, dostlarının ve tanıdıklarının gönderdikleri çelenkler gidiyor, bir polis müfrezesi iki tarafta ilerliyordu.

Bunun arkasında da kalabalık bir cemaat yürüyordu. Cenaze bu suretle Kodaman sokağından geçirilerek Teşvikiye caddesile, Teşvikiye camiine getirildi ve musalla taşına kondu.

İhtiyar vezirin ölümü, herkesten evvel kendisini yakından tanıyan, kendi yetiştirmesi bulunan ve bugün her biri ak saçlı ve sakallı eski devlet ricalini alâkadar etmişti.

Tabutun arkasından gidenler, cenaze namazı kılınıncaya kadar Teşvikiye camiinin avlusunda bekliyenler bu alâkayı canlandıracak şahsiyetlerle dolu idi. Eski Babâlînin, hariciye nezaretinin hayatta kalan bütün ricali, mensupları hep burada idiler. Bu zevattan kimi kırk, elli sene evvel Babâliye intisap etmişler, hariciye nezaretinde senelerce

(Devamı 5 inci sahifede)

Tevfik paşanın cenaz

(Baş tarafı 1 inci sahifede)

merhumun maiyetinde çalışmış, kimi sadaretinde, sefirliklerinde birlikte bulunmuştu ve her biri, eski sadrâzama ait bir hatıradan bahsediyordu.

Camiin avlusunda birikenler arasında şu simalar bilhassa göze çarpıyordu:

Eski iki sadrâzam İzzet ve Salih, şair Abdülhak Hâmid, eski dahiliye nazırı Reşit, eski maliye nazırı Abdürrahman, eski hariciye nazırı Asım, eski sefirlerden Galip Kemali, Seyfeddin, Rauf Ahmed, elektrik şirketi meclisi idare âzasından Nuri, İbnülemin Mahmud Kemal, Ereğment Ekrem ve daha bir çok zevat...

Bütün bu zevat içinde bilhassa büyük şair Abdülhak Hâmit çok müteessirdi. Ağır adımlarla ilerliyordu. Üstad, cenazenin musalla taşından kaldırılmasına kadar ayakta bekliyemiyeceği için kendisine bir sandalya verilerek oturması temin edildi.

Bütün bu yaşlı, ak saçlı çehreler içinde bilhassa bir zat, nazarı dikkati celbediyordu: Hariciye nezareti eski sicil müdürü Ali Rıza. Tevfik paşanın on beş sene süren hariciye nazırlığında maiyetinde bulunan bu zat, paşanın ölümünü dün akşam genç vakit Bursada işitmiş, hemen bir otobüse binerek eski şefine son hürmetini ifa etmek üzere İstanbula gelmiştir.

Tevfik paşayı yakından, uzaktan tanıyan ve seven bütün bu zevat, eski vezirin faziletinden, iyi ahlâkından bahsediyorlardı.

Büyük bir teessür içinde bulunduğu anlaşılan eski hariciye nazırlarından Asım bir muharririmize demiştir ki:

— Uzun bir maziyi gösteren bir sinema filmi bitti, bir tarih göçtü. Henüz pek genç yaşında hariciyeye intisap eden ve uzun müddet Babâlide çalışan bir zat, merhumun nükte ve zarafetine güzel bir misal verdi:

— Merhum, son defa sadrâzam olduğu zaman Recai Zade Ekremi maarif nazırı yapmağa karar vermiş. İhtiyarlığın verdiği bir unutkanlıkla Recai Zadenin çok evvel öldüğünü hatırlamıyan Tevfik paşaya:

— «Efendim, Ekrem bey öleli çok zaman oluyor» demişler. Tevfik paşa birdenbire [illegible] toplamış ve

Tevfik paşanın son resimlerinden

yaptığı hatayı şu zarif cümle ile tashih etmiş:

— Biz onu lâyemut biliyoruz!

Öğle ve cuma namazı kılındıktan sonra kalabalık bir cemaat cenaze namazını kıldı ve merhumun tezkiyesi yapıldıktan sonra tabut eller üzerine kaldırıldı.

Bu sırada cami avlusuna gelen üç zabitin idaresindeki bir süvari müfrezesi, tabut avludan çıkarken eski veziri selâmladı.

Tabut otomobile kondu ve cemaat te otomobillere binerek merhumu takip ettiler.

Cenaze Beşiktaşta Yahyaefendi dergâhına getirildi ve burada tekrar ihtiyar bir imam tarafından duası yapıldıktan sonra hazırlanan kabre indirilerek gömüldü.

Merhum Tevfik paşa için hazırlanan mezarın yanıbaşında yazısı yosunlanmış bir mezar taşı vardı: Bu mezar taşında şu cümle okunuyordu:

«Hariciye nazırı Tevfik paşanın biraderi Ali Rıfat beyin ruhuna 1314».

Eski sadrâzam, 38 yıl sonra, ölen kardeşinin yanına gömülüyordu.

Cenaze defnedildikten sonra eski baş konsoloslardan Fahreddin Hayri Tevfik paşanın meziyetlerinden bahseder bir nutuk söyledi.

Ek-19. Akşam, 10 Ekim 1936, nr.6459, Ahmet Tevfik Paşa'nın cenaze merasimi hakkında bir haber

Bugün
ilâvemizle birlikte
24
SAYIFA
3 kuruş

YIL: 19-2
SAYI: 6736-676

KURUN

Tevfik (Paşa)nın cenazesi

Tevfik Paşanın cenazesi Maçkada

Evvelki gün vefat eden eski Sadrazam Tevfik Paşanın cenazesi dün saat on birde Maçkadaki evinden kaldırılarak iki yüze yakın tanıdığının ortasında ve on iki çelenk arasında Teşvikiye camiine kadar getirilmiş, orada namazı kılınmıştır.

Osmanlı imparatorluğunun son Sadrazamının cenazesi bundan sonra otomobile konularak Yahya efendi kabristanına götürülmüş ve orada aile köşesine gömülmüştür.

Ek-20. Kurun, Ahmet Tevfik Paşa'nın cenaze merasimi hakkında bir haber **(Güven Okday Özel Koleksiyonu)**

FOTOĞRAFLAR

Ek-21. Süvari Üsteğmeni Ahmet Tevfik Bey
(Güven Okday Özel Koleksiyonu)

Ek-22. Süvari Üsteğmeni Ahmet Tevfik Bey
(Güven Okday Özel Koleksiyonu)

Ek-23. Hariciye Nazırı Ahmet Tevfik Paşa
(Güven Okday Özel Koleksiyonu)

Ek-24. Ahmet Tevfik Paşa ve Ailesi
(Güven Okday Özel Koleksiyonu)

Ek-25. Berlin Büyükelçisi Ahmet Tevfik Paşa
(Güven Okday Özel Koleksiyonu)

Ek-26. Ahmet Tevfik Paşa ve Ailesi
(Güven Okday Özel Koleksiyonu)

Ek-27. Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa
(Güven Okday Özel Koleksiyonu)

Ek-28. Ahmet Tevfik Paşa'nın Aldığı Nişan ve Madalyalar
(Güven Okday Özel Koleksiyonu)

Ek-29. Ahmet Tevfik Paşa'nın Edirnekapı Şehitliği Aile Mezarlığı'ndaki Mezarı
(Güven Okday Özel Koleksiyonu)

Ahmet Tevfik Paşa, yakın tarihimizin öne çıkan simalarından birisidir. Hayatının büyük bir kısmını devletin farklı kademelerinde milletine hizmet ederek geçiren Paşa, imparatorluktan ulus devlete geçiş sürecinin en yakın tanıklarındandır. 1865 yılında Bâbıâli Tercüme odasında kâtip olarak göreve başladığı memuriyet hayatını, Sefaret kâtiplikleri, Büyükelçilik, Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan üyeliği, Hariciye Nazırlığı gibi Osmanlı Devleti'nin en önemli makamlarında bulunduktan sonra 1922 yılında "Son Sadrazam" olarak tamamlamıştır.

Yarım asrı aşan devlet hizmetinde, farklı padişahlarla çalışan ve devletin en buhranlı dönemlerinde önemli görevlere getirilen Ahmet Tevfik Paşa, bu yönüyle "zor günlerin adamı" olma vasfını kazanmıştır.

Elinizdeki bu kitap, Osmanlı Devleti'nin son Sadrazamının hayatına ışık tutmasının yanı sıra, onun yaşadığı zor yılları mercek altına alarak alanındaki önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

ISBN: 978-975-17-6407-2
9 789751 764072
E-yayınlar
www.atam.gov.tr